

Κώστας Ε. Προκόβας

ΛΕΞΙΚΟ

της Κουτσοβλαχικής του Λιβαδίου Ολύμπου

Λέξεις, ιστορία, παράδοση

και λαϊκός πολιτισμός

↓
στον αγαπητό φίλο
Αστέρι Κουκούση

με μεγάλη εκτίμηση

Βασίλης Αντεφάκης

Fin

17/05/2006.

Κώστας Ε. Προκόβας

ΛΕΞΙΚΟ

της Κουτσοβλαχικής του Λιβαδίου Ολύμπου

Λέξεις, ιστορία, παράδοση

και λαϊκός πολιτισμός

παράγωγα – συνώνυμα - ετυμολογία

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2006

Η μερική ή ολική ανατύπωση είτε η καθ' οιονδήποτε τρόπο αναπαραγωγή του βιβλίου, καθώς και η φωτοτύπηση τμήματος ή ολόκληρη του βιβλίου, χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη, τιμωρείται από το Νόμο.

Έκδοση του Συλλόγου Λιβαδιωτών Θεσσαλονίκης 'Ο Γεωργάκης Ολύμπιος'
Γ. Σχολαρίου 3, Τ.Κ. 546 44, Θεσσαλονίκη
Τηλ. – Fax: 2310.812 666, E-mail: sylivthe@otenet.gr

Εκτύπωση: Λιθογραφείο Ι. Αντωνιάδη – Θ. Ψαρρά Ο.Ε.

Βιβλιοδεσία: Βιβλιοδετική Γ. Δεληδημητρίου

Κεντρική διάθεση: Έδρα Συλλόγου Λιβαδιωτών Θεσσαλονίκης 'Ο Γεωργάκης Ολύμπιος'
Γ. Σχολαρίου 3, Τ.Κ. 546 44, Θεσσαλονίκη
Τηλ. – Fax: 2310.812 666, E-mail: sylivthe@otenet.gr

ISBN: 960-89171-0-7

[Faint, illegible text]

Στη γυναίκα μου και στα παιδιά μου.

Στους Λιβαδιώτες που μίλησαν και μιλούν αυτή τη γλώσσα.

[Faint, illegible text]

Όταν το Παιδί της Μνημοσύνης έχει το Πι κεφαλαίο

Ο Σύλλογος Λιβαδιωτών Θεσσαλονίκης 'Ο Γεωργάκης Ολύμπιος', πέραν του ότι είναι ένας ιστορικός Σύλλογος (ιδρύθηκε το 1908), είναι και ένας Σύλλογος τυχερός και μάλιστα πολλαπλά τυχερός. Είναι τυχερός, γιατί ευτύχησε να έχει εντεταγμένους στις τάξεις και τις γραμμές του, ανθρώπους που συμμετείχαν ενεργά σε όλους τους εθνικούς απελευθερωτικούς αγώνες, ανθρώπους που συμμετείχαν ενεργά σε όλους τους αγώνες για τη δημοκρατία, ανθρώπους που συνέβαλλαν και συμβάλλουν ενεργά στην πνευματική, μορφωτική, πολιτιστική και οικονομική ζωή της Θεσσαλονίκης, του Λιβαδίου και της Ελλάδας. Είναι τυχερός, γιατί ευτύχησε να έχει στις τάξεις και τις γραμμές του ανθρώπους της ανιδιοτελούς κατάθεσης ψυχής, ανθρώπους της βαθειάς έγνοιας για τον πλησίον, ανθρώπους της κοινωνικής αλληλεγγύης, ανθρώπους της συλλογικότητας ως τρόπου ζωής. Είναι τυχερός, γιατί ευτύχησε να έχει στις τάξεις και τις γραμμές του ανθρώπους Πατριώτες με το Πι κεφαλαίο, ανθρώπους Πνευματικούς με το Πι κεφαλαίο, ανθρώπους της Προσφοράς με το Πι κεφαλαίο, ανθρώπους Πολίτες με το Πι κεφαλαίο.

Ο Κώστας Προκόβας, ο σεμνός διανοούμενος, ο ακούραστος ερευνητής, ο εξαίρετος συγγραφέας, ο τρυφερός άνθρωπος, έκανε την εξαιρετική τιμή στον Σύλλογό μας, να του δωρίσει τα δικαιώματα της έκδοσης τριών βιβλίων που συνέγραψε, μίας τριλογίας για να *‘μπορέσει κι αυτός να ανταποδώσει τα τροφεία στην πατρίδα του’*, όπως ο ίδιος λέει. Το πρώτο από τα τρία, αυτό στου οποίου την έκδοσή προχωρούμε, είναι ο καρπός ενός πεντάχρονου -και πλέον- επίπονου πνευματικού του μόχθου. Ενός μόχθου ψυχής, νοός και γνώσης, ο οποίος μετουσιώθηκε στο γεμάτο αγάπη αυτό λεξικό, **το ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΚΟΥΤΣΟΒΛΑΧΙΚΗΣ**

ΤΟΥ ΛΙΒΑΔΙΟΥ ΟΛΥΜΠΙΟΥ (λέξεις, ιστορία, παράδοση και λαϊκός πολιτισμός – παράγωγα, συνώνυμα, ετυμολογία).

Ο Κώστας Προκόβας, με το λεξικό αυτό, προσθέτει μία ακόμη πανέμορφη ψηφίδα στο απέραντο ψηφιδωτό της ανεκτίμητης υπηρεσίας του στην ιστορία, τη γλώσσα, την παιδεία και το λαϊκό πολιτισμό του Λιβαδίου, στους *‘επώνυμους και ανώνυμους ανθρώπους του που έζησαν, έδρασαν και κράτησαν με καρτερία και αξιοπρέπεια το ήθος της ορεινής κοινότητάς μας’*, όπως ο ίδιος αναφέρει στην επιστολή του προς το Δ.Σ. του Συλλόγου μας, ανακοινώνοντας τις προθέσεις του για τη δωρεά αυτή.

Το Διοικητικό Συμβούλιο του Συλλόγου, εμείς οι 7 άνθρωποι που την περίοδο αυτή χειριζόμαστε τις τύχες του, όταν απαντήσαμε στην επιστολή αυτή του Κώστα Προκόβα, αποδεχόμενοι με συγκίνηση και ομοφώνως φυσικά τη μεγάλη αυτή δωρεά, του γράψαμε αυτά τα φτωχά και πεζά λόγια, όντας σίγουροι ότι εκφράζαμε όλα τα μέλη και τους φίλους του Συλλόγου :

‘Η συγκεκριμένη πρόταση, την οποία κάνατε προς το Διοικητικό Συμβούλιο του Συλλόγου Λιβαδιωτών Θεσσαλονίκης ‘Ο Γεωργάκης Ολύμπιος’, περιποιεί μέγιστη τιμή προς τον Σύλλογό μας και προς όλους του ανθρώπους που τον περιβάλλουν. Επιβεβαιώνει τη μεγάλη σας αγάπη και την απροσμέτρητη διάθεση προσφοράς η οποία σας διέπει και μάλιστα κατ’ εξακολούθηση, μετά την παραχώρηση το 2001 στον Σύλλογό μας, των δικαιωμάτων του θαυμάσιου βιβλίου σας ‘Τα παιδιά της Μνημοσύνης – Μακρύ ταξίδι στη νιότη μιάς γενιάς’. Υποκλινόμαστε με σεβασμό στην μεγάλη σας πατριωτική συνείδηση, στην εξαιρετη επιστημονική σας προσφορά και στην άφατη κοινωνική σας ευαισθησία’.

Ο Κώστας Προκόβας, ο άοκνος αυτός τρυφερός μάστορας του πνεύματος, ο ανήσυχος πολίτης, καταθέτει στις παλιές γενιές το ανεξίτηλο αποτύπωμα μίας γλώσσας, που τους πρωτοχάϊδεψε τα αυτιά μόλις γεννήθηκαν, που την χρησιμοποίησαν ως πρώτο γλωσσικό κώδικα επικοι-

ωνίας στη ζωή τους και που ορμέφυτα ακόμη την χειρίζονται και την μεταχειρίζονται ως ένα άθραυστο νήμα, για να πλέξουν και να τυλίξουν με ένα κουκούλι θαλπωρής και οικειότητας την καθημερινότητά τους. Κυρίως όμως, ο Κώστας Προκόβας καταθέτει σε ρευστό στη βιβλιογραφική τράπεζα της πατρίδας μας, ένα μεγάλο και πολύτιμο κεφάλαιο από λέξεις, *‘φορείς πραγμάτων και νοημάτων, λέξεις σηματορούς σημάτων παιδείας, παράδοσης και λαϊκού πολιτισμού’*, όπως ο ίδιος λέει, *‘λέξεις άγνωστες που μοιάζουν πικρές και δυνατές σαν αγριόχορτα’*, όπως λέει ο Ελύτης, *‘λέξεις που κουβαλούν φορτία ιστορίας’*, όπως τολμούμε να πούμε εμείς, αφήνοντας ταυτόχρονα ως παρακαταθήκη στις νέες γενιές το πολύτιμο και ογκώδες αυτό εργαλείο μελέτης και έρευνας, για μία γλώσσα που συρρικνώνεται συνεχώς με δραματικό τρόπο.

‘Το φαινόμενο τής γλώσσας, με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που ένα τοπίο δεν είναι διόλου το άθροισμα μερικών δέντρων και βουνών αλλά μια πολυσήμαντη παρασημαντική, δεν είναι κι εκείνο διόλου το άθροισμα μερικών λέξεων - συμβόλων των πραγμάτων αλλά μια ηθική δύναμη που η ανθρώπινη διάνοια την κινητοποιεί, ωσάν να προϋπάρχει από τα πράγματα, για να τα δημιουργήσει ίσα-ίσα, και μόνον έτσι αυτά να υπάρξουν.....Εάν η γλώσσα αποτελούσε απλώς ένα μέσο επικοινωνίας, πρόβλημα δεν θα υπήρχε. Συμβαίνει όμως ν’ αποτελεί και εργαλείο μαγείας και φορέα ηθικών αξιών. Προσκτάται η γλώσσα στο μάκρος των αιώνων ένα ορισμένο ήθος. Και το ήθος αυτό γεννά υποχρεώσεις’, γράφει ο μέγας Ελύτης.

Ο Κώστας Προκόβας με το λεξικό αυτό, καταθέτει χρυσούν οβολόν ήθους στο ταμείο των υποχρεώσεων όλων μας, απέναντι στη μεγάλη και πολύχρονη παράδοση του τόπου μας. Ο Κώστας Προκόβας, με το έργο του αυτό, προσθέτει ανιδιοτελώς στα πνευματικά τιμαλφή της ιστορίας μας ένα ανεκτίμητο κόσμημα, έναν πνευματικό και μορφωτικό γλωσσικό θησαυρό. Ο Κώστας Προκόβας, με την προσφορά του αυτή, ποτίζει

με γάρφαρο μορφωτικό νερό το υδρόφιλο, βαθύρριζο και αειθαλές δένδρο της γνώσης και της ιστορίας του τόπου, του δικού του και όλων μας.

Στοιχειώδης και αυτονόητη επομένως η υποχρέωση του Διοικητικού Συμβουλίου του Συλλόγου μας να προχωρήσει με κάθε κόστος στην έκδοσή του Λεξικού αυτού, ως ελάχιστη ανταπόκριση και ανταπόδοση στην πνευματική προσφορά του Κώστα Προκόβα, του Πατριώτη, του Πολίτη, του Παιδιού της Μνημοσύνης, με όλα τα Πι κεφαλαία.

Θεσσαλονίκη, Μάρτιος 2006

Το Διοικητικό Συμβούλιο του Συλλόγου Λιβαδιωτών Θεσσαλονίκης
‘Ο Γεωργάκης Ολύμπιος’ - Περίοδος 2005-2007

Γιώργος Συνεφάκης, Πρόεδρος

Μέλη

Δημήτρης Καρανίκας, Αντιπρόεδρος

Μαίρη Μπόλη-Γαλλή

Εύη Παπαδάμ, Γενική Γραμματέας

Άννα Γαζέτη

Κώστας Μουσένας, Ταμίας

Ελένη Σταμούλη-Πεζή

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Όπως έχει τονιστεί κατ' επανάληψη η τύχη της κουτσοβλαχικής έχει κριθεί αμετάκλητα όπως και εκατοντάδων άλλων γλωσσών και ιδιωμάτων σε όλο τον πλανήτη. Καθημερινά συρρικνώνεται. Η γνώση της από τις νεότερες γενιές είναι παθητική και ελάχιστα είναι τα άτομα που μπορούν να παράγουν κουτσοβλαχικό λόγο.

Δυστυχώς για την ελληνική επιστήμη και την ιστορία των Βλάχων, που τόσα πρόσφεραν στο νεοελληνικό έθνος, άργησε να έρθει η ώρα για τη μελέτη, από ελληνικής πλευράς, τόσο της βλάχικης γλώσσας όσο και του μικροπολιτισμού και της ιστορίας των Βλάχων.

Η δεκαετία του '70 θεωρείται σημαντική για τη Βλαχολογία, γιατί τότε εμφανίζονται οι πρώτες διδακτορικές διατριβές για την κουτσοβλαχική και η Πανεπιστημιακή κοινότητα αρχίζει να ενδιαφέρεται με επιστημονική δεοντολογία γι' αυτό το εκλεκτό τμήμα του ελληνισμού. Η προηγούμενη βιβλιογραφία, εκτός από δυο – τρεις εξαιρέσεις, κινείται σε ερασιτεχνικό επίπεδο ενώ ως πρώτιστος σκοπός τίθεται η απόδειξη του αυταπόδειχτου ότι οι Βλάχοι είναι Έλληνες!

Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και η διεθνής βιβλιογραφία, κυρίως η ρουμανική, η οποία προσπάθησε να επενδύσει τις έρευνές της και τις βλέψεις της με μανδύα επιστημονικό.

Τέλος, πρέπει να τονίσουμε ότι η απαρχή της παρακμής της βλάχικης γλώσσας και των βλάχικων κοινοτήτων στάθηκε η εμφάνιση της ρουμανικής προπαγάνδας η οποία, αντί να διαφυλάξει τη γλώσσα και τους Βλάχους, όπως υποστήριζε, τους επισώρευσε μεγάλες περιπέτειες από τις διαμάχες και τις συγκρούσεις που προκάλεσε μεταξύ των ιδίων των Βλάχων. Και σήμερα δυστυχώς εξακολουθούν να εμφανίζονται “προστάτες” κάτω από διάφορες ταυτότητες, όπως σωματείων, κινήσεων και εθνοσωτήρων. Όλα αυτά επιταχύνουν την εξαφάνιση των Βλάχων και της γλώσσας τους.

Έστω και αργά καθήκον της ελληνικής ιστοριογραφίας και της γλωσσικής επιστήμης είναι να διασώσουν όλα τα ιστορικά, γλωσσικά και πολιτιστικά κατάλοιπα αυτού του τμήματος του ελληνισμού του οποίου η συμβολή στην αναγέννηση του νεοελληνικού κράτους υπήρξε καθοριστική.

Μέσα σε αυτό το πνεύμα κινείται και το πόνημα του Κώστα Προκόβα που επιτελεί ένα σωστικό έργο με τη συλλογή και ανάδειξη ενός πλήθους γλωσσικών και πολιτιστικών ψηγμάτων από τα κοιτάσματα του γλωσσικού και πολιτιστικού θησαυρού κατά τον καλύτερο τρόπο. Εκτός από τις γλωσσικές πληροφορίες και την πλούσια φρασεολογία που παραθέτει αναφέρεται στην κοινωνική, οικονομική και εθιμική ζωή της γενέθλιας γης που είναι το Λιβάδι του Ολύμπου.

Με τη γλαφυρότητα που τον διακρίνει και από άλλα του έργα, η ανάγνωση του έργου του γίνεται ευχάριστη και απολαυστική, μολονότι το θέμα δεν προσφέρεται απόλυτα. Μια δεύτερη ανάγνωση αυτού του βιβλίου μας οδηγεί σε χρήσιμα συμπεράσματα και διαπιστώσεις που σχετίζονται με τις σχέσεις ελληνικής και κουτσοβλαχικής σε σημασιολογικό επίπεδο και την ανάδειξη αρχαιοελληνικών λέξεων στο ιδίωμα του Λιβαδίου.

Τέλος, η προσπάθεια του συγγραφέα να αποδώσει την κουτσοβλαχική με ελληνικά γραφήματα πρέπει να θεωρηθεί επιτυχημένη, ενώ μερικές ετυμολογίες με τάσεις ελληνοκεντρικές δεν μειώνουν την αξία του έργου αλλά αντίθετα υποβάλλουν ένα μεγαλύτερο προβληματισμό στους ειδικούς.

Ευχή όλων μας πρέπει να είναι να συνεχίσει το έργο του και ακόμη να βρεθούν μιμητές της έμπνευσης και του μόχθου του Κώστα Προκόβα.

Νίκος Κατσάνης

Καθηγητής Γλωσσολογίας ΑΠΘ

*“Ός αν τα ονόματα ειδή,
είσεται και τα πράγματα”*

Κρατύλος (Πλάτων)

Όποιος θα μπορέσει να γνωρίσει τα ονόματα, τις λέξεις, θα γνωρίσει και τα πράγματα που εκφράζουν. Οι λέξεις είναι φορείς πραγμάτων και νοημάτων. Μεταβάλλονται, όταν αλλάζουν τα πράγματα, όταν τα νοήματα παίρνουν άλλο περιεχόμενο. Χάνονται, ξεχνιούνται, όταν χάνονται και τα πράγματα μέσα στη ροή της ιστορίας, όταν αλλάζουν οι κοινωνικές συνθήκες και προβάλλουν άλλες ανάγκες. Η γλώσσα άλλα γεννά και άλλα ξεχνά. Οι λέξεις όμως είναι και σηματοροί, τα σήματα της παιδείας, της παράδοσης και του λαϊκού πολιτισμού ενός τόπου. Οι λέξεις έχουν τη δική τους ιστορία. Γι' αυτό “αρχή σοφίας ονομάτων επίσκεψις”.

Το “Λεξικό της Κουτσοβλαχικής” (Λ.Κ.) του Λιβαδίου Ολύμπου είναι μια ελάχιστη κατάθεση από τον γλωσσικό πλούτο της Κουτσοβλαχικής (ΚΒ) που μιλήθηκε και μιλιέται ακόμη από τους δίγλωσσους κατοίκους της μεγάλης και ιστορικής κομόπολης, του σημερινού Δήμου Λιβαδίου – ήταν και παλαιότερα Δήμος και έδρα της Επισκοπής Πέτρας και Λιβαδίου – που απλώνεται αιώνες τώρα στην πλαγιά του Τίταρου και ανήκει στην ευρύτερη περιοχή της αρχαίας Περραιβίας. Κρεμασμένη σε υψόμετρο 1200 μέτρων, απέναντι από τις υψηλότερες κορφές του Ολύμπου, μοιάζει αυτόνομη και μοναχική. Η ΚΒ ήταν παλαιότερα – σήμερα αυτό συμβαίνει σε μικρό βαθμό – η γλώσσα των ενδοοικογενειακών και ενδοκοινοτικών σχέσεων. Η ελληνική ήταν η γλώσσα των διακοινοτικών σχέσεων, της εκπαίδευσης και γενικότερα της παιδείας, της εκκλησίας, της επιστήμης, του εμπορίου και όλων των πολιτιστικών ανταλλαγών. Η ιστορία της παιδείας του Λιβαδίου ήδη από το 1730 – πληροφορίες υπάρχουν για ναρθηκοδιδασκαλεία που λειτούργησαν και σε παλαιότερα χρόνια, όπως εκείνο στο μοναστήρι της Αγίας Τριάδας – είναι αδιάψευστος μάρτυρας της αγάπης των κατοίκων προς τα ελληνικά γράμματα και των προσπαθειών τους για την καλλιέργεια και ανάπτυξη

της παιδείας και στις πιο κρίσιμες ιστορικές περιόδους. Η διγλωσσία δεν ήταν πρόβλημα, ίσως ήταν κίνητρο. Διπλή όραση, γιατί βλέπουμε τα πράγματα όπως μιλάμε.

Το Λιβιάδι είναι μια από τις γλωσσικές νησίδες στην Ελλάδα και τη Βαλκανική όπου μιλιέται η ΚΒ γλώσσα που προέρχεται από τη βαλκανική προφορική λατινική. Ήταν αποτέλεσμα της ρωμαϊκής κατάκτησης και του εκλατινισμού αυτόχθονων πληθυσμών του βορειοελλαδικού χώρου, ιδιαίτερα της Ηπείρου, της Δυτικής Μακεδονίας και της Θεσσαλίας. Η ρωμαϊκή κατάκτηση κράτησε επτά περίπου αιώνες και η λατινική γλώσσα ήταν η επίσημη γλώσσα του Ανατολικού Ρωμαϊκού Κράτους ως τα χρόνια του Ιουστινιανού. Η διγλωσσία στο Βυζάντιο – ελληνικά και λατινικά – κράτησε αιώνες και προηγήθηκε πάλι ανάμεσα στις δυο γλώσσες. Το μαρτυρούν και οι δίγλωσσες επιγραφές που έχουν βρεθεί. Στη Βέροια που μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση έγινε έδρα του Κοινού των Μακεδόνων και *colonia* (αποικία) λίγες επιγραφές σε επιτύμβιες κυρίως στήλες είναι γραμμένες στα λατινικά ή είναι δίγλωσσες. Ως τον 3ο αι. μ.Χ. ρωμαϊκά ονόματα είναι γραμμένα στα ελληνικά. Επικράτησε η ελληνική, γιατί ο ανατολικός κόσμος ήταν ελληνόφωνος. Προερχόταν από τον ελληνικό κόσμο, τον “μέγα”, των ελληνιστικών χρόνων. Η υπεροχή της ελληνικής είχε αναγνωριστεί νωρίς και από τη ρωμαϊκή ελίτ που την σπούδαζε. Ο Μέγας Κωνσταντίνος προσφώνησε τη Σύνοδο του 325 μ.Χ. στα λατινικά, η Σύνοδος όμως έγραψε το Σύμβολο της Πίστεως στα ελληνικά.

Όλοι οι αυτοκράτορες του Βυζαντίου, του Ανατολικού Ρωμαϊκού Κράτους, ως τα χρόνια του Ιουστινιανού ήταν λατινόφωνοι. Σε όλη τη διάρκεια της αυτοκρατορίας ονομάζονταν “βασιλείς των Ρωμαίων” ή “της Ρωμαίων Πολιτείας”. Οι κάτοικοι ονόμαζαν τους εαυτούς τους “Ρωμαίους”. “Ρωμιός” ήταν ο πολίτης του Ανατολικού Ρωμαϊκού Κράτους, ο Έλληνας. Εκείνος που μιλάει ρωμαίικα (ελληνικά) και έχει ρωμαίικο φιλότιμο. Ρωμανία και ρωμισύνη λέγεται ο παλαιότερος βυζαντινός και ο νεότερος ελληνισμός. Οι ΚΒ αυτοαποκαλούνται “Αρμάνοι” (*Αρμάνι*). Οι αυτόχθονες ελληνόβλαχοι έχουν την ιστορία τους. *Νόι ντι του μούντσι χίμου Ελάσλι, ατσέλι ντι του κάμπου σούντου Γκρέτσλι* ‘εμείς από τα βουνά είμαστε οι Έλληνες – Ελλαδικοί – εκείνοι από τον κάμπο

είναι οι Γραικοί', γράφει ο διδάσκαλος του Γένους Ν. Τζαρτζούλης, από το Μέτσοβο, Διευθυντής της Ακαδημίας Αθω, 18^{ος} αι. (Μπόγκας, *Ελλάσι*). "Έλληνες το γένος" (Κ. Κούμας, 1777 – 1836).

Δεν είναι γνωστή η ίδρυση του πρώτου οικισμού του Λιβαδίου. Υπάρχουν θρύλοι και παραδόσεις. Επιστημονική έρευνα και αρχαιολογικές ανασκαφές δεν υπήρξαν. Από τα λίγα όμως ευρήματα, τις πληροφορίες και τις υποθέσεις φαίνεται ότι αυτό έγινε τον 14^ο με 15^ο αι., ίσως και παλαιότερα. Από τότε πιθανόν μιλιέται και η ΚΒ γλώσσα στο χωριό που στη διάρκεια των χρόνων μεγάλωσε, ύστερα από την ενσωμάτωση 16 περίπου οικισμών, βορειότερα και νοτιότερα του Λιβαδίου, και τη μετανάστευση Ηπειρωτών.

Η ΚΒ έκανε ένα μεγάλο ταξίδι δυο χιλιάδων περίπου χρόνων ανά τους αιώνες κυκλοφορώντας από στόμα σε στόμα. Έχει την καταγωγή της, την ιστορία και τη αλήθεια της. Και οι "μικρές", οι "ασθενείς" λεγόμενες γλώσσες κρατούν ζωντανό έναν ολάκερο κόσμο που μας βοηθάει να ζήσουμε. Όλες οι γλώσσες – δεν υπάρχουν ανώτερες και κατώτερες – έχουν ψυχή και δύναμη ζωοποιό. Έχουν την ίδια πατρίδα: την ανθρώπινη νόηση. Εκφράζουν τις ίδιες ανάγκες του ανθρώπου για κατανόηση και επικοινωνία, για την έκφραση των συναισθημάτων και των διανοημάτων του. Κατά τη διάρκεια της ζωής της η ΚΒ, όπως συνέβη και με όλες τις ρωμανικές, τις νεολατινικές γλώσσες, δέχτηκε πολλές και ποικίλες επιδράσεις. Το ίδιο συμβαίνει και με τις μεγάλες, τις "ισχυρές" λεγόμενες, όπως με την αγγλική. Οι επιδράσεις, όπως είναι φυσικό, προέρχονται από τις γλώσσες των γειτονικών λαών και από την τουρκική κατά τη μακρά διάρκεια της κατάκτησης της Βαλκανικής χερσονήσου από τους Οθωμανούς. Κατά την επιστήμη της γλωσσολογίας όλες οι γλώσσες δανείζουν και δανείζονται, όταν εξυπηρετούνται λειτουργικές τους ανάγκες. Το λεξιλόγιο όλων των γλωσσών είναι σε σημαντικό βαθμό προϊόν δανεισμού. Δεν κινδύνεψαν ποτέ και δεν κινδυνεύουν οι γλώσσες από τον δανεισμό. Πλούτισαν και πλουτίζουν. Δεν χαλάνε οι γλώσσες, αλλάζουν. Χάνονται μόνο, όταν χαθούν οι ομιλητές. Τις περισσότερες επιδράσεις, όπως ήταν φυσικό και αναπόφευκτο, η ΚΒ τις δέχτηκε από την ελληνική λόγω της συμβίωσης με ελληνόφωνους πληθυσμούς, της παιδείας, της εκκλησίας και των κάθε είδους συναλλαγών.

Επιδράσεις στη μορφολογία, την παραγωγή και τη σύνθεση, όπως επισημάνθηκε από τους γλωσσολόγους: Τσοπανάκη, Parahagi, Λαζάρου, Κατσάνη, Μπουσμπούκη, Weigand κ.ά.

Είναι πολύ μεγάλος ο αριθμός των ελληνικών λέξεων που υπάρχουν στην ΚΒ. Ο Κωνσταντίνος Νικολαΐδης, φιλόλογος εγκρατής και λόγιος που καταγόταν από το Λιβάδι, στο γνωστό “Ετυμολογικό Λεξικό της Κουτσοβλαχικής” (1909) υπολογίζει ότι οι ελληνικές λέξεις της ΚΒ είναι 3500. Ο Taki Parahagi στο δικό του νεότερο και πληρέστερο λεξικό “Dictionarul Dialectului Aromân” (1974) τις υπολογίζει σε 2500 περίπου. Στο χρονικό διάστημα ανάμεσα στα δυο Λεξικά (1909 – 1974) πέρασαν πολλές ακόμη ελληνικές λέξεις και εκτοπίστηκαν ή χάθηκαν οι αντίστοιχες της ΚΒ. Σήμερα ελάχιστοι τις θυμούνται στο Λιβάδι. Η πάλη των λέξεων – κέρδη και απώλειες – είναι συνεχής σε όλες τις γλώσσες. Δεν είναι εύκολο να διακρίνει κανείς ποιες από τις ελληνικές λέξεις της ΚΒ είναι της αρχαίας, της βυζαντινής και της νεότερης γλωσσικής περιόδου. Πότε και κάτω από ποιες συνθήκες έγινε αυτό. Μήπως κάποιες προϋπήρχαν στο βαθύτερο υπόστρωμα της ΚΒ πριν από τον εκλατινισμό των πληθυσμών; Λέξεις κυρίως της κτηνοτροφικής και γεωργικής ζωής των ανθρώπων; Πρέπει να γνωρίζει κανείς την ιστορία της κάθε λέξης για να φτάσει σε βεβαιότητες. Και αυτό είναι πιο δύσκολο για την ΚΒ, γιατί δεν υπάρχουν γραπτά κείμενα στην ΚΒ. Ποιες π.χ. λέξεις προϋπήρχαν και σε ποιες φάσεις πέρασαν στην ΚΒ οι λέξεις: *ἀγκρου* ‘αγρός’, *αγρότου* ‘αγρότης’, *αράτου* ‘άροτρο’, *μπάλιου* ‘μπάλιος’, *συνίδα* ‘κάμπη’, *λόμπᾶτᾶ* ‘λάπαθο’, *πᾶτούλιου* ‘δρόμος στενός με αγκάθια και θάμνους, πατλιά’, *στάνε* ‘στάνη’, *τάλαρου* ‘ξύλινος κάδος’, *στατίρε* ‘ζυγαριά’, *τᾶλᾶέσκου* ‘βασανίζω’, *κᾶλίβᾶ* ‘καλύβα’, *κᾶτίτσου* ‘πέτρινο καλυβάκι’, *μαλιότου* ‘μάλλινο επανωφόρι’, *τᾶμπάρε* ‘κάπα’, *τᾶγάρε* ‘ταγάρι’, *σᾶλᾶγκέσκου* ‘σαλαγώ’, *στροφήου* ‘κολικός και ανεμοστρόβιλος’, *κᾶρλίγκου* ‘γκλίτσα’, *στρούνγκᾶ* ‘στρούγκα’, *ρᾶε* ‘πρόβατο’, *προᾶσπᾶτου* ‘πρόσφατος’, *πουρπότζι* ‘περιπόδια’, *πρέφτου* ‘πρεσβύτερος, παπάς’, *φίσε* ‘φύση’, *ουσίε* ‘ουσία’, *πλάσε* ‘πλάση’, *μᾶνιε* ‘μανία’, *τινιέ* ‘τιμή’, *θισιέ* ‘θυσία’, *αγάπε* ‘αγάπη’, *αγονιέ* ‘αγωνία’, *αλίθχια* ‘αλήθεια’, *λιφτιριέ* ‘ελευθερία’, *φρίκᾶ* ‘φρίκη’, *σοφιέ* ‘σοφία’, *ανάφουρᾶ* ‘αναφορά, πρόσφορο, λειτουργιά’ και πολλές άλλες. Πάντως σε ορεινές και απομο-

νωμένες κοινότητες είναι λογικό να διατηρούνται παλαιότερα γλωσσικά στοιχεία, όπως και αυθεντικά ήθη και έθιμα. Είναι μια άμυνα της γλώσσας που νιώθει ότι βρίσκεται σε κίνδυνο και αντιδρά από αίσθημα αυτοσυντήρησης σε κάθε επαπειλούμενη αλλοίωση ή νόθευσή της. Καλό παράδειγμα είναι οι ακριτικές περιοχές: Πόντος, Κρήτη, Κύπρος, Δωδεκάνησα, Τσακωνιά. Οι λέξεις σε οδηγούν με ακρίβεια εκεί που θέλεις να πας, σε αυτό που γυρεύεις, αρκεί να τις ακούσεις και να τις πιστέψεις. Να τις ξεκλειδώσεις.

Το γλωσσικό υλικό του Λ.Κ. συγκεντρώθηκε από συνεντεύξεις με πολλούς ηλικιωμένους του χωριού που άσκησαν διάφορα επαγγέλματα και είχαν ανάλογες εμπειρίες. Ιδιαίτερα χρήσιμα στάθηκαν τα δυο Λεξικά που προαναφέραμε καθώς και το Λεξικό του Νίκου Καραϊσκού “Τα Βλάχικα του Λιβαδίου Ολύμπου” (1999), που είναι μια πολύτιμη συλλογή γλωσσικού υλικού των ΚΒ του Λιβαδίου. Ξεχωριστή προσπάθεια καταβλήθηκε για τη συγκέντρωση και καταγραφή λέξεων από την κτηνοτροφική και γεωργική ζωή, γιατί ήταν οι παλαιότερες και γιατί κινδυνεύουν περισσότερο να χαθούν λόγω των μεγάλων αλλαγών που έχουν γίνει στον τρόπο καλλιέργειας και παραγωγής των προϊόντων και λόγω της εγκατάλειψης από πολλούς των παραδοσιακών αυτών επαγγελμάτων. Ασφαλώς είναι δύσκολο οι λέξεις αυτές να σωθούν στις σελίδες ενός Μ. Λ., όταν δεν κυκλοφορούν, κάποιες από αυτές, στα στόματα των ανθρώπων, δεν ακούγονται στην επικοινωνία των ανθρώπων της κοινότητας. Κάνει όμως ο καθένας ό,τι μπορεί, όταν η ζωή των ανθρώπων της υπαίθρου και οι λαϊκές παραδόσεις κινδυνεύουν να γίνουν ανάμνηση.

Κατά τη διάρκεια αυτής της έρευνας ξύπνησαν μέσα μας οι μνήμες μιας γλώσσας που δεκαετίες τώρα δεν μιλούσαμε και δεν ακούγαμε. Πιστεύαμε ότι την είχαμε ξεχάσει. Οι λέξεις έβγαιναν πάνω στην επιφάνεια της συνείδησης σαν από βαθύ πηγάδι. Οι ανασκαφές στη μνήμη μας αποκάλυψαν πλούτο, θησαυρό. Έναν μαγικό θησαυρό με αλλοτινή και παντοτινή λάμψη. Νόμισμα που δεν χάνει την αξία του. Χαρήκαμε τους ήχους και τα χρώματα των λέξεων, κάποτε φοβηθήκαμε από το βάρος τους. Και οι λέξεις έχουν αισθήματα, μυρωδιές, ήχους, χρώματα και εικόνες, ιδέες. Έχουν την ιστορία και τον μύθο τους. Οι λέξεις που ξανα-

κούσαμε, που θυμηθήκαμε, μας πρόσφεραν ένα όμορφο ταξίδι. Μας ταξιδεύουν οι λέξεις σε ταξίδια μοναδικά, ανεπανάληπτα. Ξύπνησαν φωνές παλιές και αγαπημένες. Η γλώσσα βρισκόταν χρόνια πολλά “εν υπνώσει”. Με τα αλάθητα πειστήριά της αναστήθηκε μπροστά μας το χωριό, η πατρίδα των παιδικών μας χρόνων. Χαρήκαμε πάλι το παιχνίδι των δυο γλωσσών, της ελληνικής και της ΚΒ, απολαύσαμε την πάλη των λέξεων που διαλέγονται ξιφομαχώντας. Οι δίγλωσσοι, λένε οι σύγχρονες επιστημονικές έρευνες, έχουν διπλή όραση, μια άλλη οπτική πάνω στα πράγματα και οι πολύγλωσσοι πολλαπλή όραση.

Το Λ.Κ. περιλαμβάνει 1000 περίπου λέξεις, λήμματα που με τα παράγωγα, τα συνώνυμα και τα αντίθετα είναι πολλαπλάσιες. Δεν θεωρήσαμε σκόπιμο να συμπεριλάβουμε περισσότερες ελληνικές λέξεις, γιατί είναι πολύ γνωστές. Προσπαθήσαμε να συμπεριλάβουμε λέξεις που κουβαλούν λαογραφικά στοιχεία και γενικότερα είναι φορείς του λαϊκού πολιτισμού του Λιβαδίου. Και σε αυτά όμως δεν δόθηκε μεγαλύτερη έκταση. Υπάρχει αμφίδρομη σχέση γλώσσας και πολιτισμού. Χωρίς τη γλώσσα δεν υπάρχει και πολιτιστική αποτύπωση και χωρίς τον πολιτισμό δεν συντηρείται μια γλώσσα. Η επιστημονική μελέτη του λαϊκού πολιτισμού του Λιβαδίου χρειάζεται τον ειδικό επιστήμονα και η εργασία αυτή πρέπει να γίνει χωρίς άλλη καθυστέρηση. Ως προς την προφορά των λέξεων επιλέχτηκε ο απλούστερος τρόπος με ελάχιστα φωνητικά σύμβολα. Σε κάθε λήμμα υπάρχουν παραδείγματα σύντομα και σαφή που, κατά το δυνατό, αντιπροσωπεύουν διαφορετικούς γραμματικούς τύπους και συντακτικές δομές. Θα έπρεπε ίσως να δοθούν περισσότερα παραδείγματα, δεν το επέτρεπε όμως η οικονομία ενός Λ.Κ. που ήδη έχει πάρει μεγάλη έκταση.

Στο ετυμολογικό μέρος ακολουθήσαμε κυρίως το Λεξικό του Κωνσταντίνου Νικολαΐδη, παράλληλα με εκείνο του Taki Parahagi. Το Λεξικό του Νικολαΐδη για την εποχή του (1909) είναι ένας άθλος επιστημονικός και τυπογραφικός. Είναι ενδιαφέρουσα και γοητευτική η προσπάθεια ετυμολόγησης λέξεων, πάντοτε όμως υπάρχει ο κίνδυνος, αγνοώντας βασικούς κανόνες της γλωσσολογικής επιστήμης, να φτάσει κανείς και σε τραγελαφικά συμπεράσματα. Οι ειδικοί είναι πιο συγκρατημένοι, δεν “εκτίθενται” εύκολα, γι’ αυτό και στα πιο έγκυρα ακόμη

Λεξικά πολλές λέξεις δεν ετυμολογούνται. “Το έτυμον δεν είναι βέβαιο, σαφές, είναι άγνωστο”, σημειώνουν. Δεν ακολουθήσαμε τους μορφολογικούς και φωνητικούς κανόνες της γλωσσολογίας γι’ αυτό και δεν υπάρχουν τέτοιες παρατηρήσεις. Δεν είναι ένα αυστηρά επιστημονικό Λεξικό αλλά μια προσπάθεια καταγραφής λέξεων της ΚΒ και του μικροπολιτισμού του Λιβαδίου. Επιδιώξαμε – ο ειδικός γλωσσολόγος θα είχε υψηλότερους στόχους – το Λεξικό να είναι εύληπτο από τους πολλούς. Για τον ίδιο λόγο χρησιμοποιήσαμε και το ελληνικό αλφάβητο. Εξάλλου και το πρώτο τρίγλωσσο Λεξικό του Θεόδωρου Καβαλιώτη (1770) και το τετράγλωσσο του Δανιήλ Μοσχοπολίτου (1802) είναι γραμμένα με ελληνικό αλφάβητο. Το ελληνικό αλφάβητο ήταν γνωστό στα Βαλκάνια και το χρησιμοποίησαν όλοι σχεδόν οι βαλκανικοί λαοί. Το λατινικό επικράτησε αργότερα, όταν ξένοι επιστήμονες, των νεολατινικών ή ρωμανικών γλωσσών κυρίως, ενδιαφέρθηκαν για την ΚΒ και έπρεπε να συνεννοούνται. Εξάλλου οι ίδιοι οι Ρωμαίοι το δικό τους λατινικό αλφάβητο το ονόμαζαν “ελληνικό”, λόγω της καταγωγής του.

Όπως έχει ειπωθεί, η ΚΒ δεν έχει γραπτή παράδοση σε αντίθεση με άλλες νεολατινικές γλώσσες (ιταλική, ισπανική, γαλλική, πορτογαλική, ρουμανική). Στις χώρες αυτές το λατινικό ιδίωμα έγινε επίσημη γλώσσα των κρατών και σε αυτό γράφτηκε η μεγάλη ευρωπαϊκή λογοτεχνία. Υπηρετήθηκαν οι επιστήμες και η τεχνολογία. Στην Ελλάδα υπήρχε γραφή, γραπτή παράδοση αιώνων, μεγάλη λογοτεχνία, φιλοσοφία και εκπληκτικά δημιουργήματα τέχνης. Οι ΚΒ όντας αυτόχθονες στον ελληνικό χώρο, ζώντας μαζί με τους ελληνόφωνους και συμμετέχοντας στα αγαθά της ελληνικής παιδείας και του πολιτισμού δεν ένιωσαν ποτέ την ανάγκη να αναζητήσουν άλλη γραφή και άλλους τρόπους έκφρασης στο γραπτό λόγο. Ένωθαν πάντοτε ένα κομμάτι του ευρύτερου ελληνισμού, ταυτισμένο με τον ελληνόφωνο κόσμο. Γλωσσικές συγγένειες της ΚΒ υπάρχουν με όλες τις νεολατινικές γλώσσες, αφού έχουν κοινή μητέρα τη λατινική, τα έθνη όμως πορεύτηκαν τον δικό τους δρόμο και δημιούργησαν τα δικά τους πολιτιστικά αγαθά και τον λαϊκό τους πολιτισμό. Η γλώσσα δεν είναι, δεν μπορεί να είναι μοναδικό κριτήριο της καταγωγής ενός πληθυσμού. Τα παραδείγματα είναι πολλά όχι μόνο από τον ευρωπαϊκό χώρο. Δεν είναι απόγονοι των Λατίνων οι Ισπανοί, οι

Πορτογάλοι, οι Γάλλοι, οι Ρουμάνοι, μιλούν όμως μια νεολατινική γλώσσα μετά τις ρωμαϊκές κατακτήσεις. Οι Αιγύπτιοι με την αρχαιότατη γλώσσα, την ιστορία και τον πολιτισμό τους έχασαν τη γλώσσα τους, δεν είναι Άραβες, μιλούν ωστόσο την αραβική γλώσσα.

Το Λ.Κ. απευθύνεται σε όσους μιλούν ή μιλούσαν κάποτε καλά τη γλώσσα. Αυτοί ίσως το θεωρήσουν ανεπαρκές, γιατί η γνώση της γλώσσας τούς πάει πιο πέρα, σε ευρύτερες αναζητήσεις. Πιθανόν όμως να τους σταθεί αφορμή να βιώσουν μικρές πνευματικές χαρές, καθώς μόνοι τους, ξαφνικά, θα ανακαλύπτουν με έκπληξη την πρωταρχική σημασία των λέξεων και το πλήθος των μεταφορών. Απευθύνεται σε όσους τη θυμούνται λιγότερο και σε όσους δεν θέλουν να ξεχάσουν τη γλώσσα των παιδικών τους χρόνων που την έμαθαν μαζί με την ελληνική, στην οικογένεια, στη γειτονιά, στους δρόμους και τα σοκάκια του χωριού που τους έδεσαν για πάντα. Σε όσους δεν θέλουν να ξεχάσουν τη γλώσσα των παππούδων και των γιαγιάδων τους. Όλοι τους προσπαθούν να βάλουν στη σειρά μια μια τις λέξεις που θυμούνται και να αρθρώσουν λόγο. Πιστεύουν ότι σε αυτή τη γλώσσα κάποια πράγματα λέγονται με μοναδικό και ανεπανάληπτο τρόπο, οι λέξεις ηχούν αλλιώς, και ότι χάνουν το χρώμα τους, παγώνουν, όταν μεταφραστούν. Προσπαθούν να μιλήσουν τη γλώσσα, όταν συναντιούνται, γιατί, όπως λένε “μαλακώνει το λαρύγγι τους”. *Σι ζμπουράμου βλαχέστι τα σι ι μουάλι γκάργκάλανλου.* Οι λέξεις που μας αγγίζουν και μας συγκινούν χάνουν τη λάμψη τους και το βάρος τους σε άλλη γλώσσα.

Το Λ.Κ. απευθύνεται ακόμη στους μετανάστες Λιβαδιώτες και γενικά τους βλαχόφωνους Έλληνες που αποκόπηκαν από γλώσσα και πατρίδα, αυτά όμως είναι δεμένα με τη μοίρα τους. Τώρα λαλούν και άλλες γλώσσες, ο ομφάλιος όμως λώρος δεν κόπηκε ποτέ. Ξέχασαν πολλές λέξεις του τόπου τους, δυσκολεύονται να μιλήσουν, αρκεί όμως μια λέξη για να λειτουργήσει ως σπινθήρας στη συνείδηση και τη μνήμη τους. Απευθύνεται και στους περίεργους που θέλουν να μάθουν κάποιες λέξεις της ΚΒ, γιατί τους θυμίζουν αντίστοιχες ιταλικές, ισπανικές και γαλλικές ή κάποιες βραζιλιάνικες που ακούν σε βραζιλιάνικα σίριαλ της τηλεόρασης και σε κινηματογραφικά έργα. Οι ήχοι της γλώσσας τούς φαίνονται οικείοι και απορούν με τις τόσο μακρινές συγγένειες. Τέλος α-

πευθύνεται σε κάποιον ανήσυχο και αυτοδίδακτο ιστοριοδίφη που ύστερα από χρόνια θα ξεσκονίσει παλιά βιβλία και κιτάπια ψάχνοντας να βρει κάτι για την ιστορία του τόπου και τους ανθρώπους του. Δεν θα πάσουν ποτέ να υπάρχουν άνθρωποι ταμένοι να σκαλίζουν ακούραστα την ιστορία του τόπου τους και το λαϊκό πολιτισμό του, τους θησαυρούς της γλώσσας και της παράδοσης. Όλα αυτά είναι δρόμοι προς την αυτογνωσία. Κανείς δεν θέλει να νιώθει μετέωρος στον τόπο του, ανέστιος.

Ίσως τότε η ΚΒ γλώσσα να είναι ανάμνηση. Μια γλώσσα που δεν γράφεται, όταν παύει να μιλιέται, πεθαίνει. Κάθε μήνα πεθαίνουν μερικές μικρές γλώσσες στον κόσμο, λένε οι έρευνες. Υπολογίζεται από τους ειδικούς ότι στις επόμενες δεκαετίες θα πάσουν να υπάρχουν περίπου 3000 γλώσσες, οι μισές γνωστές γλώσσες της ανθρωπότητας. Στην Ευρώπη 93 γλώσσες είναι υπό άμεση εξαφάνιση παρά το δίκτυ προστασίας των μικρών γλωσσών από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Ανάμεσα σε αυτές είναι και τα τσακόνικα. Χάνονται συνεχώς κομμάτια από τη μνήμη του ανθρώπου, της ανθρωπότητας. Η γλώσσα – η κάθε γλώσσα – έχει το ήθος της που εκφράζεται με άμεσο τρόπο και αυθεντικό. Δηλώνει μια στάση ζωής, μια νοοτροπία και κοσμοαντίληψη, ένα ιδιαίτερο βλέμμα πάνω στα πράγματα. Η αστικοποίηση των βλαχόφωνων πληθυσμών, οι επιγαμίες, η εκπαίδευση, η υπεροχή της ελληνικής γλώσσας με τη μεγάλη λογοτεχνία και παράδοση που πάντοτε συγκινούσαν και έκαναν περήφανους τους δίγλωσσους βλαχόφωνους Έλληνες, οι σύγχρονες εξελίξεις και οι αλλαγές στον τρόπο ζωής και τα τεχνολογικά επιτεύγματα είναι παράγοντες αρνητικοί για τη διατήρηση της ΚΒ γλώσσας. Οι παλαιότεροι παππούδες που έφυγαν πήραν μαζί τους και τις λέξεις τους και όσοι φεύγουν τώρα παίρνουν άλλες δικές τους λέξεις. Ο G. Weigand, Γερμανός εθνολόγος, γλωσσολόγος και βαλκανολόγος, που επισκέφτηκε το Λιβιάδι στα 1886 – έζησε εκεί τέσσερις εβδομάδες και μελέτησε την ΚΒ γλώσσα – ήταν από τότε απαισιόδοξος για το μέλλον της. Έβλεπε ότι θα ήταν σύντομη η ζωή αυτής της γλώσσας, αν και για λόγους επιστημονικούς και προσωπικούς – πίστευε ότι οι Κουτσόβλαχοι αποτελούν έναν ιδιαίτερο λαό, όπως υποστήριζαν οι προπαγάνδες του καιρού του – θα επιθυμούσε το αντίθετο. “Όπως δείχνουν τα πράγματα, σύντομα θα αποδώσουν οι προσπάθειες ιερέων και δασκάλων και θα εξαφανι-

στεί εντελώς η διάλεκτος που ήδη βρίσκεται σε κατάσταση αποσύνθεσης”. Ο Weigand έφτασε σε αυτό το συμπέρασμα με πόνο ψυχής και βαθιά απογοήτευση. Στο βιβλίο του “Olympro-Walachen” που έγραψε για τα ΚΒ του Λιβαδίου – ενδιαφέρον και χρήσιμο – δεν διακρίνεται πάντοτε για την επιστημονική αμεροληψία και νηφαλιότητα. Ίσως τότε διαφεύστηκε, φαίνεται όμως ότι ο κύκλος της ζωής της πάει να κλείσει. Υπάρχουν όμως και επιστήμονες που υποστηρίζουν ότι δεν χάνονται εύκολα οι γλώσσες και οι διάλεκτοι, όπως δεν χάθηκαν τα τσακόνικα και τα κατωιταλικά.

Το βιβλίο αυτό είναι ένα αντιχάρισμα, μια ελάχιστη ανταπόδοση τροφείων στην πατρίδα των δύσκολων και σκληρών καιρών, που, παρά τις δοκιμασίες της, με τη γλώσσα, τη φυσική καλοσύνη, την ειλικρίνεια και την αλύγιστη τιμιότητα των ανθρώπων της, με την παράδοση και το λαϊκό πολιτισμό της, μας χάρισε το όνειρο. Πατρίδα δεν είναι μόνο ο τόπος που γεννήθηκε κανείς, είναι όμως σίγουρο ότι μόνο αυτός έχει τη δύναμη και τη γοητεία να τον κάνει να επιστρέψει και να γνωρίσει καλά ένα κομμάτι του εαυτού του. Να χαρεί την επικοινωνία και τη συνομιλία με τους ανθρώπους της κοινότητας, την ελευθερία της γλώσσας. Πατρίδα, το σπίτι του ανθρώπου, είναι και η γλώσσα. Το γλωσσικό ιδίωμα κάθε τόπου, και το κουτσοβλαχικό με τις πολλές επιδράσεις που έχει από την ελληνική, είναι συνεκτικός δεσμός μιας κοινότητας ανθρώπων. Μαζί με τους μύθους, την ιστορία, τις δοξασίες, τις παραδόσεις και τον λαϊκό πολιτισμό εξασφάλισαν και εξασφαλίζουν τη συνέχεια, την ομαλή και αδιατάρακτη διαδοχή των γενεών, διατηρούν ζωντανό και λειτουργικό τον κοινωνικό ιστό.

Το Λ.Κ. είναι ημιτελές, δεν είναι πλήρες ούτε η δουλειά μου ολοκληρωμένη. Κάτι τέτοιο θα ήταν ανώτερο από τις δυνάμεις μου. Ο χρόνος και τα πράγματα μας σπρώχνουν πάντοτε. Ελπίζουμε ότι νέοι επιστήμονες του Λιβαδίου θα επιχειρήσουν στο μέλλον μια πιο συστηματική και ολοκληρωμένη έρευνα. “Όσο γνωρίζεις πιο καλά, τόσο αγαπάς πιο πλέρια”. Η ΚΒ γλώσσα δεν είναι μια ένδοξη, διάσημη γλώσσα. Είναι η γλώσσα των απλών και ταπεινών ανθρώπων. Της καθημερινής επαφής και επικοινωνίας των ανθρώπων. Η ελληνική είναι εκείνη που άνοιξε στους δίγλωσσους τους πλατείς ορίζοντες του στοχασμού και της γνώ-

σης. Αυτή ανέδειξε και τα μεγάλα πνευματικά αναστήματα του βλαχόφωνου ελληνισμού.

Ευχαριστώ όλους όσους με βοήθησαν – και ήταν πολλοί – στη συγκέντρωση του γλωσσικού υλικού και μου έδωσαν χρήσιμες πληροφορίες, ιδιαίτερα τον κ. Κώστα Γκρίζο, πρώην πρόεδρο του Συλλόγου Λιβαδιωτών Θεσσαλονίκης, έμπειρο και πολύ καλό γνώστη της κουτσοβλαχικής. Η συνεχής επικοινωνία μαζί του ήταν ανεκτίμητη. Την κ. Φανούλα Πάπα – Πούλιου για τη γνώση και την ευαισθησία της στα θέματα της γλώσσας. Όλοι τους¹ ένιωθαν ότι βοηθούν για να μη χαθεί η προφορική ΚΒ γλώσσα του Λιβαδίου με όλα τα συμφραζόμενα που κουβαλάει. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στον κ. Νίκο Κατσάνη, καθηγητή της γλωσσολογίας στο ΑΠΘ, που διάβασε το βιβλίο και έκανε πολύ χρήσιμες παρατηρήσεις. Προπαντός όμως τον ευχαριστώ για την κατανόηση, την ενθάρρυνση και την ηθική ενίσχυση κάθε φορά που κλονιζόταν η πίστη μου και αμφέβαλα για την αξία και την ολοκλήρωση του εγχειρήματος. Η συμβολή του ήταν πολύτιμη. Οι συζητήσεις μαζί του ήταν μια μαθητεία. Τον ευχαριστώ και για τον πρόλογο του βιβλίου.

Πολύ χρήσιμες και ενδιαφέρουσες ήταν οι πληροφορίες που μου έδωσε ο κ. Γρηγόρης Βέλκος για τις γλωσσικές και πολιτιστικές συγγένειες με τον χώρο της Δυτικής Μακεδονίας. Τους ευχαριστώ όλους. Ευχαριστώ τον πρόεδρο του Συλλόγου Λιβαδιωτών Θεσσαλονίκης “Γεωργάκης Ολύμπιος” κ. Γιώργο Συνεφάκη και το Διοικητικό Συμβούλιο που δέχθηκαν να εντάξουν το Λεξικό μου στις εκδόσεις του.

Εννοείται βέβαια ότι όλες οι ελλείψεις και οι αβλεψίες που θα εντοπίσει ο αναγνώστης είναι δική μου ευθύνη, βαρύνουν απόλυτα εμένα.

¹ Ρινάκω Τσαχαλίνα – Περδίκη, Σωτήριος Ζήσκος, Ευάγγελος Μεταξιώτης, Μαργαρίτα Δερβένη, Μαργαρίτα Πατσίκα – Γκούμα, Αλέκος Καπαώνης, Λάζαρος Ντάμπος, Πηνελόπη Πάπα – Πιτσιάβα, Φραξία Σαλαβάτη, Φραξία Γκρίζου, Μήτσος Πάπας, Τιμολάκος Φακαλής, Φανούλα Πιτσιάβα – Καπέτη, Νίκος Τσανούσας, Ελένη Χατζημιχάλη – Καρρά, Ελένη Πράσσα – Γιαννέστρα, Ζήσης Τζημαγιώργης, Τάκης Μπόλης, Κώστας Μουσένας, Κωνσταντίνος Αντωνίου, Λάζαρος Κάλφας, Βασίλειος Μπατσογιάννης, Γεώργιος Μεταξιώτης, Ευάγγελος Γκραίκος, οι ηλικιωμένοι του ΚΑΠΗ Λιβαδίου και άλλοι πολλοί.

Φωνητικά Σύμβολα

- Ä, ä** φθόγγος όμοιος με το θ, π.χ. *άφλά* 'βρίσκει', *κάσά* 'σπίτι', *άπά* 'νερό', *κάπρά* 'γίδα', *αούά* 'σταφύλι' κτλ.
- ǎ** ο προηγούμενος φθόγγος τονισμένος, π.χ. *αφλά* 'βρήκε', *αμιντά* 'γέννησε', *πάνε* 'ψωμί', *κάνε* 'σκυλί', *πλάγκου* 'κλαίω', *Ντουμνιτζάου* 'Θεός'.
- İ, ı** ημίφωνο ασυλλαβικό, π.χ. *πουτούι* 'μπόρεσα', *βιτζούι* 'είδα', *κάτσέ* 'γιατί;', *αράτζι* 'σειρές', *παπάιλι* 'ιερείς', *λάνι* 'μαλλιά', *μουρίι* 'πέθανα', *πλόι* 'βροχές' κτλ.
- ı** φθόγγος μεσαίος γ' βαθμού, όπως περίπου στο τουρκ. *kiz*, π.χ. *τζίκου* 'λέω', *αρίντου* 'γελώ', *αβιτζίι* 'άκουσα', *τζίιλι* 'μέρες', *αρσίινε* 'ντροπή', *ουρτζικά* 'τσουκνίδα'. Δεν ακούγεται συχνά στην ΚΒ του Λιβαδίου, όπως και τα παχιά σύμφωνα. Δεν λένε *φιντίνα* 'βρύση' αλλά *φάντάννα*, *πάνε* αντί *πίνε* κτλ.
- Q, q** ημίφωνο που δημιουργεί δίφθογγο, π.χ. *κράκά* 'σημάδι', *φλόρά* 'κάτασπρη', *τράκά* 'χτυπάει το κουδούνι, η καμπάνα', *κράρδα* 'χορδή, πρόχειρο μαντρί', *αράβροάννα*, *σάνάτροάσά* 'δυνατή' κτλ.
- \$, ou** ημίφωνο ασυλλαβικό, π.χ. *φάκου* 'κάνω', *τάκου* 'σιωπώ', *τρούπου* 'σώμα', *γκάλμπινου* 'κίτρινος', *κάντου* 'πέφτω', *τσάνου* 'κρατώ' κτλ.

Οι δίφθογγοι σχηματίζονται από ένα ημίφωνο και ένα φωνήεν:

- ιά** π.χ. *μιάστικου* 'ανακατώνω', *πιάστε* 'ψάρι', *ιάστε* 'είναι', *ιάρννα* 'χειμώνας', *ιάρμπά* 'χόρτο', *νιασκάπάτου* 'ατέλειωτος' κτλ.
- εά** π.χ. *ουντζεάστι* 'μοιάζει', *πλάντζεάρε* 'κλάμα', *βρεάρε* 'πλούτος, θέληση', *νιπουτεάρε* 'αρρώστια', *λεάου* 'παίρνω', *βεάκλε* 'παλιό' κτλ.
- οά** π.χ. *λιχοάννα* 'λεχώνα', *μπροάσκά* 'χελώνα', *αχιροάννα* 'αχυρώνα', *σάρμπάτροάρε* 'γιορτή', *τουοάρα* 'στην ώρα', *προάλα* 'ποδιά', *κράπτά* 'ψημένη' κτλ.

ουά	π.χ. σκουάσι 'έβγαλε', κουνουάστι 'καταλαβαίνει', πλουάε 'βροχή', ουάσπε 'μουσαφίρης', κουφουάρε 'ευκοιλιότητα', αουά 'εδώ', γκουάλα 'άδεια', πλουάτσά 'πλάκα', λουάρά 'πήραν', λουάτου 'φρενοβλαβής', σκουάλα 'σήκω' κτλ.
ιέ	π.χ. λιέρτου 'συγχωρώ', τάλιέ 'έκοψε', μπιέμου 'πίνουμε', βάσιλιέ 'βασιλιάς', μγκιέρι 'γυναίκες' κτλ.
ιό	π.χ. σκλιόπου 'κουτσός', λιόπουρου 'λαγός', Κιόσκι ΤΟΠ. του Λιβαδίου, νγκιόσου 'κάτω' κτλ.
ουό	π.χ. ουόρι 'ώρες, ρολόγια', μουόρι 'μύλοι', ουόι 'πρόβατα', ουόλι 'κανάτες' κτλ.
ιού	π.χ. λιουντάρου 'λιοντάρι', λόζιου 'γρέκι', όκλιου 'μάτι', κιούγκε 'σωλήνας', ιουβά 'πουθενά', γκιουρντάνε 'περιδέραιο', νιουμπλούτου 'αγέμιστος' κτλ.

Συμβάσεις στην οργάνωση του λήμματος

1. Το κάθε λήμμα καθώς και οι γραμματικές πληροφορίες που το συνοδεύουν παρατίθενται στην αρχή κάθε εγγραφής με έντονα στοιχεία.
2. Όλες οι λέξεις, φράσεις κτλ. στην κουτσοβλαχική καθώς και αντίστοιχα παραδείγματα στην ελληνική δίνονται με πλάγια στοιχεία.
3. Όλα τα παραδείγματα από τη λατινική, τις διάφορες νεολατινικές γλώσσες, τις σλαβικές γλώσσες και την τουρκική δίνονται με όρθια λατινικά στοιχεία.
4. Σε " περικλείονται μεταφράσματα.
5. Στο τέλος κάθε εγγραφής και σε αγκύλες παρατίθεται το ετυμολογικό τμήμα του λήμματος.

Συντομογραφίες

(ο)	αρσενικό	ιταλ.	ιταλικά
(η)	θηλυκό	ιον.	ιονικός
(το)	ουδέτερο	ΚΒ.	Κουτσόβλαχος και
(ρ)	ρήμα		κουτσοβλαχικός
αντων.	αντωνυμία	ΝΙΚ.	Νικολαΐδης
ΑΝΤ.	αντίθετο		Κωνσταντίνος, 1909
απρόσ.	απρόσωπο	ΚΟ.Κ.	και ούτω καθεξής
αμτβ.	αμετάβατο	λαϊκότρ.	λαϊκότεροπη
αρχ.	αρχαίος	λατ.	λατινικά
αιτ.	αιτιατική	λόγ.	λόγιος
βλ.	βλέπε	μτβ.	μεταβατικό
βαπ.	βαπτιστικό	μσν.	μεσαιωνικό
βεν.	βενετσιάνικο	Μεταφορ.	μεταφορικά
γαλλ.	γαλλικός	νεοελλην.	νεοελληνικά
διαλεκτ.	διαλεκτικό	πρβ.	παράβαλε
δηλ.	δηλαδή	ΡΑΡ.	Rarahagi, 1974
δωρ.	δωρικός	ΠΑΡ.	παροιμία
Έκφρ.	έκφραση	πληθ.	πληθυντικός
ελλην.	ελληνικός	πρόθ.	πρόθεση
ελνστ.	ελληνιστικός	προθετ.	προθετικό
επίθ.	επίθετο	ρουμ.	ρουμανικά
ΕΠ.	επώνυμο	σελ.	σελίδα
επίρρ.	επίρρημα	σλαβ.	σλαβικά
ηχομιμ.	ηχομιμητικός	συνδ.	Σύνδεσμος
ιδιωμ.	ιδιωματικό	ΣΥΝ.	συνώνυμο
Ιλ.	Ιλιάδα	ΣΥΝΘ.	σύνθετα
Ι.Λ.	Ιστορικό Λεξικό	ΤΟΠ.	τοπωνύμιο
	Ακαδημίας	υποκορ.	υποκοριστικό
	Αθηνών		

Αβδέλα (η) ‘είδος υδρόβιου σκουληκιού, βδέλλα’. *Βα αρκάμου αβδέλι τα σι τράγκᾶ σάντζιλι* ‘θα ρίξουμε βδέλλες για να τραβήξουν το μαύρο αίμα’. Την ιατρική βδέλλα τη χρησιμοποιούσαν παλαιότερα για αφαιμάξεις. Θεωρούνταν σχεδόν πανάκεια και τη χρησιμοποιούσαν ακόμη και για κρυολόγημα. Πήγαινε μαζί με τις βεντούζες και τις εντριβές με ακάθαρτο πετρέλαιο. Κάποιοι ειδικοί τις μάζευαν από καλαμιώνες και στάσιμα νερά και τις κρατούσαν μέσα σε γυάλινα βάζα με νερό. Τις πουλούσαν με το κομμάτι. Κολλούσαν το στόμα τους πάνω στη σάρκα του αρρώστου και ρουφούσαν “το μαύρο και κακό αίμα”. Για να τις αποσπάσουν, έριχναν επάνω τους στάχτη. Μερικές γιαγιάδες είχαν αποκτήσει ειδικότητα στο να ρίχνουν “καλές αβδέλλες”. *Βα στριγκάμου μάια Φραξία τσι αρικά μπούνι αβδέλι* ‘θα φωνάξουμε τη γιαγιά Ευπραξία που ρίχνει καλές βδέλλες’. Το αίμα στο σώμα το σταματούσαν με καφέ. Η λαϊκή πρακτική ιατρική φαίνεται ότι είχε δίκιο. Δεν ήταν κάτι σαν μαύρη μαγεία. Έρευνα που έγινε τελευταία σε ευρωπαϊκό πανεπιστήμιο έδειξε ότι οι βδέλλες είναι φάρμακο για την αρθρίτιδα. Από το σάλιο της βδέλλας κυκλοφορεί και ενέσιμο φάρμακο.

Όπως στην ελληνική, έτσι και στην ΚΒ έχει μεταφορικές σημασίες: *νι ασούπι σάντζιλι κα αβδέλα* ‘μου ρούφηξε το αίμα σαν βδέλλα’. Κόλλησες (τι αλακίσι) επάνω μου σαν βδέλλα. Λέγεται για άνθρωπο φορτικό, εκμεταλλευτή, παρασι-τικό. Στο νομό Γρεβενών υπάρχει το βλαχοχώρι Αβδέλα.

[Αβδέλα < νεοελλ. βδέλλα < αρχ. βδέλλα.]

Αβίνου (ρ) ‘κυνηγώ, διώχνω’. *Αμάνι μούλτου, αβίνι τι!* ‘αργείς πολύ, τρέχα!’. *Νι αβινάμου;* ‘τρέχουμε, παίζουμε κυνηγητό;’. *Αβινάρα* αφούρλι ντι ν χουάρα ‘κυνήγησαν τους κλέφτες από το χωριό’. *Κάνλι αβινάρα λιόπουρλι του φεάρικᾶ* ‘τα σκυλιά κυνήγησαν τους λαγούς στη φτέρη’. *Μι αβίνου* ‘τρέχω βιαστικά, βιάζομαι’. *Μι αβίνου σι τι ατζούνγκου* ‘τρέχω, βιάζομαι να σε φτάσω’. Μεταφορ. *νι αβινά λούκριλι. Λούκριλι ντι ν κάσᾶ σούντου νιασκᾶπάτι* ‘μας βιάζουν, μας σπρώχνουν οι δουλειές. Οι δουλειές του σπιτιού είναι ατέλειωτες’. *Αβινάμου, κούτου πουτεάμου, λούκρουλου μα νου ασκᾶπάμου* ‘βιάζαμε τη δουλειά να προχωρήσει, όσο μπορούσαμε, αλλά δεν τελειώσαμε’.

Μι αβίνᾱ σάντζιλι ‘με κυνηγάει το αίμα’. Μι αβίνᾱ νράπτεα ούνου παλιουγίσου ‘με κυνηγάει τη νύχτα ένας εφιάλτης’. ΣΥΝ. αγιουσέσκου. Αβινάρε ‘τρέξιμο, κυνηγητό’. Ταβινάρια (επίρρ.) ‘τροχάδην’. Βα νι τσέμου ταβινάρια ‘θα πάμε τροχάδην’. Ταβινάρια ‘το κυνηγητό (παιχνίδι)’. Αβινάτου ‘κυνηγημένος, διωγμένος’. Ούνᾱ έτᾱ όμου αβινάτου νου πουτού σι αντάρᾱ φουμεᾱλε ‘άνθρωπος κυνηγημένος έναν αιώνα δεν μπόρεσε να κάνει οικογένεια’.

[Κατά τον ΝΙΚ. και τον ΡΑΡ. ίσως από το λατ. veno ‘θηρεύω’ με το προθ. α.]

Άβντου (ρ) ‘ακούω, υπακούω’. Άβντι τσι τζίτσι λούμια ‘ακούει τι λέει ο κόσμος. Λογαριάζει, φοβάται τη γνώμη του κόσμου’. Φιτσόρλι αμέι μι άβντου ‘τα παιδιά μου με ακούν, με υπακούουν’. Σέμνου, νου σι άρε αβτζίτᾱ ιουβά αχτάρε λούκρου ‘σημαδιακό, δεν έχει ακουστεί πουθενά τέτοιο πράγμα’. Ιντράρᾱ κα αφούρι σι νου σι αβτζίρᾱ ‘μπήκαν σαν κλέφτες και δεν ακούστηκαν’. Έκφρ. νου πότου σι τι άβντου ‘δεν μπορώ να σε ακούω, μου πήρες τα αυτιά’. Άβντι μι! ‘άκουσέ με!’. Σακάνρου, σι νου άβντᾱ βάρᾱ! ‘προσοχή, απόλυτη σιωπή να μην ακούσει κανένας!’. Νου βιτζούι, νου αβτζίι ‘δεν είδα, δεν άκουσα’. Τσι σι άβντι; ‘τι ακούγεται, τι διαδίδεται;’. Αβτζίρε ‘υπακοή’. Αβτζίτου ‘ακουστός, ξακουστός’. Φεᾱτᾱ αβτζίτᾱ σι πιμισιᾱ ‘κόρη ακουστή και παινεμένη’. Σημαίνει όμως και αυτόν που είναι ακουστός αρνητικά: αβτζίτᾱ μγκεᾱρε ‘γυναίκα ακουστή, που την έχει πάρει ο κόσμος στο στόμα’. Νιαβτζίτου ‘ανήκουστος’. Με πρόθημ. καλά + άβντου > καλουάβντου, παρά + άβντου > παραάβντου ‘καλακούω, παρακούω’, σι στρίτζι κᾱ νου παραάβντου ‘να φωνάζεις, γιατί δεν καλακούω’. Σύνθετες με πρώτο συνθετικό ελληνική λέξη και δεύτερο ΚΒ. Αβτζίρε ‘άκουσμα’. ΣΥΝ. ασκούλτου. Ασκούλτᾱ μι ‘άκουσέ με’.

[Από το λατ. audio, -ire ‘ακούω’.]

Αβούτου (επίθ.) ‘πλούσιος, που έχει κτήματα πολλά’. Γαμπρόουλου ιάστε μάρε αλά ιάστε αβούτου ‘ο γαμπρός είναι μεγάλος αλλά είναι πλούσιος’. ΑΝΤ. νιαβούτου, φτόχου. Από το άμου ‘έχω, κατέχω’, αόρ. αβούι. Αβούι μούλι άγκρι σι όι ‘είχα, κατείχα πολλά χωράφια και πρόβατα’. Αβούτλου νου κουνράστι φτόχλου ‘ο πλούσιος δεν καταλαβαίνει τον φτωχό’. Αβουτάμε ‘πλούτη’, αβεᾱρε, κᾱτούνᾱ.

Πρεαβούτου ‘πάμπλουτος’. ΣΥΝ. *τσανούτου* ‘κρατημένος, βασταγμένος και τσιγκούνης’. Λέγεται και *ιάστε αντράτου*.

[Από το λατ. habeo ‘έχω’ > *άμου*, *αβούτου*. Habitus ‘πλούσιος’.]

Αγῶλισέσκου (ρ) ‘αγανακτώ, δυσανασχετώ’. *Αγῶλισίι, ίου χίτσι σι βινίτσι*; ‘αγανάκτησα, με έφαγε η αγωνία, πού είστε να ρθείτε;’. *Αγῶλισίμου πάνᾶ κούντου σι αμβιτσᾶμου τσι ι φιάτσι κου νιπουτούτα μούμα* ‘σκάσαμε, μας πέθανε το άγχος και η αγωνία, ώσπου να μάθουμε τι έγινε με την άρρωστη μητέρα’. *Αγῶλισίρε, αγῶλισίτου*.

[ΝΙΚ. και ΡΑΡ. από το λιγουσέσκου (λίγωσα) ‘λιποθυμώ από το πολύ κλάμα’ (βλ. λιγουσέσκου).]

Αγιάσμου (ο) ‘δυόσμος’. *Νιᾶ νι νθεᾶμᾶ αγιάσμου* ‘δώσε μου λίγο δυόσμο’. Το γνωστό αρωματικό βότανο, η πράσινη μέντα. Φύλλωμα με χαρακτηριστική γεύση και μυρωδιά. Δεν έλειπε από τους μικρούς μπαξέδες της αυλής μαζί με το βασιλικό και το μακεδονήσι. *Φιτιψί αγιάσμου σι σι ουμπλού γκάρντουλου τούτου* ‘φύτεψε δυόσμο και γέμισε όλος ο κήπος’. *Αρμουζί τρούσα σι κάσα* ‘μοσχομύρισε η αυλή και το σπίτι’. Και τα τρία αυτά βοτάνια έχουν περάσει στη δημοτική και τη νεότερη ποίηση: “Γ’ αγιάσμου και ο βασιλικός και το μακεδονήσι | παν’ τα ματάκια μ’ βρύση. | Αυτά με αποκοίμησαν κι έχασα την αγάπη.” (Δημοτικό τραγούδι Λιβαδίου). “Αγιάσμος και βασιλικός μου μύρισε | για δέστε ποιος διαβαίνει;” (Δημοτικό). “Μέσα στην ευωδιά του δυόσμου | αναλογίστηκα που πάω.”, “Κορίτσια που ευώδιασαν βασιλικό και δυόσμο.” (Οδ. Ελύτης). Ήταν το αγαπημένο καρύκευμα, μυρωδικό κάθε νοικοκυράς, σύμφωνα με τον τσελεμεντέ της. Τον έβαζε μπόλικο στους κεφτέδες, στα γεμιστά, στα φασόλια, το *ταρατόρι* ‘τζατζίκι’ και στο γιαλιαντζί. Η μυρωδιά του διαρκεί και η γεύση του ευωδιάζει. Το ομόηχο *αγιάσμου* ‘αγιασμός’: *Τσι βίνι και παπάουλου κου αγιάσμου*; ‘Γιατί ήρθε και έφυγε βιαστικά σαν τον παπά με τον αγιασμό;’ Στην Ήπειρο *αγιόζ’μους*.

[Από το *δυόσμος* < *ηδύοσμος* (ηδεία οσμή). Με παρετυμολογία προς τα: *αγιασμός* και *αγίασμα* (Κατσάνης, 1990, 104)].

Αγιουκαθάρα (ο) ‘ο Άγιος που καθαρίζει, που παίρνει ψυχές’. Λέγεται μόνο στη φράση *σι τι αντούνᾶ αγιουκαθάρα* ‘να σε μαζέψει ο ψυχοπομπός Άγιος’. Ο αρχάγγελος, ο άρχων Μιχαήλ εικονογραφείται

και στις εκκλησίες του Λιβαδίου με αυστηρή νεανική μορφή, με κοφτερό και φλογερό σπαθί και με τον ζυγό της δικαιοσύνης. Λέγεται κατά την ανταλλαγή αστεϊσμών και πειραγμάτων μεταξύ φίλων. ΣΥΝ. *σι τι αντούνᾶ χάρλου* 'να σε μαζέψει ο χάρος'. *Χτιπαριᾶου σι σι γίνᾶ* 'να σου έλθει γερό χτύπημα στο κεφάλι'. *Μπιλιᾶου σι σι γίνᾶ*. Δεν έχουν αρνητική σημασία.

[Σύνθετη από τις λέξεις *άγιος* + *καθαίρω*, *καθαρίζω*. Η σύνθεση στην ΚΒ είναι πολύ φτωχή σε αντίθεση με τον πλούτο της ελληνικής. Αρκετές σύνθετες λέξεις της ΚΒ σχηματίζονται με ελληνικά προθήματα, όπως: *αποφάκου*, *παραφάκου*, *παραμπεᾶου*, *απουντόρμου*, *καταρούπου*, *μισολουᾶτου*, *παλιουόμου*, *φτοχουμπᾶνέτζου*, *καλουβέντου* κ.ά.]

Αγιουσέσκου (ρ) 'βιάζω κάποιον, τον αναγκάζω να βιαστεί, να σπεύσει'. *Μι αγιουσέσκου* 'βιάζομαι, σπεύδω'. *Αγιουσέσκου μούλα σι ἰμνᾶ* 'ασκώ βία στο μουλάρι να περπατήσει'. *Τσι τι αγιουσέστι σι φούτζι*, *ακάρι τι αστεᾶπᾶ*; 'γιατί βιάζεσαι να φύγεις, ποιος σε περιμένει;'. *Μι αγιουσέσκου σι ασκάπου λούκρουλου* 'βιάζομαι να τελειώσω τη δουλειά'. Βιάστηκε (*σι αγιουσί*) πολύ και δεν έπρεπε. *Αγιουσίρε* 'βιασύνη, γρηγοράδα', *νου βα αγιουσίρε κάλεα* 'δεν θέλει βιασύνη ο δρόμος', *αγιουσίτου* 'βιαστικός', *βίνι αγιουσίτου* 'ήλθε βιαστικός. Το αγιάζω λέγεται *αγισέσκου* και *αγιουσέσκου*. ΣΥΝ. *βισέσκου*.

[Από το *βιάζω* (*βίασα*) με την τροπή του β σε γ, όπως *βία* > *γίε* (*κουγίε*). Το ίδιο συμβαίνει και με λέξεις της ΚΒ που προέρχονται από τα λατ. όπως *visus* > *γίσου* 'όνειρο', *vinus* > *γίου* 'ζωντανός', *venio* > *γίνου* 'έρχομαι'. Είναι πολύ μεγάλος ο αριθμός των ρημάτων της ΚΒ που προέρχονται από τον αόριστο ρημάτων της ελληνικής μαζί με την κατάληξη *-εσκου*: *τιργισέσκου*, *αρμουζέσκου*, *αγνᾶντιψέσκου*, *απιτρουσέσκου*, *αλουνσέσκου*, *ινουχλισέσκου*, *ιξιπᾶξέσκου* και πολλά άλλα. Η κατάληξη *-εσκου* (λατ. *sum*) δεν υπάρχει σε κανένα επώνυμο (βλ. Κατσάνης, 1977, 170 – 71).]

Αγκουντέσκου (ρ) 'χτυπώ, δέρνω, σκοτώνω'. *Μι αγκουντί πρι φράμπχια* 'με χτύπησε στο μέτωπο'. Αυτός ο δάσκαλος δέρνει (*αγκουτεᾶστι*) πολύ. Με χτύπησε (*μι αγκουντί*) το παπούτσι, το αυτοκίνητο, ο αέρας.

Σι αγκουντίρᾶ μούλτσι ‘σκοτώθηκαν πολλοί’, μι αγκουντέσκου ‘χτυπιέμαι από πόνο, θλίψη, πένθος’. Μεταφορ. με χτύπησε (μι αγκουντί) μεγάλη χτυπαριά. Το λένε, όταν πέφτει θανατηφόρα αρρώστια στα ζωντανά ή μεγάλη συμφορά στην οικογένεια, στο σπιτικό τους. Μι αγκουντεᾶστι ή μι μπάτᾶ σινίδισια ‘με χτυπάει, με τύπτει η συνείδηση’, ου αγκουντίσι μάντζᾶ του σάρε ‘αλάτισες το φαγητό περισσότερο’, αγκουντίσι μπούνου κάλου ‘χτύπησες διάνα, πέτυχες καλό άλογο’. Αγκουάντᾶ, γκοᾶντᾶ, αγκουντίρε ‘χτύπημα, τύψη’, αγκουντίου ‘χτυπημένος’ και μεταφορ. ‘βλαμμένος’. Χτιπαρεᾶου ‘γερό χτύπημα που συγκλονίζει’, σι σι γίνᾶ χτιπαρεᾶου. ANT. νιαγκουντίου ‘αχτύπητος’ και μεταφορ. ‘αχτύπητος, ασυναγώνιστος’. SYN. τσουπλέσκου, αρίκου ή ντάου φούστε ‘ρίχνω, δίνω ξύλο’, μπάου ‘χτυπώ, μπατσίζω’, κράτσᾶνέσκου ‘χτυπώ δυνατά’ (νεοελλην. κρατσανίζω), λάβουσέσκου, ντάου, πλιγουσέσκου.

[NIK. και PAP. από το αλβ. godit, σλαβ. goditi.]

Άγκουρου ή άγκρου (ο) ‘χωράφι, αγρόκτημα, αγρός’. Τζούα τούτα ιαράμου λα άγκρου ‘όλη μέρα ήμουν στο χωράφι’, φάκου άγκρου ‘οργώνω’. Το χωράφι μου (άγκρουλου αμέου) παράγει σιτηρά, καλαμπόκι, κριθάρι. Οι γεωργοί καμαρώνουν που έχουν καλά χωράφια, άου καμᾶρᾶ μάρε κᾶ άου μπούνι άγκρι. Βᾶ αβέμου γίπτουρι μπούνι έστανου ‘θα έχουμε καλά σιτάρια (δημητριακά) φέτος’. Γκρέου άγκρου ‘βαρύ χωράφι, με υγρασία και καλά χώματα’. Άγκρι ξερκέι σι πουτιστικέι ‘χωράφια ξερικά, άνυδρα και ποτιστικά’. Άγκρουλου λου αλᾶσᾶ νιλουκράτου, ιάστε μπᾶίρι ‘άφησε το χωράφι αδούλευτο, είναι χέρσο’. Μεταφορ. λέγεται και για τη γυναίκα. Άγκρου σιμινάτου – νισιμινάτου ‘χωράφι σπαρμένο – άσπαρτο’. Άρε τσᾶρᾶ σανατροᾶσᾶ ‘έχει γερά χώματα’. Το να αγαπάς και να καλλιεργείς τη γη είναι αρχοντιά, λένε. Η ενασχόληση των ανθρώπων του χωριού με τη γη είναι πολύ παλιά. Ο γεωργός είναι γερά δεμένος με τη γη του. Απολαμβάνει το άρωμά της, χαίρεται τους καρπούς της. Αφουγκράζεται όλα τα μυστικά της, ακούει τη φωνή της. Λογαριάζει τον καιρό και ξέρει πότε είναι η ώρα για όργωμα, για σπορά, για σκαλίσματα και συγκομιδή. Όλα γίνονται στον καιρό τους, κούντου γίνι ουάρα.

Στο Λιβάδι υπήρχαν και υπάρχουν ακόμη μικροί κλήροι γης πάνω στο δάσος, στις πατάτες (*λα πατάτσι*). Τα πατατοχώραφα παλαιότερα εκτείνονταν σε έκταση 10 χιλιάδων στρεμμάτων, βόρεια του χωριού ως μέσα στο δάσος. Οι άνθρωποι με μόχθο και ιδρώτα ξεχέρσωσαν σκληρά και πετρώδη χώματα, τα όργωσαν και τα έσπειραν πατάτες. Το Λιβάδι πριν και μετά τον Πόλεμο για πολλές δεκαετίες ήταν ένα από τα μεγαλύτερα και γνωστότερα στην Ελλάδα πατατοπαραγωγικά κέντρα. Η ορεινή πατάτα του Λιβαδίου ήταν άριστης ποιότητας, σήμα κατατεθέν *πατατά ντι Λιβάδε*. Η καλλιέργειά της έσωσε το χωριό σε καιρούς πείνας και πολλαπλών στερήσεων. Κράτησε όμως στο χωριό και πολλούς κατοίκους της, άνεργους, επίστρατους από τους πολέμους και φτωχούς καλλιεργητές που βρήκαν δουλειά. Άνοιξε και το εμπόριο. Οι κираτζίδες με τα μουλάρια τους την πουλούσαν στις επαρχίες Ελασσόνας, Κατερίνης και Σερβίων.

Εδώ και αρκετά χρόνια τώρα η καλλιέργεια της ορεινής πατάτας εγκαταλείφτηκε. Η υπερπαραγωγή της και σε άλλα μέρη, η μικρή ζήτηση και η φθηνή τιμή συνετέλεσαν στην εγκατάλειψη των χωραφιών που ξανάγιναν πάλι χέρσα. Λίγα μόνο χωράφια καλλιεργούνται κυρίως στην περιοχή *Λιβάτσι*. Πατατοχώραφα σήμερα υπάρχουν νοτιότερα του χωριού, όπου υπάρχει και νερό. Είναι σύγχρονες καλλιέργειες με χημικά λιπάσματα. Όλοι όμως θυμούνται και αναζητούν την πατάτα του δάσους, *ντι λα μούντε*, την ξερική, γιατί είχε άλλη νοστιμιά.

Η πατάτα έχει την ιστορία της στο Λιβάδι. Συνδέεται με πικρά γεγονότα. Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος (1914 – 1918), διχασμός της Ελλάδας (1916) μεταξύ βασιλικών και βενιζελικών, αποκλεισμός και του Λιβαδίου – ανήκε στην επιρροή του Κράτους των Αθηνών – από τους Αγγλογάλλους. Στο Λιβάδι εγκαταστάθηκαν στρατιωτικές μονάδες της ANTANT κυρίως Γάλλοι και Μαροκινοί. Στο σπίτι του Κανώτα στεγάστηκε η αστυνομία τους. Είχαν φέρει και γάλλους δασκάλους. Η πείνα ταλάνισε το χωριό. Η πατάτα ήταν βασική διατροφή των ξένων στρατιωτών. Το συσσίτιο που περίσσευε μοιραζόταν στα πεινασμένα παιδάκια. Έτσι οι Λιβαδιώτες γνώρισαν την πατάτα. Μπορούσε να ζυμωθεί με αλεύρι και να γίνει ψωμί. Στην

αρχή ήταν ιδιαίτερα δύσπιστοι. Διαδόθηκε ότι είναι μυαλό από άλογο μιντούά ντι κάλου ή ότι όσοι την τρώνε βγάζουν “χελωνάκια”, αδένες και ογκίδια. Γρήγορα όμως κατάλαβαν “ότι καλόν”. Έμαθαν να τη σπέρνουν, να την σκαλίζουν και να χαίρονται τη συγκομιδή της. Σιμινάι, σκαλσί, σκόσου πατάτα. Προπαντός έμαθαν να την απολαμβάνουν, σε όλες τις ποικιλίες του μαγειρέματος, σαν το πιο νόστιμο και θρεπτικό φαγητό (βλ. μάντζα).

Μεγαλύτεροι κλήροι υπήρχαν στον κάμπο, στην Κούλια, στις Ράχες. Υπήρχαν παλαιότερα και μεγαλοκτηματίες, τσιφλικάδες. Ολόκληρο το χωριό Δολίχη και η περιοχή του ήταν Τσιφλίκι του Γενισεβδά. Τσιφλίκια είχαν και στον κάμπο της Λάρισας (Χατζηζωγίδης) και προς τα Σέρβια (Μόκρου) ήταν το τσιφλίκι του ιατροφιλόσοφου Παπαμιχαήλ. Ο πολύς κόσμος, όσοι είχαν κάποιο χωραφάκι, πάλευε σκληρά με τα χώματα κάτω από πολύ δύσκολες συνθήκες. Είναι παροιμιώδης η αγάπη για τη γη τους. “Έσπειρα σπυρί σιτάρι | φύτρωσε μαργαριτάρι”. Υπάρχουν και οι γεωργοκτηνοτρόφοι που έχουν ένα κομμάτι γης και κρατούν λίγα πρόβατα. Μικρά χωραφάκια και αμπελάκια κρατούσαν και αρκετοί επαγγελματίες. Αρμάσου σίγκουρου ντέντου, βιντούι άγκρουλου σι όλι σι ασκάπάι ‘έμεινα μόνος· έδωσα, πούλησα το χωράφι και τα πρόβατα και τελείωσα’. Γερόντισσες διηγούνται ότι στα χρόνια της Κατοχής πατούσαν το χώμα ξυπόλυτες κατά την εποχή της σποράς ή του σκαλίσματος της πατάτας, πιάνονταν από ένα κλαδί και χόρευαν τσάμικο. Εκεί πάνω ένιωθαν ελεύθερες, διασκέδαζαν τον φόβο και τη φτώχεια τους.

Στο Λιβάδι, όπως και σε ολόκληρη την Ελλάδα, υπάρχουν τοπωνύμια περιοχών και απο το όνομα του ιδιοκτήτη χωραφιού. Άμου άγκρου Λα Παπακούρτη, Λα Βέλλα, Λα Τίτι, Λα Βάρνα. Αλλά και άγκρου Λα Τσαμάσου, Λα Κούλια, Λα Λιβάτζι κ.ά. από το όνομα της περιοχής που έχουν το χωράφι.

[Από το λατ. ager, -gri ‘χωράφι’, rusticus ‘αγρότης’, πρβ. αγρός που υπάρχει σε όλες τις φάσεις της ελληνικής γλώσσας. Ο αγρός του Κεραμέως, αγρότης (αγρότου), αγροτιά. Σώζεται σε πολλές λέξεις της νεοελληνικής, όπως αγροφύλακας, αγροτικός γιατρός, αγροτική πολιτική, Αγροτική Τράπεζα, αγροτουρισμός, αγροτοκτηνοτρόφος

κ.ά. Είναι δάνειο της λατινικής γλώσσας από την ελληνική ή και οι δυο λέξεις (ager και αγρός) είναι παιδιά της Ινδοευρωπαϊκής;]

Αγλέουρου (ο). Δηλητηριώδες φυτό, γαλατσίδα. Υπερβολική ποσότητα φαγητού και ποτού: *μακάσι σιμπιούσι ούνου αγλέουρου* 'έφαγες και ήπιες έναν αγλέορα, μέχρι σκασμού'. Να βγάλεις (σι σκότσι) τον αγλέορα, να πάθεις (σι πάτσι) τον αγλέορα, να σκάσεις, να το βουλώσεις. ΣΥΝ. *μακάσι ούνου κόρακου, ούνου περιδρομου* 'έφαγες έναν κόρακα, έναν περιδρομο', *μπουχτισέσκου* 'μπούχτισα, αηδίασα από το πολύ φαγητό'.

[Από το *αγλέορας* ή *αγλέορος* που προέρχεται από το αρχ. *ελλέβορος*.]

Αγνόσου (ο) 'αηδία, σιχασιά': *νι ιάστε αγνόσου* 'αηδιάζω, σιχαίνομαι', *νι γίνι αγνόσου, νου πότου σι ου μάκου, σι ου μπεάου* 'αηδιάζω, δεν μπορώ να το φάω, να το πιω'. Μεταφορ. *νι γίνι αγνόσου κου ατσεάλιτσι βέντου σι άβντου* 'αηδιάζω με αυτά που βλέπω και ακούω'. ΣΥΝ. *μπουχτισέσκου, μπουχτισίρε, νι γίνι σι βόμου* 'αηδιάζω'. *Αγνουσάρκου* 'αυτός που είναι πολύ ευαίσθητος και σιχαίνεται'. *Μούλτου αγνουσάρκου φισόρου* 'παιδί που σιχαίνεται πολύ, μέχρι σχολαστικότητας'. Συχνή φράση: *νου τσι ιάστε αγνόσου;* 'δεν αισθάνεσαι αηδία, δε βαριέσαι; Περιφρόνησέ τον, είναι βρόμικος'. ΣΥΝ. *αιδίε* 'αηδία', *βουμεάρε* 'εμετός, αηδία', *βουμουτούρι* 'αηδίες'.

[ΝΙΚ. και ΡΑΡ. από το σλαβ. *gnus – gnusiti* 'ρύπος, ακαθαρσία'.

Ίσως από τις λέξεις *αηδία* ή *άνοστος, ανοστιά*. Ό,τι δεν προκαλεί ευχάριστη αίσθηση ή εντύπωση. Κατά τον Μπουσμπούκη από το αρχ. *γάνος* 'μη ευχάριστος, μη ηδονικός', *γάνυμαι* 'ευχαριστιέμαι, χαίρομαι' (Μπουσμπούκης, 1972, 13).]

Αγουγιάτου (ο) 'αγωγιάτης, κираτζίης'. *Νκισί κάρβάνια κου μούλιλι νκάρκάτι ντι φουρτίι. Αγουγιάτσλι τράτζιά νάιντε* 'ξεκίνησε το караβάνι με τα μουλάρια φορτωμένα με φορτία. Οι αγωγιάτες τραβούσαν μπροστά'. *Αγουγιάτλου αντούσι στράνι σι τσιρτέλι ντι ν Πόλε* 'ο κиратζίης έφερε υφάσματα, ρούχα και σκουλαρίκια από την Πόλη'. *Τζούα τούτα αποάρτᾶ πάτάτᾶ σι κιερεστέ ντι λα μούντε* 'όλη τη μέρα κουβαλάει πατάτα και οικοδομήσιμη ξυλεία από το δάσος'. *Αγουγιάτλου νι αντούσι κάρτε αουά του ξεάνι, άμου κάρτε ντι σόρα*

αμετά 'ο αγωγιότης μου έφερε γράμμα εδώ στα ξένα, έχω γράμμα από την αδερφή μου'. Παλαιότερα έκαναν και τη δουλειά του ταχυδρόμου. Ο αγωγιατισμός ήταν κατεξοχήν επάγγελμα των βλάχων. Οδηγοί στα δύσκολα περάσματα της Πίνδου και του Ολύμπου, οδηγοί στους στρατούς, μεταφορείς και έμποροι. Μεγάλο μέρος της ζωής τους το πέρασαν στους δρόμους, στα μικρά και μεγάλα ταξίδια. Ήταν δύσκολη και σκληρή η δουλειά του αγωγιότη. Όταν τους έπιανε η νύχτα, έπεφταν να κοιμηθούν σε ένα καθορισμένο συνήθως κονάκι, *λόζιου* το έλεγαν. Τα ζώα ξεκαπίστρωτα έβοσκαν στο ξέφωτο. Κάτω από τις πιο δύσκολες καιρικές συνθήκες, με χιόνια, πάγους και βροχές, έβρισκαν λίγη θαλπωρή σε μια βαριά κάπα από γιδόμαλλο (*τάμπάρε*), που ύστερα από τη βροχή γινόταν ασήκωτη.

Ξημέρωναν σε χωριά και πολιτείες. Καραβάνια με μουλάρια φορτωμένα έφταναν ως το Γιδά και τη Θεσσαλονίκη. Πουλούσαν την πατάτα, το φημισμένο βουνήσιο τοπικό προϊόν τους, ή το αντάλλασσαν με σιτάρι, καλαμπόκι και διάφορα άλλα προϊόντα. Αγόραζαν και κάτι απαραίτητο για το σπίτι. Είχαν και παραγγελίες συγγενών και φίλων. Δεν ξεχνούσαν να πάρουν και τα φάρμακα για τους αρρώστους, όπως τους είπε ο γιατρός. Στα παιδιά έφερναν καραμέλλες για να τα γλυκάνουν και να ξεχνούν την απουσία του πατέρα τους που ήταν αναγκαίο κακό. Στις μητέρες έπεφτε όλη η ευθύνη της αγωγής των παιδιών. Οι Λιβαδιώτες κираτζίδες ήταν λαίμαργοι στη δουλειά, σκληραγωγημένοι και ακαταπόνητοι. Συχνά τους έπιανε ο ύπνος και πάνω στο γαϊδουράκι και εκείνο τραβούσε αλάνθαστα το δρόμο του μέσα στη νύχτα.

Λιβαδιώτες αγωγιότες έφτασαν παλαιότερα στη Πόλη, τη Σμύρνη, την Προύσα, το Βουκουρέστι και τη Σόφια, την Τεργέστη, την Βενετία, τη Βουδαπέστη και τη Βιέννη. Έδιναν και έπαιρναν εμπορεύματα, γνώσεις και ιδέες. Στο Λιβάδι το ισνάφι των κираτζίδων ήταν μεγάλο και ισχυρό. Ήδη από τον 18^ο αι. και αργότερα ήταν το δεύτερο σε δύναμη οικονομική μετά από εκείνο των κτηνοτρόφων. Μερικοί απέκτησαν πλούτη από τα μεγάλα ταξίδια με τα καραβάνια και έγιναν έμποροι και επιχειρηματίες. Μαζί με τα εμπορεύματα έφερναν και τις νέες ιδέες που γονιμοποίησαν τη συντηρητική κοινωνία. Χωρίς αυτούς

εμπόριο δεν θα υπήρχε. “Τους ήξεραν όλα τα χωριά, τους γνώριζαν τα χάνια”. Ικανοποιούσαν και όλες τις ανάγκες του χωριού, τις γεωργικές, κτηνοτροφικές, τις οικοδομικές. Με αυτούς έφταναν τα νέα από παντού. Άνοιγε ο ορίζοντας του ορεινού και απομονωμένου χωριού. Δεν είχαν καταστατικά και ιεραρχίες, αναπτυσσόταν όμως μεταξύ τους γερός δεσμός, πνεύμα αλληλεγγύης που άμβλυνε και τον αναπόφευχτο ανταγωνισμό. Μαζί με κираτζίδες από άλλα μέρη συμμετείχαν και σε μεγάλα караβάνια και έφταναν σε γνωστά εμπορικά κέντρα της Δύσης, όπου υπήρχαν πλούσιοι εμπορικοί οίκοι ελληνόβλαχων. “Κίνησαν τα καράβια (καραβάνια) τα Ζαγοριανά και παν στην ξενιτιά” (δημοτικό γαμήλιο τραγούδι του Λιβαδίου). Ο αγωγιατισμός ήταν ένας άτυπος θεσμός μεταφορών, μια οργανωμένη επιχείρηση που λειτούργησε έως ότου μπήκαν για τα καλά τα αυτοκίνητα.

Ως την Κατοχή υπήρχαν στο Λιβάδι 1800 ζώα, κυρίως μουλάρια. Οι αγωγιάτες στράφηκαν αναγκαστικά σε άλλες δουλειές, κυρίως στη γεωργία και το μικρεμπόριο. Αρκετοί μετανάστευσαν. Σήμερα εκείνοι που διατηρούν αρκετά ζώα είναι οι δασεργάτες που μετακινούνται με τα ζώα τους σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας. Αγαπούσαν τα ζώα τους (πράβντιλι), καμάρωναν για αυτά και τα προσφώνούσαν με το όνομά τους: τσάπου, νιάσιου, καράσά, μπάριτζά κ.ά. Ένας λιβαδιώτης έμπορος, ο Νικόλαος Βέλλας, είχε φέρει αράπικη φοράδα από την Αλεξάνδρεια και με αυτή ταξίδευε και στην Πόλη. Έσκασε από μάτι στην πλατεία του χωριού. Είχαν να το λένε οι γεροντότεροι.

Είχαν και τα δικά τους τραγούδια, τα τραγούδια της στράτας ή της καβάλας. “Εκεί που πάω, κόρη μου, κοράσιο δεν πηγαίνει | εκεί είναι Τουρκιά, είναι Αραπιά, είναι και γενιτσάροι”. Τραγούδια μακρόσυρτα, μπαλάντες ατέλειωτες. Τέλειωναν, όταν τέλειωνε και το ταξίδι. Τους συνόδευαν στη μοναξιά και στους συχνά επικίνδυνους δρόμους. “Ηλιε μ’ γιατί αργοπόρησες | και αργείς να βασιλέψεις;”. Λένε πως τα τραγούδια των κиратζίδων έσκασαν και τον διάβολο, που, αν και διηγήθηκε όλες τις δικές του σκανδαλιές, νικήθηκε από τον βλάχο αγωγιάτη. Σαν επέστρεφαν στο Λιβάδι από τα πολλά και μακρινά τους ταξίδια, διηγούνταν ενδιαφέρουσες και ευτράπελες ιστορίες. Είχαν δει

πολλά τα μάτια τους και είχαν ακούσει άλλα τόσα: ξεκίνησαν κάποτε να πάνε στα Σέρβια, στο “Νιάμερο”, στη γνωστή μεγάλη εμποροπανήγυρη. Τους έδωσαν οι συγχωριανοί τους πολλές παραγγελίες, όπως συνέβαινε πάντοτε. Οι κτηνοτρόφοι παράγγελναν κουδούνια και άλλα σύνεργα της δουλειά τους, οι νοικοκυρές διάφορα μπακίρια (σινιά, ταψιά, μπαγκράτσες, τσουκάλια κ.ά.), οι κοπέλες και οι αρραβωνιασμένες δαχτυλίδια και σκουλαρίκια. Οι αγωγιάτες τα κατέγραφαν όλα στη μνήμη τους και τα πραγματοποιούσαν όλα κατά γράμμα: *ντέντρου υπόσχισε σι πρίντι σι ου αντάρου* ‘έδωσα υπόσχεση και πρέπει να την πραγματοποιήσω’.

Δυο αγωγιάτες πήραν την παραγγελιά να φέρουν την εικόνα του Αγίου Γεωργίου. Ο πρώτος τη βρήκε και την αγόρασε. Όταν τη ζήτησε ο δεύτερος, δεν υπήρχε, είχε πουληθεί. Ο Άγιος αυτός ήταν πάντοτε αγαπημένος Άγιος και έχει περάσει σε πολλές παραδόσεις. Ο πονηρός έμπορος πήρε αμέσως μια εικόνα του Αγίου Δημητρίου, έσβησε το όνομά του και στη θέση του έγραψε “Άγιος Γεώργιος”. Καθώς επέστρεφαν στο χωριό καβάλα στα μουλάρια, πρόσεξαν ότι τα άλογα του καβαλάρη Άγιου είχαν διαφορετικό χρώμα. Αναρωτήθηκαν, γιατί εκείνοι σαν άνθρωποι της δουλειάς ήξεραν – έτσι είχαν καθιερωθεί από την παράδοση – ότι το άλογο του Αγίου Γεωργίου είχε άσπρο χρώμα ενώ του Αγίου Δημητρίου άλικο. “Του Αϊ-Δημήτρη άλικο, άσπρο του Αϊ-Γιώργη”. Τι είχε συμβεί; Ετοιμόλογος ο ένας κिरατζής έδωσε την απάντηση: “Γιατί σπας το κεφάλι; Οι Άγιοι έκαναν τράμπα στο Νιάμερο. Αντάλλαξαν τα άλογα”, *τσι φράντζι κάπλου, βα αντράρά τράμπά*.

Οι κिरατζήδες φορούσαν μαύρες κυλότες, χαλαρές και άνετες γύρω από τους μηρούς και σφιχτές στα γόνατα για να διευκολύνονται στο καβαλίκεμα. Φορούσαν μαύρες ή μπλε περισκελίδες (*τσάριτσι*) που κατέληγαν σε μια ημικυκλική πόχα σαν γλώσσα πάνω από το παπούτσι τους. Τα κिरατζίδικα παπούτσια ήταν μεγάλης αντοχής, βαριά με πρόκες. Η κिरατζίδικη στολή είχε τη χάρη της και ήταν το διακριτικό της τάξης τους. *Αγουγιατλίκε, κिरατζιλίκε* ‘αγωγιατισμός’

[Από το *αγωγιάτης* < μσν. *αγωγιάτης* < αρχ. *αγώγιον*. *Αγουγιψέσκου* ‘παίρνω αγώγι’ *αγουγιψίρε* ‘αμοιβή, μίσθωση, αγώγι’. Συνηθέστερα

λέγεται αγόια. Αγουγιψίτου ‘μισθωμένος αγωγιάτης’. ΣΥΝ.
καρατζίου, κάρβανάρου.]

Αγρόμπαλου (το) ‘αγριόμηλο’. Άμου αντουνάτᾱ μούλτι αγρόμπαλι σῖ βα
λι μπᾱγκᾱμού του πάλιου ‘έχω μαζέψει πολλά αγριόμηλα και θα τα
βάλουμε στο άχυρο για να ωριμάσουν’. Ο καρπός της αγριομηλιάς
ήταν παλαιότερα εκλεκτός ελλείπει όλων των άλλων φρούτων.
Συντροφικές παιδιών κατέβαιναν στα χωράφια για να τα μαζέψουν και
να τα απολαύσουν άγουρα ακόμη. Βίνι ντι λα άγκρου κου πουάλα
μπλίνᾱ κου αγρόμπλι σῖ φράντζι ‘ήλθε από το χωράφι με την ποδιά
γεμάτη με αγριόμηλα και άγριες φράουλες’. Μαζί με τα αγριόκορτσα,
τα κυδώνια και τα σούρβα – δεν υπάρχουν πια – τα έβαζαν στα άχυρα
για να ωριμάσουν. Λέγεται και αγροάμα ή αγρόμου ‘μήλο’ και ‘μηλιά’.
Υπάρχει και το παρατσούκλι αγροάμᾱ, όνομα οικογενειακό.

[Από το αγριόμηλο κατά το κορόμηλον > κρόμπαλου. Το ελλην.
πρόθημα άγρου- ‘άγριος’ υπάρχει σε αρκετές λέξεις της ΚΒ:
αγρουκόρτσου, αγρουκουκότρου, αγρουπάπᾱ, αγρουπόρκου,
αγρουμαᾱτρέσκου ‘αγριοκοιτάζω’ κ.ά. Κατά τον Μπουσμπούκη η
λέξη αγρόμπαλου προέρχεται κατευθείαν από την αρχ. αγρόμαλον
(άγριον μάλον, δωρικός τύπος το μήλον) και ανήκει στο ελλην.
υπόστρωμα της ΚΒ (Μπουσμπούκης, 1972). Στα ΚΒ το μήλο
λέγεται μέρου.]

Αδγισέσκου (ρ) ‘αδειάζω, ευκαιρώ’. Αδγισί τάλαρλου ντι κάσλου
‘άδειασα το βαρέλι από το τυρί’. Νου αδγισέσκου, άμου μούλτου
λούκρου ‘δεν ευκαιρώ, έχω πολλή δουλειά’. Το νεοελλ. δεν αδειάζω.
Άδειασαν το σπίτι (αδγισίρᾱ κάσα), του τα πήραν όλα. Αδγισίρε
‘άδειασμα’, αδγισίτου. ΣΥΝ. γκουλέσκου, κινουσέσκου. ΑΝΤ. ούμπλου.

[Από το αδειάζω (άδειασα).]

Αδίμτου (το) ‘δίμιτο’. Ύφασμα του αργαλειού που γίνεται με διπλή
κλωστή, δυο μίτους’. Κούτου αδίμτου σκουάσι άστᾱτζᾱ; ‘πόσο αδίμιτο
έβγαλε σήμερα στον αργαλειό;’. Στο Λιβάδι κάνουν τη διάκριση
ανάμεσα στο υφαντό του αργαλειού (αδίμτου) και στο δίμιτου ή πάντζᾱ
που ήταν το έτοιμο πανί για κουρτίνες, εσώρουχα, κυρίως βρακιά.
Κούτι ουργί ντι αδίμτου τσᾱσού άστᾱτζᾱ; ‘πόσες οργυιές αδίμιτο
ύφανε σήμερα;’. Ου αγκίρᾱ, ιάστε ντι δίμιτου, πάντζᾱ ‘το άσπρισαν,

είναι από αδίμιτο, πανί'. Με αδίμιτο έκαναν στρωσίδια διάφορα και σκεπάσματα. *Αντρά σάλβάρι σι μπιρντάτζι ντι ν κάσά* 'έκανα σαλβάρια και κουρτίνες (μπερντέδες) για τις εσωτερικές πόρτες του σπιτιού'. Τα τέσσερα πατίκια του αργαλειού μετέτρεπαν τη μια κλωστή σε στέρεη διπλή και έτσι υφαινόταν το υφαντό. Η λέξη *μίτος* είναι αρχαία και σημαίνει κλωστή, νήμα (ο μίτος της Αριάδνης). Μεταφορικά σημαίνει το νήμα της τύχης, της μοίρας. "Ουδέ μοιρών μίτον έφυγον", δεν ξέφυγαν το νήμα των μοιρών. *Μιουργία* 'υφαντουργία'. Από *αδίμιτου* γινόταν και οι κόκκινες κουρτίνες στις πόρτες των δωματίων και διάφορα στρωσίδια.

[*Δίμιτο* < μσν. *δίμιτον* < ελνστ. *δίμιτον* (ενν. ύφασμα), *δι* + *μίτος*.]

Αιάρε (η) 'ζύγισμα, ο έλεγχος των μέτρων της πλάστιγγας και του κανταριού (*κάντάρε*), πριν από το ζύγισμα. Έλεγχος ακριβείας, αγιάρι'. *Λουάσι αιάρια;*, λένε πριν από το ζύγισμα των εμπορευμάτων. Μεταφορ. *κιρντού αιάρια* 'έχασε το μέτρο της λογικής, παραφρονεί. Δεν ζυγίζει καλά, λογικά τα πράγματα'. Το νεοελλ. *λαφροκάνταρο* 'άνθρωπος χωρίς αξίες, ελαφρός, ανόητος'. Έκφρ. *νου τσι άι αιάρε* 'ξεπερνάς κάθε όριο, είσαι παράλογος', *μούτου αιάρια* 'σηκώνω τα μυαλά κάποιου', *λεάου αιάρια* 'παίρνω τον αέρα κάποιου, δεν τον λογαριάζω', *κούντου βα γινά του αιάρια;* 'πότε θα έλθει στα λογικά του, θα συνέλθει;' *κου αιάρια αλ φισόρου τι ντούτσι;* 'με τα μυαλά, τη λογική του παιδιού πας;'

[ΡΑΡ. από το τουρκ. *aiar*.]

Ακάτσου (ρ) 'πιάνω, συλλαμβάνω'. *Ακάτσου φόκου λα ουτζάκε* 'ανάβω φωτιά στο τζάκι'. *Ακάτσάι ούνά τσεάρα τ' τίνε* 'άναψα ένα κερί για σένα'. *Βα ακάτσου μπιρμπέκλου σι τσάπλου* 'θα πιάσω το κριάρι και το τραγί'. *Ντι κου νράπτεα ακάτσάρά λούκρου* 'από τη νύχτα έπιασαν δουλειά'. *Χουάρα ακάτσά μούλτá νεάου* 'το χωριό πιάνει πολύ χιόνι'. *Ακάτσάρά αφούρλι σι Γιαγκούλα* 'έπιασαν τους κλέφτες και τον Γιαγκούλα', *μι ακάτσάι του μάνλι* 'πιάστηκα στα χέρια'. Τον συνέλαβαν (*ακάτσάρά*), δεν μπόρεσε να φύγει. Πιάστηκε (*σι ακάτσά*) από ένα λόγο και έκανε φασαρία. *Μι ακάτσάι λα κόρου* 'πιάστηκα στο χορό'. Με έπιασε (*ακατσά*) συνάχι, με έπιασε το αυτοκίνητο, ζαλίστηκα. Με έπιασε (*μι ακάτσά*) πυρετός, διάρροια, το φάρμακο.

Ακάτσάσι σκουφούνλι; 'έραψες, μπάλωσες τις μάλλινες κάλτσες;'.
 Μεταφορ. ακάτσάρǎ αλονάτλου 'έπιασαν τα προζύμια'. Αρχισαν οι
 πρώτες έριδες κυρίως ανάμεσα σε πεθερά και νύφη. Νου μι ακάτσǎ
 λόκλου 'ανησυχώ, αγωνιώ'. Μι ακάτσάρǎ του σόμνου 'με έπιασαν στον
 ύπνο'. Μι ακάτσǎ 'με πείραξε, με βίασε'. Ακάτσǎ φητσόρου 'έμεινε
 έγκυος'. Έχει και τη σημασία του 'αρχίζω'. Ακάτσǎ σι ντα πλουάε, σι
 αρίκǎ γκράντινǎ 'άρχισε να βρέχει, να ρίχνει χαλάζι'. Ακάτσǎ
 κηρόουλου 'χάλασε ο καιρός'. Ακάτσάρε 'πιάσιμο, σύλληψη',
 ακάτσάτου 'πιασμένος' και μεταφορ. 'κρατημένος οικονομικά'. Φεάτα
 ιάστε ακάτσάτǎ 'το κορίτσι είναι αρραβωνιασμένο'. Ακάτσάτούρǎ
 'αφορμή, πρόφαση'. Το σύνθετο ανκάτσου 'μαλλώνω, επικρίνω'. Έχει
 όλες τις σημασίες του νεοελλ. πιάνω, συλλαμβάνω. ΠΑΡ. ακάτσǎ
 ατσέλου κου τσοάρλι γκράλι τα σι λεάι πάπούτσλι 'πιάσε τον ξυπόλυτο
 να του πάρεις τα παπούτσια' δηλ. "ουκ αν λάβοις παρά του μη
 έχοντος".

[Από το λατ. captio 'συλλαμβάνω', adcaptio 'μαλλώνω, επιπλήττω,
 φίλονεικό'. ΡΑΡ. πιθανόν από το necaptiare.]

Ακικǎσέσκου (ρ.) 'συμπεραίνω, μαντεύω, υποθέτω, καταλαβαίνω'.

Ακικǎσί ντι ατούμσεα κǎ φητόρλι ατσέλι βα σι ντούκǎ νǎίντε 'μάντεψε,
 κατάλαβε από τότε, ότι τα παιδιά εκείνα θα πάνε μπροστά'. Ελάχιστοι
 πολύ ηλικιωμένοι θυμούνται ότι άκουσαν στο Λιβάδι τη λέξη. Δεν τη
 χρησιμοποιούν πια εδώ και χρόνια. Αντικαταστάθηκε από το ΣΥΝ.
 αντουκέσκου 'καταλαβαίνω'. Οι γλωσσολόγοι που ασχολήθηκαν με
 την ΚΒ γλώσσα υποστηρίζουν ότι προέρχεται από το αρχ. απεικάζω
 (αόρ. απείκασα) με τη συνηθισμένη τροπή του π σε κ (π.χ. rectus >
 κέπτου 'στήθος'). Ακικαζμό 'απεικασμός' και ακικǎσίρε 'κατανόηση,
 μάντεμα, συμπέρασμα'. Η λέξη χρησιμοποιείται στα βλαχόφωνα
 χωριά της Ηπείρου. Στη Δυτική Μακεδονία (Μπλάτσι) λέγεται
 απκάζω.

Το Λιβάδι είχε πάντοτε οικονομικές, εμπορικές, πνευματικές και
 πολιτιστικές σχέσεις με τη Δυτική Μακεδονία και δια μέσου αυτής με
 την Ήπειρο. Ο δρόμος παλαιότερα οδηγούσε προς τα Σέρβια, Κοζάνη
 και Ήπειρο. Το δρόμο αυτό πρωτοέκαναν και οι μετανάστες
 Ηπειρώτες που εγκαταστάθηκαν στον οικισμό του Λιβαδίου. Στη

Σχολή Λιβαδίου (1776) είχαν φοιτήσει Δυτικομακεδόνες διαπρεπείς δάσκαλοι (Παπαρίζος κ.ά.) και στη Σχολή Κοζάνης αργότερα μερικοί Λιβαδιώτες. Σε παλιά δημοτικά τραγούδια αναφέρονται τα παλικάρια της Κοζάνης και της Καστοριάς. Η σχέση αυτή φαίνεται και στη γλωσσική συγγένεια και το λαϊκό πολιτισμό.

Ειδικοί επιστήμονες, όπως οι: Κωνσταντίνος Νικολαΐδης, Αντώνιος Κεραμόπουλος, Αγαπητός Τσοπανάκης, Νίκος Κατσάνης, Αχιλλέας Λαζάρου, Αντώνιος Μπουσμπούκης κ.ά. διαπιστώνουν ότι στην ΚΒ γλώσσα, πέρα από τις πολλές επιδράσεις της νεοελληνικής, υπάρχει ένα βαθύτερο γλωσσικό υπόστρωμα. Ο Τσοπανάκης αναζήτησε στα ΚΒ λέξεις της αρχαίας μακεδονικής διαλέκτου που έχουν χαθεί: “Η αναζήτηση αρχαιοελληνικών στοιχείων στην ΚΒ, όσο παράξενη κι αν φαίνεται, δεν παύει να αποτελεί ζητούμενο, όπως μας υποβάλλουν άλλες λέξεις που συναντούμε στα ΚΒ και λείπουν από τα νεοελληνικά ιδιώματα” (Κατσάνης 1990, 124).

[Από το αρχ. *απεικάζω* ‘σχεδιάζω κάτι, παραβάλλω, φαντάζομαι, συμπεραίνω, καταλαβαίνω. *Απείκασμα* ‘ομοίωμα, εικασία, υπόθεση’. ΣΥΝ. *αντουκέσκου, αγριζέσκου* (αγροικώ) ‘καταλαβαίνω’ και *κουνόσκου* ‘γνωρίζω, καταλαβαίνω’.]

Άκου (η) ‘αιχμή, μύτη, βελόνα’. *Βα λου αμπεάτικου κου άκλου* ‘θα το μπαλώσω με το βελόνι’. Οι σταυροβελονιές, τα ραψίματα, η αλλαγή των ρούχων “το μέσα έξω”, τα μπαλώματα ήταν η καθημερινή φροντίδα της νοικοκυράς. Το βελόνι απαραίτητο εργαλείο της: *τζούα τούτα κου άκλου του μάνᾶ* ‘όλη τη μέρα με το βελόνι στο χέρι’ και τη δαχτυλήθρα στο δάχτυλο. Έκανε τα παλιά καινούρια. *Κου ούνου άκου αντράι κάσα* ‘με ένα βελόνι έκανα το σπίτι’, έλεγαν οι ραφτάδες, οι μοδίστρες και οι κεντήστρες. Ύστερα από το κάψιμο του χωριού από τους ναζί, οι άστεγοι και δυστυχείς κάτοικοι έλεγαν: “δεν μας άφησαν ούτε ένα βελόνι για να αναστήσουμε την οικογένειά μας και να ξανακτίσουμε το σπίτι”. Οι νοικοκυρές άφηναν το βελόνι, τις κλούτσες του πλεκτού και το τσιγκελάκι του κεντήματος μόνο όταν έφταναν οι μεγάλες γιορτές (*Σᾶρμπᾶτᾶρε μάρε*). Τις κρατούσαν τότε. “Η δουλειά είναι αμαρτία”, λένε και τώρα. Σκωπτικό δίστιχο στα ΚΒ: *τ’ ούνου άκου του νουόρου | μᾶκᾶμου κᾶκάτσλι αλ τουτουλόρου* ‘για ένα βελόνι

στο σύννεφο | φάγαμε τα σκατά ολονών'. Για ένα ασήμαντο πράγμα, μια ασήμαντη υπόθεση υποστήκαμε τις ταπεινώσεις και τους εξευτελισμούς όλων. Στα ΚΒ υπάρχει και η μουσική της ομοιοκαταληξίας. *Κούρου ντι άκου* 'το πίσω, το φαρδύτερο μέρος της βελόνας', μεταφορ. σημαίνει το ελάχιστο. ΠΑΡ. *κάφτᾶ ούνου άκου του* πάλι 'ψάχνει μια βελόνα στα άχυρα. Μάταιος κόπος'. "Τυφλός βελόνα γύρευε (*κάφτᾶ άκου*) μέσα σε αχυρώνα και ο κουφός (*κούφου*) του έλεγε κοντά βροντάει". ΣΥΝ. *σκίνου, αγγιδᾶ, κίπιτᾶ* 'κεφαλή, άκρη' (λατ. *caput*), *κιπιτόσου* 'αιχμηρός, μυτερός'. Τις μεγάλες βελόνες, τις σακοράφες, τις λένε *αντρεάουα*.

[Από το λατ. *acus* 'αιχμή', δάνειο από το αρχ. *ακίς, ακή, ακωκή*.]

Ακρίτσου (ο) 'ξυνόγαλα'. Ο, τι μένει στο ξύλινο μακρουλό δοχείο (*τάλαρου*), ύστερα από το χτύπημα και το αποβουτύρωμα του γάλατος. Συνηθέστερα το λένε *ζάλα*. Οι κτηνοτρόφοι το κουβαλούσαν μαζί τους σε ένα μικρό τουλούμι, *κεάλια ντι ακρίτσου*. Με την υπόξινη γεύση του ήταν καλό δροσιστικό κατά τους καλοκαιρινούς μήνες. *Λουάσι κου τίνε κεάλια κου ακρίτσου*; 'πήρες μαζί σου το τουλούμι με το ξινόγαλα;'. *Μάντζᾶ σι αντρά ακρίτσου* 'το φαγητό ξίνισε'. Ακρίτσιου το λένε και σε μέρη της Δυτ. Μακεδονίας. *Ακρέσκου και ακρέτζου* 'ξινίζω'. *Γίνλου ακρί* 'το κρασί ξίνισε', *άκρου* 'ξινός', *ακρίμε* 'ξινάδα'.

[Απο το λατ. *acer, -cris* 'ξινός, οξύς'.]

Ακρόξιου (επιθ.) 'μέτρια ξινός, υπόξινος'. *Σούπα ιάστε μούλτου ακρόξινᾶ* 'η σούπα είναι πολύ υπόξινη'. *Μάντζα σι αντρά ακρόξινᾶ, βα μπᾶγκάσι πούσκᾶ* 'το φαγητό έγινε ξινούτσικο, θα έβαλες ξίδι'. Ακρόξινα είναι τα άγουρα φρούτα, τα ξερά ξινά δαμάσκηνα που χρησιμοποιούσαν στα φαγητά αντί για λεμόνι ή στο κουσιάφι, την κομπόστα αρρωστικό και την απαραίτητη σε περιόδους νηστείας (βλ. *κουσιάφε*).

[Σύνθετη *άκρον* + *ξινός* 'μόλις ξινός' (ξινοφέρνει). Πρβ. *ακροπαίζω* 'παίζω για λίγο, μόλις παίζω', *ακροθιγώς* 'μόλις αγγίζω', *ακροβλασφημώ* 'βρίζω χαμηλόφωνα', *ακροφοβούμαι* (μσν.), *ακρόξανθος* (μσν.), *ακρόμακρα*, *ακραγαπώ* 'αγαπώ λίγο', *ακρακούω*, *ακρογελώ* 'χαμογελώ'. Τα τρία τελευταία είναι λαϊκότερα. Στα μεσαιωνικά χρόνια υπάρχουν αρκετές σύνθετες λέξεις με α'

συνθετικό το άκρον ‘μόλις, λίγο’: “Γελούσανε, ακροπαίζανε ο άγουρος και η κόρη”, “να το στενέψει άκρου το κουστούμι” (βλ. Ι. Λ. Ακαδημίας).]

Αλάγκου (ρ) ‘περιφέρομαι, περιοδεύω, ψάχνω’. *Αλλάγκάι λούμια τούτα σι τι άφλου* ‘γύρισα, έψαξα όλο τον κόσμο να σε βρω’. *Του αλάτζι; ‘πού γυρίζεις;’*. *Κούμου αλάγκά ακσί κου αράσι πρι έλου;* ‘πώς γυρίζει έτσι με ξεφτισμένα, κουρελιασμένα ρούχα επάνω του;’. Μεταφορ. *μίντια λι αλάγκά αλιούρξα* ‘το μυαλό του τρέχει αλλού’. *Αλλάγκάρε* ‘ψάξιμο, περιδιάβαση’. *Ψουσεάστι τ’ αλλάγκάρε* ‘ψοφάει να περιφέρεται εδώ και εκεί χωρίς σκοπό. Ψοφάει να βρίσκεται στους δρόμους’, *φουτζί σι αλάγκά* ‘έφυγε και γυρίζει εδώ και εκεί’. *Αλλάγκάμου πρι κάλι ντι λέμνου* ‘τρέχαμε, γυρίζαμε πάνω σε ξύλινα άλογα’, το γνωστό παιδικό παιχνίδι. *Αλλάγκάτου* ‘πολυταξιδεμένος’ και μεταφορ. ‘περπατημένος’: *σι μούλι, ιάστε αλαγκάτου* ‘ξέρει πολλά, είναι πολυταξιδεμένος, περπατημένος’. *Αλλάγκάτόρου* ‘ταξιδιώτης, σοκακιάρης (σουκακιάρου)’, *αλλάγκάτούρά*.

[ΝΙΚ. πιθανόν από το ad-largu (largus ‘φαρδύς, μακρύς’). Στα ΚΒ *λάργκου* ‘μακρυά’, *αλάργκου* ‘αλάργα’. ΡΑΡ. πιθανόν από το allargare. Πρβ. το αρχ. *αλώμαι* ‘περιφέρομαι, περιπλανούμαι’.]

Αλλάθιψέσκου και λάθιψέσκου (ρ) ‘σφάλλω, λαθεύω’. *Νου φέτσου γκίνε, αλλάθιψί* ‘δεν έπραξα καλά, έσφαλα’. *Όμου χίου σι αλλάθιψί,* *φέτσου ούνου αλάθου, κάτσέ σι αρκάρά τούτσι πρι μίνε;* ‘άνθρωπος είμαι και έσφαλα, έκανα ένα λάθος, γιατί ρίχτηκαν όλοι επάνω μου;’. *Αλλάθιπίρε, αλλάθιπίτου.* *Νου φου βάρά νιαλλάθιπίτου* ‘δεν υπήρξε κανείς αλάθητος’. *Αλάθου* και *αλάθους* ‘λάθος’. ΣΥΝ. *κάτζούι του αλάθου* ‘έσφαλα’. *Κατζούι του ούνου αλάθου, βα νι λουάτσι κάπλου;* ‘έπεσα σε ένα σφάλμα, θα μου πάρετε το κεφάλι;’. ΣΥΝ. *παρακάлку.*

[Από το λαθεύω (λάθεψα), πρβ. *προυκουψέσκου* (πρόκοψα), *ουρφανιψέσκου* (ορφάνεψα), *γρᾶψέσκου* (έγραψα), *αγνᾶγκιψέσκου* (αγνάντεψα), *προυντιψέσκου* (προόδευσα), *απᾶντιξέσκου* (απάντεξα), *προυφιτιψέσκου* (προφήτεψα), *ριζιλιψέσκου* (ρεζίλεψα) κ.ά.]

Αλάσου (ρ) ‘αφήνω, εγκαταλείπω’. *Νου βα τι αλάσου σι φούτζι* ‘δεν θα σε αφήσω να φύγεις’. *Αλλάσά ράσιλι του ξεάνι σι νου αλλάσά τσιβά αλί*

φουμεάλε 'άφησε τα κόκαλα στα ξένα και δεν κληροδότησε τίποτε στην οικογένειά του'. Εκφρ. *αλάσᾱ μι!* 'άφησέ με ήσυχο!'. *Αλάσᾱ λι ατσᾱλί τσι στί* 'άφησέ τα αυτά που ξέρεις'. *Αλάσᾱ φουμεάλια* 'εγκατέλειψε την οικογένειά του'. *Αλάσᾱ μγκεάρια* 'χώρισε από τη γυναίκα του'. *Ου αλάσᾱ γκρεάου* 'την άφησε έγκυο'. *Αλάσου λου σι ι ντούκᾱ ντίπου σουάρε* 'άφησέ τον να πάει, να χαθεί, δεν έχω καμιά απαίτηση απο αυτόν'. *Αλάσᾱμου Πρεάσινλι* 'αφήσαμε τις Αποκριές και πάμε για το Πάσχα'. *Λι αλάσᾱρά τούτι πρι κᾱσμέτε* 'τα άφησαν όλα στην τύχη'. *Νου αλάσᾱ τσιβά τ' ιμπρέτε* 'δεν άφησε τίποτε ούτε για μαγιά'. Τα πήρε, τα κατέστρεψε όλα. *Λου αλάσᾱ πρι τσόρου αλούι* 'τον άφησε στο πόδι του, στο πόστο του, του ανέθεσε αρμοδιότητες, επειδή γέρασε ή απουσιάζει'. *Αλάσᾱ λι σι σι ντούκᾱ, νου ντρεάμπᾱ!* 'άσ' τα να πάνε, μην τα ρωτάς!'. *Βᾱ αλάσᾱμου νούμα σι νι τσέμου τ' πᾱρνᾱρι;* 'θα αφήσουμε τον γάμο για να πάμε για πουρνάρια;'. *Λου αλάσᾱ του λόκου* 'τον άφησε στον τόπο'. *Αλάσᾱ μούλα, ακάτσᾱ πούλα* 'άσ' το μουλάρι και πιάσε το πουλί σου'. *Αλάσᾱ τι πρι έλου* 'όρμα επάνω του'. *Νι αλάσᾱ σᾱνᾱτάτε* 'μας άφησε γεια, πέθανε'. Έχει σχεδόν όλες τις σημασίες του νεοελλ. *αφήνω*. Αφήνω περιουσία, χρέη, καλό ή κακό όνομα (*νούμᾱ μπούνᾱ*) κ.ά. *Αλάσᾱρε* 'εγκατάλειψη, παραίτηση', *αλάσᾱτου* 'αφημένος, παραιτημένος'. ΣΥΝ. *ντισμπᾱρνᾱτου, κίρλα*.

[Από το λατ. *laxo*. Γαλλ. *laisser*: "laisser faire, laisser passer". Η γνωστή οικονομική αρχή για το ελεύθερο εμπόριο και την ελεύθερη διακίνηση.]

Αλγκέσκου (ρ) 'ασπρίζω, λευκαίνω'. *Αλγκίρᾱ νουόρλι* 'άσπρισαν τα σύννεφα'. *Ασβιστουσί σι αλγκί τρούσα* 'ασβέστωσε και άσπρισε η αυλή'. Συχνά οι νοικοκυρές βάφουν το μαντρότοιχο, τα πεζούλια, τις σκάλες και την αυλή. Οι ασβεστωμένοι αρμοί στην πλακοστρωμένη αυλή αναδείκνυαν την ομορφιά της πέτρας. Το άσπρισμα των κοινόχρηστων χώρων ήταν σχεδόν καθημερινή φροντίδα. Μεταφορ. *αλγκίσι λόκλου κου μπᾱνα τσι αντράσι* 'άσπρισε τον τόπο με τη ζωή που έκανες'. Λέγεται ειρωνικά αντί του μαύρισε, λέρωσε. *Νι αλγκίσι ίνιμα* 'μου άσπρισε (μαύρισε) την καρδιά' αντί του *μι λᾱίσι ίνιμα*. Εκφρ. *αλγκίρᾱ τέτα σι μούμα* 'άσπρισαν η θεία και η μάνα,

μεγάλωσαν'. Σι αγκίρά όκλιλι ντι φουάμε 'άσπρισαν τα μάτια από την πείνα'. Ευχή: σι αγκεάσκά σι αουσάσκά κα Έλιμπλου 'να ασπρίσει, να γεράσει σαν τον Όλυμπο'. Αγκίτου 'άσπρος', αγκινάμε 'ασπράδα', αγκίρε 'άσπρισμα'. ΣΥΝ. γριβουέσκου. ΑΝΤ. λάέσκου.

[Από το λατ. albescο 'ασπρίζω', albus 'λευκός', ΚΒ άλμπου. Μπέλου 'κάτασπρος'. ΡΑΡ. ίσως από το λατ. albire.]

Αλέγκου (ρ) 'διαλέγω, εκλέγω'. Αλεαψίρά σι λουάρά μβεάστά 'διάλεξαν και πήραν νύφη'. Αλέτζι μούλτου 'διαλέγεις πολύ'. Ντι τούτσι τίνε αλέψου τ' φουρτάτου 'από όλους εσένα διάλεξα για μπράτιμο'. Διαλεγμένα και εκλεκτά (αλεάπι) παλικάρια και κορίτσια. Διαλέγω (αλέγκου) το σιτάρι από τα παράσιτα, το μαλλί, τα γαλάρια πρόβατα, τους φίλους, τα βιβλία, την ελευθερία κ.ά. Κατά την ανακομιδή του νεκρού, όταν τα οστά (ράσιλι) βγαίνουν καθαρά, λένε σι αλεάψι 'διαλέχτηκε' ή ισά αλέπτου 'βγήκε καθαρός'. Αλιτζεάρε 'εκλογή, διαλογή', αλέπτου 'διαλεχτός', πρεαλέγκου 'διαλέγω υπερβολικά', πρεαλιτζεάρε. Από το πολύ διάλεγμα (πρεαλιτζεάρε) έμεινε ανύπαντρη (νιμαρτάτ). Οι εκλογές λέγονται εκλογίει.

[Από το λατ. allego 'διαλέγω', πρβ. διαλέγω.]

Αλίνγκου (ρ) 'γλείφω'. Αλίνγκου ούνου μπλίντου ντι μάντζά 'γλείφω ένα πιάτο φαγητού'. Ιάστε μούλτου αλίξουρου αλίμσι σι τάψια 'είναι πολύ λαίμαργος, έγλειψε και το ταψί'. Ου αλίμσι κάσα 'καθάρισε το σπίτι με σχολαστικότητα, το έγλειψε'. Μεταφορ. αλίμσι μάρλι σι τι αλίνι 'έγλειψες τους ισχυρούς για να ανεβείς'. Αλιντζεάρε 'γλείψιμο, κολακεία, δουλική συμπεριφορά'. Κου αλιντζεάριαντρά πάράτζι 'με το γλείψιμο, τη δουλικότητα έκανε παράδες'. Αλίμπτου και λίμπτου 'γλειμμένος'. Λιγκάρσου 'λαίμαργος', μεταφορ. 'τσανακογλείφτης'.

[Από το λατ. lingo 'γλείφω'.]

Αλίνου (ρ) 'ανεβαίνω, προάγω, υψώνω'. Αλίνου λούκριλι ντισούπρά 'ανεβάζω τα πράγματα πάνω'. Αλίνου σκάρα 'ανεβαίνω τη σκάλα'. Αλινάι σκάμπιλι ούνου ούνου 'ανέβηκα τα σκαλοπάτια ένα ένα'. Μι αλίνου 'ανεβαίνω'. Σι αλινά του αλάντá τάξε 'προβιβάστηκε στην άλλη τάξη'. Σι αλινά ν τζεάνά λα Αγίου-Λιά 'ανέβηκε στο βουνό, στον Προφήτη Ηλία'. Μεταφορ. σι αλινά λάπιλι, κάρνεα, γκράνλου 'ανέβηκε η τιμή του γάλατος, του κρέατος, του σταριού'. Σι αλινάρά

τούτι μ παζάρε ‘ακρίβυναν όλα στην αγορά’. Μεταφορ. *Αλινάι, ντιπούσου μι αντράι κουλιάσου, κουρκούτου* ‘ ανέβασα, κατέβασα σκέψεις, έγνοιες, φροντίδες, το μυαλό μου έγινε κουρκούτι’. Έκφρ. *σι αλινά κου αούμπρα αλ τάτα λι, σι αλινά κου αλιντζεάρε* ‘ ανέβηκε σε αξιώματα με τη σκιά του πατέρα του, ανέβηκε με γλείψιμο’. *Σι αλινά μούλτου νσούσου, κᾶ κᾶλκᾶ πρι λούμια* ‘ ανέβηκε σε μεγάλα αξιώματα, γιατί πάτησε πάνω σε ανθρώπους’. *Ντιπούσιρᾶ μούντιλι σι σι αλινάρᾶ κουπρίλι* ‘ κατέβασαν τα βουνά και ανέβηκαν οι κοπριές’. Τη θέση των ικανών και ηθικών πήραν οι ανίκανοι και οι ανήθικοι. *Αλινάρε* ‘ ανέβασμα, προαγωγή’, *αλινάτου* ‘ ανεβασμένος’. ΣΥΝ. *νγκᾶρλίμου* ‘ αναρριχώμαι’, *νγκᾶρλιμάρε* ‘ αναρρίχηση’. ΑΝΤ. *ντιπούνου, μι ντιπούνου* ‘ κατεβαίνω’.

[ΝΙΚ. από το λατ. *adlevo* ‘ σηκώνω προς τα πάνω’, ιταλ. *levare*. Κατά τον ΡΑΡ. είναι άγνωστη η προέλευση της λέξης.]

Αλίξουρου και λίζουρου (επίθ.) ‘ λαίμαργος, αχόρταγος, άπληστος’. *Ιάστε αλίξουρου κα λούπου* ‘ είναι λαίμαργος σαν λύκος’. *Αλίξουρλου κᾶτζού πρι μάντζα κα λίκσα!* ‘ ο αχόρταγος έπεσε στο φαγητό σαν λύκαινα’ (λύκαινα, λύκισσα και ιδιωμ. λύκσα). *Όκλιου αλίξουρου* ‘ λαίμαργο, αχόρταγο μάτι’. Δεν χορταίνει (νου σι σάτουρᾶ) με τίποτε. *Λιξουράμε και λιξουρίε* ‘ λαιμαργία’. ΣΥΝ. *αφίσκιου, νισουτουράτου, λιμουζίτου, λέμαργου, φᾶγᾶ, λουπάτᾶ* (μεταφορ.) και *κούρου λάργκου* ‘ αχόρταγος’. *Νι γίνι λίγκρᾶ* ‘ γλείφομαι, λαχταρώ να φάω’. ΑΝΤ. *σουτουράτου* ‘ χορτάτος’.

[Από το αρχ. *λείχω* ‘ γλείφω’, νεοελλ. *λιχουδιά, λιχούδης, λιχουδιάρης*. Σε ιδιώματα υπάρχουν οι λέξεις *λείξουρας, λειξουργιά*.]

Αλισβερίσε (η) ‘ δοσοληψία, συναλλαγή’. *Νου βόι σι άμου αλισβερίσε κου όμλου ατσέλου* ‘ δεν θέλω να έχω δοσοληψίες με εκείνον τον άνθρωπο’. *Μᾶγᾶζίλι μ παζάρε νου αβεᾶ αλισβερίσε ούνου μέσου τόρα* ‘ τα μαγαζιά στην αγορά δεν είχαν εμπορικές συναλλαγές ένα μήνα τώρα’. *Χουάρα ανοᾶστρα ντι ντάιμα αβεᾶ αλισβερίσε κου Λᾶσουν, Κᾶτιρίνα, Σᾶρούνα, Σέργια* ‘ το χωριό μας από πάντοτε είχε εμπορικές συναλλαγές με την Ελασσόνα, Κατερίνη, Θεσσαλονίκη, Σέρβια’. Έκφρ. *κου όμλου ατάου σι μάτσι, σι μπεᾶι αλά αλισβερίσε σι νου άι* ‘ με

τον δικό σου άνθρωπο να φας, να πεις αλλά συναλλαγές να μην έχεις'. ΣΥΝ. ντάρε – λουάρε 'πάρε δώσε', νταραβέρᾶ (ιταλ. dare avere 'δούναι λαβείν'.)

[Αλισβερίσι της Κοινής Νεοελληνικής. Από το τουρκ. alışveriş. Άλλες τουρκ. λέξεις της κουτσοβλαχικής: χάλε, χάζε, ζόρε, χᾶλάλε, χᾶράτσε, χᾶτίρε, χᾶράμε, χούε, γκέμε (βλ. μπουλάκιμου).]

Αλνᾶσέσκου (ρ) 'λιώνω'. Βα αλνᾶσέσκου ούμπτουλου 'θα λιώσω το βούτυρο'. Σῖ αλνᾶσί νεάουα 'έλιωσε το χιόνι'. Μεταφορ. σῖ αλνᾶσί φεάτα ντι νιπουτεᾶρια τσι ου αφλά 'έλιωσε, αδυνάτισε το κορίτσι με την αρρώστια που το βρήκε'. Νῖ αλνᾶσίμου ντι κᾶλντούρα 'λιώσαμε από τη ζέστη'. Μούλτᾶ κᾶλντούρᾶ ἔσανου, νῖ αλνᾶσίμου λα κάμπου, κούντου σιτσιράμου 'πολλή ζέστη φέτος, λιώσαμε στον κάμπο, όταν θερίζαμε'. Αλνᾶσίρε 'λιώσιμο', αλνᾶσίτου 'λιωμένος', νῖαλνᾶσίτου 'άλιωτος', ούμτου νῖαλνᾶσίτου 'άλιωτο βούτυρο'. ΣΥΝ. ντισγκλέτσου, τουκέσκου (από το τήκω 'λιώνω'), τουκίρε 'τήξη, λιώσιμο', τουκίτου 'λιωμένος'. Τις λέξεις αυτές μόλις που τις θυμούνται ελάχιστοι πολύ ηλικιωμένοι. Χάθηκαν ή αντικαταστάθηκαν. Τις λένε ακόμη στη Σαμαρίνα. Είναι πάντοτε ενδιαφέρουσα η πάλη και η ιστορία των λέξεων.

[Από το αρχ. και νεοελλην. αναλύω, διαλεκτ. αναλνώ (ανάλσα).

Στην Ἡπειρο αναλάου 'λιώνω', ανάλτου 'άλιωτος'.]

Αλουάτου (το) 'προζύμι'. ντᾶ νῖ νᾶθεᾶμᾶ αλουάτου σι φριμίτου 'δώσε μου λίγο προζύμι για να ζυμώσω'. Ακᾶτσάσι αλουάτου; 'έπιασες το προζύμι;'. Η πρώτη πράξη για την παρασκευή του ψωμιού. Το πιάσιμο του προζυμιού από ανύπαντρα κορίτσια, φίλες και συγγενείς της νύφης, σηματοδοτούσε και σηματοδοτεί ακόμη την έναρξη όλων των γαμήλιων εθίμων και τελετών. Η πίτα ντι αλουάτου είναι μια από τις συνηθισμένες, πρόχειρες πίτες του χωριού που τις ψήνουν στη γάστρα. Χωρίς φύλλα αλλά με μπόλικο τυρί και βούτυρο. Συχνά την πασπαλίζουν και με ζάχαρη. Μεταφορ. αλουάτου νιβινίτου 'ζύμη που δεν φούσκωσε, δεν ωρίμασε' και μεταφορ. μαλθακός, ανώριμος, αδύναμος χαρακτήρας'. Έγινε τελείως νωθρός και μαλθακός (σῖ αντρά ντίπου αλουάτου). Σῖράκρα σῖ μβεᾶστα ακᾶτσᾶρᾶ αλουάτου 'η πεθερά και η νύφη άρχισαν τα πρώτα μαλώματα'. Το ζυμάρι παλαιότερα ήταν

μοναδική κολλητική ουσία (*uho*). Με αυτό σφράγιζαν ακόμη και τα καζάνια που έβραζαν τα τσίπουρα (*κᾶλντᾶρι*).

[ΝΙΚ. ίσως από το λατ. *allevatum* (*allevo* 'υψώνω'). ΡΑΡ. θεωρεί βέβαιη αυτή την ετυμολόγηση.]

Αλουμπτάρε και αλούμπτᾶ (η) 'αγώνας, πάλη, παιδεμός'. *Μπάνα ἰάστε μάρε αλουμπτάρε* 'η ζωή είναι μεγάλος αγώνας'. *Τζόνε, μπᾶρμπάτου του αλουμπτάρε* 'παλικάρι, άντρας στον αγώνα'. *Μι αλούμπτου* 'αγωνίζομαι, μάχομαι, παλεύω'. *σι αλουμπτᾶ μούλτου τ' φουμεᾶλια*, *αρκᾶ μούλτου σουντόρου* 'αγωνίστηκε πολύ για την οικογένειά του, έριξε πολύ ιδρώτα'. *Σι αλούμπτᾶ τζούα τούτα*, *ντι του χαργίε πάντα του νοᾶπτε* 'αγωνίζεται όλη τη μέρα από τα χαράματα ως το βράδυ'. *Νου βιτζού ἄλμπα τζούα*, *αρμάσι κου αλουμπτάρια* 'δεν είδε άσπρη μέρα, έμεινε με τον αγώνα'. *Αλουμπτάτου και αλουμπτᾶτόρου* 'μαχητής, αγωνιστής'. *Όμου αλουμπτάτου* 'άνθρωπος δοκιμασμένος, αγωνιστής'. ΣΥΝ. *πιδιμό*, *αγουνισίρε*, *πόλεμου*, *μι αγουνισέσκου και αγουνσέσκου* 'αγωνίζομαι'.

[Από το λατ. *lucto* 'παλεύω, αγωνίζομαι', που πέρασε σε όλες τις νεολατινικές γλώσσες. Ιταλ. *lottare*.]

Αλουνσέσκου (ρ) 'αλωνίζω'. *Αλουνσί ἄγκριλι κου μούλιλι* 'αλώνισα τα χωράφια με τα μουλάρια'. Ήταν μια ιδιαίτερα κοπιαστική εργασία κατά τη διάρκεια του Αλωνάρη (Ιουλίου). Έκαναν και "συμπριά", σύμπραξη, γιατί λίγοι γεωργοί είχαν δυο βόδια ή δυο μουλάρια. Ο καθένας συνέπραττε με το δικό του ζώο και με τον δικό του μόχθο για να γίνει το αλώνισμα (βλ. *σιμπριάου*). Σήμερα οι μηχανές κάνουν όλες τις δουλειές και τα προσφέρουν όλα έτοιμα (βλ. *Θιριστί – Αλουντί*). ΣΥΝ. *αράκου αλόνε* 'αλωνίζω', *αρκάσι αλόνε*, *τσι λουάσι*; 'αλώνισες, τι πήρες, τι σοδειά είχες;'. Έκφρ. *βα νι αφλάμου του αλόνε* 'θα λογαριαστούμε στον αλωνισμό. Θα ρυθμίσουμε τα δανεικά και τα χρέη με τη σοδειά και θα κλείσουμε τους λογαριασμούς (*χισᾶκι*)'.

[Από το *αλώνι* < μσν. *αλώνιον*, υποκορ. < αρχ. *άλως*. Ο αλωνισμός είναι πανάρχαιη γεωργική εργασία, υπήρχε άραγε λέξη της ΚΒ που χάθηκε και ποια ή μήπως και αυτή η λέξη, όπως αρκετές άλλες της γεωργικής και κτηνοτροφικής ζωής, ανήκουν στο βαθύτερο υπόστρωμα της γλώσσας πριν τον εκλατινισμό των κατοίκων; Για

να φτάσει κανείς σε βεβαιότητες, πρέπει να γνωρίζει την ιστορία της κάθε λέξης – υπάρχει αγγλικό λεξικό, όπου φαίνεται πότε μπήκε η κάθε λέξη στο σώμα της αγγλικής γλώσσας – και αυτό είναι δύσκολο για την ΚΒ που δεν γράφηκε ποτέ. Αναγκαστικά καταφεύγει κανείς σε ερωτήματα και υποθέσεις.]

Αλούτου (το) ‘πηλός’. *Βα νι τσέμου λα Πιπικά σι αντουνάμου αλούτου* ‘θα πάμε στην Πιπικά να μαζέψουμε πηλό’. Χώμα κοκκινωπό που από κάποια φυσική υγρασία γινόταν εύπλαστος πηλός σαν πλαστελίνη. Βρισκόταν μέσα σε βαθουλώματα βράχων που συντηρούσαν κάποια υγρασία, *ναούντρο του ουάχι*, μέσα σε όχθες. Τα παιδιά είχαν επισημάνει τέτοιους τόπους – *λα Πουλέζου, λα Κιούγκε, λα Πιπικά* – παρακολουθώντας τα χελιδόνια. Από εκεί έπαιρναν τον καταλληλότερο πηλό για να κτίσουν τις φωλιές τους. Η πλαστελίνη ήταν άγνωστη παλαιότερα και τα παιδιά έκαναν χειροτεχνία στο σχολείο και στο σπίτι με *αλούτου*. Έδιναν σχήμα και μορφή πλάθοντας ζώα, πουλιά, ανθρώπους και πράγματα. Προσπαθούσαν να πιάσουν και να υλοποιήσουν με τον πηλό και τα πετάγματα της φαντασίας τους. *Αντράμου ούνά πέρπουνά ντι αλούτου, λι μπάγκάμου σι πεάνι* ‘φτιάχναμε μια πεταλούδα από πηλό, της βάζαμε και φτερά’. *Αλουτόσου ‘πήλινος’.* Ίσως από εδώ προέρχεται το *αλουτζάσκου* ‘γίνομαι μαλακός, νωθρός’. *Αλουτζά κάρνια* ‘αποσυντέθηκε το κρέας’, *αλουτζίρε* ‘αποσύνθεση’, *αλουτζίτου* ‘αλλοιωμένος’, *κάρνε αλουτζίτᾶ*. *Αλουτζάμου, νι αντράμου κα αλουάτου* ‘διαλυθήκαμε, αλλοιωθήκαμε, γίναμε σαν ζυμάρι’.

[Από το προθετ. α + λατ. lutum ‘πηλός’. Ο ΡΑΡ. αναφέρει το ελλην.

λούτος (ιδιωμ.) ‘εκλεκτό χώμα’.]

Άλτου (αντων.) ‘άλλος’. *Βα γίνου ούνά άλτᾶ ουάρά* ‘θα έλθω μια άλλη φορά’. *Αλιούρεα, του άλτου λόκου ντεάντι πλουάε, ουά νου ντεάντι* ‘αλλού, σε άλλο τόπο έβρεξε, εδώ δεν έβρεξε’. *Άλτᾶ ουάρά βα λι τσέμου ατσεάλι, κᾶ άλτι νι τσέσι, άλτι αντράσι* ‘άλλη ώρα θα τα πούμε αυτά, γιατί άλλα μου είπες και άλλα έκανες’. *Άλτι πράβντι σι αφλάρᾶ, άλτι σι αρουκουτίρᾶ, σι γκιλισίρᾶ μ βάλε* ‘άλλα ζώα βρέθηκαν, άλλα γκρεμίστηκαν, κύλισαν στη χαράδρα’. *Άλτᾶ σόι ντι όμου* ‘άλλο είδος άνθρωπος’. *Άλτσι γίνου, άλτσι φούγκου* ‘άλλοι έρχονται, άλλοι

φεύγουν'. Νε ούνα, νε άλλα 'ούτε το ένα, ούτε το άλλο'. Αλιούρεα 'αλλού', αλιούμτρεα 'διαφορετικά'. Ίτσι λι τζίτσι, λι τζίτσι αλιούρεα 'ό,τι της λες, τα λέει αλλού'. ΣΥΝ. αλάντου 'άλλος'. Λεά ούνλου, ντά πρι αλάντου 'πάρε τον ένα και χτύπα τον άλλο'.

[Από το λατ. alter.]

Αμάνου (ρ) 'αργώ, καθυστερώ, υστερώ'. Τι αστιπτάμου ούνου άνου, κᾶτσέ αμάνι αχάντου σι νου γίνι; 'σε περιμέναμε έναν χρόνο, γιατί αργείς τόσο και δεν έρχεσαι;'. Αμᾶνᾶ μούλτου σι κιντού λούκρουλου 'καθυστέρησε πολύ και έχασε τη δουλειά του'. Νου μι ακάτσᾶ λόκλου, κᾶ φισόρλι αμᾶνᾶρᾶ σι ι τράρνᾶ 'ανησυχώ, γιατί τα παιδιά άργησαν να επιστρέψουν. Αργεί (αμᾶνᾶ) να σηκωθεί, να πιάσει δουλειά κ.ά. Αργείς και η δουλειά δεν περιμένει. Αμᾶνι σι λούκρουλου νου αστεᾶπᾶ. Αργώ (αμᾶνου) αλλά δεν σε ξεχνώ. Αμᾶνᾶρε 'αργοπορία, καθυστέρηση', αμᾶνάτου 'καθυστερημένος'. ΣΥΝ. αρμᾶνου ναπόι 'καθυστερώ'. ΑΝΤ. μι αγιουσέσκου 'βιάζομαι, σπεύδω', μι αβίνου 'τρέχω, βιάζομαι'.

[ΝΙΚ. πιθανόν απο το λατ. ad-maneo. ΡΑΡ. δεν καταγράφει τη λέξη.]

Αμάρου (επίθ.) 'πικρός'. Αμᾶρᾶ προύνᾶ, μάντζᾶ, αμάρου καφέ, γκουντούνιου 'πικρό δαμάσκηνο, φαγητό, πικρός καφές, κυδώνι'. Μεταφορ. αμάρου όμου 'πικρός άνθρωπος, δεν έχει καλό λόγο'. Αμᾶρᾶ σράκρᾶ 'πικρή πεθερά'. Αμαρεᾶτσᾶ 'πικράδα, πικρία'. Πεᾶπινου αμάρου 'πικράγγουρο'. Βιρσᾶι αμᾶρι λάκρινι τ' ατσέλου τσι μουρί 'έχυσα πικρά δάκρυα για αυτόν που πέθανε'. Αμᾶρι λούκρι 'πικρά πράγματα'. Το αμᾶρᾶσκου (ρ) 'πικραίνω', αμᾶρίρε 'πίκρα' και αμᾶρίτου δεν ακούγονται σήμερα στο Λιβᾶδι, τις θυμούνται μόνο ελάχιστοι πολύ ηλικιωμένοι. Χρησιμοποιείται στη θέση τους το φᾶρμᾶκέσκου 'δηλητηριάζω, φαρμακώνω, (μεταφορ.) πικραίνω'. Μι φᾶρμᾶκάσι κου γκράιλου τσι τζίτσι 'με φαρμάκωσες, με πίκρανες με το λόγο που είπες'. Φᾶρμᾶκᾶρε 'δηλητηρίαση, πικρία', φᾶρμᾶκάτου 'δηλητηριασμένος, πικραμένος, πολύ θλιμμένος', φᾶρμᾶκόσου 'φαρμακερός'. Όλα από το φᾶρμᾶκου 'δηλητήριο, φάρμακο'.

[Από το λατ. amarus 'πικρός'. Αμαρέτο το γνωστό λικέρ με πικραμύδαλο.]

Αμβᾶρτέσκου (ρ) ‘τυλίγω’. *Αμβᾶρτί στράνιλι, βιλέντζα σι κιλίμια* ‘τύλιξε τα ρούχα, τη βελέντζα και το κιλίμι’. *Λου αμβᾶρτί ντι γιάκᾶ, ντι γκούσᾶ* ‘τον έπιασε από τον γιακά, από τον λαιμό’. *Αμβᾶρτί λούπλου ντι τσόρου* ‘έπιασε τον λύκο από το πόδι’. *Σι αμβᾶρτίρᾶ ντόλι του βιλέντζᾶ* ‘τυλίχτηκαν και οι δυο τους στη βελέντζα’. Μεταφορ. *σι αμβᾶρτίρᾶ του ούνᾶ* *ιπόθισε* ‘έμπλεξαν σε μια υπόθεση’. *Σι αμβᾶρτίρᾶ, σι ντιπιράρᾶ, ιντρά Γαζέτι ν κάσᾶ* ‘πιάστηκαν στα χέρια, μαδήθηκαν, μπήκε ο διάβολος στο σπίτι’. *Λου αντουνά ούνου γκιρμέ ακάσᾶ σι λου αμβᾶρτίρᾶ* ‘τον μάζευαν στο σπίτι κάθε λίγο και λιγάκι και τον τύλιξαν, τον έκαναν γαμπρό’. *Αμβᾶρτίρε* ‘περιτύλιξη’, *αμβᾶρτίου*, *αμβᾶρτιούρᾶ* ‘περιτύλιγμα’. ΣΥΝ. *ντεᾶπινου* ‘περιτυλίγω’. *Ντά νι κλιγάδια σι ντεᾶπινου νᾶθεᾶμᾶ τράμᾶ* ‘δώσε μου το καλάμι να περιτυλίξω λίγο νήμα’. *Τιλιζέσκου*.

[Από το λατ. *inverto*.]

Αμβέτσου (ρ) ‘μαθαίνω, πληροφορούμαι, διδάσκω’. *Τσι αμβιτσᾶσι ᾶστᾶτζᾶ λα σκουλιό;* ‘τι έμαθες, τι διδάχτηκες σήμερα στο σχολείο;’. *Αμβιτσᾶσι τσι σι φιάτσι ντικου σεᾶρα;* ‘πληροφορήθηκες τι έγινε αποβραδής;’. Μαθαίνω, διδάσκω (*αμβέτσου*) στους μαθητές το Αλφαβητάριο. Μαθαίνω τέχνη, μουσική. Έμαθε, συνήθισε (*αμβιτσᾶ*) να τεμπελιάζει, να λέει ψέματα. Έκφρ. *πᾶτσᾶ σι αμβίτσᾶ* ‘έπαθε και έμαθε’. *Ντριάμπᾶ τα σι αμβέτσι* ‘ρώτα για να μάθεις’. *Ζόρια τι αμβεᾶτσᾶ* ‘η πίεση, το ζόρι σε μαθαίνει’. *Μι αμβέτσου* ‘συνηθίζω’. Απειλητική προειδοποίηση: *βα τι αμβέτσου* ‘θα σε μάθω εγώ (να μη λες ψέματα, να συμπεριφέρεσαι καλά, να σέβεσαι τους άλλους)’. *Αμβιτσᾶρε* ‘μάθηση, συνήθεια’, *αμβιτσᾶτου* ‘μαθημένος, συνηθισμένος’, *αμβιτσᾶτούρᾶ* ‘μόρφωση, επιστημονική μάθηση’. ΣΥΝ. *δᾶσκᾶλιψέσκου*, *διδᾶζέσκου*. ΑΝΤ. *ντισβέτσου* ‘ξεμαθαίνω’, *ντισβιτσᾶρε* ‘ξεμάθημα’, *νιαμβιτσᾶτου* ‘άμαθος, άπειρος’.

[Από το λατ. *invitio*, ιταλ. *invezzare*.]

Αμίντε (η) ‘ανάμνηση’. Πάντοτε σε φράσεις με τα ρήματα *αντούκου* ‘φέρνω’, *άμου* ‘έχω’ και *τσᾶνου* ‘κρατώ’: *αντούκου αμίντε* ‘θυμάμαι’, *τσᾶνου αμίντε* ‘κρατώ στη μνήμη’, *άμου αμίντε* ‘έχω στο μυαλό’, *όμου αντούτσι αμίντε άνλι, κούντου ιαρά φισόρου* ‘ο άνθρωπος θυμάται, αναπολεί, τα χρόνια που ήταν παιδί’. ΣΥΝ. *μι θιμσέσκου*. *Μι*

θυμσέσκου ούνᾱ βεᾱκλε ιστουρίε ‘θυμάμαι μια παλιά ιστορία’. Νου πότου σι ου αντούκου αμίντε, νου μι θυμσέσκου, αουσαῖ ‘δεν μπορώ να το φέρω στη μνήμη, δεν θυμάμαι, γέρασα’. ΑΝΤ. αργκάσίρε ‘λησμονιά’, αργκάσέσκου ‘ξεχνώ’.

[Από το λατ. ad mentem (mens, -ntis ‘μυαλό’).]

Αμίντου (ρ) ‘γεννώ, αποκτώ’. Αμιντά φισόρου ‘γέννησε, απέκτησε αγόρι’. Αουά σι πάτρου άνι αβεᾱμου αμιντάτᾱ φεᾱτα νι, Λούσα ‘εδώ και τέσσερα χρόνια είχα γεννήσει το κορίτσι μου, τη Λούσα’. Αουσαῖ σι νου θυμσέσκου κούντου μι αμιντάι ‘γέρασα και δεν θυμάμαι πότε γεννήθηκα’. Σι ντριμπάτσι μούμα νι σι μάια αλ Γκαρέλι, Θόδα κου νούμα ‘να ρωτήσετε τη μάνα μου και τη μαμή του Γκαρέλη, τη Θόδα την ονομαστή’. Έκφρ. κούτσι άνι χίι, κούντου τι αμιντάσι, κούντου τι φιάτσισι; ‘πόσων ετών είσαι, πότε γεννήθηκες, πότε έγινες;’ Νου αμιντά φουμεᾱλε ‘δεν έκανε οικογένεια, είναι άτεκνος’. Σι ντα, σι φάκᾱ Ντουμνιζᾱούλου σι αμιντά ούνᾱ φεᾱτά ‘να δώσει, να κάνει ο Θεός να αποκτήσει ένα κορίτσι’. Έου τι άμου αμιντάτᾱ, τι στίου γκίνε ‘εγώ σε γέννησα, σε ξέρω καλά’. Με τη γέννηση των παιδιών, την εγκυμοσύνη και τη λεχωνιά χρονολογούσαν διάφορα γεγονότα της ατομικής, οικογενειακής και κοινοτικής ζωής. Κούντου ιαράμου γκρεᾱου λα Λεγκούσου, πρόεδρου ν χουᾱράᾱ αβεᾱμου Μπίκια σι κούντου αμιντάι Κόσλιου ᾱρσιραᾱ χουᾱρα ‘όταν ήμουν έγκυος στο Λενάκι, πρόεδρο στο χωριό είχαμε τον Μπίκια και όταν γέννησα τον Κώστα, έκαψαν οι ναζί το χωριό’. Νου ιαρά σι νου τ’ αβεᾱι αμιντάτᾱ, σι νου τι αβεᾱι φάπτιᾱ! ‘δεν ήταν να μην είχες γεννηθεί, να μην είχες γίνει!’. Μεταφορ. αμιντά σιρμαϊᾱούρα ‘γέννησε, αυγάτισε το κεφάλαιο’. Λι αμιντά μίντια ‘γεννάει το μυαλό του, συλλαμβάνει ιδέες, είναι επινοητικός, έξυπνος’. Αμιντάρε ‘γέννα’, αμιντάτου ‘γεννημένος’. Για τα ζώα αφέτου ‘γεννώ’, αφιτάρε (βλ. αφέτου). ΣΥΝ. φάκου ‘αποκτώ’. Φεᾱτσι μᾱρε φουμεᾱλε ‘απέκτησε μεγάλη οικογένεια’.

[Από το λατ. augmento ‘αυξάνω’.]

Άμου (ρ) ‘έχω, κατέχω’. Ένα από τα τρία βοηθητικά ρήματα της κουτσοβλαχικής (άμου, χίου, βόι). Άμου μᾱρε κουπίε ντι όι, άμου μούλτι σι τζίκου, άμου αφλάτᾱ μπιλέουλου κου νᾱσᾱ ‘έχω μεγάλο κοπάδι προβάτων, έχω πολλά να πω, έχω βρει τον μπελά μου με αυτή’.

Έκφρ. τσι άι σι ντάι αλόρου φισόρι; ‘τι έχεις να δώσεις στα παιδιά σου;’. Τσι άι του μίντε σι αντάρι; ‘τι έχεις στο μυαλό σου να κάνεις;’. Αβούι μούλι, κιντούι άλι αχάντι ‘κατείχα πολλά, έχασα άλλα τόσα’. Σι βόι αβέτσι σι έου αβούι μούλι γκιντέρι ‘και σεις έχετε και εγώ είχα πολλά βάσανα’. Άρε μούλτου κινό σι γίνά ‘έχει πολύ καιρό να έλθει’. Άου άγκρι, γίνι, παράτζι ‘έχουν χωράφια, αμπέλια, χρήματα’. Νου στίου άλτά ουάρα σι άρε αβούτά αχάντά ιάρμπά ‘δεν ξέρω άλλη φορά να έχει υπάρξει τόσο πολύ χορτάρι’. Λι άρε ούνά κου μάρλι ‘τα έχει καλά με τους ισχυρούς, με τους μεγάλους της εξουσίας’. Νου άρε μίντε ‘είναι άμυαλος’. Λι άρε κιντούτά ‘τα έχει χάσει τα μυαλά του’. Κιρούτλου νου αβεά όκλι, νου αβεά ουρέκλι; ‘ο χαμένος δεν είχε μάτια, δεν είχε αφτιά;’. Αβεάρε ‘περιουσία, πλούτη’, αβούτου ‘πλούσιος’, νιάβούτου ‘φτωχός’.

[Από το λατ. habeo ‘έχω’.]

Αμπάιρου (ρ) ‘αραδιάζω, αρμαθιάζω, μετρώ και δένω θηλιές στο πλεκτό’. Στη λέξη αυτή το μπ προφέρεται προρινικοποιημένο ως [mb]. Αμπάϊράρα όιλι ‘μπήκαν τα πρόβατα στην αράδα και ξεκίνησαν’. Τσι αμπάϊράρα τούτσι ντεαντούνου τ’ μ πάζάρε; ‘τι ξεκίνησαν όλοι μαζί για το παζάρι και κατεβαίνουν στην αράδα;’. ΣΥΝ. ουρντινάρα ή σάρμάρά όιλι. Όταν στα πανηγύρια οι κτηνοτρόφοι ανέβαιναν στο χωριό, έλεγαν: αμπάϊράρα πικουράρι;. Αν ξεκινήσουν (κα σι αμπάϊρά) δεν έχουν τελειωμό. Αμπάϊρά ούνά κάρβάνε ‘ξεκίνησε στη γραμμή ένα караβάνι’. Το κορίτσι αράδιασε (αμπάϊρά) επάνω της όλα τα κοσμήματα. Μεταφορ. αμπάϊρά μούλι ‘αραδιάζει, λέει πολλά’. Τσι αμπάϊρά, τσι τράρτσι ασιά ακλό; ‘τι αραδιάζει, τι κλώθει αυτή εκεί; τι λέει συνεχώς, τι κουβεντιάζει ασταμάτητα;’. Αμπάϊράρα λάκρινλι ‘άρχισαν να τρέχουν τα δάκρυα’. Αμπάϊράσι μτσάνι μασλάτσι, πλάσκάνισι μτσάνι μισούνι; ‘αράδιασες λίγες κουβέντες, μας βρόντησες λίγα ψέματα;’. Αμπάϊράρε ‘αρμάθιασμα, αράδιασμα’. Αμπάϊράρια ιάστε μάρε μπιλέου ‘το αρμάθιασμα είναι μεγάλος μπελάς’. Μπάιρου ‘ταινία, αρμαθιά, σειρά’. Όιλι λι μάκă μπάιρου ‘τα πρόβατα τα τρώει η πορεία, το να πηγαίνουν το ένα πίσω από το άλλο στην αράδα’. Είναι πολύ κουραστική για τα ζώα. Μεταφορ. ιάστε μπάιρου ‘είναι αφηρημένος, ξεχασιάρης’. Αμπάϊράτου ‘αραδιασμένος’.

ΣΥΝ. *αράδγισέσκου*. ΑΝΤ. *ντισμπάρου* ‘ξηλώνω, διαλύω’,
ντισμπάρου ‘ξηλωμένος’.

[ΡΑΡ. από το λατ. *im-bajulare*.]

Αμπάρτου και **μπάρτου** (ρ) ‘χωρίζω, διαιρώ’. Στη λέξη αυτή το *μπ* προφέρεται προρινικοποιημένο ως [mb]. *Αμπάρτσά λα φισόρλι ίτσι* *αβεά σι νου αβεά* ‘μοίρασε στα παιδιά ό,τι είχε και δεν είχε’. *Ούνά κίκουτᾶ ντι μάντζᾶ ου αμπάρτσά λα τούτσι* ‘ελάχιστο φαγητό το μοίρασε σε όλους’. Δεν μπορεί να μοιράσει (*σι αμπάρτᾶ*) ένα δεμάτι άχυρα σε δυο γαϊδούρια. Ανίκανος, άσχετος άνθρωπος. Μοιράζω (*αμπάρτου*) την πίτα, τα παιχνίδια, τις δουλειές, τα κτήματα, τα ζώα, τα ρούχα, τη χαρά. *Αμπάρτσιρε* ‘μοιρασιά, διανομή’, *αμπάρτσιτου* ‘μοιρασμένος’. *Σούντου αμπάρτσιτσι* ‘είναι διαζευγμένοι, χωρισμένοι’. *Αμπάρτσάτούρᾶ* ‘χώρισμα και χωρίστρα μαλλιών’. ΣΥΝ. *κούρμου* ‘ξεχωρίζω’, *ντισπάρτου* ‘διαχωρίζω, διαλύω’, *ντισπάρτσιρε* ‘διαχωρισμός, διαζύγιο, οριστικός χωρισμός’, *ντισπάρτσιτου*. Τα αδέρφια χώρισαν οριστικά (*ντισπάρτσᾶρᾶ*) την περιουσία του πατέρα τους, τα χωράφια, τα πρόβατα και τα γίδια. *Κάθε ούνου λο πάρτια λι* ‘ο καθένας πήρε το μερίδιό του’. Μεταφορ. *όμου ασπάρτου*, *ντισπάρτου* ‘άνθρωπος χαλασμένος, διαλυμένος ηθικά’.

[Από το λατ. *impartio* (*pars, -tis* ‘μερίδιο, μέρος’), ιταλ. *impartire*.

ΚΒ *ντιπάρτε* ‘παράμερα’, *ντιπάρτέτζου* απομακρύνω’.]

Αμπέτου (ρ) ‘μεθώ κάποιον’. Στη λέξη αυτή το *μπ* προφέρεται προρινικοποιημένο ως [mb]. *Μι αμπέτου* ‘μεθώ, βρίσκομαι σε κατάσταση μέθης’. *Λου αμπιτάι λα νούμπτᾶ* ‘τον μέθυσσα στον γάμο’. *Μι αμπέτου τα σι αργκάσέσκου* ‘μεθώ για να ξεχνώ’. *Σι αμπιτάι, κάτσέ αρκά μούλι μπιτούρι* ‘μέθυσσε, γιατί έριξε, ήπια πολλά ποτά’. Μεταφορ. μεθώ (*μι αμπέτου*) από χαρά, ευτυχία, ενθουσιασμό. *Λουλούτζλι νι αμπιτᾶρᾶ κου μιρουδεάουρα* ‘τα λουλούδια μάς μέθυσαν με τη μυρωδιά’. *Αμπιτᾶρε* και *αμπιτᾶτούρᾶ* ‘μεθύσι’, *αμπιτάτου* ‘μεθυσμένος’. *Βινιρᾶ αμπιτάτσι ακάσᾶ, σι νου στεᾶ τσι τσεᾶ* ‘ήλθαν στο σπίτι μεθυσμένοι και δεν ήξεραν τι έλεγαν’. *Αμπιτᾶτούρου* ‘αλκοολικός, μεθύστακας’, *μπιτούρᾶ* ‘ποτό’. ΑΝΤ. *ντισμπέτου* ‘ξεμεθώ’, *ντισμπιτᾶρε* ‘ξεμέθυσμα’, *ντισμπιτάτου*, *κούντου* *ιάστε*

ντισμπιτάτου, *άρε λουγκιέ* ‘όταν είναι ξεμέθυστος έχει λογική, μιλάει λογικά’.

[Κατά τον ΝΙΚ. πιθανόν από το λατ. *inbibito*.]

Αμπίργιου (επίθ.) ‘εμφανής, εκτεθειμένος, περίγελο’. Στη λέξη αυτή το *μπ* προφέρεται προρινικοποιημένο ως [mb]. *Φουμεάλια νι σι αντρά αμπίργιου* ‘η οικογένειά μου, η τιμής της, έγινε θέαμα, εκτέθηκε δημόσια, ρεζίλευτήκαμε’. Η λέξη απαντά μόνο σε αυτή τη φράση. Στα ΚΒ το κωδωνοστάσι λέγεται *πίργου*. Ήταν και είναι μεγάλη ντροπή και προσβολή η τιμή του ανθρώπου να ανεβεί σε θέση υψηλή και περίοπτη και να γίνει βούκινο σε όλη την κοινότητα. Οι άνθρωποι δεν είχαν μούτρα να βγουν στον κόσμο, γι’ αυτό και ήταν ιδιαίτερα αυστηροί σε παρεκτροπές μελών της οικογένειας. Δεν τις ανεχόταν ο κλειστός περίγυρος της μικρής κοινότητας. ΣΥΝ. *νι αρουσουνάμου, νι αντράμου πιργέλιου* ‘ντροπιαστήκαμε, γίναμε περίγελο’. *Νι λο ντουνιάουά ν γκούρά* ‘μας πήρε ο κόσμος στο στόμα, γίναμε ρεζίλι’. *Σι αντρά γιαγκάνε* ‘έγινε μεγάλη φασαρία, ακούστηκε πολύ το όνομά τους, η οικογένειά τους’. *Ριζιλίκε* και *ριζίλε*.

[Από το *πύργος*, ΚΒ *πίργου*.]

Αμπόλιου (το) ‘εμβόλιο, μπόλι, μπολιασμένο δέντρο’. Στη λέξη αυτή το *μπ* προφέρεται προρινικοποιημένο ως [mb]. *Νου ακάτσά αμπόλιου* ‘δεν έπιασε το μπόλι’. *Αντούσου αμπόλι μπουνι τ’ λα γίνε* ‘έφερα καλά μπόλια για το αμπέλι’. *Αμπουλισέσκου (ρ)* ‘μπολιάζω’. *Έστανου αμπουλισί μούλι δέντρουρι* ‘φέτος μπόλιασα πολλά δέντρα’. Το μπόλιασμα γίνεται και με φυσικό τρόπο. Μια κουτσουλιά πουλιού με ένα σποράκι γίνεται μπόλιασμα σε μια ραγάδα του δέντρου. *Αντράσι αμπόλιου λα φιτσόρου, λου αμπουλισίσι* ‘έκανες εμβόλιο στο παιδί, το εμβολίασες;’. *Αγρουαμπόλιου* ‘άγριο εμβόλιο’, μεταφορ. *Σι νκρουνάρά σι σκουάσιρά αγρουαμπόλια* ‘παντρεύτηκαν και έβγαλαν, γέννησαν αγραμπόλια’. Όταν παντρεύονταν με ξένους από άλλα μέρη. *Αμπουλισίρε* ‘μπόλιασμα’. ΣΥΝ. *βάτσινιψέσκου, βάτσινά* (λατ. *vaccinus*). Μεταφορ. *αντράσι αμπόλιου*; ‘έκανες έρωτα;’. *Αμπουλισίτου* ‘μπολιασμένος’.

[Από το *μπόλι* < μσν. *μπόλι* < ελνστ. *εμβόλιον*, υποκορ. του αρχ. *έμβολον* (εμβάλλω). Τροπή του *ε* > *α*.]

Αμπούτου και **αμπουτσάσκου** (ρ) ‘βρομίζω, μυρίζω άσχημα’. *Ψουφίμια αμπουτσά λόκλου τούτου* ‘το ψοφίμι βρόμισε όλο τον τόπο’. *Κάτσέ αμπούτι ακσί;* ‘γιατί βρομάει έτσι;’. *Αμπουτσά, κούντου βινιά ακάσά λου ντισπουλιάμου* ‘βρομούσε, όταν ερχόταν στο σπίτι, τον ξεγυμνώναμε και τον ξεβρομίζαμε’. *Αμπούτι, ντάχνιάστι, κᾶ νου σι λα* ‘μυρίζει, βρωμάει, γιατί δεν πλένεται’. Μεταφορ. *όμλου ατσέλου αμπουτσά χουάρα τούτα* ‘ο άνθρωπος αυτός με τις πράξεις του και με τις ανάρμοστες συμπεριφορές βρόμισε ολόκληρο το χωριό’. *Αμπουτσίρε, αμπουτράρε* ‘βρομιά, δυσωδία’ (βράχᾶ), *αμπουτσιίτου* και *αμπουτσόσου* ‘βρομιάρης’. *Σι σι μάκᾶ κάπλου αμπουτσιίτλου* ‘να φάει το κεφάλι του ο βρωμιάρης’ (κατάρα). *Αμπουτσιίτε, ντάχνίτε!* Συνηθισμένος αρνητικός χαρακτηρισμός. ΣΥΝ. *ντάχνέσκου, ντα. Ντα κάρνια, κάσλου* ‘μυρίζει το κρέας, το τυρί’.

[Από το λατ. in + ruteo ‘μυρίζω σαπίλα’.]

Αμπράτσου (ρ) ‘αγκαλιάζω, υποδέχομαι με αγκαλιές’. Στη λέξη αυτή το μπ προφέρεται προρινικοποιημένο ως [mb]. *Αμπράτσάι φράσλι, κούντου νι αντάμουσίμου* ‘αγκάλιασα τα αδέρφια, όταν ανταμώσαμε’. *Σι αμπράτσάρά σουάτσιλι, κούντου σι αφλάρά* ‘αγκαλιάστηκαν οι φίλενάδες, όταν συναντήθηκαν. *Μπράτσᾶ* ‘αγκαλιά’. *Λουάι τσούπλου μπράτσᾶ* ‘πήρα αγκαλιά το μωρό’. *Αμπράτσάρε* ‘αγκάλιασμα’, *αμπράτσάτου* ‘αγκαλιασμένος’. ΣΥΝ. *αγκᾶλισέσκου* ‘αγκαλιάζω’, *αγκᾶλισίρε, αγκᾶλισίτου*.

[ΝΙΚ. από το λατ. in brachio, brachium ‘μπράτσο’, ΚΒ *μπράτσου*. Πρβ. *βραχίων*.]

Αμφάσου και **μφάσου** (ρ) ‘φασκιώνω’. *Αμφᾶσᾶ τσούπλου;* ‘φάσκιωσε το μωρό;’. Ήταν η πρώτη φροντίδα της καινούριας μάνας. Το παιδί τυλιγόταν ολόκληρο με φασκιές ως το κεφάλι, έτσι όπως βλέπει κανείς το νεογέννητο Χριστό στις αγιογραφίες. Όλα τα μέλη του μωρού σφιχτά δεμένα, σε απόλυτη ακινησία. Έτσι θα ίσιαζαν, έλεγαν, και τα ποδαράκια του. Η πρώτη σκλαβιά του νέου ανθρώπου. Η επιστήμη εδώ και αρκετά χρόνια απελευθέρωσε τα μωρά και ανέτρεψε πάγιες και πανάρχαιες αντιλήψεις και προλήψεις, τις οποίες οι γιαγιάδες τηρούσαν με ευλάβεια. *Μφᾶσᾶρά τσούπλου, σι λου μπᾶγκᾶρά του λεάγκανου* ‘φάσκιωσαν το μωρό και το έβαλαν στην κούνια’. Μεταφορ. *τσι τι*

αμφασά ακσί; ‘γιατί σε έντυσε έτσι υπερβολικά σαν κρεμμύδι;’.
Αμφασάρε ‘σπαργάνωμα, φάσκιομα’, αμφασάτου ‘φασκιωμένος’.
Φασκιωμένο (αμφασάτου) κεφάλι, πόδι, χέρι, ύστερα από ατύχημα.

[ΝΙΚ. από το λατ. infascio ή fascia adligo ‘δένω με φασκιές’. Δεν δέχεται την άποψη του Weigand ότι προέρχεται από το εμφαίνομαι.

Πρβ. φασκιώνω, φάσκιομα < ελνστ. φασκία < λατ. fascia.]

Ανάγκε (η) ‘ανάγκη’. Τσι άμου ανάγκια, τα τσιά βίνου ‘έχω την ανάγκη σου, γι’ αυτό ήλθα’. Νου τσι άμου ανάγκια ‘δεν έχω την ανάγκη σου, δεν σε χρειάζομαι’. Φιτσόρλι ντάιμα νι άου ανάγκια ‘τα παιδιά πάντοτε μας χρειάζονται’. Νου ιαρά ανάγκε σι γίνι, σι αντούτσι πισκέσι ‘δεν ήταν ανάγκη να έλθεις, να φέρεις δώρο’. Νι αντούσι ανάγκια ντι κάτζούι ριτσεάου λα έλου ‘η ανάγκη το έφερε να πέσω στα πόδια του παρακαλώντας’. Ανάγκια λι αντάρǎ τούτι ‘η ανάγκη τα κάνει όλα’. Ανάγκια νι αντούσι αουά ίου χίμου ‘η ανάγκη μας έφερε εδώ που είμαστε’. Έχει όλες τις σημασίες της ελληνικής λέξης *ανάγκη*. Ναγκιό (αναγκαίο) ‘αποχωρητήριο’, αναγκιόσου ‘αναγκαίος’. ΣΥΝ. ιχτιζǎ ‘ανάγκη, καθήκον’ (τουρκ. ihtiyafi). Ζόρε. Νου ιαρά ιχτιζǎ σι νι μέστι, σι γίνι πάνǎ αουά ‘δεν ήταν ανάγκη να μας κεράσεις, να έλθεις ως εδώ’.

[*Ανάγκη*. Είναι πολύ μεγάλος ο αριθμός των ουσιαστικών ονομάτων της κουτσοβλαχικής, επιδράσεις της ελληνικής: *αύρǎ*, *απορίε*, *αρχίε*, *αστράπιε*, *ατιμίε*, *ατιχίε*, *ατǎξίε*, *αέρǎ*, *ανάσǎ*, *ανοϊσίε*, *ανατολίε*, *ανάστασι*, *ανίφουρου*, *αυλάκε*, *ασφιζίε*, *αποστασίε*, *άρχοντου*, *απάτε*, *απόδιζι*, *αφιέρουμǎ*, *νόιμǎ*, *ιδέε*, *φουβέρǎ*, *φρουντίδα πλάσε*, *πλάσμǎ*, *φύσε* κ.ά.]

Ανάθιμέτζου (ρ) ‘αναθεματίζω, καταριέμαι, αναθέτω κάποιον στη δικαιοδοσία του Άδη’. *Ανάθιμέτζου πόλεμλου σι ξεάνιλι* ‘αναθεματίζω τον πόλεμο και τα ξένα, την ξενιτειά’. Από τη συχνή χρήση της λέξης χάθηκε και η σημασία της βαριάς κατάρας. Οι Έλληνες από τα παλιά χρόνια ως τώρα ήταν “προχειρότατοι προς αράν”. Αναθεματίζουν και τον ίδιο τον εαυτό τους (*ανάθεμά με*, *πανάθεμά με* και *τρεις πανάθεμά με*). Σε δημοτικό τραγούδι του Λιβαδίου αναθεματίζονται και οι γονείς που έκαναν μια τόσο όμορφη κόρη: *Ανάθιμά σι τάτα | ανάθιμά σι μάτα | τσι τι φεάτσι αχτάρε μσάτǎ σι κǎάρμπǎ* ‘ανάθεμα στον πατέρα σου,

ανάθεμα στη μάνα σου, που σε έκαναν τόσο όμορφη και κακομοίρα'. *Ανάθιμα ζανάτια τσι αβέμου νόι πικουράρλι* 'ανάθεμα το επάγγελμα που έχουμε εμείς οι κτηνοτρόφοι'. ΣΥΝ. *κᾱτᾱρᾱσῆσκου* 'καταριέμαι', *μπλάστιμου* 'βλαστημώ, καταριέμαι'.

[Από το αναθεματίζω, ανάθεμα < αρχ. ανάθημα.]

Ανάμε (η) 'φήμη, θετική ή αρνητική, όνομα, υπόληψη'. *Αλᾱσᾱ ανάμε* 'άφησε καλή ή κακή φήμη'. *Ντεάντι ανάμεα* συνήθως με αρνητική σημασία. Στη Δυτική Μακεδονία και Θεσσαλία λένε *νάμι* και *ανάμι* με την αρνητική σημασία συνήθως. Πρβ. τα νεοελλην. *άφησε καλό ή κακό όνομα, μου βγήκε το όνομα*.

[Από το όνομα, λατ. *nomen*, *-inis*, στα ΚΒ *νούμᾱ*. Τουρκ. *nam*, αλβ. *nam* 'φήμη'.]

Ανάφουρᾱ (η) 'πρόσφορο, λειτουργιά, αντίδωρο'. *Αντούσου ούνᾱ ανάφουρᾱ* λα *μπισεᾱρικᾱ* 'έφερα μια λειτουργιά στην εκκλησία'. *Κου φᾱρᾱ ανάφουρᾱ τ' λα μᾱρτσι κούμου βα ι ντούκᾱ* λα *μπισεᾱρικᾱ*; 'χωρίς πρόσφορο για τους νεκρούς πᾱς θα πάει στην εκκλησία;'. *Μᾱνι βα φριμίτου ανάφουρι* 'αύριο θα ζυμᾱσω λειτουργιές'. Η λειτουργιά (*ανάφουρᾱ*) είχε επάνω της τη σφραγίδα (*σουφραγίδα*) με το σταυρό και άλλα σύμβολα. Τη λειτουργιά που προοριζόταν για τη μεταλαβιά τη ζύμωνε μια μεγάλη γυναίκα – μεγαλοκοπέλα ή χήρα – που ήταν γνωστή για την καθαριότητα. Πολύ λίγες θεωρούσαν ότι είχαν αυτό το προνόμιο. Έπρεπε να αλλάξουν τα ρούχα τους και κανένα άλλο χέρι δεν έπρεπε να αγγίξει τίποτε ούτε να πλησιάσει στο φούρνο. Για τα μικρά παιδιά ζύμωναν μικρές λειτουργιές. Η λειτουργιά έπρεπε να είναι πρόσφατη (*προᾱσπάτᾱ*) και αφράτη. Μεταφ. το χέρι του παπά, όταν το φιλούσαν, έλεγαν ότι είναι σαν λειτουργιά (*κα ανάφουρᾱ*). Τα έπλυνε, έλεγαν, με βασιλικό.

Στα λεξικά της κοινής νεοελληνικής δεν υπάρχει η λέξη αναφορά με τη σημασία του πρόσφορου, της λειτουργιάς. Υπάρχει όμως στη Θεσσαλία, Δυτική Μακεδονία και Ήπειρο: *δεν κάνει να φᾱου γιατί θα πάρου αναφουρά* (Ζαγόρι). Με την ίδια σημασία υπάρχει στο γειτονικό παλιό χωριό Μόρνα, όπως το βεβαιώνει ο καθηγητής Χρίστος Τσολάκης. Στα βλαχόφωνα χωριά (Νυμφαίο, Σαμαρίνα) υπάρχει μόνο η λέξη λειτουργιά (*λιτουργίε*). Η λέξη κληρονομήθηκε στην ΚΒ από

την εκκλησιαστική γλώσσα και τη θρησκευτική ζωή: “αναφοράν και ολοκαυτώματα”, “πρόσχωμεν την αγίαν αναφοράν”. Είναι πολλές οι λέξεις αυτής της κατηγορίας (βλ. Λαζάρου, 1976, σελ. 294 – 96). Καταγράφει 172 λέξεις. *Αμαρτία* (αμαρτίε), *άγιος* (άγιου), *ευλογία* (ευλογίε), *μετάνοια* (μιτάνιε), *αγιάζω* (αγιουσέσκου), *ευλάβεια* (ευλάβιε), *βαγγέλιου* κ.ο.κ. ΣΥΝ. *ίψουμα* ‘ύψωμα’. “Άνω φέρεται”, “άνω σχώμεν τας καρδίας”, *βα μουτάρμου* *ίψουμα* ‘θα σηκώσουμε ύψωμα’. Πρόκειται για μια σύντομη τελετή στην εκκλησιά ή στο σπίτι ανθρώπου που γιορτάζει. Κατά τη διάρκεια της δέησης υψώνεται ένα κομμάτι της λειτουργιάς (*ανάφουρα*) με ευχές για την υγεία και την ευφορία της γης. “Οι πλούσιοι επτώχευσαν και επείνασαν” Μικρά κομμάτια της λειτουργιάς, βουτηγμένα στο κρασί, μοιράζονται. Στο Τρισάγιο (*τρισάγιου*) η φορά είναι προς τα κάτω: *βα αρκάμου* *Τριάγιου* ‘θα ρίξουμε Τρισάγιο’. Προς τον κάτω κόσμο, προς τα χθόνια, τους νεκρούς. Γι’ αυτούς οι δεήσεις και οι πανάρχαιες χοές.

[Ελνστ. *αναφορά* (άνω + φέρω) ‘ανάδυση, καταφυγή, τρόπος εξιλασμού για κάποιο αμάρτημα, προσφορά > μσν. *αναφορά* (στο θείο).]

Ανβᾶλέσκου και αμβᾶλέσκου (ρ) ‘καλύπτω, σκεπάζω’. *Ου αμβᾶλί κάσα*; ‘έβαλε στέγη στο σπίτι;’. *Ανβᾶλέσκου φισόρλι κου φλουκάτα* ‘σκεπάζω τα παιδιά με τη φλοκάτη’. *Νέγκουρλι λι ανβᾶλίρα* τούτι ‘τα σύννεφα σκέπασαν τα πάντα, τον ουρανό, τη γη, το χωριό, τον κάμπο’. Κάλυψε (*ανβᾶλί*) το σώμα, τα πόδια, τα εργαλεία κ.ά. *Νου τι ανβᾶλίσι γκίνε σι αρκουράσι* ‘δεν σκεπάστηκες καλά και κρύωσες’. Μεταφορ. *λου ανβαλίρα* *λούκρουλου* ‘κάλυψαν, κουκούλωσαν την υπόθεση, το σκάνδαλο, το γεγονός’. *Κούτου πουτούλι* *λου ανβαλί* ‘όσο μπόρεσα τον κάλυψα, τον προστάτεψα, τον δικαιολόγησα’. Η μητέρα τα σκεπάζει (*λι ανβαλεάστι*) όλα στο σπίτι, τα κρύβει. *Ανβᾶλίρε* ‘σκέπασμα, κάλυψη’, *ανβᾶλίτου* ‘σκεπασμένος’, *ανβᾶλιτούρα* ‘σκέπασμα’. *Κάσα άρε μούλι* *αμβᾶλιτούρι* ‘στο σπίτι υπάρχουν πολλά σκεπάσματα, βελέντζες, φλοκάτες και κιλίμια’.

Το σύνθετο *αντᾶβᾶλέσκου* σημαίνει ‘κυλώ’. *Μι αντᾶβᾶλέσκου* ‘κυλιέμαι’. *Σι αντᾶβᾶλέσκου πράβντιλι* ‘κυλιούνται τα ζώα’. Το λένε κυρίως για τα ζώα που, μόλις απαλλαγούν από το σαμάρι, κυλιούνται

απελευθερωμένα στο γρασίδι, στο χώμα. Και για τους ανθρώπους. Φιτσόρλι σι αντᾶβᾶλίρᾶ του τσάρᾶ, του λάσκι, του μπουρλότζι 'τα παιδιά κυλίστηκαν στο χώμα, στις λάσπες, στα βρομόνερα'. Σι αντᾶβᾶλίρᾶ του πάλι 'κατακύλησαν στα άχυρα', μεταφορ. 'έκαναν ερωτικό παιχνίδι στα άχυρα της αχυρώνας'. Λου αντᾶβᾶλί κου μιτσούνλι σι λο πᾶράτζλι 'τον κουκούλωσε με τα ψέματα και του πήρε τα χρήματα'. Αντᾶβᾶλίρε 'κατακύλισμα'. ΣΥΝ. αντουκιλέσκου 'κυλώ (ανακυλώ)'. ΑΝΤ. ντισβᾶλέσκου 'ξεσκεπάζω', ντισβᾶλίρε 'ξεσκεπάσμα', ντισβᾶλίτου 'ξεσκεπάστος'. Για τον άνθρωπο που τα λέει όλα και δεν έχει τίποτε να κρύψει, λένε κούρου ντισβᾶλίτου 'πισινός ξεσκεπάστος'.

[ΝΙΚ. από το invelo. ΡΑΡ. από το σλαβ. valiti 'κυλώ' (volno).]

Ανγιέτζου (ρ) 'συνέρχομαι από αρρώστια, ξαναβρίσκω την υγεία'. Χίου μα γκίνε, ανγιαί 'είμαι πιο καλά, συνήλθα'. Ιαρά τ' μουάρτε σι ανγί 'ήταν για θάνατο και ξαναβρήκε την υγεία του'. Λου ακᾶτσᾶ γκρεᾶου νιπουτεᾶρε αλά ανγιατζᾶ παγάλια, παγάλια 'αρρώστησε βαριά αλλά σιγά σιγά βελτιώνεται η υγεία του'. Ανγιαᾶρε 'ανάρρωση, ζωντάνεμα'. Νου ᾶρε ανγιαᾶρε 'δεν έχει βελτίωση της υγείας'. Μεταφορ. λέγεται για κάτι που δεν διορθώνεται, π.χ. μια κατάσταση, μια επιχείρηση, η οικονομία του κράτους. Ανγιαᾶτου 'θεραπευμένος'. ΣΥΝ. βα σι τζᾶρνᾶ γκίνε 'θα βελτιωθεί η υγεία του, θα αναρρώσει'. Αντσουλνά, ντεᾶντι αλί γκινεᾶτσᾶ 'ζωντάνεψε, καλύτερεψε η υγεία του, πάει προς το καλό'.

[Από το λατ. in – vivere (vino, vivus) που πέρασε σε όλες τις νεολατινικές γλώσσες. Ιταλ. anvivare. Πρβ. το νεοελλ. γιάνω, ξαναγιάνω.]

Ανγκᾶλσέσκου (ρ) 'καταγγέλλω, κατηγορώ'. Ανγκᾶλσίι ούνου αφούρου 'κατήγγειλα έναν κλέφτη'. Ανγκᾶλσίρε 'καταγγελία', ανγκαλσίτου 'καταγγελμένος, κατηγορημένος'. ΣΥΝ. κᾶτᾶγγιλσέσκου, κᾶτᾶγγιλίε. Όλα τα νεότερα από τα νεοελλ. κατηγορώ (κᾶτιγουρσέσκου), καταγγέλλω.

[Αγκαλώ (ιδιωμ.), αγκαλνώ (αγκάλσα) < λόγ. και αρχ. εγκαλώ 'καταγγέλλω, ενάγω στο δικαστήριο'.]

Ανγκᾶνᾶρε (ο) ‘νυχτερινή έξοδος γιδοπροβάτων για βοσκή, σκάρος’. Οι χειμωνιάτικες νύχτες ήταν μεγάλες και η ημερήσια βοσκή δεν επαρκούσε, γι’ αυτό έβγαζαν τα ζωντανά για βοσκή τις πρώτες ώρες μετά τα μεσάνυχτα (1 – 2). Ο σκάρος τον χειμώνα είναι νίλα. Οι βοσκοί χρησιμοποιούν τρόπους και τεχνάσματα για να ξυπνήσουν και να ξεγελάσουν τα ζώα. Συνέβαινε και κατά τις καλοκαιρινές νύχτες, όταν υπήρχε ξηρασία, γιατί έτσι θα είχαν μεγαλύτερη παραγωγή γάλατος. Η καθορισμένη αυτή ώρα είναι η νιάτα ουάρα (λατ. data hora) και οι βοσκοί την καθορίζουν από τη θέση των αστεριών. Με φωνές, χειρονομίες και ξεγελάσματα προσπαθούν να σηκώσουν τα μισοκοιμισμένα πρόβατα για να τους ακολουθήσουν στη βοσκή. *Βα ανγκᾶνᾶμου ὀλι*, λένε. Ο τσομπάνος πρέπει να ξυπνήσει μέσα στα άγρια χαράματα. Ο σκάρος είναι μπελάς. *Άμα νου πότσι σι ανγκᾶνι, νου χίι τσιβά* ‘αν δεν μπορείς να βγάλεις τα πρόβατα στον σκάρο, δεν είσαι τίποτε’. Θεωρούνταν υποτιμητικό για τον τσομπάνο. *Νου ιάστε πικουράρου, ιάστε βᾶκάρου* ‘δεν είναι τσομπάνος, είναι γελαδάρης’. Συναντιούνται οι βοσκοί από τα γύρω μαντριά, ανάβουν φωτιές, κουβεντιάζουν. Ξέρουν πού θα κάνουν το γύρισμα ανάλογα με τον καιρό. Ο καλός βοσκός ξέρει κάθε φορά τα κατάλληλα βοσκοτόπια και τους δρόμους του νερού. “Βόσκουν αυτά με τη δροσιά και το κρύο της νύχτας”. *Ανγκᾶνου (ρ)* ‘ξεגעλώ, εξαπατώ, προσκαλώ το ζώο ξεגעλώντας το’. Μεταφορ. *βα νι ανγκᾶνᾶμου* ‘θα κόψουμε την πείνα, θα κολατσίσουμε’. *Ανγκᾶνᾶρε* ‘ξεγέλασμα’, *ανγκᾶνάτου*. Στο Λιβᾶδι χρησιμοποιούν και τη λέξη *σκάρος*. *Βα τι αστέπτου λα σκάρου* ‘θα σε περιμένω στον σκάρο’. *Σκάρου χάρου* ‘σκάρος χάρος’. Το λένε και στα ελληνικά. Από το αρχ. *σκαίρω* ‘πηδώ, χορεύω’ > νεοελλ. *σκαρίζω, σκαρνῶ*.

[Από το λατ. *ganno* ‘γλευάζω, απατώ’, ιταλ. *ingannare* ‘εξαπατώ’.]

Ανγκᾶτάνου (επίρρ.) ‘προσεχτικά, προσοχή’. *Ανγκᾶτάνου!* ‘προσοχή!’. *Ανγκᾶτάνου σι νου κάτζᾶ* ‘προσεχτικά να μην πέσεις’. *Ανγκᾶτάνου φεᾶτιλι* ‘προσοχή στα κορίτσια’. *Τι ἄμου ανγκᾶτάνου* ‘σε προσέχω, σε έχω υπό την προστασία μου’. *Κάλκου κου ανγκᾶτάνου* ‘πατώ προσεχτικά’. *Μι ντούκου κου ανγκᾶτάνου* ‘προχωρώ προσεχτικά’. ΣΥΝ. *μᾶτριᾶ σι τσι ἄι μίντιᾶ* ‘πρόσεχε, να έχεις το μυαλό σου’. *Ντισφᾶ ὀκλιλι*

‘άνοιξε τα μάτια, πρόσεχε’. Σι τσι άι μένγκα κου τίνε ‘να έχεις τον νου σου, να προσέχεις’. Άμου κᾶστιγκα αλόρου φισόρι ‘προσέχω, έχω τη φροντίδα των παιδιών’, κᾶστιγκέτζου ‘επαγρυπνώ, φροντίζω’, κᾶστιγκόσου ‘τακτικός, υπεύθυνος’, άμου κᾶστιτζι ‘έχω έγνοιες, φροντίδες’, σακάνου, σι νου σι άβνιτᾶ ‘προσοχή, απόλυτη σιωπή να μην ακουστεί’.

[Είναι άγνωστη η προέλευση της λέξης *ανγκᾶτάνου*. Το *μένγκα* κατά τον ΡΑΡ. από το αλβ. *mëndje*, λατ. *mens*, *-ntis* ‘νους’. Το *κᾶστιγκα* μάλλον από το λατ. *castigo* ‘τιμωρώ, συνετίζω’, ρουμ. *cistiga* ‘ανατρέφω, φροντίζω’ (βλ. Μπουμπούκης, 2003, 306).]

Ανγκρέκου (ρ) ‘βαραίνω, επιβαρύνω, ενοχλώ’. Ίσως από εδώ προέρχεται και το *ανγκρίτσικα* (επίρρ.) ‘στις πλάτες, στους ώμους’. Λο *φισόρλου ανγκρίτσικα σι νκισί σι φούγκᾶ* ‘πήρε το παιδί στις πλάτες και ξεκίνησε να φύγει’. *Νου βα σι γινᾶ, ανγκρίτσικα βα λου λεάου*; ‘δεν θέλει να έλθει, στις πλάτες μου να τον φορτωθώ;’. *Σι φουτζίμου πρι τσόρου, σι νου ανγκρικᾶμου βᾶρᾶ φισόρου* ‘να φύγουμε, να πεθάνουμε στο πόδι για να μην γίνουμε βάρος σε κανένα παιδί’. *Νου μι ανγκρεᾶκᾶ ᾶλτου, νου ου πότου ᾶλτᾶ φουρτιέ* ‘μην με βαραίνεις ᾶλλο, δεν το μπορώ ᾶλλο φορτίο’. *Μουσαφίρλου νου αρμάσι, κᾶ νου βρου σι μι ανγκρεᾶκᾶ* ‘ο φιλοξενούμενος δεν έμεινε, γιατί δεν θέλησε να μου γίνει βάρος’. *Φουρτία ανγκρεᾶκᾶ ντι ούνα πάρτε* ‘το φορτίο βαραίνει από τη μια πλευρά του ζώου’. *Κάσα κου νεάουα ανγκρικᾶ μούλτου* ‘το σπίτι με το χιόνι φορτώθηκε πολύ’. Έκφρ. *νου λι ανγκρεᾶκᾶ, ιᾶστε ντάιμα πρόθιμου* ‘δεν βαριέται, είναι πάντοτε πρόθυμος’. *Κᾶτσέ μι ανγκρέτσι*; ‘γιατί με βαραίνεις, με ενοχλείς;’. *Νου λι ανγκρεᾶκᾶ μίντια* ‘δεν είναι μυαλωμένος, σοβαρός, είναι χαζούλης’. *Αουσαᾶ σι ανγκρικᾶ ατσέλου* ‘γέρασε και βάρυνε εκείνος’. *Ανγκρικᾶ κιρόουλου* ‘βάρυνε ο καιρός, φορτώθηκε ο ουρανός με σύννεφα’. *Ανγκρικᾶρε* ‘φόρτωμα, ενόχληση’, *ανγκρικᾶτου, γκρεᾶτσᾶ* ‘βάρος, δυσκολία’ (λατ. *gravitas*).

[ΝΙΚ. και ΡΑΡ. από το λατ. *ingrevio* (*gravis* ‘βαρύς’, *gravo* ‘βαρύνω’).]

Ανγκρόσου και νγκρόσου (ρ) μτβ. και αμτβ. ‘παχαίνω’. *Βᾶ ανγκρουσαᾶμου πόρκου τ’ του Χᾶστό* ‘θα παχύνουμε, θα μεγαλώσουμε γουρούνι για τα Χριστούγεννα’. *Ανγκρουσαᾶι μούλτου, κᾶτσέ νου πότου*

σι μι τσάνου 'πάχυνα πολύ, γιατί δεν μπορώ να συγκρατηθώ μπροστά στο φαγητό'. Πάχυνε (ανγκρουσά) πολύ και δεν βλέπεται. Γκρόσου 'παχύς, μεγαλόσωμος', γκρουσεάμε 'πάχος'. Για τα ζώα λέγεται γκράσου 'παχύς': γκράσου τσάπου 'παχύ τραγί'. Μεταφορ. όμου γκρόσου 'χοντρός άνθρωπος, αναισθητός'. Νγκρόσου ντι μίντε 'χοντρός στο μυαλό, απαθής, αδιάφορος'. Ανγκρουσά μίντια 'χόντρυνε το μυαλό'. Λι τάλι γκροάσι 'τα κόβει χοντρά, λέει μεγάλα λόγια για επίδειξη'. ΣΥΝ. λάρτζέσκου 'φαρδαίνω'. ΑΝΤ. μινουτέτζου 'λεπταίνω, αδυνατίζω', μινούτου 'λεπτός', σκλάτζάσκου: σκλάτζά μούλτου 'αδυνάτισε πολύ', σκλάμπου 'αδύνατος'.

[Από το λατ. a + grossus λατ.]

Αγκάλικου (ρ) 'καβαλικεύω, καβαλώ, επιβάλλω τη θέσησή μου με καταπιεστικό τρόπο και έπαρση'. Ανκάλικά ιάπα σι φουτζί 'καβαλίκεψε τη φοράδα και έφυγε'. Για καβάλα οι αγωγιάτες χρησιμοποιούσαν συνήθως το γαϊδουράκι (γουμάρλου). Τα μεγάλα ζώα ήταν πάντοτε βαρυφορτωμένα. Μεταφορ. καβαλίκεψε (ανκάλικά) τον άντρα της, του επιβλήθηκε, τον έκανε υποχείριό της, υποζύγιό της. Νι ανκάλικάρά 'μας βρήκαν αδύνατους και μας εκμεταλλεύτηκαν'. Άρε ανκάλικάτᾶ ατσέλου, ιάστε μπίρμπου, πούρνου 'έκανε έρωτα με πολλές γυναίκες εκείνος, είναι ζωηρός, πόρνος', σι ανκάλικά λίμπα 'καβαλικεύτηκε, πιάστηκε η γλώσσα', ιάστε ανκάλικάτου πρι κάλου 'είναι καβάλα στο άλογο, είναι ψηλομύτης, δεν έχει επαφή με τους ανθρώπους, με το λαό'. Ανκάλικάρε 'καβαλίκεμα, καβάλα', ανκάλικάτου 'καβαλημένος'. Το καβαλίκεμα (ανγκάλικάρε) του ηττημένου σε κάποια παιδικά παιχνίδια ήταν μια μορφή ποινής. Νι σάτουράμου ντι καβάλᾶ 'χορτάσαμε από καβάλα', έλεγαν οι νικητές. "Εφεδρισμό" το έλεγαν οι αρχαίοι Έλληνες. ΣΥΝ. μι αρίκου καβάλα 'καβαλικεύω'. Κάβᾶλάρου 'καβαλάρης', κάβᾶλαρίε. ΑΝΤ. ντισκάλικου 'ξεπεξεύω', ντισκάλικάρε 'ξεπέζεμα'.

[Από το λατ. in + calus 'άλογο', νκάλάρου και κάβᾶλάρου 'καβαλάρης' (λατ. caballarius).]

Αγκάλτσου (ρ) 'καλιγώνω'. Ανκάλτσάι μούλιλι 'καλίγωσα τα μουλάρια'. Μεταφορ. φεάτα ατσιά νου σι ανκάλτσᾶ κου τσιβά 'αυτό το κορίτσι δεν καλιγώνεται με τίποτε, είναι πανέξυπνο'. Ιάστε βίδρα, ανκάλτσᾶ

πούρικου 'είναι πανέξυπνη, καλιγώνει ψύλλο'. Παλαιότερα υπήρχαν στο Λιβάδι τρεις σιδεράδες, ο πιο ονομαστός ήταν ο μπαρμπα-Τούλης ο Μένος. Δούλευαν το πυρακτωμένο σίδηρο πάνω στο αμόνι και έκαναν κάθε είδους κατασκευές για τα ζώα, τα σπίτια και το χωριό. Παράλληλα καλίγωναν, πετάλωναν τα άλογα, τα μουλάρια και τα γαϊδουράκια, συνήθως τα πιο ατίθασα, όσα δεν κατάφερναν οι ιδιοκτήτες τους. Ήταν και αλμπάνηδες (*ιαρά σι αλμπάνι*). Τα πέταλα είναι επινόηση του ανθρώπου για να καθυποτάζει το ελεύθερο ζώο, να το κάνει υποχείριό του, υπηρέτη του. Να σηκώνει βαριά φορτία και τον απαιτητικό καβαλάρη του. Υπήρχαν και μερικοί σαμαράδες, καλοί τεχνίτες. Σήμερα τα επαγγέλματα αυτά σχεδόν χάθηκαν, αν και υπάρχουν ακόμη πολλά ζώα. Το δυσκολότερο μέρος του καλιγώματος ήταν το κόψιμο των νυχιών των ζώων με κοφτερό μαχαίρι. Σήμερα το επάγγελμα του καλιγωτή σπουδάζεται και οι καλιγωτές είναι περιζήτητοι από εκείνους κυρίως που εκτρέφουν άλογα ιππασίας. ANT. ντισκάλτσου 'ξεπεταλώνω, ξεκαλιγώνω', ντισκάλτσάρε, ντισκάλτσάτου.

[Ίσως από το in + calco 'πατώ', calcus, -i 'παπούτσι'.]

Ανκάπου και νκάπου (p) 'χωρώ, περιλαμβάνω'. Πάπινλι σι μᾶιλι νου ανκάπου άστᾶζᾶ ν κάσᾶ 'οι παππούδες και οι γιαγιάδες δεν χωρούν σήμερα στο σπίτι'. Βρεᾶ ούνᾶ κᾶσικά τα σι ανκάπᾶ φουμεᾶλια λι 'ήθελε ένα σπιτάκι για να χωρέσει η οικογένειά του'. Τι χωράει, τι περιλαμβάνει (ανκάπᾶ) μια μεσάντρα, ένα σεντούκι; Ανκάπάι λα γκούβᾶ σι τρικούι 'χώρεσα στην τρύπα και πέρασα'. Μεταφορ. νου μι ανκάπᾶ λόκλου 'δεν με χωράει ο τόπος, είμαι ανήσυχος, αγωνιώ'. Δεν τον χωράει (νου λου ανκάπᾶ) ούτε η τρύπα της βουτσέλας. Είναι γερά στριμωγμένος. Νου ανκάκι ιουβά 'δεν χωράς πουθενά, είσαι ανεπιθύμητος'.

[Από το λατ. incario.]

Ανκάρκου και νκάρκου (p) 'φορτώνω'. Ου ανκᾶρκάσι μούλα: 'το φόρτωσες το μουλάρι;'. Μεταφορ. χίου μούλτου ανκᾶρκάτου ντι λούκρου, ντι βᾶσανι 'είμαι πολύ φορτωμένος από δουλειά, από βάσανα'. Φορτωμένος (ανκᾶρκάτου) με ευθύνες, υποχρεώσεις, χρέη. Άι ατάλι, βα τι ανκάρκου σι κου αμεᾶλι 'έχεις τα δικά σου, θα σε

φορτώσω και με τα δικά μου'. Φορτώθηκα (μι ανκᾶρκάι) πολύ, δεν μπορώ άλλο. Τι ανκᾶρκάσι πρι μίνε 'μου φορτώθηκες'. Ανκᾶρκάρε 'φόρτωμα', ανκᾶρκάτου 'φορτωμένος', ανκᾶρκάτᾶ μγκεᾶρε 'έγκυος γυναίκα'. ΑΝΤ. ντισκάρκου 'ξεφορτώνω, γλιτώνω', μι ντισκᾶρκάι ντι μγκεᾶρία ατσιά 'γλίτωσα από αυτή τη γυναίκα, την ξεφορτώθηκα', ντισκᾶρκάρε 'ξεφόρτωμα', ντισκᾶρκάτου.

[ΝΙΚ. από το λατ. incarrico 'φορτώνω σε κάρρο (in + carrus 'κάρρο, αμάξι, φορτηγό'). Λατ. onero 'φορτώνω', onus 'φορτίο'.]

Ανκάτσου (ρ) 'μαλώνω κάποιον'. Μι ανκάτσου 'μαλώνω, συγκρούομαι'. Σι ακᾶτσάρά τ' ούνου φάγκου 'μάλωσαν για μια οξιά'. Λου ανκάτσάι μούλτου 'τον μάλωσα πολύ'. Ανκάτσάρε 'επιτίμηση, μάλωμα, καβγάς'. Ανκάτσάτου 'μαλωμένος'. Σούντου ακᾶτσάτσι ούνου άνου, νου σι ζμπουράσκου 'είναι μαλωμένοι ένα χρόνο, δεν μιλιούνται'. Έκφρ. σι ακᾶτσάρά κα κουκότσι, σι ντιπιράρά 'μάλωσαν σαν κοκόρια, ξεμαλλιάστηκαν'. Βίνιρά του μᾶνλι, σι ακᾶτσάρά, σι αντράρά ντράμπόλιου 'ήλθαν στα χέρια, μάλωσαν, έγιναν μαλλιά κουβάρια'. ΣΥΝ. σι αντράρά κούρταλι μούρταλι, πέρλι ντι αράπσᾶ, πᾶρτσᾶλι 'έγιναν κομμάτια και θρύψαλα, μαλλιά κουβάρια, τα μαλλιά της αράπισσας, παρτάλια'. Σι αμβᾶρτίρά 'πιάστηκαν'. Σι ακᾶτσάρά ντι πέρλι 'πιάστηκαν από τα μαλλιά', βᾶργέσκου.

[ΝΙΚ. ίσως από το λατ. adcaptiare.]

Άνου (ο) 'έτος, χρόνος'. Τρικούρά άνλι, φουτζίρά νεάτιλι, νι λουάρά γιράματλι 'πέρασαν τα χρόνια, έφυγαν τα νιάτα, μας πήραν τα γηρατειά'. Άνι σι ζᾶμᾶνι αβέμου σι νι αφλάμου 'χρόνια και ζαμάνια έχουμε να βρεθούμε'. Συνηθισμένες ευχές: άνου μπούνου, άνι μούλτσι 'καλή χρονιά, χρόνια πολλά'. Αμπούνου κου Πρεάσινλι, κου Πάστιλι, κου Χᾶστόουλου 'χρόνια πολλά με τις Αποκριές, το Πάσχα, τα Χριστούγεννα'. Έκφρ. άνλου αέστου νι λαϊ, ακάρκου άνου 'αυτή η χρονιά μας μαύρισε, ανάποδη, μίζερη χρονιά'. Βινιά ν χουάρά κάθι ντόι, τρέι άνι 'ερχόταν στο χωριό κάθε δυο, τρία χρόνια'. Όμου τρικούτου κα ντι σαπιτζᾶτσι ντι άνι 'ηλικιωμένος άνθρωπος περίπου εβδομήντα χρόνων'. Άνου ντίπου άνου παρακρισκούμου, παρααουσᾶμου 'χρόνο με τον χρόνο παραμεγαλώσαμε, παραγεράσαμε'. Κούτι αντούτσι ουάρα, ου λι αντούτσι άνλου 'όσα

φέρνει η ώρα, δεν τα φέρνει ο χρόνος'. *Λεάι σι τίνε άνλι, τι αβεάμου τ' μα νίκου* 'τα έχεις και εσύ τα χρόνια σου, σε είχα για μικρότερο'. Έχει όλες σχεδόν τις σημασίες του νεοελλην. χρόνος. Τα παιδικά χρόνια, τα παλιά χρόνια (*βέκλιλι άνι*), τα χρόνια του Πολέμου και της ειρήνης. *Σινου τι άφλα άλτου άνου* 'να μη σε βρει άλλος χρόνος' (κατάρα). Ωραία, ευτυχισμένα, σκληρά, δύσκολα χρόνια. Ο χρόνος τα σβήνει (*λι ασίντζι*) όλα. *Άνου αλάντου* 'τον άλλο, τον επόμενο χρόνο'. *Λουντζίνου* 'μακρόβιος' (longus + annus). *Νοάτινου* 'αρνί ενός χρόνου'. ΣΥΝ. *ζάμάνε* (τουρκ. zaman).

[Από το λατ. annus. Annus bonus 'καλή χρονιά'.]

Ανσάρου (ρ) 'πηδώ, χορεύω' μιβ. και αμιβ. *Λα κόρου φεάτιλι ανσάριρά μούλτου γκίνε* 'στον χορό τα κορίτσια χόρεψαν πολύ καλά'. *Κα σι λεά σι ανσάρά νου ασκάπᾶ* 'αν μπει στον χορό, δεν σταματάει'. *Ανσάρου τσούπλου πρι τζινούκλι* 'χορεύω το μωρό στα γόνατά μου'. Μεταφορ. *βα ου τζίτσι σι βα ανσάρι* 'θα το πεις και θα χορέψεις'. *Κά σι τι ανσάρου ούνα!* 'αν σου δώσω ένα μπάτσο (χορευτό)!'. Ο χορός ήταν – είναι πάντοτε – έκφραση συναισθημάτων, τρόπος εκτόνωσης αλλά και κοινωνικό γεγονός. Γάμος, γλέντι χωρίς χορό δεν νοείται. Ο τρανός χορός τις μέρες του Πάσχα ήταν παλαιότερα μεγάλο κοινωνικό γεγονός της κοινότητας. Κάποιοι επιζητούσαν την κοινωνική τους καταξίωση και με τον χορό. Άφησαν όνομα σαν χορευτές. "Μπροστά να πιάσεις το χορό, δυο γύρους να τους σύρεις | οι γέροι να ξετρελαθούν κι όλα τα παλικάρια | κι έμορφες μες το χορό να σκάσουν από τη ζήλια" (δημοτικό). Μεταφορ. *βα τι ανσάρου γκίνε* 'θα σε χορέψω καλά, θα σε περιποιηθώ τώρα που έγινες του χεριού μου'. *Βα τι ανσάρου του τᾶψιέ* 'θα σε χορέψω στο ταψί'. *Τσι ανσᾶρίσι ακσί* 'τι πήδηξες, χώθηκες έτσι στην κουβέντα μας'. *Ιντράμου λα κόρου σι βᾶ ανσᾶρίμου* 'μπήκαμε στο χορό, στην περιπέτεια και θα χορέψουμε'. *Ανσᾶρίρε* 'χορός (κόρου). *Αντισάρου* 'αντιπηδώ, υπερπηδώ'. ΣΥΝ. *τράγκου κόρου* 'τραβώ χορό, χορεύω', *τράψι ούνου κόρου* 'τράβηξε ένα χορό'. ΤΟΠ. *Ακλό ίου ανσᾶρε άπα* 'εκεί που χορεύει το νερό', τοποθεσία προς στην Πιπίκα, κοντά στη "Χορεύετε". Το ομόηχο *ανσάρου* 'αλατίζω', *ανσᾶράρε* 'αλάτισμα'.

[Από το λατ. salio που πέρασε σε όλες τις ρωμανικές γλώσσες, ιταλ. salire, saltare, νεοελλ. σαλτάρω, σάλτο.]

Ανσόρου (ρ) ‘παντρεύω (για άντρες)’. *Μι ανσόρου* ‘παντρεύομαι’. *Βρεά σι λου ανσόρᾶ κου σόρα τσια μάρια, έλου βρεά μα νίκα σι λι ασπάρσιρᾶ* ‘ήθελαν να τον παντρέψουν με τη μεγάλη αδελφή, εκείνος ήθελε τη μικρότερη και τα χάλασαν’. *Βα μι ανσόρου τ’ Πάστι* ‘θα παντρευτώ το Πάσχα’. *Άρε ανσουράτᾶ ντόι φισόρι* ‘έχει παντρέψει δυο παιδιά’. Οι άντρες απαλλαγμένοι από τις υποχρεώσεις απέναντι στις αδελφές τους, αποφάσιζαν να παντρευτούν. Ο γάμος και η μελλοντική οικογένεια ήταν η ολοκλήρωσή τους. *Βα μι ανσόρου σι αντάρου φουμεάλε* (βλ. χαράου). *Ανσουράι φισόρλου σι λου σκόσου χουριάτᾶ* ‘πάντρεψα το παιδί και άνοιξε το δικό του σπίτι, έφυγε από το πατρικό’. Λέγεται και *ισᾶ χουριάτᾶ*. Όσοι θα παντρεύονταν, έπρεπε να στεφανωθούν (*σι ι νκρούνᾶ*) στην εκκλησία με παπά και με κουμπάρο και να φορέσουν τα βαριά και μεταλλικά εκείνα στέφανα, τα βυζαντινά με την κορόνα, που ανήκαν στα ιερά σκεύη της εκκλησίας. *Σι ανσουράρᾶ, σι νγκρουνάρᾶ* ‘παντρεύτηκαν, στεφανώθηκαν’. Ο αστεφάνωτος (*νιγκρουνάτου*) δεν θεωρούνταν παντρεμένος και προκαλούσε τη γενική αποδοκιμασία και την κατακραυγή. Η περίπτωση αυτή ήταν σπανιότατη. *Ανσουνάρε* ‘παντρεία, γάμος’, *ανσουράτου* ‘παντρεμένος’, *νιανσουράτου* ‘ανύπαντρος’, *μπικεάρου*. Για τις γυναίκες χρησιμοποιείται το *μι μᾶρίτου* ‘παντρεύομαι’ (βλ. *μᾶρίτου*).

Εδώ και πολλά χρόνια δεν γίνεται διάκριση ανάμεσα στο *μᾶρίτου* και *ανσόρου*: *φεάτᾶ ανσουράτᾶ, νιανσουράτᾶ* ‘κορίτσι παντρεμένο, ανύπαντρο’. *Σι ανσουρά, σι μαρτά, σι σπιντζουρά* ‘παντρεύτηκε, κρεμάστηκε’. *Αμου ούνᾶ σάπᾶ σι ούνου τᾶπόρου σι λι βίντου σι μι ανσόρου* ‘έχω μια τσάπα και ένα τσεκούρι, να τα πουλήσω για να παντρευτώ’ (δημοτικό του Λιβαδίου). *Κούντου μι ανσουράι, τσι νταράκου νι αφλάι* ‘όταν παντρεύτηκα, τι διάβολο βρήκα’.

[ΝΙΚ. και ΡΑΡ. δεν το καταγράφουν. Ίσως από το λατ. uxori, -oris ‘σύζυγος, γυναίκα’, uxorius ‘της γυναίκας, της συζύγου’.]

Αντακά και αχαντά (επίρρ.) ‘χαμηλά, βαθιά’. *Λου χίπιρᾶ, λου ακρουπάρᾶ αντακά* ‘τον έχωσαν, τον έθαψαν βαθιά’. Ρηματικοί τύποι

διασώζονται στις φράσεις: *σι αρουσουνά, σι αντάκᾶ* 'ντροπιάστηκε, χαντακώθηκε'. *Λου αντάκᾶ όμλου* 'τον χαντάκωσε τον άνθρωπο'. *Αντακόσου* και *αχαντόσου* 'βαθύς'. Στα κάλαντα του Λαζάρου, ανάμεσα σε άλλους, ακούγονται και οι στίχοι:

Ξύπνα, Λάζαρε, και μη κοιμάσαι
μέσ' στα χάντακα χαντακωμένος.

[Από το χαντάκι (χᾶντάκε), νεοελλην. (ιδιωμ.) χαντακά. Έπεσε πολύ χαντακά 'εκτέθηκε πολύ, εξευτελίστηκε'. Ίσως από το λατ. *ad + ancus* 'αγκώνας'.]

Αντάρλου (επίθ.) 'ταραχοποιός, υπερβολικά ζωηρός και ατίθασος, παλαβιάρης'. *Μούλτου αντάρλου φισόρου, νι ζουρλί τούτσι ν κάσᾶ* 'πολύ ζωηρό και ατίθασο παιδί, μας τρέλανε όλους στο σπίτι'. Κινείται μέσα στο σπίτι σαν σίφουνας. *Αντάρλε! Αντράουλίτου* 'ανταριασμένος, θολωμένος'. *Αντράουλίτᾶ μίντε, ίνιμᾶ* 'ανταριασμένο μυαλό, ανταριασμένη ψυχή'. *Μι αντράουλί* 'αντάριασα, κουρκούτιασα, θόλωσα', πρβ. *αντραλίζομαι*. ΣΥΝ. *μι κουρκουτέσκου*. *Βούρλου, ζούρλου, τούρλου, τουρμπάτου*.

[Από το *αντάρα* 'σκοτεινά σύννεφα που προμηνύουν καταιγίδα'.

Μεταφορ. *αναταραχή, αναμπουμπούλα (αντάρα της μάχης)*.

Ανταριάζω. Ανταριασμένη ψυχή. Καπετάν Αντάρας.]

Αντάρου (ρ) 'κάνω, παρασκευάζω, κατασκευάζω'. *Τσι λούκρου αντάρᾶ;* 'τι επάγγελμα κάνει;'. *Βᾶ αντάρου ούνᾶ κᾶσικά σι αντούνου φουμεᾶλια* 'θα κάνω ένα σπιτάκι να μαζέψω την οικογένεια'. Έκφρ. *ου κερντού σι νου σι τσι αντάρᾶ* 'έχασε το μυαλό του και δεν ξέρει τι κάνει'. *Αντράι μάντζᾶ* 'παρασκεύασα, έκανα φαγητό'. *Βα ου αντάρου τ' τίνε* 'θα το κάνω μόνο για χάρη σου'. *Αντράι κάπου, χίου τσιούρλα* 'μέθυσσα, είμαι τύφλα στο μεθύσι'. *Λι αντάρᾶ* 'τα έφτιαξαν, συμφιλιώθηκαν'. *Αντράσι τσι αντράσι, τσι ου βρεᾶι ασιᾶ;* 'έκανες τι έκανες, τι την ήθελες αυτή;'. Έκφραση καθημερινή: *τσι αντάρι, κούμου χίι, κούμου τρέτσι;* 'τι κάνεις, πώς είσαι, πώς περνάς;'. *Ου αντράι ντουμπάρια πάλι* 'το έκανα πάλι λάθος'. *Αντᾶρᾶτούρᾶ* 'κατασκευή, παρασκευή', *αντράτου* 'φτιαγμένος, κατασκευασμένος' και μεταφορ. *πιωμένος, στημένος, σκηνοθετημένος*. *Αντράτου λούκρου* 'στημένη δουλειά'. *Μι αντράι κάτᾶ αλιούρᾶ* 'ζαλίστηκα, τα έχω χαμένα'. *Αντάρᾶ γκροᾶπα*

λι 'του έκαναν τον λάκκο, τον υπονόμευαν'. Έχει όλες τις σημασίες του νεοελλην. κάνω. ΣΥΝ. φάκου. ΑΝΤ. ασπάργκου.

[ΝΙΚ. από το λατ. adparco, apparco. ΡΑΡ. είναι άγνωστη η προέλευση της λέξης.]

Ανταύγκου (ρ) 'προσαυζάνω, μεγαλώνω'. Κου λούγκρου σι μίντε αντάψου άγκριλι 'με δουλειά και μυαλό έκανα περισσότερα χωράφια, αυγάτισαν τα χωράφια'. Ντουμνιτζάουλου σι λι ανταύγκά τούτι, όιλι, κάπριλι, κάτούνα σι αβεάρια 'ο Θεός να τα αυγατίσει όλα, τα πρόβατα, τα γίδια, την περιουσία και τα έχει σας'. Αυξήθηκαν (αντάψιρά) οι υποχρεώσεις, τα καθήκοντα, τα χρέη, τα έσοδα. Αντᾶυγκᾶτούρά 'αύξηση, μεγάλωμα', αντάπτου 'αυξημένος'. ΣΥΝ. λουντζέσκου 'μακραίνω, μεγαλώνω', κρέσκου, μᾶρέσκου.

[Από το λατ. adaugeo 'προσαυζάνω'. Πρβ. το νεοελλ. αυγατίζω.]

Αντέσου και ντέσου (ρ) 'πηδώ, χώνω'. Στη λέξη αυτή το ντ προφέρεται προρινικοποιημένο ως [nd]. Μι αντέσου 'μπαίνω με ορμή, χώνομαι'. Αντισάρά σούδα σι τρικούρά 'πήδησαν τη χαράδρα και πέρασαν'. Νου ανκάπά μισάντρα αλά λι αντισάι τούτι νᾶούντρου 'δεν χωρούσε η μεσάντρα αλλά τα έχωσα όλα μέσα'. Κᾶλκάι πράγκλου ντι ούσα σι μι αντισάι ν κάσᾶ 'πάτησα το κατώφλι της πόρτας και χώθηκα μέσα στο σπίτι'. Ντι φρίκᾶ νι αντισάμου ίου πουτεάμου 'από φόβο χωνόμασταν όπου μπορούσαμε'. Αντισάρε 'βίαια είσοδος, χώσιμο'. ΣΥΝ. αντέσουρου 'πηδώ', αντᾶσάρου 'υπερπηδώ'. Πᾶτσάι σι τρικούι μούλτι αλά λι αντᾶσᾶράι 'έπαθα και πέρασα πολλά αλλά τα ξεπέρασα'. Αντᾶσᾶρίρε 'υπερπήδηση', αντᾶσᾶρίτου. Χίγκου 'χώνω', ανγκρόπου 'θάβω, χώνω', χίπτου, ανγκρουπάτου 'χωμένος'.

[ΝΙΚ. ίσως από το λατ. indenso.]

Αντζούρου (ρ) 'βρίζω'. Λου αντζουιράι μούλτου τ' κούτι νι τζίσι 'τον έβρισα πολύ για όσα μου είπε'. Κᾶτσέ μι αντζούρι ακσί; 'γιατί με βρίζεις έτσι;'. Σι τι άπᾶρά Ντουμνιτζάουλου ντι ατσέλου, αντζούιρά λούμια τούτα, νου σι άλλου τσιβά 'να σε φυλάει ο Θεός από εκείνον, βρίζει όλο τον κόσμο, δεν ξέρει τίποτε άλλο'. Τι αντζούιρά σόρτα, χίλια, χουάρα τούτα 'σε βρίζουν και σε διασύρουν η αδελφή σου, η κόρη, όλο το χωριό'. Αντζουιράρε 'βρισιά'. Σι σᾶτουρά ντι αντζουιράρε

‘χόρτασε από βρίσιμο, βρισιές’. *Αντζουιράτου* ‘βρισμένος, διασυρμένος’.

[Από το λατ. injuriōr.]

Αντικρισέσκου (ρ) ‘έρχομαι απέναντι σε κάποιον, λογομαχώ, παρεξηγούμαι’. *Μι* *αντικρισί̄* *κου* *σόρμια* ‘άλλαξα λόγια, παρεξηγήθηκα με την αδελφή μου’. *Χίμου* *αντικρισίτσι* ‘τα σπίτια μας είναι απέναντι’ και μεταφορ. είμαστε παρεξηγημένοι. Την ημέρα της Παναγίας συνάντησα (*αντικρισί̄*) φίλους από τα παλιά χρόνια. ΣΥΝ. *μι* *αγκάτσου* ‘μαλώνω’, *χίμου* *κάρτίτσι* ‘είμαστε πειραγμένοι, παρεξηγημένοι’.

[Από το *αντικρίζω* (*αντίκρισα*).]

Αντίλιου (ρ) ‘αναπνέω, λαχανιάζω’. *Αντιλιάτου* ‘αναπνοή, άσθμα, δυσφορία’. *Σι* *κουρμά̄* *αντιλιάτλου* ‘κόπηκε η αναπνοή, δεν έχει σφυγμό’. Περισσότερο ακούγεται σήμερα το σύνθετο *κονταντίλιου* ‘κοντανασαίνω, αναπνέω με δυσκολία’. Το πρώτο συνθετικό είναι η λέξη *κοντός* ‘κοντή, μικρή αναπνοή’. *Κονταντίλιου* *κᾶ* *άμου* *σᾶνᾶτόσου* *ντόρου* ‘κοντανασαίνω από τον δυνατό πόνο’. Κοντανασαίνει (*κονταντίλι*), θα πεθάνει. ΣΥΝ. *ζᾶμπούχου* ‘δύσπνοια από τη ζέστη’.

[ΝΙΚ. από το λατ. adhalo ‘εκπνέω’.]

Αντιξέσκου (ρ) ‘αντέχω, υπομένω’. *Κούτι* *αντιξεάστι* *όμλου!* ‘πόσα αντέχει ο άνθρωπος!’. *Τράψι* *μούλι* *αλά* *λι* *αντιζί* *τούτι* ‘τράβηξε πολλά αλλά τα άντεξε όλα’. Αντέχω (*αντιξέσκου*) το βάρος, τον πόνο, την αρρώστια, την κούραση, τη φτώχεια κ.ά. ΣΥΝ. *ιπουφισέσκου* ‘υποφέρω, υπομένω’. *Άμου* *αντουχίου*, *τσᾶνου*.

[*Αντέχω* (*άντεξα*). *Αντουχίε* ‘αντοχή’.]

Αντιρσέσκου (ρ) ‘στεναχωριέμαι, συστέλλομαι από σεβασμό και ντροπή’. *Μι* *αντιρσέσκου* *κου* *αφέντουλου* *σι* *πάπλου* ‘νιώθω σεβασμό και συστέλλομαι μπροστά στον παπά και στον παππού’. *Αντιρσίρε* ‘στενοχώρια, συστολή’, *αντιρσίτου* ‘συνεσταλμένος, ντροπαλός, στενοχωρημένος’. *Φεᾶτᾶ* *αντιρσίτᾶ* ‘κορίτσι συμμαζεμένο, ντροπαλό’. ΣΥΝ. *μι* *αρουσουνέτζου*, *αρουσουνάρε*, *αρσίνε*, *πρεαντουνάτου*, *αντουνάτου*.

[Από το *αντιριέμαι* και *αντιριούμαι* (ιδιωμ.): *γιατί αντιριέσαι, ντρέπεσαι;*]

Αντισάσκου και ντισάσκου (ρ) ‘συναντώ, μπλέκω’. *Αβεάμου* αντισιτά βέκλιλι φουρτάτσι ν χουάρά ‘είχαμε συναντήσει τους παλιούς φίλους στο χωριό’. *Κούμου* αντισί κου αχτάρε όμου; ‘πώς συναντήθηκα, έμπλεξα με τέτοιο άνθρωπο;’. *Αντέσμα* και *αντισίρε* ‘κακό συναπάντημα’. *Αντέσμα* μπουόνα ‘καλή τύχη’. *Τσι* αντέσμα νι αφλάι κου ασιά! ‘τι κακό συναπάντημα, τι μπλέξιμο βρήκα με αυτή!’. ΣΥΝ. *αντουμουσέσκου* ‘ανταμώνω, συναντώ’, *αφλάι* *μπιλέουλου* ‘βρήκα το μπελά μου’ (βλ. *ντέσμα*). *Σινάντισέσκου*.

[Από το *αντάω* (άντησα) ‘συναντώ, συνάντησα’. Νεοελλ. (ιδιωμ.) *πώς έντεσα με αυτόν;*]

Αντόβγιενου (επίθ.) ‘αγενής, αντικοινωνικός, αναίσθητος, ηλίθιος’. *Αντόβγιενε*, *κούμου* τι φισίσι ακσί! ‘ακοινώνητε, αναίσθητε πώς φέρθηκες έτσι!’. *Αντόβγιενε*, *αβεάι* νου *αβεάι* τι απουριάσι κα αόρατου, κα *αγρουόμου* ‘ανάγωγε, είχες δεν είχες φέρθηκες σαν ακοινώνητος, σαν αγριάνθρωπος’. *Αντοβγιενάρε* ‘αγένεια, αναισθησία’. *Ατσέλου* άρε μούλι *αντιβγιενάρι* *πρι* έλου ‘αυτός έχει πολλές αγένειες, χοντράδες πάνω του’. *Αντόβγιενε!* συνηθισμένος χαρακτηριστισμός μέσα στην οικογένεια και την κοινότητα. Με τη λέξη αυτή στηλιτευόταν κάθε αντικοινωνική συμπεριφορά. ΣΥΝ. *ξισιλόιστου* ‘ασυλλόγιστος, άμυαλος’.

[Πιθανόν από την πρόθ. *αντί* + *ευγένεια* (ΚΒ *ιβγένιε*) ‘αγενής’.]

Αντουκέσκου και ντουκέσκου (ρ) ‘καταλαβαίνω, κατανοώ’. *Αντουκίσι* ί νου *αντουκίσι*; ‘κατάλαβες ή δεν κατάλαβες;’. *Αντουκίσι* *ακάρι* *ιάστε*, *ακούι* *ιάστε*; ‘κατάλαβες, τον αναγνώρισες ποιος είναι, τίνος είναι;’. *Αντουκίι*, *πρίντι* *σι* *γίνου* *κουγία* ‘κατάλαβα, πρέπει να έλθω γρήγορα’. *Νου* *λου* *ντουκίι* ‘δεν τον κατάλαβα, δεν τον αναγνώρισα’. *Νου* *βεάντι*, *νου* *άβντι*, *νου* *αντουκεάστι* *τσιβά* ‘δεν βλέπει, δεν καταλαβαίνει τίποτε’. *Νου* *αντουκίμου* *κούντου* *βίνιρά* *σι* *κούντου* *φουτζίρά* ‘δεν καταλάβαμε πότε ήλθαν και πότε έφυγαν’. *Αντουκίρε* και *αντουκιτούρά* ‘κατανόηση’, *αντουκίτου* και *αντουκιτόρου* ‘συνετός, μυαλωμένος’. *Λι* *ντεάντι* *σι* *αντουκεάσκά* ‘του έδωσε να καταλάβει’. *Λου* *αντουκίρά* *τούτσι* ‘τον κατάλαβαν όλοι’. ANT. *νιαντουκίτου* ‘ανόητος, αναίσθητος’, *αντουκιτούρά* ‘νόηση, κατανόηση’. ΣΥΝ. *κουνόσκου*

‘γνωρίζω, καταλαβαίνω’, ακικᾶσέσκου, μι ούμπλου ‘γεμίζω, καταλαβαίνω’, αγριζέσκου.

[ΝΙΚ. από το λατ. ducō. (δοκῶ). Ειδικοί επιστήμονες δέχονται (Parahagi, Τσοπανάκης, Κατσάνης, Λαζάρου κ.ά.) ότι προέρχεται από το αρχ. δοκῶ, δοκεῖ μοι. Σώζεται σε βόρεια ιδιώματα της Δυτικής Μακεδονίας και Πιερίας: δουκιούμι και αδουκιέμαι, αδουκάτε, αδουκήθ’κα, π.χ. αδουκήθ’κα τα παιδικά χρόνια ‘θυμήθηκα, έφερα στο μυαλό μου’, αδουκάτε το χωριό και τους παλιούς φίλους Ρουμ. antseleg από το λατ. intelligo ‘καταλαβαίνω’].

Αντούκου και **ντούκου** (ρ) ‘οδηγῶ, φέρνω, κουβαλώ’. *Μι ντούκου* ‘πηγαίνω’. *Αντούσιρᾶ ακάσᾶ μβεᾶστα τσιᾶ νουᾶουα* ‘έφεραν στο σπίτι την καινούρια νύφη’. *Βα τι αντούκου νσούσου λα μούντε* ‘θα σε οδηγήσω πάνω στο δάσος’. *Ντού τι αλά αστεᾶπτᾶ μι* ‘πήγαινε αλλά περίμενέ με’. *Βιντεᾶμου του γίσου κᾶ νι τσεᾶμου ν χουᾶρᾶ* ‘έβλεπε στο όνειρο ότι πηγαίναμε στο χωριό’. Έχει όλες σχεδόν τις σημασίες του νεοελλην. οδηγῶ, φέρνω. Φέρνω (αντούκου) τη χαρά, την ευτυχία, την είδηση, τη συμφορά. Έκφρ. *λου αντούσου του φιλότιμου* ‘τον έφερα στο φιλότιμο’. *Αντούκου αμίντε* ‘φέρνω στο μυαλό, στη θύμιση’. *Ντού τι, φράντζι τι!* ‘πήγαινε, τσακίσου!’. *Ντούσι χουᾶρᾶ, ντούσιρᾶ φισόρλι!* ‘πάει χάθηκε το χωριό, χάθηκαν τα παιδιά!’. *Σι τι ντούτσι λα ντράκλου* ‘να πας στο διάολο’. *Μι ντούσου σι φούγκου* ‘πήγα να φύγω’. *Σι τι αντούκᾶ πρι μούλᾶ* (κατάρα) ‘να σε φέρουν σκοτωμένο πάνω στο μουλάρι’. *Ου αντούσιμου ντι χάκε* ‘το φέραμε βόλτα, το ολοκληρώσαμε, του δώσαμε να καταλάβει’. *Ντούκᾶ* ‘μετάβαση, μεταφορά’. *Ντούκᾶ, βινιᾶ βρέι τρέι όρι* ‘πήγαινε έλα θέλεις τρεις ώρες’. *Αντούτσι αλ τάτᾶ, αλ πάπου* ‘μοιάζει του πατέρα, του παππού’. *Αντουκᾶτούρᾶ, αντουκεᾶρε*. ΠΑΡ. *πάνᾶ σι ι σκιψεᾶσκᾶ μπούνλου, ι ντούσι ζούρλουλου σι βίνι* ‘ώσπου να σκεφτεί ο γνωστικός, ο παλαβός πήγε και ήλθε’. ΣΥΝ. *απόρτου* ‘κουβαλώ’. Σύνθετα: *ματαντούκου, ξαναντούκου* ‘ξαναφέρνω’.

[Από το λατ. ducō ‘οδηγῶ’, dux, -cis ‘ηγεμόνας’.]

Αντουλουσέσκου (ρ) ‘ανταποκρίνομαι, υπακούω’. *Λι αουρλάι ντι λάργκου σι μι αντουλουσίρᾶ* ‘τους φώναξα από μακριά και ανταποκρίθηκαν, μου απάντησαν’. *Νου νι αντουλουσιᾶ φισόρλι* ‘δεν

υπάκουγαν σε μας τα παιδιά'. Αντουλουσίρε 'ανταπόκριση, υπακοή'. Σούντου φουμέλι τσι νου αντουλουσέσκου πᾶρίντσιλι 'υπάρχουν οικογένειες που δεν υπακούουν στους γονείς'. ΣΥΝ. απουκρισέσκου, ασκούλτου, άβντου, ασκουλτάρε, αβτζίρε (βλ. ασκούλτου).

[Δεν είναι γνωστή η προέλευση της λέξης.]

Αντουλτσέσκου (ρ) 'γλυκαίνω'. Μι αντουλτσέσκου 'γλυκαίνομαι'. Μι αντουλτσέ-σκου κου ντούλτσια ντι προύνι πιρλουγκάτι 'γλυκαίνομαι με το γλυκό από δαμάσκηνα κίτρινα και μακρουλά'. Το πιο επίσημο γλυκό του Λιβαδίου. Μεταφορ. ούνου μπούνου γκράιου αντουλτσεάστι φᾶρμάκλου τσι άμου 'ένας καλός λόγος γλυκαίνει τον πόνο που έχω'. Γλυκάθηκα (μι αντουλτσιί) με τα χρήματα, τη δουλειά, το αγώγι, το εμπόριο. Σι αντουλτσιί σι βα σι άλι, νου σι τσάνι 'γλυκάθηκε και θέλει και άλλα, δεν συγκρατιέται'. Ντούλτσε και ντουλτσεάμε 'γλυκό, γλύκισμα'. Φιτσόρλι βόρου ντουλτσένι 'τα παιδιά θέλουν γλυκά'. Ντούλτσιου 'γλυκός' (βλ. ντούλτσιου)

[Από το λατ. dulcis, -is, dulcitas, -atis.]

Αντούμπλικου (ρ) 'καταπίνω, καταβροχθίζω'. Άρε αντουμπλικάτᾶ ατσέλου! 'έχει καταβροχθίσει εκείνος! Φαγητά, περιουσίες και δημόσιο χρήμα'. Κούτᾶ μάντζᾶ αντουμπικάσι πάλι άστᾶτζᾶ 'πόσα φαγητά καταβρόχθισες πάλι σήμερα'. Μεταφορ. αντουπλικάι μούλι φᾶρμάτσι 'κατάπια πολλά φάρμακα'. Λιρτάτα ντι μᾶσᾶ λι αβεᾶ αντουμπλικάτᾶ μούλι ντι ασιᾶ 'η συχωρεμένη η μητέρα της είχε καταπιεί πολλά από αυτή'. Πικρά λόγια, κακές συμπεριφορές. Αντουπλικάρε 'καταβρόχθισμα', αντουπλικάτου 'καταβροχθισμένος', αντουπλικᾶτούρᾶ 'καταβρόχθισμα'. ΣΥΝ. γλουπουέσκου, χλάπουέσκου, ηχομιμητικές λέξεις. Γλουπουϊτου, γλουπουσίρε, ανγκλίντου 'καταπίνω', αντᾶρλάκέσκου 'καταπίνω'. Ανγκλιτσᾶ, ανγκλιτσᾶ μούλι γκιντέρι σι κριπᾶ 'κατάπια, κατάπια πολλά βάσανα και έσκασε στο τέλος', αντούμπλικᾶ, ανγκλίντι σι τάτσι! 'κατάπινε και σκάσε!'. Πρβ. τα νεοελλ. χλαπακιάζω, χλαπάκιασμα.

[Ο ΝΙΚ. καταγράφει το αντούμπλικου με τη σημασία του διπλώνω.

Από το λατ. induplico.]

Αντουνεᾶρικᾶ και ντουνεᾶρικᾶ (ρ) απρόσ. 'νυχτώνει, μουχρώνει, δύει ο ήλιος'. Αντουνικᾶ τουκᾶ κάμπάνα σι νι αντουνᾶμου τούτσι ακάσᾶ

‘μούχρωσε, χτύπησε η καμπάνα του Εσπερινού, και μαζευτήκαμε όλοι στο σπίτι’, αντουνικάρε ‘το δειλινό’. ΣΥΝ. κῆρε ‘δύση, χάση του ήλιου’. Σουάρλε ἰάστε του κῆρε ‘ο ήλιος δύει’. Μουρτζεάστι, απρόσ. ‘μουχρώνει, πέφτει σκοτάδι’ (μούργκου ‘σκοτεινός, μαύρος’). Σουρουπεάστι απρόσ. ‘σουρουπώνει, έρχεται το λυκόφως (συν + ρύπος ‘η ώρα που ρυπαίνεται η μέρα, το σύθαμπο). Κατά τον Νικολαΐδη από το σουάρλε απούνε ‘ο ήλιος κατεβαίνει, δύει’. Ο Ανδριώτης το θεωρεί απίθανο. Σουάρλε ασκάπιτᾶ ‘ο ήλιος δραπετεύει πίσω από τον ορίζοντα, δύει’. Η δύση και η ανατολή του ήλιου είναι φαινόμενο γοητευτικό και γεμάτο μυστήριο, που, όπως και στη νεοελλ. γλώσσα, δεν μπορεί να περιγραφεί με μια μονάχα λέξη. Ήταν ορόσημα και ωροδείκτες για τους ορεσίβιους κτηνοτρόφους και γεωργούς. Αντουνικάτου ‘νυχτωμένος’, αντουνικόσου ‘σκοτεινός’. ΑΝΤ. άπιρᾶ ‘ξημερώνει’, ντα σουάρλε ‘ανατέλλει ο ήλιος’, ισᾶ σουάρλε ‘βγήκε ο ήλιος’.

[ΝΙΚ. από το λατ. intenebricat. In + tenebricus ‘σκοτεινός’. Θεωρεί πιθανότερη την ετυμολογία από το intunicare ‘ο ουρανός περιβάλλεται, καλύπτεται’. Την ίδια άποψη έχει και ο ΡΑΡ.]

Αντούνου(ρ) ‘μαζεύω, συγκεντρώνω, αθροίζω’. Ντα πλουάε, σἰ αντουνάμου ἰπιργι τα σἰ φουτζίμου ‘βρέχει, να μαζέψουμε τα εργαλεία και να φύγουμε’. Ντούσιρᾶ σἰ αντούνᾶ πᾶτάτᾶ, βῆαρτζι, λεᾶμνι ‘πήγαν να μαζέψουν πατάτα, χόρτα, ξύλα’. Οι γυναίκες μαζεύουν (αντούνου) τα ρούχα και τα παιδιά τα παιχνίδια τους. Κάθε τζούᾶ αντούνου ἔξουδλι του ντιφτέρε ‘κάθε μέρα αθροίζω τα έξοδα στο ντεφτέρι’, κάνω σούμα και στα καθέκαστα της ζωής. Φουμεᾶλια σἰ αντούνᾶ ντι κου ουᾶρᾶ ακάσᾶ ‘η οικογένεια μαζεύεται με την ώρα της στο σπίτι’. Σἰ αντούνἰ γκέμλι αλί φεᾶτᾶ, κᾶ μπάτι κουντίκα λι ‘να μαζέψεις τα γκέμια του κοριτσιού, γιατί κουνάει την ουρίτσα της, είναι πεταχτούλα’. Έκφρ. αντούνᾶ γκούρα! ‘μάζεψε το στόμα σου!’. Σἰ τι αντούνᾶ χάρλου ‘να σε μαζέψει ο χάρος’. Ου αντουνά κου τσοᾶρλι σἰ φουτζί ‘το μάζεψε με τα πόδια και έφυγε. Δεν περίμενε να τον πάρουν τα ζώα’. Μούμα αντούνᾶ φισόρλι ‘η μάνα μαζεύει τα παιδιά στην αγκαλιά της, στην οικογενειακή εστία. Κρατάει την οικογένεια’. Φισόρλου ατσέλου νου σἰ αντούνᾶ κου τσιβά, νου λεᾶ ντι τσιβά ‘το παιδί εκείνο δεν συμμαζεύεται με τίποτε, δεν

συμμορφώνεται με τίποτε'. Σι αντούνᾶ κου γκαλίνλι 'μαζεύονται με τις κότες, πολύ νωρίς το βράδυ'. Αντουνᾶ κουνᾶντα 'συμμαζεύτηκε, μάζεψε την ουρά'. Όρφανλι σι αντούνᾶ κου μάια 'τα ορφανά ζουν με τη γιαγιά'. Αντουνᾶρε 'συλλογή, άθροισμα', αντουνᾶτου 'μαζεμένος' και μεταφορ. 'συμμαζεμένος, ντροπαλός'. Αντουνᾶτούρι 'μαζέματα', ντεαντούνου (επίρρ.) 'μαζί', απρεαντούνου 'συμμαζεύω'.

[Από το λατ. aduno 'μαζεύω'.]

Αντούχου (ο) 'δυσφορία, αγκούσα, άγχος, στρες, στενοχώρια'. Νι γίνι αντούχου 'αισθάνομαι δυσφορία, πλάκωμα'. Μι ακᾶτσᾶ αντούχλου σι νου πότου σι ίμνου, νου πότου σι λεᾶου ανάσᾶ 'με έπιασε δυσφορία και δεν μπορώ να περπατήσω, δεν μπορώ να πάρω ανάσα'. Άμου μούλτου γκρέου αντούχου λα κέπτου 'έχω πολύ βαριά στενοχώρια στο στήθος'. Νι τζίσιραᾶ, γιάτρε, κᾶ άμου στρες, τσι ιάστε στρες; – Αντούχου, κουνουσκούσι; 'μου είπαν, γιατρέ, ότι έχω στρες, τι είναι το στρες; – Άγχος, κατάλαβες;'. Στη Σαμαρίνα λένε αρμουζεάστι ντούχλου 'μυρίζει η αναπνοή'. Στην Εράτυρα Κοζάνης λένε έχει ντούχο για κάποιον που λέει πολλά και όσα θέλει χωρίς αναπνοή. Σημαίνει όμως και εσωτερική προδιάθεση να περιλούσω κάποιον, να του βγάλω τα άπλυτα στη φόρα: είχε τρανό ντούχο. ΣΥΝ. αγκούσᾶ, ανάσᾶ, πνέβμαᾶ.

[ΝΙΚ. ντούχου 'πνεύμα, πνοή, φύσημα'. Δεν καταγράφει στο Λεξικό του το αντούχου. Σλαβ. και ρουμ. duh. Πρβ. το αρχ. τύφος 'σκοτάδι, αρρώστια που συσκοτίζει το κεφάλι' (τύφω 'γεμίζω με καπνό, ζαλίζω'). ΡΑΡ. από το σλαβ. duhŭ. ΣΥΝ. αχνοᾶτᾶ 'χνώτο'.]

Αντρέγκου (ρ) 'ντύνω, διορθώνω, ετοιμάζω, διευθετώ'. Αντρεᾶτζι τι κουγία σι φουτζίμου 'ντύσου, ετοιμάσου γρήγορα να φύγουμε'. Σι αντρεᾶψι γαμπρόουλου, κινσί νούμπτα 'ντύθηκε ο γαμπρός, ξεκίνησε ο γάμος'. Βα σι αντρεᾶγκᾶ λούκριλι, κᾶτάστασια 'θα διορθωθούν, θα βελτιωθούν τα πράγματα, η κατάσταση'. Βα αντρέγκου κάσα, στράνιλι σι βα γίνου 'θα ετοιμάσω το σπίτι, τα ρούχα και θα έλθω'. Αντρεᾶψισι φισόρλι; 'ετοιμάσες, έντυσες τα παιδιά;'. Μι αντρέγκου 'ντύνομαι'. Ετοιμάζομαι (μι αντρέγκου) για ταξίδι, για γάμο, για το σχολείο, τη δουλειά κ.ά. Νι αντρεᾶψιμου τ' λα νούμπτα 'ετοιμαστήκαμε για το γάμο, κάναμε όλες τις απαραίτητες προετοιμασίες'. Σι αντρεᾶψι κα ντι έσκου βα ι ντούκᾶ λα γκράιλου μπούνου 'ετοιμάστηκε σαν να πήγαινε

στον καλό τον λόγο, στο “Χριστός Ανέστη” της **Ανάστασης**.
Ειρωνικά: *μι αντρεάψισι γκίνε!* ‘με τακτοποίησες για τα καλά με αυτό που είπες ή έκανες!’. *Αντρέπτου* ‘ντυμένος’. ΣΥΝ. *αμβέσκου* ‘ντύνω’.

[Από το λατ. *dirigo* ‘διευθετώ, διευθύνω, τακτοποιώ’.]

Αντσάπου (ρ) ‘τσιμπώ’. *Μι αντσάπᾶ κου άκλου* ‘με τσίμπησε με το βελόνι’. Το τσίμπημα με το χέρι, την τσουκνίδα ή το βελόνι ήταν παλαιότερα μια από τις ηπιότερες τιμωρίες. Μεταφορ. *μι αντσάπᾶ ίνιμα σι ιθκάτλου* ‘με τσιμπάει η καρδιά, έχω μικροπονάκια, και το συκώτι’. *Αντσάπᾶ μάντζα* ‘τσιμπησε το φαγητό, έπεσε περισσότερο αλάτι ή πιπέρι’. *Μι αντσάπᾶρά σκίνλι* ‘με τσίμπησαν τα αγκάθια’. *Αντσάπᾶ κάσλου σι λάπτλι* ‘ακρίβηγε λίγο, τσίμπησε το τυρί και το γάλα’. *Αντσάπᾶρε* ‘τσιμπημα’, *αντσάπάτου* ‘τσιμπημένος, ερωτευμένος’. ΣΥΝ. *σκίνου* ‘τσιμπώ με αγκάθι’, *κίπιρου*.

[Από το λατ. *in + tsapa*. *Τσάπα* ‘κοπτικό εργαλείο σκαψίματος’.]

Αντσάρτσου (επίρρ.) ‘πρόπερσι, παρελθόν’. *Αντσάρτσου πάστᾶμου όιλι νσούσου λα Σιάπκᾶ* ‘πρόπερσι βοσκούσαμε τα πρόβατα ψηλά στη Σιάπκα’. *Βᾶρᾶ ουάρᾶ αντσάρτσου βινεᾶμου ν χουάρᾶ ούνου γκιρμέ* ‘κάποτε στο παρελθόν, ερχόμασταν στο χωριό κάθε λίγο και λιγάκι’. *Σι μᾶρτᾶρᾶ αντσάρτσου* ‘παντρεύτηκαν πρόπερσι’. *Ἄμου σι λου βέντου ντι αντσάρτσου* ‘έχω να τον δω από πρόπερσι’. Έκφρ. *χᾶμπέρι ντι αντσάρτσου* ‘παλιά και ειπωμένα νέα’.

[Από το λατ. *anno tertio* ‘ τρίτος χρόνος’.]

Αξάγιου (το) ‘ξάγι, αλεστικά, το δικαίωμα, η αμοιβή του μωλωνά σε είδος’. *Αλᾶσᾶ πάράτζι ί αξάγιου;* ‘άφησε χρήματα ή ξάγι’. *Κούτου αξάγιου τᾶνού ντι τίνε μουράρλου;* ‘πόσο ξάγι κράτησε από σένα ο μωλωνάς;’. Παλαιότερα δεν κυκλοφορούσε ρευστό χρήμα και η πληρωμή γινόταν σε είδος. Συνήθως απέδιδαν στους μωλωνάδες την τάση να κατακρατούν μεγαλύτερο ξάι, να κλέβουν ζυγίζοντας ξίκικα. *Μι μᾶκᾶ του αξάγιου,* ‘με έφαγε στο ξάι’, έλεγαν. Έβγαλαν το χειρότερο όνομα στην αγορά οι μωλωνάδες που έκλεβαν στο ξάγι και γενικά όσοι πουλούσαν ξίκικα. ΠΑΡ. “όλοι κλαίνε τα βάσανά τους και ο μωλωνάς το ξάγι”. *Ξίκι να γίνει.* Ας το πάρει το ποτάμι, παραβλέπω, αδιαφορώ για κάτι. Στις μυλόπετρες των νερόμυλων του χωριού

αλέστηκαν και τα βάσανα των ανθρώπων και ένα μέρος της ιστορίας του χωριού (βλ. *μουάρα*).

[*Ξάγι* (λαϊκότρ.) < μσν. *ζάγιν* < αρχ. *εξαγώγιον* (εξάγω), λατ. *exagium* 'φόρος εξαγωγής'. Ο μυλωνάς βγάζει (εξάγει) από το σακί του αλευριού το νόμιμο μερίδιό του, την αμοιβή του με το τσιτούρι, τη σέσουλα.]

Αξιάλι (η) 'εργαλείο γεωργικό για το καθάρισμα του υνιού του αλετριού από τα χόρτα και το χώμα που το στόμωναν'. *Κουράσι αράτλου κου αξιάλια*; 'καθάρισες το υνί με την ξυάλη;'. Μικρό, μακρουλό ξύλο που κατέληγε σε ένα πρόσθετο εξάρτημα γυρτό και κοφτερό σαν δρεπάνι. Στο επάνω μέρος υπήρχε ένα καρφί που χρησίμευε ως βουκέντρα. Στη Δυτ. Μακεδονία και την Ήπειρο το λένε *ξυάλη*. Η *αξιάλι* χρησιμοποιούνταν και για τον υπολογισμό του ύψους του ήλιου και επομένως των ωρών. *Σουάρλε σι αλινά σόνά αξιάλι* 'ο ήλιος ανέβηκε μια ξυάλη ψηλά'.

[Πιθανόν από το *οξύ* + *άλη* > *ξυάλη*, επειδή και τα δυο άκρα ήταν μυτερά (*οξύς*). Το αρχ. *ζυήλη* ή *ξυάλη* 'ξυλοφάγος'.]

Αξιουσέσκου (ρ) 'αξιώνω, απαιτώ'. *Σι μπάνέτζι, σι τι αξιουσεάσκᾶ Ντουμνιτζάουλου σι αντάρι μπούνᾶ φουμεάλε* 'να ζήσεις, να σε αξιώσει ο Θεός να κάνεις καλή οικογένεια'. *Νου μι αξιουσί σι γίνου σι τι βέντου* 'δεν αξιώθηκα να έλθω να σε δω'. *Μι αξιουσί σι μι τόρνου ν χουάρα* 'αξιώθηκα να επιστρέψω στην πατρίδα'. *Αξιουσέσκου σι άμου ίτσι νι ντεάντιρα πᾶρίντσιλι* 'αξιώνω να έχω ό,τι μου έδωσαν οι γονείς'. Έχει όλες τις σημασίες του νεοελλην. *αξιώνω*.

[*Αξιώνω* (*αζίωσα*), πρβ. *απάντισέσκου* (*απάντησα*), *ακουμπισέσκου* (*ακού-μψησα*), *αγουνισέσκου* (*αγωνίστηκα*), *αδινᾶτσέσκου* (*αδυνάτισα*), *αμπᾶρουσέσκου* (*αμπάρωσα*), *ανᾶγκᾶσέσκου* (*ανάγκασα*), *ανγκᾶλισέσκου* (*αγκάλιασα*), *απελλι-σέσκου* (*απέλπισα*), *απουστουσέσκου* (*απόστασα*), *απουφᾶσέσκου* (*αποφάσισα*), *αρᾶσέσκου* (*άρεσα*) κ.ά.]

Αόρατου (επίθ.) 'αγροίκος, άξεστος, χοντράνθρωπος, ζούζουλο, ζλάπι, άχαρος, βλάκας, άχρηστος'. Αυτός που δεν βλέπεται (*νιβιτζούτου*), λόγω της συμπεριφοράς, του τρόπου ομιλίας και της όλης παρουσίας του: *ιάστε σόνου αόρατου, σόνου αγρουόμου* 'είναι ένας άξεστος και

άχαρος, ένας αγριάνθρωπος'. *Νου άι σι αντάρι κου όμου, ιάστε ούνά πράβντᾶ, ούνου λούπου, ούνου ντίπου αόρατου* 'δεν έχεις να κάνεις με άνθρωπο, είναι ένα ζώο, ένας λύκος, ένας εντελώς αγροίκος, ακοινώνητος'.

Είναι ένας πολύ αρνητικός χαρακτηρισμός που αποδίδεται συνήθως σε έναν γιγαντόσωμο άνθρωπο με πρωτόγονους τρόπους, αδέξιες κινήσεις και δύσκολο λόγο. Ένας συνήθως γιγαντόσωμος, θεόρατος άνθρωπος – κάθε άλλο παρά αθέατος, μη ορατός – αποκαλείται "αόρατος". Από την αντίθεση αυτή, κατά τη γνώμη μας, προκύπτει και το αστείο, το ευτράπελο της προσφώνησης: *ε, αόρατε!* Από τη συχνή χρήση η λέξη έχασε την αρνητική της σημασία και κατέληξε να είναι "φιλική" προσφώνηση, χαιρετισμός λιγότερο περιπαιχτικός και περισσότερο χιουμοριστικός. Τον αποδέχεται ο προσφωνούμενος, χωρίς να παρεξηγείται και αντιδρά με ένα πλατύ χαμόγελο, καμιά φορά με τρανταχτό γέλιο. Σιγά σιγά η προσφώνηση άρχισε να απευθύνεται από πολλούς σε πολλούς, αν και δεν υπάρχουν τα αρχικά χαρακτηριστικά. Είναι σαν να αποδίδεται "τίτλος τιμής" και εντάσσεται μέσα στα καθημερινά πειράγματα. Είναι κάτι ανάλογο με τις σημερινές προσφωνήσεις των νέων, όταν εντελώς αρνητικές λέξεις αποδίδονται σαν έπαινοι και εγκώμια στους αγαπητούς τους φίλους – στους κολλητούς, όπως λένε – και εκείνοι τους ανταποδίδουν ευχαρίστως και με μεγάλη συχνότητα μέσα στο λόγο τους. Μια από αυτές έσπασε τα όρια της χώρας μας και έγινε διεθνής. Η πρώτη της σημασία ήταν 'μαλακός, μαλθακός'. Ανάλογη σχεδόν σημασία είχε στα ΚΒ και η λέξη *νιβιτζούτου* 'αυτός που δεν βλέπεται, δεν πρέπει να φαίνεται λόγω της συμπεριφοράς του'. Οι γιαγιάδες αποκαλούν συχνά τα εγγόνια τους *ου λάι νιβιτζούτε!*, όταν η συμπεριφορά τους είναι έξω από τον καθιερωμένο κώδικα. Συχνά όμως ο χαρακτηρισμός αυτός δηλώνει κρυφό θαυμασμό. Ακούγεται επαινετικός και κολακευτικός. *Τσι αντρά πάλι νιβιτζούτλου!* 'τι έκανε πάλι ο απίθανος, ο απρόβλεπτος!'.
Είναι πρωτότυπη και παράξενη η χρήση της ελληνικής λέξης *αόρατος* με αυτή τη σημασία. Δεν υπάρχει στα λεξικά και, όσο ξέρουμε, δεν ακούγεται σε άλλα μέρη. Πότε άραγε κληρονομήθηκε στο σώμα της

ΚΒ και για ποιους λόγους; Μήπως ανήκει στο βαθύτερο ελληνικό υπόστρωμα της ΚΒ, όπως συμβαίνει και με άλλες λέξεις; Στα ΚΒ ο αόμματος λέγεται *όρμπου* ή *γκάβου*. Η δεύτερη πέρασε στην κοινή νεοελληνική και με τις μεταφορικές της σημασίες.

[*Αόρατος*. Αθέατος που δεν μπορεί να τον προσδιορίσει ή να τον προβλέψει κάποιος. Αόρατες δυνάμεις, αόρατο μέλλον.]

Αούᾶ (η) ‘σταφύλι’. *Βίνι Αγιουσμινάρλου, βα γισμάμου αούουλι* ‘ήλθε ο Σεπτέμβρης, θα τρυγήσουμε τα σταφύλια’. *Σι κῶάσι, ἰάστε φάπτᾶ αούᾶ* ‘ψήθηκε, είναι ώριμο το σταφύλι’. *Ἐστανου αβέμου μούλτᾶ σι μπουῶνᾶ αούᾶ*. *Βα τράγκου γίνλου σι βᾶ αντάρου αρᾶκία τ’ ακάσᾶ* ‘φέτος έχουμε πολύ και καλό σταφύλι. Θα τραβήξω το κρασί και θα κάνω το τσίπουρο για το σπίτι’. *Νου ατζούντζι ανῶάστρα αούᾶ, βα ανκουπᾶράμου σι ἄλτᾶ, κᾶ βα μπᾶγκᾶμου κᾶζάνε* ‘δεν φτάνει το δικό μας σταφύλι, θα αγοράσουμε και άλλο, γιατί θα βάλουμε καζάνι’. *Κρουστάλᾶ* ‘το πολύ καλό ποιοτικά σταφύλι’ και μεταφορ. *φεᾶτᾶ κρουστάλᾶ* ‘πανεμόρφο κορίτσι’. Οι παλιοί και μεγάλοι αμπελώνες του χωριού καταστράφηκαν από τη φυλλοξήρα πριν από τον Πόλεμο και κατά τον Πόλεμο και την Κατοχή εγκαταλείφθηκαν. Είχε μερακλήδες αμπελουργούς και αρκετές ποικιλίες σταφυλιών. Το κλάδεμα άρχιζε την Καθαρά Δευτέρα (βλ. *γίνε, γίνου, γίσμου*).

Αρκετά σπίτια είχαν κληματαριές που στεφάνωναν τα μακρόστενα μπαλκόνια τους. Τα σταφύλια τα συντηρούσαν όλο τον χειμώνα κρεμώντας τα από το ταβάνι του καθημερινού δωματίου. Τα φώτιζε η λάμψη του τζακιού και της καντήλας. Λαχταριστά τσαμπιά κρέμονταν πάνω από τᾶ κεφάλια, πρόκληση και πειρασμός, ιδιαίτερα για τα παιδιά. Οι μεγάλοι όμως ήταν άγρυπνοι φύλακες. *Νου φάτσι σι μᾶτσι αούᾶ ατσιᾶ* ‘δεν κάνει να φας αυτά τα σταφύλια’. Απαγορευμένος καρπός. Τα έκοβαν και τα απολάμβαναν σαν κάτι ξεχωριστό στις γιορτάδες μέρες και στις ονομαστικές γιορτές. Γλυκός και γοητευτικός καρπός. *Ντούλτσε ντι αούᾶ* ‘γλυκό κουταλιού από σταφύλι’. ΠΑΡ. *στράμπου τάτᾶ, σκουᾶσι μσᾶτᾶ φεᾶτᾶ σι μσᾶτα φεᾶτα σκουᾶσι σᾶτᾶνᾶ νιπῶτάτᾶ* ‘στραβός πατέρας (το κούρβουλο) έβγαλε όμορφο κορίτσι (τσαμπί σταφύλι) και το όμορφο κορίτσι έβγαλε διάβολο εγγόνι (το τσίπουρο, αρᾶκία).

[Από το λατ. uva.]

Αούμπρα (η) ‘σκιά’. Στη λέξη αυτή το μπ προφέρεται προρινικοποιημένο ως [mb]. *Τρικούρᾶ άνλι σι ἰόου αντούκου αμίντε αούμπρα αλ πλάτανου ντι μ πάζᾶρε* ‘πέρασαν τα χρόνια και θυμάμαι τη σκιά του πλάτανου στην αγορά’. *Άου τζῖσᾶ κᾶ αούμπρα αλί νούκᾶ ἰάστε γκρεᾶου* ‘έχουν πει ότι η σκιά της καρυδιάς είναι βαριά’. Μεταφορ. *νου γκρεᾶ, τάτσι κᾶ βίνι αούμπρα* ‘μη μιλάς, σώπα, γιατί ήλθε η σκιά’. Ο ανεπιθύμητος, αυτός που δεν πρέπει να ακούσει’. *Ούνου ούνου φουτζῖρᾶ πάπινλι, αλᾶσᾶρᾶ αούμπρα* ‘ένας ένας έφυγαν οι παππούδες, άφησαν τη σκιά τους’. Τα σοφά λόγια και το παράδειγμά τους. *Όμου, μγκεᾶρε κου αούμπρᾶ* ‘άνθρωπος, γυναίκα με σκιά, υπόδειγμα σωφροσύνης και σοβαρότητας’. *Λι αξιζεᾶστι αούμπρα* ‘είναι άνθρωπος με προσωπικότητα’. *Αντρά ἰτσι αντρά κου αούμπρα αλ τάτα λι* ‘έκανε ό,τι έκανε με την προστασία και το όνομα του πατέρα του’. *Ακᾶρι ἰάστε αούμπρα;* ‘ποιος είναι ο άγνωστος;’. *Μι κᾶλκᾶ αούμπρα* ‘με πάτησε ο βρικόλακας, εφιάλτης’. Με μάγεψαν, με βρήκε αρρώστια. *Βα γίνᾶ αούμπρα* ‘θα έλθει το φάντασμα’ (φόβητρο για τα παιδιά). *Κου όκλι ντισφᾶπτι βέντου αουμπρέτσι* ‘με μάτια ανοιχτά βλέπω εφιάλτες, φαντάσματα’. *Νι ου φρίκᾶ ντι αούμπρα* ‘φοβάμαι τη σκιά’. *Αουμπράσκου* ‘σκιάζω, επισκιάζω’, *αουμπράρε* ‘σκίασμα, επισκίασμα’, *αουμπράτου* ‘σκιερός’ και μεταφορ. μαγεμένος’. *Ακλό νσούσου λα πλάιου αφλάι ούνᾶ φᾶντᾶνᾶ αουμπράτᾶ* ‘εκεί ψηλά στην πλαγιά βρήκα μια σκιερή βρύση’.

[Από το λατ. umbra.]

Αούρλου (ρ) ‘ουρλιάζω, διώχνω με φωνές’. *Πικουράρλου αούρλᾶ όλι σι κᾶνλι* ‘ο βοσκός διώχνει με φωνές τα πρόβατα και τα σκυλιά’. *Νου μι βρεᾶ σι μι αουρλᾶρᾶ* ‘δεν με ήθελαν και με έδιωξαν άγρια’. *Λου αουρλάι ντι ν κάσᾶ* ‘τον έδιωξα με φωνές από το σπίτι’. *Τσι αούρλι; νι λουᾶσι ουρέκλιλι* ‘γιατί ουρλιάζεις; μας πήρες τα αυτιά’. *Αούρλᾶ λούπλου* ‘ουρλιάζει ο λύκος’. *Αούρλᾶ κᾶνλι, αούρλᾶ βίντουλου* ‘ουρλιάζουν τα σκυλιά, ουρλιάζει ο αέρας’. Ουρλιάζει (αούρλᾶ) από τον πόνο ο τραυματίας. Ο πόλεμος έδιωξε (αουρλᾶ) τον κόσμο από το χωριό. *Κᾶνλι σι αουρλᾶρᾶ πρι λούπλου* ‘τα σκυλιά όρμησαν στον

λύκο'. ΣΥΝ. *στρίγκου* 'φωνάζω', *χουέσκου* 'φωνάζω δυνατά' (νεοελλ. *χουγιάζω*).

[ΝΙΚ. από το λατ. *ululo*. Πρβ. το νεοελλ. *ουρλιάζω* < μσν. *ουριάζω*, *ουριασμός*, *ούρλιαγμα* < αρχ. *ωρύομαι*.]

Αουσάσκου (ρ) 'γερνώ'. *Αουσάι σι νου πότου* 'γέρασα και δεν μπορώ'. *Μι αουσάρᾱ γκιντέρλι* 'με γέρασαν τα βάσανα', *Αουσά σι μίντε νου μπᾱγκᾱ* 'γέρασε και μυαλό δεν έβαλε'. *αούσου* 'γέρος, παππούς (πάπου)'. *Αουσάμε* 'πλήθος απο γέρους', *μούλτᾱ αουσάμε σι αντούνᾱ λα Κιόσκε* 'πάρα πολλοί γέροι μαζεύονται στο Κιόσκι'. *Αουσά μαράτλου σι τι αστεᾱπτᾱ ντι του ξεάνι* 'γέρασε ο κακόμοιρος να σε περιμένει από τα ξένα'. Γέρασα σε αυτό το επάγγελμα, γέρασαν τα ἄλογα. Συνηθισμένη ευχή *σι μπᾱνάτσι, σι αουσάτσι* 'να ζήσετε, να γεράσετε'. *Αουσάτικου* 'γερατειά'.

Τους παλιούς γέρους του χωριού τους έβλεπε και τους βλέπει κανείς στα παγκάκια στο Κιόσκι, στα πεζούλια γύρω από τον ανδριάντα του Γεωργάκη Ολυμπίου και από τη βρύση της πλατείας. Κουβαλούν το βάρος των χρόνων τους και της σοφίας τους. Ο καθένας με τη φορεσιά του ισναφιού τους αγναντεύουν, πέφτουν σε συλλογή μεγάλη και σιωπούν. Οι μορφές έχουν στοιχειώσει στον χώρο. Άντρες απόμαχοι, λιγομίλητοι, με αυστηρό και ρυτιδωμένο πρόσωπο, ορεσίβιοι βοσκοί, κираτζήδες, μαστόροι, αγρότες και επαγγελματίες ὅλοι τους θυμούνται και ξεχνιούνται. "Αλησμονώ και χαίρομαι, θυμούμαι και λυπούμαι". Μεστά, γεμάτα γηρατειά. Όλοι τους, λένε, είμαστε ένα ζωνάρι (*ούνου μπράνου*). Τα χρόνια τούς έχουν μαλακώσει πολύ, δεν έχουν όμως ακόμη ξεδιψάσει από τη ζωή, θέλουν να πιουν τη στερνή της στάλα.

Νου κουνουσκούμου, νου λόμου χᾱμπᾱρε κᾱ αουσάμου 'δεν καταλάβαμε, δεν πήραμε χαμπάρι που γεμάσαμε'. *Ου στίου κᾱ αουσάι σι ανγκρέκου μούλτου* 'το ξέρω που γέρασα και σας γίνομαι βάρος'. *Βίνι ουάρα σι ακάτσου κόχια* 'ήλθε η ώρα να πιάσω τη γωνιά'. Ο καθένας κουλουριάζεται στη γωνιά του, ένα κουβάρι με την ψυχή του. *Μούλτου αουσάτου ὀμου κου πέρλι κάιρου* 'πολύ γερασμένος άνθρωπος με κάτασπρα μαλλιά'. ΣΥΝ. *μπᾱτᾱρνέσκου* 'παραγερνώ, σπάζω', *μπᾱτᾱρνου* 'γέρος, αυτός που έσπασε, που έχει τα χρονάκια του (λατ.

veteranus)', μι λουάρᾶ γιράματλι 'με πήραν τα γηρατειά', πρεσβίτου 'γέρος σεβαστός'. ΑΝΤ. τίνιρου 'νέος, τζόνε'

[Από το λατ. avus 'παπούς'.]

Απᾶ (η) 'νερό'. Ουρντινᾶ ἄπα σἰ αντιᾶπᾶ γκάρντουλου 'κυκλοφόρησε το νερό και πότισα τον κήπο'. Λα Χαϊντᾶρε μπιούμου ἄπᾶ αράτσε τσι ου ατσέμου αμίντε ντάιμα 'στο Χαϊντᾶρι ήπιαμε κρύο νερό που το θυμόμαστε πάντοτε'. Πουτρατζᾶρᾶ μᾶνλι του ἄπᾶ 'σάπισαν τα χέρια στο νερό'. Έκφρ. ε, νου αντρά, ούνᾶ γκούβᾶ του ἄπᾶ 'ε, δεν έκανε, μια τρύπα στο νερό'. Βίνιρᾶ λούκριλι ἄπα νσούσου 'συνέβηκαν ξαφνικά και απρόσμενα πράγματα, ευχάριστα ή δυσάρεστα'. Λου λο ἄπα λα κούρου 'τον πήρε το νερό στον κώλο'. Φουτζί κα ἄπα τσι αράτσια 'πέθανε ξαφνικά νέος και αγαπητός άνθρωπος'. Σᾶντζιλι ἄπᾶ νου σἰ αντᾶρᾶ 'το αίμα νερό δεν γίνεται'. Ούτι ἄπᾶ του θάλᾶσᾶ νου ἄφλᾶ ατσέλου 'αυτός δεν βρίσκει ούτε νερό στη θάλασσα'. Είναι ανίκανος εντελώς. Σἰ αμπουρλουζίρᾶ ἄπιλι 'θόλωσαν τα νερά, ανακατώθηκαν τα πράγματα, η κατάσταση'. Σἰ ντούσι σἰ φᾶκᾶ ἄπα 'πήγε να κατουρήσει'. Ου λουάρᾶ ἄπιλι 'έσπασαν τα νερά της εγκύου γυναίκας'. Ἄπα ντι του πράσι βα ου μπάγκᾶ του τσιᾶπι 'το νερό από τα πράσα θα το βάλουν στα κρεμμύδια'. Ἄλλαξε ο Μανωλιός και έβαλε τα ρούχα του αλλιώς. Καμιά αλλαγή. Νου αρίκᾶ τρουᾶχαλι του ἄπᾶ 'μην ρίχνεις μεγάλες πέτρες στο νερό'. Το ταράζεις και το θολώνεις. Μην λες βλακειές, ανοησίες. Ἄπα ντᾶρμι, ιχθρόουλου νου ντᾶρμι 'το νερό κοιμάται, ο εχθρός δεν κοιμάται'. Λι τζίσι τούτι ντι ναφουᾶρᾶ κα ἄπᾶ 'τα είπε όλα από έξω σαν νερό'. Τα αποστήθισε. Ἄπᾶ γιριλίτᾶ, ἄπᾶ νιγκρίτᾶ 'νερό διαυγές, αμίλητο νερό'. Ἄπᾶ αθάνατᾶ 'αθάνατο νερό'. Στατούτᾶ ἄπᾶ 'στάσιμο νερό'.

[Από το λατ. aqua που πέρασε στις νεολατινικές γλώσσες.]

Απάνγκιου (το) 'απάνεμο μέρος, απάγκιο, καταφύγιο, άσυλο'. Απάνγκιου σἰ σουρίνου λόκου 'απάνεμο και προσήλιο μέρος'. Χουᾶρα ανράστρα ἰάστε του απάνγκιου 'το χωριό μας είναι σε απάνεμο μέρος'. Αφλάι ούνου απάνγκιου μπούνου τ' ὀιλι σἰ κᾶπριλι 'βρήκα ένα απάνεμο μέρος για τα πρόβατα και τα γίδια'. Πάπινλι αφλᾶρᾶ μπούνου απάνγκιου λα Κιόσκε, σᾶντου σἰ αγνᾶντιψέσκου 'οι παππούδες βρήκαν καλό απάγκιο στο Κιόσκι, κάθονται και αγναντεύουν'. Νἰ αβινᾶ,

ιντράμou του ούνου απάνγκιου σι νι ασκάπάμou ‘μας κυνήγησε, μπήκαμε σε ένα καταφύγιο και γλιτώσαμε’. Μεταφορ. αφλάι απάνγκιου λα μπισεάρικᾶ ‘βρήκα καταφύγιο στην εκκλησία’. Απάνγκιου λόκου ‘απάνεμος τόπος’. Το επίθετο ουσιαστικοποιήθηκε. Απᾶνγκισέσκου ‘ξαποσταίνω’ (ντισπουστουσέσκου).

[Απάγκιο < από + αρχ. άγκος ‘κοιλιάδα ανάμεσα σε βουνά, στενό μέρος που προφυλάσσεται από τον αέρα’. Νεοελλ. απαγκειάζω ‘καταφεύγω σε απάνεμο μέρος’.]

Απᾶντιξέσκου (p) ‘προσδοκώ, περιμένω, ελπίζω’. Απᾶντιξέσκου κᾶ βα γίνᾶ φητσόρλι ντι του ξεάνι ‘περιμένω, ελπίζω ότι θα επιστρέψουν τα παιδιά από την ξενιτιά’. Απαντέχω (απᾶντιξέσκου) καλύτερα χρόνια, να μεγαλώσουν και να προκόψουν τα παιδιά. Απᾶντιξίρε ‘απαντοχή’, απᾶντιξίτου, νιαπᾶντιξίτου ‘απροσδόκητος’. ΣΥΝ. ελπισέσκου, θᾶρᾶσέσκου.

[Από το απαντέχω (απάντεξα) < μσν. απαντέχω < αρχ. υπαντέχω ‘αντέχω με υπομονή’.]

Απάροϋ (p) ‘προστατεύω, υπερασπίζω, προφυλάσσω’. Απᾶρά ΣτᾶΜᾶρία ‘μας προστάτεψε η Παναγία’. Απαρά Χᾶστόουλου σι νου πᾶτσᾶμou τσιβά ‘φύλαξε ο Χριστός και δεν πάθαμε τίποτα’. Νι ᾶρε απᾶράτᾶ ντουμνιτζᾶουλου ντι πούσκλια λα μα βέκλιλι ᾶνι ‘μας έχει σώσει ο Θεός από τη χολέρα στα πιο παλιά χρόνια’. Έκφρ. κου ούνᾶ μᾶνᾶ τι ᾶπᾶρά σι κου αλάντᾶ τι ντεᾶπιρά ‘με το ένα χέρι σε προστατεύει και με το άλλο σε μαδάει’. Κούμou σι αντρά όμλου ακσί κα σι ᾶπᾶρά ‘πώς έγινε ο άνθρωπος έτσι σαν Θεός φυλάξει’. Αδυνάτισε υπερβολικά, χλώμιασε ύστερα από σοβαρή αρρώστια, βαρύ πένθος. Απᾶράρε ‘προστασία, άμυνα, προφύλαξη’, απᾶράτου ‘προστατευμένος’, απᾶράτούρά ‘άμυνα, προστασία’, απᾶρατόροϋ ‘προστάτης, υπερασπιστής’. Πρβ. το νεοελλ. Θεός φυλάξοι!

[Από το λατ. apparare, ιταλ. parare.]

Άπιροϋ συνήθως απρόσ. άπιρά ‘ξημερώνει, χαράζει’. Άπιρά τζούα ‘ξημερώνει η ημέρα’. Απιρίμou κᾶ πᾶντιξεᾶ τσουόπλου ‘ξημερώσαμε άυπνοι, γιατί έκλαιγε το μωρό’. Λο σι ᾶπιρά ‘πήρε να ξημερώσει’. Αρμάσιρά σι απιρίρά ακλό ‘έμειναν και ξημερώθηκαν εκεί’. Ξημερώνουν (άπιρά) χαρούμενες μέρες, Χριστούγεννα. Ξημερώσαμε

(απιρίμου) με κουβέντες όλη τη νύχτα, με το γλέντι του γάμου, τη βεγγέρα, το νυχτέρι. Κούμου απιρίσι; 'πώς ξημέρωσες;'. Βα άπιρά μα μούνι τζίλι 'θα ξημερώσουν καλύτερες μέρες'. Λέγεται και απιρεάστι 'χαράζει'. Απιρίτᾶ, απιρίρε 'ξημέρωμα, χαραυγή'. Βίνι του απιρίτα, του χᾶράζίτα σῖ φουτζῖ του μουρτζῖτα 'ήλθε τα ξημερώματα, τα χαράματα και έφυγε στο μούχρωμα της μέρας'. ΣΥΝ. ντά σουάρλε 'ανατέλλει'. ΑΝΤ. αντουνεάρικᾶ 'μουχρώνει, βραδιάζει, σουρουπώνει', μουρτζεάστι.

[Από το λατ. aperio 'ανοίγω, φανερώνω'.]

Απιτρουσέσκου (ρ) 'κυνηγώ με τις πέτρες, καταπλακώνω, καταπιέζω'. Λου απιτρουσίῖ κου ούνᾶ μάρε κεάτρά, κου ούνου τροχάλου 'τον κυνήγησα με μια μεγάλη πέτρα, με ένα τροχάλο'. Κάρι λου απιτρουσίρά κου κέτρι, νου σῖτᾶ κούμου σῖ φούγκᾶ 'σαν τον πλάκωσαν στις πέτρες, δεν ήξερε πώς να φύγει'. Μεταφορ. λου απιτρουσίῖ του φούστι 'τον πλάκωσα στο ξύλο'. Έχει και τη σημασία του επιτίθεμαι, επέρχομαι ξαφνικά. Κούντου απιτρουσῖᾶ ιχθράτζλι, φουτζεάμου κουγία λα μούντε 'όταν πλάκωναν, έρχονταν ξαφνικά εναντίον μας οι εχθροί, φεύγαμε γρήγορα στο δάσος'. Το νεοελλην. "πολλή πεζούρα πλάκωσε". Βα κᾶντᾶ κάσα σῖ βα νῖ απιτρουσεάσκᾶ 'θα πέσει και θα μας πλακώσει το σπίτι'. Νου αντουκῖ τσιβά, νῖ αβεᾶ απιτρουσῖτᾶ σόμνου – μοάρτε 'δεν κατάλαβα τίποτε. Μας είχε πετρώσει ύπνος – θάνατος'. Απιτρουσίρε 'πλάκωμα, καταπίεση', απιτρουσίτου 'πλακωμένος'. ΣΥΝ. απλουκουσέσκου 'πλακώνω', απλουκουσίρε, απλουκουσίτου.

[Από το πετρώνω (πέτρωσα) και το προθετ. α.]

Απλέκου (ρ) 'γέρνω, σκύβω'. Απλικᾶ σῖ τρικούῖ 'έσκυψα και πέρασα'. Βα μι απλέκου σῖ τι μπάσου 'θα σκύψω να σε φιλήσω'. Απλικᾶ σουάρλε 'έγειρε ο ήλιος'. Απλικᾶ κάπλου 'έσκυψε το κεφάλι'. Απλικᾶρά ουρέκλιλι σῖ φουτζῖρά αρουσουνάτσι 'κατέβασαν τα αυτιά και έφυγαν ντροπιασμένοι'. Κατέβασα (απλικᾶῖ) το αυτί για να ακούσω, του κατέβασα (απλικᾶῖ) τη μύτη του ψηλομύτη. Απλεᾶκᾶ τι, τσι σᾶτζῖ μπρόστου κα πάρου; 'σκύψε, κάνε κάτι, τι στέκεσαι όρθιος σαν παλούκι;'. Αμπᾶῖράρά ὀῖλι σῖ απλικᾶρά λα κάμπου 'μπήκαν στη σειρά τα πρόβατα και έγειραν προς τον κάμπο'. Απλικᾶμου ανάπαρτε σῖ φουτζῖμου 'φύγαμε και γλιτώσαμε'. Το παιδικό παιχνίδι "σκαμνάκια"

στην ΚΒ λέγεται *απλεάκᾱ ούνλου αντισάρᾱ αλάντου* ‘σκύβει ο ένας αντιπηδάει ο άλλος’. Ο καθένας που πηδούσε έσκυβε και γινόταν σκαμνάκι και έτσι σχηματιζόταν μια συνεχής αλυσίδα. Πρόβλημα ήταν τα παιδιά με μεγάλο όγκο που δύσκολα τα υπερπηδούσε κανείς και δύσκολα πηδούσαν τα ίδια. Τα παχύσαρκα – παλαιότερα σπάνιζαν – είχαν πρόβλημα. *Απλικάρε* ‘σκύψιμο’. Μεταφορ. *σι αλινᾱ́ κου απλικάρε* ‘ανέβηκε σε υψηλές θέσεις και αξιώματα με το σκύψιμο’. *Λι απλικᾱ́* ‘συμβιβάστηκε, ταπεινώθηκε’. *Απλικάτου* ‘σκυμμένος’, *απλικᾱ́τῶρε* ‘το πρόβατο που σκύβει για να θηλάσει ξένο αρνί’.

[Από το προθετ. α + *plico* ‘διπλώνω’. Ο ΡΑΡ. το θεωρεί πιθανόν.]

Αποθαρόου (ο) ‘αποθάρρυνση, αποκαρδίωση, απώλεια θάρρους και ελπίδας, αποθαρρός’. Η οριστική απόφαση που παίρνει κάποιος ότι δεν πρέπει πια να περιμένει τίποτε, να μην ελπίζει. Πάντοτε με το ρήμα *λεᾱου* ‘παίρνω’, όπως και στη νεοελληνική: *λο αποθαρόουλου* ‘πήρε τον αποθαρρό του, αποκαρδιώθηκε και δεν προσδοκά τίποτε πια’. *Αστιπτά μούλτου κιρό νέστι σι ι φάκᾱ αλά λο αποθαρόουλου* ‘περίμενε πολύ καιρό κάτι να γίνει αλλά αποκαρδιώθηκε’. *Κουνουσκού κᾱ λου αριντεᾱ́, λο αποθαρόουλου σι φουτζί* ‘κατάλαβε που τον κοροΐδευε με υποσχέσεις, αποθαρρύνθηκε και έφυγε’. ΣΥΝ. *μι απιλπισέσκου, κέρντου θάρλου*.

[Από το αποθαρρύνομαι, αποθαρρός (ιδιωμ.)].

Απόντα. Υβριστικό. Λέγεται για εκείνον που, ενώ είναι παρών, είναι μια απουσία. Δεν βλέπεται, είναι τιποτένιος, ρημάδι. *Παλιουαπόντα!* ‘παλιάνθρωπε, παλιορημάδι, άτιμε!’. Υπάρχει στις φράσεις: *απόντα, αρμάσι σίγκουρᾱ́* ‘η παλιογυναίκα, έμεινε μόνη και έρμη’, *ιρμουζί σι πουντιζί, απόντα!* ‘ρημάχτηκε και έμεινε μόνος ο παλιάνθρωπος!’. ΣΥΝ. *νιβιτζούτου* ‘αυτός που δεν φαίνεται, που δεν είναι να φανεί’. Είναι παράξενη η ύπαρξη και η λειτουργία αυτής της λέξης στα ΚΒ. Μάλλον πρόκειται για τη μετοχή *απόντα* που δεν μπόρεσε να ενταχθεί στο κλιτικό σύστημα της ΚΒ. Ίσως να ανήκει στο βαθύτερο υπόστρωμα της γλώσσας. Δεν τη συναντήσαμε στο λεξιλόγιο άλλων περιοχών.

Απόρτου (ρ) ‘κουβαλώ, φέρω’. *Βεᾱρα βᾱ απόρτου κου μούλιλι κιρεστέ* ‘το καλοκαίρι θα κουβαλήσω με τα μουλάρια ξυλεία οικοδομής’. *Τσι*

νου άου απουρτάτᾱ, ούνᾱ κάσᾱ! ‘τι δεν έχουν κουβαλήσει, δεν έχουν φέρει, ένα σπίτι!’. Λούμια τούτα σῖ απουρτάᾱ λα Πουλέζου σῖ αστιπτά κουσουρίνλι ‘όλος ο κόσμος κουβαλιόταν στον Πολέζο και περίμενε τους συγγενείς’. Κᾱτσέ λου απουρτάσι αέστου; ‘γιατί τον κουβάλησες αυτόν, τον ανεπιθύμητο;’. Μεταφορ. νου τι απουρτάσι γκίνε ‘δεν φέρθηκες καλά’ ή νου τι φισσίσι γκίνε. Ου πρᾱξίμου γουμαρεᾱστι ‘το πράξαμε, συμπεριφερθήκαμε γαϊδουρινά’. Τον κουβάλησα (λου απουρτάι) μια ζωή στην πλάτη μου, σήκωσα όλο το βάρος και την ευθύνη. Τσι μίντε απουρτάᾱ αέστου; ‘τι μυαλό κουβαλάει αυτός;’ Κατάρα βαριά σῖ τι απουρτάᾱ ‘να σε κουβαλήσουν νεκρό’. Κουβαλώ (απόρτου) εμπορεύματα, ξύλα, δώρα, φρούτα, τυριά κ.ά. Έχει όλες σχεδόν τις σημασίες των κουβαλώ, φέρω. Απουρτάρε ‘κουβάλημα, διαγωγή’, απουρτάτου ‘κουβαλημένος, φερμένος’. Τσᾱρᾱ απουρτάτᾱ ‘κουβαλημένο, μεταφερμένο χώμα’.

[Από το λατ. porto ‘κουβαλώ, φέρω’, με το προθετ. α.]

Απούκου (ρ) ‘πετυχαίνω, προκόβω’. Απουκάῖ σῖ βέντου φισόρλι μᾱρι κου φουμεᾱλε ‘πέτυχα, αξιώθηκα να δω τα παιδιά μου μεγάλα με οικογένεια’. Μῖ απουκάῖ ‘έφαγα κάτι λίγο και έκοψα την πείνα, πόρεψα’. Ιαρά ατζούνου σῖ λου αποκάμου ‘ήταν νηστικός και του δώσαμε κάτι λίγο να φάει’. Λου αποκάμου πρι μεᾱσᾱ ‘τον πετύχαμε, τον προλάβαμε πάνω στο τραπέζι’. Νου αποκάμου σῖ αντράμου νέστι ‘δεν προλάβαμε να κάνουμε κάτι’. Νου αποκάᾱ σῖ τζίκᾱ ούνου γκράιου σῖ λου παραλουᾱρᾱ ‘δεν πρόλαβε να πει μια κουβέντα και τον παραπήραν’. Κατάρα: σῖ νου τσι απούτσι ‘να μην προκόψεις, να μην δεις άσπρη μέρα’. Σῖ νου απούτσι σῖ βέτζι μέρου του μπλίντου! ‘να μην χαρείς στέφανα γάμου!’. Απουκᾱρε ‘επιτυχία, προκοπή’, απουκάτου ‘προκομένος’. ΑΝΤ. νῖαπουκάτου ‘ανεπρόκοπος, αχαΐρευτος’. ΣΥΝ. κᾱτουρθουσέσκου, προυκουψέσκου, προκουσίτου.

[Από το λατ. arisco ‘πετυχαίνω’. ΡΑΡ. θεωρεί άγνωστη την προέλευσης της λέξης.]

Απουκουψέσκου (ρ) ‘αποκόβω, απογαλακτίζω’. Απουκουσίμου τσούπα ‘αποκόψαμε, απογαλακτίσαμε τη μπέμπα’. Βίνι κιρόουλου σῖ απουκουψεᾱσκᾱ νέιλι ‘ήλθε ο καιρός να αποκόψουν τα αρνιά’. Σῖ απουκουσί ντι νόι, ντι φουμεᾱλία λι, νου απροᾱκι βᾱρᾱ ‘αποκόπηκε

από μας, από την οικογένειά του, δεν πλησιάζει κανέναν'. Σι αβεά
απουκουσίτᾶ αουά σι μούλτου κιρό ντι παρέλι τούτι 'εδώ και πολύ
καιρό είχε αποκοπεί από όλες τις παρέες'. Απουκουσίρε, απουκουσίτου
'απογαλακτισμένος, αποκομμένος'. ΣΥΝ. κούρμου. Κουρμάι νίκλου ντι
πρι κέπτου, λου απουκουσί 'απόκοψα το μικρό από το στήθος, το
απογαλάκτισα'.

[Αποκόβω (απόκοψα).]

Απουφάκου (ρ) 'εξαντλούμαι, απαυδώ, αποκάνω'. Απουφέτσου, νου
πότου άλλου 'απόκαμα, εξαντλήθηκα, δεν μπορώ άλλο'. Δεν ακούγεται
σήμερα πολύ. Απουφέτσου τ' φεάτα ασιά 'απόκαμα για αυτό το
κορίτσι'. Συνηθέστερα είναι τα ΣΥΝ. μι κουρμάι 'κόπηκα,
εξαντλήθηκα', κουρμάτου 'κατάκοπος, εξαντλημένος',
απουστουσέσκου 'κουράζομαι', απουστουσίτου 'αποσταμένος', μι
ντισγκλίνου 'διαλύομαι από την κούραση'.

[Από την πρόθεση από + facio. Είναι μεγάλος ο αριθμός των
σύνθετων λέξεων με ελλην. πρόθημα + λατ. λέξη: αποφούγκου,
απουμάκου, απουντόρμου, απουβίντου, απομπεάου, παραφάκου,
παραμπεάου, παραβόι, παραβρούτου, παρακουνόσκου, παραγίνου,
παραλεάου, ματαγίνου, ματαβέντου, μισουβέντου, μισουφάκου,
μισουλουάτου, μισουκάρτιτου, κονταντίλιου, ξενουλουκρέτζου,
ξενουζμπουράσκου, καλουάβντου, καλουβέντου, παλιουκάσου,
παλιουόμου, παλιουπεάτικου, παλιουκουσουτά, ξισμπρούμου,
αγρουόμου, αγρουπόρκου, αγρουμάτρέτζου, ξαναφάκου, κακουτρέκου,
φτοχουφουμεάλε, καταρούπου, προυτουτζίκου, κριφασκούλτου,
χοντρούμου κ.ά.

Όλα αυτά τα σύνθετα οφείλονται στην αδυναμία της ΚΒ να
εκφράσει πιο σύνθετα νοήματα. Ήταν μια ανάγκη και μια ευκολία
(βλ. Κατσάνης, 1990, 136 – 137). Οι δρόμοι της γλώσσας – της
συλλογικής έκφρασης των ανθρώπων – είναι δρόμοι σοφίας.]

Απρεαντούνου και πρεαντούνου (ρ) 'συμμαζεύω, περιορίζω'. Λου
ανσουράι νίκου τα σι απρεαντούνά 'τον πάντρεψα μικρό για να
συμμαζευτεί'. Απρεαντούνά τι! 'συμμαζέψου!'. Συνηθισμένη
συμβουλή σε άτομα που προκαλούν με τη συμπεριφορά τους ή
ανοίγονται πολύ στις δουλειές τους. Σι βιτζού νίλα τα σι λου

απρεαντούνᾱ ‘είδε τη νίλα για να τον συμμαζέψει, περιμαζέψει’. Σι
λου απρεαντούνι! ‘να τον συμμαζέψεις! Είναι ανυπόφορος,
προκλητικός’. Ιάστε μούλτου δίσκουλου σι απρεαντούνι άσιτάτῥα
φισόρλι ‘είναι πολύ δύσκολο να συμμαζέψεις, να περιορίσεις σήμερα
τα παιδιά’. Απρεαντουνάρε ‘συμμάζεμα, συστολή’, απρεαντουνάτρου
‘συμμαζεμένος’: μπούνᾱ φεῗατᾱ, απρεαντουνάτᾱ, αντιρσίτᾱ ‘καλό
κορίτσι, συμμαζεμένο, ντροπαλό’.

[Από το λατ. apre + aduno ‘μαζεύω, αθροίζω’.]

Απρίντου (ρ) ‘ανάβω, ερεθίζω’. Στη λέξη αυτή το ντ προφέρεται
προρινι-κοποιημένο ως [nd]. Απρίντου φόκλου ‘ανάβω τη φωτιά’. Σι
απρεῗσι φανόουλου, σι αντράῗ μπᾱμπᾱρούτᾱ ‘άναψε ο φανός, έγινε
πύρινη φλόγα, φούντωσε’. Σι απρεῗσι κάρνιᾱ, κάσλου, αλουάτλου
‘άναψε το κρέας, το τυρί, το ζυμάρι’. Μι απρέσου ντι σεῗατε ‘άναψα
από δίψα’. Μι απρέσου σούντου σουῗαρε ‘άναψα κάτω από τον ήλιο’.
Μεταφορ. λου απρέσου, λου αντράῗ τῥάντᾱ ‘τον άναψα, τον ερέθισα,
τον έκανα δαδί’. Σι απρεῗσι νούμτα ‘άναψε ο γάμος’. Απριντεῗαρε
‘άναμμα’, απρέσου ‘αναμμένος, οξύθυμος’. Ιάστε απρέσου ‘είναι
οξύθυμος, ευέξαπτος’. ΣΥΝ. τῥᾱκᾱτέσκου, ακάτσου φόκου, κᾱρτέσκου.

[ΝΙΚ. από το λατ. apprehendo που πέρασε σε όλες τις νεολατινικές,
τις ρωμανικές γλώσσες.]

Απρόκιου (ρ) ‘πλησιάζω, αγγίζω’. Κουσουρίνλι ντι Λᾱσούν απρουκεῗρᾱ
ν χουῗαῗ ‘οι συγγενείς από την Ελασσόνα πλησίασαν στο χωριό’.
Απρουκᾱῗ Χᾱστόουλου ‘πλησίασαν τα Χριστούγεννα’. Πλησιάζει
(απρᾱάκι) το τέλος του ταξιδιού, της δουλειάς, της ζωής. Έχει και τη
σημασία του ‘προλαβαίνω’. Σι απρουκᾱῗμου σι αντράῗμου λούκρουλου
‘να προλάβουμε να κάνουμε τη δουλειά’. Κᾱνλι μι αβεῗᾱ απρουκεῗᾱτᾱ
μούλτου ‘τα σκυλιά με είχαν πλησιάσει πολύ’. Βινίτσι κᾱτᾱ αουῗᾱ,
απρουκεῗᾱτσι ‘ελάτε προς τα εδώ, πλησιάστε’. Απρουκεῗαρε
‘πλησίασμα’. Λᾱργκου ντι ατσέλου, νου ιάστε τ’ απρουκεῗαρε ‘μακριά
από αυτόν, δεν είναι για πλησίασμα, για παρέα’. Λέγεται, όταν η κακή
συμπεριφορά κάποιου, οι συναναστροφές του δεν επιτρέπουν το
πλησίασμά του. ΑΝΤ. φούγκου ‘φεύγω, απομακρύνομαι’, στάου ντι
λᾱργκου ‘σκέκομαι μακριά’.

[Από το λατ. appropio, prope ‘κοντά’. Στα ΚΒ απρᾱῗπε ‘κοντά’.]

Αρᾶβουέσκου και **ρᾶβουέσκου** (ρ) ‘ορμώ, μπαίνω τρέχοντας’. *Αρᾶβουίρᾶ ὄλι νᾶούντρου λα ντᾶβᾶρε* ‘τα πρόβατα μπήκαν με ορμή στο μαντρί’. *Βᾶτςλι, ἴτσι αβᾶ βινιτᾶ σι αβᾶ αρᾶβουιτᾶ λα πλεᾶμτσᾶ* ‘οι γελάδες μόλις είχαν φτάσει από τη βοσκή και είχαν ορμήσει μέσα στο βουστάσιο’. *Ντι νσούσου, ντι νγκιόσου, ντι λα μούντε, ντι λα κάμπου πικουράρλι ἄου αρᾶβουιτᾶ ν χουᾶρᾶ* ‘από πάνω, από κάτω, από το δάσος, από τον κάμπο οι βοσκοί έχουν μπει βιαστικά στο χωριό’. *Αρᾶβᾶνε* ‘τρέξιμο, κυνηγητό’. *Τσι αρᾶβᾶνι αβούι Σᾶμπᾶτα τσι τρικού νου σι τζίτσι* ‘τι τρεχάματα είχα το Σάββατο που πέρασε δεν λέγεται’. *Αμό τίνε, κούμου λι σκότσι ανάπαρτε; – ε, νου λι σκότου, κου μούλι αρᾶβᾶνι* ‘καλή μου, πώς τα βγάζεις πέρα; – ε, δεν τα βγάζω, με πολλά τρεχάματα’. *Αρᾶβουίρε, αρᾶβουίτου*. ΣΥΝ. *χιμουσέσκου, μι αντέσου* ‘μπαίνω μέσα με ορμή, χώνομαι’, *μι αβίνου* ‘τρέχω, βιάζομαι’.

[ΡΑΡ. από το σλαβ. rŭnati. *Αριβάρω* ‘καταφτάνω’ (ιταλ. arrivare, αγγλ. arrive, γαλλ. arriver).]

Αρᾶβουνισέσκου και **αρβουνισέσκου** (ρ) ‘αρραβωνιάζω’. *Αρᾶβουνισί φεᾶτα, ου ασπούσιμου* ‘αρραβωνιάσαμε την κόρη, το φανερώσαμε, το κάναμε γνωστό’. *Αέρι σεᾶρᾶ σι αρᾶβουνισίρᾶ φιτσόρλι, τ’ Πάστι βᾶ αβέμου νούμτα* ‘χθες το βράδυ αρραβωνιάστηκαν τα παιδιά, το Πάσχα θα έχουμε τον γάμο’. *Ασπάρσιμου αρᾶβᾶνα* ‘διαλύσαμε τον αρραβώνα’. Ήταν μια πολύ δύσκολη και σοβαρή απόφαση με αντίκτυπο στην κοινότητα και συνέπειες για το κορίτσι. Πριν από τον αρραβώνα προηγούνταν το προξενιό και το λογοδόσιμο. Το προξενιό (*προυζινσίρε*) ήταν – είναι σήμερα σε μικρό βαθμό – θεσμός, δημιουργημα ανάγκης. Σπάνια κλέβονταν οι νέοι. Υπήρχαν γνωστές προξενήτρες στο Λιβᾶδι, είχαν αφήσει όνομα. Όταν πετύχαινε το προξενιό, τους χάριζαν παπούτσια. Μάζευαν πολλά ζευγάρια. Έλεγαν και τερατώδη ψέματα. Έφεραν βαριά την αποτυχία τους και εκείνοι που τους έστελναν ταπεινωμένοι. *Έου ου προυζινσίᾶ ἀλά νου χίου ἄξι τ’ προυζινεᾶου* ‘εγώ την προξένεψα, την αρραβώνιασα αλλά δεν είμαι ἄξια για προξενιά’. Σε μερικές περιπτώσεις τα σπίτια που περίμεναν την προξενήτρα έσβηναν τη λάμπα, σημάδι ότι δεν δέχονταν το συγκεκριμένο προξενιό.

Οι οικογένειες έδιναν το σημάδι (σέμνου) και τα χέρια τους για την τήρηση των λόγων τους. Όριζαν και το χρόνο του επίσημου αρραβώνα. Το λογοδόσιμο ήταν μυστικό, δεν ανακοινωνόταν, συχνά όμως διέρρεε και τότε στους περίεργους απαντούσαν: *νου αβέμου τσιβά* 'δεν έχουμε τίποτα'. Η καλή κατάληξη του αρραβώνα χρεωνόταν στους προξενητάδες. Ήταν όμως φορές που οι πατεράδες έδιναν μυστικά λόγο – ερήμην και των μανάδων; – μεταξύ τους και όταν τα παιδιά ήταν ακόμη μικρά. Κάποιες ελάχιστες φορές τρεις γκαρδιακοί φίλοι (*φουρτάτσι ντι πρι Βαγγέλιου*) συμφωνούσαν μεταξύ τους να πάρουν ο ένας την αδελφή του άλλου. Οι συμφωνίες έφταναν στους αρραβώνες με τις ευλογίες των πατεράδων. Υπήρχε τότε το έθιμο – ήταν πανελλήνιο – να μην παντρεύονται οι άντρες της οικογένειας πριν παντρευτούν τα κορίτσια και όχι μόνο τα μεγαλύτερα. Αυτό δημιουργούσε προβλήματα και τριβές στην οικογένεια, γιατί κινδύνευαν να μείνουν γεροντοπαλίκαρα, όπως κάποτε συνέβαινε. Το έθιμο όμως ήταν έθιμο και σπάνια παραβιαζόταν, γιατί προκαλούσε πικρά σχόλια και την αποδοκιμασία ολόκληρης της κοινότητας, τη γενική κατακραυγή.

Στο Λιβάδι δεν υπήρχε ο θεσμός της προίκας. Το θεωρούσαν προσβολή να ζητήσουν ή να δώσουν προίκα. Δεν υπάρχει ούτε ένα προικοσύμφωνο, όπως συνέβαινε τότε γενικά. Κάποιες ελάχιστες εξαιρέσεις τις θυμούνται ακόμη στο χωριό. Την περιουσία οι πατεράδες τη μοίραζαν στους άντρες της οικογένειας. Εκείνοι θα καλλιεργούσαν τα κτήματα και θα τα διαχειρίζονταν. Τα κορίτσια δεν είχαν καμιά αξίωση και δεν διεκδικούσαν τίποτε.

Ο επίσημος αρραβώνας γινόταν στο σπίτι της νύφης – γίνεται και τώρα – και αντάλλαζαν δαχτυλίδια (*αλαξιά νεάλι*) και συμβολικά δώρα. Συνήθως κάλτσες (*σκουφούνι*), μαντήλια (*πεάτιτσι*) και κανένα πουκάμισο (*κάμεάσᾶ*) για τον γαμπρό. Είναι μια οικογενειακή γιορτή. Τότε ανακοινωνόταν επίσημα ο αρραβώνας (*ασπούσιμου μβεάστα*) και οριζόταν η ημερομηνία του γάμου. *Ασπούσιρά μβεάστα, ου ντεάντιρά ντι μπάντε* 'δημοσιοποίησαν το όνομα της νύφης, το βρόντησαν'. *Πριντεά σι φάκᾶ τούτι αράτζλι* 'έπρεπε να κάνουν όλα τα καθιερωμένα, τις σειρές'. Ο χρόνος της μνηστείας ήταν συνήθως πολύ σύντομος,

γιατί οι κοινωνικοί περιορισμοί ήταν πολλοί παλαιότερα για τους αρραβωνιασμένους. Ο χρόνος των λίγων μηνών ήταν απαραίτητος για να ετοιμαστούν οι δυο οικογένειες και να ολοκληρωθούν τα προικιά της νύφης. Πολλά τα προικιά μα πιο πολλά τα μυστικά της μάνας προς την κόρη. Τα έθιμα και οι παραδόσεις του Λιβαδίου είναι ανάγκη – χωρίς άλλη απώλεια χρόνου – να γίνουν αντικείμενο λαογραφικής και κοινωνιολογικής μελέτης.

[Από το *αρραβωνιάζω*, *αρραβώνας* < μσν. *αρραβών* < αρχ. *αρραβών* ‘χρηματική εγγύηση, δώρο’. Στα ΚΒ *αρᾶβρανᾶ*, *αρᾶβουνισίτου* ‘αρραβωνιασμένος’, *αρᾶβουνισίρε*. ΣΥΝ. *ισουσέσκου* ‘αρραβωνιάζω’.]

Αρᾶέσκου (ρ) ‘αραιώνω’. *Αρᾶϊρά πέρλι ν κάπου* ‘αραιώσαν τα μαλλιά στο κεφάλι’. *Αρᾶί λούμια ν χουάρᾶ* ‘αραιώσε ο κόσμος στο χωριό, μετανάστευσαν πολλοί’. *Τρικού βεᾶρα σι ουάσπιτλι αρᾶϊρά* ‘πέρασε το καλοκαίρι και οι μουσαφίρηδες αραιώσαν’. Μεταφορ. *τσι νι σι πάρικᾶ κα αρᾶϊμου μούλτου*; ‘πώς μου φαίνεται ότι αραιώσαμε πολύ, περιορίσαμε ή κόψαμε την επικοινωνία και τις επαφές μας;’. *Αρᾶϊρε* ‘αραιώμα’, *λουλούτζλι βόρου αρᾶϊρε* ‘τα λουλούδια θέλουν αραιώμα’. *Αρᾶϊτου* ‘αραιωμένος’ και μεταφορ. ‘αλαφροϊσκιωτος, λίγο βλαμμένος, αυτός που βρίσκεται σε σύγχυση’. ΣΥΝ. *νίρλου* ‘αραιός, νερουλός, νωθρός’.

[ΝΙΚ. από το λατ. *garesco*, ίσως από το *αραιώ*, *αραιώνω* (*αραιώσα*), *αραιός*.]

Αρᾶζμπόιου (ο) ‘παραδοσιακός αργαλειός’. *Κούντου βα μπάτζι αρᾶζμπόιου*; ‘πότε θα βάλεις, θα στήσεις αργαλειό;’ Υπάρχει ακόμα σε αρκετά νοικοκυριά του Λιβαδίου. *Έστανου τζίκου σι μπάγκου τρέι αρᾶζμπόι, ούνου τ’ κιλίμι, άλτου τ’ φλουκάτσι σι ούνου άλτου τ’ τσιπούνι* ‘φέτος λέω να αρματώσω τρεις αργαλειούς, έναν για κιλίμια, άλλον για φλοκάτες και άλλον έναν για υφαντό ρούχων, για τσιπούνια’. Στήνεται σε ένα μέρος του σπιτιού και στέκει εκεί αρματωμένος πολλούς μήνες. Η υφαντική τέχνη της ομηρικής Πηνελόπης έδωσε θαυμάσια δείγματα σχεδίων και χρωμάτων, κάποια από αυτά είναι σήμα κατατεθέν του χωριού. Η φτερωτή σαΐτα (*σβάνιτσᾶ*) ζευγαρώνει το στημόνι με το νήμα του μαλλιού. Τρέχει

συνεχώς και ακούραστη για να προλάβει τους σχεδιασμούς και τα όνειρα της υφάντρας. Το υφαντό (τσᾶσούτρου) βγαίνει από τον αργαλειό με πολύ αργούς ρυθμούς δοκιμάζοντας την υπομονή της υφάντρας. Η χαρά της δημιουργίας όμως είναι διαρκής. Στο τέλος κάθε υφαντού αφήνουν κρόσια (αρᾶσι) που τα δένουν για να μη διαλυθεί στο μαντάκι. Αφοσίωση και προσοχή σε κάθε λεπτομέρεια. Η μουσική του αργαλειού απλώνεται σε όλο το σπίτι και συνοδεύει ως υπόκρουση τις όμορφες παραλογές, τις μπαλάντες της υφάντρας. Υπάρχουν τραγούδια του αργαλειού:

Μια κόρη, μια Κρατσιώτισσα, μια μικροπαντρεμένη
πόχει ασημένιο αργαλειό και φιλντισένιο χτένι.

Κούντου ακᾶτσά κᾶντικλου μάια αμεᾶ, νου τσεᾶ σι ασκάπᾶ, ντούλτσιου κᾶντικου ‘όταν έπιανε το τραγούδι η γιαγιά μου, δεν έλεγε να τελειώσει, γλυκό τραγούδι’. Υφαίνει βελέντζες, φλοκάτες, πολύχρωμα και φωτεινά κιλίμια (κιλίμι κου όκλι, κου βίτσᾶ) – σήμα κατατεθέν της υφαντικής του Λιβαδίου – χράμια, φλογάτα κόκκινα προσκέφαλα (κᾶπιτᾶνι κου φλόκου) ανδρικές και γυναικείες φορεσιές. Προίκες ολόκληρες των κοριτσιών που στοιβάζονται στα σεντούκια και τις μεσάντρες αναμένοντας την ώρα του γάμου. Να φορτωθούν στα μουλάρια, να περάσουν μέσα από το χωριό, να δουν και να θαυμάσουν οι συγχωριανοί. Χάρμα των οφθαλμών. Η ευχή για την υφάντρα ήταν νερό να πάει η δουλειά σου και γρήγορα να φορτωθεί. Ο αργαλειός υφαίνει όλες τις ανάγκες του σπιτιού, υφαίνει και τις κουβέντες των ανθρώπων: “παίξε, αργαλειέ μου, βρόντησε, πέτα χρυσή σαΐτα” (Κ. Κρυστάλλης).

Στην τέχνη του αργαλειού και την επεξεργασία του μαλλιού στηριζόταν η οικογενειακή βιοτεχνία που παρήγε το ξακουστό σκουτί, κατάλληλο για τις κάπες του στρατού του Ναπολέοντα. Διακόσια φορτώματα σκουτιού έπαιρναν κάθε χρόνο το δρόμο από το Λιβάδι για τη Δύση με τα караβάνια από το Μέτσοβο, το Συράκο και τη Σαμαρίνα. Στο Λιβάδι σχεδόν κάθε σπίτι είχε τον αργαλειό του, γι’ αυτό στη δεκαετία του 1960 και λίγο αργότερα λειτούργησε και οργανωμένη βιοτεχνία παραγωγής και εμπορίας μάλλινων ειδών. Ήταν και σχολή μαθητείας για πολλά κορίτσια. Έγινε προσπάθεια και

λειτούργησε για λίγο και η ταπητουργία. Δεν προχώρησαν πολύ αυτές οι προσπάθειες, αν και υπήρχαν καλές προϋποθέσεις. Θα ήταν μια διέξοδος στην ανεργία και μια καλή προοπτική για την ανάπτυξη του τόπου.

Είναι δύσκολη η δουλειά της χρυσοχέρας υφάντρας, είναι σκλαβιά μεγάλη: “το κέντημα είναι γλέντημα κι η ρόκα είναι σεργιάνι | και το λανάρι και ο αργαλειός είναι σκλαβιά μεγάλη”. *Τζούᾶ τούτα λουκρά του αῤαζμπόιου* ‘όλη τη μέρα δούλευε στον αργαλειό’. Μεταφορ. *βαντισφᾶτσέμου αῤαζμπόιου*; ‘θα ανοίξουμε μεγάλη συζήτηση;’. *Λουάμου αῤαζμπόιλου αστερνούτου τ’ φισόρλου* ‘έχω έτοιμη δουλειά για το παιδί’. Η υφαντική είναι τέχνη πανάρχαιη, την άσκησε και η ομηρική Πηνελόπη.

Τα εξαρτήματα του αργαλειού (*αῤαζμπόιου*) και η αρματωσιά του:

1. **Αῤασκιτόρου (το)**. Τυλιγάδι. Με αυτό μαζεύεται το στημόνι.
2. **Λίτσου (το)**. Μιτάρι. Υπάρχουν δυο ή τέσσερα ορθογώνια ταμπλό, ανάλογα με τις απαιτήσεις του υφαντή. Μέσα από αυτά περνάει το στημόνι. Ανεβοκατεβαίνουν κατά την ύφανση με το πάτημα των πατικών.
3. **Κᾶϊρούσου, κᾶλᾶρούσου ή κᾶρούλε (το)**. Τροχαλίας. Δυο καρούλια στην κορυφή του αργαλειού από όπου περνούσαν τα σχοινιά που κρατούσαν τα μιτάρια (*λίτσι*).
4. **Κᾶνέστρα ή κᾶνιστεᾶλᾶ (η)**. Ψάθινο πανέρι, όπου έμπαιναν τα πολύχρωμα κουβάρια του νήματος και περίμεναν να μπουν στη σαΐτα και να υφανθούν.
5. **Κάνουρᾶ (η)**. Νήμα που δια μέσου της σαΐτας πλέκεται με το στημόνι.
6. **Μπρίκλιε (η)**. Ξυλόχτενο.
7. **Ουρτζίρε (ο)**. Προετοιμασία και μέτρημα του νήματος πριν ανεβεί στον αργαλειό. Νεοελλ. *διασίδι*.
8. **Ουστούρᾶ (η)**. Στημόνι.
9. **Πᾶτίκε (η)**. Πατίκι, ποδαρίτσα. Τα συντονισμένα πατήματα επάνω τους έθεταν σε κίνηση και λειτουργία τον αργαλειό.
10. **Σβάνιτσᾶ (η) ή σαΐτᾶ**. Σαΐτα. Σε αυτή περνούσε το μασούρι με το νήμα (*τράμᾶ*). Είναι ένα ξύλινο ατρακτοειδές όργανο.

11. **Σούλογ** (ο). Κυλινδρικό ξύλινο εξάρτημα. Υπάρχουν δυο. Στο ένα τυλίγεται το στημόνι και στο άλλο το υφάδι (τσάσούτα). Στα νεοελληνικά *αντί*.

12. **Σπάτᾶ** ή **σπάθᾶ** (η). Σπάθα, χτένι.

13. **Τσοᾶρλι** (το). Τα δυο πόδια στο σκελετό του αργαλειού.

14. **Τσούνι** (ο). Δυο βεργούλες που μπαίνουν στα δυο στημόνια κάθετα για να διασταυρώνουν τις κλωστές.

Τα ονόματα των εξαρτημάτων του παραδοσιακού αργαλειού παρουσιάζουν ενδιαφέρον. Τα περισσότερα (5) προέρχονται από τα λατινικά, τέσσερα (4) είναι ελληνικά, τέσσερα (4) σλάβικα και ένα (1) άγνωστης προέλευσης (ουστουᾶ).

[ΝΙΚ. και ΡΑΡ. από το σλαβ. *razboi* ‘ληστεία, μάχη’, ρουμ. *găzboiu* ‘μάχη, ιστός, υφαντικό εργαλείο’.]

Αρᾶκέσκου (ρ) ‘αρπάζω’. *Λούπλου αρᾶκί τρέι νέλι* ‘ο λύκος άρπαξε τρία αρνιά’. *Κα σι αρᾶκέσκου φούρκα!* ‘αν πάρω τη φούρκα! θα σε χτυπήσω με τη φούρκα’. *Αφούρλι λι αρᾶκίᾶ τούτι ντι ν κάσᾶ σι ασκάπιτᾶᾶ* ‘οι κλέφτες τα άρπαξαν όλα από το σπίτι και το έσκασαν’. *Αρᾶκί πίτα σι μάντζα* ‘άρπαξε η πίτα και το φαγητό, παραψήθηκε και κόντεψε να καεί’. *Κάρι λου αρᾶκίᾶ ντι γιάκα, λου τρουντουίᾶ τ’ γκίνε* ‘σαν τον άρπαξα από τον γιακά, τον ταρακούνησα για καλά’. *Μι αρᾶκέσκου* ‘αρπάζομαι, θυμώνω’. *Αρπάζομαι (μι αρᾶκέσκου)* εύκολα και αντιδρώ παράλογα. *Αρπάχτηκες (τι αρᾶκίσι)* από ένα λόγο και δημιουργήσες θέμα ολόκληρο. *Αρπάχτηκες, θύμωσες (τι αρᾶκίσι)* σαν Αρβανίτης, *σι αρᾶκίᾶ τ’ γκίνε* ‘αρπάχτηκαν για τα καλά’. *Μεταφορ. αρακίᾶ ούνᾶ νιπουτεᾶρε* ‘άρπαξα μια αρρώστια’. *Αρᾶκίρε* ‘άρπαγμα’, *αράκίτου* ‘αρπαγμένος’ και μεταφορ. ‘αυτός που θυμώνει εύκολα’ και ο ελαφρόμυαλος. ΣΥΝ. *θιμουσέσκου, χίου κουκισίτου*.

[Από το λατ. *gario* με το προθ. *a*. ΡΑΡ. είναι άγνωστη η προέλευση της λέξης.]

Αρᾶκίε (η) ‘ρακί, τσίπουρο’. *Μα μπούνα αρᾶκία ου αντᾶᾶ ν χουᾶᾶᾶ* ‘το πιο καλό τσίπουρο το κάνουν στο χωριό’. Το μεταβρασμένο με γλυκάνισο τσίπουρο είναι το σήμα κατατεθέν του χωριού και η μεγάλη απόλαυση των τσιπουράδων. *Κα αρᾶκία ανοᾶστρα νου σι άφλᾶ ᾶλτᾶ ν χουᾶᾶᾶ* ‘σαν το τσίπουρό μας δεν υπάρχει άλλο στη χώρα’. Το

τσίπουρο ήταν και είναι το συνηθέστερο κέρασμα στα σπίτια, μαζί με τον καφέ ή ένα γλυκό του κουταλιού. *Μπιούμου ντόι, τρέι αρᾶκί - νου βίνιμου κου ούνου τσόρου - σι νι τουρνᾶμου ακάσᾶ* 'ήπιαμε δυο τρία τσίπουρα – δεν ήλθαμε με ένα πόδι – και επιστρέψαμε στο σπίτι'. *Σᾶντέτσι σι μπέτσι ούνᾶ αρᾶκίε* 'καθίστε να πιείτε ένα τσίπουρο'.

Για τους ορεινούς κατοίκους είναι φάρμακο και παρηγοριά. Η παραδοσιακή συνταγή τηρείται με ευλάβεια. Λένε ότι πρώτοι την εφάρμοσαν οι παλιοί τσιφλικάδες του χωριού. Υπήρχαν αρκετοί παλαιότερα. Το παρασκεύαζαν μόνο για το σπίτι τους και γι' αυτό διάλεγαν τις καλύτερες ποικιλίες σταφυλιών και φρόντιζαν για τη σωστή βράση των στέμφυλων στα καζάνια. Η ποιότητα του τσίπουρου εξαρτάται και από την ποσότητα και την ποιότητα του γλυκάνισου που κοστίζει. Και σήμερα λένε ότι το καλύτερο γλυκάνισο το φέρνουν από τη Χαλκίδα. Για την παρασκευή του τσίπουρου βλ. *κᾶλνιτᾶρε*. Ένας διάσημος στο χωριό τσιπουράς κάποτε έπεσε και χτύπησε. Έτρεξαν τότε οι γείτονες με ένα μπουκάλι τσίπουρο για τις πρώτες βοήθειες και έβαλαν τσίπουρο στην πληγή. Αγανακτισμένος εκείνος, παρά τους αφόρητους πόνους, φώναζε: *όχι εκεί, εδώ, εδώ* και έδειχνε το ανοιχτό του στόμα. *Νου ακλότσε, αουάτσε, αουάτσε!* Το τσίπουρο δεν έπρεπε να ξοδεύεται άδικα, ούτε μια σταγόνα του.

Ένας παλιός Λιβαδιώτης, τσαγκάρης στην Ελασσόνα, είχε βαρεθεί να ακούει τις συμβουλές του γείτονα και φίλου του φαρμακοποιού Παπαλέξη, για τα κακά που προκαλεί το ποτό. Μια μέρα πήρε δυο έντερα από το σφαγείο. Γέμισε το ένα με νερό, το άλλο με τσίπουρο και τα κρέμασε έξω από το μαγαζί του για μερικές μέρες. Κάλεσε τον φαρμακοποιό να διαπιστώσει ποιο από τα δυο είχε ανάψει και μύριζε. Όταν αποφάνθηκε ότι εκείνο που μύριζε ήταν το γεμάτο με νερό, ο μερακλής στο τσίπουρο και δεινός πότης τσαγκάρης θριάμβευσε και ενισχύθηκε η αυτοπεποίθησή του. Αργότερα παραβρέθηκε στην κηδεία και τα μνημόσυνα του φαρμακοποιού. Το πείραμα έγινε αμέσως γνωστό και στο Λιβάδι και οι τσιπουράδες – μερικοί ονομαστοί έχουν υψηλές θέσεις στην επετηρίδα τους – το γιόρτασαν πανηγυρικά. *Αρᾶκία μᾶστε γιτριέ* 'το τσίπουρο είναι γιατρικό', είπαν και συνέχισαν

ευφροσύνως να θυσιάζουν στον Βάκχο. Βᾶρᾶ νου μουρί ντι αρᾶκίε ‘κανένας δεν πέθανε από τσίπουρο’, αποφάνθηκαν.

Το τσίπουρο βρισκόταν πάντοτε στο σπίτι για κάθε ανάγκη, για τις πρώτες βοήθειες, ιδιαίτερα εκείνο που έσταζε πρώτο από τον αποστακτήρα, το σπύρτο. Το κρατούσαν σαν γιατρικό με ιδιαίτερη φροντίδα. Δεν υπήρχε οινόπνευμα και ιώδειο. Τσίπουρο (αρᾶκίε) και για εντριβές και για απλές ή κοφτές βεντούζες. Τα σπίτια των αρρώστων μύριζαν τσίπουρο, τσάι του βουνού και φλούδα λεμονιού στο τζάκι.

[Από το προθετ. α + ρακί (το) ή ρακή (η). Από το τουρκ. rakı.]

Αρᾶνε (η) ‘ψώρα’. Μεταδοτική δερματοπάθεια ανθρώπων και ζώων. Σι ουμπλού ντι αρᾶνε ‘γέμισε ψώρα’. Μεταφορ. ἄρε αρᾶνε μᾶρε κου κᾶρτσιλι σι κου μπιτούρα ‘έχει μεγάλο πάθος, ψώρα, με τα χαρτιά και το ποτό’. Σι συγκράμᾶ κα ντι έσκου ἄρε αρᾶνε ‘ξύνεται σαν να έχει ψώρα’. Κρούσματα ψώρας, όσο θυμούνται οι παλαιότεροι, ελάχιστες φορές παρουσιάστηκαν στο Λιβᾶδι. Αρκετά παιδιά όμως υπέφεραν από τη χρούπα που παραμόρφωνε το πρόσωπο και εξαπλωνόταν σε ολόκληρο το σώμα. Ήταν επώδυνη δερματική αρρώστια, μη μεταδοτική. Συνήθως αντιμετωπιζόταν με σχολαστική καθαριότητα και με γιατροσόφια (ιλιάτσι). Στα δύσκολα χρόνια η κατάσταση χειροτέρευσε με τις ψείρες (μπιντούκλι), τους ψύλλους (πούριτσι) και τους κοριούς (ταρταμπίτσι). Όλα αυτά μαζί είχαν επιπέσει στο κεφάλι και στο σώμα των δύσμοιρων παιδιών. Έκφρ. κᾶτσέ νου γίνι κου νόι, αρᾶνε αβέμου; ‘γιατί δεν έρχεσαι μαζί μας, ψώρα έχουμε;’. Λάργκου ντι αρᾶνια ασιᾶ ‘μακριά από αυτή την ψώρα’. Απαξιωτικός χαρακτηρισμός ανθρώπου κοινωνικά ανυπόληπτου. Νι ντιστεᾶπτᾶ αρᾶνε βεᾶκλε ‘μου ξυπνάει παλιές ψώρες, κακές συνήθειες’. Αρᾶνιόσου ‘ψωριάρης’, μπιντουκλιόσου ‘ψειριάρης’, αρᾶνίρε ‘ψώρασμα’. Γκόγκου αρᾶνε, παρατσούκλι.

[ΝΙΚ. από το λατ. ranea, σλαβ. rana.]

Αρᾶντουρᾶ (η) ‘χελιδόνι’. Έστανου σι ουμπλού χουάρα αρᾶντουρι ‘φέτος γέμισε το χωριό με χελιδόνια’. Για το ορεινό χωριό με τους βαρείς και ατέλειωτους χειμώνες είναι ο αναμενόμενος άγγελος της

άνοιξης. *Αράντουρλι αντούσιρᾶ πριμουβεάρα* ‘τα χελιδόνια έφεραν την άνοιξη’.

Ο ουράνιος ετήσιος μετανάστης στήνει με ιδιαίτερη φροντίδα τη φωλιά του στα σπίτια, στα σχολεία, στις εκκλησίες – συχνά στην ίδια πάντα θέση – όπου το καλοδέχονται. Σήμερα στη χλαλοή των πόλεων και τον καταγισμό των πληροφοριών πόσοι ακούν τα τιτιβίσματά του ή το βλέπουν να σπαθίζει τον ουρανό; *Σι ντισφιιάτσι ίνιμα, κούντου βιτζούι αράντουρλι* ‘άνοιξε η καρδιά μου, όταν είδα τα χελιδόνια’. Άγγελοι χαράς, ομορφιάς και αισιοδοξίας. Τραγουδήθηκε πολύ όχι μόνο στα νανουρίσματα. *Αράντουρᾶ αλί βεᾶρᾶ* ‘πεταλούδα του καλοκαιριού’. Το χελιδόνι παίρνει και το ασπροκόκκινο σχοινάκι (*μάρτσου*) που βάζουν οι μανάδες στο χέρι των παιδιών την πρώτη του Μάρτη. Μεταφορ. ένα όμορφο και αεράτο κορίτσι είναι σαν χελιδόνι (*κα αράντουρᾶ*). *Γκούρᾶ ντι αράντουρᾶ* ‘στόμα χελιδονιού’. Στοιχείο ομορφιάς. “Πήρες και το ματόφρυδο απο το χελιδόνι” (δημοτικό). Το χελιδόνι παραμένει αγαπητό στα παιδιά και υποβάλλει με την ομορφιά, την κίνηση και με τους συμβολισμούς του. Στα παλαιότερα σκληρά χρόνια, όταν τα παιδιά κατέστρεφαν φωλιές και πουλιά, το χελιδόνι ήταν πάντοτε σεβαστό και το προστάτευαν. *Φουτζί βεᾶρα, φουτζίρᾶ σι αράντουρλι τα σι άφλᾶ ούνου μα κάλντου λόκου* ‘έφυγε το καλοκαίρι, έφυγαν και τα χελιδόνια, για να βρουν έναν πιο ζεστό τόπο’. Υποκορ. *αράντουρικόᾶ*. Λέγεται και *χιλιδόνᾶ*. Σε άλλα βλαχόφωνα χωριά λέγεται *λίντουρᾶ*.

[ΝΙΚ. από το λατ. *hirundula* < *hirundo* ‘χελιδόνι’.]

Αράου (το) ‘ποτάμι’. *Νου πότου σι τρέκου αράουλου* ‘δεν μπορώ να περάσω το ποτάμι’. *Σι αρκά του αράου, σι νικά* ‘ρίχτηκε στο ποτάμι, πνίγηκε’. *Ντιπούσιρᾶ αράουρλι μούλτᾶ άπᾶ σι νικάρᾶ άγκριλι* ‘κατέβασαν τα ποτάμια πολύ νερό και έπνιξαν τα χωράφια’. Μεταφορ. *μι λο αράουλου* ‘με πήρε το ποτάμι, παρασύρθηκα’. *Νάιντε αράου σι νᾶπόι βάλε* ‘μπροστά ποτάμι και πίσω χαράδρα, ρέμα’. Λέγεται για αδιέξοδες καταστάσεις. *Σουντοᾶρια λι φουτζιά αράου* ‘ο ιδρώτας του έτρεχε ποτάμι’. Στο Λιβάδι υπάρχουν πολλά ρέματα, με το όνομά του το καθένα, που παλιότερα έδιναν τη δροσιά και τη δύναμη του νερού τους σε δέκα περίπου νερόμυλους του χωριού, μνημεία σήμερα μιας άλλης εποχής (βλ. *μουᾶρᾶ*). Η δίτοξη γέφυρα στο Μαρούλι

στεφανώνει το μικρό ποταμάκι και μαρτυράει τους δρόμους επικοινωνίας των ανθρώπων. Η ομορφιά αυτών των μνημείων δίνει μια άλλη αίσθηση της επικοινωνίας των παλαιότερων. “Γεφύρι θέλ’ να γίνω σ’ όλα τα ρέματα | για να περάσει η αγάπη με τα στρατέματα” (Δημοτικό του Λιβαδίου). Το μεγάλο φράγμα που κατασκευάζεται σήμερα στο Μαρούλι θα δεχτεί τα νερά από το ποτάμι της περιοχής, όπου συγκεντρώνονται περισσότερα ρέματα. Παλαιότερα υπήρχε πολύ νερό και οι άνθρωποι ψάρευαν. ΠΑΡ. *αράουλου νου ντιπούνι ντάιμα κούτσουρι* ‘το ποτάμι δεν κατεβάζει πάντα κούτσουρα’. Δεν έρχονται πάντοτε βολικά τα πράγματα. Οι δουλειές δεν φέρνουν πάντοτε κέρδη και η ζωή έχει τις καλές και τις κακές μέρες.

[ΝΙΚ. από το λατ. *rinus*, -i ‘ποτάμι’. Ίσως από το προθ. *α + ροός > ρούς* (ρέω, ροή). Ο ΡΑΡ. *αρίου* από το *rinus*.]

Αράου (επίθ.) ‘κακός, δύστροπος, βλαβερός, αηδιαστικός’. *Φεάτᾱ μπούνᾱ, σᾱάκρᾱ αράου* ‘κόρη καλή, πεθερά ανάποδη’. *Νοῖ αβέμου σᾱάκρᾱ αράου | σῖ νου βα πότσι σῖ τρέτσι κου νᾱσᾱ* ‘έχουμε πεθερά κακή και ανάποδη | και δεν θα μπορέσεις να ζήσεις μαζί της’ (δημοτικό του γάμου). Είναι όμορφη μπαλάντα που τραγουδιέται στο Λιβάδι – ένα από τα ελάχιστα στην ΚΒ – αλλά και στο Περιβόλι Γρεβενών. Προβάλλουν στη νύφη όλες τις δυσκολίες που θα συναντήσει για να πάει και να ζήσει στο καινούριο σπιτικό: βαθύ ρέμα, ψηλό βουνό, σκύλα πεθερά, κακό πεθερό (*σόκρου σκλάμπου*). Η καλή όμως νύφη (*μβεᾱσᾱ μπούνᾱ*) τα αψηφά όλα, γιατί πιστεύει ότι με την καλοσύνη της θα ζήσει καλά με όλους. *Νᾱῖντε αράου σῖ νᾱπόῖ βάλε αράου* ‘μπρος ποτάμι, πίσω κακιά, επικίνδυνη χαράδρα’. *Αφλάῖ αράου λούμε* ‘βρήκα κακό κόσμο’. *Αράου ῖᾱρνᾱ, νῖ μουρί ἔστανου* ‘κακός χειμώνας, μας πέθανε φέτος. *Μῖ φέτσου αράου* ‘έγινα κακιά’. *Λου βῖνι αράου* ‘του κακοφάνηκε’. *Αρᾱῆᾱτσᾱ* ‘κακία, βλάβη, συμφορά’. ΣΥΝ. *κᾱτᾱλάτκου* ‘δύστροπος’, *χουιρλίτκου*. ΤΟΠ. *Λα Βᾱλῖα τῖ Αράου*.

[ΝΙΚ. και ΡΑΡ. από το λατ. *reus* ‘υπαίτιος, ένοχος. Δεν πρέπει να συγχέεται με το *αραέου* ‘ζάλη, ναυτία’, *νῖ γῖνι αραέου* ‘ζαλίζομαι’. Ιταλ. *gio* και *geo*, ισπαν. *geo*, ρουμ. *gau*. Κατά τον Μπουσμπούκη από το ομηρ. *αρειή* (δωρ. *αρειά*) ‘βλάβη, κατάρα, απειλή’. *Αραιός*

(ΗΣΥΧΙΟΣ) 'βλαβερός'. Σημασιολογικά βρίσκεται πιο κοντά στην ΚΒ *αράου*. Το ότι όμως το λατ. *reus* έχει περάσει σε όλες τις ρωμανικές γλώσσες κάνει λιγότερο πιθανή την ετυμολόγηση. Δάνειο της λατ. από τα αρχ. ελληνικά;]

Αρᾶπᾶσέσκου και αρᾶπάσου (ρ) 'ησυχάζω, αναπαύομαι'. *Αρᾶπᾶσί ντι έλου* 'ησύχασα, αναπαύτηκα, ξέμπλεξα από αυτόν'. Η λέξη σπάνια ακούγεται σήμερα και μόνο στην έκφραση αυτή. Κάποιοι πολύ ηλικιωμένοι τη θυμούνται και τη λένε. *Αρᾶπᾶσίρε και αρᾶπάσου* 'ανάπαυλα, ησυχία', *αρᾶπᾶσίτου* 'αναπαυμένος'. ΣΥΝ. *μι ντισκάρκου*. *Μι ντισκάρκᾶ νθεᾶμᾶ ντι φισόρλι* 'ξαλάφρωσα, αναπαύτηκα λίγο από τα παιδιά, γιατί τακτοποιήθηκαν', *ισιχᾶσέσκου*, *ισιχίε*, *μι ντισκούρμου*, *μι ντισπουστουσέσκου*.

[Από το λατ. *repauso* (*pausa*, -ae 'ανάπαυλα, ανάπαυση', ιταλ. *reposare*. Από εδώ και το γερμ. *pause* και το γαλλ. *peró*.]

Αρᾶσέσκου (ρ) 'αρέσω'. *Μι αρᾶσί φεᾶτα ατσιᾶ σι βα ου αντάρου* *μβεᾶστᾶ* 'μου άρεσε αυτό το κορίτσι και θα το κάνω νύφη'. Ο πατέρας αφέντης έδινε τον λόγο και ο λόγος που δινόταν δεν παίρνονταν πίσω. *Αρᾶσί ούνου τζόνε ντι ν χουᾶρᾶ*, *σι αφουράρᾶ*, *σι λουᾶρᾶ* 'άρεσε ένα παλικάρι από το χωριό, κλέφτηκαν, πάρθηκαν, παντρεύτηκαν'. *Μι αρᾶσεᾶστι μούλτου σι βέντου λούκρι μπούνι* 'πολύ μου άρεσει να βλέπω καλά πράγματα'. *Κούμου σι βεᾶντι σι βίνι γκίνε*, *τι αρᾶσί* 'όπως φαίνεσαι σου ήλθε καλά, σου άρεσε'. *Σι αρᾶσίρᾶ* 'αρέστηκαν, ερωτεύτηκαν'. ΣΥΝ. *σι βρούρᾶ* 'θέλησε ο ένας τον άλλο, ερωτεύτηκαν', *σι αγᾶπισίρᾶ*, *αρᾶσίρε*, *αρᾶσίτου* 'αρεστός'.

[Από το *άρεσω* (άρεσα).]

Αρᾶσκιτόρου (το) 'ξύλο λείο που στο πάνω μέρος καταλήγει σε διχάλα (*φούρκᾶ*) και στο κάτω σε βελόνα ή καρφί'. Με αυτό έκαναν το νήμα μεγάλες θηλειές για να βαφεί ή να μπει στο τσικρίκι. *Βα τράτσέμου τράμα ντι του αρᾶσκιτόρου* 'θα περάσουμε το νήμα από τη διχάλα'. Το νήμα που μαζεύεται το λένε *ζουράγε*. Μεταφορ. *ζουράγε ασπάρτᾶ!* 'διαλυμένε, ακαταστάλαχτε, επιόλαιε!'. Στάδια της διαδικασίας για την ετοιμασία του μαλλιού, πριν γίνει νήμα και ανεβεί στον αργαλειό: 1) *Ζόρνᾶ*. Λανάρισμα με τα τα δυο χτένια (*κεᾶπτινι*) της ζόρνας, 2) *φούρκᾶ* 'ρόκα'. Στρίψιμο του μαλλιού με το χέρι και μάζεμα στο

αδράχτι (φούσρου), 3) αρᾶσκιτόρου, 4) ανέμε 'ανέμη', 5) τσακρίκε 'τσικρίκι'. Μετά το βάψιμο περνούσε το νήμα και δεύτερη φορά από το τσικρίκι, όπου έκαναν τα μασούρια (τσάιε) και 6) ουρτζίρε. Μέτρηση και τακτοποίηση του νήματος ανάλογα με τις ανάγκες του υφαντού (βλ. λᾶνᾶ).

[Είναι άγνωστη η προέλευση της λέξης.]

Αρᾶτσέσκου (ρ) 'κρυώνω κάτι, αμτβ. κρυώνω'. *Αρᾶτσέσκου κουσιᾶφια κᾶ ἄρντι μούλτου* 'κρυώνω την κομπόστα, γιατί καίει πολύ'. *Αρᾶτσι μούλτου μάντζα* 'κρύωσε πολύ το φαγητό'. *Νι αρᾶτσιρά τσᾶρλι, πάντικα, κούρλου* 'κρύωσαν τα πόδια μου, η κοιλιά, ο πισινός'. Μεταφορ. *νι αρᾶτσι ίνιμα* 'κρύωσε η καρδιά μου, ο ενθουσιασμός μου με όσα άκουσα'. *Σι αρᾶτσι σᾶντζιλι, σι αντρά γκλέτσου ντι φρίκα* 'κρύωσε το αίμα, πάγωσε από τον φόβο'. *Αράτσε* 'κρύος, ψυχρός'. Για όσους πεθαίνουν νέοι ή ξαφνικά λένε: *φουτζι κα άπᾶ αράτσε* 'έφυγαν σαν το κρύο νερό'. *Αρᾶσίμε* 'ψύχος', *αρᾶσίρε* 'κρύωμα': *μάντζα βα αρᾶσίρε* 'το φαγητό θέλει κρύωμα'. *Αράτσιου και αρᾶσιίτου* 'κρύος, ψυχρός'. ΣΥΝ. *σέκου* 'παγώνω', *αρκουρέτζου, μι αντάρου γκλέτσου* 'γίνομαι πάγος, παγώνω'. ΑΝΤ. *νκάλτσᾶσκου* 'ζεσταίνω'.

[Κατά τον ΝΙΚ. από τη ρίζα *rece* του *recens*, -ntis 'πρόσφατος, φρέσκος', ιταλ. *recente*.]

Αράτου (το) 'ξύλινο αλέτρι, ἄροτρο'. *Άγκρουλου ἰάστε νιλουκράτου σι βα αράτου* 'το χωράφι είναι αδούλευτο, ακαλλιέργητο και θέλει αλέτρι'. *Βα λεᾶου αράτλου σι μπόιλι σι βα μι ντιπούνου λα κάμπου τα σι φάκου άγκρου* 'θα πάρω το αλέτρι και τα βόδια και θα κατεβώ στον κάμπο για να οργώσω'. Το υνί στα ΚΒ λέγεται *μέσου* και ο ξύλινος σκελετός του ξυλάλετρου *κουντούρε*. Το σιδερένιο αλέτρι λέγεται *γερμανό* (γερμανός), γιατί θεωρούνταν γερμανικής τεχνολογίας. Η βιομηχανική εποχή χρειαζόταν καινούριες λέξεις. *Γερμανό* λένε το ἄροτρο σε πολλά μέρη της Ελλάδας (Θεσσαλία, Δυτική Μακεδονία, Ήπειρο κ.α.)

[Από το λατ. *aratrum*, -i 'αλέτρι', ιταλ. *aratro*, ρουμ. *aratru*, ισπαν. *arado*. Πρβ. *ἄροτρον*, *αρόω* και *αροτριώ* 'οργώνω με ἄροτρο'. Η λέξη *ἄροτρον* είναι ομηρική, "πηκτόν ἄροτρον" (Οδύσ. Σ, 374) > λόγ. *ἄροτρον*. *Άροσις* 'όργωμα', *αρόσιμος*, *αροτός*. Δάνειο της

λατινικής από την ελληνική ή κοινή καταγωγή από την
Ινδοευρωπαϊκή;.]

Αργκάέσκου (ρ) ‘ρεύομαι, ρεύγομαι’. *Αργκάεάστι κα γουμάρου, κα πόρκου* ‘ρεύεται σαν γαϊδούρι, σαν γουρούνι, χωρίς ντροπή. Έκφρ. *αργκάϊ σι τι άβντου* ‘βαρέθηκα να σε ακούω’. *Νι γίνι σι αργκάέσκου αλά μι τσάνου* ‘μου έρχεται να ρευτώ, αλλά κρατιέμαι. Αγανακτώ με όσα ακούω’. Μέσα στους κανόνες της καλής συμπεριφοράς περιλαμβάνεται και η απαγόρευση του ρεψίματος. Παλαιότερα θεωρούνταν “θανάσιμο αμάρτημα” και οι επιπλήξεις των γονιών ήταν σκληρές και άμεσες. Το ρέψιμο δεν ήταν μόνο αντιαισθητικό αλλά και περιφρόνηση των άλλων. Ήταν αγενέστατη συμπεριφορά, ιδιαίτερα μετά το γεύμα. *Αργκάίρε* ‘ρέψιμο’.

[Από το ρεύομαι < αρχ. ερεύγομαι, ερυγγάνω.]

Αργκάσάσκου (ρ) ‘ξεχνώ’. *Τρικούρά άνλι σι αργκάσάσκου μούλτου* ‘πέρασαν τα χρόνια και ξεχνώ πολύ’. *Μι αργκάσάσκου* ‘ξεχνιέμαι, αφαιρούμαι’. *Κούντου χίου λα Κιόσκε μι αργκάσάσκου* ‘όταν είμαι στο Κιόσκι, ξεχνιέμαι, παραδίδομαι στις αναμνήσεις’. *Μπουλάκιμου σι πουτεάμου σι αργκάσάσκου γκιντέρλι τσι άμου τρικούτά* ‘μακάρι να μπορούσα να ξεχάσω τα βάσανα που έχω περάσει’. Δεν ξεχνώ (νου αργκάσάσκου) τα παιδικά χρόνια, τους φίλους, τα καλοκαίρια, τις ηλιόλουστες μέρες και τους Εσπερινούς, τον Πόλεμο και την Κατοχή κ.ά. *Αργκάσίρε* ‘λησμονιά’, *αργκάσίτου* ‘λησμονημένος’, *νιαργκάσίτου* ‘αλησμόνητος’, *αργκάσάτόρου* ‘ξεχασιάρης’, λέγεται και *χάσκάντόρου*. ΣΥΝ. *ξιχασέσκου, ξιχασίρε, ξιχασίτου*.

[ΝΙΚ. από το σλαβ. gresiti ‘κάνω λάθος, αστοχώ’.]

Αρδιτσίνά (η) ‘ρίζα’. *Προύνλου σι ασπάρσι ντι του αρδιτσίνά* ‘η δαμασκηνιά χάλασε από τη ρίζα της’. Μεταφορ. *σι ακάτσά ντι μπούνά* *αρδιτσίνά, σούτζι γκίνε* ‘πιάστηκε από καλή ρίζα, σόι, ρουφάει καλά’. Λέγεται για όσους με τον γάμο τους έπεσαν σε οικογένεια με καλή οικονομική κατάσταση, σε καλούς νοικοκυραίους. Έκφρ. *αφλά μπούνά* *αρδιτσίνά* ‘βρήκε καλή ρίζα’. *Όμου κου αρδιτσίνι* ‘άνθρωπος με ρίζες, σωστός και τίμιος’. Για όσους κρατούν από παλιές και γνωστές οικογένειες λένε *άρε αρδιτσίνι ντι βέκλι*. *Όμου κου φάρά* *αρδιτσίνι λου* *λεά βίντουλου, ιάστε του αέρα* ‘τον άνθρωπο χωρίς ρίζες τον παίρνει ο

αέρας, βρίσκεται στον αέρα, μετέωρος'. Βα σι τάλιου μάννα, ουσκάτα, ντι του αρδιτσίνᾶ 'θα σου κόψω το χέρι, το ξερό σου', από τη ρίζα'. ΣΥΝ. τσάνι ντι βεάκλε ντᾶμάρᾶ 'κρατάει από παλιό σόι, νταμάρι'.

[Από το λατ. radix, -icis 'ρίζα, αρχή, γένος'.]

Αρεάτε (επίθ.) 'κριάρι, τραγί, δαμάλι που ήταν για αναπαραγωγή, ο επιβήτορας'. Αρεάτε μπιρμπέκου 'κριάρι επιβήτορας'. Αρεάτε κάλου 'άλογο επιβήτορας'. Το τραγί επιβήτορας λέγεται πράτσου. Ντᾶνάκλου ατσέλου βα λου τσᾶνέμου τ' αρεάτε 'το δαμάλι αυτό, τον μικρό ταύρο θα τον κρατήσουμε για επιβήτορα, μπουγά'. Δεν θα το ευνουχίσουμε, νου βα λου τσᾶκᾶτίμου. Τα ευνουχισμένα, τους αρχηγούς και τους προστάρηδες των κοπαδιών, τους λένε μπιρμπέκου και γκισέμου. Μεταφορ. αρεάτε μπᾶρμπάτου 'άντρακλας'. ΣΥΝ. πουτσαᾶρά 'πουτσαράς', τζόνε.

[Από το λατ. aries, -etis 'κριάρι', πρβ. το ἄρρην 'αρσενικός'.]

Αρέου (ο) συνήθως στον πληθ. αρέουρι 'τρόποι συμπεριφοράς, φέρσιμο, ήθη και έθιμα'. Νου ἄρε αρέουρι 'δεν έχει τρόπους, είναι ακοινώνητος'. Συνηθέστερα χρησιμοποιείται το νου ἄρε τρόπου 'δεν έχει τρόπους, καλό φέρσιμο'. Τσι τρόπου ιάστε ατσέλου; 'τι τρόπος είναι αυτός?'. Βλᾶχέστι αρέουρι 'βλάχικα ήθη και έθιμα'. Του ξεάνι βέτζι άλτι αρέουρι, άλτι αντέτι 'στα ξένα βλέπεις άλλα ήθη, άλλα έθιμα'. ΣΥΝ. φισίρε 'φέρσιμο, συμπεριφορά', αντέτε, πράξε, τρόπου: τσι ἄρε τρόπου λι 'έχει τον τρόπο της', απουρτᾶρε.

[ΡΑΡ. από το τουρκ. reh. Ίσως από το μεταγενέστερο λατ. reula, reura. Πρβ. το ροή, ρεύμα (ρέω), αρχ. ρέος, -ους.]

Αρέσκιου (ο) 'σκορπιός'. Το γνωστό κοκκινωπό και δηλητηριώδες ερπετό. Μι μᾶσκᾶ ούνου αρέσκιου 'με δάγκασε ένας σκορπιός'. Το τσίμπημα του σκορπιού συχνά ήταν θανατηφόρο και οι άνθρωποι της υπαίθρου, μόνοι και απροστάτευτοι, υπήρξαν θύματά του. Διηγούνται πολλές ιστορίες με σκορπιούς. Ήξεραν τις συνήθειές τους: όταν σκότωναν ένα σκορπιό, περίμεναν να περάσει και ο άλλος και οι άλλοι από το ίδιο ακριβώς μέρος. Σφύριζαν και ήταν αυτό ένας τρόπος συνεννόησης μεταξύ τους. Κτηνοτρόφος διηγείται ότι πέρασαν από το ίδιο μέρος 14 σκορπιοί μέσα σε λίγη ώρα. Σι ουπλού κατόγια σι λόκλου ντι αρέσκι 'γέμισε το κατώγι και ο τόπος από τους σκορπιούς'. Βαριά

κατάρρα: *αρέσκιου σι τι μᾶκᾶ* ‘σκορπιός να σε φάει’. Μεταφορ. λέγεται για άσχημη γυναίκα: *ουρούτᾶ κα αρέσκιου* ‘άσχημη σαν σκορπιός’.

[Είναι άγνωστη η προέλευση της λέξης. Λατ. scorpius από το ελλην. σκορπιός.]

Αριζουσέσκου (ρ) ‘ρίζωνω’. *Αριζουσίι λα χουάρα αμεᾶ, λα κάσι, λα μούντι* ‘ρίζωσα στο χωριό μου, στα σπίτια, στα δάση’. Ρίζώνουν (*αριζουσέσκου*) τα δέντρα, τα φυτά, τα αμπέλια, οι άνθρωποι. Μεταφορ. *αβεᾶ αριζουσίτᾶ ακλό σι νου πουτεᾶ σι φούγκᾶ* ‘είχε ριζώσει εκεί και δεν μπορούσε να φύγει’. Ευχή *σι αριζουσεᾶσκᾶ φιτσόρλι τσι σι μᾶρτᾶρᾶ* ‘να ριζώσουν τα παιδιά που παντρεύτηκαν’. Η ρίζα όμως λέγεται *αρδιτσίνᾶ* (βλ. *αρδιτσίνᾶ*). Μεταφορ. *τι ακᾶτσᾶσι ντι αρδιτσίνι μούντι*. Λέγεται, όταν κανείς παντρεύεται και βρίσκει περιουσία και καλή σειρά. *Αριζουσίρε* ‘ρίζωμα’, *αριζουσίτου* ‘ρίζωμένος’.

[Από το ρίζώνω (ρίζωσα) και το προθ. α.]

Αρίκου (ρ) ‘ρίχνω, πετώ’. *Αρκᾶ μούλτι λεᾶμνι λα φόκου* ‘έριξε πολλά ξύλα στη φωτιά’, μεταφορ. ‘κάνει πολλή ζέστη’. *Μι αρίκου* ‘πέφτω επάνω με ορμή, εφορμώ’. *Τσι τι αρκάσι πρι μίνε, τσι τζᾶσου;* ‘γιατί ρίχτηκες επάνω μου, τι είπα;’. *Σι αρκᾶ πρι μάντζᾶ κου φᾶρᾶ αρσίνε κα όφκιου* ‘ρίχτηκε, όρμησε στο φαγητό χωρίς ντροπή, σαν φίδι, θεονήστικος’. ΣΥΝ. *χιμουσέσκου, σᾶλᾶγκέσκου*. Έκφρ. *αρκᾶ κεᾶτᾶρᾶ* ‘έριξε πέτρα, δεν επέστρεψε ποτέ’. *Αρίτσι τρουάχαλι* ‘ρίχνεις κοτρώνες, λες βλακειές’. *Αρίκου του αρᾶζμπόιου* ‘υφαίνω’. *Βα νι αρκάμου ταραπκα* ‘θα πηδήσουμε στις τρεις (άλμα τριπλούν). *Μι αρκᾶρᾶ* ‘με έριξαν, με αδίκησαν’. *Σι αρκᾶ φιτσόρλου* ‘ψήλωσε, μεγάλωσε το παιδί’. *Αρκᾶ φιτσόρλου κρούντου* ‘απέβαλε πρόωρα το παιδί’. Νεοελλην. *ρίχτηκε το παιδί*. *Αρίκου αλόνε* ‘αλωνίζω’, *αρίκου φούστι* ‘χτυπώ’, *αρίκου πέντουρι* ‘κακολογώ, δυσφημώ’. *Ιᾶστε αρκάτᾶ πρι φιτσόρλι* ‘είναι αφοσιωμένη, έχει αδυναμία στα παιδιά της’. *Αρκᾶρᾶ αρσίνια* ‘είναι ξεδιάντροποι’. *Σι αρκᾶ ντι ακλό* ‘μοιάζει από εκείνο το σόι’. *Μι αρικᾶ λόκλου* ‘έχω ρίγος’. *Αρκᾶρε* ‘ρίξιμο’, *αρκᾶτούρᾶ* ‘αποβολή (για γυναίκα)’, *αρκᾶτου* ‘πεταμένος, ριγμένος, εκείνος που έρχεται πεζός και χωρίς τίποτε’. *Αρκᾶτᾶ* ‘η αμφίβολης ηθικής γυναίκα, αυτή που δίνει ψωμί στους κλέφτες’ (ντα πάνε αλόρου αφούρι). Από άλλους βλαχόφωνους λέγεται *αρούκου*.

[ΝΙΚ. από το λατ. *averunco* 'αποτρέπω'. ΡΑΡ. από το λατ. *eruncare* 'μαδάω', πρβ. *ρίπτω, ρίχνω*.]

Αρινιέ (η) 'εργαλείο από σκληρό χάλυβα, με το οποίο λειαίνουν σκληρά αντικείμενα, λίμα'. *Λουάσι αρινία σι αλάντι ίπιργι*; 'πήρες τη λίμα και τα άλλα εργαλεία;'. Χρήσιμο εργαλείο ιδιαίτερα για τους μαραγκούς. *Πριάκανου* 'λίμα που λιμάρει, ακονίζει τα δόντια του πριονιού' (*πρίων* + *ακόνη*), στην Ήπειρο *πριγιάκονο*. *Τσιαπράνου* 'εργαλείο που ανοίγει και ρυθμίζει τα δόντια του πριονιού'. Στη Δυτ. Μακεδονία λέγεται *τσιαπράζι*. *Αριντεάουα* 'μικρή πλάνη, ροκάνι' (από το *αρινιέ, αράντου* (λατ. *rado* 'ξύνω', *ρεντές* 'τρίφτης, το γνωστό εργαλείο της κουζίνας'). *Ξυλοφάι* 'ξύλοφάγος, λίμα για το λίμαρισμα του ξύλου', *αρνάρι* λέγεται στη Δυτ. Μακεδονία. *Ρίνα* 'το γνωστό ψάρι' (αρχ. *ρίνη*). Το δέρμα αυτού του μεγάλου ψαριού χρησιμοποιούνταν για τη λείανση σκληρών επιφανειών. Σε λίγα νεοελλ. ιδιώματα σώζεται ο τύπος *ρινή* (Νάουσα) και το υποκορ. *ρινί* (Βέροια), διαπιστώνει ο Τσοπανάκης. Δεν υπάρχει σε καμιά από τις βαλκανικές γλώσσες. Στα νεοελληνικά η λίμα με μεγάλα δόντια λέγεται *ράσπα* (ιταλ. *raspa*). *Αρινσέσκου* και *αρουντισσέσκου* 'ρινίζω, λιμάρω', *αρινσίρε* 'λιμάρισμα', *αρινσίτου* και *αρουντισσίτου* 'λιμαρισμένος'. ΣΥΝ. *σκράμου* 'ξύνω', *αράντου*, *σκάρκινου*, *σκάρμινου* 'ξύνω μαλλιά', *σκάρμινάρε* 'λανάρισμα μαλλιών'.

[Αρχ. *ρίνη* με το προθ. *α* > *ρινίον* > *ρινί*. Νεοελλ. *ρινίσματα ξύλου* (ροκανίδι), *ρίνισμα χαλκού*, στα ΚΒ *φουρφούλι*. *Ρινίζω* 'ξύνω με λίμα, λιμάρω'.]

Αρίντου (ρ) 'γελώ, κοροϊδεύω, απατώ'. *Νου μι αρίντου ιόου* 'δεν ξεγελιέμαι εγώ'. *Σι αρίντι κου μίνε, μι ατζούιρά ντι νάπόι* 'γελάει με μένα, με κοροϊδεύει από πίσω'. Έκφρ. *αρίντι ντουμνιτζάουλου κου νόι* 'γελάει ο Θεός μαζί μας, με τις μικρότητες και τις ματαιοδοξίες των ανθρώπων'. *Λούμια τούτα αρίντι κου έλου, σι αντρά πιργέλιου* 'όλος ο κόσμος τον κοροϊδεύει, έγινε περίγελος'. Τον εξαπάτησε (*λου αρίσι*) και τον έβαλε στο χέρι. *Νου σι ιάστε φάπτα ατσέλου τσι βα μι αρίντᾶ* 'δεν έχει γεννηθεί αυτός που θα με κοροϊδέψει'. Βαριά κατάρα: *σι νου τσι αρίντᾶ μπούτζα!* 'να μην γελάσει το χείλι σου!'. *Αρίντεάρε* 'γέλιο, ξεγέλασμα'. *Σι ντισκά ντι αρίντέρι* 'σχίστηκε στα γέλια'. Όμνου *ιάστε τ'*

αρῑντέρι 'ο άνθρωπος είναι για γέλια'. Αρί̄σου 'ξεγελασμένος, εξαπατημένος', αρῑντόσου 'γελαστός'. ΑΝΤ. νιαρί̄σου 'αγέλαστος'. ΠΑΡ. γέλια (αρῑντέρι) αδιάκοπα, μυαλά κοκοριασμένα. Παντού χρειάζεται το μέτρο. Εγώ γελώ με δώδεκα και με μένα δεκαπέντε. Λέγονται και στα ΚΒ. Χαμουαρῑντου 'χαμογελώ', χαμουαρῑντᾶ ατσιᾶ 'χαμογελάει αυτή'.

[Από το λατ. rideo που πέρασε σε όλες τις νεολατινικές γλώσσες.]

Αρίτσιου (ο) 'σκαντζόχοιρος'. Εντομοκτόνο, νυχτόβιο ζώο: αρίτσιος μπαρμπερίστηκε για να πάρει τη χελώνα νύφη, σι λεᾶ μπροᾶσκα μβεᾶστᾶ. Τι τούμσι σι πέρλι σούντου κα ντι αρίτσιου 'σε κούρεψε και τα μαλλιά σου είναι σαν του σκαντζόχοιρου'. Αγαπημένη τροφή του είναι οι γλυκές ρόγες του σταφυλιού. Τις μετέφερε μέσα στη νύχτα μακριά, στο καταφύγιο των παιδιών του. Τις έκλεβε από την περιοχή Φουρίτσου (αφούρου 'κλέβω') και τις κουβαλούσε πάνω στο βουνό Σιάπκα, ώρες μακριά μέσα στη νύχτα, καρφωμένες στα αγκάθια του σώματός του. Οι παλαιότεροι στο λογοπαίγνιο Φουρίτσου – Αρίτσιου έβλεπαν και άκουγαν την πράξη των πονηρών κλεφτών που αμάρτησαν για τα παιδιά τους. Παρετυμολογούσαν όμως έτσι και το τοπων. Φουρίτσου. Είναι χρονιές που πέφτουν πολλοί σκαντζόχοιροι στα αμπέλια και κάνουν ζημιές. Όταν απειλείται, κουβαριάζεται και γίνεται μια μικρή αγκαθωτή μπάλα. Κάποιοι τον έπιαναν και τον έβαζαν στο ταψί που το χτυπούσαν από κάτω σαν τύμπανο. Εκείνος έντρομος έδινε την εντύπωση ότι χόρευε. Από εδώ η έκφραση βα τι ανσάρου του τᾶψιέ 'θα σε χορέψω στο ταψί, θα σου ψήσω το ψάρι στα χείλη, θα σε βασανίσω'. Μεταφορ. ἰάστε αρίτσιου, νου σι ακάτσᾶ ντι ἰουβά 'είναι σαν σκαντζόχοιρος, δεν πιάνεται από πουθενά. Είναι απλησίαστος και δύστροπος, πανούργος και κακότροπος'. Αίνιγμα: σούνου πάπου μαράτου κου σούλι νκᾶρκάτου 'ένας κακόμοιρος παππούς με σούβλες φορτωμένος'. Αρίτσιου 'κάλος των ποδιών'.

[Από το λατ. ericius, ιταλ. riccio. Αρίτσιος λέγεται σε διάφορα μέρη.

Στο Βόιο λένε αρίτσιος και αριτσιώνεται (ρ). Αριτσιώνεται από οργή, σηκώνονται οι τρίχες της κεφαλής του].

Αρκουρέτζου (ρ) 'κρυώνω'. Έστανου αρκουράι μούλτου 'φέτος κρύωσα πολύ, αρρώστησα από το κρύο'. Αρκουράρε 'κρυολόγημα'. Μουρί ντι

αρκουάρια 'πέθανε από το κρυολόγημα'. Αρκουρά κιρόουλου 'κρύωσε ο καιρός'. Μούλτᾶ αρκουάρε, ψόφου 'πολύ κρύο, ψόφος'. Αρκουράτου 'κρυολογημένος', χίι αρκουράτου, νου άι τσιβά 'είσαι κρυολογημένος, δεν έχεις τίποτα'. Η πιο εύκολη και καθησυχαστική διάγνωση. Παλαιότερα αλλά και ακόμη και τώρα αποδίδουν όλες σχεδόν τις αρρώστιες σε κρυολόγημα. Δεν ήξεραν και δεν πίστευαν στους ιούς. Το καλύτερο φάρμακο ήταν το τρίψιμο με τσίπουρο (αράκιε) – το πρώτο και ελάχιστο μεταβρασμένο ήταν το δυνατότερο (σπίρτο) – αλλά συχνότερα γινόταν και με ακάθαυτο πετρέλαιο. Με απλές ή κοφτές βεντούζες γινόταν κανείς περδίκι. Άνοιγαν, έλεγαν, αμέσως τα μάτια του αρρώστου. Αρκουρόσου 'κρυονιάρης'. ΣΥΝ. ζουζουράτου 'κρυονιάρης, μαζεμένος, σουφρωμένος', μγκεάρε ζουζουράτᾶ, μπουμπουράτου 'ξεπαγιασμένος'. Μεταφορ. νι αρκουρά ίνιμα 'πάγωσε η καρδιά μου με αυτά που άκουσα, είδα, έγιναν'. ΣΥΝ. αρᾶτσέσκου, πλιβρισέσκου, σέκου, νγκλέτσου, μι τζεάτζιρου. ΑΝΤ. χίου κάλντου 'είμαι ζεστός', μι νκᾶλντέτζου 'ζεσταίνομαι'.

[Από το λατ. algor, -ogis 'ψύχρα, ρίγος'].

Αρμάκιου (ο) 'κλαδί'. Τάλε σι αντού αουάτσε ούνου αρμάκιου ντι τσιρεάσι 'κόψε και φέρε εδώ πέρα ένα κλάδι κεράσια'. Βίντουλου σι φουρτούνα φράμισιρά αρμάκι ντι λα πλάτανου σι κάτζούρά πρι κάσι 'ο αέρας και η φουρτούνα έσπασαν κλαδιά του πλάτανου και έπεσαν σε σπίτια'. Μεταφορ. φεάτᾶ μσάτᾶ κα αρμάκιου 'κόρη όμορφη, λυγερή σαν κλαδάκι'. Ν χουάρά βούρά βέκλι σι μᾶρι φουμέλι, τόρα νου αρμάσι ούτι ούνου αρμάκιου 'στο χωριό υπήρξαν παλιές και μεγάλες οικογένειες, τώρα δεν έμεινε ούτε ένας κλάδος, απόγονος'. ΤΟΠ. Λᾶ Αρμάκι, περιοχή νότια του χωριού, κοντά στο Μαρούλι.

[Ο ΝΙΚ. και ο ΡΑΡ. δεν καταγράφουν τη λέξη. Νεοελλην. (ιδιωμ.) λουμάκι 'ξύλο βλαστού' < αρχ. *λείμαξ, υποκορ. λειμάκιον 'λειμώνας, κήπος' (Ανδριώτης). Ιταλ. lumaca < ελλην. λείμαξ (Meyer).]

Αρμάτᾶ (η) 'μάτσο, μπουκέτο, φορεσιά'. Νι αντούσι ντι ούνᾶ αρμάτᾶ ντι λουλούτζι, ντι αρμιάνι, ντι αγιάσμου 'μας έφερε από ένα μπουκέτο λουλούδια, χαμομήλι, δυόσμο'. Ούνᾶ αρμάτᾶ ντι λούκρι 'ένα μάτσο δουλειές'. Φεάτα μπᾶγκᾶ αρμάτα τσια μπούνα, μσάτα, τ' λα κόρου 'το

κορίτσι φόρεσε την καλή φορεσιά, την όμορφη για τον χορό'. Ειρωνικά λέγεται τσι βίνισι νκᾶρκάτᾶ κου αρμάτᾶ; 'τι ήλθες φορτωμένη με βραχιόλια (μπιτζιλίκι), περιδέραια (γκιουρντάνι), σκουλαρίκια (τσιρτσέλι), δαχτυλίδια (νέλι), χάντρες και κοσμήματα διάφορα (μουρτζέλι);'. *Αρμάτα σκουάτι νιάτι* 'η καλή φορεσιά βγάζει, αναδεικνύει νιάτα'. *Ίάστε νικά τ' αχτάρε αρμάτᾶ* 'είναι μικρή για τέτοια φορεσιά'. *Γκρεάουα αρμάτα ασούνᾶ* 'η βαριά φορεσιά κουδουνίζει'. ΣΥΝ. τσι τι στουλσίσι ακσί; 'τι στολίστηκες έτσι;' Σε ένα νυφιάτικο τραγούδι ακούγεται και ο στίχος: *τι αλᾶξίμου, τι στουλσίμου, τι αρμᾶτουσίμου* 'σε ντύσαμε, σε στολίσσαμε, σε αρματώσαμε'. *Αρμᾶτουσέσκου* 'αρματώνω', *αρμᾶτουσίρε*, *αρμᾶτουσίτου*. Στην Ήπειρο *αρμάτα* 'τα αργυρά κρεμαστά γυναικεία κοσμήματα και ο εφοδιασμός των γιδοπροβάτων με κουδούνια' (Μπόγκας).

[*Αρμάτα, αρματωσιά.*]

Αρμένου (το) 'χαμομήλο'. Συνήθως μόνο στον πληθ. *αρμεάνι*: *λιχῶνα βα αρμεάνι τ' τσούπλου* 'η λεχῶνα θέλει χαμομήλι για το μωρό'. Από την αρχαιότητα του απέδιδαν θεραπευτικές ιδιότητες. Τα μωρά μεγάλωναν με χαμομήλι και θεωρούνταν καλό φάρμακο για τον επιλόχειο πυρετό και τους κοιλόπονους. Σήμερα οι γιατροί είναι επιφυλακτικοί για τη συχνή χρήση του και τις μεγαλύτερες ποσότητες. *Βίνι πριμουβεᾶρα, πρίντι σι αντουνάμου αρμεάνι* 'έφτασε η άνοιξη, πρέπει να μαζέψουμε χαμομήλι'. Το ταπεινό ανοιξιάτικο χαμομήλι είναι αφέψημα αγαπητό. Αρωματικό, θεραπευτικό, αναζωογονητικό. Τα σπίτια που μύριζαν χαμομήλι είχαν συνήθως λεχῶνα και μωρά. Στη Δυτ. Μακεδονία (Βλάστη) *αρμένι*. Στην περιοχή Βοΐου *αρμένι* λένε τη μαργαρίτα που είναι μεγαλύτερη από το χαμομήλι. *Αρμένι* και στη Θεσσαλία. Στη Σαμοθράκη *αρμένης* 'χαμομήλι' (Ν. Κατσάνης). Σε άλλα μέρη της Ελλάδας με διάφορα φυτά, κυρίως χαμομήλι, αρμενίζονται οι λεχῶνες: *αρμένισε* ή *αρμενίστηκε* η λεχῶνα; *Αρμενιάζω* 'θυμιατίζω με χαμομήλι άρρωστο για να γιάνει' (Ι.Λ.).

[Από το αρχ. *όρμινον*, είδος οσπρίου ή φυτού. Υπήρχε το ήμερο και το άγριο *όρμινον*. Ίσως με παρετυμολογία προς το εθνικό όνομα *Αρμένος* έγινε *αρμένι* και υποκορ. *αρμενάκι*. Ίσως είναι το αρχ. *ηράνθεμον* ή *ανθεμίσ* 'ανθός της άνοιξης'.]

Αρμίνου (ρ) ‘μένω, διαμένω, κατοικώ’. *Ἰου αρμίνι*; ‘πού μένεις, κατοικείς;’. *Αρμάσου τρέι μέσι ντι τζίλι ν Σᾶρούνα* ‘έμεινα τρεις μήνες στη Θεσσαλονίκη’. *Αρμάσου του μέσε ντι ν κάλε, σίγκουρου* ‘έμεινα στη μέση του δρόμου, μόνος’. *Λι κιντού τούτι σι αρμάσι γκουλισάνου* ‘τα έχασε όλα και έμεινε γυμνός’. *Αρμάσου κα κιντούτου ντι μίντι* ‘έμεινα σαν χαμένος στο μυαλό’. *Αρμάσου* ‘καθυστερημένος, λειψός’. *Ἰάστε νᾶθεᾶμᾶ αρμάσου* ‘είναι λίγο καθυστερημένος’. Έκφρ. *αρμάσι κα κουπρία ντι λα γίνε* ‘έμεινε σαν την κοπριά στο αμπέλι. Μόνος, εγκαταλειμμένος’. *Αρμάσι νιμᾶρτάτᾶ σι φᾶρᾶ πᾶρίντσι* ‘έμεινε ανύπαντρη και χωρίς γονείς’. *Αρμάσι γκρεᾶου* ‘έμεινε έγκυος’. *Λι αρμάσι κίπιτλου* ‘του έμεινε μεράκι’. *Νου αρμίνι ντι ιουβά, νου αστουσέστι* ‘δεν λείπεις από πουθενά, είσαι παντού πανταχού παρών’. *Αρμᾶσᾶτούρᾶ* ‘απομεινάρι’: *αρμᾶσᾶτούρι ντι μάντζᾶ* ‘απομεινάρια φαγητού’. *Αρμίνεᾶρε* ‘διαμονή’. Συγγέεται με το *Αρμᾶνου* ‘Αρμάνος, Ρωμιός’.

[Από το λατ. *remaneo* ‘διαμένω, μένω’.]

Αρμουζέσκου (ρ) ‘οσμίζομαι, μυρίζω, αναδίδω ευχάριστη ή δυσάρεστη μυρωδιά’. Σε άλλα βλαχόφωνα χωριά λέγεται *ανιουρζέσκου*. *Αρμουζεᾶστι λᾶνα ᾶρσᾶ, σκρούμου* ‘μυρίζει καμένο μαλλί, καπνιά’. *Πιάστιλε αρμουζεᾶστι ντι λα κάπου – στίου αλά νᾶκᾶ ατζούμσι λα κᾶντᾶ*; ‘το ψάρι μυρίζει από το κεφάλι’ – ‘το ξέρω αλλά μήπως η μυρωδιά έφτασε στην ουρά;’. Ο έξυπνος Βλάχος που μύριζε την ουρά του ψαριού είχε έτοιμη την απάντηση. *Τ’ Πάστι αρμουζεᾶστι κάσα τούτα* ‘το Πάσχα μοσχομυρίζει όλο το σπίτι’. *Αρμουζί πριμουβεᾶρᾶ* ‘μύρισε άνοιξη’. Ο κλέφτης μυρίζεται (*αρμουζεᾶστι*) τα χρήματα και τα πλούσια σπίτια. *Νιέστι αρμουζί σι γίνι ντιβᾶρλίγκα* ‘κάτι μυρίστηκε και έρχεται γύρω γύρω’. *Αρμουζίρε, μιρουδιᾶου* ‘μυρωδιά’, *μιρουδάτου* ‘μυρωδάτος’. Μυρίζουν (*αρμουζέσκου*) τα λουλούδια, τα αρώματα, τα φαγητά, ο βασιλικός και ο δυόσμος, τα ψάρια, τα χνώτα κ.ά.

[Από το *μυρίζω* (*μύρισα*) < μσν. *μυρίζω* < αρχ. *μυρίζω* ‘αλείφω με μύρα’, πρβ. *όζω, οσμίζομαι, οσμή*.]

Αρμπουρου (ο) ‘βελανιδιά, δρυς, δέντρο’. *Ἄστατζᾶ λα μούντε βα τᾶλιέμου ᾶρμπουρι* ‘σήμερα στο δάσος θα κόψουμε βελανιδιές’. Επειδή η βελανιδιά στα ορεινά μέρη είναι το επικρατέστερο δέντρο,

κάθε δέντρο πήρε το όνομά της. *Άρμπουρι* όλα τα δέντρα. *Τάλιάρᾶ* *άρμπουρι* *σι* *απουρτάρᾶ* *μούλτου* *κιρεστέ* *ν* *χουάρᾶ* ‘έκοψαν δέντρα και κουβάλησαν πολλή ξυλεία για οικοδομές στο χωριό’. Την ίδια σημασία έχει και στους ελληνόφωνους της κάτω Ιταλίας (Κατσάνης, 1990, 104). Τα τρυφερά βλαστάρια της βελανιδιάς είναι άριστη τροφή για τα γίδια και το βελανίδι (*γκλίντινᾶ*) για τα γουρούνια. *Φιτσόρλι* *σι* *αλινάρᾶ* *πρι* *άρμπουρου* *τα* *σι* *μπάγκᾶ* *λεάγκανου* ‘τα παιδιά ανέβηκαν στο δέντρο για να βάλουν, να δέσουν κούνια’. *Αρμπουρίκου* υποκορ. ΣΥΝ. *δέντρου* (πληθ. *δέντρουρι*). *Τζουνεάπινε* ‘κέδρος’, *κόρνου* ‘κρανιά’. *Κάμα* *σᾶνᾶτόσλου* *λέμνου* *ιάσι* *ντι* *κόρνου* *σι* *ντι* *πᾶρνάρια* ‘το πιο γερό ξύλο βγαίνει από κρανιά και από πουρνάρι’. *Κᾶρλίγκου* *ντι* *κόρνου*, *βεάργκᾶ* *ντι* *κόρνου* ‘γκλίτσα από κρανιά, βέργα από κρανιά’. *Κόρνι* ‘κράνα’. Με αυτά κάνουν γλυκό και ποτό. Υπάρχουν πολλά είδη δέντρων. Το *φράσιμου* είναι ένα χαμηλό δέντρο. Από το ξύλο του οι σαμαράδες κάνουν σαμάρια και οι γυναίκες βαφή για τα μάλλινα ρούχα. *Βαψέσκου* *τᾶμπᾶρλι*. *Κάρπινου* ‘γαύρος’. Το ξύλο είναι σαν της οξιάς. Κάνουν ρόδες για κάρο.

[Από το λατ. *arbor*, *-ore(m)* ‘δέντρο’.]

Αρναπόκε (η) ‘ακατέργαστο μαλλί προβάτου, αρναπόκι’. Η λέξη είναι ευρύτερα γνωστή σε διαλέκτους και ιδιώματα του ελληνικού χώρου, είναι όμως και μια πανάρχαιη λέξη. “Πόκον άρσενος οίος” ‘μαλλί αρσενικού προβάτου’ (Ιλ. Μ., 451). Στην εκκλησιαστική γλώσσα “ο πόκος ο εύδροσος”. Στο Λιβιάδι *αρναπόκε* λένε το δέρμα του αρνιού μαζί με το μαλλί. Όταν άρχιζε η σφαγή των αρνιών ή όταν για κάποιο λόγο ψοφούσαν, οι μητέρες προβατίνες δεν δέχονταν να θηλάσουν άλλα, ξένα αρνιά. Τα μύριζαν και τα απωθούσαν. Γι’ αυτό έδεναν επάνω τους το αρναπόκι του δικού τους αρνιού, το μύριζαν και το δεχόταν. Στην Ήπειρο *αρνουπόκι* ‘δεύτερο μαλλί’ (από κοιλιά, πόδια, ουρά). Στη Δυτ. Μακεδονία *αρνουπόκι* ‘μαλλί αρνιού’.

[Από το αρχ. *αρνός* + *πόκος*, *πέκω* ‘ξαίνω μαλλί, κουρεύω’ > *πόκος* > νεοελλ. *ποκάριον*, υποκορ. > *ποκάρι* ‘κομμάτι μαλλιού’. *Πόσα* *ποκάρια* (*πουκᾶρι*) *μάζεψες* *σήμερα* *στο* *κούρεμα* (*τουντεᾶρε*); “Η παρουσία της λέξης “αρναπόκε” και στα βλάχικα ιδιώματα αποτελεί

σοβαρή ένδειξη για την παρουσία της στην αρχαία μακεδονική και ηπειρωτική διάλεκτο” (Τσοπανάκης, 1993, 78).]

Αρνᾶσκισέσκου (ρ) ‘τακτοποιώ, συγυρίζω’. *Αρνᾶσκισί κάσα τούτα* ‘συγύρισε όλο το σπίτι’. Είναι η ηπιότερη και συχνότερη μορφή της καθαριότητας του σπιτιού σε σχέση με τη γενική (πούλμπερι, ντισπουλεᾶρε ‘ξεκαθάρισμα, ξεβρόμισμα’). *Αρνᾶσκισίρε* ‘συγύρισμα’, *αρνᾶσκισίτου* ‘συγυρισμένος’. *Νικουκίρα μάκᾶ τζούα τούτα κου αρνᾶσκισίρια* ‘η νοικοκυρά τρώει όλη τη μέρα με το συγύρισμα’. Το συγύρισμα απαιτούσε το σκούπισμα (*αρνέσκου*) και το τίναγμα (*ασκούτουρου*). Μεταφορ. θα σε συγυρίσω (*αρνᾶσκισέσκου*) εγώ, θα σε τακτοποιήσω (απειλή). Οι κλέφτες το συγύρισαν (*αρνᾶσκισίρα*) καλά το σπίτι, το ξεγύμνωσαν (*γκουλίρα*). Λέγεται και *σιγισσέσκου*: *σιγισσί, λουάι σι ούνου πεᾶτικου* ‘συγύρισα, πήρα και ένα πανί’.

[Από το *ανασκυράω* (*ανασκύρσα*), *ανασκυρίζω*, *αναγυρίζω*. Ίσως από το αρχ. *σκυράω* ‘σκιρτώ, χοροπηδώ’. Στην Ήπειρο λένε *ανασκυράω το σπίτι*.]

Αρνέτζου (ρ) ‘ξεχειμάζω’. *Του αρνάτᾶ έσανου; -αρνάμου γκιόσου λα Κούλια* ‘πού ξεχειμάσατε φέτος; Ξεχειμάσαμε κάτω στην Κούλια’. Στα νότια του χωριού έβρισκαν μέρη απάνεμα και προσήλια (*απάγγιου σι σουρίνου*). *Αφλάμου μπούνου κέπτου* ‘βρήκαμε καλό στήθος, αγκαλιά’. *Αρνεᾶτζᾶ* (απρόσ.) ‘χειμωνιάζει’. *Λο σι αρνεᾶτζᾶ* ‘πήρε να χειμωνιάζει’. *Αρνίου* ‘χειμαδιό’. *Τράμνα αέστα βα νι ντιπουνέμου μα νγκιόσου, αφλάμου ούνου μπούνου αρνίου* ‘αυτό το φθινόπωρο θα κατεβούμε πιο χαμηλά, βρήκαμε ένα καλό χειμαδιό’. *Αρνίουρι κάλντουροάσι* ‘ζεστά χειμαδιά’.

[Από το λατ. *hibernio*, ΚΒ *ιάρνᾶ* ‘χειμώννας’, λατ. *hiberna*.]

Αρντου (ρ) ‘καίω’. *Φόκλου σι λάμπα νίκα άρντου* ‘η φωτιά και η λάμπα ακόμη καίνε’. *Άρσιρα χουάρα σι λούμια σι αφλά κου φᾶρᾶ κάσᾶ* ‘κάψανε το χωριό και οι άνθρωποι βρέθηκαν χωρίς σπίτι’. *Μι άρσι πιπέργια, σι άρσι μάντζα* ‘με έκαψε η πιπεριά, κάηκε το φαγητό’. *Μι άρντου* ‘καίγομαι’. Καίγομαι στον πυρετό, στη φωτιά, στον ήλιο. *σι κᾶντᾶ στράπια σι μι άρντᾶ* ‘να πέσει αστραπή να με κάψει’. Μεταφορ. *κου φᾶρᾶ πλουάε σι άρσι λόκλου τούτου* ‘χωρίς βροχή καήκε όλος ο τόπος’. *Σι άρσι φεᾶτα κου μπᾶρμπάτλου ατσέλου, χᾶρᾶμισί νιάτιλι*

‘κάηκε, καταστράφηκε το κορίτσι με εκείνον τον άντρα, χαράμισε τα νιάτα’. Σι άρσι ‘κάηκε από κακιά γυναίκα, νύφη, πεθερά’. Με κατέστρεψες (μι άρσισι) με τις δουλειές, με τις συμβουλές, με τη συμπεριφορά σου. Νι άρσιμου νι σκρουμάμου ‘καήκαμε, γίναμε καπνιά, πάθαμε ολοκληρωτική καταστροφή’. Έκαψε (άρσι) καρδιές, τον έκαψε ο χάρος. Χίου άρσου κου φεάτα ασιά ‘είμαι ερωτευμένος με αυτό το κορίτσι’. Χίου άρσου ντι σεάτε ‘είμαι καμένος από δίψα’. Βα ου άρντου αστάσεάρά ‘θα το κάψω σήμερα το βράδυ, θα γλεντήσω’. Ου άρσισι τάμπάρια, ντι νόι βα λεάι καϊρέτε; ‘την έκαψες την κάπα, την κατέστρεψες τη ζωή, από μας θα πάρεις κουράγιο;’. Φάρινάρσα, φάρινά άρσα ‘καμένο αλεύρι’. Η γνωστή σάλτσα, σπεςιαλιτέ του χωριού, που πάει με πολλά φαγητά. Αρντεάρε ‘κάψιμο’, άρσου ‘καμένος’. Άρσουλου σουφλά σι του μάρκάτου ‘ο καμένος φυσάει και στο γιαούρτι’. Αρμουζεάστι άρσου ‘μυρίζει καμένο’.

[Από το λατ. ardeo.]

Αρόντου (ρ) ‘ροκανίζω, μασώ, κατατρώνω’. Τσι αρότζι ακλό; ‘τι ροκανίζεις εκεί; τι τρώς;’. Κάνλι αρόντου ράσιλι ‘τα σκυλιά ροκανίζουν τα κόκαλα’. Τα γιδοπρόβατα και οι αγελάδες τη νύχτα ξαναμασούν (αρόντου) την τροφή της ημέρας. Ροκανίζει (αρράντι) από ένα αμπέλι, περιβόλι, από ένα πλουσιόσπιτο. Μεταφορ. αρουντά μούλι άνλι ασελί ‘ροκάνισε, έφαγε πολλά εκείνα τα χρόνια. Εκμεταλλεύτηκε την υψηλή θέση και το αξίωμά του’. Άρε αρράσα φούστι ‘έχει φάει ξύλο με το τσουβάλι’. ΣΥΝ. μεάστικου ‘μασώ’, αρράμιγκου ‘μασώ, αναμασώ’, μάκου ‘τρώω’.

[Από το λατ. arrodo ‘περιτρώγω’, μεταφορ. ‘διαβάλλω’.]

Αρόστου (ο). Παραδοσιακό, επίσημο φαγητό. Χιάρπι αρόστουλου τ’ λα νούμπτᾶ, αρμουζί μάχᾶλᾶουλου ‘βράζει το ρόστο για το γάμο, μοσχομύρισε η γειτονιά’. Ντουμίνικα βα αντράμου ούνου αρόστου, λου άμου του νάρια ‘την Κυριακή θα κάνουμε ένα ρόστο, το έχω στη μύτη μου’. Κοκκινιστό ειδικής συνταγής με πολλά μπαχαρικά (μοσχοπίπερο και μαυροπίπερο). Νίκα αβέμου του μίντε αρόστουλου ντι λα νούμπτᾶ ‘ακόμη θυμούμαστε το ρόστο του γάμου’.

Στους γάμους πλούσιων και φτωχών βράζει σε μεγάλα καζάνια ώρες πολλές. Δεν συνηθιζόταν παλαιότερα το μοσχάρι – και δεν το

εκτιμούσαν πολύ – γι' αυτό το ρόστο παρασκευάζεται από μεγάλα ζώα, πρόβατα και γίδια, που φημίζονται για την νοστιμιά τους, γιατί είχαν και το απαραίτητο λίπος (κάρνε γκράσᾱ). Μοσχομυρίζει η γειτονιά και το γαμήλιο τραπέζι είναι για όλους. Και σήμερα το αρόστου είναι το επίσημο φαγητό όχι μόνο στους γάμους. Το άρωμα του μοσχοπίπερου και του μαυροπίπερου κυριαρχεί. Οι καλές μαγείρισσες ξέρουν τα μυστικά των μπαχαρικών και τους συνδυασμούς τους. Ξέρουν πού, πότε και γιατί χρειάζεται το κάθε μπαχαρικό. Το φαγητό δεν έχει μόνο τα υλικά του, λένε, έχει και το πρόσωπό του. Γι' αυτό δοκιμάζουν και ξαναδοκιμάζουν το φαγητό, ώσπου να πετύχουν την τέλεια σύνθεση και την αρμονία των υλικών και των ηδονικών μπαχαρικών. Κάθε τζούᾱ αρόστου, αρόστου, μάνε βα μᾱκᾱμου ουρτζίτσι χεᾱρτι 'κάθε μέρα ρόστο, ρόστο, αύριο θα φάμε βραστές τσουκνίδες'. Λέγεται σαρκαστικά.

[Από το ιταλ. agrostο, νεοελλ. ρόστο.]

Άρου (ρ) 'οργώνω, καλλιεργώ'. *Τάτα νι σι ντιπούσι νγκιόσου λα κάμππου σι αρᾱ άγκρουλου* 'ο πατέρας μου κατέβηκε κάτω στον κάμπο και όργωσε το χωράφι'. *Λου τουρνᾱμου, λου αρᾱμου σι λου αντράμου βράγκου* 'το οργώσαμε, το περάσαμε και δεύτερο ελαφρότερο όργωμα και το κάναμε έτοιμο για καλλιέργεια'. *Αράτου* 'οργωμένος'. *Σᾱπάτου σι αράτου λόκου* 'σκαμένος και οργωμένος τόπος'. ΣΥΝ. *βράγκουέσκου* 'ανοίγω αυλάκι, οργώνω'. *Βράγκουίμου άγκρουλου*. Λέγεται και *αυρουγκουέσκου* (ελλην. αύλαξ). *Φάκου άγκρου* 'κάνω χωράφι, οργώνω'.

[ΡΑΡ. από το λατ. ago 'οργώνω, καλλιεργώ', πρβ. το αρχ. αρώ, αροτής και τα αροτριώ, άροσις, αρόσιμος. Έχουν κοινή ινδοευρωπαϊκή προέλευση.]

Αρούγκᾱ και ρούγκᾱ (η) 'ρόγα, μισθός, ανταμοιβή'. *Τι ακᾱτσᾱσι κου αρούγκᾱ;* 'πιάστηκες, μισθώθηκες με ρούγα;' *Λα κουπία αλ Γιάγκου λουκράι κου αρούγκᾱ κα πικουράρου ντόι άνι* 'στο κοπάδι του Γιάγκου δούλεψα με ρόγα σαν βοσκός δυο χρόνια'. Οι βοσκοί έκλειναν συμφωνία με τους τσελιγκάδες για ένα εξάμηνο, από 26 Οκτωβρίου (Αγίου Δημητρίου) ως τις 23 Απριλίου (Αγίου Γεωργίου). Ήταν για αυτούς βαριές γιορτές (*σᾱρμπᾱτόρι γκρέι*). Του Αγίου Γεωργίου

έσφαζαν αρνιά. Κρατούσαν πάντοτε δυο καλά αρνιά, ένα για αυτή τη μέρα και ένα για τη Λαμπρή. Τη συμφωνία μπορούσαν να την ανανεώσουν και για το άλλο εξάμηνο. *Σι σισί*, έλεγαν, 'στήθηκε (ίστημι), όρισε τον εαυτό του στη θέση του βοσκού'. Συστήθηκα, έκλεισα συμφωνία. Στη Δυτική Μακεδονία λένε *στοιχήθηκα*.

Γίνονταν πολλές ζυμώσεις με κανόνες ελεύθερης αγοράς. Ποιος τσομπάνος θα πάρει το καλύτερο κοπάδι, τον πιο χουβαρδά αφεντικό και την πιο ανοιχτοχέρα και νοικοκυρά αφέντρα; Τα αφεντικά συζητούσαν και προσπαθούσαν να εξασφαλίσουν – απαιτούνταν καλές συστάσεις και προϋπηρεσία – τους καλύτερους, τους πιο έμπιστους και φτηνούς πιστικούς. Ο πιστικός ήταν ρογιασμένος βοσκός. Η συμφωνία, πάντοτε "καλή τη πίστει", μαζί με το μισθό προέβλεπε ένα ζευγάρι τσαρούχια και ένα καρβέλι ψωμί κάθε μέρα. Το ψωμί – ένα στόμα παραπάνω – δεν κόστιζε τόσο, όσο τα τσαρούχια που ζύγιζαν 4 – 5 οκάδες. Με αυτά θα πολεμούσαν τις πέτρες, τα τρόχαλα, τα χιόνια και τις βροχές. Το πρώτο εξάμηνο ήταν ιδιαίτερα βαρύ (χειμώνας, γεννητούρια, άρμεγμα και όλα τα επακόλουθα). Γι' αυτό οι βοσκοί που έμπαιναν στη ρόγα (*αρούγκᾶ*) εύχονταν τ' *Άι-Γιωργιού* να φέξει 'να περάσει το εξάμηνο σαν μια νύχτα και να ξημερώσει η ποθητή μέρα'. Στη ρούγα έμπαιναν οι ακτήμονες και οι φτωχοί άνθρωποι του χωριού. Γι' αυτό, όταν έλεγαν *μπανεάτζα κου αρούγκᾶ*, εννοούσαν ότι είναι πολύ φτωχός.

Σε πολλά μέρη της Ελλάδας και ο μισθός για το υπηρετικό προσωπικό – αγρότες που δουλεύουν σε ξένα χωράφια – λέγεται *ρόγα*. *Ρουγοβύζι* (ιδιωμ.) 'η ξένη γυναίκα που βυζαίνει μωρό με μισθό'. Στην Ήπειρο *ρουγιάσκα στον τσέλιγκα* 'είμαι ρογιασμένος', *ρουγιάρκα πρόβατα* 'τα πρόβατα που δίνονταν στο βοσκό με μισθό κατά κεφαλή' (Μπόγκας). *Αρουγκέτζου* 'μισθώνω'. *Λου αβεά αρουγκάτᾶ σι πάσκᾶ βᾶτσι σι κάλι* 'τον είχαν μισθώσει να βοσκάει γελάδια και άλογα'. *Αρουγκάτου* 'μισθωμένος', *αρουγκάρε* 'μίσθωση'.

[Μσν. *ρόγα* < λατ. *erogo* 'αποδίδω χρηματική αμοιβή'.]

Αρούγκᾶ και *ρούγκᾶ* 'δρόμος, σοκάκι'. *Αρνίμου αρούγκα τούτα* 'σκουπίσαμε όλο τον δρόμο, το σοκάκι'. *Τρικούρᾶ πρι του αρούγκᾶ* 'πέρασαν από τον δρόμο'. Σημαίνει και ανοιχτό μέρος, αλωνάκι,

αλάνα για τα παιχνίδια των παιδιών και τους χορούς. Πυκνοκατοικημένο όπως είναι το χωριό έχει λίγες τέτοιες μικρές αλάνες, γι' αυτό και σε όλους γνωστές με το όνομά τους. Σι ντούσιρᾶ του αρούγκᾶ, λᾶ Αγιανάργιρι 'πήγαν στο αλωνάκι, στους Αγίους Αναργύρους', που βρίσκεται πίσω από την εκκλησία. Ύστερα από τον "τρανό χορό" του Πάσχα που γινόταν στο Κιόσκι, οι κοπέλες του κάτω μαχαλά και άλλες συνέχιζαν τον χορό τους σε άλλο χοροστάσι. Φιτσόρλι τζούα τούτα σι ατζόκου του αρούγκᾶ 'τα παιδιά όλη τη μέρα παίζουν στο αλωνάκι'. Σε άλλα ΚΒ ιδιώματα αρούγκᾶ 'είσοδος, μπασιά σε στρούγκα'.

[Από το λατ. ruga 'ρυτίδα, δρόμος', ιταλ. ruga, νεοελλην. (ιδιωμ.) ρούγα.]

Αρούδικου (ρ) 'γλιστρώ'. Αρούδικου μούλτου πρι γκλέτσου 'γλιστρώ πολύ πάνω στον πάγο'. Γλίστρησε (αρουδικᾶ) και χτύπησε άσχημα. Μεταφορ. αρούδικᾶ λίμπα λι, νου σι ανγκιάδικᾶ κου τσιβά 'γλιστράει η γλώσσα του, φλυαρεί, δεν σκοντάφτει με τίποτε, είναι πολυλογάς'. Αρουδικάρε 'γλίστρημα', ιάρνα νι ιάστε φρίκᾶ ντι αρουδικάρε 'το χειμώνα φοβάμαι το γλίστρημα'. Κάλεα ασιᾶ λα κατίφουρου αρούδικᾶ μούλτου 'ο δρόμος αυτός στον κατήφορο γλιστράει πολύ'. Άπα σι μάντζα αρούδικου πρι γκᾶργκᾶλάνου 'το νερό και το φαγητό γλιστρούν στον λάρυγγα'. Αρουδικᾶτούρᾶ 'γλίστρα', αρουδικάτου.

[ΝΙΚ. και ΡΑΡ. από το λατ. lubrico 'κάνω κάτι ολισθηρό' (lubricus).

Στα Λεξικά τους καταγράφονται οι τύποι αρούντικου και αρούνικου 'γλιστρώ'.]

Αρούμινου (ρ) 'αριθμώ, μετρώ, υπολογίζω'. Αρουμινᾶ πάνᾶ του ούνᾶ σούτᾶ 'αρίθμησε ως το εκατό'. Ακάρι πουᾶτι σι αρούμινᾶ κούτι ἄρε τρικούτᾶ; 'ποιος μπορεί να μετρήσει πόσα έχει περάσει;'. Λι αρουμινᾶι μούλτι ὀρι σι λι αφλάι αχᾶντι 'τα μέτρησα πολλές φορές και τα βρήκα τόσα'. Όμλου πρότα αμβεᾶτσᾶ σι αρούμινᾶ σι νταπόᾶ σι δγιβᾶσιᾶσκᾶ 'ο άνθρωπος πρώτα μαθαίνει να μετράει και έπειτα να διαβάζει'. Νᾶϊντε τ' Στᾶ-Μᾶρίε βα νι αρουμινᾶμου πάλι, μακάριμου σι χίμου του μέτρον 'του χρόνου, την ημέρα της Παναγίας, θα μετρηθούμε πάλι, μακάρι να είμαστε στο μέτρο, να μην έχει χαθεί κανείς'. Αλιούμτρεα λι αρούμινᾶ ὀμλου σι αλιούμτρεα λι ουρσεᾶστι Ντουμνιτζᾶουλου 'αλλιώς

το υπολογίζει ο άνθρωπος και αλλιώς τα ορίζει ο Θεός'. Έλα, σι νι αρουμινάμου! 'έλα να αναμετρηθούμε!'. Αρούμινου τζίλι, κάρτσι, πάράτζι, κάλεα 'μετρώ μέρες, βιβλία, χρήματα, τον δρόμο'. Έκφρ. λι αβεάμου αρουμινάτᾱ γκίνε, κούντου λουάι λούκρουλου 'τα είχα υπολογίσει καλά, όταν ανέλαβα τη δουλειά'. Αρίνα νου σι αρούμινᾱ 'η άμμος δεν μετριέται'. Σι αρούμινᾱ σι έλου τ' όμου 'μετριέται και εκείνος για άνθρωπος'. Αρουμινάρε 'μέτρημα, μέτρηση', αρουμινάτου 'μετρημένος'. Σούντου τούτι αρουμινάτι κου ανγκᾱτάνου 'είναι όλα μετρημένα με προσοχή'. Μούλτου αρουμινάτᾱ μγκεᾱρε 'πολύ μετρημένη, λογική γυναίκα'. Ακάρι ιάστε σι φούγκᾱ, ιάστε σιμνάτου σι αρουμινάτου ντι νσούσου 'όποιος είναι να φύγει είναι σημαδεμένος και μετρημένος από πάνω, από τον Θεό'. Νούμιρου ή αριθμό 'αριθμός'. Σε άλλους βλαχόφωνους νούμιρου (ρ) 'αριθμός'.

[Από το λατ. numero με το προθετ. α, numerus 'αριθμός'.]

Αρούπου (ρ) 'σχίζω, αποσπώ'. Φεάτα αρούπι κάρτσια 'το κορίτσι έσχισε το βιβλίο'. Σι αρούπιρᾱ στράνιλι 'σχίστηκαν τα ρούχα'. Σι νου απρόκι λα ντᾱβᾱρε κᾱ βα τι αρούπᾱ κᾱνλι 'να μην πλησιάσεις στο μαντρί, γιατί θα σε ξεσκίσουν τα σκυλιά'. Μεταφορ. μι αρούπου του πλᾱντζεᾱρε, του μπότσι 'σχίστηκα στο κλάμα, στις φωνές'. Μι αρούπου κου λούκρουλου 'σχίστηκα στη δουλειά'. Ούνου όμου σι τι αρούπᾱ νίλα 'ένας άνθρωπος να σου σχίζει την καρδιά, αξιολύπητος'. Αρούπιμου τζεᾱνα νσούσου, νγκιόσου 'κόψαμε το βουνό, το διασχίσαμε, πάνω, κάτω'. Αρουπεᾱρε 'σχίσιμο', αρούπτου 'σχισμένος'. Ιαρά αβούτου σι αλᾱγκᾱ αρούπτου κα κουρμπέτου 'ήταν πλούσιος και γύριζε ξεσχισμένος σαν ζητιάνος'. Σκωπτικό δίστιχο: προυτουμαγιά, πανταλόνια αρούπᾱ | και τα πουλιά μπούτσι ντι κούρου ναφουᾱρᾱ 'Πρωτομαγιά, σχισμένο παντελόνι και τα πουλιά με τα γυμνά του πισινού τους έξω'. Ελληνικές και ΚΒ λέξεις ανάκατες. Το ομόηχο αρούπου 'γκρεμός, βάραθρο' (λατ. rupes). Καταρούπου 'κατασχίζω' (σύνθετο με πρόθ. κατα-): σι καταρούπιρᾱ, σι ντιπιράρᾱ 'καταξεσκίστηκαν, μαδήθηκαν'.

[ΡΑΡ. και ΝΙΚ. από το λατ. abrumpro.]

Αρουσᾱσκου (ρ) 'κοκκινίζω'. Αρουσᾱρᾱ τσιρεᾱσλι 'κοκκίνησαν τα κεράσια'. Αρουσᾱμου ντι σουᾱρλε 'κοκκινήσαμε από τον ήλιο'.

Αρουσά λόκλου ντι σάντζιλι τσι σι βιρσά ‘κοκκίνισε ο τόπος από το αίμα που χύθηκε’. Μεταφορ. *αρουσάμου ντι αρσίνε* ‘κοκκινήσαμε από ντροπή’. Κοκκίνησε (*αρουσά*) ο κάμπος από τις παπαρούνες, το ποτάμι από το αίμα, η μύτη από το κρύο. Κοκκίνησαν (*αρουσάρᾶ*) τα μάτια από το κλάμα κ.ά. *Αρόσου* ‘ξανθός, κόκκινος, ρούσος’, *αρουσάμε* ‘κοκκίνισμα’. ΤΟΠ. *Λα Ρούση, Λα Ρούσα* ‘Ρούσα, παλιός οικισμός βόρεια το Λιβαδίου, από όπου, κατά την παράδοση, κατέβηκαν στο Λιβάδι οι πρώτοι κάτοικοι’. ΕΠ. *Βαρβαρούσης* (μπαρμπαρούσης ‘κοκκινογένης’) και παρατσούκλι *Αρούσης* ‘κοκκινοτρίχης’. *Ρούσα* ‘κοκκινομάλα’.

[Από το λατ. *russus*, νεοελλ. *ρούσος, ρούσα*, π.χ. *ρούσα παπαδιά*.]

Αρουσουνέτζου (ρ) ‘ντροπιάζω’. *Νου βόι σι τι αρουσουνέτζου* ‘δε θέλω να σε ντροπιάσω’. *Αρουσουνά φουμεᾶλια* ‘ντρόπιασε την οικογένεια’. Η τιμή της οικογένειας και η υπόληψή της είναι το πρώτο στην κλίματα των αξιών. Κριτήριο για την κοινωνική συμπεριφορά των ατόμων. *Μι αρουσουνέτζου* ‘ντροπιάζομαι’. *σι αρουσουνά κου ατσεᾶλι τσι αβτζί τ’ τίνε* ‘ντροπιάστηκε με αυτά που άκουσε για σένα’. Καθημερινή συμβουλή των γονιών προς τα παιδιά ήταν να μην τους ντροπιάσουν, γιατί δεν θα είχαν μούτρα να βγουν έξω στην κοινωνία: *μᾶτριᾶ γκίνε σι νου νι αρουσουνέτζι. Αρουσουνάρε μᾶρε!* ‘μεγάλη ντροπή!’. *Αρουσουνόσου* ‘ντροπαλός’, *νιαροσουνόσου* ‘ξεδιάντροπος, ξετσίπωτος’. ΣΥΝ. *χᾶντᾶκουσέσκου* ‘χαντακώνω’. *Νι χᾶντᾶκουσί* ‘μας χαντάκωσε’. *Νι αντράμου αμπίργιου ν χουᾶρά* ‘ρεζιλευτήκαμε στο χωριό’. *Νι λουᾶρά ν γκούρά* ‘μας πήραν στο στόμα, μας σχολίασαν επικριτικά’.

[Από το *αρσίνε* και *αρουσίνε* ‘ντροπή’, λατ. *rosinus (rosa)* ‘κόκκινος’.]

Αρουτζίνᾶ και ρουτζίνᾶ (η) ‘σκουριά, μιζέρια, φτώχεια, κακομοιριά’. *Ούνᾶ μπᾶνᾶ αρουτζίνᾶ* ‘μια ζωή φτώχεια και κακομοιριά. Δεν μπόρεσε να σηκώσει κεφάλι από τη σκληρή δουλειά και τη μιζέρια’. *Λου μᾶκᾶ αρουτζίνα* ‘τον έφαγε η φτώχεια, σκούριασε μέσα στη μιζέρια’. *Παλιουζᾶνάτια ανράστρα ᾶρε μούλτᾶ αρουτζίνᾶ* ‘το παλιοεπάγγελμά μας έχει πολλή φτώχεια και ταλαιπωρία’. ΣΥΝ. *όμου σκρουμάτου. Αρουτζινέτζου* ‘σκουριάζω, ζω στη μιζέρια’. *Αρουτζινάρε,*

αρουτζινόσου και αρουτζινάτου. Δεν λείπει ποτέ από τα χείλη η παπίλα από τον μόχθο και τις στερήσεις. ΣΥΝ. σγκουργισέσκου, σγκουργισίτου, αρᾶχνισέσκου, αρᾶχνισίτου ‘μαραμένος, αραχνιασμένος’, μουχλισέσκου ‘μουχλιάζω’, μουχλισίτου, γκιντιρόσου ‘βασανισμένος’

[Από το λατ. aeuigo, -onis ‘σκουριά’. Η λέξη υπάρχει σε όλες τις ρωμανικές γλώσσες.]

Αρούφικου (ρ) ‘καρυκώνω, ράβω τις άκρες φορέματος’. Αρουφικάμου πουδόγιρλου, τόρα βᾶ αρούφικου σκουφούνλι ‘στριφώσαμε τον ποδόγυρο, τώρα θα καρυκώσω τις μάλλινες κάλτσες’. Αρούφικου ούνου πεάτικου ‘καρυκώνω, μπαλώνω ένα κομμάτι υφάσματος σε φθαρμένο μέρος του ρούχου’. Φτόχου αλά ντάιμα αμπιτικάτου, αρουφικάτου σι γιργκινάτου ‘φτωχός αλλά πάντοτε μπαλωμένος, καρυκωμένος και πεντακάθαρος’. Μεταφορ. βᾶ αρουφικάμου νέστι ‘θα ψιλοκλέψουμε κάτι, θα ψιλοαρπάξουμε’. Αρουφικάρε ‘στρίψωμα, καρύκωμα’, αρουφικάτούρᾶ, αρουφικάτου ‘καρυκωμένος, στριφωμένος’.

[ΝΙΚ. από το λατ. refrico ‘ανανεώνω’.]

Αρσίνε (η) ‘ντροπή, συστολή’. Αρσίνε μάρε, νου πριντεᾶ σι τι φισέστι ακσί ‘ντροπή μεγάλη, δεν έπρεπε να φερθείς έτσι’. Νου τσι ἰάστε αρσίνε! ‘δεν ντρέπεσαι!’. Οι παλιοί έλεγαν ότι το κόκκινο χρώμα στα μάγουλα είναι το χρώμα της αρετής: αρουσαῖ ντι αρσίνε ‘κοκκίνισα από ντροπή’. Έκφρ. αρκάᾶ αρσίνια, νου ᾶρε τσίπα ‘την έριξε τη ντροπή, δεν έχει τίπια. Νου ου ᾶου τα αρσίνε ‘δεν το έχουν για ντροπή’. Νου ᾶου αρσίνε, ἰρτζι πρι νᾶσᾶ, πρι ἔλου ‘δεν έχουν ντροπή, ἴχνος ντροπής επάνω της, επάνω του’. Ἰρτζι αρκάτᾶ ‘ξεδιάντροπη’. Ακάρι ου κιντουᾶ αρσίνια σι ου ᾶφλι τίνε; ‘ποιος έχασε τη ντροπή για να τη βρεις εσύ;’. Νου στιά ἰου σι σι ασκούντᾶ ντι αρσίνε ‘από ντροπή δεν ήξερε πού να κρυφτεί’. Η ντροπή του κάθε μέλους της κοινότητας απέναντι στο σύνολο ήταν – είναι ακόμη – κυρίαρχη κοινωνική αξία. Ήταν κριτήριο των πράξεων και των συμπεριφορών του ανθρώπου, της οικογένειας. Μᾶτρίτσι γκίνε σι νου νι αρουσουνάμου ‘κοιτάξτε καλά να μην ντροπιαστούμε’. Μόνιμη επωδός σε κάθε συμβουλή. Αρουσουνόσου ‘ντροπαλός’, αρουσουνάρε ‘ντρόπιασμα’. ΑΝΤ. νιαρουσουνόσου,

ξισίπουτου 'αδιάντροπος'. Αρουσυνέτζου 'ντροπιάζω'. ΣΥΝ. αντισίρε, αντισέσκου.

[Από το λατ. rosinus και rosarius 'ρόδινος' (rosa).]

Αρτισέσκου (ρ) 'καρυκεύω το φαγητό, αρτύνω'. Μι αρτισέσκου 'παραβαίνω τη νηστεία', αρτισίσι σούπα; 'άρτυσες, αυγόκοψες τη σούπα;'. Νου μι αρτισέσκου 'νηστεύω, δεν αρταίνομαι'. Μᾶκᾶ μάντζᾶ αρτισίτᾶ σι νου πρᾶτι σι ι κουμίνικᾶ 'έφαγε αρτυμένο φαγητό και δεν μπορεί να κοινωνήσει'. Μι αργκᾶσᾶι σι μι αρτισίι 'ξεχάστηκα και έσπασα τη νηστεία'. Ατσιᾶ μι αρτισί 'αυτό μου περίσσεψε'. Αρτισίρε 'καρύκευμα φαγητού', αρτισίτου. ΣΥΝ. μι πουρίντου 'σπάζω τη νηστεία και τρώω απαγορευμένο φαγητό': νου σι πουρίντᾶ 'νηστεύει'. ΑΝΤ. μᾶρσινέτζου 'νηστεύω', μᾶρσινᾶ και μᾶρσινάρε 'νηστεία', μᾶρσινάτου 'νηστίσιμος'.

[Από το αρταίνω (άρτυσα). Αρτύνω, άρτυμα 'καρύκευμα'.]

Ασγκέρου (ρ) 'βελάζω, γαυγίζω, φωνάζω δυνατά'. Ασγκέρου όλι, κούντου γίνου ντι λα πᾶστεᾶρε 'βελάζουν τα πρόβατα, όταν έρχονται από τη βοσκή'. Ασγκιράρᾶ (αλᾶτράρᾶ) κᾶνλι 'γαύγισαν τα σκυλιά', ασγκιράρε 'βέλασμα, κραυγή', ακάρι ασγκεᾶρᾶ ακσί: 'ποιος γαυγίζει έτσι;'. ΣΥΝ. στριγκου 'φωνάζω', ζγκιλέσκου 'σκούζω': ζγκιλεᾶ νρᾶπτεᾶ τούτα 'έσκουζε όλη τη νύχτα', ζγκιλίρε 'σκούζιμο', βᾶξέσκου, αούρλου, μπάγκου μπόσλι.

[Κατά τον ΝΙΚ. ίσως από το λατ. ex + belo. Balo 'βελάζω'.]

Ασκάπιρου (ρ) 'αστράφτω, βγάζω φωτιά'. Συνήθως ως τριτοπρόσωπο: τούνᾶ, ασκάπιρᾶ, ντα πλουᾶε 'βροντάει, αστράφτει, βρέχει'. Βέντου κᾶ ασκάπιρᾶ, βα ντα πλουᾶε 'βλέπω πως αστράφτει, θα βρέξει'. Και στα ΚΒ υπάρχουν αρκετά απρόσωπα ρήματα, που συνήθως δηλώνουν φυσικά φαινόμενα: άπιρᾶ 'ξημερώνει', αυρεᾶτζᾶ 'δροσίζει', ντα πλουᾶε 'βρέχει', αντουνικᾶ 'μούχρωσε', νᾶουρεᾶτζᾶ 'συννεφιάζει', αρνεᾶτζᾶ 'χειμωνιάζει', σι βεᾶντι 'φαίνεται', σι τζίτσι 'λέγεται', πρᾶτε 'μπορεί', πρίντι 'πρέπει' κ.ά. (βλ. τούνᾶ). Φωτιά βγάζουν (ασκάπιρᾶ) οι μαρμαρόπετρες, όταν συγκρούονται. Ασκάπιρᾶ σι κᾶτζού σιρᾶπᾶε 'άστραψε και έπεσε αστραπή'. Μεταφορ. 'χτυπώ, μπατσίζω' κα σι ασκάπιρου ούνᾶ! 'αν σου αστράψω μία!', ασκάπιράρᾶ όκλιλι 'άστραψαν τα μάτια'. Ασκάπιράρε, ασκάπιράτου.

[Από το *αστράφτω* (*αστράπτει*) < μσν. *αστράφτω* < αρχ. *αστράπτω*. Δεν συναντάται σε καμιά από τις νεολατινικές γλώσσες. Ρουμ. *fuldzeră* από το λατ. *fulgurare*. ΝΙΚ. ίσως από το αλβ. *scerpet*, πρβ. το ελλην. *αστράπτει*. ΡΑΡ. ίσως από το λατ. *excaripo* < *καπυρώ*, *καπυρός* ‘ο αποξεραμένος από τον ήλιο, τη φωτιά, τον καπνό κ.ά.’. Το αρχ. *καπυρίζω*, *καταπυρίζω* ‘καίγομαι’].

Ασκάπιτου (ρ) και **σκάπιτου** ‘δραπετεύω, εξαφανίζομαι, δύω’. *Ασκάπιτάι ντίπου τζεάνα* ‘πέρασα από την άλλη πλευρά του βουνού, εξαφανίστηκα’. *Ασκάπιτά σουάρλε* ‘έδυσε ο ήλιος’. Εξαφανίζεται, φεύγει γρήγορα (*ασκάπιτά*) πίσω από τη ράχη, από το δάσος, το χωριό. *Ασκάπιτάρᾶ ντι του φιλάκίε* ‘δραπέτευσαν από τη φυλακή’. *Νου πότου σι ου ασκάπιτου* ‘δεν μπορώ να την κοπανήσω, να το καψαλίσω’. Μεταφορ. *ου ασκάπιτά σι ασιά* ‘την πήδηξε, γλίτωσε, την ξέφυγε και αυτή (αρρώστια, στενοχώρια, δυσκολία)’. *Ίάστε του ασκάπιτάτᾶ* ‘πεθαίνει’. Στη Θεσσαλία, Ήπειρο και Δυτική Μακεδονία λένε *σκαπετώ*, *σκαπέτησα*, *τη σκαπέτησε* ‘τη γλίτωσε, ξέφυγε’. *Σκάπιτάρε* ‘εξαφάνιση, δύση’, *σκάπιτάτου* ‘εξαφανισμένος’, *σουάρλε* *ιάστε σκάπιτάτου* ‘ο ήλιος έχει δύσει’. *Ντι κούντου κρεάπᾶ τζούα πάνᾶ του ασκάπιτάτᾶ χίτσι λα άγκρου* ‘από τότε που σκάει η μέρα ως τη δύση είστε στο χωράφι’. ΣΥΝ. *φούγκου κουγία κα στράπιε* ‘φεύγω γρήγορα σαν αστραπή’.

[Από το λατ. *excaripo* ‘αποκεφαλίζω’, *caput*, -itis ‘κεφάλι’. Κατά τον Ε. Μπόγκα απο το *έξω* + *απειτάω* ‘εκτινάσσω’. *Εξαπειτάω* > *ξαπιτάω*. Πρβ. *σκάπετος* ‘τάφος, τάφος’ (Ησύχιος) και το νεοελλ. *σκαπουλάρω* (ιταλ. *scapulare*).]

Ασκάπου (ρ) μτβ. και αμτβ. ‘τελειώνω, διασώζω, γλιτώνω, καταλήγω’. *Ασκάπάι κου λούκρουλου ατσέλου* ‘τελείωσα με εκείνη τη δουλειά’. *Νι νκλινάμου σι νι ασκάπᾶ Ντουμνιτζᾶουλου* ‘προσευχόμασταν να μας γλιτώσει ο Θεός’. *Τι άμου ασκάπάτᾶ ντι νικάρε* ‘σε έχω γλιτώσει από πνίξιμο’. Έκφρ. *ασκαπά πρι πέρου* ‘γλίτωσε παρά τρίχα’, *νου τι νιρά*, *ασκάπᾶ* ‘μη χρονοτριβείς, τελειώνε’. *Ασκαπάσι*; ‘τελείωσες, κατέληξες;’. *Ασκάπάι ντι τίνε* ‘γλίτωσα από σένα’. *Ασκάπάρᾶ πᾶράζλι* ‘τελείωσαν τα χρήματα’. *Ασκάπᾶ μπάνα* ‘τελείωσε η ζωή’. *Ασκάπᾶ* ‘τελειώνει, πεθαίνει’. *Ασκάπᾶ ντι αράδα λι* ‘τελείωσε από τη σειρά του,

πέθανε'. Στο Πόλεμο και την Κατοχή η μπομποτά έσωσε (ασκᾶπᾶ) τον κόσμο από την πείνα. Ασκᾶπάρε 'τελείωμα, απαλλαγή', ασκᾶπάτρου 'τελειωμένος, σωσμένος', ασκᾶπάτρου λούκρου 'τελειωμένη δουλειά. Δεν χρειάζεται άλλη συζήτηση και αγωνία', ντισκάπου 'απαλλάσσομαι, σώζομαι', ντισκᾶπάρε 'απαλλαγή, σωτηρία', νιασκᾶπάτρου 'ατέλειωτος'. ΣΥΝ. μπιτισέσκου, σουσέσκου, σκουλουσέσκου, μι ντισκάρκου 'ξεφορτώνομαι, γλιτώνω', μι ντισκᾶρκᾶι ντι όμλου ατσέλου 'γλίτωσα από αυτόν τον άνθρωπο'.

[ΝΙΚ. από το δημόδες λατ. excarrare που παράγεται από το ex + carra 'πετώ την κάπα για να ξεφύγω ευκολότερα'. Ο ΡΑΡ. το θεωρεί πιθανό.]

Ασκίνου και σκίνου (ρ) 'τσιμπώ με αγκάθι'. Ασκινᾶι φητισόρλου κου ουρτζικά αλά μίντε νου μπάγκᾶ 'τίμπησα το παιδί με τσουκνίδα αλλά μυαλό δεν βάζει'. Σκίνου (ο) 'αγκάθι'. Άγκρουλου ἰάστε μπλίνου ντι σκίνι 'το χωράφι είναι γεμάτο αγκάθια', μι πᾶλί ούνου σκίνου 'με χτύπησε ένα αγκάθι'. Μεταφορ. τσι σκίνου ἰάστε! 'τι αγκάθι είναι!'. Λέγεται για άνθρωπο ενοχλητικό και κάποτε με κεντρί δηλητηριώδες. Σᾶντρου πρι σκίνι 'κάθομαι στα αγκάθια, αγωνιώ, ανησυχώ'. Σκινάρε 'τίμπημα με αγκάθι', σκινάτρου 'τσιμπημένος', σκινόσου 'αγκαθωτός'. ΣΥΝ. κίπιρου, αντσάπου 'τσιμπώ'. ΤΟΠ. Λα Φᾶντᾶνᾶ κου Σκίνου.

[Από το λατ. spina 'αγκάθι', πρβ. το ελλην. σκίνος 'είδος φυτού με μορφή θάμνου.]

Ασκούκιου (ρ) 'φτύνω'. Άιντε, ασκούκι μᾶνλι σι λεᾶ σάπα 'άιντε, φτύσε τα χέρια σου και πάρε την τσάπα'. Ασκουκιά φεᾶτα σι νου ου λεᾶ ντι όκλιου 'έφτυνε το παιδί για να μην το ματιάσει'. Μᾶια λου ασκούκι σι νου λου ακάτσᾶ αμάγι 'η γιαγιά τον φτύνει για να μην τον πιάσουν τα μάγια'. Οι γνωστές πανελλήνιες προλήψεις. Λου αβεᾶ ασκουκιάτᾶ τούτσι του μέσε ντι μ πᾶζᾶρε 'τον είχαν φτύσει όλοι στο κέντρο της αγοράς για ανάρμοστη και αντικοινωνική συμπεριφορά'. Αχτᾶρε μάντζᾶ νου ασκούκιου ούτι μούστιλι 'τέτοιο φαγητό δεν το φτύνουν ούτε οι μύγες'. Είναι τόσο άνοστο και απαίσιο. Μεταφορ. Ασκουκιάι σᾶντζε σι τι κρέσκου, σι τι σπουδαᾶξέσκου 'έφτυσα αίμα να σε μεγαλώσω, να σε σπουδάσω'. Έκφρ. λούμια τούτα λου ασκούκι σι έλου τζίτσι κᾶ ντα πλουᾶε 'όλος ο κόσμος τον φτύνει και αυτός λέει πως

βρέχει'. Αναίσθητος, χοντρόπετσος άνθρωπος. *Νου λου ασκούκι!* 'δεν τον φτύνεις!'. *Αλίμισσι ακλό ίου ασκουκιάσι* 'έγλειψες εκεί που έφτυσες'. ΠΑΡ. *ίου ασκούκιου μούλτσι, μάτσινά ούνά μουάρά* 'όπου φτύνουν πολλοί αλέθει ένας μύλος'. *Ασκουκιάρε* 'φτύσιμο'. *Ίάστε τ' ασκουκιάρε* 'είναι για φτύσιμο'. *Ασκουκιάτου* 'φτυσμένος'.

[Από το λατ. *exruo* που πέρασε στις νεολατινικές γλώσσες. ΠΑΡ. ίσως από το λατ. *scurrere*.]

Ασκούλτου (ρ) 'αφουγκράζομαι, κρυφακούω, προσέχω, υπακούω'. *Νου μι ασκούλτᾶ φισόρλι* 'δεν με ακούν τα παιδιά μου'. *Γιάτρουλου ασκουλτᾶ νιπουτούτλου* 'ο γιατρός ακροάστηκε τον άρρωστο'. *Ασκούλτᾶ μι!* 'άκουσέ με, πρόσεξέ με, ακολούθησέ με!', *αουσάι, νου μι ασκούλτᾶ τσᾶρλι, τρούπλου* 'γέρασα, δεν με ακολουθούν, ακούν τα πόδια, το σώμα'. *Νου βόρου σι ασκούλτᾶ κου τσιβά* 'με τίποτε δεν θέλουν να ακολουθήσουν'. *Σι νου μι ασκουλτάτσι, κᾶ βα πᾶτσᾶτσι ίτσι σι έου* 'να μην με υπακούσετε, γιατί θα πάθετε ό,τι και εγώ'. *Ασκουλτᾶρε* 'ακρόαση, προσοχή, υπακοή'. *Ασκουλτόρου* 'αυτός που βλέπει και παρακολουθεί τα πάντα, που έχει την αρρώστια (*νιπουτεάρεα*) να κρυφακούει'. *Κριφασκούλτου* 'κρυφακούω'.

[Από το λατ. *asculto*, ιταλ. *ascolto*, *ascolta mi!* 'άκουσέ με, πρόσεξέ με!'.]

Ασκούντου (ρ) 'κρύβω'. *Μι ασκούντου* 'κρύβομαι'. *Κούντου βινεά Γερμανάζλι ν χουάρά*, *λούμια σι ασκουντεά λα μούντε* 'όταν ερχόταν οι Γερμανοί στο χωριό, οι άνθρωποι κρύβονταν στο δάσος'. *Βίνιμου σι νι ασκουντέμου αουάτσε* 'ήλθαμε να κρυφτούμε εδώ'. *Φουτζεάμου σι νου στιάμου ίου βα νι ασκουντέμου* 'φεύγαμε και δεν ξέραμε πού θα κρυφτούμε'. *Λούμια σι αβεά ασκούμσᾶ λα μπουχάρου, λα θόλου* 'οι άνθρωποι είχαν κρυφτεί στην καπνοδόχο, στον θόλο'. *Αχάντᾶ μσᾶτεᾶτσᾶ ντι φεᾶτᾶ νου σι ασκούντι* 'τέτοια ομορφιά του κοριτσιού δεν κρύβεται'. *Βα νι ατζουκάμου τασκουντεάρεα* 'θα παίξουμε το κρυφτό'. Το γνωστό παιδικό παιχνίδι που παίχτηκε πολύ τα παλαιότερα χρόνια και στο Λιβᾶδι από αγόρια και κορίτσια. *Ακάρι βα λι ασκούντᾶ;* 'ποιος θα τα κρύψει;' Και το παιχνίδι αυτό απαιτούσε εγρήγορση, ευστροφία, ευκινησία και παρατηρητικότητα. Έκφρ. *νου πότου σι μι ασκούντου* 'δεν μπορώ να κρυφτώ, να κρύψω τα

συναισθήματά μου. Είμαι ειλικρινής'. ΑΝΤ. *σι ασκούντι ντι ντάμα* 'κρύβεται από πάντοτε. Δεν έχει το θάρρος της γνώμης, παρρησία'. *Ασκουντεάρε* 'κρύψιμο', *ασκούμπτο* 'κρυμμένος', *ασκουμιτόσου* και *ασκουμπτούρου* 'κρυφός, που κρύβει μυστικά και δεν αποκαλύπτει τις προθέσεις του', *στί τσι ασκουμπτούρά ιάστε;* 'ξέρεις τι εχέμυθη είναι;' ΑΝΤ. *ασπούνου* (ασπουνεάρε).

[Από το λατ. *abscondo* 'κρύβω'.]

Ασκούτουρου (ρ) 'τινάζω'. *Σάμπάτα αβέμου πούλμπιρε, βα ασκουτουράμου βα αρνίμου, βᾶ αρνασκισίμου* 'το Σάββατο έχουμε γενική καθαριότητα, θα τινάζουμε θα σκουπίσουμε, θα συγυρίσουμε το σπίτι'. *Βα νι τσέμου σι ασκουτουράμου κουκόσλι* 'θα πάμε να τινάζουμε τα καρύδια'. Μεταφορ. *λου ασκουτουράρα γκίνε λα κάρτσι, μ παζάρε* 'τον ξετίναξαν, τον ξεγύμνωσαν καλά στα χαρτιά, στην αγορά'. Του τα πήραν όλα. *Ασκουτουράρε* 'τίναγμα'. *Προύνιλι σι γκοντούνλι λα γκάρντου βόρου ασκουτουράρε* 'τα δαμάσκηνα και τα κυδώνια στον κήπο θέλουν τίναγμα'. *Ασκουτουράτου* 'τιναγμένος' και μεταφορ. ανεπτυγμένος, ξετιναγμένος, ξεπαραδιασμένος. *Ασκουτουράτου φισόρου* 'ξετιναγμένο αγόρι, ανεπτυγμένο'. *Σκουτουράτα ή σπουλμπιράτα φεάτα* 'λεπτό, καλοντυμένο κορίτσι, καλλονή'. ΣΥΝ. *τινάξέσκου*.

[ΡΑΡ. ίσως από το λατ. *excuturo*.]

Ασούνου (ρ) 'ηχώ, σημαίνω, κάνω θόρυβο'. *Αντουνικά, ασουνά κάμπανα* 'μούχρωσε, έδυσε ο ήλιος, χτύπησε η καμπάνα του Εσπερινού'. Λέγεται και *μπάτα ή ντεάντι*. *Ασούνου κλόπουτλι, κούντου όλι πάσκου* 'χτυπούν τα κουδούνια, όταν βοσκούν τα πρόβατα'. *Λι ασουνά μπάντε σι φουτζί* 'τα βρόντησε κάτω και έφυγε'. *Τσι ασουνά;* 'τι έκανε θόρυβο;'. *Ασουνάρα λίριλι του πούγγα* 'έβγαλαν ήχο οι λίρες στο πουγγί'. *Λι ασουνά* 'βροντάει η τσέπη του, τα φυσάει, είναι ματσός', *αραζμπόιλου, πάρτα, φισόρλου ασουνά* 'ο αργαλειός, η πόρτα, το παιδί κάνουν θόρυβο'. *Κα σι τι ασούνου ούνά!* 'αν σου βροντήξω ένα μπάτσο!'. *Ασουνάρε* 'ήχος, κουδούνισμα', *ασουνάτόρου* 'ηχηρός', *ασουνάτούρα* 'κρότος, θόρυβος'. ΣΥΝ. *κράτσάνιρε, βᾶξέσκου* (ελλην. βάζω), *βᾶζίρε*.

[Από το λατ. *sono*, ιταλ. *sonare*.]

Ασούντου (ρ) 'ιδρώνω, ιδροκοπώ'. Βεάρα ασούντου μούλτου 'το καλοκαίρι ιδρώνω πολύ'. Άρε ασουντάτᾱ μούλτου τ' φουμεᾱλία 'έχει ιδροκοπήσει πολύ για την οικογένεια'. ΣΥΝ. άρε βιρσάτᾱ σουντόρι 'έχει χύσει ιδρώτες'. Δεν ιδρωσε (νου ασουντά) και γι' αυτό δεν πρόκοψε. Τα βρήκε όλα έτοιμα (λι αφλά τούτι). Μεταφορ. ασουντάι σι κουνουάσκᾱ 'ιδρωσα να καταλάβει'. Νου ασούντᾱ ουρεᾱκλια λι 'δεν ιδρώνει το αυτί του. Δεν νοιάζεται και αδιαφορεί για όλα'. Μουρί ασουντάτου 'πέθανε ιδρωμένος από την πολλή δουλειά, δεν πρόλαβε να ξεϊδρώσει, να ανασάνει, να ξεκουραστεί'. Ασουντᾱρε 'ιδρωμα', σουντόρου και σουντοᾱρε 'ιδρώτας', ασουντάτου 'ιδρωμένος', σουντόρλι σι αλουτζᾱσκου κου κᾱλντούρα, σι ακρεᾱτζᾱ 'οι ιδρώτες γίνονται λάσπη με τη ζέστη και ξινίζουν'. Αρᾱου σουντόρλι πρι φᾱτσᾱ 'ποτάμι ο ιδρώτας στο πρόσωπο'. Βίνι ντι λα λούκρου ασουντάτου σι απρέσου 'ήλθε από τη δουλειά ιδρωμένος και ξαναμμένος'.

[Από το λατ. sudo, sudor, -oris 'ιδρώτας'.]

Ασπάργκου (ρ.) 'χαλώ, καταστρέφω, διαφθείρω, ανταλλάσσω'. Νου βᾱ ασπάργκου κάσα τσιᾱ βεᾱκλια 'δεν θα χαλάσω το παλιό μου σπίτι'. Μεταφορ. λου ασπᾱρσιᾱ 'τον χάλασαν, τον σκότωσαν'. Πλουᾱια ασπᾱρσι κόρλου! 'η βροχή χάλασε, διέλυσε τον χορό!'. Τσᾱκρίκε ασπᾱρτᾱ και ζουράγε ασπᾱρτᾱ 'διαλυμένος, διεφθαρμένος'. Κιρντούρᾱ μίντια σαντόιλι σι ασπᾱρσιᾱ κάσα 'έχασε το μυαλό το ζευγάρι και διέλυσαν το σπιτικό τους'. Σι ασπᾱρσι λούμια 'διαφθάρθηκε, χάλασε ο κόσμος, οι άνθρωποι'. Ο Εμφύλιος χάλασε, κατέστρεψε (ασπᾱρσι) πολύ κόσμο', ασπᾱρσου 'χαλασμένος, διεφθαρμένος', ασπᾱρσου όμου 'διεφθαρμένος άνθρωπος'. Έκφρ. σι ασπᾱρσι 'ήταν καλό παιδί αλλά χάλασε'. Κάσᾱ ασπᾱρτᾱ 'χαλασμένο σπίτι', διαλυμένη οικογένεια. Ιᾱστε ασπᾱρτᾱ 'δεν είναι παρθένα'. Τα χάλασαν (λι ασπᾱρσιᾱ), χώρισαν (για αρραβώνες, γάμους, φιλίες). Νι ασπᾱρσι ίνιμα 'μου χάλασε την καρδιά'. Κάνω ψιλᾱ ή ξοδεύω (ασπᾱργκου) τα χρήματα. Βᾱ ασπᾱργκου ούνᾱ γκᾱλμπινᾱ 'θα χαλάσω μια κίτρινη, μια λίρα'. Ασπᾱρτζεᾱρε 'χάλασμα, καταστροφή'. Τ' ασπᾱρτζεᾱρε ιᾱστε πρότου 'για να χαλάσει είναι πρώτος'. Ασπᾱργκᾱτόρου 'καταστροφέας, διαφθορέας', ασπᾱργκᾱτούρᾱ 'διαφθορά, χάλασμα'. Σπᾱργκᾱτσούνου 'σπάταλος' (σπάταλου). ΑΝΤ. αντᾱρου, φᾱκου.

[Από το λατ. spargo, ιταλ. spargere, πέρασε σε όλες τις νεολατινικές γλώσσες.]

Ασπάρου (ρ) 'φοβίζω, τρομάζω, ξαφνιάζω'. Ασπάρσι τσούπλου κου μπράτσια 'τρόμαξες το παιδί με τη φωνή'. Μι ασπάρου 'τρομάζω, φοβούμαι'. Σι ασπάρά λούμια τούτα κου ατσεάλι τσι βιτζού 'τρόμαξε ο κόσμος όλος με αυτά που είδε'. Δεν τρομάζω (νου μι ασπάρου) από τα άγρια ζώα, τις δυσκολίες, τις εξετάσεις, τις υποχρεώσεις και τα δάνεια, το σκοτάδι κ.ά. Έκφρ. νου σι ασπάρά λούπλου ντι πλουάια 'δεν τρομάζει ο λύκος από τη βροχή, αλλιώς θα κουβαλούσε κάπα'. Σι ασπάρά ντι τούτι, ιάστε κακᾶτόσου 'τρομάζει με όλα, είναι δειλός'. Ασπάρε 'τρόμαγμα', ασπάράτου και ασπάρίτου 'τρομαγμένος, ξαφνιασμένος'. Αρμάσι ασπάράτου 'έμεινε τρομαγμένος, ξαφνιασμένος'. Ασπάρισμᾶ 'τρόμαγμα, έκπληξη'. ΣΥΝ. μι κουφουρέσκου 'χέζομαι από φόβο, φοβούμαι', φουβιρσέσκου, λάχτᾶρσέσκου, μπουμπουέσκου, τρουμουζέσκου.

[ΡΑΡ. πιθανόν από το λατ. exrano (ranor, -oris 'φόβος, δέος'), ίσως από το λατ. exratio. Πρβ. το αρχ. ασπαίρω 'ανασαίνω με αγωνία, σπαρταρώ'.]

Ασπέλου και σπέλου (ρ) 'ξεπλένω, ξεβγάζω'. Ασπιλά πιάτιλι σι βᾶσιλι 'ξέπλυνε τα πιάτα και τα μαγειρικά σκεύη'. Πλουάια τσι κατζού ασπιλά τρούσα σι κάλεα 'η βροχή που έπεσε ξέπλυνε την αυλή και τον δρόμο'. Μεταφορ. τι ασπιλάσι ντι ατσέλου 'ξεπλύθηκες, γλίτωσες από εκείνον'. Νου τι ασπεάλα ούτε αράου 'δεν σε ξεπλένει ούτε ποτάμι'. Σι ασπιλά λόκλου ντι ατσέλου 'ξεπλύθηκε ο τόπος από εκείνον'. Γλίτωσε από έναν ανήθικο και επικίνδυνο άνθρωπο. Σι ασπιλάρα μάτσᾶλι ντι φουάμε 'ξεπλύθηκαν τα έντερα από την πείνα'. Ασπιλάρε 'ξέπλυμα'. Χίου του ασπιλάρε 'βρίσκομαι στο ξέπλυμα των ρούχων'. Ασπιλάτου 'ξεπλυμένος', ασπᾶλᾶτούρα 'ξέπλυμα, βρόμικο νερό της πλύσης'. Σπιλάτούρι, νου ιάστε μάντζᾶ 'ξεπλύματα, δεν είναι φαγητό'. Λέγεται για άπαχο και κακομαγειρεμένο φαγητό. Ασπιλάτᾶ 'ξεπλυμένη, άχρωμη και ξεκομμένη'. Ασπιλάτᾶ φεάτᾶ.

[ΝΙΚ. από το λατ. ex + per + lavo.]

Ασπίντζουρου και σπίντζουρου (ρ) 'κρεμώ, απαχονίζω, αναρτώ'. Ασπίντζουρου στράνιλι ντι ούνᾶ πέντουρα 'κρεμώ τα ρούχα από ένα

καρφί'. Ασπιντζουρά τάστιρλου πρι ιάπα σι νκισί σι φούγκᾶ 'κρέμασε τον τρουβά στη φοράδα και ξεκίνησε να φύγει'. Σι ασπιντζουρά 'κρεμάστηκε, απαγχονίστηκε'. Ιταλιάνλι λου ασπιντζουράᾶ λα πλάτανου ντι μ παζάρε 'οι Ιταλοί τον κρέμασαν, τον απαγχόνισαν στον πλάτανο, στο παζάρι'. Συνηθισμένη τιμωρία των Ιταλών κατακτητών για όσους αντιστέκονταν ή απλώς τους υποπτεύονταν. Το Λιβιάδι πλήρωσε ακριβά και την ιταλική Κατοχή. Ρημάχτηκε ο τόπος. Μεταφορ. μι ασπιντζουράι ντι τίνε 'κρεμάστηκα από σένα, στηρίχτηκα σε σένα, εξαρτήθηκα και δεν μπόρεσα να κάνω τίποτε'. Ασπιντζουράᾶ τᾶμπάρια 'κρέμασε την κάπα του, στρογγυλοκάθησε αδιάντροπα σε ξένο σπίτι, καλοπερνάει και δεν εννοεί να φύγει'. Μι ασπιντζουράσι 'με κρέμασες, αθέτησες την υπόσχεσή σου και με εξέθεσες'. Άμα βα αμᾶνι σι γίνι, βα ασπιντζουράᾶμου λίγκουρα 'αν αργήσεις να έλθεις για φαγητό, θα σου κρεμάσουμε το κουτάλι'. Βα νι ασπιντζουράᾶ κεᾶλια πρι γκρέντᾶ 'θα μας κρεμάσουν το δέρμα στη γρενδιά, θα μας εξαντλήσουν, θα μας πεθάνουν'. Σπιντζουράρε 'κρέμασμα', σπιντζουράτου 'κρεμασμένος'. ΣΥΝ. ασκάλνου 'κρεμώ, αναρτώ' (από το ελλην. σκαλώνω, σκαλνώ). Μι ανκᾶρκᾶι πρι τίνε 'σου φορτώθηκα'. Μι αντράι βάρους 'έγινα βάρος'.

[ΝΙΚ. από το λατ. exprentulo. ΡΑΡ. ίσως από το expendiolare.]

Ασπούνου (ρ) 'δείχνω, φανερώνω, διηγούμαι, μαρτυρώ'. Φιτσόρλου μᾶκᾶ φούστι, κᾶτσέ νου ασπουνεᾶ 'το παιδί έφαγε ξύλο, γιατί δεν μαρτυρούσε'. Αούσλι, κα σι ακάτσᾶ σι ασπούνᾶ, νου ασκάπᾶ 'οι γέροι, αν αρχίσουν να διηγούνται, δεν τελειώνουν'. Τσι ᾶι σι ασπούνι; 'τι έχεις να πεις, να φανερώσεις;'. Ασπούσιμου μβεᾶστα 'φανερώσαμε τη νύφη, δημοσιοποιήσαμε τον αρραβώνα'. Έσπασε ο μυστικός αρραβώνας, το λογοδόσιμο. Ως τότε απαντούσαν νου αβέμου τσιβά, βα ου ασπουνιέμου τ' Πάστι 'δεν έχουμε τίποτε, θα το κάνουμε γνωστό το Πάσχα'. Τον πρόδωσε (λου ασπούσι) και δεν έπρεπε να το κάνει αυτό'. Άρε ασπούσι λάια μγκεᾶρια ντι μπᾶρμπάτλου λι 'έχει υποφέρει, μαρτυρήσει η καημένη η γυναίκα από τον άντρα'. Ασπουνεᾶρε 'φανέρωμα, προδοσία' ασπουνόσου 'αυτός που φανερώνει, προδίδει'. Έκφρ. βιτζού σι ασπούσι μούλι 'είδε και διηγήθηκε πολλά, πρόδωσε πολλά'. Κούντου σι αφλᾶρᾶ φράτσλι, ακατσᾶρᾶ σι λι ασπούνᾶ τούτι

‘όταν βρέθηκαν, συναντήθηκαν τα αδέλφια, άρχισαν να τα διηγούνται όλα’. *Νου πουτού σι τσάννα γκούρα νκλίσα σι λι ασπούσι τούτι* ‘δεν μπόρεσε να κρατήσει το στόμα του κλειστό και τα μαρτύρησε όλα’. *Σέμνουλου λι ασπούσι* ‘το σημάδι τα φανέρωσε, τους προειδοποίησε’. *Λου ασπύνου τούτσι κου τζεάντιλου* ‘τον δείχνουν όλοι με το δάχτυλο’. ANT. ασκούντου.

[Από το λατ. *exprobo* ‘εκθέτω, διηγούμαι’.]

Αστάλιου (ρ) ‘κόβω τον δρόμο σε κάποιον, προσπερνά, συναντώ’. *Αέρι λου αστάλεάι λα Μιντριμέλιου* ‘χθες του έκοψα τον δρόμο, τον προσπέρασα στο Μιντριμέλι’. *Μι αστάλιέ ν κάλε ούνου βέκλιου σότσου* ‘με συνάντησε και με προσπέρασε στον δρόμο ένας παλιός φίλος’. *Σι αστάλιέ φάντάννα* ‘κόπηκε η βρύση’. Μεταφορ. *σι αστάλιέ λάπτιλι* ‘κόπηκε το γάλα, χάλασε’. *Μι αστάλι πάντικα, μάτσάλι* ‘αισθάνομαι κόψιμο στην κοιλιά, πονάω’. *Μι αστάλεάι ντίπου* ‘κόπηκα, εξαντλήθηκα εντελώς’. *Αστάλεάρε* ‘διασταύρωση, προσπέρασμα’, *αστάλεάτου* ‘κομμένος, χαλασμένος’, *αστάλεάτι όκλι* ‘κομμένα μάτια, εξαντλημένα’. *Λάπτε αστάλεάτου* σκωπτικός χαρακτηρισμός ανθρώπου αδύναμου, νωθρού. *Σι σκουλά κου μάστια αστάλεάτα* ‘σηκώθηκε με κομμένη, αδυνατισμένη την όψη του προσώπου’. Οι ορεινοί κάτοικοι είναι ιδιαίτερα ετυμόλογοι και ευρηματικοί. Οι χαρακτηρισμοί ανθρώπων προέρχονται συνήθως από μεταφορές λέξεων της κτηνοτροφικής και γεωργικής ζωής. Το ίδιο συμβαίνει και με τις παροιμίες και τα ανέκδοτα. ΣΥΝ. *μπάρμπάρουσα* ‘γάλα που κόβεται και κάνει μικρούς σβώλους’, *μι σταβρουσέσκου* ‘διασταυρώνομαι με κάποιον’.

[Από το λατ. *ex-talio* ‘κόβω’.]

Αστάγκου (επίθ.) ‘αριστερός’. Αριστερό (αστάγκου) χέρι, πόδι, μέρος, κόμμα. *Ντι αουά, νι φιάτσι κου αστάγκα μάνα* ‘από εδώ, μας έκανε σημάδι, έδωσε το σύνθημα με το αριστερό χέρι’. Μεταφορ. αριστερής ιδεολογίας άνθρωπος (αστάγκου). *Ντι νι αστάγκκα (πάρτε)* ‘από το αριστερό μέρος, από τα αριστερά’. *Τι στίου γκίνε ντι νι αστάγκκα σι ντι νι αντρεάπτα* ‘σε ξέρω καλά από όλες τις πλευρές’. ANT. *αντρέπτου* ‘δεξιός’, *ντι νι αντρεάπτα* ‘από δεξιά’. *Αστάγκάτου* ‘αριστερόχειρας’. Ο αριστερός (αστάγκου) ψάλτης είναι λίγο παράφωτος. Αριστερός

(αστάνγκου), δεξιός (αντρέπτου) ως προς τα κόμματα και τις πολιτικές ιδεολογίες. Σούντου αστάντσι, σούντου αντρέπσι 'είναι αριστεροί, είναι δεξιοί'.

[ΡΑΡ. πιθανόν από το λατ. staneus., ιταλ. stanga.]

Αστέπτου (ρ) 'περιμένω, προσδοκώ'. Νου αστέπτου τσιβά ντι όμλου ασέλου 'δεν περιμένω τίποτε από αυτόν τον άνθρωπο'. Τσι, ακάρι αστεπτάτσι; 'τι, ποιον περιμένετε;'. Μούμα άνλι τούτι αστιπτά φισόρλου ντι του ζεάνι 'η μάνα όλα τα χρόνια περίμενε το παιδί από τα ξένα'. Τι αστιπτάμου ντι κου νικά σι κρέστι τα σι τι λεάου 'σε περίμενα από μικρή να μεγαλώσεις για να σε παντρευτώ'. Τα παιδιά περιμένουν (αστέπτου) τις γιορτές, τα δώρα, τα παιχνίδια, τα καλοκαίρια. Προσδοκώ (αστέπτου) πολλά από τα παιδιά μου, τις δουλειές μου, τις κυβερνήσεις. Σε περίμενα (τι αστιπτάι) πολλή ώρα, δεν μπορούσα άλλο. Ντού τι τι αλά αστεάπια μι 'πήγαινε αλλά περίμενέ με'. Βα τι αστεπτάμου λα Πουλέζου σι τι απάντιζίμου 'θα σε περιμένουμε στον Πολέζο για να σε υποδεχτούμε'. Τσι αστιπτάι ντι σούνου όμου αχτάρε, ιάστε ντουλμά 'τι περίμενες από έναν τέτοιο άνθρωπο, είναι χοντροκομμένος, νωθρός και άβουλος'. Λούκρουλου νου αστεάπια 'η δουλειά δεν περιμένει'. Αστιπτάρε 'αναμονή, προσδοκία', χίμου του αστιπτάρε 'είμαστε σε αναμονή'. Αστιπτάτου 'αναμενόμενος, προσδοκώμενος'.

[Από το λατ. expecto 'προσδοκώ, περιμένω', ιταλ. aspeto, aspeta! 'περίμενε!'.]

Αστέρνου (ρ) 'στρώνω'. Βα αστέρνου μεάσα 'θα στρώσω το τραπέζι'. Βα αστέρνου σι ντόρνι 'θα στρώσω να κοιμηθείς'. Σιόκα νου σι αστιρνεά λα λούκρου 'ο Θανάσης δεν στρωνόταν στη δουλειά'. Μεάσα σι αστιρνού, βινίτσι τούτσι τ' μακάρε 'το τραπέζι στρώθηκε, ελάτε όλοι για φαγητό'. Αστιρνούρα κάλεα πάνα λα Μαρούλιου 'έστρωσαν τον δρόμο ως το Μαρούλι'. Νεάουα σι αστεάρνα 'το χιόνι στρώνεται'. Μεταφορ. βα τι αστέρνου! 'θα σε στρώσω! Θα σε βάλω σε καλό δρόμο, θα σου μάθω καλή συμπεριφορά'. Ε, τώρα, βα λου αστέρνου! 'ε, τώρα θα του στρώσω τραπέζι κιόλας!'. Λέγεται για πρόσωπα ανεπιθύμητα, με τα οποία έχουν παρεξηγηθεί. Κα σι αστεάρνα του κουβέντα, νου ασκάπα 'αν στρωθεί στην κουβέντα, δεν τελειώνει'.

ΠΑΡ. *κούμου αστερνούσι ακσί βα ντόρνι* 'όπως έστρωσες, θα κοιμηθείς'. *Σι αστερνού* 'στρογγυλοκάθεται αδιάντροπα για τα καλά και δεν εννοεί να το κουνήσει'. *Αστιρνεάρε* 'στρώσιμο', *αστερνούτου* 'στρωμένος' και μεταφορ. 'τακτικός και υπεύθυνος', *νιαστιρνούτου* 'άστρωτος'. ΣΥΝ. *κάστιγκόσου* 'επιμελής, τακτικός'.

[Από το λατ. *externo*, πρβ. *στρώνω*. ΡΑΡ. από το λατ. *astenerere*. Σημειώνει το ελλην. *στρώνω*.]

Αστικόρου και **στικόρου** (ρ) 'στραγγίζω, σουρώνω'. *Αστικουράι κάσλου* 'στράγγισα το τυρί'. Είναι μια απαραίτητη διαδικασία για την παρασκευή του τυριού. Στα υπόγεια και στα πλυσταριά των σπιτιών κρέμονταν οι τσαντίλες, όπου στράγγιζε το τυρί. *Σι αστικουρά* *φάντάννα* 'στράγγισε, στέγνωσε η βρύση'. Μεταφορ. *στράγγισα* (*μιαστικουράι*) στο κλάμα. *Αστικατράρε* 'τσαντίλα, στραγγιστήρι', *αστικουράρε* 'στράγγισμα'. *Στριγκλετά* 'πηγμένο γάλα', φρέσκο και ανάλατο τυρί, τρώγεται με το κουτάλι και είναι εμπορεύσιμο. *Αστικουράτου* 'στραγγισμένος' και μεταφορ. 'εξαντλημένος, στεγνός οικονομικά'. *Μι αστικουράσι* 'με ξεζούμισες, με στέγνωσες οικονομικά (βλ. *κάσου*).

[ΝΙΚ. πιθανόν από το λατ. *extracolo* (*ex + trans + colo* 'διυλίζω').]

Αστίγκου (ρ.) 'σβήνω'. *Αστίγκου φόκλου ντι του ουτζάκε* 'σβήνω τη φωτιά από το τζάκι. *Φόκλου σι αστεάσι, ντόρλου νου σι αστίτζι* 'η φωτιά έσβησε, ο πόνος, ο έρωτας δεν σβήνει'. Σβήνω (*αστίγκου*) τον μαυροπίνακα, το χρέος, το όνομα, το παρελθόν, την πυρκαγιά κ.ά. Μεταφορ. *λαμπίκου αστέσου* 'σβηστό λαμπάκι', λέγεται για αδύνατο, ισχνό, άχρωμο και νωθρό άνθρωπο. Έκφρ. *βα τι αστίγκου* 'θα σε εξαφανίσω'. *Μι αστίγκου* 'σβήνω, πεθαίνω'. *Κούμου σι αστίγκά ασεάλι τσι πάτι όμλου;* 'πώς να σβήσει εκείνα που παθαίνει ο άνθρωπος;'. *Σι αστεάσι, λου αστεάσιρά* 'έσβησε οικονομικά, χρεωκόπησε, τον χρεωκόπησαν'. *Σι αστίτζι σούφλιτλου!* 'σβήνει η αναπνοή, πεθαίνει'. *Βα τσι αστίγκου κάντιλα* 'θα σε καταστρέψω' (απειλή). *Αστέσου* και *αστεάσά* 'σβησμένος, σβησμένη'. Λέγεται όμως και με θετική σημασία *τσι αντράσι* *πάλι αστεάσά!* 'τι έκανες πάλι έξυπνή μου, καλότυχη, καλή και όμορφη μου!'. *Α, σι τι αστίτζι!* 'α, να σβήσεις, να χαθείς, καλή μου!'. Πρβ. *α, να χαθείς, παλιόπαιδο!*

Αστέσλου φισόρλου κούτρου νσούσου σι αλινά 'το καλό μου το παιδί πόσο ψηλά ανέβηκε (σε θέσεις και αξιώματα)'. Αστιντζεάρε 'σβήσιμο', νιαστέσου 'άσβηστος'.

[Από το λατ. exstinguo.]

Αστούπου και **στούπου** (ρ) 'στουπώνω, βουλώνω'. Αστούπου φάντ'άνα κ'ά κίκα 'βουλώνω τη βρύση, γιατί στάζει'. Αστούπά γκούρα 'κλείσε το στόμα σου, βούλωστο'. Μι στουπουσί 'παραέφαγα'. Αστούπά κίπουρλι, κάμπ'άνλι, φ'άντ'άνλι κ'ά νου πότρου σι άβντου 'βούλωσε τα κουδούνια, τις καμπάνες, τις βρύσες, γιατί δεν μπορώ να ακούσω'. Μεταφορ. έχω πολλές ανάγκες, πολλές τρύπες (γκούβι) στα οικονομικά, ποια να πρωτοβουλώσω (προυτουστούπου). Στούπου και στουπουτόρου 'βούλωμα, πώμα', αστουπάρε 'στούπωμα', αστουπάτου 'στυπωμένος, βουλωμένος', στούπά 'στυπί'. ΣΥΝ. βουλουσέσκου. ΑΝΤ. ντιστούπου 'ξεβουλώνω', ντιστουπάρε. ΤΟΠ. Λα Στούπου.

[Από το λατ. stupro, stupra. Πρβ. το αρχ. στύπη ή στυπείον 'στυπί' > νεοελλ. στουπώνω και στυπώνω, στούπωμα, στυπόχαρτο και στυπόχαρτο (στυπώνω). Ο ΡΑΡ. θεωρεί πιθανή την προέλευση της λέξης από το ad-stupro και σημειώνει την ελλην. στουπώνω.]

Ατζιούντικου (ρ) 'κουβεντιάζω για κάποιον επικριτικά, μιλάω ακατάσχετα και νευρικά'. Μούλτου ατζιούντικ'ά μγκεάρια 'αυτή η γυναίκα μιλάει πολύ και θέλει καβγά. Είναι γλωσσού (λιμπουτά) και φαρμακόγλωσσα. Μι ατζιουντικ'ά φισόρλου 'μου αντιμίλησε, μου έβγαλε γλώσσα το παιδί'. Μι ατζιουντικ'άρ'ά μούλτου ακλό 'με κουβέντιασαν πολύ εκεί, με περιέλουσαν με βαριές κουβέντες'. Μιλούσαν για μένα επικριτικά και τσατισμένοι (κα τζαντίου). Ατζιουντικ'άτ'ά μγκεάρε 'μιλημένη γυναίκα, την έχει πάρει ο κόσμος στο στόμα'. Ου λο λούμια ν γκούρα. Για μια μιλημένη γυναίκα δύσκολα ξεκινούσε προξενιό.

[Από το προθ. α + τζιούντικου. Λατ. iudico 'κρίνω, δικάζω'.]

Ατζόκου (ρ) 'παίζω' και ουσ. ατζόκου 'παιχνίδι'. Μι ατζουκάι μούλτου, κούντου ιαράμου φισόρου 'έπαιξα πολύ, όταν ήμουν παιδί'. Ιάρνα φισόρι σι φεάτι σι ατζουκά κου τόπιλι ντι νεάουρα 'το χειμώνα αγόρια και κορίτσια έπαιζαν χιονοπόλεμο'. Ατσέμου αμίντε βέκλιλι ατζότσλι, λι θιμισίμου ούνου, ούνου 'φέρνουμε στο μυαλό τα παλιά παιχνίδια, τα

θυμούμαστε ένα, ένα'. Παίζω (ατζόκου) χαρτιά, τάβλι, κότσια, τσιλίγκα, κυνηγητό, γκαμίλα, τριόδιο, καραγκιόζη κ.ά. Κατοχυρωμένο παιχνίδι των κοριτσιών ανάμεσα σε άλλα ήταν οι κούκλες. Οι κούκλες ζωντάνευαν και έπαιζαν όλους τους ρόλους της γυναίκας και της νοικοκυράς (βλ. Προκόβας, 2001, 262 – 292). Είναι μεγάλος ο αριθμός των παιχνιδιών (ατζότσι) που έπαιζαν τα παιδιά του Λιβαδίου.

Νου γιάστε ατζόκου τσι νου αβέμου ατζουκάτᾱ 'δεν υπάρχει παιχνίδι που να μην το έχουμε παίξει'. *Χίμου φουρτάτσι ντι ατουμσεά, ντι κούντου νι ατζουκάμου φισόρι* 'είμαστε φίλοι από τότε που παίζαμε παιδιά'. Μερικά είναι πανελλήνια γνωστά και τα περισσότερα τα έπαιζαν οι αρχαίοι Έλληνες και οι Βυζαντινοί. Είναι γνωστά τα παλιά ονόματά τους. Από τότε πίστευαν ότι το παιχνίδι είναι το καλύτερο μάθημα αγωγής για το νου και την ψυχή του παιδιού. Τα περισσότερα παιχνίδια ήταν του ανοιχτού χώρου και ομαδικά. Καλλιεργούσαν το ομαδικό πνεύμα, την ελευθερία και τα όριά της, την αντοχή, την αποδοχή της νίκης και της ήττας, την πειθαρχία σε κανόνες αναγκαίους αλλά και την πρωτοβουλία. Βοηθούσαν να κατανοήσουν τα παιδιά την αξία και σημασία της κοινής προσπάθειας. Κινητοποιούσαν σώμα και πνεύμα. *Τσι ατζόκου βα νι ατζουκάμου;* 'τι παιχνίδι θα παίξουμε;'.
Παιχνίδια και αγωγή

Παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον η μελέτη των παιχνιδιών του Λιβαδίου, λαογραφικό και παιδαγωγικό. Ο πολιτισμός εμφανίζεται με τη μορφή του παιχνιδιού που παίζεται από την αρχή της ζωής του ανθρώπου. Και οι αρχαίοι Θεοί αγαπούσαν τα παιχνίδια και την ψυχαγωγία. "Φιλοπαίγμονες γαρ και οι Θεοί" (Κρατύλος). Και τα προκαταρκτικά των παιχνιδιών, ιδιαίτερα στα ομαδικά παιχνίδια, διαμορφώνουν ένα δίκαιο που με τα χρόνια έγινε εθιμικό δίκαιο. Άγραφοι κανόνες κοινής αποδοχής εθίζαν το παιδί στην αναζήτηση της δικαιοσύνης και στην αναγκαιότητα της τάξης. Όποιοι αρνούσαν αυτούς τους κανόνες θεωρούνταν αποσυνάγωγοι, έβγαιναν έξω από τον κύκλο της συντροφιάς. Η τιμωρία αυτή πονούσε πολύ, ήταν όμως μέγιστο μάθημα. Το ομαδικό παιχνίδι έδενε τα παιδιά με γερούς δεσμούς, όπως οι συγγενικοί.

Μεταφορ. *ατζουκά κάουλου αλούι* 'έπαιζε το παιχνίδι του, τον ρόλο του, είχε το πάνω χέρι'. *Νου βα τι ατζότσι κου μίνε* 'δεν θα παίζεις μαζί μου, δεν θα με κοροϊδεύεις'. Μας σήκωσε τα μυαλά και μας έβαλε στο παιχνίδι (του ατζόκου). Μας έμπλεξε στα σχέδιά του, σε συνεταιρισμούς και επιχειρήσεις. *Ατζόκου (το) 'παιχνίδι':* *στίου μούλι* *ατζότσι* 'ξέρω πολλά παιχνίδια, κόλπα'. *Βα ζμπουράμου σουβαρέι ι βα νι ατζουκάμου;* 'θα κουβεντιάσουμε σοβαρά ή θα παίξουμε;'. *Ατζουκάρε* 'το να παίζει κανείς', *ατζουκάτου* 'παιγμένος', *ιάστε μούλου ατζουκάτου ατζόκου* 'είναι πολυπαιγμένο παιχνίδι'.

[Από το λατ. *jocor* 'παίζω', *jocus*, -i 'παιχνίδι'. Ιταλ. *giocare*, ισπαν.

jugar. Πέρασε σε όλες τις νεολατινικές γλώσσες και στα αλβανικά.]

Ατζούνγκου (ρ) 'φτάνω'. *Ατζούμισιρά κόλιντλι τσι αστιπτά φισόρλι* 'έφτασαν τα κάλαντα που περίμεναν τα παιδιά'. *Βα μι τόρνου κάμα κουγία σι βῆ ατζούνγκου μῆνε* 'θα επιστρέψω πιο γρήγορα και θα φτάσω αύριο'. Φτάνουν (*ατζούνγκου*) οι φίλοι, οι γιορτές και τα πανηγύρια, οι ξενιτεμένοι, τα ευχάριστα και τα δυσάρεστα νέα. *Ατζούμισιρά λα Πουλέζου γκαγκάνλι ντι ν Σῆρούνα, ντι ν Κάτερνινα* 'έφτασαν οι ξένοι, οι παραθεριστές, από τη Θεσσαλονίκη, από την Κατερίνη'. Μεταφορ. *ατζούμισιρά μεῆριλι* 'ωρίμασαν τα μήλα'. *Προύνιλι σι αούουλι σούντου ατζούμι, κῆαπτι* 'τα δαμάσκηνα και τα σταφύλια είναι φτασμένα, ώριαμα'. *Σιρέιλι ανῆαστρι νου λι ατζούντζι βῆρα* 'τις σειρές μας, τη νοικοκυροσύνη μας, δεν τις φτάνει κανένας'. *Ακλό ίου τι αλινάσι νου πουάτι βῆρα σι τι ατζούνγκῆ* 'εκεί ψηλά που ανέβηκες (σε αξιώματα) δεν μπορεί κανείς να σε φτάσει'. Δεν μου φτάνουν, δεν μου αρκούν (*ατζούνγκου*) τα βάσανά μου έχω και τα δικά σου. Δεν φτάνω (*νου ατζούνγκου*) εκεί ψηλά που έφτασε η χάρη σου. Παίρνει όλες σχεδόν τις σημασίες του φτάνω. *Ατζουντζεῆρε* 'άφιξη, φτάσιμο', *ατζούμπτου* 'φτασμένος, ώριμος'. Υπάρχει και ο απρός. τύπος *ατζούντζι!* 'φτάνει, αρκετά!'. *Πῆνα αουά, ατζούντζι, κῆ ου παρατράψισι* 'ως εδώ, φτάνει, γιατί το παρατράβηξες'. ΣΥΝ. *γίνου* 'έρχομαι', *απρόκτου* 'πλησιάζω'. ΑΝΤ. *φούγκου* 'φεύγω'

[Από το λατ. *adjungo*.]

Ατζουνέτζου (ρ) 'πεινώ πολύ'. *Ατζουνῆ λούμια λα Κατουχίε* 'πείνασε πολύ ο κόσμος στην Κατοχή'. *Ατζουνῆρα σι μουρίρα μούλτσι ντι*

φουάμε ‘πεινάσαν και πέθαναν πολλοί από την πείνα’. Πείνασαν (ατζουνάρε) τα παιδιά, τα ζώα, τα πουλιά. Ατζουνάρε ‘πεινά’, ατζούνου ‘νηστικός’. ΠΑΡ. ατζούνλου σι ανγκισεάστι κάρβεάλι ‘ο νηστικός καρβέλια ονειρεύεται’. ΣΥΝ. λιμουζέσκου ‘λιμάζω’, άμου φουάμε μάρε ‘έχω μεγάλη πείνα’. Κάτζού μάρε φουάμε ‘έπεσε μεγάλη πείνα’. Άμου ούνά λίμᾶ. Νι λο ουρμπάρε ‘πεινάσαμε πολύ, νιώσαμε σκοτοδίνη από την πείνα’. ΑΝΤ. μι σάτουρου ‘χορταίνω’, σουτουράτου ‘χορτάτος’, μπουχτισέσκου, κρέπου ντι μᾶκάρε ‘σκάζω από φαγητό’.

[ΝΙΚ. από το λατ. jejuno, jejunitas ‘ασιτία, νηστεία’. Στα λατ. esurio ‘πεινώ’, fames ‘πεινά’.]

Ατζούτου (ρ) ‘βοηθώ’. Μα μᾶρλι φισόρι ατζούτου μα νίτσι ‘τα πιο μεγάλα παιδιά βοηθούν τα μικρότερα’. Φουμεάλια τούτα ατζουτά κούτου πουτεᾶ ‘όλη η οικογένεια βοηθούσε, όσο μπορούσε’. Βα νι ατζούτᾶ Ντουμνιτζᾶουλου, Τάτα Μάρε ‘θα μας βοηθήσει ο Θεός, ο Μεγάλος Πατέρας’. Άρε ατζουτάτᾶ μούλτᾶ λούμε ‘έχει βοηθήσει πολύ κόσμο. Είναι άνθρωπος ευαίσθητος κοινωνικά, φιλόανθρωπος’. Η κοινωνική αλληλεγγύη ήταν ανεπτυγμένη στο Λιβᾶδι και επί τουρκοκρατίας ήταν οργανωμένη από την κοινότητα. Βοηθούσαν έμπρακτα τους αναξιοπαθείς να κτίσουν ένα σπίτι προσφέροντας προσωπική εργασία. Τους βοηθούσαν στις γεωργικές και κτηνοτροφικές δουλειές. Βᾶ ατζουτάμου τούτσι ‘θα βοηθήσουμε όλοι’ το έλεγαν και το εννοούσαν. Χρουσέσκου μάρε χάρε λα τίνε, κᾶ μι ατζουτάσι κούντου ιαράμου φτόχου σι γκουλισάνου ‘χρωστώ μεγάλη χάρη, ευγνωμοσύνη, σε σένα, γιατί με βοήθησες, όταν ήμουν φτωχός και γυμνός’. Στα χρόνια της Κατοχής και του Πολέμου η κοινωνική ευαισθησία και αλληλεγγύη των κατοίκων – μέσα στη γενική φτώχεια – έσωσε συνανθρώπους. Ατζουτάρε ‘βοήθεια’, ατζουτάτου ‘βοηθημένος’. Οι συμβουλές ήταν για μένα μεγάλη βοήθεια (ατζουτάρε).

[Από το λατ. adjuto και adjuno ‘βοηθώ’, ιταλ. aiutare (Ajuto! ‘βοήθεια!’).]

Αυρέτζου (ρ) ‘δροσίζω’. Αυρά ντίπου πᾶντζου ‘έπεσε αύρα, δρόσισε μετά το μεσημέρι’. Είναι καλή ώρα οι βοσκοί να βγάλουν τα πρόβατα που σταλιάζουν στο καλοκαιρινό γρέκι (μάσου). Βα λι σᾶρμάμου όιλι,

λένε. Άρε αυράτᾶ ‘έχει δροσίσει’, αυρεάτζᾶ (απρόσ.) ‘δροσίζει’. Αυρεάτζᾶ, νου βα αβέμου κάλντουρά άστᾶτζᾶ ‘δροσίζει, δεν θα έχουμε ζέστη σήμερα’. Πράβντιλι ιντράρά του άπᾶ, σῖ αυρεάτζᾶ ‘τα ζώα μπήκαν στο νερό, δροσίζονται’. Υπάρχει και η στεριανή αύρα. Βα νῖ τσέμου πρι αύρά ‘θα πάμε, όταν φυσήξει, όταν δροσίσει’. ΣΥΝ. άρε αράουα ‘έχει πρωινή δροσιά’.

[Από το αύρα, λατ. aura.]

Αφᾶνισέσκου και αφᾶνσέσκου (ρ) ‘καταστρέφω εντελώς, εξολοθρεύω, αφανίζω’. Μῖ αφᾶνισέσκου ‘αφανίζομαι’. Λου αφᾶνισίρά σῖ αρμάσι φτόχου, γκουλισάνου ‘τον κατέστρεψαν ολοκληρωτικά και έμεινε φτωχός και γυμνός’. Σῖ αφᾶνισί χουάρα λα Κατουχίου ‘καταστράφηκε εντελώς το χωριό στην Κατοχή’. Λούμια σῖ αβεά αφᾶνισίτᾶ ντι πούσκλια σῖ ντι φουάμια ‘οι άνθρωποι είχαν καταστραφεί εντελώς, αφανιστεί από τη χολέρα και την πείνα’. Βα νῖ αφᾶνσίμου τούτσι, Χᾶστόουλου σῖ άπᾶρά ‘θα αφανιστούμε όλοι μας, ο Χριστός να μας προστατέψει’. Σῖ αφᾶνσί σῖ νια λα τούτσι ‘αφανίστηκε να δίνει, να προσφέρει σε όλους’. Λῖ αφᾶνισί τούτι ντι ν κάσᾶ ‘τα έκλεψε, τα εξαφάνισε όλα από το σπίτι’. Νου άρε μάστε μπουνᾶ, σῖ αφᾶνισί, σῖ φράψινᾶ ‘δεν έχει καλή όψη προσώπου, έλιωσε, τσιγαρίστηκε’. Αφᾶνσίρε ‘αφανισμός’, αφᾶνσίτου ‘αφανισμένος’. ΣΥΝ. κέρου, ασπάργκου, τᾶλλᾶέσκου.

[Αφανίζω. Είναι μια από τις χιλιάδες λέξεις που η ΚΒ δανείστηκε ή κληρονόμησε από την ελληνική. Κατά τον ΝΙΚ. είναι 3.500 και κατά τον ΡΑΡ. περίπου 2.500 (βλ. αξιουσέσκου).]

Αφέτου (ρ) ‘γεννώ (για τα ζώα)’. Αφιτάρᾶ κάπριλι, κούντου βα αφεάτᾶ όιλι; ‘γέννησαν τα γίδια, τότε θα γεννήσουν πρόβατα;’. Κα σῖ λεά σῖ αφιάτα όιλι, βα αβέμου μούλτου λούκρου ‘αν αρχίσουν να γεννούν τα πρόβατα, θα έχουμε πολλή δουλειά’. Αφιτάρε ‘γέννα, τοκετός ζώου’, αφιάτου ‘γεννημένος’, φιτάλιου ‘καιρός τοκετού’. Κατά τη διάρκεια της γέννας (Γενάρης) οι κτηνοτρόφοι δεν κουρεύονταν. Το θεωρούσαν γρουσουζιά. Με αυτό, λένε, ήθελαν να δηλώσουν τη συμμετοχή και τη συμπόνια στη δοκιμασία των ζωντανών τους. Σήμερα τα πρόβατα γεννούν δυο φορές το χρόνο, Ιανουάριο και Μάιο. Οι κτηνοτρόφοι έχουν τη δυνατότητα να τα κάνουν να γεννούν όποτε εκείνοι θέλουν,

ανάλογα με την τιμή του κρέατος ή του γάλατος. Τον Νοέμβρη το κρέας είναι ακριβό. Μεταφορ. *νου λι αφεάτᾱ μίντῐα* ‘δεν γεννάει το μυαλό του, δεν του κόβει’. *Λου αφεάτᾱ σῐ γκαλίνα σῐ κουκότλου* ‘του γεννάνε και η κότα και ο κόκορας. Πάει καλά οικονομικά’. ΣΥΝ. *στράκέσκου* ‘γεννώ πρόωρα’, *στράκίρε* ‘πρόωρος τοκετός’, *αμίντου* για τις γυναίκες που γεννούν, *αμιντᾱρε*, *αμιντάτρου*: *κούντου τῐ αμιντάσι*; ‘πότε γεννήθηκες;’

[Από το λατ. *feto* με το προθετ. *a*. *Fetus* ‘γέννηση, τόκος’, *fetura*.]

Αφιρέσκου (ρ) ‘προστατεύω, φυλάγω’. *Μῐ αφιρέσκου ντι τούτι* ‘φυλάγομαι από όλα’. *Αφιρεά τι ντι κᾱνλι, κᾱ βα τι μάσκᾱ* ‘φυλάξου από τα σκυλιά, γιατί θα σε δαγκάσουν’. *Αφιρεά τι ντι όμλου ατσέλου, κᾱ ἱάστε σκίνου πᾱγκάνου* ‘προφυλάξου από εκείνον τον άνθρωπο, γιατί είναι αγκάθι μαγαρισμένο’. *Ντι ακάρι σῐ τῐ αφιρέστι, ντι ακάρι σῐ τῐ προυτουχᾱρνέστι*; ‘από ποιον να προστατευτείς, από ποιον να πρωτοφυλαχτείς;’. *Αφιρίρε* και *αφιρίτᾱ* ‘προστασία, προφύλαξη, επαγρύπνηση’, *αφιρίτρου* ‘προφυλαγμένος, προστατευμένος’. ΣΥΝ. *απάρου*, *απαράρε*, *χᾱρνέσκου*, *χᾱρνίρε*. *Χᾱρνῐά τι!* ‘φυλάξου, πρόσεξε!’.

[Ο ΝΙΚ. σημειώνει ότι κατά τον Cihac είναι μαγυάρικης προέλευσης. ΡΑΡ. ίσως από το λατ. *auferrere*.]

Αφύσκῐου (επίθ.) ‘αφύσικος, λαίμαργος, αχόρταγος’. *Μούλτου αφύσκῐου φισόρου!* ‘πολύ λαίμαργο παιδί’. Πρόκειται για τη λέξη *αφύσικος*. Θεωρείται αφύσικη μια ακατάσχετη λαιμαργία, έξω από τα φυσικά όρια, τα μέτρα του ανθρώπου. Στάση αντικοινωνική, ενοχλητική και μέσα στην οικογένεια και αντιοικονομική. *Κᾱτζού πρι λιγγέριῐα ντι μάντζᾱ κα αφύσκῐου σῐ νου αλάσᾱ τσιβά* ‘έπεσε στο βαθύ μεταλλικό πιάτο με το φαγητό σαν λαίμαργος και δεν άφησε τίποτε’. *Αφύσκῐου όμου κου φᾱρᾱ αρσίνε* ‘λαίμαργος άνθρωπος χωρίς ντροπή’. Ο λαίμαργος (*αφύσκῐου*) περιφρονούσε εγωιστικά τους κανόνες της οικογένειας και η στάση του ήταν απαράδεκτη. Στο κοινό τραπέζι, το *σοφρά*, αγνοούσε όλους τους άλλους με την επιθετική του λαιμαργία (*λιξουρίε*), προκαλούσε, *προπαντός* εξαντλούσε την υπομονή των *μανάδων* που με πολλές δυσκολίες είχαν οικονομήσει, εξασφάλισι την τροφή για την πολυμελή οικογένειά τους. *Αφύσκῐε μᾱκάσι μάντζῐα*

τούτα, κιντούσι μίντια 'λαίμαργε, έφαγες όλο το φαγητό, έχασες το μυαλό σου'. Αφυσκάμε 'μεγάλη λαιμαργία, αχορτασιά για να φάει, για να αρπάξει'. Στην Ήπειρο αφύσκιος 'άσχημος άνθρωπος'. Οι Τούρκοι είναι αφύσκιου μιλιέτι (Μπόγκας). ΣΥΝ. αλίξουρου, νισουτουράτου. Έκφρ. κούρου λάργκου 'κωλόφαρδος, αχόρταγος'.

[Αφύσικος. Τρώει, ενεργεί, συμπεριφέρεται αφύσικα.]

Άφλου (ρ) 'βρίσκω, εφευρίσκω, ανακαλύπτω'. Βα λεάι ίτσι βα άφλι 'θα πάρεις ό,τι βρεις'. Νου πότου σι τι άφλου 'δεν μπορώ να σε βρω'. Αλλάγκάι μούλτου σι τι άφλου 'έψαξα πολύ να σε βρω'. Νι αφλάρα μούλτι γκιντέρι 'μας βρήκαν πολλά βάσανα'. Θα τα αφήσουμε όπως τα βρήκαμε (κούμου λι αφλάμου). Συνηθισμένες εκφράσεις: μι άφλου 'βρίσκομαι, υπάρχω', σι άφλα γκίνε 'βρίσκεται καλά, σε καλή οικονομική κατάσταση', βα νι αφλάμου 'θα βρεθούμε, θα συναντηθούμε', γκίνε νι αφλάμου 'καλώς βρεθήκαμε', νι αφλάι μπιλέουλου κου τίνε 'βρήκα το μπελά με σένα'. Νου πουτού σι λι άφλα κου νάσα 'δεν μπόρεσε να τα βρει με εκείνη'. Για τους ηλικιωμένους που αλλάζουν τόπο λόγω αναγκών λέγεται νου βα τι άφλα χάρλου, βα τι κεάρντα 'δεν θα σε βρει ο χάρος, θα σε χάσει'. Για τη γνωστή φιλοξενία των κατοίκων "καθίστε, μείνετε να φάμε. Θα περάσουμε όπως βρεθήκαμε (κούμου νι αφλάμου)". Ντι λα Ντουμνιτζάουλου σι ου άφλα 'από το Θεό να το βρει'. Ου λάι, ίου νι αφλάμου! 'αλίμονο, πού βρεθήκαμε, πού καταντήσαμε!'. Χάρλου λου αφλά του κόχε 'ο χάρος τον βρήκε στην κόχη'. Λι αφλάρα κουσουρίνλι 'συμφιλιώθηκαν οι συγγενείς'. Νι αφλά μάρε ταξιράτε 'μας βρήκε μεγάλο κακό'. Αφλάρε 'ανεύρεση', αφλάτόρου 'εφευρέτης', αφλάτου 'αυτός, αυτό που βρέθηκε, ανακαλύφτηκε'.

[ΝΙΚ. και ΡΑΡ. από το λατ. afflo-are 'εκπνέω, εμφυσώ'. Ίσως από το αρχ. αλφάνω και αλφαίνω 'βρίσκω, αποσπώ, αποκτώ' (αλφή, αλφηστής), φθόνον αλφάνειν 'κερδίζω, βρίσκω τον φθόνο'. Την άποψη αυτή υποστηρίζουν οι: Ν. Γιαννόπουλος και Α. Μπουσμπούκης.]

Αφούμου και φούμου (ρ) 'καπνίζω κάτι, αμτβ. καπνίζω'. Ουτζάκια αφουμά κάσα τούτα 'το τζάκι κάπνισε όλο το σπίτι'. Άρε αφουμάτα ατσέλου! 'έχει καπνίσει εκείνος!'. Αφουμάρε 'κάπνισμα', αφουμάτου

‘καπνισμένος’. Κάπνισαν (αφουμάρᾱ) τα ξύλα, η σόμπα, ο φούρνος. Αυτά τα τσιγάρα δεν καπνίζονται (νου σῖ αφούμᾱ). Αφουμάτσι σῖ νου ασκάπάτσι ‘καπνίζετε και τελειωμό δεν έχετε’, αφουμά ούνᾱ μπάνᾱ τουτούμε γκρέου ‘μια ζωή κάπνισε σέρτικο, βαρύ καπνό’. Έχει όλες τις σημασίες του νεοελληνικού καπνίζω. Φούμου ‘καπνός, καπνιά’. Φούμου λᾱί κάσα ‘ο καπνός μαύρισε το σπίτι’. Ούνᾱ κάτούνᾱ σῖ αντρά φούμου ‘μια περιουσία έγινε καπνός, χάθηκε’. Μεταφορ. αγκάτάνου, μγκεᾱρία ατσιᾱ μπάγκᾱ φούμουρι ‘προσοχή, η γυναίκα αυτή βάζει φυτίλια, ναβάλματα. Ανακατεύει όλο τον κόσμο’. Μγκεᾱρε αράου ῖάστε κα κάσᾱ τσι αφούμᾱ ‘γυναίκα κακιά, δύστροπη, είναι σαν σπίτι που καπνίζει’.

[Από το λατ. affumo, fumus ‘καπνός’. ΚΒ φούμου. Νεοελλ. έφαγε φούμο στις εκλογές, φουμάρω.]

Αφούρι κου χουροφίλατσι ‘κλέφτες και χωροφύλακες’. Βα νῖ ατζουκάμου αφούρι κου χουροφίλατσι ‘θα παίξουμε το παιχνίδι “κλέφτες και χωροφύλακες”’. Αγαπημένο παιχνίδι των παιδιών, ιδιαίτερα στα μεταπολεμικά χρόνια, φαίνεται όμως ότι φτάνει σε βάθος χρόνου. Το πανελλήνιο παιχνίδι “κλέφτες και αστυνόμοι” είναι η “βασιλίνδα” των αρχαίων Ελλήνων. Είναι μίμηση και αναπαράσταση, μια εικόνα από τη ζωή των μεγάλων. Συνδυάζει δυο παιχνίδια, το κυνηγητό (ταβινάρε) και το κρυφτό (ασκουντεᾱρε). Είναι πανάρχαιο παιχνίδι και ίσως έχει σχέση με τη “βασιλίνδα” των αρχαίων Ελλήνων. Έκφραση της αιώνιας ιστορίας του διώκτη και του διωκόμενου, του κυνηγού και του κυνηγημένου, του εξουσιαστή και του εξουσιαζόμενου.

Τα ερείπια των καμένων σπιτιών, ύστερα από τις επιδρομές και τις πυρπολήσεις των Γερμανών, πρόσφεραν στα παιδιά κρυψώνες μοναδικούς, με πλήρη κάλυψη. Το έργο των διωκτών έγινε δύσκολο και οι διωκόμενοι, οι κλέφτες, συχνά έμειναν ασύλληπτοι και ήταν οι νικητές του παιχνιδιού. Κατόρθωναν να μην αφήσουν κανένα ίχνος: ακλό ῖου νῖ αβεᾱμου ασκούμπτᾱ νου πουτεᾱ σῖ νῖ άφλᾱ βᾱρᾱ ‘εκεί που είχαμε κρυφτεί δεν μπορούσε να μας βρει κανείς’. Τα ερείπια, απέναντι από το σημερινό Δημαρχείο, που απλώνονταν σε μεγάλη έκταση, οι θόλοι των σπιτιών που είχαν βγει στην επιφάνεια ήταν

χώροι απροσπέλαστοι. Οι νικητές – κλέφτες έβγαιναν μέσα από αυτούς σε άθλια κατάσταση και καταπεινασμένοι, ύστερα από τόσες ώρες που έμειναν κρυμμένοι, κρατώντας και την ανάσα τους για να μην προδοθούν. Οι διώκτες – χωροφύλακες αναγνώριζαν την ήττα τους και κατέστρωναν τα δικά τους σχέδια κάλυψης και διαφυγής, όταν η ομάδα τους θα άλλαζε ρόλους.

Στα νεότερα χρόνια το παιχνίδι αυτό είχε παιχτεί στην πραγματικότητα ανάμεσα στους κλέφτες με αρχηγούς το Φώτη Γιαγκούλα από το Μεταξά – ήταν ο αναμφισβήτητος ηγέτης στην περιοχή – τον Μπαμπάνη, τον Νταβέλη και τα αστυνομικά αποσπάσματα. Ο Γιαγκούλας την πρώτη ληστρική πράξη της εποχής την έκανε στο Λιβάδι, ύστερα από τον όρκο που είχε δώσει με τα πρωτοπαλικάρά του στο μοναστήρι του Προφήτη Ηλία. Μέσα στο χωριό κρύφτηκε πολλές φορές και σώθηκε. Τα αστυνομικά αποσπάσματα έστηναν παγανιές αλλά ο Γιαγκούλας τους ξέφευγε. Είχε σίγουρους κρυψώνες στον Όλυμπο και στα Πιέρια και τους ξέφευγε θριαμβευτικά. Αποκεφάλισε τον αποσπασματάρχη Αποστόλου, γιατί τάχα έδειρε έναν Λιβαδιώτη. Οι κλέφτες είχαν δημιουργήσει το μύθο “οι ωραίοι των ορέων” και των εκδικητών και έτσι πέρασαν και στα δημοτικά τραγούδια. Ήταν όμως ληστές που ρήμαξαν τον τόπο. Πολλοί και καλοί νοικοκυραίοι του Λιβαδίου αναγκάστηκαν τότε να εγκαταλείψουν το Λιβάδι. Ο τόπος δοκιμάστηκε σκληρά στα χρόνια της ληστοκρατίας. *Αφούρλι αβεά κᾶλκάτᾶ χουάρα μούλι όρι, λούμια φουτζιά ντι φρίκᾶ* ‘οι ληστές είχαν πατήσει πολλές φορές το χωριό, ο κόσμος έφευγε από φόβο’. Το ίδιο παιχνίδι παίχτηκε και στα χρόνια της τουρκοκρατίας ανάμεσα στους κλέφτες, τους αγωνιστές της ελευθερίας, και τους Τούρκους δυνάστες.

Το παιχνίδι “κλέφτες και χωροφύλακες” στα νεότερα τουλάχιστον χρόνια, ήταν έκφραση βιωμένων εμπειριών. Έκφρ. *ντα πάνε αλόρου αφούρι* ‘δίνει ψωμί στους κλέφτες’. Μεταφορ. αναφέρεται σε γυναίκα που δεν τιμά το στεφάνι της και εκτρέπεται. *Σι ουμπλού λόκλου ντι αφούρι* ‘γέμισε ο τόπος κλέφτες’. *Ακάρι αφούρά, σι σι σι ασκούντᾶ* ‘όποιος κλέβει, ξέρει να κρύβεται’. *Μι αφουρά σόμνουλου* ‘με έκλεψε ο ύπνος, αποκοιμήθηκα’. *Φιτσόρλι σι αφουράράᾶ αέρι σεάράᾶ, φουτζίράᾶ,*

σούντου άφανι 'τα παιδιά κλέφτηκαν χθες βράδυ, έφυγαν, είναι άφαντα'. Αφούρλου νου ασπούνι αφούρλου 'ο κλέφτης δεν προδίδει τον κλέφτη'.

Στα παλαιότερα χρόνια υπήρχε ζωοκλοπή στο Λιβάδι και τα γύρω χωριά. Η κλοπή ζώων ήταν και δείγμα λεβεντιάς. Έλεγαν ότι δεν έδιναν όρορφη γυναίκα σε εκείνον που δεν είχε κλέψει. Νου ιαρά μπάρμπάτου, πουτσαρά 'δεν ήταν άντρας, λεβέντης'. Είχε επικρατήσει τότε και η παράλογη άποψη ότι, αν δεν έκλεβες, σε έκλεβαν, άμα νου αφουράι, τι αφουρά. Υπέφεραν οι φιλήσυχοι κτηνοτρόφοι και από τους κλέφτες των γειτονικών χωριών γι' αυτό είχαν οργανώσει ένα μικρό σώμα ανδρών που τους προστάτευαν (1904 – 1908) από τους επιδρομείς τους. Έτσι το Λιβάδι απαλλάχτηκε από τη φοβερή αυτή μάστιγα. Έκλεβαν και ολόκληρα κοπάδια. Εδώ και πολλά χρόνια δεν μαρτυρείται ζωοκλοπή στο χωριό. Ο σεβασμός της ξένης ιδιοκτησίας είναι απόλυτος. Ασκάπά χουάρα ντι αφούρλι, ντι νιπουτεάρια ασιιά 'γλίτωσε το χωριό από τους κλέφτες, από αυτή την αρρώστια'. Πολύ σπάνιο φαινόμενο ήταν το κλέψιμο κοριτσιών με σκοπό τον γάμο. Το κοινωνικό περιβάλλον αποθάρρυνε τέτοια τολμηρά εγχειρήματα. Οι ελάχιστες περιπτώσεις έγιναν τραγούδι στο στόμα του λαού.

Αφουριάτικου 'ληστεία, κλοπή'. Αφουράρε 'κλεψιά', αφουράτου 'κλεμμένος'. Γκίνε μάκάμου αφουράτου νέλου αλά νου νι σκιψίμου κιά ιάστε Βίνιρι! 'καλά φάγαμε κλεμμένο αρνί αλλά δεν σκεφτήκαμε ότι είναι Παρασκευή!'.

[Από το λατ. fur, -tis 'κλέφτης' με το προθετ. α. Furo 'κλέβω' και στα ΚΒ αφούρλου 'κλέβω' και 'κλέφτης'. Πρβ. το αρχ. φωρ, φωρός 'κλέφτης'.]

Αχάρζέσκου και χάρζέσκου (ρ) 'είμαι άξιος τιμής, αξίζω'. Αχάρζέσκου ούνά τινίε 'αξίζω μια τιμή, αναγνώριση'. Αχάρζεά ίτσι λου αντράρά 'το άξιζε ό,τι του έκαναν'. Συνήθως χρησιμοποιείται το απρόσωπο αχάρζεάστι 'χρειάζεται, πρέπει'. Αχάρζεάστι σι λεά ούνά μπουνά μγκεάρε 'του πρέπει να πάρει μια καλή γυναίκα'. αχάρζίρε 'αυτό που πρέπει, αξίζει', αχάρζίτου 'αξιόλογος, χρήσιμος'. Το ομόηχο χάρζέσκου 'χαρίζω', συνήθως χάρισέσκου (χάρισα), χάρισίτου 'χαρισμένος'. ΣΥΝ. αξιζέσκου ή χίου άξιου.

[Από το *χρήζω* (έχρησα), *χρήζει* (απρόσ.).]

Αχιροῶνά (η) ‘αχυρώνα, σταύλος, αχούρι σε σπίτια και σε αγροικίες’. *Ιντράρά μούλιλι λα αχιροῶνά*; ‘μπήκαν τα μουλάρια στην αχυρώνα;’. *Φιτσόρλι σι ατζουκά του αχιροῶνα, σι αντισά νῆούντρο του πάλι* ‘τα παιδιά έπαιζαν στην αχυρώνα, χώνονταν μέσα στα άχυρα’. *Απουρτάρῶ πάλιου μούλτου, σι ουμπλού αχιροῶνα, κῶ βινεῶ ἰάρνα* ‘κουβάλησαν πολύ άχυρο, γέμισε η αχυρώνα, γιατί ερχόταν ο χειμώνας’. Συνήθως είναι ένας κτισμένος χώρος που τον χώριζαν στην αχυρώνα για τις ζωοτροφές και το αχούρι με τα παχινιά για τα μουλάρια. Μύριζε κοπριά και μουλαρίσιο ιδρώτα. Εκεί συγκεντρώνεται το άχυρο και το ξερό χορτάρι. Εκεί τρέφονται και ζουν τα ζῶα, μουλάρια, άλογα και γαϊδουράκια. Συνήθως υπήρχε φροντίδα για το χώρο και επικρατούσε τάξη, κάποτε όμως υπήρχε μεγάλη ακαταστασία. Μεταφορ. *κάσα ου αντράσι αχιροῶνά* ‘έκανες το σπίτι αχυρώνα’. ΣΥΝ. *αχούρε, πῶχνιε*.

[*Αχυρώνα* < μσν. *αχυρώνα* < ελνστ. *αχυρών*. Στα ΚΒ το άχυρο λέγεται *πάλιου*. *Αχούρε* < μσν. *αχούρι* < τουρκ. *ahur* και *ahir* < αρχ. *άχυρον*. Αντιδάνειο.]

Αψάτου (επίθ.) ‘ξαναμμένος, οξύθυμος, ευέξαπτος’: *αψάτου φιτσόρου* *νου σι τσι τζίτσι σι τσι αντάρῶ* ‘οξύθυμο παιδί, δεν ξέρει τι λέει και τι κάνει’. Λέγεται και *αψό* (*αψός, αψύς*), *όμου αψό* ‘ευέξαπτος άνθρωπος’, *αψάτου γίνου* ‘αναμμένο κρασί’. ΠΑΡ. “Το αψύ το ξίδι το κιούπι το χαλάει” δηλ. ο οξύθυμος άνθρωπος βλάπτει τον εαυτό του. Η αψάδα του ξιδιού, του τυριού, των ανθρώπων, “αψιά λόγια” τσουχτερά. ΣΥΝ. *απρέσου* ‘ξαναμμένος, οξύθυμος’, *νευρόσου* ‘νευρικός’, *σέρτικου*, *πρέτσικου*, *αρκάτου*, *αράμπινέσου*, *αράψῶ*.

[Από το *άπτω, άπτομαι, εξάπτομαι*. Κατά το *γλυκός* > *γλυκός, αψύς* > *αψός*. *Αψίθυμος, αψίκορος*].

Βάλε (η) ‘χαράδρα, λάκκος’. *Μγκέρλι μπῶγκάρῶ σι λα μ βάλε* ‘οι γυναίκες έβαλαν να πλύνουν στον λάκκο’. *Τρικούρῶ βάλια σι ισῶρῶ* *ανάπαρτε* ‘πέρασαν τον λάκκο και βγήκαν απέναντι’. *Βα τι αρίκου μ βάλε λα Γκουγκούλα* ‘θα σε πετάξω στον λάκκο του Γκουγκούλα’. Βρίσκεται κοντά στο Σάλτσι. Συνηθισμένη απειλή για τα άτακτα και ανήσυχα παιδιά. Έκφρ. *βα τι αρκάμου μ βάλε κῶ χίι τ’ νιβιντεῶρε* ‘θα σε ρίξουμε στον λάκκο, γιατί δεν βλέπεσαι, είσαι απαράδεκτος’. *Χίι τ’*

μ βάλε 'είσαι για πέταμα, άχρηστος'. Μια μεγάλη χαράδρα διασχίζει το χωριό περνώντας από την εκκλησία της Παναγίας και άλλη μια υπάρχει στον Πολέζο που κατέληγε παλαιότερα σε έναν σκουπιδότοπο κάτω από τον χώρο αναψυχής. Σήμερα έχει γίνει ανάπλαση όλης της περιοχής γύρω από τον Πολέζο. Στο υψηλότερο μέρος του χωριού, κοντά στην πρώτη χαράδρα, κατοικούσε και γνωστή μεγάλη οικογένεια, κυρίως οικοδόμων, που είχε το παρατσούκλι Γιάνι ντι μ βάλε 'ο Γιάννης της χαράδρας'. Έξω και κοντά στο χωριό υπάρχουν και άλλες χαράδρες. Σε λάκκους και χαράδρες (βάλλι) καταλήγουν οι σούδες, μικρά ρέματα που κατεβαίνουν από απόκρημνα μέρη. *Κάπριλι λουάρǎ βάλια, βάλια σι ισǎρǎ ν Τζεάνǎ* 'οι γίδες πήραν τη χαράδρα-χαράδρα και βγήκαν στο βουνό, στην κορυφή'. ΤΟΠ. *Μ Βάλε λα Τίτη, Βάλια Μάρια, Μ Βάλε λα Στούπου, Μ Βάλε λα Μαρούλιου, Μ Βάλε λα Μόρι, Μ Βάλε τσι Αράου, Μ Βάλε λα Βρουκόλατσι, Μ Βάλε λα Γκουγκούλα*. Για τα τρία τελευταία υπάρχουν θρύλοι και λαϊκές παραδόσεις. Στη Δυτ. Μακεδονία (Περιβόλι) *Βάλια Κάλντα* και *Βάλια Ντουνικάτα* 'νυχτωμένη, ονειρεμένη κοιλάδα'.

[Από το λατ. vallis.]

Βǎξέσκου και βουξέσκου (ρ) 'φωνάζω δυνατά, βουίζω, κροτώ'. *Βουξέσκου ουρέκλιλι ντι μπόσλι αλόρου φισόρι* 'βουίζουν τα αυτιά από τις φωνές των παιδιών'. *Βǎζί χουάρα κου νούμπτα ατσεά* 'βουίξε το χωριό με αυτόν το γάμο'. *Βǎξίρε* 'βοή, κρότος'. ΣΥΝ. *στρίγκου, αούρλου, κρǎτσǎνέσκου* 'κροτώ'.

[Από το διαλεκτ. βάζω (έβαξα). Βάζτε, σκούζτε. Πρβ. το αρχ. βάζω (έβαξα) 'μιλώ, λέγω', βάγμα 'φωνή, βοή'.]

Βǎργέσκου (ρ) 'επιπλήττω, μαλώνω, χτυπώ'. *Νου τι βǎργι βǎρǎ τα τσιά τι αντράσι αχτάρε* 'δεν σε μάλωσε κανένας, γι' αυτό έγινες τέτοιος'. *Λου βǎργιρά μούλτου σι φουτζί ντι ακάσǎ κου πλǎντζέρι* 'τον μάλωσαν πολύ και έφυγε από το σπίτι με κλάματα'. *Νου μι βǎργιά, τσι αντράι;* 'μην με μαλώνεις, τι έκανα;'. *Βǎργίτου* 'εκείνος που επιπλήχτηκε'. *Βǎργίρε* 'επίπληξη, μάλωμα'. *Φισόρλι βόρου σι βǎργίρε, ντεάντιμου* *φούνε λάργκǎ αλόρου φισόρι* 'τα παιδιά χρειάζονται και την επίπληξη, δώσαμε μακρύ σχοινί στα παιδιά, τα αφήσαμε χωρίς έλεγχο', όταν

παρεκτρέπονται'. ΣΥΝ. *ανκάτσου*. *Λου ανκάτσάι μούλτου* 'τον μάλωσα πολύ'.

[ΝΙΚ. από το λατ. *verbum* 'λόγος', *verbescō* ή από το *verbero* 'μαστιγώνω'. Ίσως από το *βεάργκα* 'βέργα' (λατ. *virga*). Στη Δυτ. Μακεδονία *βεργιάζω* 'χτυπώ με βέργα'. Ο ΡΑΡ. αναφέρει και τον τύπο *βιργέσκου*.]

Βαρκό (ο) 'έλος, βάλτος'. *Αέρι νι ντούσιμου γκιόσου λα βαρκό* 'χθες πήγαμε κάτω στο βαρκό'. Χαμηλός τόπος, μικρά λιβάδια με νερά και βλάστηση, κυρίως ρογκάτσια και βούρλα. Βαρύς τόπος με υγρασία και βαριά ατμόσφαιρα με αναθυμιάσεις. Λένε πως, αν τα πρόβατα βοσκήσουν σε βαρκό ύστερα από βροχή, παθαίνουν γκλαμπάτσα, μια αρρώστια στο συκώτι. *Ιάρμπα ντι λα βαρκό νου ιάστε μπουνά τ' όιλι* 'το χορτάρι στο βαρκό δεν είναι καλό για τα πρόβατα'. *Βαρκό* το λένε στη Δυτ. Μακεδονία και την Ήπειρο, *βαρκούσια χωράφια*. *Βαρικό* ονομάζεται χωριό της Καστοριάς αλλά και άλλα χωριά της Ελλάδας. *Βαρκό* ήταν και το *Χρουστάσι* του Λιβαδίου για τους πρώτους οικιστές του χωριού. Από το Βαρικό του Λιτοχώρου προερχόταν η ελονοσία της Κατερίνης που ταλαιπώρησε πολύ τους κατοίκους της περιοχής.

[Δεν είναι γνωστή η προέλευση της λέξης. Μάλλον από το *βαρύς*, υποκορ. *βαρικός*. Κατά τον Ανδριώτη *βαρικός* 'υγρός, βαλτώδης' (*βαρικό χωράφι*).]

Βατᾶμου (ρ) 'σκοτώνω, φονεύω'. *Μούλτᾶ λούμε σι βατᾶμᾶρᾶ λα Πουλέματι* 'πολλοί άνθρωποι σκοτώθηκαν στους πολέμους'. Μεταφορ. *λου βατᾶμᾶ του φούστε, λου λαί* 'τον σκότωσε στο ξύλο, τον μαύρισε'. *Μι βατᾶμᾶι του λούκρου* 'σκοτώθηκα στη δουλειά'. Σκοτώθηκα να προλάβω τις υποχρεώσεις μου. *Μι βατᾶμᾶι τα σι γίνου κουγία* 'σκοτώθηκα τρέχοντας για να έλθω γρήγορα'. *Βα λι βατᾶμου τούτι τα σι μι αντάρου γκίνε* 'θα τα σκοτώσω, θα τα ξεπουλήσω όλα για να γίνω καλά'. *Κούμου τι αφλάσι αουά, μόρι βατᾶμάτᾶ;* 'πώς βρέθηκες εδώ, μόρ' σκοτωμένη, αθεόφοβη;'. Απειλή: *βα τι βατᾶμου, βα σι μάκου αρίζλου, γκράνλου!* 'θα σε σκοτώσω, θα σου φάω το ρύζι, το στάρι των μνημοσύνων!'. *Βατᾶμᾶρε* 'σκότωμα', *βρέι βατᾶμᾶρε* 'θέλεις σκότωμα'. *Βα βατᾶμᾶρε κου πάνια ν γκούρᾶ* 'θέλει σκότωμα με το ψωμί στο στόμα', *Βατᾶμᾶτούρᾶ* 'σκοτωμός'. *Ατζούντζι, άλτι βατᾶμᾶρι*

νου πουτέμου σι βιντέμου 'φτάνει, άλλους σκοτωμούς δεν μπορούμε να δούμε'. Βατᾶμάτου 'σκοτωμένος' και μεταφορ. κατάκοπος από τη δουλειά (κουρμάτου). Βίνου βατᾶμάτου ντι λα γίνε 'ήλθα σκοτωμένος από το αμπέλι'. Λου αφλάρᾶ βατᾶμάτου λα Σιάπκα 'τον βρήκαν σκοτωμένο στη Σιάπκα'.

[Κατά τον ΝΙΚ. από το λατ. victimo 'σφαγιάζω, θυσιάζω'.]

Βάτρα (η) 'μικρή προβλήτα της εστίας του τζακιού'. Ήταν στρωμένη με πλάκες ή πυρότουβλα και υπερυψωμένη λίγο σε σχέση με το δάπεδο του δωματίου. Σᾶτζούι απροάπε του βάτρα σι μι γκουντουρί 'κάθησα κοντά στη βάτρα και καψαλίστηκα από την πυρά'. Εκεί ακουμπούσαν και τα διάφορα σκεύη πριν μπουν στη φωτιά. Μπαγκᾶσι πότσλου του βάτρα; 'έβαλες το τσουκάλι στη βάτρα;'. Εκεί η μισουκάντα που κρατούσε ζεστό νερό, ο φανοστάτης με το δαδί, φιγγίτλου κου τζάντα, για ώρα ανάγκης και το μπρίκι του καφέ. Η βάτρα λειτουργούσε και σαν ψησταριά. Στις γιορτές των Χριστουγέννων τραβούσαν από το τζάκι στάχτη (τσᾶνούσᾶ) και αναμμένα κάρβουνα (σπρούνᾶ, ζάρου) και έψηναν τα κοκορέτσια, τα σπλινάντερα και τις πατάτες, πατάτᾶ φτίπτᾶ του βάτρα 'ψητή πατάτα στη βάτρα'. Φριτζεᾶμου του βάτρα κουκουρέτσου, κάρνε σι αρμουζεᾶ κάσα τ' Χαστό 'ψήναμε στη βάτρα κοκορέτσι, κρέας και μύριζε το σπίτι τα Χριστούγεννα'. Βάτρα τη λένε σε πολλές περιοχές της Ηπείρου, Θεσσαλίας, Δυτ. Μακεδονίας (Βλάστη). Στην Εύβοια (Κάρυστος) σημαίνει οικογένεια, νοικοκυριό. Υποκορ. βατρίκᾶ.

[ΝΙΚ. από το λατ. atrium. "Η λέξις κατάγεται απευθείας από την αλβ. vatre, ρουμ. vatra". Είναι διαβαλκανική λέξη. Πιθανόν από την ελλην. βάθρον ή από το αίθριον > λατ. atrium.]

Βεᾶρτζᾶ (η), πληθ. βεᾶρτζι 'άγρια χόρτα, άγρια λαχανικά'. Λούμια μακᾶ μούλι βεᾶρτζι λα Κατουχίε, ακσί μπᾶνᾶρᾶ 'οι άνθρωποι έφαγαν πολλά άγρια χόρτα στην Κατοχή, έτσι επέζησαν'. Η μαγειρική τους με διάφορους τρόπους, με αλεύρι και καλαμποκάλευρο, είχε δώσει πρωτόγνωρες γεύσεις. Οι σούπες, οι πλατσίντες και οι διάφορες χορτόπιτες κράτησαν τους ανθρώπους στα πόδια τους, υγιείς. Αντράρᾶ πίτᾶ ντι βεᾶρτζι ντι ουρτζίτσι, λόμπᾶτι, στέγκι, στίρι, τούτι ντεαντούνου, μιστικάτι 'έκαναν πίτα από άγρια χόρτα, τσουκνίδες, λάπατα, άγρια

σπανάκια, γλυκόχορτα, όλα μαζί ανακατεμένα'. Βεάρτζι λέγονται και μόνο οι τσουκνίδες, επειδή είναι το επικρατέστερο φυτό – φυτρώνει παντού – βρίσκεται “εν αφθονία”, και, όπως λένε, το πιο υγιεινό (βλ. ουρτζίκᾱ). Δόξα λι, κούμου μακάι, σι μι σατούράι έου, σι μάκᾱ λούμια τούτα - βεάρτζι μακάσι τίνε, βεάρτζι σι μάκα λούμια τούτα; ‘δόξα τω Θεώ, όπως έφαγα και χόρτασα εγώ, έτσι να φάει όλος ο κόσμος – λάχανα έφαγες εσύ, λάχανα να φάει όλος ο κόσμος;’. Ο ολιγαρκής άνθρωπος ήταν ικανοποιημένος από το φτωχικό του φαγητό και ευχόταν όλοι οι άνθρωποι να νιώσουν την ίδια ικανοποίηση.

Τα άγρια χόρτα του βουνού είναι τα δώρα της φύσης. Κάποτε η χορτοφαγία είχε το στίγμα της φτώχειας και του περιθωρίου, σήμερα έχει υψηλή εκτίμηση. Τη συνιστούν και οι γιατροί. Ζαρζάβετε ‘τα καλλιεργημένα λαχανικά’ (τουρκ. zarzavat). ΣΥΝ. ιάρμπᾱ ‘χόρτο’.

[Από το λατ. viridia. Στα ΚΒ βεάρντε ‘πράσινος’ (λατ. viridis).]

Βέκλιου (επίθ.) ‘παλιός, αρχαίος’. Τίνε χίι μα βέκλιου ντι μίνε, ντι τούτσι αουά ‘εσύ είσαι πιο παλιός, μεγάλος στην ηλικία από μένα, από όλους εδώ’. Κάσᾱ ιάστε μπλίνᾱ ντι βέκλι λούκρι ‘το σπίτι είναι γεμάτο από παλιά πράγματα’. Βέκλιου γίνου ‘παλιό κρασί’. Βέκλι λούκρι, ξιχᾱσίτι ‘παλιές ιστορίες και υποθέσεις, ξεχασμένες’. Βέκλιλι άνι ιαρά μα μπουνι ‘τα παλιά χρόνια ήταν καλύτερα’. Βικλεάμε ‘παλαιότητα, αρχαιότητα’, βικλεατούρά ‘παλιατζούρα’. Βα πιτιζίμου τούτι βεκλεατούρλι, τούτι κᾱλᾱμπᾱλᾱκλι, κᾱ ακάτσᾱ λόκλου ‘θα πετάξουμε όλα τα παλιά, όλα τα καλαμπαλίκια, γιατί μόνο πίνουν τον τόπο’. Μεταφορ. βικλεατούρά ‘η γυναίκα εκείνη που, αν και είναι νέα, ξέρει πολλά από τα παλαιότερα χρόνια’. Ιάστε ούνᾱ βικλεατούρά ασιιά! ‘είναι αυτή μια γυναίκα που ξέρει τόσες πολλές ιστορίες για πρόσωπα και πράγματα της παλιότερης εποχής! Δεν της ξεφεύγει τίποτε!’. ΣΥΝ. μπᾱτᾱρνου, τράπτου, μπᾱτᾱλιουσέσκου ‘παλαιώνω, μπαταλιάζω’, μπᾱτᾱλιουσίτου. Βικλέσκου ‘παλιώνω’. Στις σύνθετες λέξεις δεν χρησιμοποιείται το βέκλιου αλλά μόνο το παλιός (βλ. παλεάουα). ΑΝΤ. τίνερου ‘νέος’, νόου ‘καινούριος’.

[Από το λατ. vetulus, υποκορ. του vetus, -eris ‘παλιός’.]

Βέντου (ρ) ‘βλέπω, διακρίνω, αντιλαμβάνομαι’. Τρικούρά άνλι, κούμου τι βέντου σι κούμου μι βέτζι ‘πέρασαν τα χρόνια, πώς σε βλέπω και πώς

με βλέπεις'. Βιτζούρᾱ μούλι όκλιλι αλούι 'είδαν πολλά τα μάτια του'. Απρόσ. σι βεάντι 'φαίνεται'. Κούμου σι βεάντι νου βα λόμου λούκρουλου 'όπως φαίνεται δεν θα πάρουμε τη δουλειά'. Δεν θα πάνε καλά τα πράγματα, δεν πάει στο καλύτερο η υγεία. Σι βιντεᾱ λούκρουλου 'φαινόταν η δουλειά, το πράγμα'. Έκφρ. σι νου τι βέτζι 'να μην φανείς'. Δεν λέγεται πάντοτε με την αρνητική του σημασία. Νου βιτζούι, νου αβτζίι 'δεν είδα, δεν άκουσα'. Νου βέντρου, κᾱτσέ ζμπουράμου 'δεν καταλαβαίνω γιατί κουβεντιάζουμε'. Δεν έχει νόημα η συζήτηση. Βιτζού πᾱρίντσιλι σι πάπλου 'φρόντισε, γεροκόμησε τους γονείς και τον παππού'. Φούτζι ντι αουά, νου βόι σι τι βέντρου! 'φύγε από εδώ, δεν θέλω να σε δω!'. Φούγκου ντι ν κάσᾱ σι νου βα μι ξαναβέτζι 'φεύγω από το σπίτι και δεν θα με ξαναδείς'. Έχει όλες σχεδόν τις σημασίες του νεοελλην. βλέπω. Τον είδε, τον εξέτασε (βιτζού) ο γιατρός, τον βλέπω (βέντρου), τον συναντώ κάθε πρωί, είδε (βιτζού), κατάλαβε το σφάλμα του, βλέπω (βέντρου), παρακολουθώ το φαγητό και πολλές άλλες δουλειές. Βιντεᾱρε 'κοίταγμα'. Νου ιάστε τ' βιντεᾱρε 'δεν είναι να τον βλέπει κανείς λόγω της ασχήμιας του ή της κακής συμπεριφοράς του'. Βιτζούτᾱ 'όψη'. Νιβιτζούτρου 'αόρατος, αφανής'. Σι τι αστίντζι νιβιτζούτε! 'να σβήσεις, να χαθείς που δεν βλέπεσαι!'. Δεν λέγεται πάντοτε αρνητικά. ΣΥΝ. μᾱτρέσκου. Σύνθετα: καλουβέντρου, ξαναβέντρου, ματαβέντρου, παραβέντρου, πριβέντρου. ΠΑΡ. όκλι τσι νου σι βέντρου, κουγία σι αργκασᾱσκου 'μάτια που δεν βλέπονται, γρήγορα λησμονούνται'.

[Από το λατ. video.]

Βέρσου (ρ) 'χύνω'. Βέρσου άπᾱ κου μισουκάντα τα σι ι λα 'χύνω νερό με το κανάτι για να πλυθεί'. Βιρσᾱί μάντζα, λάπτιλι 'έχυσα το φαγητό, το γάλα'. Άμου βιρσᾱτᾱ μούλι λάκρινι τ' ατσιᾱ 'έχω χύσει πολλά δάκρυα για εκείνη'. Βιρσᾱί μούλι σουντόρι σι τι κρέσκου 'έχυσα πολύ ιδρώτα για να σε μεγαλώσω'. Μεταφορ. σι βιρσᾱ τουουᾱρά μπάντε 'χύθηκε, έπεσε αμέσως κάτω'. Όιλι σι βιρσᾱρά, ζιζιρά κᾱτ' λα Σιάπκα 'τα πρόβατα χύθηκαν, έγειραν, ροβόλησαν προς τη Σιάπκα'. Φεᾱτα σι βιρσᾱ μούλτου, αγισί 'το κορίτσι χύθηκε, αδυνάτισε πολύ, άγιασε'. ΠΑΡ. σι νου σι βεᾱρσᾱ λάπτιλι, άμα σι βεᾱρσᾱ, νου ι αντούνᾱ 'να μην χυθεί το γάλα, άμα χυθεί, δεν μαζεύεται'. Βιρσᾱρε και βιρσατούρᾱ

‘χύσιμο’, βιρσάτου ‘χυμένος, αδυνατισμένος’. Φιτσόρλου νι στα μούλτου βιρσάτου ‘το παιδί μου φαίνεται πολύ αδυνατισμένο’.

[Από το λατ. verso.]

Βίγκλᾶ (η) ‘φρουρά, σκοπιά, πολεμίστρα’. Υψηλό μέρος σαν παρατηρητήριο που ελέγχει μια ευρύτερη περιοχή. Από εκεί ελέγχουν την περιοχή και οι αγροφύλακες. Μι αλινάι νσούσου λα Τσούκᾶ, λα βίγκλᾶ αλ δραγάτου ‘ ανέβηκα ψηλά στην Τσούκα, στη βίγλα του αγροφύλακα’. Ντι του βίγκλᾶ βιντεάμου γκίνε κάμπουλου σι γίνιλι ‘από τη βίγλα έβλεπα καλά τον κάμπο και τα αμπέλια’. Βιγκλιέτζου ‘φρουρώ’, βιγκλεάτου ‘φρουρημένος’, βιγκλεάρε ‘φρούρηση, επαγρύπνηση’, βιγκλεατόρου ‘φρουρός’. ΤΟΠ. Πολλά μέρη στο Λιβιάδι και σε άλλα μέρη στην Ελλάδα λέγονται βίγλες. ΣΥΝ. μιτιρίζε.

[Από το λατ. vigilia (vigilo). Πρβ. το ελλην. βιγλίζω ‘παρατηρώ’, βιγλάτορας ‘σκοπός, φρουρός’. “Τρεις βίγλες, τρεις βιγλάτορες και τρεις αντρειωμένοι” (Δημοτικό).]

Βινιότκου (επίθ.) ‘εξαιρετικός, χρυσός, μάλαμα’. Μούλτᾶ βινιότκᾶ φεάτᾶ, νου σι τζίτσι ‘εξαιρετικό, μάλαμα κορίτσι, δεν λέγεται’. Βινιότκᾶ μγκεάρε, αλφίου αλ τουτουλόρου ‘μάλαμα γυναίκα, βάλσαμο για όλους’. Βινέτικου ‘βενετσιάνικος’. Τα φλουριά και γενικά τα φερμένα από την Βενετιά στολίδια και προικιά ήταν ξακουστά. Είναι γνωστό το νανούρισμα “κοιμήσου και παράγγειλα στην Πόλη τα προικιά σου | στη Βενετιά τα ρούχα σου και τα διαμαντικά σου”. Μισκού λα μβεάστᾶ βινέτικᾶ φλουρίε ‘κέρασε στη νύφη βενετσιάνικο φλουρί’. ΣΥΝ. όμου ντι μάλαμᾶ, ντι χρισάχι ‘μάλαμα, χρυσός άνθρωπος’, λίρᾶ βινιότκᾶ ‘λίρα εκατό’.

[Βενετία, βενετικός ‘βενετσιάνικος’, βενετικό καράβι, κάστρο, φλουρί.]

Βίντικου (ρ) ‘θεραπεύω’. Στη λέξη αυτή το ντ προφέρεται προρινικοποιημένο ως [nd]. Σι βιντικᾶ γιράουλου σι μπίσκα ν κάπου ‘γιατρεύτηκε η πληγή και το εξόγκωμα στο κεφάλι’. Βίνι γιάτρουλου σι βιντικᾶ νιπουτούτλου ‘ήλθε ο γιατρός και γιάτρεψε τον άρρωστο’. Νιπουτεάρεα τσι άμου νου σι βίντικᾶ κου τσιβά ‘η αρρώστια που έχω δεν θεραπεύεται με τίποτε’. Μεταφορ. σι βιντικᾶ γιράουλου τσι αβεάμου του ίνιμᾶ ‘γιατρεύτηκε η πληγή που είχα στην καρδιά,

ψυχικός πόνος, έρωτας'. *Αβεάμου μπόρτζᾶ σῐ νῐ βιντικάμου* 'είχαμε χρέος και το εξοφλήσαμε, γιατρευτήκαμε'. *Βιντικάρε* 'θεραπεία', *βιντικάτου*. ΣΥΝ. *γιτριψέσκου, γιτριψίρε, γιτριψίτου*.

[Από το λατ. vindico.]

Βίντου (ρ) 'πουλώ'. Στη λέξη αυτή το ντ προφέρεται προρινικοποιημένο ως [nd]. *Βιντού πραμάτια τούτα* 'πούλησε όλο το εμπόρευμα'. *Λι βιντού τούτι σῐ λο όκλιλι* 'τα πούλησε όλα και πήρε τα μάτια του, έφυγε'. Μεταφορ. *ιάστε ούνᾶ ατσιᾶ, τι βίντι σῐ τῐ ανκούπᾶρᾶ* 'είναι μία αυτή, σε πουλάει και σε αγοράζει'. Είναι πανέξυπνη και καπάτσα. *Σῐ ανκούπᾶρῐ, σῐ νου βίντζι* 'να αγοράζεις, να μην πουλάς'. Να ακούς, να μαθαίνεις αλλά να μην λες πολλά, να μην δημοσιοποιείς τις σκέψεις σου'. Έκφρ. *βίντι βίντου* 'πουλάει αέρα'. *Βιντιᾶ ζῖκε σῐ λου ακᾶτσᾶρᾶ* 'πουλούσε κλέβοντας στο ζύγι και τον συνέλαβαν'. *ιάστε παλιουόμου, βα βίντᾶ σῐ μγκεᾶρῐα σῐ φουμεᾶλῐα λῐ* 'είναι παλιάνθρωπος, θα πουλήσει και τη γυναίκα και την οικογένειά του'. *Βιντεᾶρε* 'πούληση', *βιντούτου* 'πουλημένος', μεταφορ. άνθρωπος χωρίς αξίες, τιποτένιος. *Απουβίντου* 'ξεπουλώ', *απουβιντούτου*. ΑΝΤ. *ανκούπᾶρου* 'αγοράζω', *ανκούπᾶράρε, ανκούπᾶράτου*.

[Από το λατ. vindo που πέρασε στις νεολατινικές γλώσσες.]

Βίντου (ο) 'αέρας'. *Λι λο τούτι βίντουλου σῐ νου αλάσᾶ τσιβά μπρόστου* 'τα πήρε όλα ο αέρας και δεν άφησε τίποτε όρθιο'. *Τράτζι μούλτου βίντου άσιᾶτζᾶ, λι σουρπᾶ τούτι* 'φυσάει πολύς αέρας σήμερα, τα γκρέμισε όλα'. *Κούντου σῐ ντιπούνι βίντουλου ντι λα ΑγῐουΔῐᾶ, λούμῐα φούτζῐ ακᾶσᾶ* 'όταν κατεβαίνει ο αέρας από τον Προφήτη Ηλία, οι άνθρωποι φεύγουν στο σπίτι'. Κλείνουν τα παράθυρα και οι εξώπορτες των σπιτιών. Στο ορεινό χωριό τα κατορθώματα των ανέμων είναι πολλά. Κατευθύνουν τα σύννεφα όπου θέλουν, στοιβάζουν το χιόνι και κτίζουν άσπρα βουνά σε διάφορα σχήματα. Σκορπούν τα αρώματα από το δάσος, τους κήπους και τα άνθη των οπωροφόρων δέντρων. Μαζί με το φως αλλάζουν τη μορφή και τα χρώματα του τοπίου. Έχει και ο άνεμος το πανηγύρι και τη δόξα του. Το Λιβᾶδι ανέπνεε και δοκιμαζόταν από τρεις ανέμους: α) *βίντου Σιργιότκου*. Βορειοδυτικός άνεμος, βαρδάρης, που ερχόταν από τα Σέρβια μέσα από τη Σιάπκα. Έκοβε το χιόνι και τη βροχή. β) *βίντου*

ντι ν *χουάρά* ή ντι του *μπουγάζε*. Βορειοανατολικός. Πολύ κρύος αέρας – έφερνε και χιόνι – που ερχόταν μέσα από το *μπουγάζι*, ανάμεσα στον Όλυμπο και τα Πιέρια, και από το χωριό κατηφόριζε στα χωράφια και τα βοσκοτόπια του κάμπου, γ) *Βίντου νουτιάου*. Νοτιάς που έφερνε βροχή. *Μονουστρόφου* ‘ανεμοστρόβιλος’. *Βίνι ούνου μονουστρόφου σινι λο πάλιλι ντι του αλόνε* ‘ήλθε ένας ανεμοστρόβιλος και μας πήρε τα άχυρα από το αλώνι’. *Σβιντουρεάτζά* (ρ) ‘φυσάει’. *Σβιντουρεάτζά μούλτου ναφουάρά* ‘φυσάει πολύ έξω’. *Βιντουράτου* ‘ξεραμένος στον αέρα’, *βιντουρέτζου* ‘αερίζω, στεγνώνω στον αέρα’, *βιντόσου* ‘αερικός’. Μεταφορ. *βίνι σι φουτζί κα βίντου* ‘ήλθε και έφυγε σαν αέρας’. *Μούλτου σκλάμπου, βα λου λεά βίντουλου* ‘πολύ αδύνατος, θα τον πάρει ο αέρας’. *Σούφλιπλου ιάστε κα ούνου βίντου* ‘η ψυχή είναι σαν μια πνοή αέρα’. *Μπάνα φουτζί κα βίντου* ‘η ζωή έφυγε σαν αέρας’. *Σινι ντούτσι ίου τράτζι βίντουλου* ‘πάει όπου φυσάει ο αέρας, είναι καιροσκόπος’. ΣΥΝ. *αερά*.

[Από το λατ. *ventus*.]

Βιράγκου (επίθ.) ‘αγέρωχος στο περπάτημα, λεβέντης, παλικάρι’. *Μούλτου βιράγκου μπάρμπάτου* ‘πολύ αγέρωχος, καμαρωτός άντρας’. Ειρωνικά λέγεται για τον ασθενικό και ασουλούπωτο, για εκείνον που έχει σωματικό ελάττωμα ή περπατάει άστατα, με βήματα ασταθή. *Ματριά κούμου ιμνά κά βιράγκου* ‘κοίτα πως περπατά σαν παλικάρι, στητός και ολόρθος’. Το λένε και για τα γερά ζώα που βαριά φορτωμένα βγάζουν ανηφόρες, ακόμη και για αυτοκίνητο. *Τσι βιράγκου ιάστε, ισά πρι ν τζεάνά* ‘τι παλικάρι είναι, βγήκε στο βουνό επάνω!’. Λέγεται και για ανάποδα, τσινιάρικα μουλάρια. Στη Δυτ. Μακεδονία λένε *βιράγκου χωράφι*, σπίτι, βόδι που σημαίνει ακαλλιέργητο, εγκαταλελειμμένο χωράφι, σπίτι, βόδι και μεταφορ. τον άνθρωπο ερείπιο, το χαμένο κορμί (*βιράγκος*). *Βιρανές* ‘ανεπρόκοπος, εκείνος που δεν έκανε τίποτε στη ζωή’ και *βιρανία* ‘καταραμένο, στοιχειωμένο σπίτι’. ΣΥΝ. *σκρέτου, λιβέντου, μπάρμπάτου, τζόνε*.

[Δεν είναι γνωστή η καταγωγή της λέξης. Πιθανόν προέρχεται από το λατ. *vis*, πληθ. *vires* ‘δύναμη, δυνάμεις’, *virtus*, *-utis* ‘ανδρεία, αρετή’. Τουρκ. *viran* ‘ερείπιο, κατεστραμμένος’.]

Βιρβιρίτσᾶ (η) ‘βερβερίτσα, σκίουρος’. Σι ουμπλού Κιόσκια ντι βιρβιρίτσι ‘γέμισε το Κιόσκι από σκίουρους’. Δεν υπήρχαν παλαιότερα μέσα στο Λιβάδι. Ύστερα όμως από τη δημιουργία του περιαστικού δάσους κατέβηκαν από τα ορεινότερα δάση και στο Κιόσκι. Έγιναν αξιοθέατο. Ημέρεψαν ζώντας κοντά σε ανθρώπους, δεν παύουν όμως να είναι έντρομα ζώα. Άρν μάρε φρίκᾶ, σι αβίνου, σι ατζόκου ντι κίνου του κίνου ‘είναι πολύ δειλά, κυνηγιούνται, παίζουν από πεύκο σε πεύκο’. Μεταφορ. Φεάτα ἴαστε βιρβιρίτσᾶ, ἄρε όκλι σι λα κούρου ‘το κορίτσι είναι βερβερίτσα, έξυπνο, αεικίνητο, δραστήριο και χαριτωμένο’. Έχει μάτια και στον κώλο. ΣΥΝ. βίδραᾶ, φιρφιρίτσᾶ, σπíθᾶ. Στην Ήπειρο λέγεται βιρβιρίτσα.

[ΝΙΚ. από το σλαβ. ververitsa, ΡΑΡ. από το σλαβ. neverica, λατ. viverra.]

Βιρβιρσέσκου (ρ) ‘σπαράζω, σφαδάζω από μεγάλο πόνο’. Μι βιρβιρσεάστι πόνλου του μάτσᾶλι ‘πονώ φοβερά, σφαδάζω από τον πόνο στα έντερα’. Μι ακουντιῆ μούλτου, βιρβιρσίι ‘χτυπήθηκα πολύ, σφάδαξα από τον πόνο’. Σᾶρμᾶνίτσα πλᾶντζι, βιρβιρσεάστι ‘το μωρό κλαίει, σπαράζει από τον πόνο’. Λέγεται και βιρβιρέτζου. Μι μᾶκᾶ αρᾶνῆ, μι βιρβιρεᾶτζᾶ ‘με φαγουρίζει η ψώρα, με πονάει φοβερά’. Βιρβιριτζᾶρε ‘ισχυρός πόνος, σφαδαγμός’, βιρβιριτζᾶτου. Έκφρ. πλᾶντζι, σγκιλεᾶστι, βιρβιρεᾶτζᾶ ‘κλαίει, βγάζει κραυγές, σπαράζει’. Νι ντεᾶντι βιρβέρᾶ ‘μας φόβισε, μας τρόμαξε’. Στα νεοελλην. βιρβιρίζω (ιδιωμ.) ‘τρομάζω, φοβούμαι’. Μας βιρβέρσις παλιόπαιδο! ‘μας τρόμαξες, παλιόπαιδο!’.

[Είναι άγνωστη η προέλευση της λέξης. Ο ΡΑΡ. δεν ετυμολογεί τη λέξη. Κατά τον Μπόγκα “πιθανώς από την πολύ δειλή βιρβιρίτσα = σκίουρο”.]

Βιρό (ο) ‘βαθύς λάκκος που κρατάει νερό από τη βροχή, δίνη ποταμού’. Αντούσου όλι του βιρό τα σι μπεᾶ ἄπᾶ ‘οδήγησα τα πρόβατα στον λάκκο για να πιουν νερό’. Σι νικᾶ του ούνου βιρό ‘πνίγηκε σε μια λακκούβα με νερό’. Όταν μιλούν υποτιμητικά για κάποιον λένε βα αρκᾶρε λα βιρό ‘θέλει πέταμα στον βιρό’. Βιρό λέγεται και στη Θεσσαλία, Ήπειρο, Δυτ. Μακεδονία, συνώνυμό του είναι το λούτσα (ιδιωμ.).

[Κατά το Ι.Λ. ίσως είναι αναγραμματισμός της λέξης βρύον, νεοελλην. βρυός. Κατά τον Ανδριώτη από το μσν. βιρός 'τέλμα' < σλαβ. vir. Κατά τον Κουκουλέ η λέξη είναι παλιά (1038), δεν φαίνεται σλαβ. Ίσως είναι αντιδάνειο. ΡΑΡ. από το σλαβ. virŭ.]

Βόι και **βόιου** 'θέλω, επιθυμώ, ποθώ'. Βοηθητικό ρήμα. *Βόι* νου *βόι* βα *μι ντούκου* 'θέλω, δεν θέλω θα πάω'. *Βρούι* τρέι *τζίλι* σι *ατζούνγκου* 'θέλησα τρεις μέρες να φτάσω'. *Φουμεάλια* βα ούνᾱ *κάσικᾱ* σι *μπάγκᾱ* *κάπλου*, σι *μπᾶνεάτζᾱ* κα *λούμια* τούτᾱ 'η οικογένεια θέλει, επιθυμεί ένα σπιτάκι για να βάλει το κεφάλι της, να ζήσει, όπως όλος ο κόσμος'. *Φεάτιλι* βέντου του *γίσου* ούνου *τζόνε* σι *βόρου* νούμτᾱ 'το κορίτσια βλέπουν στο όνειρό τους ένα παλικάρι και επιθυμούν, ποθούν γάμο'. *Βα* βρεάμου ούνου *καφέ* μουνάτου του *ιμπρίκε* 'θα επιθυμούσα έναν ανόθευτο καφέ στο μικρό τζισβέ'. *Παλιουόμλου* βρεᾱ *βᾱτᾱμάρε* κου ούνου *μάλιου* 'ο παλιάνθρωπος ήθελε σκότωμα με έναν κόπανο'. Θέλω (βόι) χαρές, επιτυχίες, μια καλή οικογένεια, το χωριό, τους φίλους. Έχει όλες σχεδόν τις σημασίες του νεοελλην. θέλω και επιθυμώ. Έκφρ. *λι βρού* σι *λι πᾱτσᾱ* 'τα ήθελε και τα έπαθε'. *Τσι* βρέι *αουᾱ*; 'τι θέλεις, τι ζητάς εδώ;'. *Βρεάμου* νου *βρεάμου* *μι ντούσου* σι *αντράι* *λούκρουλου* 'ήθελα δεν ήθελα πήγα και έκανα τη δουλειά'. *Ίτσι* *βα* *έλου* σι *αντᾱρᾱ* 'ό,τι θέλει εκείνος γίνεται'. *Νου* *γι* *βόι* *μπάνα* 'δεν θέλω τη ζωή μου'. *Κα* σι *βρεᾱι*, *βα* *βινεᾱι* 'αν ήθελες, θα ερχόσουν'. *Βρεᾱρε* 'θέληση, επιθυμία, έρωτας'. *Κου* *βρεᾱρε* *κου* *νιβρεᾱρε* *λι* *ασπούσι* τούτι 'με τη θέληση ή χωρίς τη θέληση τα μαρτύρησε όλα'. *Κάλεα* βα *ιμνᾱρε* σι *μπόρτζα* βα *πᾱλτίρε* 'ο δρόμος θέλει περπάτημα και το χρέος πληρωμή'. *Παραβρεᾱρε* 'σφοδρή επιθυμία, σφοδρός έρωτας'. ΣΥΝ. *αγάπε*, *σιβντᾱ*. *Βρούτου* 'αγαπητός, ποθητός'. *Βρούτα* *αμεᾱ* 'αγαπημένη μου'. *Παραβρούτου* 'πολυπόθητος, πολυαγαπημένος'. Σύνθετο *παραβόιου*. Υπάρχουν αρκετά σύνθετα με την πρόθεση *παρά*, όπως *παρακάлку* 'παραπατώ, κάνω σφάλμα', *παρακρέπου* 'παρασκάζω, είμαι πολύ λυπημένος', *παρακάντου* 'ξεπέφτω πολύ', *παραμπεᾱου* 'παραπίνω', *παραντόρμου* 'παρακοιμάμαι', *παραφάκου* 'παρακάνω', *παραλεᾱου* 'παραπαίρνω κάποιον' κ.ά. Το ομόηχο *βόι* (αντων.) 'εσείς'.

[Από το λατ. volo 'θέλω', ιταλ. volo.]

Βόμου (ρ) ‘κάνω εμετό, ξερνώ’. *Μι ακᾶτσᾶ* αυτουκίνατλου *σι βα βόμου* ‘με έπιασε, με ζάλισε το αυτοκίνητο και θα κάνω εμετό’. *Βα λι τζίτσι, βα λι βόμι* τούτι ‘θα τα πεις, θα τα ξεράσεις όλα’. Έκφρ. *βράμι κα κατούσᾶ* ‘ξερνάει σαν γάτα’. *Νου πότου* *σι άβντου άλτι*, *νι γίνι* *σι βόμου* ‘δεν μπορώ να ακούσω άλλα, αηδιάζω’. *Τ’ ατσέλου* *βα ζμπουράμου* *τόρα*, *νου βόμου* ‘για εκείνον θα μιλήσουμε τώρα, δεν ξερνώ’. Δηλώνεται απόλυτη περιφρόνηση σε κάποιον, ένα αίσθημα αηδίας. *Νι* *σι τᾶρνᾶ ίνιμα* *σι βόμου* ‘ανακατεύομαι να ξεράσω’. *Κα* *σι λι σκότου* *του φόρᾶ*, *βα λι βράμᾶ* τούτι *κούτι άρε αντράτᾶ* ‘αν τα βγάλω στη φόρα, θα τα ξεράσει όλα όσα έχει κάνει’. *Βουμεᾶρε* ‘τάση για εμετό’. *Νι γίνι* *τ’ βουμεᾶρε* ‘έχω τάση για εμετό’ και μεταφορ. αισθάνομαι αηδία. *Βουμουτούρᾶ* ‘ξέρασμα’, στον πληθ. *βουμουτούρι* ‘αηδίες, βλακειές’.

[Από το λατ. *noτο* που πέρασε στις νεολατινικές γλώσσες.]

Βόμπιρου (ο) ‘βρικόλακας, γρουσούζης, φάντασμα’. *Βόμπιρλου*, *αλάσᾶ* *μγκεᾶρια* *γκρεᾶου* *σι φουτζί* ‘ο βρικόλακας άφησε έγκυο τη γυναίκα και έφυγε’. *Βόμπιρᾶ* *μγκεᾶρε*, *σι μάκᾶ* *κου στράνιλι*, *νου* *σι άφλᾶ* *άλτᾶ* *αχτᾶρε* ‘γρουσούζα, ανάποδη γυναίκα, τρώγεται με τα ρούχα. Δεν βρίσκεται άλλη τέτοια’. *Βόμπιρλου* *νι σούψι* *σᾶντζιλι* ‘ο βρικόλακας μας ρούφηξε το αίμα’. *Βόμπιρε!* συνηθισμένος χαρακτηρισμός των παιδιών όταν ατακτούν ή κάνουν διαβολοδουλειές. *Βόμπιρε*, *ιουσφόρε!* ‘βρικόλακα, διάβoλε!’. Ανάλογοι χαρακτηρισμοί που επιδαψιλεύονται στα παιδιά “χαϊδευτικά” είναι: *ουρσούσκε!* ‘κακέ δαίμονα, γρουσούζη!’, *κουφουεμπράνου!* ‘ύπουλη οχιά!’, *τουρκανάκατε!* ‘ξεροκέφαλε, ταραξία!’, *αφουρισίτε!* ‘αφορισμένε!’, *αμπουτσιίτε!* ‘βρομερέ!’, *αρμπινεᾶσᾶ!* ‘αρβανίτισσα, αγύριστο κεφάλι, νευρόσπαστο!’, *κᾶτσᾶου!* ‘σκύλα!’, *κίρλα!* ‘αφημένε!’, *σᾶτανᾶ!*. Σημαίνει και μικρός, μικρόσωμος, μπόμπιρας. *Ϊάστε* *ούνου* *βόμπιρου*, *ούνου* *νταράκου* ‘είναι ένα βόμπιρας, ένας διαβολάκος’. ΣΥΝ. *βρουκόλακου*.

[Από το νεοελλ. *βαμπίρ* ‘είδος μεγάλης νυχτερίδας που τρέφεται με το αίμα των θηλαστικών, βρικόλακας’. Προέρχεται από το γαλλ. *vampire* που έχει περάσει σε όλες τις ευρωπαϊκές γλώσσες.]

Βουλόγκᾶ (η) ‘λιβάδι, άδεντρος τόπος, βοσκότοπος, ξέφωτο’. Τέτοια λιβάδια (*βουλότζι*), μικρά ανοίγματα και ισώματα, υπάρχουν στο

χωριό, τα περισσότερα όμως βρίσκονται έξω από το χωριό, στη γύρω περιοχή. *Σκόσου μᾶνάρλου πρι βουλῶγκᾶ σι πάσκᾶ* 'έβγαλα το μανάρι πάνω στο λιβάδι να βοσκήσει'. *Πᾶσκούι κουπία του ούνᾶ μσάτᾶ βουλῶγκᾶ κου μπουνᾶ ἰάρμπᾶ* 'βόσκησα το κοπάδι σε ένα όμορφο λιβάδι με καλό χόρτο'. ΤΟΠ. *Λα Βουλῶγκᾶ τσια Μάρια* 'το μεγάλο ίσωμα' ανατολικά στην άκρη του χωριού, στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου. Τις ημέρες του Πάσχα εκεί οι κτηνοτρόφοι έστηναν τον τρανό χορό παράλληλα με εκείνον που γινόταν στο Κιόσκι. *Ακλό ίου ανσᾶρά φεᾶτιλι* 'εκεί που χόρευαν τα κορίτσια'. *Λα Βουλῶγκᾶ κου κίνι, Λα Βουλῶγκᾶ τσια νίκα, Λα Βουλῶγκᾶ αλόρου αφούρι, Λα Βουλῶγκᾶ λα Λιβαδοχόρι*, άνοιγμα, λιβάδι χωρίς οξιές κοντά στη Φτέρη και πολλά άλλα. Σε όλα τα βλαχοχώρια υπάρχουν ανάλογα ΤΟΠ. Υποκορ. *βουλουτζικᾶ*.

[ΝΙΚ. δεν ετυμολογεί τη λέξη. ΡΑΡ. και Κατσάνης από το π. σλαβ. *vologā*.]

Βούργε (η) 'δερμάτινο ασκί των κτηνοτρόφων'. *Αντράι ούνᾶ βούργε ντι βιτούλιου ἄλτᾶ σόι* 'έκανα ένα ασκί από χρονιάρικο κατσίκι άλλο είδος'. *Μι μπᾶτού κου βούργια, νι βιτζούι νίλα* 'με χτύπησε με το ασκί, βασανίστηκα'. Το κατσικίσιο δέρμα ήταν το καταλληλότερο και το επεξεργαζόταν με μεγάλη επιμέλεια. Το κρεμούσαν από την πλάτη με ένα λουρί: *λο βούργια ντι νι ανούμιρα σι φουτζί λα όι* 'πήρε τη βούργια στον ώμο και έφυγε για τα πρόβατα'. Εκεί μέσα ο κτηνοτρόφος και ο γεωργός έβαζαν το καθημερινό τους: το δερμάτι με το ξινόγαλο (*κεᾶλια ντι ακρίτσου*), το ψωμί, το τυρί, το ξύλινο κουτάλι (*λίγκουρα*), τη βουτσέλα με το νερό, την κουβάτα (*πινάκλου*) ή το κλειδοπίνακο (*κλειδοπίνακου*) που το κατασκεύαζαν από ξύλο καστανιάς. Όλα αυτά προφυλάσσονταν από τις καιρικές συνθήκες και συντηρούνταν. Με παλιά τουλούμια και βούργες, σύμφωνα με το έθιμο των Θεοφανείων, οι μεταμφιεσμένοι χτυπούσαν και οδηγούσαν ανθρώπους στη μπάρα της βρύσης που βρίσκεται στην πλατεία του χωριού για μια συμβολική βάφτιση μέσα στο καταχείμωνο. Θυμούνται ακόμη εκείνη την ψυχρολουσία. Μεταφορ. *μᾶκᾶι φούστι, μι αντράρᾶ βούργε* 'έφαγα ξύλο, με έκαναν βούργια'. Για να γίνει η βούργια χτυπούσαν το δέρμα πολλές φορές και δυνατά. Και όταν κανείς βρέχεται υπερβολικά λένε *μι αντράι*

βούργε. ΣΥΝ. κεάλε 'δερμάτι, τουλούμι'. Νεοελλην. (ιδιωμ.) τραγατσίκια (τράγος).

[Από το λατ. bulga. Βούργα λέγεται στην Κρήτη, στη Σαμοθράκη βούλια.]

Βουρζόμου και **βουρζόνου (το)** 'το δίχτυ που μετέφεραν τα άχυρα από το αλώνι'. Με αυτό μετρούσαν και την ποσότητα του άχυρου. *Κούτι βουρζοάμι ντι πάλι αντούσισι;* 'πόσα δίχτυα άχυρο έφερες;', *αχιροάνα ιάστε μπλίνᾶ, νου ανκάπᾶ άλι βουρζοάμι* 'η αχυρώνα είναι γεμάτη, δεν χωράει άλλα δίχτυα με άχυρο'. Τα δίχτυα συγκρατούν και προστατεύουν το άχυρο από τη λαιμαργία του φορτωμένου και πεινασμένου ζώου. Πατώντας στοιβάζουν το άχυρο στην αχυρώνα (*αχιροάνα*) και έτσι εξασφαλίζουν την τροφή των ζώων ιδιαίτερα κατά τους χειμερινούς μήνες.

[Στο δεύτερο συνθετικό διακρίνεται η ζώνη, *προυκουζοάνα* και *προυκουζόμου* 'βρακοζώνη', αλλά μένει άγνωστο το πρώτο. ΡΑΡ. από το βουλγ. *vŭrzop.*]

Βούρλου (επίθ.) 'παράφορος, θεότρελος'. *Φιτσόρλου ιάστε μούλτου βούρλου, νι βουρλί τούτσι* 'το παιδί είναι πολύ θεότρελο, παλαβιάρικο, μας παλάβωσε όλους'. *Βούρλᾶ ή βουρλίτᾶ ρυάε* 'μανιασμένη, τρελή προβατίνα'. *Βουρλεάτσᾶ* 'αρρώστια των προβάτων'. *Σι βουρλίρᾶ όλι, τσι βᾶ αντράμου;* 'τρελάθηκαν τα πρόβατα, τι θα κάνουμε;'. Όταν βουρλίζονταν τα πρόβατα, υπήρχαν στο χωριό δυο τρεις πρακτικοί που άνοιγαν το κεφάλι του ζώου και έβγαζαν μια φουσκίτσα, την αιτία του κακού, κατά τη γνώμη τους. Λεπτές επεμβάσεις στον εγκέφαλο με πολλές πιθανότητες επιτυχίας. Συνήθως όμως τα έσφαζαν. Έλεγαν τότε στα αστεία και στα σοβαρά: *δεν γίνεται πότε πότε να βουρλίζεται κανένα πρόβατο για να τρώμε λίγο κρέας; Μπουλάκιμου σι ι βούρλεα, σι κᾶντεᾶ ούνου γκιρμέ* 'μακάρι να τρελαίνονταν, να έπεφταν συχνά'. Το κρέας ήταν ελάχιστο και μόνο για τις μεγάλες γιορτές. Υπήρχαν 19 αρρώστιες για τα πρόβατα και οκτώ για τα γίδια (Λουκόπουλος, 1930). Αρρώστιες από χόρτα, από τις καιρικές συνθήκες, από δαγκάματα φιδιών, λύκων και επικίνδυνων εντόμων. Κάποιες αρρώστιες ήταν μεταδοτικές. Ξεκληρίζονταν κοπάδια. Δοκιμάζονταν σκληρά οι κτηνοτρόφοι και από τις αρρώστιες και ένιωθαν ανήμποροι

να τις αντιμετωπίσουν. Πού να βρεθεί κτηνίατρος εκεί επάνω στα βουνά και στις στάνες; Κατέφευγαν και στον παπά του χωριού. Βουρλέσκου (ρ) 'βουρλίζω, τρελαίνω', βουρλίτου 'παράφορος'. ΣΥΝ. ζούρλου, τούρλου και τουρμπάτου, αντάρλου, ζουρλεάτσά και βουρλαμάρă 'τρέλα'.

[Είναι άγνωστη η προέλευση της λέξης. ΝΙΚ. από το μουρλός. Δεν φαίνεται πιθανό.]

Βουσμίρε 'υπερβολικά βαρύ, ασήκωτο'. Τσούπλου *ιάστε* στούμπου, βουσμίρε, *νι* κăτζούρă *μάνλι* 'το μωρό είναι στούμπος, πολύ βαρύ, ασήκωτο, μου έπεσαν τα χέρια'. Μάντζα *νι* κăτζού μούλτου γκρεάου, βουσμίρε 'το φαγητό μου έπεσε πολύ βαρύ, ασήκωτο'. Έπεσε πάνω μου βάρος ασήκωτο (βουσμίρε). Μεταφορ. *φουμεάλια* *σι* *βάσανλι* *κăτζούρă* *πρι* *μίνε* *κα* βουσμίρε 'η οικογένεια και τα βάσανα έπεσαν πάνω μου σαν βάρος ασήκωτο'. Λέγεται και για τις παχιές γυναίκες. *Αγκρούσά* μούλτου *σι* *αντρά* βουσμίρε 'πάχυνε πολύ, έγινε ασήκωτη'. *Κάπου* *ντι* βουσμίρε 'πολύ βαρύ και αγύριστο κεφάλι'.

[Δεν είναι γνωστή η προέλευση της λέξης.]

Βουτίνă (η) 'πήλινο μικρό πιθάρι, κιούπι'. Μπăγκάρă *ούμτουλου* του βουτίνă 'έβαλαν το βούτυρο στη βουτίνα. Εκεί συντηρούσαν τα διάφορα τουρσιά, τη λίγδα και τον καβουρμά, το χοιρινό που παστωνόταν. Καλυπτόταν με ένα πηχτό στρώμα λίπους (λίγδας), και έτσι προστατευόταν και συντηρούνταν ο καβουρμάς. Άνοιγαν το καπάκι της βουτίνας και μοσχοβολούσε το κατώι. Παραδίνονταν αμαχητί η όσφρηση και η γεύση. *Του* *κατόγιε* *σι* *άφλου* *νίκα* *νέστι* *βουτίνι* *ντι* *ατούμσεα* 'στο κατώι βρίσκονται ακόμη κάποια κιούπκια από τότε'. ΣΥΝ. *μπούτε* 'μεγάλο ξύλινο δοχείο, βαρέλι κρασιού (βαγένι)'. Μεταφ. "τι βήχας είναι αυτός σαν να βγαίνει από βαρέλι;" (*κα* *ντι* *του* *μπούτε*;). Παλαιότερα στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία βουτίνα ονόμαζαν και τον ξύλινο κωνοειδή κάδο, όπου αποβουτύρωναν το γάλα. ΕΠ. Βουτινάς και Βουτσινάς.

[Ελνστ. Βούτ(τ)ις, μσν. βουτσι(ον), βουτίον (βυτίον). Νεοελλ. βουτσέλι ή βουτσέλα (ιδιωμ.). Λατ. *buttis* από το αρχ. *πίτυς*].

Βράγκου (επίθ.) 'χωράφι άδεντρο, αυλακωμένο, οργωμένο και έτοιμο για σπορά'. Σε άλλα βλαχόφωνα χωριά λέγεται *αυράγκου*, όπως το

καταγράφει ο ΝΙΚ. βράγκουέσκου ‘ανοίγω αυλάκια, οργώνω’ με ΣΥΝ. το αουρουγκουσέσκου ‘αροτριώ, οργώνω’. Στο Λιβιάδι υπάρχει το ΤΟΠ. Γκουλιβράγκα, κοντά στο μοναστήρι της Αγίας Τριάδας. Παλιοί Λιβαδιώτες λένε ότι στο χωράφι αυτό διέμειναν Βούλγαροι εργάτες που δούλευαν στα μεταλλεία Νταιϊφά της Μόρνας. Ζούσαν στη Γκουλιβράγκα γυμνοί, σε άθλια κατάσταση. Από αυτούς του γυμνούς (γκουλισάνι) πήρε το όνομα η τοποθεσία. Το γεγονός αυτό δεν εξηγεί την προέλευση της λέξης. Κατά τον ΝΙΚ. σημαίνει λιβάδι με νερά “ένυδρος λειμών” και προέρχεται από το γκοάλαβουλογκά. Μάλλον προέρχεται από το γκόλου + βράγκου ‘γυμνό, άδεντρο χωράφι’. ΕΠ. Βράγκος (Νυμφαίο), Βραγκάλης σε άλλες περιοχές. Στο Μουζάκι της Καρδίτσας υπάρχει το χωριό Βραγκιανά.

[ΝΙΚ. από το λόγ. αύλαξ < αρχ. αύλαξ (αυλακόω). Νεοελλ. αυλάκι.

Ο ΡΑΡ. καταγράφει τις λέξεις αουράγκου και βράγκου χωρίς να τις ετυμολογεί.]

Βρουζαμιάου (η) ‘άχυρο της βρίζας’. Αντούσι βρουζαμιάου ακάσᾶ; ‘έφερε άχυρα της βρίζας στο σπίτι;’ Το χρειάζονταν για να γεμίσουν στρώματα και προσκέφαλα (κάπιτινι). Όση βρίζα χρειάζονταν για άλλες δουλειές δεν την έκαναν θημωνιές (στόκου) για να την αλωνίσουν. Μικρά δεμάτια, όσο πιάνει η χούφτα (μνάτᾶ), τα έστηναν όρθια για να τα καίει ο ήλιος και έτσι να τινάζουν ευκολότερα τον καρπό τους, χωρίς να καταστρέψουν τα καλάμια τους. Τα χρειάζονταν για να κάνουν μαντριά και καλύβες, γιατί το υλικό αυτό θεωρείται στέρεο και αδιάβροχο. Η θημωνιά θα αργούσε πολύ και θα έχαναν ένα μέρος από τα καλάμια της βρίζας. Με τα καλάμια που έβρεχαν έδεναν τα δεμάτια από τα στάχια του σταριού. Στην Κατοχή ανακάτευαν το καλαμποκάλευρο με τη βρίζα και από το σμιγάδι – με το καλαμποκάλευρο μόνο το ψωμί γίνεται πέτρα – παρασκεύαζαν ψωμί που αναδείχτηκε θεμελιακή τροφή. Συνήθως το ψωμί αυτό προορίζεται για τα σκυλιά, αποτέλεσε όμως τροφή για φτωχούς εργάτες της γης. Σήμερα το ψωμί της σικάλης (σικάρᾶ) είναι ακριβό και προτείνεται για δίαιτες. Βρίζα σπέρνουν κυρίως για τα καλάμια αλλά και γιατί το φύλλωμά της είναι καλή τροφή για τα γιδοπρόβατα.

[Από το βρίζα < ελνστ. βρίζα.]

Βρούτου (επίθ.) ‘ποθητός, αγαπητός, λατρεμένος’. *Ου λάι, βρούτα αμεά!* ‘καημένη, αγαπημένη μου!’. *Βρεά σι τι μαρίτᾶ, σι νι ντισπάρτᾶ, παραβρούτα αμεά* ‘ήθελαν να σε παντρέψουν να μας χωρίσουν, πολυαγαπημένη μου’. *Παραβρούτου* ‘πολυαγαπημένος, πολυπόθητος’. *Παραβρούτα αμεά, βρεάρια, αγάπια τ’ τίνε μι ντράρι* ‘λατρεμένη μου, ο έρωτας, η αγάπη για σένα με πληγώνει’. *Βρεάρε* ‘θέληση, πόθος, έρωτας’. *Αγάπε* ‘αγάπη’. *Αγαπιτκράνε* ‘αγαπητική, ερωμένη’. *Νιβρούτου* ‘ανεπιθύμητος’.

[Από το ΚΒ *βόι* ή *βόιου* που προέρχεται από το λατ. *volere* < *volo* ‘θέλω’.]

Γᾶλέσκου, αγᾶλέσκου (ρ). Συνήθως απρόσωπο. *Γᾶλεάστι Ντουμνιζᾶουλου* ‘ο ουρανός γίνεται αίθριος, ανοίγει ο καιρός’. *Κουρμά πλουάια, ισᾶ κουρκουμπέουλου σι αγᾶλί* ‘κόπηκε η βροχή, βγήκε το ουράνιο τόξο και έγινε αίθριος ο καιρός. Μεταφορ. *κα σι νου νᾶουρέτζᾶ, νου γᾶλεάστι* ‘αν δεν συννεφιάσει, δεν γίνεται αίθριος ο ουρανός’. *Γᾶλίρε* ‘άνοιγμα του καιρού’, *γᾶλίτου* ‘αίθριος’. ΣΥΝ. *νσιρίνᾶ* (απρόσ.) ‘ξαστεριάζει’. *Σι αντρά γιλίε* ‘έγινε γιαλί, ξαστεριά’. ΝΙΚ. και ΡΑΡ. καταγράφουν τους τύπους *γκᾶλέσκου, γκᾶλίρε* ‘αιθρίαση’, *γκᾶλίτου* ‘αίθριος’.

[ΝΙΚ. από το λατ. *gallo*, ΡΑΡ. από το παλαιοσλαβικό *galiti*.]

Γανόσου (ο) ‘κασσιτερωτής, γανωματής, καλαϊτζής’. Γάνωνε χαλκώματα και κάθε είδους μπακιρένια σκεύη. Το επάγγελμα το ασκούσαν κυρίως πλανόδιοι αθίγγανοι. *Κούντου βα τρεᾶκᾶ γανόσλου ντι του χουράᾶ;* ‘πότε θα περάσει ο γανωματής από το χωριό;’. Ήταν γεγονός. Οι νοικοκυρές είχαν ξεχωρίσει τα μαγειρικά σκεύη, τα καζάνια, τα ταψιά και τα σινιά που ήθελαν γάνωμα. Περνούσε σαν γυρολόγος, τα μάζευε σε ένα σακί και με το καλάι τα έκανε καινούρια. Τα σκεύη εκείνα ήταν τότε για μια ζωή και τα κληρονομούσαν και οι νεότερες γενιές. Στο Λιβᾶδι είχε εγκατασταθεί μονίμως και ένας ξενομερίτης γανώσης που εντάχτηκε απόλυτα στην κοινότητα. Ήταν ένας συμπαθής, ξερακιανός άνθρωπος που είχε το εργαστήριό του στο προαύλιο του Αγίου Κωνσταντίνου. Τον χρειαζόταν η κωμόπολη και του είχε παραχωρηθεί ένα παράπηγμα της εκκλησίας. Για όλους ήταν ο μπαρμπα-Χρήστος ο γανώσης. Κανείς ποτέ δεν έμαθε το επώνυμό

του. Οι πολλές δουλειές έπεφταν κυρίως την Καθαρά Δευτέρα που το έθιμο απαιτεί γενική καθαριότητα και τις παραμονές των μεγάλων γιορτών. Χαρακτήριζαν παλαιότερα υποτιμητικά το επάγγελμα του γανωτή και κανείς ντόπιος δεν το άσκησε ποτέ. *Λούκρου αλ γύφτου* ‘δουλειά του γύφτου’, έλεγαν. *Γανόσι* αποκαλούσαν και τα παιδιά, όταν βρόμιζαν όλη τη μέρα στα παιχνίδια τους. *Γανουσέκου* ‘γανώνω’, *γανουσίρε*. Μεταφορ. *τσι γίνι βάρλίγκα κα γανόσου* ‘γιατί έρχεσαι γύρω γύρω σαν γανωματής;’. *Τι αντράσι κα γανόσου σι βρέι λάρε* ‘βρόμισες, έγινες σαν γανώσης και θέλεις πλύσιμο’. ΤΟΠ. *Λα Γανόσι*.

[Από το αρχ. γανόω, -ώ ‘στιλβώνω, λαμπρύνω’, γάνος > γανώνω, γάνα ‘πράσινη σκουριά στα αγάνωτα σκεύη’. *Γανιάζω*, *γανωματής*, *γανωματάς*. Φαίνεται ότι το επάγγελμα είναι αρχαιότατο και ίσως ήταν μια από τις ειδικότητες του Ήφαιστου.]

Γάστρα (η) ‘παραδοσιακή γάστρα’. *Βα φριτζέμου του γάστρα ούνου* *νέλου σι ούνά πίτᾶ ντι λάπτε* ‘θα ψήσουμε στη γάστρα ένα αρνί και μια γαλατόπιτα’. Κινητός μεταλλικός φούρνος. Το κοίλο σώμα της μοιάζει με κοιλιά (*γαστέρα*) και καλύπτει το ταψί ή το σινί με την πίτα και το φαγητό. Η ανθρακιά και η στάχτη που βάζουν επάνω της την πυρώνει. Τη γάστρα χρησιμοποιούν και εκείνοι που έχουν φούρνο. *Κάσᾶ κου φᾶρα γάστρα σι φούρνου νου πουτεᾶι σι άφλι ν χουάρα* ‘σπίτι χωρίς γάστρα και φούρνο δεν μπορούσες να βρεις στο χωριό’. Σχεδόν κάθε σπίτι παλαιότερα είχε το φούρνο του αλλά δεν τον άναβαν – είναι χρονοβόρα η διαδικασία – για μια πίτα, ένα γιουβέτσι ή ένα κανίσκι που γινόταν μάνι μάνι. *Ακάτσᾶσι γάστρα*; ‘έπιασες, άναψες τη γάστρα;’. *Βα αντράμου του ούνᾶ σι ούνᾶ πίτᾶ ντι λάπτε του γάστρα* ‘θα κάνουμε αμέσως γαλατόπιτα στη γάστρα’. Μεταφορ. *άμου γάστρα ν κάπου, πᾶρα* ‘έχω γάστρα στο κεφάλι, φλόγα’. Καίγομαι, νιώθω φλόγωση, εξάψεις. Σε άλλα μέρη οι νομάδες κτηνοτρόφοι τη μετέφεραν μαζί τους, τη φορτώνονταν συνήθως οι γυναίκες – ήταν από λευκοσίδηρο, ελαφρύτερη – πάνω στους μπόγους του ρουχισμού. Η σύγχρονη γάστρα των ηλεκτρικών φούρνων δεν έχει καμιά σχέση με την παραδοσιακή που τα ψητά της φημίζονται για την νοστιμιά. Στο Λιβάδι η γάστρα και ο φούρνος συνήθως στεγάζεται στο πλυσταριό που είναι ένας ιδιαίτερος στεγασμένος χώρος μέσα στην

αυλή του σπιτιού. Σε χωριά της Ηπείρου λέγεται γάστρους αλλά και γάστουρους, σε άλλα μέρη της Ελλάδας γάστρος. Γαστρίζω ‘ψήνω στη γάστρα’. Γάστρισα τρία ψουμιά απ’ του προυί’.

[Γάστρα από το αρχ. γάστρα και γάστρη. “Γάστρην μεν τρίποδος πυρ άμφεπε” (Ιλιαλ. Σ, 348). Και ζώνει η φλόγα την κοιλιά του τρίποδα. Στην αρχαιότητα σήμαινε και την κοιλιά της ασπίδας “γαστήρ ασπίδος”, επειδή προέρχεται από την αρχ. γαστήρ (γαστέρα) ‘κοιλιά’. Στην υμνογραφία της εκκλησίας ακούγεται συχνά. “Και την σην γαστέρα πλατυτέραν...”. Από την ίδια ρίζα παράγεται και η γλάστρα ‘η κοιλιά του αγγείου’. “Βασιλικόν εφύτευσα σε μια γυαλένια γλάστρα” (Δημοτικό).]

Γιάδαμου (ο) ‘διάδρομος’. Ξύλινο δοκάρι ή μεταλλικός σύρτης (σίρτου) που έκλεινε τη βαριά εξώπορτα της αυλής. Διατρέχει (διάδρομος) το πίσω μέρος της εξώπορτας από τη μια άκρη στην άλλη. Οι άνθρωποι νιώθουν ασφαλείς, όταν τη νύχτα ακούν τον ήχο από το πέρασμα του ξύλινου δοκαριού. Μπαγκάσι γιαδαμου, χέρλου λα προάρτᾶ; ‘έβαλες διάδρομο, το σίδερο στην πόρτα;’. Όταν κλείνουν κάποιον στη φυλακή ή του περιορίζουν την ελευθερία κινήσεων λένε λου αρκάρᾶ γιαδαμου ‘του έριξαν διάδρομο’. Μεταφορ. όμλου γιάστε γιαδαμου ‘ο άνθρωπος είναι ξύλο απελέκητο’. Σε βλαχόφωνα χωριά της Ηπείρου και της Δυτ. Μακεδονίας τον λένε κάπαλάχτου ή κατᾶλάχτου που κατά τον Νικολαΐδη προέρχεται από το βουλγ. klarara. Ο Τσοπανάκης πιστεύει ότι πρόκειται για τη λέξη καταρράχτης. Στη Δυτ. Μακεδονία και Θεσσαλία τον λένε περάτη (περάω, -ώ, περνώ) αλλά και διάδρομου ή γιάδραμου. Ένας άλλος τρόπος κλεισίματος της εξώπορτας ήταν το μάνταλο (μάλαντου).

[Διάδρομος ‘πέραςμα, διέξοδος’ λόγ. < ελνστ. διάδρομος < αρχ. (επίθ.) διάδρομος ‘που τρέχει πάνω κάτω, πέρα δώθε.]

Γιαουντίου (ο) ‘δηλητηριώδες έντομο, τάβανος’. Μούλα ου αγκουντί γιαουντίουλου σῖ ψουσί ‘το μουλάρι το χτύπησε τάβανος και ψόφησε’. Μεταφορ. άιντε τσι γιαουντί γιάστε ‘είναι πολύ επιθετικός άνθρωπος’. Τσι αφλά γιαουντίουλου ‘βρήκε κακό και επιθετικό άνθρωπο’. Κου ακάρι βα λι σκότσι ανάπαρτε, κου γιαουντίουλου; ‘με ποιον θα τα

βγάλεις πέρα, με τον επικίνδυνα επιθετικό αυτόν άνθρωπο;’.

Παλιουγιαουντί!

[Είναι άγνωστη η προέλευση της λέξης.]

Γίε (η) ‘βιασύνη, σπουδή, ανάγκη’. *Βίνι κου μάρε γίε ντι λα κάπρι* ‘ήλθε με μεγάλη βιασύνη από τα γίδια’. *Νου ιάστε γίε* ‘δεν είναι βιαστικό, δεν είναι μεγάλη ανάγκη’. *Γιόσου* ‘βιαστικός’. Έκφρ. *γίε κου πουγγίε* ‘ήλθε τρεχάτος’. Σε συχνότερη χρήση είναι το επίρρ. *κουγίε* ‘γρήγορα, σύντομα’. *Κουγίε, ιάστε ανάγκε!* ‘γρήγορα, είναι ανάγκη’. ΣΥΝ. *αγιουσίρε, αγόνια*. *Αγιουσέσκου, βιυσέσκου* ‘βιάζω, βιάζομαι’ (*μι βιυσέσκου*). *Άμου γίε, μι αβίνου*. ΑΝΤ. *παγάλια* ‘σιγά, ήρεμα’. *Παγάλια, παγάλια, νου ιάστε γίε*. Σιγά, σιγά, δεν χρειάζεται βιασύνη.

[Από το ελλην. *βία, βιασύνη, βιά.*]

Γίζμου και αγίζμου ‘τρυγώ’. *Βίνι κιρόουλου σι γιζμάμου γίνια* ‘ήλθε ο καιρός να τρυγήσουμε το αμπέλι’. Ήταν πολλά τα αμπέλια πριν από τον Πόλεμο. Τα κατέστρεψε η φυλλοξήρα του 1928 και τα αποτελείωσε ο Πόλεμος. Εγκαταλείφθηκαν για πολλά χρόνια. Κάποιες ξερολιθιές (*πιζούλι*) ήταν τα μόνα ίχνη μιας εποχής που ο τρύγος ήταν πανηγύρι και η μεγάλη παραγωγή του τσίπουρου υπεραρκούσε για τις ανάγκες της ορεινής κοινότητας. Σε κάποια υπόγεια των σπιτιών είχαν απομείνει τα εργαλεία της αμπελουργίας και μερικά βαρέλια (*μπούτι*), γαλίκες και ζεμπίλια. Οι μνήμες των παλαιότερων κρατούν ακόμη τα ξεχασμένα τραγούδια του τρύγου (*γιζμάρε*). Εδώ και λίγα χρόνια η αμπελουργία αναβίωσε, ο Διόνυσος πήρε την εκδίκησή του για την εγκατάλειψη και προσφέρει ξανά τους μεθυστικούς καρπούς του (βλ. *γίνου* και *γίνε*). *Γιζμάρε* και *γίζμου* ‘τρύγος’. *Βα νι τσέμου λα γιζμάρε* ‘θα πάμε στον τρύγο’. Ο Σεπτέμβρης λέγεται *Αγιουσμινάρου* ‘τρυγητής’. Σε άλλα βλαχόφωνα χωριά *Γισματσιούνου*. Οι Ελληνόβλαχοι δεν ήταν ποτέ μόνο κτηνοτρόφοι, ασχολήθηκαν με όλες σχεδόν τις γεωργικές καλλιέργειες – και με την απαιτητική αμπελουργία – όπως το μαρτυρούν και οι πολλές λέξεις της αγροτικής ζωής. Αργότερα διακρίθηκαν στο εμπόριο.

[Κατά τον ΝΙΚ. και ΡΑΡ. από το λατ. *vindemio* ‘τρυγώ’.]

Γιλίε (η) ‘γυαλί, καθρέφτης’, πληθ. *γιλί* ‘τα γυαλιά, τα ματογυαλιά’. *Κάσα κου αρναΰσκισίρια σι κου πάστρα ου αντρά γιλίε* ‘το σπίτι με το συγύρισμα και την πάστρα το έκανε γυαλί’. *Χάρλου τι άφλᾶ σι*

νάούντρον του γιλίε ‘ο χάρος σε βρίσκει και μέσα στο γυαλί’. Ούνᾱ γιλίε (μπότσᾱ) ντι γίνου, ντι λάδε, ντι πούσκᾱ ‘ένα μπουκάλι κρασί, λάδι, ξίδι’. Κάθι τζούᾱ μᾱτριά φάτσα λι του γιλίε ‘κάθε πρωί έβλεπε το πρόσωπό της στον καθρέφτη’. Νου βέντρο γκίνε σι βα μπάγκου γιλί ‘δεν βλέπω καλά και θα φορέσω γυαλιά’. Ιάστε όρμπον, γκάβου σι νου βεάντι κου φᾱρᾱ γιλί ‘είναι τυφλός, έχει στραβομάρα και δεν βλέπει δίχως γυαλιά’. Μεταφορ. νι μπαγκᾱρᾱ γιλίλι σι νου κουνουσκούμου τσιβά ‘μας φόρεσαν τα γυαλιά και δεν καταλάβαμε τίποτε’. Μας παραπλάνήσαν, μας εξαπάτησαν. ΣΥΝ. ντουλπῖ. Του φούτζι κου φᾱρᾱ ντουλπῖ; ‘πού φεύγεις χωρίς γυαλιά;’ Ντουλμπῖε (ο) ‘τηλεσκόπιο’. Φιτσόρλι μᾱτριά κου ντουλμπῖα λα Όλιμπου σι λα κάμπου ‘τα παιδιά παρατηρούσαν με το τηλεσκόπιο τον Όλυμπο και τον κάμπο’. Εδώ και μερικά χρόνια με δωρεά Λιβαδιώτη έχει τοποθετηθεί τηλεσκόπιο στο κέντρο “Κιόσκι”. Ματουγιᾱλι. Γιλσέσκου ‘γυαλίζω’.

Τα γυαλιά, όπως και το ρολόι, - σήμερα είναι αναλώσιμα αγαθά – ήταν παλαιότερα μια μικρή επανάσταση. Αντιμετωπίστηκαν διάφορες αδυναμίες της όρασης και παραμορφώσεις της, αυξήθηκε ο χρόνος παραγωγικότητας των ανθρώπων. Οι παππούδες έλεγαν ότι και στο Λιβᾱδι υπήρχε μεγάλο πρόβλημα. Πολλοί άργησαν να φορέσουν γυαλιά. Όταν κάποιοι το αποφάσιζαν και έβγαιναν στο παζάρι, άκουγαν και τα ειρωνικά σχόλια των άλλων: κα γιάτρον κου γιλί ‘σαν γιατρός με γυαλιά’. Παλαιότερα οι άνθρωποι ένιωθαν ότι γερνούν πρόωρα, όταν γύρω στα σαράντα τους χρόνια εμφανιζόταν η πρεσβυωπία.

[Γυαλί, γυαλίζω. Ντουλμπῖε (τουρκ. dülbín).]

Γίνε (η) ‘αμπέλι, αμπελώνας’. Γίνια ου άμου νγκᾱρντίτᾱ ‘το αμπέλι το έχω περιφραγμένο’. Γίνια αμεᾱ ιάστε λα Μπαμπακούλι ‘το αμπέλι μου είναι στην περιοχή Μπαμπακούλη’. Εκεί στην πλαγιά – νότια και κοντά στο χωριό – ήταν και είναι οι περισσότεροι αμπελώνες. Εκεί παλαιότερα ανήσυχοι Λιβαδιώτες επιχείρησαν να εκθρέψουν μεταξοσκώληκες. Φύτεψαν μουριές. Ντι ντάιμα χουᾱρα αβεᾱ μούλι γίνι ‘ανέκαθεν το χωριό είχε πολλά αμπέλια’. Η φροντίδα του αμπελιού απαιτούσε μόχθο πολύ και μεράκι, γι’ αυτό λένε μᾱκᾱσι κα ντι λα γίνε ‘έφαγες όπως στο αμπέλι, ύστερα από πολύ κοπιαστική

δουλειά'. *Γίνια βα γιέρου σι κάσα νικουκίρου* 'το αμπέλι θέλει αμπελουργό και το σπίτι νοικοκύρη'. *Γίνια αλ πάπου αβεά κρᾶβᾶτίνᾶ μάρε τ' αούμπρᾶ* 'το αμπέλι του παππού είχε μια μεγάλη κρεβατίνα για σκιά'. Οι μεγάλες κληματαριές που σκαρφάλωναν με το φύλλωμά τους και τα τσαμπιά τους ανάπαυαν τον κατάκοπο αμπελουργό κάτω από τον ίσκιο τους. Προπολεμικά οι αμπελώνες κάλυπταν περίπου δέκα χιλιάδες στρέμματα στο νότιο μέρος του χωριού, κατάφατσα στον ήλιο και τον Όλυμπο. Τους κατέστρεψαν η φυλλοξήρα και ο Πόλεμος. *Αβεά αρμάσᾶ πιζούλιλι τσι τσᾶνεᾶ τσάρα σι νου φούγκᾶ κου πλουᾶια σι νέστι ίπιργι του κατόγιε* 'είχαν απομείνει τα πεζούλια που κρατούσαν το χώμα για να μην φύγει με τη βροχή και κάτι εργαλεία αμπελουργίας στο κατώι'. Στα χρόνια της τουρκοκρατίας η κοινότητα πουλούσε ή ενοικίαζε αμπέλια για να συντηρήσει τα σχολεία και να πληρώσει τους μισθούς των δασκάλων. Οι άνθρωποι ξαναφύτεψαν αμπέλια που συνεχώς πληθαίνουν. Με ένα χρονικό κενό λόγω των περιστάσεων η παράδοση συνεχίζεται. Καμαρώνουν σήμερα για την ποικιλία των σταφυλιών τους, το κρασί και το μεταβρασμένο με γλυκάνισο τσίπουρο. *Γίνια ανράστρα ου πινιψίμου, ιάστε μάρε κᾶμᾶρᾶ* 'παινεύουμε το αμπέλι μας, είναι μεγάλο καμάρι μας'.

Ο καρπός του αμπελιού είναι το σύμβολο του Διόνυσου, του αρχαίου θεού. Με το κρασί στο γάμο της Κανά έγινε και το πρώτο θαύμα. Κανένας άλλος καρπός της γης δεν έχει τόσο φανατικούς και αφοσιωμένους θαυμαστές. Το αμπέλι και το σταφύλι κυριαρχούν. "Εγώ ειμί η άμπελος, υμείς τα κλήματα". Γύρω από το αμπέλι και το κρασί υπάρχει πλούσια λαϊκή παράδοση παλιά και ξεχασμένη τώρα. Τα τραγούδια του τρύγου, το πάτημα των σταφυλιών από χαρούμενες ομάδες νέων, τα σπιτικά πετιμέζια και οι μουσταλευριές, τα βαρέλια του κρασιού στο κατώι, το πανηγύρι σε κάθε νοικοκυριό τον καιρό του τρύγου δεν υπάρχουν πια. Έμειναν μόνο κάποια σύνεργα των αμπελουργών – μουσειακό είδος – και κάποια παμπάλαια βαρέλια που μυρίζουν αρχαίο μούστο. Η καλλιέργεια του αμπελιού σήμερα γίνεται με σύγχρονα μέσα και έχει χαθεί προ πολλού η μέθεξη του λαού, το πανηγύρι του τρύγου και του κρασιού. Τα τσαμπιά των σταφυλιών κρεμασμένα από το ταβάνι του καθημερινού δωματίου για τις

επίσημες γιορτές του χειμώνα φωτίζονται ακόμη από τη μνήμη των ανθρώπων. *Ατσέμου αμίντε ούνου γκιρμέ πᾶνιγίρλου σι κᾶντιτσλι ντι λα γισμάρε* ‘συχνά φέρνουμε στο νου μας το πανηγύρι και τα τραγούδια του τρύγου’. *Κούντου βα γινᾶ ντι λα γίνε* ‘πότε θα έλθουν από το αμπέλι;’. Το αμπέλι ήταν “ιερό και απαραβίαστο”. Σκυλιά, γουρούνια και άλλα ζώα που έμπαιναν στα αμπέλια σκοτώνονταν παλαιότερα από τους αγροφύλακες χωρίς καμιά νομική συνέπεια. Δεν έδιναν λόγο και κανείς δεν τους τον ζητούσε. Από εδώ και ο λόγος “πέθανε σαν το σκυλί στο αμπέλι”. Δεν έγινε λόγος γι’ αυτόν, δεν ενδιαφέρθηκε κανείς. *Μουρί κα κᾶνε ντι λα γίνε*.

[Από το λατ. vinea, γιέρου ‘αμπελουργός’ (λατ. vinitor).]

Γίνου (το) ‘κρασί, οίνος’. *Γίνια αλ πάπου έστανου σκουάσι μπούνου γίνου* ‘το αμπέλι του παππού φέτος έβγαλε καλό κρασί’. *Κάθι τζούᾶ αντρά ούνᾶ ντιγκᾶτούρᾶ κου γίνου* ‘κάθε μέρα έκανε μια παπᾶρα με κρασί’. Το αγαπημένο ποτό των θεών και των ανθρώπων – ο ηδύς και μελίφρων οίνος – είχε πάντοτε τους εραστές και στο Λιβᾶδι, λόγω του κρύου και των ατέλειωτων χειμώνων. Το διπλοβρασμένο τσίπουρο είναι σήμα κατατεθέν του χωριού. Τον καιρό του κρασιού βράζουν πολλά καζάνια (βλ. *κᾶλντᾶρε*). Μερακλήδες στη φροντίδα των αμπελιών – παλαιότερα υπήρχαν πολλοί αμπελώνες – μερακλήδες και στην κατανάλωση του κρασιού και του τσίπουρου. ΠΑΡ. “στραβός πατέρας (στραβό κούτσουρο, *μούτσουμου*) έβγαλε όμορφη κόρη (ωραία τσαμπιά σταφυλιού, κρουστάλια) και εκείνη με τη σειρά της έβγαλε διαβόλου εγγόνια (το τσίπουρο)”. Ήταν πολλές οι προπόσεις και οι ευχές που ανταλλάσσονταν ανάμεσα στους ανθρώπους με συνηθέστερες την “όλα αμπέλια”, όλα δηλαδή τα χωράφια να γίνουν αμπέλια. “Στην πέτρα να φυτρώσει”. *Του κεᾶτρα σι φιτροσεᾶσκᾶ*. Μέσα στη γλυκιά ζάλη του κρασιού έβγαιναν και παλιές και καινούριες αλήθειες κρυμμένες βαθιά (ασκούμι, *χᾶντᾶκουσίτι*). “Έν οίνω αλήθεια”. *Βίνι ρᾶρα σι φουτζίμου | ντᾶ νι ρᾶλα ντι γίνου. | Αχ σι μπέμου τ’ σᾶνᾶτάτε | τ’ φισόρλι σι τ’ λάιλι φεᾶτι* ‘ήλθε η ώρα να φύγουμε | δος μας την κανάτα του κρασιού. | Αχ να πιούμε στην υγεία | των παιδιών και των κακόμοιρων κοριτσιών’ (Δημοτικό του Λιβαδίου).

Το κρασί το απολαμβάνει κανείς με τις τέσσερις αισθήσεις, μένει από έξω η ακοή. Το τσούγκρισμα ικανοποιεί και την ακοή. Οι πρωινές κρασοπαπάρες με λίγη ζάχαρη ήταν θερμαντικές και θρεπτικές. Κρατούσαν τον δουλευτή στις δουλειές του. “Οίνος ευφραίνει καρδίαν”, το έλεγαν και το ένιωθαν θυσιάζοντας στον Βάκχο. Για τον ευλογημένο καρπό του Διόνυσου με τις ποικίλες γεύσεις του και τα αρώματά του υπάρχουν και στο Λιβιάδι θρύλοι και παραδόσεις. “Να κάνω αθάνατο κρασί μοσχοβολιά γεμάτο” (Κρυστάλλης). Τα παλαιότερα χρόνια οι μπακάληδες μετά τη δύση του ηλίου δεν πουλούσαν ξίδι για να μην ξινίσει το κρασί. *Βέκλιουλου γίνου άρε μα μάρε αξίε* ‘το παλιό κρασί έχει πιο μεγάλη αξία’. *Λα νούμπιτᾶ βα σκότου* *σι μέσκου μα μπούνλου γίνου, λου άμου τσᾶνούτᾶ μούλτσι άνι* ‘στο γάμο θα βγάλω να κεράσω το καλύτερο κρασί, το έχω κρατήσει πολλά χρόνια’. Το συντηρούσαν σε δρύινα βαρέλια. Μαζί με τα δικά του αρώματα έπαιρνε και το άρωμα του ξύλου. Στη νεοελληνική γλώσσα υπάρχουν 128 λέξεις απλές ή σύνθετες για τον οίνο. Τις λογαριάζουν σε 300 αν προστεθούν και τα παράγωγα. Κατά τα μεταπολεμικά χρόνια καταναλώνονταν στο χωριό κρασιά και τσίπουρα Τιρνάβου και Τσαριτσάνης.

[Από το λατ. vinum, -i ‘κρασί’, κατά το *βίε* > *γίε* ‘βία, βιασύνη’.

Πρβ. το αρχ. *Φοίνος*.]

Γίνου (ρ) ‘έρχομαι’. *Κα σι γίνι, βα μπεάι μπούνου γίνου* ‘αν έλθεις, θα πεις καλό κρασί’. *Κούντου βα βινίτσι, νίκα βα αστιπτᾶμου* ‘πότε θα έλθετε, ακόμη σε περιμένουμε’. *Γίνου γκαγκάνλι ντι ν Κᾶτιρίνᾶ σι ντι ν Σᾶρούνᾶ* ‘έρχονται οι παραθεριστές, οι ξένοι από την Κατερίνη και τη Θεσσαλονίκη’. Ο ερχομός των παραθεριστών τα καλοκαίρια στο Λιβιάδι ήταν γεγονός. Έσπαζε η μοναξιά του ατέλειωτου χειμώνα (βλ. *γκαγκάνου*). *Βίνιρᾶ μούλτσι φισόρι ντι του ξεάνι* ‘ήλθαν πολλά παιδιά από τα ξένα’. Έκφρ. *γκίνε βίνισι!* ‘καλώς ήλθες!’. *Σι σι γινᾶ τούτι γκίνε!* ‘να σου έλθουν όλα καλά!’. *Κούντου βα γίνι του χουλισᾶ;* ‘πότε θα έλθεις στο θέμα;’ Φλυαρείς χωρίς λόγο και δεν μπαίνεις στην ουσία του θέματος. *Νου γίνου τούτι κούμου λι βρέμου* ‘δεν έρχονται όλα, όπως τα θέλουμε’. *Τᾶξιπερ κᾶ βα βινιάμου, τσι βα αντράμου;* ‘ας πούμε ότι θα ερχόμουν, τι θα έκανα;’. *Βίνιμου του μιράκε* ‘μας πήραν

τα μεράκια'. Βίνιμου *τικλίφι* 'ήλθαμε να σας δούμε απροειδοποίητα, με θάρρος και χαρά, χωρίς τύπους'. Σι *τι ντούτσι* *σι γίνι βρέι* *σάσι όρι* 'να πας να έλθεις θέλεις έξι ώρες'. *Ν γίνι αμίντε* 'μου έρχεται στο μυαλό, θυμάμαι'. *Βινεάρε, βινίρε, βινίτᾶ* 'ερχομός'. Πάνια *νου* *ιάστε βινίτᾶ* 'το ψωμί δεν ψήθηκε'.

[Από το λατ. *venio*. Είναι συνηθισμένο φαινόμενο η μετατροπή του [v] σε [γ], όπως *vinum* > *γίνου* 'κρασί', *βία* > *γίε* 'βιασύνη'. Διατηρείται το [v] στον αόριστο. *Γίνου, βίνου* 'έρχομαι, έφτασα'. Γαλλ. *venir*, ισπ. *venir*, ιταλ. *venire*.]

Γίου (επίθ.) 'ζωντανός, ωμός'. *Κάρνια* *νου* *σι* *αβεά φρίπτᾶ*, *ου* *μακάρᾶ* *γίε* 'το κρέας δεν είχε ψηθεί, το έφαγαν ωμό'. *Ισάμου* *γίι* *ντι* *ούνου* *Πόλεμου* *σι* *ντι* *ούνᾶ* *μάρε* *φουάμε* 'βγήκαμε ζωντανοί από έναν Πόλεμο και μια μεγάλη πείνα'. Έκφρ. *βα* *τι* *μάκου* *γίου* 'θα σε φάω ζωντανό' (απειλή). *ιάστε* *νίκα* *γίου*, *νου* *μουρί* 'είναι ακόμη ζωντανός, δεν πέθανε'. *Ατσέλου* *νου* *φου* *όμου*, *ιαρά* *ντράκου* *γίου* 'εκείνος δεν υπήρξε άνθρωπος, ήταν ζωντανός διάβολος'. *Λου* *άρσιρα* *γίου*, *σι* *αντρά* *σκρούμου* 'τον έκαψαν ζωντανό, απανθρακώθηκε'. Έχει και μεταφορ. σημασία, τον κατέστρεψαν εντελώς. *Πράσου* *γίου* 'ωμό πράσο'. *Βεάρτζι* *γίι* 'αγριόχορτα ωμά'. ΣΥΝ. *κρούντου* 'ωμός'. *Πίτα* *νου* *σι* *κράσι* *σι* *ου* *σκράσιρα* *κρούντᾶ* 'η πίτα δεν ψήθηκε και την έβγαλαν ωμή, άψητη'. ΑΝΤ. *μόρτου*, *κόπτου*, *φρίπτου*.

[Από το λατ. *vinus* 'ζωντανός'.]

Γίπτου (το) 'δημητριακοί καρποί'. Σιτάρι, καλαμπόκι, κριθάρι, βρίζα κ.ά. *Κούμου* *σούντου* *γίπτου* *λι* *έστανου*; *-μούλτου* *μπούνι*, *αβέμου* *μπιрикέτε* 'πώς είναι τα γεννήματα, τα σπαρτά φέτος; -Πολύ καλά, έχουμε αφθονία από στάρι'. *Νου* *αβεάμου* *γίπτου* *έστανου*, *αράου* *άνου* 'δεν είχαμε δημητριακά φέτος, κακιά χρονιά'. Το στάρι (*γκράνου*) ταυτίζεται με το *γίπτου* ως το επικρατέστερο και αναγκαιότερο από όλους τους δημητριακούς καρπούς. Των γεωργών ο μόχθος και η έγνοια δεν είχαν πάντοτε το προσδοκώμενο αποτέλεσμα. Το ψωμί της χρονιάς δεν εξασφαλιζόταν πάντοτε. *Κούμου* *βα* *τρισεμου* *άνλου*, *ιάρνα*, *τσι* *βα* *μάκᾶ* *φουμεάλια*; 'πώς θα περάσουμε τον χρόνο, τον χειμώνα, τι θα φάει η οικογένεια;'. *Αμπάρλι* *αρμάσιρα* *γκράλι* *ντι* *γίπτου* 'τα αμπάρια έμειναν αδειανά από σιτάρι'. Με την ανταλλαγή των

δημητριακών και κτηνοτροφικών προϊόντων γινόταν παλαιότερα οι αγοραπωλησίες. *Ντέντρου γίπτου σι λουάι λάνᾱ σι κάσρου* 'έδωσα δημητριακά και πήρα μαλλί και τυρί'. Με το είδος και την ποιότητα των δημητριακών γινόταν και η διάκριση των κοινωνικών τάξεων. *Κόσλιου ντι γκράνρου, Κόσλιου ντι σικάρά* 'ο Κώστας από στάρι (πλούσιος), ο Κώστας από κριθάρι (φτωχός). Έκφρ. *σι ανκάτσάρά τ' ούνρου γκάρνούτσου ντι γκράνρου* 'μάλωσαν για ένα σπυρί σιτάρι, για το τίποτα'.

Είδη δημητριακών: *όρτζου* 'κριθάρι' (λατ. hordeum), *σικάρά* 'βρίζα' (λατ. secal), *γκράνρου* 'στάρι' (λατ. granum 'κόκκος'), *κᾱλᾱμπούκε* 'καλαμπόκι' (τουρκ. kelembek, αλβ. kalambok), *βρόμε* 'βρόμη', *αρόβου* 'ρεβίθι' (λατ. ervum < ελλην. ορόβιον), *αρίζου* 'ρύζι', *ουβέζου* 'άγριο κριθάρι για ζωοτροφή'.

[Γίπτου από το λατ. victus 'τα επιτήδεια, τα αναγκαία'.]

Γιρά (ο) 'τραύμα, πληγή'. *Μούλα αμεᾱ ἄρε ούνρου μάρε γιρά σι νου τρεᾱτσι* 'το μουλάρι έχει μια μεγάλη πληγή και δεν περνάει, δεν θεραπεύεται'. Τα μουλάρια των εργασιομανών κираτζήδων υπέφεραν από πληγές λόγω της μεγάλης ταλαιπωρίας. Για έναν από αυτούς έλεγαν ότι ποτέ δεν θα ήθελαν να είναι μουλάρι του μπάρμπα-Λάζου, γιατί θα ήταν μεγάλη κατάρα. Δεν θα ήθελαν, έλεγαν, ούτε να είναι το γαϊδουράκι του μπάρμπα-Σταύρου. *Νου βα βρεᾱ σι χίμπᾱ βᾱρά ἡνᾱρά μούλα αλ μπαρμπα-Λάζου νε γουμάρλου αλ μπαρμπα-Σταυράκι*. Ο αγαθός και καλοπροαίρετος εκείνος άντρας μετέφερε αυθημερόν τον ταχυδρομικό σάκο από την Ελασσόνα και ικανοποιούσε όλα τα θελήματα των συγχωριανών του. Το γαϊδουράκι του διέτρεχε καθημερινά 72 χιλιόμετρα, ο ίδιος το έλεγε *μουσικλέτα* 'μοτοσικλέτα'. Λαίμαργοι στη δουλειά κиратζήδες καταταλαιπωρούσαν τον εαυτό τους και τα ζῶα που υπεραγαπούσαν καταρρίπτοντας κάθε ρεκόρ ταχύτητας και αντοχής. Φάρμακο για την πληγή ήταν το κατράνι. Για να προστατεύσουν την πληγή του ζῶου από τα χτυπήματα του σαμαριού, έκαναν στο σαμάρι μια κοιλότητα, γούβα που λέγεται *χᾱσνά*. *Σι βιντικᾱ γιράουλου;* 'θεραπεύτηκε η πληγή;'. ΣΥΝ. *γκράντᾱ* και *αγκουντίρε* 'πληγή, χτύπημα', *πλεᾱγκᾱ*. Μεταφορ. ο θάνατος του παιδιού τού άφησε μεγάλη πληγή (*γιρά*). Η ερωτική απογοήτευση

αφήνει πληγή (αλάσᾱ γιρά). Άμου ούνου γιρά λα ίνιμᾱ ‘έχω στην καρδιά μου μια πληγή’. Μι κᾱλκάσι πρι γιρά ‘με πάτησες στην πληγή, στο ευαίσθητο σημείο’. Η λέξη υπάρχει στο λεξιλόγιο της Θεσσαλίας και των περιοχών Κοζάνης και Γρεβενών. Γεράνιασε το ζώο ‘έκανε πληγή’. ΕΠ. Γεράνης (ίσως από το γιρά).

[Από το τουρκ. jara.]

Γιριλέσκου (ρ) ‘γίνομαι διάφανος, πεντακάθαρος, λάμπω’. Γιριλί άπα ‘το νερό καθάρισε, έγινε διάφανο’. Αράουλου ντιπούσι μπουρλότζι, βα νᾱθεᾱμᾱ ουνάρα σι γιριλιᾱσκᾱ ‘το ποτάμι κατέβασε βρομόνερα, θέλει λίγη ώρα να λαγαρίσει, να γίνει πεντακάθαρο’. Γιριλί σιρόπια ντι ντούλτσιᾱ ‘έγινε διάφανο το σιρόπι του γλυκού κουταλιού’. Νι λάμου, νι ματαλάμου, νι γιριλίμου γκίνε ‘πλυθήκαμε, ξαναπλυθήκαμε, γίναμε πεντακάθαροι’. ΣΥΝ. γκιργκινέσκου (γκιργκινάτου), λιμπισέσκου (λιμπισίτου), γιλτσέσκου (γιλτσίτου). Γιριλίτου ‘διάφανος, λαμπρός, πεντακάθαρος’. Λέγεται κυρίως για το νερό. Αβεᾱμου μπιούτᾱ μούλι όρι ντι του ίσβου άπᾱ αράτσε σι γιριλίτᾱ ‘είχαμε πει πολλές φορές από την πηγή νερό κρύο και διάφανο, κρυστάλλινο’.

[Είναι άγνωστη η προέλευση της λέξης. Δεν καταγράφεται στα λεξικά των ΝΙΚ. και ΡΑΡ.]

Γίσου (το) ‘όνειρο’. Γίσλου τσι άμου βιτζούτᾱ μι τρουντουί, ιαρά ούνου παλιουγίσου ‘το όνειρο που έχω δει με τάραξε, ήταν ένας εφιάλτης’. Αβεᾱ μούλι σέρι τσι νου βιντεᾱ μπούνι γίσι ‘είχε πολλά βράδια που δεν έβλεπε καλά όνειρα’. Βιτζού του γίσου κᾱ ιαρά καβάλα πρι ούνου νουόρου ‘είδε στο όνειρο ότι ήταν καβάλα σε ένα σύννεφο’. Βιτζούι γίσου κᾱ ιαράμου του ούνᾱ μᾱρε χουᾱρά, του μᾱρε πουλιτίε ‘είδα όνειρο πως βρισκόμουν σε μια μεγάλη χώρα, σε μεγάλη πολιτεία’. Τα όνειρα, ιδιαίτερα στην ορεινή και απομονωμένη κάποτε κοινότητα Λιβαδίου, άνοιγαν δρόμους για μακρινές πολιτείες και άγνωστες θάλασσες. Όπως σε όλα τα μέρη της Ελλάδας, τα όνειρα εξηγούνταν με πολλούς τρόπους. Υπήρχαν κάποια πράγματα – σύμβολα σταθερά – και πολλές προλήψεις. Πίστευαν, ανάμεσα σε πολλά, ότι τα όνειρα της νύχτας του Σαββάτου βγαίνουν (έσου), επαληθεύονται το μεσημέρι της Κυριακής. Είναι, έλεγαν, προφητικά. Κου φᾱρά γίσι νου μπᾱνεᾱτζᾱ όμλου ‘χωρίς όνειρα και οράματα δεν ζει ο άνθρωπος’, λένε. Μι νγκισᾱτζου

‘ονειρεύομαι’. *Μι νγκισάτζου ούνά άλτά ντουνιάου* ‘ονειρεύομαι έναν άλλο κόσμο’. *Παλιουγίσου* ‘εφιάλτης’, *ανγκισάτου* ‘ονειροπόλος, αλαφροϊσκιωτος’.

[Από το λατ. visus (video ‘βλέπω’) ‘όψη, όνειρο, φάντασμα’.]

Γκάβου (επίθ.) ‘τυφλός, στραβός, γκαβός’. *Ντίπου γκάβου χίι, ίου λι άι όκλιλι*; ‘έντελώς τυφλός είσαι, πού τα έχεις τα μάτια σου;’. Μεταφορ. *γκάβου ιαράι*; ‘στραβός ήσουν και σε εξαπάτησαν, που φάνηκες άμυαλος και σε παγίδευσαν; *Ούνά μπάνά ιαράι γκάβου, ντισφά όκλιλι!* ‘μια ζωή ήσουν τυφλός, άνοιξε τα μάτια!’. ΠΑΡ. *μούλτι μίντσι σι τσούπλου γκάβου* ‘πολλές γνώμες και το μωρό τυφλό’. Η λέξη φαίνεται ότι πέρασε στη νεοελληνική από τα ΚΒ (*γκαβός, γκαβάδι, γκαβοπούλι, γκαβούλιακας, γκαβομάτης, γκαβομάρα, γκαβώνω* και *γκαβώνομαι*. ΣΥΝ. *όρμπου* ‘τυφλός’, *ουρμπάρε* ‘σκοτοδίνη’, *ουρμπέσκου* ‘τυφλώνω’, *ουρμπεάτσά* ‘τύφλωση’. Από το λατ. orbus luminibus ‘στερημένος το φως’. *Όρμπου χίι, νου βέτζι*; ‘τυφλός είσαι, δεν βλέπεις;’. Ενώ η ΚΒ έχει τις λέξεις *γκάβου* και *όρμπου*, χρησιμοποιεί ωστόσο και τη νεοελλην. *τυφλαμάρα (τιφλάμάρά)*: *τιφλάμάρά ν κάπου* ‘τυφλαμάρα στο κεφάλι σου’. *Γκάβουσέσκου* ‘γκαβώνω’. *Μι γκάβουσί σουάρλε* ‘με γκάβωσε, με στράβωσε ο ήλιος’. *Μι γκάβουσί κου άνλι* ‘με τα χρόνια έχασα το φως’. *Γκάβουσίρε, γκαβουσίτου*. ΕΠ. *Γκαβουγιάνι*.

[Από το λατ. cavus ‘κοίλος, κενός’. Λατ. caecus ‘τυφλός’.]

Γκαγκάνου (επίθ.) ‘ξένος, παραθεριστής’ αλλά και ‘ντόπιος αστός ή μεσοαστός’. Ο ερχομός των παραθεριστών – απόδημων Λιβαδιωτών και ξένων – στο Λιβάδι ήταν γεγονός. *Γίνου γκαγκάνλι, βα ισάμου λα Πουλέζου* ‘έρχονται οι παραθεριστές, θα βγούμε στον Πολέζο για να τους προϋπαντήσουμε’. Πριν και μετά τον Πόλεμο, όταν οι άνθρωποι δεν είχαν ακόμη ανακαλύψει τις χάρες της θάλασσας, έρχονταν στο Λιβάδι πολλοί παραθεριστές – τους υπολόγιζαν σε 2000 περίπου – “για αλλαγή”. Τη συνιστούσαν οι γιατροί, γιατί το ξηρό κλίμα και το καλό νερό ήταν το καλύτερο περιβάλλον για την ενίσχυση του οργανισμού και ιδιαίτερα για τις αρρώστιες των πνευμόνων. Σέρνονταν τότε πολύ η ελονοσία και η φυματίωση (φθίση). Οι

παραθεριστές έμεναν 2 – 3 μήνες. Μερικοί άφηναν τις οικογένειές τους ως το Νοέμβριο. Τα παιδιά φοιτούσαν σε σχολεία του Λιβαδίου. Οι γκαγκάνοι έδιναν τη δική τους νότα στη ζωή του χωριού, ύστερα από τον ατέλειωτο χειμώνα που είχε προηγηθεί. Δημιουργούνταν μια ατμόσφαιρα γιορταστική, δούλευαν και οι επαγγελματίες της αγοράς. Υπήρχε όμως από λίγους και ένα κλίμα καχυποψίας, νόμιζαν ότι ίσως τους εκμεταλλεύονται. Ότι εκμεταλλεύονται την αθωότητά τους, το φιλότιμο, τη φιλοξενία τους και την έλλειψη μόρφωσης. *Βινιά κου μάνλι γκράλι σι φουτζιά κου μπλίλι* ‘έρχονταν με άδεια χέρια και έφευγαν με γεμάτα’. *Γίνου φουμέλι, βόρου κάρβέλι, γίνου μβεάστι, βόρου κάρπεάστρι* ‘έρχονται οικογένειες, θέλουν καρβέλια, έρχονται νύφες, θέλουν καπίστρι, χαλινό’, έλεγαν. *Νου ντᾶ βάσε αλόρου παλιουγκάγκανι* ‘μη δίνεις βάση στους παλιογκαγκάνους’. Οι περισσότεροι έβλεπαν τους γκαγκάνους με σεβασμό και κάποιο κρυφό θαυμασμό. Τους εντυπωσίαζαν η ενδυμασία τους και ο τρόπος της ζωής τους, φοβόταν όμως και κάθε αλλαγή στη δική τους ζωή. Οι ξένοι παραθεριστές είχαν και κάποια οικονομική άνεση και χωρίς να το θέλουν προκαλούσαν μερικούς φτωχούς ντόπιους. *Βα μακάμου σι νόι βάρᾶ κουζάλε*, έλεγαν. Θα φάμε και εμείς καμιά φλούδα από καρπούζι. *Γκαγκάνες* αποκαλούσαν οι φτωχότερες τάξεις και τις γυναίκες της μεσαίας και ανώτερης τάξης. *Ιάστε γκαγκάνου, γκαγκανᾶ* σήμαινε είναι λεπτεπίλεπτος, μοδάτος, μαλθακός, νωθρός. *ΣΥΝ. γκᾶγκᾶνιάρου, σι φάτσι τ’ γκᾶγκᾶνιάρου* ‘παριστάνει τον ξένο, τον μοντέρνο’. *Κουκόνου* ή *κουκράνᾶ* ‘κούκλα, μαμόθρεφτο’.

Οι παππούδες διηγούνται ότι παλαιότερα η υποδοχή στον Πολέζο γινόταν με όργανα, με άλογα και μουλάρια στολισμένα με λιβαδιώτικα κιλίμια, με ανταμώματα και αγκαλιές. Κάποιοι έρχονταν για “αλλαγή”, σέρνονταν παλαιότερα και η φυματίωση και το ξηρό κλίμα του Λιβαδίου ήταν φημισμένο. Δυνάμωναν και έπαιρναν χρώμα, έλεγαν. *Νου βέτζι μᾶστια λι κᾶ αρουσᾶ;* ‘δεν βλέπεις την όψη της που κοκκίνισε;’. Όταν έφευγαν οι γκαγκάνοι, οι ντόπιοι λυπόταν. Αρχίζε ο χειμώνας και θα έμεναν μόνοι. *Αρμάσιμου σίγκουρι, τσίου, τσίου*. Πριν από είκοσι περίπου χρόνια έγινε προσπάθεια αναβίωσης του εθίμου. Οι παραθεριστές έφτασαν με το λεωφορείο έξω από το χωριό,

στην τοποθεσία *Τσάρα τσι άλμπα*, κοντά στο Σάλτσι. Οι καιροί όμως έχουν αλλάξει και οι άνθρωποι μπορούν να βρεθούν στο Λιβάδι με το αυτοκίνητό τους, όποτε θέλουν, όποτε τους δίνεται η ευκαιρία.

Όταν οι γκαγκάνες – κοπέλες της μόδας, αεράτες και με ελεύθερους τρόπους – κατέβαιναν στο Κιόσκι, λένε οι γεροντότεροι, αρκετές ντόπιες γυναίκες κρύβονταν πίσω από το χαμηλό μαντρότοιχο που υπήρχε γύρω γύρω. Τις έβλεπαν με περιέργεια και με θαυμασμό, “ντρέπονταν, ήταν πίσω από τον κόσμο”. Οι γκαγκάνες άναβαν στους άντρες και πολλές επιθυμίες και φαντασιώσεις. Για μια όμορφη γκαγκάνα είχαν πλάσει και ένα υπερρεαλιστικό τραγουδάκι που το έλεγαν για όλες τις παραθερίστριες:

Άννα γκαγκάνα, χτύπα την καμπάνα,
να μαζευτούν οι άγγελοι να φάνε μακαρόνια
με τα χρυσά πιρόνια.

Γκαγκάνλι σι τσεά λα Χαϊντάρε, κάντά σι ανσαρεά, τριτσεά γκίνε ‘οι παραθεριστές πήγαιναν στο Χαϊντάρι, τραγουδούσαν και χόρευαν, περνούσαν καλά. *Τόρα νι αντράμωρ τούτσι γκαγκάνι* ‘τώρα γίναμε όλοι μοντέρνοι, σύγχρονοι’, λένε σήμερα οι γεροντότεροι. Γίναμε όλοι γκαγκάνοι. Έχουν ξεπεραστεί σε μεγάλο βαθμό οι κοινωνικές διακρίσεις. Ανέβηκε το βιοτικό και μορφωτικό επίπεδο. Έκφρ. *γκαγκάνᾶ κάπρᾶ, ρυάε* ‘γκαγκάνα γίδα, προβατίνα’. Με όμορφο τρίχωμα, χρώματα, χάντρες στον λαιμό (γίδια) και σπαθάτο κορμί. Μοντέρνα και περιποιημένα. Στη Σαμαρίνα *γκάγκανους* λένε τους μη βλάχους που πηγαίνουν στο χωριό. Στην Ήπειρο *γκάγκανος* λέγεται ένα είδος διχτύου, σαγήνης, γοητεία (Αραβαντινός, 1909).

[Δεν είναι γνωστή η προέλευση της λέξης. Στο Λιβάδι *γκάγκανι* ονομάζονται όμορφα λουλούδια με σκληρά αγκάθια, κάτι σαν γουμαράγκαθα. Σε προκαλούν, τα θαυμάζεις αλλά δεν μπορεί κανείς να τα αγγίξει. Δεν τα πλησιάζουν ούτε τα γιδοπρόβατα. Προϋπήρχε το όνομα του λουλουδιού ή δόθηκε εκ των υστέρων, όταν οι άνθρωποι γνώρισαν τις γκαγκάνες; Στον Δρυμό Θεσσαλονίκης *γκαγκανιά* ‘βάτος αγκαθωτός, αγκαθιά’. *Γκάγκαρος* ‘ντόπιος, βέρος Αθηναίος’.]

Γκάιε (η) ‘καλιακούδα, κάργα, κουρούνα’. Πλάτανλου *ιάστε μπλίνου ντι γκάι* ‘ο πλάτανος είναι γεμάτος καλιακούδες’. Ήταν καταστροφή για τα σπαρτά γι’ αυτό μεταπολεμικά τις είχαν επικηρύξει με ένα μικρό ποσό. Τα παιδιά είχαν προμηθευτεί λάστιχα και τις στόχευαν, οι μεγαλύτεροι αεροβόλα και δίκανα. Μεταφορ. σημαίνει τον αδύνατο και μαυριδερό στο πρόσωπο, τον ισχνό. *Τσι σι αντρά ακσί κα γκάιε;* ‘τι έγινε έτσι σαν καλιακούδα, μαύρος και άραχνος;’. *Ούνά παλιουγκάιε ακλό λο μίντια λι* ‘μια μαυριδερή και ισχνή κοπέλα εκεί του πήρε το μυαλό’. Η καλιακούδα και στο Λιβάδι συνδέεται με πολλές προλήψεις και δεισιδαιμονίες (πέταγμα, κραυγές κ.ά.). Έκφρ. *μάιε γκάιε* ‘γιαγιά καλιακούδα’. Τα ατίθασα παιδιά τραβούσαν το φόρεμα της μαυροφορεμένης γριάς και φώναζαν *μάιε γκάιε!*. Τον ίδιο λόγο άκουγαν καμιά φορά και οι γιαγιάδες από τα θυμωμένα εγγόνια τους. Η *μάια γκάια* ήταν πλάσμα της φαντασίας του λαού, ήταν ένα τέρας που περιφέρεται μόνο του τη νύχτα και αρπάζει τα μικρά παιδιά. Φόβητρο, όπως η λάμνια, η πανγκανόμοιρα κ.ά. *Βα τι λεά μάια γκάια* ‘θα σε πάρει η γριά καλιακούδα’. *Γκάιε κου γκάιε νου σι σκότου όκλιλι* ‘οι καλιακούδες, οι κακοί άνθρωποι δεν βγάζουν τα μάτια μεταξύ τους’. Συνεργασία και συνωμοσία σιωπής. *Μούλτου λάι μγκεάρε κα γκάιε* ‘πολύ μαύρη γυναίκα σαν καλιακούδα’. *Αρίντι κόρακλου κου γκάια* ‘γελάει ο κόρακας με την καλιακούδα’. *Γκάια* στη Δυτ. Μακεδονία, *γκαϊλα* και *γκάλτσα* στην Ήπειρο.

[Η λέξη είναι ηχομιμητική (*γκα, γκα*). Κατά τον ΡΑΡ. από το λατ. *gaia* που δεν συναντήσαμε σε λεξικά.]

Γκάλμπινου (επίθ.) ‘κίτρινος’. *Ούνου γκάλμπινου πούλιου, ούνά γκάλμπινά μπλούζά* ‘ένα κίτρινο πουλί, μια κίτρινη μπλούζα’. *Γκάλμπινου ντι φρίκă* ‘κίτρινος από φόβο’. *Σι αντρά γκάλμπινου κα τσεάρά* ‘κιτρίνισε σαν το κερί’. Μεταφορ. *ντά νι ούνά γκάλμπινά μπρουμούτου* ‘δώσε μου μια χρυσή λίρα δανεική’. *Γκάλμπινεάτσă* ‘κιτρινάδα’. Οι πρακτικές του χωριού την απέδιδαν και στο κόλλημα της σπλήνας που ξεκολλούσαν, όπως έλεγαν, με τη χειροπρακτική τους. Από εδώ και η *γκλαμπάτσα* (*γκάλμπεάτσă*) των προβάτων, που ήταν αρρώστια στο συκώτι τους. *Γκάλμπινάρε* ‘ίκτηρος, χρυσή’. *Μουρί ντι γκάλμπινάρε* ‘πέθανε από ίκτηρο, χρυσή’. *Γκάλμπινίτου* και

γκάλμπινόσου 'κιτρινιάρης, ωχρός, αρρωστιάρης'. Γκάλμπιτούρᾶ 'το κίτρινο χρώμα των πραγμάτων'. Γκάλμπινέτζου 'κιτρινίζω'. Γκάλμπινί ντι φρίκᾶ, σι κουφουρί 'κιτρίνισε από φόβο, χέστηκε'. Γκάλμπινου στην Ήπειρο (Μπόγκας). Στην Εράτυρα Κοζάνης το καναρίνι λέγεται γκάλμπινο.

[Από το λατ. galbinus.]

Γκᾶμίλᾶ (η) 'καμήλα'. Το γνωστό μεγαλόσωμο ζώο με τα ψηλά πόδια και το μακρύ λαιμό. Μγκεᾶρε λούγκᾶ κα γκᾶμίλᾶ 'γυναίκα ψηλή σαν καμήλα'. Αρνητικός χαρακτηρισμός για μεγαλόσωμη και άχαρη γυναίκα. Η "γκαμήλα" ήταν και το έθιμο της Αποκριάς, που η πρώτη αρχή του βρίσκεται στα βυζαντινά χρόνια (καμηλιώνομαι 'μεταμφιέζομαι'). Βίνιρᾶ Πρεᾶσινλι σι βα ἰάσᾶ γκᾶμίλα μ πάζᾶρε 'έφτασαν οι Απόκριες και θα βγει η καμήλα στο παζάρι, στην πλατεία του χωριού'. Τρία τουλάχιστον άτομα με το κεφάλι του ενός στα σκέλη του άλλου σκεπάζονταν με λινάτσες και παλιοσέντονα και αποτελούσαν το σώμα της καμήλας. Μπροστά, για κεφάλι, υπήρχε ένα κρανίο αλόγου – δύσκολο να βρουν καμήλας – που ανοιγόκλεινε το στόμα του με ένα σύρμα και στο τέλος μια ουρά ζώου. Ο καμηλιέρης την καθοδηγούσε και την κατηύθυνε, όπου ήθελε. Τα δόντια της κροτάλιζαν και τρόμαζαν τα παιδιά. Ήταν το άρμα της γιορτής ως τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Το εξωτικό αυτό ζώο της ερήμου φαινόταν ότι κέντριζε τη φαντασία των ορεινών κατοίκων. Βέκλιλι ιθίματλι κιρίρᾶ, κᾶ λι αβέμου αργκᾶσᾶτᾶ 'τα παλιά έθιμα χάθηκαν, γιατί τα έχουμε ξεχάσει'.

Η γκαμήλα ήταν και παιδικό παιχνίδι. Μια ομάδα παιδιών ένωνε σε ένα κέντρο τα κεφάλια αφήνοντας εκτεθειμένα τα νώτα. Η μάνα, ο καμηλιέρης της ομάδας, περιφερόταν και κρατώντας ένα λουρί δέκα μέτρων περίπου προστάτευε τη γκαμήλα από τους επίδοξους καβαλάρηδες της άλλης ομάδας που προσπαθούσαν να την καβαλήσουν. Αν ο καμηλιέρης κατόρθωνε να αγγίξει κάποιον απο τους επιτιθέμενους, έστω και στον αέρα, η ομάδα έχανε και έπρεπε να αλλάξουν ρόλους. Το ίδιο γινόταν και όταν ένα μέλος της ομάδας δεν μπορούσε να κρατηθεί πάνω στην καμήλα, όταν κατόρθωνε να την καβαλικέψει αλλά ακουμπούσε στο έδαφος. Και ήταν δύσκολο να

μείνουν για πολλή ώρα εκεί πάνω σκαρφαλωμένοι, χωρίς να ακουμπήσουν στο χώμα, γιατί εκείνοι που βρίσκονταν από κάτω σκόπιμα δημιουργούσαν ρήγματα, άφηναν κενά στο σώμα της καμήλας για να γλιστρήσουν οι αντίπαλοι και να καούν. Θρίαμβος θεωρούνταν, όταν κατόρθωναν να καβαλικέψουν και την ίδια τη μάνα. Το παιχνίδι απαιτούσε ευστροφία, ευκινησία, εκμετάλλευση των ευκαιριών και των αδύνατων σημείων των αντιπάλων και προπαντός αντοχή. *Ούνου κιρό φισσόρλι σι ατζουκά μούλτου κου ατζόκλου ατσέλου* ‘έναν καιρό τα παιδιά έπαιζαν πολύ με εκείνο το παιχνίδι’. Μεταφορ. *νου αλάξεάστι μίντε κᾶ ιάστε γκᾶμίλᾶ* ‘δεν αλλάζει μυαλό, δεν ξεχνάει ό,τι του έκαναν, είναι πεισματάρης, μνησίκακος’.

Το παιχνίδι στη Θράκη λέγεται *Τζαμάλα* (αραβ. *τζεμάλα* ‘καμήλα’). Στην Ήπειρο *τζαμάλα* λένε τον αποκριάτικο ή τον πασχαλινό φανό, ίσως επειδή είναι πολύ ψηλός σαν καμήλα.

[*Καμήλα* < μσν. *καμήλα* < αρχ. *κάμηλος*, λατ. *camela*.]

Γκᾶργκᾶλάνου (ο) ‘λάρυγγας, λαρύγγι’. Η τραχεία αρτηρία του ανθρώπου, ο οισοφάγος των ζώων. Όταν συναντιούνται κουτσόβλαχοι στα ξένα, χαίρονται να μιλούν τη γλώσσα τους για να μαλακώσει το λαρύγγι τους, όπως λένε, *σι ι μουάλι, γκᾶργκᾶλάνλου* Φοβερή απειλή: *Βα σι σκότου γκᾶργκᾶλάνλου* ‘θα σου βγάλω το λαρύγγι’. Μεταφορ. *νι στατού λα γκᾶργκᾶλάνου* ‘μου στάθηκε στο λαρύγγι’. Λέγεται για ασυμπαθή και ενοχλητικό άνθρωπο που δεν καταπίνεται με τίποτε. Στην Ήπειρο λέγεται *γκιργιλιάγκους* και σε μακεδονικά ιδιώματα *γκιρτσιλιάγκους* αλλού *γκαργκαλέτσος*.

[*Γαργαλιώνας* (ιδιωμ.) < αρχ. *γαργαρεών* ‘σταφυλή, επιγλωττίδα’, νεοελλ. *καταπιώνας*.]

Γκᾶρνέσκου και γκρινέσκου (ρ) ‘γκρινιάζω, μουρμουρίζω, γογγύζω’. *Τζούα τούτα γκᾶρνεάστι* ‘όλη τη μέρα γκρινιάζει’. *Γκρίνε* ‘γκρίνια’. *Νι λο ουρέκλιλι κου γκρίνια, νι μουρί* ‘μας πήρε τα αυτιά με τη γκρίνια, μας πέθανε’. *Γκρινιάρκου και γκρινέσκου* ‘γκρινιάρης’. *Κάνε μούλτου γκρινέσκου* ‘πολύ γκρινιάρικο σκυλί’. ΣΥΝ. *νι ουρέτζου* ‘νιαουρίζω’, *μουρμουρέτζου* (μούρμουρου), *ιάστε μίρά*.

[Από το ελλην. *γκρινιάζω, γκρίνια* που είναι μάλλον λέξη ηχομιμητική (*γκρι – γκρι*).]

Γκέγκᾶ (ο) ‘σκληροτράχηλος, άξεστος, πεισματάρης, νταής’. Ανήκει στην αλβανική φυλή των Γκέγκηδων. *Βα τι μπᾶγκᾶμου γκέγκᾶ πρι ν κάπου* ‘θα σε βάλουμε δερβέναγα στο κεφάλι;’. *Ιντρά ντουρού κα γκέγκᾶ* ‘μπήκε αμέσως σαν νταής’. ΣΥΝ. *γκιουλέκᾶ* ‘ψευτοπαλικαράς που φοβερίζει για να επιβληθεί’. Ο Γκιουλέκας ήταν Αλβανός που στασίασε εναντίον του Σουλτάνου. *Αρμπινέσου* ‘αλβανός, πεισματάρης, ευέξαπτος, ατίθασος’. *Φεάτα ἰαρά μούλτου αρμπινεάσᾶ* ‘το κορίτσι ήταν πολύ ατίθασο και νευρόσπαστο’. Ο βοσκός είναι ο γκέγκας του κοπαδιού. Το σκυλί κυνηγετικής ράτσας λέγεται γκέγκας. ΕΠ. *Γκέγκας* ή *Γκέκας*. Ο Γκέγκας, ο γνωστός κλέφτης των Πιερίων και πειρατής κατά τα επαναστατικά χρόνια, καταγόταν από το Λιβάδι.

[Από το αλβ. *gege*.]

Γκίλαντου (η) ‘ξύλινη ή μεταλλική στεφάνη, τσέρκι (τσέρκιου)’. Ατομικό και ομαδικό παιδικό παιχνίδι ισορροπίας και ταχύτητας. Η στεφάνη ενός βαρελιού μετατρέπóταν σε κινούμενο τροχό που κατευθυνόταν από μια μεταλλική ή ξύλινη βέργα. Ήταν το δοιάκι, το τιμόνι του τροχού. *Φιτσόρλι σι ατζουκάρᾶ κου γκίλαντου μούλτσι άνι* ‘τα παιδιά έπαιζαν με το τσέρκι πολλά χρόνια’. Διέτρεχαν με αυτό όλο το χωριό, ανέβαιναν και κατέβαιναν κακοτράχαλους και ανηφορικούς δρόμους, ισορροπώντας σαν ακροβάτες. *Κου γκίλαντλου αλᾶγκᾶμου σι αμβιτσάμου χουάρα* ‘με το τσέρκι γυρίζαμε και μαθαίναμε όλο το χωριό’. Υπήρχε και ανταγωνισμός. Έτσι μάθαιναν με λεπτομέρειες τη γεωγραφία του χωριού. Πρόκειται για το αρχαιότατο παιχνίδι του τροχού ή του κρίκου, “τροχόν μιμείσθαι”. *Κρικηλασία* το έλεγαν οι αρχαίοι Έλληνες. Ο τροχός και η αυτοκίνηση πάντοτε γοήτευαν τον άνθρωπο. Όταν αργότερα ήλθε το ποδήλατο, τα παιδιά το έμαθαν εύκολα, γιατί έπαιζαν καλά το γκίλαντο. Ήταν ο πρόδρομος του ποδηλάτου. Τα παιδιά μιας παλαιότερης εποχής με το γκίλαντο κατακτούσαν την αίσθηση της ελευθερίας και της ισορροπίας. *Γκιλισέσκου* ‘κυλώ, κατρακυλώ’, *γκιλισίρε* ‘κατρακύλισμα’, *γκιλινσίτου* ‘κατρακυλισμένος’. Σε άλλα μέρη λέγεται *γκιλιστήρι* (*γκιλνώ* ‘κυλώ’), *κατρακύρι*. ΣΥΝ. *τσέρκιου* ‘τσέρκι’ από το ιταλ. *cerchio*.

[*Κυλώ, κύλινδρος, γκιλώ* (ιδιωμ.) < αρχ. *κυλινδῶ, κυλίω*.]

Γκίνε (επίρρ.) ‘καλώς’. *Μα γκίνε νου σι φάτσι ‘καλύτερα δεν γίνεται’. Κούμου χί, κούμου έστε; -γκίνε ‘πώς είσαι, πώς είστε; -καλά’. Γκίνε τσι βίνι κουγία ‘καλά που ήλθε γρήγορα’. Χαιρετισμός συνηθισμένος γκίνε βινίσι! ‘καλώς ήλθες!’.* *Νου σι ντούτσι γκίνε ‘δεν πάει καλά στην υγεία, στο επάγγελμα, στις σπουδές’.* *Σι στάι γκίνε, σι χίι μπούνου ‘να στέκεσαι, να συμπεριφέρεσαι καλά, να είσαι καλός’.* *Αχτάρε τσι χίι, γκίνε πᾶτσᾶσι ‘τέτοιος που είσαι, καλά έπαθες’.* Είναι πολύ συχνή η χρήση του στον λόγο, όπως και το νεοελλην. *καλώς, καλά. Γκινεᾶτσᾶ ‘καλοσύνη, ευεργεσία’.* *Νου ᾶρε γκινεᾶτσᾶ ‘δεν έχει καλοσύνη, αλλά και ‘δεν πάει καλά στην υγεία του, στις δουλειές του’.* Λέγεται και *νου λο κάλε μπούνα ‘δεν πήρε καλό δρόμο’.* ΣΥΝ. *μπουνεᾶτσᾶ, μπουνιτεᾶτσᾶ.*

[Από το λατ. bene, ιταλ. bene, γαλλ. bien. Bonus ‘καλός’, bonitas ‘καλοσύνη’.]

Γκιργκινάτου (επίθ.) ‘πεντακάθαρος, αστραφτερός από την καθαριότητα’. *Φεᾶτᾶ λάτᾶ, γιργκινάτᾶ ‘κόρη λουσμένη, πεντακάθαρη’.* Ήταν μεγάλο προσόν για την κόρη το να είναι πεντακάθαρη, αρετή που αναδείκνυε την ομορφιά της. Στα δημοτικά τραγούδια εξαίρονται και τα δυο μαζί. *Φεᾶτᾶ μσᾶτᾶ, γκιργκινάτᾶ.* Ύστερα από βροχή, λένε *σι γκιργκινᾶ λόκλου ‘ο τόπος έγινε πεντακάθαρος’.* Πεντακάθαρο (*γιργκινάτου - τᾶ*) σπίτι, αγόρι, αυλή, κουζίνα, νοικοκυριό, κυρά. Πρώτη αρετή της νοικοκυροσύνης ήταν πάντοτε και είναι στο Λιβᾶδι η σχολαστική καθαριότητα. Καθαριότητα ακόμη και στους δρόμους και τα σοκάκια γύρω από το σπίτι. Είναι κάτι που εντυπωσιάζει τον επισκέπτη και το σημειώνουν Έλληνες και ξένοι περιηγητές που επισκέφτηκαν το χωριό στα παλαιότερα και νεότερα χρόνια. Τη Μεγάλη Παρασκευή το πρωί, σύμφωνα με το έθιμο, οι γυναίκες καθαρίζουν και ασβεστώνουν τους δημόσιους δρόμους και τα σοκάκια του χωριού, γιατί θα βγει ο Επιτάφιος. *Βίνιρι Μᾶρε, πρίντι σι αρνίμου, σι λάμου, σι ουντζέμου κάλεα σι σουκάκια, κᾶ βα τρεᾶκᾶ Επιτάφιουλου.* *Βα γκιργκινᾶμου λόκλου τούτου ‘Μεγάλη Παρασκευή, πρέπει να σκουπίσουμε, να πλύνουμε, να ασβεστώσουμε τον δρόμο και το σοκάκι, γιατί θα περάσει ο Επιτάφιος. Θα κάνουμε πεντακάθαρο όλο τον τόπο’.* *Γκιργκινεᾶτζου ‘καθαρίζω σχολαστικά’.* *Μι λάι, μι γκιργκινᾶι*

‘πλύθηκα, αστράφτω από καθαριότητα’. ΣΥΝ. *Κουράτρου, πᾶστριόνου, λιμπισίονου, κισκίνκου* ‘τιτίξης’, *γυριλίονου* (*γυριλίτα άπά*) ‘διαυγές νερό’. ΑΝΤ. *αμπουτσιόνου* και *αμπουτσόσου* ‘βρομερός’, *λιρόσου, λιρουσίονου, μουτσουλίονου, ντᾶχνίονου*.

[Άγνωστη η προέλευση της λέξης. Ο ΝΙΚ. στο Λεξικό του καταγράφει τη λέξη *γκιργκίνᾶ* ‘ιερό βοτάνι κατά της αναιμίας’. Ίσως απο το λατ. *vervena* ‘κλαδιά αειθαλών δέντρων που ευωδιάζουν’.]

Γκλάρου (επίθ.) ‘αγαθός, ανόητος, βλάκας’. *Ίάστε όμου γκλάρου, νου λι τάλε κουρκουμπέτα* ‘είναι κουτός άνθρωπος, δεν κόβει η γκλάβα του’. *Αλάσου λου γκλάρλου ατσέλου, νου λι ντᾶ σιμαΰσιε* ‘άφησε αυτόν τον βλάκα, μην του δίνεις σημασία’. Τι περιμένει κανείς από κουτό άνθρωπο (*ντι όμου γκλάρου*);’. *Χίι του καλέμε; Ντίπου γκλάρου χίι;* ‘έχεις το μυαλό στο κεφάλι; Εντελώς βλάκας είσαι;’. *Γκλᾶρέσκου* ‘λέω ανοησίες, φέρνομαι σαν κουτός’, *γκλᾶρίμε* ‘κουταμάρα, βλακεία’. *Γκλᾶρε!* ‘Βλάκα!’. *Γκλᾶρεᾶτσᾶ* ‘κουταμάρα’. *Γκλᾶρούσου* υποκορ. ‘αγαθούλης, κουτούτσικος’. Έκφρ. *μαῤῥιέστι, γκλᾶρέστι* ‘όσο μεγαλώνεις, τόσο πιο ανόητος γίνεσαι’. *Γκλάρου πόνιρου* ‘κουτοπόνηρος’. *Γκλάρου ανάπουδου* ‘κουτός και ανάποδος’. Στη Δυτ. Μακεδονία (Βόιο) *γκλάρας* ‘νέος, ψηλός και ασουλούπουτος’. ΕΠ. *Γκλάρας*. ΣΥΝ. *χούτου* ‘χαζός, ηλίθιος’, *πούλιου χούτου* ‘μούφος, χαζοπούλι’. *Ανόιτου, χαζό, κερντούτου, λισόρου, μπιρμπιτισόκᾶ*. ΑΝΤ. *βίδρα, έξιπνου, μιντιόσου, ξιφτέρου*.

[Ι.Λ. “η λέξη *γλάρος* με τη σημασία του ανθρώπου με αφελείς τρόπους και συμπεριφορές απαντά μόνο στη Βλάστη της Δυτ. Μακεδονίας”, όπου παλαιότερα ένα τουλάχιστον μέρος των κατοίκων μιλούσε την ΚΒ.]

Γκόγκουλα (η) ‘ζιζάνιο, ήρα, παράσιτο που βγαίνει στα χωράφια του σταριού και ταυτίζεται με την ήρα’. *Γκράνλου σι όρτζουλου αβεᾶ μούλι γκόγκουλι σι βρεᾶ κουράρε* ‘τα στάρι και το κριθάρι είχαν πολλά ζιζάνια και ήθελαν καθάρισμα’. Είναι κόκκοι σαν ψιλή φακή, μαύροι και στρογγυλοί. Μαυρίζει και πικραίνει το ψωμί, αν δεν αφαιρεθούν. Προκαλούν και πολλά αέρια. *Γκόγκολη* λέγεται σε πολλά μέρη της Ελλάδας.

[Από το αρχ. γογγύλος 'στρογγυλός, σφαιρικός'. Γογγύλω 'στρογγυλεύω' και μεταφορ. 'έχω γλαφυρό ύφος'. Στα νεοελλ. γογγύλι 'είδος λάχανου με ρίγα'.]

Γκόλου (επίθ.) 'άδειος, γυμνός, φτωχός'. *Κάτσέ αντούσισι γκιούμια γκοάλα;* 'γιατί έφερες το γκιούμι άδειο;'. *Λο μβεάστᾶ γκοάλα* 'παντρεύτηκε γυμνή, φτωχή νύφη'. *Πᾶνε γκοάλα* 'ξερό ψωμί', *κάπου γκόλου* 'γυμνό, φαλακρό κεφάλι' αλλά και 'άμυαλος', *τζεάνᾶ γκοάλα* 'φαλακρό βουνό'. *Σάκου γκόλου* 'άδειο σακί, κούφιος χωρίς περιεχόμενο άνθρωπος'. ΣΥΝ. *γκουλισάνου* 'γυμνός'. *Μι αλάσᾶ γκοάλα*, *γκουλισάνᾶ* 'με άφησε γυμνή, θεόφτωχη, χωρίς κανένα οικονομικό πόρο'. *Νιούμπλούτου*. ΑΝΤ. *μπλίνου*. Στην Ήπειρο, Δυτ. Μακεδονία και Θεσσαλία (ιδιωμ.) *γκόλιους*, *γκόλιος* και *γκόλιαβους*. *Γκολιφράνια* και *γκολινάρια* (Δυτ. Μακεδονία, Ήπειρος) λέγονται τα άφτερα πουλιά, οι νεοσσοί. *Γκουλέσκου* και *γκουλισᾶνέτζου* 'ξεγυμνώνω', *γκουλίρε* και *γκουλισᾶνᾶρε* 'ξεγύμνωμα'. ΤΟΠ. *Λα Γκουλιβράγκα*, *Λα Γκουλουβόδα* (*γκοάλα βολοάγκᾶ*). ΕΠ. *Γκουλιάμας*.

[Από το σλαβ. *golui*.]

Γκούβᾶ (η) 'τρύπα, γούβα, γούρνα που κρατάει νερό'. *Κᾶτζούι πρι ούνᾶ γκούβᾶ ντι άπᾶ* 'έπεσα πάνω σε μια γούρνα με νερό'. *Ακᾶτσᾶρᾶ γκούβιλι ντι λα φᾶντᾶνι* 'έπιασαν, έκλεισαν τις τρύπες από τις βρύσες'. *Αστουπᾶρᾶ ούνᾶ μᾶρε γκούβᾶ μ παζᾶρε* 'βούλωσαν μια μεγάλη τρύπα στο παζάρι'. *Γκούβι*, τρύπες, λεγόταν και το γνωστό παιδικό παιχνίδι με βόλους. Μεταφορ. *τσι αντράσι; ούνᾶ γκούβᾶ του άπᾶ* 'τί έκανες, πέτυχες; μια τρύπα στο νερό'. Πολύς κόπος, πολλή φασαρία για το τίποτα. Στα παλαιότερα χρόνια, στους καλαντάρηδες των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς οι νοικοκυραίοι κάποιες φορές έδιναν δεκάρες με μια τρύπα στη μέση. Όταν οι συντροφιές μετρούσαν τα έσοδα αυτών των ημερών, έλεγαν: *ᾶρε γκούβᾶ;* 'έχει τρύπα το νόμισμα;' *Μπάγκᾶ του τσοᾶρᾶ* 'πέρνα το στο σχοινί, στην αρμαθιά'. Ασήμαντο χρηματικό ποσό, ωστόσο το υπολόγιζαν και έπρεπε να μετρηθεί και να μοιραστεί. Πετούσαν τα ελάχιστα ακριβότερα, γιατί δεν είχαν τρύπα και τα υποτιμούσαν. *Γκούβα* λέγεται και στην Ήπειρο και τη Δυτ. Μακεδονία (*γουβιάζω*, *γουβγιώνω*). ΤΟΠ. *Λα Γκούβα αλί Βούλπε* 'στην τρύπα, τη φωλιά της αλεπούς'. Μεταφορ. δηλώνεται

ένας πολύς μικρός και ασήμαντος χώρος, ένα σπιτάκι ή ένα μαγαζάκι υπερβολικά μικρά. *Τσι κάσᾱ, ούνᾱ γκούβᾱ!* ‘τι σπίτι, μια τρύπα!’ *Ούνᾱ μᾱγάζιε, γκούβα αλ κᾱνε!* ‘ένα μαγαζί, η τρύπα του σκύλου’. ΣΥΝ. *γουρνίτσᾱ* ‘τρύπα και βρυσούλα κοντά στο χωριό’, *γκροᾱπᾱ, κροᾱκᾱ* ‘τρύπα βελόνας’ (ελλην. κόπτω). *Γκουβίκαᾱ* υποκορ. ‘τρυπούλα’. Η τρύπα σε πετρώδες μέρος λέγεται *χρίπου*. Στην Ήπειρο γκούβα ‘λακκούβα και παιχνίδι με βώλους’. *Γκουβουτό* ‘βαθουλό’. ΤΟΠ. *Του Χρίπου λα Κᾱλαμάρε, Του Χρίπου λα Μιντριμέλιου. Γκούβης* (παρατσούκλι).

[ΝΙΚ. από το ιταλ. *cova* ή από το λατ. *covea* ‘κοίλωμα’. Κατά τον Ανδριώτη από το ελλην. *κύβη* > μσν. *γουβάς* > *γούβα*. Στα ΚΒ *κουβουτόσου* ‘κοίλος, βαθουλός’. ΡΑΡ. από το αλβ. *guve*.]

Γκουλέσκου (ρ) ‘αδειάζω, κατακλέβω, ξεπατώνω’. *Αφούρλι γκουλίρᾱ κάσα τούτα σι νου αῶσᾱρά τσιβά* ‘οι κλέφτες ξεγύμνωσαν ολόκληρο το σπίτι και δεν ᾱφησαν τίποτε’. *Ατσέλου νου ἰάστε κουσουρίνου, μι γκουλί* ‘εκείνος δεν είναι συγγενής, με κατάκλεψε’. *Λου γκουλί ντι πριούνᾱ* ‘τον ξεγύμνωσε με τη μια, δεν του ᾱφησε τίποτε’. *Γκουλίρε* ‘ξεπάτωμα, ξεγύμνωμα’, *γκουλίτου* ‘κατακλεμένος, γυμνός’. ΣΥΝ. *γκουλισᾱνέτζου* ‘ξεγυμνώνω’, *γκουλισᾱνάρε* ‘ξεγύμνωμα’, *γκουλισᾱνου* ‘γυμνός, πάμφτωχος’. *Ντεᾱντισι φεᾱτα λα ούνου γκουλισᾱνου* ‘έδωσες την κόρη σε έναν πάμφτωχο’. *Μούτου κάσα* ‘καταληστεύω το σπίτι’. *Ντισπόλιου* ‘ξεγυμνώνω’, *ντισπουλεᾱτου* ‘ξεγυμνωμένος’. *Γκουλισᾱν* (Ήπειρος) ‘αβάφτιστο νήπιο’. ΤΟΠ. *Λα Γκουλίτσᾱ*, γνωστό ᾱδεντρο, γυμνό μέρος. *Γκουλιβράγκα, Γκουλουβόδα*.

[*Γκόλου* ‘γυμνός, ᾱδειος’ από το σλαβ. *golū*. Στη Θεσσαλία, Δυτ. Μακεδονία και Ήπειρο λένε *γκόλιος* και *γκόλιαβος*.]

Γκουντούνιου (ο) ‘κυδωνιά, κυδώνι’. *Έστανου βα ᾱβέμου μούλι γκουντούνι* ‘φέτος θα έχουμε πολλά κυδώνια’. Η κυδωνιά, η δαμασκηνιά, η κερασιά και η καρυδιά ήταν τα δέντρα που ευδοκιμούσαν στο χωριό και κάποια από αυτά ᾱνθιζαν και καρποφορούσαν στις αυλές των σπιτιών. *Τροᾱμνα τρούσα αρμουζεᾱστι ντι γκουντούνλι* ‘το φθινόπωρο η αυλή μοσχοβολᾱει από τα κυδώνια’. Το κυδώνι ήταν ένα από τα ελάχιστα φρούτα του χειμᾱνα. Τα συντηρούσαν μέσα στα ᾱχυρα ή τα κρεμούσαν από το νταβάνι δίπλα

στα τσαμπιά των σταφυλιών. Μπιλντέ ντι γκουντούνι, ντούλτσε ντι γκουντούνι ‘μπελντές από κυδώνια, γλυκό κυδωνάτο’. Μαζί με το δαμάσκηνο και το καρυδάτο ήταν τα επίσημα σπιτικά γλυκά. Το ψητό κυδώνι στο τζάκι μοσχομύριζε στο σπίτι. Η καλή κομπόστα (κουσιάφι) γινόταν και με κυδώνι. Στις μουντές μέρες του χειμώνα τον σανιδένιο απλό μπουφέ και το τραπέζι του καλού δωματίου φώτιζαν δύο κίτρινα μυρωδάτα κυδώνια και λίγα δαμάσκηνα, δώρα της αυλής. Ερωτικό δίστιχο: εσύ 'σαι το κυδώνι κι εγώ η κυδωνιά | έλα να φιληθούμε να σκάσει η γειτονιά (Δημοτικό). Κουντούνιου γκάλμπινου αλά γιρμινόσου ‘κυδώνι κίτρινο αλλά σκουληκιασμένο’.

[Από το ελλην. κυδώνιον, λατ. cydonium που πέρασε σε όλες τις νεολατινικές γλώσσες.]

Γκούρᾶ (η) ‘στόμα’. Άρε μάρε φουμεᾶλε, κούμου σι ι σάτουρᾶ σάπτι γκούρι; ‘έχει μεγάλη οικογένεια, πώς να χορτάσουν επτά στόματα;’. Αβέμου νέστι σι ουντάμου γκούρα; ‘έχουμε κάτι να βρέξουμε το στόμα, να βάλουμε στο στόμα’. Σι μπᾶγκᾶμου λα γκούρᾶ; Μπουλάκιμου σι λεᾶ χάκια κου γκούρα ‘μακάρι να πάρει το δίκιο, την εκδίκηση, με το στόμα’. Να μην καταφύγει σε άλλες πράξεις. Έκφρ. νι λουᾶρᾶ λούμια ν γκούρᾶ, νι αντζούρᾶ ‘μας πήρε ο κόσμος στο στόμα, γίναμε περίγελος (πιργέλιου), ρεντίκολο’. Φεᾶτᾶ κου γκούρᾶ μπλίνᾶ ‘κορίτσι χαρούμενο, ανοιχτό, που χαίρεσαι με τον γλυκό της λόγο’. Γκριᾶ, ίου ου ᾶι γκούρα; ‘μίλησε, πού έχεις το στόμα σου;’. Γκούρα λι ἰάστε κα ντι αρᾶντουρᾶ, τζεᾶνα λι κα γᾶϊτάνου, γκούσα λι κα ντι πιρδίκᾶ, μέσια κα ντι νέλου ‘το στόμα της είναι σαν του χελιδονιού, το φρύδι της σαν γαϊτάνι, ο λαιμός της σαν της πέρδικας, η μέση σαν δαχτυλίδι’. Πρότυπο ομορφιάς. Νου νι γίνι λα γκούρᾶ ‘δεν μου έρχεται στο στόμα’. Νκλίντι γκούρα! ‘κλείσε το στόμα, πάψε!’. Ἰάστε μούλτου λιμπούτᾶ, νου νκλίντι γκούρα λι ‘είναι πολύ γλωσσού, δεν κλείνει το στόμα της’. Ασπάρσι γκούρα λι ‘χάλασε το στόμα της με όσα είπε’. Γκούρᾶ ντι χαλέ, γκιρίζε ‘βρομόστομα’. Τόρα, σι νου ντισφάκου γκούρα ‘τόρα, να μην ανοίξω το στόμα’. Κᾶτζού του γκούρα αλ λούπου ‘έπεσε στο στόμα του λύκου’. Κου γκούρα σι τζίτσι ἰτσι βρέι, μᾶνλι τᾶλιᾶτι ‘με το στόμα να λες ό,τι θέλεις, οι χειρονομίες κομμένες’. Σκουᾶτι φᾶρμάκου ντι ν γκούρᾶ ‘είναι φαρμακόγλωσσα’. Γκούρα αλέι κούρᾶ

νεάρε 'από το στόμα της τρέχει μέλι'. Γκούρα νεάρε, ίνιμα χεάρε 'το στόμα μέλι, η καρδιά σίδηρο'. Ντι φρουάμια σι αβεά ντούσᾶ γκούρα λα ουρέκλι 'από την πείνα είχε πάει το στόμα στα αυτιά'. Νου τσι ασπάρτζι γκούρα 'μην χαλάς το στόμα σου, μην λες υπερβολές, μην κακολογείς και εκτίθεσαι'. Μγκεάρια ιάστε κου πάντικα λα γκούρᾶ 'η γυναίκα είναι σε προχωρημένη εγκυμοσύνη'. ΣΥΝ. μπούκᾶ.

[Από το λατ. gula. Νεοελλην. (ιδιωμ.) γούλα 'λαιμαργία'. Μσν. γούλα 'λαιμός' < λατ. gula. Γουλιά, γουλιάρης και γουλόζος 'λαίμαργος' (Ανδριώτης).]

Γκούσᾶ (η) 'λαιμός, πρόλοβος των πουλιών, οισοφάγος'. Μι ντροάρι γκούσα 'μου πονάει ο λαιμός'. Φεάτᾶ κου γκούσᾶ κα πιρδίκᾶ 'κορίτσι με λαιμό σαν της πέρδικας'. Μεταφορ. βα τι λεά πρι γκούσᾶ 'θα σε πάρει στο λαιμό του, θα σε παρασύρει και θα υποφέρεις'. Σι λο γκούσα 'πήρε το λαιμό του, έφυγε, πέθανε'. Σι τάλι γκούσα 'να κόψεις το λαιμό σου, να βρεις τον τρόπο να το κάνεις, να βρεις λύση'. Ου άρε ντι γκούσᾶ 'το έχει χαμένο'. Για μια ανήθικη γυναίκα λένε σι λεά γκούσα λι σι σβέρκα σι ούνλου τσόρου 'να πάρει το λαιμό της, το σβέρκο και το ένα της πόδι'. Να εξαφανιστεί, να χαθεί'. Αβεάμου μπόρτζι πάνᾶ ντι γκούσα 'είχαμε χρέη ως το λαιμό'. Σκουάσι γκούσα, τσι στρίτζι; 'έβγαλε το λαιμό, γιατί φωνάζει;'. Σκουάσι γκούσα λι 'αποπάτησε, ξαλάφρωσε'. Αρούψι γκούσα ντι στριντζέρι 'έσχισε τον λαιμό από τις φωνές'. Η λέξη είναι παμβαλκανική, απαντά όμως και σε ιδιώματα της ελληνικής. Στη Δυτ. Μακεδονία, Ρούμελη (Αιτωλία). Στην Ήπειρο σημαίνει μια αρρώστια του λαιμού στα γιδοπρόβατα. Γκουρλίτσᾶ 'αρρώστια του λαιμού'. Καλιαγκούσια 'καβάλα στο σβέρκο'. Λο τσούπα καλιαγκούσια 'πήρε το κοριτσάκι καβάλα στο λαιμό'. ΣΥΝ. σβέρκᾶ 'σβέρκος'. ΤΟΠ. Λα Γκούσᾶ.

[ΝΙΚ. από το λατ. guttur 'λάρυγγας, λαιμός', αλβ. gouše, ρουμ. gkuša, ιταλ. gozzo. Ο ΡΑΡ. θεωρεί άγνωστη την προέλευση της λέξης.]

Γκρέμου (ο) 'γκρεμός'. Βάκα κατζού ντι πρι γκρέμου σι φράμισι τσοάρλι 'η αγελάδα έπεσε από τον γκρεμό και έσπασε τα πόδια'. Γκόγκλου σι αρκᾶ ντι του γκρέμου μ βάλε λα Γκουγκούλα 'ο Γκόγκος γκρεμίστηκε, αυτοκτόνησε στον γκρεμό που ονομάζεται Γκουγκούλα'. Έδωσε το

όνομά του στον γνωστό απότομο γκρεμό, ύστερα από την αυτοκτονία του που ήταν αποτέλεσμα άδικου κοινωνικού κατατρεγμού. *Λα μούντε βα άφλι μούλι γκρέμουρι* ‘στο δάσος θα βρεις πολλούς γκρεμούς’. *Αβεά κάτζούτᾱ ντι ούνου γκρέμου, σῖ αγκουντί μούλου σῖ μουρί* ‘είχε πέσει από έναν γκρεμό, χτύπησε πολύ και πέθανε’. *Σούρπου* ‘γκρεμίζω’. ΣΥΝ. *όχτου, ρόκουτου, μιλούρᾱ.*

[Γκρεμός, γκρεμίζω, γκρέμισμα.]

Γκρέντᾱ (η) ‘μεγάλος κορμός οξιάς, γρενδιά’. Τον έκοβαν στο δάσος ανάλογα με τα μέτρα του σπιτιού που έκτιζαν – τον μετρούσαν με το τσεκούρι τους – άνοιγαν μια τρύπα στη μια άκρη ή τοποθετούσαν ένα γάντζο και τον έσερναν ως το χωριό. *Μούλιλι αντούσιρᾱ γκρέντζι ντι του μούντε* ‘τα μουλάρια έφεραν γρενδιές από το δάσος’. *Κᾱσλι νου σῖ φάκου κου φᾱρᾱ γκρέντζι ντι φάγκου* ‘τα σπίτια δεν γίνονται χωρίς γρενδιές από οξιά’. Στα μεταπολεμικά χρόνια – χρόνια ανοικοδόμησης του χωριού – έβλεπε κανείς πολλά μουλάρια να κατηφορίζουν από τον Προφήτη Ηλία σέρνοντας τους μεγάλους κορμούς μέσα από στενούς χωματόδρομους όλο στροφές. Για κάθε σπίτι χρειάζονταν δυο γρενδιές που αποτελούσαν τη βάση του σπιτιού. Επάνω τους στηριζόταν ολόκληρη η στέγη. Πριν από τον Πόλεμο πολλά σπίτια δεν είχαν ταβάνια, ήταν με τις γρενδιές. *Βα τῖ ασπίντζουρου ντι πρι γκρέντᾱ* ‘θα σε κρεμάσω από τη γρενδιά’. Ήταν μια αυστηρή απειλή. *Βα νῖ αρίκᾱ κεᾱλία πρι γκρέντα* ‘θα μας ρίξουν το δέρμα στη γρενδιά, θα μας πεθάνουν’. Μεταφορ. *ιάστε γκρέντα αλί κάσᾱ* ‘είναι το στήριγμα του σπιτιού’, έλεγαν για τον άντρα ή για το ορφανό παιδί που αναλάμβανε τις ευθύνες του σπιτιού. ΣΥΝ. *πᾱρασιτάτου* ‘παρασιτάτης, προστάτης’, *στούλου* ‘στύλος’. Έκφρ. *μβεᾱστᾱ ῖ γκρέντᾱ* ‘νύφη ή γρενδιά’. Ήταν η απειλή των παλικαριών, όταν ο πατέρας – αφέντης, για δικούς του λόγους, αρνούσαν να δώσει το λόγο του για να παντρευτούν. Ή νύφη ή κόβω τη γρενδιά, γκρεμίζω το σπίτι. *Κάπου ντι γκρέντᾱ* ‘χοντροκέφαλος, αγύριστο κεφάλι’. *Ντουρνῖ σῖ κάτζού του κόχε κα γκρέντᾱ* ‘κοιμήθηκε και έπεσε στην κόχη σαν γρενδιά’. Βαρύς και ασήκωτος.

[ΝΙΚ. και ΡΑΡ. από το σλαβ. greda, νεοελλην. γρενδιά.]

Γκρέου (επίθ.) 'βαρύς'. Μάντζα νι κάτζού γκρεάου 'το φαγητό μου έπεσε βαρύ'. Βαρύ (γκρέου) φορτίο, βαριά δουλειά (γκρέου λούκρου), βαρύ (γκρέου) κεφάλι, ύπνος. Νι γίνι γκρέου 'μου έρχεται λιποθυμιά'. Ου αλάσά γκρεάου 'την άφησε έγκυο, τη γκάστρωσε'. Λι ιάστε γκρέμνια αχτάρε 'είναι η εγκυμοσύνη της τέτοια'. Ανκισί (νκισί) γκρεάου 'είναι έγκυος'. ΣΥΝ. ιάστε κου φουρτίε, ανκάρκάτᾶ 'είναι με φορτίο, φορτωμένη', ακᾶτσᾶ φιτσόρου 'έπιασε παιδί, έμεινε έγκυος'. Γκρεάτσᾶ 'βαρύτητα, λιποθυμιά', ανγκρέκου 'φορτώνω', μι ανγκρικάι πρι τίνε 'φορτώθηκα σε σένα, σου έγινα βάρος'. Έκφρ. γκρέου γκράιου τζίσισι 'βαρύ λόγο μου είπες'. Μούλτου γκρέου όμου! 'πολύ βαρύς άνθρωπος, αμίλητος'. Ούνᾶ μγκεάρε γκρεάου ιάστε κου ούνλου τσόρου του γκροάπᾶ 'μια έγκυος γυναίκα είναι με το ένα πόδι στον τάφο'. Παλαιότερα ήταν μεγάλη η θνησιμότητα των νεογνών και μεγάλο κίνδυνο διέτρεχαν και οι μητέρες. Φιτσουρεάου γκρεάου, χαρακτηρισμός αγοροκόριττου.

Η γυναίκα κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης είναι σεβαστό και προστατευόμενο πρόσωπο και πρέπει να ικανοποιούνται όλες οι επιθυμίες της. Κυοφορεί μια νέα ζωή που θα είναι η χαρά, η συνέχεια και το αυριανό στήριγμα της οικογένειας. Για τη γυναίκα που κρατάει το βάρος του νοικοκυριού, παράλληλα με τις εποχιακές εργασίες στα χωράφια και στη στάνη, είναι μια μοναδική περίοδος χάριτος. Σι λιφτιρουσί 'ελευθερώθηκε', λένε, όταν η εγκυμοσύνη της έχει αίσιο τέλος. Το παιδί ερχόταν από την καρούτα του νερόμυλου. Βα νι αντούκᾶ τσούπλου ντι του κᾶρούτᾶ 'θα μας φέρει το παιδί από την καρούτα'. Ο πελαργός δεν είχε φτάσει ποτέ πάνω στο χωριό. Δεν είχαν την εικόνα του. Είναι μεγάλη δυστυχία για την έγκυο και την οικογένεια η αποβολή παιδιού. Ου αρκά κρούντου 'το έριξε άψητο, ανώριμο, πρόωρο', λένε. Η συνηθισμένη ευχή μετά το γάμο είναι η γρήγορη εγκυμοσύνη. Κάποιες γυναίκες ελευθερόστομες, ύστερα από τον τρανό χορό του Πάσχα, έλεγαν παλαιότερα στα κορίτσια που είχαν χορέψει: φεᾶτι, νᾶίντε κου πάντικα ντι ανάπαρτε 'κορίτσια, του χρόνου με την κοιλιά απέναντι'. Ευχόταν να έχουν παντρευτεί και να έχουν μείνει έγκυες. Με την εγκυμοσύνη και τη λεχωνιά μετρούσαν

γεγονότα και περιόδους της ζωής τους. *Κούντου γαράμου γκρεάου λα Κόσλιου, λα Σιούδω* 'όταν ήμουν έγκυος στον Κώστα, στη Σιούδω'.

Σύμφωνα με μια θεσσαλική παράδοση, όταν κάποια γυναίκα διαπίστωνε ότι είναι έγκυος, έλεγαν *κρέμασε καρβέλι*. Το καρβέλι έμενε κρεμασμένο ως την ώρα που γεννιόταν το παιδί. Μούχλιαζε και τη μούχλα τη χρησιμοποιούσαν ως αντισηπτικό. Η πενικιλίνη είχε ανακαλυφθεί πριν από τον Φλέμιγκ.

[Από το λατ. *gravis* και *grevis* 'βαρύς', *gravitas* 'βάρος, βαρύτητα', *gravida* 'έγκυα'. Ιταλ. *grave*, ισπ., πορτ. *grave*, ρουμ. *greu*. ANT. *λισόρου*.]

Γκρέσκου (ρ) 'λέω, μιλώ'. *Κᾶτσέ νου γκᾶρεάστι*; 'γιατί δεν μιλάει, δεν απαντάει;' *Ντι ίου χίι τίνε*; -*Ντι Λιβάδε, λι γκᾶρεάστι* 'από πού είσαι εσύ; -Από το Λιβάδι, του απαντάει'. *Γκρεά, τσι τάτσι*; 'μίλα, γιατί σιωπάς;'. *Ανία νου νι γκᾶρεάστι, ατσία σι γκᾶρί*; 'εμένα δεν μου μιλάει, εσένα σου μίλησε;'. *Γκράιου* 'λόγος'. *Σκουάσι γκράιου λα μπισεάρικᾶ* 'έβγαλε λόγο στην εκκλησία. *Νου τσάνι γκράιου* 'δεν κρατάει λόγο, δεν είναι εχέμυθος'. Έκφρ. *βα ντάι γκράιου ούνᾶ τζούᾶ* 'θα δώσεις λόγο, θα λογοδοτήσεις μια μέρα'. *Γκρέου σι ουρούτου γκράιου τζίσισι* 'βαρύ και άσχημο λόγο είπες'. *Νου λου γκρέσκου* 'δεν του μιλώ, είμαι παρεξηγημένος'. *Νου σι γκρέσκου* 'δεν μιλιούνται'. *Μβεάστα τσια νράουᾶ ᾶρε όκλιλι ντιπούσι σι νου γκᾶρεάστι* 'η καινούρια νύφη έχει τα μάτια της κατεβασμένα και δεν μιλάει'. *Γκράιλου μπούνου* 'ο καλός ο λόγος'. Το "Χριστός Ανέστη" αλλού το λένε *μάρε γκράιου*. *Του βα τι ντούτσι, λα γκράιλου μπούνου*; 'πού θα πας στην Ανάσταση, στο "Χριστός Ανέστη;". *Γκρίρε* 'λόγος'. ΣΥΝ. *τζίκου, ζμπουράσκου*. ANT. *τάκου*.

[ΝΙΚ. και ΡΑΡ. από το σλαβ. *graja* 'επίπληξη, λόγος', σερβ. *grajati* 'μιλώ', ρουμ. *vorbesk* (λατ. *verbum*). Ίσως από το *κρένω* (ιδιωμ.) 'μιλώ'. *Γιατί δεν κρένεεις*; 'δεν μιλάς, δεν απαντάς;'.]

Γκροάπᾶ (η) 'μικρός λάκκος, άνοιγμα στη γη, τάφος'. *Σάπᾶ γκρόκι* 'σκάβει λάκκους, τάφους'. *Γκροάπᾶ αλ πάπου νου σι άφλᾶ* 'ο τάφος του παππού δεν βρίσκεται πια'. *Νου χίι νιπουτούτου, τίνε βα νι αντᾶρι γκροάπα αλ τουτουλόρου* 'δεν είσαι άρρωστος, εσύ θα μας θάψεις όλους'. Στην τοποθεσία Πιπικά υπήρχε ο μικρός και ο μεγάλος λάκκος

(γκροάπᾶ) που κρατούσαν νερό ως το Μάιο. Εκεί κατέβαιναν και έπλεναν οι γυναίκες τα βαριά μάλλινα υφαντά. *Μάνε βα νι τσέμου λα γκρόκι τ' λάρε* 'αύριο θα πάμε στους λάκκους για πλύσιμο'. Ο τάφος (γκροάπα) παλαιότερα ήταν πολύ λιτός και απέριτος. Ένας λάκκος που έκλεινε με χώμα μαζεμένο σε σχήμα πυραμίδας και πάνω μερικές πλακόπετρες σαν στέγη της τελευταίας κατοικίας. Ο πέτρινος ή ξύλινος σταυρός με τα κακογραμμένα και ανορθόγραφα συνήθως επώνυμα δήλωνε την απουσία ενός μέλους της κοινότητας και τη ματαιότητα των εγκοσμίων: "ως όναρ παρέρχεται και διαλύεται πας άνθρωπος". Κάπου κάπου συναντούσε κανείς τάφο με ξύλινα κάγκελα και σπανιότερα με μεταλλικά. Όλα απλά και ταπεινά δήλωναν την κοινή μοίρα των ανθρώπων. Σήμερα γίνεται επίδειξη, ανταγωνισμός διακρίσης ακόμη και στο θάνατο. Εκείνα τα χρόνια και τη σανιδένια νεκρόκασα δεν μπορούσαν να την εξασφαλίσουν όλοι. Ένας ξενομερίτης δάσκαλος που προπολεμικά είχε αφήσει με τη δουλειά του καλό όνομα στο Λιβάδι ήταν ευτυχής που την είχε εξασφαλίσει από πριν και αυτή ήταν η μόνη του κληρονομιά.

Διηγούνται πολλές μακάβριες ιστορίες. Μετά τον Πόλεμο σε έναν τέτοιο τάφο ενταφιάστηκε ο μπάρμπα-Αντώνης στο παλιό κοιμητήριο του Αγίου Αθανασίου. Το αφράτο χώμα του τάφου με τις βροχές και τα χιόνια έπεσε χαμηλά, χάθηκαν τα ίχνη του και ο λάκκος ετοιμάστηκε να δεχτεί τον επόμενο ένοικο, τον μπάρμπα-Κωνσταντούλη. Όταν έγινε η ανακομιδή του ανέβηκε στο φως ο χαμένος μπάρμπα-Αντώνης. Είπαν τότε και ο λόγος έμεινε παροιμιώδης: *τι σου έμελλε μπάρμπα-Αντώνη για τρία ολόκληρα χρόνια να κουβαλάς στο κεφάλι σου (σι άι πρι κάπου) τον μπάρμπα-Κωνσταντούλη*. Και ήταν πολύ βαρύς ο μακαρίτης. Τα πρόσωπα ήταν υπαρκτά και η ιστορία είχε την αλήθεια της. Έκφρ. *βα σι μπάγκου κάπλου του γκροάπᾶ* 'θα σε θάψω ζωντανό (γίον)'. ΣΥΝ. *βα σι μάκου αρίζλου* 'θα σου φάω το ρύζι'. *Ανγκρόπου* 'θάβω, κηδεύω'. Μεταφορ. *λου ανγκρουπάρᾶ λούκρουλου* 'την έθαψαν την υπόθεση, την κάλυψαν, την κουκούλωσαν'. *Ουμπλού γκροάπα* 'γέμισε τον τάφο. Ακολούθησε το μοιραίο τέλος του. Δεν άφησε τίποτε σαν παρακαταθήκη'. *Λου σάπᾶ γκροάπα* 'του σκάβουν τον λάκκο'. *Αντράρᾶ γκροάπα λι* 'του

έσκαψαν τον λάκκο, τον υπονόμευαν, τον χαντάκωσαν'. *Ανγκροάπᾱ* τι! 'μπες μέσα, χώσου!'. *Ανγκρουπάρε* 'ταφή'. ΑΝΤ. ντισγκρόπου 'ξεθάβω', ντισκρουπάρε. *Αγκρουπάτου* 'θαμμένος', νιαγκρουπάτου 'άθαφτος'. *Γκρουπάρου* 'νεκροθάφτης'. ΣΥΝ. κιβούρε (ελλην. κιβώριον > τουρκ. kabir), στην Ήπειρο γρόπα 'τρύπα' (Μπόγκας). Σε χωριά της Ηπείρου υπάρχει ΤΟΠ. Στις Γκρόπες.

[ΝΙΚ. από το αλβ. grope, ρουμ. groara, σλαβ. grobu. Κατά τον ΡΑΡ. είναι αγνώστου ετύμου. Πρβ. τα γερμ. grube, grab και το αγγλ. grave. Όλα προέρχονται από κοινή Ινδοευρωπαϊκή ρίζα, πρβ. γράφω.]

Γλινάρου (ο) 'ληνός, πατητήρι'. Ο κάδος ή ο χώρος όπου πατιούνται τα σταφύλια για να βγει ο μούστος. *Βα καλκάμου* αούουλι του γλινάρου τα σι σκουτέμου γίνου 'θα πατήσουμε τα σταφύλια στο πατητήρι, για να βγάλουμε κρασί'. Τέτοιοι κάδοι που μύριζαν ακόμη μούστο σώζονταν παλαιότερα στο χωριό. Ξυπνούσαν μνήμες των παλιών αμπελιών και των πανηγυριών του τρύγου. Ήταν ως το 1938, χρονιά της φυλλοξήρας, πολλά τα αμπέλια και πλούσιος ο καρπός. Τα τελευταία χρόνια το μεράκι κάποιων ανθρώπων ανέστησε καινούρια αμπέλια (βλ. γίνου και γίνε). Ο λαϊκός πολιτισμός του Λιβαδίου έχει πολλά στοιχεία από τη ζωή των αμπελιών και τον καρπό του Διόνυσου που, δυστυχώς έχουν παραδοθεί στη λήθη. Ελάχιστοι, πολύ γέροι, ξέρουν σήμερα τη λέξη γλινάρου και ονόματα από τα σύνεργα του παλιού αμπελουργού. Δείπει μια σοβαρή επιστημονική, λαογραφική μελέτη. Ίσως η αναδημιουργία των αμπελώνων σταθεί αφορμή να έλθουν πάλι στην επιφάνεια κάποια ξεχασμένα πράγματα και αναδυθεί το ενδιαφέρον για μια έρευνα. Στη Δυτ. Μακεδονία (Εράτυρα) γκλίνος 'κοιλιά', γκλινάρος 'κοιλαράς (σαν κάδος)'.

[Ληνός < λόγ. ληνός < ελνστ. ληνός < αρχ. ληνός 'σκεύος σε σχήμα σκάφης'.]

Γουμάρου (το) 'γάιδαρος, γομάρι'. *Ανκᾱρκᾱ μούλιλι σῐ έου βα μι ντούκου κου γουμάρου* 'φόρτωσα τα μουλάρια και εγώ θα πάω με το γαϊδούρι'. Το υπομονετικό και συμπαθητικό τετράποδο είναι απαραίτητο για το γεωργό, τον κτηνοτρόφο και τον κिरατζή. Πρέπει να το εξασφαλίσουν με κάθε θυσία. Η αντοχή του είναι παροιμιώδης,

λυγίζει όμως κάποτε από τα μεγάλα φορτία. *Νου πότρου σι φάκου λούκρου κου φάρᾶ γουμάρου* ‘δεν μπορώ να κάνω δουλειά χωρίς γαϊδούρι’.

Οι αγωγιάτες το προτιμούσαν ανάμεσα στα μουλάρια και τα άλογα για τα ταξίδια τους, γιατί ήταν το καλύτερο μπινέκι, το καταλληλότερο για καβάλα. Υπέφερε, δοκιμαζόταν σκληρά από μερικούς εργασιομανείς αγωγιάτες. *Νου βα βρεάμου σι χίου κῶντα ντι γουμάρου αλ Πούλιου* ‘δεν θα ήθελα να είμαι ούτε η ουρά από το γαϊδούρι του Πούλιου, πόσο μάλλον το γαϊδούρι’, έλεγαν. Τραβούσε μπροστά και ακολουθούσαν τα μεγαλύτερα ζώα. Ήταν το ασφαλέστερο συγκοινωνιακό μέσο, γιατί ακροβατούσε και στους πιο δύσκολους και απόκρημνους δρόμους. Ήταν και το αγαπημένο ζώο της οικογένειας και ιδιαίτερα των παιδιών, όπως φαίνεται από τα παλιά αλφαβητάρια και την παιδική λογοτεχνία. Ζούσε μαζί τους ως τα γεράματά του ως μέλος της οικογένειας. Είναι το πιο χρήσιμο ζώο για όλες τις δουλειές. Πολύτιμος σύντροφος ιδιαίτερα των ηλικιωμένων. Το είδος αυτό πάει να εκλείψει και στην ελληνική ύπαιθρο, είναι είδος υπό εξαφάνιση. Έμεινε μόνο στα παραμύθια, σε πολλές παροιμίες και στο παιδικό παιχνίδι “Πετάει ο γάιδαρος...”.

Την τελευταία 15ετία τα ελληνικά γαϊδουράκια μειώθηκαν κατά 65%. Στη ζωή μπήκαν οι μηχανές. Τα αγοράζουν και οι Γερμανοί για να διασκεδάζουν τα παιδιά τους. Οι άνθρωποι του αποδίδουν όλα τα δικά τους ελαττώματα: την αναισθησία, την αχαριστία, την αδιαντροπιά και την επιμονή. *Ϊάστε γουμάρου, νου άρε αρσίνε* ‘είναι γαϊδούρι, δεν έχει ντροπή’. *Άρε κάπου γκρόσου κα γουμάρου* ‘είναι χοντροκέφαλος και επίμονος, σαν γαϊδούρι’. Συχνά ακούει από τα αφεντικά του απειλές και βρισιές: *Αντίχριστε!*, *λικουφάγουμᾶ!*, *σι τι μάκᾶ λούπλου!* ‘να σε φάει ο λύκος’. Όλα τα ανέχεται εκτός από το σαμάρι. Διαμαρτύρεται και αντιδρά. Κάποτε, λένε στο χωριό, αποφάσισαν όλα μαζί να πνίξουν τον υπαίτιο σαμαρά με τα κάτουρά τους (*κου κισάτλου*). Γι’ αυτό και κατουρούν, όταν περνάνε ποτάμι. Έχει παρατηρηθεί ότι, όταν κατουρήσει ένας γάιδαρος, ακολουθούν όλοι οι άλλοι στη σειρά. Μεταφορ. *γουμάρᾶ ζιπιστρουσίτᾶ* ‘γυναίκα ξεκαπίστρωτη, αναιδής, με άστατη ηθική συμπεριφορά’. *Μόρι Νίκε, μόρι γουμάρᾶ ...* (Δημοτ. του

Λιβαδίου). Αστειευόμενες καμιά φορά οι γυναίκες λένε για τους άντρες τους *βίνι γουμάρλου*; 'ήλθε το γαϊδούρι;'. "Γάιδαρος δεμένος (*γouμάρου λιγκάτου*), αγάς σιγουρεμένος". "Γαϊδουρινό πρόσωπο (*φάτσᾶ γουμᾶρεάσκᾶ*) χαριτωμένη ζωή". *Γουμᾶρέσκου* 'γαϊδουρινός'. *Προύνι γουμᾶρεάστε* 'μεγάλα δαμάσκηνα'. *Γουμᾶρλίκε* 'γαϊδουρινή συμπεριφορά, αδιαντροπιά'. *Λάπτε ντι γουμᾶρᾶ* 'γάλα γαϊδούρας'. Ήταν φάρμακο για τον βήχα και τον κοκίτη. Στη Σαμαρίνα και στην Κλεισούρα λέγεται *τάρου* λόγω της ομοιότητας με τον ταύρο. Έκφρ. *σι φισί γουμᾶρεάσκᾶ* 'φέρθηκε γαϊδουρινά'. *Τι αντράσι κα γουμάρου* 'έγινες σαν γαϊδούρι, παραχόντρυνες, έγινες χοντρόπετσος, αναίσθητος'. *Αργκάέστι κα γουμάρου* 'ρεύεσαι σαν γαϊδούρι'. *Κάπου ντι γουμάρου* 'γαϊδουρινό κεφάλι, επίμονος'. *Λιγκάσι γουμάρου*; 'έδεσες τον γάιδαρο, εξασφαλίστηκες;'. *Κα σι κάτζᾶ ντι πρι γουμάρου*, *ντούσισι, μουρίσι* 'αν πέσεις από το γαϊδούρι, πας, πέθανες'. Είναι πολύ επικίνδυνο το πέσιμο. ΠΑΡ. *γouμάρου τζίτσι λα κουκότου*: *τσι κάπου ιάστε ατσέλου τσι άι*; 'ο γάιδαρος είπε τον πετεινό κεφάλα'.

[*Γομάρι* < μσν. *γομάρι(ν)* < ελνστ. *γομάριον* 'φορτίο' < γόμος.]

Γρίβου (επίθ.) 'γκρίζος, ψαρός, σταχτύς'. *Γαμπρόουλου ιάστε γρίβου* *αλά μσάτου* 'ο γαμπρός είναι γκριζομάλλης αλλά όμορφος'. *Ανκουπᾶράι ούνου γρίβου κάλου* 'αγόρασα ένα άλογο γκριζου χρώματος'. Στα νεοελλ. *γρίβας* 'ψαρί άλογο' και *Γρίβας* ή *Ψαής*, συνηθισμένο όνομα αλόγου. Λένε όμως και *γρίβᾶ ουάε* 'γρίβα προβατίνα', *γρίβᾶ ιάπᾶ* 'γρίβα φοράδα'. *Γριβουέσκου* 'γίνομαι γρίβος, γκριζάρω', *γριβουίτου* 'γκρίζος', *γριβουίρε*. ΣΥΝ. *μούργκου*. ΕΠ. *Γρίβας* διαδεδομένο σε πολλά μέρη της Ελλάδας. Το ΕΠ. *Γκριζος* στο Λιβάδι προέρχεται από το νεοελλ. *γκρίζος*.

[*Γρίβος* < αρχ. *γρίβος* 'φαιός, σταχτύς'. ΠΡβ. *γκρίζος* (βεν. *griso-s*) και *γκρι* (γαλλ. *gris*).]

Δγιβᾶσέσκου (ρ) 'διαβάζω'. *Φιτσόρλου λα σκουλιό αμβιτσᾶ σι* *δγιβᾶσεάσκᾶ* 'το παιδί στο σχολείο έμαθε να διαβάζει'. *Κάρτια αέστα νου σι δγιβᾶσεάστι* 'αυτό το γράμμα, το βιβλίο δεν διαβάζεται'. *Δγιβᾶσί μούλτου*, *σπουδᾶξί μούλτσι άνι τ* 'ατσιᾶ σι αντρά μᾶρε' 'διάβασε πολύ, σπούδασε πολλά χρόνια, γι' αυτό έγινε σπουδαίος, σημαντικός'. Έκφρ. *ντού τι λα παπάουλου σι τι δγιβᾶσεάσκᾶ νάκα σι γίνι μίντια*

‘πήγαινε στον παπά να σε διαβάσει μήπως σου έλθει το μυαλό’.
Δγιβᾶσίρε ‘διάβασμα’, *δγιβᾶσίτου* ‘διαβασμένος’, *νιδγιβᾶσίτου*
‘αδιάβαστος’ και μεταφορ. *φουτζί, μουρί νιδγιβᾶσίτου* ‘έφυγε, πέθανε
αδιάβαστος’.

[*Διαβάζω* (διάβασα), πρβ. *φρουντιζέσκου* (φρόντιζα), *φρουμινέσκου*
(φρονίμεψα), *προυδουσέσκου* (πρόδωσα), *ανᾶστασέσκου* (ανάστησα),
λαχτᾶρσέσκου (λαχτάρησα), *γιλσέσκου* (γυάλισα), *νκιρδισέσκου*
(κέρδισα), *καψᾶλσέσκου* (καψάλισα), *νκαρφουσέσκου* (κάρφωσα),
καπᾶρουσέσκου (καπάρωσα), *πισμουσέσκου* (πείσμωνσα) κ.ά.]

Δικέλε (η) ‘δικέλλι, δικέλλα’. Αξίνα που καταλήγει σε διχάλα μεταλλική
με δυο δόντια. *Σᾶπάι ούνου άγκρου κου δικέλια* ‘έσκαψα ένα χωράφι
με το δικέλλι’. Γεωργικό εργαλείο ιδιαίτερα κατάλληλο για το
σκάλισμα της πατάτας για να μην τραυματίζεται ο καρπός. Ήταν
χρήσιμο και για την αλλαγή της κοπριάς και το σκάψιμο. *Ίου τι ντούτσι*
λα άγκρου φᾶρᾶ δικέλε ‘πού πας στο χωράφι χωρίς δικέλι’. *Κασι λεᾶου*
δικέλια ‘αν πάρω το δικέλι, θα σου δείξω’. Όλα τα σύνεργα της
δουλειάς του γεωργού τα κατασκεύαζαν οι σιδεράδες του χωριού. Η
γίλα ή το δικράνι ήταν απαραίτητη για το αλώνισμα.

[*Δικέλλι* < μσν. *δικέλλι* < αρχ. *δίκελλα*. “Οι μεν δίκελλαν, οι δε
αξίνην καλούσιν”. *Δικελλίτης* ‘σκαφτιάς’.]

Διμάρκου και διδιμάρκου (επίθ.) ‘δίδυμος’. *Ντόιλι φράτσι σούντου*
διμάρτσι ‘τα δυο αδέρφια είναι δίδυμα’. Πέντε πρόβατα γέννησαν
δίδυμα αρνιά (*διμάρτσι νέλι*). *Ουντιζέσκου κα διμάρτσι* ‘μοιάζουν σαν
δίδυμα’. Στην περιοχή Κοζάνης λένε *διδυμάρκο*. ΣΥΝ. *τζεάμινου* (λατ.
geminus).

[Από το δίδυμος.]

Διμουσέσκου (ρ) ‘δαιμονίζω, πειράζω, κάνω κάποιον έξαλλο’. *Μι*
διμουσί κου μιτσούνλι, κου ζᾶβουλίλι ‘με δαιμόνισε με τα ψέματα, με
τις ζαβολιές’. *Μι καρτί κου ατσεᾶλι τσι τζίσι, μι διμουσί μούλτου* ‘με
πείραξε με αυτά που είπε, δαιμονίστηκα πολύ’. *Μι διμουσσεᾶστι,*
κούντου λου βέντου μπρόστου κα μπουχάρου, κα γκιουλέ ‘δαιμονίζομαι,
γίνομαι έξαλλος όταν τον βλέπω τον τεμπελχανά, τον αχαϊρευτο’.
Διμουσίρε ‘δαιμόνιασμα, εξαγρίωση’, *διμουσίτου* ‘δαιμονισμένος’.
ΣΥΝ. *νι ιντραᾶ ντάκλουλου, δέμουνλου* ‘μου μπήκε ο διάβολος, ο

δαίμονας'. *Ιντρά δέμουνλου λα φουμεάλε, λα φράτσι 'μπήκε ο διάβολος στην οικογένεια, στα αδέρφια'. ΣΥΝ. διαβουλιψέσκου.*

[*Δαιμονίζω (δαιμόνισα). Δαίμονας < αρχ. δαίμων (λατ. daemon).*]

Διτσίνου (ο) 'γείτονας, άνθρωπος του στενού μικρόκοσμου'. *Αβούι μπούνι διτσίνι, ιαράμου τιχιρό 'είχα καλούς γειτόνους, ήμουν τυχερός'. Σι μάρτᾶ κου ούνᾶ διτσίνᾶ 'παντρεύτηκε με μια γειτονοπούλα'. Είμαστε γείτονες (χίμου διτσίνι) από τα παλιά χρόνια, γεννηθήκαμε στην ίδια γειτονιά (μᾶχᾶλλά). Το πατρικό του σπίτι το ορίζει κανείς και το καταλαβαίνει καλύτερα μέσα στη γειτονιά. Κάσα αμεᾶ ἰάστε λα Στᾶ-Μαρίε 'το σπίτι μου είναι στη γειτονιά της Παναγίας'. Η γειτονιά, ύστερα από την οικογένεια, είναι το πρώτο πεδίο δράσης και κοινωνικοποίησης των παιδιών. Μπάνᾶμου μπάνα τούτα του ούνου μᾶχᾶλλά, μπιούμου ἄπᾶ ντι ούνα φᾶντᾶνᾶ, νι πουτιτζᾶμου του ούνᾶ μπισεᾶρικᾶ 'ζήσαμε μια ζωή σε μια γειτονιά, από την ίδια βρύση ήπιαμε νερό, στην ίδια εκκλησία βαφτιστήκαμε'. Τέτα Σιούδω βινιά σι ντισκᾶντᾶ φισόρλι αλόρου διτσίνι 'η θείσα Σιούδω ερχόταν να ξεματιάσει τα παιδιά των γειτόνων'. Στους τρεις μαχαλάδες του Λιβαδίου μεγάλωσαν γενιές παιδιών και τους θυμούνται πάντοτε. Ο χρόνος στους στενούς δρόμους της γειτονιάς κυλάει διαφορετικά για τα παδιά τους χειμώνες και τα καλοκαίρια. Ζώντας και παίζοντας εκεί ονειρεύονται και τις γειτονιές του κόσμου. Φισόρλι σι ατζουκά ντι του χᾶργίε πᾶνᾶ κούντου αντουνικά 'τα παιδιά έπαιζαν από τα χαράματα ως το δείλι'. Παλαιότερα έλεγαν ότι πριν διαλέξεις το σπίτι καλό είναι να διαλέξεις (σι αλέτζι) γειτονιά και γείτονες (διτσίνλι). Στην ίδια εκκλησία λειτουργούνται άνθρωποι της γειτονιάς, με τους γείτονες συμπάσχουν και χαίρονται μαζί, γίνονται φίλοι και συγγενείς. Διτσίνου Ντουμνιτζᾶου 'γείτονας Θεός', λένε. Η γειτονιά είναι η μικρογραφία του χωριού και του κόσμου. Μοσχοβολούν οι γειτονιές δυόσμο, βασιλικό και ασβέστη. Μᾶχᾶλόουλου ανόστρου 'η γειτονιά μας'. Διτσίνλι, μᾶχᾶλόουλου σι χουᾶρα φούρᾶ μανᾶίντε ντι κάσα ανράστρα, μανᾶίντε ντι νόι 'οι γείτονες, η γειτονιά και το χωριό υπήρξαν πιο μπροστά από το σπίτι μας, πιο μπροστά από εμάς'. Τα σπίτια και οι γειτονιές του χωριού είχαν στηθεί και εξοπλιστεί ἔστι που να*

βοηθούνται όλες οι δραστηριότητες των ανθρώπων σε χώρους οικείους.

[Από το λατ. *vicinus* 'γείτονας', ιταλ. *vicino*. Σε άλλα βλαχόφωνα χωριά λέγεται *βιτσίνου* ή *γιτσίνου*.]

Δουκάνε (η) 'γεωργικό εργαλείο'. *Αβέμου αλόνε σι πρίντι σι αντράμου* *δουκάνια* 'έχουμε αλώνια και πρέπει να κάνουμε το δοκάνι'. *Πάιλιου βα δουκάνε του αλόνε, βα τάλεάρε* 'το άχυρο θέλει δοκάνι στο αλώνι, θέλει κόψιμο'. Κατά το αλώνισμα το χρησιμοποιούσαν για να κόψουν το άχυρο σε μικρά κομμάτια, ώστε να γίνει κατάλληλο για ζωοτροφή. *Δουκάνια ιαρά ντι σκάντουρι γκροάσι*. Ήταν ένα πλατύ ατόφιο ξύλο, ένα μέτρο περίπου, με λυγισμένο προς τα πάνω το μπροστινό μέρος. Στο κάτω μέρος τοποθετούσαν πέτρες, στουρνάρια κοφτερά που τα στερέωναν στο ξύλο κάνοντας σχισμές. Έμοιαζε σαν μεγάλο τσαρούχι με πρόκες. *Σάντιάμου πρι δουκάνια σι άμπά βάρου* 'καθόμασταν πάνω στο δοκάνι για να έχει βάρος'. Με το βάρος του ανθρώπου που πατούσε πάνω στο δοκάνι κομματιαζε το άχυρο. Γινόταν *πούχου*, λεπτό άχυρο. Πάνω στο άχυρο του αλωνιού το έσερνε μουλάρι ή βόδι. Συχνά ανέβαιναν επάνω στο δοκάνι παιδιά και συμπλήρωναν το απαραίτητο βάρος με μεγάλες πέτρες, τρόχαλα.

[*Δοκάνι* < μσν. *δοκάνη* < ελνστ. *δοκάνη* 'διχαλωτός πάσσαλος' < αρχ. *δοκός*. Στην Ήπειρο λέγεται *δόκανους*.]

Δουρσέσκου (ρ) 'δωρίζω'. *Τσι δουρσίσι λα φισόρου;* 'τι δώρισες στο παιδί;'. *Αβέμου νούμτᾶ, τσι βα δουρσίμου λα μβεάστα, λα γαμπρόουλου;* 'έχουμε γάμο, τι δώρα θα κάνουμε στη νύφη, στον γαμπρό;'. Παλαιότερα όλα σχεδόν τα δώρα ήταν χειροποίητα. Έβγαιναν απο τα χέρια της γυναίκας στα συχνά της νυχτέρια. Δώρα για τα γεννητούρια και τη λεχώνα, δώρα για τους αρραβώνες, τους γάμους και τις ονομαστικές γιορτές. Μάλλινες κάλτσες (*σκουφούνι*), γάντια, πουλόβερ, μπλούζες και ζακέτες. Τότε το δώρο ήταν πραγματική χαρά για εκείνον που το δεχόταν και για εκείνον που το δώριζε. Τα δώρα, τα πεσκέσια, έδιναν και έπαιρναν. *Κούντου σι αρβουνισί, αβεάμου δουρσίτᾶ ούνου νέλου* ντι *μάλαμαᾶ* 'όταν αρραβωνιάστηκε είχαμε δωρίσει ένα δαχτυλίδι από μάλαμα'. *Δοράρᾶ* 'δώρο, δωρεά', *δουρσίρε*,

δουρσίτου ‘δωρισμένος’. ΣΥΝ. μέσκου ‘κερνώ, δωρίζω’, μιστεάρε ‘κέρασμα, δώρο’. Ντάου πισκέσε ή αντούκου πισκέσε, δχάρά.

[Από το δωρίζω (δώρισα, ιδιωμ. δώρσα).]

Έμπρεπου (επίθ.) ‘ευπρεπής, σοβαρός, κιμπάρης’. Ιάστε ούνου έμπρεπου όμου ν χουάρά ‘είναι ένας αξιοπρεπής άνθρωπος στο χωριό’. Άξιος τιμής και σεβασμού. Λου τινσέσκου τούτσι. Ου τζίσι Μπαρμπα-Κόστα, ιάστε νόμου ‘το είπε ο μπαρμπα-Κώστας, είναι νόμος’. Κάνει πάντοτε αυτό που πρέπει. Και το “πρέπον” το λένε πρέπου. Στην Ήπειρο πρέπιους ‘σοβαρός, καθώς πρέπει άνθρωπος’. “Τα πρεπά της αρετής” (Ερωτόκριτος). ΣΥΝ. άρχοντου, κιμπάρου. Άρε κιμπάρλίκε, άξιου σι σουβαρό.

[Από το αρχ. και λόγ. εμπρεπής ‘αυτός που διαπρέπει’, εμπρέπεια, εμπρέπω.]

Έου και ιού (αντων.) ‘εγώ’. Έου ή ιού βα μι ντούκου, σι ου στί ‘εγώ θα πάω, να το ξέρεις’. Συχνοί τύποι της προσωπικής αντωνυμίας: τίνε (ι) ‘εσύ’. Τίνε σι τάτσι, σι κρέκι! ‘εσύ να σωπάσεις, να σκάσεις’. Έλου ‘εκείνος’. Έλου νου άρε μίντε ‘εκείνος δεν έχει μυαλό’. Πληθ. έλι, θηλ. εάλι ‘εκείνοι, εκείνες’. Εάλι λου αντράρά λούκρουλου ‘εκείνες την έκαναν τη δουλειά’. Λι ‘αυτού (του), αυτών (τους), αυτούς (τους)’. Λι ντεάντι τούτι ‘του τα έδωσε, τους τα έδωσε όλα’. Αλούι λι ντέντου, αλέι νου λι ντέντου ‘εκείνου του έδωσα, εκείνης δεν της έδωσα’. Λου ‘αυτόν (τον)’. Λου φεάτσι κα έλου ‘τον έκανε σαν εκείνον’. Λου λουάρά τ’ ζούρλου ‘τον πήραν για τρελό’. Έλου λου ακάτσάρά, ασιά νου ου αφλάρά ‘εκείνον τον έπιασαν, αυτή δεν τη βρήκαν’. Πολύ συχνή είναι η χρήση και των κτητικών, δεικτικών, αναφορικών, ερωτηματικών και αόριστων αντωνυμιών. Στράνιλι αλούι, καϊρούκια αλέι, ατζόκλου αλόρου ‘τα ρούχα του, ο κεφαλόδεσμός της, το παιχνίδι τους’ (βλ. Κατσάνης – Ντίνας, 1990, 59 – 66). Νόι ‘εμείς’. Νόι βα φουτζίμου ‘εμείς θα φύγουμε’. Βόι ‘εσείς’. Βόι κούμου χίτσι; ‘σεις πώς είστε;’. Νι ‘εμένα (μου)’. Νι ντεάντιρά ‘μου έδωσαν’. Μι ‘εμένα (με)’. Μι αγκουντί ‘με χτύπησε’. Τι ‘εσένα’. Τι πίμισιρά ‘σε έσπρωξαν’. Βά ‘εσάς (σας)’. Βά βάταμάρά του φούτσι ‘σας σκότωσαν στο ξύλο’. Βά λουάρά ίτσι βρεά ‘σας πήραν ό,τι ήθελαν’.

[Έου < λατ. ego, τίνε < λατ. tu, έλου < λατ. ille, νόι < λατ. nos, βόι < λατ. vos, μι < λατ. me, τι < λατ. te, βᾶ < λατ. vos, vobis.]

Ερμουξέσκου και **ριμουξέσκου** (ρ) ‘ερημώνω, ρημάζω’. Αφούρλι ερμουξίρᾶ χουάρα ‘οι κλέφτες ρήμαξαν το χωριό’. Ντίπου Πόλεμλου χουάρα ιαρά ριμουξίτᾶ ‘ύστερα από τον Πόλεμο το χωριό ήταν ρημαγμένο, κατεστραμμένο εντελώς’. Ερήμωσε, ρήμαξε (ερμουξί) το σπίτι από τον χαμό αγαπημένου προσώπου, η ύπαιθρος από κατοίκους, ο κόσμος από τη φτώχεια και τις αρρώστιες. Έκφρ. μούμα αρμάσι σίγκουρᾶ σι ερμουξίτᾶ ‘η μάνα έμεινε μόνη και έρμη’. Έρμου ‘έρημος, έρμος’. Λου αγκουντί έρμα ντι νιπουτεᾶρια ‘τον χτύπησε η έρμη η αρρώστια’. Ιρνίλι ντι άγκρι, ντι κάπρι, ντι πᾶράτζι ‘τα έρμα τα χωράφια, τα γίδια, τα χρήματα’. Ερμουξίρε ‘ρήμαγμα’, ερμουξίτου.

[Από το ερημώνω (ερήμωσα) ή ρημάζω (ρήμαξα).]

Έσου (ρ) ‘βγαίνω’. Κούντου βα ισᾶμου ν τζεᾶνᾶ: ‘πότε θα βγούμε, θα ανεβούμε στο βουνό;’. Ισᾶ σουᾶρλε, ισᾶ λουτσιᾶφιρλου ‘βγήκε ο ήλιος, βγήκε ο Αυγερινός’. Ες πρι πᾶρτα σι μι βέτζι ‘βγες στην πόρτα να με δεις’. Άρε ούνου μέσου σι ιάσᾶ μ πᾶζᾶρε, κᾶ αβεᾶ αρᾶκίτᾶ ούνᾶ γκρεᾶου λᾶνγκοᾶρε ‘έχει ένα μήνα να βγει στην αγορά, γιατί είχε αρπάξει μια βαριά αρρώστια’. Μεταφορ. νου άμου λουκρου σι νου έσου ‘δεν έχω δουλειά και δεν βγαίνω στις υποχρεώσεις μου, έχω οικονομικές δυσκολίες’. Δεν βγαίνω, δεν κερδίζω (νου έσου) στα χαρτιά, στις εκλογές, στους λογαριασμούς. Δεν θα βγει (νου βα ιάσᾶ) σε καλό. Έκφρ. γκίνε ιντράι αλά κούμου βα έσου ‘καλά μπήκα αλλά πώς θα βγω’. Ισᾶ αντᾶρκου, λου αβέμου κου φουστανέλιλι ‘βγήκε αντάρτης, τον έχουμε με τις φουστανέλες’. Έφευγε κάποτε ο γιος από την πατρική οικογένεια, γρήγορα όμως γύριζε μετανιωμένος. Δεν μπορείς να παραβγείς (σι έσι) με αυτόν, είναι ασυναγώνιστος. Μου βγήκε (νι ισᾶ) η ψυχή. Του βα ιάσᾶ μιντιπούρα ασιᾶ; ‘πού θα βγάλει αυτή η ανακατωσούρα;’. Νου ιάσι ντι του μίντε ‘δεν ξεχνιέται’. Ισᾶ χουριᾶτᾶ. Λέγεται όταν το νέο αντρόγυνο φεύγει από το πατρικό σπίτι και κάνει δικό του σπιτικό. Μουστᾶκα ισᾶ, μίντια νίκα ‘το μουστάκι βγήκε, το μυαλό ακόμη’. Ισᾶ μούλι όρι άσιτᾶτζᾶ ‘βγήκε πολλές φορές, είχε ακατάσχετη διάρροια σήμερα’. Ισᾶτᾶ ‘διάρροια’ (κουφᾶρε). Ισᾶρε ‘έξοδος’. ANT. ίντρου ‘μπαίνω’, ιντράρε ή ιντράτᾶ ‘είσοδος’.

[Από το λατ. exeo 'εξέρχομαι', exitus 'έξοδος'.]

Έτᾶ (η) 'αιώνας, αιωνιότητα, χρονική περίοδος'. *Αβεᾶ λουκράτᾶ ούνᾶ έτᾶ μα μουρί φτόχου* 'είχε δουλέψει έναν αιώνα, μια ζωή αλλά πέθανε φτωχός'. *Άρε σῖ αρίκᾶ πλουάμε ούνᾶ έτᾶ, ντόι άνι σῖ τρέι μέσι. Νι ουσκᾶμου, νι σκρουμάμου* 'έχει να βρέξει πολύ καιρό, δυο χρόνια και τρεις μήνες. Ξεραθήκαμε, γίναμε κάρβουνο'. *Τρικού ούνᾶ έτᾶ σῖ νίκα σῖ γίνᾶ* 'πέρασε ένας αιώνας και ακόμη να έλθει'. *Φου αχτάρε όμου ντι έτα τούτα* 'υπήρξε ένας τέτοιος άνθρωπος όλα του τα χρόνια'. *Ούνᾶ έτᾶ φιάτσιμου σῖ νι αφλάμου* 'έναν αιώνα κάναμε να βρεθούμε'. *Ούνᾶ έτᾶ φιάτσισι σῖ τι τόρνι, σῖ ασκάκι* 'έναν αιώνα έκανες να επιστρέψεις, να τελειώσεις'. *Ούνᾶ έτᾶ φούρᾶ κᾶρτίσι, ανκᾶτσάσι* 'έναν αιώνα υπήρξαν πειραγμένοι, μαλωμένοι'. ΣΥΝ. *ούνᾶ μπᾶνᾶ* 'μια ζωή', *ντι ντάιμα* 'από πάντοτε'.

[Από το λατ. aetas, -tatis ή aevitas, -tatis 'αιώνας, χρόνος, ζωή'.]

Εφταζία (ο) 'νεωκόρος, εκκλησάρης, καντηλανάφτης'. *Κάθε μπισεᾶρικᾶ βα ούνου εφταζία σῖ μπᾶγκᾶ τάξε* 'κάθε εκκλησία χρειάζεται έναν νεωκόρο να βάζει τάξη στον ναό'. Να φροντίζει για την καθαριότητα και την ευταζία στον ναό, να βοηθάει τον ιερέα στα ιερατικά του καθήκοντα, να συντονίζει τις εθελοντριες και αφοσιωμένες γυναίκες που προσφέρουν υπηρεσίες στον ναό ιδιαίτερα κατά τις μεγάλες γιορτές, να εκτελεί τις αποφάσεις των επιτρόπων του ναού για τη συντήρηση και τον ευπρεπισμό του. Είναι ο λαϊκός διάκονος, ο υπηρέτης και ο επιμελητής του ναού. Στην αρχαιότητα θεωρούνταν ιερό πρόσωπο και άξιο τιμής. Οι κλησάρισσες είναι γυναίκες αφιερωμένες στον ναό. Μια από αυτές ακούσαμε να λέει *λα μπισεᾶρικᾶ σῖ φρᾶντζι μίντια αλ όμου* 'στην εκκλησία σπάζει το μυαλό, η λογική του ανθρώπου, ηρεμεί'. Όλοι θυμούνται τους ευταζίες που υπηρέτησαν τους ναούς του χωριού και ιδιαίτερα οι απόδημοι. Βρίσκονταν εκεί από την πρωινή καμπάνα, το Εωθινόν, ως τον Εσπερινό. Τις Κυριακές, τις μικρές και μεγάλες γιορτές, σε όλες τις τελετές και τις αγρυπνίες. Αγρυπνούσαν για την ασφάλεια του ναού. *Εφταζία μπᾶτού κᾶμπάνα, εφταζία ακᾶτσᾶ κᾶντίλιλι, τσέρλι, λο φρουντίδᾶ σῖ φᾶκᾶ φεᾶτιλι Επιτάφιου, μπισεᾶρικά ῖάστε κα κάσα λι* 'ο ευταζίας χτύπησε την καμπάνα, άναψε τα καντήλια, τα κεριά, φρόντισε να κάνουν οι κοπέλες τον Επιτάφιο, η εκκλησία είναι σαν το σπίτι του'.

Αντούσου ανάφουρλι λα μπισεάρικᾶ σῖ λι νέντου λα ευταξία ‘έφερα τις λειτουργιές στην εκκλησία και τις παρέδωσα στον ευταξία’. ΕΠ. Ευταξίας σε περιοχές της Ελλάδας. ΣΥΝ. κλισάρου, κᾶντιλᾶναύτου.

[Η αρχ. και λόγ. λέξη ευταξία ‘καλή τάξη, ευνομία’ από αφηρημένη έννοια μετατράπηκε σε ουσιαστικό, σε συγκεκριμένη ιδιότητα ανθρώπου. Όσο γνωρίζουμε δεν λέγεται αλλού. Μάλλον πέρασε στην ΚΒ από την εκκλησιαστική γλώσσα, όπως συνέβη με πολλές λέξεις, βλ. ανάφουρᾶ.]

Έφτινου (επίθ.) ‘φτηνός’. Έστανου βιντούῖ κάσλου σῖ πᾶτάτα κάμα έφτινῖ ‘φέτος πούλησα το τυρί και την πατάτα πιο φτηνά’. Έφτινλου νου ῖάστε μα μπούνλου, ῖτσι ντάῖ αχᾶντου βα λεᾶῖ ‘το φτηνό δεν είναι το καλύτερο, ό,τι πληρώνεις, τόσο θα πάρεις’. Μεταφορ. έφτινου όμου ‘φτηνός, μικροπρεπής, αναξιοπρεπής άνθρωπος’. Εφτινῖε και εφτινεᾶτσᾶ ‘φτήνια’. Εφτινιτζέσκου ‘φτηναίνω’. Γκράῖλι σούντου έφτινῖ, έργουρι ᾶου αξῖε ‘τα λόγια είναι φτηνά, τα έργα έχουν αξία’. ΑΝΤ. σκούμπου ‘ακριβός’, σκουγκέσκου ‘ακριβαίνω’, σκουγκεᾶτσᾶ ‘ακρίβεια’. Κᾶτζού μούλτᾶ σκουγκεᾶτσᾶ μ πᾶζᾶρε ‘έπεσε μεγάλη ακρίβεια στην αγορά’.

[Φτηνός < μσν. φτηνός, ευτηνός < ελνστ. ευθηνός ‘άφθονος’.]

Ζᾶγκᾶρνᾶ (ο) ‘χρυσόμυγα, ζήνα’. Έντομο με σκληρά, χρυσοπράσινα φτερά (έλυτρα). Τα ζωηρά παιδιά το έκαναν παλαιότερα “διασκεδαστικό” παιδικό παιχνίδι. Δεμένο με μια κλωστή από το πόδι έκανε ατέλειωτους κύκλους γύρω από το κεφάλι τους ζουζουνίζοντας και αναζητώντας την ελευθερία του. Ήταν μια δοκιμασία του εντόμου που τελικά προτιμούσε να ελευθερωθεί χάνοντας το ένα του πόδι. Μεταφορ. γιατί ζουζουνίζεις γύρω μου και με ενοχλείς σαν χρυσόμυγα (κα ζᾶγκᾶρνᾶ); Σε άλλα βλαχόφωνα χωριά λέγεται ζουζουνάρου ‘ζουζουνάρι’. Έκφρ. τσι γῖνῖ ντιβᾶρλίγκα κα ζᾶγκᾶρνᾶ; ‘γιατί τριγυρίζεις γύρω γύρω ζουζουνίζοντας σαν χρυσόμυγα;’. Γίνεσαι υπερβολικά ενοχλητικός. Ακᾶτσᾶμου ζᾶγκᾶρνᾶτζῖ, λι λιγκάμου κου τσουᾶρᾶ ντι ούνλου τσόρου σῖ ατσέλι βινεᾶ ντιβᾶρλίγκα ‘πιάναμε ζήνες, τις δέναμε από το ένα πόδι με μια κλωστή και εκείνες πετούσαν γύρω γύρω’. Οι αρχαίοι Έλληνες το έπαιζαν και το έλεγαν Μηλολόνη ή Χρυσοκάνθαρο.

[Η λέξη είναι ηχομιμητική.]

Ζάλέσκου (ρ) ‘πενθώ’. Συνήθως ακούγεται η φράση *χίμου κου ζάλε* ή *ζιάλε* ‘είμαστε σε πένθος’. Το ρήμα σπάνια ακούγεται σήμερα. *Ζάλα* ‘ζάλη’. *Μι ακάτσά ζάλια σι νου πότου* ‘με έπιασε η ζάλη και δεν μπορώ’.

[ΝΙΚ. από το *ζάλε*, *ζιάλε* ‘πένθος’, σλαβ. *ziale*. Μάλλον από το *ζάλο* ‘ταρακούνημα από θαλασσοταραχή’ < μσν. *ζάλον* < αρχ. *σάλος* ‘ταρακούνημα, αναταραχή’.]

Ζευγίτου (ο) ‘ζευγάς, ζευγολάτης, κάτοχος ζεύγους βοδιών’. Τον έλεγαν και *μπουιάρου* (*bos*, *-vis* ‘βόδι’). *Μα μούλτσι ν χουάρά σούντου πικουράρι σι ζευγίτσι, αγρότσι* ‘οι περισσότεροι στο χωριό είναι κτηνοτρόφοι και ζευγίτες, γεωργοί’. *Μπαγκάμου ούνου μπουιάρου, ούνου ζευγίτου* ‘βάλαμε ένα ζευγά βοδιών, έναν ζευγίτη, για να μας οργώσει το χωράφι’. Όταν ο γεωργός είχε ένα μόνο βόδι, τότε έκανε *συμπριά*, σύμπραξη με άλλον, για να γίνει το ζευγάρι. Σύμπραξη έκαναν και για άλλες γεωργικές και οικοδομικές εργασίες, όταν τους πίεζε ο καιρός και οι ανάγκες (βλ. *συμπριάου*).

[*Ζευγίτης* < μσν. *ζευγίτης* < αρχ. *ζευγίται*, η προτελευταία οικονομική τάξη στην αρχαία Αθήνα. Είναι γνωστή από τους νόμους του Σόλωνα. Στην “τάξη των ζευγιτών” ανήκαν οι γεωργοί που είχαν στη κατοχή τους ένα ζευγάρι βόδια. Η λέξη είναι γνωστή σήμερα στην Ήπειρο, τη Θεσσαλία και τη Στερεά Ελλάδα. Νεοελλ. *ζευγαρίζω* (ιδιωμ.) ‘οργώνω’, *ζευγάς*.]

Ζίμι (το) ‘παιδικό, ομαδικό παιχνίδι’. *Νι ατζουκάμου τζούα τούτα ζίμι σι κατζούμου ντι τσοάρι* ‘παίξαμε όλη τη μέρα ζίμι και πέσαμε από τα πόδια, εξαντληθήκαμε’. Το παιχνίδι συνδύαζε το κυνηγητό με το κουτσό. Εκείνος που κυνηγούσε έπρεπε τρέχοντας στο ένα πόδι να κλωτσήσει έναν συμπαίκτη της ομάδας. Τότε άλλαζαν ρόλο. *Τι αγκουντί, βίνι σιράουα ατά* ‘σε χτύπησα, ήλθε η σειρά σου’. Το παιχνίδι απαιτούσε γρηγοράδα και αντοχή, φτερωτά πόδια και ισορροπία. *Αέστου νου σι ακάτσά κου τσιβά, λάστε κερκινέκου, άρε πεάνι του τσοάρι* ‘αυτός δεν πιάνεται με τίποτε, είναι κερκινέζι, έχει φτερά στα πόδια’. Παιζόταν από παιδιά μικρότερης κυρίως ηλικίας λόγω της μεγαλύτερης ικανότητας στην ταχύτητα. Σχεδόν κάθε ηλικία

είχε τα παιχνίδια της. Τα μικρότερα παιδιά π.χ. δεν μπορούσαν να παίξουν το τζιζ. Δεν μπορούσαν να αντέξουν τα δυνατά και κάποτε άγαρμπα χτυπήματα στην πλάτη και την παλάμη εκείνου που τα φύλαγε.

[Είναι άγνωστη η προέλευση της λέξης.]

Ζμίξε (η) ‘ανακάτωμα, συνάντηση, σμίξιμο’. Το σημείο όπου συναντιούνται δυο ποτάμια. Η Ζμίξε του Λιβαδίου βρίσκεται δυο περίπου χιλιόμετρα βορειότερα από τον Προφήτη Ηλία. Το ποτάμι περνάει από το σημείο που σμίγουν δυο βουνά. Ζμίξε λέγεται και το σημείο που σμίγει ο Τιταρήσιος – πηγάζει από τη Σιάπκα – με τον Σαραντάπορο. *Βα νι αφλάμου μ βάλε λα Ζμίξε* ‘θα βρεθούμε στη χαράδρα, στο λάκκο της Σμίξης’. Εκεί μαζεύονταν όλα τα νερά από τη Ρούσα και το Χαϊντάρι. Υπάρχουν πολλά ΤΟΠ. με αυτό το όνομα στην Ελλάδα και το γνωστό βλαχοχώρι Σμίξη στον νομό Γρεβενών. Σμιγό λένε το μείγμα, το ανακάτεμα των δημητριακών. Η δοσολογία του ήταν 20 οκάδες βρίζα, 20 οκάδες καλαμπόκι και 10 οκάδες σιτάρι. Καταναλώθηκε πολύ στα δύσκολα χρόνια. ΣΥΝ. *μιστικάτου, μιστικάρε.*

[Από το σμίγω, σμίξιμο, σμιγάδι, σμιγό.]

Ζμπουράσκου (ρ) ‘μιλώ, κουβεντιάζω’. Ζμπουρά, *κάτσέ νκλίσισι γκούρα*; ‘μίλησε, γιατί έκλεισες το στόμα;’. *Πρίντι σι ζμπουράμου* ‘πρέπει να κουβεντιάσουμε, να συζητήσουμε’. *Μγκιέρλι ζμπουρά νοάπτεα τούτα* ‘οι γυναίκες κουβέντιαζαν όλη τη νύχτα’. Μεταφορ. *Ακάρι ζμπουράστι, βίντι, ακάρι ασκούλτᾶ, ανκούπᾶρᾶ* ‘όποιος μιλάει, πουλάει, όποιος ακούει (προσέχει) αγοράζει’. *Ξενουζμπουράσκου* (ξένος + ζμπουράσκου) ‘παραμιλώ, παραληρώ’. *Ου λάι, αμβᾶλίσι λου κου σιντόνια, ξενουζμπουράστι* ‘δυστυχία μας, σκεπάστε τον γρήγορα με το σεντόνι, γιατί παραλαλάει’. Ειπώθηκε για ετοιμοθάνατο που είδε την πρώτη του αγάπη και άρχισε να θυμάται. *Κακουζμπουράσκου* ‘κακολογώ’. *Ζμπουρά μούλτου λιρτάτα, ιαρά λιμπούτᾶ, μᾶσλάτροᾶσᾶ* ‘μιλούσε πολύ η συγχωρεμένη, ήταν γλωσσού, γλωσσοκοπάνα’. *Ζμπόρου* ‘λόγος, διάλογος, κουβέντα’. *Βόι σι τζίκου ούνου ζμπόρου* (γκράιου) *λα φεᾶτα* ‘θέλω να πω ένα λόγο στο κορίτσι’. *Ζμπόρλου ατᾶου ιαρά γιτρίε* ‘ο λόγος σου ήταν φάρμακο, γιατρεία’. Στο Λιβάδι,

σε αντίθεση με άλλα βλαχόφωνα χωριά, συνηθέστερα λένε γκράιου. Έκφρ. νου σι ζμπουράσκου 'δεν μιλιούνται, είναι μαλωμένοι'. Μπάγκᾶ ζμπράρι, ναβάλματι 'βάζει λόγια, διαβολές'. Ούνλου ζμπόρου αντούτσι αλάντου 'ο ένας λόγος φέρνει τον άλλο'. Ζμπουργιάρκου 'ομιλητικός, γλυκομίλητος', ζμπουράρε και ζμπουρίρε. Μούλτου ζμπουργιάρκᾶ φεάτᾶ 'πολύ ομιλητικό, γλυκομίλητο κορίτσι'. ΣΥΝ. τζίκου, γκρέσκου, τζιούντικου, κουβέντᾶ, γκράιου. ΑΝΤ. τάκου 'σιωπώ'. Σε νεοελλην. ιδιώματα υπάρχουν οι λέξεις σποριάζω 'κουβεντιάζω', σπόρια 'λόγος', ασπόριστος 'αμίλητος' (Ανδριώτης). Στη Δυτ. Μακεδονία (Εράτυρα) λένε σμπουριάρκος 'ομιλητικός' και ασπόριστος 'αμίλητος, ακοινώνητος'. Δεν σμπουρίζει 'δεν μιλάει, δεν κουβεντιάζει'.

[Κατά τον ΝΙΚ. από το σερβ. zbor 'συνάθροιση, διάλογος'.]

Ζνίε και ζινίε (η) 'ζημιά, βλάβη'. Ιάρνα πᾶτσᾶμου μᾶρε ζνίε 'το χειμώνα πάθαμε μεγάλη ζημιά'. Τα πρόβατα έκαναν μεγάλες ζημιές (ζνί) στα αμπέλια και τα χωράφια και ο δραγάτης επέβαλε πρόστιμο στους κτηνοτρόφους. Νι κουρμᾶρᾶ μᾶρε ζνίε 'μας επέβαλαν βαρύ πρόστιμο λόγω της ζημιάς'. Καμιά φορά έχαναν και το κριάρι με τα ασημένια κέρατα. Λουκρά μούλτου αλά αβεᾶ μόνο ζνίε 'δούλεψε πολύ αλλά είχε μόνο ζημιά'. Ντρεᾶμπᾶ σι αμβέτσι, ζνίε νου βα ᾶι 'ρώτα να μάθεις, ζημιά δεν θα έχεις'. Κουνουσκού κᾶ αντρά μᾶρε ζνίε 'κατάλαβε ότι έκανε μεγάλη ζημιά'. Ζνισέκου ή ζιμιουσέσκου 'ζημιώνω'. Ζνιάρκου 'ζημιάρης', ζνιάρκου φισόρου. ΣΥΝ. κερντεᾶρε 'χάσιμο, βλάβη', βλαψέσκου, βλαψίρε, βλαψιτούρᾶ, τζερεμέου.

[Από το ζημιά, ζημιώνω.]

Ζόρνᾶ (η) 'μικρό χειροκίνητο λανάρι'. Σκάρμινου λᾶνα του ζόρνα 'ξαίνω το μαλλί στο λανάρι'. Βιτζούι μᾶρε ζόρε κου ζόρνα, μι ζουρσί μούλτου 'είδα μεγάλο ζόρι με το λανάρι, ζορίστηκα πολύ'. Αποτελούνταν απο δυο πλατιά χτένια (κεᾶπτινι) που με την τριβή τους λανάριζαν το μαλλί. Βα μπάγκου λᾶνα πρι ζόρνα 'θα βάλω το μαλλί στη ζόρνα'. Ήταν η πρώτη φάση στην επεξεργασία του μαλλιού, ύστερα από το πλύσιμο. Με το λανάρισμα γινόταν και η επιλογή του μαλλιού για την πιο πέρα επεξεργασία και χρήση του. Ζόρνα λέγεται και ο χερόμυλος όπου έκαναν το πλιγούρι, τον τραχανά και το καλαμποκάλευρο. Ζόρνι 'μυλόπετρες'. Μεταφορ. χίου πρι ζόρνᾶ 'είμαι

πάνω στο χερόμυλο, δοκιμάζομαι, βασανίζομαι'. ΣΥΝ. κεάπτινε.

ΤΟΠ. Λα Ζόρνα.

[Είναι άγνωστη η προέλευση της λέξης και δεν απαντά σε καμιά από τις βαλκανικές γλώσσες: ίσως από το ζορίζω, ζόρι (ζόρε). Ήταν ιδιαίτερα κοπιαστική εργασία. Ζόρε λούκρου ζόρνα 'ζόρικη δουλειά η ζόρνα, το λανάρι'.]

Ζουρβάλα (η) 'λάκκος, έλος όπου μαζεύεται νερό'. Κατζούι του ζουρβάλα 'έπεσα σε λάκκο με νερό'. Η μικρότερη λακκούβα με νερό λέγεται μπάρα. Μπάρες υπάρχουν και στις βρύσες, όπου μαζεύεται το νερό και ξεδιψούν τα ζώα. Όταν κάποιος γίνεται μουσκίδι, λένε μι αντράι ζοάνα του ζουρβάλα 'έγινα μουσκίδι στον λάκκο'. Μεταφορ. νου αρίκά τρουάχαλι του ζουρβάλα 'μην ρίχνεις κοτρώνες στον λάκκο, μην λες βλακειές'. Στη Δυτ. Μακεδονία ζουρβάλα 'καταβρεγμένος'. ΣΥΝ. λούτσα. ΤΟΠ. Λα Ζουρβάλα.

[Από το σουβάλα (ιδιωμ.) 'έλος' < μσν. σουβάλα, σλαβ. suvala. Ο Ανδριώτης θεωρεί απίθανη την προέλευσή της από το συμβάλλω.]

Ζουρλέσκου (ρ) μτβ. και αμτβ. Βα μι ζουρλεασκα φιτσορλι 'θα με τρελάνουν τα παιδιά'. Νου ζουρλί! 'δεν τρελάθηκα!'. Λι ντεαντι νκάπου, ζουρλί 'του την έδωσε στο κεφάλι, τρελάθηκε'. Ζουρλίρατούτσι, νου σουντου γκίνε 'τρελάθηκαν όλοι, δεν είναι καλά'. Ζούρλου 'τρελός'. Ζούρλουλου νου αρε κοάρνι σι λου κουνόστι 'ο τρελός δεν έχει κέρατα για να τον καταλάβεις'. Ατσελου ιάστε ζούρλου ντι μπέτου 'εκείνος είναι τρελός από την κορυφή'. Ζουρλεατσα 'τρέλα'. Ζουρλεαστε 'τρέλα, ανόητα', ζουρλαμάρα, ζουρλίρε. ΣΥΝ. εκφράσεις λο τα ορλια 'πήρε τα βουνά, τρελάθηκε', ου αρε κιρντούτα 'το έχει χαμένο', βα λιγκαρε 'θέλει δέσιμο', ιάστε τ' του χεάρι 'είναι για τα σίδερα', λο πάιλιου 'καβάλησε το άχυρο, τρελάθηκε', ιάστε τ' λα Γιαντόνι 'είναι για τον Άγιο Αντώνη, όπου άφηναν τους τρελούς σιδεροδέσμιους'. Στον Άγιο, τον προστάτη των φρενοβλαβών, τους εγκατέλειπαν και οι συγγενείς. ιάστε λουάτου 'είναι παρμένος, σαλεμένος', ου αρε ντι γκούσα 'πήρε από λαιμό'. Συνηθισμένη έκφραση χί του καλέμε; 'είσαι στα λογικά σου;'. Καλέμι ονομάζεται ο γνωστός κεφαλόδεσμος των γυναικών. Τρουντουίου 'ταραγμένος,

τρελός', τουρμπάτου, κλουκουτίτου. ΣΥΝ. βουρλέσκου 'παλαβώνω', βούρλου 'παλαβός, μουρλός'.

[Από το ζουρλός < μσν. ζουρλός < βεν. zurlo 'άστατος, μουρλός'.

Κατά τον ΡΑΡ. από το τουρκ. zorly.]

Θεάμινου (επίθ.) 'θηλυκός'. Βα τσάνου θεάμινλι σι βα βίντου μάσκουρλι 'θα κρατήσω τα θηλυκά αρνιά και θα πουλήσω τα αρσενικά'. Αβξά τσίντζι φισόρι, τρέι μάσκουρι σι ντουάου θεάμινι 'είχε πέντε παιδιά, τρία αρσενικά και δυο θηλυκά'. Θεάμινλι σούντου τ' ακάσᾱ σι μάσκουρλι γκρέντα αλί κάσᾱ 'τα θηλυκά είναι για το σπίτι και τα αρσενικά οι γρενδιές, οι στύλοι του σπιτιού', έλεγαν. Η αρχαία αντίληψη "στύλοι οίκων παίδες εισί άρσενες". Μεταφορ. μίντια λι ιάστε θεάμινᾱ 'το μυαλό του είναι θηλυκό, γεννάει ιδέες, είναι δημιουργικό'. ΑΝΤ. μάσκουρου. Του αγάντι φεάτι σι αφλά σι ούνου μάσκουρου 'ανάμεσα σε τόσα κορίτσια βρέθηκε και ένας αρσενικός'. Νου ουντζεά τ' μάσκουρου, αγάντου μσάτου ιαρά 'δεν έμοιαζε για αρσενικός, τόσο όμορφος ήταν'. Σήμερα χρησιμοποιούνται περισσότερο οι λέξεις φεάτᾱ και φισόρου.

[Από το λατ. femineus, μάσκουρου από το λατ. masculus.]

Θιριστί – Αλουντί (ο) 'Θεριστής – αλωνιστής ή αλωνάρης'. Ο Ιούνιος είναι ο μήνας του θερισμού και ο Ιούλιος του αλωνισμού. Βα νι τσέμου λα σιτσιράρε 'θα πάμε στο θέρος'. Κατά την προετοιμασία οι γεωργοί φρόντιζαν να έχουν μια – δυο νταμιτζάνες ξίδι – παλαιότερα σε τουλούμια – με σκόρδο (σκουρδάμε) και λίγη ζάχαρη, όταν υπήρχε. Όταν το χωράφι ήταν μεγάλο, το χώριζαν σε κομμάτια βάζοντας για σημάδι ένα δέντρο ή θάμνο για να μπορούν να περνούν οι εργάτες χωρίς να συναντιούνται με τα δρεπάνια. Τα στάχια που στα υγρότερα μέρη διατηρούνταν ακόμη λίγο πράσινα τα έκοβαν και τα χρησιμοποιούσαν σαν δεματικά (διματικάτζι) για να δένουν τα δεμάτια από τα στάχια (μᾱνούκλι). Πριν από το θέρος τρόχιζαν τα δρεπάνια (λιλέκι) και ετοίμαζαν τις ξύλινες παλαμαριές (πᾱλᾱμᾱρίι) που έβαζαν στα χέρια. Έμπαιναν μέσα μόνο τα τέσσερα δάχτυλα και έτσι μπορούσαν να αγκαλιάζουν και να θερίζουν περισσότερα στάχια μαζί. Τα θερισμένα στάχια καθώς βρίσκονταν στο έδαφος τα έδεναν με τα δεματικά και τα φόρτωναν στα μουλάρια για να μεταφερθούν στο

αλώνι, όπου τα έκαναν θημωνιά (στόκου). Η θημωνιά που γινόταν σαν καλύβα για να προστατεύονται τα δεμάτια από τη βροχή λεγόταν τσιρένγκι. Τη βρίζα την έκαναν λίτσά. *Τάλιάσι σικάρα, ου αντράσι λίτσά;* ‘έκοψες τη βρίζα, την έκανες σαν καλύβα;’. *Σι αλουμπτά μούλτου λούμια λα άγκρι, αρκά μούλτου σουντόρου, μγκέρλι ατζουτά κούτου πουτεά* ‘αγωνίζονταν σκληρά οι άνθρωποι στα χωράφια, έχυναν πολύ ιδρώτα, οι γυναίκες βοηθούσαν όσο μπορούσαν’. Ήταν πολύ σκληρή η δουλειά του θεριστή μέσα στο κατακαλόκαιρο. Απαιτούσε δεξιοτεχνία, ταχύτητα και αντοχή. Ήταν όμως και το επιστέγασμα των κόπων μιας χρονιάς. “Καιρός του σπείρουν, καιρός του θερίζουν”. Μεταφορ. “ως το τέλος και όχι ως το θέρος” που σημαίνει ό,τι και ο παλιός ο λόγος “μηδένα προ του τέλους μακάριζε”. Στο Λιβάδι υπήρχαν πολλά αλώνια. Ο καθένας σχεδόν είχε το δικό του και οι κτηματίες περισσότερα. Σε ένα παλιό αλώνι – σε μια πλάκα στο κέντρο του – σώζεται και σήμερα το όνομα του ιδιοκτήτη – κτηματία: Γιαννούλης Βέλλας. Άλλα ήταν πλακόστρωτα και άλλα με σκληρό χώμα σε στέρεο έδαφος. Σε λίγες περιπτώσεις, όταν κανείς είχε πολύ λίγο σιτάρι, το έφερνε σε γειτονικό αλώνι. Παλαιότερα, όταν άρχιζαν να σπέρνουν, δεν ξυρίζονταν οι γεωργοί ούτε κουρεύονταν και το ίδιο γινόταν στο θερισμό και το αλώνισμα. Ξυρίζονταν (σι ξουρσιά), όταν τέλειωναν αυτές οι εργασίες. Το αλώνισμα ήταν μαρτύριο και μπορούσε να κρατήσει και μήνα, όταν δεν βοηθούσε ο καιρός. Χαλούσαν τη θημωνιά, έστρωναν κάτω στο αλώνι τα στάχια και άρχιζαν να τα πατούν. Για να κοπεί το άχυρο σε μικρά κομμάτια, ώστε τα ζώα να το τρώνε καλύτερα, πάνω από τα στάχια περνούσε το δοκάνι (βλ. *δουκάνε*). Εκείνο με τις κοφτερές πέτρες που τοποθετούσαν κάτω από τη χοντρή, φαρδιά σανίδα και το βάρος του ανθρώπου ή μεγάλων πετρών κομματιαζε τα στάχια. Μερικές φορές έδεναν το ζευγάρι των ζώων από έναν πάσαλο που τοποθετούσαν στο κέντρο του αλωνιού και εκείνα έκαναν τους κύκλους σέρνοντας το βαρυφορτωμένο δοκάνι. Έτσι μπορούσαν να ξεκουραστούν για λίγο οι γεωργοί. Έπρεπε όμως πάντοτε να προσέχουν για να μην φάνε τα μουλάρια στάρι, γιατί φούσκωναν και έσκαζαν. *Ντάτσι πρι μούλι σι νου μάκκ άγκράνου!*

Για να καθαρίσουν το σιτάρι από το άχυρο, το μάζευαν από τη μια άκρη του χωραφιού ως την άλλη σε μεγάλες σειρές που είχαν τη μορφή πυραμίδας (λάμνιε). Με την εμπειρία που είχαν φρόντιζαν να κάνουν τις σειρές αυτές υπολογίζοντας τη φορά του αέρα. Κατά διαστήματα όμως άλλαζε η φορά του αέρα και αναγκάζονταν να τις χαλάσουν και να αλλάξουν τον προσανατολισμό τους. Ύστερα με τον ξύλινο καρπολόγο (καρπουλόγου) – λιγότερο χρησιμοποιούσαν τη μεταλλική γίλα – σήκωναν ψηλά τα κομμένα στάχια για να ξεχωρίσει το σιτάρι από το άχυρο και τα σκύβαλα με τη βοήθεια του αέρα. Τα σήκωναν αλλά συγχρόνως τα γυρνούσαν προς την πλευρά του αέρα, τα λίχνιζαν (λιχνισίμου). Οι κινήσεις αυτές γίνονταν πολλές φορές, έως ότου ξεχωρίσει εντελώς το σιτάρι από το άχυρο. Αν δεν φυσούσε αέρας, η κοπιαστική αυτή δουλειά τους πήγαινε ως το ξημέρωμα. *Αστιπτά κούντου βα σούφλα βίντουλου* ‘περίμεναν πότε θα φυσήξει ο αέρας’. *Νου τράτζι βίντου τα σι ζβιντουράμου* ‘δεν φυσάει αέρας για να λιχνίσουμε’. Οι δυσάρεστες ιστορίες πλήθαιναν, αν άρχιζε να πέφτει βροχή. Οι καλοί νοικοκυραίοι σε αυτή την περίπτωση φρόντιζαν να σκεπάσουν, άχυρο και σιτάρι μαζί, με στάχια βρίζας (μνάτι), που τα χρησιμοποιούσαν και για να σκεπάσουν τις καλύβες και τα μαντριά. Αν βρέχονταν, έπρεπε να περιμένουν τον ήλιο να στεγνώσουν, να τα αραιώσουν, ώστε να μην μείνει υγρασία στον καρπό και το άχυρο. Καμιά φορά προσδοκώντας τον καλό αέρα και τον ήλιο, έρχονταν μόρα και έπεφτε πολλή βροχή. Καταστρέφονταν το ψωμί της χρονιάς μέσα στα αλώνια. Καμιά ασφάλεια, κρατική κάλυψη ή επιχορήγηση. *Πάτσάμου ζνίε μάρε, κιρίμου κούμου βα σκουτέμου άνλου έστανου* ‘πάθαμε μεγάλη ζημιά, καταστραφήκαμε, πώς θα βγάλουμε φέτος τη χρονιά’.

Κουβαλούσαν το σιτάρι με τα τσουβάλια στο χωριό. Τα χιλιομπαλωμένα τσουβάλια από λινάτσα – πολλοί δεν είχαν και τα δανείζονταν – τα έραβαν με τη μεγάλη σακοράφα (αντρεάουα). Το άχυρο το μετέφεραν στους αχυρώνες για τα ζώα και στα βουστάσια (πλεάμισι). Έρχονταν δύσκολοι χειμώνες και έπρεπε οι άνθρωποι να εξασφαλίσουν την τροφή των ζώων. Αυτή ήταν η διαδικασία του θερισμού και του αλωνισμού. Σήμερα οι μεγάλες μηχανές, οι πατόζες,

κάνουν και τις δυο δουλειές συγχρόνως και σε ελάχιστο χρόνο. Η καλλιέργεια της γης γίνεται με σύγχρονα μέσα. Ο θέρος και ο αλωνισμός μιας άλλης εποχής είναι πια στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού και αντικείμενο της λαογραφίας και της κοινωνιολογίας. Έχει αλλάξει και η σχέση του ανθρώπου με τη γη.

Το αλώνισμα είναι η κορυφαία ώρα για την οικονομική ζωή του χωριού και ιδιαίτερα των γεωργών. Με την παραγωγή των δημητριακών, όταν οι χρονιές είναι καλές, ξεχρεώνονται από τα χρέη της χρονιάς. *Ασκάπάι ντι αλόνια σι βόι σι πάλτέσκου μπόρτζα* ‘τελείωσα με το αλώνι και θέλω να πληρώσω το χρέος’. Ρυθμίζουν τις οικονομικές σχέσεις με τους επαγγελματίες του χωριού και με καθαρό μέτωπο μπορούν πάλι να προχωρήσουν στις απαραίτητες δόσοληψίες “καλή τη πίστει”. *Βα νι αφλάμου του αλόνε*, έλεγαν και λένε. Θα τα βρούμε στο αλώνισμα και τότε θα κλείσουμε τους ανοιχτούς λογαριασμούς μας. Κάτι παρόμοιο λένε και οι κτηνοτρόφοι που ρυθμίζουν τα χρέη και τις υποχρεώσεις τους με το γάλα, το τυρί ή το μαλλί των ζωντανών τους. Οι νοικοκυραίοι έπρεπε να εξασφαλίσουν στα αμπάρια τους το ψωμί της χρονιάς για την οικογένεια. Η πρώτη μέριμνα ήταν “ο άρτος ο επιούσιος”. *Αμπάρλι ιαρά μπλίνι ντι γίπτου* ‘τα αμπάρια ήταν γεμάτα με δημητριακά’.

[*Θερίζω*, ΚΒ *σεάτσιρου* ‘θερίζω’ (ίσως από το λατ. sicilo), *σιτσιράρε* ‘θέρος’. *Αλουνσέσκου* ‘αλωνίζω’, *αλουνσίρε* ‘αλώνισμα’, *αλουνσίτου*.]

Θόλου (ο) ‘θόλος’. Ο θολωτός κρυφός χώρος στο πιο σκοτεινό μέρος του υπογείου, χώρος καταφυγής των ανθρώπων και απόκρυψης πραγμάτων σε δύσκολους καιρούς. *Κούντου βινιά αφούρλι σι Ιταλιάνλι*, *λούμια σι ασκουντεά λα θόλου* ‘κάθε φορά που έρχονταν οι κλέφτες και οι Ιταλοί στη διάρκεια του Πολέμου, οι άνθρωποι κρύβονταν στον θόλο’. *Σι ασκούμισιρά λα θόλου σι αρμάσιρά ακλό τρέι τζίλι* ‘κρύφηκαν στον θόλο και έμειναν εκεί τρεις μέρες’. Από μια μυστική καταπακτή (*γκλάβανιέ*) κατέβαιναν στο υπόγειο και έφταναν στο θόλο. Άλλος τρόπος διαφυγής ήταν το μικρό παραθυράκι (*πάλᾶθιράκια*) στην κουζίνα που έβγαζε τους κυνηγημένους στο γειτονικό σπίτι – στο πυκνοκατοικημένο χωριό οι στέγες των σπιτιών

συχνά ενώνονταν – ή σε στενά σοκάκια. Αρκετά σπίτια στο Λιβάδι είχαν θόλους. Ήταν το μεγάλο φυσικό ψυγείο του σπιτιού. Εκεί αποθήκευαν και συντηρούσαν τις πατάτες της παραγωγής τους και διάφορα τρόφιμα. *Μάια σι ντιπούσι λα θόλου σι λεά ζαρζάβετε σι κᾶβουρμά* ‘η γιαγιά κατέβηκε στον θόλο να πάρει λαχανικά και καβουρμά (χοιρινό βρασμένο που συντηρούνταν με το λίπος του, τη λίγδα)’. Εκεί φύλαγαν και τις προίκες των κοριτσιών και τα τιμαλφή της οικογένειας, όταν απειλούνταν από τους κλέφτες και τους πλιατζικατζήδες Ιταλούς που με τους συνεργάτες τους της περιοχής είχαν ρημάξει το χωριό. Άφησε εποχή τότε ο Μπερτίνι που με ένα μαγικό ραβδί σαν ραβδοσκόπος χτυπούσε το έδαφος και ανακάλυπτε τα σημεία εκείνα όπου είχαν παραχώσει οι άνθρωποι ρουχισμό και λίγα τρόφιμα για να τα σώσουν. Ιδιαίτερη αδυναμία είχε στους θόλους που την είσοδό τους έκτιζαν οι άνθρωποι. *Λι αφλά σι λι λο τούτι, νου αλαῖσᾶ τσιβά* ‘τα βρήκε και τα πήρε όλα, δεν άφησε τίποτε’. Είχε κακό τέλος έξω από το χωριό.

Όταν κήκε το χωριό από τους ναζί, γέμισε ερείπια και ανέβηκαν στην επιφάνεια οι θόλοι των σπιτιών. Ένας από εκείνους τους θόλους έγινε η αίθουσα του “Θεάτρου Σκιών”, όπου μια παρέα ανήσυχων και ταλαντούχων παιδιών έδινε παραστάσεις του Καραγκιόζη. Κυκλοφορούσαν τότε κάτι φυλλάδες με έργα του Καραγκιόζη. Τα παιδιά όμως περισσότερο αυτοσχεδίαζαν. Η τέχνη του Καραγκιόζη είναι προφορική. Το εισιτήριο ήταν μια τρύπια δεκάρα ή συνηθέστερα ένα κομματάκι χαρτί. Ποιος είχε τότε! Από τον φωτισμένο με λυχνάρι ή δαδί μπερντέ πέρασαν και φωτίστηκαν μορφές – μύθοι από τον Μεγαλέξανδρο και τον μαρμαρωμένο βασιλιά ως τον Αθανάσιο Διάκο. Πρωταγωνιστής ο πανέξυπνος και πάντοτε ξυπόλυτος και πεινασμένος Καραγκιόζης με τη φαμίλια του, ο αγέρωχος και ορεσίβιος Μπαρμπαγιώργος και όλοι οι γνωστοί συμπρωταγωνιστές που ο καθένας τους συμβόλιζε έναν κόσμο. Ο Βεζύρης και ο Πασάς την εξουσία πάνω στον κυνηγημένο και βασανισμένο Καραγκιόζη. Οι θεατές, παιδιά και ελάχιστοι μεγάλοι, βίωναν εκείνα τα χρόνια την πείνα και τις περιπέτειες του Καραγκιόζη. Η μέθεξη στα δρώμενα ήταν απόλυτη. Ο Καραγκιόζης ήταν και ένας αγαπητός δάσκαλος. *Νι*

αντουνάμου τούτσι λα θόλου σι βιντεάμου ιστουρίλι αλ Καραγκιόζι
'μαζευόμασταν όλοι στον θόλο και βλέπαμε τις ιστορίες του
Καραγκιόζη' (Προκόβας, 2001, 282 – 291).

[Θόλος < ελνστ. θόλος < αρχ. θόλος.]

Ιάπᾶ (η) 'φοράδα, το θηλυκό άλογο'. *Ιάπι σι κάλι πᾶσκά νγκιόσου λα
Πιπίκᾶ* 'φοράδες και άλογα βοσκούσαν κάτω στην Πιπίκα'. *Σι αλινᾶ
πρι κᾶπούλι αλί ιάπᾶ* 'ανέβηκε στα καπούλια της φοράδας'. *Αβεάμου
ούνᾶ ιάπᾶ, νου σι άφλᾶ άλτᾶ* 'είχα μια φοράδα, δεν βρίσκεται άλλη'. Η
όμορφη και με γερό σκαρί φοράδα ήταν το καμάρι του ιδιοκτήτη. *Ιάπᾶ
αμεᾶ μᾶκᾶ λόκλου σι μπεᾶ νουόρλι* 'η φοράδα μου τρώει τον τόπο, δεν
καταλαβαίνει από καμιά δυσκολία, και πίνει τα σύννεφα'. Τη στόλιζαν
σαν νύφη με όμορφα χάμουρα, με χάντρες στο μέτωπο και δέρμα
ασβού (άσβου) στο πρόσωπο. Το κατεργασμένο δέρμα του ασβού
θεωρούνταν το καλύτερο στολίδι, ίσως ήταν και αποτρόπαιο για το
μάτιασμα και για άλλα κακά.

Μια φοράδα αράπικη, στα παλαιότερα χρόνια, λέγεται ότι έσκασε στο
παζάρι του χωριού από μάτιασμα. Ανήκε στον παλιό έμπορο Νικόλαο
Βέλλα που την είχε αγοράσει από την Αλεξάνδρεια. *Αβεᾶ ούνᾶ νίλι ντι
όι σι μούλι ιάπι* 'είχε μια χιλιάδα πρόβατα και πολλές φοράδες'.
Μεταφορ. *ιαρά ντάιμα καβάλα πρι ιάπᾶ, πρι κάλου* 'ήταν πάντοτε
καβάλα σε φοράδα, σε άλογο'. Δεν του έπεφτε η μύτη, τα έβλεπε από
ψηλά, δεν είχε επαφή με τον λαό. *Σι κᾶκᾶ ιάπα του αλόνε* 'χέστηκε η
φοράδα στο αλώνι'. Λέγεται για κάτι ασήμαντο, ανάξιο λόγου. *Ούνᾶ
μγκεᾶρε κα ιάπᾶ* 'μια γυναίκα σαν φοράδα, γεροδεμένη, μεγαλόσωμη,
με όμορφο και γερό σκαρί'. *Πρι ιάπᾶ σάντι σι ιάπᾶ κάφτᾶ* 'καβάλα σε
φοράδα κάθεσαι και φοράδα ψάχνει'. Είναι ανικανοποίητος, δεν ξέρει
τι ζητάει'. ΠΑΡ. *ακᾶρι ιάπᾶ ακᾶτσᾶμου, ατσιᾶ μπᾶγκᾶμου του αλόνε*
'όποια φοράδα πιάνουμε, αυτή βάζουμε στο αλώνι'. Όποιος πιάνεται
τα πληρώνει όλα. Συνήθως δεν πληρώνουν οι ένοχοι αλλά όποιος τον
παίρνει η μπόρα. Η φοράδα του θρύλου συνδέεται και με την ίδρυση
του πρώτου οικισμού του Λιβαδίου (βλ. *Λιβᾶδε*). Στη Σαμαρίνα και σε
άλλα βλαχόφωνα χωριά η φοράδα λέγεται *κᾶλεᾶσκᾶ* (κάλου 'άλογο').

[Από το λατ. equa (equus 'ίππος'). Κατά τον Μπουσμπούκη από το
λόγ. και αρχ. *ίππος*.]

Ίάσκᾶ (η) ‘ίσκα, εύφλεκτο υλικό από τον κορμό της οξιάς, όπου έβγαιναν κάποια εξογκώματα από μύκητες, καρκινώματα σαν μανιτάρια’. *Ίάσκα ισᾶ πρι τρούπου ντι φάγκου* ‘η ίσκα βγήκε στο σώμα της οξιάς’. Τα ξεκολούσαν, τα έβραζαν και μετά το στέγνωμα γίνονταν κατάλληλο εύφλεκτο υλικό για το άναμμα της φωτιάς. Με ένα κομμάτι στουρναρόπετρας χτυπούσαν το μανάρι (*μᾶνάρου*), μικρό ορειχάλκινο κομμάτι, και ο σπινθήρας που έβγαине μεταδιδόταν στην ίσκα. Έβραζαν την αναμμένη ίσκα σε μια φούχτα άχυρο και έτσι άναβαν τη φωτιά. Παλαιότερα δεν υπήρχε άλλος τρόπος, δεν υπήρχαν τα σπέρτα και το τσακμάκι. Οι άνθρωποι κουβαλούσαν πάντοτε μαζί τους την ίσκα, το μανάρι και τη στουρναρόπετρα. Έτσι άναβαν και το στριφογυριστό χειροποίητο τσιγάρο. *Απρέσου φόκλου σι τράψου ούνᾶ τσιγᾶρᾶ κου ἰάσκᾶ* ‘άναψα τη φωτιά και κάπνισα ένα τσιγάρο με ίσκα’. Συνήθως είχαν μαζί τους και *σούμου*. Τη φλούδα του κέδρου την έτριβαν και γινόταν σαν μαλλί. Εύφλεκτη ύλη που την άναβαν με την ίσκα και η φωτιά φούντωνε αμέσως. Οι κτηνοτρόφοι μαζί με την ίσκα φύλαγαν στα ρούχα τους το σούμο για να μην βραχεί. *Άμου σούμου κου μίνε σι βᾶ ακᾶτσᾶμου φόκλου κουγία* ‘έχω σούμο μαζί μου και θα ανάψουμε τη φωτιά γρήγορα’.

[*Ίσκα* < μσν. *ίσκα* < ελνστ. *ήσκα* < λατ. *esca*.]

Ιθκάτου (ο) ‘συκώτι’. *Μι ντοᾶρι ιθκάτλου* ‘μου πονάει το συκώτι’. *Φᾶρᾶ ιθκάτου νου σι αντᾶρᾶ κουκουρέτσου* ‘χωρίς συκώτι μαύρο κοκορέτσι δεν γίνεται’. Μεταφορ. *νι μᾶκάσι ιθκάτλου* ‘μου έφαγες το συκώτι, τα σωθικά, με ταλαιπώρησες βάνουσα’. *Λι ᾶρσι ιθκάτλου, κούμου αβεᾶᾶ ᾶρσᾶ τίνε αμέου* ‘του έκαψε τα σκώτια, όπως είχες κάψει εσύ το δικό μου’. Το χτίσιμο του σπιτιού είναι μια δοκιμασία για τον νοικοκύρη, γι’ αυτό λένε ότι όποιος δεν έχτισε σπίτι και δεν πάντρεψε κορίτσι δεν ξέρει τίποτε από τη ζωή. Ο νοικοκύρης γι’ αυτή τη δοκιμασία θεωρεί υπεύθυνο τον μάστορα που απαιτεί να του κάνει πολλά. Αρρώστησε κάποτε και είπε στον γιατρό ότι του πονάει το συκώτι. Πριν από τη γνωμάτευση είπε στον γιατρό στα αστεία και στα σοβαρά *ξέρω τι χρειάζεται για να γίνω καλά. Πρέπει να φάω το συκώτι του μάστορα, πρίντι σι μᾶκου ιθκάτλου ᾶλ μᾶστουρου*. Σε άλλα βλάχικα ιδιώματα *χικάτου* ή *ιχκάτου*.

[Από το λατ. ficatum 'συκώτι', ficus 'σύκο', ΚΒ χικά, πρβ. το αρχ. συκωτόν ήπαρ 'συκώτι χήνας ή άλλου ζώου που τρέφεται με σύκα'.]
Ιλεάσᾶ (η) 'ελιά'. Λα μα βέκλιλι άνι άου μακάτᾶ μούλι ιλιέσι λούμια 'στα παλαιότερα χρόνια έχουν φάει πολλές ελιές οι άνθρωποι'. Πάνε κου ιλιέσι 'ψωμί με ελιές'. Συνηθισμένο φαγητό στα δύσκολα χρόνια. Θα φυτρώσουν ελιές μέσα τους, έλεγαν, κάνοντας χιούμορ. Μια ελιά στο μάγουλο, πρι μέρου, τόνιζε την ομορφιά της κοπέλας. Κάποτε τις έβαφαν, ήταν φτιαχτές. Φάτσα λι ιάστε μπλίνᾶ ντι ιλιέσι 'το πρόσωπό της είναι γεμάτο με ελιές'.

[Ελιά. Άλλοι βλαχόφωνοι τη λένε μάσινᾶ. Μάσινᾶ ή ουντουλέμνου (λατ. unctum 'βούτυρο' + lignum 'ξύλο') 'λάδι', μάσινου 'ελιά (το δέντρο)'. Μᾶρσινέτζου 'νηστεύω'.]

Ιμερόγε (επίθ.) 'ήμερος τόπος, πλούσιο σε καλά βοτάνια βοσκοτόπι'. Τα μέρη αυτά τα γνωρίζουν καλά οι κτηνοτρόφοι και εκεί οδηγούν τα ζωντανά τους. Αντούσου όιλι λα μα μπούνα ιμερόγε 'έφερα τα πρόβατα στο καλύτερο και πλούσιο σε χορτάτι βοσκοτόπι'. Μπούνι ιμερόγι πότσι σι άφλι λα Σιάπκᾶ, λα Τσαμάσου 'καλά και πλούσια βοσκοτόπια μπορείς να βρεις στη Σιάπκα, στο Τσαμάσου'. Από τα μέρη αυτά οι κτηνοτρόφοι εξασφαλίζουν πολλαπλάσια ποσότητα γάλατος και το πιο νόστιμο γάλα. Αδύνατο, άπαχο και πολύ λίγο είναι το γάλα από βοσκοτόπια μέσα στο δάσος. ANT. αγρίδι. Τα αγρίδια είναι βοτάνια που δίνουν λίγο γάλα. Πρβ. μαυρόγεια, Ξανθόγεια (χωριό Έδεσσας).

[Από το ήμερος, ημερώνω, ΚΒ ίμιρου, ιμιρεᾶτσᾶ, ιμιριψέσκου, ιμιριψίρε. Σε νεοελλην. ιδιώματα λέγεται μερόι.]

Ίμνου (ρ) 'βαδίζω, περπατώ, πηγαίνω'. Ίμᾶ τζᾶ αλ χίλιτα 'πήγαινε πες στην κόρη σου'. Ίμνᾶ φισόρλου 'περπάτησε το παιδί'. Ίμνάι κου γίε σι λου αστᾶλιᾶι 'βάδισα βιαστικά και τον προσπέρασα'. Κούμου σι βεᾶντι φισουρίκλου βα ίμνα κουγία 'όπως φαίνεται το παιδάκι θα περπατήσει γρήγορα'. Αγουγιάτλου ατσέλου κάλεα τούτα ίμνᾶ σι κᾶντᾶ 'ο αγωγιάτης εκείνος σε όλο τον δρόμο περπατάει και τραγουδάει'. Ίμνᾶ ζαβά, ίμνᾶ του πάντᾶ 'περπατάει πλάγια, λοξά'. Ίμνά αρέντα αρέντα 'προχωρεί ή κάνει μια δουλειά με το πάσο του'. Ίμνά του πάντᾶ κα κᾶτᾶνᾶ, κα χαϊνκου 'περπατούσε λοξά σαν τεμπέλης'. Με βήματα αργά, τεμπέλικα. Μεταφορ. ίμνου πρι σκίνι, πρι μπούτζα αλ όχτου

‘περπατώ στα αγκάθια, στο χείλος του γκρεμού’. Κινδυνεύω, αγωνιώ. *Τμνᾶ κα μπροάσκᾶ, κα μβεάστᾶ, κα σκλιόπου* ‘περπατάει σαν χελώνα, σαν νύφη, σαν κουτσός’. *Μίντια λι μινᾶ αλιούρεα* ‘το μυαλό του έτρεχε αλλού’. *Ιμνᾶρε και μινᾶτούρᾶ* ‘βάδισμα’. *Ντᾶ λι μινᾶρε σι αλᾶγκᾶρε* ‘δώσε της να περπατάει και να γυρνάει εδώ και εκεί’. Είναι σοκακιάρα, πορτογύρα. *Πριίμνου (ρ)* ‘προγυμνάζω’. *Πριμινᾶ φιτούσα* ‘το κοριτσάκι έριξε τα πρώτα βήματα’. *Λι πριμινᾶρᾶ λούκριλι* ‘τα έσπρωξαν, τα προχώρησαν τα πράγματα, τις υποθέσεις’. *Μι πριίμνου* ‘προγυμνάζομαι, ετοιμάζομαι για κάτι’. *Πριμινᾶρε, πριμινᾶτου.* *Πριμινᾶτᾶ μγκεᾶρε* ‘μυαλωμένη γυναίκα που εμβαθύνει σε όλα’. *Παραϊμνου* ‘περπατώ πολύ, υπερβολικά’. ΠΑΡ. *κάλεα βα μινᾶρε σι μπόρτζα βα πᾶλτίρε* ‘ο δρόμος θέλει περπάτημα και το χρέος πληρωμή’.

[Από το λατ. *ambulo* που πέρασε στις νεολατινικές γλώσσες.]

Ίνιμᾶ (η) ‘καρδιά, ψυχή, θάρρος’. *Μι ντοᾶρι ίνιμα* ‘που πονάει η καρδιά’. Μεταφορ. *μι ντοᾶρι ίνιμα τ’ φεᾶτα ατσιᾶ* ‘μου πονάει η ψυχή γι’ αυτό το κορίτσι, νιώθω ένα ερωτικό συναίσθημα, το αγαπώ’. *Νι ασπάρσισι ίνιμα* ‘μου χάλασες την καρδιά, τη διάθεση’. *Νου ᾶρε ίνιμᾶ σι αντᾶρᾶ αχτᾶρε λούκρου* ‘δεν έχει καρδιά, ψυχή, κουράγιο να κάνει τέτοιο πράγμα’. Έκφρ. *μι μᾶσκᾶ ντι ίνιμᾶ* ‘έχω κοιλόπονο’. *Νου ᾶρε ίνιμᾶ* ‘είναι ψυχρός, αναισθητός’. *Ίνιμα λι νου λου αλάσᾶ σι βᾶτάμᾶ σόνου φουρνίκου* ‘δεν του πάει η καρδιά να σκοτώσει ένα μυρμήγκι’. *Ίνιμα ντι ἰᾶρνα* ‘η καρδιά του χειμώνα’. *Ίνιμα ντι χιμουνίκου* ‘η καρδιά του καρπουζιού’. *Τι ᾶμου του ίνιμα* ‘σε έχω στην καρδιά, είσαι αγαπημένος μου’. *Ϊᾶστε κᾶρτίτου ντι ίνιμᾶ* ‘είναι πειραγμένος από την καρδιά, καρδιοπαθής’. *Ίνιμᾶ ντι λιόπουρου* ‘καρδιά λαγού, δειλός’. ΣΥΝ. *σούφλιτου.* *Ίνιμᾶρκου και ινιμουσίτου* ‘θαρραλέος, ανδρειωμένος’, *ινιμουσέσκου* ‘ενθαρρύνω, εμψυχώνω’, *ινιμουσίρε* ‘ενθάρρυνση, εμψύχωση’.

[Από το λατ. *anima* ‘ψυχή’, ιταλ. *anima, animosus* ‘θαρραλέος’.]

Ίντρου (ρ) ‘μπαίνω’. *Κᾶρι ιντράι ν κάσᾶ, βιτζούι κουσουρίνλι τούτσι, κᾶ αβεᾶμου νούμα* ‘μόλις μπήκα στο σπίτι, είδα όλους τους συγγενείς, γιατί είχαμε την ονομαστική γιορτή’. *Ίντᾶρᾶ κᾶπριλι λα ντᾶβᾶρε* ‘μπήκαν τα γίδια στο μαντρί’. *Αφούρλι μούλτι ὀρι αβεᾶ ιντράτᾶ ν*

χουάρᾶ σῖ ου αβεᾶ γκουλίτᾶ ‘οι ληστές πολλές φορές είχαν μπει στο χωριό και το είχαν ξεγυμνώσει, καταληστέψει’. Ντέντρου σῖ ίντρου αλά νου μι αλάσᾶρᾶ ‘προσπάθησα να μπω αλλά δεν με άφησαν’. Ιντράᾶ λα μᾶγᾶζῖε κου μάρε σᾶλτᾶνάτε ‘μπήκε στο μαγαζί με μεγάλο αέρα, με μεγαλοπρέπεια’. Μεταφορ. γκίνε ιντράσι αλά κούμου βα έσι ‘καλά μπήκες αλλά πώς θα βγεις’. Ιντράσι, αντουκίσι, τι σιντζῖσι; ‘μπήκες, κατάλαβες, ένιωσες;’. Ιντράι νᾶούντρου κου λούκρουλου ‘μπήκα μέσα με τη δουλειά’. Δεν πήγα καλά οικονομικά, χρεώθηκα, φτώχευσα. Ιντράρε και ιντράτᾶ ‘είσοδος’. Ιντράτρου ‘εκείνος που μπήκε μέσα’ και μεταφορ. ο μπασμένος, εκείνος που είναι μέσα σε όλα. Λέγεται και ντρουμπούιτρου. Τίνερου μπᾶρμπάτου αλά ιντράτρου ‘νέος άντρας αλλά μπασμένος, γνώστης πολλών πραγμάτων’. ΣΥΝ. μι αντέσου, μι χίγκου ‘χώνομαι’. ΑΝΤ. έσου ‘βγαίνω’, ισᾶρε ‘έξοδος’.

[Από το λατ. intro πέρασε στις νεολατινικές γλώσσες. Ιταλ. intrare, ισπ. intrar, γαλλ. entrer, ρουμ. intru.]

Ίου (επίρρ.) ‘πού;’. Ίου χί; ‘πού είσαι;’ -ιουβά ‘πουθενά’. Τα ίου τράψι; ‘για πού τράβηξε, πήγε;’. Ίου βα τι ντούτσι αχτάρε ουάρᾶ, νου τσου φρίκᾶ; ‘πού θα πας τέτοια ώρα, δεν φοβάσαι;’. Ντι ίου χί, νου νι στάι κᾶ χί ανόστρου ‘από πού είσαι, δεν μου φαίνεσαι ότι είσαι δικός μας, ντόπιος’. Ίου λι σούντου πᾶρίντσιλι; ‘πού είναι οι γονείς του;’. Ίου σι χίμπᾶ βα ντα σουάρλε, νου βα ντα πλουάε ‘όπου να είναι θα ανατείλει ο ήλιος, δεν θα βρέξει’. Στις μακρές χειμωνιάτικες νύχτες οι παππούδες και οι γιαγιάδες έπαιζαν με τα εγγόνια τους το παιχνίδι ίου σούντου σῖ ίου νου σούντου ‘πού είναι και πού δεν είναι’. Ποιο είναι το σπίτι που έχει πατέρα, μητέρα και τέσσερα παιδιά; ή πού είναι το σπίτι ή η βρύση με τα τάδε χαρακτηριστικά; Έπρεπε να θυμηθούν ή να έχουν παρατηρήσει τόπους, ανθρώπους και περιστατικά, να κάνουν αναγωγές, να συγκρίνουν και να κρίνουν, ώστε να φτάσουν στη σωστή απάντηση, αλλιώς έχαναν. Επειδή το χωριό ήταν μεγάλο, το χώριζαν σε συνοικίες και γειτονιές. Άσκηση της μνήμης και της παρατηρητητικότητας, κυρίως όμως γνωριμία με τις οικογένειες και τα μέλη τους, με τους ανθρώπους της κοινότητάς τους. Έμμεσα και με κάποια προβλήματά τους, χαρές και λύπες που ευαισθητοποιούσαν

τους ανθρώπους και τους έκαναν να νιώθουν μέλη της ευρύτερης κοινότητάς τους, πέρα από τον στενό κύκλο της οικογένειάς τους.

Μέσα από τους δρόμους εκείνου του παιχνιδιού άγγιζαν τα ανθρώπινα και άρχιζαν να συνειδητοποιούν και την κοινή μοίρα όλων. Παράλληλα μάθαιναν όλους τους δρόμους και τα πιο στενά σοκάκια του χωριού, τα σπίτια με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, τις εξώπορτες τους, τα δέντρα, τους μικροσκοπικούς μπαξέδες, τα ζώα και τα πουλερικά, τις αυλές, τα σκαλιά, τα πεζούλια, τους μαντρότοιχους και μερικές χαρακτηριστικές συμπεριφορές των νοικοκυραίων. Τα μάθαιναν όλα με λεπτομέρειες. Τους δημόσιους χώρους (σχολεία, εκκλησίες, τόπους παιχνιδιών και αναψυχής, τα καταστήματα και τη θέση τους στην αγορά και τις συνοικίες) μπορούσαν να τους περιγράψουν με κλειστά τα μάτια. Και η παραμικρή γωνιά του χωριού δεν έμενε στο σκοτάδι, δεν τους ήταν άγνωστη. Ήταν ένα έξυπνο και καλό παιδαγωγικό παιχνίδι γνώσης, παρατηρητικότητας, πατριδογνωσίας, αυτογνωσίας. Όσο γνωρίζεις πιο καλά, τόσο περισσότερο νιώθεις και αγαπάς. Οι παλιοί το θεωρούσαν λιβαδιώτικο παιχνίδι και σε μερικά σπίτια παίζεται ακόμη.

Έκφρ. *ίου τι ντούτσι, ίου ιαράι, ίου ντουρνίσι;* ‘πού πας, πού ήσουν, πού κοιμήθηκες;’. *Του μουρί σι ίου λου ανγκρουπάρα;* ‘πού πέθανε και πού τον έθαψαν;’. *Του βιντεάι, όρμπου ιαράι;* ‘πού έβλεπες, τυφλός ήσουν;’. *Του σι άρε αβτζίτᾶ αχτάρε λούκρου;* ‘πού έχει ακουστεί τέτοιο πράγμα;’. *Του σι χίμπᾶ βα γίνᾶ* ‘όπου να είναι θα έλθει’.

[Από το λατ. ubi ‘πού;’. *Ιουβά* ‘κάπου, πουθενά’. *Λου κάφτᾶ λα λόκλου τούτου, μα νου σι άφλᾶ ιουβά* ‘τον ψάχνουν σε όλο τον τόπο αλλά δεν βρίσκεται πουθενά’. Από το *ίου + βα* (βόι ‘θέλω’).]

Ίπιργου (το) ‘εργαλείο’, πληθ. *ίπιργι*. *Κου φᾶρᾶ ίπιργι λούκρου νου αντᾶρι* ‘χωρίς εργαλεία δουλειά δεν κάνεις’. Τα απαραίτητα εργαλεία του οικοδόμου, του γεωργού. Αγαπούν τα εργαλεία της τέχνης τους που τους έδωσε ένα *μπιτζιλίκι*, όπως λένε, στο χέρι, ένα βραχιόλι που δεν χάνεται ποτέ. *Λουάσι κου τίνε ίπιργι;* ‘πήρες μαζί σου εργαλεία;’ Τα επιλέγουν και τα συντηρούν με μεράκι, δύσκολα τα δανείζουν. Καιγόταν το σπίτι ενός οικοδόμου στο Λιβάδι και εκείνος έκλαιγε για τα εργαλεία του. *Ντούσιρᾶ ίπιργι τούτι, κιρί* ‘πάνε χάθηκαν όλα τα

εργαλεία μου, καταστράφηκα'. Σι λεάι ντι του ίπιργι τ'άπόρλου, τσόκλου σι ούν'ά λουπάτ'ά 'να πάρεις από τα εργαλεία το τσεκούρι, το σφυρί και ένα φτυάρι'.

[Από το υπό + έργον 'ύπεργον'. Το αρχ. υπεργάζομαι σημαίνει καλλιεργώ τη γη, υπηρετώ. Στη Δυτ. Μακεδονία τα λένε ύπιργα.]

Ίσβου (το) 'πηγή, ροή νερού, βρύση'. Λα μούμα ντι άπ'ά αφλάρ'ά μπούν'ου ίσβου 'στη Μάνα του Νερού βρήκαν καλή πηγή νερού'. Λα άγκρου ισ'ά ούν'ου ίσβου 'στο χωράφι βγήκε, ξεπήδησε μια πηγή'. Μπιούμ'ου ντι ούν'ου ίσβου άπ'ά αράτσε σι γιριλίτ'ά 'ήπιαμε από μια πηγή νερό κρύο και διάφανο, πεντακάθαρο'. Το νερό του ίσβου είναι κρύο το καλοκαίρι και χλιαρό τον χειμώνα. ΣΥΝ. φ'άντ'άνα, σουλν'άρε.

[Κατά τον ΝΙΚ. είναι σλαβικής προέλευσης, ρουμ. izvor.]

Ίσουσέσκου (ρ) 'αρραβωνιάζω, ισιώνω, εξισώνω'. Μι ισουσί' 'αρραβωνιάστηκα'. Κούν'του σι ισουσί, μούλ'του σι χ'άρσι 'όταν αρραβωνιάστηκε, χάρηκε πολύ'. Ελάχιστοι γέροι έχουν ακουστά τη λέξη και αντί γι' αυτή χρησιμοποιούν το μι αρ'άβουνισέσκου 'αρραβωνιάζομαι'. Ισουσί' φε'άτα 'αρραβώνιασα το κορίτσι'. Ισουσέσκου στη Σαμαρίνα και ισουσί'ου 'αρραβωνιασμένος'. Σε ένα τραγούδι του γάμου που τραγουδιέται στο Λιβ'άδι ακόμη και σήμερα ακούγεται αυτή η λέξη: φε'άτα ν'ικά, ασουσίτ'ά 'κόρη μικρή, αρραβωνιασμένη'. Φαίνεται ότι η λέξη υπήρχε από παλιά στο χωριό ή ήλθε μαζί με το τραγούδι από τη Σαμαρίνα, όπου τραγουδιέται επίσης σε μια παραλλαγή. Μια γερόντισσα στο Λιβ'άδι που το τραγουδάει, μαζί με μερικά άλλα στην ΚΒ, λέει ότι εγώ χ'ί'ου αρμ'ά'ν'ά 'είμαι βλάχα από μητέρα Σαρμανιώτισσα', γι' αυτό και ξέρω να το τραγουδώ. Στη Σαμαρίνα ο αρραβώνας λέγεται ισ'όσ'ματ'ά (ισ'ώσ'ματα, ισι'άζω) και ισουσί'ρε. ΣΥΝ. ισ'χέτ'ζ'ου 'ισι'άζω'.

[Από το ισ'ώνω (ί'σωσα) 'εξισώνω τον εαυτό μου με άλλον < αρχ. ισ'όω, -ώ. Ρουμ. logotesk από το ελλην. λογοδίνω.]

Ίχε (η) 'περιουσία, βιος'. Αβε'ά μούλ'τ'ά σι μπού'ν'ά ί'χε 'είχε πολλή και καλή περιουσία'. Μεταφορ. νι μ'άκ'ά ί'χ'ια 'μας έφαγε το είναι μας, την ψυχή μας, μας καταταλαιπώρησε'. Νι αρ'άσι ί'χ'ια 'μου έξυσε την ψυχή'. Λέγεται και νι μ'άκ'ά ί'νιμα, ιθ'κάτ'λου. ΣΥΝ. κ'άτο'ν'ά, αβε'άρε.

[Μάλλον από το λαϊκότρ. το έχει 'περιουσία, βιος'. Είναι πολλά τα έχει του, σκόρπισε το έχει του στις ασωτίες.]

Καθόρι (το) 'ραγδαία, κατακλυσμιαία βροχή, μπόρα, κατακλυσμός'. *Αρίκᾱ πλουᾱε καθόρι* 'ρίχνει δυνατή βροχή, με το τσουβάλι'. Έβρεχε με το καρδάρι (κου γκᾱλέᾱτα) και γέμισαν οι δρόμοι λασπόνερα (ντουρλάκι). *Ακᾱτσᾱ σῖ αρίκᾱ καθόρι, μι συντάῖ σῖ μι αντράῖ ζοᾱνᾱ* 'άρχισε να ρίχνει πολλή βροχή, βράχηκα και έγινα μουσκίδι'. ΣΥΝ. σιντέλιου 'συντέλεια, κατακλυσμός'. Από την εκκλησιαστική γλώσσα, "μέχρι συντελείας του αιώνας". Στην Ήπειρο λέγεται καταπόντι και καθούρι: έπιασε ένα καθούρι που γίναμαν λούτσα (Μπόγκας). Στο ιδίωμα του Λαγκαδά Θεσσαλονίκης υπάρχει η λέξη καθόρι με την ίδια σημασία (Ν. Κατσάνης).

[Δεν είναι γνωστή η προέλευση της λέξης. Ίσως από το κατά + όριον (καθόριον) 'πέρα από κάθε όριο'.]

Κάιρου (το) 'άσπρο, ρούντο μαλλί, μια τούφα που βάζουν στην κεφαλή της φούρκας, της ρόκας'. Ύστερα από το στρίψιμο του μαλλιού αυτού στο αδράχτι (φούσου), γίνεται νήμα. *Μᾱνε βα τόρκου κάιρου ᾱλμπου* 'αύριο θα γνέσω άσπρο μαλλί'. *Όμου τρικούτου κου πέρλι κάιρου* 'ηλικιωμένος άνθρωπος με κάτασπρα μαλλιά'. Μεταφορ. σημαίνει κάτασπρο. *Πέρλι ν κάπου σῖ αντράᾱ κάιρου* 'τα μαλλιά της κεφαλής έγιναν κάτασπρα'. Στην περιοχή Κοζάνης (Εράτυρα) λένε άσπρο σαν κάιρο. *Κᾱϊρούσου* 'τροχαλίας του αργαλειού'.

[Κατά τον ΝΙΚ. υπάρχουν πολλές απόψεις για την ετυμολόγηση της λέξης: 1) από το λατ. colus 'ηλακάτη, ρόκα', 2) από το λατ. caro 'ξαίνω, λαναρίζω' (carium) και 3) το αρχ. καιρος 'νήμα, μιτάρι' "καίρον δε τον μίτον φασί" (Ησύχιος). Ο ΝΙΚ. προτείνει τη δεύτερη άποψη. ΡΑΡ. ίσως από το λατ. caiulus. Πιθανόν από τη λέξη αυτή (κάιρου) προέρχεται και το καϊρούκι, το γνωστό γυναικείο καπέλο του Λιβαδίου (βλ. καϊρούκε).]

Κᾱϊρούκε (το) 'όμορφος, δαντελωτός, γυναικείος κεφαλόδεσμος'. Σήμα κατατεθέν της γυναικείας κόμμωσης του Λιβαδίου. Στρογγυλεύει σαν φωτοστέφανο το γυναικείο πρόσωπο και αναδεικνύει τα χαρακτηριστικά του, τις χάρες του. *Βιτζούσι λα κόρου ασιᾱ κου κᾱϊρούκῖα*; 'είδες στο χορό αυτή με το καϊρούκι;'. *Κάπλου αλί μγκεᾱρε*

φᾶρᾶ καῖρούκε στα γκόλου 'το κεφάλι της γυναίκας χωρίς καῖρούκι φαίνεται γυμνό'. Η μεταξένια δαντέλα στηρίζεται με μεγάλες κεφαλοκαρφίτσες στην κυκλική βάση των μαλλιών, το ρολό, που καλύπτεται απο μεταξωτή σκέπη. Οι καρφίτσες καταλήγουν σε διακοσμητικές μαύρες κεφαλές (στουμπίτσι). Η διαφανής δαντέλα απαιτεί την τέχνη ειδικής κεντρήτρας αλλά και όλο το στήσιμο του καπέλου (καῖρούκε) θέλει τέχνη και μεράκι. Το στρογγυλό πρόσωπο ήταν ένα απο τα χαρακτηριστικά της πρότυπης γυναικείας ομορφιάς ήδη από τα βυζαντινά χρόνια. "Το στρογγύλον πρόσωπον μικρόν πως διαφέρον της ακριβείας του κύκλου της σελήνης ..." (Κουκουλές Β, 184). Φεγγαροπρόσωπη με άσπρες παρειές που στο μέσον κοκκινίζουν.

Μια παράδοση λέει ότι το καῖρούκι ήλθε στο Λιβάδι από την Ουγγαρία, όπου ταξίδευαν Λιβαδιώτες έμποροι και κираτζήδες. Άλλη παράδοση λέει ότι το έφερε από τη Θεσσαλονίκη μια γυναίκα του Δαντσούλη. *Ου αντούσι ντι ν Σαρούνα ούνᾶ μγκεᾶρε αλ Δαντσούλι.* Καῖρούκι φορούσαν οι γυναίκες των μικροαστών και μεσοαστών, οι άλλες φορούσαν φιόγκο. Στα παλαιότερα χρόνια φορούσαν το μπάλτσου, είδος περικεφαλαίας "κυρτής με άσπρο μαντήλι και μεταγενέστερα το φέσι" (Γκούμας). Υπήρχαν και υπάρχουν ακόμη πολλών ειδών καλύμματα της κεφαλής (σκέπη, καλέμι, φιόγκος κ.ά.) που τα επιβάλλουν οι κοινωνικές συνθήκες, οι θρησκευτικές αντιλήψεις και η μόδα. Σε νεοελλ. ιδιώματα το μαντήλι της κεφαλής λέγεται τσίπα, από εδώ και ο ζετσίπωτος, ζετσίπωτη 'άντρας και γυναίκα με ακάλυπτο το κεφάλι' και μεταφορ. αδιάντροπος, αναιδής.

[Προέρχεται μάλλον από το ΚΒ *κάιρου*, το άσπρο και αφράτο μαλλί στην κεφαλή της ρόκας (*φούρκα*), που μοιάζει να τη στεφανώνει. Μεταφορ. *κάιρου* 'άσπρα μαλλιά'. *Πέρλι σι αντράρᾶ κάιρου* 'τα μαλλιά έγιναν κάτασπρα' (βλ. *κάιρου*).]

Κᾶκιουσέσκου (ρ) 'θυμώνω, δυσανασχετώ, οργίζομαι'. *Κᾶκιουσί κου τίνε* 'θύμωσα μαζί σου'. Θύμωσαν, μάλωσαν (*κᾶκιουσίρᾶ*) και δεν μιλιούνται, διέκοψαν τις σχέσεις τους'. *Κᾶκιουσίρε* 'κάκιωμα', *κᾶκιουσίτου* 'κακιωμένος, θυμωμένος'. *Χίου κᾶκιουσίτου κου τίνε* 'είμαι θυμωμένος μαζί σου'. *Λου αβέμου κᾶκιουσίτου* 'τον έχουμε

θυμωμένο, δεν μιλάει σε κανένα, δεν μιλιέται'. *Ιαρά κάκιουσίτσι, κάρτίτσι ούνου άνου αλά λι φιάτσιρά* 'ήταν μαλωμένοι, πειραγμένοι ένα χρόνο αλλά συμφιλιώθηκαν'. ΣΥΝ. *άμου κάκε* 'θύμωσα και δεν τον συγχωρώ για αυτό που είπε, έκανε', *μι κάρτίσι* 'με πείραξες, με θύμωσες'. *μι ακατσά ινάτια* 'με έπιασε το γινάτι, θύμωσα', *θιμουσέσκου, ουργισέσκου, χουλουσέσκου*. *Κάκε* 'κακία', *λου τσάνου κάκε* 'του κρατώ κακία', *άμου ουργίε, άμου φούρκά* 'οργίζομαι'.

[Απο το κακιώνω (κάκιωσα), κάκιωμα, κακία. Γιατί μου κάκιωσες ή είσαι κακιωμένος μαζί μου;]

Κάλε (η) 'δρόμος'. *Ουάρά μπουνά, κάλε μπουνά* 'ώρα καλή, καλό δρόμο'. *Ντισφάκου κάλε* 'ανοίγω δρόμο'. *Βα λόμου κάλεα τσι στίμου σι βα βινίμου* 'θα πάρουμε τον δρόμο που ξέρουμε και θα έλθουμε'. *Αγουγιάτλου ιάστε ντάιμα ν κάλε* 'ο αγωγιάτης είναι πάντοτε στον δρόμο'. *Λου αφλάι σι λου αστάλιάι ν κάλε* 'τον συνάντησα και τον προσπέρασα στον δρόμο'. *Σι ντουρνίτσι ντι κουγία, κά μάνε αβέμου κάλε* 'να κοιμηθήτε από νωρίς, γιατί αύριο έχουμε δρόμο'. Μεταφορ. *νου λο μπουνά κάλε* 'δεν πήρε καλό δρόμο, δεν δείχνει καλή διαγωγή και δεν θα του βγει σε καλό'. *Νου ιάστε ν κάλε* 'δεν είναι στα καλά του, στα μυαλά του'. *Λο κάλεα μάρια* 'προχωράει προς το τέλος του, τον θάνατο'. *Τράτζι σι κάλεα* 'πάρε δρόμο, ξεκουμπίσου, άντε πήγαινε!'. *Νου προάτι βάρά σι λου αντούκά ν κάλε* 'δεν μπορεί κανένας να τον φέρει στον σωστό δρόμο, να τον συνετίσει'. *Λούκρουλου, ιπόθισια λο κάλεα* 'η δουλειά, η υπόθεση πήρε τον δρόμο της'. *Μάτριά τσι κάλεα* 'κοίτα τον δρόμο σου, μην νοιάζεσαι για τους άλλους'. Έκφρ. *σι σι τάλε ν κάλε!* 'α, στο καλό σου, καλή μου!'. *Γκάλιαγκούσια*. *Λο τσούπλου γκάλιαγκούσια* 'πήρε το μωρό καβάλα στο λαιμό'. Πιθανόν από το κάλε + γκούσά 'λαιμός'. *Καλιαγκόσι* σε χωριά της Ελασσόνας και στη Δυτ. Μακεδονία. Ίσως όμως και από το κάλου 'άλογο' + λαιμός.

[Από το λατ. callis, -is 'ατραπός', ιταλ. calle, calla, ισπ. calla, ρουμ. cale.]

Καλέσου (επίθ.) 'άσπρο αρνί με μαύρους κύκλους γύρω από τα μάτια του και βούλες στο μούτρο του'. *Κιρντούι ούνου νέλου καλέσου λα πᾶσούνε* 'έχασα ένα καλέσο αρνί στη βοσκή'. Είναι το πιο όμορφο και

αγαπημένο μανάρι των παιδιών. Αν έχει πολύ μαύρο χρώμα στο πρόσωπο λέγεται *καραμπάσου*. *Σκόσου* καλέσλου λα *Πουλέζου* τα *σι* *πάσκᾶ* 'έβγαλα το καλέσο μανάρι στον Πολέζο να βοσκήσει'. Το κάθε ζώο (πρόβατο, γίδι) έχει το όνομά του, σύμφωνα με το χρώμα του, τα κέρατα, τα αυτιά, την ηλικία, τη σωματική διάπλαση και τα μαστάρια του για τα θηλυκά: *μπέλου*, *γκέσου*, *μπάλιου*, *λάιου*, *κουρνούτου*, *γκιόσᾶ*, *κόρμπᾶ*, *σιούτᾶ*, *μπάρτζᾶ*, *λιάρᾶ*, *γρίβᾶ*, *κᾶνούτᾶ*, *φλοάρᾶ*, *τσιούγκᾶ*. *Κάλεσσα* στην Ήπειρο (Κρυστάλλης), *Καλέσης* όνομα σκύλου ασπρόμαυρου (Μπόγκας). Στο Λιβάδι υπάρχουν τα ΕΠ. *Μπέλης* και *Κανώτας* και το παρατσούκλι *Καλέσης*. Στην περιοχή και σε πολλά μέρη της Ελλάδας υπάρχουν τα ΕΠ. *Λιάρος* και *Μπαρτζιώτας* ή *Μπαρτζιώκας*.

[Ίσως από το καλός 'όμορφος', πιθανόν από το αρχ. κελαινός 'μαύρος, σκοτεινός, σκούρος'. "Ο κελαινεφής Όλυμπος". Ο σκεπασμένος με σύννεφα Όλυμπος. Η λέξη βρέθηκε σε κατωιταλική επιγραφή και στα τσακόνικα λέγεται *κάλασε*, *κάλεσε* (Κατσάνης, 1977, 192).]

Κᾶλίβᾶ (η) 'αχυροκαλύβα'. *Βα τρέκου* *πρι* *λα* *κᾶλίβᾶ* *σι* *τι* *βέντου* 'θα περάσω από την καλύβα να σε δω'. *Αρμάσου* *μούλτσι* *άνι* *του* *κᾶλίβᾶ* 'έμεινα πολλά χρόνια σε καλύβα'. Την κατασκεύαζαν με κλαδιά δέντρων, φούρκες, πασσάλους και με καλάμια της βρύζας που ήταν αντοχής και αδιάβροχα. Βρισκόταν έξω από το μαντρί και ήταν η κατοικία του τσομπάνη και της οικογένειάς του, όταν κατέβαινε από τη μόνιμη κατοικία της στο χωριό, σε εποχές που χρειάζονταν περισσότερα χέρια. Η αχυροκαλύβα στο κέντρο είχε την εστία. Ένα μικρό σκάμμα που περιέβαλλαν με όρθιες πλάκες ήταν η βάτρα. Από την κορυφή της καλύβας κρεμόταν ένα ξύλο σαν ανεστραμμένη γκλίτσα που κατέληγε στη βάτρα και στην εστία. Το έλεγαν *κᾶρλίγκου* ή *γκᾶρλάπᾶ*. Από εκεί κρεμούσαν το αγγειό (*μπᾶγκράτσᾶ*) για να βράσουν το γάλα και τον τραχανά. Κοιμούνταν πάνω στα ταλαγάνια ή άλλα πρόχειρα στρωσίδια (*τσιόργκι*) έχοντας τα πόδια τους προς την εστία. Εκεί μέσα περνούσαν και τις άγριες χειμωνιάτικες νύχτες με τις χιονοθύελλες και τα ξεροβόρια. Παραπονιούνταν καμία φορά που οι άνθρωποι τους μακαρίζουν την άνοιξη. Καλύβες είχαν και οι γεωργοί

στα αμπέλια και στα πατατοχώραφα. *Καλίβα ανράστρα ιαρά νσούσου* λα Παπακούρτι 'η καλύβα μας ήταν ψηλά, στην περιοχή Παπακούρτη'. *Ακλό αρμάσι μούλτᾶ λούμε λα Κατουχίου, κούντου φουτζιά ντι ν χουάρά* 'εκεί, στις καλύβες, έμεινε πολύς κόσμος στην Κατοχή, όταν έφευγε από το χωριό'. Σήμερα υπάρχουν πιο σύγχρονες εγκαταστάσεις. Το πέτρινο καλυβάκι το λένε *κατίτσου*. Καμιά σχέση με τις σημερινές καλύβες, όπως ονομάζονται κάποια εξοχικά σπίτια. Η επιλογή του χώρου για την καλύβα προϋπέθετε γνώση εμπειρική για την τοποθεσία, τη φορά των ανέμων, την υγρασία, τον ήλιο.

[*Καλύβα, καλύβη, καλύβι* < ελνστ. *καλύβιον* υποκορ. του αρχ. *καλύβη*.]

Κάλκου (ρ) 'πατώ, καταπατώ, ληστεύω'. *Νου φου λόκου τσι νου άρε καλκάτᾶ* 'δεν υπήρξε τόπος που να μην έχει πατήσει'. *Βα καλκάμου αούα τα σι σκουτέμου γίνλου σι αράκιά τ' έσανου* 'θα πατήσουμε το σταφύλι για να βγάλουμε το κρασί και το τσίπουρο για φέτος'. Όταν γεύονται τα πρώτα φρούτα της εποχής, τα πρωτοκαιρίτικα, λένε *βα καλκάμου πρι χέρου* 'θα πατήσουμε στο σίδερο'. *Αφούρλι καλκάρᾶ χουάρα* 'οι κλέφτες πάτησαν, λήστεψαν το χωριό'. *Άμου καλκάτᾶ μούντιλι τούτι* 'έχω πατήσει όλα τα δάση'. Μεταφορ. *καλκάι νάρκᾶ* 'πάτησα νάρκη, την έπαθα, την πάτησα'. *Καλκάι μαρόιλου* 'πάτησα τον γάτο, την έπαθα'. *Καλκά όρκουλου* 'πάτησε τον όρκο'. *Μι καλκά αούμπρα* 'είδα εφιάλτη'. *Βα τι κάλκου κα φουρνίκου* 'θα σε εξαφανίσω'. *Καλκάτούρά* 'πάτημα', *καλκάτου* 'πατημένος', *νικαλκάτου* 'απάτητος'. *Καλκάνιου* 'κόθορος πίτας, ψωμιού αλλά και φτέρνα παπουτσιού και κάλτσας'. Το *κάλκου* έχει όλες τις σημασίες του νεοελλην. *πατώ*. Θα σε πατήσω (*κάλκου*) σαν σκουλήκι, με πάτησε (*καλκά*) στον κάλο, με πάτησε (*καλκά*) άσχημα, με καταπίεσε. Πάτησαν (*καλκάρᾶ*) το φιλότιμο, την περηφάνια μας, πατώ (*κάλκου*) τον λόγο, την υπόσχεση κ.ά.

[Από το λατ. *calco* 'πατώ' (*κάλτσα, καλτσόν*).]

Κάλντάρε (η) 'καζάνι'. Εκεί βράζουν το νερό για το πλύσιμο των ρούχων στο πλυσταριό. Μάζευαν παλαιότερα το νερό της βροχής και κουβαλούσαν τα στέμφυλα (*τσάμπουρα*) των σταφυλιών για να τα βράσουν. *Βα μπᾶγκάμου κάλντάρε σι λάμου* 'θα βάλουμε καζάνι να

πλύνουμε'. *Αβέμου λιζάκιου άστάτζα τ' λάρε* 'έχουμε ένα σωρό ρούχα σήμερα για πλύσιμο'. Ντουμάνιαζε το πλυσταριό, ιδιαίτερα στους καιρούς της ψείρας και των επιδημιών. Σε μεγάλα καζάνια, ερμητικά κλεισμένα, βράζουν τα τσίπουρα. Τα καζάνια είναι χάλκινα και χρησιμοποιούνται για τα τσίπουρα από την εποχή του χαλκού. Τα "ανοξειδωτα" καζάνια απέτυχαν. Τα καζάνια έχουν κασιτερωθεί από τους γανωτήδες και έχουν σφραγιστεί με προζύμι. Το φθινόπωρο, με τα πρώτα κρύα, σταματάει η ζύμωση των σταφυλιών. Τα τσάμπουρα, ύστερα από το τράβηγμα του κρασιού, τραβούν για τα ρακοκάζανα.

Ο Νοέμβρης είναι ο μήνας που βράζουν τα τσίπουρα. Στην ομιχλώδη ατμόσφαιρα του φθινοπώρου το οινόπνευμα, το πνεύμα του Βάκχου, διαχέεται παντού. Δέκα περίπου καζάνια δουλεύουν μέρα νύχτα για σαράντα μέρες, σύμφωνα με τον νόμο, και πρέπει να προλάβουν όλους όσους θέλουν να βράσουν. *Μάνε βα μπάγκου κάλντάρε, βα χέρμπου αμεάλι* 'αύριο θα βάλω καζάνι, θα βράσω τα δικά μου'. Παλαιότερα ο τελώνης και ο χωροφύλακας ήταν αυστηροί τηρητές του νόμου. Τα καζάνια καταγεγραμμένα "σεσημασμένα" από την εφορεία. Η φορολογία και τα πρόστιμα είναι βαριά. Κάποιο παράνομο καζάνι λειτουργούσε στη ρεματιά με σκυλιά αμολυτά. Όλοι ζουν στο "πνεύμα" των ημερών. Τα κούτσουρα καίνε κάτω από τα καζάνια, η φωτιά είναι ελεγχόμενη, τα αφεντικά ιδροκοπούν, οι υδρατμοί περνούν από μπάρες με κρύο νερό και καταλήγουν στον αποστακτήρα από όπου στάζει το πρώτο τσίπουρο (*αράκίε*), η τσικουδιά (*χάμκου*). Το μεταβρασμένο (*ματαχιάρτα*) με τον γλυκάνισο στάζει σαν το δάκρυ της Παναγίας. Το πρώτο μεταβρασμένο, το πιο δυνατό (σπίρτο), το κρατούν για εντριβές, βεντούζες και κομπρέσες.

Δύσκολα μαζεύεται στάλα τη στάλα και εύκολα καταναλώνεται. Οι μερακλήδες περνούν από τα καζάνια για να δοκιμάσουν – ειδικοί δοκιμαστές, γευσιγνώστες – το φρέσκο τσίπουρο της χρονιάς. Παίζουν τα χείλια τους σε κάθε γουλιά, αποφαινόνται και βαθμολογούν. Το κρασί και το τσίπουρο γίνονται από πολλές ποικιλίες σταφυλιών. *Βα νι τσέμου λα κάλντάρι* 'θα πάμε στα καζάνια'.

Καταφτάνουν εκεί παρέες ντόπιων και ξένων. Έχουν την περιέργεια να μάθουν πώς βγαίνει το τσίπουρο. Τα αφεντικά πρόθυμα

περιγράφουν και εξηγούν. Κάνουν και καμιά επίδειξη. Για να δοκιμάσουν τη βράση, ρίχνουν νερό στο καζάνι και εκείνο αντιδράει εξατμίζοντας αμέσως το νερό. Πρόχειρα στήνεται ένα τσιμπούσι (συμπόσιο) με μεζέδες και άφθονο καινούριο τσίπουρο. Η γεύση του ζεστού τσίπουρο γαργαλάει τον ουρανίσκο. Μαγεία γύρω από τη φωτιά. Καμιά φορά υπάρχει καλύτερη οργάνωση με διάφορα ψητά και τυριά ντόπια. Έρχονται όλοι στο κέφι, οι ευχές πάνε και έρχονται. Η συνηθέστερη παλαιότερα ήταν *όλα αμπέλια*, όλα τα χωράφια να γίνουν αμπέλια. Δεν αργεί να φυτρώσει στα χείλη και το τραγούδι με πρωταγωνιστή κάποιον λαϊκό οργανοπαίκτη ή ερασιτέχνες του μπουζουκιού, του βιολιού και της κιθάρας. Μέσα στους στενούς και τυλιγμένους στους καπνούς χώρους εξελίσσεται μια λαϊκή γιορτή. *Ρακοχαρά* τη λένε αλλού. *Τρικούμου νράπτεα λα καζάνια αλ Νάκι, ακάτσάμου σι κάντιτλι, απιρίμου* ‘περάσαμε τη νύχτα στο καζάνι του Νάκη, πιάσαμε και τα τραγούδια, ξημερώσαμε’.

Οι Λιβαδιώτες από παλιά καμαρώνουν για το τσίπουρό τους που το θεωρούν “ασυναγώνιστο” και “σήμα κατατεθέν” του χωριού. *Κα αρᾶκία ανράστρα νου σι άφλᾶ ιουβά* ‘σαν το δικό μας τσίπουρο δεν βρίσκεται πουθενά’. Το τιμούν και οι ίδιοι δεόντως, γιατί οι χειμώνες είναι βαρείς και ατέλειωτοι. Τα καζάνια (*κᾶλντᾶρλι*) είναι το μόνο έθιμο που απέμεινε από τα παλιά και όμορφα έθιμα του τρύγου που γιορτάζονταν στο Λιβάδι με τους πολλούς παλαιότερα αμπελώνες. Στα ρακοκάζανα συναντιούνται τρεις γενιές της οικογένειας. Σχολές μαθητείας και ολονύχτια γλέντια.

[Από το λατ. *caldarium* ‘δοχείο που θερμαίνεται’, *caldus* ‘θερμός’.

Στα ΚΒ *κάλντου, κᾶλντούρᾶ* ‘ζεστός’, ‘ζέστη’.]

Κάλντου (επίθ.) ‘θερμός, ζεστός’. *Βεᾶρα τσι τρικού ιαρά μούλτου* *κάλντᾶ* ‘το καλοκαίρι που πέρασε ήταν πολύ ζεστό’. *Μούλτου* *κάλντου* *κιρό, νου σι τράτζι* ‘πολύ ζεστός καιρός, δεν υποφέρεται’. *Μάντζα* *ιάστε νίκα* *κάλντᾶ, βα σουφλάρε* ‘το φαγητό είναι ακόμη πολύ ζεστό, θέλει φύσημα’. *Ίτσι μουρί, ιάστε νίκα* *κάλντου* ‘μόλις πέθανε, είναι ακόμα ζεστός’. *Κᾶλντούρᾶ* ‘ζέστη, θερμότητα’. *Μούλτᾶ* *κᾶλντούρᾶ* *έστανου!* ‘πολλή ζέστη φέτος!’. *Κᾶλντουρόσου* ‘θερμός’. *Νκᾶλιτζᾶσκου* ‘ζεσταίνω’. *Σι νκᾶλιτζᾶ* *μάντζα;* ‘ζεστάθηκε το φαγητό;’ ANT. *αράτσε*

‘κρύος, ψυχρός’, *αρκζάρε* ‘κρύο’. ΤΟΠ. *Βάλια Κάλντα* ‘ζεστή κοιλάδα’. Ο γνωστός εθνικός δρυμός της Δυτικής Μακεδονίας. *Κάλντούρα* λέγεται στη Δυτ. Μακεδονία (Εράτυρα) το ζεστό μέρος, όπου συγκεντρώνονται τα πρόβατα για να προστατευτούν από το κρύο. *Λόκρου κάλντου* ‘ζεστός τόπος, απάνεμος’.

[Από το λατ. *caldus* και *caldidus* ‘ζεστός’, *κάλντάρε* ‘καζάνι, θερμαινόμενο μεγάλο δοχείο’.]

Κάλου (ο) ‘άλογο’. *Σι αλινά πρι κάλου σι ασκάπιτά ντίπου ν τζεάνά* ‘ανέβηκε στο άλογο και εξαφανίστηκε πίσω από το βουνό’. *Ντάτσι πρι κάλι σι νου μάκᾱ γκράνου, κᾱ βα κρεάπᾱ* ‘χτυπάτε τα άλογα να μη φάνε στάρη, γιατί θα σκάσουν’. Αυτή την εντολή έδιναν κατά το αλώνισμα. *Ανκᾱλικᾱ πρι κᾱπούλιλι αλ κάλου σι φουτζί κουγία, κᾱ αβεᾱ μάρε κάλε* ‘καβαλίκεψε στα καπούλια του αλόγου και έφυγε γρήγορα, γιατί είχε μεγάλο δρόμο’. Έκφρ. *τρατζι κα κάλου νᾱίντε* ‘τραβάει μπροστά σαν άλογο’. *Μγκεᾱρία ασιᾱ ἀρίκᾱ αρᾱβᾱνι κα κάλου* ‘η γυναίκα αυτή είναι δυνατή και γρήγορη σαν άλογο’. *Φάτσι ίτσι βα κα κάλου κου φᾱᾱ κᾱπέστρου* ‘κάνει ό,τι θέλει σαν άλογο χωρίς καπίστρη’. Είναι αχαλίνωτος στη συμπεριφορά του. *Ιᾱστε τζόνε κα κάλου βαρβάτου* ‘είναι παλικάρι σαν βαρβάτο άλογο’. *Νου βέτζι κᾱ ντα τσᾱρλι κα κάλου;* ‘δεν βλέπεις που χτυπάει τα πόδια σαν άλογο’. *Ιαρά ντάιμα πρι κάλου καβάλα* ‘ήταν πάντοτε στο άλογο καβάλα’ μεταφορ. τα έβλεπε πάντοτε από ψηλά, ήταν υπερόπτης, δεν ήταν λαοφιλής. Δεν έσκυβε να σηκώσει τη σκούφια του. Το αγέρωχο και περήφανο αυτό ζώο είναι ντελικάτο, δεν είναι για φορτίο αλλά για καλούς καβαλάρηδες. Λίγοι μόνο αγωγιάτες στο Λιβᾱδι είχαν άλογο.

Στο κατώγι των παλιών σπιτιών κρέμονται ακόμη γκέμια, σέλες, σπιρούνια, αναβολείς και άλλα χᾱμουρα του αλόγου. Το σκαρί, το τρίχωμά του, η γρηγοράδα, η ευφυᾱ του γοητεύουν τα παιδιά. Το άλογο πρωταγωνιστούσε στα φανταστικά ταξίδια των παιδιών και στα παραμύθια. *Νι αβινάμου κου ούνου κάλου ντι λέμνου, αλᾱγκᾱμου χουᾱρα τούτα* ‘τρέχαμε με ένα ξύλινο άλογο, γυρίζαμε όλο το χωριό’. Τα παιδιά συνομιλούσαν με αυτό, του έδιναν διάφορες εντολές, το συμπονούσαν. Καβαλίκευαν ένα απλό ξύλο – καλάμια δεν υπήρχαν στο χωριό – και με τη φαντασία τους έδιναν βιτσιές του αλόγου τους

και εκείνο σαν τον αρχαίο Πήγασο – το φτερωτό άλογο της μυθολογίας – τους ταξίδευε στις γειτονιές του κόσμου, σε άλλες μυθικές και μακρινές πολιτείες. Μοναχικοί καβαλάρηδες ή παρέες παρέες καλπάζοντας περιδιάβαιναν όλα τα σοκάκια και τους δρόμους του χωριού, αφήνοντας πίσω τους σύννεφα σκόνης, τα χλιμιντρίσματα και το ποδοβολητό τους. Ανηφόριζαν και κατηφόριζαν σε κακοτράχαλους δρόμους. Με τη φαντασία τους έκαναν ταξίδια που δεν τα χωρούσε ο νους τους. Κυνηγούσαν ανεμόμυλους σαν τον Δον Κιχώτη. Άλλοτε έφιπποι με ξύλινα σπαθιά εφομούσαν να καταλάβουν πύργους και κάστρα. Κατά τη μυθολογία ο Βελλερεφόντης ιπεύοντας τον Πήγασο κατόρθωσε να σκοτώσει τη Χίμαιρα, το φοβερό εκείνο τέρας. Ξεπέζευαν κάποτε και κατάκοποι – με κομμένα τα πόδια – έπεφταν ιδρωμένοι και σκονισμένοι στις ζεστές κόχες για να συνεχίσουν τα ταξίδια στα όνειρά τους. *Του βᾶ ντουσίτου, τσι κᾶφτάτζᾶ ακλό λάργκου; -Τσι βα τζίκᾶ τσι κᾶφτάμου, μπᾶνάμου ούνου γίσου. Βᾶ ανκᾶλικᾶμου κάουλου σι βα νι τσέμου ξανά μᾶνε* ‘πού πήγατε, τι ζητούσατε εκεί μακριά;’ ρωτούσαν οι γονείς. ‘-Τι θα πει τι ψάχναμε, ζούσαμε ένα όνειρο. Θα καβαλικέψουμε το άλογο και θα πάμε ξανά αύριο’. Το παιχνίδι είναι πανελλήνιο, παγκόσμιο. Και σήμερα το άλογο πρωταγωνιστεί σε πολλά παιδικά παιχνίδια. Η σύγχρονη τεχνολογία σκότωσε τη δημιουργική φαντασία των παιδιών. Τα καινούρια τεχνικά επιτεύγματα ξεπέρασαν κάθε φαντασία. Τα παιδιά μιας παλαιότερης εποχής θυμούνται εκείνα τα μαγικά ταξίδια που έκαναν σαν καβαλάρηδες στο άγνωστο και ευγνωμονούν τα ξύλινα εκείνα άλογα που είχαν ψυχή και ομορφιά.

[Από το λατ. caballus ‘ίππος αχθοφόρος, καβαλάρης’, πρβ. το καβάλα. *Ιᾶπᾶ* ‘θηλυκό άλογο, φοράδα’ από το λατ. equus, equa.]

Καλόχτουτζου (επίθ.) ‘καλότυχος, μακάριος’. *Καλόχτουτζου, Λέγκου, κου σόμνουλου* ‘καλότυχη, Λέγκω, με τον ύπνο σου, που χορταίνεις ύπνο’. *Καλόχτουτζου κου μπάνα τσι φάτσι* ‘καλότυχος με τη ζωή που κάνεις’. Καλότυχα τα βουνά (*καλόχτουτζου τζεάνιλι*) που γερατειά δεν ξέρουν. ΣΥΝ. *καλότιχου, καλουρίζικου*.

[Από το *καλότυχος, καλοτυχίζω. Καλόχτου* στη Δυτ. Μακεδονία.]

Καλπουζάνου (επίθ.) ‘απατεώνας, κάλπης, λωποδύτης’. *Σι τσι άι μίντια, βα τι αρίντᾶ, βα τι αφούρα, κᾶ ἰάστε καλπουζάνου* ‘να έχεις το νου σου, θα σε εξαπατήσει, θα σε κλέψει, γιατί είναι απατεώνας, κατεργάρης’. *Μτσάνι σι λάργκου ντι όμλου ατσέλου, ἰάστε μάρε καλπουζάνου* ‘λίγα και μακριά από αυτόν τον άνθρωπο, είναι μεγάλος λωποδύτης’. Και στη Δυτ. Μακεδονία λέγεται *καλπουζάνης* ‘ψεύτης, κατεργάρης’. ΣΥΝ. *λουπουδίτου, απατιόνου, πλάνου, μάσκᾶρᾶ, κάλπικου*.

[Από το τουρκ. kalpuzan.]

Κᾶμεᾶσᾶ (η) ‘πουκάμισο’. *Βίνι κου ούνᾶ κᾶμεᾶσᾶ άλμπᾶ γκιργκινάτᾶ σι κου μούλτι κλίνι* ‘ήλθε με ένα πουκάμισο άσπρο, πεντακάθαρο και με πολλά λαγγιόλια’. Το άσπρο, μπουζάτο πουκάμισο των φουστανελοφόρων ήταν σημάδι νοικοκυροσύνης και αρχοντιάς. Το συνηθέστερο δώρο στους γαμπρούς ήταν ένα πουκάμισο. *Νίκα μπάγκᾶ κᾶμεᾶσα ντι λα νούνα* ‘ακόμη φοράει το πουκάμισο της νουνάς’. *Σι αντουνᾶρᾶ μούλτι κᾶμέσι σι βα μπάγκου χέρου* ‘μαζεύτηκαν πολλά πουκάμισα και θα βάλω σίδερο’. *Νου σκουάσι κᾶμεᾶσα ντι πρι νᾶσᾶ* ‘δεν έβγαλε το πουκάμισο από πάνω της’. Το χασεδένιο πουκάμισο (κᾶμεᾶσᾶ) της γιαγιάς ήταν εσωτερικό ένδυμα. Οι άσπρες πουκαμίσεις ως τον αστράγαλο ήταν οι πιτζάμες των ανθρώπων της μικροαστικής και αστικής τάξης του χωριού. *Κᾶμεᾶσᾶ* λέγεται και το δέρμα των φιδιών, επειδή το αλλάζουν. Το χρησιμοποιούσαν για τα χαϊμαλιά. Μεταφορ. *αλᾶξεᾶστι μγκιέρλι κα κᾶμεᾶσᾶ* ‘αλλάζει τις γυναίκες σαν πουκάμισο’. *Τ’ αλάντου ντα σι κᾶμεᾶσα ντι πρι έλου* ‘για τον άλλο δίνει και το πουκάμισο από πάνω του’. Αίνιγμα: *πάτρου φράτσι του ούνᾶ κᾶμεᾶσᾶ* ‘τέσσερα αδέλφια σε ένα πουκάμισο’. Είναι το σκόρδο. *Αντού σι μπάγκου κᾶμεᾶσα τσι λάσι* ‘φέρε να φορέσω το πουκάμισο που έπλυνες’.

[Από το μσν. *καμίσιον* < *camisia*. ΡΑΡ. από το λατ. *camisia*.]

Κᾶνε (ο) ‘σκύλος’. *Κου φᾶρᾶ κᾶνι νου τσᾶνι κουπίε* ‘χωρίς σκυλιά δεν κρατάς κοπάδι’. Άγρυπνοι φρουροί του κοπαδιού διαισθάνονται όλους τους κινδύνους που διατρέχουν και συχνά διακινδυνεύουν. *Χᾶρνέσκου κουπία ντι ζλάκι, ντι λούκι, ντι αφούρλι* ‘φυλάγουν, προστατεύουν το κοπάδι από ζλιάπια, λύκους και από τους κλέφτες’. Οι κτηνοτρόφοι (*πικουράρλι*) φροντίζουν για την τροφή των σκυλιών όπως για τη δική

τους. Το τσίσμα τους ήταν η πρώτη και η τελευταία έγνοια τους κάθε μέρα. Το μέρος όπου κούρνιαζε ο σκύλος είχε τις καλύτερες προϋποθέσεις για να στήσει ο κτηνοτρόφος την καλύβα του. *Άμου μπουόνι κάνι* 'έχω καλά σκυλιά', καμάρωναν. *Αφιερά τι, σι νου απρόκι, κᾶ βα τι μάσκᾶ κάνλι* 'πρόσεξε, να μην πλησιάσεις, γιατί θα σε δαγκάσουν τα σκυλιά'. Κανείς δεν μπορεί να μπει στην επικράτεια των τσοπανόσκυλων (*πικουριρέστι*), ούτε τα σκυλιά από άλλο κοπάδι. Παλεύουν με τους λύκους και γι' αυτό φοράνε στον λαιμό ένα αιχμηρό μεταλλικό περιδέριαι (*γκιουρντάνε*) – *λανάρι* το λένε αλλού – αποτελεσματικό αμυντικό και επιθετικό όπλο. Τα τσοπανόσκυλα τα εκπαιδεύουν από μικρά. Ζουν μαζί με τα αρνάκια για να μάθουν τη ζωή του κοπαδιού. Συλλαμβάνουν τους φόβους του κοπαδιού και από απόσταση. Από τον ήχο των κουδουνιών, από τα βελάσματα.

Τα ασκημένα κυνηγόσκυλα, τα ζαγάρια, συνόδευαν τους κυνηγούς στα κυνήγια τους. Το Λιβάδι είχε πάντοτε καλό κυνήγι. Και τώρα, τον χειμώνα, καταφτάνουν κυνηγοί από διάφορα μέρη της Ελλάδας.

Μεταφορ. *μουρί κα κάνε ντι λα γίνε* 'πέθανε σαν το σκυλί στο αμπέλι'. Δεν ενδιαφέρθηκε κανένας, δεν αναζητήθηκε ποτέ ο ένοχος. *Λου αρκάρᾶ του γκροάπα κα κάνε* 'τον πέταξαν στον τάφο σαν σκυλί'. *Φιτσόρι, κάνι νου άρε* 'παιδιά, σκυλιά δεν έχει'. Δεν έχει οικογενειακές υποχρεώσεις. *Ιάστε κάνε λα λούκρου* 'είναι σκυλί, σκληρός στη δουλειά'. Σημαίνει και ανάλγητος. *Νου βέτζι κᾶ χᾶρνεάστι κα κάνε ντι γκρέκου;* 'δεν βλέπεις που παραφυλάει, που περιμένει να φάει ή να του δώσεις κάτι σαν χωριάτικο σκυλί;' Είναι νηστικός, ζητιάνος. *Αστεάπτᾶ κα κάνε ντι λα τζάρου* 'περιμένει όπως το σκυλί το τυρόγαλο'. *Ντα κα κάνε* 'χτυπαεί σαν σκυλί, δυνατά, λυσασμένα'. *Ατσιά τσι νι άι αντράτᾶ νου ου μάκᾶ νε κάνλι* 'μου έχεις κάνει κάτι απαράδεχτο, πρόστυχο'. *Λουκρεάτζᾶ κα κάνε σι μάκᾶ κα ντόμνου* 'δουλεύει σαν σκυλί και τρώει σαν αφεντικό'. *Κάνε!* Έχει όλες σχεδόν τις μεταφορικές σημασίες που έχει και η ελληνική λέξη σκυλί. *Λισιάρκου κάνε* 'λυσασμένο σκυλί'. *Κᾶτσάου* 'σκύλα'. Συνηθισμένος χαρακτηρισμός. *Κᾶτσάου!* 'σκύλα!'. *Κᾶτσᾶλου* 'κουτάβι'. ΠΑΡ. *ακλό ίου μάκᾶ κάνλι, ακλό αλάτρά* 'εκεί που τρώει το σκυλί, εκεί γαυγίζει'.

[Από το λατ. canis.]

Κάνιστεᾶλᾶ και **κάνιστρά** (η) ‘πανέρι, κανίστρι’. Πανέρι πλεγμένο με βέργες οξιάς ή καλάμια. Τα πουλούσαν πλανόδιοι τσιγγάνοι και εκεί έβαζαν το ψωμί, τα δώρα για γιορτές, γάμους και γεννητούρια. Εκεί και τα πολύχρωμα κουβάρια, τα μασούρια που έμπαιναν στη σαΐτα του αργαλειού για να παντρέψει το νήμα με το στημόνι. Μέσα στο πανέρι (κάνιστεᾶλα) χόρευαν τα πολύχρωμα κουβάρια, καθώς έδιναν το νήμα τους στις μεγάλες βελόνες της πλέχτρας, της νοικοκυράς στα μεγάλα της νυχτέρια. *Μπαῶλτεᾶστι σῖ γκλένλι ανσάρου του κάνιστεᾶλα* ‘πλέκει και τα κουβάρια χορεύουν στο πανέρι’. *Μπαῶγκάσι κουμάτα του κάνιστεᾶλα*; ‘έβαλες το ψωμί του μνημόσυνου στο πανέρι;’. Με αυτό το μοίραζαν στους συγγενείς και φίλους του μακαρίτη ως πρόσκληση για το μνημόσυνο. Στις μεγάλες κανίστρες έβαζαν και τα ζεστά καρβέλια του ψωμιού μόλις τα έβγαζαν από τον φούρνο, τις λειτουργιές για την εκκλησία και τα αρτοσκευάσματα, περίτεχνα διακοσμημένα, για τα δώρα του νουνού ή το κανίσκι (κάνίσκου) της νύφης. Εκεί τα λουλούδια και ο βασιλικός του Σταυρού, εκεί και τα κόλυβα. *Αντρεᾶψισῖ κάνιστεᾶλα τ’ λα νούνλου, τ’ λα μβεᾶστα*; ‘ετοίμασες το πανέρι με τα δώρα για τον νουνό, για τη νύφη;’.

[Από το μεταγ. λατ. canistellus, ιταλ. canistello, που προέρχεται από το λόγ. και αρχ. κάνιστρον, λατ. caneus.]

Κάντικου (ο) ‘τραγούδι’. *Κάντᾶ σόῖ ντι σόῖ κᾶντιτσι* ‘τραγουδούσαν λογιών λογιών τραγούδια’. *Κᾶντικλου αλ Ντούλα μι ντράρι μούλτου* ‘το τραγούδι του Ντούλα με πονάει πολύ’. *Ακᾶτσᾶ σῖ κᾶντᾶ ούνου βέκλιου κᾶντικου σῖ νου ασκᾶπά* ‘άρχισε να τραγουδάει ένα παλιό τραγούδι και δεν τελείωνε’. Το τραγούδι και στο Λιβᾶδι, όπως σε όλα τα μέρη της Ελλάδας, συνοδεύει όλες τις φάσεις της ζωής του ανθρώπου, όλες τις εκδηλώσεις και τα ποικίλα συναισθήματά του: νανουρίσματα, τραγούδια της αγάπης και του γάμου, της τάβλας και της στράτας, της ξενιτειάς και της δουλειάς, κλέφτικα και ιστορικά, σατιρικά, μοιρολόγια και μακρόσυρτες παραλογές (μπαλάντες). Τα χορευτικά συνόδευαν όλα τα βήματα και λάμπρυναν τα πανηγύρια. Τα χορευτικά τραγούδια έχουν ένα προνόμιο. Αρκετά δημοτικά τραγούδια έχουν περάσει στη λησμονιά. Με τον χρόνο τα ξέχασαν οι άνθρωποι, αν και μερικά ήταν από τα καλύτερα. Τα χορευτικά είναι προορισμένα να

ζήσουν, γιατί οι άνθρωποι δεν θα παύσουν ποτέ να χορεύουν. *Κου φάρᾶ κᾶντικου σι κόρου πανηγύρου νου σι φάτσι* ‘χωρίς τραγούδι και χορό πανηγύρι δεν γίνεται’. *Κᾶντικου ντούλτσιου σι ντουρούτου* ‘τραγούδι γλυκό και πονεμένο’. *Βουζιά κᾶντιτςλι τ’ Στᾶ-Μᾶρίε, λα Χαϊντᾶρε σι λα Σάλτσι* ‘βούιζαν τα τραγούδια της Παναγίας, στο Χαϊντᾶρι και στο Σάλτσι’.

Τα τραγούδια που τραγουδιούνταν ή τραγουδιούνται ακόμη στο Λιβᾶδι έχουν καταγραφεί (Ράπτης, 1977) και αρκετά είναι γνωστά ιδιαίτερα στη Δυτ. Μακεδονία και την Ήπειρο. Ελάχιστα τραγουδιούνται στα ΚΒ. Στα ελληνικά παλαιότερα τα τραγουδούσαν και όσοι γνώριζαν ελάχιστα ή καθόλου ελληνικά. Είναι πολύ ενδιαφέρον θέμα για μελέτη. Από τα 120 δημοτικά της συλλογής του Ράπτη, παλαιότερα και νεότερα, μόνον 9 (εννιά) είναι βλάχικα. Ο Weigand που επισκέφτηκε το Λιβᾶδι (1866) καταγράφει 17 τραγούδια από τα οποία σήμερα μόνο 2 – 3 γνωρίζουν ηλικιωμένες γυναίκες. Ο ίδιος ο Weigand που στον δεύτερο τόμο (2001) περιλαμβάνει συλλογή βλάχικων τραγουδιών, παραμυθιών, παροιμιών και αινιγμάτων από διάφορες βλαχόφωνες περιοχές, ομολογεί ότι οι Αρμάνοι τραγουδούν μόνο ελληνικά. “Η αναγέννηση του δημοτικού βλάχικου τραγουδιού στα βόρεια της περιοχής είναι μόνο επιφανειακή και οφείλεται στην εθνικιστική κίνηση της τελευταίας δεκαετίας ... Είναι τεχνητή και γι’ αυτό δεν μπορεί να διατηρηθεί για πολύ”.

Κίνησαν τα καράβια (καραβάνια) τα Ζαγοριανά,

κίνησε και ο καλός μου να πάει στην ξενιτιά (Δημοτικό)

Την ξενιτιά τη γνώρισαν οι νέοι του Λιβαδίου αρκετά νωρίς. Αρκετοί βρέθηκαν στην Αμερική ήδη από το 1870 περίπου και αργότερα. *Κᾶντᾶρε* ‘τραγούδι, τραγούδημα’. *Αβτζίμου κᾶντᾶρι, κινσί νούμτα* ‘ακούσαμε τραγούδια, κίνησε, άρχισε η πομπή του γάμου’. *Κᾶντου* ‘τραγουδώ’. *Κᾶντᾶ μούλτου λούμια λα μα βέκλιλι άνι* ‘τραγουδούσε πολύ ο κόσμος στα πιο παλιά χρόνια’.

[Από το λατ. *canto* και *cano* ‘τραγουδώ’, *cantus* ‘τραγούδι’, *καντάδα*.]

Κᾶντου (ρ) ‘πέφτω’. *Κᾶτζούι ντι πρι ουμπόρου* ‘έπεσα από το ντουβᾶρι’.

Πίτα ντι λάπτε λι κᾶτζού γκρεᾶου ‘η γαλατόπιτα του έπεσε βαριά’.

Στραπίε σι κάντᾶ σι τι ἄρντᾶ ‘αστραπή να πέσει να σε κάψει’. Έκφρ. *ίου* κάντι *χουάρα* αβροάστρα; ‘πού πέφτει, βρίσκεται το χωριό σας;’. Φιτσόρλου *κᾶτζού* του *μάρε* βρεάρε, *ντόρου* ‘το παιδί ερωτεύτηκε πολύ’. *Ακᾶτσᾶρά* σι κάντᾶ *ντουφέκι* ‘ἄρχισαν να πέφτουν ντουφεκιές’. *Κᾶτζού* *νιπουτούτου* ‘έπεσε ἄρρωστος’. *Γκράιλου* *κᾶτζού* *γκρέου* ‘ο λόγος έπεσε βαρύς’. *Κᾶτζούρά* *ναφουάρά* ‘φτώχευσαν, απέτυχαν’. *Κᾶτζούρά* *τούτσι* *πρι* *μίνε* ‘έπεσαν επάνω μου’. Μεταφορ. *Κᾶτζούρά* *μούλτου* *λα* *όκλι* *νι* ‘έπεσαν στα μάτια μου, στην εκτίμησή μου’. *Νου* *λι* *κᾶντιᾶ* *φεάτα* *ασιᾶ* ‘δεν του έπρεπε, δεν του ταίριαζε αυτό το κορίτσι’. *Νι* *κᾶτζού* *κίκουτᾶ* ‘ζήλεψα, πικράθηκα πολύ’. *Γκράιλου* *αλέι* *νου* *κάντι* *μπάντε* ‘ο λόγος της είναι σοβαρός και πιάνει τόπο’. *Τσι* *βᾶ* *κάντι* *ντι* *κᾶτούνα* *αλ* *τάτᾶ*; ‘τι σας ανήκει από την περιουσία του πατέρα;’. *Κᾶτζούι* *ριτζεάου* ‘έπεσα γονυπετής παρακαλώντας’. *Κᾶτζούτου* ‘πεσμένος, εξουθενωμένος’. *Παρακάντου* ‘πέφτω πολύ εύκολα, ξεπέφτω πολύ’. Υπάρχει και το *σκάντου* ‘καταρρέω, ξεπέφτω οικονομικά και σωματικά’, *σκᾶτζού* *κου* *λούκρουλου* ‘ξέπεσε με τη δουλειά του, φτώχευσε. *Σκᾶτζού* *πάπλου* ‘κατέρρευσε ο παππούς σωματικά’. *Σκᾶτζούτου* ‘ξεπεσμένος’. *Κᾶντεάρε* ‘πέσιμο’.

[Από το λατ. *cado* ‘πέφτω’, *excado* ‘ξεπέφτω’.]

Καντσιβά (επίρρ.) ‘τίποτε εντελώς, καθόλου’. *Νου* *φάκου* *τσιβά*, *καντσιβά* ‘δεν κάνω τίποτε, εντελώς τίποτε, είμαι άνεργος, αργόσχολος’. *Νου* *άμου* *τσιβά*, *καντσιβά*, *τσι* *σι* *σι* *ντάου* ‘δεν έχω τίποτε, εντελώς τίποτε, τι να σου δώσω’. *Αβτζίσι* *τσιβά* *μπότσι* *φιτσουρέστι*; - *καντσιβά* ‘άκουσες τίποτε φωνές παιδικές; - τίποτε εντελώς’. Πρβ. το νεοελλην. (ιδιωμ.) *καντίποτα*.

[Από το νεοελλην. *καν* + *KB* *τσιβά* ‘τίποτε, κάτι’. *Αφλάσι* *τσιβά*; ‘βρήκες κάτι;’ - *καντσιβά*.]

Κᾶπέστρου (το) ‘καπίστρι’. *Τράτζι* *ιάπα* *ντι* *του* *κᾶπέστρου* ‘τραβάει τη φοράδα από το καπίστρι’. *Κιρντού* *κᾶπέστρουλου* *αλί* *μούλᾶ* ‘έχασε το καπίστρι του μουλαριού’. *Λιγκάσι* *γουμάρλου* *κου* *κᾶπέστρου*; ‘έδεσες το γάιδαρο με καπίστρι;’. Αποτελείται από δερμάτινες λουρίδες, πιάνει όλο το μούτρο του ζώου που οδηγείται με σχοινιά. Με το καπίστρι έδεναν και πολλά ζώα μαζί κατά την πορεία ή το έδεναν στο σαμάρι και το ζώο απερίσπαστο πήγαινε μόνο του στον προορισμό. Μεταφορ.

φιτσόρλι βόρου κᾶπέστρου ‘τα παιδιά θέλουν καπίστρι, έλεγχο’. Δεν πρέπει να αφήνονται ξεκαπίστρωτα. Μυκεᾶρια λου μπᾶγκᾶ κᾶπέστρου ‘η γυναίκα του έβαλε χαλινάρι, τον κάνει ό,τι θέλει, του επιβάλλεται απόλυτα’. Το καπίστρι και την όλη σαγή του ζώου τα κατασκεύαζαν οι σαμαράδες, ένα επάγγελμα που πάει να χαθεί. Την τέχνη αυτή την υπηρέτησαν παλαιότερα αρκετοί σαμαράδες που έντυναν τα ζώα σαν νύφες. Γκέμε ή χᾶλινό λέγεται το ηνίο, το μεταλλικό εξάρτημα που τοποθετούν στο στόμα του αλόγου για να το συγκρατεί και να το κατευθύνει ο καβαλάρης. Κᾶπιστρουσέσκου ‘καπιστρώνω’, κᾶπιστρουσίρε, κᾶπιστρουσίτου.

[Καπίστρι < μσν. καπίστρι(ν) < ελνστ. καπίστριον < λατ. capistrum.

Νεοελλην. καπιστρώνω, καπίστρωμα.]

Κᾶπιστεᾶρε (η) ‘σκάφη όπου ζυμώνεται το ψωμί’. Ἄμου μπᾶγκᾶτᾶ φᾶρίνᾶ του κᾶπιστεᾶρια σι φριμίτου ‘έχω βάλει αλεύρι στη σκάφη για να ζυμώσω’. Ουμπλούι κᾶπιστεᾶρια κου φᾶρίνᾶ, άστᾶτζᾶ αβέμου φριμτᾶρε ‘γέμισα στη σκάφη με αλεύρι, σήμερα έχουμε ζύωμα’. Χρησίμευε και σαν κούνια, σαρμανίτσα μωρού. Πλᾶντζι τσούπλου του κᾶπιστεᾶρια ‘κλαίει το μωρό στη σκάφη’. Μεταφορ. μυκεᾶρε κα κᾶπιστεᾶρε ‘φαρδιά, πολύ χοντρή γυναίκα’. Στο Νυμφαίο της Φλώρινας το αμπάρι με το αλεύρι έκλεινε επάνω με μια ξύλινη κατασκευή σαν σκάφη που την έλεγαν κᾶπιστεᾶρε.

[ΝΙΚ. από το λατ. capisterium ‘είδος κόσκινου’. Ορθότερη είναι η άποψη του Κατσάνη που πιστεύει ότι προέρχεται από το σκαφηστήριο.]

Κάπου (το) ‘κεφαλή, κεφάλι’. Μι ντουρού κάπλου ντι κούτι τουρτουρίσι, ντι κούτι κᾶντάσι ‘μου πόνεσε το κεφάλι με όσα τουρτούριδες, με όσα τραγούδηδες (μου έψαλες)’. Νι άρντι κάπλου κα γάστρᾶ ‘μου καίει το κεφάλι σαν γάστρα’. Ούνου κάπου άμου, τσι σι αντάρου; ‘ένα κεφάλι, ένα μυαλό έχω, τι να κάνω;’. Μι ντοᾶρι κάπλου ‘μου πονάει το κεφάλι’. Πόσα κεφάλια (κάπιτι) γελάδια έχεις; Μεταφορ. νι ου ντεάντι ν κάπου ‘μου την έδωσε στο κεφάλι, πήρα ανάποδες, με πείραξε το ποτό’. Αντράι ούνου κάπου αέρι σεᾶρᾶ! ‘έκανα ένα κεφάλι χθες το βράδυ!’. Μέθυσα. Έκφρ. κάπου γκρόσου, κάπου ντι αρουκᾶ, κάπου ντι τούρνᾶ ‘χοντροκέφαλος, αγύριστο κεφάλι’. Τάλιου κάπλου! ‘κόβω το

κεφάλι μου!'. Ντάου κάπλου πρι ουμπόρου 'χτυπώ το κεφάλι μου στο ντουβάρι'. Κάπου κλουκουτίου 'ταραγμένο κεφάλι, ασταθές μυαλό'. Κάπου ντι τόρτου 'κεφάλι από νήμα, κούφιο, ελαφρό'. Τιφλαμάρα τσ'ν κάπου 'τυφλαμάρα στο κεφάλι σου'. Κάπου ντι τσόκου 'χοντροκέφαλος'. Λέγεται και κάπου ντι ντάγκᾶ. Σι αλινᾶ σάντζιλι ν κάπου 'ανέβηκε το αίμα στο κεφάλι'. Ιάστε ούνου κάπου μα λούγκου 'είναι ψηλότερος ένα κεφάλι'. Νου μούτου κάπου λα λούκρου 'δεν σηκώνω κεφάλι στη δουλειά'. Έχει σχεδόν τις ίδιες σημασίες με τα νεοελλην. κεφαλή και κεφάλι.

Κάπιου 'κουρεύω τα πρόβατα στο κεφάλι και το λαιμό'. Από το κάπου προέρχονται οι λέξεις κᾶπιτάνου 'καπετάνιος', κᾶπιτανάτᾶ 'καπετανάτο, οπλαρχηγία', κᾶπιτάλιου 'το κεφάλαιο, η σιρμαγιά του έμπορου', κᾶπιτούνιου 'προσκέφαλο', κᾶπίτσου 'σωρός χόρτων'. Κᾶπουτίκου υποκορ. 'κεφαλάκι', κᾶπιτίτσου υποκορ. 'κορυφούλα, κεφαλάκι, ακρούλα'. Κᾶπιτίσλου ντι λίμπα βα νθεᾶμᾶ τᾶλξᾶρε 'η ακρούλα της γλώσσας θέλει λίγο κόψιμο, λέει λόγια παραπανίσια και πικρά'. Καπούτκας (παρατσούκλι) 'κεφάλας' και 'καπετάνιος', Καπόνας. ΕΠ. Καπαώνης. ΤΟΠ. Κάπλου αλ Γκόγκου. Έχει ενδιαφέρουσα λαϊκή παράδοση.

[Από το λατ. carut, caritis 'κεφαλή, κεφάλι', ιταλ. caro.]

Κάπρᾶ (η) 'γίδα'. Του πάστι κᾶπριλι; 'πού βοσκᾶς τα γίδια;'. Λα κουπία αμᾶ σούντου ντεαντούνου κᾶπρι σι ὀι 'στο κοπάδι μου είναι μαζί γίδια και πρόβατα'. Κάπρᾶ σιούτᾶ 'γίδα χωρίς κέρατα'. Σιούτα κάπρα νου ᾶρε ιλικίε 'η γίδα χωρίς κέρατα δεν έχει ηλικία', γιατί στα κέρατα της γίδας, με μια γραμμή κάθε χρόνο, εγγράφεται η ηλικία της'. Κάπρᾶ κᾶνούτᾶ 'γίδα ψαριά', ίσως από εδώ το ΕΠ. Κανώτας. Στο Λιβᾶδι υπάρχουν σήμερα περίπου 45.000 γιδοπρόβατα, παλαιότερα υπήρχαν περισσότερα. Σε αυτό, εκτός από την παραδοσιακή ενασχόληση μεγάλου μέρους των κατοίκων με την κτηνοτροφία, συντελούν και τα πολλά και πλούσια βοσκοτόπια που απλώνονται σε πολλά τετραγωνικά χιλιόμετρα. Ο Πόλεμος, η Κατοχή, οι μεταπολεμικές περιπέτειες και η αστικοποίηση συντέλεσαν στη μείωση της κτηνοτροφίας, παραμένει ωστόσο βασικός παράγων της οικονομίας. Η γίδα είναι ανήσυχο και αεικίνητο ζώο, τόνικᾶ κάπρᾶ, θεαματικός

ακροβάτης στα πιο απόκρημνα μέρη και στα απότομα φαράγγια. Γαντζώνονται και ισορροπούν παντού. Είναι οι διάβολοι του κοπαδιού και οι γιδοβοσκοί πρέπει να ξέρουν τις συμπεριφορές τους, την απειθάρχητη, την άναρχη τακτική τους. Η γίδα τα καλοκαίρια διαλέγει μόνη της το γρέκι για να αναπαυτεί. Σε γοητεύουν η ανυποταξία, η ανεξέλεγκτη ανεξαρτησία, το ριψοκίνδυνο, το ασυμβίβαστό τους με την κλεισούρα. Έκφρ. *κάπρα μπεάσα σι ουάια σι αρουσουνεάτζα* 'η γίδα κλάνει και το πρόβατο ντρέπεται'. *Τώρα λι βίνιρά κάπριλι, τώρα λι βίνι κάλξα σι ου αντάρα* 'τώρα του ήλθε το μυαλό, η έμπνευση να το κάνει'. *Μαύρα και ανήσυχα γίδια κατεβαίνουν την κελαϊδούσα ρεματιά.* Σε κοιτάζουν στα μάτια με το ανήσυχο βλέμμα τους.

Είναι πιο δύσκολη η τέχνη του γιδοβοσκού (*κάπράρου*). ΠΑΡ. *ό,τι κάνει η γίδα (ίτσι φάτσι κάπρα) στο πουρνάρι, το βρίσκει στο τομάρι (κεάλε).* Οι άνθρωποι δεν μπορούν να κρύψουν τις ανομίες τους. Για όλα αργά ή γρήγορα έρχεται η αποκάλυψη και η πληρωμή. Μεταφορ. *τσι τι τούμισιρά κα κάπρά;* 'γιατί σε κούρεψαν σαν γίδι, με πολύ κοντό και άσχημο μαλλί;'. *Παλιουκάπρά ή παλιουκουσόρα* 'παλιόγίδα'. Λέγεται για γυναίκα υπερβολικά ανήσυχη και αεικίνητη, εξαιρετικά ζωηρή. *Ατσιά νου ιάστε φεάτα, ιάστε κάπρά* 'αυτό δεν είναι κορίτσι, είναι γίδα'. Ανήσυχο, ανυπότακτο. *Κάπρινά* 'γιδόμαλλο'. Κατάλληλο για την αδιάβροχη κάπα, τα σκουτιά, τα σαμαροσκούτια των ζώων και για άλλα υφαντά. Εδώ και πολλά χρόνια τα περίφημα αγγλικά κασμίρια κατασκευάζονται από γιδόμαλλο. *Κάπράρου* 'γιδοβοσκός'. *Κάπράρου κου κάπριλι σι ουϊάρλου κου όλι* 'ο γιδοβοσκός με τις γίδες και ο βοσκός των προβάτων με τα πρόβατα'. Ο στριφοκέρατος τράγος, ο προστάρης των γιδιών, λέγεται *τσάπου*. Γλωσσοδέτης: *κάλκα κάπρα, κρεάπα κεάτρα* 'πατάει η γίδα, σκάζει η πέτρα'. Καλή άσκηση σωστής εκφοράς του λόγου. Πολλοί γλωσσοδέτες στην ελληνική και την ΚΒ δοκιμάζουν την επιμονή των παιδιών και ασκούν τον λόγο τους. *Έντου* 'κατσικάκι', *βιτούλιου* 'κατσικάκι ενός χρόνου', *κάπρικά* υποκορ. 'γιδούλα'. ΕΠ. *Καπρίνης*.

[Από το λατ. *capra* που πέρασε στις ρωμανικές γλώσσες.]

Κάρारे (η) 'δύσβατο μονοπάτι, ατραπός'. *Κουπία αφλά κάρारे σι βίνι* 'το κοπάδι βρήκε μονοπάτι και ήλθε'. *Λουάι κάράρια σι ισάι ν τζεάνά*

‘πήρα το στενό μονοπάτι και βγήκα στο βουνό’. *Αλᾶσᾶρᾶ κάλεα σι λουᾶρᾶ κᾶράρια* ‘άφησαν τον δρόμο και πήραν το μονοπάτι’. Αυτό το μονοπάτι (*αέστᾶ κᾶράρια*) σε βγάζει στη Σμίξη και στη Φτέρη. Μεταφορ. *κιρντού νέστι άνι αλά αφλᾶ κᾶράρια* ‘έχασε κάποια χρόνια εδώ και εκεί, τα σπατάλησε χωρίς σκοπό, αλλά τελικά βρήκε τον δρόμο του, πήρε την απόφαση και έδωσε λύση’. *Κου νιπουτεᾶρια τρικούσι αράου κᾶράρε* ‘με την αρρώστια πέρασες κακό και δύσβατο μονοπάτι’. ΠΑΡ. *λούπλουλου βέτζι κᾶράρια κάφτσᾶ*; ‘βλέπεις τον λύκο, το μονοπάτι ζητάς;’. ΣΥΝ. *κάλε* ‘δρόμος’.

[Από το λατ. *carraria* (*carrus*, -i ‘κάρρο, αμάξι’). Τουρκ. *carar*, νεοελλην. *καράρι*.]

Κᾶρβάνε (το) ‘καραβάνι’. *Κᾶρι νκισί κᾶρβάνια του αράδᾶ ντι βᾶρᾶ τσιντζᾶτσι μούλι, νου αστουμουτσι πάνᾶ σι ατζούνγκᾶ ν Σαρούνᾶ* ‘σαν ξεκίνησε το караβάνι στη σειρά από περίπου πενήντα μούλες, δεν σταμάτησε ώσπου να φτάσει στη Θεσσαλονίκη’. *Ανγκᾶτάνου, σι νου κᾶρᾶ κᾶρβάνια ντι αφούρλι!* ‘προσοχή, να μην χαθεί το караβάνι από τους ληστές!’. Ταξίδευαν ομαδικά και για λόγους ασφαλείας. *Φιτσόρλου ἰάστε νίκα νίκου, νικόπτου σι νου φᾶτσι τ’ κᾶρβάνε* ‘το παιδί είναι ακόμη μικρό, ανώριμο και δεν κάνει για караβάνι’. Οι μεταφορές παλαιότερα και το εμπόριο γίνονταν με μικρά και μεγάλα караβάνια ζώων. Κάποια Λιβαδιώτικα караβάνια έμπαιναν σε μεγαλύτερα ἄλλα που ξεκινούσαν από τη Θεσσαλονίκη και έφταναν σε εμπορικά κέντρα της Δυτικής Ευρώπης. Μετέφεραν κυρίως τα Λιβαδιώτικα σκουτιά. *Ούνᾶ κᾶρβάνε ντι μούλι αβεᾶ νκᾶρκᾶτᾶ κάσλου ντι λα κᾶσᾶρε* ‘ένα караβάνι από μούλᾶρια είχαν φορτώσει το τυρί από το τυροκομείο’.

Το Λιβᾶδι πάντοτε διέθετε πολλά ζῶα και ο αγωγιατισμός ήταν ένα από τα κυριότερα επαγγέλματα (βλ. *αγουγιᾶτου*). Στάθμευαν και διανυκτέρευαν στο ύπαιθρο ή στα διάφορα χάνια (βλ. *χάνε*). *Νκᾶρκᾶ μούλιλι κου κάσου, κου πᾶτάτᾶ σι νκισιᾶ σι λι βίντᾶ* ‘φόρτωναν τα μούλᾶρια με τυρί, με πατάτα και ξεκινούσαν να τα πουλήσουν’. *Κᾶρβᾶνλι σι τουρνᾶ ν χουᾶρᾶ κου φουρτίε, κου ντισᾶτζι μπλίλι ντι φλουρίι* ‘τα караβάνια επέστρεφαν στο χωριό με φορτίο, με δισᾶκια γεμάτα φλουριά’. Ήταν εποχές που άνθιζε το εμπόριο και κάποιοι

έμποροι της μεγάλης κωμόπολης είχαν πλουτίσει. Σήμερα πολλά ζώα (πράβντι) έχουν οι κираτζήδες που δουλεύουν με τους δασεργάτες σε διάφορα δάση της χώρας. Οι καιροί άλλαξαν. Καραβάνια από μεγάλα και μικρά ιδιωτικά αυτοκίνητα ανηφορίζουν στο Λιβάδι. *Κᾶρβᾶνάρου* ‘καραβανάρης’. *Κᾶρβᾶνάρλου τραῦτζιά νᾶίντε σῖ ντι νᾶπόι βινιά μούλιλι νκᾶρκάτι, κου κλόπουτλι κα κᾶμπᾶνι* ‘ο καραβανάρης τραβούσε μπροστά και από πίσω έρχονταν τα μουλάρια φορτωμένα, με κουδούνια σαν καμπάνες’. *Κᾶρβᾶνάρλι ατσέλι αλᾶσάρᾶ ανάμε* ‘οι καραβανάρηδες εκείνοι άφησαν φήμη, όνομα’. Σε ένα γαμήλιο τραγούδι που τραγουδιέται και στο Λιβάδι υπάρχει και ο στίχος “κίνησαν τα καράβια τα Ζαγοριανά”. Τα καραβάνια από τα Ζαγόρια της Ηπείρου.

[*Καραβάνι* < μσν. *καραβάνι* < περσ. *kārwān*. Ίσως πέρασε μέσω του γαλλ. *caravane* και του ιταλ. *caravana*. *Καραβανσαράι* ‘κατάλυμα για ταξιδιώτες και τα υποζύγια των καραβανιών’.]

Κᾶρδᾶρε (η) ‘δοχείο που χρησιμοποιούν κυρίως για το άρμεγμα των προβάτων, καρδάρα’. *Ουμπλούι ντόι κᾶρδᾶρι κου λάπτε* ‘γέμισα δύο καρδάρια με γάλα’. Συνηθέστερα το λένε *γκᾶλεᾶτᾶ* ‘(βλ. *γκᾶλεᾶτᾶ*). Με το καρδάρι – χωρητικότητας 16 οκάδων – μετρούσαν το γάλα και άλλα υγρά. Πουλούσαν το γάλα ή το μοίραζαν στους κτηνοτρόφους, όταν δημιουργούσαν μικρούς άτυπους συνεταιρισμούς (*τσιτᾶλι*). Τα καρδάρια (*κᾶρδᾶρι*) είχαν δυο λαβές, η μια ήταν ημικυκλική για την ευκολότερη μετακίνησή τους. Τα κρεμούσαν απο τα κοτσάκια του σαμαριού των ζώων και τα μετέφεραν. Καμιά φορά από το πολύ ταρακούνημα το γάλα πύτιαζε στο δρόμο και γινόταν τυρί.

[ΝΙΚ. από το λατ. *caldarium* > μσν. *καλδάριον*, νεοελλ. *καλδάρι*. Πιθανόν όμως να προέρχεται από το *κάδος*, υποκορ. *καδάριον*, *καλδάριο* (Ανδριώτης).]

Κᾶρλεᾶγκᾶ (η) ‘τα τρία Σάββατα πριν από την Αποκριά, της Αποκριάς και μετά την Αποκριά’. *Αβέμου Κᾶρλεᾶγκᾶ σῖ βα νῖ τσέμου ν’ τζεᾶνᾶ λα μόρτσι* ‘έχουμε Ψυχοσάββατο και θα πάμε στο κοιμητήριο, στους νεκρούς’. *Κάθι άνου λι αντραῖμου κᾶρλεᾶγκᾶ* ‘κάθε χρόνο του κάνουμε μνημόσυνο το Ψυχοσάββατο’. Είναι τα μεγάλα Ψυχοσάββατα, “των ψυχών”, και λαϊκότροπα Ψυχός. Με συλλείτουργα, παχίδες (κόλλυβα)

και δεήσεις οι άνθρωποι θυμούνται τα αγαπημένα τους πρόσωπα που έφυγαν. Οι μαυροφορεμένες γυναίκες κατηφορίζουν προς τα κοιμητήρια στην άκρη του χωριού και με τρισάγια, προσφορές και λουλούδια, θρηνούν για τον χαμό τους και δέονται για τις ψυχές τους αλλά και για τη δική τους εξιλέωση και συγχώρεση. *Μγκέρλι κάντά πρι μόρτου, μιργιουλουζιά* ‘οι γυναίκες τραγουδούσαν πάνω στον νεκρό, μοιρολογούσαν’. Εκεί, στη μεγάλη αυλή της ειρήνης, αρχίζει και ο μακρόσυρτος θρήνος που σαν βοή άλλου κόσμου ανεβαίνει και απλώνεται σε όλο το χωριό. *Λέλε μούμᾶ, λέλε τάτᾶ, λέλε χίλια, χίλιε, λέλε φράτε, λέλε μ’*. *Ελελεύ, ελελελεύ* και *λελέ, λελέ*. Ο πανάρχαιος θρήνος. Οι νεκροί πεθαίνουν, όταν οι ζωντανοί αποφασίζουν να τους λησμονήσουν. *Λι αντούσιμου τούτσι αμίντε σι πλάμισιμου μούλτου* ‘τους θυμηθήκαμε όλους και κλάψαμε πολύ’. *Κούντου αβέμου Καρλεάγκᾶ νι θιμισίμου κούτᾶ λούμε φουτζί, κούτσι ανόστρι νι αλάσᾶρᾶ σᾶνᾶτάτε* ‘όταν έχουμε Ψυχοσάββατο, θυμούμαστε πόσοι άνθρωποι έφυγαν, πόσοι δικοί μας μάς αποχαιρέτησαν’. Τα Ψυχοσάββατα είναι στην περίοδο της Σαρακοστής και η αποχή από το κρέας είναι επιβεβλημένη (βλ. *Ρουσάλε*).

[ΝΙΚ. από το λατ. caro, carnis ‘κρέας’ και το ligare ‘δέσιμο, απαγόρευση’. Από το λατ. carnem levare προέρχεται η ιταλ. carnevale (καρναβάλι) που σημαίνει αποχή από το κρέας. *Κᾶσλεάγκᾶ* ‘η τυρινή Αποκριά’ (casum ligare). Πρβ. το *Απόκρεω* ή *Αποκριά* (από + κρέας).]

Κᾶρλίγκου (το) ‘γκλίτσα του τσομπάνη, κλούτσα’. *Κᾶρλίγκου πικουρέσκου* ‘αυθεντική τσομπάνικη γκλίτσα’. *Τούτσι πικουράρλι άου κᾶρλίγκου ντι κόρνου* ‘όλοι οι βοσκοί έχουν γκλίτσα από κρανιά’. *Κου κᾶρλίγκου αουρλά λούπλου σι αντουνά κᾶπριλι* ‘με τη γκλίτσα έδιωξε τον λύκο και μάζεψε τα γίδια’. *Κου κᾶρλίγκου σι χᾶρνί, κούντου κᾶνλι σι αλάσᾶρᾶ πρι έλου* ‘με τη γκλίτσα προστατεύτηκε, όταν τα σκυλιά ρίχτηκαν επάνω του’. *Κα σι λεάου κᾶρλίγκλου!* ‘αν πάρω τη γκλίτσα!’ (απειλή). *Λο κᾶρλίγκλου σι τᾶμπάρια σι φουτζί* ‘πήρε τη γκλίτσα και την κάπα και έφυγε’. *Σουάρλε σι αλινᾶ τρέι καρλίτζι ανάλτου* ‘ο ήλιος ανέβηκε τρεις γκλίτσες ψλά’.

Η πρόσθετη λαβή σε σχήμα σίγμα είναι ένα καλό δείγμα λαϊκής ξυλογλυπτικής. Στη χειρολαβή οι βοσκοί σχεδιάζουν φίδια, λιοντάρια, ήλιους και φεγγάρια, λουλούδια. Η μικρή επιφάνεια χωρούσε πολλά από τη δημιουργική τους φαντασία. Η γκλίτσα είναι το σύμβολο του βοσκού, ο σύντροφός του και το καμάρι του. Μαζεύει όσα ξύλα του αρέσουν και διαλέγει εκείνο που του ταιριάζει για κάθε είδος που θα σκαλίσει. Η γκλίτσα κατασκευάζεται συνήθως από το σκληρό και στέρεο ξύλο κρανιάς ή από πυξάρι. Ο βοσκός δεν αφήνει την γκλίτσα του (*κᾶρλίγκου*) από τα χέρια. Δένεται με το κορμί και το μυαλό του. Συνομιλεί μαζί της, κοιμάται και παρηγοριέται με αυτήν. Γίνεται σπαθί άμυνας στους κινδύνους (κλέφτες, ζλάπια). Με την γκλίτσα κατευθύνει τα πρόβατα στην καλή βοσκή, τα βγάζει τη νύχτα στο σκάρο, τα προστατεύει από τις κακοτοπιές. Την ακουμπάει σκύβοντας στο πηγούνι του, όταν θέλει να λογαριάσει και να στοχαστεί, να χαλαρώσει και να αγναντέψει πάνω από το διάσελο *Ντι ούνου κᾶρλίγκου μι ασπίντζουρου* ‘Από μια γκλίτσα κρέμομαι’, λένε. Αυτή είναι η δουλειά του και η απαντοχή του. Αν την παρατήρει, νιώθει ότι παραιτείται και από τη ζωή. Όταν ξεκληρίζεται το κοπάδι του, λένε ότι έμεινε με την γκλίτσα στο χέρι, *αρμάσι κου κᾶρλίγκλου του μᾶνᾶ*. Μεταφορ. λέγεται και για το ξεκλήρισμα της οικογένειας.

Η αγκυλωτή γκλίτσα λειτουργεί και σαν αρπάγη. Πιάνει το κριάρι από το ποδάρι, δεν γλιτώνει και ο ατίθασος τράγος και η αναρχική γίδα. *Λου ακατσᾶ κου κᾶρλίγκλου* ‘τον έπιασε με την γκλίτσα’, που λέγεται μεταφορικά για εκείνον που πιάνεται και αναγκαστικά κάνει κάτι παρά τη θέλησή του. ΠΑΡ. “η γίδα στην γκλίτσα του τσομπάνη ξύνεται” (*σι συγκράμᾶ*). Λέγεται για τον άνθρωπο που πάει γυρεύοντας να φάει ξύλο, που ο ίδιος είναι υπαίτιος για το κακό που του γίνεται. *Κᾶρλίτζι* ‘βελόνες πλεξίματος, κλούτσες’. *Κᾶρλίτζι κου κάπου σι κου φᾶρᾶ κάπου* ‘βελόνες με κεφάλι και χωρίς κεφάλι’. *Τσοᾶρλι σούντου κα κᾶρλίτζι* ‘τα πόδια είναι κλούτσες, αδύνατα’. *Ἄτσι* ‘μικρές βελόνες’. Σε βλαχόφωνα χωριά η γκλίτσα λέγεται *κᾶρλάμπᾶ*.

[ΝΙΚ. από το γκλίτσα αρχ. και λόγ. *αγκύλη* > *αγκούλα* > *αγκουλίτσα* > *γκλίτσα* και *αγκλίτσα*, *κλούτσα*. Την ίδια άποψη υποστηρίζει και ο Ανδριώτης. Ο ΡΑΡ. δεν καταγράφει τη λέξη.]

Κάρπιτόρου (η) ‘πλαστήρι, ειδικό ξύλο με χερούλι για το άπλωμα των πέτουρων της πίτας’. Με ένα σχοινί το κρεμούσαν από τον τοίχο. Συχνά τα πέτουρα τα άπλωναν και στο σοφρά με την ξάλα, το πλαστήρι. *Αντού αουά κάρπιτόρου σι τιντέμου φράντζι, πέτουρι τ’ ούνά πίτᾶ* ‘φέρε εδώ το πλαστήρι να απλώσουμε φύλλα, πέτουρα για μια πίτα’. Υπήρχε και ένα ερωτικό τραγούδι στα ΚΒ, που τραγουδούνταν στο Λιβάδι:

Σάπτε φεάτι σι ούνου φιτσόρου

σι ατζουκά πρι κάρπιτόρου

.....

Επτά κορίτσια και ένα αγόρι

έπαιζαν σε ένα ξύλο για πίτα

.....

Πώς μπορούσαν να χωρέσουν οκτώ νέα παιδιά πάνω στη μικρή αυτή επιφάνεια; Θυμίζει το παραμύθι της Χιονάτης με τους επτά νάνους. Το αγόρι έπρεπε να διαλέξει και είχε πολλά διλήμματα.

[ΝΙΚ. *κράπιτοάρε, κάρπιτόρου* και *κράπιτόρου* ‘πινακωτή, όπου μέσα στα διαμερίσματά της έμπαιναν τα πλαστάρια του ψωμιού για να ωριμάσουν, να φουσκώσουν και να μεταφερθούν στο φούρνο. Από το λατ. *crepatorium* (*crepo* ‘σπάζω, κρατώ’, *κράπιτούρᾶ* ‘σκάσιμο’. Από εδώ μάλλον και οι σύγχρονες *κρέπες*. Το *κάρπιτούρου* στο Λιβάδι είχε άλλη σημασία και άλλη χρήση.)

Καρπουλόου (το) ‘ξύλινο γεωργικό εργαλείο’. Αργότερα έγινε σιδερένιο, με τέσσερα δόντια. Ιδιαίτερα κατάλληλο για το λίχνισμα κατά το αλώνισμα. *Λουάσι καρπουλόου κου τίνε;* ‘πήρες καρπολόγο μαζί σου;’. Οι γεωργοί περίμεναν το φύσημα του αέρα, για να μπορέσουν να λιχνίσουν το σιτάρι με τον καρπολόγο. *Αλόνε κου φάρᾶ καρπουλόου νου σι φάτσι* ‘αλώνι χωρίς καρπολόγο δεν γίνεται’. Όταν το εργαλείο αυτό έχει δυο δόντια το λένε *γίλᾶ* και το χρησιμοποιούν για τη συγκέντρωση του χόρτου και το γύρισμα της κοπριάς.

[*Καρπολόγος*. Κατά τον Τσοπανάκη μαρτυρείται από τον 2^ο αι. μ.Χ. (Πολύαινος) αλλά σήμαινε τους ανθρώπους που μάζευαν τον καρπό, τους υπεύθυνους για την εργασία, τους καρποσυλλέκτες. “Ασφάλειαν τοις καρπολόγοις παρασχών”. “Πιθανότατα αρχαία

μακεδονική” (Τσοπανάκης, 1993, 72). Η λέξη καρπολόι είναι γνωστή στα ιδιώματα της Μακεδονίας, Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας (Ι.Λ.).]

Κάρτε (η) ‘επιστολή, βιβλίο, χαρτί’. *Πιτρικού κάρτε σι αστέπτου κούντου βα γινά ν χουάρᾶ* ‘έστειλε γράμμα και περιμένω πότε θα έλθει στο χωριό’. *Δγιβᾶσί μούλι κᾶέρτσι τα τσιᾶ σι αντρά μούνου γιάτρου* ‘διάβασε πολλά βιβλία, γι’ αυτό έγινε καλός γιατρός’. *Άμου ούνου άνου σι λεάου κάρτε ντι του ξεάνι* ‘έχω ένα χρόνο να πάρω γράμμα από τα ξένα’. *Νου αβούμου μούνᾶ κάρτε σι κερντούμου* ‘δεν είχαμε καλό χαρτί (χαρτοπαίγνιο) και χάσαμε’. *Αφουρισίτι ντι κᾶρτσι ασπάρσιρᾶ φουμέλι* ‘τα καταραμένα τα χαρτιά κατέστρεψαν οικογένειες’. Έκφρ. *ᾶι κάρτε, ᾶι πάρτε* ‘έχεις χαρτιά, αποδεικτικά στοιχεία, έχεις μερίδιο’. Το χαρτί λέγεται και *ακράλᾶ* ή *χᾶρτιε*. *Χάρτᾶ* ‘γεωγραφικός χάρτης’. *Κᾶρτίκᾶ* ‘βιβλιαράκι’. Η επιστολογραφία ήταν παλαιότερα το μόνο μέσο επικοινωνίας. *Φεᾶτιλι πρίντι σι αμβεᾶστᾶ μτσᾶνι γράματι* ‘τα κορίτσια πρέπει να μάθουν λίγα γράμματα για μια αλληλογραφία, έλεγαν.

Η άφιξη του ταχυδρόμου που τη διαλαλούσε με την ταχυδρομική σάλπιγγά του ήταν γεγονός. Έφτανε στο χωριό με το γαϊδουράκι από την Ελασσόνα ή από το Χάνι του Νίτση. Γράμματα από τους ξενιτεμένους, από τους στρατιώτες στο μέτωπο των Βαλκανικών Πολέμων, της Μικρασίας και της Αλβανίας. Πολλά γραμμένα στην καθομιλούμενη ελληνική με συμπαθητικά λάθη ορθογραφικά και συντακτικά. Λιγότερα στη λόγια και καθαρεύουσα της εποχής γραμμένα από τους εγγράμματους. Χάθηκαν με την πυρπόληση του χωριού από τους ναζί, υπάρχουν όμως αρκετά σε παλιές οικογένειες, όπως διαπιστώσαμε. Γράμματα από την Πόλη, την Αλεξάνδρεια, την Αμερική, καλογραμμένα, ευαίσθητα και με πολύτιμες πληροφορίες. Δεν βρήκαμε γράμματα – τουλάχιστον ως τώρα – απλών και ολιγογράμμάτων ανθρώπων που έγραφαν ελληνικά αλλά παρενέβαλαν και μερικές βλάχικες λέξεις. Θα ήταν καλό δείγμα της διγλωσσίας των ανθρώπων. Ο Μπόγκας (σελ. 235) παραθέτει ένα τέτοιο γράμμα από το Μέτσοβο. Πολύτιμος χαμένος θησαυρός. Η συγκέντρωση και η μελέτη όσων σώθηκαν θα φώτιζε πολλές πλευρές της ιστορίας του

χωριού και των ανθρώπων του. Τα παλαιότερα σύντομα γραπτά τα βρίσκει κανείς στα Μηνολόγια και τα άλλα εκκλησιαστικά βιβλία. Πολυτιμότερες ενθυμήσεις. Δεν υπάρχει ούτε μια λέξη στα κουτσοβλαχικά. “Υγὸ γράφω και μαρτιρό ο γιάννης του Τόλη λαζόπουλου και ο νίκος του λάζου έμαθον γράματα εις βλαχολιβαδίων σχολείον δυο χρόνους, έτος 1788”.

[Από το *χάρτης*, λατ. carta ‘φύλλο χαρτί’, ελλην. *χάρτης*.]

Κᾶρτέσκου (ρ) ‘πειράζω, ενοχλώ’. *Μι κᾶρτί γκράιλου τσι τζῖσισι* ‘με πείραξε ο λόγος που είπες’. *Φιτσόρλι κου ζουρλεάτσα τσι άου κᾶρτέσκου αούσλι* ‘τα παιδιά με την τρέλα που έχουν πειράζουν τους γέρους’. *Σι κᾶρτί όμλου* ‘πειράχτηκε στα μυαλά ο άνθρωπος’. *Σι κᾶρτί ντι ίνιμᾶ* ‘είναι καρδιοπαθής’. *Νου κᾶρτιά λούκριλι* ‘μην πειράζεις τα πράγματα’. *Κᾶρτίρε* ‘πείραγμα’. *Νου σκουάλα κᾶρτίρε* ‘δεν σηκώνει πείραγμα’. *Κᾶρτίτου* ‘θυμωμένος, πειραγμένος στα μυαλά’. *Διτσινλι σι κουσουρίνλι σούντου κᾶρτίσι* ‘οι γείτονες και οι συγγενείς είναι θυμωμένοι, μαλωμένοι’. *Λου αφλάι ακάσᾶ μούλτου κᾶρτίτου* ‘τον βρήκα στο σπίτι πολύ θυμωμένο’. *Νικᾶρτίτου* ‘άθικτος, απείραχτος, ακέριος (ντρέγκου)’. ΣΥΝ. *χίμου αντικρισίσι* ‘είμαστε παρεξηγημένοι’. *Τσακᾶτέσκου, σκᾶνισέσκου*.

[Από το λατ. certo ‘αγωνίζομαι, συζητώ, δοκιμάζω’.]

Κάσᾶ (η) ‘σπίτι’. *Ίτσι βα νι άφλα σι νι άφλα ν κάσᾶ* ‘ό,τι μας βρει να μας βρει στο σπίτι’. *Πρότα πρίντι σι αντράμου ούνᾶ κάσᾶ* ‘πρώτα πρέπει να κάνουμε ένα σπίτι’. Η απόκτηση σπιτιού ήταν – είναι ακόμη – πρώτη στην ιεράρχηση των αναγκών κάθε οικογενειάρχη. *Ούνᾶ πλουάτσᾶ πρι ν κάπου* ‘μια πλακόπετρα πάνω από το κεφάλι’, λένε. *Ακάρι νου αντρά κάσᾶ, νου κρισκού φιτσόρι σι νου μᾶρτά, νου σι τσιβά* ‘όποιος δεν έκτισε σπίτι, δεν μεγάλωσε και δεν ανέθρεψε παιδιά, δεν ξέρει τίποτε από τη ζωή’. Ύστερα από τη διπλή πυρπόληση του χωριού από τους ναζί (1943), πάρα πολλοί κάτοικοι έμειναν άστεγοι. Αμέσως άρχισε μια άναρχη ανοικοδόμηση που άφησε τα σημάδια της στο σημερινό χωριό. Δεν ανακηρύχτηκε παραδοσιακός οικισμός και έτσι έχασε ευκαιρίες για την ανάπτυξή του. Το κτίσιμο του σπιτιού που γινόταν – γίνεται ακόμη – με προσωπική εργασία και με μεγάλες στερήσεις, ήταν ένα κατόρθωμα. Η πέτρα από κοντινά νταμάρια (*Κιτραμάνου*)

ήταν το θεμέλιο και το πρόσωπο του κάθε σπιτιού. Σκληρό και θερμό υλικό το ενέτασσε μέσα στον περιβάλλοντα χώρο.

Τα σπίτια εκφράζουν τον τρόπο ζωής των ανθρώπων και τον προσδιορίζουν. Είναι ζωντανοί οργανισμοί. Τα σπίτια ζεσταίνονται, κρυώνουν και ανοίγουν τα παράθυρα στον ήλιο, έχουν καρδιά που χτυπά. Στο βιβλίο τους έχουν γραμμένες τις ιστορίες όλων των ανθρώπων τους. *Κούτι σι κάσα νου λι σι βάρᾶ, κάσα ασκούντι μούλι, λι αμβᾶλέᾶσι τούτι* 'όσα ξέρει το σπίτι δεν τα ξέρει κανένας', το σπίτι κρύβει πολλά μυστικά, τα σκεπάζει όλα. Το πατρογονικό σπίτι (*κάσα αμᾶ*) είναι το μεγάλο και αναλλοίωτο κεφάλαιο κάθε ανθρώπου. Απο τα θεμέλια ως την ολοκλήρωσή του το συνόδευαν πολλές ευχές και αρκετές προλήψεις. Όλοι οι συντελεστές του κτισίματος, οικοδόμοι, μαραγκοί, σοβατζήδες έπαιρναν τα δώρα τους (*μπαχτσισί*). *Καλώς όρισε το μπαχτσισί του Γιάγκου*, φώναζε ο πρωτομάστορας ανεβασμένος στην ξύλινη στέγη, πριν πλακοστρωθεί. Κατονόμαζε τους συγγενείς, φίλους και γείτονες που συμμετείχαν στη χαρά και πρόσφεραν δώρα. Υπάρχει και το έθιμο του στερεώματος και του ασημάματος κατά τη θεμελίωση του σπιτιού. Η θυσία κόκορα ή αρνιού στοιχειώνει το σπίτι. Το αίμα του θύματος, κατά τη λαϊκή αντίληψη, γίνεται ο φύλακας και ο προστάτης του σπιτιού. Πανάρχαιο και πανελλήνιο έθιμο.

Οι λαϊκοί αυτοί τεχνίτες, οι πετράδες και οι άλλοι, άφησαν στο χωριό τα έργα των χειρών και του μυαλού τους (βλ. *μάστουρου*). Ο τύπος του λαϊκού σπιτιού προέβλεπε συνήθως το καλό δωμάτιο της υποδοχής (*ουντάουλου τσι αλ μπούνου*), το καθημερινό δωμάτιο, το καθιστικό (*ουντάουλου ντι σᾶντεᾶρε*), ένα μικρότερο για τους μουσαφίρηδες (*ουντίκλου*), μια μακρόστενη σάλα και την κουζίνα (*μαγιργιόουλου*). Βοηθητικοί χώροι ήταν το πλυσταριό και το αχούρι για τα ζώα και τα πουλερικά. Έκφρ. *ντισφάκου κάσᾶ* 'ανοίγω σπίτι' σημαίνει δημιουργώ την οικογένειά μου. Στο όνομα του σπιτιού τους παίρνουν οι άνθρωποι βαρύ όρκο. *Να πέσει το σπίτι (σι κάντᾶ κάσα) να με πλακώσει*. Όταν πέφτει θανατικό σε μια οικογένεια, λένε *σι γκλίσι κάσα* 'έκλεισε το σπίτι'. *Λο φεᾶτᾶ ντι κάσᾶ μᾶρε σι μπούνᾶ* 'πήρε κορίτσι από μεγάλη και καλή οικογένεια'. *Όμου αέστου νου αντᾶρᾶ κάσᾶ* 'ο άνθρωπος

αυτός δεν κάνει προκοπή'. Σπίτι σημαίνει τους ανθρώπους του, το νοικοκυριό και τα πράγματα. Είναι ένα μικρό σύμπαν. *Κάθι κάσᾱ σῖ πράξε* 'κάθε σπίτι, οικογένεια και η αγωγή της, το κοινωνικό της πρόσωπο'. *Κάσα σῖ τσι αμβᾱλέσῖ* 'το σπίτι ξέρει τι σκεπάζει'. *Μγκεᾱρία ασιᾱ ἀντούσι ἀλφίου ν κάσᾱ* 'η γυναίκα αυτή έφερε στο σπίτι το βάλαμο, την καλοσύνη'. *Χίμου ούνᾱ κάσᾱ, νου ἀβέμου τικλίφι* 'είμαστε ένα σπίτι, δεν έχουμε παρεξηγήσεις και τύπους μεταξύ μας'. Το σπίτι, η γειτονιά, η εκκλησία, το σχολείο και ο περιβάλλον χώρος διαμόρφωναν παλαιότερα το ήθος των ανθρώπων. Το σπίτι είναι και μνήμες που χάνονται σε βάθος χρόνου και νοσταλγία για επιστροφή σε αξίες αρχέτυπες. "Φύσηξεν η νύχτα, σβήσανε τα σπίτια | και είναι αργά για την ψυχή μου. | Δεν ακούει κανένας, όπου κι αν χτυπήσω | η μνήμη σκοτώνει" (Οδ. Ελύτης).

Το χωριό είναι πυκνοκατοικημένο και οι στέγες των σπιτιών ενώνονται μεταξύ τους. Σε κάθε σπίτι υπήρχε και ένα μικρό, κρυφό παραπόρτι (*πουρτίκᾱ* ή *πᾱῤᾱθύρου*) που στις δύσκολες ώρες των επιδρομών και των πολέμων ήταν ασφαλής έξοδος διαφυγής. Περνώντας από αυτά μπορούσε κανείς από σπίτι σε σπίτι να διασχίσει ολόκληρους μαχαλάδες, να βρεθεί στις παρυφές του χωριού και να σωθεί. Οι ψηλοί μαντρότοιχοι γύρω από το σπίτι, οι μεγάλες και καλά αμπαρωμένες εξώπορτες ήταν τα τείχη προστασίας κάθε οικογένειας. Ήταν το άσυλο και το καταφύγιο της οικογένειας. *Κάθε ούνου ἀκάσᾱ σῖ κούρλου ντίπου κάσᾱ* 'ο καθένας στο σπίτι του, στην οικογένειά του και ο πισινός σαν αποτρόπαιο έξω από κάθε σπίτι'. Το σπίτι είναι απρόσβλητο οχυρό κάθε οικογένειας, λένε. Τα λίγα οπωροφόρα δέντρα και οι μικροσκοπικοί μπαξέδες στην αυλή έδιναν τους καρπούς και το άρωμα του δυόσμου και του βασιλικού. ΠΑΡ. *κάσᾱ κου ντουᾱου πούντσι, χουᾱῤᾱ κου ντουᾱου κάπιτι νου αντᾱῤᾱ προκουκίε* 'σπίτι με δυο πουγγιά, χώρα με δυο κεφαλές εξουσίας δεν κάνουν προκοπή'.

[Από το λατ. casa πέρασε σε όλες τις νεολατινικές γλώσσες. Στα ΚΒ το υποκορ. *κάσικᾱ* 'σπιτάκι', *κάσᾱ* ή *σιντούκε* 'φέρετρο'.]

Κᾱσᾱρε (η) 'τυροκομείο'. Εκεί συγκεντρώνεται το γάλα των κτηνοτρόφων και παρασκευάζουν τα διάφορα τυριά, τη φέτα (*μπλᾱνᾱ*)

και το κεφαλοτύρι (κᾶσκᾶβᾶλιου). *Ακᾶρι λο λάπτιλι σι ἰου βα μπάγκᾶ κᾶσᾶρε;* ‘ποιος ἔμπορος αγόρασε το γάλα και πού θα στήσει το τυροκομείο;’. *Νᾶσκᾶντσι ντι ν χουᾶρᾶ ντόι τρέι μέσι λουκρά σι μπᾶνά λα κᾶσᾶρε* ‘μερικοί από το χωριό δυο τρεις μήνες δούλευαν και ζούσαν στο τυροκομείο’. Μεταφορ. *τσι κᾶσᾶρε σι αντᾶρᾶ;* ‘τι προκοπή να κάνει;’. Το τυρί, παλαιότερα τουλάχιστον, παρασκευαζόταν στο μαντρί ή και στα σπίτια των κτηνοτρόφων. *Απόρτου κου μούλιλι κάσλου ντι λα κᾶσᾶρε* ‘με τα μουλάρια κουβαλώ το τυρί από το τυροκομείο’. Μετέφεραν τα τυριά κατά τη διάρκεια της νύχτας για να μην “ανάψουν” – δεν ἔπρεπε να εκτίθενται στον ἥλιο – και τα αποθήκευαν σε υπόγειες αποθήκες για να τα συντηρούν και να τα “γυρνούν” αλατίζοντάς τα. *Τουρνᾶσι κάσλου, λου ανσᾶράσι γκίνε;* ‘γύρισες το τυρί, το αλάτισες καλά;’ Με τα αλλεπάλληλα αλατίσματα το αλάτι σιγά σιγά εισχωρούσε βαθιά ως το κέντρο του κεφαλοτυριού. *Λου ακᾶτσᾶ σᾶρια,* λένε. Το καλύτερο τυρί παρασκευάζεται από το “χαϊδεμένο γάλα” που παράγεται τον Μάιο – Ιούνιο. Είναι τόσο λιγοστό αλλά προέρχεται από αρωματικά βότανα.

Σε άλλα μέρη το τυροκομείο λέγεται *μπατζαριό, μπάτζιος (μπάτζιου),* αυτός που το παρασκευάζει και *παραμπάτζιος (παραμπάτζιου)* ο βοηθός. *Μπάτζος (μπάτζιου)* όμως λέγεται και το αποβουτυρωμένο τυρί (βλ. *κάσου*). *Κᾶσᾶρου* ‘τυροκόμος’. Στα τυροκομεία παρασκευάζονταν – παρασκευάζονται ακόμη – μεγάλες ποσότητες από άριστης ποιότητας κεφαλοτύρι, που διοχετευόταν σε διάφορες αγορές. Αρκετοί είναι οι Λιβαδιώτες που ασχολήθηκαν και ασχολούνται με την παρασκευή και το εμπόριο του τυριού. Αγοράζουν το γάλα από τους κτηνοτρόφους και στήνουν το τυροκομείο τους. Προτάσεις που έγιναν κατά καιρούς για την κάθετη εκμετάλλευση του γάλατος με συνεταιρισμό των κτηνοτρόφων δεν ευδοκίμησαν. Ίσως έτσι μπορεί να αλλάξει η δυναμική της οικονομίας με νέες θέσεις απασχόλησης και την παρασκευή και εμπορία επώνυμων τυριών. ΕΠ. *Κασιάρος. ΤΟΠ. Λα Κᾶσᾶρι.* Κοντά στη Σιάγκα.

[Από το λατ. caseale, caseus ‘τυρί’, ιταλ. casearia.]

Κάσου (το) ‘τυρί’. *Αγκουπᾶράι ντόι τινικέτζι ντι κάσου* ‘αγόρασα δυο τενεκέδες τυρί’. Κάθε είδος τυριού παρασκευάζεται με διαφορετικό

τρόπο και η ποιότητά του εξαρτάται από την εποχή και τα βοσκοτόπια. Ασφαλώς και από την τέχνη. Δεν μπορεί να παρασκευαστεί καλή φέτα τον Αύγουστο. Το ονομαστό “καλό τυρί” (κάσϋ ντι μπούνλου) στο τουλούμι γίνεται τον Αύγουστο για να ωριμάσει τον Οκτώβριο.

α) Μπλάνᾶ ‘φέτα’. Παρασκευάζεται με την πιο σύντομη διαδικασία. Μόλις αρμέξουν το γάλα, το πήζουν αμέσως χλιαρό και σε δυο ώρες γίνεται. Παλαιότερα δεν υπήρχαν μαγιές, γι’ αυτό έσφαζαν ένα κασίκι και έπαιρναν πρωτόγαλα, τη μαγιά (μιαῖᾶου, αρᾶντζᾶ, αμούρᾶ). Το βάζουν ύστερα στην τσαντίλα, στραγγίζει (στίκουρᾶ) και από εκεί βγαίνει η πρώτη ύλη του τυριού. Το τυρόγαλο το βράζουν και βγαίνει η γκίζα ή ούρδα. Αυτή είναι η διαδικασία παρασκευής της φέτας (μπλάνᾶ). Όταν τη βγάζουν από την τσαντίλα, την κόβουν σε κομμάτια και την τοποθετούν σε τενεκέδες ή βαρελάκια μαζί με άρμη (αρμίρᾶ) για να σφίξει, να ωριμάσει. Λούμια στιά σι μάκᾶ μπούνου κάσϋ, μπλάνᾶ κρᾶπτᾶ σι νόστιμᾶ ‘οι άνθρωποι ήξεραν να τρώνε καλό τυρί, φέτα καλοψημένη και νόστιμη’. Παλαιότερα η φέτα δεν ήταν εμπορεύσιμη. Μικρές μόνο ποσότητες διακινούνταν σε συγγενείς και φίλους. Δεν είχε τότε η φέτα τη σημερινή της φήμη – αναγνωρίστηκε ως σήμα κατατεθέν της Ελλάδας – και τα δοχεία, όταν υπήρχαν, κόστιζαν ακριβά. Έτσι το τυρί που ήθελαν για το εμπόριο το έκαναν κεφαλοτύρι.

β) Κεφαλοτύρι (κᾶσκᾶβάλιου). Η αρχή της παρασκευής αυτού του τυριού είναι ίδια με εκείνη της φέτας. Το πήζουν για δυο ώρες και ύστερα το βράζουν στη φωτιά για λίγο, ώσπου το τυρί να γίνει σαν μαστίχα, αφού απαλλάσσεται από το τυρόγαλο (τζᾶέρϋ). Στη συνέχεια βάζουν πάνω στο καζάνι μια μεγάλη σανίδα, τυλίγουν τα κομμάτια σε μια τσαντίλα και τα τοποθετούν μέσα σε κοθόρια (κόθρι). Τα πατούν για να φύγει το υπόλοιπο υγρό και ώσπου το τυρί να έλθει ίσα με το κοθόρι. Τα αλατίζουν περισσότερο και γίνονται λίγο αλμυρά αλλά το λίπος απαλύνει την αλμύρα τους. Τα κρατούν σε υπόγειες αποθήκες, τα “γυρίζουν” (λι τζουάρνᾶ) για να μην “ανάψουν” και τα αλατίζουν συχνά. Με το αλάτισμα το κεφαλοτύρι ρουφά σιγά σιγά την αλμύρα του που φτάνει ως την καρδιά του. Καλά “ψημένο” (φρίπτου, κόπτου) το τυρί είναι έτοιμο για την κατανάλωση και το εμπόριο.

Λόγω της αλμύρας του διατηρείται αρκετό καιρό και είναι ιδιαίτερα εύγευστο και αρωματικό.

Το κεφαλοτύρι περνάει εύκολα στο εμπόριο. Το μετέφεραν παλαιότερα στην Ελασσόνα, Κατερίνη, Λάρισα και Θεσσαλονίκη. Τις τελευταίες δεκαετίες την αναζήτηση των αγορών αναλαμβάνουν έμποροι – αρκετοί είναι και Λιβαδιώτες – με δίκτυα πώλησης σε πολλά μέρη της Ελλάδας.

Το τυρόγαλο που έχει και ψήγματα βούτυρου το βάζουν σε κάδους (τάλαρι) και το αφήνουν δυο τρεις μέρες για να ξινίσει. Ρίχνουν και λίγο γάλα μέσα και το χτυπούν με ένα ειδικό ξύλο (σφουρλέσκου), ώσπου να βγει το βούτυρο. Το υπόλοιπο γίνεται ούρδα, γκίτζᾶ. Κάποιοι από το άπαχο τυρόγαλο παρασκευάζουν το άπαχο τυρί που λέγεται μπάτζος, μπάτζιου. Δεν έχει στάλα βούτυρο και, αν το αφήσουν για λίγο έξω, ξηραίνεται τόσο πολύ που δεν σπάζει ούτε με το σφυρί. Γι' αυτό βράζουν ξανά το τυρόγαλο, κόβουν κομμάτια τον μπάτζο, λουκούμια τα λένε, και τα βάζουν μέσα σε δερμάτινα τουλούμια μαζί με ούρδα που κρατάει τον μπάτζο όσο γίνεται πιο μαλακό. Αυτό μόνο μέσα σε τουλούμια μπορεί να γίνει. Τα τουλούμια – τουλάχιστον παλαιότερα – έπρεπε να γίνουν από δέρμα κατσικιού. Παρ' όλα αυτά ο μπάτζος πάλι στεγνώνει και όταν τον βάλεις στο στόμα σου είναι σαν να τρως άμμο. Στο Λιβάδι σήμερα δεν κάνει σχεδόν κανείς μπάτζο. Τα τελευταία χρόνια έχει αποκτήσει φήμη – είναι και τυρί δίαιτας – πουλιέται στις αγορές των μεγάλων πόλεων, σερβίρεται ως σπεσιαλιτέ στις καλές ταβέρνες και είναι από τα ακριβότερα τυριά.

γ) Καλό τυρί, κάσου ντι μπούνλου. Το φθινοπωρινό αυτό τυρί (τουμνᾶρέσκου) γίνεται μετά τον Δεκαπενταύγουστο. Γρηγορότερα δεν γίνεται, γιατί τότε το γάλα – το λίγο και το τελευταίο – έχει πολλά λιπαρά. Κάποιοι στο Λιβάδι το γάλα αυτό το λένε χαϊδεμένο γάλα. Η παρασκευή αυτού του τυριού απαιτεί διαφορετική τεχνική. Ρίχνουν μια σταγόνα μαγιά στο γάλα και το αφήνουν στο καζάνι (γκᾶλεᾶτᾶ) για δώδεκα ώρες, ώσπου να ξινίσει λίγο. Δεν το αφήνουν περισσότερο, γιατί σφίγγει. Όσο περισσότερο ξινίζει, τόσο πιο επιτυχημένο γίνεται. Είναι και Αύγουστος μήνας. Στη συνέχεια το βάζουν για λίγο στην τσαντίλα για να φύγουν λίγα υγρά και το

φέρνουν σε ένα σημείο μαλακού και σκληρού που θέλουν. Το τυρί αυτό δεν γίνεται συμπαγές, γιατί έχει ξινίσει λίγο και διαλύεται, η ξινίλα αυτή όμως το διατηρεί κιόλας. Το βάζουν σε δοχεία, παλαιότερα μόνο σε τουλούμια. Δεν κάνουν μεγάλες ποσότητες τέτοιου τυριού, γιατί το γάλα είναι λιγοστό εκείνη την εποχή και γιατί χρειάζονται πολλά τουλούμια. Και το σπουδαιότερο είναι ότι δεν είναι εμπορεύσιμο, δεν ήταν παλαιότερα τουλάχιστον. Έμοιαζε με ούρδα, δεν γνώριζαν και δεν εκτιμούσαν την εξαιρετική του ποιότητα. Το “καλό τυρί” – το επίσημο τυρί του Λιβαδίου - δεν ήταν για όλες τις ώρες. Πολλά νοικοκυριά, και ασφαλώς εκείνα των κτηνοτρόφων, φύλαγαν ένα τουλούμι στο κατώι για τις μεγάλες ώρες της οικογένειας: γάμους, γιορτές και άλλες εκδηλώσεις.

δ) Βρασμένο τυρί (*κάσου χέρτου*). Είναι ένας άλλος τύπος τυριού. Το γάλα για την παρασκευή αυτού του τυριού είναι το τελευταίο και το αρμέγουν από τα πρόβατα κάθε δυο μέρες στα τέλη Αυγούστου ως τις αρχές Σεπτεμβρίου. Το βράζουν και το ρίχνουν στο τουλούμι με λίγη ή καθόλου μαγιά, όπου και ξινίζει. Το τουλούμι έχει την ιδιότητα να βγάζει ορισμένα υγρά και γίνεται σαν κουρκούτι. Κασέρι και μανούρι δεν παρασκευάζεται στο Λιβάδι.

Το Λιβάδι έχει σήμερα 45.000 γιδοπρόβατα και λίγες δεκαετίες πιο πριν είχε 55.000. Η μεγάλη παραγωγή γάλακτος είναι μια σταθερή προϋπόθεση για την κάθετη εκμετάλλευσή του. Η συνεταιριστική ιδέα, παρά τις κάποιες προσπάθειες που έγιναν και την παρότρυνση ειδικών που είχαν και τη γνώση και τη θέληση, δεν προχώρησε. Ήταν και είναι ακόμη μια αισιόδοξη προοπτική για το Λιβάδι, όχι μόνο οικονομική. Με τις νέες θέσεις εργασίας που θα ανοίξουν – το Μέτσοβο είναι πάντοτε ένα καλό παράδειγμα – θα κρατήσει ένα μέρος του πληθυσμού που συνεχώς μεταναστεύει για αναζήτηση εργασίας. Ο έμπορος που δελεάζει τον κτηνοτρόφο και με τις προκαταβολές που δίνει είναι μια ευκολία. Το Λιβάδι όμως θα μπορούσε να γίνει ένα ονομαστό κέντρο τυριών στην Ελλάδα. *Κᾶσάρε* ‘τυροκομείο’ (βλ. *κᾶσάρε*).

Έκφρ. *πίτᾱ ντι κάσου* 'τυρόπιτα'. *Κάσλου πρίντι σι σι άφλᾱ ν κάσᾱ* 'το τυρί πρέπει να βρίσκεται στο σπίτι'. *Πάνε κου κάσου* 'ψωμοτύρι'. Στην Ήπειρο η τυρόπιτα λέγεται *κασόπιτα*.

[Από το λατ. caseus, ιταλ. cascio.]

Κᾱστᾱλάϊε (η) 'σταχτόνερο, απορρυπαντικό, κασταλαή'. Λέγεται και *αλισίβᾱ*. *Βα λάου στράνιλι κου κᾱστᾱλάϊε* 'θα πλύνω τα ρούχα με σταχτόνερο'. Η στάχτη από τα ξύλα έβραζε σε νερό και γινόταν πολύ καλό απορρυπαντικό και λευκαντικό. Φούσκωναν τα λευκά ρούχα – γίνεται και σήμερα – στην κοπάνα με την κασταλαή και στη συνέχεια τα έβραζαν στο καζάνι (*κᾱλντᾱρε*). Έβραζαν και λίγο λουλάκι (*λουλάκιου*) και τα ρούχα γίνονταν κάτασπρα και μπουζάτα. Με κασταλαή έπλεναν και όλα τα μαγειρικά σκεύη ιδιαίτερα την Καθαρή Δευτέρα που, κατά το έθιμο, έπρεπε να πλυθούν όλα τα σκεύη της κουζίνας και του πλυσταριού. Με την αλισίβα έκαναν όλα τα γλυκά και τα κουλούρια. *Κουλάτσι μπούνι κου φᾱρᾱ κᾱστᾱλάϊ νου σι αντᾱρᾱ* 'καλά κουλούρια χωρίς κασταλαή δεν γίνονται'. Η παραδοσιακή συνταγή εκτελείται και σήμερα και θεωρείται ασυναγώνιστη. *Κασταλαή* λέγεται και στη Δυτ. Μακεδονία, *αλισίβα* στην κοινή νεοελληνική.

[Απο το *κατασταλάζω*. Το απόσταγμα της στάχτης. ΣΥΝ. *αλισίβᾱ*, από το λατ. lixivium, ιταλ. lisciva.]

Κᾱστρίε (το) 'καστρί': *αέστᾱ βεᾱρα αφλᾱρᾱ μούλι βέκλι λα Κᾱστρίε* 'αυτό το καλοκαίρι βρήκαν πολλά αρχαία στο Καστρί'. Τοποθεσία που βρίσκεται στην περιοχή *Κούλια*, πέντε περίπου χιλιόμετρα σε ευθεία γραμμή από το χωριό. Πολύ κοντά είναι τα δυο παλιά χάνια των Λιβαδιωτών, εκείνα του Νίτση και του Χατζηγώγα, που έγινε στρατηγείο του ελληνικού στρατού κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους. Το Καστρί είναι ένας μικρός λόφος με χωράφια γύρω γύρω που ανήκουν στην οικογένεια *Πιτσιάβα*. Οι παππούδες μιλούσαν για θρύλους και παραδόσεις που υπήρχαν γύρω από το Καστρί. *Αντούκου αμίντε ατσεᾱλι τσι τσεᾱ πάπλου τ' Κᾱστρίε*. *Ιαρά ακλό ούνου κιρό βᾱσιλεᾱτζι μᾱρι σι αβούτσι* 'θυμάμαι εκείνα που έλεγε ο παππούς για το Καστρί. Ήταν εκεί έναν καιρό μεγάλοι βασιλιάδες και πλούσιοι'.

Υπάρχει λένε μια μεγάλη σήραγγα που ενώνει το Πύθιο με το Καστρί. Εδώ και λίγα χρόνια ένας τολμηρός Λιβαδιώτης, ο Θωμάς Γιάγκος, διέτρεξε ολόκληρη την υπόγεια σήραγγα. Το παλιό άνοιγμα – πηγάδι – είχε ρουφήξει κατά καιρούς πρόβατα και γίδια που χάθηκαν τα ίχνη τους. Υπήρχαν εκεί, λέει η παράδοση, βασιλιάδες και στρατηγοί που διαφέντευαν τον ζωτικό αυτό χώρο. Στον ευρύτερο χώρο που εκτείνεται από το Πύθιο ως την Άζωρο, τη Δολίχη και το Καστρί ήταν η αρχαία Τριπολίτιδα. Όλα τα ονόματα και τα ως τώρα πολύ ενδιαφέροντα ευρήματα, οι οχυρώσεις, οι αρχαίοι ναοί του Πυθίου οδηγούν στη μακρινή ιστορία του τόπου μας. Για πολλά χρόνια ήταν αγνοημένος, αν και έκραζαν τα ονόματα και τα επιφανειακά ερείπια και άναβαν τη φαντασία των ανθρώπων της περιοχής. Το 2002 οι ανασκαφές στο Καστρί έφεραν στο φως μια μεγάλη βυζαντινή βασιλική του 5^{ου} αι. με θαυμάσιο ψηφιδωτό δάπεδο και μερικά ευρήματα των ελληνιστικών χρόνων. Αποκαλύφτηκε και δεύτερη βασιλική, πολύ κοντά στην πρώτη, το καλοκαίρι του 2003. Είναι συλημένη αλλά παρουσιάζει ενδιαφέρον. Υπάρχει παλιός πολιτισμός εδώ που έχει ιδιαίτερη σημασία για το Λιβάδι και ολόκληρη την περιοχή. Το Καστρί ήταν ένας από τους 16 οικισμούς που ενσωματώθηκαν στο Λιβάδι εδώ και αρκετούς αιώνες (Weigand, 1888).

Στο Λιβάδι υπάρχουν δυο ακόμη ΤΟΠ. *Λα Κάστρου, Λα Πύργου*. Είναι δυο λοφίσκοι, ο ένας ανατολικά του Προφήτη Ηλία στη θέση *Κισάτσι* και ο άλλος σχετικά κοντά, στο δρόμο προς το *Τσαμάσου*. Το μαρτυρούσαν παλαιότερα κάποια ερείπια. Τα δυο αυτά κάστρα ελέγχουν τον δρόμο προς τα Πιέρια.

[*Κάστρο*, υποκορ. *καστρί* < μσν. *κάστρον* < λατ. *castra* ‘στρατόπεδο, κάστρο’.]

Κατά και **κάτᾱ** (πρόθ.) ‘κατά’. *Κατά ουρσίτα* ‘κατά τη διαταγή, κατά το πεπρωμένο’. *Βα σι φάκᾱ κατά κούμου τζίσιμου* ‘θα γίνουνν σύμφωνα με όσα είπαμε, όπως συμφωνήσαμε’. *Κάτ’ ακλό, κάτ’ αουά, κάτᾱ γκιόσου, κάτᾱ νσούσου, κάτᾱ μίνε, κάτ’ ατσέλι* ‘προς τα εκεί, προς τα εδώ, προς τα κάτω, προς τα πάνω, προς τα εμένα, προς εκείνους’. *Βίνιρᾱ μούλτσι κάτᾱ νόι τα σι νι αγκουντίμου* ‘ήλθαν πολλοί προς το

μέρος μας, εναντίον μας, για να χτυπηθούμε'. *Κάτᾱ ούνου* 'ένας ένας χωριστά', *κάτᾱ νᾱθεάμᾱ* 'από λίγο λίγο'. *Κάτ' αλιούρεα* 'κατ' αλλού'. *Ίάστε κάτ' αλιούρεα* 'είναι κατ' αλλού, τα έχει χαμένα'. *Κάτᾱ του σεάρᾱ* 'προς το βραδάκι', *κάτᾱ του σουάρλε* 'προς τον ήλιο'. Πολλές σύνθετες λέξεις της νεοελληνικής με την πρόθεση κατά έχουν περάσει στα ΚΒ, όπως: *κάτᾱγραφίε*, *κατακλισμό*, *κάτᾱδιξέσκου*, *κατάλογου*, *κάτᾱρᾱσέσκου*, *κάτᾱφρουνισέσκου*, *κάτᾱντισέσκου*, *καταρούπου*, *καταμάκου*, *καταφράγκου*, *κατακέρου* κ.ά. Το ίδιο συμβαίνει και με άλλες προθέσεις: *παρά* (πάρα): *παραβόι*, *παραλεᾱου*, *πᾱρᾱδουσέσκου*, *παρακάκου*, *παραντόρμου*, *παρακουνόσκου* κ.ά. *Μετά* (μάτα): *ματαγίνου*, *ματαβέντου*, *ματαφάκου*, *ματαφούγκου*, *ματαάβντου* κ.ά. *Ξανά*: *ξαναμάκου*, *ξαναντόρμου*, *ξαναφούγκου*, *ξαναζμπουράσκου*, *ξαναάφλου*, *ξαναβόι*, *ξαναέσου*, *ξαναχέρμπου*, *ξανατάλιου* κ.ά. Πολλών σύνθετων το δεύτερο συνθετικό είναι ΚΒ.

[Κατά τον ΝΙΚ. η πρόθεση κατά (κάτᾱ) προέρχεται από το λατ. *contra*. Την ίδια άποψη έχει και ο ΡΑΡ. Μάλλον όμως είναι η ελλην. πρόθεση κατά που δηλώνει εναντιότητα, εχθρότητα, συμφωνία, κατάταξη, ξεχώρισμα. Πρβ. *κατά μένα*, *κατά σένα*, *καθένα*, *κατά το Σύνταγμα* 'σύμφωνα'. Σε άλλα βλαχόφωνα χωριά λένε *κάτᾱ* 'προς, κατά' < *contra*. *Κάτᾱ γκιόσου*, *κάτᾱ νσούσου*.]

Κατασάρκᾱ (η) 'μάλλινη φανέλα'. *Άμου μπᾱλτίτᾱ τρέι κατασάρτσι κου ρούντᾱ λᾱνᾱ* 'έχω πλέξει τρεις μάλλινες φανέλες με ρούντο μαλλί'. *Ντᾱ νι κατασάρκα* 'δώσε μου τη φανέλα'. *Αλᾱζίι κατασάρκα κᾱ μι αβεάμου αντράτᾱ ζοᾱνᾱ* 'άλλαξα τη φανέλα, γιατί είχα γίνει μουσκίδι'. Τη βαμβακερή τη λένε *φᾱνέλα*. Στη Σαμαρίνα *κατασάρκου*, στη Δυτ. Μακεδονία *κατασάρκι*, στη Ρούμελη *κατασάρκου*. Στην εκκλησιαστική γλώσσα *κατασάρκιον* είναι το χοντρό πανί με το οποίο ντύνουν το σώμα της Αγίας Τράπεζας κατά τα θυρανοίξια.

[Ο αρχ. εμπρόθετος προσδιορισμός *κατά σάρκα* έγινε ουσιαστικό. Στα νεοελλ. υπάρχει το επίρρ. *κατάσαρκα*, το φόρεσε *κατάσαρκα*.]

Κατιφέ (ο) 'βελούδο, ύφασμα καλής ποιότητας'. Από κατιφέ έκαναν τα νυφικά φορέματα. *Μούλτι μβεᾱστι έστανου*, *βρέμου μούλτου κατιφέ* 'πολλές νύφες φέτος, χρειαζόμαστε πολλά τόπια κατιφέ', έλεγαν οι υφασματέμποροι. Παλαιότερα οι ανύπαντρες κοπέλες φορούσαν στα

μαλλιά τους μια λουρίδα σαν κορδέλα από κατιφέ με αποχρώσεις από το πορτοκαλί ως το καφέ. *Κούντου βα σκότσι, κατιφέουλου;* ‘πότε θα βγάλεις τον κατιφέ, πότε θα παντρευτείς;’, έλεγαν. Σε μαξιλάρια από κατιφέ κεντούσαν λουλούδια και διάφορα σχέδια. Στους γιακάδες των αντρών έβαζαν κατιφέ, όταν φθείρονταν. *Κουσουί ούνου γικά ντι κατιφέ* ‘έρασα έναν γιακά από κατιφέ’. Ήταν δύσκολο να αγοράσουν καινούρια ρούχα για επίσημα, γι’ αυτό άλλαζαν τους γιακάδες. Τα γαμπριάτικά τους τα φορούσαν μια ζωή. Κατιφέδες και κατιφεδίτσες (*κατιφιδίτσι*) λέγονται και τα γνωστά λουλούδια λόγω του χρώματός τους. Ήταν από τα ελάχιστα που ευδοκιμούσαν στο χωριό παλαιότερα λόγω του κλίματος.

[Από το τουρκ. *katife* ‘μετάξι’.]

Κᾶτούνᾶ (η) ‘περιουσία, εισόδημα, προϊόντα,πραμάτεια’. *Αντουνάρᾶ κᾶτούνᾶ ντι λα άγκρου, ντι λα πλιάμτσᾶ σι φουτζίρᾶ* ‘μάζεψαν την παραγωγή και τα σύνεργα από το χωράφι, το γάλα, το τυρί, το μαλλί (*μαξούλε*) και τα διάφορα σκεύη από το βουστάσιο και έφυγαν’. *Όλι λι αντράρᾶ ούνᾶ κᾶτούνᾶ, λι μιστικάρᾶ* ‘τα πρόβατα τα έκαναν μια περιουσία, τα ένωσαν’. *Ιαρά μπούνου νικουκίρου, αβεᾶ κᾶτούνᾶ μούλτσᾶ σι μπούνα* ‘ήταν καλός νοικοκύρης, είχε πολλή και καλή περιουσία (πρόβατα, γίδια, γελάδια)’. *Αβεᾶ μπούνα κᾶτούνᾶ λα μαᾱᾱζίε σι ου βιντού τούτσᾶ* ‘είχε καλήπραμάτεια ο υφασματέμπορος στο μαγαζί και την πούλησε όλη’. *Σι ανσουρά γκουλισάνου, κου φᾶρᾶ κᾶτούνᾶ* ‘παντρεύτηκε γυμνός, χωρίς κινητή περιουσία, άφραγκος’. Έκφρ. *όμλου νου πουτού σι αντάρᾶ κᾶτούνᾶ* ‘ο άνθρωπος δεν μπόρεσε να κάνει περιουσία, να κάνει προκοπή’. *Λόκλου νου ου τσᾶνι κᾶτούνᾶ* ‘ο τόπος είναι άβολος και δεν κρατάει τα ζώα’. *Ακάρᾶ νου στι ντι κᾶτούνᾶ!* ‘ποιος δεν ξέρει από ζώα!’. *Ατσιᾶ ιαρά κᾶτούνᾶ λι τούτα* ‘αυτή ήταν όλη η κινητή του περιουσία’. Δεν σημαίνει την ακίνητη περιουσία (χωράφια, σπίτια κτλ.), την ιδιοκτησία, αλλά την παραγωγή και τα μέσα που χρησιμοποιούνται γι’ αυτή. ΣΥΝ. *αβεᾶρε* (λατ. *habeo*) ‘πλούτος’, *αβούτου* ‘άνθρωπος που έχει περιουσία, πλούσιος’. Η περιουσία λέγεται *τουτίπουτα* (βλ. *τουτίπουτσᾶ*).

[ΝΙΚ. από το μσν. λατ. *catuna*, ο ΡΑΡ. θεωρεί άγνωστη την προέλευση της λέξης.]

Κάτσικᾶ ή **κάτσιδᾶ** (η) ‘είδος ζουμπουλίου, κρινάκι, μενεξές που φυτρώνει στα χαμηλότερα μέρη του χωριού και έχει πολύ κοντό μίσχο’. *Ισᾶρᾶ κάτσικλι σι μάλαντι* ‘βγήκαν τα ζουμπούλια και τα μάλαντα’. Είναι το πρώτο λουλούδι της άνοιξης με ωραίο χρώμα και πλούσιο άρωμα. Στο ορεινό Λιβάδι σημαίνει την άνοιξη και είναι καλός οιωνός. *Βίνι πριμουβεάρα* ‘ήλθε η άνοιξη’. Ήταν ευχάριστη τροφή των κατσικιών μαζί με το *ξιφίλι*, τα καινούρια βλαστάρια των πουρναριών. Το μάλαντο είναι το δεύτερο λουλούδι που φυτρώνει επάνω στα βουνά στις αρχές της άνοιξης. Είναι μια κιτρινωπή καμπανίτσα με μεγάλο στέλεχος και εξαιρετικό άρωμα. Ανεβαίνουν στο βουνό να το μαζέψουν και να στολίσουν την Επιτάφιο της Μεγάλης Παρασκευής. Μαζί με το ψωμί του κούκου, *πάνια αλ κούκου*, ήταν παλαιότερα τα μόνα λουλούδια του Επιτάφιου. Τα ταπεινά αγριολούλουδα κατά την ώρα της έσχατης ταπείνωσης του Θεανθρώπου. Μοσχοβολούσαν οι εκκλησιές. Τα μάλαντα ήταν τόσο ταυτισμένα με τον Επιτάφιο και τη Μεγάλη Εβδομάδα, ώστε έλεγαν ότι δεν θα έλθει η Μεγάλη Εβδομάδα, αν δεν ανθούσαν τα μάλαντα. Υπάρχει και το μακάβριο πείραγμα: *άντε πότε θα φύγεις, θα πεθάνεις να σου φέρουμε μάλαντα. Βα φούγκᾶ κουγία, βα λι αρκάμου μάλαντι* ‘θα φύγει γρήγορα, θα του ρίξουμε μάλαντα’.

[Δεν είναι γνωστή η προέλευση της λέξης. Ο ΝΙΚ. θεωρεί ότι είναι ο μενεξές. *Μανουσάκι* στην Ήπειρο, *κάτσιτᾶ* στο Νυμφαίο της Φλώρινας.]

Κᾶτσούλᾶ (η) ‘σκούφια, κουκούλα’. Ήταν αναγκαίο εξάρτημα της στολής των κτηνοτρόφων και των κираτζήδων που φορούσαν τη βαριά κάπα ή το ελαφρότερο μαλλιώτο (*κουντούσου*). *Ντουρνί κου ντᾶλᾶγάνια σι κου κᾶτσούλα ν κάπου* ‘κοιμήθηκε με την κάπα και τη σκούφια στο κεφάλι’. Έκφρ. *τσι φάτσι ᾶστατζᾶ; -ε, νου φάκου*, *κᾶτσούλα αλ Γκόγκου* ‘τι κάνεις σήμερα; -ε, δεν κάνω, τη σκούφια του Γιώργου’. Τίποτε εντελώς. *Λι ᾶρε τούτι σούντου κᾶτσούλᾶ*. Λέγεται για άνθρωπο που ξέρει πολλά αλλά δεν μιλάει. *Νου τρικού μούλτου κιρό σι λι σκουάσι ντι σούντου κᾶτσούλᾶ* ‘δεν πέρασε πολύς καιρός και έβγαλε όλα τα χούγια του, τις ιδιοτροπίες του κάτω από τη σκούφια του’, αποκαλύφτηκε ο πραγματικός εαυτός του. ΠΑΡ. *ντίπου πλουᾶε*

κᾶτσούλᾶ ‘ύστερα από τη βροχή καπέλο’. Λέγεται για εκείνον που δεν προνοεί και δεν προλαβαίνει δυσάρεστες καταστάσεις, για τον Επιμηθέα. Κατσιούλα λέγεται το παραδοσιακό γυναικείο καπέλο του Γιδά, το λειρί της κότας και του πετεινού. ΣΥΝ. κουκούλᾶ, σκούφου, κᾶπέλᾶ, κᾶλπάκε.

[Η λέξη είναι διαβαλκανική. Κατά τον ΝΙΚ. από το λατ. casula > μσν. κασούλα > νεοελλην. κατσιούλα και κατσούλα.]

Κᾶτσούτου (το) ‘μαχαίρι’. Φούτζι ντι αουά, σι νου λεάου κᾶτσούτλου ‘φύγε από εδώ για να μην πάρω το μαχαίρι’. Πικουράρου κου φᾶρᾶ κᾶτσούτου νου βα άφλι ‘τσομπάνο χωρίς μαχαίρι δεν θα βρεις’. Βα τι τάλιου κου κᾶτσούτλου ‘θα σε σφάξω με το μαχαίρι’. Υπάρχουν πολλών ειδών μαχαίρια: α) γκόγκου, μαχαίρι κτηνοτροφικό με κόκαλο στη λαβή, β) τριπτάρου (τρυπώ), ειδικό για την ξυλογλυπτική των βοσκών που έδωσε θαυμάσια δείγματα τέχνης. Με αυτό άνοιγαν τρύπες, σκάλιζαν, φιλοτεχνούσαν, γ) κουσουράφε (ζυράφι), ειδικό για την κατασκευή ιδιαίτερα της γκλίτσας, δ) κάμᾶ, μεγάλο δίκοπο μαχαίρι για τη σφαγή των ζώων, κάμα, ε) χαντζᾶρου, χαντζάρα, στ) μπᾶλτάου, μπαλτάς και ζ) σατίρε (τουρκ. satir), το μεγάλο μαχαίρι του χασάπη. Με το μασάτι τρόχιζαν όλα τα μαχαίρια. ΣΥΝ. κᾶστούρᾶ. Μεταφορ. ου τάλιου κου κᾶστούρα ‘κόβω με το μαχαίρι τη συζήτηση, τα παζαρλίκια’. Σταματώ χωρίς άλλη συζήτηση.

[Από το λατ. cos, cotis, ιταλ. coltello.]

Κάφτου (ρ) ‘ζητώ, ψάχνω, επιδιώκω’. Λου κᾶφτά λα λόκλου τούτου ‘τον έψαχναν παντού’. Τσι κάφτᾶ ακλό; ‘τι ζητάς εκεί;’. Κᾶφτᾶρᾶ φεᾶτα ‘ζήτησαν το κορίτσι σε γάμο’. Ου κᾶφτά ντι νικά, κᾶ ου βρεᾶ μούλτου τ’ μβεᾶστᾶ ‘τη ζητούσαν από μικρή, γιατί την ήθελαν πολύ για νύφη’. Κάφτου κάρτια σι ούνου βέκλιου κουντίλιου ‘ψάχνω το βιβλίο και ένα παλιό κοντύλι’. Ντι λα μίνε τσι κᾶφτάτσι; ‘από μένα τι ζητάτε;’. Έχει όλες τις σημασίες του νεοελλην. ζητώ, ψάχνω. Ψάχνω (κάφτου) να βρω τους παλιούς φίλους, ζητάει (κάφτᾶ) χρήματα, προίκα, δανεικά, αλήθεια, ελευθερία. Επιδίωξε (κᾶφτά) να ανεβεί ψηλά. Έκφρ. κᾶφτά σι ι αλίνᾶ κου μισούνι σι κου ναβάλματι ‘επιδίωκε να ανεβεί ψηλά με ψέματα και διαβολές’. Ίτσι κάφτᾶ όμλου ου άφλᾶ ‘ό,τι ζητάει ο άνθρωπος το βρίσκει’. Στα χρόνια της Κατοχής, όταν οι ψείρες είχαν

το κράτος τους στα κεφάλια και το σώμα των ανθρώπων, έλεγαν βαλου κάφτου ντι μπιντούκλι 'θα τον ψάξω για ψείρες'. Κᾶφτάρε 'έρευνα, επιδίωξη', κᾶφτάτου 'περιζήτητος', νικᾶφτάτου 'αζήτητος'. Φεάτα ιάστε νίκα νικᾶφτάτᾶ 'το κορίτσι δεν έχει ακόμη πρόταση γάμου, δεν βγήκε το τυχερό της'. ΣΥΝ. αλάγκου.

[ΝΙΚ. από το λατ. capto. ΡΑΡ. ίσως από το λατ. cautare.]

Κεάλε (η) 'δέρμα, τομάρι, δερμάτι, τουλούμι'. Μπιλίρᾶ ούνᾶ ουάε σι βιντούρᾶ κεάλια 'έγδαραν μια προβατίνα και πούλησαν το τομάρι της'. Λουάσι ντεαντούνου κου τίνε λα άγκρου κεάλια κου ακρίτσλου; 'πήρες μαζί σου στο χωράφι το τουλούμι με το ξινόγαλο;' Ήταν ποτό δροσιστικό ιδιαίτερα κατά την περίοδο του θέρους. Όταν έλειπε το ξινόγαλο, έπαιρναν μαζί τους ένα τουλούμι με ξίδι και σκόρδο (σκουρδάμε). Σε τουλούμια παλαιότερα συντηρούσαν το καλό τυρί (κάσου ντι μπούνλου) και το βούτυρο. Το άργασμα αυτών των τουλουμιών γινόταν με ιδιαίτερη επιμέλεια – ήταν από δέρματα κατσικιών, τράγων και κριαριών – με φλούδα φτελιάς ή με ξιφτίλι. Τα φίδια κρύβονται στη φτέρη (φεάρικᾶ) και αλλάζουν το δέρμα τους. Σᾶρκιλι σι τράψιρᾶ του φεάρικᾶ τα σι σκουράτᾶ κεάλια. Μεταφορ. βα τι μπιλέσκου, βα σι λεάου κεάλια 'θα σε γδάρω, θα σου πάρω το τομάρι'. Θα σου τα πάρω όλα και θα μείνεις γυμνός. Λέγεται και στη χαρτοπαιξία. Νι ουμφλάσι κεάλια 'με φούσκωσες, με έσκασες'. Κεάλια λι ιάστε γκροάσᾶ 'είναι χοντρόπετσος, παχύδερμο'. Μαυραγουρίτλου ατσέλου νι λο κεάλια 'ο μαυραγορίτης εκείνος μας πήρε το πετσί, μας έγδαρε'. Νου βόι σι αλάσου κεάλια νι ακλό 'δεν θέλω να αφήσω το τομάρι μου εκεί, να πεθάνω εκεί'. Έκφρ. νι αρκά ή νι ασπιντζουρά κεάλια πρι γκρέντα 'μου έριξε ή μου κρέμασε το δέρμα στη γρενδιά'. Με εξάντλησε, με στέγνωσε, με πέθανε. Σι βα σι ούμπλᾶ κάσα ντι κέλι 'να γεμίσει το σπίτι σας δερμάτια, τουλούμια'. Να έχετε άφθονα τυριά (ευχή). Στο δέρμα των σφαγμένων ζώων, ιδιαίτερα των τράγων, απέδιδαν και θεραπευτικές ιδιότητες. Με τις κεφαλαριές (κιφαλαρεάου) – το δέρμα από το κεφάλι του ζώου – πίστευαν ότι θεράπευαν κάθε είδους κατάγματα και τραύματα. Τους βαριά χτυπημένους σε όλο το σώμα τούς έβαζαν μέσα στο ζεστό ακόμα δέρμα του ζώου για να γιάνουν. Λου αβεᾶ λάϊτᾶ του φούστι σι λου

μπᾶγκάρᾱ νᾶούντρου του κεᾶλια αλ τσάπου 'τον είχαν μαυρίσει στο ξύλο και τον έβαλαν μέσα στο δέρμα του τράγου'. Σε παλαιότερα χρόνια το δέρμα του φρεσκοσφαγμένου ζώου χρησίμευε και σαν θερμοκοιτίδα. Πρόωρα γεννημένα μωρά τα τύλιγαν στο δέρμα για να επιβιώσουν. Κάποια, θυμούνται οι παλαιότεροι, επιβίωσαν.

Το εμπόριο του δέρματος έφερνε κάποια έσοδα στο χωριό. Θυμάται κανείς εμπόρους που έρχονταν κυρίως από την Κοζάνη και αγόραζαν φορτία από δέρματα. Με τα ζώα τα μετέφεραν στα ονομαστά ταμπάκια (βυρσοδεψεία) της Κοζάνης, όπου τα επεξεργάζονταν και έβγαζαν εξαιρετικής ποιότητας δέρματα για τους παπουτσήδες της ευρύτερης περιφέρειας. *Αντουνάρᾱ μούλιτι κέλι έστανου, ανκᾶρκάρᾱ μούλιλι σι φουτζίρᾱ ν Κόζανε* 'μάζεψαν πολλά δέρματα φέτος, φόρτωσαν τα μουλάρια και έφυγαν στην Κοζάνη'. Το δέρμα των γουρουνιών σε σκληρούς και πικρούς καιρούς παπούτσωσε πολύ κόσμο. Τα γουρουνοτσάρουχα που κατασκευάζονταν και από τους ίδιους τους χρήστες γνώρισαν δόξες στα κακοτράχαλα τα βουνά και στα σοκάκια του χωριού. Ήταν παντός καιρού.

Στα σπίτια των χασάπηδων του χωριού αλλά και σε πολλά σπίτια, ύστερα από το Πάσχα, συναντούσε κανείς ένα πρωτόγνωρο θέαμα. Αναποδογυρισμένα τομάρια ζώων κρέμονταν σε σκιερό μέρος πάνω σε ένα σίρμα. Τους έβαζαν εσωτερικά τσίτες ή καλάμια και εκείνα έμοιαζαν με κούκλες που αιωρούνται, κάτι σαν τον Φοίβο και την Αθηνά των Ολυμπιακών Αγώνων. Από τις ριπές του ανέμου χόρευαν σαν μπαλαρίνες. Έπρεπε να μείνουν κρεμασμένα αρκετές μέρες, ώσπου να ξεραθούν για να μπορέσουν να πουληθούν. Τη νύχτα για τα μικρά παιδιά λειτουργούσαν και σαν κινούμενα φόβητρα.

[Από το λατ. *pellis*. Στην ΚΒ είναι συνηθισμένη η μετατροπή $p > k$, π.χ. *rectus > κέπτου*, *perire > κερίρε*, *πέτρα > κεάτρα* κ.ά.]

Κεᾶτρᾱ (η) 'πέτρα'. *Χουάρα τούτα ιάστε ντι κεᾶτρᾱ* 'ολόκληρο το χωριό είναι χτισμένο με πέτρα'. *Αρίκᾱ κέτρι, βα νι βάτᾱμᾱ* 'ρίχνει πέτρες, θα μας σκοτώσει'. Τη λατομούσαν στον Κιτραμάνο, πάνω από το χωριό (Βλ. *Κιτραμάνου*) και με αυτή κτίστηκαν οι εκκλησιές και τα σχολειά που, δυστυχώς, σήμερα σοβατίστηκαν και ασβεστώθηκαν. Με το σκληρό και θερμό υλικό της πέτρας ολόκληρο το χωριό εντασσόταν

στον περιβάλλοντα φυσικό του χώρο. Η πέτρα ήταν η μεγάλη αρχόντισσα του χωριού. *Μουτάρᾱ μούλι κέτρι ντι λα Κιτραμάνου* ‘σήκωσαν πολλές πέτρες απο τον Κιτραμάνο’. Τις μετέφεραν στο χωριό με τα μουλάρια και τα γαϊδουράκια και κάποιοι στην πλάτη τους. Η πέτρα κράτησε το χωριό και τους ανθρώπους του, αυτή ήταν η οχύρωση και η ασφάλειά του στους διάφορους κινδύνους. Δυο απλές και ασήμαντες πέτρες, όταν ενώνουν τους αρμούς τους, όταν κουμπώνουν, αποτελούν ένα σημαντικό γεγονός και γεννούν ένα αισθητικό αποτέλεσμα. “Εδώ πέρα ο ήλιος παίρνει πάνω του το μισό βάρος της πέτρας που σηκώνουμε στη ράχη” (Γ. Ρίτσος). Η πέτρα και το νερό κρατούν την πιο βαθιά μνήμη. Μεταφορ. *Αρκᾱ κῆάτρᾱ ντίπου ἔλου* ‘έριξε πέτρα πίσω του και δεν ξαναγύρισε’. Στην πέτρα (λα κῆάτρᾱ) να φυτρώσει, λένε, όταν πίνουν ένα ποτηράκι κρασί. *Πᾶνᾱ σῖ αντρά κῆάτρᾱ* ‘το ψωμί έγινε πέτρα, πάλιωσε και ξεράθηκε’. *Τνιμᾱ ντι κῆάτρᾱ* ‘καρδιά από πέτρα, σκληρός και αναίσθητος άνθρωπος’. *Μάντζα νι κᾱτζού γκρεᾱου κα κῆάτρᾱ* ‘το φαγητό μου έπεσε βαρύ σαν πέτρα’. ΠΑΡ. *κῆάτρᾱ λα λόκλου ατᾱου ἄρε αξίε* ‘η πέτρα στον τόπο σου έχει αξία’.

ΤΟΠ. *Λα Κῆάτρα τσια Πιτρούμτα* ‘τρυπημένη, σκαλισμένη πέτρα, από όπου μπορούσαν να περάσουν και άνθρωποι’, *Κῆάτρᾱ Πιτροουσίτᾱ* ‘πλακωμένη, πετρωμένη πέτρα’. *Κῆάτρα ἄλι Αρινάκου* ‘η πέτρα της Ρινάκας’ (Αικατερίνης). Εκεί ο λήσταρχος Νταβέλης οδήγησε, αφού την απήγαγε ζητώντας λύτρα, τη Ρινάκα, την κόρη του γιατρού και δήμαρχου κυρ-Δημητρού. Ο πλούσιος πατέρας έδωσε το υπέρογκο ποσό των λύτρων και η κόρη σώθηκε και τραγουδήθηκε από τη δημοτική μούσα: ήταν “κόρη για παντρεία, κόρη αρραβωνιασμένη”. “Κάνας κλέφτης δεν τό’κανε, | κλέφτης και καπετάνιος. Χρήστος Νταβέλης τό’κανε μαζί με τα παιδιά του. | Μεσ’ στο Λιβάδι πάτησε, | στου Δημητρό το σπίτι | την Αρινάκου ἄρπαξε μαζί με τη μητέρα” (Παπαϊωάννου, 1972, 69). *Κῆάτρα* λέγεται και η μυλόπετρα, *κῆάτρᾱ* και η πέτρα του δαχτυλιδιού. *Κᾱτζού κῆάτρα ντι πρι νέλου* ‘έπεσε η πέτρα του δαχτυλιδιού’. *Κιτρόσου* ‘πετρώδης’. Στουν *Κιτρόσου* ΤΟΠ. της Ηπείρου. *Κιτροουσέσκου* ‘πετρώνω’. ΠΑΡ. *κῆάτρα ντι του λόκλου ἰάστε γκρεᾱου* ‘η πέτρα του τόπου σου είναι βαριά’. Ο άνθρωπος στον

τόπο του είναι σημαντικός, μετράει. *Κάσα νου ι αντάρᾱ μόνο κου κεάτρᾱ μάρε, βα σῖ νίκα* ‘το σπίτι δεν γίνεται μόνο με τη μεγάλη πέτρα, θέλει και τη μικρή’. Το χωριό, η χώρα για να προκόψει χρειάζεται όλες τις δυνάμεις.

[ΝΙΚ. και ΡΑΡ. από το λατ. *petra* ‘πέτρα’ < αρχ. *πέτρα* ‘βράχος, βραχώδης’ και *πέτρος* ‘λιθάρι’. Η νεοελλ. λέξη *πέτρα* αντί *λίθος* είναι μσν. Ενώ στη νεοελλ. υπάρχουν πολλές σύνθετες λέξεις με πρώτο συνθετικό τη λέξη *πέτρα*, π.χ. *πετροβολώ, πετροβόλημα, πετροβούνι, πετροχελίδονο, πετροπέρδικα* κ.ά., στην ΚΒ του Λιβαδίου η λέξη *Κιτραμάνου* φαίνεται ότι είναι η μοναδική (*κεάτρᾱ* + *manus* ‘χέρι ή μάνα’, όπως *νερομάνα*). Τον πετροπόλεμο, το γνωστό πολεμικό παιχνίδι, τον λένε *πιτροπόλεμου*. ΠΑΡ. *κεάτρᾱ τσι γκιλισεάστι νου ακάτσα ιάρμπᾱ* ‘πέτρα που κυλάει δεν πιάνει χόρτο’. ΣΥΝ. *τρόχαλου* ‘πέτρα στρογγυλεμένη στο νερό’, *μπισμπίλιου* ‘μεγάλη πέτρα’. *Κα σι λεάου ούνου μπισμπίλιου, βα σῖ λου φράγκου κάπλου* ‘αν πάρω μια μεγάλη πέτρα, θα σου το σπάσω το κεφάλι’. *Κιτριτσικᾱ υποκορ. πετρίτσα.*]

Κέρντου (ρ) ‘χάνω, στα χαρτιά, στα παιχνίδια, στις δουλειές’. *Μι κέρντου* ‘χάνομαι, καταστρέφομαι’. *Τσι κερντούσι σῖ αλάτζι λόκλου τούτου;* ‘τι έχασες και ψάχνεις όλο τον τόπο;’. *Κέρντου λα κάρτσι* ‘χάνω στα χαρτιά’. *Λῖ φου κα ζόρε τσι λι κερντού* ‘ζορίστηκε, του κακοφάνηκε που τα έχασε’. *Κερντούι φέξια* ‘έχασα το φως’. *Κερντούντι μίντι* ‘έχασε το μυαλό, τρελάθηκε’. *Κερντού κου λούκρουλου ατσέλου* ‘έχασε, ζημίωσε με εκείνη τη δουλειά’. *Κερντούι κάσα σῖ φουμεάλια νῖ* ‘έχασα, στερήθηκα το σπίτι και την οικογένειά μου’. Χάθηκαν (*σι κερντούρά*) στην πόλη. Έκφρ. *μῖ αβεάμου κερντούτᾱ σῖ νου στιάμου ίου μῖ άφλου* ‘είχα χάσει τις αισθήσεις μου και δεν ήξερα που βρίσκομαι’. *Μι κέρντου, μῖ αστίνγκου, μόρου* ‘χάνομαι, σβήνω, πεθαίνω’. *Λῖ αβεά κερντούτᾱ κου ίτσι βιτζού σῖ αβτζᾱ* ‘τα είχε χαμένα από έκπληξη και θαυμασμό με ό,τι είδε και άκουσε’. *Κερντούμου ιθίματλι βέκλιλι* ‘χάσαμε τα παλιά μας έθιμα’. *Νοάπτεα μῖ αβεάμου κερντούτᾱ του ούνου παλιουγίσου* ‘τη νύχτα είχα χαθεί σε έναν εφιάλτη’. ΠΑΡ. *λούμια σῖ κεάρντι σῖ μάια σῖ κεάπτινᾱ* ‘ο κόσμος χάνεται και η γριά χτενίζεται’. *Κερντούτου* ‘αφηρημένος, χαμένος’.

Κιρντούτε, νιαπουκάτε! 'χαμένε, ανεπρόκοπε!'. ΣΥΝ. κέρου, κιρίτου.
ΑΝΤ. νκιρδισέσκου, νκιρδισίρε, άφλου.

[Από το λατ. perdo που πέρασε στις νεολατινικές γλώσσες.]

Κέρου (ρ) μτβ. και αμτβ. 'χάνω, χάνομαι, καταστρέφομαι'. Βα νι κεάρᾱ ντουμνιτζᾱούλου 'θα μας καταστρέψει ο Θεός'. Νου πότου, κέρου 'δεν μπορώ, χάνομαι, χάνω τις αισθήσεις μου, πεθαίνω'. Βα κεάρᾱ μ πόλε 'θα χαθεί στην πόλη'. Κεάρι αράδα 'όπου να είναι χάνεται, πεθαίνει'. Κιρίᾱ μούλτσι μπᾱρμπάτσι, σι βᾱτάμᾱρᾱ 'χάθηκαν πολλοί άντρες, σκοτώθηκαν'. Κιρίρε 'χαλασμός, χαμός', κιρίρε μᾱρε, κιρίτου 'χαμένος, κατεστραμμένος' αλλά και μεταφορ. 'αυτός που δεν είναι στα καλά του'. Φράντζι τι, κιρίτε! 'εξαφανίσου, στα κομμάτια, χαμένε!', ᾱι κιρίτε, τάτσι σι φούτζι ντι αουά! 'α, χαμένε, σώπα και φύγε από εδώ!'. Κιριτούρι (πληθ.) 'βλακειές, λόγια στο βρόντο, χαμένα λόγια', κεᾱρε 'δύση του ήλιου', σουᾱρλε ἰάστε του κεᾱρε 'ο ήλιος είναι στη χάση του', κεᾱρε 'ανήλιο μέρος'. ΣΥΝ. κέρντου 'χάνω κάτι συγκεκριμένο', μι κέρντου 'χάνομαι', μι κιρντούι ν Σᾱρούνᾱ 'χάθηκα στη Θεσσαλονίκη'.

[Από το λατ. pereo 'χάνομαι, πεθαίνω'. Η μετατροπή του π σε κ είναι συνηθισμένο φαινόμενο στην ΚΒ, *pectus* > κέπτου 'στήθος' κ.α.]

Κιβούρε (το) 'τάφος, φέρετρο, μνημείο'. Λου μπᾱγκᾱρᾱ του κιβούρε σι ασκᾱπᾱρᾱ 'τον έβαλαν στον τάφο και τελείωσαν'. Ν τζεᾱνᾱ λα μούντε αφλάμου μούλτι κιβούρι 'στο βουνό, στο δάσος βρήκαμε πολλά μνήματα'. Τα δημοτικά τραγούδια μιλούν για το κιβούρι του κλέφτη. 'Νά' ναι πλατύ για τ' άρματα, μακρύ για το ντουφέκι". Στο Λιβᾱδι χρησιμοποιούν περισσότερο τη λέξη γκροᾱπᾱ 'τάφος, σκάμμα'. ΣΥΝ. μᾱρμίτου και μιρμίτου 'μνημείο, τάφος', Του σι τι ντούτσι, λα κάμπου, ν τζεᾱνᾱ, βᾱ ᾱφλι μούλτι μιρμίτσι 'όπου να πας, στον κάμπο, στο βουνό, θα βρεις πολλά μνήματα'. Σιντούκε. ΤΟΠ. Λα Μιρμίτσι.

[Κιβούρι < μσν. κιβούρι(ν) < ελνστ. κιβᾱριον.]

Κίκου (ρ) 'στάζω'. κικᾱι νᾱθεᾱμᾱ λάδε πρι πέτουρι ντι πίτᾱ 'έσταξα λίγο λάδι στα πέτουρα της πίτας'. Τι κικᾱσι πρι κᾱμεᾱσα τσια ᾱλμπα 'έσταξες στο άσπρο σου πουκάμισο'. Λου αγκουντί μούλτου ᾱλά σᾱντζε νου λι κικᾱ 'τον χτύπησε πολύ αλλά αίμα δεν έσταξε'. Κικᾱ φᾱντᾱνα σι

βα μάστουρου 'στάζει η βρύση και θέλει μάστορα'. Συνήθως απρόσ. κικά 'στάζει'. Κικά κάσα 'στάζει το σπίτι'. Μεταφορ. κικά πρι νάσά 'δόθηκε, αφιερώθηκε σε αυτή'. Κικάρε 'στάξιμο', κικάτου, κικουτάτου 'αυτός που έπαθε αποπληξία'. Κικά και κίκουτά 'σταγόνα'. Ντά νι ούνά κίκουτά ντι ούμπτου 'δος μου μια στάλα, ελάχιστο βούτυρο'. Μεταφορ. νι κάτζού κίκουτά 'ζήλεψα, πόνεσα που δεν γεύτηκα, που δεν χάρηκα κάτι'. Έχει όμως και τη σημασία του πονώ, φαρμακώνομαι. Λι κάτζού κίκουτα τ' φεάτα ασιά 'στενοχωρήθηκε, πόνεσε γι' αυτό το κορίτσι'. Νι κάτζού κίκουτά κά νου πουτούι σι ατζούτου 'φαρμακώθηκα που δεν μπόρεσα να βοηθήσω'. Έκφρ. οάρφανου κα κίκουτά 'ορφανός σαν σταγόνα'. Κίκουτά σι γίνά 'να σου έλθει νταμπλάς, αποπληξία'. Κίκου σι σι κάντά, κίκουτα σι τι αγκουντεάσκά. Μβεάστα κάφτά φαρίνά, κίκουτα σι λι γίνά 'η νύφη ζητάει αλεύρι, ας είναι καλά'. Λέγεται συχνά, δεν έχει όμως την κακή σημασία. Είναι κάτι σαν το νεοελληνικό "Α, στο καλό - α, στην ευχή". Υπάρχουν αρκετές τέτοιες εκφράσεις στα ΚΒ, όπως σι σι τάλε ν κάλε, σι νου τι βέτζι, μπιλέουλου σι σι γίνά, κιρίτε!, χάρλου!. Όλες έχασαν το σημασιολογικό τους βάρος και κατέληξαν έμμεσες επιδοκίμασιες γι' αυτόν που λέει ή κάνει κάτι που δεν το περιμένει κανείς και προκαλεί έκπληξη (βλ. αόρατου). ΣΥΝ. κούρου, απρόσ. κούρά 'στάζει, τρέχει'. Κούρά σόπουτλου 'στάζει η βρύση'. Κικουτέτζου, κικουτάρε.

[ΝΙΚ. από το αλβ. rikoig, ιταλ. piccage 'κεντώ'. Η λέξη μάλλον είναι ηχομιμητική (κικ-κικ ή πικ-πικ). Κατά τον Μπουσμπούκη προέρχεται από το αρχ. κηκίω 'αναβλύζω, στάζω'.]

Κινουσέσκου (ρ) 'κενώνω, αδειάζω μοιράζοντας το φαγητό'. Κινουσί βάσιλι τούτι 'άδειασε όλα τα αγγειά'. Νίκα νου κινουσί σι τι αρκάσι πρι μάντζα κα όφιου; 'ακόμη δεν κένωσα το φαγητό και ρίχτηκες επάνω του σαν φίδι, θεονήστικος;'. Άδειαζαν το φαγητό από την κατσαρόλα σε μεταλλικές σουπιέρες, τα λιγγέρια, και από εκεί γινόταν η μετακένωση στα πιάτα. Στα δύσκολα χρόνια, όταν το φαγητό ήταν λιγοστό, έτρωγαν όλοι από το ίδιο λιγγέρι και κερδισμένοι ήταν οι γρηγορότεροι στο κουτάλι. Το κενώνω με την ίδια σημασία χρησιμοποιείται στη Θεσσαλία, Δυτ. Μακεδονία, Ήπειρο. Ιγώ θα

κινώσου του φαῖ. Μεταφορ. λι κινουσί τούτι, λι προυφτάσί 'τα ανακοίνωσε όλα, τα πρόλαβε. Δεν κρατάει μυστικό'.

[Από το λόγ. κενώνω < αρχ. κενώ και κενώνω, κένωση 'άδειασμα', κένωσις 'άδειασμα του εντέρου' (ιατρ. όρος).]

Κιόσκι (η) 'περίπτερο, εξέδρα, ξέφωτο'. Κάθε ντουμίνικᾶ φεᾶτι σῖ φιτσόρι έσου λα Κιόσκι 'κάθε Κυριακή κορίτσια και αγόρια βγαίνουν στο Κιόσκι'. Σῖ αντουνά μούλτα λούμε λα Κιόσκι, βινεᾶ σῖ γκαγκάνλι, βουζιά λόκλου ντι κάντιτσι σῖ ντι όργανι 'μαζευόταν πολύς κόσμος στο Κιόσκι, έρχονταν και οι παραθεριστές, βούιζε ο τόπος από τα τραγούδια και από τα όργανα'. Κούντου άρε λούνᾶ, Κιόσκια σῖ Όλυμπλου φιζέσκου, σῖ αντάρᾶ άλτου λόκλου 'όταν έχει φεγγάρι, το Κιόσκι και ο Όλυμπος φέγγουν, μεταμορφώνονται'.

Ίσως η τοποθεσία πήρε το όνομα από το πέτρινο και εξαγωνικό περίπτερο που βρισκόταν εκεί όπου σήμερα στήθηκε ο ανδριάντας του Γεωργάκη Ολυμπίου. Ίσως η ονομασία να είναι πολύ παλαιότερη, γιατί ο χώρος είναι η εξέδρα, το μπαλκόνι του χωριού. Ντάμα λα ξεάνι αντούκου αμίντε Κιόσκια 'πάντοτε στα ξένα φέρνω στο μυαλό μου το Κιόσκι'. Είναι ένα από τα σημεία αναφοράς των απανταχού Λιβαδιωτών. Βα νῖ αφλάμου λα Κιόσκι φουρτάτσλι νῖ ατούμσεα 'θα βρεθούμε, θα συναντηθούμε στο Κιόσκι οι φίλοι από τότε, από τα παλιά'. Το μικρό αλσύλιο είναι δημιούργημα του φωτισμένου δασκάλου Κωνσταντίνου Γκουτζαμάνη και των μαθητών του στη δεκαετία του 1910. Κα Κόστα αλ Γκουτζαμάνι νου σῖ άφλᾶ άλτου δάσκαλου, μάρε όμου 'σαν τον Κώστα τον Γκουτζαμάνη δεν υπάρχει άλλος δάσκαλος, μεγάλος άνθρωπος', λένε οι γεροντότεροι. Το χωριό τότε στερούνταν εντελώς το πράσινο, το σημερινό περιαστικό δάσος φυτεύτηκε τις τελευταίες δεκαετίες. Το περίπτερο που ήταν μνημείο μιας εποχής του Λιβαδίου αντί να συντηρηθεί, γκρεμίστηκε στη δεκαετία του '60. Στα χρόνια του Εμφύλιου είχαν κτιστεί τα θολωτά του ανοίγματα και μετατράπηκαν σε πολυβολεία. Όλο το Κιόσκι τότε ήταν χώρος απαγορευμένος για τους κατοίκους. Κόπηκαν και μερικά όμορφα πεύκα και λεύκες για να έχουν τα πολυβόλα ευρύτερο οπτικό πεδίο. Ο χώρος αποσιλώθηκε.

Η θαυμάσια αυτή προβλήτα έχει θέα απεριόριστη. Απέναντι δεσπόζει ο Όλυμπος με τον θρόνο του Δία (Μύτικας) και προς τα κάτω απλώνονται κάμποι και χωριά και πιο πέρα άλλα βουνά, η Πίνδος και τα Χάσια. Προπολεμικά, και λίγο αργότερα, υπήρχε στο κέντρο το τσιμεντένιο τερέν με το λουξ της κοινότητας, που έμοιαζε σαν φάρος για ναυτιλομένους, ιδιαίτερα στις ώρες της πυκνής ομίχλης.

Ήταν και είναι ακόμη τόπος αναψυχής και διασκέδασης. Εκεί μεγάλωσαν γενιές παιδιών και πρωτογνώρισαν τα σκιρτήματα του έρωτα στους ατέλειωτους περιπάτους κατά τα δειλινά και τις βραδιές του καλοκαιριού. “Τα παιδιά μεγαλώνουν τα καλοκαίρια” έλεγαν οι μανάδες. Εκεί άπλωνε σε πολλές δίπλες ο τρανός χορός του Πάσχα. Τα τραγούδια, οι καντάδες, οι κιθάρες και τα μαντολίνα ηχούν ακόμη μελωδικά στις μνήμες. Τα καρδιοχτύπια ξάναβαν τους χυμούς των νέων. Μυστικοί και ντροπαλοί έρωτες, πρώτες αγάπες. *Ου βιτζούι λα Κιόσκι σι νου πότρου σι ντόρμου* ‘την είδα στο Κιόσκι και δεν μπορώ να κοιμηθώ’. Στο Κιόσκι έγραψαν ιστορία οι παρέες. Το Κιόσκι ήταν και είναι ακόμη το στέκι των γερόντων που δεν ξεδίψασαν. *Πάπινλι σάντρου λα Κιόσκι, αγναντιψέσκου σι αντούκρου αμίντε βέκλιλι* ‘οι παππούδες κάθονται στο Κιόσκι αγναντεύουν και θυμούνται τα παλιά’. Τα μεστά και ζεστά γηρατειά αγναντεύουν και θυμούνται, τραβούν και κανένα σέρτικο ή πίνουν τσιμπούκι με ψιλοκομμένο καπνό (τουτούμε). Παρακολουθούν τα σύννεφα του καπνού και χάνονται μέσα στον κόσμο τους. Στο Κιόσκι παλαιότερα γινόταν και η βυζαντινή γιορτή των Θεοφανείων και από τις τρεις ενορίες μαζί (βλ. Προκόβας, 2001, 240 – 246).

Στο Κιόσκι γράφτηκε και ένα μεγάλο μέρος της ιστορίας του χωριού, άνθισε και ο λαϊκός πολιτισμός. Τα ΤΟΠ. δεν είναι απλά ονόματα τόπων, είναι τόποι ιστορικής μνήμης. Σε αυτά αποτυπώνεται η μνήμη πολλών γενεών, ο βίος και η πολιτεία των ανθρώπων της κοινότητας που ήλθαν και έφυγαν. Αν αφαιρέσει κανείς τα ονόματα αυτών των τόπων, τι μένει από την ιστορία του χωριού, από την κοινωνική του ζωή; Όλα θα έμοιαζαν μετέωρα.

Το ΤΟΠ. *Κιόσκι* υπάρχει σε πολλά μέρη της Ελλάδας. Στην Καστοριά *Κιόσκι* ονομάζεται το ξύλινο νταβάνι, *Κιόσκι οντάς*.

[Από το τουρκ. Kiösk ‘ξέφωτο, εξοχικό σπίτι’, ιταλ. chiosco.]

Κιραμίδα (η) ‘κεραμίδα, τούβλο (τούβλα), μανταλίδι’. Το κεραμίδι ήταν για το Λιβάδι σχεδόν άγνωστο οικοδομικό υλικό ως τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, όταν οι πλακόστρωτες στέγες του σχολείου στο Κιόσκι και των εκκλησιών καλύφθηκαν με κεραμίδια (κιραμίτζι). Όλα τα κτίσματα από τα θεμέλια ως την σκεπή οικοδομούνταν με την πέτρα του Κιτραμάνου. Η πέτρα ήταν η μεγάλη αρχόντισσα του χωριού και το κύριο χαρακτηριστικό του παραδοσιακού χωριού. Σήμερα ελάχιστα από τα παλαιότερα σπίτια κρατούν την πλάκα στις στέγες. Όλο σχεδόν το χωριό έχει το κεραμιδί χρώμα, άλλαξε το πρόσωπό του. Εκδικηθήκαμε τη μοναδικότητα. *Κιρντού μούλτου χουάρα κου κιραμίτζι, πάπινλι νέστι σιιά* ‘έχασε πολύ το χωριό με το κεραμίδι, οι παππούδες κάτι ήξεραν’.

Με το κεραμίδι παλαιότερα, λένε, έστρωναν το δάπεδο φούρνων, γιατί διατηρούσε καλύτερη και διαρκέστερη θερμοκρασία (πυρότουβλα), κυρίως όμως χρησιμοποιούνταν για θεραπευτικούς σκοπούς. Πίστευαν ότι κοιλόπονοι, κρυολογήματα και άλλες αρρώστιες θεραπεύονταν με ένα τούβλο ή κεραμίδα. Το ζέσταιναν, το τύλιγαν με ένα μάλλινο ύφασμα, το περιέβρεχαν με ξίδι και το τοποθετούσαν στα πόδια, στην κοιλιά ή όπου άλλού υπήρχε πόνος. *Φιτσόρλου ιάστε αρκουράτου, κουγία ούνά κιραμίδα* ‘το παιδί είναι κρυωμένο, γρήγορα μια κεραμίδα’. Κάποια καλοκαίρια πήγαιναν το τούβλο στον φούρνο του μπαρμπα-Αλέκου για να το ζεστάνουν. Μια φορά γεννήθηκε ένα παιδί εφταμηνίτικο – είναι γνωστό και το όνομά του – η κατάστασή του ήταν επικίνδυνη και οι δικοί του ανησύχησαν πολύ. Με τα ζεστά τούβλα το πρόωρο παιδί μεγάλωσε σαν σε θερμοκοιτίδα και σώθηκε. Όταν γέρασε ο μπαρμπα-Αλέκος και το παιδί είχε γίνει ώριμος άντρας, συχνά συναντιούνταν στη Θεσσαλονίκη. Διασκεδάζοντας σε κοινές συντροφιάς ο μπαρμπα-Αλέκος θυμόταν την παλιά εκείνη ιστορία και πειράζοντάς τον έλεγε: *έπρεπε να σου βάλω τότε το τούβλο στον ομφαλό (πρι μπουρίκου), να πεθάνεις και να ησυχάσουμε από σένα. Κιραμαργιό* ‘κεραμοποιείο’, *κιραμάρου*.

[Κεραμίδι. Στέγη από κεραμίδια.]

Κίσᾱ (η) ‘βαθύ, πυκνό σκοτάδι, Άδης’. Μούλτου λάιου ιάστε ντουμνιζᾱούλου, κίσᾱ ‘πολύ μαύρος είναι ο ουρανός, βαθύ σκοτάδι’. Νέγκουρλι κᾱτζούρᾱ πρι ν χουᾱρά κα κίσᾱ ‘τα σύννεφα έπεσαν στο χωριό σαν πίσσα’. Έκφρ. κίσᾱ, πίσᾱ ‘βαθύτατο σκοτάδι, το άκρον άωτον του σκοταδιού’. Μι αντράι ντι πίσᾱ ‘έγινα μαύρος, έχασα’. Άου τρικούτᾱ μπᾱνᾱ ντι κίσᾱ σι ντι κᾱτράνε ‘έχουν περάσει ζωή μαύρη, κατράμι’. ΣΥΝ. σκουτίδε, κόλασε, κᾱτράνε. Κίσᾱ λέγεται και η καρακάξα (αρχ. κίσα).

[Από το πίσσα με τη μετατροπή του π σε κ, γνωστό γλωσσικό φαινόμενο της ΚΒ. Rectus > κέπτου ‘στήθος’, petra > κᾱτράᾱ.]

Κισκίνκου ή κισκίνου (επίθ.) ‘σβέλτος, σχολαστικός στην καθαριότητα, λεπτεπίλεπτος’. Κισκίνκου όμου, λι ακάτσᾱ μᾱνα ντι τούτι ‘άνθρωπος λεπτολόγος και εφευρετικός, πιάνει το χέρι του από όλα’. ιάστε μούλτου κισκίνκου λα λούκρου ‘είναι πολύ σβέλτος και αποτελεσματικός στη δουλειά’. Αποδίδει στη δουλειά. Ειρωνικά λέγεται νι σκουᾱσι κισκιντᾱᾱδᾱ τόρα ‘τόρα θέλει να μας δείξει ότι δεν είναι τεμπέλης και άσχετος και ότι είναι πολύ σβέλτος και αποδοτικός στη δουλειά’. Μούλτου κισκίνκου φισσόρου, κισκίνκᾱ φεᾱτά ‘πολύ σχολαστικό στην καθαριότητα παιδί, κορίτσι’. Σχολαστικός στα ρούχα, στο φαγητό, στην πάστρα. Αλᾱσᾱ νούμᾱ τ’ νικουκίράτα, τ’ κισκινεᾱάτσα αλέι ‘άφησε όνομα για τη νοικοκυροσύνη της και τη σχολαστική πάστρα’. Πολύ τιτίζα γυναίκα, δεν ακουμπάει τρίχα επάνω της. Λι γίνι αγνόσου κου τούτι, ιάστε κισκίνκου ‘αηδιάζει με όλα, είναι υπερβολικά ευαίσθητος, λεπτεπίλεπτος’. Κισκινεᾱάτσᾱ ‘απόλυτη καθαριότητα, πάστρα’. Του κισκινεᾱάτσᾱ νου ου ατζούντζι βᾱρά ‘στη σχολαστική πάστρα δεν τη φτάνει κανείς’. Κισκινεᾱτζου (ρ). ΣΥΝ. σαλάμκου ‘σβέλτος, γερός’. ΑΝΤ. γιαβάσκου ‘αργός’, μπόσκιου ‘αναβλητικός άνθρωπος, αυτός που αναβάλλει ή μεταθέτει την εκτέλεση μιας πράξης’, ντουλμᾱ ‘ωμός, νωθρός, κρυόπλασμα’. Στη Δυτ. Μακεδονία κισκίνκος ‘σβέλτος’ και γιαβάσης, μπόσκιος ‘αργός, αναβλητικός’ (τουρκ.). Κισκίνκο άλογο.

[Από το τουρκ. keskin ‘γρήγορος, σβέλτος’.]

Κιτραμᾱνου (ο). Στο δυτικό μέρος του χωριού, στην πλαγιά, είναι η τοποθεσία Κιτραμᾱνος. Αβέμου λουᾱτά μούλτᾱ κᾱτρά ντι λα

Κιτραμάνου ‘έχουμε πάρει πολλή πέτρα από τον Κιτραμάνο’. Παλαιότερα ήταν μεγάλο λατομείο (*ντᾶμάρε*), από το οποίο χτίστηκε σχεδόν όλο το χωριό. Από την πέτρα εκείνη χτίστηκαν και τα σχολειά και οι εκκλησιές του. Ήταν σχεδόν καθημερινές οι εικόνες, ιδιαίτερα μετά τη φωτιά και τις καταστροφές του Πολέμου, των μουλαριών που κουβαλούσαν την πέτρα από τον Κιτραμάνο. Κάποιοι φτωχοί για να στεγάσουν την οικογένειά τους την κουβαλούσαν και στον ώμο μέσα σε σακιά. Ήταν καλή η πέτρα του, είχε αρμούς και έδενε καλά. Την πλακόπετρα (*πλράτσα*) για τις στέγες των σπιτιών την έβγαζαν από ένα μέρος λίγο πιο πάνω από τον Κιτραμάνο που λέγεται *Κεάτρα τσια Πιτρούμτα* ‘διάτρητη πέτρα’. Στην περιοχή αυτή παλαιότερα κατοικούσαν κυρίως κираτζήδες και οικοδόμοι.

Τα καλοκαίρια ο Κιτραμάνος μοιάζει με πελώριο καθρέφτη, όπου αντανακλούν όλη τη μέρα οι ακτίνες του ήλιου και εξαποστέλλονται πύρινες στο χωριό. Σφίγγει στο κορμί του τους πυρωμένους σχιστόλιθους. Μόνο ο πλάτανος της πλατείας είναι ασπίδα προστασίας, το μεγάλο παρασόλι. Εδώ και τριάντα περίπου χρόνια μέσα στην πέτρα – ύστερα από μια μεγάλη και σωτήρια δεντροφύτευση – φύτεψαν πεύκα και δημιουργήθηκε το θαυμάσιο περιαστικό δάσος. Είναι να απορεί κανείς πού βρήκαν λίγο χώμα να ζήσουν και να μεγαλώσουν. Στα χρόνια του σκληρού πετροπόλεμου, ύστερα από τον Πόλεμο, ο χώρος αυτός στάθηκε κάστρο απόρθητο για τους επιδρομείς, γιατί τον υπερασπίζονταν σκληροτράχηλοι και πανούργοι πολεμιστές, οι Κιτραμανιώτες (*Κιτραμανιόσλι*), παιδιά από τα ορεινά της ενορίας του Αγίου Κωνσταντίνου. Μαζί τους συμμαχώντας πολεμούσαν και εκείνα από τον Φωστήρα (*ντι λα Φουστίρᾶ*) και από το βουνό (*ντι ν τζεάνᾶ*). Ονομαστές ήταν δυο οικογένειες με πολλά παιδιά που είχαν “ηρωοποιηθεί”, εκείνες του *Πάτα* και του *Τουτουπίτσι*. Και τα δυο ήταν παρατσούκλια. *Νόι Κιτραμανιόσλι ντι λα Γκουλουβόδα* (*γκράλᾶ βουλόγκᾶ*) ‘εμείς οι άνθρωποι του Κιτραμάνου, από τη γυμνή πέτρινη πλαγιά’. Ήταν η περηφάνια τους. Οι άλλες γειτονιές του χωριού τούς το απέδιδαν ως μομφή, όπως συμβαίνει πάντοτε ανάμεσα στους μαχαλάδες. Γύρω από τον Κιτραμάνο δόθηκαν σκληρές μάχες τότε και τα παιδιά εκείνης της

εποχής θυμούνται “τα κλέα ανδρών”. Κουβαλούν στο κορμί τους τις ουλές από τα τραύματα σαν παράσημα. *Αντούσιμου αμίντε βέκλιλι άνι λα Κιτραμάνου σι φουρτάτσλι* ‘θυμηθήκαμε τα παλιά χρόνια στον Κιτραμάνο και τους φίλους’.

Μια παράδοση λέει ότι σε αυτή την τοποθεσία, τον Κιτραμάνο, υπήρχε μια πηγή στην οποία πνίγηκε ο μικρός Γκόγκος. Κάποια φορά το νερό της πηγής έγινε τόσο πολύ που απειλούσε να πνίξει όλο το χωριό. Οι κάτοικοι βρέθηκαν μπροστά σε δύσκολη κατάσταση και σοφίζονταν πολλούς τρόπους για να αντιδράσουν. Τελικά έφεραν βελέντζες, φλοκάτες και κιλίμια από τα σπίτια τους, έφραξαν την πηγή και σώθηκε το χωριό. Το νερό όμως βρήκε αλλού διέξοδο, άνοιξε άλλο δρόμο και κατηφόρισε αρκετά χιλιόμετρα μακριά, ώστε, ύστερα από καιρό, εμφανίστηκε στη θέση Κεφαλόβρυσο, στο δρόμο Ελασσόνας – Δεσκάτης. Εκεί με την ορμή και τη δύναμή του έβαλε σε κίνηση γνωστό νερόμυλο, ντριστελέες και μαντάνια. Το χρώμα του νερού είχε γίνει κόκκινο, πράσινο και κίτρινο. Το έβαψαν τα χρώματα των υφαντών που είναι και τα αγαπημένα χρώματα της υφάντρας του Λιβαδίου. Την παράδοση αυτή τη θυμούνται λίγοι πολύ ηλικιωμένοι του χωριού και τη διηγούνται με μερικές παραλλαγές. Τι να δηλώνει άραγε η παράδοση αυτή; Πάντως ο Κιτραμάνος ήταν ένας από τους 12 – 16 οικισμούς που συναποτέλεσαν το Λιβάδι. Τοπωνύμια *Κιτραμάνι* υπάρχουν στην Ελασσόνα, Δυτ. Μακεδονία και αλλού, σε μέρη που δεν μιλούν την ΚΒ.

[Σύνθετη λέξη από το *κξάτρᾶ*, ελλην. πέτρα, λατ. petra + λατ. manus ‘χέρι’. Ίσως επειδή την πέτρα την έβγαζαν με το χέρι, χωρίς μηχανικά μέσα. *Κιτράρου* ‘πετράς’, *κιτρόσου* ‘πετρώδης’.]

Κλεάε (το) ‘κλειδί, κλειδαριά’. *Μπάγκάσι κλεάε λα ούσᾶ, νκλίσισι;* ‘έβαλες κλειδί στην πόρτα, έκλεισες;’. *Ντισφέτσου μαγάζια σι κάσα κου κλεάια τσι αβεάμου* ‘άνοιξα το μαγαζί και το σπίτι με το κλειδί που είχαμε’. Μεταφορ. βρήκα το κλειδί (*κλεάια*) της υπόθεσης, των μυστικών. *Όμου άφλᾶ κλεάε τ’ τούτι* ‘ο άνθρωπος βρίσκει λύσεις για όλα’. *Κλιδουπίνακου* ‘το καλά κλειδωμένο ξύλινο πιάτο των γεωργών και των κτηνοτρόφων’. *Κλεάστε* ‘τανάλια’. *Νκλίντου* ‘κλείνω’,

κλεάτσικου 'μάνταλο της πόρτας, κλειδαριά'. Στην Εράτυρα Κοζάνης ο κλειδαράς λέγεται κλειάιας.

[Από το λατ. *clavis*, -is, πρβ. το ελλην. *κλεις*.]

Κλίνου (ο) 'λωρίδα υφάσματος ή πλεκτού, λαγγιόλι'. Πληθ. *κλίνι*. Οι λωρίδες της φουστανέλας που αρχίζουν από τη μέση του σώματος, όπου σφίγγονται, και κατεβαίνουν – ανοίγουν σαν φουσερό – ως το γόνατο σχηματίζοντας πτυχές (σούφλι). Τέτοιες λωρίδες που ενώνονται, ράβονται μαζί, υπάρχουν και στο ταλαγάνι (*τάλαγάνε*) και στις μάλλινες πλεχτές φούστες και τα φορέματα των γυναικών. Είναι όμως λιγότερες. *Πράλα σι φουστάνια σούντου κου κλίνι* 'η ποδιά και το φουστάνι είναι με λαγγιόλια'. Η πιο πλούσια και εντυπωσιακή φουστανέλα είναι εκείνη που έχει περισσότερα λαγγιόλια (*κλίνι*). *Κου κούτι κλίνι βρα αντάρι φουστανέλα αλόρου φισόρι*; 'με πόσα λαγγιόλια θα κάνεις τη φουστανέλα των παιδιών;'. Υπήρχαν φουστανέλες που κατασκευάζονταν με 75 λαγγιόλια. Είναι απορίας άξιο πώς ράβονταν, πλένονταν – ήταν λευκές και λέρωναν εύκολα – και σιδερώνονταν. *Σι αρούπιρά κλίνλι, σι ασπάρσι φουστανέλα* 'σχίστηκαν τα λαγγιόλια, χάλασε η φουστανέλα'. Ως τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια ήταν αρκετοί στο Λιβάδι που φορούσαν την παραδοσιακή φουστανέλα, σιγά, σιγά όμως άρχισαν να μπαίνουν στα στενά (*του στρίμπιλι*), στα φράγκικα. Μεταφορ. *νού λι λιψεάστι κλίνου αλά μούμα* 'δεν του λείπει λαγγιόλι αλλά η μάνα, το κύριο μέρος του ρούχου'. Είναι ολότελα ανόητος, βλάκας. Η φουστανέλα γίνεται με μάνες (*μούμι*) και λαγγιόλια (*κλίνι*).

[ΝΙΚ. και ΡΑΡ. από το σλαβ. *clinŭ*. Μάλλον από το *κλίνω*, *κλίση*, γιατί οι λωρίδες, τα λαγγιόλια, κατεβαίνοντας παρουσίαζαν κλίση, λόξευαν. Η φουστανέλα σφιχτά δεμένη στη μέση άνοιγε προς τα κάτω παίρνοντας το σχήμα του κώνου.]

Κλουτσάσκου (ρ) 'κλωσώ'. *Νίκα κλουτσάστι γκάλινα λα κουιμπάρου, κούντου βα σκουάτᾱ πούλι*; 'ακόμα κλωσάει η κότα στη φωλιά, πότε θα βγάλει πουλιά;'. Μεταφορ. *λι κλουτσάσι πούλι, λι σκουάσισι*; 'τα κλώσησες τα πουλιά, τα έβγαλες;'. Λέγεται για τον αναποφάσιστο, τον τεμπέλη που κάθεσαι, όπως η κλώσα πάνω στα αυγά. *Αντουνά φισόρλι κα κλωάτσᾱ σι λι κρισκού* 'μάζεψε τα παιδιά της σαν κλώσα και τα

μεγάλωσε'. Η εικόνα των κλωσόπουλων που πρωτοέβγαιναν στις αυλές των σπιτιών υπό την εποπτεία και καθοδήγηση της μητέρας τους είναι χαραγμένη στις παιδικές αναμνήσεις.

[Κλωσάω, -ώ < μσν. κλωσσώ < αρχ. κλωσσώ.]

Κροάντᾶ (η) 'ουρά'. *Κροάντα αλί κάτουσᾶ*, αλ λούπου, αλί βούλπε 'η ουρά της γάτας, του λύκου, της αλεπούς'. *Αρμάσου του κροάντᾶ* 'έμεινα στην ουρά, τελευταίος'. *Ντι ν κάπου πάνᾶ του κροάντᾶ* 'από το κεφάλι ως την ουρά'. *Πράβντιλι σι άπᾶρᾶ ντι μούστι κου κροάντᾶ* 'τα ζώα προστατεύονται από τις μύγες με την ουρά'. Έκφρ. *αντουνά* (τράψι) *κροάντα σι νου σι μιντί* 'μάζεψε, τράβηξε την ουρά και δεν ανακατεύτηκε'. *Φεάτα ντα κροάντα λι* 'το κορίτσι κουνάει την ουρά του'. *Κάπρα μπᾶτιᾶ κροάντα, βρεᾶ πᾶρτσᾶρε* 'η γίδα χτυπούσε την ουρά, ήθελε να συνουσιαστεί'. *Λο κροάντα λι σι φουτζί* 'έβαλε την ουρά του κάτω από τα σκέλη, μάζεψε τα άπλυτα, και έφυγε'. *Λεᾶ λι κροάντα* 'πάρ' του την ουρά'. Εξαφανίστηκε και δεν μπορείς να του πάρεις τίποτε πια. *Μᾶκάμου μπόουλου λα κροάντᾶ βα σταᾶμᾶτσίμου;* 'φάγαμε το βόδι, στην ουρά θα σταματήσουμε;'. Τελειώσαμε ένα μεγάλο έργο και μας έμεινε ένα μικρό τμήμα του'. *Κροάντᾶ λούγκᾶ σι μίντι σκούρτᾶ* 'μακριά ουρά και κοντό μυαλό'. *Σι ακλό μπᾶγκᾶ κροάντα λι* 'και εκεί έβαλε την ουρά της, ανακατεύτηκε'. *Νου βέτζι κούμου φάτσι κα κροάντα αλί βούλπε;* 'δεν βλέπεις πως κάνει σαν την ουρά της αλεπούς;'. Η αλεπού κουνάει την ουρά σε διάφορες κατευθύνσεις και ξεγελάει τα σκυλιά που την κυνηγούν. Λέγεται για άνθρωπο παμπόνηρο και πλάνο, που ξέρει να ελίσσεται και να ξεφεύγει. *Ιᾶστε κροάντα αλί μούμα λι* 'είναι η ουρά της μητέρας της, κολλημένη, εξαρτημένη από αυτή'. *Κουντίκᾶ* υποκορ. 'ουρίτσα', *κουσίτσᾶ* 'πλεξούδα'. *Φεᾶτᾶ κου λούντζι κουσίσι* 'κορίτσι με μακριές πλεξούδες'.

[Από το λατ. cauda που πέρασε στις νεολατινικές γλώσσες.]

Κροάρδᾶ, κορντεᾶου, κροάρντᾶ 'χορδή, κόρδα'. *Κροάρδα αλ μαντουλίνου* *σι ασπάρσι* 'χάλασε η χορδή, το τέλι (τέλιου) του μαντολίνου'. Οι χορδές κατασκευάζονταν από έντερα ζώων. *Χόρδευμα* (ιδιωμ.) 'λουκάνικο'. Οι κονιάροι, μωαμεθανοί από το Ικόνιο που δεν έφυγαν κατά την ανταλλαγή των πληθυσμών, πουλούσαν στο Λιβάδι,

ανάμεσα σε άλλα, και χορδές βιολιού και μαντολίνου. Είναι ενδεικτικό – υπάρχουν και άλλες μαρτυρίες – της αγάπης των ανθρώπων του χωριού για τα μουσικά όργανα και τη μουσική. Στην κτηνοτροφική ζωή *κῶρδα* ‘πρόχειρος, περιφραγμένος χώρος για τη φύλαξη των γιδοπροβάτων’. Μέσα στην κῶρδα έβαζαν τις μανάδες με τα νεογέννητα για το αναγκαίο προσήλιασμα. *Κῶρδα* λέγεται και σε άλλα μέρη (Θεσσαλία, Ἡπειρος). *Κῶρδα* λένε και το σχοινί που δένουν τα δεμάτια και το κερωμένο σχοινί που χρησιμοποιούν στο τσικρίκι. Το έπαιρναν από τους τσαγκάρηδες που τους ήταν απαραίτητο για το ράψιμο των παπουτσιών. *Κῶρνα* λέγεται και το κλωσμένο νήμα της ρόκας, το κορδόνι, το διακοσμητικό σιρίτι. Μεταφορ. σημαίνει κουράγιο, ψυχή. *Νου λῶν τσάνι κῶρδα* ‘δεν έχει κουράγιο, ψυχή για να κάνει, να τολμήσει κάτι’. ΣΥΝ. *νουάρε ίνιμαῖ, θάρῶν, κουράγιου, καϊρέτε*. ΤΟΠ. *Λα Κόρτσι*.

[Από τη λέξη *χορδή* ‘έντερο’, που δια μέσου της λατ. *chorda* πέρασε στις νεολατινικές γλώσσες.]

Κόθουρου (το) ‘ξύλινο στεφάνι γύρω από το λαιμό του προβάτου από όπου κρέμεται το κουδούνι. Το ξύλινο ή μεταλλικό στεφάνι, το τσέρκι, γύρω από τα ξύλινα βαρέλια, ο γύρος, η άκρη της πίτας ή του ψωμιού. *Βῶι κόθουρλου ντι ούνῶν κόντουρῶν ντι πίτᾶ* ‘θέλω τον κόθορο από ένα κομμάτι πίτας’. Το στεφάνι, ο γύρος του κόσκινου, της σήτας, του ταπιού. Το ξύλινο ή μεταλλικό στεφάνι με το οποίο έπαιρναν τη φόρμα τα κεφαλοτύρια (*κᾶσκᾶβάλι*). Το τσέρκι (*κόθουρλου*) των βαρελιών κατασκευαζόταν από το γερό και ευλύγιστο ξύλο της οξιάς ή του κέδρου. Το έβαζαν στη φωτιά, μαλάκωνε και του έδιναν τη φόρμα που ήθελαν. Αργότερα έγινε μεταλλικό και στα χέρια των παιδιών μεταβλήθηκε σε κινούμενο τροχό, στο *γκίλαντο* των παιδικών χρόνων. ΣΥΝ. *κᾶλκᾶνιου* ‘άκρη της πίτας, του ψωμιού’. *Ντᾶ νι ούνῶν κᾶλκᾶνιου ντι πάνε* ‘δώσε μου μια άκρη ψωμιού’. *Μάρτζινε*. ΑΝΤ. *νέτζῶν, μέσια* ‘το μαλακό, το μέσα’.

[ΝΙΚ. από το αρχ. *κόθουρος* ‘αυτός που δεν έχει κέντρο’ ή από το *κοτύλη* “παν κοίλον κοτύλην εκάλουν”. Μάλλον από το νεολλ. *κόθρος* (ιδιωμ.).]

Κόκου (ρ) ‘ψήνω, μαγειρεύω’. *Ίάστε κρούντᾶ, νίκα νου σι κῶασι πάνια σι πίτα* ‘είναι άψητη, ωμή, άκόμη δεν ψήθηκε το ψωμί και η πίτα στη γάστρα’. *Μᾶνε βα κουτσέμου κουλάτσλι τ’ του Χᾶστό* ‘άύριο θα ψήσουμε τα χριστουγεννιάτικα κουλούρια’. *Σουάρλε κῶασι φρούτιλι τούτι* ‘ο ήλιος ωρίμασε όλα τα φρούτα’. *Νίκα νου σι κῶασι κάσλου* ‘άκόμη δεν ψήθηκε το τυρί’. Μεταφορ. *νου σι κῶασι φιτσόρλου* ‘δεν ψήθηκε, δεν ωρίμασε το παιδί, είναι άώριμο’. Δεν ωρίμασαν (νου σι κῶασιρᾶ) άκόμη οι καταστάσεις, οι υποθέσεις, τα πράγματα. **Κόπτου** ‘ψημένος, ώριμος’. *Κόπτου γκουντούνιου, χιμουνίκου, μέρου* ‘ώριμο κυδώνι, καρπούζι, μήλο’. *Κόπτουρου* ‘ψημένος, αυτός που σκέπτεται πολύ, μετράει τα λόγια του’. *Ίάστε ούνᾶ κουπτούρᾶ ασιᾶ* ‘είναι μια πολύ μετρημένη και λογική γυναίκα, πολύ ώριμη’. Δεν της ξεφεύγουν λόγια, γιατί βουτάει τη γλώσσα στο μυαλό. ΣΥΝ. *φάπτου, παραφάπτου, ατζούμπτου, αντράτου, φρίπτου*. ΑΝΤ. *κρούντου* ‘άψητος, άώριμος’, *νιφάπτου, νικόπτου*.

[Από το λατ. coquo ‘ψήνω’, πρβ. το αρχ. οπτῶ, οπτόν.]

Κόλξα-μπόλξα ‘ασυναρτησίες, παραλογισμοί, κουσομπολιά, τρέχα-γύρευε’. Συνήθως λέγεται, όταν ψάχνει κανείς να βρει συγγένειες από το πουθενά. *Κόλξα-μπόλξα και Γιάνι αζάδελφε* ‘από το πουθενά βγήκαν ξαδέλφια’. Λέγεται όμως και όταν κάποιος λέει και ισχυρίζεται άσχετα πράγματα, χωρίς ειρμό στη σκέψη, ώστε να μην βγαίνει άκρη. Μειωτικός χαρακτηρισμός για ανθρώπους ασταθείς, ψεύτες και ασυνεπείς. *Τσι τσεᾶ αχᾶντᾶ ουᾶρᾶ;* - *κόλξα μπόλξα* ‘τι έλεγε τόση ώρα; -ασυναρτησίες, ανοησίες’. ΣΥΝ. *ντι λα Αλί λα Κατί* ‘από τον Αλή στον Κατί’. *Κούρταλι μούρταλι* ‘ασυναρτηρίες, βλακειές’. Τα πανελλήνια γνωστά *άρες μάρες, κουκουνάρες, σούρδου-μούρδου*, από την *Πόλη έρχομαι και στην κορφή κανέλα*, *κατέβασε το καπέλο σου να μην βραχεί η ομπρέλα*. Βέβαια το *κανέλα* είναι το *καν + έλα*, *έλα* να σε δω στην κορυφή, να συναντηθούμε, όπως σώζεται σε στίχο βυζαντινού ποιήματος. *Κουρκουμπέτι χιάρτι, βουμουτούρι* ‘ανοησίες, ασυναρτησίες, κουτσομπολιά’.

[ΡΑΡ. από το colea < colium < λατ. coleus ‘αρχίδια’. *Κῶαλι φρίπτι* ‘ανοησίες, τρίχες’. *Μπόλξα* < αλβ. mbole. Μάλλον από το *μπόλι*

(εμβόλιον, μπολιάζω). Στα νεοελλην. (ιδιωμ.) κόλια μπόλια ‘μακρινή συγγένεια’ (Μπόγκας). Στη Δυτ. Μακεδονία τσιόλια-μπόλια’.]

Κόντουρου και **κόντρου** (ο) ‘κομμάτι πίτας ή ψωμιού’. *Ντ᾿ νι ούνου κόντουρου ντι πίτ᾿* ‘δός μου ένα κομμάτι πίτας’. *Νι ντεάντι σι μάκου ούνου κόντουρου ντι πάνε ουσκάτ᾿* ‘μου έδωσε να φάω ένα στεγνό κομμάτι ψωμιού’. Σημαίνει και την προβλήτα βουνού ή λόφου. Στο Λιβιάδι υπάρχει το ΤΟΠ. *Κόντουρου μάρε* στο δρόμο προς την Κατερίνη. Από εκεί, όποιος έρχεται από την Κατερίνη, έχει την πρώτη εικόνα του μεγαλύτερου μέρους της κωμόπολης. *Ισ᾿ νσούσου λα κόντρου σι αστεάπτ᾿ μάσα λι* ‘βγήκε επάνω στην προβλήτα του βουνού για να περιμένει τη μάνα της’. Όσο πλησιάζει κανείς στο χωριό υπάρχουν μικρότερες προβλήτες, κομμάτια εδάφους που προβάλλουν. Στην Ήπειρο υπήρχε ο οικισμός *Κόντρου μάρε* που ενώθηκε με άλλους τρεις και αποτέλεσαν το χωριό *Κρασιά (Τούρια)*. Στην Κλεισούρα και το Νυμφαίο της Φλώρινας η λέξη έχει πολλές σημασίες: Μεσοχώρι, πλατεία, αγορά, δάσος, ύψωμα, νεκροταφείο (Κατσάνης, 1990, 85). Είναι ΤΟΠ. στη Σαμαρίνα και σε άλλες περιοχές της Ηπείρου.

[ΡΑΡ. ίσως από το λατ. quadrum ‘τετράγωνο’. Πρβ. το νεοελλ. *κόθρος* < μσν. *κόδρα* < λατ. *codra* ‘γύρος της πίτας, του ταψιού αλλά και κομμάτι’. ΕΠ. *Κορδάτος*.]

Κόρμπου (επίθ.) ‘μαύρος, κακόμοιρος, φουκαράς’. *Λάιλου κόρμπου τσι πᾶτσ᾿!* ‘ο μαύρος, ο κακόμοιρος τι έπαθε!’. *Λάι κόρμπε, τσι ου βρεάι μγκεάρια ατσιά;* ‘μαύρε μου και δύστυχε τι την ήθελες αυτή τη γυναίκα;’ *Σι ντιπούσιρ᾿ λα σούδ᾿ κόρμπι κ᾿πρι* ‘κατέβηκαν στη ρεματιά μαύρα γίδια’. *Κούμου κ᾿τ᾿αντισίρ᾿ ακσί, κόργκι σι ντισπουλι᾿άτσι* ‘πώς κατάντησαν έτσι, κακόμοιροι και γυμνοί’. *Κόρμπα φε᾿άτα τσι ου αφλ᾿ πάλι κου νιπουτε᾿άρια* ‘το κακόμοιρο το κορίτσι τι το βρήκε πάλι με την αρρώστια’. *Λάιλι κόργκι αρμάσιρ᾿ ράρφανι* ‘οι κακόμοιροι έμειναν ορφανοί’. Κατάρια: *κόρμπου σι λάιου σι τι βέντου!* ‘να σε δω κακόμοιρο και δυστυχισμένο!’. *Κόρμπου* ‘κοράκι’. Στο Λιβιάδι χρησιμοποιούν τη λέξη *κόρακου*. *Κ᾿τζούρ᾿ πρι νόι κα κόργκι* ‘έπεσαν επάνω μας σαν κοράκια’. Στην Ήπειρο *γκόρμπους* ‘γκριζόμαυρος τράγος’ (Μπόγκας). Στη Δυτ. Μακεδονία *κόρμπα γίδια*,

κόρμπους σαν γύφτος. ΣΥΝ. κᾶτράνε, μπουιάου, μαράτου, δίστιχου, κόρακου.

[Από το λατ. corbus πέρασε στις νεολατινικές γλώσσες.]

Κόρνου (το) ‘κέρατο’. Κόρνουλου αλ ντᾶνάκου, αλ μπιρμπέκου, αλ τσάπου, αλί κάπρα ‘το κέρατο του ταύρου, του κριαριού, του τραγιού, της γίδας’. Πρι κόρνου αλί κάπρα αρούμινι άνλι ‘στο κέρατο της γίδας μετράς τα χρόνια’. Κάθε χρόνο προστίθεται και ένα δαχτυλίδι. Η ακέρατη (σιούτα) γίδα, όπως και η γυναίκα, κρύβει τα χρόνια. Σιούτα κάπρα ἰάστε ντάιμα τίνιρα ‘η ακέρατη γίδα είναι πάντοτε νέα’. Έκφρ. ζούρλουλου νου ἄρε κᾶρνι σι λου κουνόστι ‘ο τρελός δεν έχει κέρατα για να τον καταλάβεις’. Νου βα σκότσι κόρνου κα σι νου μάτσι ντι μάντζα ατσιά ‘δεν θα βγάλεις κέρατο αν δεν φας από αυτό το φαγητό’. Λι μπᾶγκᾶ κᾶρνι ‘του φόρεσε κέρατα’. Βα τι ἄφλου σι λα κόρνου αλ μπόου ‘θα σε βρω και στο κέρατο του βοδιού’. Δεν μπορείς να κρυφτείς πουθενά. ΠΑΡ. μπόουλου σι λεᾶγκᾶ ντι κᾶρνι σι ὄμου ντι λίμπα ‘το βόδι δένεται από τα κέρατα και ο άνθρωπος από τη γλώσσα’. Βρεᾶ σι λι μπᾶγκᾶ κᾶρνι σι τᾶλιέ ουρέκλιλι ‘ήθελε να του βάλει κέρατα και έκοψε τα αυτιά του’. Ήθελε να του κάνει καλό και του έκανε κακό. Κουρνούτου ‘κερασφόρο ζώο’.

Κόρνου (ο) ‘κρανιά (δέντρο)’. Κᾶρλίγκου, βεᾶργκᾶ ντι κόρνου ‘γκλίτσα, βέργα από κρανιά’. Πικουράρλι τούτσι ἄου κᾶρλίγκου ντι κόρνου ‘όλοι οι βοσκοί έχουν γκλίτσα από κρανιά’. Κάμα σᾶνατόσλου λέμνου ἰάστε ντι κόρνου σι ντι πᾶρνᾶρε ‘το πιο γερό ξύλο είναι από κρανιά και από πουρνάρι’.

[Από το λατ. cornu. Το δέντρο κόρνου από το λατ. cornus.]

Κόρου (ο) ‘χορός, τέχνη του χορού’. Σκουάσιρα μβεᾶστα ν κόρου σι τράψι κόρλου ‘έβγαλαν τη νύφη στο χορό και τράβηξε το χορό, ηγήθηκε στο χορό’. Τούτι φεᾶτιλι ισᾶρά λα κόρου ‘όλα τα κορίτσια βγήκαν στο χορό, στον τρανό πασχαλιάτικο χορό’. Είναι πανάρχαια η γλώσσα του σώματος. “Άγε εις κύκλον, χειρί σύναπτε χείρα”. Μπες στον κύκλο του χορού, ένωσε το χέρι σου με το χέρι του άλλου. Ανσᾶριᾶ τρέι τζίλι λα νούμπα, νου αλασᾶρά κόρου τ’ κόρου ‘χόρευαν τρεις μέρες στον γάμο, δεν άφησαν χορό για χορό’. Ιντραᾶ λα κόρου ‘μπήκε στον χορό’. Σι ακᾶτσᾶ λα κόρου ‘πιάστηκε στον χορό’.

Ο χορός είναι κοινωνική εκδήλωση συναισθηματικής εκτόνωσης, προβολής και κοινωνικής καταξίωσης των ανθρώπων. Χορεύουν για να εκφράσουν συναισθήματα, για να συνειδητοποιήσουν την κοινωνική τους ταυτότητα και τη συνέχιση της παράδοσης και του λαϊκού πολιτισμού τους. *Αλλάσ' νούμα κου κόρλου τσι αντρά* 'άφησε όνομα με το χορό που έκανε, χόρευε στα νύχια' (*ανσ'αριά πρι ούγκλι*). Διπλός και τριπλός ο χορός εκφράζει την ενότητα της κοινότητας, τον ισχυρό κοινωνικό ιστό – σφιχτοδεμένα χέρια, σωματική επαφή, κοινά συναισθήματα – και την πίστη στην παράδοση που είναι δεμένη με τον τόπο τους και τον ίδιο χώρο των προγόνων τους. *Κ' ακσί ιάστε λα νόι, ακσί λι αφλάμου* 'γιατί έτσι γίνεται σε μας, έτσι τα βρήκαμε'. Και στο χορό υπήρχε η τάξη και η σειρά. *Ιντράρ' του αράδ' λα κόρου* 'μπήκαν στη σειρά για το χορό'. Ο χορός των γερόντων που είχε αναβιώσει πριν από λίγα χρόνια φθίνει τα τελευταία χρόνια. Η νέα γενιά των γερόντων δυσκολεύεται να "εκτεθεί" διασκεδάζοντας δημόσια. Οι νέες κοινωνικές συνθήκες επηρέασαν και τη διάθεση των γεροντότερων που παλαιότερα ήταν φυσική προδιάθεση. Οι άνθρωποι παλαιότερα είχαν μέσα τους την παράδοση, δεν μιλούσαν γι' αυτή "σαν να είναι ένα αντικείμενο για χρήση", για προβολή και επίδειξη. Το σώμα έχει φωνή, μιλάει, έχει μνήμη και θυμάται. Η παράδοση δοκιμάζεται στους καιρούς μας, ο χορός όμως καλά κρατεί. Στα πιο παλιά χρόνια τιμητική θέση στο χορό είχαν οι ξενιτεμένοι που, πέρα από την πίστη στην παράδοση, ήθελαν να δηλώσουν ότι παραμένουν μέλη της κοινότητας από την οποία δεν αποκόπηκαν ποτέ και ότι διεκδικούν τη σειρά τους στην τοπική κοινωνία. Ο τρανός χορός *Κόρλου μάρε* κατά τις ημέρες του Πάσχα στο Κιόσκι, οι χοροί στους γάμους, τις γιορτές και τα πανηγύρια ήταν και οι μόνες ευκαιρίες για νυφοδιαλέματα και προξενειά. *Κούντου β' αντράτσ' μβεάστ' - Τ' Πάστι β' αλιτζέμου β'άρ' ντι λα χάζι, ντι λα κόρου* 'πότε θα κάνετε νύφη; - Το Πάσχα θα διαλέξουμε κάποια από το χάζι, από τον χορό'. Ο χορός και η κοινότητα έχουν συνέχεια. Στη συνοικία των Αγίων Αναργύρων του Λιβαδίου η βρύση και η μικρή πλατεία γύρω λέγεται *Χρουστάσι, χοροστάσι*. *Κόρλου κρεάστι λα Χρουστάσι σι ακ'ατσ' λόκλου τούτου* 'ο χορός μεγαλώνει στο Χοροστάσι και έπιασε όλο τον

χώρο'. Εκεί ξεδιπλώθηκαν οι πρώτοι κυκλικοί χοροί του χωριού. *Κάρσι ακῶτσῶρᾶ λα κόρου νου σταῦματσίρᾶ πάνᾶ σι ἰάσᾶ σκουάρλε* 'σαν πιάστηκαν στο χορό δεν σταμάτησαν πριν να βγει ο ήλιος'. Χορός, όργανα και μουσική αποτελούν εργαλείο για την προσέγγιση και κατανόηση του λαϊκού πολιτισμού.

Οι δημοτικοί χοροί του Λιβαδίου είναι οι γνωστοί πανελλήνιοι χοροί, κυρίως της Δυτ. Μακεδονίας και της Ηπείρου. Ιδιαίτερα αγαπημένος χορός είναι ο *συγκαστός* (*συγκαθιστός*). Ξεχωριστός, ξεκουπιάρικος, σπάζει τον κύκλο με ημικαθίσματα, γονατίσματα, τσακίσματα και ανατάσεις και με το σακάκι φορεμένο στο ένα μανίκι. Οι κομπανίες με τους οργανοπαίκτες του Λιβαδίου συνοδεύουν τα βήματα των χορευτών και ευφραίνουν την ψυχή τους με ακούσματα της παραδοσιακής μουσικής. Παλαιότερα έρχονταν κομπανίες από άλλα μέρη, μνημονεύουν ακόμη και τώρα εκείνη του Δυτικομακεδόνα Καλέα. Στα ΚΒ το χορεύω λέγεται *ανσάρου* ή *τράγκου κόρου*. *Τράψι ούνου κόρου κα ντι ντάιμα* 'τράβηξε ένα χορό, όπως από τα παλιά'. *Βα τράγκου νίκα ούνου κόρου κου μβεάστα σι βα φούγκου* 'θα χορέψω ακόμη έναν χορό με τη νύφη και θα φύγω'. ΣΥΝ. *ανσῶρίρε* 'χορός'.

[ΝΙΚ. και ΡΑΡ. από το λατ. *chorus*. Ίσως κατευθείαν από το ελλην. *χορός*. ΣΥΝ. *χουρό* (*χορός*).]

Κόσου (ρ) 'ράβω'. *Βίνι αράφτουλου σι νι κῶσᾶ στράνιλι ντι λᾶνᾶ* 'ήλθε ο ράφτης για να μας ράψει τα μάλλινα ρούχα'. *Βα κουσέμου πρίκα αλί φεᾶτᾶ* 'θα ράψουμε την προίκα της κόρης'. Το ράψιμο της προίκας γινόταν στο σπίτι του κοριτσιού και ήταν παλαιότερα μεγάλο γεγονός για τη μελλοντική νύφη και την οικογένειά της, πρόδρομος των γαμήλιων εθίμων. Η ετοιμασία της προίκας για το αυριανό νοικοκυριό της νύφης ήταν ένα βαρύ καθήκον για τους γονείς, ιδιαίτερα για όσους είχαν οικονομικές δυσκολίες και παλαιότερα λίγο πολύ είχαν οι περισσότεροι. Το καταλάβαιναν οι συγγενείς και φίλοι και από ενδιαφέρον ρωτούσαν τον πατέρα: *τι αντρεᾶψισι*; 'ετοιμάστηκες?'. Ευτυχώς στο Λιβάδι δεν υπήρχε ο πανελλήνια γνωστός θεσμός της προίκας (βλ. *φουμεᾶλε*). Μεταφορ. *ου κουσου ντίπου, νου γκᾶρεᾶστι* 'το έραψε, το έκλεισε εντελώς το στόμα, δεν βγάζει μιλιᾶ'. *Κουσεᾶρε* 'ράψιμο'. *Αβέμου κουσεᾶρε ᾶσταῖτζᾶ* 'έχουμε ράψιμο σήμερα'.

Έβγαιναν τα βελόνια, οι δακτυλήθρες και οι κλωστές και το καθημερινό δωμάτιο μετατρέποταν σε ραφείο. Λίγες νοικοκυρές, σκυμμένες στις μηχανές Singer, έραβαν με γρηγοράδα. Είχαν αρκετά να ράψουν και περισσότερα να μπαλώσουν. *Κουσουτούρᾶ* ‘ραφή’. *Κουσούτρου* ‘ραμμένος’ και μεταφορ. εκείνος που κρατάει το στόμα του ραμμένο, κρατάει μυστικά και δεν του βγάζεις λέξη. *Στίι τσι κουσουτά ἰάστε;* ‘ξέρεις πως κρατάει μυστικό και δεν της βγάζεις λέξη;’. *Ντισκουσούτρου* ‘άραφος’ και μεταφορ. ο πολύ φιλότιμος, ο σπάταλος. *Ντισκόσου* ‘ξεράβω’, *ντισκουσεᾶρε* ‘ξεράψιμο’.

[Από το λατ. *consuo* ‘ράβω’, *consutor* ‘ράφτης’.]

Κουβάτᾶ (η) ‘μικρό βαθουλό, ξύλινο πιάτο με καπάκι, όπου έτρωγαν ή συντηρούσαν το φαγητό, γαβάθα’. Κούπα ξύλινη, τσανάκα. *Μᾶκᾶ ούνᾶ κουβάτᾶ ντι μάντζᾶ* ‘έφαγε μια τσανάκα φαγητό. Υπερβολικά πολύ’. *Πικουράρλι ντινικά ᾤνε του κουβάτᾶ κου λάπτε σι μᾶκᾶ* ‘οι βοσκοί τρίβουν ψωμί στην ξύλινη γαβάθα με γάλα και τρώνε’. *Πόρκουλου μᾶκᾶ ούνᾶ κουβάτᾶ κουζᾶλι ντι χιμουνίκου* ‘το γουρούνι έφαγε μια κουβάτα φλούδες καρπουζιού’. *Του κουβάτᾶ μᾶκᾶ φισόρλι ατσέλι* ‘σε κουβάτα τρώνε εκείνα τα παιδιά και έγιναν γεροδεμένα, λεβέντες’. Μεταφορ. *νου λι τᾶλι κουβάτα* ή *νου λι αφεᾶτᾶ κουβάτα* ‘δεν του κόβει, δεν γεννάει το κεφάλι, η κόφα’, *σι σι τούντου κουβάτα* ‘να σου κουρέψω το κούφιο κεφάλι, δεν καταλαβαίνεις τίποτε’, *λου μπᾶγκᾶ του κουβάτᾶ* ‘τον τσουβάλιασε, τον συνέτριψε’. *Άι, μπᾶγκᾶ λι κουβάτα τόρα* ‘άφήσε το να πάει τώρα’. Λέγεται, όταν δεν γίνεται μια δουλειά. Την κατασκεύαζαν από κομμάτια μεγάλων και γερασμένων δέντρων, από κουφοξυλιές (*βούζι*), που σκάλιζαν για να δώσουν το σχήμα της γαβάθας.

[Από το λατ. *cavatus* ‘κοίλος’, *cavo* ‘κοιλαίνω’. Πιθανόν από το μσν. *γαβαθόν* > *γαβάθιον* > *γαβάθι*, *γαβάθα* που προέρχεται από το λατ. *gavata*.]

Κουβεᾶλε και κουβέλε (η) ‘μεγάλο ξύλινο δοχείο χωρητικότητας 12 οκάδων’. Μονάδα μέτρησης για τα γεννήματα (*γίπτου*), για όλους τους δημητριακούς καρπούς. Με το κουβέλι μετρούσαν και τη στρεμματική έκταση του χωραφιού. *Χωράφι για δέκα κουβέλια σπόρους*. *Κούτι κουβέλι ντι όρτζου ανκουπᾶράσι;* ‘πόσα κουβέλια κριθάρι αγόρασες;’.

Αργότερα το κουβέλι το αντικατέστησε ο τενεκές που ήταν επίσης της ίδιας χωρητικότητας. ΣΥΝ. *τᾱγάρε*.

[Κατά τον Ανδριώτη *κουβέλι* 'κοίλος κορμός δέντρου, κυψέλη', από το σλαβ. *kǔblǔ*. Κατά τον Χατζιδάκι από το *κύβελα* 'κυψέλη μελισσών'. ΕΠ. *Κύβελος, Κουβέλης*.]

Κουκόνου (ο) 'κούκλα, μαλθακός, μαμόθρεφτος'. *Κουκράνα* 'γυναίκα μαθημένη στην άνεση και την πολυτέλεια, νωθρή'. *Νου βα τι αντάρου κουκόνου* 'δεν θα σε κάνω κοκόνα, μαλθακό'. Έτσι χαρακτήριζε ο πατέρας – αφέντης το γιο του, όταν αποφάσιζε να εγκαταλείψει το ισνάφι των κτηνοτρόφων και να ασχοληθεί με ένα επάγγελμα της αγοράς (κουρέας, ράφτης, τσαγκάρης, μπακάλης, κρεοπώλης). Όλα αυτά, κατά τη γνώμη του, ήταν επαγγέλματα για μαλθακούς, για μαμόθρεφτους. Η αντίδραση του ίδιου και του ισναφιού παλαιότερα ήταν βίαιη, γιατί το έπαιρναν σαν προσβολή, απόρριψη μιας οικογενειακής παράδοσης. Ήταν πολύ γεροί οι δεσμοί του ισναφιού τους. Ηλικιωμένοι σήμερα διηγούνται πολλές ιστορίες. Περνούσαν έξω από το μαγαζί τους, τους έφτυναν, τους χλεύαζαν και τους απαρνούσαν συλλογικά. Τα παιδιά τους τα ήθελαν για να τα έχουν βοηθούς στη δουλειά τους, πρόσωπα έμπιστα. Τα προόριζαν για να τα αφήσουν στο πόδι τους. ΑΝΤ. *μπᾱρμπάτου, τζόνε*. *Κουκράνα* λένε μια όμορφη γυναίκα αλλά και μια ζωγραφιά. Νεοελλ. (ιδιωμ.) *κοκόνα* και *κόνα* 'κυρά'.

[*Κοκόνα* (ιδιωμ.). Συνήθως γυναίκα αριστοκρατικής καταγωγής.]

Κουκότου (ο) 'πετεινός, κόκορας, κόκοτας (ιδιωμ.)'. *Μι σκουλάι κου κουκότλου* 'σηκώθηκα, ξύπνησα με το λάλημα του πετεινού'. *Απιρί, νου αβτζίσι κουκότλου*; 'ξημέρωσε, δεν άκουσες τον πετεινό;' Ο πετεινός (*κουκότλου*) είναι δερβέναγας στο κοτέτσι, δεύτερο δεν ανέχεται ούτε από ξένο κοτέτσι. *Κουκότου λα τρούσα βα τι αντάρου τίνε*; 'κόκορα στην αυλή θα σε κάνω εσένα;'. Θα μας διαφεντεύεις όλους; Υπάρχουν πολλές παροιμίες και προλήψεις για τον πετεινό. Κατά την μυθολογία ήταν φίλος του Θεού Άρη. Τον έκανε όμως πουλί, γιατί κοιμούνταν, όταν Θεός ξάπλωσε με την Αφροδίτη και ο άντρας της ο Ήφαιστος τους έπιασε στα πράσα. Μεταφορ. *σι τι χᾱρνέστι ντι κουκότλου αλ Φτίκα* 'να φυλάγεσαι από το αρσενικό, τον

επιβήτορα της οικογένειας Φτίκα'. Τον ερωτύλο και καρδιοκατακτητή. Φου μούλτου μπιρμπάντου λιρτάτλου 'ήταν πολύ γυναικάς ο συχωρεμένος'. Έναν γνωστό στο χωριό γυναικά, ασυγκράτητο, κάποτε τον κήρυξαν δημόσια αποσυνάγωγο. Εκείνος τότε αναγνώρισε ότι καλά έκαναν και τον έδιωξαν (μῖ αουρλάρᾶ) με φωνές, γιατί δεν μπορούσε να συγκρατηθεί, νου ποτεάμου σι μι τσάνου. Σημαίνει και τον ψευτοπαλικαρά, εκείνον που είναι έτοιμος για καυγά. Έκφρ. ιαρά κουκότου μάρε, μπίρμπου 'ήταν μπερμπάντης, γυναικάς'. Σῖ ανκᾶτσάρᾶ, σι ντιπιράρᾶ κα κουκότσι 'μάλωσαν, μαδήθηκαν σαν κοκόρια'. Σράκρα τ' τζίνιρλι τάλι κουκότλου 'η πεθερά για τον γαμπρό σφάζει τον πετεινό'. Η αδυναμία της πεθεράς για τον γαμπρό. Λῖ ανκᾶρκάσι πρι κουκότου 'τα φόρτωσες στον κόκορα'. Ντόῖ κουκότσι πρι ούνᾶ κουπρίε νου κᾶντᾶ 'δυσκοκόρια πάνω στην ίδια κοπριά δεν τραγουδούν'. Υποκορ. κουκουτίκου 'κοκοράκι και ζαχαρωτό κόκκινο πετειναράκι, γλειφιτζούρι'. Αγρουκουκότου. Ανκουκουρέτζου (ρ) 'παίρνω αέρα, το παίρνω επάνω μου'. Τσι νι στά κᾶ ανκουκουτᾶ μούλτου 'πώς μου φαίνεται ότι παραπήρε αέρα, το παραπήρε πάνω του'.

[Κόκοτας, κοκότια (ιδιωμ.). Ίσως από το αρχ. κόττος 'πετεινός' (ΗΣύχιος), που έχει όμως και τη σημασία 'λόφος', 'λειρί του πετεινού'. Ίσως είναι λέξη ηχομιμητική (κο-κο). ΡΑΡ. από το σλαβ. kokotu.]

Κουκουβεάου και κουκουβάιε (η) 'κουκουβάγια'. Τσι ντόρμι πρι σκάμνου κα κουκουβεάου; 'γιατί κοιμάσαι στο σκαμνί σαν κουκουβάγια;'. Λέγεται και πουλί της νύχτας, πούλιου ντι νράπτε. Στο Λιβάδι παλαιότερα υπήρχαν δυο κυρίως αντίπαλες ομάδες: οι κουτουριάνοι που εκπροσωπούσαν την ενορία των Αγίων Αναργύρων και οι Κουκουβιάλοι (Κουκουβεᾶλι 'κουκουβάγες'), σκωπτικός χαρακτηρισμός, που εκπροσωπούσαν την ενορία της Παναγίας και εν μέρει του Αγίου Κωνσταντίνου, όταν οι δυο τελευταίοι είχαν ειρήνη ή εκεχειρία μεταξύ τους. Οι γεροντότεροι θυμούνται ότι υπήρχε μεγάλη έχθρα ανάμεσα στους Κουτουριάνους και τους Κουκουβιάλους που είχε περάσει και στα παιδιά. Θεωρούσαν τους Κουτουριάνους παρακατιανούς. Λένε – δεν ξέρουμε πόσο αληθεύει – ότι χάλασαν ή

έκαψαν σπίτια για να μην ανεβαίνουν στην πλατεία, ούτε στο βουνό από το δρόμο που περνάει από την Παναγία. Πίσω από αυτή την υπερβολή φαίνεται ότι κρύβεται μια αλήθεια που μας είναι γνωστή από τα νεότερα χρόνια.

Η ιστορία των πετροπόλεμων φανερώνει τον φανατισμό των “εμπόλεμων” και διηγείται τα ανδραγαθήματά τους, τα “κλέα ανδρών”. Ήταν ένα άγριο παιχνίδι μέχρι εξοντώσεως των αντιπάλων. Τότε ακούστηκε και η πολεμική κραυγή *νσούσϋ κουτουριάνλι* ‘επάνω τους οι Κουτουριάνοι’. Είχαν ξεχαστεί οι παλιές αιτίες των συγκρούσεων, μήπως όμως οι πετροπόλεμοι δεν ήταν μόνο ένα παιχνίδι εκτόνωσης, μήπως τα αίτια ήταν βαθύτερα, κοινωνικά; Κάποιοι φαίνεται ότι ένιωθαν αδικημένοι, ενώ πίστευαν ότι είναι από τους πρώτους οικιστές της κοινότητας. Πάντως στη συνοικία της Παναγίας, εκτός από ελάχιστους αστούς και μεσοαστούς (κτηματίες και εμπόρους), οι περισσότεροι ήταν μικροαστοί, μικρέμποροι, γεωργοί, κτίστες, κираτζήδες και λίγοι κτηνοτρόφοι. Εδώ και πολλά χρόνια οι άνθρωποι των τριών συνοικιών με τις επιγαμίες και την εξέλιξη των πραγμάτων έχουν αναμειχθεί και δεν υπάρχει η παλιά διάκριση. Η παράδοση λέει ότι ο πετροπόλεμος άρχισε επισήμως την ημέρα του Άι-Γιαννιού. Ήταν το Άγιο Πνεύμα των Φώτων που τους είχε φωτίσει ή ο ασκητής Πρόδρομος, ο ξυπόλυτος με την προβειά και τα σκοινένια μαλλιά, ο ακριδοφάγος, ενέπνεε κάποιους “προλετάρους”; Πάντως δεν είχε κίνητρα θρησκευτικά, γιατί όλοι ήταν παραδοσιακά Ορθόδοξοι Χριστιανοί και πίστευαν σε όλους τους Αγίους των εκκλησιών τους. Η κουκουβάγια, το πουλί της Αθηνάς και της σοφίας, από τα παλιά χρόνια σάλπιζε πολέμους (βλ. *Κουρουριάνι*). Η κουκουβάγια (*κουκουβεάουα*) ήταν κακό σημάδι και υπήρχαν πολλές προλήψεις γύρω από αυτή. *Σέμνου κᾶ βα μϋνάρᾶ όμϋν ν κάσᾶ* ‘σημάδι ότι θα πεθάνει άνθρωπος του σπιτιού’. Σε άλλα μέρη της Ελλάδας το λένε *νεκροπούλι* ή *ρημοπούλι*. Ήταν φοβερή η κατάρα *σι κᾶντᾶ κουκουβεάου πρι στριᾶχᾶ* ‘να τραγουδήσει κουκουβάγια στη στέγη του σπιτιού σου’. Μεταφορ. σημαίνει τον μονόχλωτο και ακοινώνητο άνθρωπο. *Αρμάσι σίγκουρᾶ κα κουκουβεάου* ‘έμεινε μόνη σαν κουκουβάγια’.

[Κουκουβάγια. ΝΙΚ. από το αρχ. κικκαβίζω και κακκαβίζω ‘φονάζω’, κικκαβαύ (για τις κουκουβάγιες). Είναι λέξη ηχομιμητική. Κυβήνη (ΗΣΥΧ.) ‘κουκουβάγια’.]

Κουκουλίτσου (το) ‘ξάσματα μαλλιού που έβγαιναν από το χειροκίνητο λανάρι (ζόρνα) και τα έκαναν κωνοειδή κουβάρια σαν κουκούλι (κουκούλιου). Αντουνάι ούνᾶ προᾶλᾶ ντι κουκουλίτσι, άλμπι, βεάρντι, αρόσι, γκάλμπι νι ‘μάζεψα μια ποδιά από κουβάρια, άσπρα, πράσινα, κόκκινα, κίτρινα’. Σκᾶρμινάι λα ζόρνᾶ μούλτι κουκουλίτσι ‘λανάρισα στη ζόρνα πολλά κουβάρια’. Κουκουλίτσου λένε και το κουκουνάρι του πεύκου λόγω του σχήματος. Ακᾶτσᾶρᾶ φόκου κου κουκουλίτσι ‘άναψαν φωτιά με κουκουνάρια’. Στην Ήπειρο τα λένε κουκουλίτσια και προβλέπουν ότι θα κάνει βαρυχειμωνιά, όταν τα έλατα έχουν πολλά κουκουνάρια. Κουκούλιου ‘κουκούλι’ (λατ. cuculla). Κουκουλέσκου ‘σκεπάζω, καλύπτω, κουκουλώνω’, κουκουλίρε, κουκουλίτου.

[Από το κουκούλι < μσν. κουκούλλιν < ελνστ. κουκούλλιον (λατ. cuculla), πρβ. κουκούλα.]

Κουλάκου (ο) ‘αρτοσκεύασμα σε σχήμα κουλούρας, κουλούρι’. Το παραδοσιακό χριστουγεννιάτικο αρτοσκεύασμα και το δώρο στους καλαντάρηδες μαζί με ξυλοκέρατα (χαρούπια) και τα ξερά σύκα. Υπήρχαν πολλών ειδών κουλούρια: α) κουλάκου ντι πάνε, κουλούρι από ψωμί, άγλυκο, β) κουλάκου χάσκιου, από άσπρο αφράτο αλεύρι με ζάχαρη, γ) ντι ανάφουρᾶ, από λειτουργιά, από το ζυμάρι του πρόσφορου. Τα ανυπόμονα παιδιά παρακολουθούσαν τη διαδικασία για την παρασκευή της λειτουργιάς και περίμεναν, δ) κᾶνίσκου (κανίσκι), κουλούρα με περίτεχνα σχέδια για τους γάμους και τις γιορτές, ε) κουλάκου ντι λα μουᾶρᾶ, κουλούρι του μύλου. Ο μυλωνάς έκανε κουλούρα από το πρώτο αλεύρι, τον αθέρα, που του έδινε ο κάθε ιδιοκτήτης, όταν άλεθε. Την έριχνε στη θράκα και την έτρωγαν όλοι μαζί τα βράδια που διανυκτεύεραν. Βραδιές με πολλές ιστορίες, ανέκδοτα, παραμύθια, παροιμίες και κουτσομπολιά. Κουλάκου λέγεται στο Μέτσοβο και το Νυμφαίο. Για τα κάλαντα οι νοικοκυρές, όταν είχαν τη δυνατότητα, ετοιμάζαν δυο ειδών κουλούρια, τα άγλυκα από ψωμί και τα γλυκά με καλύτερο αλεύρι. Τα καλά (κουλάτσι ντι μπούνι)

προορίζονταν συνήθως για τα παιδιά γνωστών οικογενειών του χωριού – δεν έπρεπε να εκτεθούν – και τα άγλυκα που σε δύσκολα χρόνια παρασκευάζονταν από βρίζα ή σμιγάδι για τα άλλα παιδιά. Πρόωρες διακρίσεις που εγγράφονταν βαθιά στις τρυφερές ψυχές των παιδιών. Οι καλαντάρηδες γνώριζαν τα σπίτια που πρόσφεραν τα καλά κουλούρια. ΣΥΝ. *σιμίτε*.

[*Κουλούρι* < μσν. *κουλούρι* (ον.), υποκορ. του *κουλούρα*. ΝΙΚ. από το αρχ. *κόλλιξ*, -ικος ‘ψωμί από χοντρό αλεύρι’, *κολλίκιον* ‘μικρός πασχαλινός άρτος’. Η λέξη είναι διαβαλκανική. Βουλγ. και τουρκ. *kolak*, ρουμ. *kolak*, αλβ. *culiatsi* και βεν. *colacci*.]

Κουλάσέσκου (ρ) ‘κολάζω’. *Μι κουλάσισι άστάτζά* ‘με κόλασες σήμερα’. *Μι κουλάσέσκου* ‘κολάζομαι’. *Μι κουλάσέσκου κάθε τζούάκου ατσέάλι τσι βέντρου σι άβντου* ‘κολάζομαι κάθε μέρα με αυτά που βλέπω και ακούω’. *Μι κουλάσι σι βόι σι μι κουμίνικου* ‘κολάστηκα και θέλω να κοινωνήσω’. *Κόλασε, κουλάσίτου* ‘κολασμένος’. *Σι νου σι βεάντá κουλάσίτλου!* ‘να μη φανεί ο κολασμένος!’. Είναι μια από τις χιλιάδες ελληνικές λέξεις της ΚΒ: *κάμαρουσέσκου* ‘καμαρώνω’ (*κάμáρα* ‘καμάρι’), *ξιχάσέσκου*, *κάτάντισέσκου*, *ισιχισέσκου*, *ιφτιχισέσκου*, *ιφχάριστισέσκου*, *θιμσέσκου*, *γιουρτισέσκου*, *αρχιουσέσκου*, *μπουχτισέσκου*, *ακουλουσέσκου*, *βουλουσέσκου*, *χριζουέσκου*, *πάραστάσέσκου*, *ξιζουμσέσκου*, *κάτουρθουσέσκου*, *ουργισέσκου*, *γιλτσέσκου*, *λιμπισέσκου*, *βάσταξέσκου*, *σάστισέσκου* και πολλές άλλες.

[Από το *κόλαση*, *κολάζω*, *κολάζομαι*.]

Κουλάστρά (η) ‘πρωτόγαλα μετά τα γεννητούρια της προβατίνας’. Μοιράζεται από τους κτηνοτρόφους σε συγγενείς και φίλους σαν απαρχή, πεσκέσι. *Αφιτάρá όλι σι ντάμου κουλάστρά λα κουσουρίνλι, λα διτσίνλι* ‘γέννησαν τα πρόβατα, να δώσουμε πρωτόγαλα σε συγγενείς, σε γειτόνους’. *Κούντου χεάρμπι κουλάστρα, νκλέγκά, σι αντάρá κα κάσου* ‘όταν βράζει το πρωτόγαλα, πήζει, γίνεται σαν τυρί’. Το πηκτό αυτό γάλα το βράζουν και με ζάχαρη γίνεται ένα νόστιμο έδεσμα, γλύκισμα. *Μάκάι ούνά κουλάστρά, ου τσάνου νίκα αμίντε!* ‘έφαγα μια κουλιάστρα, τη θυμάμαι ακόμη!’. Το πρόβειο γάλα με λίγη

μαγιά από πρωτόγαλα είχε το ίδιο αποτέλεσμα. Στην Ήπειρο λέγεται κλιάστρα ή γλιάστρα.

[Από το λατ. colostrum ‘πρωτόγαλα’. ΡΑΡ. ίσως από το λατ. colastra.]

Κουλεάσου (το) ‘τοπικό νόστιμο φαγητό με απλή συνταγή, κουρκούτι’. *Νου βα βινίτσι μάνε σι μακκάμου ντεαντούνου ούνου κουλεάσου;* ‘δεν θα έλθετε αύριο να φάμε μαζί ένα κουρκούτι;’. Οι κάτοικοι του Λιβαδίου δεν το απόλαυσαν μόνο σε δύσκολες εποχές, όπως η Κατοχή, αλλά το θυμούνται και τώρα, αν δεν το απολαμβάνουν. Η συνταγή του είναι διαχρονική. *Μακκάμου ούνου κουλεάσου μα τσι κουλεάσου, κιρ κουλεάσου!* ‘φάγαμε ένα κουρκούρι, μα τι κουρκούτι, κυρ κουρκούτι!’. *Κιρ κουλεάσου* έλεγαν το κουρκούτι με πολύ λάδι, το υπέροχο. Οι άνθρωποι το διασκέδαζαν και στη φτώχεια τους. Συνήθως σερβίρεται για πρωινό εναλλάξ με τη τζάμα (βλ. τζάμα) και διάφορες παπάρες, *ντιγκάτούρι*. Έφτανε μια κατσαρόλα ή μπαγκράτσα (στα μαντριά) με βραστό νερό, καλαμποκάλευρο – γινόταν και με σταρένιο, αν υπήρχε – λίγο πράσο (*πράσικου*) τσιγαρισμένο με λάδι ή λίγδα, τσιγαρίδες από το χοιρινό και τριμμένο ξερό ψωμί. Η παραδοσιακή αυτή παπάρα χρειαζόταν απαραίτητως αλάτι και πιπέρι. Ήταν νόστιμη και προπαντός χορταστική. *Άρσισι κουλεάσου σι τσι βα μακκάμου;* ‘έκαψες το κουρκούτι και τι θα φάμε;’. Μεταφορ. *μάντζα σι αντρά κουλεάσου* ‘το φαγητό έγινε κουρκούτι’. *Μι ζάλσι, μίντια νι σι αντρά κουλεάσου* ‘ζαλίστηκα, το μυαλό μου έγινε κουρκούτι’.

[ΝΙΚ. από το ουγκρικό kelescassa ‘πολτός από κεχρί’. Κατά τον ΡΑΡ. από το βουλγ. κουλάσα.]

Κουλέου (το) ‘λουκάνικο’. *Άμου αμίντε κουλέλι ντι του Χάστο* ‘κρατώ στη θύμισή μου τα χριστουγεννιάτικα λουκάνικα’. *Κουλέι ντι πόρκου*. Είναι η σπεσιαλιτέ των Χριστουγέννων μαζί με τα κοκορέτσια, τα σπληνάντερα και τα γιαπράκια. *Κούτι κουλέι αντρά σι κούμου λι αντρά;* ‘πόσα λουκάνικα έκανε και πώς τα έκανε;’. Υπήρχαν και διαφορετικές συνταγές. *Βα τάλιέμου πόρκουλου* ‘θα σφάξουμε το γουρούνι’. Ήταν ένα γεγονός για την οικογένεια. Το έτρεφαν και το φρόντιζαν όλο τον χρόνο για τα Χριστούγεννα. Το έθιμο αυτό εδώ και κάποια χρόνια δεν υπάρχει. Οι χειροκίνητες κρεατομηχανές άλεθαν αδιάλειπτα το χοιρινό

και οι νοικοκυρές γέμιζαν τα φαρδιά χοιρινά έντερα. Συμπληρωματικά γέμιζαν και έντερα γιδιών που θεωρούνταν τα καλύτερα. Η σφαγή των χοιρινών σε όλο το χωριό γινόταν την παραμονή των Χριστουγέννων. Ακουγόταν παντού οιμωγές. Το έθιμο απαιτούσε αυτή τη μεγάλη θυσία που παραπέμπει σε αρχαία έθιμα. Όπως τότε, το σφάγιο που θυσιάζεται σταυρώνεται και θυμιατίζεται. Χριστούγεννα χωρίς λουκάνικα δεν νοούνται. Τα διατηρούσαν σχεδόν όλο τον χρόνο και τα απολάμβαναν στις ονομαστικές και άλλες γιορτές. Μεταφορ. *τσι τι αντράσι κα κουλέου*; 'τι έγινες σαν λουκάνικο με τα πολλά ρούχα που φόρεσες;'. *Τσι σάτζι τέσου κα κουλέου*; 'τι κάθεται ξάπλα σαν λουκάνικο;'. Λέγεται για τους τεμπέληδες και τους γέρους. ΣΥΝ. *λουκάνκου*. Σε άλλα βλαχόφωνα χωριά λέγεται *κουλουκάνκου* (βλ. *πόρκου*).

[ΝΙΚ. από το αρχ. *κωλή* (η) 'μηρός, μπούτι, χοιρομέρι'. Νεοελλην. *κωλιά*. *Να σου δώσω μια στα κωλιά*. Πιθανότερον από το *κώλον έντερον* ή από το αρχ. *κολεός* και *κουλεός* 'θήκη ξίφους, θηκάρι'. "Έλκετο δ' εκ κολεοίο μέγα ξίφος ...". Τράβηξε από το θηκάρι μεγάλο ξίφος (Ιλιάδα, Α, 194). ΡΑΡ. από το αλβ. *κολέ*. Ίσως επίδραση από τα ελληνικά.]

Κούλια (η) 'πύργος, φρουρά, οχυρό, φυλάκιο επί ρωμαιοκρατίας με πολεμίστρες'. Σταθμός Τούρκων χωροφυλάκων, κονάκι τσιφλικά, ξενώνας μοναστηρίων. Ο Άγιος Αντώνιος στη *Σιάγκα* είχε δυο κούλες (ξενώνας, αποθήκη, σταύλος, μαγειρεία). Η τοποθεσία *Κούλια* του Λιβαδίου, στα νότια του χωριού προς το Σαραντάπορο, είναι ο ομφαλός του κάμπου, το πιο εύφορο μέρος. *Άγκριλι αμεάλι σούντου λα Κούλια* 'τα χωράφια μου βρίσκονται στην Κούλια'. *Βα μι ντιπούνου λα Κούλια σι ντι ακλό βα τρέκου λα χάνια αλ Χατζηγόγου* 'θα κατεβώ στην Κούλια και από εκεί θα περάσω στο χάνι του Χατζηγώγου'. Εκεί παλαιότερα από δυο Λιβαδιώτες, τον Βέλα και τον Σόλωνα Ταζέ, εκτρέφονταν μεταξοσκώληκες. Σώζονταν για πολλά χρόνια οι μουριές και ένα μεγάλο κτίσμα, όπου γινόταν η επεξεργασία του κουκουλιού. Στην περιοχή της Κούλιας, δίπλα στις Ράχες, βρίσκεται το Καστρί, όπου γίνονται οι ανασκαφές (βλ. *Κάστριε*). Είναι συχνό ΤΟΠ. σε πολλά μέρη της Ελλάδας, ιδιαίτερα στη Μακεδονία και την Ήπειρο.

“Κούλες, πύργοι εν μέσω συνήθως εκάστου σχεδόν χωρίου ... το ενδιαίτημα τούτο των φοβερών και αποτρόπαιων εκείνων Σουμπασιάδων, όπου και οι σιτοβολώνες των” (Ι. Λάμπρου, βλ. Μπόγκας). ΣΥΝ. *πίργου*.

[Από το τουρκ. kule ‘πύργος’. Γεντί κουλέ ‘το επταπύργιο της Θεσσαλονίκης’. Στα νεοελλην. κούλα, κουλέες, κουλάς. Κουλακιά λεγόταν η Χαλάστρα Θεσσαλονίκης.]

Κουλιψέσκου (ρ) ‘κάθομαι στον κώλο’. *Κουλιψίτσι τούτσι μπάντε ‘κωλοκαθίστε όλοι κάτω’. Κουλιψιά του κόχε σι τάτσι ‘κωλοκάθισε στην κόχη και πάψε’. Τσι φισόρι σούντου ατσέλι, νου μπᾶγκάρᾶ κούρλου μπάντε, νου κουλιψίρᾶ ‘τι παιδιά είναι εκείνα, δεν έβαλαν κώλο κάτω, δεν κωλοκάθισαν’.* Έκφρ. *κουλιψιά μπάντε, σι σι ντά του ιθκάτου* ‘κάθισε στον κώλο σου, να στη δώσει στο συκώτι’.

[Μάλλον από το ελλην. κώλος. Στα ΚΒ *κούρου* ‘κώλος’.]

Κουμάτᾶ (η) ‘κομμάτι’. *Αντζούνλου κουμάτᾶ βεάντι του γίσου ‘ο πεινασμένος κομμάτια ονειρεύεται’.* *Σι τι ντισικά, σι νου αρμᾶνᾶ κουμάτᾶ ντι τίνε ‘να σε ξεσκίσουν, να μην μείνει κομμάτι από σένα’* (έντονη απειλή). Ειδικό κομμάτι ψωμιού για τα μνημόσυνα. *Αμπᾶρτσᾶμου κουμάτα ντι αέρι ‘μοιράσαμε την κομμάτα από χθες’.* Την παραμονή του μνημόσυνου μαυροφορεμένες γυναίκες με ένα πανέρι στα χέρια, σκεπασμένο με άσπρη πετσέτα, μοιράζουν την κουμάτα στα σπίτια συγγενών και φίλων. Αναγγέλλουν έτσι την ημέρα της μνήμης του αγαπημένου τους προσώπου και τους προσκαλούν στο μνημόσυνο. Το έθιμο συνεχίζεται και σήμερα. Τα τελευταία χρόνια μερικοί το μοιράζουν μόνο στην εκκλησία. Καμιά φορά δημιουργούνται και παρεξηγήσεις. Αν κάποιον ξεχάσουν και δεν του στείλουν την κουμάτα, τότε και εκείνος δεν νιώθει την υποχρέωση να παραστεί στο μνημόσυνο. *Νου νι αντούσιρᾶ κουμάτᾶ ‘δεν μας έφεραν κουμάτα’.* Σε κάθε μεγάλη νηστεία μοιράζουν κουμάτα για τους νεκρούς – πρόσφατους και παλαιότερους – στους συγγενείς για συγχώριο. Στη νηστεία της Σαρακοστής, την ημέρα του Ευαγγελισμού, μοιράζουν παστό μπακαλιάρo τηγανητό με κουμάτα, του Σταυρού κουμάτα με σταφύλι. Την Αποκριά δυο κομμάτια τυρόπιτα. Στη νηστεία του Δεκαπενταύγουστου χορτόπιτα. Το

Ψυχοσάββατο της πεντηκοστής μοιράζουν κρέας με ρύζι σε πιάτο. Το χρέος προς τους νεκρούς και η θύμισή τους δεν γνωρίζουν τη λησμονιά.

Παλαιότερα το ψωμί που μοίραζαν ήταν εφτάζυμο και απαιτούσε πολλή τέχνη για να γίνει. Το σημερινό *κάνίσκου* είναι ένα μεγάλο ψωμί του ταψιού με κεντήματα ζύμης επάνω. Είναι απειλή αλλά και αστεϊσμός η φράση *βα σι μάκου κουμάτα* ή *βα σι μάκου αρίζλου* 'θα σου φάω την κουμάτα' ή 'θα σου φάω το ρύζι', επειδή στα μνημόσυνα και τις κηδείες πρόσφεραν ρύζι. ΣΥΝ. *βα τι βάταμου* 'θα σε σκοτώσω'.

[*Κομμάτι* < μσν. *κομμάτι(ν)* < ελνστ. *κομμάτιον*, υποκορ. < αρχ. *κόμμα* < *κόπτω*.]

Κουμίνικου (ρ) 'κοινωνώ, μεταλαβαίνω'. *Σάπτᾶμᾶνᾶ τσια Μάρια βα νι κουμνικάμου* 'τη Μεγάλη Εβδομάδα θα μεταλάβουμε'. *Μι κουμίνικου τ' σᾶνᾶτάτε* 'κοινωνώ για υγεία'. *Σι γίνᾶ πρέφτουλου σι κουμίνικᾶ νιπουτούτλου* 'να έλθει ο παπάς να μεταλάβει τον άρρωστο'. *Τσᾶνού τα σι ι κουμίνικᾶ* 'κράτησε νηστεία για να κοινωνήσει'. *Κουμνικάρε* 'Θεία Κοινωνία'. *Μι αντρέψου τ' κουμνικάρε* 'ετοιμάστηκα για να μεταλάβω'. *Κουμνικάτούρᾶ* 'μεταλαβιά'. *Ἄστατζᾶ λόμου κουμνικάτούρᾶ* 'σήμερα μεταλάβαμε'. *Κουμνικάτου* 'εκείνος που μετάλαβε', *νικουμνικάτου*. *Μουρί νικουμνικάτου* 'πέθανε ακοινωνήτος'.

[Από το λατ. *communico, communicatio*, πρβ. *κοινωνώ*.]

Κουνόσκου (ρ) 'γνωρίζω, αναγνωρίζω, καταλαβαίνω'. *Νου τι κουνούσκου, ακάρι χί;* 'δεν σε αναγνώρισα, ποιος είσαι;'. *Όμλου νου κουνράστι* 'δεν καταλαβαίνει ο άνθρωπος, δεν του κόβει το κεφάλι'. *Νου λι τάλι κουβάτα. Τίνε ντουρνιάι, τσι κουνουσκούσι ντι ατσεάλι τσι τζίσιρά;* - *Τζᾶ τίνε τσι κουνουσκούσι, τσι νου ντουρνιάι* 'εσύ κοιμόσουν, τι κατάλαβες από εκείνα που είπαν; - Πες εσύ τι κατάλαβες που δεν κοιμόσουν'. *Φέτσου ίτσι πουτούι σι λι ντάου σι κουνουράκᾶ* 'δεν του κόβει η γκλάβα. Έκανα ό,τι μπορούσα να του δώσω να καταλάβει'. *Φιτσόρλι βα λι κρέσκου κούμου κονόσκου έου* 'θα μεγαλώσω τα παιδιά όπως εγώ γνωρίζω'. *Λι κουνουράστι τούτι αλά νου ζμπουράστι βλάχέστι* 'τα καταλαβαίνει όλα αλλά δεν μιλάει βλάχικα'. *Νου κουνόσκου ντι λούκρουλου αέστου, νου άμου ιδέε* 'δεν καταλαβαίνω από αυτή τη

δουλειά, δεν έχω ιδέα'. *Αλάσου λου*, *ατσξάλι μόνο κουνουράσι* 'άφησέ τον, μόνο αυτά καταλαβαίνει'. Η φράση έμεινε παροιμιώδης. Αναφέρεται σε κάποιον Λιβαδιώτη με ελάχιστα ελληνικά που το 1940 άκουγε BBC από το μοναδικό ραδιόφωνο του χωριού στο καφενείο. Εξέπεμπε στα ελληνικά και τα αγγλικά. Εκείνος είχε αγκαλιάσει το ραδιόφωνο και "άκουγε" τις ειδήσεις στα αγγλικά. *Ντι κούντου σι κουνουσκούρᾶ άλμπᾶ τζούᾶ νου βιτζούρᾶ* 'από τότε που γνωρίστηκαν δεν είδαν άσπρη μέρα'. *Κουνουστξάρε* 'γνώση, γνωριμία'. *Κουνουσκούτου* 'γνώριμος', *νικουνουσκούτου* 'αγνώριστος'. *Παρακουνόσκου*, *παρακουνουσκούτου* 'πολύ γνωστός, διάσημος'. ΣΥΝ. *αντουκέσκου*, *στίου*.

[Από το λατ. *cognosco* 'γνωρίζω, καταλαβαίνω'.]

Κουπάνᾶ (η) 'σκάφη, μεγάλη ξύλινη λεκάνη, κοπάνα'. Βασικό σκεύος στο πλυσταριό του σπιτιού. *Μπάγκᾶσι στράνιλι του κουπάνᾶ τα σι ι μουάλι*; 'έβαλες τα ρούχα στην κοπάνα να μαλακώσουν;' Εκεί έπλεναν με την αλισίβα (*κασταλαή*) το ρουχισμό. Όταν μετατρέπóταν σε μπανιέρα, εκεί βουτούσαν τα παιδιά για το μπάνιο τους, τρίβοντάς τα με το σκληρό πράσινο σαπούνι. "Τον αράπη κι αν τον πλένεις το σαπούνι σου χαλάς", έλεγαν οι manάδες. *Λᾶ φισόρλι σι μπᾶγκᾶ κουπάνᾶ πρι νίντσι* 'έπλυνε τα παιδιά και αναποδογύρισε την κοπάνα να στραγγίσει'. *Μπάγκᾶ τσούπλου του κουπάνᾶ σι ντοᾶρμᾶ* 'έβαλε το μωρό στην κοπάνα για να κοιμηθεί'. Έπαιζε και τον ρόλο της σαρμανίτσας, του μωροκρέβατου (*μπισίκε*). *Κα πράβντᾶ μπιού ούνᾶ κουπάνᾶ ντι άπᾶ* 'σαν ζώο ήπια μια κοπάνα νερό'. Όταν έπεφτε ψείρα ή μια επιδημία, τα έγδερναν, ενώ οι υδρατμοί από το καζάνι ντουμάνιαζαν τον χώρο. Από τότε τα παιδιά ονειρεύονταν τη θάλασσα σαν μια μεγάλη κοπάνα. *Κουπάνᾶ* λέγεται το μέρος όπου έβαζαν την τροφή των ζώων και με την *κουπάνᾶ (πιλοφόρι)* κουβαλούσαν οι κτίστες τη λάσπη και τον ασβέστη. *Λα μούντε άου αντράτᾶ μούλτι κουπάνᾶ τ' πράβντιλι* 'στο δάσος έχουν κάνει πολλές κοπάνες για τα ζώα'. Για τον λαίμαργο και τον πολυφαγά λένε ότι *τρώει σαν από την κοπάνᾶ των ζώων*, *μάκᾶ κα ντι του κουπάνᾶ*. Για τα σωματώδη και γεροδεμένα παιδιά λένε *ντε λάι*, *ντι του κουπάνᾶ μάκᾶ*; 'ε, επιτέλους,

από την κοπάνα τρώνε και αναπτύσσονται τόσο καλά;’. ΣΥΝ.
καπιστεάρᾶ, σκάφᾶ.

[Από το κόπανος < ελνστ. και μσν. κόπανος < αρχ. κόπανον. ΡΑΡ.
ίσως από το σλαβ. koranja.]

Κουπίε και κοπίε (η) ‘κοπάδι από ζώα του ίδιου είδους, αγέλη, ποίμνιο’. Το κοπάδι είναι ένα κομμάτι, τμήμα από μεγάλο αριθμό ζώων. Πάσκου ούνᾶ κουπίε ντι όι ‘βοσκώ ένα κοπάδι πρόβατα, γίδια (κάπρι), αγελάδες (βάτσι)’. Αβεά μούλιτι σι μᾶρι κουπίι, ιαρά τσέλνικου ‘είχε πολλά και μεγάλα κοπάδια, ήταν τσέλιγκας’. Αμπᾶϊράρᾶ κουπίιλι κα άλμπου αράου ‘τα κοπάδια μπήκαν στη σειρά και προχωρούν σαν άσπρο ποτάμι’. Βίνι κουπία, τράγκου νᾶίντε τσάκι σι μπιρμπέτσι ‘έφτασε το κοπάδι, τραβούν μπροστά τραγιά και κριάρια’. Νου βᾶ άφλι κουπίε κου φᾶρᾶ κᾶνι ‘δεν θα βρεις κοπάδι, χωρίς τσοπανόσκυλα’. Κατά το άρμεγμα χωρίζουν το κοπάδι σε μικρότερα τμήματα, κοπάδια: στα πρόβατα που θηλάζουν, τις μητέρες, τα γαλάρια (μᾶτρίτσι, λατ. matrix, -cis ‘μητέρα’), τα στέρφα (στεάρπιλι), τα κριάρια (μπιρμπέτσι, λατ. berbex, -ecis) και τα βυζανιάρκα αρνιά (σουγκᾶρι). Τα κοπάδια βόσκουν σε διάφορες περιοχές. Στα βοσκοτόπια της Σιάπκας βόσκουν κοπάδια συγκεκριμένων κτηνοτρόφων. Στην περιοχή Τσαμάσου άλλων. Το κάθε κοπάδι έχει τους δικούς του βοσκότοπους. Το μικρό κοπάδι που διατηρούν οι κρεοπώλες για τις ανάγκες του κρεοπωλείου τους λέγεται καναράς (κᾶνᾶρά). Στο Λιβάδι συνήθως δεν λένε θα πάω στο κοπάδι αλλά στα πρόβατα βα μι ντούκου λα όι, στα γίδια, στα γελάδια. Ούνᾶ κουπίε ντι λούκι ‘μια αγέλη λύκων’. Μεταφορ. ούνᾶ κουπίε ντι λούμι ‘ένα ασύντακτο πλήθος ανθρώπων, όχλος, μπουλούκι, συρφετός’. Η λέξη κουπατσιάρης μάλλον προέρχεται από το κοπάδι (κοπή), αφού παλαιότερα η κτηνοτροφία και τα κοπάδια ήταν το επάγγελμα των νομάδων αυτών κτηνοτρόφων. Ίσως όμως και από το όνομα ενός θάμνου. ΕΠ. Κοπατσιάρης.

[Από το αρχ. κοπή (κόπτω ‘τέμνω, αποκόπτω’) > μσν. κοπάδιον και κόπαιον ‘κομμάτι’ > νεοελλ. κοπάδι. Γιδοκοπή, προβατοκοπή, γελαδοκοπή.]

Κουπρίε ή **κουπριάου** (η) ‘κοπριά’. Τα περιττώματα των ζώων και γενικά κάθε ακαθαρσία. Έστανου απουρτάι μούλτᾱ κουπρίε λα γίνε ‘φέτος κουβάλησα πολλή κοπριά στο αμπέλι’. Βεάκλια κουπρία μᾱστε μα μπούνᾱ κᾱ νου ἄρντι ‘η παλιά κοπριά είναι καλύτερη, γιατί δεν καίει’. Κουπρίε ντι βᾱτσι ‘κοπριά αγελάδας’. Αλλού τη χρησιμοποιούσαν και ως καύσιμη ύλη. Το οργανικό και βιολογικό λίπασμα του γεωργικών καλλιεργειών, του πλατύφυλλου βασιλικού στις γλάστρες και του μαϊντανού (μακιδονίσιου) στους μικρούς μπαξέδες της αυλής. Ίσως φαίνεται παράξενο, είναι όμως αλήθεια ότι η χρήση της κοπριάς ως βιολογικού λιπάσματος για τα χωράφια άρχισε μόλις στη δεκαετία του 1920. Στην επαρχία Ελασσόνας αργότερα. Ως τότε τόνοι κοπριάς συσσωρεύονταν έξω από τα μαντριά και τα βουστάσια, αλλά και έξω από το χωριό, λόγω του μεγάλου ζωικού κεφαλαίου που υπήρχε. Σε απόδειξη του Δήμου Λιβαδίου (1909) σημειώνεται ότι ο τάδε “επλήρωσε δι’ έξοδα φαναρίων, κοπριάν και βρύσειν ...”. Μεταφορ. μι αλασᾱ κα κουπρίε ντι λα γίνε ‘με ἄφησε σαν την κοπριά στο αμπέλι’. Με εγκατέλειψε με περιφρόνηση και έφυγε. Μᾱκᾱ κουπρίε τ’ μίνε ‘έφαγε κοπριές για μένα, με έβρισε, με συκοφάντησε’. Σι αλινᾱρᾱ κουπρίλι ‘ανέβηκαν οι κοπριές’. Ανέβηκαν σε θέσεις και αξιώματα ανίκανοι και τιποτένιοι άνθρωποι. Είναι υβριστικός χαρακτηρισμός κουπρίε!. Λέγεται για άνθρωπο ωθρό, τεμπέλη, αργόσχολο και τιποτένιο (παλιουκουπρίε). Σι μᾱτσι κουπρί ‘να φας κοπριές’. Κουπρισέσκου ‘κοπρίζω’, κουπρισίτου ἄγκρου ‘κοπρισμένο χωράφι, έτοιμο για σπορά’. ΣΥΝ. μᾱλίτσι ‘κόπρανα μεγάλων ζώων’. Παρατσούκλι Μπαλίτσης, Γκᾱγκᾱρᾱτσᾱ ‘κόπρανα γιδοπροβάτων’. Ήταν η καλύτερη απόδειξη για τις ζημιές που προκαλούσαν τα κοπάδια στα χωράφι. Την επικαλούνταν οι αγροφύλακες. Στον Πολέζο ένας χώρος σκουπιδιών λεγόταν Πρι κουπρίε. Ήταν ένα δυσάρεστο θέαμα δίπλα στον τόπο αναψυχής. Δεν υπάρχει πια. Όλος ο χώρος αναπλάστηκε τελευταία και αναδείχτηκε το τοπίο.

[Κοπριά < μσν. κοπριά < αρχ. κοπρία, κόπρος.]

Κουράου (η) ‘δερμάτινη ζώνη, ζωστήρας, λουρί’. Κα σι λεᾱου κουράου ‘αν πάρω το λουρί, θα σου δείξω’. Απειλή βάνουσου

ξυλοδαρμού. *Ντα φούστι κου κουράουα* ‘δέρνει με το λουρί’. Για κάποιους γονείς είχε βγει αυτή η φήμη στο χωριό. Στα δύσκολα χρόνια του Πολέμου και του πετροπόλεμου τα ξύσματα από το μέσα μέρος του λουριού ήταν το καλύτερο αντισταμινικό φάρμακο μαζί με τον καπνό, τα ούρα και το κόκκινο πιπέρι. Σταματούσε την αιμορραγία και επούλωνε τις πληγές. Μολύνσεις και άλλες παρενέργειες δεν αναφέρθηκαν ποτέ. *Στρουζέσκου ξιράφια ντι κουράουα* ‘τροχίζω το ξυράφι στο λουρί’. Διαφόρων ειδών λουριά χρησιμοποιούν οι κираτσήδες και οι γεωργοί για τα ζώα τους. Μεταφορ. *πρίντι σι στρίντζι κουράουα αλόρου φισόρι* ‘πρέπει να σφίξεις τα λουριά των παιδιών, να τα περιορίσεις, να τα ελέγξεις, να τους βάλεις χαλινάρι’. Έκφρ. *αβεά ντι μέσε ούνά λάργκά κουράουα αλά νου τσάνιά σάλβάρια λι* ‘είχε στη μέση ένα φαρδύ λουρί αλλά δεν κρατούσε το σαλβάρι του’. *Αντούνά κουράουα αλί φεάτᾶ* ‘μάζεψε το λουρί στο κορίτσι, περιορίσέ το’. ΣΥΝ. *κάπέστρου* ‘καπίστρι’.

[Από το λατ. corium. Κατά τον ΝΙΚ. ίσως από το λατ. corolla. Πρβ. το αρχ. *χόριον* ‘εσωτερικό στρώμα του δέρματος κάτω από την επιδερμίδα’. ΡΑΡ. από το λατ. corrigia.]

Κούρβουλου (το) ‘το κούτσουρο του αμπελιού’ το λένε και *μπούτσουμου*. *Αφλάρᾶ νέστι κούρβουλι κα κούτσουρι* ‘βρήκαν κάτι χοντρόριζες αμπελιού σαν κούτσουρα δέντρων’. *Κούτι κούρβουλι, μπούτσουμι άι;* ‘πόσα κλήματα έχεις στο αμπέλι;’ *Βα τάλιου βέκλι κούρβουλι τ’ λα ουτζάκε* ‘θα κόψω παλιές χοντρόριζες αμπελιού για το τζάκι’. *Αρμάσιμου σίγκουρι κου μάια κα κούρβουλι* ‘μείναμε μόνοι με τη γριά σαν κούτσουρα στο αμπέλι’. Σε άλλα βλαχόφωνα χωριά το λένε *κούτσουμπᾶ* που κατά τον Τσοπανάκη “πρέπει να έχει πρόγονό της την αρχ. *κόσυμβος*, που σημαίνει ο κότσος των μαλλιών και ό,τι μοιάζει με αυτόν” (Τσοπανάκης, 1973, 77).

[Πιθανόν από το αρχ. *κρώβυλος* ή *κρωβύλος*. ΣΥΝ. *κόσυμβος*. Κατά τον Ανδριώτη από το μsn. *κούρβουλα* < λατ. *curvus*. ΚΒ *κούρβᾶ* ‘πόρνη’.]

Κουρδέι (πληθ.) ‘παλιοπάπουτσα, παλιοτσάρουχα, παλιοπαντόφλες’. *Αλλάσάι, νέστι κουρδέι λα μαγάζιε σι λι ακάτσᾶ* ‘άφησα κάτι παλιοπάπουτσα στο μαγαζί για να τα πιάσεις, να τα ράψεις’. Είναι σε

κατάσταση διάλυσης και θέλουν λίγο συμμάζεμα, δεν σηκώνουν σόλες (κατίματι). Για να ράψουν οι τσαγκάρηδες αυτά τα παπούτσια αλλά και τα καινούρια, τα έβαζαν στο τζιρντέου, ένα ξύλινο εργαλείο που τοποθετούσαν ανάμεσα στα γόνατα. Στα παλαιότερα χρόνια έβαζαν δυο και τρεις φορές σόλες. Δεν ήταν εύκολο να αποκτήσει κανείς καινούρια παπούτσια. Τα καττύματα (αρχ. κάττυμα) τα έκοβαν οι ίδιοι οι τσαγκάρηδες από μεγάλες πλάκες δέρματος. Κάποιες δεκαετίες πριν, όταν κανείς πήγαινε στο στρατό, μαζί με τις αρβύλες παρέδιδαν στον νεοσύλλεκτο και ένα ζευγάρι καττύματα. Το δέρμα για τις σόλες το έβαζαν για αρκετή ώρα σε ένα ξύλινο ή μεταλλικό κουβά, μᾶστέλᾶ (ιταλ. mastello, αντιδάνειο από το μσν. μαστός < αρχ. μαστός 'ποτήρι'). Όταν μούσκευε καλά, το έβγαζαν και το χτυπούσαν με ένα ειδικό φαρδύ σφυρί για να φύγει το νερό και να σκληρύνει το δέρμα. Μόνο έτσι μπορούσαν να πιάσουν οι βαριές πρόκες. *Μπιστρισίσι ή αγκουντίσι κατίματλι;* έλεγε ο μάστορας στον κάλφα. Στα νεοελλην. λέγεται *πιστάρισμα*.

Στο Λιβάδι υπήρχαν αρκετοί τσαγκάρηδες με καλά οργανωμένα υποδη-ματοποιεία. Δούλευαν με πολύ μεράκι και εξυπηρέτησαν τις ανάγκες και όλα τα γούστα των ανθρώπων του χωριού. Ήταν και από τους πιο ενδιαφέροντες τύπους της αγοράς. Άφησαν όνομα καλών και τίμιων επαγγελματιών. Ήταν όλοι ντόπιοι, εκτός από ένα Κοζανίτη που ήλθε στα χρόνια της Κατοχής. Και σήμερα ακόμη θυμούνται και μνημονεύουν κάποιους καλλιτέχνες τσαγκάρηδες. Κοντά σε αυτούς, λένε οι κάλφες εκείνων των χρόνων, *αμβιτσάι γιομιτρίε*, έμαθα γεωμετρία. Έμαθαν να σχεδιάζουν με χάρακα και μοιρογνωμόνιο πάνω στο χαρτόνι όλα τα μοντέλα των παπουτσιών, πριν τα κατασκευάσουν. Η κάθε παραγγελία που τους δινόταν από τους πελάτες είχε τα δικά της ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Έπρεπε να ανταποκριθούν και στις ιδιοτροπίες των πελατών. Ξεσήκωναν αμέσως κάθε σχέδιο που έβλεπαν για λίγο στις βιτρίνες των γειτονικών πόλεων. Το "έβγαζαν" αμέσως και μπορούσαν να κάνουν και το πιο φίνο παπούτσι. *Ίτσι πᾶπούτσᾶ βιντεᾶ, ου σκουτεᾶ τουρουᾶρᾶ*. Εδώ και χρόνια το έτοιμο βιομηχανικό παπούτσι κυριάρχησε και χάθηκαν οι συμπαθείς εκείνοι επαγγελματίες. Από καιρό τώρα χάθηκαν και οι

μερακλήδες τσαρουχάδες (τσάρουχάρου) που στα παλαιότερα χρόνια κατασκεύαζαν και εμπορεύονταν τα λιβαδιώτικα τσαρούχια. Τσάρουχάρλι ντι ν χουάρᾶ αβεᾶ μπουᾶ νούμᾶ.

[Κουρδέι. Δεν είναι γνωστή η προέλευση της λέξης. Ίσως από τη λέξη κῶάρδα ‘χορδή’, την κερωμένη και γερή κλωστή που χρησιμοποιούσαν οι τσαγκάρηδες. ΣΥΝ. πᾶπούτσα, πουδίματι. ΤΟΠ. Λα Παπουτσαᾶ. Στην Κλεισούρα Καστοριάς κουρδέλι λένε γενικά τα παπούτσια.]

Κουρέσκου (ρ) ‘σχεδιάζω, κόβω το ύφασμα για την κατασκευή ρούχων, κουστουμιών’. Είναι έργο του ράφτη και της μοδίστρας. Ἀσταῖτζᾶ κουρίᾶ πρίκα αλί μβεᾶστᾶ ‘σήμερα σχεδίασαν και έκοψαν την προίκα της νύφης’. Ανταλλάσσονται ευχές ανάμεσα στους οικείους και τους συγγενείς της μέλλουσας νύφης και αυτό είναι ένα γεγονός για την οικογένεια. Το ρήμα κουρέσκου σημαίνει και χαράζω, προγραμματίζω, χωρίζω. Ακσίτσε βα κουρέσκου άγκριλι σι πράβντιλι ‘έτσι θα χωρίσω τα χωράφια και τα ζῶα’. Αυτή την τιμή έκοψαν, όρισαν (κουρίᾶ) φέτος για το γάλα οι έμποροι και τα αφεντικά για το μισθό και τη ρούγα των βοσκών και των εργατών. Ντουμνιτζᾶουλου ακσί λι κουρί λούκριλι ‘ο Θεός έτσι προγραμματίσε τα πράγματα’. Για τη δημοκρατία που επικρατούσε παλαιότερα ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας κυκλοφορεί η έκφραση κούμου ου κουρί Κουντσαντούλι ‘όπως το σχεδίασε ο Κωνσταντούλης, έτσι και θα γίνει’. Ο άντρας είχε τον πρώτο και τελευταίο λόγο και η γυναίκα τον αποδεχόταν χωρίς κουβέντα και υποτασσόταν. Κουρίρε ‘σχεδιασμός, προγραμματισμός’, κουρίτου ‘σχεδιασμένος’.

[Κατά τον ΝΙΚ. είναι σλαβικής προέλευσης, ΡΑΡ. από το σλαβ. kroiti (κρουέσκου). Ίσως από το κείρω ‘κουρεύω’ (κουρά).]

Κουρίε (η) ‘αλσύλλιο υλοτομημένο, αποψιλωμένο δάσος, κουρί’. Βα μι ντούκου λα Κουρίε σι τάλιου λεᾶμνι ‘θα πάω στην Κουρία να κόψω ξύλα’. Στο Λιβάδι υπάρχουν δυο τοποθεσίες, η μια κοντά στην άλλη, με το όνομα Κουρίε. Ντι αουᾶ ίου χίου βέντου γκίνε μούντιλι σι κουρίλι ‘από εδώ που είμαι βλέπω καλά τα δάση και τα υλοτομημένα μέρη’. Λα Κουρία τσια μάρια αφλάι ούνου μπουόνου κέπτου τ’ πράβντιλι ‘στη μεγάλη Κουρία βρήκα ένα καλό στήθος, απάνεμο και προσήλιο μέρος

για τα ζώα'. *Κουρία τσια μάρια* και *Κουρία τσια νίκα* 'η μεγάλη και μικρή Κουρία'. Παλαιότερα ήταν αλσύλια με δρυς. Βρίσκονται κοντά στο χωριό, στο νότιο μέρος και έτσι οι κάτοικοι ευκολότερα εξασφάλιζαν τα ξύλα για τις ανάγκες τους. Τώρα είναι μέρη άδεντρα, φαλακρά σαν κουρεμένα. Πάντως κατά τη διάρκεια του Πολέμου και της Κατοχής πολλοί κάτοικοι από εκεί προμηθεύονταν τα ξύλα που συχνά τα μετέφεραν στον ώμο τους. Τα δυο *Κουρί* ήταν βακούφικα του Αγίου Κωνσταντίνου και οι δυστυχείς άνθρωποι φοβούνταν να περάσουν μπροστά από την εκκλησία του Αγίου Κωνσταντίνου, γι' αυτό έκαναν πολλούς γύρους έως ότου φτάσουν στο σπίτι τους. Ένωθαν ενοχές και οι προλήψεις τότε ήταν πολλές. Στις φαλακρές Κουρίες αργότερα πήγαιναν τα ζώα για βοσκή (*πᾶσούνε*) και εκεί περνούσαν όλη τη νύχτα. *Βα νι τσέμου κου πράβντιλι λα Κουρία τσια μάρια τ' πᾶσούνε* 'θα πάμε με τα ζώα στην Κουρία τη μεγάλη για βοσκή'. Στο Λιβάδι υπάρχει η παράδοση ότι στις Κουρίες γινόταν η κουρά των γιδοπροβάτων. Φαίνεται ότι μάλλον είναι μια προσπάθεια ετυμο-λόγησης της λέξης.

Το ΤΟΠ. *Κουρί* υπάρχει σε πολλά μέρη της Ελλάδας. Συνήθως βρίσκονται κοντά σε εξωκλήσια και παίρνουν το όνομα του Αγίου. Σε άλλα μέρη (Νυμφαίο) παίρνουν το όνομα του ιδιοκτήτη. Στην Ήπειρο *Κουρί* 'υλοτομημένος λόγγος'. *Κουριά* λέγονται στη Δυτ. Μακεδονία. *Κούρμενα* ή *πάτοι* 'το τελευταίο μέρος του δέντρου με τη ρίζα, το κούτσουρο ύστερα από την υλοτόμηση'. Στη Φλώρινα *Κουρί* 'φαλακρά μέρη, κάποια έχουν εκχερσωθεί και καλλιεργηθεί'. Τα *κουρία* (ποντιακά) 'κούτσουρα από υλοτομημένο δέντρο'. *Γαμπροκούρια* 'η δοκιμασία του νέου γαμπρού να κόβει κούτσουρα αποδεικνύοντας τη σωματική του δύναμη'. Στην περιοχή της Νιγρίτας υπάρχει μεγάλο και μικρό *Κουρί*. Είναι αλσύλλια που κουρεύονται, ξυλεύονται. Οι κάτοικοι, πρόσφυγες από την Αγαθούπολη της Ανατολικής Θράκης, ήταν κυρίως ξυλοκόποι. Σε συμφωνητικό της Εράτυρας (1885) αναγράφεται "άλσος προς υλοτόμησιν (Κουρί)". Το κούτσουρο, το κομμάτι ξύλου από κορμό δέντρου, στη γλώσσα των υλοτόμων λέγεται *παλιοκούρι*. ΑΝΤ. *πᾶντούρε, ουρμάνε* 'πυκνό δάσος'.

[Από το αρχ. κείρω 'κουρεύω', *κουρά*. *Κουρί* 'αλσύλλιο που υλοτομείται ή ξυλεύτηκε, κουρεύτηκε και έμεινε φαλακρό'. *Κουρίζω* (ιδιωμ.) 'κλαδοτομώ'. Την άποψη αυτή υποστηρίζει ο Αραβαντινός (1909) και ο Μπόγκας (1964). "Όλες οι λέξεις (αλβ. *korie*, τουρκ. *koru* 'δάσος') προέρχονται από το κείρω". Κατά τον ΝΙΚ. από το αλβ. *kurie*. ΡΑΡ. από το τουρκ. *qory*.]

Κουρκουμπέου (ο) 'ουράνιο τόξο'. Σημαίνει το τέλος της βροχής. *Αστουμουτσι πλουάια, ισά κουρκουμπέουλου* 'σταμάτησε η βροχή, βγήκε το ουράνιο τόξο'. *Βα ισάμου λα Πουλέζου σι βιντέμου μα γκίνε, σι θαμάσιμου κουρκουμπέουλου* 'θα βγούμε στον Πολέξο να δούμε καλύτερα, να θαυμάσουμε το ουράνιο τόξο'. Το πολύχρωμο και μαγικό τόξο άπλωνε σαν φωτοστέφανο από τις Μπιστιργές ως την Αγία Τριάδα. Γεννούσε συναισθήματα γαλήνης και ψυχικής ευφορίας. Τα παιδιά ξανάρχιζαν τα παιχνίδια τους που με τη βροχή είχαν αφήσει στη μέση. Σχεδόν κάθε περιοχή της Ελλάδας έχει τη δική της λέξη για το ουράνιο αυτό φαινόμενο. Στη Δυτ. Μακεδονία το λένε *δοζάρι*, *μακροκόνταρο* στα Γιάννινα, *δόξα* αλλού. Συνοδεύεται και από πολλές παραδόσεις και δοξασίες όπως: αν το πηδούσες, όπως το σχοινάκι, θα άλλαζες φύλο, θα έπαιρνες όμορφη γυναίκα ή θα αποκτούσες πολλά αγόρια. Αν περνούσες από κάτω, θα κέρδιζες την αθανασία. Λένε πως ο Θεός βάζει αυτές τις πολύχρωμες πινελιές, στον ουρανό για να του υπενθυμίζουν ότι πρέπει να πάψει η βροχή για να μην πλημμυρίσει πάλι ο κόσμος, όπως τότε με τον κατακλυσμό του Νώε. Πολύχρωμο και θαυμάσιο θέαμα. Με τα χρώματά του τα παιδιά ονειρεύονταν προσπαθώντας να τα μετρήσουν. Καμιά φορά τα παδιά, για να σταματήσει η ακατάπαυστη βροχή που τα έκλεινε στα σπίτια, έφτιαχναν στους δρόμους με δυο πέτρες πρόχειρες πυραμίδες με την παράκληση *Θε μ' να σταματήσει η βροχή!*. Ένας σωρός από πέτρες λέγεται *κουρκουμπέου*.

[Κατά τον ΝΙΚ. από το λατ. *concurvus* 'κυρτός'. ΡΑΡ. ίσως από το λατ. *concurveus*.]

Κουρκουμπέτᾱ (η) 'κολοκυθιά, κολοκύθι'. *Ντούλτσε ντι κουρκουμπέτᾱ* 'γλυκό από κολοκύθα'. *Βρεάμου ούνᾱ πιτᾱ ντι κουρκουμπέτᾱ* 'ήθελα μια πίτα από κολοκύθα'. Μεγάλες κίτρινες κολοκύθες συντηρούνται

στο κατώγι των σπιτιών. Η νοικοκυρά χρησιμοποιεί το κεχριμπαρένιο σώμα τους σε αρκετά φαγητά. *Κουλουκιθούλι* ‘κολοκυθάκια’. *Αρκάσι*, *Σοφίε*, *μούλτᾱ λάδε λα κουλουκιθούλι*. - *Ε*, *κούμου νου αρκάι*, *νᾱθεᾱμά*, *ούνᾱ μίτικᾱ*. - *Ε*, *τότε βᾱ ἰαρά γκράσι σῖ ου σκουάσιρα ἔλι* ‘έριξες, Σοφία, πολύ λάδι στα κολοκυθάκια. - *Ε*, *πῶς δεν έριξα, λίγο, μια σταλιά*. - *Ε*, *τότε θα ήταν παχιά και το έβγαλαν εκείνα*’. Η νιόπαντρη γυναίκα για να περιποιηθεί τον άντρα της έριξε λίγο λάδι παραπάνω στα κολοκυθάκια που έψησε στον φούρνο. Ήταν χρόνια που το λάδι το έσταζαν με το πηρούνι (*κου πιγκέουα*). Ο γνωστός στο χωριό θυμόσοφος άντρας της το παρατήρησε και όταν η γυναίκα το αρνήθηκε, της απάντησε ότι φαίνεται ότι τα ίδια τα κολοκυθάκια θα ήταν παχιά και έβγαλαν το λάδι. Το παιχνίδι της κολοκυθιάς παιζόταν και στο Λιβάδι ιδιαίτερα τις μεγάλες και κρύες νύχτες του χειμώνα. Εκδηλωνόταν και έντονη λογομαχία και τελικά τα μικρά κολοκυθάκια με τα αλλεπάλληλα “γιατί;” έφταναν στο άπειρο. Μόνο ο Μπαρμπαστάθης, ο ειδικός, θα μπορούσε να δώσει την καλύτερη λύση. Πόσα δηλαδή κολοκύθια μπορεί, επιτέλους, να κάνει η κολοκυθιά. Έκφρ. *ε*, *τόρα βα νῖ ατζουκάμου κου κουρκουμπέτᾱ*; ‘ε, τώρα την κολοκυθιά θα παίξουμε;’. Λέγεται, όταν συνεχίζονται άσκοπα ατέρμονες συζητήσεις, φλύαρες, που δεν βγάζουν πουθενά. *Κουρκουμπέτι χιάρτι* ‘βραστά κολοκύθια, ανοησίες, φλυαρίες για ασήμαντα πράγματα’. *Κάπου ντι κουρκουμπέτᾱ* ‘χοντροκέφαλος, άμυαλος’. *Κουρκουμπέτα!* ΣΥΝ. *κουρκουφέξαλι*, *κόλξα μπόλξα* ‘ασυναρτησίες, ανοησίες’. Τα αλατισμένα σπόρια της κολοκυθιάς είναι ο καλύτερος πασατέμπος. ΕΠ. *Κουρκουμπέτης*, Λιβαδιώτης που διετέλεσε Δήμαρχος Λιβαδίου και Κατερίνης.

[Από το λατ. *cucurbita*.]

Κούρμου (ρ) ‘αποκόβω, αποχωρίζω’. *Λι κουρμάμου τόρα όλι* ‘τα χωρίσαμε τώρα τα πρόβατα’. Το καλοκαίρι τα ένωναν σε μεγαλύτερα κοπάδια (βλ. *φᾱλκᾱρε*) και το φθινόπωρο τα χώριζαν, *τῶμνα λι αμπᾱρτσᾱ*. *Κουρμάι νέλι* ‘απέκοψα τα αρνιά, έπαψαν να θηλάζουν’. *Μπιρμπέκλου σῖ τσάπλου σῖ κουρμάρᾱ ντι του κουπίε* ‘το κριάρι και το τραγί αποκόπηκαν από το κοπάδι’. Τα χώρισα (*λι κουρμάι όλι*) τα πρόβατα σε στέρφα και γαλάρια. *Κουρμάμου φισόρλου ντι λα όι*

‘σταματήσαμε το παιδί από τα πρόβατα για να πάει στο σχολειό’. *Κούρμα άπα ντι του γκάρντου* ‘κόψε το νερό από τον κήπο’. *Μι κούρμου* ‘κουράζομαι, κόβομαι’. *Μι κούρμου του ανίφουρου* ‘κόβομαι στην ανηφόρα’. *Χίου κουρμάτου* ‘είμαι κομμένος, κουρασμένος’. *Κουρμά* (απρόσ.) ‘κόπηκε’. *Κόπηκε (κουρμά)* το χιόνι, η βροχή, το χαλάζι, η βρύση. Έχει και τη σημασία του καταλογίζω, κόβω πρόστιμο. *Νι κουρμάρα μάρε ζνίε* ‘μας καταλόγισαν μεγάλη ζημιά και μου έριξαν βαρύ πρόστιμο’. Το *κούρμου* ως ουσιαστικό ‘κομμάτι, κούτσουρο’. *Ντά νι ούνου κούρμου ντι λέμνου* ‘δος μου ένα κομμάτι ξύλου’. *Κουρμάρε* ‘αποκοπή, κούραση’. *Νι ισά λίμπα ναφουάρα ντι κουρμάρια* ‘μου βγήκε η γλώσσα έξω από την κούραση’. *Κουρμάτου* ‘αποκομμένος, κατάκοπος’. *Κουρμάτου, βάταμάτου ντι λούκρου σατζού* *σι λεά ούνά ανάσα* ‘κατάκοπος, σκοτωμένος από τη δουλειά, κάθησε να πάρει μια ανάσα’. *Χίι κουρμάτου ντι μέσε* ‘μεσοκόπηκες’. Έκφρ. *μι κουρμάι, μι αντράι τσάρα* ‘κόπηκα, εξαντλήθηκα’. ΣΥΝ. *απουστουσέσκου, απουκουψέσκου, αμπάρτου*. ΑΝΤ. *μι ντισκούρμου* ‘ξεκουράζομαι’, *ντισκουρμάρε* ‘ανάπαυση, ξεκούραση’.

[Από το ελλην. *κορμός, κορμάζω* ‘κόβω σε κορμούς, κομμάτια’, *κουρμαίνομαι* (Κρυστάλλης).]

Κουρμπέτου (ο) ‘τσιγγάνος, ζητιάνος’. *Βίνιρα μούλτσι κουρμπέτσι ν χουάρα* ‘ήλθαν πολλοί τσιγγάνοι στο χωριό’. Κατά καιρούς ανέβαιναν τσιγγάνοι στο χωριό με την πραμάτεια τους, τα ψάθινα πανέρια που ήταν πολύ χρήσιμα. Δεν υπήρχαν τότε τα διάφορα πλαστικά. *Κουρμπεάτα νι βιτζού ούρμα αλί πάλμα* ‘η τσιγγάνα μου είδε το ίχνος της παλάμης’. Προσπαθούσαν να πουν και τη μοίρα στους αφελείς με τη χειρομαντεία. Ήταν μια ευχάριστη νότα, διασκέδαζαν οι άνθρωποι. Οι άνθρωποι αυτοί είχαν γνωρίσει πολλές πολιτείες και πολλούς ανθρώπους και είχαν να πουν πολλά με τη γλώσσα και με τον τρόπο τους. Παράξενες ιστορίες και παραμύθια. Μεταφορ. *νου άρε αρσίνε, ιάστε κουρμπέτου, ου στι χουάρα τούτα* ‘δεν ντρέπεται, είναι ζήτουλας, το ξέρει όλο το χωριό’. Γι’ αυτόν που ζητάει πάντοτε και γίνεται ενοχλητικός *λένε κα κουρμπέτα κου μουρτζεάλι* ‘σαν γύφτισσα με τις χάντρες’. *Κουρμπιτίκου* υποκορ. ‘γυφτάκι’. *Ιαρά νθεάμα κουρμπιτίκου* ‘ήταν λίγο γυφτάκος’. Έκφρ. *ντάμαρα ντι κουρμπέτσι* ‘γυφτοντάμαρο,

γυφτοσσί'. Βα τι ντάου λα κουρμπέτου, τι λουάι ντι λα κουρμπέτου 'θα σε δώσω στον γύφτο, σε πήρα από τον γύφτο'. Συνηθισμένη απειλή για τα παιδιά. Παλιουκουρμπέτου 'τσιγκούνης, χωρίς αξιοπρέπεια'. Κουρμπέτε 'ξενιτιά, εξορία'. Ντίκου νίκου φουτζί λα κουρμπέτε 'από μικρός έφυγε στα ξένα'. Ισά λα κουρμπέτε 'βγήκε έξω στην αγορά, γνώρισε τον κόσμο της αγοράς, έκανε μικρεμπόριο, απέκτησε χρήσιμες εμπειρίες'. ΣΥΝ. δικουνιάρου 'διακονιάρης' (διακονώ), γίφτου, γιφτάμε 'γυφταριό'.

[Από το τουρκ. gurbet ή kurbet 'μακριά από το σπίτι, ξενιτιά'. Νεοελλην. βγήκε στο κουρμπέτι 'βγήκε στην πιάτσα, έξω στον κόσμο, χειραφετήθηκε'. Χρόνια στο κουρμπέτι 'έμπειρος στις συναλλαγές, στον χώρο της αγοράς'.]

Κούρου (ο) 'κώλος, πισινός'. Νου μπάγκά κούρλου μπάντε 'δεν βάζει τον πισινό του κάτω'. Είναι ακάθιστος, αεικίνητος. Σάτζούρᾶ νίνγκᾶ λα ουτζάκε κούρου κου κούρου 'κάθησαν κοντά στο τζάκι, κώλο με κώλο, δίπλα, δίπλα'. Έκφρ. νου αστεάρνα κούρλου λα λούκρου, πρι τέχνια λι 'δεν στρώνεται στη δουλειά, στην τέχνη του'. Βα νι μάτσι κούρλου 'θα μου φας τον κώλο' (υβριστικό). Αντρά κούρου κα ντουμπέκε 'έκανε κώλο σαν μεγάλο, μαρμάρινο γουδί, τουμπέκι'. Κου ακάρι ζμπουρέστι; Κούρλου κου φάτσα ιάστε ούνᾶ 'με ποιον μιλάς; Ο κώλος με το πρόσωπο είναι ένα'. Λέγεται για ανέντιμο, ανήθικο άνθρωπο. Τζόνε ντι τζιουνεάπινε σι κούρλου κα ντι πεάπινε 'παλικάρι από πουρναρόριζα και πισινός σαν αγγούρι'. Νου μι ντράρι κούρλου τ' τίνε, τ' βάρᾶ 'αδιαφορώ, δεν με νοιάζει για σένα, για κανέναν'. Νου λι τσάνι κούρλου σι ι ντούκᾶ νράπτεα ν τζεάνᾶ κου μόρτσιλι 'δεν τολμάει, δεν του κρατάει να πάει νύχτα στο Κοιμητήριο με τους νεκρούς, γιατί είναι δειλός (κουφουρίτου, μπᾶσᾶνόσου, κᾶκᾶτόσου, φρικόσου)'. Ντᾶ πρι κούρλου 'αδιαφόρησε για όλα'. Κάθι ούνου ακάσᾶ σι κούρλου ντίπου κάσᾶ 'ο καθένας στο σπίτι του και ο κώλος πίσω από το σπίτι του'. Ο καθένας να κοιτάει την οικογένειά του και να μην προκαλεί. Αντρά σι μούσκα κούρου σι κᾶκᾶ ντουνεάουα τούτα 'έκανε και η μύγα κώλο και έχεσε τον κόσμο όλο'. Σούντου κούρου κου ζμεάνᾶ 'είναι κώλος και βρακί'. Λέγεται και ούνγκλε κου κάρνε 'νύχι και κρέας'. Σφιχτά δεμένοι, αχώριστοι. Πρι κούρλου αλ κᾶνε ντάι; 'στον κώλο του

σκυλιού χτυπάς και είσαι τόσο ανελέητος;’. *Ίάστε κούρου ντισβάλιτου* ‘είναι κώλος ξεσκεπαστος’. Ειλικρινής, δεν μπορεί να κρύψει τίποτε, φανερός. *Νου άρε ζμιάνά λα κούρου* ‘δεν έχει βρακί στον κώλο, είναι πάμπτωχος’. *Λι βα κούρλου λι* ‘τα θέλει ο κώλος του’. *Τράψι κούρλου λι* ‘αποτραβήχτηκε, απέφυγε μια δουλειά, μια ευθύνη’. *Αντουνά κζάντα ν κούρου σι φουτζί, ου πάρτζαλί* ‘έβαλε την ουρά στον κώλο του και έφυγε, την καψάλισε’. *Σκουάσι κούρου ντι γκάλινά* ‘έβγαλε λειχήνες’. *Κούρου λάργκου* ‘αχόρταγος, λαίμαργος’. Το ομόηχο *κούρου* ‘καθαρίζω’. Λένε και το λογοπαίγνιο *ούνου κούρου ούνου ν κούρου* ‘ένα καθαρίζω (αγγούρι), ένα στον κώλο’.

[Από το λατ. *culus* ‘κώλος’, πρβ. το κώλος.]

Κούρου (ρ) ‘καθαρίζω’. *Βα κούρου γίνια* ‘θα καθαρίσω το αμπέλι’. Καθαρίζω (*κούρου*) το σπίτι, τα ρούχα, την αυλή, τον κήπο, το κατώι, τα φασόλια. *Κουράσι κάσα, κατόια, αχιρράνα σι ναγκιόουλου;* ‘καθάρισες το σπίτι, το κατώγι, την αχυρώνα και το αποχωρητήριο;’. Έχει και τη σημασία του τρέχω, στάζω, *κούρᾶ φαντάννα* ‘στάζει η βρύση’, *κούρᾶ νάρια* ‘τρέχει η μύτη’. Συνήθως απρόσ. *κούρᾶ* ‘στάζει’. ΣΥΝ. *κικά. Του κουρά βα κικά* ‘όπου έτρεξε, θα στάξει’. *Κουράρε* ‘καθαρισμός, στάξιμο’, *κουράτου* ‘καθαρισμένος, θεραπευμένος’. *Αέστου βα κουκράσι κουράτι* ‘αυτός θέλει καρύδια καθαρισμένα, τα θέλει όλα έτοιμα’. *Ουρανό κουράτου ντι ασκᾶπιράρε νου σι ασπάρᾶ* ‘καθαρός ουρανός αστραπές δεν φοβάται’. *Νου λι άρε κουράτι ζμεάνιλι* ‘δεν έχει καθαρό το βρακί του’. Το ομόηχο *κούρου (ο)* ‘πισινός, κώλος’ (βλ. *κούρου*).

[Στα λατ. *purifico* ‘καθαρίζω’, το *curo* ‘φροντίζω, θεραπεύω’. Από εδώ και η *κούρα* ‘θεραπευτική αγωγή’ και το *κουράρω* ‘παρακολουθώ, φροντίζω τον άρρωστο’. Κατά τον Μπουσμπούκη η λέξη *κούρου* είναι παράγωγο της ομηρ. *κορέω* ‘καθαρίζω, σαρώνω’. “Κορήσατε” ‘καθαρίστε, σαρώστε’ (Μπουσμπούκης, 1972, 29). Το *κούρου* με τη σημασία του τρέχω από το λατ. *curo*.]

Κούρταλε (η) ‘φροντίδα, υποχρέωση, καθήκον’. *Κου πάπλου νιπουτούτου σι κου τσούπλου μγκεάρια άρε κούρταλι μούλιτι* ‘με τον παππού άρρωστο και το μωρό η γυναίκα έχει πολλές υποχρεώσεις, καθήκοντα’. Λέγεται κυρίως για τις υποχρεώσεις προς τους γέρους, τα

μωρά, τους ανήμπορους. Στον πληθυντικό *κούρταλι* σημαίνει και τα παλιά ρούχα, σκεπάσματα, έπιπλα που είναι περιττά, τα καλαμπαλίκια (*κᾶλᾶμπᾶλίκι*). Βρίσκονται μπροστά στα πόδια και δυσκολεύουν το νοικοκύρεμα του σπιτιού, την καθημερινή του φροντίδα. *Σι αντουνάρα μούλι κούρταλι ν κάσα* 'μαζεύτηκαν πολλά περιττά πράγματα στο σπίτι'. ΣΥΝ. *κᾶστίγκᾶ*, *ιπουχρέουσε*, *ιχιζᾶ*. Έκφρ. *κούρταλι μούρταλι*. *Κάσα ιαρά κούρταλι μούρταλι* 'το σπίτι ήταν άνω κάτω, ακατάστατο, ανοικοκύνετο. Μεταφορ. λέγεται για εκείνον που λέει χαζά ή για εκείνους που μάλωσαν και έγιναν μαλιά κουβάρια. *Σι αντράρα κούρταλι μούρταλι*.

[Από το λατ. *cura* 'φροντίδα', ιταλ. *curatela*, υποκορ. 'φροντιδούλα'.

Στα νεοελλην. *η κούρα του γιατρού*. *Τι είν' η κούρα σ', γιατρέ μ';*]

Κουσεάφε (το) 'είδος κομπόστας που παρασκευάζεται από ξερά δαμάσκηνα, σταφίδες και ξερά σύκα'. Μπορούσε να προσθέσει κανείς κυδώνι, μήλο και λίγο λεμόνι, όταν υπήρχε. Αρρωστικό πρώτης τάξης. *Κουγία σι αντράμου ούνᾶ κουσεάφε τ' νιπουτούτλου* 'γρήγορα να κάνουμε μια κομπόστα για τον άρρωστο'. Το σπίτι του άρρωστου μύριζε κουσιάφι, τσάι του βουνού και άρωμα λεμονιού από τις φλούδες του που καίγονταν σιγά σιγά στο τζάκι. Στις περιόδους των νηστειών το κουσιάφι είναι η πρόχειρη και η καλύτερη λύση της νοικοκυράς μαζί με τις σούπες από τσουκνίδες (*ουρτζίτσι*), το ντοματόρυζο και τις ψητές και βραστές πατάτες. *Μάντζα σι αντρά μούλτου κρόζινᾶ κα κουσιάφε* 'το φαγητό έγινε αρκετά ξινούτσικο σαν κομπόστα'. Στη Δυτ. Μακεδονία *κουσιάφα* λένε τα ξερά, ξινά δαμάσκηνα. ΣΥΝ. *κουμπόστᾶ*.

[Από το τουρκ. *hoşaf* 'κομπόστα'.]

Κουσουρίνου (ο) 'συγγενής'. *Ακούι φισόρι χίτσι, ακάρι αβεάτσι τάτᾶ, ντι ίου τσᾶνιά μάτα; Χίμου κουσουρίνι* 'ποιανού παιδιά είστε, ποιον είχατε πατέρα, από ποιο σόι κρατούσε η μητέρα; Είμαστε συγγενείς'. *Νι αφλάμου σόια* 'βρήκαμε το σόι μας'. *Τούτσι κουσουρίνλι χίμου ούνᾶ σᾶντζε*. *Νι τράτζι σᾶντζιλι* 'όλοι οι συγγενείς είμαστε ένα αίμα. Μας τραβάει το αίμα'. Ο συγγενικός δεσμός εξ αίματος ήταν και παραμένει ακόμη ισχυρός στην κοινωνία του Λιβαδίου. *Χίμου μούλτου κουσουρίνι κου φουμεᾶλια ατσιᾶ* 'έχουμε πολύ στενούς συγγενικούς

δεσμούς με αυτή την οικογένεια'. *Νου αστιπτάμου αχτάρε πράξε ντι ούνου κουσουρίνου* 'δεν περιμέναμε τέτοια συμπεριφορά, διαγωγή από έναν συγγενή'. Συχνά οι γεροντότεροι προσπαθούν να κάνουν το γενεαλογικό τους δέντρο. Η μνήμη τους όμως καμιά φορά δεν τους βοηθάει να συμπληρώσουν όλες τις ψηφίδες και λυπούνται, όταν υπάρχουν κενά. Αρχίζουν από τον προπάππο (*προπάπου*) και κατεβαίνουν: παππούς (*πάπου*), γιαγιά (*μάιε, νενέ, νενέκα*), γονιός (*πᾶρίντε*), πατέρας (*τάτᾶ*), μητέρα (*μούμᾶ*), θείος (*λάλᾶ*), θεία (*τέτᾶ*), αδελφός (*φράτε*), αδελφή (*σουᾶρᾶ*), γιος (*χίλιου*), κόρη (*χίλιε*), εξάδελφος (*αξάδελφου, πρότου, δεύτερου*), ανεψιός (*νιπότου*), εγγονός (*νιπότου*). Συγγενείς εξ αγχιστείας: πεθερός (*σόκρου*), πεθερά (*σράκρᾶ*), νύφη (*μβεᾶστᾶ*), κουνιάδος (*κουμνάτου*), κουνιάδα (*κουμνάτᾶ*), γαμπρός (*γαμπρόου, λέγεται και τζίνιρε*), συμπέθερος (*κούσκρου*), συμπεθέρα (*κούσκρᾶ*), συμπεθεριό (*κούσκριλι, κουσκρίλε*), η γυναίκα του αδερφού (*νόρᾶ*). Έκφρ. *μάλι Νόου, μάλι Νάκᾶ, μάλι Φραξίε* 'η κόρη της Θεανώς, της Νάκας, της Φραξίας'. *Τσι αλ Γιόργι, τσι αλ Τούλι* 'η γυναίκα του Γιώργη, η γυναίκα του Τούλη'. *Φεᾶτα αλί Όπε, φισόρλου αλ Γούλι* 'η κόρη της Καλλιόπης, ο γιος του Γούλη (Γιώργου)'. *Ματσιαμάρε* 'μεγάλη θεία', *ματσιανίκα* 'μικρή θεία'. *Ταταμάρε* 'μεγάλος παππούς και Θεός', *τατανίκου* 'μικρός παππούς'. Οι συντροφιές των γερόντων στο Κιόσκι ή κατά τις ατέλειωτες χειμωνιάτικες νύχτες προσπαθούν να δοκιμάσουν τη μνήμη τους, να την ασκήσουν. Συνθέτουν – κάποτε διαφωνώντας – το γενεαλογικό δέντρο παλιών οικογενειών του χωριού τους:

-*Ίαρά φεᾶτᾶ αλ Καλαμπαλίκι σι νιπράτᾶ αλ Κουρκουμπέτι, ἱαρά κουσουρίνι κου φουμεᾶλία αλ Ζάνα.*

-*Νου τι θιμσέστι γκίνε. Πάπλου ἱαρά ντι λα Γκέγκα σι μάια ντι λα Γκουλιᾶμα.*

-*Α, τόρα ου αντούσου αμίντε, τόρα μι θμισί, νου ἱάστε ακσί σόια. Αβεᾶμου αβζίτᾶ ντι λα πάπλου κᾶ ἔλι τσᾶνιά ντι λα Κίρκου σι ντι λα Γενισιβντά τσι αβεᾶ τσιφλίκε ν Τούστε. Ατσέλι ἱαρά κουσουρίνι ντι απροᾶπε κου φουμεᾶλία αλ Γκαλίνα, αλ Παράσχου σι αλ Τσικαδέρι.*

-*Ήταν κόρη του Καλαμπαλίκη και εγγονή του Κουρκουμπέτη. Ήταν συγγενείς με την οικογένεια του Ζάννα.*

-Δεν θυμάσαι καλά. Ο παππούς ήταν από του Γκέγκα και η γιαγιά από του Γκουλιάμα.

-Α, τώρα το έφερα στο μυαλό μου, τώρα θυμήθηκα. Δεν είναι έτσι το σόι. Είχα ακούσει από τον παππού μου πως εκείνοι κρατούσαν από του Κύρκου και από του Γενησεβδά που είχαν τσιφλίκι στη Δολίχη. Αυτοί ήταν κοντινοί συγγενείς με τις οικογένειες του Γκαλίνα, του Παράσχου και του Τσικαδέρη.

Ο αγώνας της μνήμης συνεχίζεται. Τα δρομολόγια στο παρελθόν δεν έχουν τελειωμό. Κάποιοι από τους γέρους αυτούς έχουν περάσει στη βαρυχειμωνιά των γηρατειών. Βαρυακούουν και δεν καλοβλέπουν. Κάποιοι δεν θυμούνται πια.

Χίμου πρότσι, δεύτερι, τρίτσι κουσουρίνι 'είμαστε συγγενείς πρώτου, δεύτερου, τρίτου βαθμού'. *Χίμου ντι λάργκου* 'είμαστε από μακριά'. Οι περισσότεροι έχουν κοντινούς ή μακρινούς οικογενειακούς δεσμούς. Παλαιότερα παντρεύονταν παιδιά και κορίτσια από το ίδιο χωριό. Εκτιμούσαν ιδιαίτερα τους γαμπρούς και τις νύφες του τόπου τους, "το παπούτσι από τον τόπο τους". Αργότερα η μετανάστευση, η αλλαγή των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών άλλαξαν και αυτήν την αντίληψη σε κάποιο βαθμό. Η αναμονή των συγγενών από τα ξένα κατά τις μεγάλες γιορτές, ιδιαίτερα του καλοκαιριού, ήταν ένα πολύ ευχάριστο και συγκινητικό γεγονός. Και το πιο φτωχικό σπίτι τους χωρούσε όλους. *Τ' Στᾶ-Μᾶρίε βίνιράᾶ κουρουσίνλι σι νι αντουνάμου τούτσι* 'της Παναγίας ήλθαν οι συγγενείς και μαζευτήκαμε όλοι'. *Κρισκούμου του ούνᾶ βιλέντζᾶ* 'μεγαλώσαμε σε μια βελέντζα'. Μέσα στην οικογένεια σφυρηλατούνταν γεροί συγγενικοί δεσμοί. Οι παραδόσεις, τα ήθη και τα έθιμα συνέτειναν σε αυτό. Οι οικογενειακές παραδόσεις δηλώνουν την ταυτότητα της οικογένειας, προστατεύουν τα μέλη της από τη μοναξιά και την αβεβαιότητα, διατηρούν την ιστορία της οικογένειας, συνδέουν τις γενιές και αποτελούν πηγή δύναμης και αυτοπεποίθησης. *Ακσί ου αντρά φουμεᾶλια ανχάστρα, αχτᾶρι κουσουρίνι αβεᾶμου* 'έτσι το έκανε η οικογένειά μας, τέτοιους συγγενείς είχαμε'. *Σᾶντζιλι ᾶπᾶ νου σι αντᾶρά* 'το αίμα νερό δεν γίνεται'. Παλαιότερα, στις πατριαρχικές οικογένειες, τρεις και τέσσερις γενιές (*μπράνι* 'ζωνάρια') έμεναν στο ίδιο σπίτι. *Μόρ' χίλια*

αλ χίλια μεα, ίμᾶ τζᾶ αλ χίλιτα κᾶ πλᾶντζι τσούπλου ‘κόρη της κόρης μου, πήγαινε πες στην κόρη σου ότι κλαίει το μωρό’.

[Κουσουρίνου από το λατ. consobrinus, φράτε (λατ. frater), σουάρα (λατ. soror), νιπότου (λατ. nepos), λάλα (αλβ. lalë), τέτα (αρχ. τέττα = προσφώνηση τιμητική νεότερου προς πρεσβύτερο και τατά = χαϊδευτικό της μητέρας ή της γιαγιάς (Ηρώνδας). Γαλλ. tante ‘θεία’, tatá ‘χαϊδευτικό της θείας’. Από εδώ μάλλον και το νταντά. ΝΙΚ. αλβ. tete, σλαβ. teta), σόκρου (λατ. socer), κουμνάτου (λατ. cognatus), κούσκρου (λατ. consocer).]

Κουτάρου (το) ‘μικρό και στενό μέρος σαν κοτέτσι’. Μπαγκάι τρέι όι του κουτάρου ‘έβαλα τρεις προβατίνες στο ειδικό μέρος, τις απομόνωσα’. Εκεί έκλειναν την προβατίνα που δεν ήθελε το αρνί της και αρνούσαν να το θηλάσει. Ξυπνούσε σιγά σιγά το μητρικό φίλτρο ή συνήθιζε το αρνάκι της. Σημαίνει και ορνιθώνα, κοτέτσι. Οι νομάδες Σαρακατσάνοι και Βλάχοι κουτάρου λένε τη στρούγκα αλλά και την καλύβα, τη σκηνή που έστηναν για τα δείπνα του γάμου. Αουά του κουτάρου βᾶ αντράμου νούμπτα ‘εδώ στη σκηνή θα κάνουμε τον γάμο’. Κουτάρ στη Δυτ. Μακεδονία ‘χώρος αποθήκευσης πραγμάτων’, κουτάρου στο Νυμφαίο (Κατσάνης, 1990, 86). Η λέξη είναι παμβαλκανική και σημαίνει έναν περιφραγμένο τόπο, αλβ. kotare, σλαβ. katar. Στα αγγλ. cottage ‘καλύβα’, λατ. cohors, -rtis ‘αυλή’. ΣΥΝ. κουμάσε, κράρντᾶ, τσάρκου.

[Μάλλον από το κοίτη, κοιτώνας. Ίσως από το αρχ. κόττος ‘πετεινός, κόκορας’, θηλ. κόττα, κοτερά ‘το σύνολο των οικόσιτων πουλερικών’. Πιθανόν απο το κουτί < κυτίον. Ο ΡΑΡ. δεν ετυμολογεί τη λέξη.]

Κουτέτζου (ρ) ‘τολμώ’. Τουρμπάτου φισόρου, τούτι λι κουτεᾶτζᾶ ‘ατίθασο και ριψοκίνδυνο παιδί, όλα τα τολμάει’. Νου κουτέτζου σι γίνου ν χουάρα ‘δεν τολμώ, δεν έχω το κουράγιο να έλθω στο χωριό’. Έκφρ. νου κουτέτζου σι έσου ναφουάρα ‘δεν τολμώ να βγω έξω’. Νου κουτεᾶτζᾶ σι ντισφᾶκᾶ γκούρα ‘δεν έχει το θάρρος να ανοίξει το στόμα, να μιλήσει’. Ντι αρσίνε νου κουτεᾶτζᾶ σι ζμπουράσκᾶ, σι ασπούνᾶ ίτσι βιτζού ‘από ντροπή δεν τολμάει να μιλήσει να μαρτυρήσει τι είδε’. Ακάρι κουτεᾶτζᾶ σι λι μπάγκᾶ κου τίνε; ‘ποιος τολμάει να τα βάλει με

σένα;’. *Νου κουτεάτζᾶ, νου ἄρε κακαρδέκᾶ* ‘δεν τολμάει, δεν έχει καρδιά, ψυχικό σθένος’. *Ἀμᾶ κουτεάτζᾶ, ας γίνᾶ* ‘αν τολμάει, ας έλθει’. *Ἰάστε μούλτου φρικόσου, νου κουτεάτζᾶ τ’ τσιβά* ‘είναι πολύ δειλός, δεν τολμάει για τίποτε’. *Κουτιτζάρε* ‘τόλμη, θράσος’, *κουτιτζάτου* ‘τολμηρός’. ΣΥΝ. *καῖδισέσκου, τουλμισέσκου, νταλντισέσκου* (νταλντώ, ιδιωμ.) ‘τολμώ’, *άμου θάρου*.

[Από το *κοτώ* ή *κοτάω* (ιδιωμ.) < μσν. *κοττώ* ‘ρίχνω τους κύβους, διακινδυνεύω, τολμώ’ < αρχ. *κοτώ* ‘οργίζομαι’, *κότος* ‘οργή’. Νεοελλην. *αν κοτάς, έλα και θα δεις*. Κατά τον ΡΑΡ. από το λατ. *cottizare*.]

Κούτλᾶ (η) ‘ξύλινο δοχείο, βαθύ πιάτο, βάρκα’. *Μᾶκάσι ούνᾶ κούτλᾶ ντι λάπτε* ‘έφαγες ένα βαθύ πιάτο γάλα’. Ήταν άθραυστο και το έπαιρναν μαζί τους οι κτηνοτρόφοι και οι γεωργοί. Το χρησιμοποιούσαν παλαιότερα και σαν μονάδα μέτρησης υγρών και στερεών, όπως τη *γκᾶλεάτα* που ήταν μεγάλο ξύλινο δοχείο χωρητικότητας 16 οκάδων. *Κούτλα* λέγεται και σε ιδίωμα της Δυτ. Μακεδονίας. ΣΥΝ. *κουβάτᾶ*.

[ΝΙΚ. από το αρχ. *κοτύλη* ‘είδος μικρού αγγείου αλλά και ό,τι είναι κοίλον’. Πρβ. *κουτάλι, κουτάλα*.]

Κουτουριάνι (οι) ‘οι κάτοικοι της συνοικίας του κάτω μαχαλά, των Αγίων Αναργύρων’. *Βέκλιλι Κουτουριάνλι ιαρά πικουράρι σι αρμᾶνιά νγκιόσου λα Αγιανάργιρι* ‘οι παλιοί Κουτουριάνοι ήταν κτηνοτρόφοι και έμειναν κάτω στους Αγίους Αναργύρους’. Κατά την παράδοση ήλθαν από το Κότορι (Κατάφυτο Ασπροποτάμου) της Ηπείρου με ένα κύμα μεταναστών. Αναζήτησαν ένα χώρο μεγαλύτερης ασφάλειας για τους ίδιους και τα ζωντανά τους στον Όλυμπο και τα Πιέρια. Εγκαταστάθηκαν γύρω από το Χρουστάσι, την παλαιότερη εκκλησία της Αγίας Παρασκευής και τη μικρή εκκλησία του Αγίου Νικολάου, παρεκκλήσι σήμερα εκείνης των Αγίων Αναργύρων. Ο Άγιος Νικόλαος – εκκλησίες του υπάρχουν σε αρκετά ορεινά χωριά – είναι ο Άγιος των θαλασσινών και των μεταναστών. Εκεί βρήκαν παλαιότερους κατοίκους που είχαν κατεβεί από βορειότερους οικισμούς, όπως το Παλιοχώρι και η Ρούσα, πέρα από το μοναστήρι του Προφήτη Ηλία, εκεί που αρχίζει το δάσος, στον δρόμο προς το Χαϊντάρι (βλ. *Λιβάδε*).

Στη συνοικία των Αγίων Αναργύρων, τον πρώτο πυρήνα γύρω από τον οποίο συμπύχθηκαν πολλοί οικισμοί, έζησαν οι Κουτουριάνοι που ασχολούνταν σχεδόν αποκλειστικά με την κτηνοτροφία. Τσελιγκάδες, κεχαγιάδες, κτηνοτρόφοι και βοσκοί με τη ρούγα δημιούργησαν την πρώτη και ισχυρότερη συντεχνία (*ισνάφι*) του χωριού. Αργότερα με την ανάπτυξη του χωριού δημιουργήθηκαν και οι άλλες επαγγελματικές συντεχνίες (βλ. *μάστουρ*). Ήταν και είναι ακόμη η πρώτη παραγωγική δύναμη του χωριού με τα 45.000 γιδοπρόβατα σήμερα και τα μεγάλα βοσκοτόπια. Παλαιότερα στις γυναίκες των κτηνοτρόφων οφειλόταν και η παραγωγή του σκουτιού που έφτασε σε αγορές της Ευρώπης. Οι αργαλειοί δούλευαν νυχθημερόν. *Νόι Κουρουριάνλι τσ'αν'άμου χουάρα*, έλεγαν με περηφάνια, 'εμείς οι Κουτουριάνοι κρατήσαμε το χωριό'. Χάρη στην κτηνοτροφική, κυρίως, αλλά και στη γεωργική παραγωγή αναπτύχθηκαν οι τάξεις των εμπόρων και των μικροαστών, των αγωγιατών και των άλλων επαγγελματιών. Το απαιτούσαν οι καινούριες ανάγκες της κοινότητας που ξεπέρασε τα όρια του χωριού και έγινε μια δυναμική κωμόπολη γνωστή στον ευρύτερο ελληνικό και βαλκανικό χώρο.

Οι κτηνοτρόφοι είχαν τα μόνιμα σπίτια στο χωριό – δεν ήταν νομάδες – και τις καλύβες στα μαντριά. Το σκληρό επάγγελμά τους και ο τρόπος της ζωής τους τους έκαναν περισσότερο συντηρητικούς. Γερά δεμένοι με τα ζωντανά και με τη γη τους δυσκολεύονταν να προσαρμοστούν σε άλλα περιβάλλοντα. Στη μετανάστευση προς την Αμερική – ήδη από το 1870 περίπου – όταν νέοι άνθρωποι του Λιβαδίου ανοίχτηκαν στην περιπέτεια του άγνωστου, ήταν ελάχιστοι οι κτηνοτρόφοι. Δεν συνέβη όμως το ίδιο αργότερα κατά τη μετανάστευση προς την Αυστραλία, τον Καναδά και τη Γερμανία. Είχαν λιγότερες ευκαιρίες να γνωρίσουν τους καρπούς της παιδείας. Παλαιότερα πίστευαν ότι θα έχαναν τα παιδιά τους, αν πήγαιναν στα γράμματα. Τα ήθελαν και τα χρειάζονταν για βοηθούς τους. Παιδί όμως τσομπάνη ήταν και ο φωτισμένος ιερωμένος Άνθιμος Ολυμπιώτης που καταγόταν από το Λιβάδι και συγκεκριμένα από τη συνοικία τους. Την ανάγκη της παιδείας συνειδητοποίησε και γι' αυτό ίδρυσε σε αυτή τη συνοικία το "Σχολείο των Κοινών Γραμμάτων για

τους πολλούς”. Αργότερα και παιδιά των κτηνοτρόφων ήταν εκείνα που στις αρχές του εικοστού αιώνα πήγαιναν στα Γυμνάσια Κατερίνης, Ελασσόνας, Τσαριτσάνης, Θεσσαλονίκης, ώσπου ιδρύθηκε το Γυμνάσιο και Λύκειο Λιβαδίου.

Σύμφωνα με όσα θυμούνται οι γεροντότεροι, φαίνεται ότι κάποιες φορές οι αντιθέσεις ανάμεσα στους Κουτουριάνους και τις άλλες επαγγελματικές τάξεις που κατοικούσαν στις δυο συνοικίες της Παναγίας και του Αγίου Κωνσταντίνου, τους *Κουκουβάλιους*, παρουσίαζαν εντάσεις. Σημειώθηκαν και κάποια ακραία φαινόμενα. Μακρινός απόηχος αυτών των αντιθέσεων ήταν και ο πετροπόλεμος που κράτησε ως τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Είναι φαινόμενο πανελλήνιο και τουλάχιστον πανευρωπαϊκό. Έμεινε από τότε μόνο η “πολεμική κραυγή”: *νσούσου Κουτουριάνλι! ‘επάνω τους οι Κουτουριάνοι!*’. Ως τα νεότερα ακόμη χρόνια ο χαρακτηρισμός *Κουτουριάνοι* ήταν μειωτικός και σήμαινε τον απαίδευτο, τον ακοινώνητο. Ποτέ όμως οι αντιθέσεις αυτές – συνηθισμένες σε πόλεις και χωριά – δεν πήραν τη μορφή ρήξης ή σύγκρουσης. Διατηρήθηκε η κοινωνική συνοχή του χωριού και η κοινωνική αλληλεγγύη στις κρίσιμες καταστάσεις: Τουρκοκρατία, ληστοκρατία, πόλεμοι, Κατοχή, πανούκλες και οικονομικές καταστροφές. Η Μοσχόπολη, το μεγάλο πνευματικό κέντρο του βλαχόφωνου Ελληνισμού στα Βαλκάνια, πριν καταστραφεί εκ θεμελίων από τους Αλβανούς, είχε εξαντληθεί από τις εσωτερικές σκληρές αντιπαλότητες. Η διαφύλαξη του κοινωνικού ιστού της κοινότητας Λιβαδίου ήταν και επίτευγμα της σοφίας και της διπλωματικής ικανότητας των κοινοτικών αρχόντων, της δημογεροντίας. Οι άνθρωποι αυτοί, εκτός εξαιρέσεων, φαίνεται ότι ασκούσαν την εξουσία με μετριοπάθεια, χωρίς προκαταλήψεις, υπερβολές και προκλήσεις. Με πνεύμα συναίνεσης, διαφύλαξαν αδιατάρακτη την κοινωνική συνοχή. Αυτό όμως οφείλεται και στο γεγονός ότι στο Λιβάδι δεν αναπτύχθηκε ισχυρή αστική τάξη, όπως συνέβη αλλού. Μόλις πήγαινε να αναπτυχθεί, οι άνθρωποι αυτοί, κάτω από την πίεση διαφόρων δυσμενών καταστάσεων – η ληστοκρατία ήταν μια από αυτές – μετανάστευαν στην Κατερίνη, Θεσσαλονίκη, Ελασσόνα και σε άλλα μέρη.

Εδώ και πολλά χρόνια οι Κουτουριάνοι – ο όρος έχασε το νόημά του – λόγω των επιγαμιών, της εξέλιξης της ζωής και των επαγγελμάτων ζουν σε όλες τις συνοικίες της κωμόπολης. Οι παλιές διακρίσεις και οι χαρακτηρισμοί, όπως συμβαίνει με τις γειτονιές όλου του κόσμου – ανταγωνισμοί, αντιθέσεις, συγκρούσεις – έχουν περάσει στην ιστορία. *Βόι Κουτουριάνλι* ‘εσείς οι Κουτουριάνοι’. *Βόι Κιτραμανιόσλι ντι λα Γκουλουβόδα* ‘εσείς οι Κιτραμανιώτες από το Γκουλουβόδα’. *Βόι Κουκουβεάλι* ‘εσείς οι Κουκοβάγιες’. Εδώ και πολλά χρόνια διακρίνονται στα γράμματα, στις επιστήμες και σε όλα τα επαγγέλματα. Υπηρετούν το χωριό και ως υπεύθυνοι κοινοτάρχες. Του καθενός ο παππούς ή ο προπάππος του φορούσε φουστανέλα και τσαρούχι. Το ίδιο συμβαίνει και με ολόκληρη την Ελλάδα, όπως είναι γνωστό και από την ιστορία. Και με τους πρωτευουσιάνους Αθηναίους. Η κοινωνική διαστρωμάτωση του Λιβαδίου και η εξέλιξη της κοινότητας παρουσιάζει κοινωνιολογικό ενδιαφέρον.

[Κότορι, χωριό της Ηπείρου, σήμερα Κατάφυτο Ασπροποτάμου.]

Κουτσάνου (ο) ‘λάχανο, βλαστάρι, μίσχος’. *Βα αντάρου κάρνε κου κουτσάνου* ‘θα μαγειρέψω κρέας με λάχανο’. *Κουτσάνλου βα μπρούμα τα σι αντάρᾱ νόστιμου* ‘το λάχανο θέλει πάχνη για να γίνει νόστιμο’. *Ρᾱουράτου κουτσάνου*. Μεταφορ. *ιάστε ντίπου κουτσάνου* ‘δεν του κόβει, είναι χοντροκέφαλος’. *Ου σκόσου κουτσάνου* ‘την έβγαλα κοτσάνι, πέρασα καλά’. *Κάπου ντι κουτσάνου* ‘κεφάλι χοντρό σαν λάχανο, βλάκας’. ΣΥΝ. *βέρτζου* ‘λάχανο’, *βιρτζᾱτούρᾱ* ‘πρασινάδα’.

[Από το νεοελλην. *κοτσάνι*. Κατά τον Ανδριώτη το *κοτσάνι* είναι υποκορ. του *κόψανον* (κόπτω). Το τουρκ. *kocan* προέρχεται από το ελλην. *Κοτσονάτος γέρος* ‘θαλερός, ακμαίος γέρος’.]

Κουφέτζου (ρ) ‘κουφαίνω κάποιον’. *Μι κουφέτζου* ‘κουφαίνομαι’. *Μι κουφίσι κου μπράτσια, νου πότου σι τι ᾱβντου* ‘με κούφανες με τη φωνή, δεν μπορώ να σε ακούω’. *Ζμπουρά μούλτου σι νι κουφίρᾱ* ‘μιλούσαν πολύ και μας ξεκούφαναν’. *Κουφί ντι ουρέκλι* ‘κουφάθηκα’. *Νίτσλι νι λουᾱρᾱ κάπλου, νι κουφίρᾱ* ‘τα μικρά παιδιά μας πήραν το κεφάλι, μας ξεκούφαναν’. Η γιαγιά κουφάθηκε (*κουφί*) πια τελείως. Μεταφορ. μας κούφανες (*νι κουφίσι*) με αυτά που είπες, με τα παράδοξα και πρωτάκουστα. Είπες μια κοτσάνα και μας

κούφανες (νι κουφίσι). Η λέξη αντικατέστησε την παλαιότερη ασουρτζάσκου που σήμερα λίγοι τη θυμούνται. Σούρντου 'κουφός', σήμερα λέγεται κούφου. Ντίπου κούφου χίι, ίου λι άι ουρέκλιλι; 'εντελώς κουφός είσαι, πού τα έχεις τα αυτιά σου;'. ΣΥΝ. ασουρτζάσκου 'κουφαίνω' και 'κουφαίνομαι'. Μι ασουρτζά ατσέλου 'με ξεκούφανε αυτός, με τάραξε με τις φωνές και τη γκρίνια'. Νι λο ουρέκλιλι 'μας πήρε τα αυτιά, μας ξεκούφανε'. Κουφαμάρα 'κουφαμάρα'.

[Από το κουφαίνω (κουφός) < μσν. κουφαίνω < ελνστ. κωφαίνω (κωφός).]

Κουφουεμπράμου (επίθ.) 'κρυφός, ύπουλος, σκοτεινός, σατανικός'. Λάργκου ντι ατσέλου, ιάστε κουφουεμπράμου 'μακριά από αυτόν, είναι πολύ ύπουλος, κρυφός'. Τα ακούει όλα, τα ξέρει όλα και δεν μιλάει. Φίδι κολοβό. Συνηθισμένος χαρακτηρισμός των γιαγιάδων για τους εγγονούς. Παλιουκουφουεμπράμε, νι ζουρλίσι τούτσι! 'σατανά, ύπουλε, μας τρέλανες όλους!'. Ιάστε μούλτου κουφουεμπράμου, άβντι, σι μούλτι αλά νου ζμπουράστι, λι άρε σούντου κατσούλα 'είναι κρυφός, ξέρει πολλά, αλλά δεν μιλάει, τα έχει κάτω από τη σκούφια του'. ΣΥΝ. ντρονγκουίτου 'αυτός που ενεργεί ύπουλα, δρα υπογείως'. Στην Κοζάνη κουφουμπράνου 'οχιά (ουχιάου)', επειδή η οχιά δεν ακούει. Κουφουμπράμης και μπράμης λέγεται ο κάλπικος φίλος, αυτός που κάνει λυκοφιλίες.

[Από το κουφός (κούφου) + μπράμης. Ο ΡΑΡ. καταγράφει τη λέξη μπράνου, κουσίτσα μπράνε 'μακριές κοτσίδες ως τον ώμο' και παραπέμπει στο μπλάνά 'σανίδα'.]

Κουφουρίτου (επίθ.) 'χέστης, δειλός'. Ου μπάγκά του τσάρι σι ασκάπιτά κουφουρίτλου 'το έβαλε στα πόδια και εξαφανίστηκε ο χέστης'. Παλιουκουφουρίτλου γκάλμπινί ντι φρίκιά σι σι ασκούμσι του μπουχάρου, του θόλου 'ο παλιοχέστης κιτρίνισε από φόβο και κρύφτηκε στην καπνοδόχο, στον θόλο του σπιτιού'. Ιάστε μόνο μασλάτσι, νου άρε κακαρδέκιά, νου άρε κχάρδα σι αντάρά τσιβά κουφουρίτλου 'είναι μόνο κουβέντες, δεν έχει καρδιά, δεν έχει κουράγιο να κάνει τίποτε ο δειλός'. Έκφρ. σι κάκιά του ζμιάνά ή σι κάκιά πρι έλου 'χέζεται στο βρακί' ή 'χέζεται επάνω του'.

Κουφουρέσκου 'έχω διάρροια'. Πάπλου λι κουφουρί ζμεάνιλι κου νιπότλι 'ο παππούς τα λέρωσε τα βρακιά του με τα εγγόνια'. Μι κουφουρέσκου 'είμαι δειλός'. Κᾶτσέ τι κουφουρίσι; 'γιατί δείλιασες, χέστηκες;'. Κουφουάρε 'διάρροια'. Μι ακᾶτσᾶ κουφουάρε. ΣΥΝ. φρικόσου, κᾶκᾶτόσου, μπᾶσανόσου.

[Από το λατ. conforio.]

Κόχε (η) 'γωνιά, άκρη, κόχη'. Βόι ούνᾶ μάρτζινᾶ λα κόχε 'θέλω μια άκρη στην κόχη'. Αουσαᾶ σι ακατσαᾶ κόχια 'γέρασε και έπιασε την κόχη'. Ντι του κόχε νου αντάρι τσιβά, μούτι τι, τρούντι τι 'καθισμένος στην κόχη σαν τεμπέλης δεν κάνεις τίποτε, σηκώσου, ταρακουνήσου'. Η κόχη του καθημερινού, του χειμωνιάτικου δωματίου ήταν η ανοιχτή αγκαλιά, η θαλπωρή για την οικογένεια. Δυο μεγάλα μιντέρια με τα αχυρένια στρώματα δεξιά και αριστερά από το τζάκι (ουτζάκε) σχημάτιζαν τις γωνιές τους με φωτεινά κιλίμια και προσκέφαλα (κᾶπιτίνι) κόκκινα, φλογάτα. Εκεί περνούσε το μεγαλύτερο μέρος της οικογενειακής ζωής, εκεί ήταν η έδρα των ηλικιωμένων, των παππούδων και πατεράδων στους γάμους και τις άλλες ευφρόσυνες ώρες της οικογένειας. Τιμητική θέση για τους συμπέθερους και για τα σεβάσμια πρόσωπα. Το βράδυ μετατρέποταν και σε κρεβατοκάμαρη και χωρούσε πολυμελείς οικογένειες και "χίλιους καλούς". Εκεί γίνονταν οι βεγγέρες και τα νυχτέρια των γυναικών με το φως της λάμπας, του δαδιού ή με τη λάμψη του τζακιού και του ινταρέ. Εκεί και τα περισσότερα παιχνίδια των παιδιών κατά τη διάρκεια του χειμώνα. Ο χώρος που ονειρεύονται οι γέροι: ίτσι βα νι άφλαᾶ σι νι άφλαᾶ του κόχε 'ό,τι μας βρει να μας βρει στην κόχη'. Σᾶτζού του κόχε κα κούσκρου 'κάθησε στην κόχη σαν πεθερός. Στρογγυλοκάθησε απρόσκλητος'. Ελάχιστοι σήμερα επιμένουν να κρατούν τις κόχες και τα τζάκια. Πολλά τζάκια ασβεστώθηκαν, αν δεν καταργήθηκαν εντελώς, και έτσι ανενεργά παραδόθηκαν στη λήθη. Σήμερα τα παλιά εκείνα δωμάτια τα συναντάει κανείς περισσότερο σε αναπαλαιωμένους και ακριβοπληρωμένους ξενώνες και σε "μοντέρνα" ξενοδοχεία. Προτιμήθηκαν τα σύγχρονα έπιπλα των αστικών σπιτιών. Υποτιμήθηκε ένα όμορφο στοιχείο του λαϊκού μας πολιτισμού που κράτησε γερά την οικογένεια και ομόρφαινε το σπίτι. Το δωμάτιο

εκείνο με τις κόχες είχε το πρόσωπό του. *Βα νι αντουνάμου τούτσι λα κόχε κούμου ατούμσεα* 'θα μαζευτούμε όλοι στην κόχη, όπως τότε'. Σε αυτή την κόχη ονειρεύονται να επιστρέψουν και να βρεθούν κοντά στο αναμμένο τζάκι κάποιοι ξενιτεμένοι νοσταλγοί. *Βόι σι μόρου του κόχε* 'θέλω να πεθάνω στη γωνιά μου'.

[*Κόχη* < μσν. *κόχη* < ελνστ. *κόγχη* 'κοιλότητα, κοίλωμα του Αγίου Βήματος'.]

Κράτσάνέσκου (ρ) 'χτυπώ με κρότο, βροντώ'. *Κά σι σι κράτσάνέσκου ούνά!* 'αν σου δώσω ένα βροντερό μπάτσο!'. *Κάτσέ κράτσάνεάστι ούσα;* 'γιατί τρίζει η πόρτα;'. Μεταφορ. *κράτσάνίμου βάραντουάου αράκι* 'ήπιαμε μερικά τσίπουρα'. Λέγεται και *πλάσκάνίμου*. *Ου κράτσάνι κατ' ακλό* 'την κοπάνησε προς τα εκεί'. *Κράτσάνιρε* 'πάταγος, κρότος', *κράτσάνιτου*. *Κρατσανίζω* και *κρατσανώ* στη Θεσσαλία και Δυτ. Μακεδονία. ΣΥΝ. *πλάσκάνέσκου* 'σκάζω με κρότο'.

[Η λέξη είναι ηχομιμητική.]

Κρέπου (ρ) μτβ. και αμτβ. 'σκάζω, στενοχωρώ'. *Κρέπου ντι σεάτε* 'σκάζω από δίψα'. *Μάκιά μούλτου σι βα κρεάπια πάντικα* 'έφαγε πολύ και θα σκάσει η κοιλιά του'. *Κρέπου ντι κάλντούρά* 'σκάζω από τη ζέστη'. *Ιάπα κριπά του μέσε ντι μ πάζάρε* 'η φοράδα έσκασε στο κέντρο της αγοράς'. *Κριπά σουάρλε* 'έσκασε, ανέτειλε ο ήλιος'. Μεταφορ. *τίνε κρέκι μπόου* 'εσύ σκάζεις βόδι με την επιμονή σου'. *Κρέπου κου ασεάλι τσι άβντου* 'σκάζω πολύ, στενοχωριέμαι με αυτά που ακούω'. *Αβεά μάρε μάράζε, μούλτι γκιντέρι σι κριπά* 'είχε μεγάλο μαράζι, πολλά βάσανα και έσκασε'. *Κριπά* 'πέθανε'. *Κριπάρε* 'σκάσιμο', *κριπάρε μάρε!* 'σκασίλα μεγάλη!'. *Κριπάτου* 'σκασμένος, στενοχωρεμένος'. *Ιάστε παρακριπάτου* 'είναι υπερβολικά σκασμένος, στενοχωρεμένος'. Έκφρ. *σι κρέκι!* 'να σκάσεις!'. *Εμ νου βα κρέπου κου έλου!* 'ε, δεν θα σκάσω με εκείνον!'. *Ντάνγκάνι τ' νισιάνε, λι κριπάρια χιάρια* 'έσκασε σε υπερβολικό βαθμό, του έσκασαν τη χολή'. *Λουκρά ντι κούντου κριπά τζούα* 'δούλευε από την ώρα που έσκαζε η μέρα'. *Α, κριπάτου!* 'α, ο σκασμένος!'. *Νι γίνι σι κρέπου* 'μου έρχεται να σκάσω'. *Ντάιμα αβεά μπούτζιλι κριπάτι* 'πάντοτε από τη

στενοχώρια είχε σκασμένα χείλη'. ΣΥΝ. ντᾱγκᾱνέσκου, πλᾱσκᾱνέσκου, σικλιτσέσκου.

[Από το λατ. cerno 'κροτώ, κάνω θόρυβο'.]

Κρέσκου (ρ) μτβ. και αμτβ. 'αυξάνω, μεγαλώνω, ανατρέφω'. Κρεᾱστικου μᾱρε κᾱστίγκᾱ 'μεγαλώνει με μεγάλη φροντίδα'. Κρέσκου φιτσόρι, βόρου ανγκᾱτάνου 'μεγαλώνω, ανατρέφω παιδιά, θέλουν προσοχή'. Κρισκού φιτσόρλου, αμπουρπουρά 'μεγάλωσε το παιδί, ξεπετάχτηκε'. Κρισκούι, αουσαί σι νου πότου 'μεγάλωσα, γέρασα και δεν μπορώ'. Μεγάλωσε (κρισκού) ορφανός, στη φτώχεια, στο χωριό, στα βουνά. Μεγάλωσε (κρισκού) ο θυμός, η αγανάκτηση. Κρισκούμου ντεαντιούνου ντι ατούμσεα 'μεγαλώσαμε μαζί από τότε'. Έκφρ. νού λι κρισκού γκίνε φιτσόρλι 'δεν ανέθρεψε καλά τα παιδιά'. Φιτσόρλι ατᾱί κρισκούρά αλιούμτρεα, άου τρόπου, στίου σι ι φirseᾱκᾱ 'τα παιδιά σου μεγάλωσαν διαφορετικά, έχουν τρόπους, ξέρουν να φέρονται'. Ευχή: σι κρέστι σι τι αντᾱρι μᾱρε 'να μεγαλώσεις, να γίνεις μεγάλος'. Κούτου κρεᾱστικου αχᾱντου κᾱρντι ντι μίντε 'όσο μεγαλώνει, τόσο χάνει το μυαλό'. Έχει όλες τις σημασίες του νεοελλην. μεγαλώνω. Κριστεᾱρε 'μεγάλωμα, ανατροφή', κρισκούτου 'μεγαλωμένος, αναθρεμένος'. Ιάστε κρικούτου κου χᾱδι 'είναι μεγαλωμένος με χᾱδια'. ΣΥΝ. πρᾱξέσκου, μᾱρέσκου.

[Από το λατ. cresco 'αυξάνω', ιταλ. crescere.]

Κρούνᾱ (η) 'στεφάνι, κορόνα'. Ντουμίνικα τσι γίνι βα μπᾱγκᾱ κρούνι, βα σι ανκρούνᾱ 'την Κυριακή που έρχεται θα βάλουν στεφάνι, θα στεφανωθούν'. Τα παλιά στέφανα του γάμου ήταν μεταλλικά και βαριά. Κατέληγαν στην κορυφή σε μια κορόνα. Ήταν απομιμήσεις αυτοκρατορικών στεφανιών και ανήκαν στα κειμήλια της εκκλησίας. Ο γάμος απαιτούσε επισημότητα και μεγαλείο. Ανκρούνου (ρ) 'στεφανώνω'. Σι ανκρουνᾱρά ἔσανου σι βα αντᾱρά μπουνᾱ φουμεᾱλε 'στεφανώθηκαν, παντρεύτηκαν φέτος και θα κάνουν καλή οικογένεια'. ΣΥΝ. σιφάνε. Στέφανι μπουνι 'καλά στέφανα'. Κρούνᾱ 'μαλλί φτιαγμένο στο τσικρίκι, κουβᾱρι που μοιάζει με στεφάνι'. Κιλίμι αρμάσι του αρᾱζμπόιου τ' ούνᾱ κρούνᾱ. Ντᾱ νι ούνᾱ κρούνᾱ ντι λᾱνᾱ, ούνου γκλέμου ἄλμπου 'το κιλίμι έμεινε πάνω στον αργαλειό για ένα κουβᾱρι. Δώσε μου ένα στεφάνι μαλλί, ένα άσπρο κουβᾱρι'. Κρούνα στην Ήπειρο (Μπόγκας).

[Κορόνα < μσν. κορόνα, αντιδάνειο < ιταλ. corona < λατ. corona
'στεφάνι, βασιλικό στέμμα' < αρχ. κορώνη (κουρούνα).]

Λάιου (επίθ.) 'μαύρος, κακόμοιρος'. Ούνου λάιου κατούσου στατού πρι
κάσα 'ένας μαύρος γάτος στάθηκε πάνω στο σπίτι'. Λάιλου Γιάγκου τσι
πάτσά! 'ο μαύρος, ο κακόμοιρος ο Γιάγκος τι έπαθε!'. Έκφρ. ούνου
λάιου 'έναν καφέ' (παραγγελία). Νι αρκά λάια 'μου έριξε τη μαύρη,
δεν μου πλήρωσε το χρέος του, με κέρδισε στα χαρτιά ή μου φόρτωσε
τη στενοχώρια και έφυγε'. Μι αντράι λάιου κα πίσά 'μαύρισα' και
μεταφορ. 'έχασα πολλά, με μαύρισαν'. Λέγεται και μι αντράι ντι
κάρμπουνι. Λάιου σι κόρμπου 'καημένος, κακομοίρης'. Το επιφώνημα
ου, λάι, λάι! 'μαύρε μου, μαύρε μου, κακόμοιρε!'. Ντε λάι, νισάφε!
'επιτέλους, μαύρε μου, καημένε μου, νισάφι'. Δήλωση εξάντλησης της
έσχατης υπομονής και αντοχής, μαζί και διαμαρτυρία. Λάέσκου
'μαυρίζω'. Γκάιλι σι αντουνάρά λα πλάτανου σι λαίρά λόκλου τούτου
'οι καλιακούδες μαζεύτηκαν στον πλάτανο και μαύρισαν όλο τον
χώρο'. Τζούα τούτα του κάμπου βα νι λαϊάσκά σουάρλε 'όλη μέρα στον
κάμπο θα μας μαυρίσει ο ήλιος'. Νι λαίσι ίνιμα 'μας μαύρισες την
καρδιά'. Με μαύρισε (μι λαί) στο ξύλο. Λάϊτούρά και λαϊιάτσά
'μαυρίλα, αθλιότητα'. Ίου σι τόρνι κάπλου βέτζι λαϊιάτσά, λαϊιάτσά κου
σάκλου 'όπου και να γυρίσεις το κεφάλι σου βλέπεις μαυρίλα,
αθλιότητα, μαυρίλα με το σακί'. Μούλτᾶ λαϊιάτσά κατζού 'πολύ
μαυρίλα, αθλιότητα πλάκωσε'. Λάιου κα πίσά, κα κατράνε 'μαύρος
σαν πίσσα, σαν κατράνι'. Λάιρε 'μαύρισμα', λαίτου. Στη Δυτ.
Μακεδονία, Ήπειρο λένε λάι κι σύ 'ε, και σύ'. ΣΥΝ. κόρμπου
'κόρακας, μαύρος', δίστιχου 'δυστυχής', σκουμάτου
'καρβουνιασμένος, μαύρος, ταλαίπωρος'.

[Από το λάγειος, λάγιος 'χρώμα λαγού, γκρίζος'. Λαγιαρνί.]

Λάκριμέτζου (ρ) 'δακρύζω'. Λάκριμάρά, νου πουτούρά σι σι τσάνᾶ
'δάκρυσαν, δεν μπόρεσαν να συγκρατηθούν'. Λάκριμά, κικά φάντᾶνα
'δακρύζει, στάζει η βρύση, στάζει στάλα, στάλα'. Δακρύζω
(λάκριμέτζου) από χαρά, από συγκίνηση, από πόνο και αγωνία.
Λακριμά κλιματαργεάουα, κούντου ου κλαδάψιμου 'δάκρυσε η
κληματαριά, όταν την κλαδέψαμε'. Λάκριμά 'δάκρυ'. Αμπάϊράρά
λάκρινι του φάτσα λι 'έτρεξαν δάκρυα στο πρόσωπό της'. Σούντου

λάκρινι τ' λούμια τούτα 'υπάρχουν δάκρυα για όλους τους ανθρώπους'. Νίκα βέρσου λάκρινι, κούντου αντούκου αμίντε πᾶρίντσιλι 'ακόμη χύνω δάκρυα, όταν θυμάμαι τους γονείς'. Λάκρινι κα προύνι 'δάκρυα μεγάλα, σαν κορόμηλα'. Λάκρινι ντι μισούνι 'ψεύτικα δάκρυα'. Λᾶκράμαρε 'δάκρυσμα', λάκριμάτου 'δακρυσμένος'. Φουτζί ούνου μπούνου όμου σι ιάρά τούτσι λάκριμάτσι 'έφυγε ένας καλός άνθρωπος και ήταν όλοι δακρυσμένοι'. Λᾶκριμόσου 'εκείνος που εύκολα δακρύζει'. ΣΥΝ. αρᾶουρέτζου 'βρέχω το πρόσωπο με δάκρυα'.

[Από το λατ. lacrima 'δάκρυ', ιταλ. lacrimare.]

Λᾶλᾶγγίτᾶ (η) 'είδος λουκουμά, λαλαγγίτα'. Αμιντᾶ νιπράτα νι, βᾶ αντράμου λᾶλᾶγγίτσι 'γέννησε η εγγονή μου, θα κάνουμε γρήγορα γρήγορα λαλαγγίτες'. Σπιτικοί, παραδοσιακοί λουκουμάδες, είδος τηγανίτας. Γλυκό με ζυμάρι, ζάχαρη και λάδι για επίσημες και ανεπίσημες ώρες. Κούμου βα νι τσέμου κου μᾶνλι γκοάλι, βᾶ αντάρου λᾶλᾶγγίτσι 'πώς θα πάμε με τα χέρια άδεια; Θα κάνω λαλαγγίτες'. Προσφέρεται στις λεχώνες, στα βαφτίσια, στις βεγγέρες. Χορταστικό γλυκό που παρασκευάζεται μάνι μάνι. Συνταγή απλή και εύκολη στην εκτέλεση. Είναι λέξη της κοινής νεοελληνικής. Στην Ήπειρο τη λένε αλαγγίτα και παρασκευάζεται από πολύ λεπτά φύλλα ζυμαριού που ψήνονται. Τις πασπαλίζουν με ζάχαρη, τριμμένα αμύγδαλα και καρύδια. Η παρασκευή τους είναι συμβολική παράσταση των σπαργάνων που τύλιξαν τον Ιησού στη φάτνη (Μπόγκας).

[Αρχ. λάγανον, υποκορ. λαγάνιον > ελνστ. λαλάγγη, υποκορ. λαλάγγιον > λαλαγγίτα. Η λαγάνα, το άζυμο ψωμί της Καθαράς Δευτέρας, είναι το αρχ. λάγανον με την μεγεθυντική κατάληξη -α. Πλατιά, λεπτή πίτα.]

Λᾶνᾶ (η) 'μαλλί γιδοπροβάτων'. Τούμισιρά όλι σι αντουνάρα μούλτᾶ λᾶνᾶ 'κούρεψαν τα πρόβατα και μάζεψαν πολύ μαλλί'. Η επεξεργασία του μαλλιού, έως ότου γίνει νήμα και στημόνι και ανεβεί στον αργαλειό για να γίνει φλοκάτες, βελέντζες, κιλίμια, κάπες, μαλλιώτα, τσιπούνια – ρουχισμός για άντρες και γυναίκες – και διάφορα πλεκτά, απαιτεί πολύ χρόνο και πολύ κόπο. Στράνιλι τούτι λι αντρά ντι λᾶνᾶ 'όλα τα ρούχα τα έκαναν με μαλλί'. Ύστερα από το κούρεμα των προβάτων, το ζεμάτισμα και το στέγνωμα του μαλλιού, ακολουθεί το

άνοιγμα (σκᾶρμινάρε) με τα χέρια και η διαλογή του. Το μακρύ μαλλί προορίζεται για στημόνι (ουστούρᾶ) και το κοντό για να κάνουν τις μαλακές φανέλες (κατασᾶρτσι), τα μάλλινα σῶβρακα (πουτούρι) και τον πιο λεπτό ρουχισμό. Στις κάπες (τᾶμπᾶρι) βάζουν απαραίτητως γιδόμαλλο (κᾶπρίνᾶ) για να γίνουν αδιάβροχες. Το γιδόμαλλο κάνει το νερό να γλιστράει, δεν κρατάει υγρασία. Έσανου ασουντᾶμου μούλτου κου λᾶνα 'φέτος ιδρώσαμε, μοχθήσαμε πολύ με το μαλλί'.

Δεύτερης ποιότητας μαλλί είναι εκείνο του λαιμού, της ουράς και της κοιλιάς του ζώου που το λένε σουέλιου (λατ. sub + tilium 'κάτω από τη λαγόνα'). Το χρησιμοποιούν για κατώτερης ποιότητας στρωσίδια. Από αυτό το μαλλί παίρνουν κατά το ζεμάτισμα το γνωστό απορρυπαντικό (ουσᾶκου), τη σημερινή λανολίνη, κρατούν και λίγο για θεραπευτικούς σκοπούς. Στο λανάρι (ζόρνᾶ) γίνεται το λανάρισμα του μαλλιού ανάμεσα σε δυο χτένια (κεᾶπνινι) και μια δεύτερη διαλογή. Ξεχωρίζουν το μακρύ μαλλί (κεᾶδιμου) για το στημόνι και το πιο κοντό (νίτσι) για νήμα. Το στημόνι το κάνουν στη ρόκα (φούρκᾶ) γιατί χρειάζεται περισσότερες στροφές, το νήμα στο τσικρίκι. Στην ανέμη (ανέμε) κάνουν τα κουβάρια. Για ορισμένα υφαντά βάζουν το νήμα πριν το ανεβάσουν στον αργαλειό (βλ. ουστούρᾶ και αρᾶζμπόιου). Μι αντράι γκουβόρου έσανου κου λᾶνα, μι ντισγκλινᾶι 'έγινα κουβᾶρι φέτος με το μαλλί, διαλύθηκα'.

Η οικιακή οικονομία παλαιότερα στηριζόταν στην επεξεργασία του μαλλιού όχι μόνο για τις ανάγκες των νοικοκυριών αλλά και για το εμπόριο. Το σκουτί του Λιβαδίου είχε φτάσει ως τη Γαλλία για τις κάπες του στρατού του Ναπολέοντα. Με το μαλλί, όπως και με το γάλα και το τυρί (μαᾶζούλε) γινόταν η ανταλλαγή προϊόντων, κινούνταν το εμπόριο. Μια κρίση στην αγορά του μαλλιού ήταν μια δοκιμασία, ιδιαίτερα για τα μέρη που είχαν αναπτυγμένη βιοτεχνία μαλλιού, όπως ήταν, εκτός από το Λιβάδι, η Σαμαρίνα, το Συράκο, το Μέτσοβο. Τα τρία τελευταία χωριά ιδιαίτερα είχαν αποκτήσει μεγάλη φήμη λόγω της ποιότητας, της μεγάλης παραγωγής και του εμπορίου που είχαν αναπτύξει. Λᾶνίτσᾶ υποκορ. > νίτσᾶ 'κοντό μαλλί', λᾶνόσου 'μαλλιαρός'. ΣΥΝ. πέρου 'μαλλί, τρίχα'. Λᾶνάρου ή κᾶπτινου ή ζόρνᾶ 'εργαλείο που ξαίνει το μαλλί', πρβ. λανάρι, λανάρα. Στη Δυτ.

Μακεδονία (Εράτυρα) λάνα 'η τλούπα μαλλιού στην κεφαλή της ρόκας'. Λάνου 'γυναίκα με πολλά σγουρά μαλλιά', αλάνιστ' 'αχτένιστη, ξεμαλλιάρη' (βλ. τουντεάρε).

[Από το λατ. lana 'μαλλί' που πέρασε στις νεολατινικές γλώσσες'.]

Λᾶνγκοᾶρε (η) 'αρρώστια γενικά'. Μι ακᾶτσᾶ ούνᾶ λανγκοᾶρε σι μι αντουνᾶι γκουβόρου του κόχε 'με έπιασε μια αρρώστια και μαζεύτηκα κουβάρι στην κόχη'. Μαράτλου τρικού μᾶρε λᾶνγκοᾶρε 'ο κακόμοιρος πέρασε βαριά αρρώστια'. Λᾶγκοᾶρε ντι κέπτου 'φθίση'. Είναι και αρρώστια των προβάτων. Λᾶντζιτου 'άρρωστος'. ΣΥΝ. νιπουτεᾶρε, χιάβρᾶ, τούσε.

[Από το λατ. langor 'τύφος, σοβαρή αρρώστια'.]

Λᾶντζιτου (επίθ.) 'άρρωστος, φιλάσθενος'. Μᾶια ου αβέμου λᾶντζιτᾶ, κᾶ αρικί ούνᾶ γκρεᾶου τούσε 'τη γιαγιά την έχουμε άρρωστη, γιατί άρπαξε μια βαριά γρίπη'. Ιαρά λᾶντζιτου ούνᾶ σᾶπτᾶμᾶνᾶ σι σᾶτζού τέσου του κόχε 'ήταν άρρωστος μια βδομάδα και κάθησε ξαπλωμένος στη γωνιά'. Λᾶντζιτζᾶσκου 'είμαι άρρωστος'. Ελάχιστα ακούγεται σήμερα. Λᾶντζιτζίρε 'αρρώστια', λᾶντζιτζίτου 'άρρωστος, κατάκοιτος', λᾶγκοᾶρε 'αρρώστια ανθρώπων και ζώων'. ΣΥΝ. νιπουτούτου, νιπουτέτζου 'αρρωσταίνω', νιπουτεᾶρε.

[Από το λατ. languidus, languesco 'αρρωσταίνω'.]

Λᾶου (ρ) 'πλένω'. Μι λάι, μι σπιλάι 'πλύθηκα, ξεπλύθηκα'. Βα λάου στράνιλι σι βόι μούλτᾶ ᾶπᾶ 'θα πλύνω, θα βάλω πλύση για τα ρούχα και χρειάζομαι πολύ νερό'. Έπλυνα (λάι) την αυλή, το κατώι, τα πιάτα, το πρόσωπο, τον δρόμο. Για την κακή νοικοκυρά λένε λάτι, νιλᾶτι πρι ντίντσι μπᾶγκᾶτι 'πλυμένα και άπλυτα όλα μαζί αναποδογυρισμένα'. Μεταφορ. πλήρης ακαταστασία. Λᾶρε 'πλύσιμο, πλύση'. Αβέμου λᾶρε μᾶνε 'έχουμε πλύση αύριο'. Μπαίνει πάντοτε στον προγραμματισμό της νοικοκυράς και έχει απόλυτη προτεραιότητα, όπως το ζύμωμα και το ψήσιμο του ψωμιού. Λᾶτου 'πλυμένος'. Μεταφορ. ᾶμου μπέτλου (φρίμχια) λάτου 'έχω το μέτωπο πλυμένο, καθαρό'. Τίνε τι λάσι ντι χαλέουλου 'εσύ πλύθηκες, γλίτωσες από τον βρομερό, κακό άνθρωπο'. ANT. νιλᾶτου 'άπλυτος, βρόμικος'. Νου αβεᾶ μίντε, λο ούνᾶ νιλᾶτᾶ ντι ακλό 'δεν είχε μυαλό, παντρεύτηκε μια ανοικοκύρευτη, ακατάστατη από εκεί'. Είναι και συνηθισμένη βρισιά. Νιλᾶτε!

[Από το λατ. *lavo* 'πλένω', ιταλ. *lavare* (λαβομάνος).]

Λάρτζέσκου (ρ) 'φαρδαίνω, πλαταίνω'. Βα *λάρτζέσκου πανταλόνια*, *κᾶ* *ιάστε στρίμπτᾶ* 'θα φαρδύνω το παντελόνι, γιατί είναι στενό'. *Λάρτζίρᾶ* *κάλεα* 'φάρδυναν τον δρόμο'. Μεταφορ. *νι λάρτζίμου* *μούλτου* 'απομακρυνθήκαμε πολύ ο ένας από τον άλλο, αποξενωθήκαμε'. *Λάρτζι* *φισόρλου* *κᾶ λι ντεάντι φούνε μάρε* 'απομακρύνθηκε το παιδί, γιατί το άφησε πολύ ελεύθερο, ανεξέλεγκτο'. *Τσι νι στα* *κᾶ λάρτζι* *μούλτου* 'πώς μου φαίνεται ότι πάχυνε πολύ'. *Λάρτζίρε* 'πλάτος, φάρδεμα, ευρύτητα', *λάρτζίτου* και *λάργκου* 'φαρδύς, πλατύς'. *Κᾶμεάσᾶ λάργκᾶ* 'φαρδύ πουκάμισο'. Είναι πολύ συχνή η χρήση του επιρρ. *αλάργκου* με την τοπική και χρονική σημασία. *Γίνου ντι* *αλάργκου*, *ντι του ζεάνι* 'έρχομαι από μακριά, από τα ξένα'. Και ο έρωτας παλαιότερα ήταν από μακριά (*ντι αλάργκου*). Μεταφορ. *αλάργκου ντι όμλου ατσέλου* 'μακριά από αυτόν τον άνθρωπο, μην τον πλησιάζεις και να μην έχεις σχέσεις μαζί του'. *Πριλάργκου* 'μακρύτερα'. ΑΝΤ. *στριμιτέτζου* 'στενεύω', *στρίμπτου* 'στενός', *μινουτέτζου* 'λεπταίνω', *μινούτου* 'λεπτός' (λατ. *minutus*).

[Από το λατ. *largior* 'ευρύνω, απομακρύνω'. Πρβ. το νεοελλην. *αλάργα*, *αλάργα*. "Αλάργα, αλάργα το φιλί για νά' χει νοστιμάδα".

Από το ιταλ. (ιδιωμ.) *a larga*.]

Λᾶχτᾶρσέσκου (ρ) 'τρομάζω, φοβίζω, λαχταρίζω κάποιον'. *Μι* *λᾶχτᾶρσέσκου* 'τρομάζω, φοβάμαι, λαχταρώ'. *Μπᾶμπαλιούρλι* *λᾶχτᾶρσίρᾶ νίτσλι* 'οι μεταμφιεσμένοι της Πρωτοχρονιάς λαχτάρισαν, τρόμαξαν τα μικρά παιδιά'. *Μι* *λᾶχτᾶρσί*, *κούντου τι αντισάσι* *ακάσᾶ* 'τρόμαξα, όταν μπήκες, χώθηκες με ορμή στο σπίτι'. *Λᾶχτᾶρσί* *σι* *γκᾶλμπινί ντι φρίκᾶ* 'λαχτάρησε και κιτρίνισε από φόβο'. *Φεάτιλι* *σι* *αβεᾶ* *λᾶχτᾶρσίτᾶ*, *ασπᾶράτᾶ ντι ούνου* *παλιουόμου* 'τα κορίτσια είχαν λαχταρήσει, τρομάξει από έναν παλιάνθρωπο'. *Λᾶχτᾶρᾶ*. *Τσι* *λᾶχτᾶρᾶ* *μάρε* *τρικούμου!* 'τι μεγάλη λαχτάρα περάσαμε!'. *Λο* *λᾶχτᾶρᾶ*, *κούντου* *τι βιτζού* 'λαχτάρησε, όταν σε είδε'. *Λᾶχτᾶρσίρε*, *λᾶχτᾶρσίτου* 'τρομαγμένος', *λᾶχτᾶρόσου* 'φοβητσιάρης'. ΣΥΝ. *ασπάρου*, *μπουμπουέσκου*, *άμου* *φρίκᾶ*, *τρόμου*. *Ντι* *ιτία* *αλούι* *σι* *μπουμπουί* *χουάρα* 'εξαιτίας του τρόμαξε το χωριό'. *Μπούμπᾶ* 'φόβητρο'.

[Από το λαχταρίζω, λαχταρώ.]

Λεάγκανου (το) ‘κούνια, αιώρα’. Την κρεμούν από κλαδιά δέντρων και αιωρείται ή από τις γρενδιές των σπιτιών σε παλαιότερα χρόνια. *Λεάγκανου* λέγεται και η σαρμανίτσα του μωρού, το μπισίκι. *Φιτσόρλου βα λεάγκανου* ‘το παιδί θέλει κούνια για να κοιμηθεί’. *Φέτσου λεάγκανου κου σότσλου* ‘έκανα κούνια με τον φίλο’. *Βιτζούι φεάτα πρι λεάγκανου* ‘είδα το κορίτσι πάνω στην αιώρα, την κούνια’. Μερικές γυναίκες γεωργών και κτηνοτρόφων έπαιρναν στα χωράφια μαζί τους τα μωρά και τα λίκνιζαν στην αιώρα. *Λεάγκανου (ρ)* ‘κουνώ, λικνίζω’. *Λεάγκανου τσούπλου* ‘κουνώ το μωρό’. *Κούντου ίμνᾶ, σι λεάγκᾶνᾶ* ‘όταν περπατάει, κουνιέται, λικνίζεται’. *Λιγκᾶνᾶρε* ‘το κούνημα’, *λιγκᾶνάτου*. Ήταν και παιδικό παιχνίδι. Δεινοπάθησαν τα κλαδιά του πλάτανου στο Σάλτσι. Τα παιδιά που με μια ώθηση ανέβαιναν ψηλά είχαν μια άλλη αίσθηση του κόσμου, έστω για λίγο. Αρχαιότατο παιχνίδι, θέμα αγγειογραφίας του 5ου π.Χ. αι. Στο Νυμφαίο της Φλώρινας έχουν το έθιμο της κούνιας που είναι παιχνίδι των κοριτσιών και παίζεται την ημέρα του Αγίου Γεωργίου. *Ακούι ἰάστε φεάτα ατσιᾶ ντι πρι λεάγκανου*; ‘τίνος είναι αυτό το κορίτσι πάνω στην κούνια;’. ΤΟΠ. *Λα Λεάγκανου*, μια άδενδρη, φαλακρή περιοχή στα βόρεια του χωριού. ΣΥΝ. *σᾶρμανίτσᾶ, κούνεα*.

[ΝΙΚ. από το λίκνον ‘κούνια μωρού, κοιτίδα’. Ο ίδιος, παραθέτει και τις απόψεις άλλων που πιστεύουν ότι προέρχεται από το λέγκου ‘δένω’ ή από τη λέξη *λεκάνη* ‘σκάφη’. ΡΑΡ. πιθανόν από το λατ. *liginare*.]

Λεάνε (η) ‘τεμπελιά’. *Άμου λεάνε* ‘τεμπελιάζω’. *Νι ἰάστε λεάνε* ‘βαριέμαι’. Έχω μεγάλη τεμπελιά και δεν θέλω να δουλέψω. *Μι ακᾶτσᾶ λεάνια* ‘με έπιασε η τεμπελιά’. *Μούλτου λουκρᾶτόρου, νο στιάτσι βα τζῖκᾶ λεάνε* ‘πολύ εργατικός, δεν ήξερε τι θα πει τεμπελιά’. Έκφρ. *νου τσι ου λεάνε!* ‘δεν βαριέσαι!’. Αδιαφόρησε και μην δίνεις σημασία. *Άρε μτσᾶνᾶ λεάνε; ἰάστε καλιάνκου* ‘έχει λίγη τεμπελιά, σπαρίλα; είναι τεμπέλης’. *Ισᾶ τζιριμέ* ‘βγήκε τεμπέλης’. ΣΥΝ. *τιμπέλου, τιπιλίκε, γκιουλέου* ‘σφαίρα, βαρύς και ασήκωτος, τεμπελχανάς’, *μουχλιτζίτου* ‘μουχλιάρης’, *καλιάνγκου, λινόσου, νίρλου, μπουχάρου, τζιριμέ*. *Μπιζιρσέσκου* ‘βαριέμαι’, *μπιζιρσίρε*.

[ΝΙΚ. και ΡΑΡ. από το σλαβ. leni 'νωθρότητα', ίσως από το λιανός 'ισχνός'.]

Λεάου (ρ) 'παιρνώ, σηκώνω'. Ου λο πρι πάλτάρλι 'τη σήκωσε στις πλάτες'. Βα λεάου λούκρουλου πρι μίνε 'θα πάρω τη δουλειά, την υπόθεση επάνω μου'. Έχει όλες τις σημασίες του νεοελλην. παίρνω. Έκφρ. λεά ούνλου, ντᾶ πρι αλάντου 'πάρε τον ένα, χτύπα τον άλλο'. Λόμου χάκια 'πήραμε την εκδίκηση'. Ου λουάρά μβεάστᾶ 'την πήραν νύφη στο σπίτι'. Λούκριλι λουάρά κάλεα 'τα πράγματα πήραν τον δρόμο τους'. Ντι ίου λο μγκεάρε; 'από πού πήρε γυναίκα, από ποιο σόι;'. Λο κάλεα 'πήρε τον δρόμο, πεθαίνει'. Νου λο χᾶμπάρε 'δεν έμαθε, δεν κατάλαβε'. Νου λεά φόκου 'δεν παίρνει φωτιά, είναι κουτός'. Λο πάιλιου 'πήρε το άχυρο, τρελάθηκε'. Λο τα όρλια 'πήρε τα βουνά, παλάβωσε'. Λεά ντι όκλιου 'ματιάζει'. Λεά λι φούντα 'πάρτου τη φούντα'. Λέγεται για κάποιον που δανείζεται χρήματα, αγαθά και εξαφανίζεται. Λο αποθαρόουλου 'πήρε τον αποθαρρό του, δεν περιμένει τίποτε πια'. Μι λο σβάρνα 'με παραπήρε, δεν πρόλαβα να πω κουβέντα'. Ντᾶρε λουάρε 'πάρε δώσε'. Λουάρε 'πάρσιμο', λουάτου 'παρμένος' και μεταφορ. χαμένος στα μυαλά. Νι λουάρά χᾶμπάρε 'μας πήραν χαμπάρι'. Σι λουάρά 'πάρθηκαν, παντρεύτηκαν'. Ντᾶ, ντᾶ τίνε, έου βα τι λεάου 'χτύπα, χτύπα εσύ, εγώ θα σε παντρευτώ'. Σι λεάου πᾶρτάίλι σι ασκάπου 'να πάρω τα παλιόρουχά μου και να τελειώνω, να πεθάνω'. Έκφραση έσχατης απογοήτευσης. Με προθέσεις: πριλεάου 'αναλαμβάνω'. Αέρι πριλό νόουλου Διμάρχου 'χθες ανέλαβε τα καθήκοντά του ο νέος Δήμαρχος'. ΑΝΤ. πριντάου 'παραδίνω', παραλεάου 'παραπαίρνω'. Λου παραλουάσι μούλτου 'τον παραπήρες πολύ, δεν τον άφησες να πει κουβέντα'.

[Κατά τον ΝΙΚ. από το λατ. leno 'ανακουφίζω, ελαττώνω, λειαίνω'.]

Λέγκου (ρ) 'δένω'. Λου αβεά λιγκάτᾶ αφούρλι του ούνου άρμπουρου 'τον είχαν δέσει οι ληστές σε ένα δέντρο'. Σᾶντζι γκίνε, κᾶ βα τι λέγκου του πάρου 'κάθησε καλά, γιατί θα σε δέσω στο παλούκι'. Λιγκᾶ μούλιλι σι γουμάρλου 'έδεσε τα μουλάρια και τον γάιδαρο'. Μεταφορ. μᾶτριά γκίνε σι νου τι λεάγκᾶ 'πρόσεξε καλά μην σε δέσουν και σε κάνουν του χέριου τους, υποχείριό τους'. Νου λιγκᾶ μίντια λι, νίκα νου λιγκάρά προύνιλι 'δεν έδεσε το μυαλό του, δεν ωρίμασε, δεν έδεσαν ακόμη τα

δαμάσκηνα'. Έκφρ. *τι λιγκάσι κου βάρᾶ*; 'δέθηκες με κανέναν;'. Οι ηλικιωμένοι γονείς φρόντιζαν να δεθούν με κάποιο από τα παιδιά τους για να εξασφαλίσουν τα γηρατειά τους. Τους έδιναν το μεγαλύτερο μέρος ή ολόκληρη την περιουσία τους για να τους γηροκομήσουν. *Νου ιάστε όμου, λιγκᾶ μγκεᾶρια κα γουμάρου πρι πούμχιε* 'δεν είναι άνθρωπος, έδεσε τη γυναίκα του σαν γαϊδούρι στη γέφυρα'. Την εξέθεσε σε μεγάλο κίνδυνο. *Λου άου λιγκάτᾶ κου αμᾶγι* 'τον έδεσαν με μάγια, τον μάγεψαν'. *Λιγκάτᾶ φουμεᾶλε* 'δεμένη οικογένεια'. *Λιγκάτου φιτσόρου* 'γεροδεμένο παιδί', *τίνιρου αλά κου μίντια λιγκάτᾶ* 'νέος αλλά με δεμένο μυαλό, συνετός, σταθερός'. *Λιγκάρε* 'δέσιμο'. *Χίι τ' λιγκάρε* 'είσαι για δέσιμο, παλαβός', *λιγκᾶτου* 'δεμένος'. *Λου αντούσιρᾶ λιγκάτου* 'τον έφεραν δεμένο'. ΑΝΤ. *ντισλέγκου* 'λύνω', *ντισλιγκάρε, ντισλιγκάτου*. ΣΥΝ. *νόντου* και *νουτέτζου* 'δένω κόμπο, δένω', *ντισνόντου* 'λύνω'.

[Από το λατ. *ligo*.]

Λιβάδι(ε) (το). *Λιβάδε, χουάρα ανράστρα* 'Λιβάδι, το χωριό μας'. Η ιστορική κωμόπολη του Ολύμπου, ο σημερινός Δήμος Λιβαδίου. *Φούρᾶ, τρικούρᾶ σόι ντι σόι ντι λούμε ντι αουά, ντι του χουάρα ανράστρα* 'υπήρξαν, πέρασαν πολλών λογιών άνθρωποι από εδώ, από το χωριό μας'. *Λιβάδε ιαρά ντι ντάιμα ούνᾶ μάρε χουάρα κου ιστουρίε* 'το Λιβάδι ήταν από πάντοτε μια μεγάλη κωμόπολη με ιστορία'. Βρίσκεται σκαρφαλωμένη στην πλαγιά του Τίταρου (Σιάπκας). Πάνω, ψηλά από την αρχαία Τριπολίτιδα, όπου, όπως υποστηρίζεται, εκτεινόταν η Περραιβική Δωδώνη. Η κωμόπολη είναι εκτεθειμένη στον ήλιο όλη τη μέρα, ακτινογραφείται από τον ήλιο, με απέραντη θέα προς τις ψηλότερες κορφές του Ολύμπου – μοναδικό προνόμιό της – και προς τον κάμπο και τα χωριά του. Το όνομα *Λιβάδι* δεν άλλαξε από τότε που ιδρύθηκε. Το ίδιο έγινε και με τα γειτονικά βλαχόφωνα χωριά ή οικισμούς. *Κοκκινοπλός, Παλαιοχώρι, Φτέρη, Μηλιά (παλιά Μηλιά)*. Δεν συνέβη το ίδιο και με τα χωριά του κάμπου για τους γνωστούς ιστορικούς λόγους. Στο "Γεωγραφικόν Λεξικόν της Ελλάδος" αναφέρεται ως *Βλαχολίβαδον*. Ως *Βλαχολίβαδον* αναφέρεται και σε γεωγραφικούς χάρτες. Οι κάτοικοι του χωριού έλεγαν πάντοτε και λένε και σήμερα ότι κατάγονται από το *Λιβάδι* (*χίου ντι Λιβάδε*),

ότι είναι Λιβαδιώτες (*Λιβᾶδιότσι*). Στην Ελλάδα υπάρχουν 22 οικισμοί με το όνομα *Λιβάδι*.

Δεν είναι γνωστό πότε ιδρύθηκε το Λιβάδι. Προ αμνημονεύτων χρόνων, λένε, και αναφέρονται σε εκείνη τη φοράδα του θρύλου. Έγκυος, λέει η παράδοση, εγκατέλειψε το σκληρό αφεντικό της που “της έδινε πολύ ξύλο και λίγο φαγητό”. Το έσκασε και την έχασε. Πέταξε το σαμάρι και τα χαλινάρια της σκλαβιάς της και ξεκαπίστρωτη ροβόλησε οργισμένη και ελεύθερη από το Παλαιοχώρι ή τη Ρούσα – παλιοί οικισμοί πέντε περίπου χιλιόμετρα βορειότερα από το Λιβάδι – για νοτιότερα και πιο ζεστά μέρη. Βορειότερα, προς τη Φτέρη, μια περιοχή ονομάζεται Λιβαδοχώρι. Έφτασε κατηφορίζοντας σε λειμώνα με άφθονο νερό και βλάστηση, στο πρώτο λιβάδι, στο σημερινό *Χρυστάσε*, *χοροστάσι*. Εκεί έφερε στο φως το πουλάρι της και εκεί τη βρήκαν το αφεντικό και οι βοσκοί. Είδαν οι άνθρωποι ότι ο τόπος ήταν καλός και όμορφος και ίδρυσαν τον πρώτο οικισμό. Το έφεραν βαριά που τόσα χρόνια δεν είδαν και δεν κατάλαβαν αυτό που κατάλαβε αμέσως η φοράδα. Οι άνθρωποι τα παλαιότερα χρόνια, όταν ένιωθαν απομονωμένοι και αποκλεισμένοι από τις βαρυχειμωνιές, έλεγαν μεταξύ αστείου και σοβαρού *κατέβηκε που κατέβηκε η φοράδα, δεν μπορούσε να κατέβει λίγο πιο κάτω; , νουσι ντιπουνιά ιάπα μα γκιόσου;*. Και σε άλλους θρύλους και παραδόσεις για την ίδρυση οικισμών αναφέρεται ότι αιτία στάθηκε φοράδα, κασίκα, βόδι, ελάφι ή άλλο ζώο (Wace – Thomson, 1989, 179).

Κατά τον Άγγλο περιηγητή και τοπογράφο Leake, που επισκέφθηκε το Λιβάδι (1806) “είναι μια βλάχικη αποικία από τα αρχαία χρόνια”. Από πότε όμως; Οι ανασκαφές των τελευταίων χρόνων στο Καστρί της περιοχής Λιβαδίου και στην ευρύτερη περιοχή ίσως θα ρίξουν φως σε πολλές παραδόσεις και θα απαντήσουν σε πολλά ερωτηματικά. Ο χώρος της Τριπολίτιδας και της Περραιβικής Δωδώνης κρύβει πολλά μυστικά και η αποκάλυψή τους θα φωτίσει την “αμάρτυρον” ιστορία του τόπου. Στο Λιβάδι κατά καιρούς ενσωματώθηκαν πολλοί οικισμοί, αρχαιότεροι και νεότεροι, από τα βορειότερα και νοτιότερα μέρη. Ο Γερμανός εθνολόγος και βαλκανολόγος G. Weigand που επισκέφθηκε το Λιβάδι (1886) αναφέρει την παράδοση που άκουσε στο Λιβάδι. Οι

κάτοικοι έλεγαν ότι ιδρύθηκε πριν από τετρακόσια χρόνια (στα 1450 περίπου) από τους κατοίκους 16 οικισμών. Κάποια όστρακα που βρέθηκαν τα τελευταία χρόνια και μερικά άλλα ευρήματα συγκλίνουν προς αυτή την άποψη. Ο Weigand κατονομάζει 10 οικισμούς, από τους Λιβαδιώτες έχουν επισημανθεί τα ερείπια 14 οικισμών.

Οι εκτάσεις που ανήκουν ως σήμερα στο Λιβάδι – πολλά τετραγωνικά χιλιόμετρα καλλιεργήσιμης γης, βοσκότοπων και μεγάλων τσιφλικιών – μαρτυρούν και το εύρος, όπου απλώνονταν οι οικισμοί και το δικαίωμα της ιδιοκτησίας που είχαν πάνω στη γη τους. Μαζί με τους οικισμούς ενσωματώθηκαν στο Λιβάδι και όλα τα εδάφη που τους ανήκαν. Αργότερα έφτασαν από την Ήπειρο κύματα μεταναστών που μαζί με τα ζωντανά τους αναζητούσαν ασφαλέστερα μέρη στον Όλυμπο και τα Πιέρια. Αυτό είναι το Λιβάδι των θρύλων και των παραδόσεων, αφού οι ιστορικές πηγές είναι ελάχιστες και τα παλαιότερα μνημεία δεν είναι ιστορημένα ή έχουν χαθεί, χωρίς κανείς να ψάξει τα ίχνη τους. Δεν έγινε καμιά σοβαρή έρευνα ιστορική ή αρχαιολογική. Τα τελευταία χρόνια έγιναν κάποιες έρευνες και εκπονήθηκαν επιστημονικές μελέτες που ανατέθηκαν από τη Σχολή Αρχιτεκτονικής του ΑΠΘ και άλλους φορείς. Πρόκειται για διπλωματικές και μεταπτυχιακές εργασίες. Για τους δύο τελευταίους αιώνες είναι πολύτιμες οι μαρτυρίες των τεσσάρων ξένων περιηγητών και επιστημόνων που επισκέφτηκαν το Λιβάδι: William Leake (7 Δεκεμβρίου 1806), Leon Heuzey (1856), Barth (1863) και G. Weigand (1886). Ο τελευταίος έμεινε στο Λιβάδι δυο μήνες για γλωσσολογική έρευνα.

Όλοι τους μιλούν για μια μεγάλη και εύρωστη οικονομικώς κωμόπολη. Ο Leake την ονομάζει πόλη με 800 σπίτια. Ο Θεσσαλός ζωγράφος Ιωάννης Λεονάρδος γράφει (1836) στις εντυπώσεις του από τον Θεσσαλικό χώρο ανάμεσα σε άλλα: “Προς τα βορειότερα, περί τα τέλη της σειράς του Ολύμπου ακολουθεί το Λειβάδιον: η παλιά ονομαζόμενη πόλις Δωδώνη. [...] κείται περί τους πρόποδας της δυτικής πλευράς του Ολύμπου. Ο αριθμός των οσπητίων ανεβαίνει εις 1000 μεταξύ λιθοστρώτων, ανωμάτων πλατειών. [...] Εκτός δε της μιας καθεδρικής εκκλησίας, ευρίσκονται έτι δύο” (εφημ. Λιβάδι

Ολύμπου) (βλ. *μπισεάρικᾶ*). Τους δύο τελευταίους αιώνες, σύμφωνα με στοιχεία των περιηγητών και της Κοινότητας Λιβαδίου, ο πληθυσμός κυμάνθηκε μεταξύ των 5000 και 3000 κατοίκων. Οι αυξομειώσεις αυτές οφείλονται σε ιστορικούς και άλλους λόγους (επιδρομές Αλή Πασά, πόλεμοι, πανούκλα, επιδημίες, ληστοκρατία, μετανάστευση). Η κοινότητα ανέδειξε ένα πρόσωπο συνετής και δημιουργικής αυτοδιοίκησης με προκρίτους, δημογέροντες που προάσπισαν τα συμφέροντά της και τη ζωή των κατοίκων της. Ύστερα από την απελευθέρωση του 1912, ο κοινοτικός θεσμός άρχισε να εξασθενεί. Επιβλήθηκε η κεντρική εξουσία και αμβλύθηκε το κοινοτικό πνεύμα της αλληλεγγύης και της συλλογικής προσπάθειας και ευθύνης.

Ένα μεγάλο κεφάλαιο του Λιβαδίου είναι οι πολλές και μεγάλες παροικίες των Λιβαδιωτών στον ελληνικό χώρο και στο εξωτερικό (Αμερική, Αυστραλία, Γερμανία). Μια από τις πρώτες και μεγαλύτερες παροικίες της Θεσσαλονίκης ήταν εκείνη των Λιβαδιωτών που διακρίθηκε σε πολλούς τομείς και έπαιξε ενεργό ρόλο στην κοινωνική και οικονομική ζωή της πόλης. Ο Weigand (1890) γράφει ότι συνάντησε περισσότερους Λιβαδιώτες στη Θεσσαλονίκη, από όσους στο χωριό. Παλιά παροικία – σήμερα είναι η μεγαλύτερη – είναι εκείνη της Κατερίνης με έντονη παρουσία στην οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική ζωή της πόλης. Τα τελευταία χρόνια η εσωτερική μετανάστευση των Λιβαδιωτών έχει κύριο προορισμό την Κατερίνη. Οι παροικίες της Ελασσόνας, από τις παλαιότερες, της Λάρισας, των Αθηνών, των Σερβίων, της Καβάλας και άλλες μικρότερες ανέδειξαν τις δυνατότητες των ορεσίβιων κατοίκων του Λιβαδίου. Όλοι οι απόδημοι κράτησαν ισχυρούς τους δεσμούς με τον γενέθλιο τόπο, συνέβαλαν και συμβάλλουν στην προκοπή και την προβολή της ιστορικής κοινότητας που δοκιμάστηκε πολλές φορές, δοκιμάζεται και σήμερα αλλά αντιστέκεται στους καιρούς. Η μελέτη των παροικιών του Λιβαδίου παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Είναι αναγκαία και θα φωτίσει πολλές πλευρές της ιστορίας του Λιβαδίου (βλ. *ξεάνι*).

Το Λιβάδι έκανε μεγάλο ταξίδι μέσα στους αιώνες, γνώρισε χρόνους ακμής και παρακμής, λόγω των ιστορικών περιπετειών. Καλλιέργησε και ανέπτυξε τα γράμματα και την παιδεία, ανέδειξε ένα θαυμαστό κοινοτικό θεσμό. Πρόσφερε στο έθνος ήρωες, αγωνιστές, φωτεινούς δασκάλους, άξιους επιστήμονες, τίμιους επαγγελματίες. Προπαντός όμως πρόσφερε το ήθος των απλών ανθρώπων. Τα τελευταία χρόνια ο Δήμος Λιβαδίου, παρά τις αντιξοότητες των καιρών και την αιμορραγία της εσωτερικής μετανάστευσης, προσπαθεί να πορευθεί με τους σύγχρονους ρυθμούς, οραματίζεται ένα καλύτερο μέλλον για τους κατοίκους, αντάξιο της ιστορίας του τόπου τους. Αγωνιά και αγωνίζεται. Οι λύσεις πάντοτε βρίσκονται στη συνειδητοποίηση και στην κινητοποίηση των κατοίκων. Το Λιβάδι κρεμασμένο από τον Τίταρο στην οροσειρά του Ολύμπου μοιάζει μοναχικό και αυτόνομο. Έχει όμως πάντοτε διάπλατα ανοιχτούς ορίζοντες. *Λιβάδε, χουάρα τσι βιντέμου του γίσι* 'Λιβάδι, η πατρίδα μας που βλέπουμε στα όνειρα' (βλ. *χουάρά*). *Χίμου Λιβάδιότσι. Χουάρα ανράστρα άρε ιστορίε μάρε σι βεάκλε. Ζμπουράμου βλάχέστι σι ελινικέστι* 'είμαστε Λιβαδιώτες. Η πατρίδα μας έχει ιστορία μεγάλη και παλιά. Μιλούμε βλάχικα και ελληνικά'.

[*Λιβάδι* < αρχ. *λιβάς*, -άδος 'ρυάκι, λειμώνας'. ΤΟΠ. *Λα Λιβάτζι* 'στα Λιβάδια', πίσω από το μοναστήρι του Προφήτη Ηλία, που φημίζονται για την άριστη ποιότητα της πατάτας.]

Λιγουσέσκου (ρ) 'λιγώνω, λιποθυμώ', κυρίως στη μέση φωνή *μι λιγουσέσκου*. *Μι λιγουσίη κου ντούλτσια ατσιά* 'λιγώθηκα με αυτό το γλυκό'. *Λιποθύμησα, έχασα τις αισθήσεις μου (μι λιγουσίη) και έπεσα κάτω. Σι λιγουσί φισόρλου ντι πλάντζεάρε* 'το παιδί λιποθύμησε από το κλάμα'. ΣΥΝ. *λισινέτζου* (ρ) 'λιποθυμώ, λιγοψυχώ, λιγώνομαι'. Σπάνια σήμερα ακούγεται η λέξη στο Λιβάδι σε αντίθεση με άλλα βλαχόφωνα χωριά. *Λισινάτου* 'λιπόθυμος'. *Αγάλισέσκου* κατά μετάθεση από το *λιγουσέσκου* 'λιποθυμώ από το πολύ κλάμα', *αγάλισίρε, αγαλισίτου*. Έκφρ. *νι γίνι αράέου* 'μου έρχεται λιποθυμιά', *νι γίνι αντράλă* 'ζαλίζομαι', *μι αντράι κάτ* 'αλιούρια 'ζαλίστηκα', *μι ακάτσă* 'με πιάνει το αυτοκίνητο, λιποθυμώ'. Παλαιότερα σημειώνονταν πολύ συχνά λιποθυμίες στα αυτοκίνητα, καθώς οι

άνθρωποι ήταν άμαθοι. Τους έπιανε, έλεγαν η βενζίνη. Άκουγες τότε *μόρου, μι αστίγκου!* ‘πεθαίνω, σβήνω!’. *Γίνου λούνι ντιβάρλίγκα ντι μίνε* ‘έρχονται φεγγάρια γύρω μου, ζαλίζομαι’. *Λιγουσίρε* ‘λιποθυμία, λίγωμα’, *λιγουσίτου* ‘λιπόθυμος, λιγωμένος’, *λιγούδα* ‘γλύκα, ηδονή, ερωτική έκσταση’.

[Από το *λιώνω* (*λίγωσα*). Ελνστ. *ολιγώ* ‘λιγοστεύω, στενοχωριέμαι’ > *ολιώνω* > *λιώνω*.]

Λιέρτου (ρ) ‘συγχωρώ’. *Μουρί, σι λιρτά* ‘πέθανε, συγχωρέθηκε’. *Τ’ Πρεάσινι βα νι λιρτάμου* τούτσι ‘τις Αποκριές θα συγχωρεθούμε όλοι’. Είναι η γιορτή της αγάπης (βλ. *Πρεάσινι*). *Σι λιέρτσά πάπλου* ‘να μνημονεύεις, να θυμάσαι τον συγχωρεμένο τον παππού, γιατί ό,τι έκανες, ό,τι έγινες το οφείλεις σ’ αυτόν’. Με το καλό που έκανε στον κόσμο συγχωρέθηκε (*σι λιρτά*). *Λιρτάρε* ‘συγχώρεση’. Για συγχώριο (*λιρτάρε*) γίνονται μνημόσυνα και τρισάγια. Μάλλον οι ζωντανοί ζητούν συγγνώμη από τους πεθαμένους, οι νεκροί δεν τη χρειάζονται, γιατί “ο αποθανών δεδικαίωται”, και “εν τω Άδει ουκ έστι μετάνοια”. *Λιρτάτου* ‘μακαρίτης, αείμνηστος’. *Λιρτάτου σι χίμπά* ‘συγχωρεμένος να είναι’. *Λιρτάτλου Σιόκα* ‘ο συγχωρεμένος ο Σιόκας’. *Νιλιρτάτου* ‘ασυγχώρητος’. Έκφρ. *σι νι λιάρτá ντουμνιτζάουλου* ‘ο Θεός να μας συγχωρήσει, να μας ευσπλαχνιστεί’. *Ντουμλιέρτου* ‘συγχωρώ (για Θεό)’. *Ντουμλιάρτουλου* ‘Θεός σχωρέστον’.

[ΝΙΚ. από το λατ. *liberto* ‘ελευθερώνω’. Ο Μπουσμπούκης πιστεύει ότι πιθανόν προέρχεται από το αρχ. *ελεαίρω* ‘ελεώ, ευσπλαχνίζομαι’. Ο Δίας “μέγα κήδετα και ελεαίρει”. Πολύ φροντίζει και δείχνει ευσπλαχνία. Ίσως και από το *ελεώ* ‘λυπούμαι, οικτίρω κάποιον’ (*έλεος, ελεήμων*).]

Λικουρίτσιου (ο) ‘πυγολαμπίδα, κωλοφωτιά’. Από την κοιλιά της εξέπεμπε φως που αναβόσβυνε. *Λικουρίτσλι απριντεά κάντίλι, κούντου κάντιά νράπτεα* ‘οι κωλοφωτιές άναβαν καντίλια, όταν έπεφτε η νύχτα’. *Φιτσόρλι σι ατζόκου* κου *λικουρίτσι* ‘τα παιδιά παίζουν με κωλοφωτιές’. Τις κολλούσαν στο μέτωπο, στα μάτια και στα αυτιά και έφεγγαν παράξενα μέσα στη νύχτα. *Στεάλιλι, κούντου κάντι νράπτεά, σούντου κα λικουρίτσι* ‘τα αστέρια, όταν πέφτει η νύχτα είναι σαν πυγολαμπίδες’. Μεταφορ. *ιάστε ούνου λικουρίτσιου ατσέλου!* ‘εκείνος

είναι μια κωλοφωτιά, χώνεται παντού, ακάθιστος και σπέρτο εξυπνάδας'. Το λαμπάκι (ινταρέ) με το αμυδρό του φως έλεγαν ότι φέγγει σαν πυγολαμπίδα (κα λικουρίτσιου). Για τον άνθρωπο που φέγγει ελάχιστα και παροδικά, λένε φιξεάστι κα λικουρίτσιου 'φέγγει σαν πυγολαμπίδα'. Κωλοφεξιάς στη Δυτ. Μακεδονία, λαμπυρίτσα και λαμπυρίδα στην Ήπειρο.

[ΝΙΚ. από το αρχ. και λόγ. λαμπυρίς 'πυγολαμπίδα', λαμπυρίζω, λαμπύρισμα. Το ρουμ. licuriciu προέρχεται από τα ελληνικά. Ο ΡΑΡ. δεν ετυμολογεί τη λέξη.]

Λιμουξέσκου (ρ) 'κατέχομαι από μεγάλη πείνα, λαιμαργία'. Λιμουξέσκου τ' μάντζα ατσιά 'γίνομαι λαιμαργος με αυτό το φαγητό, δεν μπορώ να συγκρατηθώ'. Είμαι λαιμαργος (λιμουξέσκου), άπληστος για σπίτια, περιουσίες, χρήματα. Λιμουζίτου 'λιμασμένος, πεινασμένος', λιμουξίρε 'άγρια πείνα'. ΣΥΝ. άμου λίγκρᾶ, χίου αλίξουρου 'έχω μεγάλη πείνα, είμαι λαιμαργος'. Λιμᾶργισέσκου, λιμᾶργισίρε, λιμαργισίτου. Ατζουνέτζου, ατζουνάρε, ατζούνου, λινγκᾶρσέσκου, λινγκάρσου.

[Λιμάζω (λίμαξα) < μσν. λιμάζω, λίμα < ελνστ. λιμόςσω < αρχ. λιμός 'μεγάλη πείνα, σιτοδεία'.]

Λίμπᾶ (η) 'γλώσσα'. Στη λέξη αυτή το μπ προφέρεται προρινικοποιημένο ως [mb]. Όργανο του στόματος και όργανο ομιλίας. Σι αλακί λίμπα νι ντι σεάτε 'κόλλησε η γλώσσα μου από τη δίψα'. Σκουάσι λίμπα ναφουᾶρᾶ σι αρίντι κου έλου 'έβγαλε τη γλώσσα έξω και γελάει μαζί του'. Μεταφορ. σκουάτι λίμπᾶ 'βγάζει γλώσσα, αυθαδιάζει'. Άρε λίμπᾶ, ιάστε λιμπούτᾶ 'έχει γλώσσα, είναι γλωσσού'. Λίμπα φάτσι όμλου σι λίμπα λου ασπάρτζι 'η γλώσσα φτιάχνει τον άνθρωπο και η γλώσσα τον χαλάει'. Από όλα τα κάλλη του ανθρώπου η γλώσσα έχει αυτή τη χάρη. Ζμπουράμου ντοᾶου λίμπι, γκριτσεάστι, ελινικέστι σι βλαχέστι 'μιλάμε δυο γλώσσες, ελληνικά και βλάχικα'. Είμαστε δίγλωσσοι. Και τις δυο γλώσσες τις έμαθαν στο σπίτι, στον δρόμο, στα παιχνίδια, στην αγορά. Τα ελληνικά τα έμαθαν και στο σχολείο. Η διγλωσσία σήμερα, σε αντίθεση με ό,τι πίστευαν παλαιότερα, είναι πλεονέκτημα, σύμφωνα με τις έρευνες που έγιναν σε μετανάστες. Φτάνει μια ώθηση και ενθάρρυνση από το σχολείο, από

το περιβάλλον. Έκφρ. *λίμπα βα τᾱλέαρε* 'η γλώσσα θέλει κόψιμο, όταν παρεκτρέπεται κανείς μιλώντας με αυθάδεια'. *Ιάστε λιμπούτᾱ, νου μπάγκᾱ λίμπα ν γκούρᾱ* 'είναι γλωσσού, δεν βάζει τη γλώσσα στο στόμα, δεν μαζεύει το στόμα της'. *Πράβντα σκουάσι λίμπα* 'το ζώο ψόφησε'. *Νι σκουάσισι λίμπα του λούκρου* 'μας έβγαλες τη γλώσσα στη δουλειά'. *Άρε λίμπᾱ μούνᾱ* 'μιλάει καλά, έχει μεγάλη άνεση λόγου'. *Λίμπα φράντζι ράσι* 'η γλώσσα τσακίζει κόκαλα'. Οι διαβολές μπορούν να προκαλέσουν μεγάλο κακό. *Λου μᾱκᾱ λίμπα* 'τον τρώει η γλώσσα, δυσκολεύεται να συγκρατήσει τα λόγια του, να κρατήσει μυστικό'. *Τσᾱνι σι λίμπα!* 'κράτησε τη γλώσσα σου!'. *Σκουάσι λίμπα νι πέρι* 'μάλλιασε η γλώσσα μου'. *Νου τι κουνόσκου, νι σι πάρικᾱ κᾱ ζμπουράμου ἄλτᾱ λίμπᾱ* 'δεν σε καταλαβαίνω, μου φαίνεται ότι μιλούμε διαφορετική γλώσσα'. *Λίμπα λι νου σι ανγκιᾱδικᾱ* 'η γλώσσα της δεν σκοντάφτει, δεν μπερδεύεται'. Έχει τις ίδιες σημασίες με τη νεοελλην. γλώσσα. *Μάλλιασε η γλώσσα μου, δεν κρατώ (τσᾱνου) τη γλώσσα, δάγκασε (μᾱσκᾱ) τη γλώσσα σου, η γλώσσα στάζει (κίκα)* φαρμάκι, η γλώσσα μου έγινε παπούτσι (δίψασα), η γλώσσα του παπουτσιού, της καμπάνας κ.ά.

Λιμπούτου 'γλωσσάς, φλύαρος'. *Ιάστε μούλτου λιμπούτᾱ, νου ασκάπᾱ ντι μᾱσλάτσι* 'είναι πολύ γλωσσού, δεν τελειώνει από κουβέντες'. ΣΥΝ. *μᾱσλάτόσου, μασλάτᾱσᾱ*. *Λιμπικά* υποκορ. 'γλωσσίτσα', *λιμπουτέτζου* ή *λιμπουτσέσκου* 'φλυαρώ'.

[Από το λατ. *lingua* που πέρασε στις ρωμανικές γλώσσες και στα αγγλικά.]

Λιμπισέσκου (ρ) 'λάμπω, ακτινοβολώ, ζηλεύω'. *Λιμπισεᾱσι τρούσα σι κάσα τούτα* 'λάμπει η αυλή και το σπίτι ολόκληρο από την πάστρα'. *Λιμπισί ἄπα, λιμπισίρᾱ στράνιλι* 'λαγάρισε το νερό, άστραψαν τα ρούχα από καθαριότητα'. *Λιμπισί ούνου κουκουτίκου ντι λα Γιουλιᾱ* 'ζήλεψα, λιμπίστηκα ένα ζαχαρωτό κοκοράκι από το πανηγύρι του Προφήτη Ηλία'. Λάμπει το πρόσωπο (*λιμπισεᾱσι φάτσα*) από χαρά και ευχαρίστηση, από την ομορφιά, το πνεύμα και το χιούμορ του. *Λιμπισίτου* 'λαμπρός, ζηλευτός'. *Φεᾱτᾱ γκιργκινᾱτᾱ, λιμπισίτᾱ* 'κορίτσι πεντακάθαρο, ζηλευτό'. *Λιμπισίρε* 'λαμπρότητα'. Λέγεται και ειρωνικά με αρνητική σημασία, *λιμπισί λόκλου* 'λέρωσε, βρόμισε τον

τόπο με αυτό που έκανε'. ΣΥΝ. *φιζέσκου, γιλσέσκου, λάμπουσέσκου, πᾶστρέσκου*. ΑΝΤ. *αμπούτου, μουτσουλέσκου, ντᾶχνέσκου*.

[Από το ελλην. *λάμπω* (έλαμψα) που έχει και τη σημασία του διαπρέπω, διακρίνομαι ή από τα *λαμπρύνω* (λάμπρυνα) και *λαμπυρίζω* (λαμπύρισα).]

Λινγκιρτζᾶ (ο) 'τσανακογλείφτης, κοπρόσκυλο'. *Όμλου ατσέλου ἰάστε λινγκιρτζᾶ* 'ο άνθρωπος αυτός κλώθεται γύρω γύρω γυρεύοντας κάτι να γλείψει'. *Κᾶνλε ατάου ἰάστε μούλτου λινγκιρτζᾶ* 'το σκυλί σου είναι πολύ κοπρόσκυλο, γυρίζει εδώ και εκεί γλείφοντας κανένα κόκαλο'. Μεταφορ. *Τσι λινγκιρτζᾶστι ακσί κα κᾶνλε ντι λα τζᾶρου*; 'τι γλείφει έτσι σαν το σκυλί στο τυρόγαλο;'. Συμπεριφέρεσαι σαν ζητιάνος (*δικουνιάρου*), χωρίς αγωγή. Λέγεται και για τους δουλικούς υπηρέτες των αφεντάδων, τους τσανακογλείφτες. ΣΥΝ. *λινγκάρσου* 'τσανακογλείφτης'.

[Από το *λινγκέρι* 'μεταλλικό βαθουλό πιάτο από το οποίο έτρωγε όλη η οικογένεια, στα χρόνια της πείνας το έγλειφαν. Τουρκ. *lenger*.]

Λιπουράρου (ο) 'αετός, γεράκι, αρπακτικό όρνιο'. *Απιτροσίρᾶ λιπουράρλι σἰ αρᾶκίρᾶ γκᾶλίνι, λῖόπουρι σἰ σᾶρκι* 'εφόρμησαν τα γεράκια και άρπαξαν, κότες, λαγούς και φίδια'. *Κᾶτζούρᾶ λιπουράρι πρι ψουφίμιλι σἰ αλᾶσᾶρᾶ ρᾶσι* 'έπεσαν όρνια στα ψοφίμια και άφησαν κόκαλα'. Οι επιδρομές των αρπακτικών όρνιων ήταν κίνδυνος για τους κτηνοτρόφους. Χτυπούσαν θανάσιμα τα ζῶα, μπορούσαν να αρπάξουν και μικρά αρνιά και κατσίκια. Χαρακτηριστικό του αετού δεν είναι μόνο η μεγαλοπρέπειά του αλλά και η μεγάλη του μυϊκή δύναμη. Μεταφορ. *Ανγκᾶτάνου ντι ἔλου κᾶ ἰάστε παλιουλιπουράρου* 'πρόσεξε με αυτόν, γιατί είναι αρπάχτρα'. *Όκλι κα λιπουράρου* 'μάτια σαν αρπακτικό όρνιο'. ΣΥΝ. *όρνιου, αἰτό, βούλτουρου, γεράκου*.

[Από το ΚΒ *λιόπουρου* 'λαγός', *λιπουρᾶνε* 'λαγουδίνα', λατ. *Iepus, -oris*.]

Λιρόσου (επιθ.) 'λερός, λερωμένος, βρομερός'. *Μούλτου λιρόσου όμου, ακάρι σουντζεᾶστι*; 'πολύ βρομερός άνθρωπος, ποιον μοιάζει;'. *Ούνᾶ μγκεᾶρε λιρᾶσᾶ, αμπουτσιᾶ νου ἰάστε νικουκίρᾶ* 'μια γυναίκα λερή, βρομερή δεν είναι νοικοκυρά'. Υπάρχουν πολλά επίθετα της ΚΒ με

την κατάληξη -οσου: σᾶνᾶτόσου ‘υγιής, δυνατός’, αρουσουνόσου ‘ντροπαλός’, ντᾶχνόσου ‘βρομερός’, μιντιόσου ‘μυαλωμένος’, μιζόσου ‘μυξιάρης’, αρουζόσου ‘ροζιάρης’, φᾶρμακόσου ‘φαρμακερός’, αλιθινόσου ‘αληθινός’, φρικόσου ‘φοβητσιαρης’ κ.ά. ΣΥΝ. ντᾶχνόσου και ντᾶχνίτου, αμπουτσιτου και αμπουτσόσου ‘βρομιάρης’, μουτσουλίτου, λικισίτου. Λιρουσέσκου ‘λερώνω’, λιρουσίτου ‘λερωμένος’, λιρουσίρε ‘λέρα’. ΑΝΤ. γκιργκινάτου, λιμπισίτου, λᾶγᾶρσίτου, κισκίνου.

[Από το λερός < αρχ. ολερός ‘θολός, λασπωμένος’.]

Λισόρου (επίθ.) ‘ελαφρός’. Φουρτία τσι απουρτά ἰαρά μούλτου λισοᾶρά ‘το φορτίο που κουβάλησε ήταν πολύ ελαφρύ’. Μεταφορ. ελαφρόμυαλος, επιπόλαιος. Τα λόγια και οι πράξεις του δεν έχουν καμιά βαρύτητα. Τσι αστεᾶπια βᾶρά ντι όμου λισόρου; ‘τι περιμένει κανείς από άνθρωπο ελαφρόμυαλο;’. Λισόρου ντι μίντε ‘ελαφρόμυαλος’, λισουρεᾶτζᾶ ‘ελαφρότητα’, λισουράρε. Λισουραᾶνι, φᾶρά σιμασίε ‘ελαφρότητες, χωρίς σημασία’. Λισουρέτζου ‘ξαλαφρώνω, γίνομαι ανόητος’. Τσι νι στα κᾶ λισουρεᾶτζᾶ; ‘πώς μου φαίνεται ότι γίνεται ελαφρόμυαλος, χάνει λάδια (λαϊκότρ.);’. Λισουράκου ἰτσι νι τζίσι γιάτρολου ‘ανακουφίστηκα με ό,τι μου είπε ο γιατρός’. Λισουρίκου και λισουράκου ‘ελαφρούλης’. ΣΥΝ. σαχούλκου, κᾶντᾶρε ασπᾶρτά ‘λαφροκάνταρο’. ΑΝΤ. γκρέου, μιντιόσου, σουβαρό.

[ΝΙΚ. από το λατ. levis ‘ελαφρός’. Ίσως από το λίγος ή από το αρχ. λισσός ‘λείος, γλιστερός’.]

Λίχνα (η) ‘λυγερή κορμοστασιά’. Μούλτου μσᾶτᾶ φεᾶτᾶ, ᾶρε οὔνα λίχνα σι λι αρίτσι νέουλου ‘πολύ όμορφο κορίτσι, έχει μια λυγερή κορμοστασιά να της ρίξεις δαχτυλίδι’. Θα περάσει από ολόκληρο το σώμα της. Λίχνα, λίχνα σι τι ακάτσᾶ χαράουα ‘λυγερή, λυγερή κορμοστασιά να τη χείρεσαι’. Λιχνάτᾶ ‘λυγερή σαν κυπαρίσσι’. Μούλτου λιχνάτᾶ φεᾶτᾶ, ακούι ουντζεᾶστι; ‘πολύ λυγερό κορίτσι, τίνος μοιάζει;’. Λιχνάτᾶ, λιχνάτᾶ ισᾶ λα κόρου σι νου αβεᾶμου όκλι σι ου βιντέμου ‘λυγερή, λυγερή βγήκε στον χορό και δεν είχαμε μάτια να τη βλέπουμε’. ΑΝΤ. γκροᾶσᾶ, γκρεᾶου.

[Μάλλον από το λιγνός. Χορεύοντας λυγίζει με χάρη τη λιγνή της μέση.]

Λιχοράνᾶ (η) ‘λεχώνα’. *Αμιντᾶ σῖ ἄρε ούνου μέσου λιχοράνᾶ* ‘γέννησε και είναι λεχώνα ενός μηνός’. *Αβέμου λιχοράνᾶ ν κάσᾶ* ‘έχουμε λεχώνα στο σπίτι’. Έως ότου πάρει τον σαραντισμό από την εκκλησία είναι κάτι σαν ιερό πρόσωπο, προστατευόμενο από όλους και άξιο σεβασμού. Η οικογένεια και η κοινότητα όλων των ανθρώπων της οφείλουν τιμή και αφοσίωση, γιατί είναι η μητέρα ενός παιδιού, ενός νέου μέλους τους. Είναι μαζί και η συλλογική συγκίνηση και ο θαυμασμός μπροστά στο θαύμα της ζωής. Ήταν πολλοί και αυστηροί οι κανόνες που ρύθμιζαν τη συμπεριφορά της λεχώνας και άλλες τόσες οι προλήψεις και οι δεισιδαιμονίες. Παλαιότερα στο Λιβάδι θυμιάτιζαν τις λεχώνες κάθε βράδυ για 40 ημέρες. Κατά την έξοδό τους στην αυλή για τις ανάγκες τους έπρεπε να καλύψουν το κεφάλι τους για να μην τις δουν τα αστέρια (*στεᾶλι*). Δεν έπρεπε ποτέ να μείνουν μόνες τους. Και μέσα στο σπίτι φορούσαν μαντήλι (*σκέπη*) στο κεφάλι με ένα σκόρδο και το δαχτυλίδι. Ύστερα από τις σαράντα ημέρες έπλεναν και καθάριζαν σχολαστικά όλο το σπίτι. Όταν η πεθερά ήταν απασχολημένη με τις δουλειές της, άφηνε τη σκούπα για συντροφιά. Δεν επιτρεπόταν να κάνει μπάνιο. Έπρεπε να έχει λίγο σκόρδο στην τσέπη για να μην τη ματιάσουν. Όσες γυναίκες την επισκέπτονταν ως τη δύση του ηλίου έπρεπε φεύγοντας να βγάλουν μια κλωστή από τον ποδόγυρο και να τη φτύσουν. Ύστερα από το χτύπημα της καμπάνας του Εσπερινού, η λεχώνα δεν επιτρεπόταν να ξεμυτίσει από το δωμάτιό της και δεν έπρεπε να ζητήσει το παραμικρό.

Εκείνα τα χρόνια – σήμερα έχουν αλλάξει τα πράγματα – όλα τα μεγάλα γεγονότα της ζωής συνέβαιναν μέσα στο σπίτι. Γι’ αυτό και όλες οι προλήψεις ήταν μορφές άμυνας απέναντι στον έξω κόσμο και σε δυνάμεις και κακά πνεύματα που πίστευαν ότι βρίσκονται πάνω από αυτούς και επιδιώκουν να διεισδύσουν μέσα στην οικογένεια, στο άντρο του σπιτιού τους. *Λιχοράνᾶ νου πρίντι σῖ ἰάσᾶ ναφουᾶρᾶ* ‘η λεχώνα δεν πρέπει να βγει έξω’. *Σῖ νου ου βεάντᾶ όκλιου* ‘να μην τη δει μάτι’. Σύμβουλος της λεχώνας για τα γυναικολογικά θέματα, για τα προβλήματα και τα έθιμα της λεχωνιάς ήταν η μαμή (*μαμίε*). Και όταν ακόμη υπήρχε ο γιατρός, ο μάμος, η μαμή πρότεινε γιατροσόφια και μαντζούνια – άλλα τόσα πρότειναν και οι “σοφές” γιαγιάδες – πάντοτε

ερήμην του γιατρού. Η επιστήμη όμως κάποτε αντιδρούσε σκληρά κατακεραυνώνοντας τον κομπογιαννιτισμό. Οι πολλές μαμές, στραβό παιδί. Οι συγγενείς και οι φίλοι προσφέρουν τα λεχωνιάτικα δώρα, συνήθως λαλαγγίτες, πιάφια με καβουρδισμένο φιδέ και κάποια όμορφα πλεκτά για το μωρό. Οι γυναίκες τα ετοιμάζουν με αγάπη και ευχές στα νυχτέρια τους πολύ καιρό πριν. *Σι βᾶ μπᾶνεᾶτζᾶ φεᾶτα σῖ κου ούνου φισόρου* ‘να σας ζήσει το κορίτσι και με ένα αγόρι’. Τα δώρα αυτά στη Δυτ. Μακεδονία και την Ήπειρο τα λένε *μπουγουνίκια*, *πουγουνίκια*, *μπογανίκια* και σημαίνουν απογονίκια (απόγονοι), *πουγκουνίκου* σε άλλα βλαχοχώρια. *Λιχουνιψέσκου* ‘είμαι λεχώνα’, *λιχουνίλε*, *λιχουνιψίρε*, *λιχουνεᾶτσᾶ* ‘λεχωνιά’. *Λιχουνεᾶτικου* ‘λεχωνιάτικο’. Τα έθιμα και οι προλήψεις για την εγκυμοσύνη, τον τοκετό και τη λεχωνιά παλαιότερα τηρούνταν σχολαστικά και με απόλυτη τάξη. Η πεθερά (*σράκρα*) ήταν ο θεματοφύλακας όλων των εθίμων και παραδόσεων, ο κέρβερρος. Η λεχωνιά, όπως και η εγκυμοσύνη, είναι ένα ορόσημο για τη γυναίκα. Με βάση αυτή προσδιορίζουν και χρονολογούνται τα διάφορα γεγονότα της ζωής. *Κούντου ιαράμου λιχράνᾶ λα Τούλι*, *λα Θουδίκου* ‘όταν ήμουν λεχώνα στον Τούλη, στη Θουδίκω’. Η μελέτη όλων αυτών των εθίμων παρουσιάζει λαογραφικό και κοινωνιολογικό ενδιαφέρον.

[Από το λεχώνα, λεχώ.]

Λοᾶχᾶ (η) ‘ψιλόβροχο, μούχλα υγρή’. *Λοᾶχα νῖ φράμσι ρᾶσιλι* ‘το ψιλόβροχο μας έσπασε τα κόκαλα’. *Αρκᾶ λοᾶχᾶ νοᾶπτεα τούτα* ‘έριξε ψιλόβροχο όλη τη νύχτα’. ΣΥΝ. *σλοᾶτᾶ* ‘χιονόνερο’. *Ρᾶου* ‘δροσιά, πάχνη’, *ραᾶουρεᾶτζᾶ* (απρόσ.) ‘ρίχνει πάχνη’. *Ντα αρᾶου*. *Ρᾶουράτου κουτσάνου* ‘παχνισμένο λάχανο, το νοστιμότερο’. *Μπρούμᾶ κα παᾶσπάλιου* (πασπαλίζω) ‘πάχνη, ψιλό χιονάκι’. *Λουτζίνᾶ* ‘υγρασία’, *γκλέτσου* ‘παγωνιά’. *Σιάφε* ‘ψύχρα’. *Κᾶτζού ούνᾶ σῖαφε σῖ λι ασπάρσι τούτι* ‘έπεσε μια ψύχρα και τα χάλασε όλα, σπαρτά, δέντρα, λουλούδια’.

[Μάλλον από το λόγ. *λάχνη* < αρχ. *λάχνη* ‘μαλακό μαλλί, πούπουλο’.]

Λόζιου (το) ‘φωλιά ζώων, καταυλισμός ανθρώπων και ζώων, γρέκι, μονιά’. Ο καθορισμένος τόπος καταλύματος, όπου διανυκτέρευαν οι

καρατζήδες κατά τα πολυήμερα ταξίδια τους. Είχε και το όνομά του από την τοποθεσία, από κάποια βρύση, συστάδα δέντρων ή λιβαδάκι. *Λα φάντάνα τσια μάρια* 'στη μεγάλη βρύση'. *Αντούτσι αμίντε ίου αβεάμου λόζιου, κούντου βινεάμου ντι ν Κᾶτιρίνα* 'θυμάσαι που είχαμε κατάλυμα, όταν ερχόμασταν από την Κατερίνη;'. Εκεί, κάτω από όλες τις καιρικές συνθήκες περνούσαν τη νύχτα τυλιγμένοι με την κάπα τους (*τᾶμπάρε*). Ο τόπος, το καταφύγιό τους προσφερόταν και για την ελεύθερη βοσκή των ζώων τους. Από τα αστέρια του ουρανού καταλάβαιναν ότι έπρεπε να ξυπνήσουν και να συνεχίσουν το ταξίδι τους (βλ. *αγουγιάτου*). Στη Σαμαρίνα, το Νυμφαίο και σε άλλα βλαχόφωνα χωριά ο τόπος συνάντησης των καρατζήδων λέγεται *Κουνάκε* (τουρκ. *konak*). Λένε όμως *γυαλί το γρέκι* όταν βρίσκουν καθαρό το κονάκι, το γιατάκι (βλ. *μάσου*). *Λουζέσκου* 'φωλιάζω', *λουζίρε* 'φώλιασμα'. ΣΥΝ. *μάσου, γρέκι*. *Τσι νι στα κᾶ αρκά γρέκι!* 'πώς μου φαίνεται ότι έπιασε γιατάκι, την άραξε, στρογγυλοκάθησε!'. *Φουλεάου, κουϊμπάρου*.

[Από το ιταλ. *loggia* 'θεωρείο, στενός και μικρός χώρος', *allogio* 'κατάλυμα', γαλ. *loge* 'θεωρείο, καλυβάκι, μονιά θηρίου, κατάλυμα'. Νεοελλ. *λότζια* (ιδιωμ.) 'θεωρείο, κιόσκι κυκλικό ή πολύγωνο με τζαμαρία', *λόζια* και *πατλιά* στην Ήπειρο.]

Λόθρα (η) 'ρίζα δοντιού, κεντρί, λόθρα'. *Αρμάσι ούνᾶ λόθρα ντι ντίντε σι μι ντροάρι* 'έμεινε μια ρίζα δοντιού και με πονάει'. Ο πρακτικός οδοντογιατρός του χωριού, ο τσαγκάρης μπαρμπα-Κώτσιος, αδυνατούσε να παρέμβη σε τέτοιες περιπτώσεις και ο άρρωστος, με αβάστακτους πόνους, αναγκαζόταν να κατεβεί στον οδοντογιατρό της Ελασσόνας. Η εξαγωγή τέτοιας ρίζας στα ζώα ήταν μαρτύριο. Ο σιδεράς με σφυριά και τανάλιες αγωνιζόταν προκαλώντας πληγές στο στόμα του ζώου. Ήταν μια δοκιμασία και για τον ίδιο. *Λόθρα* λέγεται και μια αγγίδα στο πόδι του ζώου και μια αιχμηρή προεξοχή στο σώμα του βράχου. *Ιντρά ούνᾶ λόθρα λα τσόρου σι νου πονάτι σι ου σκονάτᾶ* 'μπήκε μια αγγίδα στο πόδι και δεν μπορεί να τη βγάλει'. Η νεοελλην. *κωλόθρα*, στα ΚΒ *κουλόθρα* 'λειχήνα', προέρχεται, κατά τον Κατσάνη, από το *κώλος* + *όρνιθα*. Στο Λιβάδι συνηθέστερα τις λειχήνες τις λένε *κούρου ντι γκᾶλινᾶ* 'ο κώλος της κότας'. *Ιντράσι λα*

κουμάσε σι τι ουμπλούσι ντι κούρου ντι γκάλινά 'μπήκες στο κουμάσι και γέμισες κωλόθρα, λειχήνες'. Στην Ήπειρο λόθρα 'υπόλοιπο από καρφί πετάλου, βελόνα στην άκρη της βουκέντρας' (Μπόγκας).

[Από το λόγ. και αρχ. ήλοθρον (ήλος 'καρφί', ηλουργός 'σιδηρουργός').]

Λόκου (ο) 'τόπος, χώρος, χώρα, πατρίδα'. Χουάρα αβεά ντάμα σι άρε μάρε σι μπούνου λόκου 'το χωριό είχε πάντοτε και έχει μεγάλο και καλό τόπο'. Λόκλου γάστε ανάσκιλου, νου ι αγναντερό 'ο τόπος κλίνει προς τα εδώ και εκεί, δεν τον βλέπεις'. Κα λόκλου ανόστρου νου σι άφλά 'σαν τον τόπο μας, την πατρίδα μας δεν βρίσκεται'. Τζόνιλι ντι του ξεάνι σι τουρνάρᾶ λα λόκλου αλόρου 'τα παλικάρια από τα ξένα επέστρεψαν στον τόπο τους'. Κούτου μπᾶνάᾶ λα ξένου λόκου, άρσου σι φρίπτου φου πρι φόκου 'όσο έζησε σε ξένο τόπο, ήταν καμένος και ψημένος στη φωτιά'. Ανγκᾶρντίσι λόκλουλου ατάου, λου ζᾶπᾶλίσι; 'περιέφραξες τον τόπο σου, τη γη σου, τον ασφάλισες;'. Έκφρ. τρεάμπουρά λόκλου, κιρί λόκλου 'γίνεται σεισμός, χάθηκε ο τόπος, η χώρα'. Αρμάσι του λόκου, πλάσκᾶνί 'έμεινε στον τόπο, πλάνταξε, πέθανε'. Λου αλάσᾶ του λόκου 'τον σκότωσε'. Νου μι ακάτσᾶ λόκλου 'ανησυχώ, αγωνιώ'. Ίσι φιάσι ακατσᾶ λόκου 'ό,τι έκανε έπιασε τόπο, ήταν χρήσιμο και απαραίτητο' Αλάγκᾶ σι τι άφλά, μακᾶ λόκλουλου 'έψαξε να σε βρει, έφαγε τον τόπο'. Τρούντι τι ντι του λόκου 'κουνήσου από τη θέση σου!'. Σι αφλάᾶ λα κούρου αλ λόκου 'βρέθηκε πολύ μακριά, στην άκρη του κόσμου'. Νι αρουσουνά, νι μπᾶγκᾶ σούντου λόκου 'μας ντρόπιασε, μας χαντάκωσε'. Τσι βα τι αντᾶρι, μπανόσι πρι λόκλου αέστου; 'τι θα γίνεις, αιωνόβιος σε αυτόν τον τόπο, στη ζωή;'. Σι νου τι μάκᾶ λόκλου 'να μείνεις άλιωτος (κατάρα)'. ΠΑΡ. κεάτρα γάστε γκρεάου λα λόκλου αλέι 'η πέτρα έχει βαρύτητα, αξία στον τόπο της'. Έχει όλες σχεδόν τις σημασίες της λέξης τόπος.

[Από το λατ. locus.]

Λόμπᾶτᾶ (η) 'λάπατο και λάπαθο'. Το γνωστό εύγεστο χορταρικό που μοιάζει με το σπανάκι. Μαζί με τις τσουκνίδες (ουρτζίτσι) ήταν και η καλύτερη γέμιση για τις χορτόπιτες. Αντούκου αμίντε ούνᾶ πίτᾶ κου ουρτζίτσι σι λόμπᾶτι τσι μακᾶι ν χουάρᾶ 'θυμάμαι μια πίτα με τσουκνίδες και λάπατα που έφαγα στο χωριό'. Το σπανάκι παλαιότερα

δεν το έβρισκαν ή δεν το εκτιμούσαν στο χωριό. Το λάπατο (λάπαθον) είναι γνωστό σε όλη την Ελλάδα από τα πανάρχαια χρόνια. Είναι λέξη προελληνική, μεσογειακή. Σε ποια χρονική περίοδο άραγε πέρασε στα ΚΒ; Είναι φυσικό οι άνθρωποι της υπαίθρου να γνώριζαν νωρίς αυτό το φυτό, όταν μάλιστα τρωγόταν. Υπήρχε στα ΚΒ άλλη λέξη για το λάπατο που χάθηκε ή και αυτή η λέξη ανήκει στο βαθύτερο υπόστρωμα της ΚΒ πριν από τον εκλατινισμό;

[Από το λάπατο, λάπαθο < αρχ. λάπαθον. Λατ. lapathum, δάνειο από τα ελληνικά. Ο ΝΙΚ. καταγράφει τη λέξη λόμπουντᾶ 'αντράκλα, είδος λαχανικού, όμοιο με σπανάκι'. Σλαβ. lobuda, ρουμ. lobudă. Πιθανόν όλες να προέρχονται από το αρχ. λάπαθον. Στην Ήπειρο λοποντιᾶ 'αγριοσπανακιά' (αρχ. αντράφαζυς).]

Λουγουρίε (η) 'λόγος, υπολογισμός, είδος'. *Τσι λουγουρίη αφλά, κινντού 'τι είδος πράγματα βρήκε, έχασε'. Τσι λουγουρίε ντι όμου ιάστε ατσέλου!* 'τι είδους άνθρωπος, τι σπουδαίος άνθρωπος είναι εκείνος!'. *Μάρε λουγουρίε!* 'μεγάλη, σπουδαία υπόθεση'. Τι είδους, τι ποιότητας (τσι λουγουρίε) ανθρώπου, δουλειάς, υφάσματος, πατάτας είναι; ΣΥΝ. *τσι σόι ντι όμου, ντι λούκρου ιάστε;* 'τι είδους άνθρωπος, δουλειά είναι;'. Έχουμε τη γνώμη ότι δεν έχουν ακριβώς την ίδια σημασία. Στο λουγουρίε υπάρχει ο λογισμός, ο υπολογισμός, προϋποτίθεται μια διεργασία του μυαλού. *Λουγουργισέσκου 'λογαριάζω', λουγουργισίτου.*

[ΝΙΚ. από το λόγος, υποκορ. λογάριον. Θεωρεί παράδοξη την άποψη του Weigand ότι προέρχεται από το λούκρου 'δουλειά, πράγμα'. Και κατά τον ΡΑΡ. προέρχεται από το λογάρι.]

Λουκρέτζου (ρ) 'εργάζομαι, δουλεύω'. *Λουκρεάτζᾶ μούλτου σι βα κάντᾶ κουγία 'δουλεύει πολύ και θα πέσει, θα εξαντληθεί γρήγορα'. Άρε λουκράτᾶ μούλτου, νράπτεα ου αντρά τζούᾶ 'έχει δουλέψει πολύ, τη νύχτα την έκανε μέρα'. Έκφρ. κα σι στια κούτου βα λουκρεάτζᾶ, νου βα ιντρά λα λούκρου 'αν ήξερε πόσο θα δουλέψει, δεν θα έμπαινε στη δουλειά'. Ου τσίμισι, ου στρεάσι φουστανέλα, κούντου λο σι λουκρεάτζᾶ 'την έζωσε, την έσφιξε τη φουστανέλα, όταν μπήκε στη δουλειά'. Έπεσε με τα μούτρα στη δουλειά. *Λουκρά τ' ούνᾶ μάσκᾶτούρᾶ, τ' ούνᾶ κούᾶ ντι πάνε 'δούλευαν για μια μπουκιά, για μια κόρα ψωμί'. Αβεᾶ λουκράτᾶ ούνου μέσου σι ακᾶτσᾶ αρᾶντζᾶ 'είχε δουλέψει ένα μήνα και**

έπιασε μαγιά'. Μεταφορ. *κᾶτσέ μι λουκρέτζι*; 'γιατί με δουλεύεις, με κοροϊδεύεις;'. *Λουκρεάτζᾶ μούλτου αλά αποάρτᾶ γίνου σι μπεᾶ ἀπᾶ* 'δουλεύει πολύ αλλά κουβαλάει κρασί και πίνει νερό'. Δουλειά χωρίς προκοπή. *Λούκρι κου φούντι* 'δουλειές με φούντες'. *Ξενουλουκρέτζου* 'ξενοδουλεύω', *λουκράτόρου* 'δουλευτάρης'. *Λουκρουτράρα φεᾶτᾶ* 'δουλευτάρικο κορίτσι'. Είναι μεγάλο προσόν για τον άντρα και τη γυναίκα και μετράει πολύ στην επιλογή της νύφης και του γαμπρού. Οι δουλειές στο σπίτι, στο κοπάδι και τα χωράφια ήθελαν χέρια. *Λουκράρε, λουκράτου* 'δουλεμένος'. Έκφρ. *ιάστε λουκράτου* 'έχει δουλέψει στη ζωή του'. *Λουκράτου άγκρου* 'δουλεμένο χωράφι'. *Νιλουκράτου* 'αδούλευτος, ακαλλιέργητος'. *Λούκρου* 'δουλειά, πράξη, πράγμα'. *Μπούνι λούκρι!* 'καλά, όμορφα πράγματα!'. *ιάστε αμέου λούκρου, νου ιάστε τ' τίνε* 'είναι δική μου δουλειά, δεν είναι για σένα'. *Νου σι μούτᾶ, νου σκουᾶλᾶ κάπου ντι του λούκρου* 'δεν κουνιέται, δεν σηκώνει κεφάλι από τη δουλειά'. *Νου βιτζού χᾶίρε ντι λούκρουλου τσι αβεᾶ* 'δεν είδε προκοπή από τη δουλειά που είχε'. *Κᾶντᾶ κουκότσλι, Σάκι, -Κᾶτσέ τσι ἄλτου λούκρου ἄου κουκότσλι*; 'λαλούν τα κοκόρια, Σάκη, -Γιατί τι ἄλλη δουλειά ἔχουν τα κοκόρια;'. Ο αρραβωνιασμένος Σάκης ἔφευγε τα ξημερώματα από το σπίτι της αρραβωνιαστικιάς του και είχε ἔτοιμη την απάντηση για τις περίεργες γειτόνισσες. Μεταφορ. *μι μαᾶκᾶ λούκρουλου* 'με ἔφαγε η δουλειά'. *Νου ἄου ἄλτου λούκρου τα σι φάκᾶ*; 'δεν ἔχουν ἄλλη δουλειά να κάνουν, με μας θα ασχοληθούν;'.

[Από το λατ. *luctor* 'αγωνίζομαι, παλεύω'.]

Λουλουέσκου (ρ) 'ζαλίζω, τρελαίνω', παλαβώνω κάποιον'. *Κᾶτζούρα τούτσι πρι ἔλου σι λου λουλουίρα* 'ἔπεσαν ὅλοι επάνω του και τον λώλαναν, τον τρέλαναν'. *Λου αβεᾶ λουλουίτᾶ νιπότσλι σι νου πουτεᾶ ἄλτου* 'τον είχαν ζαλίσει, λωλάνει τα εγγόνια και δεν μπορούσε ἄλλο'. Έκφρ. *τι λουλουίσι, τι αντράσι κατ' αλιούρεα* 'παλάβωσες, ἔγινες κατ' αλλού'. *Λουλουίτου* 'λωλός, μουρλός, ανόητος'. *Τσι νι στα κα λουλουίτου* 'πώς μου φαίνεται σαν λωλός, μουρλός'. *Κιρντού μίντια, ἴμνᾶ κα λουλουίτου* 'ἔχασε τα μυαλά του, περπατάει σαν χαζός, λωλός'. ΣΥΝ. ζουρλέσκου (ζούρλου), βουρλέσκου.

[Λωλός < μσν. λωλός < αρχ. ολωλώς (όλλυμαι). Ο ΝΙΚ. και ο ΡΑΡ. δεν καταγράφουν τη λέξη στα Λεξικά τους.]

Λούμε (η) ‘άνθρωποι, κόσμος, λαός’. *Τσι πᾶτσᾶ λούμια!* ‘τι έπαθε ο κόσμος!’. *Τσι άρε τρικούτᾶ, τσι άρε αφλάτᾶ λούμια τούτα!* ‘τι έχει περάσει, τι έχει βρει όλον τον κόσμο!’. Έκφρ. *βίνι λούμια, χουάρα τούτα σι βεάντᾶ μβεάστα τσια νουάουα* ‘ήλθε ο κόσμος, όλο το χωριό να δει την καινούρια νύφη’. *Λου βα λούμια, λαόουλου σι λου σκουάτι* ‘τον θέλει ο κόσμος, ο λαός και τον βγάζει δήμαρχο, βουλευτή’. *Κιρί, σι βᾶτᾶμᾶ μούλτα λούμε* ‘χάθηκε, σκοτώθηκε πολός κόσμος’. *Φεάτα κᾶτζού του μπουόνᾶ λούμε, αφλᾶ μπουόνι κούσκρι* ‘το κορίτσι έπεσε σε καλό κόσμο, βρήκε καλά πεθερικά. *Βίνι λαό ντι λούμε, χεάρμπι πᾶζάρια* ‘ήλθε λαός από κόσμο, βράζει από την πολυκοσμία το παζάρι’. *Νου αρμάσι λούμε, ερμουζί χουάρα* ‘δεν έμειναν άνθρωποι, ρήμαξε το χωριό’. Μεταφορ. *τράπι, φουτζί τ’ λα αλάντᾶ λούμε* ‘τράβηξε, έφυγε για τον άλλο κόσμο (πέθανε)’. Έχει όλες τις σημασίες των ελλην. *κόσμος, άνθρωποι*. ΣΥΝ. *ντουνεάου, ράμινι* ‘άτομα, άνθρωποι’.

[Από το λατ. *lumen*, ιταλ. *lume* ‘φως’.]

Λούνα (η) ‘φεγγάρι’. *Ντεάντι λούνα* ‘βγήκε το φεγγάρι’. *Σι απρεάσι λούνα* ‘άναψε το φεγγάρι’. *Λούνα αντρά νουάπτεα τζούᾶ* ‘το φεγγάρι έκανε τη νύχτα μέρα’. *Αλᾶζί λούνα, βα αλᾶξεάσκᾶ σι κιρόουλου* ‘άλλαξε το φεγγάρι, θα αλλάξει και ο καιρός’. Έκφρ. *ισᾶ λούνα, αλά νου ιάστε νίκα μπλίνᾶ* ‘βγήκε το φεγγάρι αλλά δεν είναι ακόμη πανσέληνος’. *Λούνα ιάστε του ουμπλεάρε, του κεάρε* ‘το φεγγάρι είναι στη γέμιση, στη χάση’. *Λούνα ιαρά του απρεάσᾶ ή του χάσι* ‘το φεγγάρι ήταν με όλο του το φως ή στη χάση του’. *Αστᾶσεάρᾶ βα ου μουρτζέμου λούνα* ‘απόψε το βράδυ θα το αρμέξουμε το φεγγάρι’. *Λούνα ιαρά φραγγίε* ‘το φεγγάρι ήταν γιομόφωτο, σαν να ήταν μέρα’. *Λούνᾶ τ’ αφουράρε* ‘φεγγάρι για κλέψιμο’. *Αρμάσιμου ούνᾶ λούνᾶ* ‘μείναμε κάνα φεγγάρι’. Μεταφορ. *ιάστε κου λούνα, όρι όρι ιάστε μπουόνου* ‘είναι με το φεγγάρι, ώρες ώρες είναι καλός’. Αλλάζει εύκολα ιδέες και διαθέσεις. Δεν τον εμπιστεύεσαι. *Λου ακάτσᾶ λούνα* ‘τον πιάνει το φεγγάρι και παθαίνει κρίση επιληψίας, σεληνιαζεται’. Είναι πολύ διαδεδομένη η λαϊκή πίστη στις μαγικές ιδιότητες του φεγγαριού. *Του χάσι αλί λούνᾶ βα αμίντᾶ τσουπᾶ* ‘στη χάση του φεγγαριού θα γεννήσει κοριτσάκι’. Από τις διάφορες φάσεις του φεγγαριού οι

άνθρωποι της υπαίθρου μαντεύουν και τον καιρό. Η Δευτέρα (ημέρα της εβδομάδας) λέγεται *Λούνι* 'ημέρα της Σελήνης'.

[Από το λατ. *luna*, ιταλ. *lune* 'φως'.]

Λούπου (ο) 'λύκος'. *Ϊάρνα τσι τρικού, σι αβεά σαλᾱγκίτᾱ μούλτσι λούκι ν χουάρᾱ, ασπάρσιρᾱ όι σι κάπρι* 'τον χειμώνα που πέρασε είχαν εξορμήσει πολλοί λύκοι στο χωριό, χάλασαν πρόβατα και γίδια'. Έκφρ. *σι τι μάκᾱ λούπλου* 'να σε φάει ο λύκος' (κατάρα). Συνήθως όμως λέγεται ως αστεϊσμός χωρίς να το εννοούμε στην πραγματικότητα. *Κᾱτζού λα γκούρα αλ λούπου* 'έπεσε στο στόμα του λύκου, διέτρεξε μεγάλο κίνδυνο'. *Χίου ακᾱτσάτου ντι σβέρκᾱ κα λούπου* 'είμαι πιασμένος στο σβέρκο και δεν μπορώ να γυρίσω σαν λύκος'. *Μᾱκᾱ κα λούπου* 'τρώει σαν λύκος, λαίμαργα και υπερβολικά πολύ'. *Ϊάστε κα λούπου ντι του νέγκουρι* 'είναι σαν λύκος από την ομίχλη, τα σύννεφα, είναι αγριάνθρωπος, ακοινωνήτος'. *Άρε λούπλου, μουρί ντι λούπλου* 'έχει καρκίνο, πέθανε από καρκίνο'. *Λούπου!* (επίρρ.) 'άσχημα, χάλια!'. *Κούμου σι ντούκου λούκριλι, κατάστασια; - Λούπου!* 'πώς πάνε οι δουλειές, η κατάσταση; - Πολύ άσχημα, χάλια!'. Συνηθισμένη βρισιά για τα ζῶα *σι λο νταράκλου, λούπλου αλ κᾱνε!* *Λουπᾱνε* 'λύκαινα, παμπόνηρη, καπάτσα'. *Λουπᾱνᾱ ντι μγκεᾱρία λου μουρί όμλου* 'η λύκαινα, η καπάτσα η γυναίκα τον πέθανε τον άνθρωπο'. *Λουπίκου* 'λυκάκι'. *Φιτσουρίτσι ισᾱρᾱ ντι του νεᾱου κα λουπίτσι* 'τα παιδάκια βγήκαν μέσα από το χιόνι σαν λυκόπουλα'. ΠΑΡ. *λούπλου άρε νούμα, βούλπιᾱ χᾱριᾱ* 'ο λύκος έχει το όνομα, η αλεπού τη χάρη'. *Μπᾱγκᾱρᾱ λούπλου σι χᾱρνεᾱσκᾱ όιλι* 'έβαλαν τον λύκο να φυλάει τα πρόβατα'. *Λούπλου αλᾱξεᾱστι πέρλου, νου αλᾱξεᾱστι μίντιᾱ* 'ο λύκος αλλάζει την τρίχα του, δεν αλλάζει το μυαλό'.

[Από το λατ. *lupus*, ιταλ. *lupo*, ισπ. *lobo*, γαλλ. *loup*.]

Λουτσεᾱφιρου (ο) 'αυγερινός, αστέρι της αυγής'. Είναι η Αφροδίτη, που το πρωί είναι ο αυγερινός και το βράδυ ο αποσπερίτης. *Λουτσιᾱφιρλου ντι σεᾱρᾱ* 'το βραδινό αστέρι, η πούλια'. *Ισᾱ λουτσεᾱφιρλου* 'βγήκε ο αυγερινός, ξημέρωσε'. Χρονομέτρης, ρολόγι. Ιδιαίτερα για τους κτηνοτρόφους και τους γεωργούς που από το ύψος και τη θέση του καθορίζουν την ώρα και οργανώνουν τις δουλειές

τους. *Απιρί τζούᾶ μσάτᾶ κου λουτσεᾶφιρλου νσούσου λα ουρανόου*
'ξημέρωσε όμορφη μέρα με τον αυγερινό ψηλά στον ουρανό'.
Λουτζέσκου 'λάμπω', λουτσίτου 'λαμπρός'. Η δημοτική μούσα
τραγούδησε την πούλια και τον αυγερινό: "Ξύπνα καημένη
Αναστασιά, ξύπνα και μη κοιμάσαι, γιατί μας πήρε χαράη κι η πούλια
πάει στη Δύση" (Δημοτικό του Λιβαδίου).

[Από το λατ. *lucifer* (*lux* + *fero* 'φέρνω το φως της αυγής'). Πρβ. το
αρχ. *Εωσφόρος*, το αστέρι που φέρνει την αυγή (έως + φέρω).]

Μάε και μάε (η) 'γριά, γιαγιά, μαμμή'. *Αντούκου αμίντε μάια αμεᾶ*
'θυμάμαι τη γιαγιά μου'. *Ϊάστε ντρεᾶγκᾶ μάια λι* 'είναι όμοια η γιαγιά
της'. Είναι το πιο αγαπητό μέλος της οικογένειας. Η πρώτη κυρία του
σπιτιού με τις περισσότερες δικαιοδοσίες και ευαισθησίες. Απόρθητο
τείχος των εγγονών από κάθε απειλή ή κίνδυνο. Κάποτε χάνει την
υπομονή της από τις ατέλειωτες σκανδαλιές και τα μαλώματα των
εγγονών της: *ντε λάι, νι σκουᾶσισι σούφλιτλου* 'επιτέλους, μαύρε μου,
καλέ μου, μου έβγαλες την ψυχή!'. Από τις νύφες απαιτούν σεβασμό
και υπακοή. Δεν λείπουν και κάποιες δύστροπες και καταπιεστικές.
Δεν λείπουν και οι αρνητικοί χαρακτηρισμοί: *παλιουμάε* 'παλιόγρια'.
Μάια γκάια 'γριά καλιακούδα'. Είναι ένα πλάσμα της λαϊκής
φαντασίας, φόβητρο για τα μικρά παιδιά. *Φούσλου αλί μάε* 'το
αδράχτι της γριάς'. Είναι ένα γλυκόχορτο που αγαπούν τα πρόβατα.
Μεταφορ. *μάια τᾶρτσι* 'χιονίζει'. *Μπόου αλί μάε* 'σκαθάρι,
κατσαρίδα'.

Οι γιαγιάδες τρέχουν πρώτες στους άρρωστους πάντοτε με τον καλό
τους λόγο και με κάποιο γιατροσόφι. Ήρεμες και καλόκαρδες
παρηγορούν τους πονεμένους. Συμπαραστέκονται και βοηθούν και
στις τελευταίες ώρες του ανθρώπου. *Τσι αβέτσι πᾶτσᾶτᾶ, μαράσλι!* 'τι
έχετε πάθει, οι κακόμοιροι!'. Το έλεγαν και αμέσως χρησιμοποιούσαν
τις παραδοσιακές πρακτικές συνταγές (*ιλιάτσι*). Ντύνουν, στολίζουν
και μοιρολογούν τον νεκρό. Δίνουν τις συμβουλές τους στις μεγάλες
ώρες της χαράς των συγγενών, των γειτόνων, των συμπατριωτών τους.
Επιβλέπουν και φροντίζουν τους μπαξέδες, τα δέντρα, τα πουλερικά
με μεγάλη ευαισθησία και αγάπη. Νιώθουν υπεύθυνες για όλο το
οικοσύστημα του σπιτιού τους. *Άρε μίντια λα τούτι, τούτι τρέκου* ντι

νάσᾱ ‘έχει το μυαλό σε όλα, όλα περνούν από αυτή’. Προσέχουν να μην θίξουν κανένα πουλί, μην σπάσουν κανένα μίσχο λουλουδιών “και σε δύσκολη θέση βρεθεί εξαιτίας τους ο Θεός”. *Κούντου βα αμίντᾱ φεᾱτα, βα γίνᾱ μάια αλ Γκαρέλι* ‘όταν θα γεννήσει το κορίτσι, θα έρθει η γιαγιά, η μαμμή του Γκαρέλη’. Πρακτική μαμμή που ξεγέννησε γενιές γυναικών και έφερε στον κόσμο πολλές καινούριες ζωές. Άφησε όνομα (βλ. *μαμίε*). Η γιαγιά (*μάια*) με τις ιστορίες της, τα τραγούδια, τα παραμύθια και τη γλώσσα κρατάει τη συνέχεια της κοινότητας και του λαϊκού της πολιτισμού. Μεταλαμπαδεύει με ευαισθησία στις νέες γενιές τα αυθεντικά στοιχεία της παράδοσης, των εθίμων, της πλούσιας λαϊκής παράδοσης. Σήμερα το ακροατήριό της έχει απελπιστικά περιοριστεί. *Μπάνεάτζᾱ μάι τα;* ‘ζει η γιαγιά σου;’. *Κούντου φουτζί μάια, νιπότλι κᾱτζούρᾱ σι μουράᾱ* ‘όταν έφυγε η γιαγιά, τα εγγόνια έπεσαν να πεθάνουν’. ΣΥΝ. *νενέ, αούσᾱ*. Από άλλους βλαχόφωνους λέγεται *μοάσε και μόσου* ο γέρος’. ΠΑΡ. *ι ντούσι μάια σι λεᾱ σᾱρε σι σι γκιλισί μ βᾱλε* ‘πήγε η γριά να πάρει άλας και κύλησε στη χαράδρα’. Προσπάθεια χωρίς αποτέλεσμα.

[Από το *μαία*, ίσως από το λατ. *majus*.]

Μακιδονίσιου (το) ‘μακεδονικό πετροσέλινο, μαϊντανός’. Ο *δυόσμος* (*αγιάσμου*) και ο *μαϊντανός* (*μακιδονίσιου*) ήταν καρύκευμα για πολλά φαγητά. *Μάντζα ατσεᾱ βα μούλτου Μακιδονίσιου. Κιφτέτζι κου φᾱρᾱ μακιδονίσιου νου σι αντᾱρᾱ* ‘το φαγητό θέλει πολύ μαϊντανό. Κεφτέδες χωρίς μαϊντανό και *δυόσμο* δεν γίνονται’. Ο μικροσκοπικός *μπαξές* στις αυλές των σπιτιών *μοσχοβολούσε* φρεσκοκομμένο *μακεδονήσι*. *Αρμουζεᾱ τρούσα σι κάσα μακιδονίσιου* ‘*μοσχοβολούσε* η αυλή και το σπίτι *μαϊντανό*’. Ένα *ματσάκι μακεδονήσι* και ένα *κλαδάκι αγιάσμου* (*δυόσμο*). “Φύεται εν Μακεδονία εν αποκρήμνοις τόποις” (Διοσκουρίδης). Ως *πετροσέλινο* (*petroselinum*) και *macedonensis* πέρασε σε ευρωπαϊκές γλώσσες. Ο *μαϊντανός* πάει παντού και από εδώ πήρε και τη μεταφορική σημασία. Χαρακτηρίζεται ο άνθρωπος που χώνει τη μύτη του παντού, είναι ανακατωμένος σε διάφορες υποθέσεις και καταντάει *πληκτικός* με την *πολυπραγμοσύνη* του. *Μακεδονήσι* λέγεται στη Δυτ. Μακεδονία και Ήπειρο. *Μακιντόνου* στο Νυμφαίο Φλώρινας.

[Μσν. μακεδονήσιον (“Εσθιε σέλινον ή μακεδονήσιον”) < λατ. macedonense, ουδ. του macedonensis. “Μακεδονικός” < Macedo, αρχ. Μακεδών, κατά τον Μπαμπινιώτη. Ο ίδιος και ο Κριαράς πιστεύουν ότι και ο μαϊντανός είναι αντιδάνειο από το τουρκ. maydanoz < μσν. μακεδονήσι.]

Μάκου (η) ‘υπνοφόρα παπαρούνα, μάκος’. Ντεάντισι αλ τσούπου μάκου; ‘έδωσες στο μωρό παπαρούνα, μάκο;’. Τον χυμό, το γάλα της παπαρούνας, τον στέγνωναν και ήταν άριστο υπνωτικό. Κάποτε το ανακάτευαν με ήρα που φέρνει μεθύσι και ύπνο. Μια μικρή ποσότητα μάκου οδηγούσε τα ανήσυχα και κλαψιάρικα μωρά στην αγκαλιά του Μορφέα ή τα απάλλασσε από τους κοιλόπονους αυτής της ηλικίας. Χρήση του όπιου από τη νηπιακή ηλικία. Δεν γνώριζαν τότε τίποτε για τον εθισμό. Όταν τα μωρά δεν εννοούσαν να ξυπνήσουν, ανησυχούσαν, γιατί πίστευαν ότι τους είχαν δώσει μεγαλύτερη δόση. Η χρήση του για ιατρικούς σκοπούς είναι γνωστή από τα χρόνια του Ιπποκράτη. ΣΥΝ. πιρπιρούνα, παπαρούνα. Σε άλλα μέρη υπάρχει και το ΕΠ. (παρατσούκλι) Μάκας. Ο νυσταλέος, ο κοιμισμένος, ο ύπνος.

[Από το αρχ. μήκων, δωρ. τύπος μάκων. Μήκων η υπνοφόρος, νεοελλ. μάκος.]

Μάκου (ρ) ‘τρώω’. Βα μακάμου μάντζα μάρσινά ‘θα φάμε νηστίσιμο φαγητό’. Μάκκα κα ντι λα άγκρου σι νου σι σάτουρα ‘τρώει σαν να είναι στο χωράφι και δεν χορταίνει’. Νου μάκκα κα όμου, κίπιρα ντι αουά, ντι ακλό ‘δεν τρώει σαν άνθρωπος, τιμπάει από εδώ και από εκεί’. Άι μακάτα μούλτου σι βα κρέκι ‘έχεις φάει πολύ και θα σκάσεις’. Σι τι μάκκα λούπλου, λικουφάγουμα ‘να σε φάει ο λύκος, λυκοφάγωμα’. Μεταφορ. νι μακάσι ιθκάτλου ‘μου έφαγες το συκώτι, τα σωθικά μου, με βασάνισες’. Νου σι μάκκα κου τσιβά ‘δεν τρώγεται με τίποτε, είναι ανυπόφορος, δύστροπος’. Μάκκα ντι μίντι ‘χάνει στα μυαλά του, χάνει λάδια (λαϊκότρ.)’. Τι μάκκα λίμπα ‘σε τρώει η γλώσσα. Δεν μπορείς να συγκρατηθείς και έχεις διάθεση να αποκαλύψεις μυστικά ή να πεις κακίες’. Λου μακά σάντζιλι, λου τουρμπά ‘τον έτρωγε το αίμα, τον τρέλαινε’. Μι μάκκα τρούπλου, κεάλεα ‘με φαγουρίζει το σώμα, το δέρμα’. Νι μακάσι ουρέκλιλι ‘μου έφαγες τα αυτιά με τη φλυαρία’. Νου φάτσι σι μάτσι, κούντου ασκάπιτά σουάρλε (του ασκάπιτάτ) ‘δεν κάνει

να τρωσ, όταν βασιλεύει ο ήλιος' (πρόληψη). *Μᾶκᾶρε* 'το φαγητό'. *Τσι*
αβέμου τ' μᾶκᾶρε; 'τι έχουμε για φαγητό;'. *Μᾶκάτου* 'φαγωμένος',
νιμκάτου και *νιγκάτου* 'αφάγωγος, νηστικός', *μᾶκᾶτόρου* και *φᾶγᾶ*
'πολυφαγός', *μᾶκᾶτούρᾶ* 'φαγητό'. ΣΥΝ. *σούγκου* 'ρουφώ, τρώω',
αρόντου 'ροκανίζω, τρώω'. ΣΥΝΘ. *παραμᾶκου*, *καταμᾶκου*.

[Από το λατ. *manduco*, ιταλ. *mangiare*. Στα ΚΒ *μάντζᾶ* 'φαγητό'.]

Μαλιότου (το) 'μάλλινο, χοντρό πανωφόρι με κουκούλα (*κᾶτσούλᾶ*),
υφασμένο στον αργαλειό' *Ἄρε μούλτᾶ αρκουᾶρε, αρκάσι μαλιότλου πρι*
τίνε; 'έχει πολύ κρύο, έριξες επάνω σου το μαλλιώτο;'. Στο μαντάνι το
υφαντό πυκνώνει και γίνεται αφράτο και χνουδωτό. Την παραμονή
των Χριστουγέννων τα παιδιά, και εκείνα που δεν είχαν, φρόντιζαν να
προμηθευτούν και να φορέσουν μαλλιώτα για τα Κάλαντα (*Κόλιντι*).
"Μετά ποιμένων δοξολογούντες". Το μαλλιώτο ήταν το καθημερινό
πανωφόρι των κτηνοτρόφων στις δημόσιες εμφανίσεις τους. *Μαλιότου*
πικουρέσκου 'κτηνοτροφικό μαλλιώτο'. Συνήθως είχαν δυο, ένα
επίσημο και ένα καθημερινό. *Ντᾶ νι μαλιότλου ντι ακλό σι έσου μ*
πᾶζᾶρε 'δώσε μου το πανωφόρι από εκεί να βγω στο παζάρι'. Σήμερα
σχεδόν δεν φοριέται. *Γκᾶμιτζέλᾶ* λέγεται το μαλλιώτο με ψευτομάνικα,
που ήταν επίσημο ένδυμα (*πισλί*). Διασώζεται μόνο στις παλιές
φωτογραφίες και σήμερα το φορούν οι τσολιάδες της προεδρικής
φρουράς. ΣΥΝ. *τᾶλᾶγάνε, κουντούσου*.

[*Μαλλί, μαλλιαρός*. Πρβ. το αρχ. *μαλλός* 'μαλλί', *μαλλωτός*
'μαλλιαρός'. "Μαλλωταί δοραί", δέρματα με το μαλλί τους.
"Περιήλθον εν μηλωταίς, εν αιγείοις δέρμασι" (Πράξεις των
Αποστόλων). *Μηλωτή*, δωρ. *μαλωτή* 'ακατέργαστο δέρμα προβάτου
με το μαλλί του'. Στο Λιβάδι το μαλλιώτο λέγεται και *τᾶλᾶγάνε* και
κουντούσου (*κοντός*), γιατί έτσι αντιδιαστελλόταν από την πολύ
μακριά κάπα που λέγεται *τᾶμπᾶρε*. Ποια λέξη άραγε είναι η
παλαιότερη και κάτω από ποιες ιστορικές συνθήκες και γλωσσικές
επιδράσεις βρέθηκαν στο σώμα της ΚΒ; Η λέξη *τᾶλᾶγάνε* ίσως
προέρχεται από την αλβ. *tallagane*, σερβ. *talagan*. Στο Μέτσοβο τη
λένε *τυλιγάν*. Ο Μπόγκας υποστηρίζει ότι προέρχεται από το *τυλίγω*.
Οι λέξεις *μαλλιώτο* και *κουντούσια* υπάρχουν και στο λεξιλόγιο της
Δυτ. Μακεδονίας. Στο Βόιο *μαλάτα* 'προβατίνα με άφθονα μαλλιά'.]

Μᾶμίε (η) ‘πρακτική μαμή, μαία’. *Ακάρι νου αντούτσι αμίντε μᾶμία ντι ν χουᾶρᾶ*; ‘ποιος δεν θυμάται τη μαμή του χωριού;’. Πρακτική γιατρίνα που με την πρόοδο της επιστήμης άρχισε να χάνει το κύρος της και την επιρροή της στις γυναίκες που αναζητούσαν και εμπιστεύονταν περισσότερο τους σπουδαγμένους γιατρούς. Το Λιβιάδι είχε ντόπιους γιατρούς ήδη από τον 19^ο αι. (Αστερίου, Σακελαρόπουλος και αργότερα Νίτσης, Γεωργιάδης, Πόδας, Φαρμακιώτης κ.ά.). *Μάια αλ Γκαρέλι, μάια Θόδα, ούνᾶ μπάνᾶ ἰαρά μᾶμίε ν χουᾶρᾶ* ‘η γιαγιά του Γκαρέλη, η γιαγιά Θόδου, μια ζωή ήταν η μαμή του χωριού’. Πρακτική μαμή που άφησε όνομα, όπως και η γιαγιά Γκανούλα, για τη δεξιοτεχνία και την ανθρωπιά της. Ξεγέννησε δυο γενιές παιδιών. Υπόδειγμα σοβαρότητας, υπευθυνότητας και καθαριότητας. Ήταν η μόνη με την οποία συνεργαζόταν ο γιατρός ο Νίτσης, γιατί της είχε απόλυτη εμπιστοσύνη. *Νου κιντούι βᾶρᾶ φισόρου* ‘δεν έχασα κανένα παιδί’, έλεγε. Για κάθε παιδί που γεννιόταν έφερνε ένα ευχάριστο άγγελμα στην οικογένεια και για όλα τα παιδιά είχε τον καλό λόγο. *Έχει όλα τα τσέρκια*, έλεγε για τα παιδιά που γεννιόταν με αρτιμέλεια. Κράτησε στα χέρια της πολλές και καινούριες ζωές που σπαρταρούσαν. Στήριξε με τη γνώση, την ευαισθησία και την ανθρωπιά της τις λεχώνες. Τους μάθαινε στην αρχή την τέχνη του φασκιώματος, την τακτική και τις υποχρεώσεις τους. Μόλις τα νεογέννητα έβλεπαν το φως της ημέρας και ελευθερώνονταν από τον ομφάλιο λώρο, τα τύλιγαν σφιχτά στις φασκιές για να “ισιώσουν τα ποδαράκια τους” και να πάρει το κορμί καλή φόρμα, όπως πίστευαν. Γνώριζαν όμως τα δεσμά της ζωής απο τα πρώτα λεπτά κιόλας. Κάθε φορά που βλέπει κανείς στις τοιχογραφίες τον φασκιωμένο Χριστό, θυμάται το πρώτο μαρτύριο των αθώων μωρών. Μεγάλο το χωριό και πολλές οι ανάγκες – οι άνθρωποι τότε γεννούσαν πολλά παιδιά – γι’ αυτό και οι δυο μαμές δύσκολα προλάβαιναν. Μέρες και νύχτες ανέβαιναν και κατέβαιναν τα δύσκολα σοκάκια του με τα χιόνια και τους πάγους. Η μαμή ήταν το άγραφο και κινητό ληξιαρχείο της κωμόπολης και η πιο έγκυρη πηγή, όταν κήκαν τα αρχεία της Κοινότητας από τους ναζί. Η γιαγιά Γκαρέλη ήταν το σεβαστό πρόσωπο της κάθε οικογένειας. Γνώριζε και τα μεγάλα και εφτασφράγιστα μυστικά τους. *Βα αμίντᾶ μγκεᾶρια, κουγία σι*

στριγκάμου μαμία, μάια αλ Γκαρέλι 'θα γεννήσει η γυναίκα, γρήγορα να φωνάξουμε τη μαμή, τη γιαγιά του Γκαρέλη'. Όταν έφτανε η ώρα να γεννήσει η επίτοκος, στο σπίτι σήμαινε συναγερμός. Η μαμή είχε το γενικό πρόσταγμα. Απομακρύνονταν τα παιδιά από το σπίτι – η γέννα γι' αυτά έπρεπε να παραμείνει ένα μυστήριο – οι άντρες πήγαιναν σε γειτονικό σπίτι – δεν έπρεπε να είναι παρόντες – και περίμεναν το ευχάριστο άγγελμα. Γιαγιάδες, συγγενείς και γειτόνισσες συγκεντρώνονταν στο σπίτι, ενθάρρυναν με ιστορίες την επίτοκο και ετοίμαζαν όλα τα απαραίτητα για τη γέννα και το μωρό. Έγκυες και ανύπαντρες κοπέλες δεν επιτρέπονταν να παρευρίσκονται. Υπήρχαν πολλές προλήψεις. Όλο το τελετουργικό της γέννας τηρούνταν κατά γράμμα. Φιτσόρλου ισά πρότου, λι άρε τούτι 'το παιδί γεννήθηκε σε άριστη κατάσταση, αρτιμελές', ανάγγελνε στους οικείους με χαρά και ικανοποίηση που τα κατάφερε. Στα παιδιά αργότερα έλεγαν λου αντούσι μάια ντι του κάρουτε 'το έφερε η γιαγιά από την καρούτα του μύλου'.

Για σαράντα μέρες η μαμή έκανε το μπάνιο του μωρού με το μοσχοσάπουνο της εποχής εκείνης. Ου ασκουτουρά λιχράνα 'τίναξε τη λεχώνα'. Την έπιανε από το πόδι και την τίναζε για να έλθει, όπως πίστευαν, η μήτρα στη θέση της. Η μαμή έκοβε τον λώρο και μια καινούρια ζωή άρχιζε αυτοδύναμα την πορεία της. Στη λαϊκή παράδοση η μαμή – μπάμπω – είναι κάτι σαν ιερό πρόσωπο, της αποδίδουν τιμές και γιορτάζουν τη γιορτή της μπάμπως. Ένας εκατοχρονίτης Λιβαδιώτης που δεν θυμόταν πότε γεννήθηκε (κούντου σι αμιντά) απαντούσε σε εκείνους που τον ρωτούσαν: σι ντριμπάτσι μαμία σι μούμα νι 'να ρωτήσετε τη μαμή και τη μάνα μου'. Αμιντάράκου μάια αλ Γκαρέλι 'γέννησαν με τη γιαγιά, τη μαμή του Γκαρέλη', έλεγαν. Η φήμη της γιαγιάς Θόδου είχε ξεπεράσει τα όρια του χωριού. Τη μετακαλούσαν και στα κοντινά χωριά (Δολίχη, Σαραντάπορο). Ξεγεννούσε και στα μαντριά. Δυο άλλες μαμές ήταν με το όνομα, μάια αλ Φότι, Τίνα αλ Γκανούλα. Νεότερες ήταν μάια αλ Κουλουβό και μάια αλ Γκρίζου. ΠΑΡ. σι ντούσι τ' μαμίε σι αρμάσι λιχράνά 'πήγε για μαμή και έκατσε για λεχώνα'. Λέγεται για εκείνον που στρογγυλοκάθεται

κάπου και αργεί, ξεχνάει να επιστρέψει. Μάμος λέγεται ο γυναικολόγος.

[Από το μαμή, μαία. Στα ελνστ. χρόνια μάμμη 'γιαγιά'.]

Μάνα (η) 'χέρι'. Κου μάνλι αέστι κρισκούι φουμεάλια 'με αυτά τα χέρια μεγάλωσα την οικογένειά μου'. Κου τσίντζιλι τζιάντιπλι ντι μάνᾶ όμλου αντρά θάματι 'με τα πέντε δάκτυλα των χεριών ο άνθρωπος έκανε θαύματα'. Λι ακάτσᾶ μάνᾶ ντι τούτι 'πιάνει το χέρι του από όλα, κάνει όλες τις δουλειές'. Έκφρ. νου νι ντεάντι ντι μάνᾶ σι τρέκου 'δεν μου δόθηκε η ευκαιρία, δεν μου ήταν βολικό να περάσω'. Άρε μάνᾶ 'κλέβει', σημαίνει και 'δέρνει'. Σι ακᾶτσᾶρά του μάνι 'πιάστηκαν στα χέρια, μάλωσαν'. Ντεάντιρά μάνλι 'έδωσαν τα χέρια, συμφιλιώθηκαν'. Ιάστε του μάνᾶ ατά τσι βα φάτσι 'είναι στο χέρι σου τι θα κάνεις'. Λου μπαγκᾶ του μάνᾶ 'τον έβαλε στο χέρι'. Τον καταχρέωσε, τον έκανε υποχείριό του, τον ξεζούμισε'. Λι μπᾶγκᾶ μάνᾶ 'της έκανε έρωτα'. Λι αρκᾶ ούνᾶ μάνᾶ ντι φούστι 'της έδωσε ένα χέρι ξύλο'. Διτσίνλι νι ντεάντιρά ούνᾶ μάνᾶ 'οι γείτονες μας έδωσαν ένα χέρι βοήθειας'. Μουτάσι μάνᾶ πρι μίνε; ε, νου χίι του καλέμε 'σήκωσες χέρι πάνω μου; ε, δεν είσαι στα λογικά σου'. Κούμου βα μι ντούκου κου μάνλι γκοᾶλι; 'πώς θα πάω επίσκεψη με άδεια χέρια, χωρίς δώρα;'. Ισᾶ ναφουᾶρά πάτρου μάνι 'είχε ευκοιλιότητα τέσσερις φορές'. Πᾶλικάρου 'αντίχειρας', τζιτζιτίκου 'δαχτυλάκι'. Τζιτζιτίκλου σι τρουντουεᾶσκᾶ, λι αντρεᾶτζι τούτι 'το δαχτυλάκι του να κουνήσει τα διορθώνει, τα τακτοποιεί όλα'. Μᾶνούκλιου 'δεμάτι, μανούκλι'. Μᾶνάρου 'λαβή μαχαιριού, ξίφους'. Μᾶνικᾶ 'μανίκι'. Βα λου φάκου μᾶνικᾶ ντι τᾶμπᾶρε; 'θα τον κάνω μανίκι στην κάπα μου;'. Όταν κάποιος είναι ανάξιος και κανείς δεν έχει υποχρέωση να τον βοηθήσει.

[Από το λατ. manus 'χέρι'.]

Μᾶνάρου (το) 'μανάρι, θρεφτάρι, οικόσιτο αρνάκι ή κατσικάκι με τα σκουλαρίκια στο λαιμό που προοριζόταν για τον πασχαλινό οβελία'. Τ' Πάστι βα τᾶλιέμου μᾶνάρλου 'το Πάσχα θα σφάξουμε το μανάρι'. Είχε τις ιδιαίτερες φροντίδες της οικογένειας και ιδιαίτερα των παιδιών που το βοσκούσαν παλαιότερα στην πλαγιά με τις ακακίες, απέναντι από τον Πολέζο, και σε άλλες περιοχές. Αναπτυσσόταν μεταξύ τους μια ισχυρή συναισθηματική σχέση και η απώλειά τους

ήταν πόνος ψυχής. Του έκαναν στο μέτωπο ένα κόκκινο σταυρό και του φορούσαν στο λαιμό μια κόκκινη κορδέλα, σημεία της αναμενόμενης θυσίας του. *Αβεάμου ούνου μανάρου καλέσου τσι νου πότου σι αργκάσάσκου* 'είχαν ένα μανάρι καλέσο που δεν μπορώ να ξεχάσω'. Μεταφορ. δηλώνει έναν πειθήνιο και άβουλο άνθρωπο χωρίς προσωπικότητα, που άγεται και φέρεται. *Λου τράτζι ίου βα κα μανάρου* 'τον τραβάει όπου θέλει σαν μανάρι'. *Μανάρου* και *μανάρικου* είναι θωπευτική προσφώνηση για τη δήλωση στοργής και ερωτικού πόθου σε αγαπημένο πρόσωπο. *Μανάρου* 'λαβή μαχαιριού και το ατσάλι που χτυπούσαν με το στουρνάρι για να ανάψει η ίσκα'. Απαραίτητο εξάρτημα κάθε κτηνοτρόφου για το άναμμα της φωτιάς με φυσικά μέσα. Το έδεναν με ένα σχοινί στη μέση τους μαζί με το μαχαίρι (*κατσούτου*) και το ξύλινο κουτάλι (*λίγκουρά*).

[Από το λατ. *manuarius* (*manus* 'χέρι') που σημαίνει το ζώο που τρέφεται με το χέρι και μεταφορ. είναι του χεριού μας. Κατά τον Μπαμπινιώτη από το *αμνάριον*, υποκορ. του *αμνός*.]

Μάνε (επίρρ.) 'αύριο'. *Τ' άστατζά ασκάπάμου, μάνε βα βιντέμου* 'για σήμερα τελειώσαμε, αύριο θα δούμε'. *Ακάρι σι τσι βα ντα μάνε Ντουμνιτζάουλου;* 'ποιος ξέρει τι θα δώσει αύριο ο Θεός;'. *Φούγκου τζίλιλι, τρικού αέρι, βα τρεάκσ σι μάνε* 'φεύγουν οι μέρες, πέρασε το χτες, θα περάσει και το αύριο'. *Τσι λούκρι αβέμου τ' μάνε;* 'τι δουλειές έχουμε για αύριο;'. Έκφρ. *νέστι τσι πότσι σι αντάρι άστατζά νου αλάσά τ' μάνε* 'κάτι που μπορείς να κάνεις σήμερα μην το αφήνεις για αύριο'. *Μάνε αλάντá* 'μεθαύριο'. ANT. *αέρι* 'χθες', *αέρι αλάντá* 'προχθές'. *Αέρι σεάρά* 'χθες το βράδυ'. *Ντίκου σεάρά* 'αποβραδís'.

[Από το λατ. *mane*, *αέρι* (λατ. *heri*).]

Μάντζά (η) 'φαγητό'. *Μάντζα τσι αντράσι νου σι μάκá* 'το φαγητό που έκανες δεν τρώγεται'. *Φιτσόρλι βόρου μάντζά τα σι κρεάσκá* 'τα παιδιά θέλουν φαγητό για να μεγαλώσουν'. Καθημερινή έγνοια της νοικοκυράς είναι *τσι μάντζá βá αντράμου άστατζά;* 'τι φαγητό θα κάνουμε σήμερα;'. Ιδιαίτερη φροντίδα υπάρχει για τους μουσαφίρηδες και για τέτοιες ώρες ανάγκης φυλάσσεται στο κατώι το καλύτερο. Δεν έπρεπε να ντροπιαστεί το νοικοκυριό τους. Ονομαστές είναι οι πίτες: η κρετατόπιτα της Πρωτοχρονιάς, οι τυρόπιτες και οι χορτόπιτες με

πολλά φύλλα (πιτουροάνε), οι γαλατόπιτες, οι κολοκυθόπιτες και οι μελιτζανόπιτες (ντι κουρκουμπέτᾶ, ντι πιτράτζᾶνι). Είναι και οι πρόχειρες, της στιγμής. Η πίτα με προζύμι (πίτᾶ ντι αλουάτου) με μπόλικο τυρί και βούτυρο και η χτυπητή – λεπτή και χωρίς προζύμι – με βούτυρο και τυρί (μπᾶτούτᾶ). Συνηθισμένο έδεσμα ήταν η τζάμα, το κουλεάσου και το Μπλᾶγκᾶντάνου. Στα δύσκολα χρόνια έσωσαν τον κόσμο οι πλατσίντες με χόρτα και καλαμποκάλευρο και οι τσουκνιδόπιτες που παρασκευάζονταν με ελάχιστο ή καθόλου λάδι. Το έριχναν με το πηρούνι (κου πιγκεάουα). Ήταν ευτυχείς, όταν υπήρχε ο τραχανάς και το πληγούρι. Τα λαχανικά (ζᾶρζᾶβάτι) τα συντηρούσαν στο κατώι, το φυσικό ψυγείο, όλο τον χρόνο. Εκεί, σε μεγάλο κιούπι, συντηρούσαν και τον καβουρμά από το χριστουγεννιάτικο χοιρινό. Τα ψητά κρέατα παλαιότερα ήταν μόνο για τις μεγάλες γιορτές, τους γάμους και τα πανηγύρια. Το πιο επίσημο φαγητό ήταν και είναι το ρόστο, κοκκινιστό με μπόλικά μυρωδικά (βλ. αρόστου).

Το συνηθέστερο φαγητό ήταν η πατάτα. Το Λιβάδι ήταν γνωστό κέντρο παραγωγής άριστης ποιότητας πατάτας. Η ορεινή πατάτα (ντι λα μούντε) παρασκευαζόταν με δέκα τουλάχιστον τρόπους. Η μεγάλη ποικιλία των φαγητών της είχε και έχει ασύγκριτη γεύση. Η τηγανιτή (τιγᾶνσίτα) σε στρογγυλές φέτες, η ροδοκόκκινη, είναι λιχουδιά. Την κλέβεις και από το πιάτο του αδερφού σου και από το διπλανό τραπέζι. Η πατάτα γιαχνί και η πατάτα ριγανάτη με την άσπρη σάλτσα και τα σχέδια πάνω με πιπέρι και καμένο λάδι είναι πρόκληση. Η ψητή στο τζάκι ανοίγει την αχνιστή καρδιά της και κατακτά την όσφρηση και την όραση. Γεμίζει το στομάχι με ζεστασιά. Πᾶτάτα ντι Λιβάδε σι μαῤκᾶ φᾶρᾶ ντι λάδε ‘η πατάτα στο Λιβάδι τρώγεται χωρίς λάδι’. Οι παραδοσιακές συνταγές για το μαγείρεμά της κρύβουν εκπλήξεις. Κλασικά φαγητά της πατάτας υπάρχουν σχεδόν και σε κάθε κουλτούρα του πλανήτη. Ευτυχισμένη η ώρα που κάποτε από το Περού και τους Ίνκας, έφτασε δια μέσου της Ιρλανδίας στην Ευρώπη. Πᾶτάτᾶ μαράτᾶ! ‘καημένη, καλή μου πατάτα!’, λένε. Οι νοικοκυρές δεν ήξεραν μόνο τον σημερινό πουρέ, ήξεραν όμως και απολάμβαναν πᾶτάτᾶ ζουλιζίτᾶ, ζουληγμένη πατάτα. Αβεάμου αρᾶέου ντι πᾶτάτᾶ

ζουλιζίτᾱ! 'είχαμε επιθυμία για ζουληγμένη πατάτα!'. Έτσι είπαν, όταν τους πρόσφεραν πουρέ. Η φᾱρᾱνᾱρσα (φᾱρίνᾱ ᾱρσᾱ 'καμένο αλεύρι'), η γνωστή σάλτσα, σερβίρεται με διάφορα φαγητά, πατάτες, κεφτέδες, στην ανάγκη όμως τρωγόταν και σκέτη. Ένα εύγεστο, καλό φαγητό ήταν και ο ξηρός μπακαλιάρος. Έφτανε από τη Νορβηγία στο Λιβᾱδι και παραδόξως ήταν σχετικά φτηνός. Τηγανιτός ή με φᾱρᾱνᾱρσα για να φθοράει ήταν ένα πολύ καλό γεύμα. Άλλο ψᾱρι παλαιότερα δεν έφτανε στο χωριό. Τα μπακάλικα μύριζαν ελιές και μπακαλιάρο. Τα χριστουγεννιάτικα γιαπράκια και τα πασχαλινᾱ μπατσιαβούσια (πηχτή μαγειρίτσα) είναι η σπεσιαλιτέ των ημερᾱν. Χρησιμοποιούσαν αρκετά μπαχαρικά, είδος πολυτελείας παλαιότερα, γιατί πίστευαν ότι καλό φαγητό χωρίς μπαχαρικά δεν γίνεται. Οι γιαγιάδες ξέρουν πότε και γιατί χρειάζεται το κάθε μπαχαρικό.

Η φαντασία και η μαστοριά της νοικοκυρᾱς θριάμβευε. Όταν μαγειρεύεις γι' αυτούς που αγαπᾱς, το φαῖ γίνεται πιο νόστιμο, λένε. Το να μαγειρεύει η νοικοκυρᾱ καλό φαγητό και να το προσφέρει είναι πράξη αγᾱπης. Μέσα στο οικογενειακό και φιλικό περιβάλλον αναπτύσσεται μια σχέση δημιουργική που διαρκεί. *Ατσέμου αμίντε μάντζα αλί μούμα νι, αλί μάια νι* 'θυμόμαστε το φαγητό της μητέρας μου, της γιαγιάς μου'. Το καλό φαγητό ήταν και είναι το μέτρο καταξίωσης της καλής νοικοκυρᾱς. Βγαίνει η φήμη της στο χωριό. *Μάντζα αλί Όπε νου σι τζῖτσι, ᾱλτᾱ σᾱί* 'το φαγητό της Καλλιόπης δεν λέγεται, ᾱλλο είδος'. Η γλώσσα της γεύσης είναι οικεία, φιλική, αναπτύσσει καινούριους δεσμούς. Είναι διεθνής. Τη μαγειρική τη μαθαίνει η νέα νοικοκυρᾱ από τη μητέρα της, τις φίλες και τις γειτόνισσες. Δίπλα στην πεθερᾱ η καινούρια νύφη κάνει ένα σεμινᾱριο για να μυηθεί στα αγαπημένα φαγητά του συζύγου της. Ο γιος παραμένει εξαρτημένος από τα φαγητά της μητέρας του. *Άμου αμβιτσᾱτᾱ μούλτι ντι μούμα νι σι ντι σᾱάκρα νι* 'έχω μάθει πολλά από τη μάνα μου και την πεθερᾱ μου'. *Ου μᾱκᾱρᾱ μάντζα τούτα, νου ᾱλᾱσᾱρᾱ τσιβά, ου αρνίρᾱ* 'το έφαγαν ᾱλο το φαγητό, δεν ᾱφησαν τίποτε, το σκούπισαν'. Η μαγειρική του Λιβᾱδίου είναι σχεδόν ᾱμοια με εκείνη της Δυτ. Μακεδονίας και της Ηπείρου. Οι σχέσεις με αυτές τις περιοχές δεν ήταν μόνο πνευματικές και εμπορικές.

Στα μεταπολεμικά χρόνια υπήρχε στο χωριό ένα και μοναδικό εστιατόριο, εκείνο του Μπαρμπα-Λάζου Προκόβα που φημιζόταν για το σπιτικό φαγητό. Σήμερα υπάρχουν περισσότερα. Τελευταία (2002) ο Συνεταιρισμός Γυναικών στο “Σοφρά” του, το εστιατόριό του, ξανάφερε τις γεύσεις των πατροπαράδοτων σπιτικών φαγητών του Λιβαδίου, τις σπεσιαλιτέ του χωριού. Γεύσεις και μυρωδιές αλλοτινές, γεύσεις της πατρίδας που γαργαλούν τον ουρανίσκο. Λέγεται πως όλοι οι πολιτισμοί άρχισαν από τις γεύσεις. Και τα φαγητά έχουν πολλά να μας πουν. Μας θυμίζουν έναν άλλο τρόπο μαγειρέματος και ζωής. ΕΠ. Μάντζος, Μάντζιαρης.

[Από το ΚΒ *μάκου* ‘τρώω’ < λατ. *maduco*, ιταλ. *mangiare*.]

Μάντρα (η) ‘ευρύς χώρος, χωρίς περίφραξη όπου βόσκουν τα πρόβατα’. Απλώνεται σε αρκετά στρέμματα και συνήθως ήταν ιδιοκτησία των κτηνοτρόφων. Δεν υπήρχαν κτίσματα μέσα, παρά μόνο κάποια πρόχειρη αχυροκαλύβα για να προστατεύονται οι βοσκοί από κακές καιρικές συνθήκες. *Κάτζούρᾱ μούλτσι λούκι λα μάντρα σι μακάρᾱ ντόι τρέι νέλι* ‘έπεσαν πολλοί λύκοι στη μάντρα και έφαγαν δυο τρία αρνιά’. *Κάνλι χᾱρνιά μάντρα τζούᾱ νράπτε* ‘τα σκυλιά φύλαγαν τη μάντρα μέρα νύχτα’. *Αφούρλι κάλκάρᾱ μάντρα αλ Ντίνα σι αφουράρᾱ ντόι μπιρμπέτσι* ‘οι κλέφτες πάτησαν τη μάντρα του Ντίνα και έκλεψαν δυο κριάρια’. Στα μεσαιωνικά χρόνια σήμαινε και μοναστήρι. *Αρχιμανδρίτης* ‘πρώτος στο ποίμνιο των Χριστιανών’. Στα νεοελλ. σημαίνει περιφράξεις διάφορες, αποθηκών, οικοπέδων. Έχει και αρκετές άλλες σημασίες. ΤΟΠ. *Μιντριμέλιου* (η μάντρα του Μέλιου).

[*Μάντρα*, αρχ. *μάνδρα* ‘περικλεισμένος χώρος για άλογα’ > ελνστ. *μάνδρα για πρόβατα*.]

Μᾱξούλε (η) ‘προϊόν, εισόδημα, κυρίως από την κτηνοτροφία, από τα γαλακτοκομικά’. *Αλέψου μπούνᾱ μᾱξούλε έστανου* ‘διάλεξα, είχα φέτος καλά γαλακτοκομικά προϊόντα’. *Αντράι μα μπούνλου κάσου* ‘έκανα το καλύτερο τυρί’. *Πικουράρλου ου άρε καμάρᾱ* ‘ο κτηνοτρόφος το έχει καμάρι’. *Κου μᾱξούλια τσι αβεάμου άέστου άνου* *πᾱλτίι μπόρτζα* ‘με τα προϊόντα που είχα αυτή τη χρονιά πλήρωσα τα χρέη’. *Αρμουζεάστι μᾱξούλε ντι λάργκου* ‘μυρίζει γαλατίλα από μακριά’.

[Από το τουρκ. mahsul.]

Μαράτου (επίθ.) ‘καημένος, κακομοίρης, φουκαράς, ταλαίπωρος, έρμος’. *Μαράσλι φισσόρλι τσι πᾶτσᾶρά!* ‘τα κακόμοιρα τα παιδιά τι έπαθαν!’. *Μαράτα φεάτα, αντισί κου μπᾶρμπάτλου ατσέλου* ‘το κακόμοιρο το κορίτσι, έμπλεξε με αυτόν τον άντρα’. *Κούντου ασκᾶπᾶ πόλεμλου, ι τουρνάρά μαράσλι τζόνιλι ν χουάρά* ‘όταν τελειώσε ο πόλεμος επέστρεψαν στο χωριό τα καημένα τα παλικάρια’. *Πᾶτάτᾶ μαράτᾶ!* ‘έρμη, ευλογημένη πατάτα!’. Η μεγάλη παραγωγή πατάτας έσωσε το χωριό στον Πόλεμο και την Κατοχή. Ήταν το αγαπημένο και συνηθισμένο φαγητό των κατοίκων. *Βα κρέπου λάια, μαράτα* ‘θα σκάσω η μαύρη, η καημένη’. ΣΥΝ. *σκρουμάτου* ‘καμένος, καφερός, ταλαίπωρος’. *Δίστιχου, λάιου σι κόρμπου, δόλιου, άτιχου, αρουτζινάτου, στουχινάτου.*

[Κατά τον ΝΙΚ. από το λατ. male habitus ‘δυστυχής, ταλαίπωρος’, ιταλ. malato, ισπ. malato. Ο ΡΑΡ. δεν ετυμολογεί τη λέξη και αναφέρει το ΤΟΠ. Στο *Μαράτο*. Στην Ήπειρο *μάρα* ‘πόθος, καημός’ (μαραίνομαι) (Μπόγκας).]

Μάρε (επίθ.) ‘μεγάλος’. *Έλου ιαρά μούλτου μα μάρε ντι νᾶσᾶ* ‘εκείνος ήταν πολύ μεγαλύτερος από αυτή’. *Ντουμνιτζᾶουλου ιάστε μάρε* ‘ο Θεός είναι μεγάλος’. *Στᾶ-Μαρία τσια Μάρια* ‘η Παναγία η μεγάλη, του Δεκαπενταύγουστου’. *Σᾶπτάμᾶνᾶ Μάρε, Τζόι Μάρε* ‘Μεγάλη Εβδομάδα, Μεγάλη Πέμπτη’. *Ταταμάρε* ‘Θεός’. *Μάρε αφισκάμε, βα νι μᾶκᾶ τούτσι* ‘μεγάλη λαιμαργία, θα μας φάει όλους’. Έκφρ. *σι φάτσι τ’ μάρε* ‘κάνει, παριστάνει τον σπουδαίο’. *Ου τζᾶσιρά μᾶρλι σι βα ου αντᾶρά* ‘το είπαν οι μεγάλοι, η εξουσία και θα γίνει’. *Ιάστε κάπου μάρε* ‘είναι σημαντικός, σπουδαίος άνθρωπος, μεγάλο κεφάλι’. *Μᾶρι λούκρι* ‘μεγάλα, σπουδαία πράγματα, μεγαλεία’. Λέγεται και ειρωνικά, όταν πρόκειται για ασήμαντα πράγματα. *Άρε μᾶνι μᾶρι* ‘είναι μακρυχέρης, κλέβει’. *Νου τζᾶ μάρε γκράιου* ‘μην λες μεγάλη κουβέντα’. *Άρε μάρε ιδέε τ’ έλου* ‘έχει μεγάλη ιδέα για τον εαυτό του’. *Χᾶ μάρε!* ‘είσαι μεγάλος!’. Λέγεται ειρωνικά. *Άμου μάρε σικλέτε, ζόρε* ‘έχω μεγάλη στενοχώρια, ζόρι’. *Νι αφλά μάρε ταξιράτε* ‘μας βρήκε μεγάλη συμφορά’. Έχει όλες τις σημασίες του ελλην. μεγάλος. *Μᾶρέσκου (ρ)* ‘μεγαλώνω’. *Κούτου μᾶρέστι (κρέστι), γκλᾶρέστι, ζουρλέστι* ‘όσο

μεγαλώνεις, γίνεσαι ανόητος, τρελός'. *Mǎrξάτσǎ* 'αλαζονεία, περηφάνια'. *Mǎϊράτσǎ* 'γυναίκα νεαρής ηλικίας που ξέρει όμως πολλά και φέρεται σαν μεγάλη'. Ίσως η λέξη να προέρχεται από το μάε 'γριά'. ΣΥΝ. *λούγκου*, *ανάλτου*. ΑΝΤ. *νίκου*, *σκούρτου*, *τσιλιμπίθρǎ*. ΠΑΡ. *νικά* *πατλιάου* *μάρε* *λιόπουρου* 'μικρή πατημασιά, μεγάλος λαγός'.

[Από το λατ. *mas*, *-aris* 'αρσενικός'. Ίσως και από το λατ. *magor* 'μείζων' που πέρασε στις νεολατινικές γλώσσες.]

Μǎρίτου (ρ) 'παντρεύω (για γυναίκα)'. *Μι* *μǎρίτου* 'παντρεύομαι'. *Ντουμίνικα* *τσι* *γίνι* *μǎρίτου* *φεάτα* *αμεά* 'την Κυριακή που έρχεται παντρεύω την κόρη μου'. *Τάτα* *νου* *βα* *σι* *ντα* *φεάτα* *λα* *ατσέλου*, *νου* *βα* *σι* *ου* *μǎρίτǎ* 'ο πατέρας δεν θέλει να δώσει την κόρη σε εκείνον, δεν θέλει να την παντρέψει'. *Νου* *σι* *μǎρτǎ* 'δεν παντρεύτηκε, είναι άγαμη'. *Ας* *χίμπǎ*, *μπουλάκιμου* *σι* *ι* *μǎρίτǎ* *αέστου* *άνου* *φεάτα* *νι* 'ας είναι, μακάρι να παντρευτεί η κόρη μου αυτή τη χρονιά'. *Κα* *μπούνι* *πǎρίντσι* *μǎρτάρǎ* *τούτσι* *φισόρλι* *τα* *σι* *αντάρǎ* *φουμεάλε* 'σαν καλοί γονείς πάντρεψαν όλα τα παιδιά για να κάνουν οικογένεια'. *Μǎρτάι* *φεάτα* *σι* *λουάι* *τζίνιρε* *ν* *κάσǎ* 'πάντρεψα το κορίτσι και πήρα σώγαμπρο'. *Σι* *μǎρτάρǎ* *κου* *τριάδǎ* 'παντρεύτηκαν με το έθιμο της τριάδας'. Συνηθιζόταν παλαιότερα η παντρεία με τριάδα. Οι μεγαλοκοπέλες (εικοσιπέντε χρόνων και άνω) ήταν ένα πρόβλημα μεγάλο για την οικογένεια, όπως και εκείνες που είχαν κάποιο ελάττωμα (κυρίως σωματικό). Θα παντρεύονταν οι άνδρες, θα έφερναν νύφες στο σπίτι και θα αποκτούσαν παιδιά και τότε η θέση της ανύπαντρης γυναίκας θα ήταν πολύ δύσκολη. Έτσι τρεις άντρες οικογενειών που είχαν το πρόβλημα αποφάσιζαν να παντρευτούν τρεις γυναίκες με τον όρο ότι τρεις άλλοι άντρες θα παντρεύονταν τις αδελφές τους. Οι άντρες συνήθως αδικούνταν. Παντρεία με το στανιό, με παζάρια και συμβιβασμούς. Εδώ και αρκετά χρόνια τέτοιοι γάμοι δεν γίνονται. *Μǎρτάρε* 'γάμος γυναίκας'. *Νικά* *ιάστε* *νικά* *σι* *νου* *ιάστε* *τ'* *μǎρτάρε* 'είναι μικρή ακόμη και δεν είναι για παντρεία'. *Μǎρτάτου* 'παντρεμένος'. *Σι* *αφλά* *μǎρτάτǎ* 'βρέθηκε παντρεμένη'. Το λένε κυρίως για τις μεγαλοκοπέλες. Για τον άντρα λένε *ανσόρου* (βλ. *ανσόρου* και *χαράου*). Χάθηκε εδώ και καιρό η διάκριση και το

μαῤίτου λέγεται και για τους άντρες. ANT. νιμαῤτάτου/ᾶ. Αρμάσι νιμαῤτάτᾶ ‘έμεινε άγαμη’.

[Από το λατ. marito ‘παντρεύω’ που πέρασε σε όλες τις νεολατινικές γλώσσες.]

Μᾶρλέσκου (ρ) ‘ερωτοτροπώ, ζευγαρώνω, σέρνομαι (για ζώα)’. *Μι μαῤλέσκου* ‘συνουσιάζομαι, ζευγαρώνω’. *Σι μαῤλίρᾶ ὀλι* ‘ζευγάρωσαν τα πρόβατα κατά την εποχή του οργασμού’. Μετά το ζευγάρωμα οι κτηνοτρόφοι απομονώνουν τους επιβήτορες, τα κριάρια (*μπιρμπέτσι*) και τα τραγιά (*τσᾶκι*) σε ξεχωριστό χώρο, έως ότου γεννήσουν τα θηλυκά. Κάποιοι κτηνοτρόφοι, για να γονιμοποιηθούν τα θηλυκά τους με γερή ράτσα κριαριών και τραγιών, δανείζονται από άλλους και πληρώνουν τα *μαρκαλιστικά*. *Μπιρμπέκλου τσι άμου ἰάστε ντι μπουῖνᾶ ντᾶμάρε* ‘το κριάρι που έχω είναι από καλό νταμάρι’. *Μᾶρλιτούρᾶ* ‘εποχή του ζευγαρώματος’. Στη Θεσσαλία *μαρκάλος*.

[Κατά τον ΝΙΚ. είναι σλαβικής προέλευσης. Ίσως από το αλβ. *meer* ‘επιβαίνω στο θηλυκό’ + *kal(ë)* ‘άλογο’. Πρβ. τα νεοελλην. *μαρκαλώ, μαρκαλίζω, μαρκάλισμα*.]

Μᾶσκου (ρ) ‘δαγκώνω’. *Μι μαῤσκάρᾶ κᾶνλι* ‘με δάγκασαν τα σκυλιά’. *Πᾶνῖα ατσιᾶ νου σι μαῤσκᾶ* ‘αυτό το ψωμί δεν δαγκώνεται’. *Μι μασκᾶ σάρπε, νᾶπᾶρτικᾶ* ‘με δάγκωσε φίδι, οχιά’. Μεταφορ. *μι μαῤσκᾶ ντι ἰνιμᾶ, μι μαῤσκᾶ πᾶντικα* ‘με δαγκώνει η κοιλιά, έχω κοιλόπονο’. *Νου μαῤσκᾶ ντι ατσεᾶλι* ‘είναι έξυπνος και έμπειρος και δεν γελιέται με αυτά’. *Έλα μα απροᾶπτε, νου βα τι μαῤσκου* ‘έλα πιο κοντά, δεν θα σου κάνω κακό’. *Λου μαῤσκᾶ ατσεᾶλου* ‘τον κατάκλεψε εκείνος’. *Μᾶσκάρε* ‘δάγκωμα, κοιλόπονος’. *Τσι ᾶρε μαῤσκάρε τ’ ακλό* ‘έχει δυνατό πόθο για εκεί, για ένα κορίτσι ή ό,τι άλλο λαχταρά’. *Μᾶσκάτου* ‘δαγκωμένος’, *μαῤσκατούρᾶ* ‘δαγκωσιά, μπουκιά’. *Ντᾶ νι οῖνᾶ μαῤσκατούρᾶ ντι πᾶνε* ‘δώσε μου μια μπουκιά ψωμί’. *Λουκρεᾶτζᾶ τ’ οῖνᾶ μαῤσκατούρᾶ, τ’ οῖνᾶ κούᾶ ντι πᾶνε* ‘δουλεύει για μια μπουκιά, για μια κόρα ψωμί’. Έκφρ. *τσι νι στάι μαῤσκάτᾶ;* ‘πώς μου φαίνεσαι δαγκωμένη στα χείλη, στο λαιμό;’. Ερωτικό υπονοούμενο. ΣΥΝ. *αρόντου, σάρπικου* (για φίδια).

[Από το λατ. *mordeo* ‘δαγκώνω’, *morsus* ‘δάγκωμα’.]

Μάσου (το). Συγκεκριμένος τόπος συγκέντρωσης, σταυλισμού των γιδοπροβάτων κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού, στάλος. *Λόκλου ίου ντόρμου όλι βεάρα* ‘ο τόπος που κοιμούνται τα πρόβατα το καλοκαίρι’. *Βα νι αφλάμου λα μάσου* ‘θα συναντηθούμε στο χώρο σταυλισμού’. Μετά τη βοσκή δεν επέστρεφαν στο μαντρί αλλά διανυκτέρευαν στο ύπαιθρο. *Βα αντουνάμου κουπία λα μάσου, νσούσου λα Σιάπκᾶ* ‘θα μαζέψουμε το κοπάδι στο χώρο σταυλισμού, πάνω στη Σιάπκα’. *Του ιάστε μάσλου ατάου;* ‘πού σταυλίζεις τα πρόβατα;’. Για να συνηθίσουν τα ζωντανά στο καινούριο κατάλυμα, οι βοσκοί τις πρώτες μέρες άναβαν φωτιά και έτσι προσανατολίζονταν σωστά. Ο χώρος ήταν ανοιχτός, ακάλυπτος και χωρίς περίφραξη. Η μόνη προστασία τους ήταν τα σκυλιά. Ο κάθε κτηνοτρόφος είχε δικό του χώρο (*μάσου*) για να σταλιάζουν τα πρόβατα. Σε πολλά μέρη της Ελλάδας το λένε *γρέκι* (λατ. grex, -gis ‘κοπάδι, αγέλη’). Στο Λιβάδι η λέξη λέγεται μόνο με τη μεταφορική της σημασία: *αρκᾶ γρέκια* ‘έπιασε γιατάκι, την άραξε για καλά’. Αναφέρεται στους ανεπιθύμητους και αναίσθητους μουσαφίρηδες. Σοφίζονταν τότε πολλούς τρόπους για να απαλλαγούν από αυτούς. Διηγούνται οι παλαιότεροι πολλές ευτράπελες ιστορίες και ανέκδοτα. Στην Ήπειρο *γρέκι* ‘φωλιά λαγού, κρησφύγετο για άγρια και ήμερα ζώα αλλά και χώρος σταυλισμού’. Συνήθως λέγεται *στάλους, σταλίζου*. *Τέτοια ώρα τα πρόβατα δε βουσκάν, σταλίζουν* (Μπόγκας). Στη Σαμαρίνα *μάσου* ‘μαντρί’. ΤΟΠ. *Τσαμάσου*. *Δαμάσι*, χωριό της επαρχίας Ελασσόνας, όπου παραχείμαζαν Αβδελιώτες, Σαμαρνιώτες και Μπλατσιώτες κτηνοτρόφοι.

[Από το λατ. maneo ‘διαμένω’, mansio, -onis ‘διαμονή’, mansum ‘άσυλο’.]

Μάστε (η) ‘φυσιογνωμία, μορφή, χρώμα προσώπου’. *Άσταϊτζᾶ νου άι μπούνᾶ μάστε* ‘σήμερα δεν έχεις φυσιογνωμία, χρώμα προσώπου καλό, δεν μου φαίνεσαι να είσαι καλά’. *Τσι μάστε ιάστε ατσιά τσι άι, τσι πᾶτσᾶσι;* ‘τι όψη είναι αυτή που έχεις, τι έπαθες;’ Οι μανάδες το πρόσεχαν ιδιαίτερα και συνήθως το υπερτόνιζαν και ανησυχούσαν, όταν μάλιστα σέρνονταν αρρώστιες και επιδημίες. *Άρε ούνᾶ μάστε ασπάρτᾶ κα νιπουτούτου* ‘έχει πρόσωπο αρρώστου’. Στη Σαμαρίνα

χρησιμοποιούν τη λέξη για την άσχημη νύφη. ANT. γκιστριμέ (τουρκ.). Άρε γκιστριμέ 'έχει καλή όψη, πρόσωπο γεμάτο και αφράτο'. ΣΥΝ. όψε 'όψη', φισιουνουμίε, φάτσά.

[ΡΑΡ. από το σλαβ. masti 'χρώμα'.]

Μάστορου (ο) 'ο τεχνίτης γενικά, κυρίως όμως ο οικοδόμος, ο πετράς'.

Λουάρᾶ μάστουρου σῖ ακάτσᾶ στρεᾶχιλι 'πήραν οικοδόμο για να πιάσει τις άκρες της στέγης, τα σημεία που στάζουν'. *Μπούνου μάστουρου αλά γιαβάσκου σῖ μπόσκῖου* 'καλός μάστορας αλλά αργός και αναβλητικός'. Οι οικοδόμοι ήταν – είναι ακόμη – ισχυρό και σεβαστό ισνάφι, συντεχνία με καλή κοινωνική θέση και εκτίμηση. Τους αναγνώριζαν ότι εκείνοι έκτισαν τα σπίτια, τα σχολεία και τις εκκλησίες, ολόκληρο το χωριό. Όλα ήταν έργα του μυαλού και των χεριών τους. Η μαστορική είναι τέχνη για μερακλήδες. Πιάνουν την πέτρα, τη χαϊδεύουν με την αφή τους, την παρατηρούν στο φως, στρογγυλεύουν με το σφυρί τις γωνίες της και σιάζουν τις προεξοχές της. Ενώνουν με τρόπο θαυμαστό τη μια δίπλα στην άλλη κουμπώνοντας τους αρμούς. *Πρίντι σῖ στί σῖ ακάτσι, σῖ βέτζῖ κᾶτρα* 'πρέπει να ξέρεις να πιάνεις, να βλέπεις την πέτρα'. *Λουκρεᾶτζᾶ μίντιᾶ, μᾶνα σῖ όκλιουλου* 'δουλεύει το μυαλό, το χέρι και το μάτι'. Έχουν επίγνωση ότι παραδίδουν το έργο τους στο χρόνο, στους αιώνες. Στη μαστορική όλα είναι τελεσίδικα, οριστικά τελειωμένα, δεν υπάρχει περιθώριο ανάκλησης των σχεδίων της και μεταμέλειας.

Το κτίσιμο του σπιτιού ήταν, ιδιαίτερα παλαιότερα, με τα ελάχιστα μέσα που είχε στη διάθεσή του ο μάστορας ένα κατόρθωμα. Αναλάμβαναν το κτίσιμο του σπιτιού από τα θεμέλια ως τη σκεπή (*τσιαντίουα*). Χθόνια αρχιτεκτονική, έβγαινε μέσα από τη γη αξιοποιώντας όλα τα υλικά της. Έκφραση ανάγλυφη της λαϊκής ψυχής. Ο πρωτομάστορας, χωρίς να αγνοεί τις ανάγκες της κάθε οικογένειας και τις προτιμήσεις των ιδιοκτητών, έβαζε και τη δική του σφραγίδα. Ξανάκτισαν το μεγαλύτερο μέρος του χωριού, ύστερα από την πυρπόλησή του από τους ναζί (Ιούλιος 1943). Στα παλαιότερα χρόνια οι οικοδομικές ανάγκες του χωριού έφεραν ολόκληρες οικογένειες χτιστών από άλλα μέρη. Οι Μεταξιώτες, παραδοσιακή οικογένεια οικοδόμων, ήλθαν από το χωριό Μεταξά, η οικογένεια

Παμπέρη από τη Μοσχόπολη. Και οι πρόγονοι της οικογένειας Γκραίκου φαίνεται ότι ήλθαν από άλλα μέρη.

Οι παλαιότεροι μάστορες, σύμφωνα με την παράδοση, είχαν μάθει την τέχνη τους από τους πρωτομάστορες πετράδες της Ηπείρου, από την Πυρσόγιαννη και τη Βούρμπιανη, και της Δυτ. Μακεδονίας (Πεντάλοφος). Ήλθαν, λένε, από τα Μαστοροχώρια της Ηπείρου μεγάλες συντροφίες, Ζουπανιώτες έκτισαν την εκκλησία της Παναγίας, το Μητροπολιτικό ναό. Φαίνεται όμως ότι και νέοι Λιβαδιώτες ταξίδεψαν στην Ήπειρο και μαθήτευσαν σε ονομαστούς πετράδες. Δημοτικό τραγούδι του Λιβαδίου μιλάει για την ξενιτιά των Λιβαδιωτών σε αυτά τα χωριά. Σε άλλο – το καταγράφει ο Γερμανός εθνολόγος Weigand – ένας Λιβαδιώτης παρακαλεί τα παλικάρια από την Κοζάνη, *βρε τζόνι, φισόρι ντι ν Κόζιανι*, όταν περάσουν από την Καστοριά, να του στείλουν ένα μάστορα που να είναι παλικάρι. Να πελεκάει το μάρμαρο για να του κάνει μεγάλο μνημούρι (Weigand 1866, 116). Οι Wace – Thomson το καταγράφουν ως τραγούδι του Βλαχολίβαδου με την παρατήρηση “το τραγούδι αυτό φαίνεται να είναι παλιό” (1989, 281).

Αργότερα, στα μεταπολεμικά χρόνια κυρίως, κομπανίες Λιβαδιωτών μαστόρων έκτισαν και κτίζουν στην επαρχία Ελασσόνας και στην Κατερίνη. Είχαν και έχουν καλό όνομα. Η βρύση στο παλιό μοναστήρι του Σπαρμού από τα χρόνια του Κωνσταντίνου Οικονόμου εξ Οικονόμων κτίστηκε από τον Λιβαδιώτη “μαΐστορα Νικόλαον”, όπως δηλώνεται στην επιγραφή.

Τα μαστόρια (τέκτονες) ήταν η αρχαιότερη και ισχυρότερη συντεχνία παντού. Υπήρξαν και κοινωνικοί επαναστάτες. Είχαν και τη δική τους συνθηματική γλώσσα όπως τα *κουδαρίτικα* της Σιάτιστας. Μαζί με την ανοιχτότερη συντεχνία των κираτζήδων, λόγω των ταξιδιών και της επικοινωνίας με τον έξω κόσμο, και το ισνάφι των κτηνοτρόφων, που ήταν αυστηρά περιχαρακωμένο – μεγάλες πατριαρχικές οικογένειες, αυστηροί κανόνες κοινωνικής ζωής – ήταν οι ζωτικοί πυρήνες στη ζωή της κοινότητας. *Κάθε Σάμπατᾶ σεᾶρᾶ σι Ντουμίνικᾶ σι αντουνά μᾶστουρλι μ πάζᾶρε, ζμπουρά τ' λούκρουλου, τ' χουάρα* ‘κάθε Σάββατο βράδυ και Κυριακή μαζεύονταν οι οικοδόμοι στην αγορά, μιλούσαν

για τη δουλειά, για το χωριό'. Οι δεσμοί στις τάξεις των γεωργών, των μικροαστών και των εμπόρων ήταν χαλαροί. Η ιδέα των γεωργικών συνεταιρισμών ήλθε πολύ αργότερα.

Οι συντεχνίες άμβλυναν τους ανταγωνισμούς ανάμεσα στα μέλη τους που τα προστάτευαν και από εξωτερικούς ανταγωνισμούς. Ξένοι κिरατζήδες ή χτίστες δεν πρόκοψαν στο χωριό. Εξασφάλισαν την αξιοπρέπεια του επαγγέλματος δημιουργώντας επαγγελματική συνείδηση, καλλιέργησαν πνεύμα αλληλεγγύης και αλληλοβοήθειας στηρίζοντας αδικημένους, ανέργους και αναξιοπαθείς. Συνέτρεχαν στις δημόσιες ανάγκες της κοινότητας, κάνοντας θεσμό την "προσωπική εργασία". Οι άτυπες αυτές συντεχνίες δεν είχαν καταστατικά και άλλα παρόμοια. Υπήρχε ένας εσωτερικός δεσμός και καλή πίστη. Για τους νεότερους λειτουργούσαν και σαν ανεπίσημες σχολές μαθητείας. Σε όλη την ιστορική πορεία του Λιβαδίου και ιδιαίτερα στα χρόνια της Τουρκοκρατίας η συνεισφορά τους στην επιβίωση και την πρόοδο της κοινότητας είναι ανυπολόγιστη. *Φούρᾶ ράμινι μούλτου λουκρουτόρι σι περίφανι, αλᾶσᾶρᾶ νούμᾶ ν χουᾶρᾶ* 'υπήρξαν άνθρωποι πολύ δουλευτάρηδες και περήφανοι, άφησαν στο χωριό καλό όνομα'.

Οι περισσότεροι μάστορες κατοικούσαν στη συνοικία του Αγίου Κωνσταντίνου, όπως και οι περισσότεροι κिरατζήδες. Εκεί συναντιούνται οι δρόμοι των μαστόρων και των κिरατζήδων που η συνεργασία τους ήταν απαραίτητη για το κτίσιμο των σπιτιών. *Νκισιά ταχιά ταχιά κου κᾶσκέτλου ν κάπου, κου σκούρτα προάλα σι κου σκιπάρια ντι νι ανούμιρα* 'ξεκινούσαν πρωί πρωί με το κασκέτο στο κεφάλι, την κοντή ποδιά και το σκεπάρνι στον ώμο'. Έμβλημα του οικοδόμου ήταν η κοντή ποδιά με τη μεγάλη τσέπη για όλων των ειδών τα καρφιά και το σφυρί και το σκεπάρνι στον ώμο. *Μᾶστουρλι αντράρᾶ χουᾶρα* 'οι μάστορες έκτισαν, δημιούργησαν το χωριό'. Τα έργα των χεριών τους κανείς δεν μπορεί να παραβλέψει. *Μᾶστουριψέσκου* 'μαστορεύω', *μᾶστουρλίκε, μᾶστουρίε* 'μαστοριά', *μᾶστουριψίρε, μᾶστουριψίτου*. Το *μαστόρσα* (θηλ.) μεταφορ. σημαίνει τη γυναίκα που τα καταφέρνει καλά, δίνει λύσεις σε όλα με την εξυπνάδα και την καταποσύνη της. Σημαίνει όμως και την τσιγγάνα.

[*Μάστορας* < μσν. *μάστορας*, *μαῖστορας*, *μαγίστορας* < λατ. *magister* 'δάσκαλος της τέχνης'.]

Μᾶτάσε (η) 'μετάξι, μέταξα'. *Ίάστε μούλτου αβούτᾶ, τούτι στράνιλι σούντου ντι μᾶτάσε* 'είναι πολύ πλούσια, όλα της τα ρούχα είναι μεταξένια'. *Φούστα τσι μπᾶγκάσι ἰάστε κα ντι μᾶτάσε* 'η φούστα που φόρεσες είναι πολύ λεπτή σαν από μετάξι'. Όταν οι γυναίκες πλένουν με αλισίβα και λουλάκι υφάσματα και ρούχα λεπτά, ύστερα από το σιδέρωμά τους λένε *ι αντρά κα μᾶτάσε ἢ κα χᾶσέ*. Η λεπτή, η πολύ λεπτή σήτα που πιάνει τον αθέρα του αλευριού (ντι *φᾶρίνᾶ*) λέγεται *σίτᾶ ντι μᾶτάσε*. Μεταφορ. *μσάτᾶ φεᾶτᾶ κου φάτσᾶ κα μᾶτάσε* 'όμορφο κορίτσι με πρόσωπο, επιδερμίδα σαν μετάξι'.

[Από το *μετάξι* < λόγ. *μέταξα* < ελνσι. *μέταξα*. Κατά τον ΝΙΚ. από το λατ. *metaxa*. Κατά τον ΡΑΡ. από την ελλην. *μετάξι*.]

Μᾶτρέσκου και μπρέσκου (ρ) 'βλέπω κατά πρόσωπο, παρατηρώ, προσέχω'. *Ματριᾶ τι του καθρέφτε* 'κοιτάξου στον καθρέφτη'. *Κούντου μουρτζεᾶσι, μᾶτρέσκου Ὀλιμπλου* 'όταν μουχρώνει, παρατηρώ τον Ὀλυμπο'. *Μᾶτριᾶ κάτ' αουᾶ, μᾶτριᾶ κάτ' ακλό* 'κοίτα κατά δώ, πρόσεξε προς τα εκεί'. Πρόσεξε (*ματριᾶ*) τα παιδιά, τη γιαγιά, το σπίτι, τα ζώα!. *Μᾶτριᾶ, σι τσι ἰ μίντιᾶ, μέγκα!* 'πρόσεξε, να έχεις το νου σου, την προσοχή και τη φροντίδα!'. Πρβ. το νεοελλην. *τήρα μη σας γελάσουν και σας πιάσουν!* Στη Σαμαρίνα λέγεται *μουτρέσκου*. *Μᾶτρίρε* 'παρατήρηση, προσοχή, ενδιαφέρον', *μᾶτρίτου*. *Κουπία βα μᾶτρίτᾶ* 'το κοπάδι θέλει προσοχή, φροντίδα'. Έκφρ. *μᾶτριᾶ λούκρουλου ατᾶου*, *μᾶτριᾶ κάλεᾶ τσι λουᾶσι* 'κοίτα τη δουλειά σου, κοίτα τον δρόμο που πήρες, τη σταδιοδρομία σου'. *Νου σι μιντιᾶ, ματριᾶ λούκλουλου αλούᾶ* 'δεν ανακατευόταν, κοιτούσε τη δουλειά του'. ΣΥΝ. *μπᾶρέσκου* και *μπρέσκου*. *Μπριᾶ γκίνε σι νου τι αρίντᾶ* 'πρόσεξε καλά να μην σε γελάσουν'. *Μπρίρε*. *Βέντου κου ανγκᾶτάνου* 'βλέπω με προσοχή, παρατηρώ'.

[Κατά τον ΝΙΚ. από το ελλην. *μούτρον*, *μουτροσέσκου* 'μουτρώνω'. ΡΑΡ. από το σλαβ. *motriti*.]

Μᾶτρίκᾶ (η) 'μητέρα προβατίνα και γίδα, γαλάρα'. Ύστερα από το πούλημα των αρνιών ἢ όταν τα αποκόβανε μετά τον Απρίλιο, οι μητέρες, οι γαλάρες έμπαιναν στην παραγωγή του γάλατος. *Αφιτᾶρᾶ*

μούλι όι σι κάπρι, βα αβέμου μάτρίτσι 'γέννησαν πολλά πρόβατα και γίδια και θα έχουμε γαλάρες'. Πικουράρου πουτεά σι ασπούνα ντι ακάρι μάτρίκᾱ ἰάστε κάθι νέλου 'ο βοσκός μπορούσε να δείξει από ποια μητέρα ήταν το κάθε αρνί'. Ούνλου πικουράρου πάστι μάτρίτσι σι αλάντου στεάρπιλι 'ο ένας τσομπάνος βόσκει τις γαλάρες και ο άλλος τα στείρα'. Τους πιο ζωηρούς και ικανούς, ατσέλι τσι ιαρά κάμα σαλάμισι, τους έστελναν στα γαλάρια, τους πιο αδύνατους στα στέρφα. Νου βρεά σι ι ντούκᾱ λα στεάρπι, ου αβεά τ' προυσβουλίου 'δεν ήθελαν να πάνε στα στέρφα, το είχαν για προσβολή'. Ηθελαν να είναι μέσα στην παραγωγή, αν και ο μόχθος ήταν μεγαλύτερος. Ίτσι βα σι τζίκᾱ σι παπάουλου, έου λα στεάρπι νου μι ντούκου 'ό,τι θέλει ας πει και ο παπάς, εγώ στα στέρφα δεν πάω'. Όταν έσφαζαν κανένα αρνί, σε εκείνον που ήταν στα στέρφα έδιναν το κεφάλι. Μάτρικάρου 'βοσκός στα γαλάρια', στερπάρου 'βοσκός στα στέρφα'. Μάτρικάμε 'πλήθος από γαλάρια' (βλ. κάσου, ουάε).

[Από το λατ. matrix, -icis 'μητέρα'.]

Μάτσινου (ρ) 'αλέθω'. Βα μι ντούκου λα μουάρᾱ τα σι μάτσινου 'θα πάω στον μύλο για να αλέσω'. Οι δέκα περίπου νερόμυλοι του χωριού αλεθαν νύχτα μέρα και το άλεσμα του σταριού ήταν μια απο τις πρώτες φροντίδες των νοικοκυραίων. Μουάριλι μάτσινάρᾱ γίπτουλου αλί χουάρᾱ. Σι ουμπλούρᾱ αμπάρλι ντι φᾱρίνᾱ 'οι μύλοι άλεσαν τα δημητριακά του χωριού. Γέμισαν τα αμπάρια αλεύρι'. Μάτσινά γκράνου, σικάρᾱ, κάλᾱμπούκε, μιστικᾱτούρᾱ, γκράνου τ' τράχᾱνᾱ 'άλεθαν σιτάρι, βρύζα, καλαμπόκι, ανακατεμένο (σμιγό), στάρι για τραχανά'. Μεταφορ. μάτσινᾱ μούλτου, νου αλάσᾱ τσιβά 'τρώει πολύ, μασάει, δεν αφήνει τίποτε. Τσι μάτσινᾱ ακλότσε; 'τι μασούν, τι κουβεντιάζουν εκεί δα κουτσομπολεύοντας;'. Του ασκούκι ούνᾱ χουάρᾱ, μάτσινᾱ ούνᾱ μουάρᾱ 'όπου φτύνει ένα χωριό, αλέθει ένας μύλος'. Μάτσινάρε 'άλεσμα', ματσινάτου 'αλεσμένος' (βλ. μουάρᾱ).

[Από το λατ. machino, ιταλ. macinare.]

Ματσόλου (επίθ.) 'ακατάστατος, τσαπατσούλης, αφημένος, βρομιάρης'. Μούλτᾱ ματσόλᾱ σι τράιτᾱ μυκεάρε 'πολύ ανοικοκύρευτη και κουτσομπόλα, πορτογύρα γυναίκα'. Μούλτου ματσόλου όμου, ντᾱχνιᾱ πρι έλου 'πολύ ακατάστατος άνθρωπος, βρομούσε επάνω του'.

Ντι ίου ισά, ακάρι ουντζεάστι, μούλτου μάτσόλᾶ φεάτᾶ ‘από πού βγήκε, ποιον μοιάζει, πολύ τσαπατσούλικο κορίτσι’. Νικουκίρᾶ ματσόλᾶ, αμπούτι κάσα ‘ακατάστατη νοικοκυρά, βρομάει το σπίτι’. Τσι νικουκίρᾶ, ματσόλα αλ λόκου ‘τι νοικοκυρά, η βρομερή του κόσμου’. Ακατάστατο σπίτι, βρόμικα ρούχα, σκεύη, ό,τι δείχνει την έλλειψη νοικοκυροσύνης. ΣΥΝ. ντᾶχνίτου, αμπουτσᾶτου, αλᾶσᾶτου, ζβᾶρνιάρκου, μπάρι. Αλᾶσᾶ κάσα μπάρι σι φουτζί ‘άφησε το σπίτι άνω κάτω, ακατάστατο και έφυγε’.

[Ίσως από το νεοελλην. ματσόλα (ιταλ. mazzola) ‘είδος ξύλινου σφυριού’ και μεταφορ. ‘χοντροκομμένος, χοντροκέφαλος’.]

Μάτσου (το) ‘έντερο’. Μι ντόρου μάτσᾶλι, πάντικα ‘με πονούν τα έντερα, η κοιλιά’. Βα τουρνᾶμου σι βα λάμου μάτσᾶλι τα σι αντράμου κουκουρέτσου ‘θα γυρίσουμε και θα πλύνουμε τα έντερα για να κάνουμε κοκορέτσι’. Ουμπλούμου μάτσᾶλι κου κάρνε ντι πόρκου ‘γεμίσαμε τα έντερα με χοιρινό κρέας και κάναμε λουκάνικα’. Μεταφορ. ι μιντίρᾶ μάτσᾶλι κου ατσεάλι τσι βιτζού ‘ανακατώθηκαν τα έντερα, έγινε άνω κάτω με αυτά που είδε’. Ι τουρνᾶρᾶ μάτσᾶλι κου ίτσι τσεά κου φᾶρᾶ αρσίνε ‘σιχάθηκα με ό,τι έλεγε χωρίς ντροπή’. Μούλτου γκρινιάρκου, νι σκουάσι μάτσᾶλι, νι αράσι ιθκάτλου ‘πολύ γκρινιάρης, μας έβγαλε τα έντερα, μας έξυσε το συκώτι’. Μας παραζόρισε, μας καταταλαιπώρησε. Μάντζα ιαρά άκρᾶ, νι τᾶλιέ μάτσᾶλι ‘το φαγητό ήταν ξινό, μας έκοψε τα έντερα’. Βα λι σκότου μάτσᾶλι, βα λι ντισπάντικου ‘θα του βγάλω τα έντερα, θα τον ξεκοιλιάσω (απειλή)’.

[Από το μεταγενέστερο λατ. matia, πρβ. το αρχ. ματτύη ‘έδεσμα από αρνί ή κατσίκι, που προσφερόταν κρύο μετά το δείπνο’. Ήταν έδεσμα μακεδονικό (ή θεσσαλικό) και η λέξη ίσως μακεδονική.]

Μβεᾶστᾶ (η) ‘νύφη’. Βιτζού μβεᾶστα ντι πρι ουμπόρου ‘είδε τη νύφη, τη μελλοντική γυναίκα του, από τον μαντρότοιχο’. Τα αυστηρά ήθη, ιδιαίτερα σε κάποιες κοινωνικές τάξεις, δεν επέτρεπαν άλλου είδους συναντήσεις και επαφές. Ασπούσιρᾶ μβεᾶστα, ου ντεάντιρᾶ ντι μπάντε, τ’ Πάτσι άου νούμτᾶ ‘δημοσιοποίησαν τη νύφη, το βρόντησαν, το Πάσχα θα έχουν γάμο’. Βα αντράμου μβεᾶστᾶ ντι μπούνᾶ ντᾶμᾶρᾶ, ντι σόγια αλ Καλαμπαλίκι ‘θα κάνουμε νύφη από καλή οικογένεια, από το

σοί του Καλαμπαλίκη'. Ήθελαν όλοι νύφη από καλό σπίτι, με καλές σειρές. *Αλιάψιρᾶ μπουνᾶ φεᾶτᾶ τ' μβεᾶστα*, ντι κάσᾶ κου αράτζι 'διάλεξαν καλό κορίτσι για νύφη, από σπίτι με σειρές'. *Μβεᾶστᾶ μσᾶτᾶ κου μεᾶρι αρόσι*, βουλγᾶρέστι 'όμορφη νύφη με κόκκινα μάγουλα σαν βουλγᾶρα'. *Τρικούρᾶ κουσουρίνλι τούτσι σι μισκούρᾶ μβεᾶστα* 'πέρασαν όλοι οι συγγενείς και κέρασαν τη νύφη'. Οι γαμήλιες τελετές, τα στέφανα στην εκκλησιά, η είσοδος και η εγκατάσταση της νύφης στο νέο σπιτικό ακολουθούσαν παλαιότερα – ακόμη και σήμερα – αυστηρό τυπικό. Όλα είναι ένα διαβατήριο για μια καινούρια ζωή, για ανάληψη νέων, διαφορετικών ρόλων στην οικογένεια και την κοινότητα. Η κοινότητα αποδέχεται ένα νέο ζευγάρι, μια καινούρια οικογένεια.

Η νύφη είναι ο πρωταγωνιστής σε όλες τις γαμήλιες τελετές. Η ομορφιά και το νυφικό της σχολιάζονταν από όλους. Παλαιότερα οι νύφες που προέρχονταν από οικογένειες κτηνοτρόφων φορούσαν φλιόγκο στο κεφάλι και ένα κόκκινο λουλούδι. Ένα τούλινο κόκκινο βέλο κάλυπτε το πρόσωπό τους. Τα βλέμματα όλων είναι στραμμένα πάνω της. Όλες οι σιωπές της – δεν μιλούσε παλαιότερα – οι κινήσεις, οι στάσεις, το βάδισμα, ο χορός της είναι μελετημένες και μετρημένες. Έκφρ. *κόρλου τρατζεᾶ μβεᾶστα τσια νουᾶουα* 'τον χορό έσερνε η καινούρια νύφη'. *Μβεᾶστᾶ νουᾶου*, *σράκρᾶ αράου* 'καινούρια νύφη, κακή, ιδιότροπη πεθερά'. *Μβεᾶστα σι σράκρα σι καρτίρᾶ νθεᾶμᾶ*, *νίκα νου σι ανκάτσᾶρᾶ*, *νου σι αράκίρᾶ* ντι πέρι 'η νύφη και η πεθερά πειράχτηκαν λίγο, ακόμη δεν μάλωσαν, δεν πιάστηκαν από τα μαλλιά'. *Μβεᾶστᾶ νου τι φιάτσισι*, ντι πρι ουμπόρου νου βιτζούσι; 'νύφη δεν έγινες, από το ντουβᾶρι του αυλόγυρου δεν είδες;'. Δεν έμαθες τίποτε από νοικοκυροσύνη, μαγειρική, από τις σειρές του νοικοκυριού. *Ούνᾶ μβεᾶστᾶ νου ἰάστε βᾶρᾶ ρυᾶρᾶ έτιμᾶ*, *κάθι ρυᾶρᾶ νέστι λι λιψεᾶστι* 'μια νύφη ποτέ δεν είναι έτοιμη, πάντοτε κάτι της λείπει'. Μεταφορ. *τσι σᾶἰ κα μβεᾶστα* ντι λα μισάντρᾶ 'τι στέκεσαι ξεκρέμαστος, άπραγος'. *Τσι ἰνι κα μβεᾶστᾶ*, *ανσᾶρι κα μβεᾶστᾶ*, *σᾶντζι μπρόστου κα μβεᾶστᾶ*; 'τι περπατάς, χορεύεις, κάθεσαι όρθιος σαν νύφη;'. *Έου βα πᾶλτέσκου μβεᾶστα*; 'εγώ θα πληρώσω τη νύφη, τις συνέπειες;'. *Ου τζίκου λα μβεᾶστα τα σι ου ᾶβντᾶ σράκρα* 'το λέω

στη νύφη για να το ακούσει η πεθερά'. *Τσι τι αντρεάψισι κα μβεάστᾶ;* 'τι ετοιμάστηκες σαν νύφη;' (ειρωνικά).

Η νύφη με το όνομα της πεθεράς ή του πεθερού λέγεται: *μβεάστα αλί Νόου* (Θεανώς), *αλί Λούσω*, *αλί Λέγκου*, *αλ Γούλι*, *αλ Κόλα*, *αλ Σιόκα*. Ύστερα από τον γάμο, η νύφη περνούσε ένα στάδιο μαθητείας κοντά στην πεθερά της. Εκείνη ένωθε υπεύθυνη να της μάθει μαγειρική, νοικοκυροσύνη, τάξη και σωστή συμπεριφορά, όπως τα εννοούσε η ίδια. Η νύφη όφειλε υπακοή, υποταγή. Τα "πρέπει" και δεν "πρέπει" ήταν τα όπλα της παιδαγωγικής της. Και ήταν ατέλειωτα. Όταν πήγαιναν – τα παλαιότερα χρόνια – στη βρύση οι νύφες από κτηνοτροφικές οικογένειες, φορούσαν καμιά φορά τα τσαρούχια του άντρα τους. Οι πεθερές για να τους μάθουν τακτική έλεγαν *νου πρίντι σι μπάτζι τσᾶρούχιλι αλ μπᾶρμπάτου*, *κᾶ μπᾶρμπάτλου βα σι ντούκᾶ κου άλτᾶ μγκεᾶρε* 'δεν πρέπει να φοράς τα τσαρούχια του άντρα σου, γιατί ο άντρας θα πάει με άλλη γυναίκα'.

Το παράπονο της νύφης ήταν, όταν ο πατέρας της την πάντρευε μακριά ή στον κάμπο. Ο πόνος της γι' αυτόν τον αποχωρισμό αβάσταχτος. *Κᾶ μι ντεάντι τάτα νι λάργκου*, *σι νου μι άβντᾶ*, *σι νου μι βεάντᾶ* 'που με έδωσε (πάντρεψε) ο πατέρας μου μακριά, να μη με ακούει, να μη με βλέπει'. Το παράπονο και η πίκρα αυτή για τον αποχωρισμό της νύφης από τους δικούς της ακούγεται και σε άλλα γαμήλια τραγούδια που μοιάζουν με μοιρολόγια. Τέτοιο είναι το πανελλήνια σχεδόν γνωστό "Μια Παρασκευή, ένα Σαββάτο βράδυ | μάνα μ' έδιωχνε ...". Παίζεται από τα όργανα ακόμη και το τραγούδι του νεκρού Παύλου Μελά "σαν τέτοια ώρα στο βουνό ο Παύλος πληγωμένος ...", τραγουδιέται και το μοιρολόγι του Ντούλα. Η χαρά, η ζωή, ο πόνος και ο θάνατος πάνε μαζί. Όλα είναι εκλεκτές συγκινήσεις. *Μβιστίκᾶ* υποκορ. 'νυφούλα'. *Νιβεάστᾶ* λέγεται η νύφη από άλλους βλαχόφωνους.

Για τη νύφη υπάρχουν πολλά έθιμα και παραδόσεις και η λαογραφία τρέφεται από τις άφθονες πηγές τους. Υπάρχουν παραμύθια, παροιμιακές φράσεις, ευτράπελες και δραματικές διηγήσεις, ανέκδοτα και πολλά δημοτικά τραγούδια. Παλιές και νεότερες φωτογραφίες της

γαμήλιας πομπής και γενικά των εθίμων του γάμου αξίζουν όσο σπουδαίες λαογραφικές μελέτες (βλ. *χαράου*).

[ΝΙΚ. και ΡΑΡ. από το σλαβ. *nevesta*, πιθανόν από το λατ. *investuta*. Στα ΚΒ *μβέσκου* 'ντύνω'.]

Μβέσκου και νβέσκου (ρ) 'καλοντύνω'. *Μι μβέσκου* 'καλοντύνομαι'. *Μβεάστα σι μβισκού, γαμπρόουλου γάστε νίκα νιμβισκούτου* 'η νύφη ντύθηκε το νυφικό της, ο γαμπρός είναι ακόμα άντυτος'. *Τι αλαξίμου, τι μβισκούμου, τι αρματουσίμου* 'σε αλλάξαμε, σε καλοντύσαμε, σε αρματώσαμε' (γαμήλιο τραγούδι). *Τι μβισκούσι κα ντι έσκου βα τι ντούτσι λα νούμτᾶ* 'καλοντύθηκες σαν να πας σε γάμο'. *Σι μβισκού του φισουρέστι στράνι, του μπᾶρμπᾶτέστι* 'ντύθηκε ρούχα αγορίστικα, ανδρικά'. *Μβισκούτου* 'καλοντυμένος', *νιμβισκούτου* 'άντυτος', *μβιστεᾶρε* 'ντύσιμο, περιβολή'. *Μβισκούτᾶ κάπρᾶ* 'γίδα με πλούσιο και όμορφο μαλλί'. Έκφρ. *μβισκούρᾶ γαμπρόουλου ντι ν κάπου πάνᾶ λα ούνγκλι* 'έντυσαν τον γαμπρό από το κεφάλι ως τα νύχια'. Μεταφορ. *σουάρλε μβεάστι χουάρα ανοάστρα* 'ο ήλιος ντύνει με φως το χωριό μας'. ΑΝΤ. *ντισβέσκου, ντισλαξέσκου* 'ξεντύνω'.

[Από το λατ. *investio*, ιταλ. *vestire*. Από εδώ και το *βεστιάριο*, ο χώρος φύλαξης των ρούχων. Πιθανόν από εδώ και η λέξη *μβεάστᾶ* νύφη και όχι από το σλαβ. *nevesta*.]

Μγκεᾶρε ή νγκεᾶρε (η) 'γυναίκα, σύζυγος'. *Μγκεᾶρια αμεᾶ* 'η γυναίκα, η σύζυγός μου'. *Μγκέρλι λουκρεᾶτζᾶ μούλτου σι άου κάσα τούτα πρι ν κάπου* 'οι γυναίκες δουλεύουν πολύ και έχουν όλο το νοικοκυριό στο κεφάλι τους'. Είναι αφέντρες στο σπίτι λόγω της απουσίας των αντρών στο κοπάδι ή στα ταξίδια (κιρατζήδες, δασεργάτες). Το σπίτι μετατρέπεται σε μια μικρή παραγωγική μονάδα με την επεξεργασία του μαλλιού, τον αργαλειό, τη ρόκα, το τσικρίκι και την ανέμη. Η γυναίκα σηκώνει μόνη της όλο το βάρος και την ευθύνη της ανατροφής των παιδιών. *Κρισκούζ τσίντζι φισόρι* 'μεγάλωσα πέντε παιδιά', λέει με περηφάνια. Καμαρώνει και ο άντρας για το κατόρθωμα αυτό της γυναίκας του. *Κα μγκεᾶρια αμεᾶ νου σι άφλᾶ ᾶλτᾶ* 'σαν τη γυναίκα μου δεν βρίσκεται ᾶλλη'.

Υπάρχουν διαφοροποιήσεις ως προς τη θέση της γυναίκας στην οικογένεια και την κοινότητα ανάλογα με το επάγγελμα του άντρα,

την οικονομική κατάσταση και την κοινωνική θέση. Οι γυναίκες της αστικής και μικροαστικής τάξης είχαν άλλες ενασχολήσεις. Σε κάθε περίπτωση η γυναίκα διαχειρίζεται και έχει λόγο στα οικονομικά του νοικοκυριού και της οικογένειας. Η καλή νοικοκυρά είναι πάνω από όλα, *ανάλτου πρι τούτι*. Η ανήθικη γυναίκα λέγεται *αρκάτᾱ* ή *ντι του σουκάκι* ‘ριγμένη’ ή ‘από τα σοκάκια’. *Κούρβᾱ*. *Ανᾱπᾱρτικᾱ* *μγκεᾱρε* ‘ύπουλη, επιθετική γυναίκα, οχιά’. *Τόρνικᾱ* *μγκεᾱρε* ‘ζωηρή, ανήσυχη’. *Τινία αλί μγκεᾱρε* *ιάστε μσᾱτεᾱτσα λι* ‘η τιμή είναι η ομορφιά της γυναίκας’. Ο κόσμος του παζαριού, της αγοράς είναι ανδροκρατούμενος, στο σπίτι διαφεντεύει η γυναίκα. Υπάρχει όμως μια αυστηρή εθιμική ιεραρχία που η γυναίκα οφείλει να τη σέβεται. Την αναπαράγει με τον τρόπο της ζωής της και το παράδειγμά της μέσα στην οικογένεια. *Λένε τσιᾱλου Σιόκα, τσιᾱλου Γκόγκου* ‘η γυναίκα του Σιόκα’, ‘η γυναίκα του Γιώργου’ αλλά και *Λᾱζλου αλί Μαριᾱνθε, Σᾱκι αλί Λέγκου* ‘ο Λᾱζος της Μαριᾱνθης’, ‘ο Σᾱκης της Λέγκως’. Ο άντρας της Μαριᾱνθης, της Λέγκως.

Η γυναικεία ομορφιά κάθε εποχή έχει τα πρότυπα της. Παλαιότερα ἔλεγαν “όμορφη σαν φράπα” και εννοούσαν τη γυναίκα με το αφράτο πρόσωπο, τη ροζ-ᾱσπρη επιδερμίδα, τα μακριᾱ μαλλιᾱ που ἔπεφταν ως τους γοφούς. Εκτιμούσαν και τις μελαχρινές Γενοβέφες με τη λευκή επιδερμίδα, τα ἔντονα χαρακτηριστικᾱ του προσώπου τους και το χυμώδες και πληθωρικᾱ σώμα. Φιγουράριζαν στα κάδρα, τους καθρέφτες των σπιτιών και τα κεντήματα. Φιγουράριζαν στα καφενεᾱ και τα κουρεᾱ προς τέρψη των αντρών. Η Γενοβέφα ἦταν μυθικᾱ ηρωᾱδα αγαπημένου λαϊκᾱ παραμυθιᾱ από τα χρόνια του Μεσαᾱωνα. Σε πολλᾱς οικογένειες οι σχέσεις τρυφερότητας ανάμεσα στους συζύγους ἦταν ανύπαρκτες. Ντρέπονταν να δείξουν κάτι τέτοιο και σχολιάζονταν αρνητικᾱ. Ούτε λόγος για κάποιο χᾱδι ή ἕνα υποκοριστικᾱ. Καμιᾱ φορά η προσφώνηση της γυναίκας προς τον ἄντρα ἦταν *αρέ τίνε* ‘ρε, συ’, *βίνι ἔλᾱ* ‘ἦλθε εκείνος’ και του ἄντρα προς τη γυναίκα *αμόρι* *τίνε* ‘εσύ, μωρέ’. Περιπαιχτικᾱ λένε *αρέουλου*. Η συζυγικᾱ ὁμως αγᾱπη, η τιμή και η ευθύνη ἔχαν βάθος και περιεχόμενο.

Η Λιβαδιώτισσα γυναίκα ανταποκρίθηκε υπεύθυνα και με θυσίες σε όλους τους ρόλους της και σε όλες τις ιστορικές περιόδους. *Εάλι τράψιρᾶ μπόρα τούτα* ‘εκείνες τράβηξαν όλη τη μπόρα’. *Λι ντεάντιρᾶ τούτι* ‘τα έδωσαν όλα’. *Μγκεᾶρια κου τινία ἰάστε μα νσούσου* ντι τούτι ‘η χρηστή γυναίκα είναι πάνω από όλα’, “τιμιωτέρα εστί λίθων πολυτελών”. Αστειευόμενοι κάποιοι “φαλλοκράτες” λένε *αρίκᾶ ούνᾶ μγκεᾶρε ν κάσᾶ τα σι σι ἄφλᾶ* ‘ρίξε μια γυναίκα στο σπίτι για να βρίσκεται’. Και οι γυναίκες όμως αστειευόμενες έλεγαν *βίνι γουμάρλου* ‘ήλθε ο γάιδαρος’. Το έλεγαν κυρίως για να μην δείξουν ότι αδημονούν να συναντηθούν με τον άντρα τους. Θα ήταν ντροπή. Το γαϊδούρι έμπαινε πρώτο στην αυλή, καθώς επέστρεφε από τη δουλειά. *Μγκιρέσκου* ‘γυναικείος’. *Μγκιρέστι λούκρι* ‘γυναικείες δουλειές’. Έκφρ. *τσι φάτσι ακσί κα μγκεᾶρε;* ‘τι κάνεις έτσι σαν γυναίκα;’. *Ξεάνα μγκεᾶρια βα ου άι τ’ ούνᾶ σεᾶρᾶ, ατά βα ου άι άνλι τούτσι* ‘την ξένη γυναίκα θα την έχεις για ένα βράδυ, τη δική σου για όλα τα χρόνια’. Από άλλους βλαχόφωνους λέγεται *μουλεᾶρε*. *Μουλιρέσκου* ‘γυναικείος’, *μγκιρεᾶί* ‘ο άντρας που συμπεριφέρεται σαν γυναίκα’.

[Από το λατ. *mulier, -eris* ‘γυναίκα, σύζυγος’.]

Μεᾶστικου (ρ) ‘σμίγω, ανακατώνω’. *Μεᾶστικου γίνλου κου άπᾶ* ‘ανακατώνω το κρασί με νερό’. *Άμου μιστικάτᾶ μουνάτλου κου όρτζου* ‘έχω ανακατώσει τον γνήσιο καφέ με κριθάρι’. *Μιστικᾶρε* και *μιστικᾶτούρᾶ* ‘μείγμα, ανακάτωμα’, *μιστικάτου* ‘ανακατωμένος’. *Αβέμου μακάτᾶ φᾶρίνᾶ μιστικάτᾶ, γκρίνου, όρτζου, σικάρᾶ* ‘έχουμε φάει μείγμα αλευριού, στάρι, κριθάρι, βρίζα’. Το λένε και *σμιγό*. ΣΥΝ. *μιντέσκου, μιντεᾶτζᾶ* ‘ανακατωσούρα, ανακάτωμα’, *κουκλουτέσκου* ‘ανακατώνω, κουνώ’. Το *μεᾶστικου* έχει και τη σημασία του ‘μασώ’. *Μεᾶστικᾶ μάντζα ν γκούρᾶ* ‘μασάει το φαγητό στο στόμα’. ΣΥΝ. *αροᾶμικου*.

[Από το λατ. *mixtus* ‘σύμμικτος’ > ίσως *mistico*.]

Μέρου (το) ‘μήλο, μηλιά, μάγουλο’. *Μέρου*, πληθ. *μέρι* ‘μηλιά’, *μέρου*, πληθ. *μεᾶρι* ‘μήλο’. *Αντουναρᾶ μεᾶριλι τσι κάτζούρᾶ μπάντε* ‘μάζεψαν τα μήλα που έπεσαν κάτω’. *Ούνου μέρου* κάθε *τζούᾶ ἰάστε γιτρίε* ‘ένα μήλο κάθε μέρα είναι γιατρικό’. *Φεᾶτᾶ μσᾶτᾶ κου ντόι μεᾶρι αρόσι*

‘κορίτσι όμορφο με δυο μάγουλα κόκκινα’. Μπαῶσᾶ βρούτα πρι μεῶρλι ντι φάτσᾶ ‘φίλησε την αγαπημένη του στα μάγουλα’. Μεταφορ. μέρου αρόσου γερμινόσου ‘μήλο κόκκινο σκουληκιασμένο’. Λέγεται για άνθρωπο που υποκρίνεται και δίνει ψεύτικη εικόνα του εαυτού του, ενώ είναι κούφιος, διεφθαρμένος’. *Μέρλου σούντου μέρου* κάντι ‘το μήλο πέφτει κάτω από τη μηλιά’. Κατάρα: *σι νου βέτζι μέρου του μπλίντου* ‘να μην δεις μήλο στο πιάτο, να μην νιώσεις τη χαρά του γάμου’. Το μήλο είναι σύμβολο στην πομπή του γάμου. Προηγείται ένας νεαρός κρατώντας ένα πιάτο με μήλο. Το μήλο και το ρόδι σε όλα τα έθιμα του γάμου είναι σύμβολα ευγονίας. Ένα πολυτραγουδισμένο ερωτικό τραγούδι στο Λιβάδι είναι το “μηλίτσα μ’ πού’ σαι στο γκρεμό με μήλα φορτωμένη | τα μήλα σου λιμπίζομαι και το γκρεμό φοβάμαι”. Ο λαός παρομοιάζει τη νύφη με τη μηλιά: “μηλιά μου κατακόκκινη, τι στέκεις μαραμένη;”. Η μηλιά είναι το αγαπημένο δέντρο του λαού και έχει πολύ παλιά παράδοση. Ήταν και σύμβολο του έρωτα, το “μήλον της έριδος”. Μήλα για αρρωστικό, με μήλα παλαιότερα στόλιζαν και τους νεκρούς. ΤΟΠ. *Αμέρου*, η Μηλιά Μετσόβου.

[ΝΙΚ. και ΡΑΡ. από το λατ. melum, ιταλ. melo, πρβ. το μήλον.]

Μέσκου (ρ) ‘δωρίζω, κερνώ’. *Τσι σι μέσκου, νου άμου τσιβά* ‘τι να κεράσω, δεν έχω τίποτε’. *Ισᾶρᾶ φεᾶτιλι σι μεᾶσκᾶ σόκριλι σι νούνλι* ‘βγήκαν τα κορίτσια να κεράσουν τους συμπέθερους και τους νουνούς’. Στο γάμο δώριζαν, κερνούσαν (*μιστεᾶ*) τη νύφη. Τα συνηθισμένα δώρα ήταν κάποια φυλαγμένη λίρα, φλουριά, βραχιόλια, σκουλαρίκια, χρυσές καδένες και δαχτυλίδια. *Βίνι οῦάρα σι μιστέμου μβεᾶστα* ‘ήλθε η ώρα να προσφέρουμε δώρα στη νύφη’. *Τίντι μᾶνα σι τι μέσκου σούνου νέλου* ‘άπλωσε το χέρι να σου δωρίσω ένα δαχτυλίδι’. Οι οινοχόοι στους γάμους και στα γλέντια κερνούν (*μέσκου*) κρασί και τσίπουρο. *Λι μπαῶσᾶ μᾶνα σι ου μισκού* ‘του φίλησε το χέρι και την κέρασε, της πρόσφερε δώρα’. *Νι μισκούρᾶ ντούλτσε ντι κουκόσου σι σούνᾶ αρᾶκίε* ‘μας κέρασαν γλυκό καρυδάτο και ένα τσίπουρο’. *Μιστεᾶρε* ‘κέρασμα, φιλοδώρημα’. *Φιτσόρλι βόρου μιστεᾶρε, κούντου βα αντούκᾶ νούμα ακάσᾶ* ‘τα παιδιά θέλουν κέρασμα, όταν κατά τη βάφτιση θα φέρουν το όνομα του παιδιού στο σπίτι’. Κέρασμα θέλουν

(βόρου μιστεάρε) και τα όργανα στο χορό. Κολλούσαν – κολλούν ακόμη – χαρτονομίσματα στο μέτωπο των οργανοπαικτών. Μισκούτου ‘κερασμένος’. ΣΥΝ. κираσέσκου, χάρισέσκου.

[Από το λατ. misceo ‘σμίγω, ανακατεύω, κερνώ’. Ανακατεύω κρασί με νερό για να κεράσω. “Άκρατον οίνον”, ανόθευτο κρασί δεν έπιναν οι αρχαίοι παππούδες. Πρβ. το αρχ. κεράννυμι ‘ανακατεύω’, από όπου προέρχεται η λέξη κρασί.]

Μίντε και μίντι (ο) ‘μυαλό’. Όμου κου φάρᾶ μίντε ‘άνθρωπος χωρίς μυαλό, άμυαλος’. Βα μίντε ‘θέλει μυαλό, δεν γίνονται τα πράγματα με βιασύνες και επιπολαιότητες’. Νου άρε μίντε τ’ τσιβά ‘δεν έχει μυαλό για τίποτε, δεν νοιάζεται για τίποτε, δεν βάζει κανένα στόχο στη ζωή του’. Έκφρ. κέρντι ντι μίντε ή μάκᾶ ντι μίντε ‘χάνει από το μυαλό του, δεν είναι στα καλά του, χάνει λάδια (λαϊκότρ.)’. Μπάγκᾶ μίντια μπάντε σι αρίκου ναφουάρᾶ ‘βάλε το μυαλό κάτω και ρίξτο έξω’. Λέγεται και ντᾶ λι αέρᾶ αλί μίντε ‘έξω η στενοχώρια’. Πέρι λούντζι, μίντε σκούρτᾶ ‘μαλλιά μακριά, κοντό μυαλό’. Λουκρεάτζᾶ μίντια αλέι ‘δουλεύει το μυαλό της’. Τρικού ντι του μίντε ‘πέρασε από το μυαλό’. Νι ιντρά του μίντε ‘μου μπήκε στο μυαλό’. Ου σκόσου ντι του μίντε ‘την έβγαλα από το μυαλό’. Νου ποτού σι λι μπάγκᾶ μίντι ‘δεν μπόρεσε να τον συνετίσει’. Ούνᾶ μίντε, τσι σι χίμπᾶ τ’ τζούα ί τ’ νράπτε; ‘ένα μυαλό τι να είναι για τη μέρα ή για τη νύχτα;’. Όλα θα γίνουν με την ώρα τους. Ντᾶ νι ούνᾶ μίντε τσι σι φάκου ‘δώσε μου μια συμβουλή τι να κάνω’. Ιάστε λουάτᾶ ντι μίντε ‘δεν είναι στα λογικά της’. Μπάγκᾶ σι μίντια μπάντε σι αρούμινᾶ ίου τι άφλι ‘βάλε το μυαλό σου κάτω και λογάριασε πού βρίσκεσαι στα οικονομικά και γενικά στη ζωή’. Νου νι αρμάσι μίντε ‘δεν μας έμεινε μυαλό, τα χάσαμε από μια στενοχώρια, από μεγάλη συμφορά’. Μίντσιλι ασπουλιπερέτζᾶ ‘τα μυαλά του πετούν’. Φεάτα λου άρε λουάτᾶ μίντια ‘του έχει πάρει το μυαλό το κορίτσι, ο έρωτας’. Λου λουάρᾶ, λου μουτάρᾶ μίντια σι κιρί ‘του πήραν, του σήκωσαν το μυαλό και χάθηκε’. Μιντιόσου ‘μυαλωμένος’, αμίντε ‘θύμιση, ανάμνηση’. ΑΝΤ. νιαντουκίτου ‘άμυαλος, αναίσθητος’. ΣΥΝ. μιντούᾶ.

[Από το λατ. mens, -ntis ‘μυαλό’, mentem.]

Μιντέσκου (ρ) ‘ανακατώνω, μπερδεύω’. *Μιντέσκου μάντζα, φάρινα, γκράνκου όρτζου* ‘ανακατεύω το φαγητό, το αλεύρι, το σιτάρι με το κριθάρι’. *Μι μιντέσκου* ‘ανακατεύομαι, μπερδεύομαι’. *Νου βόι σι τι μιντέστι λα μπάνα αμεά* ‘δεν θέλω να ανακατεύεσαι στη ζωή μου’. Έκφρ. *σι μιντί κου μούλιτι σι πάτσά μάρε νίλᾶ* ‘ανακατεύτηκε με πολλά και έπαθε μεγάλη ζημιά’. Σταθερή συμβουλή των μεγαλύτερων *νου τι μιντιά* ‘μην ανακατεύεσαι, μην μπερδεύεσαι με ξένες υποθέσεις’. *Τσι βρέι σι τι μιντέστι σι νου σάτζι πρι ρουάου;* ‘τι θέλεις να ανακατευτείς και δεν κάθεσαι στα αυγά;’. *Μι μιντεάστι, νου χίου γκίνε* ‘έχω τάση για λιποθυμία, δεν είμαι καλά’. *Μιντεάτζᾶ* ‘ανακατωσούρα, αναταραχή’. *Λούμια ἰάστε του μάρε μιντεάτζᾶ* ‘ο κόσμος βρίσκεται σε μεγάλη αναταραχή’. *Μιντίρε και μιντιτούρᾶ* ‘ανακάτεμα, αναταραχή’, *μιντίτου* ‘ανακατωμένος, μπερδεμένος’. *Ἰάστε μιντίτου του μούλιτι* ‘είναι σε πολλά ανακατεμένος, σε σκάνδαλα, σε άνομες πράξεις’. *Λι άρε τούτι μιντίτι του μίντε* ‘τα έχει όλα μπερδεμένα στο μυαλό’. *Μιντιτόρου* ‘ανακατωσούρας’. Εκείνος που ανακατεύει τους ανθρώπους με λόγια και διαβολές και προκαλεί προβλήματα στις σχέσεις τους. ΣΥΝ. *μεάστικου, μιστικάτου, μιστικᾶτούρᾶ* από το λατ. *mixtus* ‘σύμμικτος’.

[Από το λατ. *miscuo*, πρβ. το αρχ. *μείγνυμι, μείζις*.]

Μιντουέσκου (ρ), *μι μιντουέσκου* ‘σκέφτομαι, συλλογίζομαι’. Δεν ακούγεται σήμερα πολύ στο Λιβάδι. Ο αόριστος του ρήματος *μιντουίρᾶ* ακούγεται στη φράση *νι μιντουίρᾶ* ‘μας ζάλισαν’. *Μιντουίτου* ‘μυαλωμένος, συλλογισμένος αλλά και σαλεμένος’. *Σάντι μιντουίτου* ‘κάθεται συλλογισμένος’. Γίνεται πολύ συχνή χρήση των ΣΥΝ. *Αντούκου αμίντε* ‘και μπάγκου του μίντε’ ‘φέρνω, βάζω στο μυαλό μου’ αλλά και των *μι σιλουσέσκου* και *μι σκιψέσκου*. *Μι σιλουσέσκου άνλι τσι τρικούρᾶ, τσι φουτζίρᾶ* ‘συλλογίζομαι τα χρόνια που πέρασαν, που έφυγαν’. *Κᾶτζού του μάρε σιλουίε* ‘έπεσε σε μεγάλη περισυλλογή’. *Σιλουίτου* ‘συλλογισμένος, σκεφτικός’.

[Από το λατ. *mens, -ntis* ‘μυαλό, φρόνηση’ στα ΚΒ *μίντε* ή *μιντούᾶ*.

Όμου κου φᾶρᾶ μιντούᾶ, μίντε ‘άνθρωπος χωρίς μυαλό, άμυαλος’.

Αμίντε ‘θύμηση, μνήμη’.]

Μίρᾶ (η) ‘μοίρα’. *Αβεά μπούνᾶ μίρᾶ, κᾶτζού του κάσᾶ μπλίνᾶ* ‘είχε καλή μοίρα, τύχη, έπεσε σε σπίτι γεμάτο, πλούσιο’. *Κάθι ούνου πλᾶντζι μίρα*

λι 'ο καθέννας κλαίει τη μοίρα του'. Μεταφορ. *τρούντι τι, τσι τι ντούτσι* *κα μίρᾶ* 'ταρακουνήσου, τι πας σαν μοίρα, νωχελικά'. Αναφέρεται σε εκείνον ή εκείνη τη γυναίκα που είναι αργή στις κινήσεις και συνεχώς γκρινιάζει χαμηλόφωνα, κλαψουρίζει. Κλαίει τη μοίρα της και καταντάει κουραστική, ενοχλητική. Όλα της φταίνε και από τίποτε δεν ικανοποιείται. *Ίάστε ούνᾶ μίρᾶ, μι μουρί αέρι* 'είναι μια γκρινιάρη, μια κλαψομοίρα, με πέθανε χθες'. *Μούλτου μίρᾶ, τούτου σι πλᾶντζι σι νου ου πότου* 'πολύ κλαψομοίρα, όλο κλαίγεται και δεν την μπορώ'. *Μίρα, σι αλᾶκί πρι μίνε κα κουλτσίδα* 'κόλλησε πάνω μου σαν κολτσίδα'. *Ντι ντάιμα πλᾶντζι μίρα λι* 'από πάντοτε κλαίει τη μοίρα της'. *Μίρα λι ιαρά ατσιά* 'αυτή ήταν η μοίρα της'. *Μιραντόσου* και *μιρλιάκου* 'αυτός που γκρινιάζει και κλαίγεται συνεχώς'. Η λέξη έχει όλες τις σημασίες της νεοελληνικής *μοίρα*. Κλαίει τη μοίρα του, κανείς δεν ξέρει τι του γράφει η μοίρα του. Μαύρη, τραγική, σκληρή μοίρα, τον κυνηγάει η μοίρα του κ.ά. Αλλού λέγεται *νίρᾶ*. Οι άνθρωποι πάντοτε πίστευαν στη μοίρα και κάποιοι δεισιδαίμονες στα μάγια. *Λι αντράᾶ αμάγι* 'της έκανε μάγια'. *Παγκανόμιρᾶ* 'κακιά μάγισσα' (βλ. *Παγκανόμιρᾶ*). ΣΥΝ. *τύχε, κᾶσμέτε. Κᾶσμέτια αμεᾶ ντι κᾶτράνε* 'η τύχη μου από κατράνι', *μίρᾶ*.

[*Μοίρα*, θεά της τύχης, του πεπρωμένου. Ρουμ. *ursitoare*, από το νεοελλην. *ορίζω* (όρισα).]

Μιρίτζου και **αμιρίτζου** (ρ) 'σταλιάζω, αναπαύομαι το μεσήμερι (για γιδοπρόβατα)'. *Μιρίτζου* (το) 'σκιερός τόπος όπου σταλιάζουν, στάλος'. *Του μιριτζάρᾶ όιλι έστανου;* 'πού στάλιασαν φέτος τα πρόβατα;'. *Άμου αφλάτᾶ ούνου μπούνου μιρίτζου νσούσου λα Σιάπκᾶ* 'έχω βρει ένα καλό μέρος για στάλιασμα πάνω στη Σιάπκα'. *Μιριτζάρε* 'στάλιασμα', *μιριτζάτου*. *Μιρίτζου* όμως σημαίνει και μεσημέρι και φαγητό του απογεύματος. *Τσι αβέμου τ' μιρίτζου;* 'τι έχουμε για απογευματινό;'. ΣΥΝ. *μάσου* (βλ. *μάσου*).

[Από το λατ. *meridies* 'μεσημέρι', *meridio* 'αναπαύομαι το μεσημέρι'.]

Μιρμίτου (το) 'μνήμα', πληθ. *μιρμίτσι*. *Πότσι σι άφλι μούλι μιρμίτσι νσούσου ν τζεάνᾶ* 'μπορείς να βρεις πολλά μνήματα πάνω στο βουνό'. *Άστατζᾶ βα μι ντούκου λα Μιρμίτσι* 'σήμερα θα πάω στην περιοχή Μιρμίτσι'. Υπάρχουν στο Λιβάδι δυο τουλάχιστον ΤΟΠ. *Λα Μιρμίτσι*.

Η μια περιοχή βρίσκεται πίσω από τον Προφήτη Ηλία, στον δρόμο για το Χαϊντάρι, όπου σκοτώθηκαν σε μάχη πολλοί Τούρκοι στις πρώτες μέρες των Βαλκανικών Πολέμων. Πρωταγωνιστές ήταν οι Λιβαδιώτες, παλιοί Μακεδονομάχοι. Το δεύτερο ΤΟΠ. *Λα Μιρμίτσά* είναι μια περιοχή νότια του χωριού, στου Γκουντή, στο δρόμο προς το χάνι του Νίτση. Εκεί βρέθηκαν τάφοι στρατιωτών των Βαλκανικών Πολέμων – ολόκληρη η περιοχή ήταν πεδίο αιματηρών συγκρούσεων. Σύμφωνα με μια παλαιότερη παράδοση, οι τάφοι ανήκαν σε νεκρούς των συγκρούσεων ανάμεσα στους Τούρκους και Αρβανίτες του Αλή Πασά. Και πολλές άλλες περιοχές του χωριού, όπου βρέθηκαν ή βρίσκουν ακόμη τάφους διαφόρων εποχών, λέγονται *Λα Μιρμίτσι*. Στο Λιβάδι συνήθως λένε *θα πάω στο κοιμητήριο, βα μι ντούκου ν τζεάνά*. ΣΥΝ. *κιβούρε, γκροάπᾶ*.

[Από το λατ. monumentum ‘μνημείο’. Πιθανότερο να προέρχεται κατευθείαν από το μνημείο, μνήμα. *Μνημούρι* < μσν. *μνημούρι* < ελνστ. *μνημόριον*. *Μνημόρια* ‘νεκροταφεία στην περιοχή Βοΐου’, *μιγάρια* στα Γιάννενα.]

Μισάλε (η) ‘το στενόμακρο υφαντό με το οποίο σκεπάζουν το πλαστό ψωμί στην πινακωτή’. *Αμβᾶλίσι πάνια κου μισάλια*; ‘σκέπασες το ψωμί με το μεσάλι;’ Από πάνω έριχναν χράμια ή στείρες βελέντζες για να ζεσταθεί και να φουσκώσει το ζυμάρι. Ήταν αναγκαία προεργασία πριν από το φούρνισμα. Το φρόντιζαν σε μια κόχη του καθημερινού σπιτιού σαν λεχώνα. Το μεσάλι ήταν όμορφο υφαντό με γαλάζιες και άσπρες ρίγες, μνημείο άλλης εποχής, όταν η παρασκευή του σπιτίσιου σταρένιου ψωμιού ήταν κάτι σαν ιεροτελεστία. Σήμερα φούρνος δεν καπνίζει, – οι εξαιρέσεις είναι ελάχιστες –, ψωμί δεν ζυμώνεται, άλλαξαν και οι γεύσεις. Όταν το ψωμί έβγαινε από τον φούρνο, το τύλιγαν με το μεσάλι και το έβαζαν στο σεντούκι του ψωμιού – έψηναν τότε πολλά πλαστάρια – για να μη ξεραθεί. *Μπᾶγκά πάνια του σιντούκε σι ου αμβαλιᾶ κου μισάλια σι νου σι ουσικά* ‘έβαζαν το ζεστό ψωμί στο σεντούκι, τη μεγάλη ψωμιέρα, και το σκέπαζαν με το μεσάλι για να μην στεγνώσει’. *Μισάλε* λέγεται και το τραπεζομάντηλο. Ένωναν τα στενόμαυρα κομμάτια και κάλυπταν το σοφρά ή το τραπέζι. Στην Δυτ. Μακεδονία *μεσάλα* ή *μσάλα* λέγεται η μεγάλη

ποδιά που δένεται από τη μέση. Στην Ήπειρο *μισάλ* 'τραπεζομάντηλο, σκέπασμα ζυμωμένου ψωμιού' (Μπόγκας).

[Από το λατ. mensalis (mensa 'τραπέζι') > μσν. *μενσάλιο*, *μισάλιο* και *μινσάλιο*. Κατά τον Αραβαντινό από το αρχ. *μάσσω* 'ζυμώνω'. Ο ΡΑΡ. αναφέρει την ελλην. *μεσάλι* χωρίς άλλη ετυμολογία.]

Μισάντρα (η) 'μεγάλη ξύλινη ντουλάπα εντοιχισμένη, μεσάντρα'. Συνήθως ήταν δυο, δεξιά και αριστερά της πόρτας του καθημερινού δωματίου, που ήταν και υπνοδωμάτιο. *Νικουκίρα βα κάσᾶ κου μισάντρι, ίου σῖ αβτζῖ κάσᾶ κου φᾶῤᾶ μισάντρι!* 'η νοικοκυρά θέλει σπίτι με μεσάντρες, πού ακούστηκε σπίτι χωρίς μεσάντρες!'. *Φιτσόρλου σῖ ασκούμσι του μισάντρα* 'το παιδί κρύφτηκε στη μεσάντρα'. Στο καθημερινό, το καθιστικό βρίσκονταν και το τζάκι και τα δυο υπερυψωμένα μιντέρια με τα αχυροστρώματα δεξιά και αριστερά του. Στη μεσάντρα φυλάγονταν και τα κλινοσκεπάσματα, τα κίλιμα και διάφορα στρωσίδια. Τον Αύγουστο έβαζαν φύλλα καρυδιάς ή ναφθαλίνη για να προφυλάξουν τα μάλλινα από την βότριδα (*μόλτσα*). Σε παλιά αρχοντόσπιτα οι μεσάντρες ήταν ζωγραφισμένες με λαϊκές ζωγραφιές ή ήταν ξυλόγλυπτες. Πολλά σπίτια στο Λιβάδι και σήμερα έχουν μεσάντρες. *Μισάντρα λι ανκάπᾶ τούτι* 'η μεσάντρα τα χωράει όλα'.

[*Μεσάντρα* ή *μισάντρα*. Κατά τον Ανδριώτη ίσως από το *μεσάνδηρα* (*μέσον* + *άνδηρον*), πιθανόν από το *μέσον* + *άντρον* 'κοίλωμα'. Τα σύγχρονα και έγκυρα λεξικά της κοινής νεοελληνικής, δεν καταγράφουν τη λέξη. Τα καινούρια πράγματα χρειάζονται καινούριες λέξεις. ΡΑΡ. από το τουρκ. *mouçandra*.]

Μίτικᾶ (η) 'μυτίτσα, ελάχιστη ποσότητα'. *Νιᾶ νῖ ούνᾶ μίτικᾶ ντι ζάχαρε, ντι πάνε* 'δώσε μου μια μυτίτσα ζάχαρη, ψωμί'. ΣΥΝ. *κίπιτᾶ* (*κάπου* 'κεφάλι'). *Ούνᾶ κίπιτᾶ ντι κάρνε* 'ένα ελάχιστο κομμάτι κρέας'. *Κίκουτᾶ* 'σταγόνα, σταλιά'. *Βόῤᾶ ούνᾶ κίκουτᾶ ντι λάδε* 'θέλω μια στάλα λάδι'. *Αγκίδᾶ* 'αγγίδα'. *Ούνᾶ αγκίδᾶ ντι κάσου* 'μια αγγίδα τυρί'. *Τζεάντικου* 'δάχτυλο'. *Ούνου τζεάντικου ντι αρᾶκίε* 'ένα δάχτυλο τσίπουρο'. *Ούνγκλε* 'νύχι'. *Ούνᾶ ούνγκλε ντι καφέ* 'ένα νύχι καφέ'. *Νᾶθεᾶμᾶ* 'ελάχιστο'. *Βα νῖ νιᾶῖ νᾶθεᾶμᾶ πάνε;* 'θα μου δώσεις λίγο ψωμί;'. *Μτσιίνου* 'λίγο'. *Μτσιίνᾶ φᾶρίνα* 'λίγο αλεύρι'. *Ούντᾶ*

‘σταγόνα’. Ούνᾱ ούντᾱ ντι ούμτου ‘μια σταγόνα βούτυρο’. Νᾱκρούσᾱ ‘ψίχουλο’. Ούνᾱ νᾱκρούσᾱ ντι πάνε ‘ένα ψίχουλο ψωμί’. Ούνου χίρου ντι λάδε, ντι σᾱρε ‘μια κλωστή λάδι, αλάτι’. Οι μικρές, οι ελάχιστες ποσότητες, δηλώνονται με πολλές λέξεις.

[Μίτικᾱ, υποκορ. του μύτη που στα ΚΒ λέγεται νᾱρε.]

Μιτσούνε και **μιτσούνιου (το)** ‘ψέμα’. Τζίτσι μούλι μιτσούνι σι νου λου πιστιπεᾱσσι βᾱρᾱ ‘λέει πολλά ψέματα και δεν το πιστεύει κανένας’. Κου μιτσούνλι νου αντᾱρι χουᾱρᾱ, χᾱῖρε, προκουκίε ‘με τα ψέματα δεν κάνεις χωριό, χαῖρι, προκοπή’. Ατζούνγκου μιτσούνλι, τόρα λούκρου ‘φτάνουν τα ψέματα, τώρα δουλειά’. Πλᾱντζεᾱ ντι μιτσούνια ί ντεαλίθχια; ‘έκλαιγε στα ψέματα ή στ’ αλήθεια;’. Κου μιτσούνλι αντᾱρᾱ κάσᾱ σι κᾱτούνᾱ ‘με ελάχιστα μέσα και χωρίς να το καταλάβει έκανε σπίτι και περιουσία’. Έκφρ. μιτσούνλι ᾱου σκούρτι τσοᾱρι ‘τα ψέματα έχουν κοντά ποδάρια’. Μιτσούνλι νου αουσαᾱσκου ‘τα ψέματα δεν γνωρίζουν γηρατειά’. Μιτσούνι γκροᾱσι, κου κᾱντᾱ ‘ψέματα χοντρά, με ουρά’. Τζᾱ μιτσούνι! ‘πες το ψέματα!’. Λούκριλι ντισβᾱλέσκου μιτσούνλι τούτι ‘τα πράγματα, τα γεγονότα ξεσκεπάζουν όλα τα ψέματα’. Μι ουμπλού, μι ουμφλᾱ, μι σατουρᾱ ντι μιτσούνι ‘με γέμισε, με φούσκωσε, με χόρτασε ψέματα’. Μιτσούνι ντι λα Γκατζούνι (μεταφορ.) ‘πολλά και μεγάλα ψέματα’. Μιτσουνόσου ‘ψεύτης’, μιτσουνοᾱσᾱ ‘ψεύτρα’. Παλιουμιτσουνόσου, παλιουμιτσουνοᾱσᾱ ‘παλιοψεύτης, παλιοψεύτρα’. Κούμου σι τιργισίρᾱ μιτσουνόσλου κου μιτσουνοᾱσα! Μιτσούνι ούνλου, μιτσούνι αλάντου σι αργκᾱσᾱρᾱ τσι τζίκου ούνλου κου αλάντου ‘πώς ταίριασαν ο ψεύτης με την ψεύτρα! Ψέματα ο ένας, ψέματα ο άλλος ξέχασαν τι λένε μεταξύ τους’. Παλαιότερα ακουγόταν το μιτσουνέτζου (ρ) και μι μιτσουνέτζου ‘ψεύδομαι, απατώ, απατώμαι’. ΑΝΤ. αλίθχια. Αλίθχια ῖαστε ντι μάλαμᾱ, ντι χρिसᾱχι ‘η αλήθεια είναι από μάλαμα, από χρυσάφι, δεν χάνει ποτέ την αξία της’.

[Από το λατ. mentitio, ιταλ. menzogna ή από το λατ. mendacium ‘ψέμα’, mendacium dico ή mentior ‘ψεύδομαι’. Μιτσουνόσου (λατ. mentiosus).]

Μλιόρου (επίθ.) ‘δίχρονο αρνί, ζυγούρι’. Μλιόρᾱ, το θηλυκό πρόβατο που γέννησε το πρώτο αρνί, πρωτᾱρα. Ἄμου του κουπίε νίκα πάτρου

μλιόρι, βα λι τσάνου, νου βα λι βίντου 'έχω στο κοπάδι ακόμη τέσσερα ζυγούρια, θα τα κρατήσω, δεν θα τα πουλήσω'. Το δίχρονο κατσίκι λέγεται βιτούλιου (λατ. vitulus) και το δίχρονο μοσχαράκι ντάνάκου. Το κρέας τους θεωρείται άριστης ποιότητας, γιατί έχει απαλλαγεί από τα περιττά λίπη, ξίγκια. Το διαλαλούν οι χασάπηδες και το γνωρίζουν οι καλοφαγάδες. *Αβέμου τάλιάτᾱ ούνᾱ μλιόρᾱ άλτου σόι!* 'έχουμε σφάζει ένα θηλυκό ζυγούρι άλλου είδους!'. *Στρίφᾱ* λέγεται η προβατίνα που γέννησε δυο φορές και από εκεί και πέρα λένε προβατίνα με τρία, με τέσσερα αρνιά. ΣΥΝ. νράτινου 'αρνί έξι μηνών έως ενός χρόνου, ζυγούρι' (λατ. annotinus 'ετήσιος', annus, -i 'χρόνος'). Πρβ. ζυγούρι (ζυγός, διπλός χρόνος). *Μ'λιόρ* λέγεται στη Θεσσαλία και την Ήπειρο.

[ΝΙΚ. και ΡΑΡ. ίσως από το λατ. agnelliolus. Μάλλον όμως προέρχεται από το αρχ. μήλον 'πρόβατον' > υποκορ. μηλώριον > νεοελλ. μιλιόρι, μλιόρι. *Μηλωτή* 'πρόβειο δέρμα', *μηλωτήρ* 'βοσκός'.]

Μνάτᾱ (η) 'χούφτα'. *Ντε λάι, ντᾱ νι ούνᾱ μνάτᾱ ντι φᾱρίνᾱ* 'έλα, καημένη μου, δος μου μια χούφτα αλεύρι'. *Μπιού άπᾱ κου μνάτα* 'ήπιε νερό με τη χούφτα'. Μεταφορ. *λι ντεάντι Ντουμνιτζᾱούλου κου μνάτα* 'τα έδωσε ο Θεός με τη χούφτα, απλόχερα'. *Νικά χουάρᾱ, ούνᾱ μνάτᾱ ντι λούμε* 'μικρό χωριό, μια χούφτα άνθρωποι'. *Βιντού ούνου άγκρου τ' ούνᾱ μνάτᾱ ντι γκράνου* 'πούλησε ένα χωράφι για μια χούφτα στάρι'. Υποκορ. *μνάτικᾱ* 'χουφτίτσα'. *Ντᾱ νι ούνᾱ μνάτικᾱ φᾱρίνᾱ ντι κᾱλᾱμπούκε*. Στα δύσκολα χρόνια η χούφτα (μνάτα) ήταν μια μονάδα μέτρησης αγαθών. Έλεγαν και ένα δάχτυλο λάδι, *ούνου τζεάντικου ντι λάδε*. *Ούνᾱ ούνγκλε ντι ζάχαρε, ντι καφέ* 'ένα νύχι ζάχαρης, καφέ'. *Πούλμου* 'δυο χούφτες', *πάλμᾱ* 'σπιθαμή, παλάμη'. *Ούνᾱ πάλμᾱ ντι όμου* 'μια σπιθαμή άνθρωπος'. *Σι ανκάτσᾱρᾱ τ' ούνᾱ πάλμᾱ ντι λόκου* 'μάλωσαν για μια σπιθαμή τόπο'. *Μπούσου* 'γροθιά'. *Ούνου μπούσου ντι κουκουρέτσου* 'μια γροθιά, κομμάτι από κοκορέτσι'. *Λου ακουντί κου μπούσλου* 'τον χτύπησε με τη γροθιά'. Από εδώ και τα ΕΠ. του Λιβαδίου *Μπούσιος, Χατζημπούσιος* που σημαίνουν άνθρωπο κοντό, μια γροθιά. *Μνάτᾱ* λέγεται κι ένα δεμάτι καλαμιών από βρύζα, όσο

πιάνει μια χούφτα. Με τέτοια χερόβολα (διματκά) όριζαν το σπαρμένο χωράφι ή ένα κτήμα.

[Από το λατ. manus 'χέρι', ΚΒ μάνα. Μάνικα 'μανίκι'.]

Μόλιου (ρ) 'υγραίνω, μουσκεύω, μαλακώνω, μουλιάζω'. *Άστατζά σεάρα βα μόλιου στράνιλι σι μάνε βα λάου* 'σήμερα το βράδυ θα μουλιάσω τα ρούχα και αύριο θα βάλω πλύση'. *Βα μόλιου νάθεάμα πάνε σι μάκου* 'θα μαλακώσω λίγο ψωμί για να φάω'. *Μουλεάρε* 'μούσκεμα, μούλιασμα'. *Ίάστε τ' μουλεάρε* 'είναι άνθρωπος για μούλιασμα, για πνίξιμο'. *Μουάλε* 'μαλακός'. *Πάνε μουάλε* 'μαλακό ψωμί'. Μεταφορ. *βίνι ουμφλάτου αλά λου μουλιάι νθεάμα* 'ήλθε οργισμένος αλλά τον μαλάκωσα, τον κάλμαρα λίγο'. *Όμου μόλιου* 'μαλακός, πράος, ήπιος άνθρωπος'. *Μουάλι τι!* 'άντε πνίξου!'. *Νου τι μόλι!* 'δεν πνίγεσαι!'. *Μόλιαβου* και *μπρούχαβου* 'μαλθακός, πράος, αργοκίνητος'. *Μούλιαβος* λέγεται και στη Δυτ. Μακεδονία. ΣΥΝ. *αλουτζάσκου, αλουτζίτου, ίσιχου*.

[Από το λατ. mollio 'υγραίνω, μουλιάζω', mollis 'μαλακός'. Πρβ. το νεοελλην. μουλιάζω.]

Μόλτσά (η) 'σκόρος, το μικρό έντομο που τρέφεται από μάλλινες ίνες, βότριδα'. *Μόλτσα μάκα στράνιλι ντι λάννα, μπάγκάσι ναφταλίι του σιντούκε, λα μισάντρα;* 'ο σκόρος τρώει τα μάλλινα ρούχα, έβαλες ναφθαλίνη στο σεντούκι, στη μεσάντρα;'. *Ίσά ναφράρα κου τρούπου σι σκουφούνι μάκάτι ντι μόλτσα* 'βγήκε έξω με σκοροφαγωμένη μπλούζα και σκοροφαγωμένες μάλλινες κάλτσες'. Μεταφορ. έχει θετική και αρνητική σημασία. *Ίάστε ατσιά ούνά μόλτσά!* 'είναι αυτή μια μόλτσα!'. Μια γυναίκα σχολαστική στην καθαριότητα, που τα ψιλοκοσκινίζει όλα αλλά και μια σιγανή και επίμονη, ενοχλητική κολλητσίδα. Σιγά σιγά πετυχαίνει το σκοπό της. *Νου τι πότου, τι αντράσι μόλτσά* 'δεν σε ανέχομαι, έγινες σκόρος, τσιμπούρι'. *Σι τσι άι μίντια κά ίάστε μόλτσά του πρεάκλε* 'να έχεις το μυαλό σου, γιατί είναι σκόρος σε ζευγάρι μάλλινες κάλτσες'. Σε σιγοτρώνει ύπουλα, σε υπονομεύει *Μόλτσα* λέγεται και στη Θεσσαλία, Δυτ. Μακεδονία, Ήπειρο'. *Μουλτσουφαουμένου* 'σκοροφαγωμένο' (Μπόγκας).

[ΝΙΚ. και ΡΑΡ. από το αλβ. molitse.]

Μόρου (ρ) ‘πεθαίνω’. *Τούτσι αμέι μουρίρᾶ ‘όλοι οι δικοί μου πέθαναν’.*
Μόρου, μι κέρου ‘πεθαίνω, χάνομαι’. *Βρεᾶ μουᾶρᾶ, κά σι νου λου*
αβεᾶμου ντισκᾶντάτᾶ σι κά σι νου βινιά γιάτροουλου ‘θα πέθαινε, αν δεν
τον είχαμε ξεματιάσει και αν δεν ερχόταν ο γιατρός’. *Τίνε μίνε μι ᾶ*
μουρίτᾶ μούλτι ὀρι ‘με έχεις πεθάνει πολλές φορές’. *Σι πριντεᾶντι σι*
μουρί ‘παραδόθηκε και πέθανε’. Μεταφορ. πεθαίνω (μόρου) από
 πείνα, από νερό, από ύπνο, από κρύο, από κούραση. *Μόρτου ‘νεκρός’,*
μοᾶρτιρε και μοᾶρτε ‘θάνατος’. *Αβέμου μοᾶρτιρε ‘έχουμε θάνατο’.* *Νου*
ᾶρε μοᾶρτε ‘δεν έχει πεθαμό’. *Κᾶτζού τ’ μοᾶρτε ‘έπεσε να πεθάνει’.*
 Έκφρ. *μουρί πρι τσόρου ‘πέθανε στο πόδι, χωρίς να αρρωστήσει’.*
Μουρί ασουντάτου ‘πέθανε ιδρωμένος, δεν πρόλαβε να ξεϊδρώσει από
την πολλή δουλειά, από τον αγώνα της ζωής’. *Σι μπᾶνεᾶτζᾶ μάια τσι*
μουρί ‘να ζήσει η γιαγιά που πέθανε’. Λέγεται, όταν πεθαίνει καμιά
 πολύ ηλικιωμένη και έτσι δίνεται η ευκαιρία να συναντηθούν και να
 κουβεντιάσουν συγγενείς και φίλοι που είχαν καιρό, ίσως και χρόνια,
 να βρεθούν μαζί. Κάποιοι έρχονται και από τα ξένα. Είναι και η
 ικανοποίηση του πεινασμένου, του νηστικού από τα νεκρώσιμα
 γεύματα και τα μνημόσυνα. Ίσως όμως είναι και μια διακωμώδηση
 των επαναλαμβανόμενων ευχών σε γιορτές, γάμους, βαφτίσια και
 κηδείες που δημιουργούν σύγχυση. *Μι μουρίσι, βόμπιρε! ‘με πέθανες,*
διάβολε, ανάποδε!’. *Ντόρου μούλτου, μουρί νᾶπτεᾶ τούτᾶ ‘πονώ*
πολύ. Πέθανα όλη τη νύχτα’. *Βα αβεᾶ μουρίτᾶ ούνᾶ νίλι ντι ὀρι ‘θα*
είχε πεθάνει χίλιες φορές’.

Στον νεκρό, σύμφωνα με το έθιμο, βάζουν χρήματα, παλαιότερα
 έβαζαν και κέρμα στο στόμα. Είναι τα ναύλα για τον περαματάρη
 χάρο που θα περάσει με τη βάρκα του την ψυχή στην Αχερουσία
 λίμνη. Πανάρχαιο, βαθιά ριζωμένο έθιμο. Συγγενείς και φίλοι
 τοποθετούν στον νεκρό διάφορα φρούτα (μήλο, κυδώνι, πορτοκάλι,
 ρόδι) σαν χαιρετίσματα για τους δικούς τους νεκρούς, *λι μαᾶ*
λιρτάτλου, τα έτρωγε ο συγχωρεμένος. Πάνω στον νεκρό κλείδωναν
 μια κλειδαριά και την έπαιρναν μαζί με το κλειδί. Στα σαράντα, όταν
 πια οι ψυχές έφταναν και αναπαύονταν στον άλλο κόσμο, ο ίδιος
 άνθρωπος έπρεπε να πάει στον τάφο και να την ξεκλειδώσει. Όταν
 πέθαινε ένας αδελφός, στον άλλο αδελφό που ήταν γεννημένος τον

ίδιο μήνα έβαζαν στο μέρος της καρδιάς του μια κλειδωμένη κλειδαριά. Τα αδέρφια αυτά λέγονται *μουνουμιάρτσι*. Και το έθιμο αυτό συνεχίζεται από αρκετούς ως σήμερα. Τα νεκρικά έθιμα είναι πολλά. Η νύχτα που ξενυχτάνε τον νεκρό είναι μακριά. Αργεί να ξημερώσει. Όταν εξαντλούνται όλα τα εγκώμια για τον μακαρίτη και πάνε να στεγνώσουν τα δάκρυα, αρχίζουν οι πιο μακρινοί συγγενείς και φίλοι ιστορίες, παραμύθια και ανέκδοτα. “Γάμος χωρίς κλάματα και κηδεία χωρίς γέλιο δεν γίνεται”. Από τις ώρες εκείνες κάποιοι ταλαντούχοι σκάρωσαν σπαρταριστά ανέκδοτα που κυκλοφορούν ευρύτατα. Οι οικείοι, τσακισμένοι από τον πόνο και τις μνήμες, κάποτε εξοργίζονται, γρήγορα όμως καταλαβαίνουν ότι η ζωή συνεχίζεται, ότι δίπλα στον νεκρό υπάρχουν οι ζωντανοί. Τέτοιες ώρες οι άνθρωποι μετρούν συγγενείς και φίλους. *Τίνε γκίνε ου τρικούσι κάράρια, σι βιντέμου νόι κούμου βα ου τριτσέμου* ‘εσύ καλά πέρασες το στενό μονοπάτι του θανάτου, να δούμε εμείς πώς θα το περάσουμε’.

Μοιρολογίστρες επαγγελματίες δεν υπήρχαν στο Λιβάδι. Προσφέρονται όμως γυναίκες γνωστές να μοιρολογήσουν τον νεκρό. Συνθέτουν αυτοσχέδιες ελεγείες. Υπάρχει και μια παράδοση που συνεχώς πλουτίζεται. Κλαίνε και τους δικούς τους νεκρούς. *Πλάντζεά σι μιργιουλουζιά μόρτουλου* ‘έκλαιγαν και μοιρολογούσαν τον νεκρό’. Είναι μια παρηγοριά καθώς όλοι αναλογίζονται την κοινή τους μοίρα. Μετά το ξόδι και τον ενταφιασμό, ακολουθεί ή μακαριά, ο νεκρόδειπνος στο σπίτι του νεκρού. Η ζωή ξαναμπαίνει στους γνωστούς ρυθμούς της, με όλες τις ετοιμασίες και τις φροντίδες για το νεκρόδειπνο. Όλα σε συμφιλιώνουν με τον θάνατο και τη ζωή. Έθιμα σοφά που στις πόλεις έχουν χαθεί. Ο θάνατος (*μοάρτια, χάρλου*), το μοναδικό γεγονός της ύπαρξης του ανθρώπου, όπως και εκείνο της γέννησής του, συγκινούν και συγκλονίζουν τη λαϊκή ψυχή. Υπάρχει γι’ αυτά πλούτος μύθων, εθίμων και παραδόσεων και στο Λιβάδι. *Ακάρι σι κούμου βα λι αντούκᾶ Ντουμνιτζᾶουλου, κούντου σι κούμου βα μουρίμου;* ‘ποιος ξέρει πώς θα τα φέρει ο Θεός, πότε και πώς θα πεθάνουμε;’. *Ούνᾶ τζούᾶ βα νι άφλᾶ χάρλου, βα μουρίμου τούτσι* ‘μια μέρα θα μας βρει ο χάρος, θα πεθάνουμε όλοι’. ΣΥΝ. *κέρου* ‘χάνομαι,

πεθαίνω', κίριρε 'χαμός'. Ντάου τέιλιου, ασκάπου 'τελειώνω'. Μι λεά χάρλου 'με παίρνει ο χάρος'. ΑΝΤ. μπάνέτζου, γίου 'ζωντανός'.

[Από το λατ. morior 'πεθαίνω'.]

Μουάρᾶ (ο) 'νερόμυλος, αλευρόμυλος'. *Αέρι σεάρᾶ μάτσινάι γκράνλου* λα μουάρα 'χθες το βράδυ άλεσα το σιτάρι στο μύλο'. *Θιμσέστι κούτι μουόρι αβεάμου ν χουάρᾶ λα μα βέκλιλι άνι;* 'θυμάσαι πόσους νερόμυλους είχαμε στο χωριό στα πιο παλιά χρόνια;'. *Βινιά κου μούλιλι νκάρκάτι κου γίπτου τα σι ου μάτσινᾶ λα μουάρᾶ* 'έρχονταν με τα μουλάρια φορτωμένα με δημητριακά για να τα αλέσουν στον μύλο'. Παλαιότερα στο Λιβάδι υπήρχαν δέκα περίπου νερόμυλοι στα δυο ρέματα, δεξιά και αριστερά του χωριού. Το ρέμα του Αγίου Νικολάου και του Μαρουλιού (*Τιταρήσιου*). Οι δρόμοι των νερών κατέβαζαν πολλά νερά από τη Σιάγκα και τα Πιέρια κατά το χρονικό διάστημα του Οκτωβρίου – Μαΐου. Απορούν σήμερα οι άνθρωποι πώς τότε μαζευόταν τόσο νερό, ώστε με τη δύναμή του να λειτουργούν εκείνοι οι μύλοι.

Σήμερα σώζονται τα ερείπιά τους, μάρτυρες μιας άλλης εποχής και του λαϊκού μας πολιτισμού. Έχουν καταγραφεί από ειδικό που πρότεινε κάποιου από αυτούς να αναπαλαιωθούν ή να επανακτιστούν. Σώζονται ακόμη και κάποιες διαλυμένες καρούτες, χελιδόνες, φτερωτές και μυλόπετρες, λείες από την τριβή των δημητριακών και διαβρωμένες από τους καιρούς. *Τσι σι αντράρᾶ αχάντι βέκλι μουόρι, πάπινλι ατσεά αμίντε σι νούμα αλόρου μουράρι* 'τι απέγιναν τόσο παλιοί μύλοι, οι παππούδες θυμούνταν και το όνομα των μυλωνάδων'. Στα 1925 περίπου έγινε ο πρώτος μηχανοκίνητος (*γκαζόμυλος*) μύλος του Τζιώρτζη Χατζηζωγίδη. Το 1931 άρχισε να λειτουργεί ο μύλος του Πολύδωρου Πούλιου που κάηκε από τους ναζί στα 1943 και ξαναλειτούργησε στα 1946. Αργότερα αγοράστηκε από το Θεόφιλο Χατζημιχάλη και τελευταία από τον Βαγγέλη Μπαζούκη. Σήμερα την ύπαρξή του και την ιστορία του μαρτυρούν δυο μυλόπετρες μπροστά από τη DISCO "Μύλος". Με τον μηχανοκίνητο μύλο είχε αρχίσει για το Λιβάδι μια νέα εποχή. Οι νερόμυλοι εγκαταλείφθηκαν. Τα νερά είχαν λιγοστέψει.

Ο μυλωνάς (*μουράρου*) έπαιρνε το ξάι του, μια οκά στις είκοσι, αλλά δεν είχαν όλοι καλό όνομα στο χωριό, γιατί κάποιοι ζύγιζαν ξίκικα. Κάποιοι κρατούσαν τον αθέρα του αλευριού, το πάνω πάνω, παρά την προσοχή των νοικοκυραίων. Καρπώνονταν και την *πασπάλη*, τη σκόνη του αλευριού. *Νου φούρᾶ τούτσι μουράρλι άγιι* ‘δεν ήταν όλοι οι μυλωνάδες άγιοι’, λένε. *Ου ζικσί φάρᾶ σι λεᾶ ντάρα* ‘το ζύγισε χωρίς να πάρει το απόβαρο’. Δεν το υπολόγισε. Η χαρά του μυλωνά ήταν το μπόλικο νερό. Τα καλοκαίρια μερεμέτιζαν το μύλο και τον ετοίμαζαν για την καινούρια περίοδο, όταν θα έπεφταν οι βροχές και θα έλιωναν τα χιόνια. Το βασίλειο του μυλωνά ήταν ο μύλος. Λαγοκοιμάται με τη μουσική των νερών και τον ήχο της ζόρνας πάνω στη μυλόπετρα με το στάρι, τη βρίζα και το καλαμπόκι. Ξυπνάει, όταν σταματήσει το νερό. *Νου λου ακᾶτσά λόκλουλου, νου αβεᾶ σόμνου, κούντου σι τᾶλιά άπα* ‘ήταν ανήσυχος, δεν είχε ύπνο, όταν κοβόταν το νερό’. *Λουκρεᾶτζᾶ τζούᾶ νράπτε* ‘δουλεύει μέρα νύχτα’. Ξενυχτάει με τους συμπατριώτες και τους φίλους του νύχτες πολλές. Γύρω του δημιουργείται μια μικρή και ιδιότυπη κοινωνία με κέντρο ενδιαφέροντος τον ίδιο, τις ιστορίες και τα παραμύθια του.

Ο μύλος ήταν ένας προνομιακός χώρος παραμυθιών, ιστοριών, λαϊκών αφηγήσεων, παροιμιών και κουτσομπολιών. Εκεί οι παραμυθάδες και οι ανεκδοτολόγοι του χωριού, όταν ο ίδιος ο μυλωνάς δεν είχε αυτό το ταλέντο, έβρισκαν πρόσφορο ακροατήριο. Η προφορική αφήγηση είναι ένα θεατρικό δρώμενο, μια παράσταση με λόγο. Μέσα στο μισοσκόταδο του μύλου με τη μουσική του νερού και της μυλόπετρας ακούστηκαν αξέχαστα παραμύθια. Κάποια τελείωναν με τα λόγια: “παραμύθι ήξερα, παραμύθι έδειξα | δεν ξέρω πως έκανα αλλά δεν σας γέλασα”. Στον μύλο καμιά φορά έσκαζαν και μεγάλα μυστικά κρυμμένα βαθιά για πολλά χρόνια. Οι ώρες, τις χειμωνιάτικες ιδιαίτερα νύχτες, ήταν ατέλειωτες και οι χωριανοί έπρεπε να περιμένουν τη σειρά τους για να αλέσουν τα δικά τους φορτώματα. Τα ζώα ανεβοκατέβαιναν στο χωριό, φόρτωναν και ξεφόρτωναν στους μύλους. Νυχτερινή κινητικότητα. Οι μύλοι ήταν οικείος χώρος για τους ανθρώπους του χωριού. Καθώς βρίσκονταν κοντά στο χωριό, κατέβαιναν οι άνθρωποι να μάθουν κανένα νέο, *σι αμβιτσᾶμου βάρᾶ*

νουάου. Στα χρόνια της Κατοχής κατέβαιναν να φάνε καμιά κουλούρα του μυλωνά, *σι μακάρμου βάρᾶ κουλάκου* ή να εξασφαλίσουν μια χούφτα αλεύρι για τα παιδιά τους, *ούνᾶ μνάτᾶ ντι φᾶρίνᾶ*.

Τα παραμύθια στους μύλους ή για τους μύλους δεν έχουν σωμό. Είναι το αλάτι και το πιπέρι στην πεζή και δύσκολη ζωή των ανθρώπων. Οι νερόμυλοι αλέθουν χωρίς σταματημό. Το νερό δίνει και τον ρυθμό στις ιστορίες και τα παραμύθια, λειτουργεί σαν μουσική υπόκρουση. “Μύλος είναι και γυρίζει, παραμύθι αρχινίζει ...”. Παραμύθια για μύλους, μυλωνάδες και μυλωνούδες υπάρχουν πολλά στην ελληνική παράδοση αλλά και στην ευρωπαϊκή. Ο ελληνικός λαός πιστεύει ότι ο εφευρέτης του νερόμυλου είναι ο διάβολος. Τα δαιμονικά δοκιμάζουν τον μυλωνά και τους ανθρώπους τις νύχτες που κρατούν τα νυχτέρια. Δημοτικά τραγούδια μιλούν για μυλωνάδες, όμορφες κοπέλες, έρωτες που άφησαν εποχή, για νεράιδες και δαιμονικά. Και τα μωρά, έλεγαν στο Λιβάδι, έρχονταν από την καρούτα του νερόμυλου. Δεν είχαν ακούσει οι άνθρωποι για τον πελαργό.

Οι μύλοι του Λιβαδίου άλεσαν και στις πιο δύσκολες εποχές το λιγοστό ψωμί των ανθρώπων – τον άρτο τον επιούσιο – και ανάμεσα στις μεγάλες μυλόπετρες αλέστηκαν και τα βάσανα γενεών ανθρώπων που βρέθηκαν συχνά ανάμεσά τους. Μετά τους πολέμους και την Κατοχή οι ταλαιπωρημένοι άνθρωποι που επιβίωσαν έλεγαν συχνά *όλα τα δοκιμάσαμε, μόνο που δεν αλεστήκαμε στον μύλο. Λι δουκιμασίμου τούτι, μόνο μουάρα νου νι ματσινᾶ*. Οι ηλικιωμένοι σήμερα θυμούνται τους μύλους και τα ονόματα των μυλωνάδων: *μουάρα αλ Ρέχα, αλ Μεζίλη, αλ Κουμπουλή, αλ Γκανούλα, αλ Πίτσου, αλ Τασούλα, αλ Σιούρδη, αλ Καπρίνη, αλ Χαλκιά, αλ Γκουτζαμάνη*. Ένας ανήσυχος και δαιμόνιος Λιβαδιώτης, με τα υπάρχοντα μέσα, το 1928 κατασκεύασε ανεμόμυλο. Γιάγκο Κουμπολή των έλεγαν. Δεν λογάριασε όμως καλά τη δύναμη του ανέμου στην ανεμόδαρτη εκείνη περιοχή. Διέλυσε το δημιούργημά του και κατέστρεψε το όνειρο του Λιβαδιώτη Δον Κιχώτη.

Οι νερόμυλοι και οι ανεμόμυλοι είναι σύμβολα συνεργασίας του ανθρώπου με τη φύση. ΠΑΡ. “ο μύλος κι αν χάλασε τ’ αυλάκια μένουν”. Λέγεται για εκείνους που ξέπεσαν αλλά κρατούν την παλιά

τους αρχοντιά. “Όλοι κρατούν το χάλι τους και ο μυλωνάς το ξάι του”, ο καθένας με τον πόνο του. *Αντούτσι άπᾶ λα μουάρᾶ ξεάνᾶ* ‘κουβαλάει νερό σε ξένο μύλο’. Δεν ξέρει το συμφέρον του. Για εκείνους που δεν κρατούν εχεμύθεια παρά τις υποσχέσεις τους λένε *βα λι σκουάτᾶ τούτι λα μουάρᾶ, μ παζάρε, του μεϊντάνε* ‘θα τα βγάλουν όλα στο μύλο, στο παζάρι, στο μεϊντάνι. Δεν θα μείνει τίποτε κρυφό, μυστικό’. *Φούμεάλια σι αντρά μουάρᾶ* ‘η οικογένεια ανακατεύτηκε, έγινε άνω κάτω’. *Μουάρα λι μάτσινᾶ τούτι* ‘ο μύλος τα αλέθει όλα’. *Ούνου γκράιου τσι φούτζι ντι λα μουάρᾶ ίμνᾶ πρι του χουάρᾶ τούτᾶ* ‘ένας λόγος που φεύγει, βγαίνει από τον μύλο, περπατάει, διαδίδεται σε όλο το χωριό’. *Μουάρᾶ ντι καφέ* ‘μύλος του καφέ’. Είναι πολλές οι παροιμίες, οι παροιμιακές φράσεις, οι λαϊκές αφηγήσεις και τα αινίγματα που αναφέρονται στους μύλους. Χάνονται σιγά σιγά οι άνθρωποι που τις θυμούνται στο χωριό. Πολλές από αυτές είναι κοινές με εκείνες της Δυτ. Μακεδονίας, Θεσσαλίας και της Ηπείρου (βλ. Ν. Καλογερόπουλος, *Ραντοβίτσι – Ροδοχώρι*, 2001, 117 – 129). Οι παππούδες έλεγαν και ένα αίνιγμα στα ελληνικά και στα ΚΒ: *νου άμου άπᾶ σι μπιάου άπᾶ, κα σι αβεάμου άπᾶ, βα μπιάμου γίνου* ‘δεν έχω νερό και πίνω νερό, αν είχα νερό, θα έπινα κρασί’ (ο μύλος). ΤΟΠ. *Μβάλε λα Μόρι* ‘στο λάκκο των μύλων’.

[Από το λατ. *mola* ‘μύλος’, *μουράρου* ‘μυλωνάς’ (λατ. *molarius*).]

Μούμᾶ και **μάμα (η)** ‘μητέρα, μάνα’. *Αρμάσι ράρφανου ντι μούμᾶ* ‘έμεινε ορφανός από μητέρα’. *Τούτι όιλι σι κεάρᾶ, μούμα αμεά σι νου μουάρᾶ* ‘όλα τα πρόβατα να χαθούν, η μητέρα μου να μην πεθάνει’. *Αβεά μούμᾶ ντι χρισάχι* ‘είχε μητέρα από χρυσάφι’. Είναι ο νους και η καρδιά του σπιτιού, ο αγώνας της για την οικογένεια είναι καθημερινός. Δοκιμάστηκε σκληρά και υπέφερε αγόγγυστα όλα τα δεινά των πολέμων και της Κατοχής. Σύζυγος, μητέρα και νοικοκυρά κράτησε γερά όλους τους ρόλους της. Καθημερινά πρότυπο ζωής μέσα στην οικογένεια. *Μούμα ιάστε ούνᾶ* ‘η μάνα είναι μία’. *Μούμᾶ σκουμάτᾶ, τσι ουργίε πρι τούμσα ντι μούμα!* ‘χαροκαμένη μάνα, τι οργή πάνω στην κακόμοιρη τη μάνα!’. *Μούμα ιάστε φλουκάτᾶ, λι αμβάλιαστι τούτι. Σι νου ντα φουμεάλια ντᾶντᾶνᾶ αλί ντουνεάουα* ‘η μάνα είναι φλοκάτη, τα σκεπάζει όλα. Να μην γίνει η οικογένεια

βούκινο στον κόσμο'. Μούμα σι αντάρǎ γιφίρε σι ου κάλκǎ τούτσι, σι τρεάκα τούτσι πρι νάσǎ 'η μάνα γίνεται γεφύρι να την πατούν όλοι, να περνούν όλοι από πάνω της'.

Είναι αβάσταχτος και διαρκής ο πόνος για την απώλειά της: λέλε μούμǎ νι 'αλίμονο, μητέρα μου'. Μόνιμη η επίκληση του ονόματός της στις δύσκολες περιστάσεις. Την ύμνησε η δημοτική μούσα και του Λιβαδίου. Ουντζεάστι, μούμα λι ντρεάγκǎ 'μοιάζει, η ίδια η μητέρα της'. Της μοιάζει στα σωματικά και ψυχικά χαρίσματα. Ματσεαμάρε 'μεγάλη μητέρα', ματσεανίκα 'μικρή μητέρα', μαλ Σιόκα 'η μητέρα του Σιόκα (Θανάση)', μαλ Νάκα 'η μητέρα της Νάκας (Ρινάκας)'. Μεταφορ. για εκείνον που τα έχει εντελώς χαμένα λένε: αυτού του ανθρώπου δεν του λείπει μια πτυχή (κλίνου) της φουστανέλας αλλά η μάνα (μούμα). Έκφρ. ακάρι βα φάκǎ μούμα; 'ποιος θα κάνει τη μάνα στα παιδικά παιχνίδια;'. Μούμα αλ τρούπου 'το κύριο μέρος (μούμα) της ζακέτας αλλά και κάθε ρούχου'. Τίνε νου χίι φάπτου ντι μούμǎ αλά ντι κǎτσάου 'εσύ δεν γεννήθηκες από μάνα αλλά από σκύλα'. Οάρφανου ντι μούμǎ, έρμου ν χουάρǎ 'ορφανός από μητέρα, έρμος στο χωριό'. ΣΥΝ. μǎσα. Μπǎνεάτζǎ μǎσα λι; 'ζει η μητέρα της;'. ΤΟΠ. Μούμα ντι Άπǎ 'η μάνα του νερού' – στο δρόμο προς το Χαϊντάρι – από όπου υδροδοτούνταν και υδροδοτείται και σήμερα το χωριό.

[Μάμα < μσν. μάμμα > αρχ. μάμμη, λατ. mater. Υπάρχει σε όλες τις ινδοευρωπαϊκές γλώσσες και όχι μόνο. Ανήκει στη νηπιακή γλώσσα (μα-μα).]

Μουνάτου (επίθ.) 'γνήσιος, ανόθευτος καφές, χωρίς άλλα δημητριακά, κυρίως κριθάρι (όρτζου) ή ρεβίθι'. Αβέμου κιρό σι μπιέμου ούνου μουνάτου 'έχουμε καιρό να πιούμε ένα καφέ γνήσιο, ανόθευτο'. Μουνάτλου αρμουζεάστι σι άρε άλτǎ αξίε 'ο γνήσιος έχει άρωμα και άλλη αξία'. Είναι μοναδικός, ξεχωριστός λόγω της γνησιότητας και της ανώτερης ποιότητας. Ο καφές σε παλαιότερα και δύσκολα χρόνια σπάνιζε στο χωριό, γι' αυτό είχαν βρει το υγιεινό του υποκατάστατο, το κριθάρι. Γνήσιο (μουνάτου) καφέ μπορούσε να πει κανείς σε σπίτια που οι άνθρωποι βρίσκονταν σε καλύτερη οικονομική κατάσταση. Ήταν αντιοικονομικός και για τα καφενεία. Ένας μερακλής γέρος που ρουφούσε με ρυθμό τον μονάτο, καϊμακλή καφέ, κάτω από τον

πλάτανο της πλατείας είπε σε μια στιγμή απόλαυσης “Ο καφές πρέπει να είναι μαύρος σαν την κόλαση, δυνατός σαν τον θάνατο και γλυκός σαν την αγάπη”. Στο Λιβάδι σερβίρεται ο πολύ γλυκός καφές, σερμπέτι. *Βόι σι νι αντούτσι ούνου μουνάτου, ούνου λάιου ντούλτσιου* ‘θέλω να μου φέρεις έναν μονάτο, έναν καφέ γλυκό’. Ήταν γνωστά τα σπίτια που πρόσφεραν ανόθευτο καφέ. *Λα μαλ Νάκα βα μπιέμου καφέ μουνάτου* ‘στη μητέρα της Νάκας θα πιούμε καφέ ανόθευτο’. Η νοθεία γινόταν στη διαδικασία του στουμπίσματος στο ντουμπέκι (βλ. *Ντουμπέκου*). Η ώρα του καφέ ήταν – είναι ακόμη – μια κοινωνική συνήθεια και έπρεπε να σερβίρεται έστω και νοθευμένος (*μιστικάτου*). Κάποτε ήταν σχέτος κριθαρένιος ή ρεβιθένιος. *Μπάγκᾶ νᾶθεᾶμᾶ ντι μπούνλου κα μπούντρα ντι γκαγκάνλι* ‘βάλε λίγο από τον καλό, τον μονάτο, σαν την πούδρα των κοριτσιών που παραθέριζαν στο Λιβάδι’. *Μουνάτου* λέγεται και ο καφές χωρίς ζάχαρη. Έχει και τη σημασία του μόνου, του μοναδικού. *Νι ντεάντιρᾶ ούνου μουνάτου* ‘μας πρόσφεραν μόνο έναν καφέ’. *Μονάτος* λέγεται στη Δυτ. Μακεδονία.

[Από το *μόνος* > *μοναδικός* > *μονάτος*.]

Μουνούχου (το) ‘ευνουχισμένο αρνί, κατσίκι, μοσχάρι’. Αυτό που είναι μόνο του χωρίς τη συντροφιά του άλλου φύλου. Στερήθηκε την ικανότητα να ζευγαρώνει και να είναι παραγωγικό. Ευνουχίζουν μερικά γερά αρσενικά για να είναι μπροστάρηδες, γκεσέμια, αρχηγοί στο κοπάδι. Είναι απαραίτητοι. Αν δεν τα έχουν, ψάχνουν σε άλλα κοπάδια για να βρουν γκεσέμια από καλό νταμάρι. Ευνουχίζουν τα αρσενικά όχι μόνο για να γίνουν μπροστάρηδες αλλά και για να παχύνουν. Ποιος χασάπης αγόραζε παλαιότερα και ποιος μπορούσε να πουλήσει *αχαμνά κρέατα*. Έπρεπε το ζώο να είναι παχύ με αρκετά ξίγκια (*γκράσου*). *Ἀστᾶτζᾶ βα τάλιου ούνου μουνούχου* ‘σήμερα θα σφάξω ένα μουνούχι’. Οι μερακλήδες κρεατοφάγοι το προτιμούσαν και το εξυμνούσαν. Το κρέας των αρσενικών που δεν ευνουχίζονταν μύριζε άσχημα και δύσκολα πουλιόταν.

Η διαδικασία του ευνουχισμού ήταν πολύ βασανιστική για το ζώο. Το *τσόκανου* ή *φάλαγκου* (*φάλαγγα*) ήταν δυο μακριά κυλινδρικά ξύλα, το ένα λεπτότερο, που δένονταν στη μια άκρη με σχοινί. Πιανόταν ανάμεσά τους το νεύρο (*σπερματικός λώρος*) από τα λιμπά, τους

όρχεις, το έσφιγγαν γερά και έδεναν τα δυο ξύλα στο άλλο άκρο. Νεκρώνονταν έτσι οι γεννητικοί αδένες. Ο ευνουχισμός, το τσουκάνισμα με το σφυρί, ήταν οδυνηρό. Γινόταν και με θηλιά αλλά κάποιοι πολύ έμπειροι τα κατάφερναν και με τα χέρια. Μαρτυρούσαν τα ζώα αλλά αλλιώς, λένε, κοπάδι δεν κρατιέται. Είναι τέχνη και γι' αυτό λίγοι επαγγελματίες του είδους αναλαμβάνουν αυτές τις επεμβάσεις που δεν πετυχαίνουν πάντοτε. Τα μισοευνουχισμένα πρόβατα αλλού τα λένε *ρογκάτσικα* (Ρούμελη). Τα μονουχισμένα γκεσέμια παίρνουν την αρχηγία στο κοπάδι και τα γιδοπρόβατα ακολουθούν πειθαρχημένα. Υπάρχει απόλυτη μοναρχία. Τα ατίθασα όμως γίδια δεν τηρούν καμιά τάξη, βοσκούν και κινούνται αυτόνομα. Ζουν αναρχικά. Οι βοσκοί δυσκολεύονται να τους κάνουν ζάφτι (βλ. *κάπρᾶ*).

Μπιρμπέκου τσᾶκάτιου 'ευνουχισμένο κριάρι'. *Γᾶτσου* 'ευνουχισμένος τράγος'. Στη Δυτ. Μακεδονία υπάρχει και το ΕΠ. *Γάτσος*. Έτσι ονομαζόταν και ο γνωστός αρχηγός της επανάστασης στη Μακεδονία (1822). *Πόρκου κουρίτου* 'ευνουχισμένο γουρούνι'. Ο ευνουχισμός του γινόταν με λεπίδα. *Γᾶτσούνε* λένε το πρόβατο που δεν είναι ευνουχισμένο, ωστόσο όμως είναι πλασμένο για αρχηγός. Του φορούσαν ένα κουδούνι και τραβούσε μπροστά. Μεταφορικά *μγκεᾶρια ατσιᾶ ἰάστε γᾶτσούνε* 'αυτή η γυναίκα είναι αντρογυναίκα, δυναμική'. *Νου σι τσᾶνι σῖ βα λου μουνουχισίμου* 'δεν συγκρατείται και θα τον ευνουχίσουμε', λένε για τον άντρα, τον γυναικά. Στη Θεσσαλία, τη Δυτ. Μακεδονία και σε άλλα μέρη της Ελλάδας λέγεται *μουνούχι*.

[*Μουνούχος* < μσν. *βνούχος* > *μνούχος* < αρχ. *ευνούχος*.]

Μούντε (το) 'δάσος'. *Μούντε ντι φᾶτζι, ντι κίνι, κου φεᾶρικᾶ, μούντι νικᾶλκάτι* 'δάσος με οξιές, μαύρη πεύκη, με φτέρη, δάση απάτητα, παρθένα'. *Λούμια φουτζιά λα μούντε, κούντου βινιά ν χουᾶρᾶ* *Γιρμανάζλι* 'ο κόσμος έφευγε στο δάσος, όταν οι Γερμανοί έρχονταν στο χωριό'. *Πικουράρλι βεᾶρα μπᾶνεᾶτζᾶ λα μούντε σῖ ν τζεᾶνᾶ* 'οι βοσκοί το καλοκαίρι ζουν στο δάσος και στο βουνό'. Εκεί οι άνθρωποι μαθαίνουν ανάγνωση και γραφή, εκεί εμβαθύνουν στα μυστήρια της φύσης και χαίρονται την ομορφιά της. Κάποιοι υπερβολικά ρομαντικοί

έφτασαν σε ακραίες θέσεις: τα γράμματα και τα σχολειά έθαψαν τη φύση, είπαν και έριξαν το σύνθημα “πίσω στη φύση”. Εδώ και αρκετά χρόνια υπάρχει στο Λιβάδι συνεταιρισμός υλοτόμων, δασεργατών και κираτσήδων με πολλά μουλάρια. Εργάζονται μήνες μακριά από τις οικογένειές τους, σε όποιο δασαρχείο της χώρας υπάρχει δουλειά. Είναι εξοπλισμένοι με αλυσοπρίονα και άλλα μηχανικά σύνεργα της δουλειάς. Τους χειμώνες μένουν άνεργοι. Παλαιότερα υλοτομούσαν το κοντινό δάσος με τα τσεκούρια και τα πριόνια για να εξασφαλίσουν την αναγκαία καύσιμη ύλη και την οικοδομήσιμη ξυλεία. *Απουρτάι κηρεστέ ντι λα μούντε τα σι αντάρου κάσα νι* ‘κουβάλησα ξυλεία οικοδομής από το δάσος για να κάνω το σπίτι μου’. Έκφρ. *πάτάτᾱ ντι λα μούντε, λουλούτζι, λιλίτσι ντι λα μούντε* ‘πατάτα του δάσους, λουλούδια, άνθη του δάσους’. Η πατάτα του δάσους είναι η νοστιμότερη και τα λουλούδια του τα πιο όμορφα και ευωδιαστά’. *Γίνι ιάρνα, βα μι ντούκου λα μούντε σι τάλιου λεάμι* ‘έρχεται ο χειμώνας, θα πάω στο δάσος να κόψω ξύλα’. Σε άλλους βλαχόφωνους μούντε ‘βουνό’. *Φουτζί σι ακάτσᾱ μούντιλι* ‘έφυγε και έπιασε τα βουνά’. *Ούνα μούντε ντι νεάου* ‘ένα βουνό από χιόνι’. *Μούντε αριπιντόσου σι κιτρόσου* ‘βουνό απότομο και πετρώδες’. ΣΥΝ. *πάντούρε* ‘δάσος, λόγγος’.

[Από το λατ. mons, -ntis ‘βουνό, δάσος’. Στο Λιβάδι το βουνό λέγεται *τζεάνᾱ* (βλ. *τζεάνᾱ*).]

Μούργκου (επίθ.) ‘γκρίζος, θολός, μούργος’. *Ούνου μούργκου κάνε πρι ουμπόρου* ‘ένα γκριζόχρωμο σκυλί πάνω στο ντουβάρι’. *Σι αλιναᾱ καβάλα πρι ούναᾱ μούργκαᾱ ιάπα σι φουτζί* ‘καβαλίκεψε σε μια γκριζόχρωμη φοράδα και έφυγε’. Μεταφορ. *ιάστε ούνου μούργκου, νου άρε ουντζεάρε κου βάρᾱ* ‘είναι άνθρωπος σκοτεινός στις σκέψεις του, δύστροπος, άξεστος, δεν έχει τον όμοιό του’. *Μούργκου κάλου, μούργκαᾱ κάπραᾱ* ‘γκρίζο άλογο’, ‘γκρίζα γίδα’. Από εδώ και το απρόσ. *μουρτζεάστι* ‘μουχρώνει, σκοτεινιάζει’, *μούργκιτου* ‘δειλινό, μούχρωμα’. Έκφρ. *νουόρι μούρτζι κάτζούραᾱ πρι χουάρα, τούνᾱ* ‘μαύρα σύννεφα έπεσαν πάνω στο χωριό, μπουμπουνίζει’. ΣΥΝ. *γρίβου, αράπου*.

[Μούργος < αρχ. αμόργη ‘μούργα λαδιού’. Λατ. amurca ‘μούργα’, δάνειο από την αρχ. ελληνική. Νεοελλην. μούργος ‘μεγαλόσωμο, σκουρόχρωμο σκυλί’ και μεταφορ. άνθρωπος άσχημος, άξεστος, δύστροπος. Στην Ήπειρο μούργκας (Μπόγκας).]

Μούργκου (ρ) ‘αρμέγω, απομυζώ’. Κάθε σεάρα μούργκου κάπριλι ‘κάθε βράδυ αρμέγω τα γίδια’. Βα μουρτζέμου ματρίτσι τα σι αντράμου κάσλου ‘θα αρμέξουμε τις γαλάρες για να κάνουμε το τυρί’. Μούρσου όλι σι αντουνάι λάπτιλι τ’ λα κασάρε ‘άρμεξα τα πρόβατα και μάζεψα το γάλα για το τυροκομείο’. Μεταφορ. μι μούρσι γκίνε, νου αλάσά τσιβά ‘με άρμεξε καλά, με απομύζησε, δεν μου άφησε τίποτε. Με εκμεταλλεύτηκε με ανήθικο τρόπο’. Έκφρ. τον βρήκαν κορόιδο και τον αρμέγουν (μούργκου). Μουρτζεάρε ‘άρμεγμα’. Ουάρα τ’ μουρτζεάρε ‘ώρα για άρμεγμα’. Άλλοι βλαχόφωνοι το λένε μούλγκου.

[Λατ. mulgeo. Πρβ. το αρχ. αμόλγη, αμέλγω > μσν. αρμέγω > νεοελλην. αρμέγω.]

Μουρτζέλου (η) ‘χάντρα, κόρη ματιού, κόσμημα’. Τρούπλου ιαρά κιντισίτου κου μουρτζεάλι ‘η ζακέτα ήταν κεντημένη με χάντρες’. Ούνου μσάτου έντου κου μουρτζεάλι του γκούσά ‘ένα όμορφο κατσικάκι με χάντρες, σκουλαρίκια στο λαιμό’. Τα σκουλαρίκια λέγονται και τσιρτσεάλι. Μεταφορ. ίου λι αβεάι μουρτζεάλιλι; ‘πού τα είχες τα μάτια σου, τα στραβά σου και δεν έβλεπες;’. Βα σι λι σκότου μουρτζεάλιλι ‘θα σου βγάλω τις κόρες των ματιών’. Σκληρή απειλή. Η κόρη του ματιού με την ίριδα μοιάζει σαν χάντρα. Σε άλλα βλαχόφωνα ιδιώματα λέγεται μαρτζεάου ‘γυάλινο χάντρο, μαργαριτάρι’ (βλ. Μπουσμπούκης, 2003, 225). Στη Δυτ. Μακεδονία και Θεσσαλία μαρτζέλια ‘σκουλαρίκια στον λαιμό της γίδας’.

[Από το λατ. margella ‘κοράλι, μαργαριτάρι’. Πρβ. το αρχ. μάργαρος > μσν. μάργαρον, μαργαρίς > νεοελλην. μάργαρο ‘μαργαριτοφόρο στρείδι από το οποίο κατασκευάζονται το σεντέφι και διάφορα κοσμήματα’.]

Μουρτζέσκου (ρ). Απαντά ως απρόσ. μουρτζεάστι ‘σκοτεινιάζει, μουχρώνει, νυχτώνει’. Μουρτζί, κατζού νράπτεα ‘μούχρωσε, έπεσε η νύχτα’. Αντουνικά, κατζού σουάρλε σι μουρτζεάστι ‘έγινε δειλινό, έπεσε ο ήλιος και μουχρώνει’. Κούτου αβεά μουρτζίτᾱ σι βίνιρα κουρουσίνλι

ακάσᾱ ‘μόλις είχε σκοτεινιάσει και ήλθαν οι συγγενείς στο σπίτι’. Μουρτζί ναφουάρᾱ, σκουάλα̣ σι φουτζίμου ‘σκοτεινίασε έξω, σήκω να φύγουμε’. Μουρτζίτᾱ ‘σκοτεινίασμα, μούχρωμα’. Του μουρτζίτᾱ σι τουρνά λούμια ντι λα άγκρι κου πράβντιλι ‘στο μούχρωμα της μέρας επέστρεψαν οι άνθρωποι από τα χωράφια μαζί με τα ζώα’. Στη Δυτ. Μακεδονία (Βόιο) λένε χίρσι να μουργκίζει ‘άρχισε να σκοτεινιάζει’. ΣΥΝ. σκάπιτάτᾱ ‘ηλιοβασίλεμα’. Ασκάπιτᾱ σουάρλε ‘έδυσε ο ήλιος’.

[Από το λατ. murgu ‘γκρίζος’.]

Μούτρου (ρ) ‘σηκώνω, μεταθέτω, μετακινώ’. Μι μούτρου ‘σηκώνομαι’. Τσι σι μουτᾱ́ ακσί̣ μπουφουτίτρου; ‘γιατί σηκώθηκε, ξύπνησε έτσι πρησμένος;’. Βίντουλου μουτᾱ́ λούκριλι τούτι ‘ο αέρας σήκωσε όλα τα πράγματα’. Σῖ τι μούτσι σι φούτζι ντι αουά ‘να σηκωθείς να φύγεις από εδώ’. Είναι πολλές οι μεταφορικές σημασίες. Βα μούτρου λούμια πρι τσόρου ‘θα σηκώσω τον κόσμο στο πόδι, θα τον προτρέψω να ξεσηκωθεί, να επαναστατήσει’. Σηκώνω (μούτρου) ύψωμα στην εκκλησία, σηκώνω (μούτρου) όλα τα βάρη της οικογένειας, σήκωσαν (μουτᾱ́) το σπίτι, το καταλήστεψαν. Νου βα μουτᾱ́ μᾱ́νᾱ πρι μίνε ‘δεν θα σηκώσει χέρι επάνω μου’. Μουτᾱ́ μόρτουλου ‘σήκωσαν τον νεκρό από το σπίτι και τον μεταφέρουν στην εκκλησία’. Μουτᾱ́ μίντια αλόρου φισόρι ‘ξεσήκωσαν τα μυαλά των παιδιών’. Νου σι μούτι ‘δεν σηκώνεται, βαρύς και ασήκωτος, τεμπέλης’. Μουτᾱ́ λόκλου κου μπόσλι ‘ξεσήκωσαν τον τόπο με τις φωνές’. Αβεᾱ μούλτου λούκρου, νου μουτᾱ́ κάπου ‘είχε πολλή δουλειά, δεν σήκωσε κεφάλι’. Μι μουτᾱ́ ντι του χᾱργίε ‘ξύπνησα από τα ξημερώματα’. Συνηθισμένη παρότρυνση σε αργόσχολο, τεμπέλη μούτι τι, τρούντι τι ‘κινήσου, ταρακουνήσου’. Μουτᾱ́ρε ‘σήκωμα, μετακίνηση’, μουτάτρου ‘σηκωμένος’, ιαράμου μουτάτρου ντι του χᾱργίε ‘ήμουν σηκωμένος από τα χαράματα’. Το ομόηχο μούτρου (λατ. mutus) ‘βουβός’, μούτος, άπᾱ μουτᾱ́ ‘βουβό νερό’.

[Από το λατ. muto ‘μετακινώ, μεταθέτω’.]

Μουτσόρου (ο). Τοπωνύμιο του χωριού κοντά στην Πιπίκα, νότια και σε μικρή απόσταση από αυτό. Λίγο πιο πάνω, στο ίδιο ρέμα, είναι το Ρουμένι. Ήταν δυο δημόσια πλυντήρια για τις νοικοκυρές στο νοτιοδυτικό μέρος του χωριού. Σῖ αντουνᾱ́ρᾱ μούλι μγκιέρι λα

Μουτσόρου τα σι λα 'μαζεύτηκαν πολλές γυναίκες στην τοποθεσία Μουτσόρου για να πλύνουν'. Το τρίτο πλυντήριο ήταν στο ανατολικό μέρος, οι Τρεις Βρύσες, στον δρόμο για το μοναστήρι της Αγίας Τριάδας (βλ. *Τρέιλι Φᾶντᾶνι*). Οι γυναίκες κουβαλούσαν με τα γαϊδουράκια, συνηθέστερα στους ώμους, τα βαριά σκεπάσματα (βελέντζες, φλοκάτες, κιλίμια), τα μάλλινα ρούχα, τα καζάνια και όλα τα σύνεργα του πλυσίματος, μαζί με τον βαρύ κόπανο (*μάλιου*). Το νερό στο χωριό ήταν ελάχιστο και άλλη λύση δεν υπήρχε. Ήταν δοκιμασία, τυράγνια μεγάλη για τη γυναίκα. Στον χώρο αυτό υπάρχουν μεγάλες πέτρες (*πλουάτσι*) σαν κοπάνες. Εκεί έπλεναν και στέγνωναν τα ρούχα. Επέστρεφαν στα σπίτια τους πάλι φορτωμένες και βαδίζοντας σε αρκετή ανηφόρα. Στα χρόνια της μεγάλης στέρησης έφερναν πίσω και τα μισοκαμένα ξύλα που περίσσευαν. *Πρίντι σι νι τσέμου τ' λάρε λα Μουτσόρου* 'πρέπει να πάμε για πλύσιμο στο Μουτσόρου'. Η δοκιμασία επαναλαμβανόταν. *Μουτσάρᾶ* 'γούβα με νερό, πρασινάδα και βούρλα'. ΤΟΠ. *Μουτσόρου* υπάρχουν αρκετά. Είναι μέρη με πολλή υγρασία, βάλτα, όπου φυτρώνει το φυτό *μουτσόρου*. Δεν το τρώνε τα πρόβατα. Έχει γερό στέλεχος και με αυτό τα παιδιά έκαναν καπέλα. ΣΥΝ. *βάλτου, μπάράᾶ, βαρκό, βιρό*.

[ΝΙΚ. *μουτσιάρᾶ* και *μουτσόρου* 'βάλτος, βούρκος, μπάρα'. Είναι σλαβ. καταγωγής; Στη Δυτ. Μακεδονία *μούτσια* 'μουσκεμένος'. *Τα μωρά έγιναν μούτσια*. Στην Ήπειρο *μούτσ* (επίρρ.) 'μούσκεμα', *γίνγκα μούτσ*'. Μούτσιαλο 'μέρος που πηγάζει νερό'. Στην Ελασσόνα υπάρχει το ΕΠ. *Μουτσιάρης*.]

Μουτσουλέσκου (ρ) 'ρυπαίνω, λερώνω, βρομίζω'. *Μούλτου μουρντάρου, μουτσουλί κάσα τούτα* 'πολύ μουρντάρης, βρόμισε όλο το σπίτι'. *Ντι ίου ἄρε τρικούτᾶ, ίτσι ἄρε αντράτᾶ λι μουτσουλί τούτι* 'από όπου έχει περάσει, ό,τι έχει κάνει τα έχει όλα ανακατέψει, βρομίζει'. Μεταφορ. *λι μουτσουλί λούκριλι* 'τα λέρωσε, τα μπέρδεψε και τα ανακάτεψε τα πράγματα'. Δεν φτάνει που δεν την παντρεύτηκε και την άφησε αλλά και τη μαγάρισε, τη στιγματίσε ηθικά (*ου μουτσουλί*). *Μουτσουλίρε* 'ρύπανση, μурτάρεμα', *μουτσουλίτου*. ΣΥΝ. *μουρντᾶριψέσκου, αμπούτου, λιρουσέσκου, ντᾶχνέσκου*. ΑΝΤ. *λᾶγᾶρσέσκου, λιμπισέσκου, γιλσέσκου*.

[Από το μουντσουρώνω (μουντσούρωσα).]

Μπάγκου (ρ) ‘βάζω, τοποθετώ’. Μπαῦγκάσι λεάμνι λα φόκου; ‘έβαλες ξύλα στη φωτιά;’. Μπαῦγκάι φουστάνια τσι νι αντούσι ‘φόρεσα το φουστάνι που μου έφερε’. Μι μπάγκου ‘ξαπλώνω, κοιμάμαι’. Μάκᾶ, σι μπάγκᾶ κου φᾶῖρᾶ κρούτσε κα ντόμνου ‘τρώει, ξαπλώνει χωρίς να κάνει τον σταυρό του σαν Τούρκος’. Θα κοιμηθῶ (βα μι μπάγκου) νωρίς απόψε. Μπαῦγκάτου ‘ξαπλωμένος, άρρωστος’. Μπαῦγκάρε ‘ξάπλα’. Μπάγκου νισεάνε ‘βάζω σημάδι, στόχο’. Έκφρ. μπάγκᾶ λι, σκουάτι λι του λούκρου σι σι άφλᾶ ‘βάλ’ τα, βγάλ’ τα σε δουλειά να βρίσκεται’. Μπαῦγκᾶ πλᾶντζέρλι ‘έβαλε τα κλάματα’. Βόι σι μι μπᾶτζι του κάδρου ‘θέλω να με φωτογραφίσεις’. Μπαῦγκᾶ τζεάντιπλου του κάρτε, ιπουγρᾶψι ‘έβαλε το δάχτυλο στο χαρτί, υπέγραψε’. Αυτή ήταν η υπογραφή των αγραμμάτων. Μπάγκου λα μίντε ‘σκέφτομαι, στοχάζομαι’. Νου βα μπᾶτζι μίντε; ‘δεν θα βάλεις μυαλό;’. Νου λι μπάγκου μπάντε ‘δεν τα βάζω κάτω, δεν παραιτούμαι’. Ακάρι βα λι μπάγκᾶ κου μίντε; ‘ποιος θα τα βάλει με μένα;’. Μπάγκᾶ λι πῖρᾶ, μπουμπουρέτᾶ! ‘βάλ’ του φωτιά, πυρκαγιά!’. Το λένε, όταν οι άνθρωποι έχουν χάσει τα πάντα, καταστράφηκαν ολοσχερώς οι περιουσίες, τα ζῶα τους ύστερα από μια θεομηνία, αρρώστια, πυρκαγιά. Με το κουράγιο τους μόνο άρχιζαν πάλι από την αρχή. Λου μπαῦγκᾶ του μᾶνᾶ ‘τον έβαλε στο χέρι, τον δέσμευσε’. Λι μπαῦγκᾶ μᾶνᾶ ‘της έβαλε χέρι’. Μγκεᾶρια λου μπαῦγκᾶ του ζμεάνα λι ‘η γυναίκα τον έβαλε στο βρακί της, τον έκανε υποχείριό της’. Ου μπαῦγκᾶ στράμπᾶ ‘έβαλε στραβά το καπέλο, αδιαφορεί για όλα. Πέρα βρέχει’. Νου βα τι μπάγκου ντραγάτου ν κάπου ‘δεν θα σε βάλω αγροφύλακα στο κεφάλι’. Κάρι ου μπαῦγκᾶι του τσῶρι, άι σι μι ακάτσᾶ ‘σαν το έβαλα στα πόδια, άντε να με πιάσουν’.

[Κατά τον ΝΙΚ. από το βάζω, βάνω. Ο ΡΑΡ. θεωρεί άγνωστη την προέλευση της λέξης, αναφέρει όμως την ελλην. βάζω.]

Μπάλιου (επίθ.) ‘παρδαλός, ασπροκέφαλος, μάλιος’. Ανκουπᾶράι ούνου μπάλιου κάλου ‘αγόρασα ένα παρδαλό άλογο’. Μπάλια ἰᾶπᾶ ‘ασπροκέφαλη φοράδα’. Μπάλιου τσάπου, μπάλια ουάια ‘μπάλιο τραγί, η μάλια προβατίνα’. Κιρντούι μπάλια κάπρα σι ούνου νέλου ‘έχασα (ψόφησαν) τη μάλια γίδα και ένα κάτασπρο αρνί’. Η λέξη

μπάλιους συναντιέται στα ιδιώματα της Δυτ. Μακεδονίας και Ηπείρου. Στο παζάρι του Σαββάτου βρήκα μια όμορφη μπάλια φοράδα. ΕΠ. Μπαλίκας.

[ΝΙΚ. και άλλοι γλωσσολόγοι υποστηρίζουν ότι προέρχεται από την αρχ. βαλιός. “Πώλοι λευκοστίκτω τριχί βαλιοί” (Ευρ. Ιφιγ. εν Αυλίδι, 222). Ένα από τα άλογα του Αχιλλέα ονομαζόταν Βαλιός “Ωκέας ίππους, Ξάνθον και Βαλίον ...”. Τα γρήγορα άλογα, τον Ξάνθον και τον Βαλιό ... Και τα δυο ονόματα από το χρώμα των αλόγων. Φαλιός κατά τον Προκόπιο. Κατά τον Τσοπανάκη ανήκει στην αρχαία μακεδονική διάλεκτο. Κατά τον Ανδριώτη μπάλιος < μσν. μπάλιος και βάλας < αρχ. ρουμουνικό, βλάχικο *báliu*. Θεωρεί απίθανη την παραγωγή από το αρχ. βαλιός. Αλβ. balio.]

Μπαῶλτέσκου (ρ) ‘πλέκω’. Μπαῶλτέσκου πρίκα αλί φεάτᾱ ‘πλέκω την προίκα της κόρης’. Τσι νου ἄρε μπαῶλτίτᾱ ούνᾱ μπάνᾱ, μᾱνῖ ντι χρισᾱχῖ! ‘τι δεν έχει πλέξει μια ζωή, χέρια από χρυσάφι!’. Τα περισσότερα ρούχα, ιδιαίτερα των παιδιών, ήταν πλεχτά: μπλούζες, πουλόβερ, φανέλες, ζακέτες, κάλτσες, λαιμοδέτες, σάλια, γάντια, κουρτίνες, κουβέρτες. Ό,τι δεν έβγαине στον αργαλειό απαιτούσε πολύωρη χειρωνακτική εργασία και αρκετά νυχτέρια με τη γκαζόλαμπα ή τον ινταρέ. Μια ζωή οι γιαγιάδες και οι μανάδες μετρούσαν πόντους και θηλιές ψιθυρίζοντας. Προλάβαιναν τις καθημερινές ανάγκες, ετοίμαζαν και τις προίκες των κοριτσιών. Τα χειροποίητα πλεχτά τους ήταν αριστουργήματα. Ξεσήκωναν τα σχέδια που τους εντυπωσίαζαν, εμπιστεύονταν και τις δικές τους εμπνεύσεις. Νου πότου σι μπαῶλτέσκου, νι φουτζῖ ούνου λάτσου ‘δεν μπορώ να πλέξω, μου έφυγε μια θηλειά, ένας πόντος’. Μπαῶλτεᾱρε ‘πλέξιμο, πλεχτό’, μπαῶλτίτου ‘πλεγμένος’. Ιάστε μπαῶλτίτᾱ κου μᾱνῖ αμεᾱλί ‘είναι πλεγμένο με τα χέρια μου’. Το πλεχτό λέγεται και πλέξια. Βίνι κου πλέξια ‘ήλθε με το πλεχτό της για επίσκεψη’. Έκφρ. μπαῶλτέσκου πέρλι νι ‘πλέκω τα μαλλιά μου’. ΑΝΤ. ντισμπαῶλτέσκου ‘ξηλώνω’, ντισμπαῶλτίτου ‘ξηλωμένος’, ντισμπαῶλτίρε ‘ξέπλεγμα’.

[Από το λατ. *impleco* ‘πλέκω’, πρβ. το πλέκω.]

Μπαῶμπαῶλιούρου (ο) ‘ο μεταμφιεσμένος της Πρωτοχρονιάς’. Είναι ντυμένος με άσπρα σαλβάρια, προσωπίδα από δέρμα προβάτων ή

γίδας με όλο το τρίχωμά του, με διάφορα βαριά κουδούνια και τσαρούχια. Στα χέρια του κρατάει μια ξύλινη σπάθα. Μετά τη λειτουργία της Πρωτοχρονιάς θίασοι των μεταμφιεσμένων περιφέρονται στο χωριό που εκείνη την ημέρα βουίζει από τους ήχους των κουδουνιών. Μοιράζουν ευχές και δέχονται κεράσματα και φιλοδωρήματα. *Κάρι αμπάϊράρᾶ ντι λα μπισεᾶρικᾶ, λουᾶρά κάλεα σι νου ασκάπᾶ* 'σαν ξεκίνησαν στην αράδα από την εκκλησία πήραν τον δρόμο και δεν τελείωναν'. Η συγκέντρωσή τους στην πλατεία είναι το γεγονός της ημέρας. *Ισαᾶρα μπᾶμπᾶλιούρλι μ παζᾶρε, ασούνᾶ χουᾶρα τούτᾶ* 'βγήκαν τα μπαμπαλιούρια στο παζάρι, ηχεί όλο το χωριό'. Μιλούν με τη γλώσσα των κουδουνιών, αντιδρούν με κινήσεις που θέτουν σε κίνηση όλα τα κρεμασμένα στο σώμα τους κουδούνια. Τα παλαιότερα χρόνια, όταν το βράδυ έβγαζαν την αρματωσιά τους, οδηγούνταν από τον παπά και τους συγχωριανούς στην πλατεία του χωριού. *Τραᾶτζιά τούτσι ντεαντούνου ούνου κόρου*. Τραβούσαν όλοι μαζί έναν χορό. Είναι έθιμο με παλιές διονυσιακές ρίζες που συνεχίζεται ακόμη στο χωριό. Πριν από λίγα χρόνια μπαμπαλιούρια του Λιβαδίου εμφανίστηκαν στην Ελασσόνα, Κατερίνη και Θεσσαλονίκη.

Το έθιμο παρουσιάζει ενδιαφέρον και χρειάζεται να γίνει μια επιστημονική μελέτη. Το Μπαμπαλιούρι είναι φόβητρο για τα μικρά παιδιά και το επικαλούνται οι μανάδες, όταν θέλουν να συνετίσουν τα άτακτα παιδιά τους. Για τους ίδιους λόγους επικαλούνται τη *μπαμπαρόσα*. Οι μεγάλοι έβαζαν το ταλαγάνι (*κάπα*) ανάποδα μαζί με το καπέλο τους και παρίσταναν τη μπαμπαρόσα. Φόβητρο ήταν και η μαρμάγκα, δηλητηριώδης αράχνη. *Βα τι μᾶκᾶ, βα τι λεᾶ Μπᾶμπᾶλιούρλου, Μπαμπαρόσα, Μᾶρμάγκα!* 'θα σε φάει, θα σε πάρει το Μπαμπαλιούρι, η Μπαμπαρόσα, η Μαρμάγκα!'. Τελευταίοι στην ιεραρχία των φόβητρων ήταν ο χωροφύλακας και ο δάσκαλος, *θα το πω (βα ου τζᾶκου)* στον χωροφύλακα, στον δάσκαλο, *θα δεις!*'.

[Η λέξη μάλλον είναι ηχομιμητική και ανήκει στη γλώσσα των νηπίων (*μπᾶ, μπᾶ, μπᾶ*). *Μπᾶμπᾶλιάρου* 'φλύαρος, φαφλατάς, ματαιόδοξος'.]

Μπᾶνέτζου (ρ) ‘ζω’. *Ατά ἰάστε φεάτα; σι σι μπᾶνεάτζᾶ* ‘δικό σου είναι το κορίτσι; Να σου ζήσει’. *Μπᾶνάι μούλτου, πᾶτσᾶί μούλτι, βιτζούι μα μούλτι* ‘έζησα πολύ, έπαθα πολλά, είδα περισσότερα’. *Σι μπᾶνέτζι φεάτα νι, ντουρούτα νι, τ’ κούτι αντράσι τ’ μίνε* ‘να ζήσεις, κορίτσι μου, ψυχοπονετική μου με ό,τι έκανες για μένα’. Έζησε (μπᾶνά) ήρεμη ζωή, με τον ιδρώτα του, έζησε τον πόνο και τις συμφορές των πολέμων, τη φτώχεια και την καλοπέραση. Σε όλες τις ευχές, όπως και στα ελληνικά, χρησιμοποιείται το *μπανέτζου*. *Σι μπᾶνεάτζᾶ τσούπλου, σι μπᾶνέτζι* ‘να ζήσει το μωρό, να ζήσεις’. *Σι μπᾶνάτσᾶ βόι* ‘να ζήσετε εσείς’ (ευχή σε πενθούντες συγγενείς). Έκφρ. *μπᾶνά ντίπου σουάρε* ‘έζησε πίσω από τον ήλιο, καθυστερημένος, απροσάρμοστος’. *Μπᾶνά μπᾶνά αλ κᾶνε* ‘έζησε σκυλίσια ζωή’. *Μπᾶνά* ‘ζωή’. *Νου νι βόι μπᾶνά* ‘δεν θέλω τη ζωή μου’. Τα βάσανα και οι στενοχώριες έκαναν βαρετή, ανυπόφορη τη ζωή μου. *Νι λαῖ, νι φᾶρμᾶκουσί μπᾶνα* ‘μας μαύρισε, μας φαρμάκωσε η ζωή’. ΣΥΝ. *τρέκου* ‘περνώ τη ζωή μου’. ΑΝΤ. *μόρου* ‘πεθαίνω’, *μοᾶρτιρε* και *μοᾶρτε* ‘θάνατος’. *Μπανόσι* ‘μακρόβιος, μαθουσάλας’. *Νου βα μι αντάρου μπανόσι* ‘δεν θα γίνω μαθουσάλας, δεν θα ζήσω ατέλειωτα χρόνια’. Σύνθετα: *φτουχουμπᾶνέτζου, καλουμπᾶνέτζου, παλιουμπᾶνά* ‘παλιοζωή’. ΕΠ. *Μπανάσας, Μπανούσης*. ΤΟΠ. *Λα Μπανάσα*.

[Ο ΝΙΚ. παραθέτει απόψεις γλωσσολόγων χωρίς να δέχεται κάποια. Ο ΡΑΡ. θεωρεί άγνωστη την προέλευση της λέξης. Ίσως από το τουρκοπερσικό *zaban*. Στην Εράτυρα Κοζάνης εύχονται στη λεχώνα *μπᾶνα καλή*.]

Μπᾶντούρε (η) ‘πυκνό δάσος με πλούσια χαμηλή βλάστηση, λόγγος, καταφύγιο’. *Ιντράμου νᾶούντρου του μπᾶντούρε σι νου νι άφλᾶ Γερμανάτζλι* ‘μπαίναμε μέσα στο πυκνό δάσος για να μην μας βρουν οι Γερμανοί’. Είναι ένα φυσικό και απροσπέλαστο καταφύγιο, τόπος καταφυγής των κλεφτών και των ληστών. Μεταφορ. *μπᾶνά του μπᾶντούρε* ‘έζησε σε μια τρύπα μέσα στο δάσος’. Δεν ξέρει από κόσμο, είναι αγροίκος και απροσάρμοστος. *Μπᾶντουρίκᾶ* υποκορ. ‘μικρό δάσος’. ΣΥΝ. *μούντε, ουρμάνε* ‘δάσος με πολλά και ψηλά δέντρα’.

[ΝΙΚ. από το λατ. *palus, -udis* ‘τέλμα, έλος’.]

Μπᾶμπᾶρούτᾶ (η) ‘μεγάλη φωτιά που υψώνεται και κάνει κρότο, καθώς καίγονται τα ξύλα και τα πουρνάρια’. Στους φανούς της Αποκριάς (βλ. *Πρεᾶσινι*) οι φλόγες υψώνονται κατακόρυφα και οι γιορταστές παροτρύνουν τη φωτιά να ανέβει ψηλότερα με τα λόγια *ντου μπρε, μπρε ...* που επαναλαμβάνονται συνεχώς. *Φόκλου σι αντρά᾿ μπᾶμπᾶρούτᾶ μάρε, μι πᾶρτζᾶλί* ‘η φωτιά έγινε μεγάλη φλόγα, καψαλίστηκα’. Μεταφορ. *μπάγκᾶ λι πίρᾶ σι μπᾶμπᾶρούτᾶ* ‘βάλτου φωτιά και πυρκαγιά’. Λέγεται, όταν κανείς τα έχει χάσει όλα και δεν του ἔμεινε τίποτε. *Μι ακατσᾶ ούνᾶ μπᾶμπᾶρούτᾶ* ‘με ἔπιασε, νιώθω μια ἔξαψη, φλόγα στο κεφάλι’. Η στενοχώρια και τα βάσανα μου καίνε (*ἄρντου*) τα σωθικά. Λέγεται και με τις εκφράσεις *ἄμου γάστρᾶ ν κάπου, ἄμου πίρᾶ ν κάπου* ‘ἔχω γάστρα στο κεφάλι, ἔχω φωτιά στο κεφάλι’. ΣΥΝ. *γιαγκίνε* ‘πυρκαγιά’ (*πιρκαγιᾶου*). *Σι φιάτσι γιαγκίνε* ‘έγινε της τρελής’.

[Είναι λέξη ηχομιμητική. Από τους κρότους και τον θόρυβο της φωτιάς. Νεοελλην. (ιδιωμ.) *μπουμπούνα*.]

Μπαμπαρόσᾶ (η) ‘φόβητρο, φάντασμα, σκιάχτρο για τα άτακτα και ατίθασα παιδιά’. *Βα τι μάκᾶ Μπαμπαρόσα!* ‘θα σε φάει η Μπαμπαρόσα!’. *Βα γίνᾶ Μπαμπαρόσα! Ου λάι, κίργιμου, μβεᾶστᾶ μπαμπαρόσᾶ!* ‘Θεέ μου, νύφη κακάσχημη, τέρας!’. Να έχει σχέση με τον Μπαρμπαρόσα, τον φοβερό πειρατή της Μεσογείου, τον εξωμότη Μυτιληνιό και φόβο και τρόμο των ναυτιλομένων, που έγινε φόβητρο και στο ορεινό και απομονωμένο Λιβάδι; *Μπᾶμπᾶρούσᾶ* ‘λευκό κάλυμμα κεφαλής’. *Κου μπᾶρμπᾶρούσα ντι λᾶνᾶ ν κάπου* ‘με τη μάλλινη σκούφια στο κεφάλι’. *Ἄλμπι μπᾶρμπᾶρούσι* ‘φαντάσματα’. *Ουρούτᾶ μγκεᾶρε κα μπαμπαρόσᾶ* ‘άσχημη γυναίκα σαν φάντασμα’. Άλλα φόβητρα – πλάσματα της λαϊκής φαντασίας – που επικαλούνταν παλαιότερα είναι η πανελλήνια γνωστή λάμνια, τα μπαμπαλιούρια, η μαρμάγκα ‘δηλητηριώδης αράχνη’, η μπούα, λέξη ηχομιμ. που ανήκει στη νηπιακή γλώσσα (*μπου, μπου*). *Μπουμπουέσκου* ‘τρομάζω’, *μπουμπουίτου* ‘τρομαγμένος’. Στη Δυτ. Μακεδονία (Βόιο), λέγεται *μπούμπαρος* ‘μεγάλο σκαθάρι’.

[Είναι άγνωστη η προέλευση της λέξης.]

Μπαρμπάτου (ο) ‘άντρας, σύζυγος, ανδρείος, λεβέντης’. *Ιάστε μπαρμπάτου τινισίτου, τζόνε είναι άντρας τιμημένος, λεβέντης*. *Μπαρμπάτου αμέου* ‘ο άντρας, ο σύζυγός μου’. Είναι βαριά η προσβολή νου χίι μπαρμπάτου ‘δεν είσαι άντρας, δεν φέρεσαι αντρίκια’. Έκφρ. *μπαρμπάτου σι λι άμπά κάπέστρου αλί μγκεάρε. Νου πρίντι σι στίμπά πούνγκα αλ μπαρμπάτου. Ατσέλου αποάρτᾱ κου αρᾱμπᾱούλου σι μγκεάρια κου κούρλου ντι άκου βα λι ασκάπᾱ τούτι* ‘ο άντρας να της έχει χαλινάρι της γυναίκας. Δεν πρέπει να ξέρει το πουγγί του άντρα. Εκείνος κουβαλάει με τον αραμπά και η γυναίκα λίγο λίγο θα τα τελειώσει όλα, θα τα εξαφανίσει’. *Μπαρμπάτου λιβέντου σι λούγκου κου μπάρμπᾱ κα κάτράνε* ‘άντρας λεβέντης και ψηλός με γενιάδα μαύρη σαν κατράνι’. *Μπαρμπᾱτέσκου* ‘γίνομαι άντρας’, *μπαρμπᾱτᾱ φισόρλου* ‘έγινε άντρας, έβγαλε χνούδι στο μουστάκι του, αντρώθηκε’. *Μπαρμπᾱτεᾱτσᾱ* ‘ανδρεία’. *Μπαρμπᾱτεᾱτσᾱ σι βεάντι λα όι, λα κάσᾱρε, λα άγκρου, λα κάρβᾱνε* ‘η λεβεντιά φαίνεται στα πρόβατα, στο τυροκομείο, στο χωράφι, στο караβάνι’. *Μπαρμπᾱτεᾱστε* (επίρρ.) ‘λεβέντικα, παλικαρίσια’. *Σι αλουμτᾱρᾱ μπαρμπᾱτεᾱστε* ‘αγωνίστηκαν παλικαρίσια’. ΣΥΝ. *σᾱνατόσου* ‘υγιής, ρωμαλέος’, *μπαμπᾱτζιάνου, τζόνε, σκρέτου, λιβέντου*. Συχνά λέγεται και *πουτσαᾱρᾱ* και *πουτσοῦλᾱ* ‘γερό παλικάρι, λεβέντης’. ΑΝΤ. *κουκόνου* ‘μαμόθρεφτος, μαλθακός’, *νίρλου* ‘νερουλός, αδύνατος, νωθρός’, *σκλάμπου* ‘αδύνατος, αχαμνός’, *λᾱμπίκου αστέσου* ‘σβηστό λαμπάκι, ισχνός’.

[Από το λατ. *barbatus* ‘γενάτος’. *Barba* ‘γένι’. *Νίκα νου σκουάσι μπάρμπᾱ* ‘ακόμη δεν έβγαλε γένι’. Στα νεοελλην. *βαρβάτος* ‘ζώο επιβήτορας, που δεν είναι ευνουχισμένο’ (*βαρβατίλα*), αλλά και άντρας ρωμαλέος, στιβαρός’.]

Μπάσκᾱ (η) ‘δέσμη, μπόγος μαλλιού, πλοκάμι’. Ακατέργαστο μαλλί προβάτου, όπως συγκεντρώνεται σε δέμα ύστερα από το κούρεμα. Μια τούφα, μπούκλα (*τσούμᾱ*). *Ούνᾱ τσοῦμᾱ ντι λᾱνα* ‘μια τούφα μαλλιού’. Το κάθε πρόβατο δίνει μια μπάσκα μαλλιού, που τη λένε και *πουκάρου*, νεοελλ. *ποκᾱρι* (αρχ. *πόκος, πέκω* ‘κουρεύω, χτενίζω’). *Κούτι μπάσκι ντι λᾱνᾱ ανκουπαᾱράσι, βιντούσι*; ‘πόσες μπάσκες ή ποκᾱρια μαλλιού αγόρασες, πούλησες;’ Παλαιότερα η αγοραπωλησία

του μαλλιού γινόταν με τις μπάσκες και όχι με το ζύγι. Τη λέξη αρναπόκι ‘κοντό μαλλί αρνιού’ δεν την ξέρουν στο Λιβάδι με αυτή τη σημασία (βλ. αρναπόκε). Το μικρό, κοντό μαλλί το λένε νίτσι, υποκορ. του *лǎνǎ*, *лǎνίτσǎ* ‘μαλλάκι’. Μπάσκες, δεματάκια γίνονται από καλό και μακρύ μαλλί αλλά και από δεύτερης ποιότητας που το έλεγαν σουέλιου (βλ. τουντεάρε).

Στο Λιβάδι μπάσκα λένε και μια συμπαγή τούφα χορταριασμένου χώματος, όπως βγαίνει μαζί με τα ριζίδια από το φτυάρι. Το χωράφι που κατά το όργωμα βγάζει μπάσκες θεωρείται εύφορο. *Τουρνάμου άγκρουλου, τσάρǎ ισά μπάστι μπάστι ντίπου πλουάια* ‘οργώσαμε το χωράφι, το χώμα έβγαине μπάσκες μπάσκες ύστερα από τη βροχή’. Μια στενή λουρίδα χωραφιού λέγεται μπάσκα. Στο Σινιάτσικο της Δυτ. Μακεδονίας υπάρχει το τοπωνύμιο *Μπέσκιανη* ‘χορτότοπος’. *Μπλάσκα* στην Καστοριά. Με μπάσκες στο Λιβάδι – τις λένε και *μπλάνι* – κάνουν αυλάκια για να διοχετεύσουν το νερό όπου το θέλουν. Μικρά και πρόχειρα φράγματα (δέσεις) κάνουν παίζοντας και τα παιδιά. *Μπάσκα* λέγεται και ένα τμήμα φούστας ή γυναικείου φορέματος που βρίσκεται μεταξύ μέσης και περιφέρειας. Είναι κάτι σαν “δεσμός”. *Μπάσκες* λέγονται και οι πιέτες, σούρες (*σούφλι*) της φούστας. Μεταφορ. *Αρίκǎ μπάστι ντι νεάου* ‘ρίχνει μεγάλες, χοντρές νιφάδες χιονιού’.

[ΝΙΚ. από το αλβ. *baske*. Ίσως από το αρχ. *φασκία*, νεοελλ. *φασκιά* ‘πλατιά λουρίδα υφάσματος για το σπαργάνωμα των νηπίων, φάσα’ (λατ. *fascia*). *Φάσα* (*φάσǎ*) λέγεται και η πρόσθετη λουρίδα υφάσματος που ράβεται σε ενδύματα ή άλλα υφασμάτινα είδη (σεντόνια, κουρτίνες κλπ.) για φάρδεμα ή μάκρεμα. Ο Λαζάρου τη θεωρεί πιθανότατα ελληνική (Λαζάρου, 1976, 288).]

Μπάσου (ρ) ‘φιλώ, ασπάζομαι’. *Σι μπǎσάρǎ σι φουτζί λα ξεάνι* ‘φιλήθηκαν και έφυγε στα ξένα’. *Ου μπǎσǎ, ου μουτσουλί* ‘τη φίλησε, τη λέρωσε, την ατίμασε’. Ήταν ακριβό το φιλί παλαιότερα και ήταν απαγορευμένος καρπός. “Πόσο πουλιέται το φιλί σε Δύση σε Ανατολή;”, έλεγε το γνωστό τραγούδι που τραγουδιόταν και στο Λιβάδι. Οι πατεράδες δεν φιλούσαν τα παιδιά, ιδιαίτερα τα αγόρια, για να μην γίνουν, έλεγαν, μαλθακά. *Σι νου μπάσǎ φιτσόρλου*. Σπάνια ήταν

και τα χάδια. Έκφρ. *μπᾶσᾶ μάνα αλ παπάλου σι αλ πάπου* 'φίλησε το χέρι του παπά και του παπού'. *Τζίκου αλίθχια, μπᾶσου ικοάνα* 'λέω αλήθεια, φιλώ την εικόνα'. *Μπᾶσᾶ κισάτι προάλι τα σι αλίνᾶ* 'φίλησε κατουρημένες ποδιές για να ανεβεί'. Φίλα (*μπᾶσᾶ*) το χέρι που δεν μπορείς να δαγκάσεις. *Του ουντίκλου νι μπᾶσάμου, κίκουτᾶ, μούμᾶ, τσι νι βινίσι του αέστᾶ ρουᾶρᾶ* 'στο δωματιάκι φιλιόμασταν, κακό, μάνα, που μας ήλθες τέτοια ώρα' (Δημοτικό). *Μπᾶσᾶρε* 'φίλημα'. *Μσᾶτᾶ φεᾶτᾶ τ' μπᾶσᾶρε* 'όμορφο κορίτσι για φίλημα'. *Μπᾶσᾶτου* 'φιλημένος'. *Ιᾶστε μπᾶσᾶτᾶ σι νου ου βόι* 'είναι φιλημένη και δεν τη θέλω'. Στη Σαμαρίνα λέγεται *γκουγκουτέσκου* (ΝΙΚ.).

[Από το λατ. *basio* πέρασε στις νεολατινικές γλώσσες.]

Μπάτου (ρ) 'χτυπώ, δέρνω, παίζω όργανο'. *Μι μπάτου* 'χτυπιέμαι'. *Νου σᾶτζι γκίνε, βα τι μπάτου* 'δεν κάθεται καλά, θα σε δείρω'. *Νοᾶπτεᾶ τούτα μπᾶτιᾶ όργανλι* 'όλη τη νύχτα έπαιζαν τα όργανα'. *Μπάτου λάπιλι σι σκότου ούμπιου* 'χτυπώ το γάλα για να βγάλω βούτυρο'. *Κᾶτσέ μπάτου κᾶμπᾶνλι;* 'γιατί χτυπούν οι καμπάνες;'. Οι καμπάνες σημαίνουν τον Όρθρο και τον Εσπερινό, σημαίνουν θάνατο και ανάσταση, σημαίνουν συναγερμό σε ώρες πολέμου και σε κρίσιμες ώρες της κοινότητας. Κάθε φορά χτυπούν (*μπάτου*), παίζουν και την ανάλογη μουσική. Χτυπούν (*μπάτου*) τα κουδούνια και τα κυπριά των ζώων. *Μπᾶτεᾶρε* 'χτύπημα, τύψη, δάρσιμο', *μπᾶτούτου* 'χτυπημένος, δαρμένος, πληγωμένος' και μεταφορ. αυτός που έχασε στα χαρτιά. *Ιᾶστε μπᾶτούτου ᾶστᾶτζᾶ* 'είναι χτυπημένος, νικημένος σήμερα'. *Πίτᾶ μπᾶτούτᾶ* 'πίτα χτυπητή, χωρίς προζύμι και φύλλα'. *Μούντι ντι βίντουρι μπᾶτούτι* 'ανεμοδαρμένα δάση'. *Μπᾶτάνε* 'μαντάνι, νεροτριβή, όπου χτυπιούνται τα υφαντά με την πτώση του νερού'. *Μπιρμπέκου μπατούτου* 'ευνουχισμένο κριάρι'. Μεταφορ. *μι μπᾶτι σινίδισια* 'με χτυπάει η συνείδηση, έχω τύψεις'. ΣΥΝ. έκφρ. *μι μᾶκᾶ σκρόπλου* ή *μι αγκουντεᾶστι σινίδισια*. ΣΥΝ. *ντάου* 'χτυπώ, βαρώ', *ασούνου* 'ηχώ', *αγκουντέσκου*.

[Από το λατ. *battuo* 'χτυπώ, κρούω, μάχομαι'. Από εδώ και ο *μπάτσος*, *μπάτσα* (*μπᾶτσᾶ*). Κατά τον Ανδριώτη η λέξη είναι ηχοποίητη, από το *μπατζ*, τον ήχο του χαστουκιού.]

Μπεάου (ρ) ‘πίνω’. Μπιούσι μούλου γίνου σι αράκιε ‘ήπιες πολύ κρασί και τσίπουρο’. Μπεάου κάθε τζούα σι αργκάσάσκου βάσανλι ‘πίνω κάθε μέρα για να ξεχνώ τα βάσανα’. Μπεάρε και μπιτούρα ‘ποτό, πόση’. Ου μπάγκάρα, ου αρκάρα του μπεάρε ‘το έβαλαν, το έριξαν στο ποτό’. Μπιούτου ‘πιωμένος, μεθυσμένος’ λέγεται και αντράτου ‘φτιαγμένος, πιωμένος’. Έκφρ. λου μᾶκᾶ μπεάρεα ‘τον έφαγε το ποτό’. Γίνλου σι αράκια έσανου νου σι μπεά ‘το κρασί και το τσίπουρο φέτος δεν πίνονται’. Μπεά πούσκᾶ σι τι τρεάκᾶ ‘πιες ξίδι να σου περάσει, να ξεθυμώσεις’. Νι μπιού σᾶντζιλι ‘μας ήπια το αίμα’. Νου μπέμου τσιγάρᾶ ‘δεν καπνίζουμε’. Πλουάια ου μπιού λόκλου ‘τη βροχή την ήπια ο τόπος’. Αβεά μπιούτᾶ σᾶντζιλι ντι φρίκᾶ, ντι τρόμου ‘είχε πια το αίμα του από φόβο, από τρόμο’. Παραμπεάου ‘παραπίνω’ σύνθετη με την πρόθεση παρα-. Αστασέάρᾶ βίνισι παραμπιούτου, αμπιτάτου τσιούρλα ‘απόψε το βράδυ ήλθες παραπιωμένος, τσιούρλα, ξεπέρασες κάθε όριο’. Απουμπεάου ‘αποπίνω, αποτελειώνω ένα ποτό’.

[Από το λατ. bibo ‘πίνω’. Σύνθετα με την πρόθεση παρα-: παραμπεάου, παραβρούτου ‘πολυαγαπημένος’, παρακάλκου, παράβντου κ.ά.]

Μπιζουέσκου (ρ) ‘ειρωνεύομαι, κοροϊδεύω παριστάνοντας τον πολύξερο’. Ατσεάλι μπιζουέσκου λούμια τούτα ‘αυτές κοροϊδεύουν όλον τον κόσμο, είναι κουτσομπόλες (μπιζουίτι)’. Η λέξη κοντεύει να χαθεί, τη θυμούνται λίγοι γέροι. Χρησιμοποιείται σπάνια το επίθετο μπιζουίτου ‘είρωνας, κουτσομπόλης’. Μπιζουίρε ‘κοροϊδία’. ΣΥΝ. κουρουϊδιψέσκου, αρίντου. Αρίντι λούμια κου έλου ‘τον κοροϊδεύει ο κόσμος’.

[Κατά τον ΝΙΚ. από το βαγυρίζω ‘κοροϊδεύω, ειρωνεύομαι’. Κατά τον Κατσάνη από το παίζω, εμπαιζω (μπαίγνιο).]

Μπινέκου ή μπινέκε (ο) ‘άλογο κυρίως αλλά και κάθε άλλο μεγάλο ζώο κατάλληλο για καβάλημα’. Άμου ούνου κάλου μπινέκου, νου σι άφλα άλτου ‘έχω ένα άλογο για καβάλα, δεν βρίσκεται άλλο’. Κάλου ί μούλα βα τᾶνι τ’ μπινέκου; ‘άλογο ή μούλαρι θα κρατήσεις για καβάλα;’ Λεά μι κάβάλα πρι μπινέκλου ατάου ‘πάρε με καβάλα στο μπινέκι σου’. Οι κираτζήδες άφηναν ένα ζώο αφόρτωτο για καβάλα, συνήθως ήταν το γαϊδουράκι τους. Άμου μπούνου μπινέκου ‘έχω πολύ καλό ζώο για

καβάλα', λένε και τώρα, έχει καλό μπινέκι. Μπινέκλου τ' καβάλα. Φιτσόρλου σι αλινά πρι καπούλια αλ μπινέκου 'το παιδί ανέβηκε στο καπούλι του ζώου'. Σε ένα δυο παιδικά παιχνίδια οι νικημένοι ήταν υποχρεωμένοι να κουβαλούν στην πλάτη τους τους νικητές μεταφέροντάς τους σε ένα ορισμένο σημείο. Είχαν καλό μπινέκι, έλεγαν περιπαιχτικά οι νικητές. Κάποιων αδύνατων λύγιζαν τα γόνατα, δεν άντεχαν το βαρύ φορτίο μερικών υπέρβαρων νικητών και σωριάζονταν προκαλώντας τους χλευασμούς των νικητών. Το έπαιρναν βαριά γι' αυτό συγκέντρωναν όλες τις δυνάμεις τους, έσφιγγαν και τα δόντια τους, για να αντέξουν. Ήταν θέμα φιλότιμου. Μεταφορ. *άρε μπούνου μπινέκου*, λένε για μια γεροδεμένη γυναίκα. ΣΥΝ. καβάλα.

[Από το τουρκ. bines.]

Μπισεάρικα (η) 'εκκλησία'. *Τσι κουγία σκουάσιρα μπισεάρικα σι νου προφτάσίμου; 'τι γρήγορα σχόλασαν την εκκλησιά και δεν προφτάσαμε;'. Βα μι ντούκου λα μπισεάρικα σι μι νκλίνου, σι μι λιέρτου 'θα πάω στην εκκλησία για να προσευχηθώ, να συγχωρεθώ'. Μπάνα τούτα τρεάτσι ντι λα μπισεάρικα, ντι λα αμιντάρε πάνα λα μοάρτιρε 'όλη η ζωή περνάει από την εκκλησία, από τη γέννα ως τον θάνατο'. Βίνι Σάπταμάνα Μάρια, Λούνι Μάρε, σι βα νι τσέμου λα Μπισεάρικα 'ήλθε η Μεγάλη Εβδομάδα, η Μεγάλη Δευτέρα, και θα πάμε στην εκκλησία'. Σι νι αγιουσίμου σι νι τσέμου λα μπισεάρικα, κα βα ιάσα 'να βιαστούμε να πάμε στην εκκλησία, γιατί θα σχολάσει'. Λα μπισεάρικα σι φράντζι σι ίνιμα ντι χέρου 'στην εκκλησία σπάζει, ηρεμεί και η καρδιά από σίδηρο'. Πάπινλι ακατσάρα στασίδια, σι νκλίνου σι αντούκου αμίντε μόρτσιλι σι γίλι 'οι παππούδες έπιασαν το στασίδι, προσεύχονται και θυμούνται τους πεθαμένους και τους ζωντανούς'.*

Είναι παραδοσιακή η σχέση των συντηρητικών κατοίκων του Λιβαδίου με την εκκλησία. Τους διακρίνει έντονο θρησκευτικό συναίσθημα. Η παράδοση γι' αυτούς είναι βίωμα, την έχουν μέσα τους. Δεν μιλούνε γι' αυτήν σαν να είναι ένα αντικείμενο για χρήση. Το δηλώνουν οι πολλές και μεγάλες εκκλησίες – και σήμερα λειτουργούν οι εκκλησίες των τριών ενοριών – η θρησκευτική ζωή και

η τήρηση των εθίμων που έχουν σχέση με τη θρησκευτική πίστη των ανθρώπων.

Το Λιβάδι για πολλά χρόνια (1780 – 1887) ήταν η έδρα της Μητρόπολης Πέτρας και Λιβαδίου και αρκετοί επίσκοποι ήταν Λιβαδιώτες. Από τις σωζόμενες μεγάλες εκκλησίες – όλες είναι τρίκλιτες βασιλικές – η παλαιότερη, με τα ως τώρα δεδομένα, είναι των Αγίων Αναργύρων (1760). Το παρεκκλήσι του Αγίου Νικολάου στο βόρειο μέρος του ναού, που ανακαινίστηκε εδώ και λίγα χρόνια μας πάει σε παλαιότερες εποχές. Μια παράδοση λέει στα 1300. Ήταν ο Άγιος των ξενιτεμένων, γι' αυτό οι εκκλησίες του υπάρχουν σε πολλά ορεινά μέρη της Ηπείρου και της Δυτ. Μακεδονίας. Μια επιστημονική έρευνα στο παρεκκλήσι ίσως θα μπορούσε να οδηγήσει σε στέρεα συμπεράσματα, σε συνδυασμό και με άλλα ευρήματα, για την ίδρυση του πρώτου οικισμού γύρω από το Χρυστάσι (Χοροστάσι). Η μετονομασία του ναού έγινε ύστερα από την πανούκλα (πούσκλια) του 1720. Οι άνθρωποι που σώθηκαν απέδωσαν τη σωτηρία τους στους γιατρούς Αγίους Αναργύρους (Παπαϊωάννου, 1972, 104).

Η μεγαλύτερη και ωραιότερη που λειτούργησε και ως μητροπολιτικός ναός, εκείνη της Κοίμησης της Θεοτόκου, φέρει τη χρονολογία 1886, είναι όμως χρονολογία ανακαίνισης, όπως φαίνεται από αρκετά στοιχεία του ναού, κυρίως όμως από το παλαιότερο τέμπλο (1796) που έχει συμπληρωθεί στα δυο άκρα για τις ανάγκες του μεγαλύτερου ναού. Υπάρχει και η επιγραφή “έγλιψε πρώτος Νικόλας Κωνσταντίνης (1796)”. Μεταφέρθηκε από άλλο μέρος; Πιθανότερα είχε ετοιμαστεί για τον μικρότερο και προγενέστερο ναό της Παναγίας. Ο Άνθιμος ο Ολυμπιώτης, λιβαδιώτικης καταγωγής, στα 1771, όπως αναφέρεται στον κώδικα της Ολυμπιώτισσας, αφιέρωσε στον ναό πολλά εκκλησιαστικά κειμήλια που έφερε από το εξωτερικό και τον περίφημο χρυσοκέντητο Επιτάφιο που κοσμεί και σήμερα τον ναό. Επομένως ο ναός σε κάποια μορφή προϋπήρχε 110 περίπου χρόνια πριν. Κατά μια νεότερη παράδοση κτίστηκε στα 1436. Δεν φαίνεται πιθανή. Όλες οι χρονολογίες που αναγράφονται στους σημερινούς μεγάλους ναούς είναι χρονολογίες ανακαίνισης. Ο Θεσσαλός ζωγράφος Ιωάννης Λεονάρδος που επισκέφθηκε το Λιβάδι γράφει στα

1836: “ο αριθμός των οσπιτίων της ανεβαίνει εις 1000 Είναι η καθεδρεύουσα του Επισκόπου Πέτρας και Λιβαδίου. Εκτός δε της μιάς καθεδρικής εκκλησίας, ευρίσκονται έτι δύο”.

Νεότερη, όπως φαίνεται και από την τεχνοτροπία του τέμπλου (μπαρόκ), είναι των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης (1884). Χρονολογία ανακαίνισης. Πάνω στο κάλυμμα του Ευαγγελίου είναι γραμμένο ότι κατασκευάστηκε στα 1816. Το Ευαγγέλιο είναι έργο υψηλής λαϊκής τέχνης, κομψοτέχνημα. Παλαιότερη, κατά την παράδοση, ήταν η εκκλησία του Αγίου Αθανασίου στο Κιόσκι, δίπλα στο παλιό κοιμητήριο. Χρονολογία ανακαίνισης 1873. Ο χαμηλός, μακρόστενος με νάρθηκα ναός, ο υποβλητικότερος ίσως, ισοπεδώθηκε στη δεκαετία του 1960. Η αναστήλωσή του θα μαρτυρούσε ένα κομμάτι της ιστορίας του χωριού. Από τον κοιμητηριακό εκείνο ναό είχαν αναχωρήσει για την άλλη ζωή πολλές γενιές Λιβαδιωτών. Το χωριό και τα μνημεία του υπήρξαν πριν από μας. Οι αιώνες δούλεψαν γι’ αυτά. Οι αναστηλωτικές ή επισκευαστικές εργασίες για την αποκατάσταση των μνημείων είναι χρέος πρωταρχικό. Στη θέση του σήμερα οικοδομήθηκε ο καινούριος ομώνυμος ναός.

Η εκκλησία της Αγίας Παρασκευής – αναφέρεται από τον Άνθιμο στα 1771 – στην παλαιότερη μορφή της, μαζί με το δεύτερο κοιμητήριο του Λιβαδίου, φαίνεται ότι έχει βαθιές ρίζες και γύρω της ίσως αναπτύχθηκε ο παλαιότερος οικισμός. Σε μαρμάρινους σταυρούς του Κοιμητηρίου υπήρχε η χρονολογία 1550 (Γκούμας, 1973, 131). Σε όλα σχεδόν τα βλαχόφωνα ελληνικά χωριά υπάρχει εκκλησία αφιερωμένη στην Αγία Παρασκευή (*Σάντα Βίνερι*) και συχνά είναι η παλαιότερη. Η λατρεία της συνδέεται, σύμφωνα με τη γνώμη ειδικών, με την αρχαιότερη λατρεία της θεάς Αφροδίτης (*Venus*).

Σε βάθος χρόνου – καταστράφηκαν αρκετές φορές από επιδρομείς – προχωρούν τα μοναστήρια της Αγίας Τριάδας, χρονολογία ανακαίνισης 1832 και του Προφήτη Ηλία, 1776. Μονόχωροι ναοί, καθολικά των μοναστηριών. Σε φορητή εικόνα του Προφήτη Ηλία υπάρχει η χρονολογία 1614. “Νόσους αποδιώκει και λεπρούς καθαρίζει” (Παπαϊωάννου, 1972, 103). Στο Κιόσκι – σε χώμα που μετέφεραν από μέρος πίσω από τον Προφήτη Ηλία για να ενισχύσουν

τις ρίζες των δέντρων – βρήκαμε, ύστερα από τη βροχή, όστρακα αγγείων. Χρονολογούνται στον 14ο και 15ο αι. Η εκκλησία του Αγίου Χαραλάμπους με το παλιό οστεοφυλάκιο στο μοναστήρι της Αγίας Τριάδας θεωρείται “το αρχαιότερο κτίσμα της βορειοανατολικής Θεσσαλίας”. Χρονολογία ανακαίνισης 1760. Η επιγραφή SNMΩ – τα στοιχεία της έχουν κακοποιηθεί – στην πρόθεση του ναού μάλλον οδήγησαν σε λανθασμένα συμπεράσματα ως προς τη χρονολογία ανέγερσης. Ήταν κοιμητηριακός ναός. Αναπαύονται εν ειρήνη άνθρωποι που μαρτύρησαν και θυσιάστηκαν. Όλοι έμειναν αφανείς. Ποιος τους θυμάται; Το μοναστήρι της Αγίας Τριάδας, με τις περιπέτειες και το ένδοξο ιστορικό παρελθόν, εδώ και λίγα χρόνια λειτουργεί ως οργανωμένη Μονή της Μητρόπολης. Αναβίωσε η μοναστική ζωή.

Όλοι οι τιμώμενοι Άγιοι των εκκλησιών του Λιβαδίου γιορτάζουν το καλοκαίρι. Ο Άγιος Αθανάσιος και οι Άγιοι Ανάργυροι έχουν διπλή γιορτή. Στην ορεινή κοινότητα του Λιβαδίου, όπως συμβαίνει και με άλλα χωριά, μόνο τα καλοκαίρια μπορούν να συγκεντρώνονται και να συνεορτάζουν μαζί με τους απόδημους συμπατριώτες τους. Τα πανηγύρια της Αγίας Τριάδας, του Προφήτη Ηλία και της Παναγίας είναι τα πιο ονομαστά. Η μνήμη των απανταχού Λιβαδιωτών τα ανακαλεί συχνά.

Δυστυχώς δεν υπάρχουν πηγές – ελάχιστα μόνο στοιχεία – για την ακριβή χρονολόγηση των ναών του Λιβαδίου και δεν έχει γίνει καμιά ανασκαφική εργασία για τις παλαιότερες φάσεις τους. Για την Αγία Τριάδα και τον Άγιο Χαραλάμπο μόνο υπάρχει η πολύ αξιόλογη μελέτη ειδικών (Πρακτικά Συνεδρίου, 2001, 70 – 77). Αναγκαστικά στηρίζεται κανείς στους θρύλους και τις παραδόσεις που δεν είναι πάντοτε αψευδείς μάρτυρες. Οι άνθρωποι του χωριού, πιστοί στην παράδοση και τη χριστιανική θρησκεία, έκτισαν και συντήρησαν τις εκκλησιές τους κάτω από δύσκολες συνθήκες, κάτω από αλλόθρησκο κατακτητή. Παρακολουθώντας τις χρονολογίες ανακαίνισης των ναών παρατηρεί κανείς ότι στο χρονικό διάστημα περίπου 1870 – 86 ανακαινίστηκαν οι περισσότερες εκκλησίες. Τι συνέβη άραγε τότε, σαράντα χρόνια πριν από την απελευθέρωση αλλά και την τελευταία

εκατονταετία (1760 – 1886); Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός καλλιέργησε στους υπόδουλους την αναζήτηση όλων εκείνων των στοιχείων που οδηγούσαν στην αυτοσυνειδησία τους. Η ανάπτυξη του εμπορίου και των οικονομικών σχέσεων άλλαξε τους οικονομικούς όρους και ανέδειξε τη διάθεση προσφοράς των πλουσιότερων, των εχόντων. Το κοινοτικό σύστημα θριάμβευσε. Η παιδεία ενισχύθηκε και άνθισε. Ταπεινοί λαϊκοί τεχνίτες οικοδόμησαν τους ναούς και ευαίσθητοι λαϊκοί ζωγράφοι και καλλιτέχνες ζωγράφισαν τις εικόνες και φιλοτέχνησαν τα αριστουργηματικά ξυλόγλυπτα τέμπλα που ήταν γι' αυτούς έργα ζωής. Δεν χάραξαν πουθενά το όνομά τους. Κάποιοι σημείωσαν μόνο: “αγνώστω, γνωστώ τω Θεώ” ή “του ευτελούς και αμαρτωλού ζωγράφου”. Άκρα ταπείνωση. Στο Λιβάδι για εκείνον που κάνει μεγάλο καλό, καλοσύνες, λένε *αντράσι ούνᾶ μπισεᾶρικᾶ* ‘έκανες μια εκκλησία’. Όλες οι εκκλησίες του Λιβαδίου ήταν λιθόκτιστες. Αναδείκνυαν τις χάρες της αρχόντισσας πέτρας και την τέχνη των μαστόρων. Εδώ και μερικά χρόνια τις ασβέστωσαν μουτζουρώνοντας έτσι την αυθεντικότητα και την ιστορία τους. Μακάρι να επανέλθουν στην πρώτη τους αυθεντική μορφή.

[*Μπισεᾶρικᾶ* από το λατ. basilica που είναι η ελλην. βασιλική. Ναός βασιλικού ρυθμού. Και το λατ. ecclesia από το εκκλησία.]

Μπιστιρεᾶου (η) ‘μεγάλος και απόκρημνος βράχος, μικρό σπήλαιο’, πληθ. *μπιστιρεῖ*: *κᾶτζού ντι λα Μπιστιρεᾶου τσια μάρια, σι βᾶταμᾶ* ‘έπεσε από τις Μπιστιργιές τις μεγάλες, σκοτώθηκε’. *Σι ντιπούνου νέγκουρλι ντι λα Μπιστιρεῖ γκιόσου ν χουᾶρά* ‘κατεβαίνουν τα σύννεφα από τις Μπιστιργιές κάτω στο χωριό’. Οι μεγάλες και οι μικρές Μπιστιργιές δεσπόζουν σαν καστροφύλακες πάνω από το χωριό στην κορυφογραμμή του Προφήτη Ηλία. Οι παλαιότεροι θυμούνται ότι τις έλεγαν *μπουρτζίρε* ή *μπουρτσίρε* ‘κάστρο, φρούριο’ (*μπούρτζι, μπουρτζόβλαχος* ‘καστροφύλακας βλάχος’). Είναι ένα αξιοθέατο του χωριού, ιδιαίτερα τις νύχτες που φωτίζονται. Τα σπηλαιώδη μικρά και μεγαλύτερα ανοίγματα, εσοχές, έκρυβαν τα περασμένα χρόνια και κάποια μυστήρια που άναβαν τη φαντασία των παιδιών, των μικρών εξερευνητών. Οι Μπιστιργιές μοιάζουν σαν θαλασσοδαρμένες, διαβρωμένες από αρχαία κύματα, από κάποιες θάλασσες του μύθου

στα χρόνια του κατακλυσμού, του Δευκαλίωνα και της Πύρρας, όταν ολόκληρη η Θεσσαλία έγινε μια απέραντη θάλασσα. Μεταφορ. *άρε γκούρᾶ κα μπιστιρεᾶου* 'έχει στόμα απύλωτο'. *Κάπου κα μπιστιρεᾶου* 'κεφάλι σαν μπιστιργιά'. *Μυκεᾶρε μπιστιρεᾶου* 'γεροδεμένη γυναίκα', *μπαμπατζιάνᾶ*. *Μπιστιρή* και *μιστιργιές* λέγονται στην Ήπειρο, *μπιστιργιές* σε περιοχές της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας.

[ΝΙΚ. από το σλαβ. *pestera*, αλβ. *pesk*. Ίσως από το ομηρ. *σπέος* ή *σπείος* 'σπηλιά'.]

Μπιστριμέου ή **μπιστριμέ (ο)** 'πρόχειρη πίτα, λεπτή από ζυμάρι'. Πριν βάλουν το ψωμί στο φούρνο, έπαιρναν λίγη ζύμη και την άπλωναν σε λεπτή μάζα. Έβαζαν λίγο τυρί και την έριχναν στο φούρνο, όπου ψηνόταν αμέσως και έκοβε την πείνα – το ψωμί αργούσε να ψηθεί – των ανυπόμονων παιδιών. *Βα αρίκου ούνου μπιστριμέ του φούρνου μάνι μάνι* 'θα ρίξω στο φούρνο γρήγορα γρήγορα μια πρόχειρη πίτα από ζυμάρι'. Στο Δρυμό Θεσσαλονίκης λέγεται *προφταστήρας*. Ήταν αχνιστή και νόστιμη με στάχτη και καρβουνάκια κολλημένα επάνω της. Τη ζύμωναν πάνω στο πινακωτό και με αυτό την έριχναν στο φούρνο. Ο πρόδρομος της πίτσας. Επειδή ήταν πρόχειρη και κακοφτιαγμένη, μεταφορικά η λέξη *μπιστριμέου* σημαίνει τον κακοφτιαγμένο άνθρωπο, τον μαλθακό, τον ανίκανο να αναλάβει οποιαδήποτε πρωτοβουλία και ευθύνη. *Αλάσου λου ατσέλου, ιάστε ντίπου μπιστριμέ* 'άφησέ τον, είναι εντελώς ανήμπορος, μαλθακός'.

[Μάλλον τουρκικής προέλευσης. Πρβ. τις λέξεις *τζιρεμέου* ή *τζιριμέ* 'άδικο πρόστιμο, άχρηστος, τεμπέλης', *γκιστριμέ* 'καλή όψη προσώπου', *κιμπαρλίκε*, *τιντζερέου* ή *τιντζερέ*, *χαλέ* 'αποχωρητήριο', *τζισβέ*, *τινικέου* κ.ά.]

Μπιτζιλίκε (η) 'βραχιόλι'. *Μβεᾶστα βα μπιτζιλίκε*, *βα τσιρτσέλι* 'η νύφη θέλει, χρειάζεται βραχιόλι, θέλει σκουλαρίκια'. Γενικά σημαίνει κόσμημα, πολύτιμο απόκτημα. *Μπιτζιλίκε ντι μάλαᾶ, λουκράτᾶ του μᾶνᾶ* 'χρυσό βραχιόλι, κόσμημα δουλεμένο στο χέρι'. *Νι αντούσιρᾶ ντι μ Πόλε ούνᾶ μπιτζιλίκε νου σι τζίτσι τσι σόι* 'μας έφεραν από την Πόλη ένα βραχιόλι δεν λέγεται τι λογής'. Οι μεγαλύτεροι συμβουλεύουν τα παιδιά να μάθουν γράμματα ή τέχνες, γιατί τότε μόνο θα έχουν στο

χέρι τους ένα βραχιόλι που δεν χάνει ποτέ την αξία του. *Βα άι ούνά μπιτζιλίκε του μάνά* 'θα έχεις ένα βραχιόλι στο χέρι'.

[Από το τουρκ. bitzelik. Ο έφιππος ταχυδρόμος των χρόνων της τουρκοκρατίας λεγόταν menzil, ίσως από εδώ και το ΕΠ. του Λιβαδίου *Μεζίλης*. Το μεντζιλίκι έγινε μπιτζιλίκι, ίσως γιατί στους ταχυδρόμους αυτούς εμπιστεύονταν και τη μεταφορά πολύτιμων δώρων. *Μπιτζιλίκι* (ιδιωμ.) 'βραχιόλι'.]

Μπιτισέσκου (ρ) 'τελειώνω, λήγω'. *Μπιτισί κου λούκρουλου ατσέλου* 'τελείωσα με εκείνη τη δουλειά'. *Νου αβεά μπάγκάτᾶ σεάμνι ίου βα μπιτισεάσκᾶ* 'δεν είχαν βάλει σημάδια πού θα τελειώσουν, θα σταματήσουν'. *Νου μπιτισί γκράιλου, λου τᾶλιέ του μέσε* 'δεν τελείωσε το λόγο, τον έκοψε στη μέση'. *Μπιτισίρε* 'τέλος, λήξη', *μπιτισίτου* 'τελειωμένος', *μπιτισιτά* *ιπόθεσε* 'τελειωμένη υπόθεση'. ΣΥΝ. *ασκάπου*, *σκουλουσέσκου*, *σουσέσκου*, *αστουμουτσέσκου*.

[*Μπιτίζω* (*μπίτισα*), ιδιωμ. (Δυτ. Μακεδονία, Ήπειρο, Θεσσαλία). *Μπίτισα, μπίτσα!* 'τελείωσα!'. Από το τουρκ. bitirmek. Ανδριώτης από το τουρκ. bittim, αόρ. του bitmec.]

Μπίτσικου (το) 'τενεκεδένιο κουτί, χτυπημένο και παραμορφωμένο'. Παιδικό παιχνίδι. *Βα νι ατζουκάμου μπίτσικου* 'θα παίξουμε μπίτσικο'. Τα παιδιά εκτόνωναν την ενέργειά τους κλωτσώντας ανηλεώς ένα τενεκεδένιο κουτί που υπέκυπτε στα λακτίσματά τους και γινόταν αγνώριστο, μια τενεκεδένια μάζα. Έπαιζαν και το παιχνίδι με τη γουρούνα *κου προάρκα*. Χτυπούσαν το μπίτσικο με ένα μακρύ ξύλο έως ότου το βάλουν σε μια λακκούβα. Οι συνέπειες ήταν μεγάλες για τα παπούτσια που τότε κάθε άλλο παρά αναλώσιμο αγαθό ήταν. Τα παιδιά λογοδοτούσαν στους γονείς τους για την απροσδόκητη φθορά τους. Μεταφορ. *λου αντράρᾶ μπίτσικου*, λένε για εκείνον που έφαγε πολύ ξύλο και είναι σκληρή απειλή, όταν λένε *θα σου κάνω το κεφάλι σαν μπίτσικο* (κα *μπίτσικου*). Λέγεται και για πράγματα που στραπατσάρονται και καταστρέφονται ολοσχερώς. Το παιχνίδι το έλεγαν και *κρόξι*, πιθανόν από το *κρούω*, ίσως όμως η λέξη είναι ηχομιμητική από τον κρότο, τον θόρυβο των λακτισμάτων στο τενεκεδένιο κουτί. *Μπίτσικο* το λένε στην Κοζάνη και τη Θεσσαλία.

[Μάλλον από το ΚΒ *μπίσκᾶ* ‘πρήξιμο, εξόγκωμα στο κεφάλι από χτύπημα, καρούμπαλο’. ΝΙΚ. από το λατ. *vesica*, ΡΑΡ. ίσως από το λατ. *bessica*. Τα κεφάλια των παιδιών που πολεμούσαν στον πετροπόλεμο ήταν γεμάτα από *μπίσκες*, *μπίσιτσι*. Τα τενεκεδένια κουτιά από τα λακτίσματα μετατρέπονταν σε μάζα με εξογκώματα (*μπίσικου*).]

Μπλάγκᾶντάνου (το) ‘κατσαμάκι, καλαμποκίσιος λαπάς’. Φαγητό της φτωχολογιάς και των δύσκολων χρόνων. *Φουμεᾶλια τούτα σι σουτουράκου μπλάγκᾶντάνου* ‘όλη η οικογένεια χόρταινε με το κατσαμάκι’. Στα χρόνια της Κατοχής και στα μεταγενέστερα για κάποιες οικογένειες – μαζί με τη μπομπότα (*μπουμπότᾶ*) – ήταν το μοναδικό. Είδος πολυτελείας. Η συνταγή για την παρασκευή του ήταν απλή. Μέσα σε μια κατσαρόλα με βραστό νερό έριχναν καλαμποκάλευρο που χύλωνε γρήγορα και γινόταν ένα σώμα. Με τον πλάστη (*ζάλα*) το γύριζαν αρκετή ώρα στην κατσαρόλα ρίχνοντας λίγη λίγδα, τσιγαρίδες και ούρδα. *Μπλάγκᾶντάνου κου κίζᾶ*. Όταν φούσκωνε και γινόταν λίγο αφράτο, το άδειαζαν σε ένα ταψί και το έκοβαν σε κομμάτια. Σερβιρόταν αμέσως ζεστό, αν κρύωνε, γινόταν σκληρό σαν πέτρα. Σε καλές εποχές σερβιρόταν με λίγη ζάχαρη ή σταφιδίνη, τυρί, μέλι και καρύδια, όταν υπήρχαν. Προπολεμικά, όταν στο χωριό υπήρχαν τα αμπέλια, προσφερόταν με πετιμέζι κολοκύθας ή μελιτζάνας. Πολλοί ισχυρίζονταν τότε ότι το σκέτο ήταν νοστιμότερο. Όλη η οικογένεια στεκόταν γύρω από την κατσαρόλα και τους γονείς που το παρασκεύαζαν, αδημονώντας να χορτάσει την πείνα της. Η όλη διαδικασία της παρασκευής – όταν μάλιστα γινόταν σχεδόν καθημερινά – καλλιεργούσε το αίσθημα της προσμονής και την εντύπωση ότι κάτι ιδιαίτερο γίνεται. Πρώτα χόρταινε το μάτι και ύστερα το στομάχι.

Αρκετές οικογένειες ένωθαν άσχημα που τρέφονταν με *μπλάγκᾶντάνου* - είχαν ζήσει καλύτερες μέρες και είχαν καλή κοινωνική θέση στην κοινότητα – και δεν ήθελαν να βγαίνει προς τα έξω ο καινούριος και αναγκαστικός τρόπος διατροφής. *Μπᾶγκᾶσι χέρλου λα προᾶρτᾶ* ‘έβαλες το σίδερο, τον σιδερένιο μοχλό στην πόρτα, κλείδωσες την εξώπορτα;’, έλεγαν οι παππούδες και οι γονείς. “Τα εν

οίκω μη εν δήμω”. Τον κανόνα αυτό τον τήρησαν με συνέπεια. Κάποιοι κακεντρεχείς από γειτονικές περιοχές έλεγαν για τους Λιβαδιώτες: αυτοί τρώνε φακές και καθαρίζουν τα δόντια με οδοντογλυφίδες για να δείξουν ότι έφαγαν κρέας. Φούμου πιρίφανι ‘υπήρξαμε περήφανοι’. Το φτωχό και παρακατιανό εκείνο φαγητό που έσωσε πολύ κόσμο ήταν πλούσιο σε θερμίδες. Κανείς εκείνα τα χρόνια, όπως το βεβαιώνουν οι γιατροί, δεν υπέφερε από στομάχι και άλλες σύγχρονες αρρώστιες, δεν είχε πίεση και χοληστερόλη. Μάκασι μπλάγκάντάνλου τούτου, τι σουτουράσι; -ε, ας μι μούτου μα λισόρου ‘έφαγες όλο το κατσιαμάκι, χόρτασες; -ε, ας σηκωθώ από το τραπέζι πιο λαφρύς’. Μεταφορ. ιάστε ντίπου μπλάγκάντάνου ‘άνθρωπος βαρύς, αργός και στο σώμα και στο πνεύμα’. Κάτζού κα μπλάγκάντάνου ‘έπεσε βαρύς στο έδαφος, φαρδύς πλατύς χωρίς την παραμικρή αντίδραση’.

[Είναι άγνωστη η προέλευση της λέξης.]

Μπλάνᾶ (η) ‘κομμάτι από ξύλο χοντρό και λείο, κομμάτι από φέτα (τυρί)’. Εργαλείο του μαραγκού (πλάνη). Βᾶ ανκούπᾶρου ούνᾶ μπλάνᾶ ντι κάσου ‘θα αγοράσω ένα κομμάτι τυρί’. Η λέξη έχασε τη σημασία του κομματιού και σημαίνει τυρί, φέτα. Βόῖ ούνου τινεκέ ντι μπλάνᾶ ‘θέλω έναν τενεκέ τυρί φέτα’. Και στα νεοελλην. το δώσε μου ένα κομμάτι ψωμί έγινε δώσε μου μια κουμμάτα. Ντά νι ούνᾶ κουμμάτᾶ. Ντά νι μπλάνᾶ ντι του ίπιργι ‘δώσε μου την πλάνη από τα εργαλεία’. Μπλᾶνι ντι φάτζι ‘κομμάτια οξιάς’. ΣΥΝ. σκάντουρά ‘σανίδα’ (βλ. κάσου).

[Κατά τον ΝΙΚ. από το σλαβ. blania, ιταλ. riana, ρουμ. blană. Κατά τον ΡΑΡ. είναι άγνωστη η καταγωγή της λέξης. Νεοελλην. (ιδιωμ.) μπλάνᾶ.]

Μπλάστιμου (ρ) ‘βλαστημώ, καταριέμαι, αναθεματίζω τα θεία, εκστομίζω χυδαία λόγια’. Νου πότου σι μπλάστιμου όμου ‘δεν μπορώ να βλαστημήσω άνθρωπο’. Κάρι ακάτσᾶ σι μπλάστιμᾶ, νου αλάσᾶ όμου τ’ όμου ‘σαν αρχίσει να βλαστημάει, δεν αφήνει άνθρωπο για άνθρωπο’. Βᾶ τι μπλάστιμου σι νου βέτζι άλπᾶ τζούᾶ ‘θα σε βλαστημήσω να μην δεις άσπρη μέρα’. Μπλάστέμου ‘βλαστημία’. Νου λου ακάτσᾶ μπλάστένλι ‘δεν τον πιάνουν οι κατάρες’. Μπλάστένλι ντι

πᾶρίντσι τι αβίνᾶ μπάνα τούτα ‘οι βλαστήμιες των γονιών σε κυνηγούν μια ζωή’. Αυτή η γιαγιά είναι όλο κατάρες (τούτου μπλάστένι). Οι Έλληνες από τα παλιά χρόνια ήταν επιρρεπείς στο να εκστομίζουν κατάρες. Καταριούνται ακόμη και τον εαυτό τους. “Προχειρότατοι προς αράν”. Μπλάστιμάρε ‘το να βλαστημά κανείς’, μπλάστιμάτου, μπλάστιμάτόρου ‘βλάσφημος’. ΣΥΝ. ανᾶθιμέτζου ‘αναθεματίζω, καταριέμαι’, ανάθιμᾶ, κᾶτᾶρᾶσέσκου, πᾶρπᾶντέσκου. Αρίκου μπλάστένι, κᾶτᾶρι.

[Από το βλαστημῶ. Κατά τον Ανδριώτη από το βλαψ (βλάπτω) + φήμος ‘αυτός που βλάπτει τη φήμη άλλου ανθρώπου’. ΡΑΡ. από το λατ. blastemare.]

Μπλίντου (ο) ‘μεγάλο πήλινο ή γυάλινο πιάτο’. Ούνου κιρό φουμεᾶλια τούτα μᾶκᾶ ντι ούνου μπλίντου ‘έναν καιρό όλη η οικογένεια έτρωγε από ένα μεγάλο πήλινο δοχείο’. Μᾶκᾶ ούνου μπλίντου ντι χιρτούρᾶ σι κριπᾶ ‘έφαγε ένα μεγάλο πιάτο φακές και έσκασε’. Μεταφορ. λι μᾶκᾶμου μπλίντλου ‘φάγαμε τα κόλυβα του νεκρού’. Σι νου βέτζι μέρου του μπλίντου ‘να μην παντρευτείς ποτέ’ (κατάρα). ΣΥΝ. τσᾶνάκᾶ (τουρκ. çanak), μισούρᾶ (λατ. missorium), πιάτου (ιταλ. piatto < λατ. plattus < ελλην. πλατύς), σκουτεᾶλε (λατ. scutella).

[Από το αλβ. pljoudo.]

Μπράτσε (η) ‘φωνή’. Άρε ούνᾶ μπράτσε κᾶμπάνᾶ ‘έχει μια φωνή καμπάνα’. Μπᾶγκᾶ μπότλι σι νι κουφί ‘έβαλε τις φωνές και μας κούφανε’. Κλόπουτλι μπατιᾶ, αβτζίμου σι μπότλι αλ πικουράρου ‘τα κουδούνια βροντούσαν, ακούσαμε και τις φωνές του βοσκού’. Κου μπότλι μουτᾶ μᾶχᾶλάουλου ‘με τις φωνές ξεσήκωσε τη γειτονιά’. Μπότλι αλόρου φισόρι λου ντιστιπτᾶρᾶ ‘τον ξύπνησαν οι φωνές των παιδιών’. Σι αβτζίρᾶ μ πᾶζᾶρε κου μπότλι, φουμεᾶλια σι αντρά αμπίργιου ‘ακούστηκαν ως την αγορά με τις φωνές, η οικογένεια έγινε ρεζίλι’. Έκφρ. τάτσι, κου μπότλι νου αντᾶρι τσιβά! ‘πάψε, με τις φωνές δεν πετυχαίνεις τίποτε!’. Αρμάσι κου μπότλι ‘έμεινε με τις φωνές’. Βέντου παλιουγίσι σι άβντου μπότσι, νου χίου γκίνε ‘βλέπω εφιάλτες και ακούω φωνές, δεν είμαι καλά’. Μπότσι ντι ν κάπου, νι λο ουρέκλιλι ‘μας πήρε τα αυτιά με τη δυνατή φωνή’.

[Από το λατ. vox, -cis.]

Μπόου (ο) 'βόδι, ταύρος'. Άου ισάτᾱ μπόιλι ντι του πλεάμισᾱ τ' πάστεᾱρε 'έχουν βγει τα τα βόδια από το βουστάσιο για βοσκή'. Άγκρου κου φᾱρᾱ μπόι νου φάτσι 'χωράφι χωρίς βόδια δεν κάνεις'. Παλαιότερα έπρεπε να εξασφαλίσουν ένα ζευγάρι βόδια – συνήθως συνεταιρίζονταν – για να κάνουν όλες τις γεωργικές δουλειές από το όργωμα ως το αλώνισμα. Μπουιάρλου στι τούτι νιπουτέρλι αλόρου μπόι 'ο γελαδάρης ξέρει όλες τις αρρώστιες των βοδιών'. Έκφρ. σι λα κόρνου αλ μπόου σι σι ασκούντᾱ ἱέου βα λου άφλου 'και στο κέρατο του βοδιού να κρυφτεί, εγώ θα τον βρω'. Δεν μπορεί να ξεφύγει με κανέναν τρόπο. Μπόουλου σι λεάγκᾱ ντι κᾱρνι σι όμλου ντι λίμπα 'το βόδι δένεται από τα κέρατα και ο άνθρωπος από τη γλώσσα'. Μπόου αλί μάιε 'σκαθάρι, κατσαρίδα'. Ιάστε ντίπου μπόου 'είναι εντελώς βόδι, βλάκας'. Νου κουνουάστι ντι τσιβά, μπόου ντρέγκου 'δεν καταλαβαίνει από τίποτε, βόδι ολόιδιο'. Γισᾱάλου 'μοσχαράκι'. Αβεᾱ ταλιᾱτᾱ ούνου γισᾱάλου, μα μπούνᾱ κάρνε νου άμου μακάτᾱ 'είχαν σφάξει ένα μοσχαράκι, πιο καλό κρέας δεν έχω φάει'. Ντᾱνάκου 'χρονιάρης, μικρός ταύρος'. Τζόνε κα ντᾱνάκου 'παλικάρι σαν ταύρος'. Γισᾱάου 'θηλυκό μοσχαράκι, μοσχίδα'. Μεταφορ. γισᾱάου ντι λα μᾱνᾱστίρου 'μοσχάρι από το μοναστήρι, καλοθρεμένο'. Λέγεται για αργή και άπραγη γυναίκα που νοιάζεται για τον εαυτό της και τη βολή της. Τσι στάι ακσίτσε κα μπόου μπρόστου; 'τι στέκεσαι έτσι σαν βόδι όρθριο;'. Βᾱκᾱ 'αγελάδα'. Νκισίρᾱ βᾱτσίλι κου βᾱκάρλου ντι νᾱπόι 'κίνησαν οι αγελάδες με τον γελαδάρη από πίσω'. Ούνου κιρό λα χουᾱρα ανοᾱστρα νου μακά λούμια λάπτε ντι βᾱκᾱ 'έναν καιρό στο χωριό μας δεν έτρωγαν οι άνθρωποι το αγελαδινό γάλα'. Δεν πουλιούνταν και το έδιναν στα ζῶα. Γάλα ήταν μόνο το πρόβειο. Βᾱκᾱρεᾱτᾱ 'βουστάσιο', βᾱκᾱρεᾱσᾱ 'παχιά και χοντρή γυναίκα σαν αγελάδα' (κα βᾱκᾱ). Μπούβαλου 'βουβάλι'. ΠΑΡ. βα λι λεᾱι, κούντου βα τουντέμου βᾱτσίλι 'θα ξοφλήσουμε το χρέος, όταν θα κουρέψουμε τις γελάδες, στο γελαδοκούρεμα'. Ποτέ, αφού οι γελάδες δεν κουρεύονται. Υπάρχουν πολλές παροιμίες, ιστορίες και παραμύθια για το βόδι και την αγελάδα, όπως και στα ελληνικά.

[Από το λατ. bos, -vis, πρβ. βους. Βᾱκᾱ από το λατ. vacca, γισᾱάλου από το λατ. vitellus.]

Μπουκουβάλα (η) ‘πρόχειρο φαγητό’. Βᾶ αντράμρου ούνᾶ μπουκουβάλα ‘θα κάνουμε μια μπουκουβάλα’. Την ψύχα του ξερού ψωμιού μαζί με το τυρί ή την ούρδα (γκίτζᾶ) τα έδεναν σφιχτά σε μια πετσέτα και τα χτυπούσαν με τη γροθιά (κου μπούσλου) αρκετές φορές, έως ότου το ψωμοτύρι γινόταν μια μπαλίτσα, μια μεγάλη μπουκιά. Έλεγαν τότε το δίστιχο: *μπουκουβάλα βάλα, δός μου λίγο γάλα | ... να το φάω την Κυριακή*. Φαίνεται ότι με λίγο γάλα το μείγμα μαλάκωνε, νοστήμευε κιόλας και έτσι γινόταν επίσημο, κυριακάτικο γεύμα. Τα παιδιά παρασκεύαζαν τη μπουκουβάλα και μέσα στο μαντήλι τους που δεν ήταν πάντοτε το καθαρότερο. Ήταν και κάτι σαν παιχνίδι. Στις εκδρομές τους και τις εξόδους τους στο Κιόσκι, στο Σάλτσι έκαναν ομαδικά τη μπουκουβάλα τους και το διασκέδαζαν. Ήταν φορές που δεν είχαν και τίποτε άλλο να πάρουν από τα σπίτια τους. Ήταν κάτι σαν το σημερινό σάντουιτς. *Τριτσεᾶ τζούα κου ούνᾶ μπουκουβάλα, σῆ ατζουκά μούλτου σῆ αρῖντεᾶ* ‘περνούσαν τη μέρα με μια μπουκουβάλα, έπαιζαν πολύ και γελούσαν’. Στο Νυμφαίο της Φλώρινας μπουκουβάλα έλεγαν αυτό που έπαιζε τον ρόλο πιπίλας (ρόγας) για τα μωρά. Έδεναν σε ένα λεπτό πανί, τουλπάνι, πολύ λίγο ψωμοτύρι και το κρεμούσαν πάνω από την κούνια (σᾶρμανίτσᾶ) του μωρού. Όταν ανησυχούσε, του έβαζαν στο στόμα τη σφαιρική αυτή πιπίλα και εκείνο τη ρουφούσε. Το ίδιο παλαιότερα συνηθιζόταν και στο Λιβάδι αλλά σήμερα δεν θυμούνται αν είχε κάποιο όνομα. Στο καθαρό τουλπάνι έβαζαν λίγη ψύχα ψωμιού με τυρί ή ζάχαρη. Κάποτε έβαζαν και λουκούμι. Το μωρό ρουφούσε θρεπτικές ουσίες και δεν ήταν εκείνη η λαστιχένια πιπίλα. Λαϊκή σοφία. Η εύγεστη αυτή μπαλίτσα κρεμόταν πάνω από την κοπάνα (ξύλινη σκάφη) ή το μπισίκι (κούνια), όταν τα μωρά δεν την ρουφούσαν με απόλαυση. Στην Ήπειρο μπουκουβάλα λένε το πρόχειρο φαγητό και ένα είδος γλυκίσματος με αλεύρι, γάλα, αυγά, λάδι και μέλι. Παλαιότερα το γλυκό αυτό το έκαναν και στα Γιάννινα. Εκεί έλεγαν και το ταχτάρισμα: “Κωνσταντή και πρόβειο γάλα, | ζαχαρένια μπουκοβάλα” (Μπόγκας). Στη Σαμαρίνα τη λένε *μπουμπγάλα* που είναι ένα είδος παπάρας με ψωμί, βούτυρο και τυρί τηγανιτό. Είναι ένα φαγητό της δεύτερης μέρας του γάμου. Στα Γιάννινα τη λένε *κουμπαράτση*. Στη Δυτ. Μακεδονία

μπουκοβάλα και τη χρησιμοποιούσαν για δόλωμα στο ψάρεμα. Υπάρχει και το παρατσούκλι Μπουκοβάλας για ανθρώπους μειωμένης ευφυΐας. ΕΠ. Μπουκουβάλας στο Λιβάδι, Δυτ. Μακεδονία, Ήπειρο. Μπουκουβάλας λεγόταν και ο καπετάνιος του γνωστού κλέφτικου τραγουδιού.

[Από τη δημώδη λατ. bucca, ιταλ. bocca 'στόμιο, στόμα, παρειά, μπουκιά'. Στα ΚΒ *μπούκᾶ, ούνᾶ μπούκᾶ ντι πάνε* 'μια μπουκιά ψωμί'. Σημαίνει όμως και μάγουλα (*μπούτσι*) και τα οπίσθια (*μπούτσι ντι κούρου*). Μπουκουσέσκου (*μπουκώνω, μπούκωσα*) 'καταβροχθίζω', μπουκουσίρε 'καταβρόχθιση'. ΝΙΚ. από το bucca + βάλλω. ΡΑΡ. από το αλβ. bucë vale 'ζεστό ψωμί'. Πρβ. τα νεοελλ. μπουκαπόρτα, μπουκαδόρος, μπουκαδούρα, μπούκα κανονιού, μπουκώνω.]

Μπουλάκιμου (επίρρ.) 'μακάρι, είθε'. *Μπουλάκιμου* *σι γίνᾶ σᾶνᾶτόσου* 'μακάρι να έρθει γερός, υγιής'. Χρησιμοποιείται και σε κατάρες: *μπουλάκιμου* *σι τι αντούκᾶ ανκᾶρκάτου* *πρι κάλου* 'μακάρι να σε φέρουν φορτωμένο, σκοτωμένο πάνω σε ἄλογο'. Ήταν ο συνηθισμένος τρόπος μεταφοράς των σκοτωμένων και των λαβωμένων. *Μπουλάκιμου* *σι νου τι τόρνι, σι νου τι βέντου* 'μακάρι να μην γυρίσεις, να μην σε βλέπω'. ΣΥΝ. *Ας χίμπᾶ* 'ας είναι'. *Ας χίμπᾶ* *σι τι τόρνι, σι τι βέντου* 'μακάρι να γυρίσεις, να σε βλέπω, να σε δω'. *Μακάριμου*. *Μακάριμου* *σι τι βέντου, σι τι ἄβντου* 'μακάρι να σε βλέπω, να σε ακούω'. *Σι ιαρά* *σι στεάμου* 'ας ήταν, μακάρι να ήξερα'. Υπάρχουν και στα ΚΒ οι γνωστές τουρκικές λέξεις της νεοελληνικής, όπως *ταμάμι, αμέτι, μουχαμπέτι, μπάριμου, νισάφε, ταξιράτε, ακαμπέτι, τᾰκίμε, τᾰϊνε, τιντζερέ, κισάτε, κιχαέ, μπιρεκέτε, τζισβέ, τᾰβᾰ, σιρμαϊέ, σινίε, ντουνιάου, χᾰρτζιλίκε, μουρντάρου, γινάτε, μουκαέτε, χισάπε, κιαμέτε* 'πολύ πράγμα, πολλή δουλειά, αφθονία'. Μεταφορ. *παπακιαμέτης* λέγεται εκείνος που κλαίγεται και μεγαλοποιεί καταστάσεις και πράγματα. *Κιμπάρου, κιμπᾰρλίκε, κᾰσμέτε* κ.ά. Αρκετές τουρκικές λέξεις πέρασαν στη νεοελλην. και αντίστροφα.

[Από το τουρκ. bulacım. Στη Δυτ. Μακεδονία (Κοζάνη, Καστοριά) λένε μπουλάκι και κιέσκε.]

Μπουνεάτσᾶ και **μπουνιτεᾶτσᾶ** (η) ‘καλοσύνη, ευεργεσία’.

Μπουνεάτσα λι νου σι τζίτσι ‘η καλοσύνη του δεν λέγεται’. *Νου ἄρε μπουνεάτσᾶ* ‘η υγεία του δεν πάει στο καλύτερο, δεν βελτιώνεται’. Ο καιρός φαίνεται πως πάει προς το καλό (του μπουνεάτσᾶ). *Ἄρε μπουνεάτσᾶ, ντα κου μᾶνα σι σουντουσουᾶρε* ‘έχει καλοσύνη, ευεργετεί με το χέρι και κρυφά, κάτω από τη μασχάλη, υπομάσχαλα’. Έτσι γινόταν και ο δανεισμός ανάμεσα στους συγγενείς και τους γειτόνους. Δεν έπρεπε να ξέρει ο κόσμος τα οικογενειακά του καθενός, τις οικονομικές δυσκολίες. Συχνά έβλεπε κανείς γυναίκες να κινούνται προσεκτικά στη γειτονιά κρατώντας κάτι υπομάσχαλα. ΣΥΝ. *γκινεᾶτσᾶ* ‘καλοσύνη, ευεργεσία’. *Αντρά μούλι γκινέτσι* ‘έκανε πολλές καλοσύνες’, *μπουνᾶτάτε*. ΑΝΤ. *σκλᾶμπεᾶτσᾶ* ‘κακία, αδυναμία’.

[Από το λατ. bonus ‘καλός’, bonitsia ‘αγαθότητα, ευεργεσία’.

Μπουνιτεᾶτσᾶ από το λατ. bonitas.]

Μπουντουβουλίε (η) ‘μπόρα, αστραπόβροντο, κοσμοχαλασιά, συμφορά’. *Φουρτούνᾶ μᾶρε ἄστατζᾶ, μπουντουβουλίε* ‘μεγάλη φουρτούνα σήμερα, μπόρα’. *Σι βᾶτᾶμᾶρᾶ φιτσόρλι, μπουντουβουλίε μᾶρε!* ‘σκοτώθηκαν τα παιδιά, μεγάλη και αναπάντεχη συμφορά!’. Η είδηση έπεσε σαν κεραυνός. *Κιρί μούλτᾶ λούμε, ασπάρσιρᾶ χουᾶρᾶ, μπουντουβουλίε μᾶρε!* ‘χάθηκαν πολλοί άνθρωποι, χάλασαν το χωριό, μεγάλη μπόρα, συμφορά!’. Καταστράφηκαν τα σπαρτά, χάθηκαν ζῶα από τη μπόρα, την κοσμοχαλασιά (μπουντουβουλίε). ΣΥΝ. *μπόρᾶ, χτυπαρεᾶου*.

[Μάλλον από το ηχομιμ. *μπουντού* + *βάλλω* (βολή). Πρβ. *μπουμπουράνᾶ* ‘μεγάλη φωτιά’, *μπουμπουνιτζᾶρου* ‘βροντή’, *μπουμπουνεᾶτζᾶ* ‘βροντάει, μπουμπουνίζει’. *Μπουντουβόλος* (ιδιωμ.) ‘βουκέντρα’. Bundu (σλαβ.) ‘κεντρίζω, τσιμπώ’.]

Μπουρεᾶτε (η) ‘μανιτάρι’. *Αγκᾶτάνου, νου σούντου τούτι μπουρέτσι τ’ μᾶκᾶρε!* ‘προσοχή, δεν είναι όλα τα μανιτάρια για φάγωμα’. *Ισᾶρᾶ μούλι μπουρέτσι κου πλουᾶια τσι κᾶτζού* ‘με τη βροχή που έπεσε βγήκαν πολλά μανιτάρια’. Στο Λιβᾶδι δεν συνηθίζουν πολύ να τρώνε μανιτάρια, ωστόσο τα διακρίνουν σε *μπουρέτσι μπούνι* ‘καλά μανιτάρια’ και σε *μπουρέτσι ζούρλι* ‘παλαβά μανιτάρια’. Τα καλά στο κάτω μέρος έχουν χρώμα ανοιχτό καφέ και τα επικίνδυνα άσπρο.

Παλαιότερα μια από τις παραδοσιακές πίτες στο Λιβιάδι ήταν εκείνη με μανιτάρια, *πίτᾱ ντι μπουρέτσι*. Οι γιαγιάδες θυμούνται τη συνταγή. Έμοιαζε πολύ με την κρεατόπιτα. Με λίγο αλάτι τα έψηναν και στα κάρβουνα. Την άνοιξη, στο κούρεμα (*τουντεᾶρε*), συναγωνίζονταν, λένε, και το ψητό κρέας. Μεταφορ. *ιάστε κα μπουρεᾶτε ασπάρτᾱ* ‘είναι σαν χαλασμένο μανιτάρι που εύκολα διαλύεται, ασθενικός, εύθραυστος, μαλθακός’. ΣΥΝ. *μπουρέκου*, *γκουγκουλιάνᾱ* (παλαιότερη λέξη). Πρόκειται για την ελληνική *κουκούλα*, *κουκουλιανός*, γιατί το μανιτάρι έχει κεφαλή που μοιάζει με ομπρέλα (Κατσάνης, 1990, 109).

[ΝΙΚ. από το ιταλ. *boletus*. Πρβ. το ελληνικό *βουλίτης*.]

Μπουρλόγκου (το) ‘θολούρα, βρομόνερο’. *Άπα νου σι μπεᾶ, ιᾶστε μπουρλόγκου* ‘το νερό δεν πίνεται, είναι θολό, βρομόνερο’. *Φουτζί μπουρλόγκλου σι γιριλί άπᾱ* ‘έφυγε η θολούρα και το νερό έγινε διάφανο’. Γέμισε η αυλή από βρομόνερα (*μπουρλότζι*). Ο καφές είναι νεροζούμι και κατακάθια (*μπουρλότζι*). *Μπουρλουγκόσου* ‘θολός’. Ο ουρανός είναι θολός, ανακατωμένος (*μπουρλουγκόσου*). Μεταφορ. *νι αντράσι ίνιμα μπουρλόγκου* ‘μου έκανες την καρδιά μαύρη’. Στη Δυτ. Μακεδονία λένε *μπουρλόκια*.

[Άγνωστη η προέλευση της λέξης. Το δεύτερο συνθετικό ίσως είναι η λατ. *locus* ‘τόπος’.]

Μπουρμπουνάκᾱ (η) ‘άγριο χόρτο, ξινόχορτο, ξινήθρα’. *Λα Κατουχίου αβεᾶμου μακάτᾱ μούλτᾱ μπουρμπουνάκᾱ σι τούρτᾱ* ‘στην Κατοχή είχαμε φάει πολύ ξινήθρα και τούρτα’. Ήταν φαγητό και φρούτο μαζί. Η μπουρμπουνάκα είναι ένα είδος άγριου λάπατου και η τούρτα ένα αγκαθωτό φυτό. Στο κέντρο της έχει μια μικρή μάζα “ψωμί” που ξεγελούσε την πείνα. Μοιάζει με άγρια αγκινάρα και δεν έχει καμία σχέση με το γνωστό γλύκισμα. Σε άλλα βλαχόφωνα χωριά λέγεται *μπουρμάκᾱ* ή *μπρουμάνικᾱ* που κατά τον ΝΙΚ. ίσως προέρχεται από το λατ. *bruma* ‘πάχνη’. Ο Νοέμβρης μήνας (*Μπρουμάρου*) βοηθάει με την πάχνη του τη βλάστηση αυτού του φυτού. Σε άλλα μέρη έκαναν και *πίτα, πίτᾱ ντι μπουρμπουνάκᾱ*.

[Ίσως από το λατ. *bruma*. Κατά τον ΡΑΡ. είναι άγνωστη η προέλευση της λέξης.]

Μπούτζᾶ (η) ‘χείλι, όχθη, άκρη’. Ουμπλού ποτίρλου πάνᾶ του μπούτζᾶ ‘γέμισε το ποτήρι ως τα χείλη’. Όμου κου μᾶρι μπούτζι ‘άνθρωπος με μεγάλη χείλη’. Μπουτζόσου ‘χειλάς’. ΕΠ. Μπουτζέτης. Γλίστρησε και έπεσε από το χείλος (μπούτζᾶ) του γκρεμού, του πηγαδιού. Αρᾶμπουτζινέτζου ‘είμαι άρρωστος με εξόγκωση των χειλιών’, αρᾶμπουτζινάτου. Κατάρα σι νου τσι αρίντᾶ μπούτζα ‘να μην γελάσει το χείλι σου’. Έκφρ. τσι αντούνι μπούτζα; ‘γιατί παραπονιέσαι;’. Βίνου κου σούφλιτλου λα μπούτζᾶ ‘ήλθα με την ψυχή στα χείλη’. Νι φρίψισι πεάστιλε λα μπούτζᾶ ‘μας έψησες το ψάρι στη γλώσσα’. Ιαρά ντάιμα κου μπούτζᾶλι αρουρβιρσάτι σι κριπάτι, λου αβεᾶ μᾶκάτᾶ αρουτζίνα ‘ήταν πάντοτε με τα χείλια γεμάτα εξανθήματα και σκασμένα, τον είχε φάει η φτώχεια και η κακομοιριά’. Σι μπᾶσᾶρᾶ μπούτζᾶ κου μπούτζᾶ ‘φιλήθηκαν στα χείλη’. Νου λι αρίσι μπούτζα λι ‘δεν γέλασε το χείλι της’. Ντιπούσι μπούτζα ‘κατέβασε το χείλι’. Μᾶσκᾶ μπούτζα ‘δάγκασε το χείλι’. ΣΥΝ. μάρτζινε.

[Ο ΝΙΚ. αφού αναφέρει ότι από τη λέξη αυτή προέρχονται λέξεις των νεολατινικών γλωσσών, παραπέμπει στον Cihac που ισχυρίζεται ότι προέρχεται από το λατ. basium ‘φιλί στο στόμα’. Ο ΡΑΡ. θεωρεί άγνωστη την προέλευση της λέξης.]

Μπουχάρου (ο) ‘καπνοδόχος, καμινάδα, μπουχαρί’. Έστανου τράτζι γκίνε μπουχάρλου ‘φέτος τραβάει καλά η καπνοδόχος’. Από το τζάκι (ουτζάκε) καταλήγει σε πέτρινο κτίσμα στη στέγη, δείγμα της λαϊκής τέχνης. Το μάτι του σπιτιού που προδίδει τη θαλπωρή της οικογένειας. Ο παντεπόπτης που βλέπει σε όλα τα σημεία του ορίζοντα. Η αναπνοή της οικογενειακής εστίας. Μᾶια αλ Γκαρέλι τζίσι κᾶ τσούπλου βα γινᾶ ντι του μπουχάρου ‘η μαμή του Γκαρέλη είπε ότι το μωρό θα έλθει από την καμινάδα’. Ο καπνός που “αναθρώσκει” είναι η νοσταλγία του ξενιτεμένου για το πατρικό σπίτι. Κι αν έχει χιόνια η σκεπή, στο τζάκι καίει πάντα η φωτιά. Μπουχάρλου νίκα σκουάτι φούμου, αφούμᾶ ‘η καπνοδόχος ακόμη βγάζει καπνό, καπνίζει’. Σε παλιά και εγκαταλειμμένα σπίτια στέκουν εκεί μάρτυρες της ζωής των ανθρώπων που ήλθαν και έφυγαν. Φουτζί λούμια, αρᾶχνᾶσί μπουχάρλου ‘έφυγε ο κόσμος, αράχνιασε το μπουχαρί’.

Η καμινάδα στάθηκε ο ασφαλέστερος κρυψώνας στα χρόνια των πολέμων και των διωγμών. Μεταφορ. *μπουχάρου* 'τεμπέλης, άεργος, ενοχλητικός, γρουσουζής'. *Τσι στάι ακσί μπρόστου κα μπουχάρου;* 'γιατί στέκεσαι έτσι όρθιος σαν καπνοδόχος, σαν τεμπέλης ενοχλητικός;' *Σκλάψά σι λαί, σι αντρά κα μπουχάρου* 'αδυνάτισε και μαύρισε, έγινε σαν μπουχαρί'. Έκφρ. *τσι άρε κάθι κάσά, τσι τρεάτσι σι τσι τρικού μόνο μπουχάρλου σι* 'τι έχει κάθε σπίτι, τι περνάει και τι πέρασε μόνο η καπνοδόχος ξέρει'. Τα προβλήματα, τα βάσανα και οι πληγές της κάθε οικογένειας βρίσκουν διέξοδο μόνο από την καπνοδόχο και χάνονται στο άπειρο. Δεν διαχέονται στο περιβάλλον, στη γειτονιά, στο χωριό για να γίνουν θέμα συζητήσεων και κουτσομπολιών. *Ατσέλου βα αντάρά κάσά κου σάπτι μπουχάρι* 'εκείνος θα κάνει σπίτι με επτά καπνοδόχους'. Δεν θα κάνει εντελώς τίποτε. *Τάτσι, κά βίνι μπουχάρλου* 'σώπα, γιατί ήλθε ο ανεπιθύμητος, το κακό αφεντικό'. *Λούγκου κα μπουχάρου* 'ψηλός σαν καπνοδόχος'. ΣΥΝ. *γκιουλέου* 'σφαίρα, τεμπέλης', *γκρέου*, *τιμπέλου*, *ακάμάτου*.

[Από το τουρκ. buhar 'καπνός, ατμός'.]

Μπράκᾶ (η) 'μικρός λάκκος με νερό, λιμνούλα, μικρό έλος'. Υποκορ. του *μπάρά* > *μπᾶρίκᾶ* > *μπράκᾶ*. *Κίκουτα κου κίκουτα σι φάτσι ούνᾶ μάρε μπράκᾶ* 'σταγόνα, σταγόνα, σχηματίζεται μια λιμνούλα'. Εκεί οι κτηνοτρόφοι οδηγούν τα γιδοπρόβατά τους να ξεδιψάσουν και οι αγωγιάτες τα ζώα τους. *Χουάρα ανράστρα άρε μούλτι μπᾶρι* 'το χωριό μας έχει πολλές μπάρες'. Το δηλώνουν τα πολλά τοπωνύμια. *Λα μπάρα τσια μάρε* πάνω από το χωριό Άγιος Δημήτριος, στην περιοχή Λιβαδίου. *Λα μπράκᾶ* με την ομώνυμη βρύση κοντά στο χωριό, στον δρόμο προς την Πιπίκα. Μπάρες όμως υπήρχαν και στις κεντρικές βρύσες του χωριού, όπου τις νυχτερινές ώρες ξεδιψούσαν τα μεγάλα ζώα των κираτσήδων. Ρουφούσαν το νερό λαίμαργα και κατηφόριζαν ή ανηφόριζαν χλιμιντρίζοντας για τα καταλύματά τους. Έβλεπε κανείς παρέλαση ζώων που κρατούσαν υπομονετικά τη σειρά τους. Κροτάλιζαν τα πέταλά τους στο πλακόστρωτο μέσα στην ησυχία της νύχτας. Έκφρ. *κάτζού του μπράκᾶ, σι αντρά ζοάνᾶ* 'έπεσε στη μικρή μπάρα, έγινε μουσκίδι'. *Σι νικά του μπάρά* 'πνίγηκε στη μπάρα'.

Νεοελληνικά (ιδιωμ.) *μπάρα*, *λούτσα*, *πούτσου* 'τεχνητός μικρός λάκκος'.

[*Μπάρα* < σλαβ. *bara*, ιταλ. *barra*, νεοελλην. *μπάρα*.]

Μπράνου (ο) 'ζωνάρι, ζώνη, γενιά'. *Λιγκάι*, *μέσια γκίνε κου μπράνλου* 'έδεσα καλά τη μέση με το ζωνάρι'. Ήταν φαρδύ, μάλλινο πλεχτό. *Μπράνι* λέγονταν και τα πεζούλια, οι ξερολιθιές στα αμπέλια για να συγκρατούν τα χώματα από τις βροχές. Τέτοια ζωνάρια άνοιγαν και στα χωράφια, πάνω στα πατατοχώραφα. Μεταφορ. *χίμου ντι ούνου μπράνου* 'είμαστε στην ίδια ηλικία, της ίδιας γενιάς'. *Σι φουμεάλια ανοάστρα ιάστε ντι ατσέλου μπράνου* 'και η οικογένειά μας είναι από εκείνη τη γενιά'. *Σάπτι μπράνι τσάνι σόια* 'επτά γενιές κρατάει το σόι'. *Πάνᾶ σάπτι μπράνι βα ιάσᾶ* 'έως τις επτά γενιές θα βγει κάτι το κληρονομικό (ένα σωματικό ελάττωμα, μια ψυχική αρρώστια)'. *Βα στριντζέμου μα μούλτου μπράνλου* 'θα πιεστούμε περισσότερο στα οικονομικά'. *Ντισμπράνέτζου* 'ξεζώνω'. *Ντισμπράνάτου* 'αφημένος στα ρούχα, ξεζωσμένος' και μεταφορ. *ανοργάνωτος, διαλυμένος*. ΣΥΝ. *ζούνᾶ, ζόνᾶ*. ΤΟΠ. *Λα Μπράνλου ντι κεάτρα*.

[ΝΙΚ. ίσως από το αλβ. *brenu* 'ζώνη'.]

Μπράτου (ρ) 'έλατο'. Παλαιότερη λέξη που σήμερα λίγοι τη θυμούνται. *Μπράτουρι βα άφλι μούλτι νσούσου λα Χαϊντάρε*. *Κου λέμνουλου αντρά σφουρλέσκου σι μπατιά τάραρλου* 'έλατα θα βρεις πολλά ψηλά στο Χαϊντάρι. Με το ξύλο του έκαναν το ειδικό εκείνο ξύλο με τη φτερωτή, με το οποίο "χτυπούσαν" το γάλα στο μακρόστενο βαρέλι'. *Κίνου* (λατ. *pinus* 'πέυκο'). *Λα Κιόσκι σούντου νίκα μούλτι βέκλι κίνι σι μπράτουρι* 'στο Κιόσκι υπάρχουν ακόμη πολλά παλιά πεύκα και έλατα'. Μεταφορ. *ούνου φισόρου λιβέντου κα μπράτου* 'ένα παιδί λεβέντης σαν έλατο'. *Άρμπουρου* 'βενανιδιά και κάθε δέντρο'. *Όλμου* 'καραγάτσι'.

[Κατά τον ΝΙΚ. από το αλβ. *brad* που προέρχεται από το αρχ. *βράθυ* 'είδος θάμνου'. Κατά τον ΡΑΡ. είναι άγνωστη η προέλευση της λέξης.]

Μπρεάνᾶ (η) 'είδος ψαριού, ποταμίσιο λαυράκι, μπριάνα'. *Μπρεάνι ντι λα Μαρούλιου* 'μπριάνες απο το Μαρούλι'. *Μπριάνα* τη λένε στη Θεσσαλία και τη Δυτ. Μακεδονία. Η μπριάνα των Πρεσπών. *Μᾶκάμου*

οὐνᾶ νόστιμᾶ μπρεᾶνᾶ τσι ακᾶτσᾶμου λα αρᾶου ‘φάγαμε μια νόστιμη μπριάνα που πιάσαμε στο ποτάμι’.

[ΝΙΚ. από το λατ. mureana, πρβ. το αρχ. μύραινα > μσν. σμέρινα > σμέρινα.]

Μπροᾶσκᾶ (η) ‘χελώνα, βραδυκίνητο φυτοφάγο ερπετό’. *Κᾶτζούρᾶ μούλι μπροᾶσκι λα γίνι, λι μᾶκᾶρᾶ τούτι* ‘έπεσαν πολλές χελώνες στα αμπέλια, τα έφαγαν όλα’. Είναι πανάρχαιο σύμβολο της βραδύτητας, της βραδυκινήσιας και της νωθρότητας. *Μπροᾶσκα κου λιόπουρλου σι αλουμπτά ακᾶρι βα ιασᾶ νᾶίντε* ‘η χελώνα και ο λαγός αγωνίζονταν ποιος θα βγει μπροστά’. Μεταφορ. *ίμνᾶ κα μπροᾶσκα* ‘περπατάει σαν χελώνα’. Οι δουλειές προχωρούν σαν τη χελώνα, αργοπορούν υπερβολικά. Για εκείνους που επιδιώκουν το αδύνατο, προσπαθούν και κοπιάζουν με βέβαιο αρνητικό αποτέλεσμα, λένε *σι τούντι μπροᾶσκα*; ‘κουρεύεται η χελώνα;’ ή το γνωστό νεοελλ. “άρμεγε λαγούς και κούρευε χελώνες”. Για τις όμορφες γυναίκες που κακοπαντρεύονται λένε *το ώριμο μήλο το τρώει η χελώνα (ου μᾶκᾶ μπροᾶσκα)*. Το καμένο καύκαλο της σκοτωμένης χελώνας πίστευαν ότι, όταν γινόταν στάχτη, θεράπευε την ψώρα και άλλες αρρώστιες. *Μπρουσκᾶμε* ‘πλήθος από χελώνες’. Στην ΚΒ του Λιβαδίου ο βάτραχος λέγεται *μπροᾶτικου*. Στη Σαμαρίνα, το Νυμφαίο και άλλα βλαχόφωνα χωριά *μπροᾶσκᾶ* ‘βάτραχος και χελώνα’. Για να την αντιδιαστείλουν από το βάτραχο τη λένε *μπροᾶσκα κου όσου* ‘βάτραχο με κόκαλο’. Στην Ανατολική Θράκη τη λένε *θεούσα*. Το κρέας της θεωρούνταν φάρμακο για το δάγκωμα φιδιού. Οι Ιταλοί στην Κατοχή το κρέας της το είχαν περί πολλού. *Βᾶτᾶμά σι μᾶκᾶ μπροᾶσκι, λι αρνίρᾶ τούτι* ‘σκότωναν και έτρωγαν χελώνες, τις ξεπάστρεψαν όλες’. *Αλᾶσᾶ σᾶμάρλου* ‘άφηναν το σαμάρι τους, το καύκαλο’.

[Κατά τον Κατσάνη προέρχεται από έναν τύπο της αρχ. βρόσακος < βρόθακας. “Μαζί με τη λέξη *μπροᾶτικου* πρέπει να θεωρηθούν αρχ. ελλην. δάνεια ή καλύτερα περιουσία του γλωσσικού θησαυρού των ΚΒ, πριν από τον εκλατινισμό τους” (Κατσάνης, 1990, 117). Ένας από τους τύπους της αρχ. λέξης υπάρχει και στην κατωιταλική, τη γραικάνικη γλώσσα. ΝΙΚ. και ΡΑΡ. από το αλβ. breske, ΡΑΡ. ίσως από το λατ. brosea.]

Μπροάτικου (ο) 'βάτραχος, μπάκακας, βατράχι, το γνωστό αμφίβιο ζώο'. *Ακάρι μπεά μούλτᾶ άπᾶ, σκουάτι μπροάτιτσι του πάντικᾶ 'όποιος πίνει πολύ νερό βγάξει βατράχια στην κοιλιά'. Μπιού απᾶ κα μπροάτικου 'ήπιε νερό σαν βάτραχος'. Υπάρχει και το καφετί βατράχι της ξηράς που, μόλις βραδυάζει, αρχίζει τις βόλτες στις αυλές των σπιτιών και τα σοκκάκια, στήνοντας πολλά μαζί τις υπαίθριες συναυλίες τους. Άκακα ζώα κρύβονται όλη τη μέρα κάτω από πέτρες και στις κρυφές γωνιές των σπιτιών σε πλήρη παραλλαγή. Τρούσα νοάπτεα ιαρά μπλίνᾶ ντι κᾶντιτσι αλόρου μπροάτιτσι 'η αυλή τη νύχτα ήταν γεμάτη από τα τραγούδια των βατράχων'. Μεταφορ. το παιδί πίνει νερό σαν βάτραχος (κα μπροάτικου). Περπατά σαν βάτραχος. Για τον κοντόχοντρο λένε ιάστε μπροάτικου ή ιάστε ταρταμπίκου 'είναι κοριός'. Βρέχει βατράχια, καταπίνει βατράχια. Άρε μπροάτιτσι 'είναι ζηλιάρης, κακός'. Λέγεται και άρε έντου μπρόστου 'έχει μέσα του κατσίκι όρθιο'. Στη Δυτ. Μακεδονία, την Ήπειρο και τη Θεσσαλία λέγεται μπάκακας (ιδιωμ.) και στα ανατολικά βάθρακας. Υπάρχουν λεξιλογικές και μορφολογικές διαφορές από τόπο σε τόπο μέσα στον μακεδονικό χώρο. Μπρουτικάμε 'πλήθος βατράχων'. Στη Δυτ. Μακεδονία υπάρχει το ΕΠ. Ζιάπακας.*

[Από το αρχ. βάτραχος, ιων. βάθρακος και βότραχος ή βρόταχος, νεοελλ. βάτραχος. ΡΑΡ. πιθανόν από το λατ. brotahnus, επίδραση από τα ελληνικά.]

Μπρόστου (επίθ.) 'όρθιος'. *Μβεάστα στα μπροάστᾶ κου όκλιλι νκλίσι 'η νύφη στέκεται όρθια με τα μάτια κλειστά'. Ιάστε μπρόστου 'είναι ψηλός, καμαρωτός'. Μεταφορ. όμλου τρικού μούλιτι αλά στατόύ μπρόστου 'ο άνθρωπος πέρασε πολλά αλλά στάθηκε όρθιος'. Νου αρμάσι κεάτρά μπροάστᾶ 'δεν έμεινε πέτρα όρθια, όλα καταστράφηκαν'. Απιρί μπρόστου 'ξημερώθηκα, δεν κοιμήθηκα καθόλου'. Τσι πρίκᾶ νι άι μπρουσιτάτᾶ 'τι προίκα μου έστησες μπροστά στα μάτια'. Μπρουσιτέτζου 'ανορθώνω, σηκώνω όρθιο', μι μπρουσιτέτζου 'σηκώνομαι όρθιος'. Σι μπρουσιτάρά κουγία 'ορθοπόδησαν γρήγορα'. Ου μπρουσιτάσι σι ασιιά 'το σήκωσες, το τελείωσες και αυτό (υφαντό, πλεκτό)', μπρουσιτάτου 'σηκωμένος, όρθιος', μπρουσιτάρε 'σήκωμα, όρθωμα', μπρουσιτάρου 'μπροστάρης'.*

[ΝΙΚ. από το λατ. in + pro + sto, πρβ. το ελλήν. εν + προ + ίσταμαι (στω) 'έμπροσθεν, μπροστά'.]

Μπρούμᾶ (η) 'πάχνη, ψύχος'. *Αρκᾶ μπρούμᾶ αέρι σιᾶρά* 'έριξε πάχνη χτες το βράδυ'. Ο Νοέμβρης είναι ο μήνας της πάχνης γι' αυτό λέγεται *Μπρουμάρου*. *Χίλια αλ Μπρουμάρου σι αλ βίντου* 'η κόρη του Νοέμβρη και του ανέμου'. *Κᾶτζούρᾶ πρι χουᾶρά νέγκουρλι αλ Μπρουμάρου* 'έπεσαν πάνω στο χωριό τα σύννεφα του Νοέμβρη'. *Κούντου γίνι Μπρουμάρου, γκᾶλμπινέσκου σι κάντου φράντζιλι ντι λα πλάτανου* 'όταν έλθει ο Νοέμβρης, κιτρινίζουν και πέφτουν τα φύλλα του πλάτανου'. *Μπρουμάρος* στην Ήπειρο. Και άλλοι μήνες πήραν το όνομα από κάποιο χαρακτηριστικό τους γνώρισμα. *Θιριστί* ή *Θιριστίου* 'ο Ιούνιος', *Αλουνάρου* 'ο Ιούλιος', *Σᾶμᾶντριάνου* 'ο Οκτώβριος' (μήνας του Αγίου Δημητρίου), *Αντρέου* 'ο Δεκέμβριος' (Αγίου Ανδρέα). Είναι λαϊκές ονομασίες των μηνών. *Μπρουμεᾶτζᾶ* (απρόσ.) 'παχνίζει, πέφτει πάχνη', *μπρουμάτου* 'παχνιασμένος'. *Μπρουμάτλου κουτσάνλου ἰάστε κάμα νόστιμου* 'το παχνισμένο λάχανο είναι πιο νόστιμο'. Κατά τον ΝΙΚ. από εδώ προέρχεται και το άγριο λάπατο *μπουρμπουνᾶκᾶ*, γιατί χρειάζεται πάχνη, όπως και το λάχανο. ΣΥΝ. *αράου* 'πάχνη', *ραουρεᾶτζᾶ* 'πέφτει πάχνη', *τσιᾶφᾶ* 'πάχνη'. ΕΠ. *Μπρούμας*.

[Από το λατ. bruma 'πάχνη, ψύχος', brumalis 'χειμερινός'.]

Μπρουμουτέτζου (ρ) 'δανείζω'. *Μι μπρουμουτέτζου κάθι ουᾶρά σι νι ἰάστε αρσίνε* 'δανείζομαι κάθε ώρα και ντρέπομαι'. Σε παλαιότερες και δύσκολες εποχές οι άνθρωποι αναγκάζονταν να δανείζονται συχνά "καλή τη πίστει" στοιχειώδη και απαραίτητα πράγματα για την επιβίωσή τους. Ζούσαν με δανεικά και ντρέπονταν γι' αυτό. *Μπρουμούτου* 'δάνειο'. *Κάφτου μπρουμούτου νᾶθεᾶμᾶ ζάχαρε, νᾶθεᾶμᾶ φαρίνᾶ* 'ζητώ δανεική λίγη ζάχαρη, λίγο αλεύρι'. *Νου ἰάστε μπᾶνᾶ ντάιμα κου μπρουμουτᾶρε* 'Δεν είναι ζωή πάντοτε με δανεικά'. Ήταν θέμα αξιοπρέπειας. *Λι λουᾶι μπρουμούτου σι πρίντι σι λι ντάου νᾶπόι* 'τα πήρα δανεικά και πρέπει να τα επιστρέψω'. *Μπρουμουτᾶρε* 'το να δανείζεται κανείς'. Το να δανείζεται (μπρουμουτᾶρε) κανείς δεν είναι καλό. *Μπρουμουτάτου* 'δανεισμένος. ΣΥΝ. *Ντάου μπρουμούτου, ντᾶνσέσκου*.

[Από το λατ. in + pro + mutuum-i 'δάνειο'. Mutuum do acicui 'δανείζω'.]

Μσάτου (επίθ.) 'ωραίος, όμορφος'. Φεάτᾱ μσάτᾱ, κιντισίτᾱ, γκιργκινάτᾱ σι κα προύνᾱ πιρλουγκάτᾱ 'κορίτσι όμορφο, κεντημένο, πεντακάθαρο και σαν μακρουλό δαμάσκηνο'. Κάθε εποχή έχει και τα πρότυπα της γυναικείας ομορφιάς. Η ομορφιά του κοριτσιού και της νύφης είναι θέμα πολλών δημοτικών τραγουδιών και του Λιβαδίου. Μσάτου, τζόνε σι σκρέτου κα μπιρμπέκου 'όμορφος, παλικάρι και λεβέντης σαν κριάρι'. Όμορφο κορίτσι, δεν βλέπεται στα μάτια. Μούλτου μσάτᾱ φεάτᾱ, νου σι βεάντι λα όκλι. Μούλτου μσάτᾱ, σι λι λεάι κάπλου 'πολύ όμορφη, να της πάρεις το κεφάλι'. Στη Σαμαρίνα λέγεται μουσάτου. Μσᾱτέτζου 'ομορφαίνω'. Κούτου κρεάστι, αχάντου μσᾱτεᾱτζᾱ 'όσο μεγαλώνει, τόσο ομορφαίνει'. Μσᾱτεᾱτζᾱ και μσᾱτεᾱμε 'ομορφιά, ωραιότητα'. Μσᾱτεᾱτζα αλί μβεᾱστᾱ νου σι τζίτσι 'η ομορφιά της νύφης δεν λέγεται'. Έκφρ. μσάτᾱ χουᾱρά, μσάτου λόκου 'όμορφο χωριό, όμορφος τόπος. Μσᾱτι λούκρι! 'ωραία πράγματα!'. ΣΥΝ. γιαπίου 'εμφάνιση, κορμοστασιά, ομορφιά, όλα τα σωματικά χαρίσματα'. Αβεᾱ γιαπίου σι λου αρίσι 'είχε κορμοστασιά, ομορφιά και τον ξεγέλασε'. ΑΝΤ. ουρούτου, καρμαντζόε 'άσχημος'. Ουρουτέτζου 'ασχημαίνω'.

[ΡΑΡ. ίσως από το λατ. (in)formosius, formosus. ΝΙΚ. άγνωστη η προέλευση της λέξης.]

Ναγκιό (το) 'αποχωρητήριο, απόπατος'. Βρισκόταν πάντοτε εκτός του κυρίως σπιτιού – σε πολλά σπίτια βρίσκεται ακόμη – μέσα όμως στην περιφραγμένη αυλή. Στο Λιβάδι υπήρχε από πολύ παλιά άρτιο σύστημα αποχέτευσης, γιατί θεωρήθηκε πρώτο στην ιεράρχηση των αναγκών της κοινότητας. Όλοι οι δρόμοι είχαν αποχέτευση (γκιρίζι). Στις αρχές του 20^{ου} αι. έγινε καινούρια αποχέτευση και υδραγωγείο επί δημάρχου Κουρκουμπέτη. Λάσι, ασβιστουσίσι ναγκιόουλου; 'έπλυνες, ασβέστωσες το αποχωρητήριο;' Η καθαριότητα των κοινόχρηστων χώρων είναι η πρώτη φροντίδα της νοικοκυράς, όλοι οι χώροι μυρίζουν ασβέστη. Έκφρ. ακάρι βα τζικᾱ γκράιου αράου τ' έλου, βα λι μπάγκου κάπλου του γκούβα ντι του ναγκιό 'όποιος θα πει κακό λόγο για εκείνον, θα του βάλω το κεφάλι στην τρύπα του αποχωρητηρίου'.

Θα είναι αχάριστος, αγνώμων. *Του ναγκιό έλου σκάμνου* 'όπου αποχωρητήριο εκείνος σκαμνί'. Λέγεται για τον άνθρωπο που βρίσκεται παντού, όποια πέτρα να σηκώσεις είναι από κάτω. Οι παλιές τουαλέτες ήταν οι γνωστές τούρκικες. Απαραίτητο εξάρτημά τους ήταν ένα ξύλινο σκαμνί, όπου εναπέθεταν τα βαριά τους μάλλινα ρούχα. ΣΥΝ. *χρίε* (χρεία 'ανάγκη, χρησιμότητα'), *κᾱκᾱτόρου* 'απόπατος', *χᾱλέ* (τουρκ.). Η τελευταία, ίσως πιο εύηχη, έχει αρκετές μεταφορικές σημασίες. *Γκούρᾱ ντι χαλέ* 'βρομόστομα, αθυρόστομος'. *Χαλέ νιαρνίτου* 'βρόμικο αποχωρητήριο, άνθρωπος ηθικά ρυπαρός, χυδαίος'. *Χαλέ!* 'βρόμικε, ανήθικε, χυδαίε'. *Αναγκιόσου* 'αναγκαίος', *ανάγκε* 'ανάγκη'.

[*Αναγκαίο, ναγκιό < λόγ. αναγκαίον < αρχ. αναγκαίον.*]

Νᾱθεᾱμᾱ, νθεᾱμᾱ και νιχεᾱμᾱ (επίρρ.) 'λίγο'. *Βα ανκούπᾱρου νᾱθεᾱμᾱ καφέ σι ζάχαρε* 'θα αγοράσω λίγο καφέ και ζάχαρη'. *Τ' νᾱθεᾱμᾱ νου ποτούι σι τι βέντου* 'για λίγο δεν μπόρεσα, δεν πρόλαβα να σε δω'. *Μᾱτριᾱ νᾱθεᾱμα φισόρλι σι κάσα ατά* 'κοίταξε λίγο τα παιδιά και το σπίτι σου'. *Βόι νᾱθεᾱμᾱ, ούνᾱ κίκουτᾱ ντι λάδε* 'θέλω λίγο, μια στάλα λάδι'. *Μι ασπαράι νᾱθεᾱμᾱ* 'τρόμαξα λίγο'. *Νίκα νθεᾱμᾱ* 'παρά λίγο'. *Νίκα νθεᾱμᾱ βα σι βᾱτᾱμᾱ* 'παρά λίγο θα σκοτωνόταν'. ΣΥΝ. *ντι πρι πέρου* 'παρά τρίχα'. *Μτσιίνου, κίκουτᾱ κ.ά.* (βλ. *κίπιτᾱ*).

[Κατά τον Weigand από το *ούνᾱ + θεᾱμᾱ* 'μια ματιά, ένα βλέμμα'. Πρβ. το να *ρίζω μόνο μια ματιά, ένα βλέμμα. Τόσο λίγο μόνο*. Την άποψη αυτή φαίνεται ότι δέχεται και ο ΝΙΚ. Ίσως όμως να προέρχεται από το λατ. *infima* 'κατώτατη, έσχατη'.]

Νᾱίντε (επίρρ.). Τοπικό και χρονικό, 'μπροστά, πριν'. *Αβεᾱ σᾱτζούτᾱ νᾱίντε ντι μίνε σι φουτζί ντι ακλό μα νᾱίντε ντι μίντε* 'είχε καθήσει μπροστά από μένα και έφυγε από εκεί πιο νωρίς από μένα'. *Όμλου πρίντι σι βεᾱντᾱ νᾱίντε* 'ο άνθρωπος πρέπει να βλέπει μπροστά'. *Νᾱίντε* 'του χρόνου'. *Νου ασκᾱπάμου λούκρουλου, νᾱίντε βα βιντέμου* 'δεν τελειώσαμε τη δουλειά, του χρόνου θα δούμε'. *Βα ου αλᾱσᾱμου τ'* *νᾱίντε* 'θα το αφήσουμε για του χρόνου'. *Τζᾱ* πάλι, *τι πᾱρᾱκᾱλσέσκου, ίτσι τζίσισι μα νᾱίντε* 'πες πάλι, σε παρακαλώ, ό,τι είπες προηγουμένως'. *Ακᾱρι βίνι μα νᾱίντε;* 'ποιος ήλθε πιο μπροστά;'. Έκφρ. *πᾱνᾱ νᾱίντε ια γουμάρου ια σᾱμᾱρου* 'ως του χρόνου ή το

γομάρι ή το σαμάρι'. Ποιος ζει και ποιος πεθαίνει. ΑΝΤ. νᾶπόι 'πίσω', ντι νᾶπόι. Νταπόια 'έπειτα, αργότερα', μα νταπόια 'αργότερα'. Μα νταπόια βα νι αφλάμω 'λίγο αργότερα θα βρεθούμε'. ΣΥΝ. ντεανάβρα 'πριν'.

[Από το λατ. in ante, νᾶπόι < λατ. in ad post, νταπόια < λατ. ad post ea.]

Νᾶκρούσᾶ (η) 'ψίχουλο'. Κᾶτζούρᾶ μούλι νᾶκρούσι, ουμπλούσι λόκλου 'έπεσαν πολλά ψίχουλα, γέμισες τον τόπο'. Αντουνάσι νᾶκρούσλι ντι του σουφρά τ' γκᾶλίνλι; 'μάζεψες τα ψίχουλα από τον σοφρά για τις κότες;'. Στην οικιακή οικονομία τίποτε δεν είναι περιττό και δεν πετιέται. Και ήταν αμαρτία να πεταχτούν τα ψίχουλα του ψωμιού. Τα πετεινά του ουρανού δεν σπέρνουν και δεν θερίζουν, ζουν με ψίχουλα (νᾶκρούσι) και δεν πεθαίνουν. Στο χωριό η αλυσίδα του οικοσυστήματος λειτουργούσε κανονικά. Ντᾶ νι ούνᾶ νᾶκρούσᾶ, ούνᾶ κούᾶ ντι πάνε 'δώσε μου ένα ψίχουλο, μια κόρα ψωμί'. Στα δύσκολα χρόνια οι άνθρωποι εκλιπαρούσαν για ένα ψίχουλο ή μια μπουκιά (μπούκᾶ) ψωμί. Ορκίζονταν στο λιγοστό ψωμί τους. Πρι πάνια τσι μᾶκω. Έστρωναν την πετσέτα, μάζευαν τα ψίχουλα και τα έτρωγαν με ευλάβεια. Μεταφορ. τσι λο; ντίπου τσιβά, νᾶκρούσι 'τι πήρε, τι κέρδισε; τίποτε εντελώς, ψίχουλα'.

[Δεν είναι γνωστή η προέλευση της λέξης.]

Νάρε (η) 'μύτη'. Μάντζα ντι ουᾶρᾶ τόρα νι σκουᾶσι νᾶρλι 'το φαγητό από ώρα τώρα μας πήρε τις μύτες'. Κᾶνλι ᾶου νάρε, αρμουζέσκου σι τόρλου 'τα σκυλιά έχουν οξύτατη όσφρηση, μυρίζουν και το ίχνος του πατήματος των ζώων'. Ζμπουράστι κου νάρια 'μιλάει ένρινα'. Έκφρ. ατσέλου κου νάρια τσι ᾶρε πουᾶτι σι σκουᾶτᾶ κιφτέτζλι ντι του γκιούμε 'εκείνος με τη μεγάλη μύτη που έχει μπορεί να βγάλει τους κεφτέδες από το δοχείο του νερού'. Μεταφορ. ᾶρε νάρε 'έχει γερή όσφρηση' αλλά σημαίνει και τον έξυπνο που τα πιάνει αμέσως. Μι ακᾶτσᾶ ντι του νάρε 'με έπιασε από τη μύτη, με πίεσε πολύ'. Νι ισᾶ ντι του νάρε 'μου βγήκε από τη μύτη μια χαρά, μια ευχαρίστηση, δεν τη χάρηκα πολύ'. Όμλου αέστου νι ιντρά μούλτου του νάρε 'ο άνθρωπος αυτός μου μπήκε πολύ στη μύτη, με προκάλεσε πολύ'. ᾶρε νάρια νσούσω 'είναι ψηλομύτης, έχει μεγάλη ιδέα για τον εαυτό του, είναι αλαζόνας'. Λι

κατζούρᾱ νᾱρλι 'του έπεσαν οι μύτες, ταπεινώθηκε'. Λου τράτζι ντι του νάρε 'τον τραβάει από τη μύτη, τον έκανε άβουλο όργανό της'. Βα σι φράγκου νᾱρλι 'θα σου σπάσω τις μύτες, θα σε τσακίσω'. Ασπιντζουρᾱ νᾱρλι 'κρέμασε τις μύτες'. Σκοράσι φόκου ντι του νᾱρι 'οργίστηκε πολύ'. Νᾱρόσου 'μυταράς'. Νᾱρίκᾱ, υποκορ. 'μυτίτσα'.

[Από το λατ. paris, -is που πέρασε στις νεολατινικές γλώσσες.]

Ναφουράρᾱ (επίρρ.) 'έξω, εκτός'. Νάκα βα ἰάσᾱ ναφουράρᾱ σι νι ανκούπᾱρᾱ νέστι; 'μήπως θα βγει έξω, στην αγορά, να μου αγοράσει κάτι;' Βα σκότου φισόρλι ναφουάρα τα σι ατζόκᾱ 'θα βγάλω τα παιδιά έξω για να παίζουν'. Έκφρ. τσι τζίσισι; ναφουάρᾱ ντι αουά! 'τι είπες; έξω από εδώ'. Αρμάσι ντι ναφουάρᾱ σι νου σι μιντί 'έμεινε από έξω και δεν ανακατεύτηκε'. Ναφουάρᾱ σι λάργκου ντι μίνε σι ίτσι βα σι φάκᾱ 'έξω και μακριά από μένα και ό,τι θέλει ας κάνει'. Βόι σι έσου μα ναφουάρᾱ ντι του χουάρα αμεᾱ, σι βέντου σι ἄλτᾱ λούμε κούμου μπᾱνεᾱτζᾱ 'θέλω να βγω πιο έξω από το χωριό μου, να δω και άλλους ανθρώπους πώς ζουν'. Νου αβεᾱ ἄλτου κουσουρίνου ναφουάρᾱ ντι νᾱσᾱ 'δεν είχε άλλο συγγενή εκτός από αυτή'. Τσι νουάου ντι ναφουάρα; 'τι νέα από έξω, τον έξω κόσμο;'. Μεταφορ. λι τζίσι τούτι ντι ναφουάρᾱ κα ἄπᾱ 'τα είπε όλα από έξω, από στήθους, σαν νεράκι'. Ου σκουάσι (ισᾱ) τρέι όρι ναφουάρα, τρέι μᾱνι 'είχε ευκοιλιότητα τρεις φορές (σι κουφουρί)'. Ιάστε όμου ντι ναφουάρᾱ, νου σι αντούνᾱ κου τσιβά 'είναι άνθρωπος του έξω, δεν μαζεύεται με τίποτε'. Λι αβτζί ντι ναφουάρᾱ, ναφουάρᾱ 'τα άκουσε από έξω, έξω'. Κατζού ναφουάρᾱ 'χρεωκόπησε'. Ου αρκᾱ ναφουάρα 'το έριξε έξω'.

[Από το λατ. ad ή in foras 'έξω', forum, -i 'αγορά'. Ο ΝΙΚ. και ο ΡΑΡ. καταγράφουν τη λέξη αφουάρᾱ.]

Νγκιόσου και ντιγκιόσου (επίρρ.) 'κάτω'. Αρμάσου μούλτου κιρό νσούσου ν τζεᾱνᾱ, βα μι ντιπούνου νγκιόσου ν χουάρᾱ 'έμεινα πολύ καιρό ψηλά στο βουνό, θα κατεβώ κάτω στο χωριό'. Τσι νουάου ντι νγκιόσου, ντι Λᾱσίνου; 'τι νέα από κάτω, από την Ελασσόνα;'. Λουάρα μβεᾱστᾱ ντι νγκιόσου, ντι λα κάμπου 'πήραν νύφη από κάτω, από τον κάμπο'. Τρικού ντι νγκιόσου 'πέρασε από κάτω'. Μεταφορ. κάμα ν νγκιόσου νου ι ντούτσι 'πιο κάτω, πιο χαμηλά στην υπόληψη δεν πάει'. Έφτασε στο τελευταίο σκαλί. ΣΥΝ. σούντου (σουντουσουάρα)

‘υπομάσχαλα’). ANT. νσούσου, ντισούπρα, ανάλτου. Σι αλινά ανάλτου, μούλτου νσούσου ‘ανέβηκε ψηλά, πολύ ψηλά’. Μεταφορ. κατέλαβε υψηλές θέσεις και αξιώματα. Έλνυ λιάστε μα νσούσου ντι βόι ‘εκείνος είναι πιο πάνω από σας’. Νου άρε λούκρου, ι ντούτσι νσούσου, νγκιόσου ‘δεν έχει δουλειά, πάει πάνω, κάτω’. Έκφρ. μα νσούσου, μα νγκιόσου, ντιβάρλίγκα ντι μπουρίκου ‘πιο ψηλά, πιο κάτω, γύρω στον αφαλό’. Άλλα τοπικά επιρρήματα: αουά ‘εδώ’, ακλό και ακλότσε ‘εκεί’, νάϊντε, ντινάϊντε ‘μπροστά, από μπροστά’, ντινάποι ‘από πίσω’, ντι πρι νγκιόσου ‘από κάτω’, ντι πρι σούπρα ‘από πάνω’, ντιναντρεάπτα ‘δεξιά’, ντινασταάγκα ‘αριστερά’, νάούντρον ‘μέσα’.

[Νγκιόσου από το λατ. deorsum, νσούσου από το λατ. in sursum.]

Νεάου (η) ‘χιόνι’. Αρκά μούλτα νεάου έστανου, σι νκλίσι κάλεα σι άρσιμου λεάμνιλι τούτι ‘έριξε πολύ χιόνι φέτος, έκλεισε ο δρόμος και κάψαμε όλα τα ξύλα’. Φιτσόρλι σι ατζόκου κου τόπιλι ντι νεάου ‘τα παιδιά παίζουν με τις μπάλες του χιονιού’. Νεάουα σι αντρά γκλέτσου, βα αμάνά σι ι μούτă ‘το χιόνι έγινε πάγος, θα αργήσει να σηκωθεί, να λιώσει’. Έκφρ. ντα ή αρίκă νεάου ‘χιονίζει’. Ου αρίκă μπάστι, μπάστι ή πεάνι, πεάνι ‘χιονίζει με μεγάλες νιφάδες ή με λεπτό χιόνι’. Λέγεται και ου αρίκă μπάλατινι μάρι. Νεάουα ου αντρά νάβăι ‘η χιονοθύελλα μάζεψε σωρούς το χιόνι’. Νεάουα γίνι ασπουλμπιράτă ‘το χιόνι έρχεται λεπτό και ψυχρό’. Ασπουλμπιρεάτζă ‘πέφτει λεπτό και ψυχρό χιόνι με ανακατωσούρα’. Ακάτσă νεάουα, ου βα λόκλου ‘έπιασε το χιόνι, το θέλει ο τόπος’. Βα αντράμου πάπου ντι νεάου ‘θα κάνουμε χιονάνθρωπο’. Όλιμπλου τσάνι νεάου άνλου τούτου ‘ο Όλυμπος κρατάει χιόνι όλο τον χρόνο’. Σι αμβάρτι κου νεάουα σι κιρί ‘κουκουλώθηκε με το χιόνι και χάθηκε’. Μάνλι σι αντράρα νεάου, γκλέτσου ‘το χέρια μου ξεπάγιασαν’. Μούντιλι ντι νεάου νου σι ασπάρă ‘τα βουνά από το χιόνι δεν τρομάζουν’.

[Από το λατ. nix, nivis που πέρασε στις νεολατινικές γλώσσες.]

Νέκου (ρ) ‘πνίγω’. Μι νέκου ‘πνίγομαι’. Μι νέκου, νου πότου σι λεάου ανάσă ‘πνίγομαι, δεν μπορώ να πάρω ανάσα’. Σι νικάρα άγκριλι σι χουάρα τούτα ‘πνίγηκαν τα χωράφια και όλο το χωριό, ύστερα από νεροποντή’. Νου λιάστε μπάνă ατσιά, βα νι τσέμου σι νι νικάμου ‘δεν είναι ζωή αυτή, θα πάμε να πνιγούμε’. Μεταφορ. σι νεάκă του ούνă

λίγκουρᾶ ντι άπᾶ ‘πνίγεται σε μια κουταλιά νερό’. Αγχώνεται εύκολα, τα χάνει με το παραμικρό’. Μι νεᾱάκᾶ δίκια ‘με πνίγει το δίκιο’. Τσι στάι κα λουλουίτου, σι νικάρᾶ κᾱράβιλι; ‘τι στέκεσαι σαν χαμένος, πνίγηκαν τα καράβια σου;’. Ακάρι βα σι ι νεᾱάκᾶ νου ου τζίτσι. Αλάσᾶ κᾱπέλα πρι ούνᾶ κᾱάτρα σι ι αρίκᾶ του αρᾱού ‘όποιος θέλει να πνιγεί δεν το λέει. Αφήνει το καπέλο του πάνω σε μια πέτρα και ρίχνεται στο ποτάμι’. Πνίγω (νέκω) την φωνή μου, τον πόνο μου. Ου νικάᾱ ιπόθισια ‘την έπνιξε την υπόθεση, συγκάλυψε την παρανομία, μια ανήθικη πράξη’. Νικάρε ‘πνίξιμο, πνιγμός’. Ιάστε τ’ νικάρε ‘είναι για πνίξιμο’. Νικάτου ‘πνιγμένος’. Νικάτου του κᾱκάτσι ‘πνιγμένος στις ακαθαρσίες, στις ανομίες, διεφθαρμένος’. Νικάτλου σι ακάτσᾶ ντι πέρι ‘ο πνιγμένος πιάνεται από τα μαλλιά’. Νου τι νέτσι! ‘δεν πας να πνιγείς!’. Έκφρ. άι νιάκᾶ τι! ‘άντε πνίξου!’. ΣΥΝ. νου τι μόλι!

[Από το λατ. *neco* ‘σκοτώνω, φονεύω με πνιγμό, αγχώνη’.]

Νέλου (το) ‘αρνί’, νεᾱᾶᾱ (η) ‘θηλυκό αρνί’. Έστανου βιντούμου γκίνε νέιλι ‘φέτος πουλήσαμε καλά τα αρνιά, είχαν καλή τιμή’. Τ’ Πάστι βα μπᾱγκᾱίμου ούνου νέλου του σουᾱᾶ ‘το Πάσχα θα βάλουμε ένα αρνί στη σουᾱβλα’. Λόγω του μεγάλου υψομέτρου και των καιρικών συνθηκών το πασχαλινό αρνί παλαιότερα και σήμερα ψήνεται στον φούρνο, νέλου φρίπτου του φούρνου. Το σουβλιστό αρνί οι άνθρωποι του χωριού το απολαμβάνουν κυρίως στα καλοκαιρινά πανηγύρια και σε άλλες καλοκαιρινές διασκεδάσεις. Όιλι αφιτᾱρᾶ μούλι νεᾱᾶλι ‘τα πρόβατα γέννησαν πολλά θηλυκά αρνιά’. Σᾱπτᾱᾱάνα τσια Μᾱρια σιμνά νέιλι τα σι αντᾱρᾶ ντι σᾱντίζε αρόσι ‘τη Μεγάλη Εβδομάδα σημάδευαν τα αρνιά, ώστε να γίνουν από το αίμα κόκκινα’. Τη Μεγάλη Πέμπτη βᾱφουν και τα κόκκινα αυγά. Παλαιότερα η αγοραπωλησία των ζωντανών αρνιών για το πασχαλινό τραπέζι γινόταν γύρω από την εκκλησία του Αγίου Κωνσταντίνου. Η φτωχολογιά έβλεπε αλλά συνήθως αδυνατούσε να το εξασφαλίσει. Νέλου λάιου βα μᾱκᾶ τ’ Πάστι ‘μαύρο αρνί θα φάνε το Πάσχα’, έλεγαν. Νιλίκου, υποκορ. ‘αρνάκι’.

Το ομόηχο νέλου ‘δαχτυλίδι’. Αᾱᾱξίρᾶ νεᾱᾶλι ‘άλλαξαν δαχτυλίδια, αρραβωνιάστηκαν’. Νι πιτρικούρᾶ νέλου ντι ν Πόλε ‘μου έστειλαν δαχτυλίδι από την Πόλη’. Νέλου τρεᾱᾶτσι ντι του μέσε αλί φᾱᾱᾱ

‘δαχτυλίδι περνάει από τη λεπτή μέση του κοριτσιού’. *Ε, βα νι αρίκᾶ (τράρνᾶ) νέουλου!* ‘ε, θα μας γυρίσουν το δαχτυλίδι, θα διαλύσουν τον αρραβώνα!’. Είναι αργά για κάτι τέτοιο. Δεν μπορούν να κάνουν τίποτε.

[Το λατ. agnus ‘αρνί’, anellus ‘δαχτυλίδι’.]

Νιάμερο (το) ‘Εννιάμερο, η μεγάλη και γνωστή ζωοπανήγυρη και εμποροπανήγυρη των Σερβίων Κοζάνης’. *Νι αβεάμου ντούσᾶ μούλι ὀρι λα Νιάμερο ντι Σέργια, τσι ιαρά μάρε παζάρε σι πᾶνιγίρου* ‘είχαμε πάει πολλές φορές στο Νιάμερο των Σερβίων που ήταν μεγάλο παζάρι και πανηγύρι’. Το μεγάλο γεγονός κάθε Σεπτέμβρη τουλάχιστον για τη Δυτ. Μακεδονία. Τον ίδιο μήνα γινόταν και η εμποροπανήγυρη της Ελασσόνας, το παλιό όμως Νιάμερο το θυμούνται ακόμη οι παλαιότεροι και διηγούνται ιστορίες και ανέκδοτα. *Μι ντούσου σόνου κιρό λα Νιάμερο σι νου φούτζι ντι του μίντε* ‘πήγα έναν καιρό στο Νιάμερο και δεν φεύγει από το μυαλό μου’. *Αστιπτάμου άνλου τούτου κούντου βα γινᾶ Νιάμερλου* ‘περιμέναμε όλο τον χρόνο πότε θα έλθει το Νιάμερο’. Το Λιβάδι πάντοτε είχε εμπορικές, οικονομικές και πολιτιστικές σχέσεις με τη Δυτ. Μακεδονία και ιδιαίτερα με τα Σέρβια. Σε πολύ παλαιότερα χρόνια πολλές οικογένειες από το Λιβάδι και από το Νεοχώρι (οικισμός του Λιβαδίου) εγκαταστάθηκαν στα Σέρβια, προόδευσαν και πήραν τα ηνία της οικονομικής ζωής στα τουρκοκρατούμενα Σέρβια με τους μπέηδες και τους αγάδες. Ο Αθανάσιος Αστερίου, ο γνωστός γιατρός και αγωνιστής, ύστερα από την αποτυχία της επανάστασης του Λιτοχώρου (1878) στην οποία πρωτοστάτησε, στα Σέρβια εγκαταστάθηκε και έζησε ως το τέλος του πρόωρου θανάτου του. Με την κοινωνική του δράση – μυστικά συνέχιζε την πατριωτική του δράση – κέρδισε την εκτίμηση και τον σεβασμό των μπέηδων και των Τούρκων. Ο Weigand γράφει ότι ελληνόφωνοι και Τούρκοι μάθαιναν τα ΚΒ για να μπορούν να μπουν στη δούλεψη εμπόρων του τόπου.

Στο Νιάμερο μπορούσε να βρει κανείς τα πάντα. Να αγοράσει, να πουλήσει και να ανταλλάξει γεωργικά και κτηνοτροφικά προϊόντα, ζώα μικρά και μεγάλα. Μπορούσε να αγοράσει ή να πουλήσει κανείς και ένα κοπάδι πρόβατα (*σύνᾶ κουπίε ντι ὀι*). Τα ζώα που ήταν για

πούλημα ήταν εκτεθειμένα στον ήλιο ή στη βροχή και περίμεναν τον αγοραστή τους, το άγνωστο νέο αφεντικό τους. Οι τσαμπάζηδες αλώνιζαν την αγορά αναπτύσσοντας όλα τα επιχειρήματα της πειθούς και της απάτης. Γι' αυτούς έλεγαν ότι μπορούσαν να πουλήσουν τα πάντα ακόμη και τα “γκαβά” και σακάτικα ζώα. Από το χωριό έδιναν στους αγωγιάτες διάφορες παραγγελίες από μπακίρια για το νοικοκυριό, κουδούνια για τα πρόβατα, φλογέρες ως τα σκουλαρίκια και τα δαχτυλίδια για τους γάμους και τους αρραβώνες. *Λου άμου ντι λα Νιάμερου* ‘το έχω από το Νιάμερο’, έλεγαν και το θυμούνταν πάντοτε. Οι Λιβαδιώτες, άντρες και γυναίκες, ξεκινούσαν παρέες, παρέες από τον Πολέζο. *Νκισιά κου μούλιλι νκάρκάτι τα σι βίντᾶ, σι ανκούπᾶρᾶ, σι βεάντᾶ* ‘ξεκινούσαν με τα μουλάρια φορτωμένα για να πουλήσουν, να αγοράσουν, να δουν’. Τα μουλάρια ήταν στολισμένα με πολύχρωμα κιλίμια. Πήγαιναν και με τα πόδια για να είναι παρόντες στο μεγάλο αυτό πανηγύρι – κάτι παρόμοιο γινόταν με την παλιά έκθεση Θεσσαλονίκης – και να έχουν να μολογούν. Κάποιες γυναίκες μετέφεραν για να πουλήσουν μάλλινες πλεχτές φανέλες, κάλτσες και μάλλινα σώβρακα (*πᾶτούρι*). Τους ξεπροβοδούσαν συγγενείς και φίλοι. Ο καθένας με την παραγγελιά του. Άκουγαν όλες τις παραγγελίες και κουνούσαν καταφατικά το κεφάλι εν γνώσει τους ότι ήταν ανεκπλήρωτες, αφού δεν υπήρχαν τα χρήματα. Ένας όμως που ζήτησε μια σφυρίχτρα είχε την πρόνοια να δώσει μια δεκάρα. *Τίνε μόνο βᾶ ασούρι* ‘εσύ μόνο θα σφυρίζεις’, του είπε ο συγγενής που αναχωρούσε δίνοντας βιτζιά στο άλογό του.

Οι πανηγυριώτες ανέβαιναν ως τη Σιάπκα, όπου πολλοί διανυκτέρευαν στο ύπαιθρο, και από εκεί κατηφόριζαν στην Καστανιά και έφταναν στα Σέρβια. Πολύωρο και κουραστικό ταξίδι και συχνά οι καιρικές συνθήκες δεν ήταν καλές. Οι σκληροτράχηλοι κираτζήδες μιλούσαν για “πέντε τσιγάρα δρόμο”. Συνήθως ταξίδευαν πολλοί μαζί. Και σήμερα ακόμη διηγούνται με χιούμορ ιστορίες και ευτράπελα από εκείνες τις συντροφιάς. Διανυκτέρευαν στα χάνια – υπήρχε παλαιότερα και το γνωστό χάνι του Προκόβα – και σε σπίτια συγγενών και γνωστών. Ήταν μεγάλη επιθυμία όλων, ιδιαίτερα των γυναικών, να επισκεφτούν έστω και μια φορά το Νιάμερο. Ήταν ένα

γεγονός γι' αυτές, μια έξοδος και περιπλάνηση σε μια μεγάλη αγορά, στον έξω κόσμο. Σπάνια έβγαιναν έξω από το χωριό. Ένας γνωστός τσαμπάζης και καλό κλαρίνο στο χωριό υπέκυψε κάποτε στις συνεχείς παρακλήσεις της γυναίκας του να την πάει στο Νιάμερο. Εκείνη από τη χαρά της γέμισε το χωριό. Ξεκίνησαν από βραδύς ανέβηκαν στον Προφήτη Ηλία και από εκεί τη νύχτα περιπλανήθηκαν στα γύρω βουνά και δάση. Κατά τα ξημερώματα βρέθηκαν στις Μεγάλες Μπιστιργιές με την απέραντη θέα προς το χωριό και τον κάμπο. Είχαν αρχίσει να ανάβουν οι λάμπες στα σπίτια. *Μάρε σι μσάτου Νιάμερου* 'μεγάλο και ωραίο το Νιάμερο', ανέκραξε η γυναίκα βλέποντας το χωριό. Δεν είχε δει ποτέ το χωριό της έτσι από απόσταση. Έκφρ. *άντε, τίνε χίι τ' λα Νιάμερου*. Λέγεται για κάποιον που δεν είναι στα καλά του, που είναι για ξέκαμα.

[*Εννιάμερο*. Η εμποροπανήγυρη διαρκούσε εννιά μέρες.]

Νιβεστούλε (η) 'σαρκοβόρο θηλαστικό, νυφίτσα'. Είδος κουναβιού, μικρό και αιλουροειδές που αναδίδει άσχημη μυρωδιά. Έξυπνο σαν βίδρα (*νεροφίδα*) και παμπόνηρο. Κατοικεί σε παλιά σπίτια, σε χαλάσματα, σταύλους και αχυρώνες. Είναι επιδέξια κυνηγός ποντικιών και φιδιών και τρέφεται από αυτά, όπως και από πουλερικά που τους ρουφάν το αίμα. Είναι συμφορά για το κοτέτσι της νοικοκυράς. *Σι ουμπλού κάσα ντι νιβεστούλι, νου αλάσάρᾶ γκαλίνᾶ* 'γέμισε το σπίτι νυφίτσες, δεν άφησαν κότα'. Έκοβε το στημόνι και τα νήματα του αργαλειού, κατέστρεφε την προίκα των κοριτσιών μέσα στα σεντούκια, τις μεσάντρες και τους μποξάδες. Είναι ζώο της μυθολογίας και η παράδοση λέει ότι η αδελφή της έκλεψε την προίκα της και εκείνη θέλει να εκδικηθεί. Οι γάτες αδυνατούν να τις πιάσουν και τα δόκανα δεν έχουν αποτέλεσμα. Προτιμούν να αφήσουν το πόδι τους και να δραπευτεύσουν. Μεταφορ. *ιάστε πόνηρᾶ κα νιβεστούλε* 'είναι πονηρή σαν νυφίτσα'. Αποδίδεται σε μικρόσωμη, αεικίνητη και παμπόνηρη γυναίκα που ακούει, παρακολουθεί τα πάντα και χώνεται παντού. Συνδέεται και με τους καλικάντζαρους του Δωδεκαήμερου.

[Είναι υποκορ. της ΚΒ *μβεάστᾶ* ή *νιβεάστᾶ* 'νύφη', *μβιστίτσι* 'νυφούλες'. Ίσως προέρχεται από το σλαβ. *nevesta*.]

Νίκου (επίθ.) ‘μικρός’. *Ίάστε νίκου σι νου πουάτι, νου κουνουάστι* ‘είναι μικρός και δεν μπορεί, δεν καταλαβαίνει’. *Φιτσόρλου λουκρά ντι μούλτου νίκου* ‘το παιδί δούλευε από πολύ μικρός’. *Νίκλου βα μπράτσά σι λεάγκανου* ‘το μωρό θέλει αγκαλιά και κούνια’. *Νίτσι λούκρι* ‘ασήμαντα πράγματα, μικροπράγματα’. *Φεάτᾱ νικά, ου κάφτᾱ μούλτσι* ‘μικρό κορίτσι, το ζητούν πολλοί για να το παντρευτούν’. Μεταφορ. *Ίάστε μούλτου νίκου όμου* ‘είναι πολύ μικροπρεπής άνθρωπος, χωρίς προσωπικότητα’. *Πλᾱντζι κα νίκου* ‘κλαίει σαν μικρό παιδί, είναι πολύ ευαίσθητος’. ΠΑΡ. ντι νίκου σι ντι ζούρλου αμβέτσι αλίθχια ‘από μικρό και από τρελό μαθαίνεις την αλήθεια’. *Νίτσι* λέγονται και τα κοντά μαλλιά του πρόβατου, που τα ξεχωρίζουν ύστερα από το κούρεμα. Είναι μαλλί δεύτερης ποιότητας. ΑΝΤ. *μάρε* ‘μεγάλος’, *ανάλτου, λούγκου*.

[ΝΙΚ. από το μικρός ή το λατ. micus. Ο ΡΑΡ. θεωρεί πιθανή την παραγωγή από το λατ. micus.]

Νίᾱ (η) ‘συμπάθεια, ζημιά, καταστροφή, βάσανο’. *Σι τι αρούπᾱ νίλα!* ‘να σχίζεται η καρδιά σου από οίκτο και συμπόνοια’. Λέγεται όταν ελεεινολογούν ένα πρόσωπο ή μια κατάσταση θλιβερή, άθλια, που σου σχίζει την καρδιά. Είναι να τον λυπάσαι. *Πᾱτσᾱ μάρε νίᾱ* ‘έπαθε μεγάλη ζημιά, καταστροφή, δοκιμάστηκε σκληρά’. *Βιζούι νίλα κου λούκρουλου, κου νιπουτεᾱρία σι κου ούνου αχτᾱρε όμου* ‘ταλαιπωρήθηκα με τη δουλειά, με την αρρώστια και με έναν τέτοιο άνθρωπο’. *Λούμια τούτα πᾱᾱσι νίλα λι* ‘όλος ο κόσμος έκλαψε την καταστροφή του, τη δυστυχία του’. Η λέξη απαντά κυρίως στα βόρεια νεοελλην. ιδιώματα: *έπαθε νίλα, θα του κάνω μια νίλα, η νίλα των νεοσύλλεκτων στρατιωτών* ‘καψόνι’, *η νίλα του Δράμαλη κ.ά.* Οι Λιβαδιώτες που πολεμούσαν στο αλβανικό μέτωπο έγραφαν γράμματα στους δικούς τους, σύμφωνα με τις εντολές των στρατιωτικών αρχών σε ώρα πολέμου. Δεν έπρεπε να γράφουν για τις μεγάλες δυσκολίες τους, τα κρυοπαγήματα, τους τραυματίες και τους σκοτωμένους. Αντίθετα έγραφαν ότι είναι καλά, έχουν καλό φαί και καλούς αξιωματικούς. Στο τέλος όμως συμπλήρωναν *νίλι, μούμᾱ, νίλι* ‘νίλες, μάνα μου, νίλες’ και έτσι έσπαζαν τη λογοκρισία. *Νιλουέσκου* ‘λυπάμαι, ευσπλαχνίζομαι κάποιον’. *Λου νιλουέσκου μούλτου*

μαράτλου ατσέλου 'τον λυπάμαι πολύ εκείνον τον κακόμοιρο άνθρωπο'. Νιλᾶόσου 'φιλεύσπλαχνος', νιλουίρε, νιλουίτου.

[ΝΙΚ. από το αρχ. μείλιον που απαντά στον πληθ. μείλια 'ό,τι ευχαριστεί τον άνθρωπο' (μειλίσσω, μείλιχος). "Εγώ δε επιδώσω μείλια" (Ιλ. Ι, 147). Εγώ θα επιδώσω λαμπρά δώρα γάμου. Κατά τον Μπόγκα προέρχεται από την ομηρική λέξη νηλεής 'χωρίς έλεος', "νηλεές ήμαρ" άσπλαχνη μέρα του θανάτου. Ίσως από το μσν. νίλα < λατ. nila (nilum 'τίποτε'). Κατά τον ΡΑΡ. από το σλαβ. milu. Ο Ανδριώτης το θεωρεί αγνώστου ετύμου'.]

Νιπότου (ο) 'εγγονός, ανεψιός'. Λα νούμα αλ πάπου σι αντουνά τούτσι νιπότσλι 'στην ονομαστική γιορτή του παππού μαζεύονταν όλα τα εγγόνια'. Στις μεγάλες πατριαρχικές οικογένειες οι παππούδες και οι γιαγιάδες ζούσαν μαζί με πολλά εγγόνια στο ίδιο σπίτι. Άμου πάτρου νιπότσι ντι χίλιου σι τρέι νιπροάτι ντι χίλε 'έχω τέσσερα εγγόνια από γιο και τρεις εγγονές από κόρη'. Τα χαίρονταν και τα αγαπούσαν, κάποτε όμως δοκιμαζόταν η υπομονή τους. Μεταξύ αστείου και σοβαρού έλεγαν: μα γκίνε σι λάου ναγκιόουλου παρά σι χᾶρνέσκου αχάντσι νιπότσι 'καλύτερα να πλύνω το αποχωρητήριο παρά να φυλάγω τόσα εγγόνια'. Αγκᾶτάνου νιπότσλι, σι άι μίντια λα νιπροάτα 'προσοχή στους εγγονούς, να έχεις το μυαλό σου στην εγγονή'. Νιπότλου ντοάρε κα αρᾶκίε ματαχιάρτᾶ 'ο εγγονός πονάει σαν μεταβρασμένο τσίπουρο'. Είναι κάτι πολύ αγαπημένο και πολύτιμο. Μάια λι ντεάντι τούτι τ' νιπότσλι 'η γιαγιά τα έδωσε όλα για τα εγγόνια της'. Νιπότου, νιπροάτᾶ ντι φράτε, ντι σόρᾶ, ντι αζαδέλφου 'ανεψιός, ανιψιά από αδελφό, αδελφή, εξάδελφο' (βλ. κουσουρίνι).

[Από το λατ. nepos, -otis. Νεποτισμός 'προώθηση αναξιοκρατικά συγγενών σε θέσεις και αξιώματα'. Γαλλ. nepotisme, ιταλ. nepotismo 'εύνοια σε ανεψιούς'.]

Νιπουτεᾶρε και νιπουτεᾶτζᾶ (η) 'αρρώστια, κακή συνήθεια'. Λου αφλά γκρεᾶου νιπουτεᾶρε 'τον βρήκε βαριά αρρώστια'. Νου ισᾶ ναφουᾶρᾶ, μαρά κου νιπουτεᾶρια 'δεν βγήκε έξω, ήταν άρρωστος'. Μεταφορ. το κάπνισμα, το χαρτοπαίγνιο, το ποτό είναι κακιά συνήθεια, αρρώστια (νιπουτεᾶρε). Τίνε νου άι σόνᾶ σι ντοᾶου, άι μούλτι νιπουτεᾶρι 'εσύ δεν έχεις ένα και δυο ελαττώματα, αδυναμίες, έχεις πολλά'. Έπεσε χολέρα

(πούσκλη) θανατηφόρα, αρρώστια (νιπουτεάρε). Νιπουτούτου 'άρρωστος, ανήμπορος'. Χίου νιπουτούτου, νου πότου 'είμαι άρρωστος, δεν μπορώ'. ΣΥΝ. λάνγκοάρε, χιάβρα. ΑΝΤ. σάνάτατε 'υγεία', σάνάτόσου 'δυνατός'. Έκφρ. νιπουτεάρια βα μάντζα σι χιάβρα μάρσινά 'η αρρώστια θέλει φαγητό και ο πυρετός νηστεία'. Χιβρίι σι μι αρκά μπάντε νιπουτεάρια 'αρρώστησα και με έριξε κάτω η αρρώστια'. Ατσεάλι νου σούντου νιπουτέρι, σούντου αρχουντικέστι νιπουτέρι. Νου φούτζι όμλου ντι ατσεάλι, φούτζι κου ατσεάλι 'αυτές δεν είναι αρρώστιες, είναι αρχοντικές αρρώστιες. Δεν πεθαίνει ο άνθρωπος από αυτές, πεθαίνει με αυτές'. Νιπουτεάρε αρχουντικεάσκα 'αρχοντική αρρώστια'. Απαιτεί πολυδάπανη δίαιτα και φαρμακοθεραπεία που μόνο άρχοντες μπορούν να τα κάνουν. ΣΥΝ. κίχτρα, κιχτρόσου 'καχεκτικός, αρρωστιάρης'.

[Από το λατ. non + possum, potui, posse 'δεν μπορώ'. ΚΒ. νου πότου < potere (υστερολατινικό).]

Νίρου (ρ) 'χρονοτριβώ, χασομερώ'. Νίρι τι, νίρι τι, σι βέντου κούντου βα ασκάκι λούκρουλου 'χασομέρα, χασομέρα, να δω πότε θα τελειώσεις τη δουλειά σου'. Έκφρ. σι νιρά, νου αντάρα λούκρουλου 'χασομερούν, δεν κάνουν τη δουλειά που ανέλαβαν'. Νου αντράμου τσιβά άστάτζα λα άγκρου, νι νιράμου ακλό 'δεν κάναμε τίποτα σήμερα στο χωράφι, περνούσαμε τον καιρό μας εκεί'. Νου τι νιρά, κούντου βα ασκάκι 'μην χρονοτριβείς, πότε θα τελειώσεις'. Νιροάσα 'αργή, αργοκίνητη'. Νιροάσα μγκεάρε.

[Ο ΡΑΡ. δεν καταγράφει τη λέξη. Κατά τον ΝΙΚ. μι νίρου 'θαυμάζω, κολακεύω' (λατ. miror). Στη Δυτ. Μακεδονία (Βόιο) λένε άιντε στη δ'λειά σ', δεν χρειάζεται να βάζεις ήρα (ζιζάνιο) στη δ'λειά σ' 'μην βάζεις εμπόδια, μην χρονοτριβείς'.]

Νκεάντικου (ρ) 'βάζω εμπόδια σε κάποιον'. Μι νκεάντικου 'σκοντάφτω, εμποδίζομαι, μπουρδουκλώνομαι'. Νοάπτεα νου βέντου σι μι νκεάντικου 'τη νύχτα δεν βλέπω και σκοντάφτω. Νου σι νκεάντικα κου τσιβά, βα αλάγκάρε 'δεν εμποδίζεται με τίποτε, θέλει να γυρίζει εδώ και εκεί'. Μεταφορ. σι νκεάντικα λίμπα 'αγγυλώνεται, μπουρδουκλώνεται η γλώσσα'. Νκιντικάρε 'σκόνταμα, μπουρδούκλωμα', νκιντικάτου 'δεμένος στα πόδια, παγιδευμένος'.

ΑΝΤ. ντισκεάντικου 'βγάζω τα δεσμά από τα ζώα', ντισκεαντικάρε 'ξεπεδίκλωμα'. ΣΥΝ. αμπουδισέσκου, αμπουδισίρε, αμπόδιου, σκουντιφέσκου.

[Κατά τον ΝΙΚ. από το αρχ. πεδάω 'δεσμεύω στα πόδια και κρατώ ακίνητο'. Πέδη 'δεσμός' (χειροπέδη). Κατά τον ΡΑΡ. από το λατ. impedico 'παγιδεύω', pedica 'πέδη, δεσμός'.]

Νκισέσκου και αγκισέσκου (ρ) 'ξεκινώ'. Νκισίρά όλι λα σκάρου 'ξεκίνησαν τα πρόβατα για το νυχτερινό σκάρο'. Αβεά νκισίτᾱ κάπριλι σι λουάρᾱ πλάιλου νσούσου 'είχαν ξεκινήσει τα γίδια και πήραν την πλαγιά προς τα πάνω'. Νκισί νούμπτα κου κούσκουρλι 'ξεκίνησε ο γάμος με τους συμπεθέρους'. Κίνησαν (νκισίρά) τα καράβια (καραβάνια) για την ξενιτιά (Δημοτικό). Νκισίρά λούκριλι 'ξεκίνησαν οι δουλειές'. Μεταφορ. αγκισί γκρεάου 'έμεινε έγκυος'. Νκισίρε 'ξεκίνημα, εξόρμηση', νκισίτου. Πᾶράκινσέσκου 'παρακινώ, προτρέπω', πᾶράκινσίρε, πᾶράκινσίτου. ΣΥΝ. αμπάιρου.

[Από το εκκινώ (εκκίνησα) 'ξεκινώ, εξορμώ'.]

Νκλίνου (ρ) 'κλίνω, γέρνω'. Μι νκλίνου 'γονατίζω, υποκλίνομαι, προσεύχομαι, νυστάζω'. Τι νκλίνι, ντου τι σι ντόρνι 'γέρνεις, νυστάζεις, πήγαινε να κοιμηθείς'. Βα μι ντούκου λα μπισεάρικᾱ σι μι νκλίνου 'θα πάω στην εκκλησία για να γονατίσω να προσευχηθώ, να γείρω και να νυστάξω προσευχόμενος', "να κλίνω γόνυ καρδιάς", όπως γίνεται και με τους μοναχούς στα μοναστήρια. Νι νκλινᾱίμου σι νι άφλᾱ άνλου σᾱνᾱτόσι, σι ι τᾱρνᾱ φισόρλι ν χουάρᾱ 'προσευχόμαστε να μας βρει ο χρόνος γερούς, να επιστρέψουν τα παιδιά στο χωριό'. Για τα γονατίσματα της Πεντηκοστής λένε πρι ντίντσι 'στα δόντια' και πρι τζινούκλι 'στα γόνατα'. "Κλίνετε εις τα γόνατα" παραγγέλλει και ο εκκλησιαστικός λόγος. Έχει και τη σημασία του ξαπλώνω, γέρνω. Βα μι νκλίνου 'θα ξαπλώσω, θα γείρω'. Νκλινάρε 'γονυκλισία, νύστα', νκλινάτου 'γονυπετής, νυσταγμένος'. Αρμάσου νκλινάτου μούλτᾱ ουάρᾱ 'έμεινα γονατισμένος και προσευχόμενος πολλή ώρα'. Σι νκλινᾱ τα σι ασκάπᾱ 'προσευχήθηκε για να τελειώσει, να πεθάνει'. ΣΥΝ. παρακάντου 'καταπέφτω, ικετεύω', παρακάτζούτου 'ικέτης που επίμονα παρακαλεί'.

[Από το λατ. inclino, πρβ. το ελλην. εκκλίνω.]

Νκλίντρου (ρ) ‘κλείνω, κλειδώνω’. *Αράου ιάρνα, νκλίσιρα κάλιουρλι τούτι ‘κακός χειμώνας, έκλεισαν όλοι οι δρόμοι’. Νκλίσου προάρτα, νκλίσου ούσιλι τούτι σι αρμάσου σίγκουρα ‘έκλεισα την εξώπορτα, έκλεισα τις πόρτες του σπιτιού και έμεινα μόνη’. Έκφρ. λου νκλίσιρα νάούντρου ‘τον έκλεισαν μέσα στη φυλακή’. Νκλίντι έρμα σι τάτσι ‘κλείσε το ρημάδι σου, βούλωσ’το και σώπα’. Του σι αβεά ντούσα αφλά προάρτα νκλίσα ‘όπου είχε πάει βρήκε την πόρτα κλειστή. Ήταν ανεπιθύμητος’. Έστανου βα νκλίντα τριτζάτσι ντι άνι ‘φέτος θα συμπληρώσει τα τριάντα χρόνια’. Νκλίσι όκλιλι ‘πέθανε’. Νκλιντεάρε ‘κλείσιμο’. ΑΝΤ. ντισκλίντρου ‘ξεκλειδώνω, ανοίγω’, ντισκλιντεάρε ‘άνοιγμα, ξεκλείδωμα’. Φουτζίσι σι αλάσσι μαγάζια ντισκλίσα ‘έφυγες και άφησες το μαγαζί ξεκλείδωτο’. Ανκλίντρου ‘καταπίνω’. Ντισφάκου ‘ανοίγω’.*

[Από το λατ. *includo*, πρβ. το ελλην. *εγκλείω*.]

Νράπτε (η) ‘νύχτα’. *Νράπτεα τούτα νου νκλίσου όκλιου, νου πουτούι σι ντόρμου ‘όλη τη νύχτα δεν έκλεισα μάτι, δεν μπόρεσα να κοιμηθώ’. Κάτζού νράπτεα σι νι αφλά ν κάλε ‘έπεσε η νύχτα και μας βρήκε στον δρόμο’. Τζούα σι νράπτεα, ντουάουλι σουρόρι, νου σι αφλάρα βάρρα ουάρα ντεαντούνου ‘η μέρα και η νύχτα, οι δυο αδελφές, δεν βρέθηκαν ποτέ μαζί’. Λουκρεάτζα ντι νράπτεα πάνα του νράπτεα, νράπτεα ου φάτσι τζούα ‘δουλεύει από νύχτα σε νύχτα, τη νύχτα την κάνει μέρα’. Έκφρ. σι σκουάλα κου νράπτεα ‘σηκώνεται, ξυπνάει μέσα στη νύχτα’. Φράτσλι ατσέλι νου ουντζέσκου, σούντου τζούα κου νράπτε ‘αυτά τα αδέρφια δεν μοιάζουν, είναι μέρα με τη νύχτα’. Ομλου άρε νράπτεα πρι έλου ‘ο άνθρωπος κοιμάται, δεν ξέρει τι του γίνεται’. Τσι αλάτζι κα πάνγκου νράπτεα τούτα; ‘γιατί γυρίζεις σαν αράχνη όλη τη νύχτα;’. Μπούνα νράπτε, μπούνα σεάρα ‘καληνύχτα, καλό βράδυ’.*

[Από το λατ. *nox, noctis*.]

Νόου (επίθ.) ‘νέος, νεαρός’, *νουάου ‘νέα, ειδήσεις’. Βίνι ακάσα τζόνιλε, γραμπόουλου τσι αλ’ νόουλου ‘ήλθε στο σπίτι ο λεβέντης, ο καινούριος γαμπρός’. Μπάγκά νουάουλι στράνιλι, σι μβισκού κα μβεάστα νουάου σι τράψι τ’ λα κόρου λα Κιόσκε ‘φόρεσε την καινούρια φορεσιά, ντύθηκε σαν καινούρια νύφη και τράβηξε για τον χορό στο Κιόσκι’. Τσι μπούνα, τσι αράου νουάου ντι ν Σάρούνα; ‘τι καλό, τι κακό νέο από τη*

Θεσσαλονίκη;’. *Τσι νουάου ντι μ παζάρε; ‘τι νέα από το παζάρι, την κεντρική αγορά του χωριού;’. Το παζάρι ήταν παλαιότερα το κέντρο πληροφόρησης. Όλα εκεί συνέβαιναν, συζητούνταν, σχολιάζονταν. Από εκεί εξακτινώνονταν σε όλο το χωριό. Βέκλιλι ιθίματλι κιρίρᾶ, ίου σούντου νουάουλι; ‘τα παλιά έθιμα χάθηκαν, που είναι τα καινούρια;’. Νουάου σούντου ατσεάλι τσι τζίτσι; Μπιάφι ‘νέα είναι αυτά που λες; Πορδές, μπαρούφες’. Τσι νουάου, νι μουρί νᾶθεάμᾶ πάπλου ‘τι νέα, μας πέθανε λίγο ο παππούς’. ΣΥΝ. χᾶμπάρε. Τούτι νουάουλι, χᾶμπάρλι λι στι ατσέλου, λα τούτι ιάστε νᾶούντρον ‘όλα τα νέα, τα χαμπέρια τα ξέρει εκείνος, σε όλα είναι μέσα’. Τίνιρουν ‘νέος’, τινιρεάτσᾶ ‘νεότητα’.*

[Από το λατ. novus, πέρασε στις νεολατινικές γλώσσες.]

Νουβορόου (ο) ‘βοϊδόμαντρα, βουστάσιο, ποιμνιοστάσιο’. Ο μαντρότοιχος του σπιτιού λέγεται *ουμπόρου*, οβορός: *εσι πρι ουμπόρου σι τι βέντου* ‘βγες στο ντουβάρι που περιφράζει την αυλή για να σε δω’. Έρωτας από το ντουβάρι. *Βᾶτσιλι σούντου νγκλίσι του νουβορόου* ‘οι αγελάδες είναι κλεισμένες σε βοϊδόμαντρα’. Στην Ήπειρο νηβόρι και νηβορός ‘αυλή’, άστραψε το νηβόρι από την πάστρα. Στη Δυτ. Μακεδονία νουβορό ‘αυλή’. ΣΥΝ. βᾶκᾶρεάτσᾶ.

[ΝΙΚ. από το σλαβ. oboi. Κατά τον Π. Αραβαντινό υπάρχει η ρίζα του βους.]

Νούκᾶ (η) ‘καρυδιά’. *Λέμνουλου ντι νούκᾶ ιάστε μα μπούνλου* ‘το ξύλο της καρυδιάς είναι το καλύτερο’. Κατασκευάζονται στερεά και λουσάτα έπιπλα. *Μᾶνᾶστίρλου λα Αγια-Τριάδᾶ αβεᾶ μούλτι νούτσι* ‘το μοναστήρι της Αγίας Τριάδας είχε πολλές καρυδιές’. *Βίνι κιρόουλου σι ασκουτουράμου νούκα* ‘ήλθε ο καιρός να τινάξουμε την καρυδιά’. Τα παιδιά έσπαζαν τα πράσινα καρύδια, ώσπου να φτάσουν στην ψύχα. Μαύριζαν χέρια και χείλη. Τη φλούδα των καρπών τη χρησιμοποιούσαν για τη βαφική της ιδιότητα. Από τα φρέσκα και τρυφερά ακόμη καρύδια οι νοικοκυρές παρασκεύαζαν το καρυδάτο γλυκό κουταλιού, *ντούλτσε ντι κουκόσου*. Το Λιβάδι έχει πάρα πολλές καρυδιές και τα ορεινά καρύδια είναι νοστιμότατα. Οι καρυδιές είναι κοινό κτήμα όλων των κατοίκων, *σούντου τ’ τούτσι*. Η καρυδιά, το δέντρο με τον πιο βαρύ ίσκιο, είναι σύμβολο θρησκευτικό και λαϊκό. *Αούμπρα αλί νούκᾶ ιάστε γκρεᾶου* ‘είναι βαρύς ο ίσκιος της καρυδιάς’.

Την ημέρα του Αγίου Ιωάννου στον Κλείδωνα έβαζαν κλαδιά καρυδιάς πάνω στη στέγη των σπιτιών με τόσα φύλλα, όσα και τα μέλη της οικογένειας. Τα μάζευαν πριν βγει ο ήλιος το πρωί και ήταν κακό σημάδι, αν κάποιο φύλλο μαραινόταν. Την ημέρα της Πεντηκοστής έκαναν τις γονυκλισίες και τις παρακλήσεις πάνω στα καταπράσινα και πικρά φύλλα της καρυδιάς. Ήταν πικρή η ημέρα που οι νεκροί, πενήντα μέρες ύστερα από την Ανάσταση, εγκατέλειπαν πάλι τον γήινο κόσμο τους. Το καρύδι (*κουκόσου*) μαζί με τα ξυλοκέρατα και το άγλυκο κουλούρι ήταν τα δώρα της νοικοκυράς στους καλαντάρηδες των Χριστουγέννων. Σε άλλα μέρη χτυπούν τα πρόβατα με φύλλα καρυδιάς για να κατεβάσουν πολύ γάλα. *Λέμνουλου ντι νούκᾶ μᾶστε σᾶνατόσου* ‘το ξύλο της καρυδιάς είναι γερό’. Τα έπιπλα καρυδιάς ήταν τα καλύτερα και γνωστά από παλιά. Μεταφορ. *νούκᾶ* ‘λαιμός, σβέρκος’. *Σι τσι ου ντα πρι νούκᾶ* ‘να σκάσεις, να το βουλώσεις’. *Σι σι λεᾶι νούκα* ‘να χαθείς, να τσακιστείς’. *Σκουᾶσι νούκα λι* ‘ανακουφίστηκε, έχεσε’. Το καρύδι λέγεται *κουκόσου* (λατ. *coccum* ‘κόκος’). *Κοκοφοίνικας* ‘ινδική καρύδα’. Μεταφορ. *κουκόσου γιρμινόσου* ‘σκουληκιασμένο καρύδι, άνθρωπος που εντυπωσιάζει αλλά μέσα του είναι κακός, διεφθαρμένος’. *Κοκόσια* λέγονται σε νεοελλην. ιδιώματα. Σε άλλα βλαχόφωνα χωριά (Μεγάλα Λιβάδια) και το καρύδι λέγεται *νούκᾶ*. Στην Ήπειρο *κοκόσα* ‘ξεφλουδισμένο καρύδι’. Την άνοιξη από τα φρέσκα κλωνάρια της καρυδιάς έφτιαχναν καλές σφυρίχτρες (*σουᾶρά*), διασκεδαστικό παιχνίδι για τα παιδιά, ανάγκη επαγγελματική για τους βοσκούς.

[Από το λατ. *nux, nucis* ‘καρυδιά’, *parva nux* ‘καρύδι’.]

Νούμᾶ (η) ‘όνομα, φήμη’. *Ἄμου φρίμχια λάτᾶ, νου ασπάργκου νούμα αμεᾶ* ‘έχω το μέτωπό μου καθαρό, δεν χαλάω, δεν εξευτελίζω το όνομά μου’. Το όνομα σηματοδοτεί την ύπαρξη του ανθρώπου, δεν είναι ο “κανένας”. *Τ’ ούνᾶ νούμᾶ μπᾶνέτζου* ‘για ένα όνομα ζω’. *Κάλλιο το μάτι παρά το όνομα. Τα σι τσᾶνι νούμα αλόρου πᾶρίντσι, βα σι στάι μπρόστου, σι τι τσᾶνι ίσιου* ‘για να κρατήσεις, να τιμήσεις το όνομα των γονιών, πρέπει να στέκεσαι όρθιος, να κρατηθείς ίσιος, αξιοπρεπής’. Το όνομα του καθενός κουβαλάει την ευθύνη, την τιμή και την προσωπική ιστορία. Όταν τελειώνει η ζωή, με το όνομά του

αναχωρεί έχοντάς το ως διαβατήριο. Στις μικρές κοινότητες είναι σαν τις ταυτότητες. Δίνονται στους ανθρώπους κάποιοι ρόλοι και περνούν τη ζωή τους για να τους επαληθεύσουν και να τους τιμήσουν ή να τους εκθέσουν ανεπανόρθωτα. Να τους αμαυρώσουν. *Κου ίτσι φιάτσι μουτσουνλί, αμπουτσαΐ νούμα* 'με ό,τι έκανε λέρωσε, βρόμισε το όνομα'. Αφήνουν στο χωριό το καλό ή το κακό όνομα. *Αλασαΐ μπουναΐ νούμα* 'άφησε καλό όνομα'. Κανείς στο χωριό δεν είναι ανώνυμος, ασήμαντος. Όλοι είναι επώνυμοι. Είναι γνωστά και συγκεκριμένα πρόσωπα με την προσωπική και οικογενειακή τους ιστορία. Είναι όλοι τους "σημαντικοί". Οι άνθρωποι αντιδρούν και όταν δεν προφέρεται καλά το όνομά τους, όταν παρατονίζεται ή και όταν είναι ανορθόγραφο.

Το βαπτιστικό όνομα (*νούμα τσιά νίκα*) δίνεται από το νουνό (*νούνου*) που παλαιότερα είχε κύρος αναμφισβήτητο. Έδινε το όνομα που εκείνος ήθελε, ακόμη και των ανθρώπων της οικογένειάς του. Είναι πολύ μεγάλος ο αριθμός των βαπτιστικών ονομάτων του Λιβαδίου από τη μυθολογία και την ιστορία, τα περισσότερα όμως είναι χριστιανικά: *Αγαμέμνων, Αγησίλαος, Αλέξανδρος, Αλκιβιάδης, Αρίσταρχος, Αριστείδης, Αριστοτέλης, Αχιλλέας, Δημοσθένης, Θεμιστοκλής, Ιπποκράτης, Κίμων, Κλεάνθης, Λεωνίδας, Λυκούργος, Λύσανδρος, Μενέλαος, Μιλτιάδης, Ξενοφών, Ορέστης, Πλούταρχος, Πολύδωρος, Πολυφόντης, Σόλων, Σοφοκλής, Σωκράτης, Τιμολέων, Φαίδων, Φιλήμων, Φίλιππος, Φιλώτας, Φωκίων, Χαρίλαος*. Θηλυκά βαπτιστικά: *Αγλαΐα, Αθηνά, Αλεξάνδρα, Αντιγόνη, Άρτεμη, Αρτεμισία, Ασπασία, Αφροδίτη, Εκάβη, Ελπινίκη, Ευρυδίκη, Ηλέκτρα, Θάλεια, Θεανώ, Ισμήνη, Ιφιγένεια, Καλλιόπη, Καλλιρόη, Καλυψώ, Κλεονίκη, Κλεοπάτρα, Μελπομένη, Μερόπη, Ναυσικά, Ξανθίππη, Ολυμπιάδα, Ολυμπία, Ουρανία, Περσεφόνη, Πηνελόπη, Πολυξένη, Ρωξάνη, Σαπφώ, Χαρίκλεια*. Τα αρχαιότροπα *Ευανθία, Ευγενία, Ευθαλία, Ευπραζία* και τα νεότερα *Ανθούλα, Γλυκερία, Μαργαρίτα, Μαριάνθη, Χρυσάνθη*. Θαλερά και φωτεινά ονόματα. Στα χρόνια του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και μετά παρουσιάζεται η τάση να δίνονται μυθολογικά και αρχαιοελληνικά ονόματα. Τότε δόθηκε και το όνομα *Ναπολέον*. Ένας Λιβαδιώτης έδωσε στα παιδιά του τα ονόματα: *Αγαμέμνων,*

Αλέξανδρος, Αριστείδης, Ελένη (η ωραία Ελένη της μυθολογίας), *Περσεφόνη* και *Πλούταρχος*.

Πολλά είναι και τα παρωνύμια (παρατσούκλια). Αρκετά έγιναν κάποτε επώνυμα ή επικράτησαν των επωνύμων. Το 90% περίπου των κατοίκων είχαν ή έχουν παρατσούκλια, παρανόμι: *Αγροάμας, Βαρβαρέζος, Βαρβαρούσης, Βράνας, Γαλίας, Γενησεβδός* (καινούριος σεβδός, έρωτας), *Γενιτσάρας, Γιανάλμπου, Γιατίμκος, Γκαγκαράντζας, Γκαλίνας, Γκέκας, Γκιαβέρης, Γκιζογιάννης, Γκουντάρας, Γκουτζαμάνης, Δαμαλής, Ζαγάρης, Ζέρβας, Κᾶκᾶνίτσας, Καλαμπαλίκης, Καλέσης, Κανώτας, Καπαώνης, Καπρίνης, Καραξέκης, Καρασκόρδας, Κασιάρος, Κατούσης, Κατσιάκης, Κασίκης, Καψάλης, Κίκας, Κικιλούσης, Κολοβίνας, Κόντης, Κουρκουμπέτης, Κουτσίκης, Κουφίνας, Κουφογιάννης, Κώστα Γιάννη ντι μ βάλε, Λαλαγιάννης, Λέρας, Λυκοστράτης, Μαγιάκας, Μανέστρας, Μαντζιάρης, Μητώνας, Μουραϊσκάς, Μουσουλίνι, Μπαζούκης, Μπαλίσης, Μπανάσας, Μπανούσης, Μπατζογιάννης, Μπέκος, Μπέλης, Μπίκιας, Μπούσιος, Μπουτζέτης, Νάκας, Νανάρης, Νταλέρας, Νταμκαούτης, Ντιβερλέγκας, Ντουβράς, Ντούμπης, Παλάντζας, Παλιαρούντας, Παπαδής, Πάπλου Αντώνη, Παρτάλας, Πάτας, Πιτσιάβας, Πίτσος, Σαλαβάτης, Σαλαβέρης, Σαλταπίδας, Σαμαρδιάος, Σαμαρίδης, Σιαπέρας, Σόγνας, Σουπουτίκου, Σουφλάνας, Ταταμπούα, Τάρας, Τατίας, Ταφούνης, Τζιμίκος, Τόκας, Τουτουπίσης, Τσανάκας, Τσανούσας, Τσιακάλας, Τσιόκας, Φαρδέλας, Φουρντούνης, Χαραμπίσης, Χατζημπούσιος, Χατζής, Χωριάτης κ.ά. Μια οικογένεια έχει δύο παρατσούκλια, *Κολοβίνας* και *Τσιτσιλέσης*, και με αυτά είναι γνωστή. Το πραγματικό της όνομα είναι *Αλεξίου*. Τρία αδέρφια είχαν τα παρατσούκλια *Φύσας, Γκαθάνας* και *Μπαμπατζίκας*. Με αυτά ήταν περισσότερο γνωστά παρά με το πραγματικό όνομα *Καρράς*. Παρατηρούνται στην ίδια οικογένεια δύο ή τρία επώνυμα που προήλθαν από παρατσούκλια. Αρκετούς στο Λιβιάδι τους ξέρουν και τους φωνάζουν με το παρατσούκλι παρά με το πραγματικό επώνυμό τους. Όταν δυσκολεύονται να το αναγνωρίσουν, λένε οι ίδιοι το παρατσούκλι τους, γιατί ξέρουν πως έτσι είναι περισσότερο γνωστοί. *Α, ακσί τζᾶ 'α, έτσι πες'*. Ελάχιστοι ενοχλούνται, όταν τους φωνάζουν με το παρατσούκλι, έως ότου το*

συνηθίσουν. *Νου άμου νούμᾶ ντι νι στρίτζι ακσί;* ‘δεν έχω όνομα και με φωνάζεις έτσι;’. Κανένα σχεδόν από τα παρατσούκλια δεν είναι κακόηχο και κάποια φαίνεται ότι δεν σημαίνουν τίποτε. Με το παρατσούκλι θυμούνται και τώρα εκείνους που μετανάστευσαν εδώ και πολλά χρόνια ή έφυγαν για πάντα από τη ζωή. Το πραγματικό επώνυμο υπάρχει μόνο στα Δημοτολόγια και στις ταυτότητες. Λένε πως αν υπάρχουν χίλια επώνυμα, τα παρατσούκλια είναι δυο χιλιάδες. Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα μιας οικογένειας. Από τα πέντε αδέρφια μόνο ο ένας κράτησε το επώνυμο της οικογένειας που και αυτό φαίνεται να έγινε παλαιότερα από παρατσούκλι. Ο καθένας από τους άλλους τέσσερις είναι γνωστός με το παρατσούκλι. Υπήρχαν στο χωριό – είναι γνωστοί – κάποιοι άνθρωποι ευρηματικοί και ταλαντούχοι που έβγαζαν τα παρατσούκλια. Κάποια από αυτά γίνονταν αποδεκτά από το ευρύτερο σύνολο και επικρατούσαν.

Κάποιοι κυνηγημένοι από τους Τούρκους κατέφθασαν από διάφορα μέρη στο Λιβάδι. Άλλαξαν τα ονόματά τους για να γλιτώσουν από τον διώκτη κατακτητή. Η οικογένεια *Βέλλα* που ήλθε από τα Γιάννενα (Μονή Βελλά;) πήρε διάφορα επώνυμα. Του *Δημητρού* (γιατρού και δήμαρχου Λιβαδίου) λένε πως το πραγματικό του επώνυμο ήταν *Βέλλας*. Αυτής της οικογένειας ήταν και ο εκδότης της εφημερίδας “Μακεδονία”, Ιωάννης Βελλίδης. Μόνο ο Νικόλαος Βέλλας κράτησε το επώνυμό του, τα άλλα αδέρφια ονομάζονταν *Βελόπουλος* (*Μπίκιας*), *Χατζηγώγας*, *Σαμαρίδης* και *Ζάννας*.

Τα επώνυμα δόθηκαν μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας από τους Τούρκους και στη Μακεδονία και την Ήπειρο μετά το 1912. Τα επώνυμα και τα παρατσούκλια έχουν την ιστορία τους. Παρατσούκλια υπήρχαν στα ομηρικά έπη και στην αρχαία Ελλάδα, όπως *Αισχίνης*, *Αισχύλος*, *Γάστρων* (‘κοιλαράς’), *Θεόφραστος*, *Κυνίσκος*, *Σχινοκέφαλος* (ο Περικλής), *Φαλακρός*, *Πλάτων*, *Στράβων*, *Κέφαλος*, *Χείλων*, *Δράκων*, *Τρίχας*, *Πάχης*, *Μιλτιάδης*, *Ιέραξ*, *Τρυγίας*, *Σαπφώ*, *Φρόνη*, *Πλαγγών*, *Κοσμία* κ.ά. Πολλά παρατσούκλια είχαν και οι Βυζαντινοί. Είναι πολύ δύσκολο να ανιχνεύσει κανείς το πότε μπήκαν τα παρατσούκλια στο παραδοσιακό ρεπερτόριο των ονομάτων. Τα παρατσούκλια εκφράζουν ιδιότητες σωματικές ή πνευματικές και

ηθικές και έχουν σχέση με πράξεις, συμπεριφορές, συνήθειες ακόμη και με φράσεις ή λέξεις που συνηθίζει εκείνος στον οποίο αποδίδεται το παρωνύμιο. Συχνά ακούει κανείς παρατσούκλια τα οποία είναι μεταφορές από τον κόσμο της φύσης, των φυτών και των ζώων, που είναι και η καθημερινή ζωή των ανθρώπων της υπαίθρου. Τα παρατσούκλια έχουν λαϊκή προέλευση. “Τα οικογενειακά ονόματα από παρατσούκλια πλασμένα από ντόπιες λέξεις κάθε είδους και για κάθε έννοια, είναι συχνά ακατανόητα σε μας τους άλλους και δυσκολοετυμολόγητα” (Μ. Τριανταφυλλίδης). Είναι πολύ λίγα τα παρατσούκλια που προέρχονται από την κουτσοβλαχική, όπως φαίνεται τουλάχιστον. Χρειάζεται έρευνα.

Τα βαφτιστικά ονόματα, τα επώνυμα, τα παρωνύμια (παρατσούκλια) και τα τοπωνύμια του Λιβαδίου είναι η ζωντανή και η άγραφη ιστορία του και ζητούν τον ειδικό μελετητή τους. Ύστερα από μια πρόχειρη έρευνα, διαπιστώσαμε ότι περισσότερα από 150 επώνυμα, οικογενειακά ονόματα, παλιών Λιβαδιωτών δεν υπάρχουν πια στα Δημοτολόγια του Δήμου Λιβαδίου. Τα πήραν μαζί τους όσοι μετανάστευσαν σε πόλεις της Ελλάδας και του εξωτερικού. Παλιά επώνυμα είχαν πολλοί από τους μετανάστες της Αμερικής. Κάποια χάθηκαν εντελώς. Ο τελευταίος απόγονος της οικογένειας *Γενησεβδά* πέθανε τα τελευταία χρόνια και έτσι χάθηκε το επώνυμο της γνωστής οικογένειας που είχε τσιφλίκι ολόκληρη τη Δολίχη. Ύστερα από πολλά χρόνια τα παιδιά της δεύτερης και τρίτης γενιάς θυμούνται ότι κατάγονται από το Λιβάδι Ολύμπου. Ο παλιός πρόγονος παραμένει ανάμνηση και ο τόπος νοσταλγία. Ανεβαίνουν και κατεβαίνουν στο γενεαλογικό τους δέντρο προσπαθώντας να συμπληρώσουν τα άδεια κουτάκια της μνήμης. Κατηφορίζουν προς τις ρίζες τους ψάχνοντας τον προπάππο και τον παππού τους που κάποτε είχαν ακούσει το όνομά του μόνο.

“... Γιατί το ξέρουμε
σ’ αυτόν τον κόσμο κανείς δεν μένει ανώνυμος,
το ίδιο ο διάσημος και ο ευγενής,
από την πρώτη ημέρα που γεννήθηκε.”

(Όμηρος, Οδύσσεια, Θ, 552 – 53)

Παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η μελέτη των οικογενειακών ονομάτων και κυρίως εκείνων των ανθρώπων που εδώ και πολλά χρόνια έφυγαν από το Λιβιάδι και έζησαν σε πόλεις της Ελλάδας, στην Αμερική, τον Καναδά, την Αυστραλία και τη Γερμανία. Οι πρώτοι μετανάστες που έφυγαν για την Αμερική, άντρες νεαρής ηλικίας, ήταν κυρίως μικροαστοί (επαγγελματίες, μικρέμποροι, τεχνίτες) γρήγορα όμως ακολούθησαν και νέοι όλων των τάξεων. Συνολικά ως το 1973 είχαν μεταναστεύσει στην Αμερική 300 περίπου, εκ των οποίων 17 γυναίκες (Γκούμας, παράρτημα). Μερικά από τα επώνυμα αυτά δεν ακούγονται εδώ και πολλά χρόνια, όπως *Αποστολίδης, Βούζας, Βρέτας, Γκασδρόπουλος, Δαλαμάγκας, Κόκκας, Λίρλης, Μαυρίκης, Νασίκας, Ποταπός, Τζικόπουλος, Φαϊτης, Χάλας, Χατζηγιαννούλης* και αρκετά άλλα. Μέσα στην Ελλάδα, όπως προκύπτει από τη μελέτη των επωνύμων, μετανάστευσαν πρώτα μερικοί μεγαλοαστοί τσιφλικάδες, αστοί και μικροαστοί (τεχνίτες, επαγγελματίες). Αργότερα στην Ελλάδα, στον Καναδά, την Αυστραλία και τη Γερμανία μετανάστευσαν κυρίως γεωργοί και κτηνοτρόφοι κάτω από τις ιδιαίτερα πιεστικές ανάγκες της μεταπολεμικής εποχής και τις δυσμενείς ιστορικές συνθήκες. Οι γεωργοί και οι κτηνοτρόφοι έχουν ισχυρούς δεσμούς με τη γη και τα ζωντανά τους, γι' αυτό και δυσκολότερα αποφασίζουν να τα εγκαταλείψουν (βλ. *ξεάνι*).

Αναφέρουμε ενδεικτικά οικογενειακά ονόματα Λιβαδιωτών που δεν υπάρχουν πια εδώ και πολλά χρόνια στα Δημοτολόγια του Δήμου Λιβαδίου: *Αδάμ, Αδάμος, Αποστολίδης, Αστερίου, Βακάλης, Βακαλίκος, Βασκαλής, Βέλλας, Βογιάζας, Γενησεβδάς, Γενιτσάρας, Γεωργιάδης, Γιαννέστρας, Γκάστρας, Γκέκας, Γκουλιάμας, Γριζόπουλος, Δαλαμάγκας, Δαντσούλης, Δημητριάδης, Δημόπουλος, Δήμου, Δίκας, Έπεσης, Ζάννας, Ζαπάρας, Ζησάκης, Ζιούδρος, Ζούλφος, Θεοδωρίδης, Ιατρού, Κανώτας, Καλαμπαλίκης, Καραγιάννης, Καστρόπουλος, Κελέσης, Κελεσόπουλος, Κίκας, Κίτσης, Κομπότης, Κοντογιάννης, Κοντοδίνας, Κουκουβίτης, Κουρκουμπέτης, Κουτσιάης, Κυριακού, Κύρκος, Κωτίκας, Λαναράς, Λαναρίδης, Λέκας, Μαντζιάρης, Μάστορας, Ματθαίου, Μιχαήλ, Μουκίδης, Μούτης, Μουτσοκάπας, Μπαλάφας, Μπίκιας, Μπουκουβάλας, Μπούσιος, Μπρουχόπουλος,*

Νιάμας, Νικολαΐδης, Νίτσης, Οικονόμου, Πάικος, Πανταζής, Παπαγεωργάκης, Παπαγεωργίου, Παπαγρηγοριάδης, Παπαθανασίου, Παπαθεοδώρου, Παπαϊωάννου, Παπακυριακού, Παπακωνσταντίνου, Παπαναστασίου, Παπανικολάου, Παπαντίνας, Παπασυνεφάκης, Παρασκευάς, Παράσχου, Παρθένης, Πασπαλιάνης, Πασχάλης, Πάσχος, Πέκος, Περραιβός, Πόδας, Πράσσας, Πραχούλης, Σαγκούνης, Σακελαρόπουλος, Σαμαρίδης, Σαράτσης, Σαχίνης, Σιάνος, Σκλιοπίδης, Σπανός, Στραβόπουλος, Συλλόπουλος, Συνδίκας, Συνεφάκης, Ταγόπουλος, Ταμπάκης, Τζιοβαρίδης, Τηλέμης, Τριάρχου, Τσικαδέρης, Τσιουβάρας, Τυρναβίτης, Φαρδέλας, Φράγκος, Φωκάς, Φωτίου, Χάλας, Χαλκίδης, Χαρισίου, Χατζηγεωργίου, Χατζηζωγίδης, Χατζημιχαήλ, Χατζηνίκος, Χατζησάρος, Χρηστίδης, Χρήστου. Μεγάλες οικογένειες διασκορπίστηκαν παντού. Έμεινε μόνο κάποιο επώνυμο στα δημοτολόγια.

Όλοι αυτοί, και πολλοί άλλοι των οποίων τα επώνυμα δεν καταγράφηκαν, στους νέους τόπους που εγκαταστάθηκαν διακρίθηκαν στο εμπόριο, σε όλα τα επαγγέλματα, στις επιστήμες και τα γράμματα. Εκλέχτηκαν βουλευτές στο ελληνικό κοινοβούλιο, κάποιοι υπουργοί, επίσκοποι. Κατέκτησαν ζηλευτή θέση στην οικονομική, κοινωνική και επιστημονική ζωή των πόλεων. Κάποιοι έγιναν ιδιαίτερα γνωστοί (Ζάννας, Συνδίκας, Αστερίου, Πόδας, Γιαννέστρας, Νικολαΐδης, Σακελαρόπουλος και αρκετοί άλλοι). Κάποιοι άλλοι αναδείχτηκαν μεγάλοι ευεργέτες του Λιβαδίου και τα ονόματά τους μνημονεύονται πάντοτε με ευγνωμοσύνη.

Έκφρ. νου σκουάσι νούμᾱ μπούνᾱ ‘δεν έβγαλε καλό όνομα’. Τσι νούμᾱ λου ντεάντι νούνλου; Σι αβτζᾱ νούμα αλ πάπου ‘τι όνομα του έδωσε ο νουνός; Ακούστηκε το όνομα του παππού’. Σι αβτζᾱ μούλτου ν χουάρα, νου άρε μπούνᾱ νούμᾱ ‘ακούστηκε πολύ στο χωριό, δεν έχει καλό όνομα’. Σι κεάρᾱ, σι νου άβντου νούμα λι ‘να χαθεί, να μην ακούω το όνομά του’. Κούντου αβεᾱ νούμα λι; ‘πότε γιόρταζε;’. Όμου κου νούμᾱ ‘άνθρωπος σπουδαίος, ονομαστός’. Νουμᾱτσέσκου ‘ονοματίζω’, νουμᾱτσίρε, νουμᾱτσίτου, σινουνόματου.

[Από το λατ. nomen, -inis, πρβ. όνομα. Παρανούμᾱ ‘επώνυμο’.]

Νουμίε (η) ‘συγκεκριμένος τόπος βοσκής των γιδοπροβάτων’. Όπου κι αν τα οδηγήσει κανείς, θα επιστρέψουν στον χώρο που έμαθαν και γνωρίζουν. Εκεί που βρήκαν τον καλύτερο βοσκότοπο. *Κουπία πάστι λα μα μπουνᾶ νουμίε* ‘το κοπάδι βοσκάει στο καλύτερο βοσκοτόπι’. Έχει την ιδιοκτησία σε εκείνο το μέρος. *Ντού τι κάτ’ λα Σιάπκα ανάπαρτε, ακλό βᾶ άφλι μπουνᾶ νουμίε* ‘πήγαινε πέρα προς τη Σιάπκα, εκεί θα βρεις καλό βοσκότοπο’. Οι κτηνοτρόφοι λένε αφήστε τα πρόβατα να πάρουν τη νουμίε, το κομμάτι του βοσκότοπου που αγαπούν. Είναι τέχνη η βοσκή των γιδοπροβάτων και γνώση εμπειρική. Ο βοσκός θα συνδυάσει τον καιρό, τον αέρα, τη δροσιά, την κάθε μέρα που ξημερώνει με τον καταλληλότερο χώρο κάθε περιοχής.

[Από το νομή ‘τόπος όπου υπάρχει νομή, χόρτο για τα ζώα’ < λόγ. και αρχ. νομή (νέμω ‘μοιράζω, βοσκώ’). “Νομάς νέμειν”, να μοιράζουν τα βοσκοτόπια. “Έδωκε νομήν βατράχοισιν Κρονίων”. Ο Δίας έδωσε στα βατράχια τόπο για να βόσκουν (Βατραχόμ. 59). Νομεύς ‘βοσκός’.]

Νούμτᾶ και νούμπτᾶ (η) ‘γάμος’. *Νούμτα τσανιά ούνᾶ σᾶπτᾶμᾶνᾶ* ‘ο γάμος κρατούσε μια εβδομάδα’. *Σῖ αντρεᾶψι κα νούνλου λα νούμτᾶ* ‘ετοιμάστηκε σαν τον νουνό στον γάμο’. *Τ’ Στᾶ-Μᾶρίε αβεᾶμου μούλτι νούμτι ντεάντουνου* ‘της Παναγίας είχαμε πολλούς γάμους μαζί’. *Σῖ λα νούμτα αλ φισόρου* ‘και στο γάμο του παιδιού’ (ευχή). *Σῖ νκρουνᾶρᾶ, κούντου αντράρᾶ νούμτα;* ‘στεφανώθηκαν, πότε έκαναν τον γάμο;’ *Ντάιμα ατσέμου αμίντε νούμπτα ανράστρα σῖ αλόρου φισόρι* ‘πάντοτε θυμόμαστε τον γάμο μας και των παιδιών’. *Μᾶρε νούμτᾶ, χουᾶρα τούτα ισᾶ ν κάλε σῖ βεᾶντᾶ μβεᾶστα* ‘μεγάλος γάμος, όλο το χωριό βγήκε στον δρόμο για να δει τη νύφη’. *Νούμτᾶ κερντούτᾶ* ‘χαμένος, αποτυχημένος γάμος’. Έκφρ. *λεᾶ λου λα νούμτᾶ σῖ σῖ τζῖκᾶ σῖ νᾶίντε* ‘πάρ’ τον στο γάμο σου να σου πει και του χρόνου’. Λέγεται για όποιον λέει παράταιρα, άκαιρα. *Αλᾶσᾶ νούμτα σῖ ι ντούκᾶ τ’ πᾶρνᾶρι;* ‘άφησε τον γάμο για να πάει για πουρνάρια;’. Άφησε σημαντικά πράγματα και κυνηγάει δευτερεύοντα, ασήμαντα (βλ. *χαράου*).

[Από το λατ. nuptiae.]

Νουόρου (το) ‘νέφος, σύννεφο’. *Νουόρλι* *σι ντιπούνου* *ντι λα Προυφτιλία* ‘τα σύννεφα κατεβαίνουν στο χωριό από τον Προφήτη Ηλία’. Κατεβαίνουν (*σι ντιπούνου*) με απίστευτη ταχύτητα, κατρακυλούν (*σι αντᾶβᾶλέσκου*) από τα Πιέρια και τον Όλυμπο μεταβάλλοντας διαρκώς το χρώμα του ουρανού και ολόκληρου του τοπίου. Τα σύννεφα του χειμώνα (*νουόρλι ντι ἰάρνα*) – έτσι βαριά και σκοτεινά που κατεβαίνουν – είναι σαν να σε κατακτούν και σε καταπίνουν. Πλάκωσαν πολλά σύννεφα (*νουόρι*), δεν είναι καλό σημάδι. *Νουόρλου* *αντούσι πλούια* ‘το σύννεφο έφερε βροχή’. Έκφρ. *τσι αντᾶρι*; - ε, *νου αντᾶρου*, *ούνου άκου* του *νουόρου* ‘τι κάνεις; - ε, δεν κάνω, μια βελόνα στο σύννεφο, τίποτε το σημαντικό’. *Νουόρλι μβέσκου τζεάνα* ‘τα σύννεφα ντύνουν τη βουνοκορφή’. *Τσι νιπούσισι νουόρλι*; ‘γιατί θύμωσες;’. *Νουορεᾶτζᾶ* (απρόσ.) ‘συννεφιάζει’. Μεταφορ. *νουορά*, *ντιπούσι τζεάνιλι* ‘συννέφιασε, κατέβασε τα φρύδια, θύμωσε πολύ’. *Νουοράρε* ‘συννέφιασμα’, *νουοράτου* ‘συννεφιασμένος’. *Νουοράτᾶ Ντουμίνικᾶ* ‘συννεφιασμένη Κυριακή’. Υποκορ. *νουορίκου* ‘συννεφάκι’. ΣΥΝ. *αντᾶρᾶ*, *νέγκουρᾶ*.

[Από το λατ. *nubilium* ‘σύννεφο’.]

Νουτσέσκου (ρ) ‘υγραίνομαι, νοτίζω’. *Νουτσι ντᾶβάνια* *σι τίχλου* ‘νότισε το ταβάνι και ο τοίχος του δωματίου’. *Μι νουτσι* ‘υγράθηκα’. *Κᾶτζού μπρούμᾶ*, *νουτσι λόκλου* ‘έπεσε πάχνη, νότισε ο τόπος’. *Νουτσιρε* ‘νότισμα, υγρασία’. *Νουτσιτου* και *νουτόσου* ‘υγρός’. ΣΥΝ. *ούντου* ‘υγραίνω, νοτίζω’, *ουντάτου* ‘βρεγμένος’, *ουντᾶρε*. ΑΝΤ. *ουσίκου* ‘στεγνώνω’, *ουσκάτου* ‘στεγνός’.

[Από το *νοτίζω* (*νότισα*) < αρχ. *νοτίζω*.]

Νταϊλι (το). Τοποθεσία στην άκρη του χωριού, κάτω από το Κιόσκι, όπου βρίσκεται το κοιμητήριο. Παλαιότερα ήταν και χώρος μερικών παιδικών παιχνιδιών που απαιτούσαν μεγαλύτερη άπλα. *Βα μι ντιπούνου* *πάνᾶ λα τζεᾶνᾶ λα Νταϊλι* ‘θα κατεβώ ως το κοιμητήριο στο Νταϊλι’. Εκεί παλαιότερα κατέβαιναν τα παιδιά – συχνά χαμηλότερα ως τη στροφή του Τζιώρατζια – για να υποδεχτούν τα αυτοκίνητα που ανηφόριζαν αγκομαχώντας. Τα καβαλίκευαν και “χόρταιναν καβάλα”. Εκεί υπήρχε και ένα μικρό πέτρινο σπιτάκι, καλυβάκι, όπου είχε την έδρα του το τελωνείο επί Τουρκοκρατίας αλλά και αργότερα στο

Ελληνικό. Οι φόροι είναι πάντοτε υπεράνω όλων, εθνών και κοινωνικών συστημάτων. *Κατίσλου λα Νταϊλι* 'το καλυβάκι στο Νταϊλι'. Το θυμούνται καλά οι παλαιότεροι. Όλη η παραγωγή, κυρίως τα σταφύλια και τα δημητριακά, αλλά και τα άλλα εμπορεύματα που εισάγονταν στο χωριό φορολογούνταν εκεί με τη Δεκάτη, το 10% της παραγωγής. Ο δεκατιστής – ήταν συνήθως υπάλληλος Λιβαδιώτης – ασκούσε αυτό το επάγγελμα αρκετά χρόνια. Το σπιτάκι – τελωνείο ήταν εκεί που σήμερα είναι οι αποθήκες του Αγροτικού Συνεταιρισμού. Ο δεκατιστής κατέβαινε και στα αλώνια για να μετρήσει την παραγωγή. Φορολογούσαν και τα ζώα με το *τζελέπι*. Η εξοντωτική αυτή φορολογία ήταν εφιάλτης για τους γεωργούς και κτηνοτρόφους και οδήγησε σε οικονομική εξαθλίωση. Το Ελληνικό συνέχισε για αρκετά χρόνια τους τουρκικούς φόρους. Πλήρωναν σε είδος. Τα δημητριακά με το κουβέλι (*κουβέλε*) και τα σταφύλια με τη γαλικά ή το κοφίνι. *Βα τρέτσι πρι λα Νταϊλι* 'θα περάσεις από το Νταϊλι'. Το λένε και τώρα μεταφορικά, περιπαιχτικά, όταν θέλουν κάποιον να χαρατσώσουν. Λένε επίσης *Νταϊλι βα τι αντράμου τίνε;* 'τελωνείο, φορατζή θα σε κάνουμε εσένα;'. *Νταούλι* λέγεται η περιοχή στα παλιά σύνορα της Μελούνας, όπου υπήρχε φρουρά και τελωνείο.

[Μάλλον από το τουρκ. *dahil* 'εισαγόμενος, εκείνος που καταφεύγει'.]

Ντάμκᾶ (η) 'σημάδι, λεκές'. *Άρε μούλι ντάμτσι του φάτσᾶ* 'έχει πολλούς λεκέδες στο δέρμα του προσώπου'. Πρόκειται για αλλοιώσεις του δέρματος ιδιαίτερα σε ηλικιωμένους ανθρώπους. *Φουστάνια κου λάρεα σι αντρά ντάμτσι ντάμτσι* 'το φουστάνι με το πλύσιμο έκανε σημάδια, λεκέδες'. *Ου λάι γκίνε αλά ντάμκα ντι σάντζιλι νου ισᾶ* 'το έπλυνα καλά αλλά το σημάδι από το αίμα δεν βγήκε'. *Νι μπᾶγκᾶρᾶ ντάμκᾶ σι βούλᾶ* 'μας έβαλαν σημάδι και βούλα'. Σημαίνει όμως και την ένωση λίγων, μικρότερων χωραφιών σε ένα μεγαλύτερο. Τα κάνουν ένα σημάδι, *ούνᾶ ντάμκᾶ*. Είναι πρώιμη μορφή αναδασμού της γης. Η λέξη υπάρχει και στο λεξιλόγιο της Δυτ. Μακεδονίας. Στο Λιβάδι υπάρχει το ΕΠ. *Νταμκαούτης* 'σημαδεμένος', που προήλθε, όπως πολλά άλλα από παρατσούκλι. Τα παρατσούκλια υπάρχουν σε

όλα τα κοινωνικά στρώματα (βλ. νούμᾶ). ΣΥΝ. λικέου 'λεκές', λικισέσκου 'λεκιάζω', λικισίρε, βούλᾶ.

[ΡΑΡ. από το τουρκ. damgha.]

Ντᾶνγκᾶνέσκου (ρ) 'φουσκώνω, σκάζω από το φαγητό, από κακό, από στεναχώρια'. Μᾶκᾶι μούλτου σῖ μι ντᾶνγκᾶνί 'έφαγα πολύ και έσκασα'. Μεταφορ. μι ντᾶνγκᾶνίσι, νου πότου ἄλτᾶ 'με έσκασες, δεν μπορώ ἄλλο να σε ακούω, να σε ανεχθώ'. Αμό, ἄλτου σόι ντι ὄμου, μι ντᾶνγκᾶνί, μι πλᾶσκᾶνί 'καλή μου, ἄλλου είδους ἄνθρωπος, με έσκασε, με πλάνταξε'. Ντᾶνγκᾶνίρε 'χόρτασμα, σκάσιμο', ντᾶνγκᾶνίτου 'παραχορτασμένος, σκασμένος'. ΣΥΝ. κρέπου, μι πλᾶσκανέσκου, μι αντράι τσάιε, τίνγκα, πᾶνᾶ αουᾶ 'είμαι τίνγκα ως εδώ'.

[Από το ιταλ. (ιδιωμ.) tinga 'φίσκα, κάργα' > νεοελλην. τίνγκα, τινγκάρω, φισκάρω, καργάρω 'παραγεμίζω'.]

Ντᾶνσέσκου (ρ) 'υποβαστάζω κάτι, αντέχω, σηκώνω βάρος, υποφέρω'. Ντᾶνσίι μάρε φουρτούνᾶ κου νιπουτεάρια 'σήκωσα, άντεξα μεγάλη φουρτούνα με την αρρώστια'. Ντᾶνσίρε 'βάσταγμα, αντοχή', ντᾶνσίτου 'στηριγμένος, νταγιαντισμένος'. ΣΥΝ. στουλουέσκου, τσᾶνου, ντράπαρου, ακουμπουσέσκου, αντιζέσκου, ντᾶϊᾶκε 'στήριγμα'.

[Από το νταγιαντώ και νταγιαντίζω που προέρχεται από το τουρκ. dayandim.]

Ντάου (ρ) 'δίνω, προσφέρω, χτυπώ'. Λι ντεᾶντι τούτι σῖ αρμάσι γκουλισᾶνου 'τα έδωσε όλα και έμεινε γυμνός'. Έκφρ. λου ἄρε ντᾶντᾶ ν κάπου 'του την έδωσε κατακέφαλα, παλάβωσε'. Δεν δίνω, δεν παντρεύω (νου ντάου) την κόρη μου στον ἄνθρωπο αυτόν. Σι ντάι κούρλου ντι μπάντε νου βα σῖ αντάρᾶ ίτσι βρέι 'να χτυπήσεις τον κώλο σου κάτω δεν θα γίνει ὅ,τι θέλεις'. Ντάτσι πρι έλι 'χτυπάτε τους'. Έδωσα (ντέντου) ένα λόγο και θα τον πάρω πίσω. Ντεᾶντιμου γκράιου 'δώσαμε λόγο για αρραβώνα'. Βα λου ντα του νούκᾶ σῖ βα ζμπουράσκᾶ 'θα σκάσει και θα μιλήσει'. Σι σῖ ντα Ντουμνιζᾶουλου σᾶνᾶτάτε σῖ γκινέτσλι τούτι 'να σου δώσει ο Θεός υγεία και όλα τα καλά'. Ντεᾶντι χᾶμπᾶρε 'έδωσε είδηση, ειδοποίησε'. Λι κριπᾶ χεᾶρια, λι ντεᾶντι ντι μπάντε σῖ φουτζί 'της έσκασε τη χολή, τα παράτησε και έφυγε'. Ντα πλουᾶε 'βρέχει'. Ντα σουᾶρλε 'ανατέλλει ο ήλιος', ντα νεᾶου 'χιονίζει', ντα κᾶμπᾶνᾶ 'χτυπάει η καμπάνα'. Γίγια ντα μούλτᾶ αουᾶ 'το αμπέλι

παράγει πολύ σταφύλι'. Ντεάντι πατάτα, γάρμπα 'φύτρωσε η πατάτα, το χορτάρι'. Έχει και τη σημασία του 'βρομάει, μυρίζει'. Ντα κάρνια, ντα μάντζα 'μυρίζει το κρέας, το φαγητό'. Σημαίνει και 'προσπαθώ'. Ντεάντι, ντεάντι αλά νου αντρά τσιβά, λι κιντού τούτι 'προσπάθησε, προσπάθησε αλλά δεν πέτυχε τίποτε, τα έχασε όλα'. Ντα φούστι 'ξύλοφορτώνει, δέρνει'. Ντα σουντουσουάρε 'κάνει το καλό κρυφά'. Ντάτα ρυάρα 'καθορισμένη ώρα'. Λουάρε ντάρε 'πάρε δώσε στις συναλλαγές, αλισβερίσι'. Ντάρε - λουάρε νου άμου κου τίνε 'συναλλαγές, αλισβερίσι, νταλαβέρι δεν έχω με σένα'. Λέγεται και όταν δυο αδέρφια παντρεύονται την ίδια μέρα, δίνουν και παίρνουν νύφη. Ντεάντι ανάμια 'άφησε κακό παράδειγμα, φήμη, όνομα'. Σύνθετα με προθήματα: πριντάου 'παραδίδω', παραντάου, ζαναντάου, ματαντάου. Έχει όλες τις σημασίες του νεοελλην. δίνω. ANT. λεάου.

[Από το λατ. do 'δίνω', πρβ. το δίδω.]

Νταράκου και **ντράκου** (ο) 'φανταστικό ανθρωπόμορφο τέρας, διάβολος'. Σι τι λεά, σι τι μάκᾱ νταράκλου 'να σε πάρει, να σε φάει ο δράκος, ο διάβολος'. Σι τι ντούτσι λα νταράκου 'να πας στον διάβολο'. Νου βρεάμου σι ου αντάρου, μι πίμισι νταράκλου 'δεν ήθελα να το κάνω, με έσπρωξε ο διάβολος'. Έκφρ. νι αφλάι ντράκλου 'βρήκα το διάβολό μου, το μπελά μου, τον αφήνεις αλλά δεν σε αφήνει'. Λου ακᾱτσάρα νταράτσλι 'το έπιασαν τα δαιμόνια, εξοργίστηκε'. Νταράκλου μπᾱγκᾱ κᾱάντα 'ο διάβολος έβαλε την ουρά'. Ο χειρότερος διάβολος (νταράκου) είναι εκείνος από το λάκκο, νταράκλου ντι μ βάλε, γιατί αυτός σε παρασέρνει συνεχώς στο βάραθρο και το σκοτάδι. Νταράτσλι φισόρλι νι ζουρλίρα 'τα διαβολάκια τα παιδιά μάς ζούρλαναν'. Σημαίνει και μικρόσωμος. Ιάστε ούνου νταράκου ούνου βόμπιρου 'είναι ένας διαβολάκος, ένας βόμπιρας'. Λου μπᾱγκᾱ ντράκλου 'τον έβαλε ο διάβολος και το έκανε'. Ο Άι-Γιώργης σκότωσε το φίδι (βατάμα νταράκλου). Οι δράκοι (νταράτσλι), οι λάμνιες (λάμνι), οι μπαμπαρόσες (μπαμπαρόσι) ήταν τα φόβητρα των παιδιών και πρωταγωνιστούν σε πολλά παραμύθια. ΣΥΝ. ιουσφόρου 'εωσφόρος', σατᾱνά 'σατανάς', δέμονου. ΠΑΡ. κούντου ντράκλου νου άρε λούκρου, τράτζι κᾱάντα 'όταν ο διάβολος δεν έχει δουλειά, τραβάει την ουρά του'.

[Από το *δράκων* ή από το λατ. *draco*, -onis, δάνειο από τα ελληνικά.]
Ντᾶχνέσκου (ρ) ‘μυρίζω, βρομώ’. *Ντᾶχνί κάρνια, μάντζα, λόκλου* ‘βρόμισε το κρέας, το φαγητό, ο τόπος’. *Ντᾶχνεάστι ντι λάργκου, νου* *ιάστε σι λου απρόκι* ‘βρομάει από μακριά, δεν είναι να τον πλησιάσεις’. Έκφρ. *ντᾶχνίρᾶ χουάρα* ‘βρόμισαν όλο το χωριό με την ανάρμοστη συμπεριφορά’. *Ντᾶχνεάστι λούκρουλου ντι λάργκου* ‘βρομάει η υπόθεση από μακριά’. Είναι ύποπτη, είναι απάτη. *Ντᾶχνεάστι ούνλου αμπούτι, αλάντου* ‘μυρίζει ο ένας, βρομάει ο άλλος’. Δεν μπορεί να ταιριάσει με κανένα, δεν έχει φίλους. *Ντᾶχνίτου* και *ντᾶχνόσου* ‘βρομερός’. *Ντᾶχνόσλου ατσέλου τουλμισί σι μι μπλάστιμᾶ* ‘ο βρομερός εκείνος τόλμησε να με βλαστημήσει’. *Μούλτου ντᾶχνοάσᾶ μγκεᾶρε* ‘πολύ βρόμικη γυναίκα’. *Παλιουντᾶχνοάσᾶ!* ‘παλιοβρόμα’. *Ντᾶχνίτλου, αντρά μτσάνι;* ‘ο βρομερός, έκανε λίγα;’. *Ντᾶχνίτε!* ‘βρομερέ!’. *Ντᾶχνᾶ* ‘βρομιά’. ΣΥΝ. *αμπούτου, αμπουτσιτού, αμπουτσιρε, βράχᾶ, ντα* ‘μυρίζει’. *Ντα κάσλου, ντᾶχνεάστι* ‘αναδίδει μυρωδιά το τυρί, βρομάει’.

[ΝΙΚ. από το σλαβ. *duhu* ‘πνεύμα’ (βλ. *αντούχου*). Στη Δυτ. Μακεδονία (Εράτυρα) *ντούχος* ‘κακή εσωτερική προδιάθεση για κάποιον’, είχε *τρανό ντούχο*. *Χνίκας* ‘βρομιάρης, ανίκανος, παρακατιανός’.]

Ντεαλίθχια ή **ντι νι αλίθχια** (επίρρ.) ‘αληθινά, στ’ αλήθεια’. *Ντεαλίθχια ακσί σι αντρά ί τζίτσι μισούνι;* ‘αληθινά έτσι έγινε ή λέει ψέματα;’ *Ντεαλίθχια νου στεάμου τσιβά* ‘πραγματικά δεν ξέραμε τίποτε’. *Ντεαλίθχια αντράσι αχτάρε λούκρου, τι φισίσι ακσί;* ‘στ’ αλήθεια έκανες κάτι τέτοιο, συμπεριφέρθηκες έτσι;’. ΣΥΝ. *σαϊ, όντος, του όντι*. *Ϊάστε σαϊ, σι ανσουρά σι φουτζί* ‘είναι αλήθεια, ακριβές, παντρεύτηκε και έφυγε’. Την έλεγαν οι παππούδες, σήμερα όμως σπάνια ακούγεται. ΑΝΤ. *ντι λα μισούνια* ‘στα ψέματα’.

[Από το λατ. *de* + *αλίθχια* ‘στ’ αλήθεια’. *Τζίσου αλίθχια* ‘είπα την αλήθεια’. Το *σαϊ* από του τουρκ. *sahih* ‘ακριβώς’.]

Ντέσμᾶ και **αντέσμᾶ** (το) ‘κακό συναπάντημα, μπελάς’. *Τσι αντέσμᾶ κου ατσέλου όμου;* ‘τι μπελάς, τι ντέσιμο με αυτόν τον άνθρωπο;’. *Αντισᾶσκου* ‘συναντώ, νταίνω’. *Ντισί λάια φεάτα* ‘έμπλεξε το καημένο το κορίτσι’. *Αντισίρε, ντισίρε* ‘συνάντηση, κακό συναπάντημα,

συμφορά', πρβ. το νεοελλην. *κακό ντέσιμο, μη ντέσεις*. Συνηθισμένη ευχή *ντέσμα μπουνά 'καλή τύχη'*. Έκφρ. *ντισίμου, τσι σι αντράμου; 'μπλέξαμε, τι να κάνουμε;'*. ΣΥΝ. *μπιλέου, μπιρδιψίρε*.

[Από το *νταίνω* (ιδιωμ.), έντησα 'συναντώ' < αρχ. *αντάω*.]

Ντινίκου (ρ) 'κομματιάζω, λιανίζω'. *Ντινίκου κάρνια, τζάμα, πάνια 'κομματιάζω το κρέας, την παπάρα, το ψωμί'*. *Κάτζού ντι πρι γκρέμου σι ντι πρι πέρου βα σι ντινικά 'έπεσε από τον γκρεμό και παρά τρίχα θα κομματιαζόταν'*. *Ντινκάρα πάνε του ούνά κουβάτα ντι λάπτε 'έτριψαν ψωμί σε μια κουβάτα με γάλα'*. Κάποτε οι μεγάλοι, όταν έχαναν την υπομονή τους από τις ζαβολιές των παιδιών, εκτόξευαν τη σκληρή απειλή *βα τι ντινίκου, κάνε!* 'θα σε κομματιάσω σκυλί!'. Ευτυχώς έμενε πάντοτε στον αέρα, ανεκτέλεστη ή γρήγορα μετατρεπόταν σε χάδι. *Ντινκάρε 'λιάνισμα', ντινκάτου 'κομματιασμένος, λιανισμένος', ντινκάτούρα 'τριψάλα, παπάρα'*. *Ντιγκάτούρα ντι λάπτε, ντι γίνου, ντι τράχανά 'παπάρα από γάλα, από κρασί, από τραχανά'*. *Ντινκάι πάνε βεάκλε σι αντράι τζάμα 'κομμάτιασα, έτριψα παλιό ψωμί και έκανα τζάμα, πρωινό έδεσμα (βλ. τζάμα)'*. *Ου ντινκάι του μούλι πάρτσι 'το κομμάτιασα σε πολλές μερίδες'*. ΣΥΝ. *ντισίκου 'σκίζω'*.

[Μάλλον από το λατ. *divido* 'μοιράζω', *divisus* 'χωρισμένος, διαιρεμένος'. Κατά τον ΡΑΡ. και ΝΙΚ. ίσως από το *demico* 'μάχομαι, αγωνίζομαι'.]

Ντινσέσκου (ρ) 'δανείζω'. *Λου ντινσιί ίτσι αβεάμου σι ίτσι νου αβεάμου 'του δάνεισα ό,τι είχα και δεν είχα, τα πάντα'*. Συνήθως λέγεται και *ντάου μπρουμούτου, λεάου μπρουμούτου 'δίνω δανεικά, παίρνω δανεικά'*. *Ντά νι μπρουμούτου ούνά κίπιτά ντι ζάχαρε 'δώσε μου δανεική ελάχιστη ζάχαρη'*. Δανείζω (ντινσέσκου) χρήματα, ζώα, στάρι, βούτυρο, μαλλιά, ρούχα. Στα δύσκολα χρόνια τα δανεικά ήταν μια λύση, έστω βραχυπρόθεσμη. Έτσι τα έφερναν βόλτα οι άνθρωποι. Το τεφτέρι πηγαινοερχόταν στο μπακάλη. Φρόντιζαν όμως να είναι συνεπείς, τους το επέβαλλε η αξιοπρέπεια της οικογένειάς τους. ΣΥΝ. *μπρουμούτου 'δάνειο', μπρουμουτέτζου 'δανείζω'*.

[Από το *δανείζω* (δάνεισα).]

Ντιπούνου (ρ) 'κατεβάζω, χαμηλώνω'. *Αράουλου ντιπούσι μούλτα άπά 'το ποτάμι κατέβασε πολύ νερό'*. *Ντιπούνι τι ντι πρι λάπα 'κατέβα από*

τη φοράδα'. Μι ντιπούνου 'κατεβαίνω'. Ντιπούσου φούστα 'κατέβασα, μάκραινα τη φούστα'. Ντιπούσου μούλτᾶ ζᾶρζᾶβάτε του κατόιε 'κατέβασα πολλά λαχανικά στο κατώι'. Βα μι ντιπούνου Λᾶσίνου 'θα κατεβώ, θα πάω στην Ελασσόνα'. Η νύφη κατέβασε (ντιπούσι) τα μάτια, κατά το έθιμο. Μεταφορ. ου ντιπούσι κάρνια 'κατέβασε την τιμή του κρέατος'. Σι ντιπούσι, κᾶτζού μούλτου λα όκλιλι αμέι 'ξέπεσε πολύ στα μάτια μου, έχασε την τιμή και την υπόληψή του'. Ντιπούσι πανταλόνια 'κατέβασε το παντελόνι'. Από φόβο και δειλία εξευτελίστηκε. Νου ᾶρε ιπόλιψε, ἰάστε τ' ασκουκεᾶρε 'δεν έχει υπόληψη, είναι για φτύσιμο'. Τσι ντιπούσι τζεάνιλι; 'γιατί κατέβασε τα φρύδια, θύμωσε;'. Τούτσι νουοράᾶ, ντιπούσιᾶ τζεάνιλι 'όλοι συννέφιασαν, κατέβασαν τα φρύδια'. Τσι ντιπούσι μπούτζα; 'γιατί παραπονιέται;'. Αλινᾶ, ντιπούσι, σι αντρά λέσε 'ανέβασε, κατέβασε, έγινε χάλια'. Έκφρ. τζίτσι ίτσι λι ντιπούνι ν κάπου 'λέει ό,τι του κατεβαίνει στο κεφάλι'. ᾶρε ντιπούσᾶ μούλι βᾶσανι 'έχει καταπιεί πολλά βᾶσανα'. Κούτι ντιπούσισι αστᾶσεᾶᾶ 'πόσα ποιά, τσίπουρα κατέβασες αυτό το βράδυ;'. Ντιπουνεᾶρε 'κατέβασμα', ντιπούσου 'υποβαθμισμένος, υποτιμημένος'. Λου βέντου μούλτου ντιπούσου σι κριπάτου 'τον βλέπω πολύ πεσμένο και σκασμένο'. ΑΝΤ. αλίνου 'ανεβάζω', μι αλίνου 'ανεβαίνω'.

[Από το λατ. *depono* 'κατεβάζω, αποθέτω'. Από εδώ και η λέξη *ντεπόζιτο*.]

Ντισᾶγκᾶ (η) 'δισάκι'. Δυο μεγάλες υφαντές σακούλες ενωμένες, συχνά με σχήματα και χρώματα ή και δερμάτινες. Βίνι ντι Λᾶσίνου κου ντισᾶγκα μπλίνᾶ 'ήλθε από την Ελασσόνα με το δισάκι γεμάτο'. Αντούσιᾶ λα μβεᾶστα ούνᾶ ντισᾶγκᾶ ντι φλουριῆ 'έφεραν στη νύφη ένα δισάκι φλουριά'. Λο ντισᾶγκα ντι νι ανούμιρα σι φουτζί νκᾶρκάτου 'πήρε το δισάκι του στον ώμο και έφυγε φορτωμένος'. Τσι ᾶρε ντισᾶγκᾶ ου σι μόνο έλου 'τι έχει μέσα στο δισάκι το ξέρει μόνο εκείνος'. Το κρεμούσαν από τον ώμο ή από το σαμάρι του ζώου και από τις δυο πλευρές του. Φορτώνεται εύκολα και χρησιμοποιούνταν για πολλές μεταφορές, κυρίως όμως εκεί έβαζαν τα αναγκαία για το ταξίδι, διατροφή, ρουχισμό κ.ά. Οι ταχυδρόμοι του παλιού καιρού,

όταν μετακινούνταν με το ζώο, μέσα σε δερμάτινα δισάκια μετέφεραν την αλληλογραφία.

[Δισάκι < μσν. δισάκκι(ν) < ελνστ. δισάκκιον.]

Ντισίκου (ρ) 'σχίζω'. *Ντισίκου κρῶλα, πάντζα, κάρνια, φάγκλου 'σχίζω την κόλλα, το πανί, το κρέας, την οξιά'. Κάμεάσα σι ντισκά ντι ούνᾶ πέντουρᾶ 'το πουκάμισο σχίστηκε από ένα καρφί'. Ντισκάι λεάμνι σι λι αντράι σκιζᾶρι τ' του ουτζάκε 'έσχισα ξύλα και τα έκανα σκίζες για το τζάκι'. Ήταν – είναι ακόμη – μια φροντίδα των νοικοκυραίων ήδη από το καλοκαίρι. Οι χειμώνες έρχονται νωρίς. Μεγάλες ξυλοθήκες στα υπόγεια ή σε άλλους στεγασμένους χώρους υψώνονται κατακόρυφα με εντυπωσιακή επιμέλεια. Το ορεινό χωριό έχει ετοιμαστεί και για τον πιο κακό χειμώνα (ιάρνᾶ αράου). Μεταφορ. νου κουνουάστι όμλου, νι ντισκά κάπλου 'δεν καταλαβαίνει ο άνθρωπος, μας έσχισε το κεφάλι'. Βα τι ντισίκου, κά σι τι ακάτσου 'θα σε σχίσω, αν σε πιάσω' (απειλή). Ντισκάι κάπλου αλά νου πουτούι σι λου αντούκου αμίντε 'έσχισα το κεφάλι αλλά δεν μπόρεσα να τον θυμηθώ'. Σι ντισκά του λούκου 'σχίστηκε στη δουλειά'. Σι ντισκά ντι πλᾶντζέρι, ντι αρίντέρι 'σχίστηκε στα κλάματα, στα γέλια'. Φράτσλι ντισικά μούντιλι σι μούμα θάλασα 'τα αδέρφια σχίζουν τα βουνά και η μάνα τη θάλασσα'. Φιτσόρλι νι ντισκάρᾶ κάπλου, νου πουτέμου ἄλτου 'τα παιδιά μάς έσχισαν το κεφάλι, δεν μπορούμε άλλο'. Ντισκάρε 'σχίσιμο', ντισκάτου 'σχισμένος'.*

[Από το λατ. disseco 'σχίζω, κόβω'.]

Ντισλαῖξέσκου (ρ) 'βγάζω τα ρούχα, ξεντύνω'. *Μι ντισλαῖξέσκου 'ξεντύνομαι'. Βα ντισλαῖξέσκου φιτσόρλι τα σι ντροάρμα 'θα ξεντύσω τα παιδιά για να κοιμηθούν'. Μι ντισλαῖξί ίτσι βίνου ντι λα μπισεᾶρικᾶ 'ξεντύθηκα, μόλις ήλθα από την εκκλησία'. Είναι θέμα τάξης και οικονομίας να φυλάγουν τα καλά τους ρούχα με επιμέλεια. Παλαιότερα τα φορούσαν από τον γάμο τους σχεδόν ως το τέλος της ζωής τους. Ντισλαῖξίρε 'ξεντύσιμο', ντισλαῖξίτου 'ξεντυμένος'. Χίου ντισλαῖξίτου σι νου πότου σι γίνου κουγία 'είμαι ξεντυμένος και δεν μπορώ να έλθω γρήγορα'. ΑΝΤ. αλαῖξέσκου, νιαλαξίτου 'ανάλλαγος', μεταφορ. εκείνος που δεν αλλάζει τρόπους και συμπεριφορά, ο αδιόρθωτος. ΣΥΝ. ντισβέσκου, σκότου στράνιλι.*

[Από το λατ. *dis* + *αλλάζω*. Είναι πολύ μεγάλος ο αριθμός των σύνθετων λέξεων με πρώτο συνθετικό το *dis*, όπως: ντισκάρφουσέσκου ‘ξεκαρφώνω’, ντισφάκου ‘ανοίγω’, ντισκάρκου ‘ξεφορτώνω’, ντισβέτσου ‘ξεμαθαίνω’, ντισμπέτου ‘ξεμεθώ’, ντιστούπου ‘ξεστουπώνω’, ντιστέρνου ‘ξεστρώνω’, ντισκόσου ‘ξεράβω’, ντισπάρτου ‘διαχωρίζω’, ντισφάσου ‘ξεφασκιώνω’ κ.ά.]

Ντίσου (επίθ.) ‘μισός’. *Ιαράμου ατζούνι σι μακάρμου ντίσλου ντι νέλου* ‘ήμασταν πεινασμένοι και φάγαμε το μισό αρνί’. *Σκλαψά μούλτου, αρμάσι ντίσου ντι όμου* ‘αδυνάτισε πολύ, έμεινε μισός άνθρωπος’. *Αλνάσι αούουλι, πατάτα; – Ντίσα ντι γίνια, ντίσα ντι πατάτα* ‘μάζεψες τα σταφύλια, την πατάτα; – Το μισό αμπέλι, τη μισή πατάτα’. *Του ντίσα ντι ονάρα ιαράμου καβάλα πρι γουμάρου* ‘για μισή ώρα ήμουν καβάλα στο γάιδαρο’. *Τι αστάλιά του ντίσα ντι κάλε* ‘σε προσπέρασα στα μισά του δρόμου’. *Ονάρα ιάστε ονά σι ντίσα* ‘η ώρα είναι μιάμιση’. *Νου λι βιτζούμου τούτι, μόνο ντίσιλι* ‘δεν τα είδαμε όλα, μόνο τα μισά’. *Κου Πόλεμλου ντίσιλι ντι κάσι σι άρσιρά ν χουάρά* ‘με τον Πόλεμο τα μισά σπίτια κάηκαν στο χωριό’. *Γκιούμια ιάστε ντίσα, ντού τι σι ου ούμπλι* ‘το μεταλλικό δοχείο του νερού είναι μισό, πήγαινε να το γεμίσεις’. **ΣΥΝ.** *τζιουμιτάτε. Ούνου κάρτου* ‘ένα τέταρτο’.

[Από το λατ. *divisus* ‘διηρημένος’.]

Ντισφάκου (ρ) ‘ανοίγω’. *Ντισφά προάρτα σι ούσα, κᾶ αστιπτέμου οάσπιτσι* ‘άνοιξε την εξώπορτα και την πόρτα, γιατί περιμένουμε επισκέπτες’. *Κᾶτζού νιπουτούτου σι νίκα νου ντισφεάτσι όκλιλι* ‘έπεσε άρρωστος και ακόμη δεν άνοιξε τα μάτια του’. Έκφρ. *ντισφέτσου κάσα* αμεά ‘άνοιξα δικό μου σπίτι, έκανα δική μου οικογένεια’. *Ανγκάτάνου, ντισφά όκλιλι!* ‘προσοχή, άνοιξε τα μάτια!’. *Ντισφέτσου μαγάζιε, λούκρου* ‘άνοιξα μαγαζί, δουλειά’. *Νι ντισφεάτσιμου μούλτου* ‘ανοιχτήκαμε πολύ στις δουλειές, στα έξοδα’. *Νου ντισφά γκούρα* ‘μη χάσκεις’. *Άου ντισφάπια ούνου μάρε λούκρου ν Σᾶρούνα ντόιλι φράτσι* ‘έχουν άνοιξει μια μεγάλη επιχείρηση στη Θεσσαλονίκη τα δυο αδέλφια’. *Ντισφεάτσι μούλι γκούβι σι κούμου βα λι νκλίντα* ‘άνοιξε πολλές τρύπες και πώς θα τις κλείσει’. Άνοιχτηκε σε πολλές δουλειές. *Ντισφάπτου ή ντισάπτου* ‘ανοιχτός’. Μεταφορ. *όμου, φισόρου*

ντισάπτου ‘άνθρωπος, παιδί ανοιχτός, ευπροσήγορος’. ΣΥΝ. ντισκλίντου. ΑΝΤ. νκλίντου.

[Από το λατ. diffacio.]

Ντοάγκᾶ (η) ‘μάλλινη, χοντρή και βαριά βελέντζα από κατώτερης ποιότητας μαλλί’. *Αστᾶρνιά ούνᾶ ντοάγκᾶ σῖ ντουρνιά φουμεᾶλια τοῦτα ‘έστρωναν μια στεῖρα βελέντζα και κοιμόταν ολόκληρη η οικογένεια’.* *Βα λόμου ούνᾶ ντοάγκᾶ τ’ λα μουᾶρᾶ ‘θα πάρουμε μια βελέντζα χοντρή για τον μύλο’.* Συχνά έπρεπε να περιμένουν όλη τη νύχτα για να πάρουν σειρά στο άλεσμα. Κατασκευαζόταν κυρίως από γιδόμαλλο (καπρίνᾶ), όπως και οι κάπες. Ήταν το πιο ζεστό και ασήκωτο σκέπασμα στο σπίτι και στην καλύβα του τσομπάνη. Στα φτωχικά σπίτια σκέπαζε και ζέσταινε τα μέλη και μιας οικογένειας. Μεταφορ. *αρκᾶ ντοάγκᾶ ‘φτώχευσε και άφησε μεγάλο χρέος’.* ΣΥΝ. *έβαλε (μπᾶγκᾶ) φέσι.* ΕΠ. *Τόγκας (Βόιο)* ‘ο υφαντής, ο κατασκευαστής αυτής της βελέντζας’.

[Από το λατ. doga < ελλην. δοχή (δωρ. δοχά) ‘μάλλινο σκέπασμα στεῖρο, χωρίς φλόκο’. Το λατ. toga (tego ‘σκεπάζω’) ‘τήβεννος, ρωμαϊκό ρούχο’, togatus ‘τηβεννοφόρος’.]

Ντόμνου (ο) ‘κύριος, αφέντης, μωαμεθανός’. *Ντοᾶμνᾶ ‘αρχοντοκυρά, αρχοντογυναίκα’.* *Νου αβεᾶμου ντόμνι ν χουᾶρα ανᾶστρα ‘δεν είχαμε μωαμεθανούς στο χωριό μας’.* Στο Λιβᾶδι υπήρχε μόνο ένας αστυνομικός σταθμός (κονάκι) με 4 – 5 χωροφύλακες (νιζᾶμηδες). Δεν υπήρξε περίπτωση αλλαξοπιστίας και εξισλαμισμού, όπως συνέβη σε χωριά του κάμπου της Θεσσαλίας, όπου και ολόκληρα χωριά, κάτω από αφόρητες καταπιέσεις, εξισλαμίστηκαν. Οι Λιβαδιώτες δεν έμαθαν ούτε την τουρκική γλώσσα αντιδρώντας με την ελληνική και την κουτσοβλαχική αλλά και με την χριστιανική τους πίστη. Οι τούρκικες λέξεις στο λεξιλόγιό τους είναι ίδιες με εκείνες της ελληνικής. Πέρασαν δια μέσου των ελληνικών ή κάποιες, τουλάχιστον, απευθείας από τα τουρκικά; Η έλλειψη επικοινωνίας με τουρκικούς πληθυσμούς συνηγορεί υπέρ της πρώης άποψης.

Είναι χαρακτηριστικό ότι και οι παλαιότεροι παππούδες δεν θυμούνται να έχουν ακούσει κάτι ενδιαφέρον από τους δικούς τους προγόνους για τα χρόνια της τουρκοκρατίας στο Λιβᾶδι και τις σχέσεις με τους

Τούρκους ως το 1912. Όμορφες χανούμισσες και μπέηδες είχαν γνωρίσει μόνο στα Σέρβια, όπου πήγαιναν συχνά. Ήταν ο δρόμος του εμπορίου που οδηγούσε και σε άλλα μέρη της Δυτ. Μακεδονίας. Στα Σέρβια κατοικούσαν και αρκετές οικογένειες Λιβαδιωτών που είχαν εγκατασταθεί εκεί αρκετά χρόνια πριν. Τούρκους είχαν γνωρίσει όσοι κατέβαιναν στο Σάντοβο. Έχουν όμως ακούσει οι γεροντότεροι ότι το Λιβάδι εκείνα τα χρόνια ήταν η έδρα του αρματολικιού του Ολύμπου, ότι ο Αλή Πασάς είχε κάνει πολλές καταστροφικές επιδρομές, ότι εδώ έδρασαν οι Λαζαίοι και ο Γεωργάκης Ολύμπιος, ότι Λιβαδιώτες – ξέρουν και τα ονόματα – πρωτοστάτησαν στον Μακεδονικό Αγώνα (1904 – 1908) και αργότερα στον αγώνα του 1912 για την απελευθέρωση της Μακεδονίας.

Από την καθημερινή τους ζωή όμως θυμούνται μόνο ότι Κονιάρηδες (Τούρκοι από το Ικόνιο) ρακένδυτοι πουλούσαν κόκκινο πιπέρι και χορδές βιολιού. Έρχονταν στο Λιβάδι από χωριά του κάμπου. Διηγούνται και μια ενδιαφέρουσα ιστορία: ένα Λιβαδιωτάκι κατέβηκε στο Σάντοβο (σημερινή Καλλιθέα) για δουλειά και να μάθει και κανένα τούρκικο. Αφού έμεινε ένα χρονικό διάστημα, επέστρεψε στο χωριό του. Ήθελε να κάνει τον πολύξερο και τον έξυπνο και γι' αυτό στους δικούς του και τους φίλους του που του μιλούσαν ελληνικά και κουτσοβλάχικα εκείνος απαντούσε με πέντε δέκα λέξεις τούρκικες και μερικές τις έπλαθε ο ίδιος, χωρίς να τις καταλαβαίνουν οι άλλοι. Ανησύχησαν οι γονείς. *Ου λάι, τσι πᾶτσᾶ φητσόρλου, τσι βᾶ αντράμω!* 'το καημένο το παιδί, τι έπαθε, τι θα κάνουμε τώρα!'. Αναγκάστηκαν να καταφύγουν σε έναν νιζάμη για να μπορέσουν να συνεννοηθούν με το παιδί τους. Αρχισε ο νιζάμης να τον ρωτάει στα τούρκικα, αλλά το παιδί δεν ήξερε να απαντήσει, επαναλάμβανε μόνο τις ίδιες ασυνάρτητες λέξεις. Μια και δυο ο νιζάμης έχασε την υπομονή του και του άστραψε ένα δυνατό χαστούκι: *λέλε, μούμᾶ, ντα κα Τούρκου* 'λέλε, μάνα μου, χτυπάει σαν Τούρκος', φώναξε από τον πόνο που του προκάλεσε το βαρύ χέρι του Τούρκου. "Μίλησε το παιδί, του ήλθε η γλώσσα", είπαν οι δικοί του και ησύχασαν. *Ζμπουρά φητσόρλου, λου βίνι λίμπα*. Η ιστορία είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα και ενδεικτική. Το παλικάρι κατέβηκε σε χωριό του κάμπου, όπου έμαθε λίγα τούρκικα.

Δεν τον καταλάβαιναν οι δικοί του και οι συγχωριανοί. Πλήρωσε την υπεροψία του να θέλει να παριστάνει τον πολύγλωσσο και πολύξερο, προπαντός όμως κατάλαβε καλά αυτό που ήξεραν οι γονείς του και οι πρόγονοί του. Πόσο βαρύ είναι το χέρι του Τούρκου, του κατακτητή. Έκφρ. *ντροάμνᾶ χάσκιε* ‘αρχοντογυναίκα σαν αφράτο, άσπρο ψωμί’. *Σι αντρά΄ ντόμνου* ‘άλλαξοπίστησε, έγινε μωαμεθανός’. Από ραγιάς αφέντης. *Νου φάτσι κρούτσιᾶ κα ντόμνου*. Δεν κάνει τον σταυρό σαν Τούρκος’. *Ντόμνιλι ασπάρσιρᾶ χουάρα* ‘οι Τούρκοι κατέστρεψαν την Ελλάδα’. *Τσι ντροάμνᾶ μᾶστε!* ‘τι τουρκάλα, τι ξεροκέφαλη είναι!’. ANΤ. *κριστίνου* ‘χριστιανός’. ΣΥΝ. *τουρκιψέσκου*. *Τούρξᾶ* ‘τούρκισσα’, αφέντου, αφιντικό.

[Από το λατ. dominus ‘κύριος, αφέντης’. Το θηλ. ντροάμνᾶ από το domina, ιταλ. donna, νεοελλην. (βαπ.) Δόμνα. Ντουμίνικᾶ ‘Κυριακή (ημέρα του Κυρίου)’.]

Ντόρμου (ρ) ‘κοιμάμαι’. *Αβεᾶ ντουρνιτά του κόχε ντεαντούνου κου πάπλου* ‘είχε κοιμηθεί στην κόχη μαζί με τον παππού’. *Κᾶτζού σι ντροάρμᾶ σι νου σι σκουλά΄ νίκα* ‘έπεσε να κοιμηθεί και δεν σηκώθηκε ακόμη’. *Ντουρνιά κου γκᾶλίνλι* ‘κοιμόταν με τις κότες, πολύ νωρίς’. Μεταφορ. *σίντι τι, νίκα ντόρμι*; ‘έλα στα καλά σου, ακόμα κοιμάσαι;’ *Ντουρνίρε και σόμνου* ‘ύπνος’, *ντουρνίτου* ‘κοιμισμένος, αδρανής, τεμπέλης’. ΣΥΝ. *κάντου του σόμνου* ‘κοιμάμαι’. Για το νυστάζω υπάρχουν οι περιφράσεις: *μι ακάτσᾶ σόμνουλου*, *μι λο σόμνουλου*, *ν γίνι σόμνου* ‘με πιάνει, με παίρνει ο ύπνος’ ή ‘μου έρχεται ο ύπνος’. Έκφρ. *ντόρμου πρι σκίνι* ‘κοιμάμαι στα αγκάθια, ανησυχώ, αγωνιώ’. *Μα μούλτου ντροάρμι παρά λουκρεάτζᾶ* ‘περισσότερο κοιμάται παρά δουλεύει’. *Ντροάρμι μπρόστου* ‘κοιμάται όρθιος’. *Μι ακᾶτσᾶρά του σόμνου* ‘με έπιασαν στον ύπνο, με εξαπάτησαν χωρίς να το καταλάβω’. Σύνθετα με ελλην. πρόθημα: *απουντόρμου* ‘αποκοιμιέμαι’, *απουντουρνίρε* ‘αποκοίμισμα’, *απουντουρνίτου* ‘αποκοιμισμένος’, *γλικουντόρμου* ‘γλυκοκοιμάμαι’. ANΤ. *ντιστέπτου* ‘ξυπνώ κάποιον’, *μι ντιστέπτου* ‘ξυπνώ’, *ντιστιπτάτου* ‘ξύπνιος’. *Μι σκόλου* ‘σηκώνομαι, ξυπνώ’. ΠΑΡ. *βούλπεα τσι ντροάρμι νου μᾶκᾶ γκᾶλίνι* ‘η αλεπού που κοιμάται δεν τρώει κότες’. *Αφιερέᾶ τι ντι ᾶπα τσι ντροάρμι* ‘φυλάξου από το κοιμισμένο ποτάμι’.

[Από το λατ. dormio, ιταλ. dormire που πέρασε σε όλες τις νεολατινικές, τις ρωμανικές γλώσσες.]

Ντόρου (ρ) ‘πονώ, ποθώ, λυπούμαι’. *Ντουρεά ή αβεά μάρε ντόρου σι άιμπά ούνά χίλιε* ‘ποθούσε να έχει μια κόρη’. *Νου ιαρά σι νου ντόρου ούνά τζούά!* ‘δεν ήταν να μην πονώ μια μέρα!’. *Μι ντοάρι κάπλου, μάνα, τσοάρι, τούτι* ‘μου πονάει το κεφάλι, το χέρι, τα πόδια, όλα’. *Μούμα ντοάρι μα μούλτου ντι τούτσι* ‘η μάνα πονάει περισσότερο από όλους’. *Ντόρου σι τι βέντου* ‘πονώ, ποθώ πολύ να σε δω’. Μεταφορ. *μι ντουρού ίνιμα* ‘πόνεσε η καρδιά μου για τον χαμό του φίλου, για την κακή τύχη του κοριτσιού, για την κακή έκβαση μιας υπόθεσης’. *Μι ντοάρι ίνιμα τ’ ατσιά* ‘μου πονάει η καρδιά γι’ αυτήν την κοπέλα, την ποθώ, είμαι ερωτευμένος’. Η αδιαφορία και η περιφρόνηση για κάποιον ή για κάτι εκφράζεται με τη φράση *μι ντοάρι κούρλου* ‘μου πονάει ο πισινός’ ή *συκράμα σι κούρλου* ‘ξύσε τον πισινό σου’. *Ντόρου* ‘πόνος’ (*πόνου*), πόθος. *Άρε μάρε ντόρου του πάντικα, του μάτσιλι* ‘έχει μεγάλο πόνο στην κοιλιά, στα έντερα’. *Άρε μάρε ντόρου τ’ φεάτα* ‘έχει μεγάλο πόνο, καημό, νταλκά για το κορίτσι’. *Ντόρλου αμέου* ‘ο έρωτάς μου’. *Ντουρεάρε* ‘πόνος’, *ντουρούτου* ‘αυτός που συμπονεί’. *Μούλτου ντουρούτá φεάτá* ‘πολύ συμπονετικό κορίτσι’. ΣΥΝ. *πόνου, έρουτου, πόθου, σιβντά*. ΑΝΤ. *νιντουρούτου* ‘άπονος, ψυχρός, άσπλαχνος’. ΤΟΠ. *Ντούρου*.

[Από το λατ. doleo ‘πονώ’, dolor, -oris ‘πόνος, λύπη’.]

Ντούλτσιου (επίθ.) ‘γλυκός’. *Μπιούι ούνου ντούλτσιου καφέ, σερμπέτι* ‘ήπια έναν γλυκό καφέ, σερμπέτι’. Μεταφορ. *ντούλτσιου γκράιου νου βα ιάσá ντι λα γκούρα λι* ‘γλυκός λόγος δεν θα βγει από το στόμα της’. Είναι πικράγκουρο. *Πιάπινου αμάρου*. *Ντούλτσε (ουσ.)* ‘γλυκό’. *Αντράσι ντούλτσε, τσι ντούλτσε αντράσι;* ‘έκανες γλυκό κουταλιού, τι γλυκό έκανες;’. Δεν νοείται νοικοκυρόσπιτο χωρίς γλυκά κουταλιού, που παρασκευάζονται με παραδοσιακές συνταγές. Το πετυχημένο γλυκό είναι η χαρά και το καμάρι της νοικοκυράς. Βρίσκεται σε κάθε σπίτι για να μην ντροπιαστούν *σι νου νι αρουσουνάμου*. Μετά την παρασκευή το τοποθετούν σε πήλινα δοχεία, με επίχρισμα εσωτερικά, τους κουκάδες, και το συντηρούν στο κατώγι για αρκετό χρόνο. Σκεπάζουν το στόμιο του κουκά με ένα πανί με ασβέστη για να

απωθούνται τα έντομα και τα ζώφια. Είναι τοποθετημένα με απόλυτη τάξη και φροντίδα. Στις γιορτές ανεβάζουν τους κουκάδες στον σανιδένιο μπουφέ του σπιτιού. Σχεδόν δεν υπάρχει φρούτο που να μην το κάνουν γλυκό κουταλιού. Οι νοικοκυρές, πριν το γευτούν, έχουν ήδη καταστρώσει το σχέδιο για το γλυκό τους: γλυκό από καρύδι ντι κουκόσου, από μακρουλά, κίτρινα και αρωματικά δαμάσκηνα ντι προύνι πιρλουγκάτι, από σύκο ντι χίκου, από κυδώνι (τριφτό με αμύγδαλα και μπελντέ) ντι κουντούνιου, από καρπούζι (καλοκαιρινό και χειμωνιάτικο) ντι χιμουνίκου, από πορτοκάλι ντι πορτουκάλε, από κεράσι ντι τσιρεάσα, από μελιτζανάκι 'ντι πιτριτζάνά, από βερίκοκο ντι τζιρντεάλε, από ροδάκινο ντι ροδόκινου. Το Σεπτέμβρη έβγαιναν στο χωριό μικρά και αρωματικά ροδάκινα. Από σταφύλι ντι αούά, από τριαντάφυλλο ντι τριαντάφιλου. Από την κολοκύθα με το μούστο κάνουν το πετιμέζι (πιτιμέζιου). Κάθε γλυκό ήθελε και το αρωματικό του φυτό, κυρίως τη μοσχομολόχα (αμπαρόριζα), μουσχομουλοάχα και τον βασιλικό. Κάποια ήθελαν και τη βανίλια τους. Νι ντεάντιρά ούνα ντούλτσε ντι κουκόσου, μα τσι ντούλτσε! 'μας πρόσφεραν ένα γλυκό καρυδάτο, μα τι γλυκό!'

Στο Λιβάδι υπήρχαν από τα προπολεμικά χρόνια καλά ζαχαροπλαστεία, σήμερα υπάρχουν καλύτερα και σύγχρονα. Το σπιτικό όμως γλυκό κουταλιού έχει την τιμή του. Με ένα καφέ ή ένα τσίπουρο είναι ένα συνηθισμένο και καλό κέρασμα. Από όλα τα γλυκά ίσως το επισημότερο ήταν το δαμασκηνάτο και το καρυδάτο. Κούμου βα βρεάμου ούνά ντουλτσεάμε ντι ατούμσεα 'πώς θα ήθελα ένα γλυκό από τότε!'. Ντουλτσεάτσά 'γλυκύτητα, γλύκισμα', ντουλτσεάμε, ντουλτσίμε 'γλύκα, γλύκισμα'. Μάκάι μούλι ντουλτσένι σι μι λιγουσί 'έφαγα πολλά γλυκά και λιγώθηκα'. Έκφρ. μπάνα λι ιαρά ντούλτσε, μοάρτια αράου 'η ζωή του ήταν γλυκιά, ο θάνατός του κακός, άσχημος'. Νου ιάστε μσάτᾶ αλά ντούλτσε 'δεν είναι όμορφη αλλά γλυκιά'. Αβεά τρόπου, ζμπουρά ντούλτσε 'είχε τρόπους, μιλούσε γλυκά'. Άρε όκλι ντούλτσι 'έχει γλυκά μάτια'. Ντουλτσέσκου 'γλυκαίνω'.

[Από το λατ. dulcis, -is 'γλυκός', ιταλ. dolce.]

Ντουμνιτζάου (ο) ‘Θεός, ουρανός’. *Απάρά ντουμνιτζάουλου* ‘φύλαξε ο Θεός’. *Νουορεάτζα σι αγάλεάστι Ντουμνιτζάουλου* ‘συννεφιάζει και ανοίγει, ξαστερώνει ο ουρανός’. Ξημέρωσε (απινί) ο Θεός, ο Θεός τα βλέπει (λι βεάντι) όλα, αυτό δεν το θέλει (νου ου βα) ούτε ο Θεός. Ο Θεός να βάλει (σι μπάγκά) το χέρι του, ένας Θεός ξέρει. Έχει όλες σχεδόν τις σημασίες των νεοελλην. Θεός και ουρανός. Έκφρ. *ντουμνιτζάουλου* *ιάστε μάρε* ‘ο Θεός είναι μεγάλος’. *Ντι Ντουμνιτζάουλου σι ου άφλι* ‘από τον Θεό να το βρεις’. *Ίτσι τζίσι, ίτσι γράψι Ντουμνιτζάουλου, ατσέλου σι* ‘ό,τι είπε, ό,τι έγγραψε ο Θεός, εκείνος ξέρει’. *Ντουμνιτζάουλου σι μι άρντá!* ‘ο Θεός να με κάψει!’ (όρκος). *Σι ντα Ντουμνιτζάουλου σι μι αντάρου γκίνε* ‘να δώσει ο Θεός να γίνω καλά’. *Ντουμνιτζάουλου σι ου λιάρτá* ‘ο Θεός να τη συχωρέσει’. *Ντουμνιτζάουλου αμána μα νου αργκάσεάστι* ‘ο Θεός αργεί αλλά δεν ξεχνάει’. Η θεϊκή δικαιοσύνη έρχεται αργά ίσως αλλά σίγουρα. *Αλ Ντουμνιτζάου σι ι φάκá* ‘του Θεού να γίνει’. *Ντουμνιάρτουλου* ‘Θεός σχωρέσ’ τον’. *Ντουμνιάρτα μούμα τσι τι αμιντá* ‘συχωρεμένη η μητέρα που σε γέννησε τόσο όμορφη, τόσο προκομένη’. *Ντουμνινικά* ‘Κυριακή’ (λατ. dies dominica ‘ημέρα του Κυρίου’), πρβ. το ελλην. *Κυριακή ημέρα*. *Ντουμνιτζάσκου* ‘θείος’. ΣΥΝ. *Ταταμάρε* ‘ο μεγάλος πατέρας, ο Θεός’, *ουρανόου* ‘ουρανός’ (λέγεται σπανιότερα).

[Από το λατ. Domine Deus ‘Κύριε ο Θεός’. Το Dominus Deus ήταν τίτλος στα χρόνια της αυτοκρατορικής Ρώμης. Ο αυτοκράτορας ήταν Κύριος και Θεός. Η λέξη πέρασε στις ρωμανικές διαλέκτους της Βαλκανικής.]

Ντουμπέκε ή ντουμπέκου (το) ‘μεγάλο μαρμάρινο γουδί με το βαρύ σιδερένιο γουδοχέρι (στούμπου)’. Εκεί στούμπιζαν τον καφέ, αφού τον έψηναν για να ροδοκοκκινίσει. *Μάνε βα στουμπισίμου καφέουλου λα Καλιόπε* ‘αύριο θα στουμπίσουμε τον καφέ στο ντουμπέκι της Καλλιόπης’. *Νι άρσιμου κου ντουλάπια του φόκου, νι κάτζούρá μάνλι κου στούμπουλου* ‘καήκαμε με το ντουλάπι του καφέ στη φωτιά, μας έπεσαν τα χέρια με τον βαρύ στούμπο’. Λίγα σπίτια στο χωριό διέθεταν ντουμπέκι και γι’ αυτό οι ενδιαφερόμενοι συμφωνούσαν μια ημερομηνία με τους ιδιοκτήτες και “έκλειναν” τη μέρα που θα

στούμπιζαν τον δικό τους καφέ. Στα δύσκολα χρόνια μαζί με τον ελάχιστο καφέ, αν υπήρχε, έψηναν και στούμπιζαν κριθάρι (όρτζου) ή μόνο κριθάρι. Ο γνήσιος, ο ανόθευτος καφές (μουνάτρου) ήταν μια ξεχωριστή απόλαυση και σε λίγα σπίτια μπορούσε κανείς να τον πει. Το καβούρδισμα και το στούμπισμα του καφέ ήταν μια τελετουργία που ακολουθούσε όλους τους τύπους. Όλη η γειτονιά μύριζε φρέσκο καφέ. Το άρωμα εκείνου του καφέ κρατάει ακόμη αιχμάλωτες τις αισθήσεις των ανθρώπων μιας άλλης εποχής. Το απόγευμα, όταν τελείωνε η κοπιαστική δουλειά για τις ξαναμμένες γυναίκες, μαζί με τους νοικοκυραίους έπιναν τον πρώτο φρέσκο καφέ στο πλακόστρωτο της αυλής. *Μγκέρλι τούτι μπιούρᾶ λα τρούσᾶ ούνου φρέσκου σι μουνάτρου καφέ* 'όλες οι γυναίκες ήπιαν στην αυλή έναν φρέσκο και ανόθευτο καφέ'. Κατέφθαναν και μερικές γειτόνισσες με το πλεκτό ή τη ρόκα παραμάσχαλα. Αντάλλασσαν πολλές και θερμές ευχές. Πάντοτε ο καφές ήταν και είναι ένα είδος ανάγκης, κοινωνικής ανάγκης. Είναι ένα κοινωνικό γεγονός. Ο καφές, νοθευμένος ή ανόθευτος, τόσο στο στάδιο της προετοιμασίας, όσο και κατά την απόλαυση είναι μια μυσταγωγία και μια έκφραση δημοκρατίας. *Κούντου λα βινίτσι σι μπιέμου καφέ;* 'πότε θα έρθετε να πιούμε καφέ;'. Μια ανατολίτικη παράδοση λέει ότι τον καφέ ως ρόφημα τον επινόησε ο Αρχάγγελος Γαβριήλ για να γιατρέψει τον άρρωστο Μωάμεθ. Ελάχιστα ντουμπέκια σώζονται σήμερα πεταμένα σε μια γωνιά της αυλής παλιών σπιτιών, μάρτυρες μιας εποχής. Είναι σταθερά στοιχεία του λαϊκού μας πολιτισμού. *Του ούνᾶ μάρτζινᾶ ακλό ἰάστε αρκάτᾶ σι ντουμπέκια αλί μάε* 'σε μια γωνιά εκεί είναι πεταμένο και το ντουμπέκι της γιαγιάς'. Ο ντουμπεκίσσιος καφές για πολλά χρόνια κρατούσε τη φήμη του και ήταν ασυναγώνιστος. Σε σύγχρονα λεξικά της Κοινής Νεοελληνικής δεν υπάρχει η λέξη ντουμπέκι. Χάθηκαν τα πράγματα, χάθηκαν και οι λέξεις. Στο καφεκοπτείο της γειτονιάς και του χωριού εξασφαλίζει κανείς άκοπα και στη στιγμή τον έτοιμο καφέ (βλ. Προκόβας, 2001, 304 – 309). Βλ. μουνάτρου.

[Από το τουρκ. dibek.]

Ντούνᾶ (η) 'σωρός πραγμάτων'. *Ούνᾶ ντούνᾶ ντι λᾶνᾶ ακάτσᾶ μούλτου λόκου* 'ένας σωρός μαλλιού πιάνει πολύ τόπο'. *Ούνᾶ ντούνᾶ ντι στράνι*

βα χέρου 'ένας σωρός από ρούχα θέλει σιδέρωμα'. Σι αντουνά μούλτᾱ κάλᾱμπᾱλίκε ν κάσᾱ, ούνα ντούνα 'μαζεύτηκαν πολλά περιττά πράγματα στο σπίτι, ένας σωρός'. ΣΥΝ. στίβᾱ, πίπου. Ούνου πίπου ντι κουπρίε 'ένας σωρός κοπριάς', λιζάκιου. Ούνου λιζάκιου ντι στράνι 'ένας σωρός από ρούχα'. Πούτσου, ούνου πούτσου ντι πάλιου 'ένας σωρός από άχυρο'. Κάπίτσου, ούνου κάπίτσου ντι ἰάρμπᾱ 'ένας σωρός από χόρτο'. Στη Δυτ. Μακεδονία (Εράτυρα) ο σωρός λέγεται πίπος.

[Πιθανόν από τον συγκεκριμένο τύπο του Ντούναβο (Δούναβης). Στη Δυτ. Μακεδονία λένε ντούνα και ντούναβο. Είναι τόσο μεγάλος ο σωρός, όσο και ο Δούναβης. Οι έμποροι και οι κираτζήδες γνώριζαν το μέγεθος του ποταμού. Στην Ήπειρο ντούναβος 'πλημμύρα' (Μπόγκας). Ίσως όμως να προέρχεται από τη λέξη ντουνεάου (τουρκ. dounia) 'κόσμος, σύμπαν'. Σι αντουνάρά ὀνά ντουνεάου ντι κάλᾱμπᾱλίκι 'μαζεύτηκαν ένας ντουνιας από περιττά πράγματα (κυρίως έπιπλα)'. Στα νεοελλην. υπάρχει η έκφραση κόσμος πολύς, ντουνιας ή ένας ντουνιας πράγματα. Πρβ. ντάνα.]

Ντουρλάπε (το) 'νεροποντή, ανεμοβρόχι, δρόλαπας'. Σι ουμπλού κάλεα, σουκάκλι ντι ντουρλάκι 'γέμισε ο δρόμος, τα σοκάκια από λασπόνερα'. Ιντράρά του ντουρλάκι, σι αντράρά ζράνα 'μπήκαν τα λασπόνερα, έγιναν μουσκίδι'. Στο Λιβάδι ντουρλάκι λέγονται τα βρόμικα λασπόνερα, ύστερα από το λιώσιμο του χιονιού. Είναι το αποτέλεσμα του δρόλαπα. Ίου τι ντούτσι του ντουρλάκι κου πάπούτσι βέκλι σι αρούπτι; 'πού πας στα λασπόνερα με παπούτσια παλιά και τρύπια;'. Οι άνθρωποι δεν τρομάζουν τόσο από τους όγκους του χιονιού, όσο όταν σκέφτονται τα ντουρλάπια που θα ακολουθήσουν και θα διαρκέσουν αρκετές μέρες. Τσαλαβουτούν στα λασπόνερα και στο βρόμικο χιόνι και είναι τότε που πέφτουν στο χωριό τα κρυολογήματα και οι πυρετοί. Κου ντουρλάκλι κάτζού ν χουάρά τούσε σι χιάβρα 'με τα λασπόνερα έπεσε στο χωριό γρίπη και πυρετός'. Για τα παιδιά είναι η πιο δυσάρεστη περίοδος – δεν μπορούν να παίξουν – και η πιο επικίνδυνη. Τα παιχνίδια του χιονιού, οι χιονάνθρωποι που λιώνουν χάνοντας τα ανθρώπινα χαρακτηριστικά τους, τα βουνά του χιονιού και η παραμυθένια ατμόσφαιρα του χωριού καταλήγουν – και είναι αυτό μια μεγάλη απογοήτευση – σε βρόμικα λασπόνερα. Τρικού ἰάρνα,

σι αλνᾶσί νεάουα, σι ουμπλού χουάρα ντι ντουρλάκι 'πέρασε ο χειμώνας, έλιωσε το χιόνι, γέμισε το χωριό λασπόνερα'.

[Από το αρχ. και λόγ. υδρολαίλαψ (υδρο- + λαίλαψ) > υποκορ. υδρολάπιον > δρολάπι.]

Ντουσμάνου και σουσμάνου (επίθ.) 'ατίθασος, αυταρχικός, παλικάρι, εχθρός'. Ούνου φισόρου, ντουσμάνου 'ένα παιδί γερό, παλικάρι'. Βίνιρά ντουσμάνλι σι κάλκᾶ χουάρα 'ήλθαν οι εχθροί για να πατήσουν, να ληστέψουν το χωριό'. Ντουσμᾶνᾶ μγκεάρε 'ανδρογυναίκα'. Ντουσμᾶνίλε 'έχθρα'. Κάτζούρά του μάρε ντουσμᾶνίλε 'έπεσαν σε μεγάλη έχθρα'. Και στη Δυτ. Μακεδονία λέγεται δουσμάνος και ίσως από εδώ να προέρχεται και το ΕΠ. Δούσμανης (γνωστός στρατηγός). ΣΥΝ. μπᾶρμπάτου, ασλάνου, τζόνε, έχτρου.

[Από το τουρκ. dushman (περσ. dushman) που ίσως είναι η ελληνική λέξη δυσμενής. Στη ΚΒ ο εχθρός λέγεται έχτρου και η έχθρα έχτρά ή πικά. Εχτριψέσκου 'εχθρεύομαι'.]

Ντούφᾶ (η). Συνήθως στον πληθ. ντούφι 'γιορτή των γυναικών'. Φεάτιλι βα σι ντούκᾶ λα Ντούφι 'τα κορίτσια θα πάνε, θα γιορτάσουν τις Ντούφες'. Παλιό και πρωτότυπο έθιμο του χωριού, ιδιαίτερα ενδιαφέρον για τη λαογραφία και την εθνολογία. Δεν υπάρχει στη βιβλιογραφία, όσο το γνωρίζουμε ύστερα από έρευνα, ούτε το έθιμο ούτε το όνομα. Η μόνη συγκεκριμένη αναφορά γίνεται στο δημοτικό τραγούδι Ντούφᾶ που κατέγραψε ο Γερμανός εθνολόγος και βαλκανολόγος Weigand, όταν επισκέφτηκε το Λιβάδι στα 1886. Είναι από τα ελάχιστα που υπάρχουν στα κουτσοβλαχικά:

Ντούφᾶ, λάιε Ντούφᾶ,

πρι λα ποάρτᾶ τρέκου,

εσι σι μι βέτζι.

- Νου μι αλάσᾶ μούμα,

μούμα σι τάμνια νι.

Ντούφα, μαύρη μου, καημένη μου Ντούφα,

μπροστά από την πόρτα σου περνῶ,

έβγα για λίγο να σε δω.

- Δεν μ' αφήνει η μάνα μου,

η μάνα και ο πατέρας μου.

Είναι μια μορφή γυναικοκρατίας και χειραφέτησης των ανύπαντρων κοριτσιών. Ένα ερωτικό παιχνίδι συναισθηματικής εκτόνωσης των κοριτσιών και των αγοριών, μια μορφή μύησης στους δρόμους του έρωτα και της αγάπης. Στα παλαιότερα χρόνια ήταν απόλυτος ο λόγος του πατέρα – αφέντη που καθόριζε το μέλλον των παιδιών του με αυστηρούς κανόνες.

Την ημέρα των Αγίων Θεοδώρων, το Σάββατο πριν από την πρώτη Κυριακή της Αποκριάς, οι κοπέλες αναλαμβάνουν τα ηνία του σπιτιού. Αναδεικνύουν τα προσόντα τους στη νοικοκυροσύνη αλλά και την παραγνωρισμένη ικανότητά τους να αναλαμβάνουν με ωριμότητα όλες τις ευθύνες του σπιτιού και να ασκούν τους αυριανούς καινούριους ρόλους του φύλου τους: της παντρεμένης γυναίκας, της μητέρας και της νοικοκυράς. Την καθορισμένη ημέρα, σύμφωνα με το έθιμο, κλειδαμπαρώνονται σε ένα σπίτι, με την έγκριση των γονιών τους που εκείνη την ημέρα εγκαταλείπουν το σπίτι, και διασκεδάζουν όλη τη νύχτα. Έσανου νι αντουνάμου λα κάσα αλί Λούσω, νάιντε βα βιντέμου ‘φέτος μαζευτήκαμε στο σπίτι της Λούσως, του χρόνου θα δούμε’. Το σπίτι έπρεπε να είναι “καλό και τίμιο”. Κάποιοι γονείς δεν επέτρεπαν στα κορίτσια τους να γιορτάσουν τις Ντούφες. Νου νι ανκάπι ίνιμα σι τι αλάσου σι τι ντούτσι λα Ντούφι ‘δεν το χωράει η καρδιά μου να σ’ αφήσω να πας στις Ντούφες’.

Τα παλικάρια, οι πολιορκητές, έξω από το σπίτι και πίσω από τους υψηλούς μαντρότοιχους της αυλής σοφίζονται τρόπους για να καταλάβουν το κάστρο, να αποσπάσουν μια κουβέντα ή μια ματιά των κοριτσιών. “Και με το συχνοπέρασμα πιάνεται η αγάπη”. Έρωτας από το ντουβάρι του αυλόγυρου, ντι πρι ουμπόρου. Φούντωνε και κάλπαζε η φαντασία των πολιορκητών. “Τι άραγε συμβαίνει εκεί μέσα;” αναρωτιούνταν. Οι κρυμμένοι πόθοι διαλέγονταν στον αέρα, χωρίς ποτέ να συναντιούνται τα πρόσωπα ούτε τα λόγια. Άντρες, αμούστακα παλικάρια, ξεροστάλιαζαν όλη τη νύχτα, έκαναν τρέλες για να παραβιάσουν το άδυτο. “Η αγάπη μόνο μπορεί | σε ανίκητα κάστρα να μπει”.

Μέσα στο σπίτι, στο εφήμερο κράτος των κοριτσιών, καλλιεργείται ένα κλίμα μυστικότητας που ερεθίζει τη φαντασία των πολιορκητών, ωστόσο από τα κλειστά παράθυρα έβγαιναν χωνιά που διαλαλούσαν το γεγονός. *Ντούφες!* Και ακούγονταν σχεδόν σε όλο το χωριό. Αγγέλματα και διαμαρτυρίες μαζί των κοριτσιών έδιναν στα παλικάρια το σύνθημα να πλησιάσουν, ενώ καμώνονταν πως τάχα δεν το επιθυμούσαν. Οι κοπέλες διασκεδάζουν με τα κατώματα των ξαναμμένων παλικαριών. Όλα μέσα στο σπίτι ήταν οργανωμένα στην εντέλεια: τραγούδι, χορός, ανέκδοτα, πειράγματα και όλα τα δρώμενα της ημέρας. Οι νηστίσιμες πίτες στη γάστρα, οι σιμιγδαλένιοι χαλβάδες, τα πιλάφια και οι παχίδες – όλα φτιαγμένα με υλικά που οι κοπέλες έφερναν από τα σπίτια τους – ήταν τα εδέσματα της ημέρας. Το γλέντι καλά κρατούσε όλη τη νύχτα.

Τα ξημερώματα ο θίασος των ξάγρυπνων και χαροκόπων κοριτσιών άνοιγε τη μεγάλη εξώπορτα του σπιτιού και με νικητήρια τραγούδια έπαιρνε η κάθε μια τον δρόμο της επιστροφής στο σπίτι και στα καθημερινά. Αναγκαστική προσγείωση, όμως τα όνειρά τους και οι πόθοι τους θα τους συνόδευαν στα μυστικά τους ταξίδια. *Τριτσεάμου γκίνε, ατσέμου αμίντε τζούα ατσιά* ‘περνούσαμε καλά, θυμούμαστε αυτή τη μέρα’. Οι *Ντούφες* ανήκουν στα λεγόμενα έθιμα της αντιστροφής, της ελεγχόμενης συναισθηματικής εκτόνωσης και της αποσυμπίεσης μιας καταπιεσμένης ομάδας, όπως αυτής των γυναικών αλλά και των αντρών. Το έθιμο λειτουργεί, όπως η βαλβίδα ασφαλείας σε χύτρα ταχύτητας. Αναβίωσε τις τελευταίες δεκαετίες και γιορτάζεται στο χωριό και τις παροικίες των Λιβαδιωτών (Προκόβας, 2001, 140 – 151). *Νι αλνάμου τούτσι λα Φραξία κα ντι λα Ντούφι* ‘συγκεντρωθήκαμε όλοι στο σπίτι της Φραξίας (Ευπραξίας), όπως στις *Ντούφες*’.

[Δεν είναι γνωστή η προέλευσης της λέξης.]

Ντραγάτου (ο) ‘αγροφύλακας, δραγάτης’. Παλαιότερα ήταν κυρίως ο φύλακας των αμπελιών. Σε ένα υψωματάκι, *τσούκᾶ*, έστηνε το παρατηρητήριό του, *ντραᾶσίε*, και επόπτευε σε όλο τον χώρο, τα αμπέλια και τα χωράφια. Παλαιότερα οπλοφορούσε, σοβαρά όμως γεγονότα παραβίασης των ορίων της ιδιοκτησίας δεν σημειώθηκαν

στο χωριό. Υπήρχε ένας σεβασμός προς την ξένη ιδιοκτησία. Σε λίγες περιπτώσεις ήταν μάρτυρας κατηγορίας στα δικαστήρια που γίνονταν στο χωριό ή στην Ελασσόνα για κτηματικές διαφορές και ζημιές. Και ήταν δύσκολος ο ρόλος του και η θέση του μέσα στο χωριό. Σι *ανκᾶτσάρᾶ τ' ούνᾶ μᾶρτζινᾶ ντι λόκου, τ' ούνου ἄρμπουρου* 'μάλωσαν για μια άκρη γης, για ένα δέντρο'. Μεταφορ. *ντραγάτου νου βα τι μπάγκου ν κάπου* 'δεν θα σε βάλω στο κεφάλι μου δραγάτη, δερβέναγα για να με ελέγχεις, να με ορίζεις'. *Ντραγάσιέ* 'δραγασιά, δουλειά του δραγάτη'.

[*Δραγάτης* < μσν. *δραγάτης* < ελνστ. *δραγάτης* (*δραγατεύω*). Ίσως από το *αμπελιδεργάτης*. Μάλλον από το αρχ. *δέρκομαι* 'βλέπω, παρατηρώ' (*δράκων, δορκάς*). Ο Ανδριώτης το θεωρεί "αγνώστου ετύμου" και αναφέρει απόψεις πολλών γλωσσολόγων. ΡΑΡ. από το *δραγάτης*.]

Ντραμπόλιου (ο) 'φασαρία μεγάλη, ανακατωσούρα, νταβαντούρι'. Σι *ανκᾶτσάρᾶ, σι αντράρᾶ ντραμπούλιου, πιργέλιου* 'μάλωσαν και έγιναν άνω κάτω, περίγελο'. Ύστερα από γλέντι και ένα οικογενειακό γεγονός το σπίτι γίνεται άνω κάτω (*ντραμπόλιου*). *Τρικού ούνου ντραμπόλιου μάρε* 'πέρασε μια μεγάλη ανακατωσούρα'. Είναι εντελώς διαλυμένος, χαζός. *Ντραμπουλισέσκου* 'κάνω φασαρία, κάνω άνω κάτω'. *Ασεᾶρᾶ σι ντραμπουλισίρᾶ λα κόρου* 'το βράδυ ξεφάντωσαν στον χορό'. Σι *ντιπούσιρᾶ του κατόε, σι ντραμπουλισίρᾶ* 'κατέβηκαν στο κατώι, έκαναν ερωτικά παιχνίδια'. *Λου ντραμπουλισίρᾶ* 'τον παλάβωσαν'. *Ντραμπουλίτου* 'ανακατωσούρης, διαβολεμένος'. *Παλιουντραμπουλίτε, παλιουβόμπιρε!* 'παλιοδιάβολε, παλιοσατανά!'. *Ντραμπουλίτᾶ μγκεᾶρε* 'πρόστυχη γυναίκα'. ΣΥΝ. *μιντεᾶτζᾶ, μιντιτούρᾶ, γιαγκᾶνε, κᾶρλέσι*. Σι *αντρά μάρε κᾶρλέσι*.

[Είναι άγνωστη η προέλευση της λέξης.]

Ντραστεᾶλά (η) 'νεροτριβή, δριστέλα'. *Φλουκάτα σι βιλέντζα βόρου ντραστεᾶλά* 'η φλοκάτη και η βελέντζα θέλουν νεροτριβή'. Συνήθως κοντά στους νερόμυλους υπήρχαν νεροτριβές και μαντάνια που αξιοποιούσαν το ίδιο νερό. *Ντραστελίλι βόρου μούλτᾶ ἄπᾶ σι κούντου σι τᾶλιά νου λουκρά* 'οι δριστέλες θέλουν πολύ νερό και όταν κοβόταν, δεν δούλευαν'. Τα σκουτιά, τις βελέντζες, τις φλοκάτες και τα άλλα

υφαντά, όταν έβγαιναν από τον αργαλειό, τα έστελναν στις δριστελέες και τα μαντάνια, ώστε με την πτώση του νερού και το στριφογύρισμα μέσα στην τεράστια ξύλινη λεκάνη να δέσουν και να αφρατέψουν. Γίνονταν αγνώριστα, το μαλλί αναδεικνυε όλες τις χάρες του. *Λα μα βέκλιλι άνι χουάρα αβεά νέστι ντραστεάλι σι μάντάνι* ‘τα πιο παλιά χρόνια το χωριό είχε κάποιες δριστελέες και μαντάνια’. ΤΟΠ. *Λα Μάντάνι*. Στο ρέμα πάνω από τις Τρεις Βρύσες υπήρχε μαντάνι. Στα μεταπολεμικά χρόνια έστελναν τα υφαντά τους στις δριστελέες της περιοχής, κάποτε και στο Κεφαλόβρυσο της Ελασσόνας που φημιζόταν. ΣΥΝ. μάντάνε.

[ΝΙΚ. “εν Σέρραις η δεξαμενή λέγεται dristera, άραγε εκ του υδρίστρα;”. Κατά τον ΡΑΡ. από το σλαβ. drustelo. Νεοελλην. δριστελά. ΤΟΠ. *Λα Ντριστελί*.]

Ντρέμπου και **αντρέμπου (ρ)** ‘ρωτώ, ζητώ να μάθω’. *Ντριμπάρǎ λόκλου τούτου τ’ έλου* ‘ρώτησαν να μάθουν για εκείνον όλο τον τόπο’. *Κάνου μάτα νου ντριμπάσι*; ‘τουλάχιστον δεν ρώτησες τη μητέρα σου;’. *Ντριμπά τ’ τούτσι σι τ’ τούτι* ‘ρωτούσε να μάθει για όλους και για όλα’. *Ντριμπάρε* ‘ρώτημα’. *Ντριμπάρια νου ιάστε αρσίνε* ‘το να ρωτάει κανείς δεν είναι ντροπή’. *Κου ντριμπάρια τι ντούτσι μ Πόλε* ‘με το ρώτημα πας στην Πόλη’. Έκφρ. *νου ντρεάμπǎ κούμου μουρί, μπουντουβουλίε μάρε τ’ νόι* ‘μην ρωτάς πώς πέθανε, αναπάντεχη συμφορά για μας’. *Ντρεάμπǎ τα σι αμβέτσι* ‘ρώτα για να μαθαίνεις’. *Νου ιάστε τ’ ντριμπάρε* ‘δεν είναι για ρώτημα’. Είναι αυταπόδειχτο, αναμφισβήτητο. *Ντρεάμπǎ ίτσι βρέι* ‘ρώτα ό,τι θέλεις’. *Μούλι ντρέγκι σι νου φάτσι* ‘πολλά ρωτάς και δεν κάνει’. *Ιέου νου στίου αλά τινε σι ντρέγκι* ‘εγώ δεν ξέρω αλλά εσύ να ρωτάς’.

[Από το λατ. interrogo ‘ρωτώ να μάθω’.]

Ξάλǎ (η) ‘πλάστης, κλώστης’. Το λείο και μακρύ ξύλο, βέργα, με το οποίο άπλωναν τα φύλλα της πίτας. *Πέτουρλι βόρου ξάλǎ τα σι ντισφάκǎ* ‘τα πέτουρα της πίτας, τα φύλλα, θέλουν πλάστη για να ανοίξουν’. Με την ξάλα γύριζαν και το κατσιαμάκι (*μπλάγκǎντάνου*). Σε αυτή έδεναν και το χαλβά για το αποκριατικό έθιμο *χαμ-χάσκα*. Χρησιμοποιείται και σαν όργανο απειλής. *Κασι λεάου ξάλα!* ‘αν πάρω

την ξάλα!'. Στην Ήπειρο λέγεται *βιργί* ή *πιτουριάς*, στη Βέροια *σισάλα*. ΣΥΝ. *πετουράρου*.

[Ίσως από το *ξύλον* ή από το *ξυάλη*, το γνωστό *αζιάλι*.]

Ξεάνι (τα) 'ξένα, ξενιτιά'. *Σι λο όκλιλι σι φουτζί λα ξεάνι* 'πήρε τον ομματιών του και έφυγε στα ξένα'. *Γίνου φισόρλι ντι του ξεάνι* 'έρχονται τα παιδιά από την ξενιτιά'. Ήταν μεγάλο γεγονός για το χωριό τόσο η αναχώρηση, όσο και η επάνοδος από τα ξένα. Τους ξεπροβοδούσαν και τους υποδέχονταν πάνδημα στο Κιόσκι και τον Πολέζο με πολλές συγκινήσεις, με δάκρυα πόνου και χαράς με αγκαλιές. *Πλάμψιμου μούλτου άστάτζά κᾶ φουτζίρά τζόνιλι* 'κλάψαμε πολύ σήμερα, γιατί έφυγαν τα παλικάρια'. Όταν θα έφευγαν, από βραδύς στα σπίτια τους έστρωναν τραπέζι για όλο το σόι και τους φίλους. Οικογενειακός αποχαιρετισμός με πολλές συγκινήσεις και ευχές για γρήγορη επάνοδο. Την επόμενη μέρα στις άκρες του χωριού συνήθιζαν, μέσα στον πόνο του αποχωρισμού, τα δάκρυα και τις αγκαλιές, να μαζεύουν πράσινα φύλλα. *Βα αντουνάμου φράντζι τα σι γινᾶ κουγία* 'θα μαζέψουμε φύλλα για να επιστρέψουν γρήγορα', έλεγαν. Η ευχή τους ήταν τα παιδιά να επιστρέψουν πριν κιτρινίσουν και μαραγκιάσουν τα φύλλα. Πέτρωσαν οι μανάδες στο Κιόσκι και τον Πολέζο για να μπορούν να καρτερούν. Τα χρόνια της ξενιτιάς ήταν πολλά και ατέλειωτα. Δεν είχαν σωμό και τα βάσανά τους. Οι γονείς στο χωριό κάποτε έχαναν την υπομονή τους και τους έγραφαν με τα λίγα κολυβογράμματά τους: *γύρνα πίσω, γιε μου, τζάρνα τι, χίλιου νι, στο χωριό και το σπίτι, κόρακες δεν θα γίνουμε!* Σε μερικές οικογένειες σώζονται επιστολές των ξενιτεμένων από εκείνα τα χρόνια. Η συγκέντρωση και η μελέτη τους θα είχε μεγάλο ενδιαφέρον (βλ. *κάρτε*).

Δημοτικά τραγούδια του τόπου μιλούν για την ξενιτιά – κάποια ακούγονται σαν μοιρολόγια – για τα φαρμάκια της μάνας, για τα βάσανα και τη μοναξιά του ξενιτεμένου που τυραννιέται στα ξένα και μόνη του ευχή είναι "καλή πατρίδα". *Σι ιαρά σι μι άφλου τ' ούνᾶ τζούᾶ ν χουάρά, Λιβάδε* 'ας ήταν να βρισκόμουν για μια μέρα στο χωριό, στο Λιβάδι'. "Ξενιτεμένο μου πουλί και παραπονεμένο | η ξενιτιά σε χαίρεται κι εγώ 'χω τον καημό μου". "Ο χωρισμός είναι κακός και

αντάμα δεν μπορούμε | πάλι καλές αντάμωσες, πάλι ν' ανταμωθούμε".
Λουάι μάρε φαρμάκου, κούντου φουτζί φιτσόρλου 'πήρα μεγάλο φαρμάκι, όταν έφυγε το παιδί'. Ξεάνιλι σούντου γκρεάλι 'η ξενιτιά είναι βαριά'.

Οι Λιβαδιώτες γεύτηκαν νωρίς το πικρό ψωμί της ξενιτιάς. Γύρω στα 1870 περίπου ξενιτεύτηκαν οι πρώτοι στην Αμερική και στα επόμενα χρόνια (1909 – 1912) ακολούθησαν αρκετοί άλλοι. Υπολογίζεται ότι στα χρόνια αυτά μετανάστευσαν και εγκαταστάθηκαν στην Αμερική 300 περίπου νέοι. Συνέτεινε σε αυτό και το Σύνταγμα (Χουριέτ) των Νεότουρκων (1909) που καθιέρωσε την υποχρεωτική στρατιωτική θητεία. Λίγοι από αυτούς ήταν μικροαστοί (επαγγελματίες, τεχνίτες και μικρέμποροι), οι περισσότεροι ήταν αγράμματοι άνεργοι, με τις μικρές εμπειρίες από το ορεινό χωριό τους, με τις τοπικές ενδυμασίες και συνήθειες. Πρώτα εγκαταστάθηκαν στο Μάντσεστερ, όπου δημιουργήθηκε η πρώτη παροικία και πολύ νωρίς, ήδη στα 1903, ιδρύουν σωματείο με τίτλο "Φιλόπτωχος Αδελφότης των εν Αμερική Λιβαδιωτών". Έζησαν κάτω από πολύ δύσκολες συνθήκες, έκαναν τις πιο δύσκολες και ταπεινωτικές δουλειές για ελάχιστα δολάρια, με τον μόχθο τους όμως και το ήθος τους πρόκοψαν ως επαγγελματίες, επιχειρηματίες, επιστήμονες, ως συνεπείς και δημιουργικοί πολίτες. Δεν ξέχασαν τη γενέθλια γη. Κάποιοι από αυτούς αναδείχτηκαν και μεγάλοι ευεργέτες.

Έκτισαν σχολεία, ανακαίνισαν εκκλησίες, ενίσχυσαν άπορα παιδιά με υποτροφίες για να σπουδάσουν, συμπαραστάθηκαν σε φτωχές οικογένειες στα δύσκολα χρόνια του Πολέμου και της Κατοχής. Στους βαλκανικούς απελευθερωτικούς πολέμους του 1912 - 1913 αρκετά παλικάρια επέστρεψαν για να πολεμήσουν ως εθελοντές, ενώ μόλις λίγα χρόνια πριν είχαν φτάσει στην Αμερική. Κάποιοι από αυτούς έμειναν στο Λιβάδι, έκαναν οικογένειες και δεν επέστρεψαν. Προτίμησαν, έλεγαν, να είναι άνθρωποι με το όνομά τους στο χωριό τους παρά μυρμήγκια (*φουρνίτσι*) στις μεγαλουπόλεις της Αμερικής. Ο μακεδονομάχος Αριστοτέλης Πασχάλης που πολέμησε μαζί με τον Τέλλο Άγρα στη λίμνη των Γιαννιτσών πήγε στην Αμερική στα 1908, ύστερα από τη γενική αμνηστία που έδωσαν οι Νεότουρκοι.

Ετοιμάστηκε με ενθουσιασμό να επιστρέψει για να πολεμήσει πάλι για τη Μακεδονία αλλά δεν πρόλαβε. Πέθανε άδοξα από επικίνδυνο φάρμακο που του δόθηκε κατά λάθος. Ανακοινώθηκε τότε από όλα τα μέσα ενημέρωσης να μην χρησιμοποιηθεί το φάρμακο, ήταν όμως αργά.

Κατά τα μεταπολεμικά χρόνια πολλοί Λιβαδιώτες ξενιτεύτηκαν στην Αυστραλία, τον Καναδά και τη Γερμανία. Τρεις τέσσερις οικογένειες μετανάστευσαν στην Αίγυπτο, στην Αλεξάνδρεια και το Κάιρο στα χρόνια των Μπενάκηδων και των Χωρέμηδων. Τότε η ελληνική παροικία της Αιγύπτου γνώρισε μεγάλη ακμή. Είχαν πάει εκεί και Έλληνες βλαχόφωνοι και από άλλα μέρη, κυρίως από την Ήπειρο και τη Δυτική Μακεδονία. Ο Αντώνης Φράγκος ξεκίνησε από το Λιβάδι πάμφτωχος και αγράμματος. Ως αριστερός ψάλτης στην εκκλησία της Παναγίας έψαλε από στήθους (ντι ναφουρά) όσα τροπάρια και απολυτίκια γνώριζε, αφού δεν ήξερε να διαβάζει. Εργατικός και διαμόνιος άνθρωπος πλούτισε με το εμπόριο στην Αίγυπτο. Επέστρεψε στην Αθήνα ως μεγαλοαστός και πήρε αξιώματα και στη βασιλική αυλή. Ο ίδιος και η οικογένειά του διατηρούσαν σχέσεις με το Λιβάδι και νοσταλγούσαν τον γενέθλιο τόπο. Κάποτε πάμπλουτος ανέβηκε στο χωριό και την Κυριακή τράβηξε για το αριστερό ψαλτήρι συγκινημένος. Μετά τη λειτουργία ένας σοφός δημογέροντας – Λευτέρη Μπουτζέτη τον έλεγαν – τον ρώτησε πώς τα κατάφερε και πρόκοψε τόσο πολύ. *Φαντάσου*, του είπε, *τι θα γινόσουν, αν είχες μάθει γράμματα. Δεξιός ψάλτης*, του απάντησε ο ευφυής και ετοιμόλογος κοσμοπολίτης. Φαίνεται ότι υπήρχε κάποια επικοινωνία με την Αίγυπτο. Ο Λιβαδιώτης έμπορος Νικόλαος Βέλλας είχε παραγγείλει εκεί και φέρει στο χωριό μια περίφημη αράπικη φοράδα, με την οποία ταξίδευε ως την Κωνσταντινούπολη και την Προύσα για εμπορεύματα. Ο Θεόδωρος Αποστολίδης από την Αίγυπτο έστειλε στο Λιβάδι, λίγο πριν από τον Πόλεμο, 1000 λίρες Αγγλίας για να αγοράσουν σωλήνες για το καινούριο υδραγωγείο. Αγοράστηκαν και συγκεντρώθηκαν στον Προφήτη Ηλία. Οι Ιταλοί τις πήραν και τις μετέφεραν στην Ελασσόνα. Με αυτές έγινε το υδραγωγείο της Ελασσόνας. Η ξενιτιά στέρησε από το Λιβάδι πολύτιμα εργατικά χέρια νέων ανθρώπων, ο

πληθυσμός συρρικνώθηκε (φουτζιά λούμια) αρκετά με σοβαρές συνέπειες στην οικονομία και την ανάπτυξή του. Η ανεργία, η γενική ανέχεια και οι συνθήκες, πολιτικές και κοινωνικές, είχαν οδηγήσει τους ανθρώπους σε αδιέξοδα. Η έξοδος προς τις ξένες και μακρινές χώρες ήταν μια κάποια λύση, ίσως η μοναδική.

Η εσωτερική μετανάστευση, ιδιαίτερα στη Θεσσαλονίκη, Κατερίνη, Ελασσόνα, Λάρισα ήταν μια διαρκής αιμορραγία. Η τουρκοκρατία, η ληστοκρατία, οι επιδημίες (χολέρα), οι πόλεμοι αποδιοργάνωσαν τον κοινωνικό ιστό. Πολλές οικογένειες μετανάστευσαν εγκαταλείποντας την προγονική τους εστία. Κάποιοι μαζί με τα κοπάδια τους έφτασαν στην Ανατολική Μακεδονία (Σέρρες, Δράμα και Καβάλα). Περισσότερα από 150 οικογενειακά ονόματα δεν υπάρχουν πια στα δημοτολόγια του Δήμου Λιβαδίου (βλ. νούμᾶ). Οι μετανάστες, όλοι οι απόδημοι, θυμούνται και νοσταλγούν τον τόπο τους, *κούντου βα μι ντούκου ν χουάρά*; 'πότε θα πάω στην πατρίδα;'. Είναι περήφανοι για την καταγωγή τους, *χίου ντι Λιβάδε*. Κατάγομαι από το Λιβάδι. Πατρίδα να γενούν τα ξένα δεν μπορούν. Η εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση των Λιβαδιωτών σε διάφορες ιστορικές περιόδους είναι ένα πολύ ενδιαφέρον θέμα για ιστορική και κοινωνιολογική έρευνα και ανάλυση. Θα φωτίσει πολλές πλευρές της ζωής, της ιστορίας και της εξέλιξης της ιστορικής κωμόπολης, του σημερινού Δήμου Λιβαδίου.

Μι ζινιτιψέσκου 'ξενιτεύομαι', *ζινιτιέ* 'ξενιτιά', *ζινιτιψίτου* 'ξενιτεμένος'. Έκφρ. *μι ζινιτιψί, κούντου ιάράμου φισόρου, μακάι ξεάνιλι κου λίγκουρα, αουσαί λα ξεάνι* 'ξενιτεύτηκα, όταν ήμουν παιδί, έφαγα τα ξένα με το κουτάλι, γέρασα στα ξένα'. *Βρεά σι ι τράρνᾶ αλά μουρί λα ξεάνι* 'ήθελε να επιστρέψει αλλά πέθανε στα ξένα'. *Βόι σι μι γκροάπᾶ ν χουάρά* 'θέλω να με θάψουν στην πατρίδα'. *Ανάθιμα ξεάνιλι, νου άμου ούνου φισόρου κου μίνε σι νκλίντᾶ όκλιλι νι* 'ανάθεμα στα ξένα, δεν έχω ένα παιδί μαζί μου να μου κλείσει τα μάτια σαν πεθάνω'.

[Ξένα (τα), λαϊκότρ. από το ξένος (ξένου, ξεάνᾶ). Με τη σημερινή σημασία 'ξενιτιά' είναι μσν. (Ανδριώτης) < αρχ. ξενιτεύομαι, ξενιτεία. Με το ξένος ως πρώτο συνθετικό υπάρχουν στα ΚΒ τα

σύνθετα: ξενουλουκρέτζου 'ξενοδουλεύω', ξενουζμπουράσκου 'παραμιλώ, παραλαλώ', ξενουζμπουρίρε 'παραμιλητό'.]

Ορφανου (επίθ.) 'ορφανός'. Ντι κου νίκου αβεά αρμάσᾶ ορφανου ντι παρίντσι 'από μικρός είχε μείνει ορφανός από γονείς'. Ορφανλι κρισκούρᾶ κου μάια τσι λι αντουναᾶ 'τα ορφανά μεγάλωσαν με τη γιαγιά που τα μάζεψε'. Έκφρ. ορφανου ντι μούμᾶ ἰάστε μα γκρεάου ουρφάνια 'ορφανός από μητέρα είναι η πιο βαριά ορφάνια'. Φου ορφανου, σι αλουμᾶ μούλτου σι τινσί χουάρα 'υπήρξε ορφανός, πάλεψε πολύ και τίμησε τη χώρα'. Σι ανσουράρᾶ φιτσόρλι, φουτζίρᾶ σι αρμάσιμου σίγκουρι κα ορφανι 'παντρεύτηκαν τα παιδιά, έφυγαν και μείναμε μόνοι σαν ορφανοί'. Σι νου άι μίρα αλ ορφανου, ακάρι νου στι, νου κουνουάστι 'να μην έχεις τη μοίρα του ορφανού, όποιος δεν ξέρει, δεν καταλαβαίνει'. Κάσᾶ ορφᾶνᾶ 'σπίτι ορφανό', αρᾶντουρι ορφανι 'χελιδόνια ορφανά'. Ουρφάνε 'ορφάνια'. Κρισκού του ουρφάνε σι του φτόχε 'μεγάλωσε στην ορφάνια και στη φτώχεια'. Ἰέου χίου ντι ουρφάνε σι νου βόι περιφάνε 'εγώ είμαι από ορφάνια και δεν θέλω περηφάνια'. Ουρφᾶνάμε 'πλήθος ορφάνιας', ουρφᾶνεάτζᾶ, ουρφᾶνιψέσκου 'ορφανεύω'. Μουρί σι ουρφᾶνιψί φουμεᾶλια λι σι χουάρα 'πέθανε και ορφάνεψε η οικογένειά του και το χωριό'. Ουρφᾶνιψίρε, ουρφᾶνιψίτου. Απουρφᾶνιψέσκου 'χάνω μητέρα και πατέρα', απουρφᾶνιψίτου, απουρφᾶνιψίρε. ΣΥΝ. γιατίμκου, υπάρχει και το ΕΠ. Γιατίμκος.

[Από το ορφανός, ορφανεύω (ορφάνεψα).]

Όκλιου (ο) 'μάτι'. Ἰάστε μσᾶτᾶ κου μούλτου μᾶρι όκλι 'είναι όμορφη με πολύ μεγάλα μάτια'. Ισᾶ όκλιουλου αλ σουάρε 'βγήκε το μάτι του ήλιου'. Μα γκίνε σι νι ἰάσᾶ όκλιουλου παρά νούμα 'καλύτερα να μου βγει το μάτι παρά το όνομα'. Μεταφορ. μι λο ντι όκλιου 'με μάτιασε'. Το μάτι το φοβούνται πολύ οι άνθρωποι, "σκάζει και βόδι", λένε, κρεᾶπᾶ σι μπόου, και θυμούνται κάποια γεγονότα. Έτσι έσκασε, λένε οι γεροντότεροι, η όμορφη αράπικη φοράδα του Βέλλα, που την είχε παραγγείλει στην Αλεξάνδρεια. Το εμπόριο ποτέ δεν είχε σύνορα και κάποιοι Λιβαδιώτες είχαν βρεθεί ως εκεί, όπου μεγάλοι έμποροι ήταν βλαχόφωνοι. Με αυτή τη φοράδα ο Βέλλας ταξίδευε ως τη Σμύρνη και την Προύσα και έφερνε στο χωριό εμπορεύματα της Ανατολής,

ύστερα από παραγγελία. Όλη την καμάρωναν και τη ζήλευαν. Τη μάτιασαν και έσκασε στο κέντρο της πλατείας. Φέρνουν και άλλα παραδείγματα που θυμούνται από τους παππούδες για να αποδείξουν τη δύναμη του ματιάσματος. Δεν είναι δεισιδαιμονία, λένε, αφού το αποδέχεται και η εκκλησία και έχει ευχές εναντίον της βασκανίας.

Με χαϊμαλιά και άλλα ξόρκια ξεματιάζαν τα παιδιά ήδη από τη νηπιακή τους ηλικία, ακόμη και τα ζώα. Υπήρχαν και κάποιες γυναίκες που άφησαν όνομα ως “ξεματιάστρες”. Η κάθε μία με το δικό της “πατερημό”. Θυμούνται όλοι καλοκάγαθες, χαρούμενες και σεβαστές γιαγιάδες. Ξεματιάζαν και με αναμμένα κάρβουνα που τα έρριχναν σε ένα ποτήρι νερό. Το σταύρωναν και έλεγαν μαγικά και ακαταλαβίστικα λόγια. Ακολουθούσε το φτύσιμο στο πρόσωπο του αρρώστου τρεις φορές – το φτύσιμο πήγαινε και ερχόταν και σε άλλες περιπτώσεις, “φτου, να μη βασκαθείς!” – γιατί πίστευαν και πιστεύουν ότι είναι μαγική δύναμη αποτροπής του κακού. *Λάργκου ντι όκλιου αλίξουρου* ‘μακριά από το αχόρταγο, το πολύ κακό μάτι’. Το χάρισμά τους αυτό οι ξεματιάστρες το άφηναν σαν κληρονομιά στις κόρες τους. Ο κώδικάς τους παρέμεινε – παραμένει ακόμη – εφτασφράγιστο μυστικό.

Οι προλήψεις και οι δεισιδαιμονίες ήταν πολλές στο χωριό, όπως και σε άλλα μέρη της Ελλάδας, και ακολουθούσαν τον άνθρωπο από τη γέννηση ως τον θάνατό του. Το ίδιο συμβαίνει και σε όλες τις χώρες γύρω από τη Μεσόγειο. Και σήμερα ξεματιάζουν στο χωριό και υπάρχουν γνωστές ξεματιάστρες που ξεματιάζουν με αλάτι και λάδι. Τελευταία ακούσαμε ότι το κάνουν και εξ αποστάσεως, από το τηλέφωνο. Χασμουριούνται πολύ, σηκώνεται, λένε, η τρίχα των χεριών τους. Δεν αποκαλύπτουν το μυστικό τους ως το θάνατό τους, γιατί ξέρουν ότι θα χάσουν αυτό το χάρισμα και δεν θα πιάνει το ξεματίασμα. Κάποιες εμπιστεύονται το μυστικό στις κόρες τους, όταν γεράσουν και δεν μπορούν πια. Έτσι εξασφαλίζεται η συνέχεια. *Κούντου γαράμου νιπουτούτσι - νι αβεά λουάτᾶ ντι όκλιου - βινεά μάια Σιούδω σι νι ντισκάντᾶ* ‘όταν αρρωσταίναμε – μας είχαν ματιάσει – ερχόταν η γιαγιά Σιούδω να μας ξεματιάσει’. Ξόρκια γίνονταν και για άλλες περιπτώσεις, εκτός από το ξεματίασμα. Για να θεραπεύσουν ή

να αποτρέψουν αρρώστιες στους ανθρώπους και τα κοπάδια, για να προκαλέσουν έρωτα ή μίσος, για τη σοδειά και τη βροχή. Παμπάλαια παγανιστικά ξόρκια. Ακόμη και στα παιδικά παιχνίδια για να χάσει η αντίπαλη ομάδα. “Ήλθε μια γριά από το Βόλο | έφερε το χάσει, χάσει | Παναγίτσα μου να χάσει!”. Το έλεγαν τα παιδιά ψιθυριστά μέσα τους με τρόπο μαγικό και μυστηριώδη. Έκφρ. *λου ασπᾶρέ όκλιουλου* ‘τον τρόμαξε το μάτι’. *Νου λι ουμπλού όκλιουλου* ‘δεν μου γέμισε το μάτι’. *Σι άι όκλι ντισκλίσι* ή *ντισφάπι* ‘να έχεις μάτια ορθάνοιχτα’. *Λου μπᾶγκᾶ του όκλιου* ‘τον έβαλε στο μάτι’. *Λι σκουάσιρᾶ όκλιλι* ‘το έβγαλαν τα μάτια, το παράκαναν’. *Κᾶτζού μούλτου λα όκλιλι αμέι σι αλ τουτουλόρου* ‘ξέπεσε πολύ στα μάτια μου και στα μάτια όλων’. Έχασε την υπόληψή του. *Ντιουκλιάτου* ‘ματιασμένος’, *ντιουκλιάρε* ‘μάτιασμα’. ΑΝΤ. *ντισκᾶντου* ‘ξεματιάζω’, *ντισκᾶντᾶρε*, *ντισκᾶντάτου*. *Ντισλέγκου* ‘λύνω τα μάγια’.

[Από το λατ. *oculus*, -i ‘μάτι’. Στα ΚΒ *στράόκλιου* ‘αλλήθωρος’ (*extra oculus*).]

Όλμου (ο) ‘καραγάτσι, φτελιά’. *Μτσᾶνι μόνο όλμι αρμάσιρᾶ ν χουᾶρᾶ, κᾶ λι πᾶστρί ούνᾶ νιπουτεᾶρε* ‘λίγα μόνον караγάτσια έμειναν στην περιοχή του χωριού, γιατί τα ξεπάστρεψε μια αρρώστια’. Τα κατέστρεψε μια πρωτόγνωρη αρρώστια εδώ και είκοσι περίπου χρόνια. *Σι ουσκᾶρᾶ όλμουρλι τούτι* ‘στέγνωσαν όλα τα караγάτσια’. Τα ελάχιστα που έμειναν βρίσκονται κοντά στο μοναστήρι της Αγίας Τριάδας. *Κούτσουρλου ίου ντινικά κάρνεα χᾶσάπλου ἰάστε ντι όλμου* ‘το κούτσουρο όπου κομματιάζει το κρέας ο χασάπης είναι από караγάτσι’. Δεν στόμωναν οι χαντζᾶρες και τα μαχαίρια του και δεν έβγαιναν ρινίσματα ξύλου. ΤΟΠ. *Λα Όλμου*, στα σύνορα Λιβαδίου – Δολίχης. ΣΥΝ. *κᾶρᾶγάτσιου*.

[Από το λατ. *ulmus* ‘φτελιά’ που πέρασε στις νεολατινικές γλώσσες.]

Όμου (ο) ‘άνθρωπος’. *Όμου ἰαρά τρικούτου ντι άνι* ‘ο άνθρωπος ήταν περασμένης ηλικίας’. *Όμου σι νου ντα βάσε αλ βᾶρᾶ, μόνο αλ νιαυτό* ‘ο άνθρωπος να μην δίνει βάση σε κανέναν, μόνο στον εαυτό του’. *Κατά όλμου σι παταρεᾶουα* ‘η αντιμετώπιση είναι ανάλογη με τον άνθρωπο και τη συμπεριφορά του’. *Όμου τούτι λι ποᾶτι, μοᾶρτια*

μόνο νου πουάτι σι αποφούγκᾶ ‘ο άνθρωπος όλα τα μπορεί, μόνο τον θάνατο δεν μπορεί να αποφύγει’. Ούνου μπουόνου όμου νου βα σι κεάρντᾶ ‘ένας καλός άνθρωπος δεν θα χαθεί’. Όμου κου μπουνεάτσᾶ ντα σουντουσουάράᾶ ‘ο άνθρωπος με καλοσύνη δίνει, κάνει κρυφά φιλανθρωπίες’. Έκφρ. μπάνα αλ όμου ντι χρισᾶχι αλά κου φᾶρᾶ αρσίνε ‘ζωή χαρισάμενη, πλούσια αλλά χωρίς ντροπή’. Όμου τ’ ασκουκεᾶρε ‘άνθρωπος για φτύσιμο, ανυπόληπτος’. Νισιάνι ντι όμου ‘σπουδαίος άνθρωπος’. Σκλάμπλου όμου νου ᾶρε κόρνου ‘ο κακός άνθρωπος δεν έχει κέρατο’. Υποκρίνεται και εξαπατάει. Κούτσι ράμινι, αχάντι μίντσι ‘όσοι άνθρωποι, τόσα μυαλά, γνώμες’. Όμου κου μίντε ανκούπᾶρᾶ, νου βίντι ‘ο μυαλωμένος άνθρωπος αγοράζει, δεν πουλάει’. Τσι αστιπιάτσι ντι του ούνου αχτᾶρε παλιουόμου; ‘τι περιμένετε από έναν τέτοιο παλιάνθρωπο;’. Ιάστε ντίσου ντι όμου ‘είναι μισός άνθρωπος’. Έχει προβλήματα υγείας. Σι αντράᾶ ᾶλτου όμου ‘έγινε ᾶλλος άνθρωπος, ᾶλλαξε συμπεριφορά’. Όμου ιάστε λέμνου, σκιζᾶρε ‘ο άνθρωπος είναι ξύλο απελέκητο, ακοινώνητος, κουτός’. Όμου βα σι λου λεᾶι κου μπουόνλου ‘τον άνθρωπο πρέπει να τον παίρνεις με το καλό’. ΣΥΝ. ίνσι (πληθ.) ‘άτομα, άνθρωποι’. Ντόι, τρέι ίνσι ‘δυο, τρία άτομα, άνθρωποι’. Νᾶσκᾶντσι ίνσι νου στίου τσι αντᾶρᾶ ‘μερικά άτομα δεν ξέρουν τι κάνουν’. Λούμε ‘άνθρωποι’, παλιουόμου ‘παλιάνθρωπος’.

[Από το λατ. homo. Ιταλ. uomo, γαλλ. homme, ρουμ. om.]

Όου (το) ‘αυγό’. Κούτι ρᾶου ουᾶρᾶ γκαᾶλίνλι λα κουιμπάρου; ‘πόσα αυγά γένησαν στη φωλιά οι κότες;’. Τζόι Μᾶρε μούμα βαψιά ρᾶουλι ‘τη Μεγάλη Πέμπτη η μητέρα έβαφε τα αυγά’. Ζωγράφιζε επάνω τους διάφορες παραστάσεις, έγραφε πασχαλινές ευχές και τα έκανε “περδίκες”. Παλαιότερα τα αυγά ήταν είδος συναλλάγματος των φτωχών οικογενειών για να αγοράσουν κάτι από τον μπακάλη και τον μανάβη. Κου ούνου όου, με ένα ή δυο αυγά που οι νοικοκυρές τύλιγαν στην πετσέτα ή στην ποδιά (πιστιμάλιου) – δεν ήθελαν να εκτεθούν στα μάτια του κόσμου – αγόραζαν τα απαραίτητα μικροπράγματα (βελόνες, ζάβες, μασουράκια και κλωστές). Νου βόι μούλι, κου ούνου όου μι σάτουρου ‘δεν θέλω πολλά, είμαι ολιγαρκής, με ένα αυγό χορταίνω’. Έκφρ. νι αντράσι όουλου τσι αρόσλου ‘μου έκανες το κόκκινο αυγό’. Έχεις απαιτήσεις παράλογες, χωρίς να προσφέρεις

τίποτε σπουδαίο. Γκαλίνα κάντᾶ, κούντου φάτσι όουλου ‘η κότα
κακαρίζει, όταν κάνει το αυγό’. Διατυμπανίζει την επιτυχία της. Σᾶτζι
πρι ράουλι, τσι βρέι σι τι μιντέστι; ‘κάθησε στα αυγά σου, τι θέλεις και
ανακατεύεσαι;’ Κάλκᾶ κα πρι ράου ‘πατάει σαν σε αυγά, πολύ
προσεκτικά’. Γκαλίνα κλουσᾶ ράουλι σι σκουάσι πούλι ‘η κότα
κλώσησε τα αυγά και έβγαλε πουλιά’. Νίκα νου ισᾶ ντι του όου σι
σκουάσι πεάνι ‘ακόμα δεν βγήκε από το αυγό και έβγαλε φτερά’.
Λέγεται για νέο που δείχνει συμπεριφορά αταίριαστη με την ηλικία
του. Παγάλια παγάλια, κᾶ βα φράντζι ράουλι ‘σιγά, σιγά, γιατί θα
σπάσεις τα αυγά’. Μεάρι αρόσι κα ράουλι ντι του Πάστι ‘κόκκινα
μάγουλα σαν τα πασχαλινά αυγά’.

Το αυγό σε όλους τους πολιτισμούς είναι σύμβολο γονιμότητας.
Σήμερα σπανίζουν και οι κότες στο χωριό και τα αυγά πτηνοτροφείου
φτάνουν εύκολα από τις πόλεις. Παλαιότερα δεν νοούνταν νοικοκυριό
που να μην διατηρεί πουλερικά. Το αυγό ήταν βασικό είδος της
οικιακής οικονομίας και της διατροφής της οικογένειας. Έλυνε τα
χέρια της νοικοκυράς, ιδιαίτερα όταν δυσκόλευαν οι καταστάσεις. Σι
αντράμου σφουγκάτᾶ αλ Αγίου-Γιόργι σι τριτσέμου πρᾶντζουλου ‘να
κάνουμε στο τηγάνι πίτα του Άι-Γιώργη, για να περάσουμε το
μεσημέρι’. Παρασκευαζόταν με αυγά, φρέσκα κρεμμυδάκια της
άνοιξης (του Αγίου Γεωργίου), δυόσμο και μαϊντανό. Οι αυγοκεφτέδες
με χορταρικά της αυλής και με μπόλικο ζουμί (φᾶρινᾶρσᾶ) ήταν
εύγεστοι και χόρταιναν την οικογένεια. Οι αυγόφετες ήταν αγαπημένο
έδεσμα των παιδιών. Οι μανάδες με το αυγό σοφίζονταν πολλούς
τρόπους στη μαγειρική. Όταν κάποτε έπεφτε “η επιδημική πανώλης”
των πτηνών, οι αυλές, οι δρόμοι μεταβάλλονταν σε ένα απέραντο
υπαίθριο νεκροταφείο πουλιών. Νεκρά πουλιά παντού. Δεν ήξεραν
τότε για την επικίνδυνη γρίπη των πτηνών. Ήταν μια επιδημία που
περνούσε αφήνοντας πολλά θύματα από τους φτερωτούς συντρόφους
των παιδιών. Νέκρωναν τα κοτέτσια. Σιωπούσαν οι αυλές, οι δρόμοι
και οι αλάνες. Δεν ακουγόταν σε όλο το χωριό το λάλημα του
πετεινού, του αγγελιοφόρου της αυγής, τα κακαρίσματα της κότας.
Δεν έβλεπε κανείς τις συντροφιάς των πουλερικών να περιδιαβαίνουν
τους δρόμους, τις αλάνες και τα σοκάκια. Βαρύ θανατικό, πόνος

ψυχής για τους νοικοκυραίους. Οι άνθρωποι όμως του χωριού, εξοικειωμένοι με τον θάνατο και τη συμφορά, τα αντιμετώπιζαν ψύχραιμα σαν ένα φυσικό φαινόμενο και άρχιζαν πάλι από την αρχή. *Κιρντούμου γκάλινλι τούτι, νου αβέμου ούνου όου τ' φιτσόρλι, ούνου όου σι αρτισίμου σούπα* 'χάσαμε όλες τις κότες, δεν έχουμε ένα αυγό για τα παιδιά, ένα αυγό για να αυγοκόψουμε τη σούπα'. Ήταν μια στέρηση που την ένιωθαν. Με τα πουλερικά είχαν το κρέας για μια επίσημη ώρα ή για μια αρρώστια. Στο αυγό απέδιδαν παλαιότερα και θεραπευτικές ιδιότητες για τους πόνους στη μέση, για την περίοδο των γυναικών και για άλλες παθήσεις. Το τσόφλι του αυγού κάποιες γιαγιάδες το έβαζαν ολόκληρο στις κορυφές της πασχαλιάς και των άλλων λουλουδιών. Πίστευαν ότι είναι αποτρεπτικό της βασκανίας, του ματιού. Οι παγκανόμοιρες και τα παγανά του δωδεκαήμερου (καλικάντζαροι) απειλούσαν ότι μπορούν να βάλουν τον άνθρωπο στο τσόφλι του αυγού. Το τσούγκρισμα των πασχαλινών αυγών, ύστερα από την Ανάσταση, συμβολίζει τον θρίαμβο και την αρχή μιας νέας ζωής. Τα κλωσοπουλάκια που μόλις βγήκαν από το αυγό κατακλύζουν την πασχαλινή αγορά. Έγιναν και σοκολατένια. Σε όλο τον κόσμο υπάρχουν πολλοί και διάφοροι συμβολισμοί του αυγού, μύθοι και προλήψεις. *Ουάρε 'ωοτοκία'. Γκάλινα ατσιά ου αβέμου τ' ουάρε* 'αυτή την κότα την έχουμε για να γεννάει αυγά', *ουάτᾱ γκάλινᾱ*.

[Από το λατ. *ovum* με αποβολή του *v* μεταξύ φωνηέντων. Πρβ. το αρχ. *ωόν*.]

Όσου (ο) 'κόκαλο, κουκούτσι'. *Οάσι ντι προύνι, ντι πράβντᾱ, ντι μόρτου* 'κόκαλα από δαμάσκηνα, από ζώο, από νεκρό'. *Μι ντόρου οάσιλι, βα μι αρίκᾱ μπάντε* 'μου πονούν τα κόκαλα, θα αρρωστήσω'. *Βα σι φράγκου οάσιλι* 'θα σου σπάσω τα κόκαλα' (απειλή). *Αράσου όσλου σι λου αντράι λάμπικου* 'έξυσα το κόκαλο και το έκανα λαμπίκο'. Έκφρ. *νι μπᾱγκᾱσι κᾱτσούτλου του όσου* 'μου έβαλες το μαχαίρι στο κόκαλο, με πίεσες υπερβολικά'. *Λίμπα οάσι νου άρε σι οάσι φράντζι* 'η γλώσσα κόκαλα δεν έχει και κόκαλα τσακίζει'. *Μι ουντάι πάνᾱ του όσου* 'βράχηκα ως το κόκαλο'. *Μούλτου σκλάμπου, τούτου οάσι* 'πολύ αδύνατος, όλο κόκαλα'. *Οάσι άρε καφέουλου;* 'κόκαλα έχει ο καφές και αργεί τόσο να γίνει;'. *Βα σι τρουντουεᾱσκᾱ οάσιλι αλόρου πᾱρίντσι*

κου ατσεάλι τσι φάτσι 'θα ταρακουνηθούν τα κόκαλα των γονιών με αυτά που κάνεις'. Ντουμλεάρτᾶ ράσιλι αλί μούμα νι 'Θεός σχωρέσει τα κόκαλα της μάνας μου'. Σι ντεάντι κᾶτσούτλου ντι όσου 'χτύπησε το μαχαίρι στο κόκαλο'. Αρμάσι κεάλια κου ράσι 'έμεινε το δέρμα με το κόκαλο, αδυνάτισε υπερβολικά'. Λι άμου κᾶκάτᾶ όσλου 'τον εκδικήθηκα'. Νι μᾶκᾶ ράσιλι 'μας έφαγε τα κόκαλα'. Μας κατέστρεψε ολοκληρωτικά.

[Από το λατ. os, ossis που πέρασε στις νεολατινικές γλώσσες.]

Ουάε (η) ' πρόβατο'. Ντικουσεάρᾶ βα μι ντούκου λα όι 'προς το βράδυ θα πάω στα πρόβατα'. Όιλι σούντου λα ντᾶβᾶρε ί λα μάσου 'τα πρόβατα είναι στο μαντρί ή στον καλοκαιρινό τόπο σταυλισμού'. Βα τουντέμου όιλι τα σι νι αλινᾶμου πριμουβεᾶρα ν τζεᾶνᾶ 'θα κουρέψουμε τα πρόβατα για να ανεβούμε την άνοιξη στο βουνό'. Χασάπλου τᾶλιέ ούνᾶ παλιουουάε γκράσᾶ 'ο χασάπης έσφαξε ένα γέρικο παχύ πρόβατο'. Μᾶρτζεᾶστι ουάια. Όταν η προβατίνα δεν γεννάει ή δεν γεννάει σωστά, βγάζει ακαθαρσίες. Ουάια βρεᾶ τουντεᾶρε, τίνε ου μπιλίσι 'η προβατίνα ήθελε κούρεμα, εσύ την έγδαρες'. Η προβατοτροφία στο Λιβᾶδι ήταν επάγγελμα μεγάλου μέρους των κατοίκων. Και σήμερα λογαριάζουν ότι υπάρχουν 45.000 περίπου πρόβατα και λίγα γίδια. Μεταφορ. ουάε τι φάτσι; βα τι μᾶκᾶ λούπλου 'φέρεσαι, αντιδράς σαν πρόβατο; θα σε φάει ο λύκος'. Ιᾶστε κα ουάε 'είναι σαν πρόβατο, ήσυχος, πράος'. Όμου ντι λα όι 'άνθρωπος από τα πρόβατα, απροσάρμοστος, με χοντρούς τρόπους'. Κάθι ουάε ιᾶστε ασπιντζουράτᾶ ντι του τσιγγέλια λι 'κάθε προβατίνα είναι κρεμασμένη από το τσιγγέλι της'. Ο κάθε άνθρωπος με την τύχη του. Ο καθένας κτίζει την προσωπικότητά του και είναι υπεύθυνος. Κούτι πέρι ᾶρε ουάια αχᾶντι νιπουτέρι 'όσες τρίχες, μαλλιά έχει η προβατίνα, τόσες και οι αρρώστιες'.

[ΝΙΚ. και ΡΑΡ. από το λατ. onis, is ' πρόβατο'. Πρβ. το αρχ. όις, συνηρημένος τύπος οις, οίός ' πρόβατο', όιος ' πρόβειος'. Η λέξη υπάρχει στην ελληνική γραμματεία από τον Όμηρο ως τον Θεόκριτο. Η λέξη πρόβατον υπάρχει στον Όμηρο (μόνο στον πληθ. πρόβατα) και σημαίνει κάτι που κινείται (προ-βαίνω). Το γίδι και το πρόβατο λέγονται μήλον, στον πληθ. μήλα 'κοπάδι', δωρ. μάλον.

“Ενθα δε πολλά μήλ’ οιές τε και αίγες” (Οδύσ. Κ, 483). Είναι δάνειο της λατινικής από την ελληνική που φαίνεται πιθανότερο ή και οι δυο λέξεις έχουν κοινή καταγωγή από την Ινδοευρωπαϊκή;]

Ουάρα (η) ‘ώρα, ρολόγι’. *Τσι ουάρα ιάστε;* ‘τι ώρα είναι;’. *Κούμου τρεάτσι ουάρα νου ου κουνόστι* ‘πώς περνάει η ώρα δεν το καταλαβαίνεις’. *Βίνι μβισκούτου κου μπούνιλι σι κου ουάρα του φιλίκε* ‘ήλθε ντυμένος με τα καλά του και με το ρολόγι στο θηλύκι του γιλέκου’. *Νου βα τι βιντέμου βάρᾱ ουάρα, αγκίρα ὀκλιλι* ‘δεν θα σε δούμε καμιά φορά, άσπρισαν τα μάτια μας’. *Βρούι τσίντζι ὀρι σι γίνου κου τσάρλι* ‘θέλησα πέντε ώρες να έλθω με τα πόδια’. *Ντάτᾱ ουάρα* ‘καθορισμένη ώρα’. Η ώρα που βγάζουν τα πρόβατα στο σκάρο για νυχτερινή βοσκή. Την ώρα οι κτηνοτρόφοι και οι γεωργοί την καθόριζαν από τη θέση του ήλιου την ημέρα και των αστεριών τη νύχτα. Τη σήμαινε η πρωινή καμπάνα του Ὁρθρου και εκείνη του Εσπερινού. Έτσι οργάνωναν όλες τις εργασίες τους. Δεν είχαν παλαιότερα ρολόγια, τη μεγάλη αυτή ανακάλυψη που έκανε τον χρόνο ατομική υπόθεση. Σε παλαιότερες εποχές η εκκλησία με τις επτά ακολουθίες, τις “Ωρες”, έπαιζε το ρόλο του χρονοκράτορα. Η διευθέτηση του χρόνου ήταν προνόμιό της. *Ουάρα μπούνα* ‘η ώρα η καλή, καλό ταξίδι’. *Νου βίνι ουάρα* ‘δεν ήλθε η ώρα να πει ή να κάνει κανείς κάτι’. Δεν είναι η κατάλληλη ώρα (*ουάρα*) για καυγάδες.

Έχει όλες τις σημασίες του νεοελλ. *ώρα*. Έκφρ. *ιάστε κου ουάρα* ‘είναι με την ώρα, ασταθής, ευμετάβλητος’. *Νου λου βίνι ουάρα* ‘δεν του ήλθε η ώρα να πεθάνει’. *Κούτι αντούτσι ουάρα νου λι αντούτσι άνλου* ‘όσα φέρνει η ώρα δεν τα φέρνει ο χρόνος’. *Ακάρι στι κούμου ου αντούτσι ουάρα* ‘ποιος ξέρει πώς το φέρνει η ώρα, η τύχη’. *Ιάστε κου ουάρα ακάσᾱ* ‘είναι με την ώρα στο σπίτι. Είναι τακτικός, συνεπής’. *Ὀρι ὀρι ν γίνι σι πλάνγκου σι νου βόι σι βέντου βάρᾱ* ‘ώρες, ώρες μου έρχεται να κλάψω και δεν θέλω να δω κανέναν’. *Φουτζί κου ουάρα λι* ‘έφυγε, πέθανε με την ώρα της’. *Νᾱσκάντι ὀρι* ‘μερικές φορές’. *Βάρᾱ ουάρα* ‘καμιά φορά’. *Άλτᾱ ουάρα* ‘άλλη φορά’. *Ακάρι ουάρα;* ‘ποια ώρα;’. *Ακάρι ουάρα σι ντι τσε σι τι χᾱρνιέστι;* ‘ποια ώρα και από τι να φυλάγεσαι;’.

[Από το λατ. *hora*, μάλλον κατευθείαν από το ελλην. *ώρα*.]

Ουάσπε (ο) ‘επισκέπτης, φιλοξενούμενος, μουσαφίρης’. *Αβέμου ουάσπιτσι σι νου πότου σι γίνου* ‘έχουμε επισκέπτες, μουσαφίρηδες και δεν μπορώ να έλθω’. *Κούμου σι βεάντι αέστᾶ βεάρᾶ βα γινᾶ μούλτσι ουάσπιτσι, γκαγκάνι* ‘όπως φαίνεται αυτό το καλοκαίρι θα έλθουν πολλοί επισκέπτες, παραθεριστές’. *Μᾶνε αβέμου νούμα, αβέμου πούλμπιρε κᾶ αστιπτᾶμου ουάσπιτσι* ‘αύριο έχουμε την ονομαστική γιορτή, έχουμε γενική καθαριότητα, γιατί περιμένουμε φίλους, επισκέπτες’. *Ακᾶτσᾶι ούνου ουάσπε νόου* ‘έπιασα έναν καινούριο φίλο’. *Ουάσπιτλου νου βα μάντζᾶ, βα γκούρᾶ* ‘ο φίλος δεν θέλει φαί, θέλει καλό λόγο, γλυκιά γλώσσα’. Η φιλοξενία είναι πατροπαράδοτη αρετή και ο ξένος πρόσωπο σεβαστό και άξιο κάθε φροντίδας και περιποίησης. Και τα πιο φτωχά νοικοκυριά έκαναν ό,τι μπορούσαν για να μην εκτεθούν στους ξένους. *Σι νου νι αρουσούνᾶμου* ‘να μην ντροπιαστούμε’. Ανάμεσά τους δημιουργούνταν και γεροί φιλικό δεσμοί. *Νου αργκᾶσᾶσκου ούνου βέκλιου ουάσπε* ‘δεν ξεχνώ έναν παλιό φίλο’. *Αέστᾶ βεάρᾶ μι κουρμάι ντι ουάσπιτσι σι ντι φουρτάτσι* ‘αυτό το καλοκαίρι κατακουράστηκα με μουσαφίρηδες και φίλους’. Τα καλοκαίρια γέμιζαν τα σπίτια από φίλους και συγγενείς, όπως συμβαίνει και σήμερα. *Σι ουμπλού κάσα ντι ουάσπιτσι* ‘γέμισε το σπίτι από μουσαφίρηδες’. *Ουσπέτου* ‘φιλοξενία, φιλική διασκέδαση’. *Αστᾶσεᾶρᾶ αβέμου ουσπέτου* ‘απόψε το βράδυ έχουμε βεγγέρα, διασκέδαση’. *Ουσπιτοᾶνε* ‘φιλενάδα’ (βλ. *φιλιψέσκου*).

[Από το λατ. *hospes*, *-itis* ‘ξένος’. Έχει περάσει σε όλες τις νεολατινικές γλώσσες. *Hotel* ‘ξενοδοχείο’.]

Ούε (η) ‘παρυφή, άκρη μιας επιφάνειας, ούγια του υφάσματος’. *Βιτζούσι γκίνε ούια;* ‘είδες καλά την ούγια του υφάσματος;’. *Νου πότου σι μι αρίντᾶ μίνε, κᾶ ντάιμα βέντου ούια* ‘δεν μπορούν να με γελάσουν εμένα, γιατί πάντοτε βλέπω την ούγια’. Η φίρμα του εργοστασίου που αναγράφεται εκεί είναι μια εγγύηση για την ποιότητα του υφάσματος. Ενδιαφέρονταν οι παλαιότεροι για την ποιότητα, γιατί τα ρούχα τους τα φορούσαν σχεδόν μια ζωή. Έλεγαν *κούτου ντάι, αχᾶντου λεᾶι* ‘όσο δίνεις, τόσο παίρνεις’. Η ποιότητα κοστίζει αλλά έχει τα λεφτά της, *λι ᾶρε πᾶράτζλι*. ΣΥΝ. *μάρτζινᾶ* ‘άκρη, γωνία’.

[*Ούγια* < μσν. *ούια* < *ώα* 'ούγια, άκρη', δέρμα προβάτου', τουρκ. *oya*, δάνειο από την ελληνική.]

Ούμπλου (ρ) 'γεμίζω'. *Ουμπλού γκιούμια κου άπᾶ ντι μ παζάρε* 'γέμισε το γκιούμι με νερό από τη βρύση στο παζάρι'. *Αμπουτσιίτε τι ουμπλούσι ντι λάσκι, ντι μάντζᾶ* 'βρομερέ, γέμισες από λάσπες, από φαγητό'. *Γέμισε (σι ουμπλού) η πλατεία, η εκκλησία, το Κιόσκι, η βρύση από κόσμο. Λα Κατουχίε νι ουμπλούμου ντι μπιντούκλι* 'στην Κατοχή γεμίσαμε ψείρες'. *Μεταφορ. ουμπλού λόκλου* 'γέμισε τον τόπο'. Δεν κράτησε το μυστικό και το διαλάλησε παντού. *Τι ουμπλούσι;* 'γέμισες, κατάλαβες;'. *Νου σι ούμπλᾶ όκλιουλου αλ όμου* 'δεν χορταίνει το μάτι του ανθρώπου, είναι αχόρταγος'. *Νου μι ουμπλού όκλιουλου* 'δεν μου γέμισε το μάτι'. *Ακάρι προυάτι σι ούμπλα κάπλου αλέι;* 'ποιος μπορεί να της γεμίσει το κεφάλι, να τη συνετίσει;'. *Νίκλου σι ουμπλού* 'το μικρό έκανε κακά, χέστηκε'. *Ουμπλεᾶρε και ουμπλίρε* 'γέμισμα'. ΣΥΝ. *μπλίνου* 'γεμάτος' (λατ. *plenus*). ΑΝΤ. *νιουμπλούτου, γκόλου, γκουλέσκου*.

[Από το λατ. *impleo* 'γεμίζω', πρβ. το αρχ. και λόγ. *έμπλεος*. ΡΑΡ. πιθανόν από το λατ. *impere* < *impere*.]

Ούμφλου (ρ) 'φουσκώνω, εξογκώνω'. *Ούμφλου κεᾶλια αλί φουλινᾶ* 'φουσκώνω το δέρμα του τουλουμιού'. *Μεταφορ. σι ουμφλᾶ ντι μάντζᾶ, βα κρεᾶπᾶ* 'φούσκωσε από φαγητό, θα σκάσει'. *Μι ουμφλάσι* 'με φούσκωσες, με έσκασες'. Τον φούσκωσαν (*ουμφλᾶρᾶ*) άλλοι, ξέσπασε σε μας. *Φούσκωσαν, πήραν αέρα (σι ουμφλᾶρᾶ) τα μυαλά του με λόγια, με ιδέες και ξεσηκώθηκε. Έκφρ. σι ουμφλᾶ πάντα* 'φούσκωσε το ψωμί και είναι έτοιμο για φούρνισμα'. *Ούμφλᾶ, ντισούμφλᾶ* 'φουσκώνει, ξεφυσάει'. *Νι ουμφλάσι χιάρια* 'μας έπρηξες τη χολή, μας έσκασες'. *Ούμφλου κάπρα τα σι ου μπιλέσκου* 'φουσκώνω τη γίδα για να τη γδάρω'. *Ου ουμφλᾶ* 'την άφησε έγκυο'. *Ουμφλᾶρε και ουμφᾶτούρᾶ* 'φούσκωμα, πρήξιμο', *ουμφλάτου* 'φουσκωμένος, επηρμένος'. *Χίου ουμφλάτου ντι τούτι σι βα κρέπου* 'είμαι φουσκωμένος από όλα και θα σκάσω'. *Βίνι ουμφλάτου ντι ναφουᾶρᾶ, νου στιά τσι τσεᾶ σι πριντεᾶ σι λου μόλιου* 'ήλθε φουσκωμένος, εξοργισμένος από έξω, δεν ήξερε τι έλεγε και έπρεπε να τον μαλακώσω'.

[Από το λατ. inflo 'φυσώ'.]

Ουνιδᾶ (η) 'σκουλίκι'. Είδος κάμπης που καταστρέφει τις ρίζες των λαχανικών, ιδιαίτερα των φασολιών και των κουκιών. *Κᾶτζού μούλτᾶ ουνιδᾶ ἔσανου* 'έπεσε πολὺς μῆδας, κάμπη, φέτος'. Ελάχιστοι υπέργηροι τη θυμούνται στο Λιβᾶδι. Σε ἄλλα βλαχόφωνα χωριά λέγεται *λουνιδᾶ*.

[Υπάρχει ομοφωνία πολλῶν ειδικῶν ὅτι πρόκειται για το αρχ. ο *μίδας*. "Θηρίον τι διεσθίον τους κυάμους" (Ησύχιος). "Εἶναι ἀπὸ τα ἀρχαιότερα και σημαντικότερα δάνεια της ΚΒ ἀπὸ την ἐλληνική. Ἀπουσιάζει, ὅσο ξέρουμε, ἀπὸ τα ἐλληνικά ιδιώματα" (Κατσάνης, 19990, 114).]

Ούντᾶ (η) 'αφρός, φουσκάλα, κύμα'. Στη λέξη αὐτή το νι προφέρεται προορινικοποιημένο ως [nd]. *Λο ούντᾶ μάντζα*; 'πήρε βράση το φαγητό, ἔβγαλε φουσκάλες;' *Κᾶλντᾶρια σκουᾶτι ούντι, κούντου βα λάι*; 'το καζάνι πετάει φουσκάλες, αφρό, πότε θα πλύνεις;'. Το φαγητό βράζει (*χεᾶρμπι*), ἔβγαλε φουσκάλες, αφρό (ούντι). Στην περίπτωση της δυσκοιλιότητας λένε ὅτι με δυσκολία ἔβγαλε κάποιος λίγες φουσαλλίδες (ούντι). *Ισᾶ ούντι, ούντι*. Ἐκφρ. *κα ούντιλι ντι θάλασᾶ* 'σαν τα κύματα της θάλασσας'. *Ντι πρι πέρου βα σι νικά κου ούντιλι ντι αμάρε* 'παρά τρίχα θα πνιγόταν με τα κύματα της θάλασσας'. Η παλαιότερη λέξη *αμάρε* (λατ. *mare*) δεν ἀκούγεται σήμερα στο Λιβᾶδι. *Σούφλιτλου μπᾶτεᾶ ούντι, ούντι* 'ο σφιγμός χτυπούσε κύματα, κύματα'. *Ούνᾶ ούντᾶ ντι ὄμου* 'μικρόσωμος, ἀσήμαντος'. *Ουντέτζου* 'βγάζω φουσκάλες, αφρούς'. *Ουντεᾶτζᾶ λάπτιλε* 'αφρίζει το γάλα'.

[Από το λατ. *unda*, ιταλ., ισπαν., πορτ. *onda* 'κύμα', πρβ. το ἐλλην. *οἶδημα* 'εξόγκωμα, φούσκωμα'. Στα ΚΒ *ούντου* 'καταβρέχω, υγραίνω'.]

Ουντζέσκου (ρ) 'μοιάζω με κάποιον'. Το ἀπρόσ. *ουντζεᾶστι* 'ταιριάζει, φαίνεται'. *Νου ουντζέσκου κα φράτσι, τούτι τζεᾶντιπλι νου σούντου* *ούνᾶ* 'δεν μοιάζουν σαν ἀδέρφια, ὅλα τα ἀδέρφια δεν εἶναι ἕνα, ὅμοια'. *Νου ἰαρά σῖ ουντζεᾶσκᾶ νᾶθεᾶμᾶ ἀλ τάτᾶ*; - ε, *ου σκουᾶσι* *σίγκουρου σόια* 'δεν ἦταν να μοιάζει λίγο του πατέρα; - ε, το ἔβγαλε ὁ μόνος του το σόι'. *Ντόιλι φισόρι ουντζέσκου μούλτου κα διμάρτσι* 'τα δυο παιδιά μοιάζουν πολὺ, σαν δίδυμα'. *Ἄρε ακούῖ σῖ ουντζεᾶσκᾶ* 'έχει

ποιον να μοιάσει'. Ουντζεά κᾶ ιαρά αφούρι σι βρεά σι αφούρά 'φαινόταν ότι ήταν κλέφτες και ήθελαν να κλέψουν'. Ουντζεά κᾶ βρεά νέστι σι τζίκᾶ 'φαινόταν, έδειχνε ότι κάτι ήθελε να πει'. Νου ουντζεάστι σι χίμπᾶ μπούνου λούκρου 'δεν φαίνεται να είναι καλή δουλειά'. Ουντζίρε και ουνίξε 'ομοιότητα'. Νου άρε ουνίξε κου βάρᾶ 'δεν έχει ομοιότητα με κανέναν'. Ντι πρι ουνίξε σι κουνουάστι 'τον αναγνωρίζεις από το σχήμα και την έκφραση του προσώπου, από τις κινήσεις του'. ΣΥΝ. αντούτσι (απρόσ.) 'φέρνει, ομοιάζει'. Αντούτσι αλ τάτᾶ 'φέρνει, μοιάζει με τον πατέρα'. Σι πάρικᾶ 'φαίνεται'. Στην περιοχή Γρεβενών ουϊντίζω 'ταιριάζω, μοιάζω'. Δεν ουϊντίζουν τα κλειδιά. Ουϊντιασμα 'ομοιότητα, ταίριασμα'.

[Από το ομοιάζω – ομοίασα.]

Ούντου (ρ) 'υγραίνω, βρέχω'. Μι ουντά πλουάια 'με ύγρανε, με μούσκεψε η βροχή'. Πικουράρλου κου τᾶμπάρια ντι κᾶπρίνᾶ νου σι ούντᾶ 'ο βοσκός με την κάπα από γιδόμαλλο δεν βρέχεται'. Έκφρ. σι ουντά, σι κισᾶ τσούπλου 'βράχηκε, κατουρήθηκε το μωρό'. Τι ουντάσι μούλτου, τι αντράσι ζοάνᾶ. σι μπάτζι κουγία άλι στράνι 'βράχηκες πολύ, έγινες μουσκίδι, να βάλεις γρήγορα άλλα ρούχα'. Σι ουντάμου, σι μπᾶγκᾶμου νέστι λα γκούρᾶ 'να βρέξουμε, να βάλουμε κάτι στο στόμα'. Ουντᾶρε 'ύγρανση, μούσκεμα'. Ούντου και ουντάτου 'βρεγμένος'. Ουντάτλου νου σι ασπάρᾶ ντι πλουάε 'ο βρεγμένος δεν τρομάζει από βροχή'. ΠΑΡ. βα σι τι ούντζι τα σι μάτσι πέστι 'πρέπει να βραχείς για να φας ψάρια'. ΣΥΝ. νουτσέσκου 'νοτίζω', πλουσκουτέσκου 'ραντίζω, υγραίνω'. ΑΝΤ. ουσᾶκου 'στεγνώνω'.

[Από το λατ. udo.]

Ουργίε (η) 'οργή, θυμός'. Ντι ουργία νου πουτεάμου σι μι τσᾶνου 'από την οργή δεν μπορούσα να συγκρατηθώ'. Έκφρ. κᾶτζού ουργία αλ Ντουμνιτζᾶου πρι έλι 'έπεσε επάνω τους η οργή του Θεού'. Μι ακᾶτσᾶ ουργίε κου ασεάλι τσι νι φιάτσι σι βα λεάου χάκια 'οργίστηκα με αυτά που μας έκανε και θα πάρω την εκδίκηση'. Λου ακᾶτσᾶ ουργία τουουάρᾶ, ιάστε σκᾶρπᾶνίτσᾶ 'θυμώνει αμέσως, αρπάζεται με το πρώτο'. Ουργία σι βα άφλα 'η οργή να σας βρει' (κατάρα). Ουργισέσκου 'οργίζομαι', μι αβεάμου ουργισίτᾶ μούλτου κου τίνε ατούμσεα 'είχα τότε πολύ οργιστεί με σένα'. Λέγεται και μι αβεά

ακάτσάτᾱ ινάτῐα ‘με είχε πιάσει το γινάτι’. Ουργισίρε, ουργισίτρου. Τσι νι στα κᾱ βίνι μούλτου ουργισίτρου; ‘πώς μου φαίνεται ότι ήλθε πολύ οργισμένος;’. ΣΥΝ. ινάτε. Ινάτῐα ντι σεάρα σῐ ου τσᾱνῐ τ’ ταχιάουα ‘τον θυμό που έχεις αποβραδῖς να τον κρατήσεις για το πρωί’. Τότε θα τον ξεχάσεις. Μῐ ακᾱτσᾱ́ Γαζέτῐ ‘θύμωσα’. Χουλουσίτρου, χουλουσίρε, χουλουσέσκου ‘θυμώνω’. Πολλά ουσιαστικά θηλυκού γένους της ελληνικής πέρασαν στα ΚΒ με την κατάληξη –ε, όπως: όριξε, φίσε, επιδιμίε, ευλάβιε, ευχίε, ευτιχίε, θιουρίε, θρισκίε, κατουχίε, κουλακίε, κόλασε, κόχε, μαμίε, ιστουρίε, παράκλισε, πλάσε, πράξε, σπουδίε, τζέπε, χουνιψίρε και πολλά άλλα. Το ομόηχο ουργίε ‘οργυιά’. Κούτι ουργίῐ ντι τράμᾱ αντουνάσι; ‘πόσες οργυιές νήμα μάζεψες;’.

[Από το οργή, οργίζομαι.]

Ούρδᾱ (η). Συνηθέστερα λέγεται γκίτζᾱ. Είδος τυριού από αποβουτυρωμένο γάλα. Παρασκευάζεται από τον ορό του τυριού, το τυρόγαλο. Κατώτατης ποιότητας τυρί, ευτελές. Σήμερα τη λένε *μυζήθρα* και τη χρησιμοποιούν σε διάφορα εδέσματα φτηνού κόστους. Δεν είναι η πραγματική μυζήθρα που είναι τυρί πολύ καλής ποιότητας. Στο Νυμφαίο τη λένε *μανούρι*. Στα χρόνια της Κατοχής με την ούρδα οι νοικοκυρές παρασκεύαζαν διάφορα φαγητά, όπως εκείνο με το κόκκινο πιπέρι και τις πίτες. *Μπλάγκᾱντάνου* κου γκίτζᾱ ‘καλαμποκίσιος λαπάς με ούρδα’. Έδωσε τότε το ασβέστιο και τις ελάχιστες βιταμίνες του σε εξασθενημένους οργανισμούς. Το πιο φτωχό φαγητό για τα παιδιά και την οικογένεια ήταν *πάνε* κου γκίτζᾱ ‘ψωμί με ούρδα’. Το παρατσούκλι *Ούρδας* ή *Γκίζας* είναι μειωτικός χαρακτηρισμός που σημαίνει τον ασήμαντο, τον τιποτένιο, τον άχρηστο. *Φούτζῐ ντι αουά παλιουγκίτζᾱ* ‘φύγε από εδώ παλιοούρδα’. ΑΝΤ. *κάσου* ντι μπούνλου ‘καλό τυρί, ολόπαχο και υπόξινο, παλαιότερα τουλουμίσιο’. Βλ. *κάσου*.

[Δεν είναι γνωστή η καταγωγή της λέξης. Πιθανόν από το αρχ. ορός, ορώδης ‘το νερουλό μέρος του γάλατος, τυρόγαλο’ “ορόν πίνων” (Οδύσ. Ρ, 225). Η πάμπτωχη και ταπεινή ούρδα φαίνεται ότι έχει αρχαία καταγωγή. Ο Μπόγκας υποστηρίζει ότι προέρχεται από το αρχ. ούθαρ > ούρθα > ούρδα. Γκίτζᾱ από το αλβ. gjize. Γκιζιρεάουα

‘το μέρος της στάνης όπου βράζεται το τυρόγαλο για να γίνει η γκίζα’ Ο ΡΑΡ καταγράφει τις λέξεις *urđä* και *urđä* < *ορρώδης*.]

Ουρδίε (η) ‘αγέλη ζώων, άτακτο πλήθος ανθρώπων, ορδή, στίφος’. *Βίνι Γιαγκούλα κου ούνᾱ ουρδίε ντι αφούρι* ‘ήλθε ο λήσταρχος Γιαγκούλας με μια ορδή από κλέφτες’. *Απειθάρχητος συρφετός που κάνει βιαιοπραγίες. Αμπᾱϊρά λα ντᾱβᾱρε ούνᾱ ουρδίε ντι λούκι* ‘αράδιασε, άρχισε να κατεβαίνει στο μαντρί μια ορδή από λύκους’. Ορδές (*ουρδίι*) από λύκους κατασπάραξαν τα γίδια, ορδές (*ουρδίι*) ναζί ανέβηκαν και έκαψαν το χωριό. Περιφρονητικά λέγεται για κάθε ασύντακτο πλήθος, για συρφετό. *Ατσιᾱ νου ἰᾱστε ασκέρε, ἰᾱστε ουρδίε* ‘αυτός δεν είναι στρατός, είναι ορδή, στίφος’.

[*Ορδή* (λόγ.), γαλλ. *hord(e)*. Προέρχεται μάλλον από τα ταταρικά και σημαίνει στρατιωτική βασιλική φρουρά. “Οι ορδές του Αττίλα”. Ιταλ. *orda*, αλβ. *ordi*, τουρκ. *ordou*.]

Ουρεᾱκλε (η) ‘αφτί’. *Του λι ᾱι ουρέκλιλι, νου ᾱβτιζᾱ;* ‘πού τα έχεις τα αφτιά σου, δεν ακούς;’. *Νι ου λο νᾱθεᾱᾱᾱ ουρεᾱκλια* ‘το πήρε λίγο το αφτί μου’. *Τσι νι ᾱβτιζᾱρα ουρέκλιλι;* ‘τι άκουσαν τα αφτιά μου;’. *Αφούρλι λι τᾱλεᾱᾱᾱ ούνᾱ ουρεᾱκλε σι ου πιτρικούᾱ ν χουᾱᾱᾱ* ‘οι ληστές του έκοψαν ένα αφτί και το έστειλαν στο χωριό’. ‘Ηθελαν να δείξουν τις σκληρές διαθέσεις τους και να αποσπάσουν λύτρα. Έκφρ. *φισόρλι νι λουᾱᾱᾱ ουρέκλιλι* ‘τα παιδιά μας ξεκούφανα’. *Σι ντούσι γκούρα του ουρέκλι* ‘πήγε το στόμα στα αφτιά’. *Σι τσι ου τζᾱκᾱ παπάουλου του ουρεᾱκλε* ‘να σου το πει ο παπᾱς στο αφτί’. *Βα νι μπᾱγκου ουρέκλια* ‘θα βᾱλω το αφτί για να ακούσω’. *Βα σι τᾱλιου ουρέκλιλι* ‘θα σου κόψω τα αφτιά’ (απειλή). *Λου ακατσᾱ ντι ουρέκλιλι σι λι σκουᾱσι* ‘τον έπιασε από τα αφτιά και τα έβγαλε’. Μεταφορ. *λι ντιπούσι ουρέκλιλι* ‘τα κατέβασε τα αφτιά, συμμαζεύτηκε, ταπεινώθηκε’. *Λου ανκᾱλικᾱ πρι ουρέκλι* ‘τον καβαλίκευε στα αφτιά, τον έκανε υποχείριό του’. *Λι ντεᾱντι πρι ουρέκλι* ‘του την έδωσε στα αυτιά, του είπε πολλά και σκληρά λόγια και τον ταρακούνησε’. Λέγεται και γα τον νικημένο στα χαρτιά. *Μπάτι ουρεᾱκλια* ‘χτυπάει το αφτί, κάτι σημαίνει’. *Νου ᾱβντι, ᾱρε ουρεᾱκλια αλ πόρκου* ‘είναι θεόκουφος’. *Αουσᾱ ᾱλά ᾱρε ουρεᾱκλε σι νᾱρε μπούνι* ‘γέρασε αλλά έχει καλή ακοή και όσφρηση’. *ἰᾱστε πιρίφανου ντι ουρέκλι* ‘είναι

περήφανος στα αφτιά, δεν ακούει καλά'. Ουρεάκλια ου άρε κροάκ 'έχει οξύτατη ακοή'.

[Από το λατ. auricula.]

Ούρμα (η) 'ίχνος, ντορός'. Αφλάμου ούρμα αλ λούπου 'βρήκαμε ίχνος του λύκου'. Λίγοι σήμερα θυμούνται τη λέξη στο Λιβάδι και στη θέση της χρησιμοποιούν το ντουρόου 'ντορός, ίχνος που αφήνει το θήραμα, ανθρώπινη πατημασιά'. Αλσάσι ούρμα ντι ίου τρικούσι 'άφησες ίχνη από όπου πέρασες' (συνήθως με αρνητική σημασία). Έχει και τη σημασία του μοιάζω. Κάτζού του ούρμα αλ πάπου 'έπεσε στα ίχνη του παππού, μοιάζει τον παππού'. Πρβ. το νεοελλ. "το μήλο πέφτει κάτω από τη μηλιά". Ντι του ούρμανι νου ασκάκι 'από τις μοίρες δεν γλιτώνεις' (κατάρα). ΠΑΡ. βεάντι λούπλου σι κάφτᾶ ούρμα 'βλέπει τον λύκο και ψάχνει τον ντορό'. Αναφέρεται σε εκείνον που αρνείται να δει την πραγματικότητα. Πρι ίου άρε τρικούτᾶ αλσά ούρμα λι σι νούμᾶ μπουνά 'από όπου πέρασε άφησε το ίχνος του και όνομα καλό'. Ιμνά ντίπου ούρμα ατά 'ακολούθησε τα ίχνη σου'. Κιρντούι ούρμιλι αλ λιόπουρου σι νου πουτούι σι λι άφλου 'έχασα τα ίχνη του λαγού και δεν μπόρεσα να τα βρω'. Έκφρ. ιντρά του ούρμα 'μπήκε στον ντορό, ακολούθησε τα καθιερωμένα ήθη και έθιμα'. Νιπουτεάρια τρικού, νου αρμάσι ούρμα 'η αρρώστια πέρασε, δεν έμεινε ίχνος'. ΣΥΝ. ντουρόου ή τουρόου, νεοελλ. ντορός ή τορός. Ντίρε (λατ. dirigo 'κατευθύνω').

[ΝΙΚ. από το ορμή. Λιγότερο πιθανό από το οσμή (ίχνη που ανακαλύπτουν τα σκυλιά από τη μυρωδιά). Κατά τον ΡΑΡ. είναι άγνωστη η προέλευση της λέξης.]

Ουρμπάρε (η) 'έντονη αίσθηση πείνας'. Μι ακάτσᾶ ούνᾶ ουρμπάρε, νου βέντου νάιντε 'με έπιασε μια φοβερή πείνα, δεν βλέπω μπροστά μου, έχασα το φως μου'. Έκφρ. μι λο ουρμπάρια, μόρου ντι φουάμε 'έχω ακατάσχετη, τρομερή πείνα, πεθαίνω από την πείνα'. Ντάιμα, ιάστε ατζούνᾶ, ου στίου ουρμπάρια λι 'πάντοτε είναι νηστική, την ξέρω την άγρια πείνα της'. Λι βίνι ουρμπάρια σι κιρντού φέξια 'τον έπιασε η ασυγκράτητη επιθυμία να φάει και έχασε το φως'. Ντι ουρμπάρια βόι σι μάκου κα λούπου 'από την πολύ μεγάλη πείνα θέλω να φάω σαν λύκος' (βλ. φουάμε). Μάρε ουρμπάρε, ιντρά λούπλου του μάτσᾶλι 'άγρια πείνα, μπήκε ο λύκος στα έντερα'. ΣΥΝ. λόρδᾶ.

[Από το λατ. *orbis* 'τυφλός', *ουρμπεάτσᾶ* 'τύφλωση'.]

Ουρνιψέσκου και **ουρμινιψέσκου** (ρ) 'συμβουλεύω, ορμηνεύω'.
Μούμα ουρνιψί φεάτα, κούντου σι αρβουνισί 'η μητέρα ορμήνεψε την κόρη, όταν αρραβωνιάστηκε'. *Ακάρι τι άρε ουρνιψίτᾶ σι τι φιρσέστι ακσί;* 'ποιος σε έχει συμβουλέψει να φέρεσαι έτσι;'. *Φέτσου ίτσι μι ουρμινιψίσι* 'έκανα ό,τι μου συνέστησες, με ορμήνεψες'. *Ουρμίνε* 'συμβουλή, ορμήνια'. *Νου λεά ντι ουρμίνε* 'δεν παίρνει από συμβουλές'. *Ουρμινιψίτου* 'δασκαλεμένος'. *Ιάστε ουρμινιψίτου ντι ακάσᾶ* 'είναι δασκαλεμένος από το σπίτι'. ΣΥΝ. *συμβουλιψέσκου, συμβουλίε.*

[Το νεοελλην. *ορμηνεύω, ορμήνεια.*]

Ούρντινου (ρ) 'συγκοινωνώ, επικοινωνώ, συχνάζω, περνώ'. *Ουρντινάρᾶ τούτσι πρι αουά* 'πέρασαν και επικοινωνήσαν όλοι από εδώ'. Είναι τόποι που συχνάζουν, συναντιούνται και επικοινωνούν οι άνθρωποι του χωριού, όπως τα κουρεία, τα καφενεία, τα τσαγκάρικα, τα ραφεία. Κάθε Σάββατο περνούν (*ούρντινου*) από το κουρείο και επικοινωνούν πολλοί άντρες ξωμάχοι. *Ουρντινάρᾶ όλι* 'τα πρόβατα μπήκαν στη σειρά και προχωρούν'. *Ουρντινάρε* 'πέρασμα, φοίτηση'. Το να πηγαίνει κανείς πάνω κάτω, να περνάει εδώ και εκεί. Έκφρ. *μγκεάρια ατσιά μούλτου ούρντινᾶ* 'η γυναίκα αυτή πολύ πάει εδώ και εκεί, είναι σοκακιάρα'. *Ουρντινᾶ άπα του αυλάκε* 'έτρεξε, κυκλοφόρησε το νερό στο αυλάκι'. Μεταφορ. λέγεται για εκείνον που ξαναβρίσκει τον δρόμο του ύστερα από μια παρεκτροπή. *Ακάρι σι κούτι φεάτι ουρντινάρᾶ κάτ' λα Κιόσκι τα σι ανσάρᾶ* 'ποιος ξέρει πόσα κορίτσια τράβηξαν στη σειρά προς το Κιόσκι για να χορέψουν;'. *Γιάτρουλου Φαρμακιότι ουρντινά μούλτου ν χουάρᾶ* 'ο γιατρός Φαρμακιώτης κυκλοφορούσε πολύ στο χωριό, πήγαινε παντού, από τη μια άκρη στην άλλη'. ΣΥΝ. *αμπάιρου* (βλ. *αμπάιρου*).

[Από το λατ. *ordino* 'παρατάσσω, διατάζω'. *Ordo* 'τάξη'.

Ορδινάριος 'ορισμένος να επιβάλλει τάξη', *ορντινάντσα.*]

Ουρούτου (επίθ.) 'άσχημος, κακότροπος, φριχτός και μισητός χαρακτήρας'. *Ουρούτου κιρό, ουρούτᾶ τζούᾶ* 'άσχημος καιρός, ημέρα, κακοκαιρία, φουρτούνα'. *Μούλτου ουρούτᾶ μγκεάρε, νου σι βεάντι* 'πολύ άσχημη γυναίκα, δεν βλέπεται'. *Ουρούτου όμου, λάργκου ντι*

μίνε ‘κακός, φρικτός άνθρωπος, μακριά από μένα’. Ουρούτι λούκρι ‘άσχημα πράγματα, καταστάσεις’. Έχει και θετική σημασία. Σημαίνει τον ικανό, τον δραστήριο. *Ϊάστε ουρούτου ατσέλου* ‘είναι πολύ ικανός στη δουλειά, στα χαρτιά’. Ουρουτεάτσά ‘κακότητα, μίσος’, ουρουτσάμε ‘ασχήμια’. Ουρτσάσκου ‘ασχημίζω κάποιον και ασχημαίνω’. *Ϊαρά μσάτᾶ αλά ουρτσᾶ* ‘ήταν όμορφη αλλά έγινε άσχημη με τα χρόνια’. ΣΥΝ. *καρμαντζόε* ‘πολύ άσχημη στο σώμα και την ψυχή’. ΑΝΤ. *μσάτου* ‘όμορφος’, *μσᾶτέáme* ‘ομορφιά’, *μσᾶτέτζου* ‘ομορφαίνω’.

[Κατά τον ΝΙΚ. από το ρουμ. *urat* που είναι λατ. προέλευσης. Αλβ. *urtyer* ‘μισητός’. Ο ΡΑΡ. δεν ετυμολογεί τη λέξη.]

Ούρσα (η) ‘αρκούδα’. *Λα μούντι ανράστρι νου αβέμου ούρσι* ‘στα δικά μας τα βουνά δεν έχουμε αρκούδες’. *Ούρσα ιντρά του στάνε σι νικά μούλι κᾶπρι* ‘η αρκούδα μπήκε στη στάνη και έπνιξε πολλά γίδια’. Γύφτοι (*κουρμπέτσι*) παλαιότερα περιέφεραν στο χωριό νηστικές και βασανισμένες αρκούδες. Με το χαλκά στη μύτη και το καμουτσίκι τις ανάγκαζαν να παριστάνουν ανθρώπινες συμπεριφορές, όπως “πώς κοιμάται ο παππούς με τη γριά;” και πολλά άλλα φαιδρά και ανόητα. Όρθια στα δυο τους πόδια τα μεγαλόσωμα αυτά ζώα χόρευαν και “τσάμικο” με υψωμένο πάντοτε το καμουτσίκι του αρκουδιάρη (*ουρσάρου*), διαψεύδοντας την παροιμία “νηστικιά αρκούδα δεν χορεύει”. Έσχατο όριο σκλαβιάς και ταπείνωσης του περήφανου ζώου σε δημόσια θέα. Μούγγριζε το ζώο από τον πόνο του χαλκά. Στη συνοδεία υπήρχαν και γύφτισσες ξυπόλυτες και με παρδαλά φουστάνια χτυπώντας τον νταϊρέ και παρακαλώντας τους απλούς ανθρώπους να *ασημώσουν*, για να τους πουν τη μοίρα τους. Κάποιοι επιτήδειοι χωρικοί αποτύπωναν τις στάσεις και τις συμπεριφορές της αρκούδας και του αρκουδιάρη και τις αξιοποιούσαν στο έθιμο της αρκούδας την ημέρα των Φώτων. Ένας υπομονετικός και λίγο ασουλούπωτος άντρας υποδυόταν την αρκούδα ντυμένος με προβιές και ένας άλλος, γνωστός στο χωριό για το χιούμορ του, τον αρκουδιάρη που έδινε εντολές και εκείνη έπρεπε να τις εκτελεί πειθήνια. “Πώς ερωτεύεται και στολίζεται η κυρά;”. Όλες οι κινήσεις συνοδεύονταν με το χτύπημα του νταϊρέ. Κάποτε η αρκούδα έπρεπε

να πατήσει και πάνω στο σώμα ενός από τους περίεργους θεατές της παράστασης, γιατί τότε έλεγαν πως είναι καλό να σε πατήσει αρκούδα. Λαϊκό δρώμενο, μιμόδραμα με πολλά επεισόδια που προκαλούσαν γέλιο. Οι ηθοποιοί είχαν μπει στο πετσί του ρόλου τους. Ένας, εδώ και χρόνια μακαρίτης, φιλοδοξούσε να παίξει τον ρόλο της αρκούδας. Του ταίριαζε και λόγω της σωματικής του διάπλασης, της άστατης περπατησιάς του και των άγαρμπων τρόπων της συμπεριφοράς του. Ο αρκουδιάρης, που ασκούσε με ευσυνειδησία τον ρόλο του, δοκίμασε στη ράχη της αρκούδας πολλές φορές το καμουτσίκι του χωρίς να υποκρίνεται. Την άλλη ημέρα αγανακτισμένη η “αρκούδα” ύψωσε το ανάστημά της και διαμαρτυρήθηκε, γιατί την είχε μαυρίσει στο ξύλο. “Μήπως ξέχασες πού χτυπούσες;”, του είπε. Είχε έμπρακτα καταλάβει πολύ καλά τη συμπεριφορά των ανθρώπων απέναντι στα ζώα. Το λαϊκό εκείνο δρώμενο, όπως και το άλλο της καμήλας έχουν χαθεί εδώ και αρκετά χρόνια. Μεταφορ. ούρσα!, υβριστικός χαρακτηρισμός που αποδίδεται σε χοντροκομμένη, ασουλούπωτη και ακοινώνητη γυναίκα με αδέξιους ή κακούς τρόπους συμπεριφοράς. Έκφρ. ούρσα ντι φουρνίτσι νου σι σάτουρᾶ ‘η αρκούδα δεν χορταίνει με μυρμήγκια’. Ατζούνᾶ ούρσαᾶ νου ανσάρι ‘νηστική αρκούδα δεν χορεύει’. Σι μουτᾶ μπροᾶστᾶ κα ούρσαᾶ, μι ακᾶτσᾶ φρίκᾶ ‘σηκώθηκε όρθια σαν αρκούδα, με έπιασε φόβος’. Σι ντούσι σι σκουᾶτᾶ λιόπουρου σι σκουᾶσι ούρσαᾶ ‘πήγε να βγάλει λαγό και έβγαλε αρκούδα’. Κᾶτζούμου ντι του γκούρα αλί ούρσαᾶ λα γκούρα αλ λούπου ‘πέσαμε από το στόμα της αρκούδας στο στόμα του λύκου’. Όταν από το ένα κακό πέφτουμε στο άλλο. Ουρσάρου ‘αρκουδιάρης’. Ούρσα λέγεται και στην Ήπειρο, μεταφορ. για γυναίκες οργισμένες και επιθετικές (Μπόγκας).

[Από το λατ. *ursa* πέρασε στις νεολατινικές γλώσσες.]

Ουρσέσκου (ρ) ‘ορίζω, διατάζω, επιθυμώ, κατέχω’. Ουρσέσκου κάσα αλ πάπου ‘ορίζω, κατέχω το σπίτι του παππού’. Πρέφτουλου ουρσί σι αντούκᾶ λα μπισεᾶρικᾶ ανάφουρᾶ ‘ο παπάς όρισε να φέρουν στην εκκλησία λειτουργιά’. Ουρσίρε ‘ορισμός, διαταγή’, ουρσίτου ‘ορισμένος’, ουρσίτᾶ ‘πεπρωμένον’. Κατά ουρσίτᾶ ‘κατά διαταγή’. Ατσιᾶ λι φου ουρσίτα ‘αυτό ήταν το πεπρωμένο, η μοίρα του’. Ουρσίρᾶ μᾶρλι σι λουκράμου μα μούλτου ‘διέταξαν οι μεγάλοι να δουλέψουμε

περισσότερο'. Έκφρ. νου ουρσέσκου τρούπλου 'δεν ορίζω, δεν αισθάνομαι το σώμα μου'. Ουρσεά, σάτζι 'όρισε, κάθισε'. Ακάρι ουρσεάστι κάσα; 'σε ποιον ανήκει το σπίτι;'. Τσι ουρσέστι ντι λα νόι; 'τι διαταγή, εντολή μας δίνεις;'.]

[Από το ορίζω (όρισα και λαϊκότρ. όρσα). Το όρσα (όρισα) ακούγεται στο όρσε 'εμπρός ή ορίστε'. Ένα από τα πρώτα μαθήματα καλής συμπεριφοράς που έδιναν οι μανάδες στα παιδιά τους ήταν να λένε ορίστε και όχι εκείνο το αγενές τσι; ή τσι βρέι; 'τι;' ή 'τι θέλεις;'.]

Ουρτζίκᾶ (η) 'τσουκνίδα'. Το γνωστό αγριόχορτο με το ερεθιστικό για το δέρμα υγρό. Πίτᾶ ντι ουρτζίτσι 'τσουκνιδόπιτα'. Οι τσουκνιδόσουπες και οι πλατσίντες (βλ. πλάτσίντᾶ) έσωσαν τους ανθρώπους στα χρόνια της Κατοχής. Κρισκούμου κου ουρτζίτσι σι κου λάπτε 'μεγαλώσαμε με τσουκνίδες και γάλα'. Φυτρώνει παντού και είναι το πιο γνωστό λαχανικό γι' αυτό και όταν λένε λάχανα (βεάρτζι) εννοούν κυρίως τσουκνίδες. Μιριτσούκανι 'μικρά και τρυφερά τσουκνίδια'. Ντίπου πλουάια λόκλουλου σι ουμπλού ντι ουρτζίτσι 'ύστερα από τη βροχή ο τόπος γέμισε τσουκνίδες'. Ο γιατρός του χωριού έλεγε ότι στα χρόνια της Κατοχής κανείς δεν ήξερε και δεν έπασχε από χοληστερόλη, πίεση, ζάχαρο και άλλες αρρώστιες της καλοπέρασης και της ευμάρειας του σύγχρονου πολιτισμού. Από τα παλιά χρόνια αποδίδονται στην τσουκνίδα θεραπευτικές ιδιότητες.

Μια από τις συνηθισμένες απειλές των γιαγιάδων προς τα εγγόνια – σπάνια πραγματοποιούνταν – ήταν βα τι μπάτου κου ουρτζίκᾶ, θα σε χτυπήσω με τσουκνίδα στα πόδια. Προκαλούσε έντονη φαγούρα και για ένα διάστημα χοροπηδούσε κανείς. Ουρτζίκου 'κεντώ με τσουκνίδα', ουρτζικάρε 'κέντημα με τσουκνίδα', ουρτζικάτου. Τι ουρτζικά ουρτζίκα 'σε κέντησε, σε τσίμπησε η τσουκνίδα'. Μεταφορ. ουρτζικάτᾶ μγκεάρε 'γυναίκα που χτυπάει εκεί που σε πονάει, σαν τσουκνίδα'. Φουτζί κα ουρτζικάτου 'έφυγε σαν χτυπημένος με τσουκνίδα'. Ανγκᾶτάνου, λάργκου ντι ατσέλου κα ιάστε ουρτζίκα 'προσοχή, μακριά από εκείνον, γιατί είναι τσουκνίδα, τσιμπάει άσχημα και επικίνδυνα'. Παλαιότερα πίστευαν – πιστεύουν ακόμη – ότι η τσουκνίδα είναι μισός γιατρός. Έκαναν καταπλάσματα με ωμή

τσουκνίδα για ρευματικούς πόνους, για πόνους σε διάφορα μέρη του σώματος, αρκεί να την αντέχει ο άρρωστος. Ακόμη και το καθάρισμα και το πλύσιμο της τσουκνίδας λένε ότι κάνει καλό. Σι μπάτζι ουρτζίτσι ίου ντόρι σι βα τι αντάρι γκίνε 'να βάλεις τσουκνίδες όπου πονάς και θα γίνεις καλά'. Πρακτική ιατρική που ξεκινάει από τον Ιπποκράτη.

[Από το λατ. urdica, πρβ. το αρχ. αδίκη 'τσουκνίδα'. ΡΑΡ. ίσως από το λατ. urdica.]

Ουρτζίρε (η) 'μέτρηση, τακτοποίηση του στημονιού, ανάλογα με τις ανάγκες της οικογένειας για υφαντά, πριν ανεβεί στον αργαλειό'. Ουστούρα βα ουρτζίρε 'το στημόνι θέλει τακτοποίηση, διασίδι'. Η προετοιμασία του στημονιού λέγεται και όρντου. Οι γυναίκες έπαιζαν τα βράδια το παιχνίδι ουργί. Βα αρκάμου ουργί 'θα ρίξουμε ουργί', έλεγαν. Μετρούσαν το νήμα με την οργιά ανοίγοντας σε έκταση τα δυο τους χέρια. Συνέχιζαν έτσι πολλές φορές και με γρηγοράδα να μετρούν το νήμα, σε κάθε όμως οργιά έδεναν και ένα κόμπο. Με τον τρόπο αυτό ξετύλιγαν το κουβάρι. Εκείνη που κατόρθωνε να κάνει τις περισσότερες οργιές και να δέσει τους περισσότερους κόμπους ήταν η νικήτρια. Στο τέλος τύλιγαν πάλι το κουβάρι. Παιχνίδι και άσκηση των χεριών μαζί. Τα καλά, τα γρήγορα χέρια, χρειάζονταν για πολλές δουλειές του νοικοκυριού. Ουρτζάσκου 'μετρώ και τακτοποιώ το νήμα', ουρτζίτου 'τακτοποιημένο νήμα για ύφανση. Νεοελλ. ιδιάζω, διασίδι.

[Από το λατ. ordo, -inis 'τάξη, διάταξη'. Ίσως από το οργυιά, ΚΒ ουργίε < αρχ. οργυία.]

Ούσα (η) 'θύρα, πόρτα': νγκλίντε ούσα! 'κλείσε την πόρτα!'. Αγκρουσά μούλτου, νου λου ανκάπα ούσα 'χόντρυνε πολύ, δεν τον χωράει η πόρτα'. Αντισά πράγκλου ντι ούσα σι ιντρά νάούντρο 'πήδησε το κατώφλι της πόρτας και μπήκε μέσα'. Στο Λιβάδι ούσα λέγεται η πόρτα των δωματίων και των άλλων εσωτερικών χώρων και προάρτᾱ η μεγάλη εξώπορτα της αυλής. Κάσα κου φάρᾱ ούσα νου σι άφλα 'σπίτι χωρίς πόρτα δεν βρίσκεται'. Αντίστοιχη είναι η διάκριση ανάμεσα στο τίχου 'τοίχος των δωματίων, γενικά των εσωτερικών χώρων' και στο ουμπόρου 'το ντουβάρι του μαντρότοιχου της αυλής'. Νι αλινάμου πρι

ουμπόρου σι τάλιέμου προύνι 'ανεβαίναμε στο ντουβάρι για να κόψουμε δαμάσκηνα'. Κάσλι άου ντάιμα προάρτα ντισφάπτά τ' τούτσι 'τα σπίτια έχουν πάντοτε την εξώπορτα ανοιχτή για όλους'.

[Από το λατ. os, oris 'στόμα, άνοιγμα', ostium 'πόρτα'. Πέρασε σε όλες τις νεολατινικές γλώσσες.]

Ουσάκου και **ουσούκου (το)** 'ρυπαρό, λιγδερό μαλλί προβάτων, ύστερα από το κούρεμα'. Η χρόνια βρομιά που επικαθόταν και συσσωρευόταν πάνω στο μαλλί. "Διά το ρυπωδέστερον και τραχύτερον όντα ..."
(Ευστάθιος, 913, 55). Το μαλλί ζεματίζεται και το ρυπαρό υγρό ονομάζεται *ουσαάκου*. Είναι το αποτελεσματικότερο καθαριστικό. *Βα λάμου στράνιλι κου ουσάκου* 'θα πλύνουμε τα ρούχα με απορρυπαντικό απο το μαλλί των προβάτων'. Οι νοικοκυρές πάντοτε το κρατούσαν για τα πλυσίματα όλης της χρονιάς. Με αυτό έπλεναν και τα δυσκολότερα ρούχα, η βρομιά διά της βρομιάς. "Πάσσαλος πασσάλω εκκρούεται". Το καλύτερο απορρυπαντικό έβγαινε από τα πιο λιγδωμένα μέρη του προβάτου (κοιλιά, λαιμός, ουρά). Το μαλλί αυτό ήταν δεύτερης ποιότητας. Δεν είναι ένας πρωτόγονος τρόπος καθαρισμού. Η σημερινή λανολίνη (Iana 'μαλλί') είναι η λιπαρή ουσία που παίρνεται απο το μαλλί των προβάτων, όταν πλένεται. Χρησιμοποιείται στα σαπούνια, στα καλλυντικά και στα βερνίκια. Παλιό υλικό με καινούριο περιτύλιγμα και εντυπωσιακή διαφήμιση. Μεταφορ. για τα άπλυτα και βρόμικα μαλλιά που κολλάνε στο κεφάλι και δεν μπορεί να προχωρήσει η χτένα λένε ότι έγιναν *κα ουσάκου*.

Στο πρόβειο μαλλί με *ουσαάκου* αποδίδουν και θεραπευτικές ιδιότητες. Το συνιστούσαν ιδιαίτερα στα κρυολογήματα. Μια τούφα (τσούμιά) τέτοιου μαλλιού στο στήθος το μαλάκωνε και πολεμούσε το κρυολόγημα και άλλους διάφορους πόνους. Στην αρχαιότητα χρησιμοποιούνταν από την πρακτική ιατρική. Για τα σπασίματα και τα διαστρέματα αποτελεσματικότερο ήταν το γίδινο μαλλί. Πρόσθεταν τσίπουρο και πιπέρι, αλλού σαπούνι και έναν κρόκο αυγού. Το λένε *γιακί*. Έκφρ. *αρμουζεάστι ουσάκου* 'μυρίζει προβατίλα'. Στη Δυτ. Μακεδονία (Εράτυρα, Βλάστη) το λένε *σούκου*, στη Σαμοθράκη *νέσπους*.

[ΝΙΚ. και άλλοι γλωσσολόγοι (Τσοπανάκης, Κατσάνης, Λαζάρου) από το αρχ. οισύπη και οισυπίς, -ίδος με πρώτο συνθετικό την ομηρική λέξη *οίς* και *οις* 'πρόβατο' (λατ. *ovis*). Ο ΝΙΚ. παραθέτει και τη γνώμη άλλων που υποστηρίζουν ότι προέρχεται από το λατ. *exsucidus* 'εύσχημος'. Ο ΡΑΡ. θεωρεί πιθανή την ετυμολόγηση από το οίσυπος. Το ομόηχο ΚΒ *ουσαΐκου* (ρ) σημαίνει στεγνώνω (λατ. *sicco*).]

Ουσαΐκου (ρ) 'στεγνώνω, ξεραίνω'. *Νου ντεάντι πλουάε, σι ουσκά λόκλουλου* 'δεν έβρεξε, ξεράθηκε ο τόπος'. *Σι ουσκάρᾱ στράνιλι* 'στέγνωσαν τα ρούχα'. Μεταφορ. *νι ουσκάμου ντι σεάτε* 'στεγνώσαμε από τη δίψα'. *Στέγνωσε* (*σι ουσκᾱ*), αδυνάτισε από την αρρώστια, από τη στενοχώρια, από τα γηρατειά. *Ουσκάρε* 'στέγνωμα', *ουσκάτου* 'ξερός, στεγνός, ξερακιανός άνθρωπος'. *Ουσκάτου όμου, ουσκάτᾱ μγκεᾱρε* 'ξερακιανός άνθρωπος, ξερακιανή γυναίκα'. *Ουσκάτᾱ πάνε* 'ξεραμένο ψωμί'. *Τζάμα σι αντάρᾱ μπούνᾱ κου ουσκάτᾱ πάνε* 'η τζάμα, το πρωινό γνωστό φαγητό του Λιβαδίου, γίνεται καλή με ξεραμένο ψωμί'. *Ουσκάτου τσούπου* 'μωρό που είναι στεγνό, δεν είναι κατουρημένο'. *Σι σι κᾱντᾱ ουσκάτα, σεάκα ντι μᾱνᾱ* 'να σου πέσει το ξερό, το στεγνό σου το χέρι'. Οι γιαγιάδες επέπλητταν τους γονείς, όταν σήκωναν χέρι στα παιδιά τους. *Μι ουσκᾱ* 'με στέγνωσε, με ξεπάτωσε, με ρήμαξε'. ΣΥΝ. *σέκου* 'ξεραίνομαι, παγώνω από το υπερβολικό κρύο'.

[Από το λατ. *sicco* 'ξηραίνω' ή *exsucco*.]

Ουστούρᾱ (η) 'στημόνι'. Το σύνολο των νημάτων που απλώνονται κατά μήκος του αργαλειού (*αράζμπόιου*). Ανάμεσά τους περνάει η σαΐτα με το νήμα (*τράμᾱ*) και πλέκεται το υφάδι. *Κούντου βα μπᾱγκᾱμου ουστούρα πρι αράζμπόιου*; 'πότε θα βάλουμε το στημόνι πάνω στον αργαλειό, πότε θα τον αρματώσουμε;'. Ανάλογα με τα μέτρα του υφαντού που χρειάζονται ετοιμάζουν και το στημόνι. *Μᾱια τᾱρκᾱ ουστούρα* 'η γιαγιά γνέθει το στημόνι'. ΣΥΝ. *τράμᾱ* 'νήμα, κλωστή'.

[Κατά του ΝΙΚ. δεν είναι γνωστή η προέλευση της λέξης. Θεωρεί άσχετο το λατ. *ustura*. ΡΑΡ. πιθανόν από το λατ. *otsitura* < *ordior* 'βάζω σε τάξη'.]

Ούστρου (ρ) ‘πονώ πολύ, τσούζω, τσιμπώ’. *Μι ούστρά τσάρλι* ‘μου πονούν πολύ τα πόδια’. *Μι άρσου αέρι σι μι ούστρά* ‘κάηκα χθες και με τσούζει’. *Ιντρά σάπουνε σι μι ούστρά όκλιλι* ‘μπήκε σαπούνι και μου τσούζουν τα μάτια’. Μεταφορ. *τι ουστρά γκράιλου αλί μγκεάρε* ‘σε έτσουξε ο λόγος της γυναίκας’. *Ουστράρε* ‘δυνατός πόνος, τσούξιμο’, *ουστράτου*.

[ΝΙΚ. από το λατ. *ustulo*. Πρβ. το ελλην. *οίστρος* ‘αλογόμυγα που κεντάει και τρελαίνει τα ζώα’.]

Ούτζάρε (η) ‘μαστός, βυζί, μαστάρι των ζώων’. *Έντλου σουτζεά λάπτε ντι του ούτζάρε αλί κάπρά* ‘το κατσικάκι ρουφούσε γάλα από τον μαστό της γίδας’. *Ουτζάρκă* ‘το θηλυκό ζώο που έχει μεγάλα μαστάρια, γαλάρα, βυζαρού’. *Ουτζάρκă κάπρά* ‘γίδα με μεγάλα μαστάρια, γαλάρα’. Στην Εράτυρα Κοζάνης που το γλωσσικό της ιδίωμα διαφέρει από εκείνο της Κοζάνης και της Σιάτιστας, τη γυναίκα με μεγάλους μαστούς τη λένε *ουτζαρού*. Σύμφωνα με την παράδοση ένα τουλάχιστον μέρος των κατοίκων της ήταν Κουτσόβλαχοι που κατέβηκαν από την Ήπειρο και αργότερα εξελληνίστηκαν (βλ. Wace – Thompson, *Οι νομάδες των Βαλκανίων*, 1989, 211). Το βυζί της γυναίκας στα ΚΒ λέγεται *τσιτσă*, ίσως από το αρχ. *τίτθη* ‘βυζάστρα’, λατ. *titia* ή από τη λέξη των νηπίων *τσιτσι*. *Τσιτσουάσă* ‘βυζαρού’.

[Ο ΝΙΚ. θεωρεί “καταφανή την καταγωγή της λέξης” από την αρχ. *ούθαρ-ρος* ‘βυζί, μαστάρι, στήθος, μεταφορ. γονιμότητα’. “*Ούθαρ αρούρης*” ή “*ούθαρ αγαθής χθονός*”. Το στήθος της γης, η γονιμότητα της καλής και καρποφόρας γης. “Ως ούσα θήλυς εικότως ούθαρ φρω”, ως γυναίκα εύλογα έχω στήθος, βυζί. Η λέξη υπάρχει στον Όμηρο και σε όλη τη μεταγενέστερη ελληνική γραμματεία. Υποστηρίζεται και η άποψη ότι η λέξη προέρχεται από το λατ. *uber, -eris* ‘μαστός’.]

Ουχτέτζου (ρ) ‘αναστενάζω’. *Κăτσέ τι ουχτέτζι ακσί;* ‘γιατί αναστενάξεις έτσι;’. *Αναστενάζω (μι ουχτέτζου)* από πόνο, λύπη, από χαρά και αναφούφιση. *Μι ουχτάι, κăτσέ αντούσου αμίντε βέκλιλι* ‘αναστέναξα, γιατί θυμήθηκα τα παλιά’. *Ουχτάρε* ‘αναστεναγμός’. *Τούτου ουχτάρι χίι, τσι άι;* ‘όλο αναστεναγμούς είσαι, τι έχεις;’. *Ούνου τζόνε σι ουχτεάτζă ούνου γκιρμέ ντι έρουτου σι βρεάρε* ‘ένα παλικάρι

αναστενάζει κάθε λίγο και λιγάκι από έρωτα και πόθο'. Φεάτα νι ουχτάρλι τζούά νράπτε νέστι τζίκου 'κορίτσι μου, οι αναστεναγμοί μέρα νύχτα κάτι λένε'. ΣΥΝ. σουσκίρου. Στη Δυτ. Μακεδονία λένε οχταρνώ (τι οχταρνιέσαι έτσι;).

[Όι λελέ, ω και ώχου! Λατ. oh! Η έκφραση μιας συναισθηματικής κατάστασης με φωνή, συνήθως άναρθρη, είναι κοινή σε όλους τους ανθρώπους.]

Όφιου και όφκιου (ο) 'φίδι'. Η λέξη σώζεται μόνο με τη μεταφορική της σημασία. Κάτζού πρι μάντζα κα όφιου 'έπεσε στο φαγητό σαν πεινασμένο φίδι'. Αστεάπτια νάθεάμι, ντίπου όφιου χί; 'περίμενε λίγο, θεονήστικος είσαι;'. Όφιου λέγεται και ο δράκος που σκοτώνει ο καβαλάρης Άγιος Γεώργιος. Στην ΚΒ το φίδι λέγεται σάρπε (βλ. σάρπε). Όφιος λέγεται στην Εράτυρα Κοζάνης, όφιους στην Ήπειρο. Χύθ'κε σαν όφιους (Μπόγκας).

[Από το αρχ. και λόγ. όφιος.]

Όχνά (η) 'μικρή τρύπα σε εξάρτημα του νερόμυλου'. Τα σακιά με τα δημητριακά (γίπτου) τα άδειαζαν σε ένα ξύλινο κατασκεύασμα σε σχήμα κώνου. Από εκεί κατέβαιναν στην όχνα που λειτουργούσε σαν ρυθμιστής της ροής των δημητριακών προς την κάτω μυλόπετρα. Κάτι σαν κλεψύδρα. Το άλεσμα ήταν δουλειά της υπομονής και για τον μυλωνά και για τους ιδιοκτήτες των γεννημάτων, που περίμεναν μια και δυο μέρες για να πάρουν σειρά. Ο μυλωνάς κάποτε νύσταζε και τον έπαιρνε ο ύπνος, γι' αυτό πάνω από τα δημητριακά έβαζε πέτρες που όταν έφταναν στην όχνα έκαναν θόρυβο και ξυπνούσε. Ασκαπά γκράνλου, αρίκιά ούνου άλτου σάκου 'τελείωσε το σιτάρι, ρίξε ένα άλλο σακί'. Σι αστουπά όχνα 'στούπωσε, βούλωσε η όχνη'. Όχνα λεγόταν και το άνοιγμα, η τρύπα στο κάτω μέρος του αμπαριού, από όπου έβγαινε λίγο λίγο το αλεύρι, το σιτάρι, ανάλογα με τις ανάγκες του νοικοκυριού. ΣΥΝ. τίλου 'διακόπτης κυρίως στο βαρέλι του κρασιού, του τσίπουρου'. Ρύθμιζε τη ροή.

[Μάλλον από το αρχ. οχμάζω 'παίρνω και κρατώ κάτι στερεά, βαστάζω, σηκώνω'.]

Όχτικιά (η) 'άγχος, στενοχώρια, φυματίωση, χτικιό, όχτικας'. Μη ακάτσά όχτικιά 'με έπιασε άγχος, με πνίγει η στενοχώρια'. Ακάτσά όχτικιά ντι

έλου 'με στενοχώρησε πολύ, με αρρώστησε'. Λέγεται και λου ακάτσά
λέλια. Μεταδοτική αρρώστια που προπολεμικά ξεκλήρισε πολλές
γνωστές οικογένειες και στο Λιβάδι. *Κάτζού όχτικᾶ ν χουάρά, μουρί
μούλτᾶ λούμε, ριμουζί λόκλου* 'έπεσε φυματίωση στο χωριό, πέθαναν
πολλοί άνθρωποι, ρήμαξε ο τόπος'. Δεν έκανε κοινωνικές διακρίσεις,
χτυπούσε αδιακρίτως και συχνά οδηγούσε στο θάνατο. Πολλοί τότε
άρρωστοι, απόδημοι Λιβαδιώτες και ξένοι, ανέβαιναν στο Λιβάδι "για
αλλαγή". *Βινιά ν χουάρά τ' μα γκίνε, σι ανγιατζᾶ* 'έρχονταν στο χωριό
για καλύτερα, για να γιάνουν'. Οι γιατροί συνιστούσαν "βουνό και
καλό φαγητό". Η μεταδοτικότητα της αρρώστιας οδηγούσε και
αγαπητά πρόσωπα της οικογένειας στην απομόνωση, σε ταπεινωτικές
και απάνθρωπες συμπεριφορές. Η παραμικρή αιμόπτυση
τρομοκρατούσε την οικογένεια. Φάρμακα δεν υπήρχαν, η καλή
διατροφή συχνά ήταν αδύνατη.

Οι γεωργοί και οι κτηνοτρόφοι που ζούσαν φυσική ζωή μακριά από το
χωριό ήταν οι τυχερότεροι. Καλύτερα αντιμετώπισαν και τη φοβερή
ισπανική γρίπη του 1917. Ήταν άγριες οι συνθήκες επιβίωσης των
αρρώστων. Δοκιμάστηκαν σκληρά συγγενικοί δεσμοί, ακόμη και
αδελφικοί. Δοκιμάστηκαν αρετές, αρχές και συνειδήσεις. Όλοι
πίστευαν σε ένα θαύμα. *Νίκα θιμσέσκου μα βέκλιλι κούτᾶ λούμε, κούτι
φουμέλι κιρίρᾶ ατούμσεα!* 'ακόμη θυμούνται οι παλαιότεροι πόσοι
άνθρωποι, πόσες οικογένειες χάθηκαν τότε!'

Η μούχλα της πενικιλίνης έσωσε τον κόσμο. Στο Λιβάδι η σωτήρια
δράση της μούχλας είχε διαπιστωθεί νωρίτερα. Λέγεται – και είναι
πραγματικό γεγονός – ότι μια φυματική γυναίκα γνωστής οικογένειας,
αναφέρεται και το όνομά της, σώθηκε από το ψωμί που της άφηναν οι
δικοί της στη θυρίδα του δωματίου της. Ξεχάστηκε σε μια γωνιά του
δωματίου, μούχλιασε και όταν φαγώθηκε, αποδείχτηκε άριστο
φάρμακο κατά του χτικιού (όχτικᾶ). *Ουχτικέσκου* 'πάσχω από
φυματίωση', *οχτικόσου* και *χτικιόσου* 'χτικιάρης'. *Ιάστε χτικιόσου*
'είναι φθισικός'. Είναι υπερβολικά καχεκτικός. *Χτικιόσου φισόρου,*
χτικιόσᾶ φεάτᾶ. Βαριά βρισιά: *παλιουχτικιόσου!* ΣΥΝ. *φτίσε, φισικό*
και *φτισικό, κιχτρόσου, γκιντιρόσου.*

[Από το αρχ. εκτικός, εκτική (νόσος), εκτικός (πυρετός). Έξις, εκτικός 'αυτός που έχει πνευμονική αρρώστια'. Όχτικας (λαϊκότρ.), χτικιάρης, χτίκιασμα.]

Όχτου (ο) 'όχθη ποταμού, χωραφιού, γκρεμού'. *Κάτζού ντι πρι όχτου* 'έπεσε από το γκρεμό'. *Βεάρα αντούκου όλι λα όχτου* 'το καλοκαίρι φέρνω τα πρόβατα στην όχθη του ποταμού για να ξεδιψάσουν ή να βρουν απάγγιο. *Μι αλινάι νσούσου πρι ράχτε* 'ανέβηκα ψηλά στους όχτους'. *Λου πίμψι ντι πρι όχτου σι κάτζού, σι βᾶτᾶμά* 'τον έσπρωξε από τον γκρεμό και έπεσε, σκοτώθηκε'. Μεταφορ. *σι αντρά όχτου ντι φρίκᾶ* 'έγινε κάτωχρος από φόβο'. Στην Ήπειρο λέγεται *όχτους, οχτιά* και *όχτια* (Μπόγκας). ΣΥΝ. *γκρέμου* 'γκρεμός', *μιλούρᾶ* 'απόκρημνο μέρος', από εδώ και το ΤΟΠ. *Μιλούνα*, τα σύνορα της Ελλάδας ως το 1912. *Μπούτζᾶ* 'χείλος γκρεμού', *ρόκουτρου, μάρτζινε* 'άκρη, όχθη, κράσπεδο'.

[Όχτος (λαϊκότρ.) < αρχ. όχθος. Η λόγ. όχθη < αρχ. όχθη.]

Παγάλια και **απαγάλια** (επίρρ.) 'αργά, ήσυχα, ήρεμα'. *Παγάλια, παγάλια, τούτι βα άφλᾶ κάλια* 'σιγά-σιγά όλα θα βρουν το δρόμο τους'. *Μα παγάλια κᾶ βα κάτζι, βα τι νέστι* 'πιο αργά, γιατί θα πέσεις, θα πνιγείς'. Στις συγκεντρώσεις των κατοίκων στην πλατεία του χωριού και των συντεχνιών, όταν κάποιοι ευέξαπτοι και βιαστικοί διαταράζουν την τάξη, οι ψύχραιμοι και συνετότεροι λένε και επαναλαμβάνουν *παγάλια, παγάλια*. Η επανάληψη της ίδιας λέξης συχνά καθησυχάζει τα ξαναμμένα πνεύματα και η συζήτηση συνεχίζεται ηρεμότερα. Οι ίδιες λέξεις ακούγονται και στα καφενεία που στενάζουν από τις πολιτικές αντιπαραθέσεις, όταν συγκρούονται με φανατικό τρόπο ιδεολογίες και προκαταλήψεις. Στην Ήπειρο (Γιάννινα) *αγάλη-αγάλης* 'βραδυκίνητος, νωθρός, μωρός'. *Αγαληός* ή *αγαληάς* υπάρχει σε πολλά ιδιώματα της Ελλάδας και στον νησιωτικό χώρο (Ι.Λ.). ΠΑΡ. *παγάλια κᾶ μι αγιουσέσκου* 'σιγά σιγά, γιατί βιάζομαι'. "Όπου αγάλια-αγάλια περπατεί μακριά μπορεί να πάει". ΕΠ. *Γάλιας*. Πιθανόν να έχει σχέση με το *παγάλια*. ΣΥΝ. *ανάργᾶ-ανάργᾶ*. ΑΝΤ. *αγόνια, κουγία* 'εμπρός, γρήγορα', *χίμᾶ* 'κάτω, γρήγορα, μάνι μάνι', *γίε γίε, τουζᾶρᾶ* 'γρήγορα, αμέσως'.

[Από το *αγάλι* και *αγάλια* < αρχ. *γαληνός* 'ήρεμος, ήσυχος, γαλήνιος' ή από το αρχ. *αγανός* 'μαλακός, απαλός στην αφή'.]

Παγκάκιστου (επίθ.) 'παγκάκιστος, κακός σε υπερθετικό βαθμό, μοχθηρός, πανάθλιος, σατανικός': *λάργκου ντι ατσέλου, ιάστε ούνου παγκάκιστου* 'μακριά από εκείνον, είναι ένας πανάθλιος'. Πολύ αρνητικός χαρακτηρισμός ανθρώπου που δεν έχει τον όμοιό του. Και η λέξη αυτή έχασε την απόλυτα αρνητική σημασία και παίρνει ακόμα και τη σημασία του κρυφού επαίνου και της αναγνώρισης προσόντων στο πρόσωπο στο οποίο αποδίδεται. *Τσι αντράσι πάλι, παγκάκιστε;* 'τι έκανες πάλι, πανάθλιε; τι κατορθώματα έκανες που μας εξέπληξες; τι σοφίστηκες; τι σκάρωσες;' (βλ. *αόρατου*). Πρβ. το νεοελλ. *αφορισμένε* ή *άθλιε, είσαι τρομερός* 'φοβερός αλλά και σπουδαίος, πάρα πολύ ικανός'.

[Από το αρχ. *πάγκακος*, υπερθ. *παγκάκιστος* < μσν. *παγκάκιστος* με τις πιο πάνω σημασίες. Στη νεοελλ. υπάρχουν οι λέξεις *παμμέγιστος, πάγκαλος, κάκιστος, πανάγαθος, πανάχραντος, πανάμωμος*. Οι περισσότερες από την εκκλησιαστική γλώσσα με αρχαίες όμως καταβολές.]

Πάιε (επίθ.) 'σταθερός, αμετάβλητος, μόνιμος'. *Χίμου του πάι* 'είμαστε στα ίσα, ούτε χάσαμε, ούτε κερδίσαμε'. Λέγεται συνήθως ύστερα από ένα παιχνίδι, όταν προκύπτει ισοπαλία και κανείς δεν χάνει ή ύστερα από λογομαχίες και συγκρούσεις, όταν διασταυρώνονται τα ξίφη. Λέγεται και κατά τις δοσοληψίες και συμπράξεις, όταν το κεφάλαιο παραμένει σταθερό, πάγιο. *Ντάρε λουάρε, χίμου του πάι* 'δόσιμο, πάρσιμο, είμαστε στα ίσα'.

[ΝΙΚ. και ΡΑΡ. *πάιε* 'προίκα'. Τουρκ. *rai*, αλβ. *rajë*, ιταλ. *pari* 'σταθερός, αμετάβλητος'.]

Παλεάουᾶ (η) 'γυναίκα μεγάλης ηλικίας, η παλιά αλλά και εκείνη που, αν και είναι νέα, γνωρίζει πολλά για πρόσωπα και πράγματα, για γεγονότα και υποθέσεις παλαιότερες'. Είναι μέσα σε όλα. Την ακούν και την παραδέχονται οι γεροντότεροι. *Τσι παλεάουᾶ ιάστε ατσιά!* 'πόσα ξέρει, πόσα θυμάται, αυτή από τα παλιά!'. Η λέξη χρησιμοποιείται μόνο στο θηλυκό της γένος και είναι το ουσιαστικοποιημένο επίθετο *παλαιός* ή *παλιός* (Κατσάνης, 1977 "η

κουτσοβλάχικη κατάληξη -εάουᾶ", ανάτυπο). ΣΥΝ. βεκλεατούρᾶ, μᾶρεᾶσᾶ, μεταφορ. ἰάστε ούνᾶ βεκλεατούρᾶ, ούνᾶ μᾶρεᾶσᾶ, ούνᾶ παλεακούρᾶ. Πρβ. φισόρου > φισουρεᾶουᾶ 'αγοροκόριτσο', γκρεᾶουᾶ 'έγκυος', στεᾶουᾶ 'άστρο', πουρεᾶουᾶ 'πόρος, πέραςμα'.

Το νεοελλην. επίθετο παλιός απαντά ως πρώτο συνθετικό πολλών σύνθετων λέξεων της ΚΒ. Σημαίνει παλαιότητα, ηλικία, κακία. Πολλές λέξεις είναι υβριστικές ή έχουν απαξιωτικό νόημα, όπως συμβαίνει και με τα νεοελλην: παλιοπροβατίνα, παλιοτόμαρο, παλιογυναίκα, παλιόπαιδο. Στα ΚΒ το παλιός λέγεται βέκλιου, δεν χρησιμοποιείται όμως ποτέ στις σύνθετες λέξεις. Για να δηλωθεί η παλαιότητα ενός αντικειμένου στον υπερθετικό βαθμό χρησιμοποιούνται και τα δυο επίθετα: παλιουβέκλιου 'παμπάλαιο, πανάρχαιο', παλιουβεκλεατούρι 'παμπάλαια πράγματα που είναι για πέταμα'. Συντίθενται δυο συνώνυμες λέξεις, μια ελληνική και μια ΚΒ. Σύνθετες λέξεις της ΚΒ με πρώτο συνθετικό το παλιός: παλιουκάσᾶ 'παλιόσπιτο', παλιουουᾶε 'παλιοπροβατίνα, γερασμένη προβατίνα', παλιουμούλᾶ 'γέρικο αλλά και ατίθασο, τσινιάρικο μουλάρι', παλιουκάλου 'παλιάλογο', παλιουλούμε και παλιουντουνιάου 'παλιόκοσμος', παλιουπούσκλη 'παλιοχολέρα', παλιουμγκεᾶρε 'παλιογυναίκα', παλιουκουσουᾶτᾶ 'πολύ εχέμυθη γυναίκα', παλιουμάε 'παλιόγρια', παλιουζᾶνάτε 'παλιοεπάγγελμα', παλιουπάπου 'παλιόγερος', παλιουφισόρου 'παλιόπαιδο', παλιουλόκου 'παλιότοπος', παλιουγκράου 'βρομόλογο', παλιουμπᾶνᾶ 'παλιοζωή', παλιουνταχνίτου 'βρομερότατος', παλιουνταμᾶρᾶ 'παλιοςσί', παλιουπεᾶτικου 'παλιοπατσαβούρα', παλιουγίσου 'εφιάλτης' κ.ά. Σχεδόν όλα τα επίθετα με αρνητική σημασία συντίθενται με το πάλιου και δηλώνουν τη σημασία στον υπερθετικό βαθμό: παλιουαμπουτσίτε, παλιουμουρντάρτσε, παλιουσαχούλτσε, παλιουζούρλου, παλιουγκαγκάνου, παλιουλιμπούτᾶ, παλιουκουφουρίτου, παλιουμπουρλουγκρᾶσᾶ, παλιουσπιτικόσου κ.ά.

Η κακή ποιότητα υλικών πραγμάτων δηλώνεται επίσης με το παλιός. Παλιουμᾶντζᾶ 'παλιόφαγο', παλιουκάσου 'παλιότυρο', παλιουγίνου 'παλιόκρασο', παλιουλάπτε 'παλιογάλα', παλιουκάρνε 'παλιόκρεας', παλιουντούλτσε 'παλιόγλυκο', παλιουλέμνου 'παλιόξυλο',

παλιουπατάτα 'παλιοπατάτα'. ΤΟΠ. Παλιουντέρβενου 'παλιό ντερβένι, παλιός δρόμος σε στενωπό, σε μπουγάζι (τουρκ. Dervent)'. Πότε, πώς και γιατί πέρασε στα ΚΒ η χρήση αυτή του παλιός, όταν μάλιστα υπήρχε η λέξη βλέκλιου; Είναι επίδραση της νεοελληνικής της οποίας τον πλούτο και την ευκολία της σύνθεσης υιοθέτησε η ΚΒ; Οι δρόμοι της γλώσσας είναι δρόμοι σοφίας. Οι σύνθετες λέξεις της ΚΒ με ελληνικά προθήματα είναι ανάγκη, ευκολία και οικονομία.

[παλαιός, παλιός, πρβ. τα νεοελλην. παλιόπαιδο, παλιάνθρωπος, παλιανθρωπιά, παλιόγερος, παλιάμπελο, παλιοκόριτσο, παλιάλογο, παλιοτόμαρο, παλιόμουτρο, παλιοσκρόφα, παλιόκοσμος, παλιοπαρέα, παλιόσκυλο κ.α.]

Πᾶλέσκου (ρ) 'καψαλίζω'. Πᾶλί ούνᾶ πιζάρι σι αντάρου ούνου κᾶρλίγκου 'καψάλισα ένα ξύλο κρανιάς για να κάνω μια γκλίτσα'. Τις βέργες που προορίζονται για γκλίτσες ποιμενικές τις καψαλίζουν στη φωτιά για να μαλακώσει το ξύλο της κρανιάς, να ισιώσει και να γίνει πιο γερό. Μι πᾶλί φόκλου 'με καψάλισε η φωτιά'. Μεταφορ. σημαίνει υποψιάζομαι 'μι πᾶλί κᾶ νου ιαρά μούνου λούκρου ατσέλου 'υποπτεύθηκα, ψυλλιάστηκα ότι δεν ήταν αυτή καθαρή δουλειά'. Σι πᾶλίρᾶ τούτσι, κούντου αβτζίρᾶ 'όταν άκουσαν, όλο ψυλλιάστηκαν'. Πᾶλίρε 'καψάλισμα, υποψία', πᾶλίτου 'καψαλισμένος, υποψιασμένος'. ΣΥΝ. πᾶρτζαλέσκου, κᾶψᾶλσέσκου, γκουντουρέσκου, μι τσουπλέσκου 'υποπτεύομαι, ψυλλιάζομαι', τσουπλίρε. Ιπουψίε 'υποψία'.

[ΝΙΚ. από το σλαβ. *papa* 'καπνός'. Πιθανόν από το πάλιου 'άχυρο' (λατ. *palea*). Τα ενοχλητικά τσιμπήματα του άχυρου μοιάζουν σαν εκείνα του ψύλλου, σαν εκείνα της φωτιάς, όταν καψαλίζεται κανείς.]

Πάλιου (το) 'άχυρο'. Αβεάμου αποурτάτᾶ μούλτου πάλιου ντι του αλόνε 'είχαμε κουβαλήσει πολύ άχυρο από το αλώνι'. Νι αντᾶβᾶλίμου του πάλι 'κουκουλωθήκαμε μέσα στο άχυρο'. Μεταφορ. νεάουα λο σι κᾶντᾶ πάλι, πάλι κα πεάνι 'το χιόνι άρχισε να πέφτει λεπτό λεπτό σαν φτερά'. Με άχυρο γέμιζαν τις αχυρώνες και τα βουστάσια (πλεάμτσι) για τη διατροφή των ζώων, ιδιαίτερα κατά τους χειμερινούς μήνες. Με άχυρα τα στρώματα στις κόχες του δωματίου και τα προσκέφαλα, με άχυρα γέμιζαν οι σαμαράδες τα σαμάρια των ζώων. Με άχυρο έκαναν

και τους τσατμάδες, στα σπίτια. Της βρίζας το άχυρο (βρουζαμιάου) ήταν κατώτερης ποιότητας. Τα ζώα προτιμούσαν το λεπτό και καλοκομμένο άχυρο. Έψαχναν στο παχνή το πούχου. Αλάγκᾶ τ' πούχου. Έκφρ. κάπου μπλίνου ντι πάλι 'κεφάλι γεμάτο άχυρα, κουφιοκέφαλος, ελαφρόμυαλος'. Νου προυάτι σι αμπάρτᾶ πάλι λα ντόι γουμάρι 'δεν μπορεί να μοιράσει άχυρο σε δυο γαιδούρια'. Κάφτᾶ ούνου άκου του πάλιου 'ψάχνει ένα βελόνι στο άχυρο'. Επιδιώκει κάτι το ακατόρθωτο. Λο πάλιου 'καβάλησε το καλάμι, έχασε τα μυαλά του'. Υπήρχε στο χωριό παλαιότερα ένας αλαφροϊσκιωτος με το παρατσούκλι Νίνας που κυκλοφορούσε κρατώντας ένα άχυρο και αδιαφορώντας για την παρουσία του κόσμου. Πᾶτσᾶ όμλου 'έπαθε ο άνθρωπος', έλεγαν.

[Από το λατ. palea 'άχυρο'.]

Πᾶλιούρου (το) 'αγκαθωτός θάμνος, παλούκι, παλιούρι'. Όλι αλᾶσᾶρᾶ μούλτᾶ λᾶνᾶ πρι πᾶλιούρι 'τα πρόβατα άφησαν πολύ μαλλί στα παλιούρια'. Οι γίδες και τα πρόβατα ξύνονται στα παλιούρια και αφήνουν το μαλλί τους. Σε δύσκολα χρόνια οι γυναίκες μάζευαν το λιγοστό μαλλί από τα παλιούρια για να φτιάξουν κανένα ζεστό πλεκτό. Σι αρούψι κᾶμεᾶσα ντι ούνου αντίχριστου πᾶλιούρου 'σχίστηκε το πουκάμισο από ένα αντίχριστο θάμνο'. Με τα παλιούρια περιφράζουν στάνες, χωράφια, περιβόλια. Κου φᾶρᾶ πᾶλιούρι τσι κᾶλίβᾶ σι ντᾶβᾶρε σι αντᾶρι! 'χωρίς παλιούρια τι καλύβα και μαντρί να κάνεις!'. Μεταφορ. κάσα ἰάστε σι τράτζι πᾶλιούρου. Λέγεται για γυμνά σπίτια, φτωχόσπιτα που αν τραβήξεις το παλιούρι, δεν έχει τίποτε να παρασύρει. ΤΟΠ. Λα Πᾶλιούρι.

[Παλιούρι < αρχ. παλίουρος, υποκορ. παλιούριον 'αγκαθωτός θάμνος'. Λατ. paliurus.]

Πάλμᾶ (η) 'παλάμη, σπιθαμή'. Αβεᾶ κᾶτζούτᾶ τρέι πᾶλμι ντι νεᾶου 'είχε πέσει τρεις σπιθαμές χιόνι'. Τσᾶνου τσουπλου πρι πᾶλμι 'κρατώ το μωρό στις παλάμες'. Ούνᾶ πάλμᾶ ντι όμου. Μια σπιθαμή (πάλμᾶ) άνθρωπος, πολύ κοντός. Η παλάμη, η φούχτα, η γροθιά, το δάχτυλο είναι μονάδες μέτρησης. Βᾶ αρούμινου κου πάλμα 'θα μετρήσω με τη σπιθαμή'. Ούνου τζεάντικου ντι αράκιε 'ένα δάχτυλο τσίπουρο'. Μια γροθιά (μπούσου) άνθρωπος. Ούνου πούλμου ντι φᾶρίνᾶ 'μια φούχτα

αλεύρι'. Πᾶλμᾶρίε 'εξάρτημα που μπαίνει στην παλάμη του θεριστή για να διευκολύνεται στο θέρισμα', ελλην. παλαμαριά. Μεταφορ. ου αβεά του πᾶλμι, κούμου σι κούμου 'τη φρόντιζε πολύ, την είχε πώς και πώς'. ΣΥΝ. σπιθαμίονα.

[Από το λατ. palma, πρβ. το ελλην. παλάμη.]

Πᾶλτᾶρε (η) 'ωμοπλάτη, σπάλα'. Λου απουρτά̄ πρι πᾶρτᾶρλι 'τον κουβάλησε στην πλάτη'. Ιάστε τζόνε, σίγκουρου τσᾶνού κάσα σι φουμεᾶλια πρι πᾶλτᾶρλι 'είναι παλικάρι, μόνος κράτησε το σπίτι και την οικογένεια στις πλάτες του'. Σι ακᾶτσᾶ πᾶλτᾶρια 'πιάστηκε η πλάτη'. Αβεά πᾶλτᾶρι σᾶνᾶτοράσι σι λι ανκᾶρκᾶρά̄ τούτι πρι ἔλου 'είχε γερές πλάτες και τα φόρτωσαν όλα επάνω του'. Του φόρτωσαν όλες τις ευθύνες και τις υποχρεώσεις. Ντᾶ̄ νι ούνᾶ πᾶλτᾶρε ντι ἔντου 'δώσε μου μια πλάτη, σπάλα κατσικιού'. Λι βιτζού̄ τούτι λα πᾶλτᾶρια αλ νέλου 'τα είδε, τα μάντεψε όλα στην πλάτη του αρνιού'. Ο γνωστός τρόπος μαντείας. Η πλάτη ἔδειχνε και οι ἔμπειροι και γνωστοί στο χωριό τα ἔβλεπαν όλα: καλή ή κακή σοδειά, χρήματα, συμφορές, αρρώστειες και θάνατος. Μιρουμίρι 'το σημείο της πλάτης που λέει τη μοίρα'. Μεταφορ. σι αλινᾶ̄ κου ξεάνι πᾶλτᾶρι 'ανέβηκε σε θέσεις και αξιώματα με ξένες πλάτες'. Λούκρου κου πᾶλτᾶρε νου ι αντᾶρᾶ 'δουλειά με αγγαρεία δεν γίνεται'. Λι τουρνᾶ̄ παλτᾶρια 'του γύρισε την πλάτη, τον αγνόησε, τον περιφρόνησε'. Πᾶλτᾶρόσου 'πλατάς, με φαρδιές πλάτες'.

[Πλάτη. Κατά τον ΡΑΡ. πιθανόν από το λατ. platalis.]

Πᾶλτέσκου (ρ) 'πληρώνω'. Μι ντούσου μ παζᾶρε σι λι πᾶλτί̄ τούτι 'πήγα στην αγορά και τα πλήρωσα όλα τα χρέη, ξόφλησα'. Είναι η πιο μεγάλη ικανοποίηση του καλού νοικοκύρη και της οικογένειας. Νου ἄμου μπόρτζι, νου αλᾶσᾶ̄ βᾶρᾶ χρέουσου 'δεν χρωστάω τίποτε, δεν ἄφησα κανένα χρέος'. Πᾶλτέσκου τζιριμέουλου 'πληρώνω το δάνειο, το πρόστιμο, τον τζερεμέ'. Μεταφορ. αουᾶ̄ λι πᾶλτίμου τούτι 'εδώ, σε αυτόν τον κόσμο, τα πληρώνουμε όλα'. Ἐκφρ. βα ου πᾶλτέστι ασιᾶ̄ τσι αντράσι 'θα το πληρώσεις αυτό που έκανες'. Ου πᾶλτί̄ τ' μάλλᾶ̄μᾶ 'το πλήρωσα ακριβά, για μάλαμα, ένα ασήμαντο πράγμα, μια ασήμαντη πράξη ή συμπεριφορά'. Λι βιντού̄ τούτι, λι ανκουπᾶρᾶρά̄ τούτι αλά βᾶρᾶ̄ νου πᾶλτί̄ 'τα πούλησε όλα, τα αγόρασαν όλα αλλά

ΣΥΝ. *σατᾶνᾶ* ντι μ βάλε ‘σατανάς του λάκκου’, λάμνιε. *Λου* αρκάρᾶ μᾶγιε ‘τον μάγεψαν’.

[Από το παγανός ‘μολυσμένος, μαγαρισμένος’ + *μοίρα*. Εκείνη που έχει τη μοίρα να μολύνει, να μαγαρίζει (βλ. *πᾶνγκάνου*).]

Πᾶνγκάνου (επίθ.) ‘μιασμένος, μολυσμένος, μαγαρισμένος, δαιμονικό’.

Λάργκου ντι ατσέλου, *ιάστε πᾶνγκάνου* ‘μακριά από εκείνον, είναι μολυσμένος, μίασμα’. Κάνει κακό, μαγαρίζει όποιον τον αγγίζει. Σημαίνει και δεισιδαίμονας, δαιμονικό, αερικό. Τα δαιμόνια (*πᾶνγκάνι*) της λαϊκής φαντασίας, οι καλικάντζαροι του δωδεκαήμερου που φεύγουν την ημέρα των Φώτων με την αγιαστούρα του παπά. *Ντουμνιτζᾶουλου* σι τι *ἀπάρᾶ* ντι *πᾶνγκάνου* *όμου* ‘ο Θεός να σε φυλάγει από άνθρωπο μίασμα’. *Πᾶνγκᾶνέσκου* ‘μολύνω, μαγαρίζω’. *Νταράτσλι πᾶνγκᾶνίρᾶ κάσα* σι *λόκλου* *τούτου* ‘οι διάβολοι, οι καλικάντζαροι μαγάρισαν το σπίτι και όλο τον τόπο’. Μαγάρισε (*πᾶνγκᾶνί*) την αυλή της εκκλησίας και του σχολείου με τις ακαθαρσίες του. *Πᾶνγκᾶνιτάτε* ‘σκατά, ακαθαρσία, μολυσμένος’. *Σκίνου πᾶνγκάνου* ‘θάμνος δηλητηριώδης, μαγαρισμένος’. *Πᾶνγκάνου* *σάρπε* ‘δηλητηριώδες φίδι’. *Πᾶγκᾶνίτσᾶ* υποκορ. ‘παιδί που μολύνει, μαγαρίζει’. Ήταν και παρατσούκλι παιδιού στο Λιβάδι.

[Από το λατ. *raganus* ‘κωμήτης, χωρικός’ (*ragus* ‘ύπαιθρος’). Οι ειδωλολατρικές συνήθειες επιβίωναν περισσότερο στην ύπαιθρο γι’ αυτό και η λέξη σημαίνει τον χωρικό, τον ειδωλολάτρη. Πρβ. *παγανός* και *παγανό* ‘τα στοιχειά, τα παγανά και οι νεράιδες’.]

Πάνγκου (η) ‘αράχνη’. Με τον ιστό της παγιδεύει τα έντομα με τα οποία τρέφεται. *Κάσα* σι *ουμπλού* ντι *πᾶντζι* ‘το σπίτι γέμισε αράχνες’. *Βα βρεᾶι* σι *χί* *πάνγκου* *λα Βανθίτσα* *αλ Μεζίλι*; ‘θα ήθελες να είσαι αράχνη στο σπίτι της Βανθίτσας του Μεζίλη;’. Ήταν μια σχολαστική στην καθαριότητα νοικοκυρά. Από άλλους ΚΒ λέγεται *μαρμάγκᾶ*, δηλητηριώδης αράχνη. Στο Λιβάδι απαντά μόνο στη φράση *βα τι μᾶκᾶ* *μαρμάγκα* ‘θα σε φάει η μαρμάγκα’, που είναι και νεοελληνική. ΣΥΝ. *μαρμάγκᾶ*, *αράχνε* (*αρᾶχνᾶσίτου*). Μεταφορ. *ιάστε ούνου* *πάνγκου!* ‘είναι μια αράχνη!’. Υπουλος άνθρωπος που πιάνει στον ιστό του τους άλλους και τους κάνει υποχείριά του. *Σι* *ᾶι* *τίχια* *σι* *χαράουα* *αλ* *πάνγκου* ‘να έχεις την τύχη, τη χαρά της αράχνης, σύντομη’ (κατάρα).

Ανσάρι κα πάνγκου ‘χορεύει σαν αράχνη’. Σε ιδίωμα της Δυτ. Μακεδονιάς η αράχνη λέγεται πάγιακας. ΤΟΠ. Λα Πάνγκου.

[Κατά τον ΡΑΡ. και τον Κατσάνη από το παλιό σλαβ. *paqkŭ*, πρβ. το αρχ. *πάγη* ‘παγίδα, ιστός αράχνης, βρόχος’ (Κατσάνης 1990, 121).]

Πάνε (η) ‘ψωμί’. Πάνε μιστικᾶτούρᾶ ‘ψωμί ανάμεικτο (στάρι, βρίζα, καλαμπόκι)’. Αντούνᾶ νικρούσᾶλι ντι πάνια ‘μάζεψε τα ψίχουλα του ψωμιού’. Κου μούλτου σουντόρρου σκότρου πάνια αλί φουμεᾶλε ‘με πολύ ιδρώτα βγάζω, κερδίζω το ψωμί της οικογένειας’. Λουκρέτζου τ’ πάνια ‘δουλεύω για το ψωμί, το μεροκάματο’. Στα δύσκολα χρόνια της στέρησης το μενού της παιδικής διατροφής περιελάμβανε: πάνε κου ιλιέσι, κου ζάχαρε, κου γκίτζᾶ ‘ψωμί με ελιές, με ζάχαρη, με ούρδα’, πάνε ντι μπουμπότᾶ ‘ψωμί με καλαμποκάλευρο’. Και το συνηθέστερο, πάνε γκράλᾶ ‘ξερό ψωμί’. Σταύρωναν και ορκίζονταν στο ψωμί που έτρωγαν. Πρι πάνια τσι μάκρου ‘στο ψωμί που τρώω’. Δεν πετούσαν ψίχουλο. Ήταν αμαρτία (*αμαρτίε μάρε*), έλεγαν. Η παρασκευή του ψωμιού από το πιάσιμο της μαγιάς ως το ζεστό καρβέλι (*κᾶρβεᾶλε*) ήταν μια ιεροτελεστία. Σήμερα δεν καπνίζει κανένας φούρνος. Τούτι γγκιέρλι φριμτά ατούμσεα ‘όλες οι γυναίκες ζύμωναν τότε’. Λουκράρᾶ μούλτσι τ’ πάνια ατσιᾶ ‘δούλεψαν πολλοί γι’ αυτό το ψωμί’.

Έκφρ. *σᾶντέτσι σι μαῦκάμου πάνε, κούμου νι αφλάμου τόρα* ‘καθίστε να φάμε ψωμί, να σας φιλέψουμε, όπως βρεθήκαμε τώρα’. *Νου μπᾶγκᾶι πάνε ν γκούρᾶ* ‘δεν έβαλα ψωμί στο στόμα’. *Νου ᾶου σι μάκᾶ πάνε* ‘είναι πάμφτωχοι. *Κιρντούι πάνια* ‘έχασα τη δουλειά μου’. *Βιντού κάσα τ’ ούνᾶ κούᾶ ντι πάνε* ‘πούλησε το σπίτι για μια κόρα ψωμί’. *Πάνε ντούλτσε νου αβεᾶ μαῦκάτᾶ κρου ατσέλου* ‘γλυκό ψωμί δεν έφαγα με εκείνον’. Το ψωμί είναι απολύτως αναγκαίο για τη διαβίωση του ανθρώπου και η εξασφάλισή του η πρώτη έγνοια του οικογενειάρχη. Είναι το θεμέλιο της ζωής. *Νου ᾶρε πάνε λούκρουλου* ‘δεν έχει ψωμί, μεροκάματο η δουλειά’. *Σκόσου πάνια σι ᾶστατζᾶ* ‘έβγαλα το ψωμί και σήμερα’. *Βρέι βᾶτᾶμάρε κου πάνια ν γκούρᾶ* ‘θέλεις σκότωμα με το ψωμί στο στόμα’. *Ου μαῦκά πάνια* ‘τα έφαγε τα ψωμιά του, γέρασε’. *Σι ᾶφλου μούλτου γκίνε, ᾶου πάνε πάνᾶ του πάνε* ‘βρίσκονται σε καλή οικονομική κατάσταση. Έχουν ψωμί, ώσπου να βγει η καινούρια

σοδειά'. Είναι πρώτοι νοικοκυραίοι. Πάνια τσάνου φουμεάλια 'το ψωμί κράτησε, στήριξε την οικογένεια'.

[Από το λατ. panis που πέρασε σε όλες τις νεολατινικές γλώσσες.]

Πάνέσκου (ρ) 'σκουπίζω το φούρνο με την πάνα (κομμάτι πανιού) για να καθαρίσει από την κάπνα πριν από το φούρνισμα του ψωμιού'. Πανᾶσίσι φούρνουλου, κάτσέ ἄρε μούλτου φούμου 'πάνιασες το φούρνο, γιατί έχει πολλή καπνιά'. Μεταφορ. σημαίνει την πανάδα στα μάτια. Ἄμου ούνᾶ πάνᾶ λα όκλι 'έχω μια πανάδα στα μάτια, έχω καταρράχτη'. Πανισίρε 'πάνιασμα φούρνου και ματιών', πανισίτου 'πανιασμένος και αυτός που πάσχει από καταρράχτη. Πάνα 'πανί και πάνα του μωρού'. Τσούπλου βα μούλι πάνι κάθε τζούᾶ 'το μωρό χρειάζεται πολλές πάνες κάθε μέρα'.

[Από το πανιάζω (πάνιασα). Το νεοελλ. πανίζω σημαίνει και γίνομαι άσπρος σαν το πανί.]

Πάντε (η) 'δάπεδο, έδαφος, ίσιωμα'. Το επίρρ. μπάντε (in + πάντε) 'κάτω': σᾶτζι μπάντε 'κάθησε στο έδαφος, κάτω'. Μουτάι μάντζα ντι μπάντε 'σήκωσα το φαγητό από κάτω'. Να βάλουμε τα θέματα κάτω (μπάντε). Λου αρκά μπάτε σι λου αγκουντί μούλτου 'τον έριξε στο έδαφος και τον χτύπησε πολυ'. Κου φουστάνλι πάνᾶ ντι μπάντε κούμου σι ίμνᾶ; 'με τα φουστάνια μακριά ως κάτω πώς να περπατήσει;'. Έκφρ. μάκᾶ ντι μπάντε 'τρώει ξαπλωμένος ό,τι βρει κάτω στο έδαφος'. Βίνι πρι πάντε 'ήλθε με τα πόδια'. Κούμου σι ίμνᾶ κουκόνα σι γκαγκάνα πρι πάντε! 'πώς να περπατήσει η μαμόθρεπτη κοκόνα και η ξένη παραθερίστρια με τα πόδια!'. Σι τι ντάι σι ντάι κούρλου ντι μπάντε, νου βα σι φάκᾶ 'να χτυπηθείς κάτω, να χτυπήσεις τον κόλο κάτω δεν θα γίνει'. Μεταφορ. Λι ντεάντι ντι μπάντε σι φουτζί 'τα παράτησε και έφυγε'. Γκράιου νου λι κάντι μπάντε 'λόγος δεν του πέφτει κάτω, είναι μετρημένος, σοβαρός'. Στο Λιβάδι υπάρχει το ΤΟΠ. Μπαντεμάρε 'μεγάλο πάτωμα, ίσιωμα'. Πατώματα λένε τις ομαλές επίπεδες επιφάνειες στη μέση κατωφέρειας. Εκείνο το μέρος έχει καλά πατώματα. Το Μπαντεμάρε είναι το πλάτωμα, όπου απολήγει το βουνό Σιάπκα (in + πάντε + μάρε). Σύνθετη με δυο λατ. Λέξεις και μια ελληνική. Στην Ήπειρο υπάρχει το ΤΟΠ. Πάδες και στη Σαμαρίνα. "Πάδες χωρίον" (Ντίνας, 1980, 332 και Μπόγκας 1964). Στο Νυμφαίο

της Φλώρινας ν *πάτζι*, στις πεδιάδες, στα ισώματα. Στο Μέτσοβο και στην επαρχία Ελασσόνας υπάρχει το ΕΠ. *Παδιώτης*.

[Από το αρχ. *πέδον* 'γη, έδαφος' > *πεδίον*, *πεδιάδα* (πους, ποδός 'πόδι', *δάπεδο*). Ο χώρος όπου πατάει το πόδι. *Βατοπέδι* 'έδαφος γεμάτο αγκαθωτούς θάμνους'. ΡΑΡ. από το σλαβ. *radina*.]

Πάντζα (η) 'βαμβακερό ή λινό ύφασμα'. *Πάντζα τσι λουάι αέρι ιαρά μα μπουνά* 'το πανί που πήρα χθες ήταν καλύτερο'. *Ντά νι τρέι πίχι ντι πάντζα* 'δος μου τρεις πήχες πανί'. Σημαίνει κάθε είδους πανί, ειδικότερα το άσπρο πανί για εσώρουχα. *Κούτρου άρε πάντζα;* 'πόσο κοστίζει το πανί;'. Είδος πρώτης ανάγκης ιδιαίτερα για τα σώβρακα (*ζμεάνι*). Στα χρόνια της Κατοχής, όταν οι Ιταλοί στην αρχή έκαψαν λίγα σπίτια, συναντήθηκαν στο δάσος, όπου είχαν καταφύγει για να σωθούν, κάποιοι Λιβαδιώτες με έναν που μόλις είχε φτάσει από το χωριό. Όταν τον ρώτησαν για το χωριό και τους δικούς τους που είχαν απομείνει εκεί, εκείνος απάντησε στους ανήσυχους και γεμάτους αγωνία συμπατριώτες του: *Άρσιρά βάραντόι κάσι, βίνιρά βάραντόι Ιταλιάνι. Νάκα στίσι κούτρου άρε πάντζα Σέργια;* 'έκαψαν μερικά σπίτια, ήρθαν μερικοί Ιταλοί. Μήπως ξέρετε πόσο έχει το πανί στα Σέρβια;'. Ήταν τότε δυσεύρετο και ακριβό για τους φτωχούς ανθρώπους, ήταν όμως πολλές και οι ανάγκες. Όταν αργότερα έφτασαν στο Λιβάδι τα σακιά με τα τρόφιμα και τη βοήθεια της Ούνρα, φορέθηκαν πολύ τα σώβρακα με αγγλικές επιγραφές. Ήταν τραγέλαφος.

Είδη πανιού: α) από μπασμά (*μπασμά*), τσιτάκι, ύφασμα φτηνό αλλά αντοχής για φουστάνια, ποδιές κ.ά., β) από ζαφείρι (*ζαφίρου*), γ) από αλατζά (*αλατζά*), δ) από πόχα (*πράχα*), το ευτελέστερο, ε) από στόφα (*στόφα*) μεταξωτή, ακριβό και φανταχτερό ύφασμα κυρίως για νυφικά φορέματα, ζ) ρετσίνα (*ριτσίνα*) για παντελόνια, η) χασές (*χασέ*). Καλής ποιότητας για σεντόνια, μαξιλάρια, νυχτικά. *Πάντζατούρά* 'πατσιαβούρα'. ΣΥΝ. *πάνά*, το κουρέλι, η πατσιαβούρα με την οποία καθάριζαν τον φούρνο από την καπνιά, αφού πιο πριν τραβούσαν τα κάρβουνα με ένα ξύλινο εργαλείο (*ουζόγρου*). *Κρίπα* 'κουρέλι'.

[Από το λατ. *rannus* < *randia*, λατ. *rando* 'απλώνω'. Πρβ. το ελλην. *πανί* < αρχ. *πηνίον* (δωρ. *πανίον*). *Πήνη* 'ύφασμα, υφάδι'.]

Παπλεάκου (ο) ‘μικρόσωμος, ισχνός, μικρός παππούς’. Το παιδί που παρά την ηλικία του και την έλλειψη πείρας ξέρει πολλά, λέει σοφές κουβέντες και εντυπωσιάζει. *Ίάστε ούνου παπλεάκου ατσέλου*, τούτι λι σι ‘είναι ένας μικρομέγας αυτός, όλα τα ξέρει’. ΣΥΝ. *μαϊράσᾶ* για τις γυναίκες και *παπούρᾶ* για τα αγόρια. Εκείνος/νη που σκέφτεται και μιλάει σαν μεγάλος. Για το κορίτσι λέγεται και *παλεάου* (παλιά). *Ίάστε ούνᾶ παλεάου ατσιᾶ, σέμνου!* ‘ξέρει όλα τα παλιά παρά την ηλικία της, σημαδιακή!’. *Κουσούρου*. *Σι φάτσι τ’ νίκου* μα *Ίάστε μούλτου κουσούρου* ‘κάνει τον μικρό αλλά είναι πολύξερος’.

[Σύνθετη λέξη από το *πάπου* + *λεάκου*. Το δεύτερο συνθετικό, κατά τον Μπουσμπούκη, σημαίνει μικρός, ισχνός και προέρχεται από το *αλικέσκου* ‘κολλώ’, *αλικίτου* ‘κολλημένος, ισχνός, εξαντλημένος’ (Μπουσμπούκης, 1972, 30). *Πάπου*, ελλην. *πάππος*, λατ. *pappus*.]

Πάπου (ο) ‘παππούς, γέρος’. *Πάπλου αμέου ιαρά μούλτου άξιου όμου ν χουάρά* ‘ο παππούς μου ήταν πολύ άξιος άνθρωπος στο χωριό’. Στον πληθ. *πάπινλι* σημαίνει και οι πρόγονοι. Έκφρ. *ιαρά ντι ντάιμα, πάπου προς πάπου*. Ήταν από πάντοτε από παπού σε παπού. Ο παππούς ήταν σεβαστό πρόσωπο μέσα στην οικογένεια, ένα πρότυπο σοφού άντρα με πλούσιες εμπειρίες από τη ζωή. *Πάπου ζούρλου* ‘ο παππούς που έχει τρέλα με τα εγγόνια’. *Κᾶτούνα νι Ίάστε πάτρου νιπότσι σι τρέι νιπράτι* ‘η περιουσία μου είναι τέσσερα εγγόνια και τρεις εγγονές’. *Πάπινλι κουλίτσιλι*, παιδικό παιχνίδι. ΣΥΝ. *ταταμάρε, αούσου*. Υπάρχει και η έκφραση *πάπου αούσου* ‘γέρος παπούς’ και το ρήμα *αουσᾶσκου* ‘γερνώ’.

[Από το *παππούς* < μσν. *παππούς* < αρχ. *πάππος*. Είναι λέξη νηπιακή, γνωστή κραυγή των νηπίων *πα-πού*.]

Παραμάζμᾶ (η) ‘φόρα’. *Λουάι παραμάζμᾶ σι λι αρκάι τούτι μπάντε* ‘πήρα φόρα και τα έριξα όλα κάτω’. *Αντισάι κου φᾶρᾶ παραμάζμᾶ* ‘πήδησα χωρίς φόρα’. Ανάμεσα στους όρους των παιδικών παιχνιδιών ήταν και τα άλματα με ή χωρίς φόρα (*παραμάζμᾶ*). *Λουάι παραμάζμᾶ σι νου πότου σι σταμάτέσκου* ‘πήρα φόρα και δεν μπορώ να σταματήσω’. Έκφρ. *στά, νου λεᾶ παραμάζμᾶ* ‘στάσου, λογικέψου, μην παίρνεις φόρα’. ΣΥΝ. *βόρισμᾶ* ‘δυνατός αέρας που έρχεται με φόρα’. *Γίνι βόρισμᾶ κου νεᾶου* ‘έρχεται δυνατός αέρας με χιόνι’. *Βα λεᾶου*

βόρισμᾶ 'θα πάρω φόρα'. Ίσως από το βοριάς. Αλλού λέγεται βούσμᾶ, φόρτσᾶ 'δύναμη, ισχύ'. Εἶλι βίνιρᾶ κου αχάντᾶ φόρτσᾶ 'εκείνες ήλθαν με τόση φόρα'. Ζόρμπα. Λου αρϊκί κου ζόρμπᾶ 'τον άρπαξε με φόρα'.

[Από το παραμαζώνω, παραμάζωμα, παραμαζεύω.]

Παρασόλε (το) 'αλεξήλιο, ομπρέλα'. Νου λουάσι παρασόλια σι τι ουντάσι, τι αντράσι ζοάνᾶ 'δεν πήρες την ομπρέλα και βράχηκες, έγινες μουσκίδι'. Ου λάι, φουτζί φιτσόρλου φαντάρου σι νου λου ντέντου παρασόλια 'η κακομοίρα, η μαύρη μου εγώ, έφυγε το παιδί στρατιώτης και δεν του έδωσα την ομπρέλα'. Λέγεται για αφελείς, εξωπραγματικούς ανθρώπους και υπερπροστατευτικούς γονείς. Τσι νι βίνισι κα δάσκαλου κου παρασόλια: 'τι μας ήλθες σαν δάσκαλος με την ομπρέλα;'. Κου φᾶρᾶ παρασόλε βα τι άρντᾶ σουάρλε 'χωρίς ομπρέλα θα σε κάψει ο ήλιος'. Λέγεται σαρκαστικά, γιατί όλοι τους είναι ολημερίς εκτεθειμένοι στον ήλιο (κτηνοτρόφοι, γεωργοί, κираτζήδες, οικοδόμοι και εργάτες). Δένουν κάποτε ένα άσπρο μαντήλι στο κεφάλι, κεφαλοπάνι, κυρίως στο θέρος. Ένας Λιβαδιώτης που είχε έλθει από την Αμερική, καλοντυμένος και δεινός χορευτής, στον επίσημο χορό που δινόταν προπολεμικά στις αίθουσες του δημοτικού σχολείου, εννοούσε να χορεύει βαλς κρατώντας παραμάσχαλα το παρασόλι του. Το γεγονός έγινε στο χωριό παραμύθι. Ομπρέλα είχαν μόνο οι μεσοαστοί και οι μικροαστοί, οι άλλοι φορούσαν τα μάλλινα επανωφόρια (τάλαγάνε, κουντούσου) με τη σκούφια (κάτσούλα) στο κεφάλι, τις τραγιάσκες και τα καλπάκια. ΣΥΝ. ουμπρέλᾶ (ιταλ. ombrella). Στα ΚΒ αούμπρᾶ 'σκιά'.

[Από το ιταλ. parasole (para + sole 'αλεξήλιο'). Στα ΚΒ σουάρλε 'ήλιος'.]

Πάρικᾶ (απρόσ.) 'φαίνεται'. Τσι νι σι πάρικᾶ κᾶ νου χίι γκίνε 'πώς μου φαίνεται, μου μοιάζει ότι δεν είσαι καλά'. Νι σι πάρικᾶ κᾶ βα τι ντούτσι γκίνε κου λούκριλι 'μου φαίνεται ότι θα πας καλά με τις δουλειές'. Βιτζούι ούνου παλιουγίσου, νι σι πουρού κᾶ 'είδα έναν εφιάλτη, μου φάνηκε ότι ...'. ΣΥΝ. έκφραση τσι νι στα 'πώς μου φαίνεται' (από το λατ. sto (stat) 'στέκομαι', πρβ. το ελλην. ίστημι, στω). Ουνιτζεάσι 'φαίνεται, μοιάζει', λι φου κᾶ αβιτζᾶ, κᾶ βιτζού 'του φάνηκε πως άκουσε, πως είδε'.

[ΝΙΚ. *σι πάρε* 'ίσως, πιθανόν (pareo 'φαίνομαι', πρβ. το ελλην. φαίνεται 'πιθανόν'). Στο Λιβάδι δεν έχουμε ακούσει το *σι πάρε*. Το *ίσως*, το *πιθανόν*, λέγεται *προυάτε* 'μπορεί, ίσως'. Στα ιταλ. *σι πάρε* (απρόσ.) 'φαίνεται'. Κατά τον Κατσάνη προέρχεται από το *σι πάρε* + *κᾶ* 'ότι'. Πρβ. το αρχ. *παρείκει* (απρόσ.) (*παρά* + *είκω*, *έοικα*) 'φαίνεται, μοιάζει'. "Ως έοικε τη γυναικί συμμαχεί" (Σοφ. Αντιγόνη). Ο ΡΑΡ. καταγράφει τη λέξη *parū* (λατ. *pareo*).]

Πᾶρίντε (ο) 'γονιός'. *Αβεᾶ μπουῆνι πᾶρίντσι* 'είχε καλούς γονείς'. *Μᾶτρί πᾶρίντσιλι πᾶνᾶ μουρίρᾶ* 'κοίταξε, γηροκόμησε τους γονείς της, ώσπου πέθαναν'. *Νου πότου σι αργκᾶσᾶσκου πᾶρίντσιλι* 'δεν μπορώ να ξεχάσω τους γονείς'. *Τάτα νι σι μούμα νι φούρᾶ μπουῆνι πᾶρίντσι* 'ο πατέρας μου και η μητέρα μου υπήρξαν καλοί γονείς'. Διαπαιδαγωγήσαν σωστά τα παιδιά τους με τον λόγο και τη συμπεριφορά τους. *Σι λι κᾶντᾶ ακάρι μούτι μᾶνᾶ λα πᾶρίντσι* 'να του πέσει, όποιος σηκώνει χέρι στους γονείς του'. *Αβούι μπουῆνι πᾶρίντσι σι κουσουρίνι* 'είχα καλούς γονείς και συγγενείς'. *Αντούκου αμίντε ούνου γκράιου αλ λιρτάτου ντι πᾶρίντε* 'θυμάμαι ένα λόγο του συχωρεμένου γονιού'. *Πᾶριντέσκου* 'πατρικός, γονικός'. *Κᾶσᾶ πᾶριντεᾶσκᾶ* 'πατρικό σπίτι'.

[Από το λατ. *parens*, *-ntis* που πέρασε σε όλες τις νεολατινικές γλώσσες.]

Παρμένου (επίθ.) 'δαιμονισμένος, διάβολος, πανέξυπνος'. *Ντι κου μούλτου νίκου ιαρά παρμένου, σι βιντιᾶ* 'από πολύ μικρός ήταν διάβολος, πανέξυπνος, φαινόταν'. *Νου προυάτι βᾶρᾶ σι λι μπάγκᾶ κου παρμεᾶνα αέστα* 'δεν μπορεί κανείς να τα βάλει με αυτή την τετραπέρατη, τον διάβολο'. *Νι αφλάι μπιλέουλου κου ούνου παρμένου ακλό τσι νι σκᾶσι λίμπᾶ* 'βρήκα το μπελά μου με έναν διαβολάκο εκεί που μου έβγαλε γλώσσα'. *Α, παρμένε, σι νου τι βέντζι!* 'α, διάβOLE, να μην φανείς'. Λέγεται με θετική σημασία. ΣΥΝ. *βίδρᾶ, ξιφτέρου, έξιπνου*.

[*Παρμένος* 'λωλός, σαλεμένος' (παίρνω). *Αλλοπαρμένος* 'που έχει χάσει τα λογικά του, που έχει σαλέψει ο νους του'.]

Πάρου (ο) 'παλούκι, πάσσαλος κατάλληλος για περιφράξεις'. *Βρέμου μούλτι πάρι σι αντράμου ντᾶβάρε* 'θέλουμε πολλούς πασσάλους για να

κάνουμε το μαντρί'. Λου αγκουντίρᾱ μούλτου κου πάρλου σι λου
αλᾱσᾱρά του λόκου 'τον χτύπησαν πολύ με το παλούκι και τον άφησαν
στον τόπο'. Μεταφορ. σημαίνει μεγάλη δυσκολία. Άρε ούνου πάρου ν
κούρου 'έχει έναν παλούκι στον κώλο'. Ακάρι αλάγκᾱ μούλτι πάρι
ούνλου λι αρμᾱνι λα κούρου 'όποιος πηδά πολλά παλούκια το ένα του
μένει στον κώλο'. Παλιουφισόρλου ἰάστε μούλτου πάρου 'το
παλιόπαιδο είναι πολύ στραβόξυλο, άτακτο'. Η συνηθισμένη τιμωρία
των Ελλήνων από τους Ιταλούς στα χρόνια της Κατοχής ήταν ai palo
'στο παλούκι'. Τους έδεναν πισθάγκωνα σε ένα παλούκι και τους
εξέθεταν τρεις μέρες σε δημόσιο χώρο για εκφοβισμό. Την ποινή
εκείνη γνώρισαν και μερικοί Λιβαδιώτες, όπως ο Φιλώτας Βασκαλής
στην Ελασσόνα που αρνήθηκε να υπηρετήσει την προπαγάνδα τους.
ΤΟΠ. Λα Πάρι. Τοποθεσία κοντά στην Πιπίκα, στη Χορεύετε, όπου
έδεναν τα ζῶα, όταν τα έβγαζαν για βοσκή (πᾱσούνε). Δημόσιο
πάρκιγκ.

[Από το λόγ. πάλος < αρχ. πάλος 'παλούκι', λατ. palus.]

Πᾱρπᾱντέσκου (ρ) 'φλυαρώ, μονολογώ, κουτσομπολεύω, κακολογώ'.
Μγκιέρλι τσι πᾱρπᾱντέσκου ακλό; 'οι γυναίκες τι φλυαρούν και
κουτσομπολεύουν εκεί;' Νου αντρά τσιβά. πᾱρπᾱντεᾱ τζούα τούτα 'δεν
έκανε τίποτε, κουτσομπόλευε και φλυαρούσε όλη τη μέρα'. Πᾱρπᾱντίι,
πᾱρπᾱντίι νι φουτζί ντι του ίνιμᾱ 'μονολόγησα, μονολόγησα και μου
έφυγε το βάρος από την ψυχή'. Πᾱρπᾱντίρε 'βλασφήμια, βρισιά',
πᾱρπᾱντίτᾱ 'μιλημένη, βρισμένη'. ΣΥΝ. πᾱρμπᾱτέσκου, αντζούρου
'βρίζω', αντζουιράρε, πουσπουρέτζου 'ψιθυρίζω, φλυαρώ',
ατζιούντικου 'φλυαρώ, κακολογώ'. Ακάρι τι ατζιούντικᾱ; 'ποιος σε
κακολογεί;'. Χίου λιμπούτου 'είμαι γλωσσάς, φλύαρος', αρίκου
πέντουρι 'ρίχνω καρφιά, κακολογώ', άρε μᾱσλάτσι 'φλυαρεί',
φᾱρφαλέσκου, φᾱρφαρά 'φλύαρος'.

[Η λέξη μάλλον είναι ηχομιμητική (πᾱρ-πᾱρ). Πρβ. τα παπαρδέλᾱ
'φλύαρος', παπαρδέλι 'κούφια λόγια, φλυαρίες'. Κατά τον ΝΙΚ.
ίσως από το παραδώνω (ιδιωμ.), παράδωσα 'φλυαρώ, βρίζω'.]

Πάρτε (η) 'πλευρό, μεριά, μερίδιο, κομμάτι'. Μούλα άρε μούλτᾱ φουρτίε
ντι του ούνᾱ πάρτε 'το μουλάρι έχει πολύ φορτίο από τη μια μεριά'.
Βόι ντι ούνᾱ πάρτε, νόι ντι αλάντᾱ νι αβεᾱμου βᾱτᾱμάτᾱ κου φᾱρά ιτίε

‘εσείς από το ένα μέρος, εμείς από το άλλο είχαμε σκοτωθεί χωρίς αιτία’. *Αβεά λουάτᾱ ούνᾱ πάρτε ντι άγκρου αλ πάπου* ‘είχε πάρει ένα κομμάτι, μερίδιο από χωράφι του παππού’. Από ποια μεριά (πάρτε) φυσάει (σούφλαῶ) ο αέρας; Είμαστε συγγενείς από τη μεριά (πάρτε) της μητέρας. Χώρισε την περιουσία του σε τρία μέρη (πάρτσι). Έχει όλες τις σημασίες των νεοελλην. *μεριά, μερίδα και μερίδιο*. Έκφρ. *άι, κάρτε, άι πάρτε* ‘έχεις χαρτιά, συμβόλαια, έχεις μερίδιο της περιουσίας’. *Ντι ατσιά πάρτε σι ντόρνι* ‘από αυτό το πλευρό να κοιμάσαι’. *Ντεανάπαρτε* ‘απέναντι’, *ντιπάρτε* ‘παράμερα’. *Μι λο ντιπάρτε σι ζμπουράμω* ‘με πήρε, με τράβηξε (τράψι) παράμερα να κουβεντιάσουμε’. *Κάμα ανάπαρτε* ‘πιο πέρα’ (τοπικά και χρονικά). *Αμπάρτου* ‘μοιράζω’, *πάρτιδᾱ* ‘παρτίδα’, *πάντᾱ* ‘πλευρά’.

[Από το λατ. *pars, partis* ‘μερίδιο, μεριά’. Νεοελλην. *κοιτάει μόνο την πάρτη του*. Από εδώ και το *παρτάλι* ‘κουρέλι’. *Χαμένο παρτάλι, τσιόλι*. ΕΠ. (παρατσούκλι) *Παρτάλας*.]

Πάρτζᾱλέσκου (ρ) ‘καψαλίζω’. *Πάρτζᾱλί πάνια του μάσᾱ* ‘καψάλισα το ψωμί στη μασιά’, *μι πάρτζᾱλέσκου* ‘καψαλίζομαι’, *σι πάρτζᾱλί λα ουτζάκε* ‘καψαλίστηκε στο τζάκι’, *πάρτζᾱλίτου* ‘καψαλισμένος’, *πάνε πάρτζᾱλίτᾱ* ‘καψαλισμένο ψωμί’. Μεταφ. *ου πάρτζᾱλί* ‘το καψάλισε, την κοπάνησε’. ΣΥΝ. *καψᾱλσέσκου, γκουντουρέσκου*.

[ΝΙΚ., από το σλαβ. *praziti* ‘ψήνω’. Από εδώ και η *πριζόλα*. Ρουμ. *parjolesk*. Κατά τη γνώμη μας πιθανότερο είναι να προέρχεται από το *πυρ, πυρά* (ΚΒ *πύρᾱ* ‘φλόγα’) + παραγωγική κατάληξη *-αλα-* + *-έσκου* (*τρέχω > τρεχάλα, φεύγω > φευγάλα, καψαλίζω > καψάλα*). Στην περιοχή της Κατερίνης (Μοσχοπόταμος) το καψαλισμένο ψωμί το λένε *μπρουζαλισμένο* από το *μπρουζαλίζομαι, πυροζαλίζομαι, ζαλίζομαι στη φλόγα, την πυρά*. Στην περιοχή Κοζάνης *πουρζαλνώ* ‘ψήνω, καίω’: *μας πουρζάλισε ο ήλιος* ‘μας πύρωσε ο ήλιος’, *πουρζαλισμένο ψωμί* ‘καψαλισμένο ψωμί’. Στην Εράτυρα λένε *δός μου μια παρτζᾱλίτα* και εννοούν *φρυγανιά*. *Μπουρτζιάλα* ή *πουρτζιάλα* ‘ζεστό μέρος, προσήλιο’ Επ. *Μπουρτζιώτης*. Στην Ήπειρο *παργανιασμένο ψωμί*. Στα Ιωάννινα *μπρούσια* ή *προύσια* ‘τριμμένη θράκα, χόβολη, πυρούσα’. Στη Β. Ήπειρο υπάρχει η ευχή *μπρούσια αρνιά, μπρούσια κατσίκια, μπρούσια γρόσια και φλουριά* μεταφ. ‘όλα

να είναι πλούσια'. Χωριό της Ευρυτανίας ονομάζεται *Προυσό*. Ιταλ. brucciare 'καίω'].

Πάρτσάσκου (ρ) 'ζευγαρώνω (για γίδια)'. Σι *πάρτσάρᾱ κάπριλι* 'ζευγάρωσαν τα γίδια'. *Πάρτσάρε* 'συνουσία, ζευγάρωμα'. *Κάπρα μπάτι κρᾱντα, βα πάρτσάρε* 'η γίδα χτυπάει, κουνάει την ουρά της, θέλει ζευγάρωμα'. *Πράτσου* 'επιβήτορας τράγος', μεταφορ. λέγεται για τον άντρα τον γυναικά αλλά και για τον οξύθυμο, τον ευέξαπτο άνθρωπο, τον απότομο και επιθετικό. *Ανγκᾱτάνου κᾱ ἰάστε μούλτου πράτσου* 'προσοχή γιατί είναι πολύ επιθετικός, γυναικάς'. ΣΥΝ. *κουκότου, μπίρμπου. Αλάγκᾱ ντίπου χίκᾱ*. Ο τράγος, όταν θέλει να ζευγαρώσει, κατουριέται επάνω του και η μυρωδιά είναι ερωτικό κάλεσμα στη γίδα. Για τα γελάδια και τα μεγάλα ζώα (άλογα, μουλάρια, αγελάδες) λένε σι *τράψιρᾱ* (μι τράγκου 'σέρνομαι'), πρβ. το νεοελλην. *θα πάω να σύρω την αγελάδα*. Στη Δυτ. Μακεδονία λένε *πουρτσιαλνώ* 'ζευγαρώνω'. *Πούρτσιος* 'τράγος', *πρίτσιος* 'απότομος, οξύθυμος'. Στη Θεσσαλία και σε άλλα μέρη *μαρκάλος* (για πρόβατα), *πουρτσιάλος* (για γίδια), *σύρος* (για αγελάδα, άλογο, γαϊδούρι), *λάμνισμα* (για γουρούνια).

[Κατά τον ΝΙΚ. *πάρτσου* και *πάρτσιου* 'τράγος' από το αλβ. *perts*.]

Πάσκου (ρ) 'βοσκώ'. *Ἰου πάστιᾱ ὀἰλι τρᾱμίνα;* 'πού βοσκούσαν τα πρόβατα το φθινόπωρο;'. *Φιτσόρλι πάσκου μᾱνᾱρλι λα Πουλέζου* 'τα παιδιά βοσκούν τα μανάρια στον Πολέζο'. *Ντού τι σι πάστι ὀἰλι σι κάπριλι* 'πήγαινε να βοσκήσεις τα πρόβατα και τα γίδια'. Μεταφορ. *βα πάστι γκίνε* 'θα φας καλά'. *Αλᾱσᾱ μίντιᾱ λι σι πάσκᾱ* 'άφησε το μυαλό του να βοσκάει, είναι ελαφρόμυαλος, αδιάφορος, αναισθητος'. *Πού βοσκᾱς, πού περιπλανιέσαι άσκοπα;* *Ἰου πάστι;* *Πᾱστεᾱρε* 'βόσκημα'. *Νου ἰάστε λόκου τ' παστεᾱρε* 'δεν είναι τόπος για βοσκή'. *Πᾱσκούτου* 'βοσκημένος, φαγωμένος'. *Αστᾱσεᾱρᾱ ἔτζλι σι νᾱίλι βίνιρᾱ γκίνε πᾱσκούτι* 'απόψε τα κατσίκια και τα αρνιά ήλθαν καλά βοσκημένα'. *Πᾱσούνε* 'τόπος βοσκῆς των μεγάλων κυρίως ζώων'. *Πράβντιλι σι τουρνᾱρᾱ ντι λα πᾱσούνε* 'τα ζώα επέστρεψαν από τη βοσκή'. Έκφρ. *νᾱθεᾱμᾱ ᾱουᾱ, νᾱθεᾱμᾱ ᾱκλό πᾱσκούι γκίνε* 'λίγο εδώ, λίγο εκεί, βόσκησα, έφαγα καλά, τα βόλεψα'.

[Από το λατ. *pasco* που πέρασε σε όλες τις νεολατινικές γλώσσες.]

Πᾶσούνε (η) ‘τόπος βοσκής των ζώων’: *βα σκότου μούλιλι λα πᾶσούνε* ‘θα βγάλω τα μουλάρια στη βοσκή’. Οι πιο κοντινοί στο χωριό και συνηθέστεροι τόποι βοσκής των μεγάλων ζώων ήταν η Κουρία και η Πιπίκα. *Σι τουρνάρᾱ πράβντιλι ντι λα πᾶσούνε* ‘επέστρεψαν τα ζώα από τη βοσκή’. *Σκόσου μᾶνᾱρλι λα πασούνε* ‘έβγαλα τα μανάρια στη βοσκή’. Τα ζώα συνοδεύονταν από παιδιά και έφηβους και η ομαδική διανυκτέρευση σε αυτούς τους τόπους, κάτω από έναστρους ή σκοτεινούς ουρανούς, ήταν ευκαιρία για διασκέδαση, παιχνίδια, όνειρα και οράματα. *Ντουρνιάμᾱ λα πᾶσούνε τούτσι σουότσλι ντεαντούνου* ‘κοιμόμασταν στη βοσκή όλοι οι φίλοι μαζί’. Πολλές ιστορίες, ανέκδοτα, σάτιρες και χιουμοριστικά επεισόδια γεννήθηκαν εκεί. Το πρωί, όταν έφταναν στο χωριό, κυκλοφορούσαν από στόμα σε στόμα και καταγράφονταν στη συνείδηση των ανθρώπων της κοινότητας. *Ου τζῖσιρά λα πᾶσούνε, ακλό ου αβτζῖ* ‘το είπαν στη βοσκή, εκεί το άκουσα’. Ηλικιωμένοι άντρες σήμερα θυμούνται και νοσταλγούν εκείνες τις νύχτες. Η λέξη *πᾶσούνε* σημαίνει και τροφή. *Πλᾶστούρα ἄρε πᾶσούνε* ‘η κοιλιά του ζώου έχει τροφή’.

[Από το λατ. *pastio, -onis* ‘βοσκή πέρασε σε όλες τις νεολατινικές γλώσσες.]

Πᾶτίκε (ο) ‘πατίκι, ξύλινο υποπόδιο στον αργαλειό (*αράζμποῖου*) και βασικό του εξάρτημα’. Λέγεται και *πουδαῖρίτσᾱ*. Ο αργαλειός, στο κάτω μέρος του, έχει τέσσερα πατίκια που πατώντας τα η υφάντρα με διάφορους συνδυασμούς θέτει σε κίνηση τον αργαλειό – είναι η κινητήρια δύναμή του – και εκείνος παντρεύει το στημόνι με το νήμα. Με δυο ή τέσσερα πατίκια βγαίνουν υφαντά ποικίλης και θαυμαστής ύφανσης: αδίμτα, τσιπούνια, σκουτιά, φλοκάτες, στείρες βελέντζες, μαλλιώτα. Και εκείνα τα φωτεινά και θεσπέσια κιλίμια – σήμα κατατεθέν του Λιβαδίου – με τους κόκκινους, πράσινους και μαύρους ρόμβους. *Κου κούτι πᾶτίκι τσᾱσούσι κιλίμια;* ‘με πόσα πατίκια ύφανες το κιλίμι;’. *Ασουνᾱ μούλτου πᾶτίκλι ν κάσᾱ, νι λουᾱράᾱ ουρέκλιλι* ‘κάνουν πολύ θόρυβο τα πατίκια στο σπίτι, μας πήραν τα αυτιά’. Πατίκια λέγονται και τα ξυλοπάπουτσα, τα ξύλινα πέδιλα που φορέθηκαν πολύ στα δύσκολα χρόνια. Ήταν, λένε, και ορθοπεδικά. Τα κατασκεύαζαν μόνοι τους οι άνθρωποι από ξύλο καρυδιάς για να είναι

πιο ελαφρά και να αντέχουν. Μια δερμάτινη λουρίδα συγκρατούσε το χοντρό ξύλινο πέλμα. Ηχούν ακόμη στα αυτιά των παλαιότερων οι σκληροί ήχοι από τα πατίκια στο πάτωμα ή στο πλακόστρωτο της αυλής. Από τους ήχους και την περπατησιά των ανθρώπων έφτανε κανείς εύκολα στην αναγνώριση τους. *Τσόκαρα* τα λένε σε άλλα μέρη με τη γνωστή τους μεταφορική σημασία (*παλιοτσόκαρο*), *πατήθρες* στην Ήπειρο.

[*Πατώ* > μσν. *πατίκιν* > *πατίκι*. *Πατικώνω* 'στοιβάζω' και μεταφορ. 'τρώω μέχρι σκασμού'.]

Πάτου (ρ) 'παθαίνω, υποφέρω'. *Πατσάμου* *μάρε νίλᾶ* *λα Κατουχίουνα* *μαράτσλι* 'πάθαμε μεγάλη συμφορά στην Κατοχή οι κακόμοιροι'. *Τσι πατσάσι* *σι* *νου γκρέστι* 'τι έπαθες και δεν μιλάς, δεν αποκρίνεσαι;'. Τα σπίτια με το σεισμό δεν έπαθαν (*νου πατσάρᾶ*) ζημιές. Έκφρ. *πατσά* *σι* *αμβιτσᾶ* 'έπαθε και έμαθε'. *Ου λάι*, *τσι πατσάμου!* 'αλίμονο, τι πάθαμε!'. *Ου πατσά* 'την έπαθε, την πάτησε'. Κάτι παθαίνει (*νιέστι* *πάτι*) και ζαλίζεται, σεληνιάζεται. *Τσι πάτι* *όμλου*, *λούμια!* 'τι παθαίνει ο άνθρωπος, ο κόσμος!'. *Νου βίνισι*, *τσι* *αβέτσι* *πατσάτᾶ*; 'δεν ήλθες, τι έχετε πάθει;'. *Πᾶτσᾶ* *μάρε χουνέρε* 'έπαθε μεγάλη ζημιά, απάτη'. *Πᾶτσιρε* 'πάθημα, συμφορά', *πατσιτόν* 'παθών'.

[Από το λατ. *patior* 'παθαίνω'.]

Πᾶτούλιου (το) 'τόπος γεμάτος με αγκάθια και βάτους που είναι δύσκολο να περάσει κανείς'. Φωλιά άγριων ζώων. *Ιντράι* *του ούνου* *πατούλιου* *σι* *νου πουτεάμου* *σι* *έσου* 'μπήκα σε έναν άβατο τόπο με βάτους και αγκάθια και δεν μπορούσα να βγω'. *Ιαράμου* *ασκούμισι* *τρέι* *τζίλι* *του ούνου* *πατούλιου* *λα* *Σιάπκᾶ* 'ήμασταν κρυμμένοι τρεις ημέρες σε ένα άβατο μέρος στη Σιάπκα'. Σημαίνει και το μικρό και στενό χώρο που χωραεί μια γίδα ή ένα πρόβατο. Μεταφορ. *μακάι* *σι* *μι* *αντράι* *πατούλιου* 'έφαγα και έσκασα, την πάτωσα για καλά'. Νεοελλ. *πατλιά* 'συστάδα αγκαθερών θάμνων'.

[ΝΙΚ. από το ΚΒ *πάτου* 'κρεβάτι, μικρό δωμάτιο'. Από τη ρίζα *πατ-* παράγεται και η λέξη *πατρίδα*. Η αρχ. *πάτος* 'βήμα, δρόμος, λεωφόρος'.]

Πᾶτούνᾶ (η) 'φτέρνα του ποδιού και της κάλτσας'. *Άμου* *σι* *μπᾶλτέσκου* *τρέι* *πρέκλι* *ντι* *πατούνι* 'έχω να πλέξω τρία ζευγάρια φτέρνες'. *Λι*

αρούψι πάλι πᾶτούνιλι, κούμου βα λι μπάγκᾶ του τζόρου; ‘τις έσχισε πάλι τις φτέρνες της κάλτσας, πώς θα τις φορέσει;’. Οι φτέρνες των μάλλινων καλτσών (σκουφούνι) και οι μύτες (πίτσου) ήταν το πλέον αναλώσιμο μέρος της κάλτσας, ιδιαίτερα στα πόδια των αεικίνητων παιδιών. Οι μανάδες δεν προλάβαιναν να μπαλώνουν και να καρυκώνουν κάλτσες που κάποτε η κατάστασή τους ήταν προβληματική. Αναγκάζονταν να τις ξηλώνουν και να τις ξαναπλέξουν. Στις άσπρες χοντρές και μάλλινες κάλτσες οι φτέρνες και οι μύτες ήταν κόκκινες. Ίμνᾶ μπρόστου, πρι πᾶτούνι ‘περπατάει όρθιος, αγέρωχος πάνω στις φτέρνες του’. Για τον καλό όμως χορευτή λένε ανσάρι πρι ούγκλι ‘χορεύει στα νύχια’. Πᾶτουνσέσκου ‘πατώνω’, πᾶτουνσίρε, πατουνσίτου. ΣΥΝ. κᾶλκᾶνιου.

[Από το πάτος, πατώ. Το νεοελλην. (ιδιωμ.) πατούσα σημαίνει ολόκληρο το πέλμα του ποδιού. Πατούχας, πατούσης, πατούνα (ιδιωμ.).]

Πᾶτούρε (το) ‘μάλλινο, μακρύ σώβρακο’. *Ίάστε λάτᾶ πᾶτούρια; ‘είναι πλυμένο το σώβρακο;’. Το φορούσαν – το φορούν ακόμη – ιδιαίτερα οι κτηνοτρόφοι χεμώνα καλοκαίρι αλλά και οι ηλικιωμένοι. Θεωρείται και αντιρευματικό. Απορροφούσε τον ιδρώτα μαζί με τη μάλλινη φανέλα και λένε ότι οι άνθρωποι δεν μύριζαν. Μπᾶλτίσι πᾶτούρια αλ πάπου; ‘έπλεξες το μάλλινο σώβρακο του παππού;’ Κου ούνᾶ πᾶτούρε νου ου σκότσι ιαρνά ‘με ένα μάλλινο σώβρακο δεν βγάζεις τον χειμώνα’. Μάλλινα σώβρακα, φανέλες (κατασᾶρτσι) και κάλτσες (σκουφούνι) πουλούσαν οι Λιβαδιώτες και στην εμποροπανήγυρη των Σερβίων (Νιάμερο). Το σώβρακο στο Λιβάδι, στο Νυμφαίο, στη Σαμαρίνα και στη Ρούμελη το λένε συντρόφι (βλ. συντρόφι). Πουτούρια (Κ. Κρυστάλλης).*

[Από το ελλην. πάτος (πατώ). ΡΑΡ. από το τουρκ. potour.]

Πεᾶνᾶ (η) ‘φτερό’. Πούλιου σκουάσι πεᾶνι σι φουτζί ‘το πουλάκι έβγαλε φτερά και έφυγε, πέταξε’. Κάρτε γρᾶψίτᾶ κου πεᾶνᾶ ντι κόρμπου ‘γράμμα, επιστολή γραμμένη με φτερό από κοράκι’. Μεταφορ. αουσαί, τόρα βα σκότου πεᾶνι; ‘γέρασα, τώρα θα βγάλω φτερά, θα ξανανιώσω;’. Λου κᾶτζούρᾶ πεᾶνιλι ‘έχασε το κουράγιο, του έπεσαν τα φτερά’. Πούλιου κου πεᾶνι βα μι φάκου σι ιέου λα βόι βα

γίνου (Δημοτικό) 'πουλί με φτερά θα γίνω και θα έλθω σε σας'. Αρίκᾱ πῆάνι ντι νεάου 'ρίχνει φτερά, νιφάδες χιονιού'. ΠΑΡ. φουρνίκλου, κούντου βα σι κεάρᾱ, σκουάτι πῆάνι 'το μυρμήγκι, όταν πάει να χαθεί, να πεθάνει, βγάζει φτερά. Λέγεται για ανθρώπους που πολύ αργοπορημένα φανερώνουν τις ικανότητές τους και εντυπωσιάζουν για λίγο, η πτώση τους όμως είναι βέβαιη. Έκφρ. πούλι λι άφλαᾱ χάρλου λα πῆάνι 'τα πουλιά τα βρίσκει ο χάρος στο φτερό, τα λάφια στο νερό'. Από άλλους βλαχόφωνους το φτερό λέγεται αράπιτᾱ ή αρεάπιτᾱ, άρπιτᾱ, άρπᾱ (ελλην. ριπή ή λατ. alipes, -edis).

[Από το λατ. penna.]

Πῆάπινε και πῆάπινου (ο) 'αγγούρι'. Βα κούρου ούνου πῆάπινε σι μπᾱγκᾱμου πρι μεάσᾱ 'θα καθαρίσω ένα αγγούρι να βάλουμε στο τραπέζι'. Βόι ούνου πῆάπινου σι αντράμου ταλατόρι 'θέλω ένα αγγούρι για να κάνουμε ταλιατόρι, ένα είδος αραιού τζατζικιού'. Μεταφορ. πῆάπινου αμάρου 'πικρός, στυφός άνθρωπος, πικράγγουρο'. Εκείνος που δεν τρώγεται με τίποτε'. Πῆάπινου 'χοντροκέφαλος, ξύλο απελέκητο'. Ιάστε ντίπου πῆάπινου 'είναι πάρα πολύ χοντροκέφαλος'. Έκφρ. τζόνε κα τζιουνιάπινε σι κούρου κα πῆάπινε 'παλικάρι σαν πουρνάρι και πισινός σαν αγγούρι. Ψευτοπαλικαράς'. ΣΥΝ. καστραβέτσι (σλαβ.).

[Από το λατ. ppero, -onis, πρβ. το αρχ. πέπων, -ονος.]

Πῆάτικᾱ (η) 'μαντήλι, κομμάτι πανιού, μπάλωμα'. Σι νου φούτζι κου φᾱράᾱ πῆάτικᾱ 'να μην φύγεις, να μην βγεις έξω, χωρίς μαντήλι'. Ήταν μια από τις πρώτες φροντίδες της νοικοκυράς να μην βγουν έξω οι άντρες και τα παιδιά χωρίς καθαρό μαντήλι. Καθαρό μαντήλι και βερνικωμένα παπούτσια, έστω και με την καπνιά του τηγανιού. Του ούνᾱ πῆάτικᾱ μάια λιγκᾱ τρέι ουάου σι νθεάμᾱ κάσου τ' λα μπᾱκᾱλου 'σε ένα μαντήλι η γιαγιά έδεσε τρία αβγά και λίγο τυρί για τον μπακάλη'. Πανταλόνια ιαρά μπλίνᾱ ντι πῆάτιτσι 'το παντελόνι ήταν γεμάτο μπαλώματα, χιλιομπαλωμένο'. Ένα από τα συνηθισμένα δώρα παλαιότερα ήταν τα μαντήλια (πῆάτιτσι). Μαντήλια στους γάμους, στα ζῶα που κουβαλούσαν τα προικιά, στα μπρατίμια. Μπάγκᾱ ούνᾱ πῆάτικᾱ ν κάπου, κᾱ βα τι άρντᾱ σκουάρλε 'βάλε ένα μαντήλι στο κεφάλι, κεφαλοπάνι, γιατί θα σε κάψει ο ήλιος'. Πῆάτικᾱ 'είδος

γυναικείου κεφαλοδέσμου'. Λιγκά πιάτικα ν κάπου σι ου ακάτσά κου
 στουμπίτσι 'έδεσε το μαντήλι στο κεφάλι και το έπιασε με ειδικές
 καρφίτσες'. Υπήρχαν πολλών ειδών κεφαλόδεσμοι, κάποιοι σώζονται
 και σήμερα (βλ. κᾱϊρούκε). Πεάτικου 'κουρέλι, σφουγγαρόπανο,
 πατσιαβούρα'. Βα λεάου ούνου πεάτικου 'θα πάρω ένα πανί, θα κάνω
 ένα πρόχειρο καθάρισμα'. Αμπεάτικου 'μπαλώνω', αμπιτικάρε
 'μπάλωμα'. ΑΝΤ. ντισπεάτικου, ντισπιτικόσου 'κουρελής,
 ρακένδυτος'. Το παλιόρουχο λέγεται σόγνε. Υπάρχει και το
 παρατσούκλι Σόγνᾱ. ΣΥΝ. κρίπᾱ 'κουρέλι'.

[ΝΙΚ. από το μεταγεν. λατ. retacium ή ίσως από το retium.]

Πέρου (ο) 'Τρίχα, μαλλιά'. Βα τι ακάτσου πιρτσάου ντι πέρι 'θα σε
 πιάσω ξεμαλλιάρα από τα μαλλιά'. Πέρι λούντζι, μίντε σκούρτᾱ
 'μακριά μαλλιά, κοντό μυαλό'. Αουσά σι κᾱτζούρᾱ πέριλι 'γέρασε και
 του πέσαν τα μαλλιά.'. Έκφρ. ασκᾱπᾱ́ ντι πρι πέρου 'γλίτωσε παρά
 τρίχα'. Σι μουτᾱ́ πέρου κου ατσεάλι τσι βιτζούι 'σηκώθηκε η τρίχα με
 αυτά που είδα'. Λέγεται για συναισθήματα τρόμου, φρίκης, αηδίας,
 έκπληξης κτλ. Αντᾱρᾱ́ πέρου γκρέντᾱ 'κάνει την τρίχα γρενδιά'.
 Μεγαλοποιεί τα πράγματα. Νου ντα πέρου ντι έλου 'σχολαστικός στην
 καθαριότητα'. Σι λο πέρου 'έφυγε, εξαφανίστηκε'. Σι ακάτσᾱ́ ντι
 πέρι 'πιάστηκε από τα μαλλιά του'. Νου βέτζι κᾱ νι αντράμου κα πέρι
 ντι αράψᾱ́ 'δεν βλέπεις που ανακατωθήκαμε, που καυγαδίσαμε και
 γίναμε άνω κάτω σαν τα μαλλιά της αράπισσας, της γύφτισσας;'. Άρε
 πέρου ντι λούπου 'έχει τρίχα λύκου', μεταφορ. άνθρωπος που δεν
 πλησιάζει κανείς. Πέρτσᾱ́ 'αχτένιστη, αναμαλλιασμένη'. Τσι ισᾱ́σι μ
 πᾱζᾱρε κα πέρτσᾱ́; 'γιατί βγήκες στο παζάρι αναμαλλιασμένη;'.
 Σημαίνει όμως και τη χωρίστρα στα μαλλιά της κεφαλής. Στη Δυτ.
 Μακεδονία (Κοζάνη, Εράτυρα) πέρτσα 'καλοχτενισμένο μαλλί'.
 Τάλιου πέρι 'κουρεύομαι', τούντου (για ζῶα). Βα μι ντούκου λα
 μπᾱρμπέρου σι τάλιου πέρι νι 'θα πάω στον κουρέα για να κόψω τα
 μαλλιά μου'. Περιπαιχτικά λέγεται κούμου τι τούμσιρᾱ́ ακσί κα έντου;
 'πῶς σε κούρεψαν έτσι σαν κατσίκι;'.
 Τα κουρεία ήταν και είναι τόποι συνάντησης και επικοινωνίας των
 αντρών. Εκεί κυκλοφορούσαν, όπως στα ραφτάδικα και τα
 τσαγκαράδικα, τα νέα του χωριού και της χώρας. Οι κουρείς τότε ήταν

και πρακτικοί δερματολόγοι, είχαν έτοιμες συνταγές για κάθε δερματική αρρώστια, όπως τις είχαν κωδικοποιήσει από παλαιότερους έμπειρους συναδέλφους τους. Το ακάθαρτο πετρέλαιο ήταν θαυματουργό. Το σκόρδο και το μπαρούτι “σωτήριο”. Το κούρεμα των παιδιών ήταν τακτικό και αναγκαστικό. Παραδίδονταν άνευ όρων στην παγερή μηχανή που ανέβαινε ακάθεκτη από τον σβέρκο ως την κορυφή. *Πέρλι βόρου τάλεάρε, σι τι ντούτσι λα μπαρμπέρου κᾶ τι αντράσι κα Γιαγκούλα* ‘τα μαλλιά θέλουν κόψιμο, να πας στον κουρέα, γιατί έγινες σαν τον Γιαγκούλα’. Άφηναν μπροστά στο μέτωπο τη μπόλκα, μια τούφα μαλλιού, που τη χτένιζαν προς τα πάνω. ΠΑΡ. *λούπλου μόνο πέρλου αλάξεάστι, μίντια νου ου αλάξεάστι* ‘ο λύκος μόνο την τρίχα αλλάζει, το μυαλό δεν το αλλάζει’.

[Από το λατ. pilus.]

Περπερούνα και **πιπιργιά (η)** ‘πεταλούδα, νύφη’. Το πανελλήνιο έθιμο της περπερούνας. *Ούνα φιτίκᾶ σι αντρά πέρπουνα σι τριτσεά πρι λα κᾶσι ν χουάρα τα σι αρίκᾶ πλουάε* ‘ένα κορίτσι ντυνόταν περπερούνα και περνούσε από τα σπίτια του χωριού για να βρέξει’. Λαϊκό δρώμενο σε περιόδους παρατεταμένης ανομβρίας για να προκληθεί βροχή. *Σι αβεά ουσκάτᾶ λόκλου σι λούμια βρεά πλουάε* ‘είχε στεγνώσει ο τόπος και οι άνθρωποι ήθελαν βροχή’. Είναι ένα είδος ομοιοπαθητικής μαγείας. Το έθιμο σώζεται σε πολλές παραλλαγές. Στο Λιβάδι λέγεται **πιπιργιά**. Στόλιζαν ένα κορίτσι – το κορίτσι της βροχής – με χλωρές πρασινάδες, φρέσκα βλαστάρια, φύλλα, κλαδιά που κάλυπταν όλο το σώμα και το κεφάλι της με στεφάνι. Με την παρέα της γύριζε στα σπίτια του χωριού και τα ράντιζε με νερό που κουβαλούσε σε ένα μπακρατσούλι. Οι γυναίκες ανταπέδιδαν ρίχοντας πολύ νερό στην **πιπιργιά** με λαγήνια και κατσαρόλες, ώσπου γινόταν μουσκίδι. Το κορίτσι έδινε σταγόνες νερού και προκαλούσε από τις νοικοκυρές νερό με τον κουβά (ομοιοπαθητική). Η αμοιβή της **πιπιργιάς** και της συντροφιάς της ήταν λίγο αλεύρι που γεννούσε προσδοκίες για μεγάλη σοδειά. Το κορίτσι – νύφη της βροχής – και ο θίασος των κοριτσιών που τη συνόδευε είναι οι πρωταγωνιστές αυτού του δρώμενου, όλοι τους σύμβολα της γονιμότητας. Η συντροφιά της έλεγε ένα

παρακλητικό τραγούδι με στίχους στα ελληνικά και στα κουτσοβλάχικα:

Πι – πι – πιπιργιά,
πιπιργιά στα Σουλαντρά
λίμπι – λίμπι στο νερό
καρακάξα στο νερό

Ρίξε, ρίξε βροχή
στ' αμπέλι το δικό μας,
να μεγαλώσουν τα σταφύλια,
σταφύλια και πατάτες.

Οι στίχοι της πρώτης στροφής – ασυνάρτητοι, ακαταλαβίστικοι – δίνουν το στίγμα της μαγείας, της μαγικής ενέργειας για την πρόκληση της βροχής. Όταν η αναβροχιά γινόταν ιδιαίτερα απειλητική για τα σπαρτά, έφερναν τον Άγιο Διονύσιο από το μοναστήρι του στον Όλυμπο και γινόταν παρακλητική λιτάνευση της εικόνας “υπέρ του καταπέμψαι υετούς ...”, να στείλει τις ευλογημένες βροχές. Δυο έθιμα, δρώμενα, το ένα ανήκει στην πανάρχαιη παράδοση και το άλλο στη χριστιανική, συνυπάρχουν στη λαϊκή ψυχή.

Παρόμοια έθιμα υπάρχουν σε πολλούς λαούς. Οι γεωργοί σε άλλες χώρες ανεβαίνουν στη στέγη του σπιτιού για να σκορπίσουν το νερό, όπως τα σύννεφα της βροχής από ψηλά. Νερό – βροχή, το όμοιο προκαλεί το όμοιο. Η βροχή έχει ένα μαγικό στοιχείο. Κατεβαίνει εξ ύψους και κάθε της θάνατος δημιουργεί ρυάκια και ποτάμια που φτάνουν στις θάλασσες. Καθώς σβήνει, πεθαίνει, κάνει τη γη αφράτη και γόνιμη. Η βροχή έχει μια μαγεία και μια ποίηση. Ένα πλήθος συναισθημάτων κινητοποιούνται και εκφράζονται με αφορμή τη βροχή που πέφτει στα περβάζια και τα παραθυρόφυλλα, στις στέγες, τους τσίγκους και τις λαμαρίνες, στο πλακόστρωτο της αυλής, της εκκλησίας, του σχολείου, στο οργωμένο χωράφι που κάνει το χώμα του να ευωδιάζει, να αναδύει το άρωμα της γης. Η βροχή είναι μια δωρεά, μάννα εξ ουρανού. *Ούνᾱ μσάτᾱ φιτίκᾱ αλί Λούσω σῆ αντράᾱ ἔστανου πιπιργιάου* ‘ένα όμορφο κοριτσάκι της Λούσως ντύθηκε φέτος πιπιργιά, περπερούνα’. Όταν η βροχή κρατούσε καιρό, υπήρχε

κίνδυνος για τα σπαρτά και τους ανθρώπους, προπαντός όμως για τα παιχνίδια των παιδιών που διακόπτονταν “αδικαιολόγητα”. Τότε τα παιδιά έβγαιναν στους δρόμους, έστηναν δυο πέτρες σε σχήμα πυραμίδας, έλεγαν κάτι μαγικά και παρακαλούσαν να βγει το ουράνιο τόξο. Άλλοτε σχημάτιζαν μικρές λακκούβες με λάσπη, ξύλα και χόρτα και άφηναν να πλέουν στις μικρές τους θάλασσες χάρτινα караβάκια από εκείνα που ήξεραν να φιάχνουν στη στιγμή. Λιλιπούτιοι τιμονιέρηδες τα κατεύθυναν στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα. Δεν είχαν δει ακόμη θάλασσες ούτε καράβια να αρμενίζουν. Κάποτε έβγαινε μεγαλοπρεπές το ουράνιο τόξο (κουρκουμπέου).

Στην Ήπειρο λέγεται *περπερούνα*. “Περπερούνα περπατεί | για νερό παρακαλεί ...”. Στο Μέτσοβο και αλλού *πιρπυρίτσα* και *περπερίτσα*, *περπερούνα* στα περισσότερα μέρη. ΣΥΝ. *πᾶπᾶρούνα*, ιταλ. *paravero*.

[Κατά τον Ανδριώτη είναι βλάχικη (αρωμουνική), *rărăgună* < λατ. *rapilio*. Στα ΚΒ η πεταλούδα λέγεται *πέρπουνα*.]

Πέρπουνα (η) ‘πεταλούδα’. *Πριμουβεάρα βα γίνᾶ πέρπουνλι ‘την άνοιξη θα έλθουν οι πεταλούδες’*. *Νίλι ντι πέρπουνι ουμπλούρᾶ χουάρα ‘χιλιάδες πεταλούδες γέμισαν το χωριό’*. Η παλιά αυτή ΚΒ λέξη ακούγεται ακόμη στο Λιβάδι, συχνότερα όμως συνηθίζεται η λέξη *πᾶτᾶλούδα*. *Κούτου ανγκάρκᾶ ούνᾶ πέρπουνα πρι ούνου σκίκου ντι γκράνου*; ‘πόσο βαραίνει μια πεταλούδα σε ένα στάχυ σταριού;’. Μεταφορ. *φεάτα ατσιά ίμνᾶ σι ανσάρι κα πέρπουνα ‘αυτό το κορίτσι περπατάει και χορεύει σαν πεταλούδα, ανάλαφρα, αεράτα σαν να πετάει’*. *Ϊάστε μσᾶτᾶ κα πέρπουνα ‘είναι όμορφη, λυγερή σαν πεταλούδα’*. *Ϊάστε μούλτου φρικόσου, τρεάμπουρᾶ κα πέρπουνα ‘είναι πολύ δειλός, τρέμει σαν πεταλούδα’*. ΣΥΝ. *πᾶρπερούνα*, *πιρπιρούνα*, *φλίτουρᾶ*, *φλιτουρέτζου* ‘φτερουγίζω’.

[Άγνωστη η προέλευση της λέξης. Η ελλην. πεταλούδα και *περπερούνα* από το λατ. *rapilio*, γαλλ. *rapillon* ‘ψυχή, πεταλούδα’.]

Πέτουρου (το) ‘σπιτικό παραδοσιακό ζυμαρικό, πέτουρα, γιοφκάδες, λαζάνια και φύλλα της πίτας’. *Έστανου αντράμου μούλτι πέτουρι, κᾶ αβεάμου λάπτε μπούνου*. *Βα τριτσέμου ίαρνα ‘φέτος κάναμε πολλά πέτουρα, γιατί είχαμε καλό γάλα. Θα περάσουμε τον χειμώνα’*. *Βόι ούνᾶ πίτᾶ κου μούλτι πέτουρι ‘θέλω μια πίτα με πολλά φύλλα*

(φράντζι), (πιτουρράνε), παραδοσιακή'. Εκεί δοκιμάζεται η τέχνη και η υπομονή της νοικοκυράς. *Μσάτᾱ πίτᾱ, ντίσπιτουράτᾱ* 'όμορφη πίτα, αφράτη, τα φύλλα της ξεχωρίζουν ένα ένα'. Με την παρασκευή των πέτουρων οι νοικοκυρές εξασφαλίζουν τα ζυμαρικά της οικογένειας για όλη τη χρονιά. Τα καλύτερα είναι εκείνα που παρασκευάζονται με αυγά και γάλα (κου ρυάου σι λάπτε). Τα ψιλοκομμένα φύλλα της ζύμης τα απλώνουν σε σεντόνια, όπως τον τραχανά, για να στεγνώσουν. Η λέξη με τη σημασία της πίτας και των ζυμαρικών είναι διαδεδομένη στον ηπειρωτικό κορμό της Ελλάδας έως τη Θράκη (Τσοπανάκης). Δεν υπάρχει στα νότια ιδιώματα και τα νησιά. *Πέτρα* τα λένε στα Ζαγοροχώρια, *πέτσουρα* στη Ρούμελη. ΣΥΝ. *φράντζᾱ* 'φύλλο πίτας'.

[ΝΙΚ. από το πέταλον. Στα ΚΒ το λ μετατρέπεται σε ρ (πέταλον > πέταρον > πέτουρον). Από τη ρίζα του αρχ. πετάννυμι 'πετώ, απλώνω, ανοίγω', πέταλον 'φύλλο'. Με την ετυμολόγηση αυτή συμφωνεί και ο Τσοπανάκης (1993, 75). Οι νοικοκυρές με τον πλάστη (ξάλα) πετούν στον αέρα σαν φτερά τα φύλλα (φράντζι) της πίτας. *Βα ντισφάκου ή βα τίντου πέτουρι τ' ούνᾱ πίτᾱ* 'θα ανοίξω ή θα απλώσω πέτουρα (φύλλα) για μια πίτα'. Πιθανόν η λέξη να προέρχεται από την αρχ. πέταυρον ή πέτευρον 'λεπτή σανίδα', επειδή το πέτουρο κόβεται σε λεπτές λουρίδες. *Πέταυρον* οι αρχαίοι Έλληνες έλεγαν και το παιχνίδι της "τραμπάλας", επειδή οι παίκτες κάθονταν στα άκρα μιας μακρόστενης σανίδας. Από τη ρίζα πετ- του πετάννυμι το πεταυρίζω 'πηδώ, χορεύω πάνω σε ελαστική σανίδα'. Από τη ίδια ρίζα η πεταλούδα και η πεταλίδα 'όστρακο'. ΡΑΡ. πιθανόν από το λατ. pittula.]

Πιζούλιου (το) 'πεζούλι': *αντράρᾱ πιζούλι λα γίνι, τα σι τσᾱνᾱ τσάρα* 'έκαναν πεζούλια στα αμπέλια για να κρατήσουν το χώμα'. Προπολεμικά, σε καιρούς μεγάλης ανεργίας, με οικονομική ενίσχυση στους ανέργους κτίστηκαν πολλά πεζούλια με ξερολιθιά. Δεξιά και αριστερά της μεγάλης εξώπορτας του σπιτιού υπήρχαν δυο πετρόχτιστα πεζούλια. Ήταν πολλαπλών χρήσεων. Εκεί πατούσαν οι καβαλάρηδες για να ανέβουν στα άλογα, εκεί ξαπόσταιναν όσοι ανέβαιναν απο τους χαμηλότερους μαχαλάδες για το παζάρι, την πλατεία του χωριού και την αγορά. *Σᾱτζούι νᾱθεᾱμᾱ πρι πιζούλιου σι*

λεάου ούνά ανάσά 'κάθησα λίγο στο πεζούλι για να πάρω μια ανάσα'. Κυρίως όμως ήταν χώρος παιδικών παιχνιδιών και συνάντησης των γυναικών της γειτονιάς με τον καθιερωμένο καφέ. *Ούμισιρά πιζούλιλι σι αρμουζιά ασβέστε* 'έβαψαν τα πεζούλια και μύριζαν ασβέστη'. Κάποια απογευματινά, σε μια ανάπαυλα της δουλειάς τους, συζητούσαν για τις οικογένειές τους, τους συγχωριανούς τους και το χωριό, ιδιαίτερα για τα παιδιά και τα εγγόνια. *Ντικουσεάρα μγκέρλι σι αντουνά πρι πιζούλι, πρι σκάμπι, πρι σκάμνι σι ζμπουρά, πάρπάντιά* 'προς το βράδυ οι γυναίκες μαζεύονταν στα πεζούλια, τα σκαλιά, τα σκαμνιά και κουβέντιαζαν, φλυαρούσαν'. Από τα στόματα των γυναικών στα πεζούλια περνούσε η κοινωνική ζωή του χωριού. Εκμυστηρεύονταν ιδιαιτέρως και κάποια μυστικά. Ζύγιζαν τους ανθρώπους και τα συναισθήματά τους. Όλα τα πεζούλια ασβεστώνονταν συχνά και μύριζαν ασβέστη. Πεζούλια ή πεζούλες κτίζονται σε κατωφερή αμπέλια και χωράφια για να συγκρατήσουν τα χώματα, γιατί ύστερα από μια νεροποντή έφευγαν και γύμνωναν τα χωράφια. Σώζονται στο Λιβάδι παλιά πεζούλια, ξερολιθιές, μνημεία της παλιάς δόξας των αμπελιών. Υπάρχει και ως ΤΟΠ. στο χωριό και σε άλλα μέρη της Ελλάδας. Κοντά στη λίμνη Πλαστήρα υπάρχει και το χωριό *Πεζούλες*.

[Από το πεζούλι < μσν. πεζούλλιν, υποκορ. του ελνστ. πέζα.]

Πικούλιου (το) 'κομπόδεμα, πεκούλι'. *Αβεά μπούνου πικούλιου* 'είχε καλό κομπόδεμα'. *Αφουράρά πικούλιου αλί μάε σι ασκάπιτάρά* 'έκλεψαν το κομπόδεμα της γιαγιάς και εξαφανίστηκαν'. *Λι ντεάντι τούτι, ντεάντι σι πικούλιου τσι αβού* 'τα έδωσε όλα, έδωσε και το κομπόδεμα που είχε'. Η κινητή χρηματική περιουσία, ιδίως των γυναικών, από τις κρυφές τους οικονομίες. Τις τοποθετούσαν σε πάνινες σακούλες που τις κουβαλούσαν στον κόρφο τους δεμένες από το λαιμό ή σε άλλα απόκρυφα μέρη του σπιτιού. Κάποιες γριές φύλαγαν το μικρό τους κομπόδεμα για το δίσκο της εκκλησίας, για να μην ντροπιαστούν, όπως έλεγαν. Για το γιορτινό χαρτζιλίκι στα εγγόνια και για ώρα ανάγκης. Το έκρυβαν και μέσα στην κάλτσα τους (σκουφούνε). Οι άντρες το φύλαγαν στο κεμέρι, τη δερμάτινη ζώνη. *Νου πουάτι, βα άρε βάρά πικούλιου!* 'δεν είναι δυνατό, θα έχει κάποιο

κομπόδεμα!'. Σιρμαϊέ ή κᾶπιτάλιου λέγεται το πρώτο χρηματικό κεφάλαιο που απαιτείται για να ανοίξει κανείς μια δουλειά. ΣΥΝ. ζιντάνι 'πορτοφόλι', κιμέρε.

[Από το λατ. peculium 'πεκούλι, κομπόδεμα'. Πρβ. pecunia 'χρήματα'.]

Πικουράρου (ο) 'τσομπάνος, κτηνοτρόφος': κάθι ντουμίνικᾶ σι αντούνου πικουράρλι μ πάζάρε 'κάθε Κυριακή μαζεύονται οι κτηνοτρόφοι στο παζάρι, στην αγορά'. Πικουράρλου νου άρε φρίκᾶ ντι λούκι 'ο τσομπάνος δεν φοβάται τους λύκους'. Έχει μικρό κοπάδι που εκμεταλλεύεται ο ίδιος και η οικογένειά του. Όσοι έχουν μεγαλύτερα κοπάδια παίρνουν βοσκούς με ρούγα (αρούγκᾶ) τους ακτήμονες και φτωχούς ανθρώπους του χωριού. Σιόκα ἰάστε πικουράρου ντι ντάιμα, ούνᾶ μπάνᾶ 'ο Θανάσης είναι βοσκός, κτηνοτρόφος από πάντοτε, μια ζωή'. Γινάρλου μέσου τ' πικουράρλι ἰάστε νίλᾶ 'ο Γενάρης μήνας για τους κτηνοτρόφους είναι βάσανο'. Του κτηνοτρόφου όλο το βιος και η προκοπή κρέμεται από τα ζώα του. Είναι πολλές και βαριές οι δουλειές του κτηνοτρόφου μέρα και νύχτα, χειμώνα και καλοκαίρι. Λουκρεάτζᾶ τζούᾶ νράπτε, ἰάρνα σι βεᾶρά. Γκρεᾶου ζᾶνάτε σι χίμπᾶ όμλου πικουράρου 'βαρύ επάγγελμα να είναι ο άνθρωπος κτηνοτρόφος'. Πάντοτε κοντά στα ζωντανά του παρακολουθεί όλες τις φάσεις τους: τη γέννα (αφιτᾶρε), την παραγωγή γάλατος και κρέατος, τον κούρο (τουντεᾶρε), τις αρρώστιες και το χαμό τους. Γνωρίζει το καθένα με το όνομά του. Ξέρει σε ποια βοσκοτόπια θα τα οδηγήσει για βοσκή και ποια θα αποφύγει. Ψυλλιάζεται ότι κάτι μπορεί να τους συμβαίνει μόνο από τον ήχο των κουδουνιών τους και από το βέλασμά τους. Αρματώνει το κοπάδι με τα καλύτερα κουδούνια που διαλέγει ο ίδιος. Φιλοδοξεί το κοπάδι του να είναι περήφανο, το καμάρι της περιοχής, κουπία αμεᾶ ἰάστε κᾶμάρα νι. Προβλέπει τον καιρό, είναι ευάλωτος στις προλήψεις. Δεν υπάρχει μέρα που να μην αντιμετωπίζει κάποιο επείγον περιστατικό. Οι αρρώστιες είναι πολλές και τα ατυχήματα άλλα τόσα. Η πρώτη διάγνωση με το έμπειρο μάτι του γίνεται στην πρωινή έξοδο των ζώων.

Είναι πολλά τα πάθη του κτηνοτρόφου. Τράγκου μούλι πικουράρλι, λι σκότου τούτι ανάπαρτε. Κούντου σούντου μιντιουόσι, ανκάλτσᾶ σι

πούρικλου 'τραβούν πολλά οι κτηνοτρόφοι, τα βγάζουν όμως όλα πέρα. Όταν είναι μυαλωμένοι, καλιγώνουν και ψύλλο'. Κοιμούνται τον ύπνο του λαγού. Όταν ήλθαν δύσκολοι καιροί, πόλεμοι, ληστοκρατία, Κατοχή, γνώρισαν και τον έσχατο κίνδυνο. Τα έχασαν όλα. *Αρμάσιρᾶ* και *κᾶρλίγκλου του μᾶνᾶ* 'έμειναν με τη γκλίτσα στο χέρι'. *Φούι ούνου κιρό πικουράρου, νου ιαράμου χουσμικιάρου λα βᾶρᾶ* 'υπήρξα έναν καιρό τσομπάνης, δεν ήμουν υπηρέτης κανενός', λένε με υπερηφάνεια. *Πικουράρου λα όι, βᾶκάρου λα μπόι* 'τσομπάνης στα πρόβατα, βοσκός στα βόδια'.

Οι πλιατζικατζήδες Ιταλοί με τη βοήθεια των δοσίλογων της ευρύτερης περιοχής άρπαξαν και ολόκληρα κοπάδια. Δεν είναι αλήθεια ότι οι Ιταλοί φασίστες ήταν ευαίσθητοι μουζικάντηδες και ευγενείς Ρωμαίοι. Αυτοί πρώτοι οργάνωσαν το μεγάλο στρατόπεδο συγκέντρωσης στη Λάρισα και ανάμεσά τους υπήρχαν και μαφιόζοι Τσιτσιλιάνοι και Ναπολιτάνοι. Οι άνθρωποι αναζήτησαν τα κοπάδια τους μετά τον Πόλεμο σε όλα τα γύρω χωριά. Λίγοι τυχεροί βρήκαν τα σημάδια τους, τα είχαν εμπορευτεί μαυραγορίτες που συνεργάζονταν με τους κατακτητές. Τα διεκδίκησαν όσα είχαν σωθεί. Πάμπτωχους ανθρώπους τους παρέπεμψαν τότε στα δικαστήρια. Γύρισαν στο χωριό με διπλό πόνο και άρχισαν πάλι από την αρχή. Κάποιοι με 20 – 30 πρόβατα έζησαν πολυμελείς οικογένειες και σπούδασαν παιδιά.

Ήταν λιγότεροι οι βοσκοί γιδιών (*κᾶπράρι*). Αυτό το άτακτο και ατίθασο ασκέρι θέλει ξεχωριστή φροντίδα και εγρήγορση, γιατί κάνει και τις περισσότερες ζημιές στις καλλιέργειες. Λένε πως τα φυλάει ο διάβολος, γι' αυτό και δεν τσακίζονται καθώς ανεβαίνουν σε απόκρημνα και επικίνδυνα μέρη σαν ακροβάτες. Η γίδα δεν παίζεται, θέλει "ψωριάρη" το βοσκό της, άγρυπνο υποτακτικό. *Πικουρᾶνε* 'βοσκοπούλα'. Την ύμνησαν τα δημοτικά τραγούδια, ήταν όμως και μειωτικός χαρακτηρισμός και σήμαινε την απαίδευτη, την αντικοινωνική. *Πικουρλίκε* 'ενασχόληση με την κτηνοτροφία'. *Ατσέλου λου μᾶκᾶ πικουρλίκια* 'τον έφαγε η δουλειά του κτηνοτρόφου, βοσκός από πάντα (ντι ντάιμα). Οι κτηνοτρόφοι ήταν – είναι ακόμη η αρχαιότερη και μεγαλύτερη συντεχνία. Βοηθούσε και στήριζε τους ανθρώπους του ισναφιού της (βλ. *Κουτουριάνι*). *Πικουρέσκου*

‘τσομπάνικος’. *Κᾶρλίγκου* πικουρέσκου ‘τσομπάνικη γκλίτσα’. *Ουιάρου* ‘βοσκός προβάτων’, *μπουιάρου* ‘βοσκός βοδιών’, *κᾶπράρου* ‘γιδοβοσκός’. ΣΥΝ. *τζιουμπάνου*.

[Από το λατ. *pecorarius* ‘αυτός που ανήκει στα ζώα’, *pecus*, -oris ‘ζώο’. Ιταλ. *pecora* ‘ πρόβατο’.]

Πινάκου (ο) ‘ξύλινο πιάτο για το τυρί και το πρόχειρο φαγητό των κτηνοτρόφων και των γεωργών’. Καλυπτόταν με ξύλινο καπάκι. *Σι ἀφλά τσιβά του πινάκου*, *νάκᾶ νᾶθεάμᾶ κάσου*; ‘βρίσκεται τίποτε στο πινάκι, μήπως λίγο τυρί;’. Έκφρ. “στο ξάι παίρνουν φίλημα στο πινάκι μαύρα μάτια”. ΣΥΝ. *κουρδουπίνακου*, *βᾶτᾶλάχου*. Στη Θεσσαλία και Δυτ. Μακεδονία λέγεται *πνάκι*.

[*Πινάκι*, *πνάκι* (λαϊκότρ.) < μσν. *πινάκιον* < αρχ. *πίναξ*, -κος. Στα ΚΒ ο σχολικός μαυροπίνακας λέγεται *πίνακου*.]

Πίνγκου (ρ) ‘σπρώχνω’. *Σᾶτζᾶ γκίνε*, *κᾶ βα τι πίνγκου* ‘κάθησε καλά, γιατί θα σε σπρώξω’. *Κα σι τι αντούνου σι τι πίνγκου*, *στί ίου βα τι ἀφλι*; ‘αν σε μαζέψω να σε σπρώξω, ξέρεις πού θα βρεθείς;’. Μεταφορ. *λου πίμσι λούμια τούτα – σι κουσουρίνλι – σι αρμάσι σίγκουρου* ‘τον έσπρωξε, τον περιφρόνησε όλος ο κόσμος – και οι συγγενείς – και έμεινε μόνος’. *Ου πίμψιμου σι τζούα αέστα*, *άνλου αέστου* ‘τη σπρώξαμε και αυτή τη μέρα, αυτόν τον χρόνο’. *Λι πίμψιμου σι ᾶστατζᾶ* ‘πορέψαμε και σήμερα’. *Βίντουλου λι αβεᾶ πίμσᾶ τούτι*, *νου αᾶσᾶ τσιβά μπρόστου* ‘ο αέρας τα είχε σπρώξει όλα, δεν άφησε τίποτε όρθιο’. *Μι πίμσι ούνου ντράκου*, *νου ου βρεᾶμου* ‘με έσπρωξε ένας διάβολος, δεν το ήθελα’. *Λι πίμσου*, *λι χίψου τούτι του μισάντρα* ‘τα έσπρωξα, τα έχωσα όλα στη μεσάντρα’. *Πιντζεᾶρε* ‘σπρώξιμο’. *Βρέι πιντζεᾶρε* ‘θέλεις σπρώξιμο’. *Πίμτου* ‘σπρωγμένος’. *Σι αφλά πίμτου* ‘βρέθηκε σπρωγμένος’. ΣΥΝ. *σούρπου* ‘γκρεμίζω’.

[Από το λατ. *impigno* ‘ωθώ’.]

Πλιζᾶρε (η) ‘θάμνος αειθαλής με μικρά σκληρά φύλλα και κιτρινωπό ξύλο, πυξάρι’. Ευδοκιμεί σε ανήλια και κρύα μέρη, όπως στον Άγιο Διονύσιο του Ολύμπου. *Πιλιζέσκου πλιζᾶρια τα σι αντάρου ούνου* *κᾶρλίγκου σι ούνᾶ λίγκουρᾶ* ‘πελεκώ το πυξάρι για να κάνω μια γκλίτσα και ένα κουτάλι’. Πάνω στο ξύλο οι βοσκοί σκάλιζαν – σκαλίζουν και τώρα – αριστουργήματα ξυλογλυπτικής: γκλίτσες,

διάφορα ξύλινα σκεύη, φλογέρες, σαΐτες του αργαλειού, σφραγίδες για τις λειτουργίες, ξύλινα στεφάνια για τα κουδούνια. Σε ώρες απόλυτης μοναξιάς, ρεμβασμού και έμπνευσης φιλοτέχνησαν έργα τέχνης. Το ξύλο του, γερό και εύπλαστο, είναι και εγγύηση για έργα μακράς διάρκειας. “Άλλος πυξάρι πελεκάει και ζωγραφίζει αγκλίτσες” (Κ. Κρυστάλλης). *Αντράι ούνου κάρλίγκου κου πλιζάρε νου σι τζίτσι* ‘έκανα μια γκλίτσα από πυξάρι, δεν λέγεται’. Αλλού λέγεται *σιμισίρου* (τουρκ.). *Έχω καράβια από καρυά* (‘καρυδιά’) και *κατάρτι από πλιζάρι*.

[Από το αρχ. *πύξος* > υποκορ. *πυξάριον* > *πυξάρι*.]

Πιπέρου (το) ‘πιπέρι’. *Αρκάσι μούλτου πιπέρου λα μάντζᾶ* ‘έριξες πολύ πιπέρι στο φαγητό’. Το συνηθέστερο μπαχαρικό ήταν – είναι και σήμερα – το *πιπέρου αρόσου*, το κόκκινο πιπέρι που, εκτός από απαραίτητο καρύκευμα, είχε και θεραπευτικές ιδιότητες. Το έβαζαν στις πληγές και το δέχονταν αδιαμαρτύρητα τα πληγωμένα παιδιά του πετροπόλεμου. Είναι και απειλή σχεδόν καθημερινή για τα παιδιά που λένε “άσχημα λόγια”. *Βα σι μπάγκου πιπέρου ν γκούρᾶ, του λίμπᾶ* ‘θα σου βάλω πιπέρι στο στόμα, στη γλώσσα’. Πικάντικη γεύση και μέσο τιμωρίας. Το μαύρο πιπέρι, *πιπέρου λάιου*, ήταν παλαιότερα μπαχαρικό πολυτελείας, πολύ ακριβό και δυσεύρετο. Τα πιάφια όμως εκείνον τον καιρό αλλά και σήμερα και το ρόστο για τα επίσημα γεύματα και τους γάμους χρειάζονταν την πικάντικη γεύση του μαυροπίπερου που μετά το πρώτο κάψιμο νιώθει κανείς ευχάριστη ηδονή. Εκτός από το πιπέρι χρησιμοποιούσαν το κύμινο, το μοσχοκάρυδο, την κανέλα με τη γλυκόπικρη γεύση και τα αρωματικά φυτά του μπαξέ τους, τον άνηθο και το μακεδονήσι. “Καλό φαγητό χωρίς μυρωδικά δεν γίνεται” υποστήριζε η καλή νοικοκυρά. *Μπούνᾶ μάντζᾶ κου φᾶρᾶ πιπέρου λάιου νου σι αντάρᾶ*.

Ένας θυμόσοφος εστιάτορας του Λιβαδίου υπέφερε, καιγόταν κυριολεκτικά, όταν ένας πελάτης του παρήγγειλε λίγη σούπα, αλλά εννοούσε να αδειάσει όλο το μαυροπίπερο που ζήτησε. “Καλά δεν καίγεσαι;” του είπε. Στην αρνητική του απάντηση αντέδρασε αυθόρμητα και με συγκρατημένο θυμό. “Καλά εσύ δεν καίγεσαι, εμένα όμως μι καίγεται η ψυχή μ’”. Παλαιότερα στο χωριό έπαιζαν το παιχνίδι *σᾶρε κου πιπέρου*, αλάτι και πιπέρι. Τις Αποκριές λένε και το

πολύ γνωστό τραγούδι με τις ελευθεροστομίες της ημέρας “πώς
στουμπίζουν το πιπέρι, οι διαβόλοι οι καλογέροι ...”. *Λου λο αρσίγια,*
σι αντρά πιπέρου του φάτσά ‘ντροπιάστηκε και κατακοκκίνησε’.

[Πιπέρι < μσν. πιπέριο(ν) υποκορ. < αρχ. πέπερι, λατ. peper, -ris.]

Πιργίτσά (η) ‘επιστροφή του νέου ζευγαριού στο σπίτι της νύφης,
ξενύχτι’. Την τρίτη μέρα, ύστερα από την τελετή του γάμου, το νέο
ζευγάρι επιστρέφει στο σπίτι της νύφης, στη μητέρα της, όπου
στρώνεται τραπέζι και ακολουθεί γλέντι όλη τη νύχτα. *Αβέμου*
πιργίτσά, λένε. Είναι μια σοφή κίνηση για την καλύτερη προσαρμογή
της νύφης στο νέο σπιτικό. Δεν πρέπει να κοπεί αποτομα ο ομφάλιος
λώρος με το πατρικό σπίτι και με τη μάνα ιδιαίτερα. Οι μανάδες
εκείνη τη νύχτα βρίσκουν τον τρόπο να ακούσουν και κάποια μυστικά
της κόρης για την πρώτη νύχτα του γάμου και τις πρώτες εντυπώσεις
από τα πεθερικά της. Ικανοποιούν περιέργειες, καθησυχάζουν εύλογες
ανησυχίες, συμβουλεύουν. Κατά τη διάρκεια εκείνης της νύχτας ο
μπράτιμος (*φουρτάρλου*) κατεβαίνει στο κοτέτσι και “κλέβει” μια κότα
και έναν κόκορα, που μεταφέρονται στο καινούριο σπιτικό, όταν
τελειώνει το τραπέζι και το γλέντι. Είναι σύμβολα ευγονίας. Μεταφορ.
αβεάμου πιργίτσά αστασεάρά, απιρίμου ‘είχαμε ξενύχτι σήμερα το
βράδυ, ξημερώσαμε’. Το λένε και όταν ένα ανήσυχο μωρό τους
ξενυχτάει με τα κλάματα ή όταν ένας αναίσθητος μουσαφίρης
στρογγυλοκάθησε και τους ξημέρωσε με τις κουβέντες. Στην Ήπειρο
και στα ιδιώματα της βόρειας Ελλάδας η *πιργίτσα* λέγεται *πιστρόφια*,
επιστρόφια.

[ΝΙΚ. από το αλβ. *perjel* ‘επανερχομαι, επιστρέφω’. Ίσως από το
λατ. *aperio* ‘φανερώνω, ανοίγω’ (ΚΒ *απιδί* ‘ξημέρωσε’). Οι
παλαιότεροι Λιβαδιώτες πιστεύουν ότι η λέξη έχει σχέση με την
πυρά (*πίρά*), φωτιά. Ακούγεται μάλιστα ο λόγος *λο πέρα νούμπτα*
‘πήρε φωτιά ο γάμος’ με τα συναφή υπονοούμενα για την πρώτη
νύχτα του γάμου.]

Πίργου (ο) ‘πύργος, καμπαναριό’. *Κάσα αμεά λάστε ντίπου πίργου αλί*
Στά-Μάριε ‘το σπίτι μου είναι πίσω από το καμπαναριό της Παναγίας’.
Τζάκᾱ κάθε τζούᾱ κάμπᾱνλι ντι πρι πίργου ‘κάθε μέρα χτυπούν οι
καμπάνες από το καμπαναριό’. Οι κάτοικοι καμαρώνουν για τα ψηλά

καμπαναριά του χωριού, που ο ήχος τους φτάνει ως κάτω μακριά στον κάμπο. *Κᾶμπᾶνλι σῖ ἄβντου πᾶνᾶ λα κᾶμπου*. Το αναφέρει ο Εζέ και άλλοι περιηγητές που επισκέφτηκαν το Λιβάδι: “Περηφανεύονταν για τα καμπαναριά και τις εκκλησίες τους”. Τις καμπάνες τις έφεραν από ξένα μέρη, όπου έκαναν ειδική παραγγελία, αφού δοκίμαζαν με το αυτί τη μουσική τους. Τα καμπαναριά του Αγίου Κωνσταντίνου και των Αγίων Αναργύρων βρίσκονται στο προαύλιο των ναών, ενώ εκείνο της Παναγίας είναι ενσωματωμένο στο ναό και προεξέχει αρκετά μέτρα. Οι ειδικοί λένε ότι πρόκειται για τεχνικό επίτευγμα. Σε ένα από τα τέσσερα μεγάλα ανοίγματά του που σαν πελώρια μάτια εποπτεύουν όλο το χωριό τοποθετήθηκε μεταπολεμικά και το μεγάλο ρολόι. Μετρούσε για πολλά χρόνια τις ώρες και τις στιγμές της ζωής των ανθρώπων. Στα χρόνια του Εμφυλίου στήθηκαν γύρω του σφοδρές μάχες. Στο Λιβάδι δεν υπήρχαν πύργοι και φρούρια με πολεμίστρες για την άμυνά του. Είχε φυσική οχύρωση. Ύστατη γραμμή άμυνας και καταφύγιο ήταν τα γύρω βουνά και τα δάση. Πρόθυμοι καμπανοκρούστες ήταν πάντοτε τα παιδιά που κάνουν και κούνια, καθώς αιωρούνται κρεμασμένα από τα σχοινιά της καμπάνας. *Φιτσόρλι σῖ αλίνου λα πίργου σῖ κου φούνιλι φάκου λεάγκανου*.

Σύμφωνα με τον κώδικα της Ολυμπιώτισσας Ελασσόνας, καμπαναριά επιτράπηκαν να χτιστούν με σουλτανικό φερμάνι μόλις το 1847 (Σκουβαράς, Ολυμπιώτισσα, 1947, 576). Λέγεται ότι οι Τούρκοι είχαν ενοχληθεί παλαιότερα από τις καμπάνες που τις θεωρούσαν και προσκλητήριο για στάσεις, κινήματα και άλλες ενέργειες των ραγιάδων. Τα σήμαντρα των εκκλησιών της Ρωμιοσύνης στα μαύρα χρόνια της σκλαβιάς ήταν η τάκα (τράκα) και η τσίγκα, που σήμερα σημαίνουν και ρυθμίζουν τη ζωή των μοναστηριών. Φαίνεται ότι το καμπαναριό της Παναγίας είναι το αρχαιότερο, πριν από το 1866 – χρονολογία ανακαίνισης του ναού – και θα πρέπει να αναζητηθούν οι λόγοι της ενσωμάτωσής του στον κύριο ναό. Έκφρ. *νι αντράμου αμπίργιου λα νουνεάουα* ‘γίναμε περίγελως, ρεζίλι στον κόσμο (βλ. αμπίργιου). ΤΟΠ. *Ν Τζεάνᾶ λα Πίργουρι*. Δυο πύργοι προς τα ανατολικά του Προφήτη Ηλία, που τα ερείπιά τους – σώζονταν παλαιότερα – μαρτυρούσαν την ύπαρξη δυο κάστρων που έλεγχαν τον

δρόμο προς τον Άγιο Δημήτριο και προς τα στενά της Πέτρας. Λέγεται και λα *Κάστρι*.

[*Πύργος*. “Εκεί ’ναι πύργος γυάλινος με κρυσταλλένια τζάμια” (δημοτικό τραγούδι του Λιβαδίου).]

Πιρουστιέ και πιρουστεάου (η) ‘πυροστιά, πυροστάτης’. Μεταλλικός τριγωνικός τρίποδας που έμπαινε στο τζάκι, στην κουζίνα (*φουκουρίνᾶ*), στο πλυσταριό. Πάνω της τοποθετούνταν τα διάφορα μαγειρικά σκεύη, η γάστρα για τις πίτες και τα ψητά και τα καζάνια της πλύσης. *Μπᾶγκάσι πότσλου, γάστρα πρι πιρουστιέ; ‘έβαλες το τσουκάλι, τη γάστρα στην πυροστιά;’. Μῆ ἄρσου ντι του πιρουστιέ ‘κάηκα από την πυροστιά’.*

[*Πυροστιά* < μσν. *πυροστιά* και *πυρεστιά*. Από το *πυρός* + *εστία*.]

Πιστεάου (η) ‘πιστιά, το δερμάτινο λουρί που κρατάει το σαμάρι στο πίσω μέρος του ζώου, στην ουρά, καπουλοδέτης’. *Αντράι ἄλτᾶ νουάου πιστεάου ‘έκανα ἄλλη, καινούρια πιστιά’.* *Σι τᾶλιέ πιστεάουα σῖ σαμάρλου αγκουντεάστι μούλα ‘κόπηκε η πιστιά και το σαμάρι χτυπάει το μουλάρι’.* *Οπιστιά* τη λένε στη Δυτ. Μακεδονία. *Γίγκλᾶ* λέγεται το λουρί που δένει το σαμάρι κάτω από την κοιλιά του ζώου (λατ. *cinctula*). *Κᾶπέστρου* ‘καπίστρι’ (λατ. *capistrum*). *Μᾶσκάλίτζι*, *μασκαλίδια* λέγονται τα λουριά που στεριώνουν το σαμάρι από τις *μασχάλες* του ζώου. Μεταφορ. *σαχλαμάρες, κουταμάρες*. *Ἄρε μᾶσκάλίτζι ‘είναι περίεργος’.*

[*Πιστιά* από το αρχ. *οπίσθιος, οπισθία*.]

Πιστιψέσκου (ρ) ‘πιστεύω’. *Νου πιστιψέσκου τσιβά ντι ατσεᾶλι τσι τζῖσιρά ‘δεν πιστεύω σε τίποτε από εκείνα που είπαν’.* *Ακάρι βα τι πιστιψεᾶσκᾶ κου αχᾶντι μισούνι τσι τζῖτσι; ‘ποιος θα σε πιστέψει με τόσα ψέματα που λες;’.* *Πιστιψί λα τίνε σῖ τράψι νᾶίντε ‘σε εμπιστεύτηκε και τράβηξε μπροστά’.* *Νου σι πιστιψεᾶστι ντι βᾶρά ‘δεν γίνεται πιστευτό από κανένα’.* *Ακάρι βα ου πιστιψεᾶ φισόρλου αλ πρέφτου σῖ αντᾶρά ὄννου αχτᾶρε λούκρου! ‘ποιος θα το πίστευε το παιδί του παπά να κάνει μια τέτοια δουλειά, πράξη!’.* *Πιστιψίρε και πίστε.* *Νου ντᾶ πίστε αλ βᾶρά ‘μην εμπιστεύεσαι κανένα’.* *Πιστιψίτου ‘πιστευτός, νιπιστιψίτου.* *Μουρί νιπιστιψίτου ‘πέθανε χωρίς να τον*

πιστέψει κανείς ότι δεν μπορούσε, ότι ήταν άρρωστος'. Πιστό 'πιστός'.

[Πιστεύω (πίστεψα). Πρβ. φιτιψέσκου (φύτεψα), κλάδιψέσκου (κλάδεψα), βλάψέσκου (έβλαψα), λιψέσκου (έλειψα), πλάνιψέσκου (πλάνεψα), απουκουψέσκου (απόκοψα), γραψέσκου (έγραψα), πιδιψέσκου (παίδεψα), πινιψέσκου (παίνεψα) κ.ά.]

Πιτιάου (η) 'πυτιά'. Το ένζυμο που υπάρχει στο πρωτόγαλα, μέσα στον προστόμαχο, πρόλοβο (αράντζᾱ) του αρνιού και κατσικιού, όταν αυτά είναι ακόμη βυζαχτάρικα (σουγκᾱρι), δεν έχουν απογαλακτιστεί από την προβατίνα. Είναι η καλύτερη φυσική μαγιά. Με αυτή πύτιαζαν το γάλα για να γίνει τυρί και γιαούρτι. *Κου φᾱῖρα πιτιάουα κάσου σι μαῤκᾱτου νου σι αντᾱῖ 'χωρίς την πυτιά τυρί και γιαούρτι δεν γίνεται'. Τσᾱνούσι νιχιᾱμᾱ πιτιάου σι νι ντᾱι; 'κράτησες λίγη πυτιά να μου δώσεις;'. 'Υστερα από τη σφαγή των αρνιών, οι μικροί προστόμαχοι κρέμονται επί μέρες για να στεγνώσουν. Την περίοδο του Πάσχα στα σπίτια των κρεοπωλών έβλεπε κανείς ένα παράξενο θέαμα. Σειρές από πυτιές κρεμασμένες. Ανγκλέγκου και νγκλέγκου 'πυτιάζω, πήζω'. Αρκᾱι πιτιάου αλά νίκα νου ανγκλικᾱ λάπτλι 'έριξα μαγιά αλλά ακόμη δεν έπηξε το γάλα'. Το πρωτόγαλα που είχε μέσα ο προστόμαχος (αράντζᾱ) το έτριβαν και το έκαναν σκόνη. Όταν ήθελαν να πυτιάσουν το γάλα, το διέλυσαν σε νερό. Στη Σαμαρίνα λέγεται μίᾱ, στο Νυμφαίο της Φλώρινας το στομάχι λέγεται αμούῖᾱ, στην Κοζάνη μούῖᾱ. Στο Λιβᾱδι αμούῖᾱ λένε το έντερο των μεγάλων ζώων, που κάποτε το γέμιζαν και το έψηναν. Θεωρούνταν καλός μεζές. Ίσως ήταν η εξέλιξη του προστόμαχου των αρνιών.*

[Πυτιά < αρχ. πυτία.]

Πιτρέκου (ρ) 'στέλνω'. Πιτρικούῖ κάρτε του ξεᾱνι, λα κουσουρίνλι 'έστειλα γράμμα στα ξένα, στους συγγενείς'. Λου πιτρικούῖᾱ ν χουᾱῖᾱ σι τζῖκᾱ νέστι, μα νίκα νου βίνι 'τον έστειλαν στο χωριό να πει κάτι, αλλά ακόμα δεν ήλθε'. Είναι σαν τον κόρακα με τα χαμπάρια, κα κόρακλου κου χᾱμπᾱῖᾱ. Κούντου σι αμιντᾱῖᾱ φισόρλι, νι πιτρικούῖᾱ μούῖᾱτι πισκέσι 'όταν γεννήθηκαν τα παιδιά, μας έστειλαν πολλά δώρα'. Νου ἱαῖᾱ σι νου τι πιτρέκου ακλό λα ξεᾱνι; 'δεν ήταν να μη σε στείλω εκεί στα ξένα;'. Στέλνω (πιτρέκου) τα παιδιά στο σχολείο, τους

εργάτες στη δουλειά, τα βόδια στο χωράφι, στη νύφη το κανίσκι του γαμπρού. Έχει όλες σχεδόν τις σημασίες του νεοελλην. στέλνω. Έκφρ. *λου πιτρικούι μαντάσλι* 'του έστειλα τα μαντάτα'. Τον ειδοποίησα για όσα έκανε ή είπε σε βάρος μου. Του έστειλα αυστηρό μήνυμα. *Λου πιτρικούι λα ντράκου* 'τον έστειλα στο διάβολο'. *Αφούρλι λι πιτρικούρά γιατάκου* 'οι κλέφτες του έστειλαν μήνυμα για λύτρα'. *Πιτρισεάρε* 'στάσιμο, αποστολή', *πιτρικούτου* 'σταλμένος'.

[Από το λατ. *per - trajicio* 'μεταβιβάζω, μεταφέρω, διαβιβάζω'.
Στέλνω λατ. *mitto*.]

Πιχνίτζι και **βγιουλίτζι** (τα) 'όργανα και βιολιά'. Η φράση αυτή αναφέρεται και σε ένα γαμήλιο τραγούδι του Λιβαδίου: *βα τι ανσουράμου και πιχνίτζι, και βγιουλίτζι* 'θα σε παντρέψουμε με όργανα και βιολιά'. Θα κάνουμε επίσημο και παραδοσιακό γάμο. Στο τραγούδι αναφέρονται και τα δώρα που θα έπαιρνε η νύφη από άλλες πόλεις, Κατερίνη και Θεσσαλονίκη. Έφερναν παλαιότερα και τα όργανα του ξακουστού Καλέα από την Κοζάνη, υπήρχαν όμως και υπάρχουν κομπανίες από ντόπιους Λιβαδιώτες. Κυρίαρχοι είναι οι ήχοι του κλαρίνου που ξυπνάει παλιά και καινούρια συναισθήματα και συγκινήσεις. Κλαίει και γελάει παίζοντας με τις νότες και οδηγεί τα βήματα των χορευτών. Αγαπημένα τραγούδια είναι τα ηπειρώτικα και τα δυτικομακεδονικά. *Σι αντρά μάρε νούμτᾶ, λουάρᾶ μβεάστα και πιχνίτζι σι και βγιουλίτζι* 'έγινε μεγάλος γάμος, πήραν τη νύφη με όργανα και βιολιά'. Λένε και σήμερα τη φράση *πιχνίτζι και βγιουλίτζι* με τη μεταφορική της σημασία. Αναφέρεται σε εκείνους που κάνουν κάτι και το διατυμπανίζουν, κάνουν θόρυβο χωρίς η πράξη τους να έχει την ανάλογη αξία και σημασία. Και στην Ήπειρο τα όργανα λέγονται παιχνίδια.

[*Παιχνίδια και βιολιά*. Σε νεοελλην. ιδιώματα παιχνίδια 'όργανα'.

Στη Δυτ. Μακεδονία τα μουσικά όργανα λέγονται *ιβγιλιά*.]

Πλάγγκου (ρ) 'κλαίω'. *Μι πλάγκου* 'παραπονιέμαι, κλαίγομαι'. *Αβέμου πλάμπτᾶ μούλτου τ' όμλου ατσέλου* 'έχουμε κλάψει πολύ για εκείνον τον άνθρωπο'. *Χίι γκίνε, νου τι πλάγγκου* 'είσαι καλά, δεν σε κλαίω'. Βρίσκεσαι καλά γενικώς και οικονομικώς και δεν σε κλαίω'. *Λι βίνι ζόρε και ασεάλι τσι αβτζᾶ ούνᾶ μπάνᾶ σι νου βρου σι λου πλάγκᾶ βᾶρᾶ*

‘του κακοφάνηκε με εκείνα που άκουσε μια ζωή και δεν θέλησε να τον κλάψει κανένας’. Σι ντούσι σι σι πλάγγκᾶ λα τούτσι ‘πήγε να κλαυτεί σε όλους’. Ν τζεάνᾶ μγκέρλι πλᾶντζεᾶ μόρτσιλι ‘στο κοιμητήριο οι γυναίκες έκλαιγαν τους πεθαμένους’. Έκφρ. πλᾶντζεᾶ, τζιμεᾶ, σγκιλεᾶ ‘έκλαιγε, βοσκούσε, σπάραζε με φωνές’. Στράγγισε (σι στικουρά) στο κλάμα. Σι ντισκᾶ του πλᾶντζεᾶρε ‘σχίστηκε στο κλάμα’. Όμλου ατσέλου τούτου σι πλᾶντζι ‘ο άνθρωπος εκείνος όλο κλαίγεται’. Χί τ’ πλᾶντζεᾶρε ‘είσαι αξιολύπητος’. Μεταφορ. λου πλᾶντζεᾶ ίνιμα ‘τον έκλαιγε η καρδιά μου’. Πλᾶντζεᾶρε ‘κλάμα, θρήνος’. Σι μπουφουτίρᾶ όκλιλι ντι πλᾶντζεᾶρε ‘πρήστηκαν τα μάτια από το κλάμα’. Πλάμπτου ‘κλαμένος’. Πλάγκᾶρόσου ‘κλασιάρης’. ΣΥΝ. παπακιαμέτι ‘αυτός που παραπονιέται και κλαίγεται υπερβολικά’. ΑΝΤ. νᾶμπλάμπου ‘άκλαυτος’. Φούτζι, μουρί νᾶμπλάμπου ‘έφυγε, πέθανε άκλαυτος’.

Πλᾶντζι μι, μούμᾶ, πλᾶντζι μι,
κᾶ ἱέου, μούμᾶ, μι ντούκου του ξεάνι

.....
Κλάψε με, μάνα, κλάψε με,
γιατί, μάνα μου, πάω στα ξένα

..... (δημοτικό)

[Από το λατ. plango ‘χτυπώ το στήθος από λύπη, κλαίω, θρηνώ, στηθοκοπιέμαι’. Πρβ. πλήττω, πλάζω.]

Πλάσκᾶνέσκου (ρ) ‘σκάζω με κρότο, πλαντάζω’. Πλάσκᾶνί, νου πότου ἄλτου σι τι ἄβντου, σι τι βέντου ‘πλάνταξα, δεν μπορώ ἄλλο να σε ακούω, να σε βλέπω’. Έκφρ. κούτι μιτσούνι νι πλάσκᾶνίσι αουάτσε; ‘πόσα ψέματα μας βρόντησες εδώ;’. Βα πλάσκᾶνέσκου, κᾶ νίκα νου πουτούι σι αμβέτσου τσιβά τ’ φισόρλι ‘θα σκάσω από την αγωνία και το άγχος, γιατί ακόμη δεν μπόρεσα να μάθω τίποτε για τα παιδιά’. Σι φιάτσι λούκρουλου, σι κρεᾶπᾶ, σι πλάσκᾶνιάσκᾶ ‘έγινε η δουλειά, να σκάσουν, να πλαντάξουν’. Πλάσκᾶνίρε ‘πλάνταγμα, σκάσιμο’, πλάσκᾶνίτου. ΣΥΝ. κρέπου, κριπάρε, ντᾶνγκᾶνέσκου, ντᾶνγκᾶνίρε.

[Από το σλαβ. pleskari, πρβ. το σκάνω (έσκασα).]

Πλάστουρά (η) ‘κοιλιά ζώου, σκεμπές, πατσάς’. Όλι αστᾶτζᾶ πάσκουρά γκίνε σι ουμπλούρά πλάστουρά ‘τα πρόβατα σήμερα βόσκησαν καλά και γέμισαν την κοιλιά’. Εκλεκτός μεζές για τσίπουρο. Αβέμου μᾶκάτᾶ

μούλτᾱ πλάστουρᾱ ‘έχουμε φάει πολύ σκεμπέ’. Μετά τον Πόλεμο πουλιόταν και με το κομμάτι στο λαδόχαρτο ή προσφερόταν με το πηρούνι και πάντοτε με αρκετό αλατοπίπερο. Το σερδένι ήταν το νοστιμότερο. Μοσχομύριζε η πλατεία του χωριού και ήταν πειρασμός για μικρούς και μεγάλους. Μαζί με άλλα μέρη του ζώου γινόταν και νόστιμος πατσάς (πᾶτσιᾱλί). Σιγοέβραζε στο φούρνο όλη τη νύχτα μέσα σε σφραγισμένα μεγάλα τσουκάλια. Σήμερα ο ψιλοκομμένος σκεμπές έγινε της μόδας για τους ξενύχτηδες και τους μερακλήδες. Μεταφορ. λέγεται και η κοιλιά του ανθρώπου. Έκφρ. λου ακουντί του πλάστουρᾱ σι αρμάσι του λόκου ‘τον χτύπησε στην κοιλιά και έμεινε στον τόπο’. Σι ουμφλά πλάστουρα σι νου ανκάπι ᾱλι, παραμαᾱκάι ‘πρήστηκε η κοιλιά και δεν χωράει ᾱλλα, παραέφαγα’. ᾱρε πλάστουρᾱ μάρε ‘έχει μεγάλη υπομονή, ανέχεται πολλά’. Στην ᾿Ηπειρο πληστούρες λένε τα κόπρανα μέσα στα έντερα των ζώων. Κατά τον Αραβαντινό από το μσν. πληστεύομαι ‘πληρούμαι, γεμίζω’. ΣΥΝ. πᾱντικᾱ ‘κοιλιά ανθρώπου’, πᾱντικόσου ή πλάσταρόσου ‘κοιλαράς’, σκιμπέου, μπᾱζᾱκά, μπᾱζακόσου ‘κοιλαράς’. Ντισπᾱντικου ‘ξεκοιλιάζω’.

[Μάλλον από το πίμπλημι ‘γεμίζω, χορταίνω’, πιθανόν από το πλάσσω, πλαστός, εύπλαστος. ΝΙΚ. από το λατ. plastura, ο ΡΑΡ. αναφέρει τα ελλην. πληστούρες και πριστούρα ‘χυλός του στομάχου’ (Μπόγκας).]

Πλάτσίντᾱ (η) ‘είδος πίτας με χόρτα, με χυλό από καλαμποκάλευρο, χωρίς φύλλα’. Μαζί με την πατάτα έσωσε τον κόσμο στα χρόνια της Κατοχής. Παρασκευάζεται με καλαμποκάλευρο, με τσουκνίδες, μυροτσούκανα (βιάρτζι), με λάδι ή και χωρίς, όταν δεν υπήρχε. Δεν το χρειαζόταν! Βα μπᾱγκᾱμου ούνᾱ πλάτσίντᾱ του γᾱστρᾱ ‘θα βάλουμε μια πλατσίντα στη γάστρα’. Έλεγαν, και το πίστευαν τότε, ότι οι τσουκνίδες (ουρτζίτσι) καθάριζαν και δυνάμωναν το αίμα, τόνωναν τον οργανισμό και ήταν αντισηπτικές. Ο γιατρός του χωριού αργότερα υποστήριζε – θα μπορούσε να κάνει και διδακτορικό πάνω σε αυτό το θέμα – ότι κανένας εκείνα τα χρόνια δεν υπέφερε από τις σημερινές αρρώστιες της ευμάρειας. Αρρώστιες είχαν εξαφανιστεί και τα φάρμακα είχαν αχρηστευτεί. Σε αυτό συνετέλεσε και η μπομπότα, ψωμί από καλαμποκάλευρο που το ανακάτευαν με βρύζα, γιατί αλλιώς

γινόταν σκληρό σαν πέτρα και δεν τρωγόταν. Τότε οι άνθρωποι ορκίζονταν στο λιγοστό ψωμί τους κι ας ήταν μπομπότα: *Πρι πάνια τσι μᾶκου!* ‘Μα το ψωμί που τρώω’. Η πλατσίντα των νηστειών και της Μεγάλης Εβδομάδας ήταν το επίσημο έδεσμα αυτών των ημερών. Στην Ήπειρο τη λένε πλατσαριά ή μπλατσάρα. Μεταφορ. *βα τσι αντάρου κάπλου πλάτσιντᾶ* ‘θα σου κάνω το κεφάλι πλατσίντα’ (απειλή). Βλ. *ουρτζίκᾶ*.

[Από το αρχ. *πλακούς* > υποκορ. *πλακούντιον* ‘είδος γλυκίσματος, πίτα’. Λατ. *placenta*, ρουμ. *placinta*. Κάθε πιεσμένη μάζα “Τον έκανα πίτα”].

Πλεᾶμτσᾶ (η) ‘πέτρινο συγκρότημα αγροικιών για αγελαδοτρόφους, βουστάσιο’. *Βα μι ντιπούνρου λα πλεᾶμτσᾶ* ‘θα κατεβώ από το χωριό στην πλιάμτσα’. *Κούντου αντουνικά, σι τουρνά λα πλεᾶμτσᾶ βᾶτσι σι μπόιλι ντι του πᾶσούνε* ‘όταν μούχρωνε η ημέρα, επέστρεφαν στο βουστάσιο οι αγελάδες και τα βόδια από τη βοσκή’. Εκτός από την κατοικία του αγελαδοτρόφου, εκεί μέσα βρίσκονταν ο σταύλος για τα γελάδια (*βᾶτσι*), το αχούρι για τα μουλάρια, η αποθήκη για τις ζωοτροφές (άχυρα, χόρτα κ.ά.). Συνήθως κοντά της ήταν και το αλώνι, γιατί μέλη της ίδιας οικογένειας ήταν γεωργοί. Με ξύλινα εργαλεία, τις παπαδιές, έσπρωχναν (*πιντζιά*) το άχυρο μέσα στην αχυρώνα της πλιάμτσας, όπου άνοιγαν λάκκο (*πούτσου*). *Πλεᾶμτσα ιαρά ντάιμα απροάπε ντι άγκρι* ‘η αχυρώνα του βουστάσιου ήταν πάντοτε κοντά στα χωράφια’.

Η κατοικία και όλα τα κτίσματα ήταν περιφραγμένα και έκλειναν με πόρτα. Εκεί μέσα ήταν ο φούρνος, οι σκύλοι, τα πουλερικά και ολόκληρο το νοικοκυριό. Ένα οικοσύστημα. Παλαιότερα για πολλούς μήνες όλη η οικογένεια έμεινε εκεί. Κάποτε έστηναν και τον αργαλειό. Εκεί άρμεγαν και τις γελάδες, το γάλα τους όμως τότε δεν είχε αξία και το χρησιμοποιούσαν μόνο για τις δικές τους ανάγκες ή το έδιναν στα μοσχάρια. *Αρμᾶνιά ακλό κου φουμεᾶλια μούλτου κιρό σι αλάσά κάσα ν χουάρα* ‘έμειναν εκεί πολύ καιρό με την οικογένεια και άφηναν το σπίτι στο χωριό’.

Στο Λιβάδι προπολεμικά υπήρχε μεγάλη αγελαδοτροφία. Υπολογίζουν γύρω στα 5000 κεφάλια (*κάπιτι*). Οι Γερμανοί που προτιμούσαν τα

μεγάλα ζώα τα ρήμαξαν και άφησαν τους ανθρώπους με την γκλίτσα τους. Αναγκάστηκαν οι άνθρωποι να εγκαταλείψουν τις εγκαταστάσεις (πλεάμτσι) στα νοτιότερα του χωριού και να ανεβούν στη Σιάπκα και από εκεί στη Φτέρη. Τους βρήκαν όμως και εκεί οδηγούμενοι από λεγεωνάριους δοσίλογους της επαρχίας και κατέβασαν τα γελάδια στην Ελασσόνα για τις ανάγκες τους. Οι Ιταλοί πιο πριν, που δεν είχαν προτιμήσεις, πήραν ολόκληρα κοπάδια γιδοπρόβατα και 1500 γελάδια ως το 1942. Είναι μια οδυνηρή πλευρά της Γερμανοϊταλικής Κατοχής που δεν είναι γνωστή, τη θυμούνται όμως οι πιο ηλικιωμένοι και οι παθόντες. Μια παλιά παράδοση αγελαδοτροφίας καταστράφηκε εντελώς. Τα τελευταία χρόνια δημιουργήθηκαν 3 – 4 μικρές μονάδες αγελαδοτροφίας. Μεταφορ. *αβέά ούνᾱ γκούρᾱ κα πλεάμτσᾱ* ‘είχε ένα στόμα τεράστιο, κακολογούσε και έβριζε χωρίς σταματημό’. Δεν ήξερε τι έλεγε. *Μάκᾱ κα πλεάμτσᾱ* ‘τρώει λαίμαργα’. ΣΥΝ. *βᾱκᾱρεᾱτσᾱ* ‘βουστάσιο, γελαδάριο’. ΤΟΠ. *Λα Πλεάμτσι*. Η περιοχή βρίσκεται στα νότια του χωριού, κοντά σε αμπέλια και νερά, απέναντι απο του *Μπαλάφα*. Εκεί υπήρχαν 20 – 30 πλιάμτσιες. Είναι απάνεμο και ζεστό μέρος. Στην Εράτυρα Κοζάνης *πλιάμς* λέγεται αυτός που συγκεντρώνει το γάλα στο τυροκομείο. ΕΠ. *Πλιάμης*.

[ΝΙΚ. από το αλβ. *plevitsa*, σλαβ. *plevnica* ‘αχυρώνας, καλύβα, αποθήκη’. Την ίδια άποψη έχει και ο ΡΑΡ.]

Πλικᾱτόρρε (η). *Αέστᾱ ουᾱε ου αβέμου πλικᾱτόρρε* ‘αυτή την προβατίνα την έχουμε για να την αρμέγουμε’. Έχει χάσει το δικό της αρνί ή έχει πουληθεί. Την αρμέγουν, έως ότου της βάλουν ξένο αρνί ή ένα αδύνατο από άλλη προβατίνα που δεν χορταίνει από το γάλα της μάνας του και βυζαίνει από δυο μάνες. Πολλές προβατίνες το ξένο αρνί το κάνουν δικό τους. *Αβέμου μούλι πλικᾱτόρι έστανου* ‘φέτος έχουμε πολλές προβατίνες για άρμεγμα ή για να τους βάλουμε ξένα αρνιά’. *Αφιτᾱρᾱ γκίνε όλι, άμου μόνο βᾱρᾱντόι πλικᾱτόρι*. *Νάκα άι ντόι τρέι νέλι σι νι ντάι*; ‘γέννησαν καλά τα πρόβατα, δεν χάσαμε αρνιά, έχω μόνο λίγες μανάδες, μήπως έχεις δυο τρία αρνιά να μου δώσεις;’. *Βα μουρτζέμου πλικᾱτόρλι* ‘θα αρμέξουμε τα πρόβατα που έχουμε για άρμεγμα’. *Απλέκου* ‘γέρνω, σκύβω, χαμηλώνω’.

[Από το λατ. *adplico* ‘σκύβω, γέρνω’. Οι προβατίνες γέρνουν για να θηλάσουν το ξένο αρνί.]

Πλιμούνᾶ (η) ‘πνεύμονας, πλεμόνι’. *Πλιμούνα αλ πόρκου νου σι μᾶκᾶ* ‘το πλεμόνι του γουρουνιού δεν τρώγεται’. Γενικά το πλεμόνι των ζώων, όταν χρησιμοποιείται (κοκορέτσια, μπατσιαβούσια), θεωρείται το υποδεέστερο ανάμεσα στα εντόσθια (*λιανόματι*). *Αντρά ὄνονου κουκουρέτσου τούτου πλιμούνᾶ, νου σι μᾶκᾶ* ‘έκανε ένα κοκορέτσι ὄλο πλεμόνι, δεν τρωγόταν’. Γι’ αυτό ο χαρακτηρισμός *παλιουπλιμούνᾶ* είναι υβριστικός και σημαίνει τον άχρηστο, τον τιποτένιο. *Μεταφορ. ἄρε μᾶρε πλιμούνᾶ, νου σι ἄρντι τράγκα* ‘έχει μεγάλο πλεμόνι, δεν του καίγεται η βελέντζα’. *Ανέχεται πολλά, μένει αδιάφορος και απαθής. Κίνλι ντιβᾶρλίγκα ντι ν χουᾶρᾶ σούντου μπουνᾶ πλιμούνᾶ* ‘τα πεύκα γύρω από το χωριό είναι καλός πνεύμονας’. *Πλιμουνίε* ‘πνευμονία’. *Κᾶτζού μπάντε ντι ούνᾶ πλιμουμίε* ‘έπεσε κάτω, αρρώστησε από μια πνευμονία’.

[ΝΙΚ. από το λατ. *pulmo*, -onis. Πρβ. *πνεύμων* και το αρχ. *πλεύμων*.

Υποκορ. *πνευμόνιον*. ΡΑΡ. από το νεοελλην. *πλεμόνι*.]

Πλιούμπου (το) ‘νήμα της στάθμης’. Βασικό εργαλείο των οικοδόμων, των πετράδων. *Βιτζούσι ουμπόρλου κου πλιούμπουλου* ‘είδες, ευθυγράμμισες το ντουβάρι με το νήμα της στάθμης;’ Πήρε το όνομά του από το μολυβένιο βαρύδιο που υπάρχει στο τέλος του νήματος. *Ντᾶ νι πλιούμπουλου ντι του ίπιργι* ‘δός μου το νήμα της στάθμης από τα εργαλεία’. Με το θαυματουργό αυτό νήμα και το χερούλι ενός τηγανιού οι παλιοί μαστόροι κατασκεύαζαν και στήριζαν ακόμη και τους τρούλους των εκκλησιών. Εμπειροτέχνες πετράδες καυχόταν ότι έδιναν λύσεις σε δύσκολα προβλήματα της οικοδομής. ΣΥΝ. *μουλίβε, κουρσούμε. Λου αγκουντίρᾶ ν κάπου κου πλιούμπου, κου μουλίβε* ‘τον χτύπησαν στο κεφάλι με κουρσούμι’. Σε νεοελληνικά ιδιώματα λέγεται *σαούλι* (*σαουλιάζω*) και *ζύγι*.

[Από το λατ. *plumbum*, -i ‘μολύβι’.]

Πλουᾶε (η) ‘βροχή’. *Ντα* (απρόσ.) *πλουᾶε* ‘βρέχει’. *Αρίκᾶ πλουᾶε* ‘ρίχνει βροχή, βρέχει’. *Σουᾶρε κου πλουᾶε* ‘ήλιος και βροχή’. *Ντᾶ, ντᾶ πλουᾶε* ‘βρέξε, βρέξε στο αμπέλι μας. *Ασκάπιρᾶ, τούνᾶ, ντα πλουᾶε* ‘αστράφτει, βροντάει, βρέχει. *Τράμνα βίνι κου μούλιτι πλόιρι* ‘το

φθινόπωρο ήλθε με πολλές βροχές'. *Νι ουσκάμου, σι ιαρά σι αρίκᾱ νθεάμᾱ πλουάε* 'στεγνώσαμε, ας ήταν να ρίξει λίγη βροχή'. Μεταφορ. *ντα κου γκαλέατα* 'βρέχει με τον κουβά'. *Νου βα ντα, βα κικά* 'δεν θα βρέξει, θα στάξει'. Λέγεται, όταν οι δουλειές δεν πάνε πολύ καλά, αλλά λίγο λίγο κάτι αποδίδουν. *Τζάρτσι μάια κου φούρκα* ή *ντα μάια κου φούρκα* 'γνέθει η γιαγιά με τη ρόκα' ή 'χτυπάει η γιαγιά με τη ρόκα', 'βρέχει πολύ'. Όλα τα φυσικά φαινόμενα έχουν και τη "μεταφυσική" τους εξήγηση. Η βροχή εξάλλου κατεβαίνει εξ ύψους. Έτσι, όταν βρέχει, οι γιαγιάδες λένε ότι ο Θεός πλένει τον παράδεισο και όταν μπουμπουνίζει, βροντάει, ο Θεός μετακομίζει τα σεντούκια σέρνοντάς τα. Μάζευαν παλαιότερα το νερό της βροχής σε βαρέλια και μεγάλα καζάνια για τις ανάγκες του σπιτιού. Οι εποχές της ξηρασίας είναι οδυνηρές για τους αγρότες και τους κτηνοτρόφους. *Σι ουσκᾱ λόκλου* 'ξεράθηκε ο τόπος'. Γι' αυτό πάλι καταφεύγουν στις υπερφυσικές δυνάμεις με παρακλήσεις και λιτανείες (βλ. *περπερούνᾱ*). Η βροχή είναι θείο δώρο. *Ντουμνιτζᾱούλου ντα πλουάε*. "Ζεύς ύει", έλεγαν οι αρχαίοι. Την ευεργετική επίδραση της βροχής την περιμένουν και την εύχονται όλοι. Στο ορεινό χωριό οι βροχές είναι καταρρακτώδεις. *Ακάτσᾱ πλουάε, γίνι μπόρᾱ*. Κάποιες φορές αντί για βροχή πέφτει χαλάζι (*γκλίντινᾱ*) καταστρεπτικό για τους γεωργούς. Προσπαθούν να προβλέψουν τη βροχή και υπάρχουν πολλές δοξασίες. Ο λαός δεν θέλει τον Μάη βροχερό.

Πλουϊόσου ή *πλουϊνᾱ* 'βροχερός καιρός', *λοράχᾱ* 'ψιλόβροχο', *λουτσίνᾱ* 'πολλή υγρασία'. ΠΑΡ. *ντίπου πλουάε κάτσούλᾱ, τᾱμπάρε* 'ύστερα από τη βροχή καπέλο, κάπα'. Λέγεται για τους απερίσκεπτους που ενεργούν χωρίς προνοητικότητα, τους επιμηθείς. *Ουντάτλου νου ᾱρε φρίκᾱ ντι πλουάια* 'ο βρεγμένος τη βροχή δεν φοβάται'. *Πλουάια τσι κάντι κου φουρτσᾱτά* (*φόρτσᾱ*) *νου τσᾱνι μούλτου* 'η βροχή που πέφτει βίαια, με ταχύτητα δεν διαρκεί πολύ'. ΣΥΝ. *πλουσκουτέσκου* 'καταβρέχω', *πλουσκουτίρε* 'κατάβρεγμα'.

[Από το λατ. *pluvius* που πέρασε στις νεολατινικές γλώσσες.]

Πλουᾱτσᾱ (η) 'πλάκα από σχιστόλιθο για την κατασκευή της στέγης των σπιτιών'. Καλά νταμάρια κοντά στο χωριό ήταν οι περιοχές *Λα Κιτραμάνου* και *Λα Κεᾱτρα τσια Πιτρούμτα*. Όταν ολοκληρωνόταν ο

ξύλινος σκελετός της στέγης έλεγαν *βα αρκάμου πλουάτσα* 'θα ρίξουμε την πλάκα'. Ήταν ένα γεγονός που σήμαινε ότι έφτασαν στην ολοκλήρωση του σπιτιού που ήταν όνειρο για κάθε οικογένεια. *Αμβάλιμου κάσα κου πλότσι* 'σκεπάσαμε το σπίτι με πλάκες'. *Νου πότου, άμου ούνά πλουάτσά πρι κέπτου* 'δεν μπορώ, έχω μια πλάκα στο στήθος'. Με πλάκες – όμορφο και θερμό υλικό – έγιναν οι στέγες όλων των παλιών σπιτιών του χωριού και αυτές κράτησαν τους μεγάλους όγκους του χιονιού. Άστραφταν διαμαντικά με τις ακτίνες του ήλιου. Με πλάκες πλακοστρώθηκαν οι αυλές των σπιτιών, τα δάπεδα των εκκλησιών, οι δρόμοι του χωριού. *Σι ανγκάλτσάρά κάλιουρλι* 'καλιγώθηκαν, πλακοστρώθηκαν οι δρόμοι', λένε. Με πλάκες κτίστηκε και το αποχετευτικό σύστημα που κατά τους ειδικούς θεωρείται από τα παλαιότερα στην Ελλάδα. Οι πλακόπετρες στέγαζαν και τα μνήματα των ανθρώπων πάνω από το υπερυψωμένο χώμα σε σχήμα πυραμίδας. Ταυτίστηκαν με την τελευταία κατοικία του ανθρώπου και με τον θάνατο. *Βα λι αργκάσάσκου τούτι, κούντου βα νι αρικά πλουάτσα ν κάπου* 'θα τα ξεχάσω όλα, όταν μου ρίξουν την πλάκα στο κεφάλι'. *Ντουμνιάρτá πλουτσικά*, έλεγαν. Ευλογημένη από το Θεό η μικρή ταφόπλακα που σε σκέπασε. Το λένε όταν πεθαίνει ένα παιδί από πολύ φτώχη, πολυμελή και βασανισμένη οικογένεια. Ο θάνατος είναι λύτρωση και τον αποδίδουν στην ευσπλαχνία του Θεού. Μεταφορ. *Αρίκά λι πλουάτσά* 'ρίξε του την πλάκα, την ταφόπλακα, σκέπασε, κουκούλωσε την υπόθεση'. *Πλουάτσά* λέγεται και η πέτρα του δαχτυλιδιού (*νέλου*). Σπανιότερα λέγεται *κεάτρά*. *Κιρτούι πλουάτσα αλ νέλου* 'έχασα την πέτρα του δαχτυλιδιού'. Υποκορ. *πλουτσικά* 'μικρή πλάκα, κόσμημα'. ΤΟΠ. *Λα Πλουάτσά*.

[ΝΙΚ. από το αλβ. plotse. Ίσως από το πλάκα < μσν. πλάκα < αρχ. πλάξ. ΡΑΡ. από το σλαβ. ploča.]

Πλουσκουτέσκου (ρ) 'καταβρέχω, ραντίζω'. *Πλουσκουτί γίνια σι πάτάτα* 'ράντισα το αμπέλι και την πατάτα'. *Πλουσκουτί πίτα κου κάσου σι κου ούμπτου* 'ράντισε την πίτα με τυρί και βούτυρο'. Καταβρέχτηκα (*μι πλουσκουτί*) με νερά της βροχής, με λασπόνερα. *Μι πλουσκουτί κου μάντζα σι μι μουτσουλί* 'πιτσιλίστηκα από το φαγητό και λερώθηκα'. *Πλουσκουτί παπάουλου σι φουτζί* 'ράντισε ο παπάς με

την αγιαστούρα και έφυγε'. Πλουάσκουτᾶ 'μεγάλη σταγόνα βροχής, λασπόνερα'. Μι λουάρᾶ πλουάσκουτι 'με κατάβρεξαν νερά της βροχής, λασπόνερα'. Πλουσκουτίρε 'κατάβρεγμα, ράντισμα', πλουσκουτίτου 'καταβρεγμένος'. ΣΥΝ. ούντου 'περιβρέχω'. Αρουβινέτζου 'καταβρέχω', αρουβινάρε, αρουβινάτου. Αρουβινάι πίτα.

[Δεν είναι γνωστή η προέλευση της λέξης. Ίσως από το πλουάε 'βροχή'. Πιθανόν είναι ηχομιμητική (πλουτς, πλατς).]

Πράχᾶ (η) 'κάθε διχτυωτό ύφασμα, φτηνό βαμβακερό ύφασμα, απόχη'.

Πάντζᾶ, φούσιᾶ ντι πράχᾶ 'πανί, φούστα από φτηνό βαμβακερό ύφασμα'. Λα Μαρούλιου ούνου κινό ακάτσάμου πέστι κου πράχα 'στο Μαρούλι έναν καιρό πιάναμε ψάρια με την απόχη'. Η πόχα ήταν χρήσιμη για τις φόδρες και τα καναβάτσα. Πράχα λέγεται η μούχλα που πιάνει το γλυκό στο πάνω μέρος του βάζου και το δέρμα στο πάνω μέρος του παπουτσιού. Τσι πράχᾶ βα μπᾶγκάμου; 'τι πόχα θα βάλουμε;' ρωτούσαν οι τσαγκάρηδες, τι ποιότητας και τι χρώματος; Με την πόχα (κου πράχα) στραγγίζουν το φρέσκο τυρί. Πράχα λένε και το δίχτυ που βάζουν στα μουλάρια για να μην τρώνε το άχυρο που κουβαλούν. Πόχα λέγεται και το πλέγμα που βάζουν στα μπαλκόνια για να προστατέψουν τα παιδιά. Μεταφορ. σάκου ντι πράχᾶ, ντι μπούρδᾶ 'σακί αδύνατο, ψεύτικο και άνθρωπος σπάταλος, με τρύπιες τις τσέπες του'. ΑΝΤ. στόφᾶ, χασέ (βλ. πάντζᾶ).

[Νεοελλην. πόχα και απόχη. Ο ΝΙΚ. από το αρχ. ελλην. υπόχη 'στρογγύλον αλιευτικόν δίκτυον'.]

Πόμου (ο) 'οπωροφόρο δέντρο'. Λα γκάρντου αβέμου ντόι πόνι, ούνου γκουντούνιου σι ούνου προύνου 'στον κήπο έχουμε δυο οπωροφόρα δέντρα, μια κυδωνιά και μια δαμασκηλιά'. Αβεᾶ μπᾶγκάτᾶ ούνου άγκρου ντι πόνι τα σι μάκᾶ χουάρα τούτα 'είχε φυτέψει ένα χωράφι με οπωροφόρα δέντρα για να φάει όλο το χωριό'. Βίνι κου πράλα μπλινᾶ ντι πράμι 'ήλθε με την ποδιά γεμάτη καρπούς'. Καρπός του οπωροφόρου δέντρου. Κάτζούρᾶ πράμι ντι πρι πόμου 'έπεσαν οι καρποί, τα φρούτα από το οπωροφόρο δέντρο'. Πράμι πληθ. 'οι καρποί που προσφέρονται στους αρραβώνες και τους γάμους ως κέρασμα και δώρο'. Συνήθως στραγάλια (μπιλμπίτσι), σταφίδες, κουφέτα και όποιους άλλους καρπούς διέθετε το σπίτι της νύφης.

Ονομάστηκαν έτσι, γιατί αντικατέστησαν τα φρούτα που συνήθως έλειπαν από την ορεινή κοινότητα. Το κέρασμα αυτό σημαίνει και την επίσημη αναγγελία των αρραβώνων. *Ντεάντιρα̃ προάμι*; ‘κέρασαν στραγάλια και κουφέτα;’. Ο κάθε συγγενής και επισκέπτης παίρνει και μια χούφτα ξηρούς καρπούς. Το έθιμο συνεχίζεται ως σήμερα. ΣΥΝ. *φρούτου*.

[Από το λατ. *romus* ‘οπωροφόρο δέντρο’ και *romum* ‘φρούτο’ πέρασε σε όλες τις νεολατινικές γλώσσες, ιταλ. *romo*, γαλλ. *rom*.]

Πόρκου (ο) ‘γουρούνι’. *Βα τάλιέμου πόρκουλου τ’ Χαστό* ‘θα σφάξουμε το γουρούνι τα Χριστούγεννα’. Αιματηρή θυσία στις παραμονές των Χριστουγέννων. Εκατόμβη. Οι ηλικιωμένοι ακούν ακόμη τις οιμωγές των γουρουνιών που σφάζονταν σε όλο το χωριό κατά το έθιμο. Και οι τρεις γενιές της οικογένειας ήταν παρούσες στο μεγάλο αυτό γεγονός που προσδοκούσαν όλο τον χρόνο. Τα παιδιά δοκιμάζονταν από το σοκ της σφαγής και του αίματος και συνειδητοποιούσαν σιγά σιγά τη δύναμη της ανάγκης. Με τη φούσκα, τη χοληδόχο κύστη, έκαναν πολύχρωμα και άθραυστα μπαλόνια. *Βα νι ατζουκάμου κου φούσκα* ‘θα παίξουμε με τη φούσκα’.

Η κάθε οικογένεια έτρεφε το γουρούνι όλο τον χρόνο σε ένα ξύλινο κλουβί, το *κουμάσι*, μέσα στο αχούρι. Έμπαινε μικρό γουρουνόπουλο και έβγαινε ένα τεράστιο ζώο, έτοιμο για σφαγή. Έκλεινε τον κύκλο του με τη θυσία. Στο αχούρι συμβίωνε με τα πουλερικά και τα άλλα ζώα. Η βιολογική αλυσίδα και η οικιακή οικονομία λειτουργούσαν στην εντέλεια. Τίποτε δεν ήταν περιττό, τίποτε δεν πετιούνταν.

Ολόκληρη η οικογένεια ήταν επί ποδός. Οι γυναίκες θυμιάτιζαν το φρεσκοσφαγμένο ζώο που το αίμα του άχνιζε ακόμη για να τηρηθεί το πανάρχαιο έθιμο. *Βα ουπρίμου, βα μπιλίμου πόρκουλου* ‘θα ζεματίσουμε, θα γδάρουμε, το γουρούνι’. *Βα ντινκάμου πόρκουλου* ‘θα λιανίσουμε το γουρούνι’. Ανασκουμπωμένες οι γυναίκες έπρεπε να ετοιμάσουν πολλά κατά τον προγραμματισμό τους: τη λίγδα – το λίπος της χρονιάς – το κρέας της χρονιάς, τα λουκάνικα με την παραδοσιακή συνταγή και τις λιχουδιές των ημερών: μεζέδες *μιζέτζι ντι πόρκου*, τηγανιές, γιαπράκια, ψητά στη βάτρα του τζακιού και ο καθιερωμένος πατσάς (*πάτσιάλι*), η πηχτή με την κρούστα της λίγδας, το ξίδι και το

σκόρδο. Δεν ήξεραν οι άνθρωποι τη χοληστερίνη. “Τα χοιροσφάγια” – γουρουνοχαρά λέγεται σήμερα – ήταν το αρχαίο έθιμο των Ανθεστηρίων.

Μετά τον Πόλεμο δυο γουρούνες ήταν ονομαστές στο χωριό για τον όγκο τους και την παραγωγικότητά τους: *πρόρκα αλ Ταχυδρόμου* *σι πρόρκα αλ Παπαδί* ‘η γουρούνα του Ταχυδρόμου’, και ‘η γουρούνα του Παπαδή’. Είχαν γεμίσει το χωριό με γουρουνόπουλα. Αποδίδονταν μεταφορικά και ως υβριστικός χαρακτηρισμός σε παχιές, κυρίως, γυναίκες που γεννοβολούσαν συνεχώς.

Μεταφορ. *μάκᾱ κα πόρκου* ‘τρώει σαν γουρούνι’. *Αμπούτι κα πόρκου* ‘βρομάει σαν γουρούνι’. *Ϊάστε μούλτου γκροᾱσᾱ, βᾱκᾱρεᾱσᾱ κα πρόρκᾱ* ‘είναι πολύ παχιά σαν γελάδα, σαν γουρούνα’. *Όρκου αλ πόρκου* ‘όρκος του γουρουνιού’. Ποτέ δεν τηρείται. *Άρε ουρέκλι αλ πόρκου* ‘έχει αυτιά γουρουνιού, είναι θεόκουφος’, σημαίνει όμως και εκείνον που δεν θέλει να ακούσει. *Αλάγκᾱ του σουκάκι και πρόρκᾱ κου πουρτσέλι* ‘γυρίζει στα σοκάκια σαν γουρούνα με τα γουρουνάκια’. *Λι ντεάντι πρόρκᾱ* ‘του έδωσε δρόμο’. *Χίι τ’ λα πόρτσι* ‘είσαι ανάγωγος’. *Παλιουπόρκου, παλιουπρόρκα!* ‘βρομερέ, σιχαμερή’. *Λουμά ντι πόρκου* ‘κότσι, σέγκι γουρουνιού’ και μεταφορ. άνθρωπος μεγαλόσωμος αλλά άχρηστος, ανίκανος. *Πουρτσίλᾱ* ‘γουρουνίλα’. *Πουρτσίκου και πουτσέλου* υποκορ. ‘γουρουνάκι’. *Αγρουπόρκου* ‘αγριογούρουνο’. ΠΑΡ. *πόρκουλου, κούντου λου ασκούκι, τζίτσι κᾱ ντα πλουᾱε* ‘το γουρούνι, όταν το φτύνεις, λέει πως βρέχει’. *Τούτσι μπᾱρμπᾱτσλι ούνᾱ σούρλᾱ (ζουρνᾱ) ᾱου* ‘όλοι οι άντρες την ίδια γουρουνίσια μούρη έχουν’. Λέγεται για τους γυναικάδες, τους μπερμπάντηδες. ΣΥΝ. *μπίκου* (σλαβ. *bik*).

[Από το λατ. *porcus*.]

Πότου (ρ) ‘μπορώ’. *Αέστα ουᾱράᾱ νου ποτέμου, νᾱίντε βα βιντέμου* ‘αυτή την ώρα δεν μπορούμε, του χρόνου θα δούμε’. *Νου πότου σι λεᾱου λούκρουλου αέστου* ‘δεν μπορώ να αναλάβω αυτή τη δουλειά’. *Πουᾱτι (απρόσ.)* ‘μπορεί’. *Πουᾱτε σι βιντέμου κάμα μπουᾱνι ᾱνι* ‘μπορεί να δούμε ακόμη καλύτερα χρόνια’. *Πουᾱτικᾱ και πουᾱτε (επίρρ.)* ‘πιθανόν, ίσως’. *Πουᾱτι σι χίμπᾱ σι ακσίτσε* ‘μπορεί να είναι και έτσι, ίσως’. Έκφρ. *πότου νου πότου πρίντι σι μι ντούκου* ‘μπορώ δεν μπορώ

πρέπει να πάω'. *Νου πότου* 'δεν μπορώ, είμαι άρρωστος'. *Νου πότου* *σι τζίκου* *μισούνι* 'δεν μπορώ να λέω ψέματα'. *Νου πουτεάμου* *σι μι τσάνου* *σι* *αουρλάι* 'δεν μπορούσα να συγκρατηθώ και φώναξα δυνατά'. *Νου παραπουτεάμου*, *ιαράμου* *νιπουτούτου* 'δεν παραμπορούσα, ήμουν άρρωστος'. *Νου κούμου* *βρέι* *μα* *κούμου* *πότσι* 'όχι όπως θέλεις αλλά όπως μπορείς'. *Νου ου πουτούι* *μίρλα* *ατσιά* 'δεν τη μόρεσα, δεν την ανέχτηκα αυτή την κλαψομοίρα'. *Νου ιαρά* *σι πουτεάμου*, *βα* *μι* *αντράμου* *πούλιου* *σι* *βα* *βινιάμου* 'δεν ήταν να μπορούσα (μακάρι να μπορούσα) θα γινόμουν πουλί και θα ερχόμουν'. *Πουτούτου* 'δυνατός, ρωμαλέος', *πουτεάρε* 'δύναμη, ικανότητα', *νιπουτούτου* 'άρρωστος', *νιπουτεάρε* 'αρρώστια'.

[Από το λατ. *possum* – *potui* – *posse* 'μπορώ', *potens*, *-ntis* 'δυνατός, ισχυρός'. *Potere*, λαϊκή λατινική.]

Πουδουνάρου (ο) 'μπατζάκι παντελονιού, σαλαβαριού, σώβρακου, ποδονάρι'. *Σι* *ασπάρσι* *πουδουνάρλου* *σι* *βα* *κουσεάρε* 'χάλασε το ποδονάρι και θέλει ράψιμο'. *Βίνι* *κου* *ούνλου* *πουδουνάρου* *σκούρτου* *σι* *αλάντου* *λούγκου*, *αλᾶσάτου* *όμου* 'ήλθε με το ένα μπατζάκι κοντό και το άλλο μακρύ, αφημένος άνθρωπος'. *Πουδουνάρ* στη Θεσσαλία και Δυτ. Μακεδονία. Στο Νυμφαίο της Φλώρινας, γνωστό βλαχοχώρι, *πουδουνάρου* σημαίνει το κατώτερο μέρος του παντελονιού ή της βράκας που δένεται. Τα δυο ποδονάρια του παντελονιού ή του σώβρακου στο Λιβάδι λέγονται *συντρόφι* (βλ. *συντρόφι*).

[Από το αρχ. *πους*, υποκορ. *ποδάριον*. ΡΑΡ. από το *ποδονάρι* < *ποδήρης*. Κατά τον Τσοπανάκη από το αρχ. *ποδεών*, *-ώνος* 'τα ποδάρια του δέρματος των ζώων και γενικά για κάθε στενό άκρο', *ποδεωνάριον* υποκορ. Στη Ρόδο λέγεται *απόδιωνας*. *Πουδουρίτσα* 'ποδαρίτσα'.]

Πούλμπιρε (η) 'γενική καθαριότητα, ξεσκόνισμα του σπιτιού'. Συγυρίσματα, τινάγματα στην αυλή. Γενική αναστάτωση του σπιτιού. *Αστατζᾶ* *αβέμου* *πούλμπιρε* 'σήμερα έχουμε γενικό ξεσηκωμό'. *Βα* *πουλμπιράμου* *στράνιλι*, *κιλίμια*, *βιλέντζα*, *ουντάτζλι*, *μαγιργιόουλου*, *τούτι* *ίτσι* *άρε* *ούνᾶ* *κάσᾶ* 'θα ξεσκονίσουμε τα ρούχα, το κιλίμι, τη βελέντζα, τα δωμάτια, την κουζίνα, όλα όσα έχει ένα σπίτι'. Απόλυτη κυριαρχία των γυναικών στο σπίτι. Η καθαριότητα της Καθαρής

Δευτέρας ήταν η αποκορύφωσή της. Βράζουν και όλα τα μαγειρικά σκεύη για τη νηστεία που αρχίζει. Η καθαριότητα είναι η αρχοντιά και του πιο φτωχικού σπιτιού. Μεταφορ. *φουτζί, σι αντρά πούλμπιρε* 'έφυγε, έγινε σκόνη, έφυγε αστραπιαία'. *Νου λου βέτζι κᾶ ιάστε πούλμπιρε, πουλμπιράτου* 'δεν τον βλέπεις που είναι άνθρωπος ελαφρός, χωρίς οντότητα, φτερό στον άνεμο'. *Σπούλμπιρου* 'τινάζω τη σκόνη', *σπουλμπιράρε, σπουλμπιράτου*. ΣΥΝ. *πάστρά* (πᾶστρέσκου 'καθαρίζω, παστρεύω', *πᾶστρίτου* 'καθάριος, νοικοκυρεμένος'), *αρναᾷσκιρσίρε* 'συγύρισμα' (*αρναᾷσκισέσκου*), *ασκούτουρου* 'τινάζω τη σκόνη, ξεσκονίζω', *ασκουτουράρε, κουρνιαχτό, πούχου*.

[Από το λατ. *pulvis, pulveris* 'σκόνη', ιταλ. *pulvero* πέρασε σε όλες τις ρωμανικές γλώσσες. Νεοελλην. *πούρμπερη* ή *πούλβερη, στάχτη και πούρμπερη*.]

Πούμχιε (η) 'γέφυρα'. *Βα τι αρίκου ντι του πούμχιε του αράου* 'θα σε ρίξω από τη γέφυρα στο ποτάμι'. *Άμου τρικούτᾶ μούλι όρι πούμχια ντι λα Μαρούλιου* 'έχω περάσει πολλές φορές τη γέφυρα στο Μαρούλι'. Σήμερα λένε περισσότερο τη λέξη *γιφίρε*. Σε άλλα βλαχόφωνα χωριά λέγεται *πούντε*. Στο γεφύρι που βρίσκεται στη θέση *Μαρούλι* και που συντηρήθηκε τα τελευταία χρόνια υπάρχουν εντοιχισμένοι ρόδακες από αρχαίους κίονες ή πέτρες του χερόμυλου. Η δίτοξη γέφυρα του Μαρουλιού είναι μνημείο μιας παλιάς και θαυμαστής τέχνης και ένας δρόμος επικοινωνίας των προγόνων μας. *Βα τρέτσι πρι λα πούμχιε, άλτᾶ κάλε νου βα άφλι* 'θα περάσεις πάνω από τη γέφυρα, άλλο δρόμο δεν θα βρεις'. Η ανάγκη της επικοινωνίας έδωσε έργα τέχνης, ανεπανάληπτα μνημεία λαϊκής αρχιτεκτονικής.

Τα πέτρινα γεφύρια ένωναν ανθρώπους, ιδέες, πολιτισμούς. *Γεφύρι θα φτιάξεις, αν κάνεις αυτό το καλό*, έλεγαν. Το χτίσιμο του γεφυριού θεωρούνταν έργο ιερό. Τα έχτιζαν οι κοινότητες με προσωπική εργασία, τα έχτιζαν και ιδιώτες για να αφήσουν μνήμη αγαθή και να κάνουν κάτι καλό για την ψυχή τους. Γύρω από τα γεφύρια υπήρχαν και υπάρχουν εύφορα χωράφια και αμπελώνες. Τα νερά της βροχής και του χιονιού θα συγκεντρωθούν στο μεγάλο φράγμα που ετοιμάζεται και θα αρδέψουν χιλιάδες στρέμματα του Λιβαδίου και της Δολίχης. Όταν αξιοποιηθεί ο χώρος, όπως έγινε και αλλού

(φράγμα Πλαστήρα), θα αναδειχθεί και η παλιά γέφυρα με την ιστορία και τις μνήμες της. Παλαιότερα μια μικρή μονότοξη γέφυρα υπήρχε στο ρέμα προς την Αγία Τριάδα, πιο πάνω από τις Τρεις Βρύσες. Η τοποθεσία αυτή σήμερα λέγεται *Μ βάλε λα Πούνς* 'στο λάκκο της γέφυρας'. Μεταφορ. *Ου λιγκά' κα γουμάρλου πρι πούμχιε* 'την έδεσε σαν γαϊδούρι πάνω στη γέφυρα'. Την άφησε εκτεθειμένη σε μεγάλο κίνδυνο.

[Από το λατ. *pons, -ntis* 'γέφυρα'.]

Πουντιξέσκου (ρ) 'ερημώνω, απομονώνω, εξορίζω'. Στη λέξη αυτή το ντ προφέρεται προρινικοποιημένο ως [nd]. *Μι πουντιξέσκου* 'ερημώνομαι, απομονώνομαι'. *Μι πουντιξίι ντι λούμια τούτα* 'απομονώθηκα από όλους τους ανθρώπους'. Λίγοι ηλικιωμένοι θυμούνται τη λέξη, διασώζεται όμως στη φράση: *πουντιξίτᾱ σι ερμουζίτᾱ* 'μόνη και έρμη'. Χρησιμοποιείται το *ερμουζέσκου* και *ριμουζέσκου* 'ρημάζω'. *Πουντιξίτου* 'απομονωμένος, ερημωμένος'. *Πουντιξίτλου!* 'ο σταλμένος στον κόρακα, στον διάβολο'.

[ΝΙΚ. από το ΚΒ *πόντου* 'μόνος, έρημος' < λατ. *punctus* 'στιγμή, σημείο'. Ίσως από το λατ. *pons, -ntis* 'γέφυρα', στα ΚΒ *πούντε* και στο Λιβιάδι *πούμχιε*. Ο ΝΙΚ. αναφέρει την έκφραση *ίου τρου πόντου τι ντούτσι*; 'πού στο διάβολο πηγαίνεις;'. Δεν ακούγεται σήμερα στο Λιβιάδι. Κατά τον Κατσάνη ίσως είναι σλαβικής προέλευσης.]

Πουράβᾱ (η) 'πρόχειρη σκηνή των νομάδων κτηνοτρόφων, τσαντήρι που τους ήταν χρήσιμο κατά τις μετακινήσεις τους'. *Πικουράρλι αντράρᾱ πουράβᾱ τα σι αρμᾱνᾱ σύνᾱ νράπτε κου φουμέλια* 'οι κτηνοτρόφοι έκαναν μια πρόχειρη σκηνή για να μείνουν μια νύχτα με την οικογένεια'. Ελάχιστοι σήμερα στο χωριό και με δυσκολία θυμούνται τη λέξη. Την είχαν ακούσει από τους παλιούς παππούδες. Εδώ και αιώνες οι κτηνοτρόφοι του Λιβαδίου έχουν εγκαταλείψει την παλαιότερη νομαδική ζωή. Έχουν μόνιμη κατοικία και μόνιμες εγκαταστάσεις. Έτσι χάθηκε και η λέξη. Οι λέξεις χάνονται μαζί με τα πράγματα, όταν μεταβάλλονται οι καταστάσεις.

[ΝΙΚ. από το αρχ. *περώ* 'διέρχομαι, μεταβαίνω'. Ίσως από το *πορεύω* (πυρεύω) 'ζω, περνώ τη μέρα'. *Βα πουρισίμου σι άστᾱτζᾱ*, θα πουρέψουμε και σήμερα 'θα περάσουμε και σήμερα

εξοικονομώντας τα απολύτως απαραίτητα'. *Πόρεμα, πόρεψη*. Ο ΡΑΡ. δεν ετυμολογεί τη λέξη.]

Πουρεάου (η) 'πόρος, άνοιγμα, πέρασμα, ποριά, η πόρτα στο μαντρί'. *Αλλάσσι πουρεάου; 'άφησες πόρτα;'*. Όταν έφτιαχναν το μαντρί με πέτρες στη βάση – μια πρόχειρη ξερολιθιά και πουρνάρια και ίσως γι' αυτό το λένε *ντᾶβᾶρε* – φρόντιζαν να αφήσουν άνοιγμα, πόρτα για να μπαινοβγαίνουν τα γιδοπρόβατα. Εκεί στεκόταν ο βοσκός για να αρμέξει με τη σειρά τα ζωντανά του. *Πόρου* 'το πέρασμα στο ποτάμι'. *Τρικούσι πρι λα πόρου;* 'πέρασες από το πέρασμα, την ποριά του ποταμού;' *Ποριά* η εμποτή στην Ήπειρο, *απουργιά* στη Δυτ. Μακεδονία και τη Ρούμελη, *ποριά* σε άλλα μέρη της Ελλάδας.

[Από το πόρος < αρχ. περώ, νεοελλ. περνῶ, πέρασμα.]

Πούσκᾶ αλί κᾶτούσᾶ (η) 'ξίδι της γάτας'. Ένα πράσινο ποώδες φυτό που φυτρώνει στους μαντρότοιχους και στις στέγες των σπιτιών, ανάμεσα στις πλακόπετρες, όπου κρατούσε λίγη υγρασία. *Σι αλινάρα πρι κάσᾶ τα σι μάκᾶ πούσκᾶ αλί κᾶτούσᾶ* 'ανέβηκαν πάνω στη στέγη του σπιτιού για να φάνε ξίδι της γάτας'. Είναι ένα είδος ξινήθρας, ευχάριστη τροφή για τις γάτες που περιδιαβαίνουν πάνω στις στέγες και για τα παιδιά που σκαρφαλώνουν παντού. Στη Δυτ. Μακεδονία τη λένε *ξινήθρα της μπάμπως*.

[Από το λατ. *rosca* 'ξίδι'. Στη Δυτ. Μακεδονία (Εράτυρα) κάτι πολύ ξινό το λένε *πούσκα* από τα ΚΒ. *Μάντζα ου αντράσι πούσκᾶ, νου σι μάκᾶ* 'το φαγητό το έκανες πολύ ξινό, δεν τρώγεται'. *Πουσκᾶτούρα* 'ξινάδα', *πουσκᾶτόρου* 'δοχείο ξιδιού'. *Κᾶτούσᾶ* 'γάτα' (από το λατ. *catus*, ιταλ. *gatto*). Τη λένε και *πισικά*.]

Πούσκλε (η) 'πανούκλα, μεγάλο θανατικό'. Λοιμώδης και μεταδοτική αρρώστια που έπληξε και ρήμαξε το χωριό. *Αντούκου αμίντε πούσκλια τσι κᾶτζού ν χουάρα* 'θυμούνται την πανούκλα που έπεσε στο χωριό'. Αναφέρονται δυο κυρίως περίοδοι που το χωριό δοκιμάστηκε από το μεγάλο θανατικό, στα 1720 και στα 1813. "Την 20 Μαΐου 1720 έπεσε πανώλης εις Τσαριτσάνην. Γρήγορα εξαπλώθηκε σε όλα τα παρολύμπια χωριά και στο Λιβάδι που το διέλυσε κυριολεκτικά" (Παπαϊωάννου, 1972, 50 – 51). Ο δρεπανηφόρος θάνατος θέρισε του κατοίκους και αρκετοί από εκείνους που επιβίωσαν έφυγαν για την

Ελασσόνα, Κατερίνη, Θεσσαλονίκη, Νέα Ηράκλεια Σερρών και διάφορα άλλα μέρη ή ανέβηκαν στα βουνά. Δεν υπήρχε καμιά υγειονομική φροντίδα και οι άνθρωποι δεν γνώριζαν πώς να προφυλαχτούν. *Πούσκλια τσι κᾶτζού ατούμσεα ν χουάρᾶ ου ερμουζί σι λούμια φουτζιά ίου πουτεά.* Οι γεροντότεροι άκουσαν από τους παλαιότερους τούτο το λόγο: *Εγώ, έλεγε η πανούκλα, πήρα τον ένα, οι άλλοι ήλθαν μόνοι τους.* Σύμφωνα με τις αντιλήψεις της εποχής οι αρρώστιες ήταν κατάρα και χτυπήματα θεϊκών δυνάμεων και η παράδοση λέει ότι το χωριό έσωσαν ο Άγιος Χαράλαμπος της Αγίας Τριάδας και οι Άγιοι Ανάργυροι. Οι ναοί τους ανακαινίστηκαν, όταν αργότερα οι κάτοικοι επέστρεψαν στο χωριό και απο τότε θεωρούνται διώκτες της πανούκλας και όλων των επιδημιών, προστάτες του χωριού. Μεγάλο θανατικό έπεσε στο Λιβάδι και με την ισπανική γρίπη του 1917. Έλεγαν ότι την έφεραν οι Αγγλογάλλοι. Χάθηκαν πολλοί άνθρωποι.

Η πανούκλα (*πούσκλια*) θεωρούνταν και στο Λιβάδι, όπως η λάμια και η στρίγγλα, θηλυκά δαιμονικά, ανθρωποφάγα που γύριζαν στα σοκάκια του χωριού και σκόρπιζαν τον θάνατο. Τη φαντάζονταν σαν ένα μαυροφορεμένο σκελετό με δρεπάνι. Πανούκλα έπεφτε και στα κοπάδια και τα ξεπάστρευε. *Πουσκλέτζου* ‘προσβάλλομαι από πανούκλα’, *πουσκλιόσου* ‘χτυπημένος από πανούκλα’. Μεταφορ. *ιάστε ούνᾶ πούσκλε!* ‘είναι ένας κοντόσωμος, πονηρός, μοχθηρός, σατανικός άνθρωπος’. *Παλιουπουσκλιόσᾶ!* ‘παλιοχολέρα!’. ΣΥΝ. *χουλέρᾶ, χουλιρόσου*. ΠΑΡ. *ντι ναφουάρᾶ κουκόνᾶ σι ντι νᾶούντρον πούσκλε* ‘απ’ έξω κούκλα και από μέσα πανούκλα’. Η εξωτερική εμφάνιση και οι τρόποι συμπεριφοράς του ανθρώπου κρύβουν αρκετές φορές έναν άρρωστο εσωτερικό κόσμο.

[Από το λατ. *pustula* ‘εξάνθημα’, *pestis* και *pestilentia* ‘πανούκλα, λοιμός’.]

Πουτιτζάρε (το) ‘βάφτισμα’. *Αέστου μέσου αβέμου πουτιτζάρε* ‘αυτό το μήνα έχουμε βαφτίσια’. Η βάφτιση των παιδιών και η ονοματοθεσία ήταν ένα γεγονός για την οικογένεια που απαιτούσε προετοιμασία σύμφωνα με τα έθιμα του χωριού. *Βα πουτιτζᾶμου τσούπλου σι αστιπτᾶμου ακάσᾶ κουσουρίνλι* ‘θα βαφτίσουμε το μωρό και

περιμένουμε στο σπίτι τους συγγενείς'. Οι παππούδες και οι γονείς (πᾶρίντσιλι) αγωνιούσαν για το όνομα που θα έδινε ο νουνός, γιατί κάποτε ανέτρεπε τις προσδοκίες τους και τα καθιερωμένα. Ο νουνός ήταν πρόσωπο σεβαστό, γι' αυτό και οι αποφάσεις του γίνονταν σεβαστές με ελάχιστες και κρυφές αντιρρήσεις. Σπάνια ξεσπούσαν και κάποιες δυσάρεστες καταστάσεις ανάμεσα στην οικογένεια και στα σόγια. Πουτέτζου σε άλλα βλαχόφωνα χωριά πᾶτέτζου 'βαφτίζω'. Σι πουτιτζᾶ ούνου ντόμνου, σέμνου! 'βαφτίστηκε ένας οθωμανός, σημαδιακό!'. Ατσέλου νου ιάστε πουτιτζάτου κου μίρου αλά κου πούσκᾶ 'εκείνος δεν είναι βαφτισμένος με μύρο αλλά με ξίδι'. Πικρός και στριφνός άνθρωπος. Η λέξη πέρασε στην ΚΒ, όπως πολλές άλλες, από την εκκλησιαστική γλώσσα. Πουτιτζάτου 'βαφτισμένος', νιπουτιτζάτου 'αβάφτιστος'. Έκφρ. νου ἄρε κρούτσε ν κάπου 'δεν έχει σταυρό στο κεφάλι, αβάφτιστος'. Μεταφορ. λέγεται για εκείνον που δεν έχει το Θεό του και κάνει ό,τι θέλει χωρίς κανέναν ενδοιασμό.

[Από το βαπτίζω (βάπτισα), χριστιανική λατ. baptizare. Δεν έχει σχέση με το ποτίζω που στα ΚΒ λέγεται αντάπου.]

Πουτριτζᾶσκου (ρ) 'σαπίζω'. Νου βιντούμου πᾶτάτα σι πουτριτζᾶ του κατόγιε 'δεν πουλήσαμε την πατάτα και σάπισε στο κατώγι'. Η μεγάλη πατατοπαραγωγή του χωριού στα παλαιότερα χρόνια κάποτε διέτρεχε και αυτόν τον κίνδυνο. Τόνοι πατάτας στα περισσότερα σπίτια συντηρούνταν στο κατώγι αναμένοντας τον έμπορο. Αβού μᾶρε φουμεᾶλε σι πουτριτζᾶρά μᾶνλι του λᾶρε 'είχε μεγάλη οικογένεια και σάπισαν τα χέρια στο πλύσιμο'. Πουτριτζᾶ κάρνεα, πουτριτζᾶρά λιάμνιλι, γκουντούνλι 'σάπισε το κρέας, τα ξύλα, τα κυδώνια'. Κᾶτζού μούλτᾶ πλουᾶε, νι πουτριτζᾶ 'έπεσε πολλή βροχή, μας σάπισε'. Μεταφορ. πουτριτζᾶι αουᾶ λα κάμπου, μι μᾶκᾶ κᾶλντούρα 'σάπισα εδώ στον κάμπο, με έφαγε η ζέστη'. Πουτριτζᾶ ν κάσᾶ κου νιπουτέρια 'σάπισε στο σπίτι με την αρρώστια'. Λου πουτριτζᾶρα του φούστε 'τον σάπισαν στο ξύλο'. Πουτριτζᾶρε 'σάπισμα', πουτριτζᾶιτου 'σάπιος' και μεταφορ. διεφθαρμένος.

[Από το λατ. putridus.]

Πουτρόψουμου (το). Ακούγεται και προυτόψουμου, με μια μετάθεση του ρ. Σι αντουνᾶρά σράτσιλι αλί μβεᾶστᾶ τα σι ακάτσᾶ

πουτρόψουμλου. Ντι κάντισλι βουζιά κάσα ‘συγκεντρώθηκαν οι φιλενάδες της νύφης για να πιάσουν το πρωτόψωμο. Από το τραγούδια βούιζε το σπίτι’. Κούντου βῆ ακάτσάτσι πουτρόψουνλου σι γίνᾱ φεάτιλι; ‘πότε θα πιάσετε, θα ζυμώσετε το πρωτόψωμο να έλθουν τα κορίτσια;’. Είναι το πρώτο ψωμί που ζυμώνεται στο σπίτι της νύφης την Τετάρτη πριν από την Κυριακή του γάμου. Η μαγιά έρχεται από το σπίτι του γαμπρού και το ψωμί ζυμώνεται από ανύπαντρο κορίτσι που έχει τους γονείς ζωντανούς. Ακάτσάρᾱ αλουάτλου ‘έπιασαν το ζυμάρι’. Υπάρχουν και ειδικά τραγούδια για αυτήν την ώρα που τα τραγουδούσαν οι φιλενάδες της νύφης. Οι συγγενείς έριχναν χρήματα (πισλίμ): “Πρωτοκοσκινίζω το αλεύρι για το γάμο | με μάνα, με πατέρα, με αδέρφια, με ξαδέλφια | έλα αφέντη μ’, έλα να ρίξεις το πισλίμ”. Σε ένα άλλο τραγούδι καλούσαν τα όργανα και τα βιολιά: Πιχνίτζι σι βιουλίτζι.

[Πρωτόψωμο. Πρώτο ψωμί. Γαμήλιο έθιμο. Απαντά και σε νεοελληνικά ιδιώματα ως λέξη και έθιμο].

Πούτσου (ο) ‘πηγάδι, πλούσια πηγή νερού, σωρός’. Αφλάμρου ούνου πούτσου ντι άπᾱ ‘βρήκαμε μια πλούσια πηγή νερού’. Ου μπᾱγκάρᾱ λα γκούρα αλ πούτσου ‘το έβαλαν στο στόμιο του πηγαδιού’. Πήρα νερό από το πηγάδι (ντι του πούτσου). Σι ντιπούσιρᾱ του πούτσου ‘κατέβηκαν στο πηγάδι’. Στο αλώνι έκαναν ένα σωρό (ούνου πούτσου) από άχυρα. Στα μαντριά (πλεάμτσι) οι αγελαδοτρόφοι άνοιγαν ένα σκάμμα σε στεγασμένο χώρο, στην αχυρώνα, και εκεί μάζευαν το άχυρο που κουβαλούσαν από τα αλώνια. Το λένε πούτσου. Ήταν και παιχνίδι των παιδιών. Βα νι ατζουκάμρου πούτσου ‘θα παίξουμε το παιχνίδι του πηγαδιού’. Μάζευαν τρεχούμενο νερό σε λακκούβες που έκαναν εγκλωβίζοντάς το με φράγματα από χώμα και μπάσκες (χορταριασμένο χώμα). Φουτζί τσάρα, σι ασπάρσι πούτσου ‘έφυγε το χώμα, χάλασε η μικρή λακκούβα’. Το ανδρικό γενετήσιο όργανο λέγεται πούλᾱ (λατ. pulla), τσούλᾱ και πούτσᾱ. Κατά τον ΝΙΚ. ίσως από το αρχ. πόσθη, ιταλ. puzzo ‘βρόμα’. ΣΥΝ. ίσβουρου, πιγάδε.

[Από το λατ. puteus ‘πηγάδι’, ιταλ. pozzo.]

Πράβντᾱ (η) ‘ζώο, υποζύγιο, κτήνος’. Βίνιρᾱ πράβντιλι ντι λα άγκρου ‘ήλθαν τα ζώα, τα μουλάρια από το χωράφι’. Κάθι σεᾱρᾱ αντάπου

*πράβντιλι σι νταπόια λι αντούκου λα πάσούνε 'κάθε βράδυ ποτίζω τα ζώα και έπειτα τα οδηγώ στη βοσκή'. Πράβντιλι στίου λόκλου 'τα ζώα ξέρουν τον τόπο'. Συμπεριλαμβάνονται και τα γιδοπρόβατα. Βα μι ντιπούνου λα νταβάρε σι βέντου κούμου σούντου πράβντιλι 'θα κατεβώ στο μαντρί να δω πώς είναι τα γιδοπρόβατα'. Πράβντα αρικά ν κράστι 'το ζώο λαχανιάζει, δεν είναι καλά'. Χίου αγουγιάτου σι αβεάμου μούλιτι πράβντι, ούνά κάράβανε 'είμαι αγωγιάτης και είχα πολλά ζώα, ένα караβάνι'. Όλα τα ζώα (πράβντιλι τούτι) είναι η προίκα της φύσης στον άνθρωπο. Νου βα βρεά βάρά σι χίμπά πράβντά, μούλά, αλ μπαρμπα-Λάζου 'δεν θα ήθελε κανένας να είναι ζώο, μούλარი του μπαρμπα-Λάζου'. Ήταν γνωστός εργασιομανής του χωριού που καταταλαιπωρούσε τον εαυτό του και τα ζώα για να προλάβει όλες τις δουλειές. Ο ακούραστος εκείνος δουλευτής άφησε όνομα. Πράβντα σι ανασκιλιιάτζά, σι γκιλισιιάστι, κούντου λι σκότου σαμάρλου 'το ζώο γυρίζει ανάσκελα, κυλιέται, όταν του βγάλουν το σαμári'. Μεταφορ. λέγεται με μειωτική ή υβριστική σημασία: ντίπου πράβντά χί; 'εντελώς ζώο είσαι;' ή πράβντά! 'ζώο! Δεν καταλαβαίνεις τίποτε, είσαι αναίσθητος και δεν νιώθεις τίποτε'. Πράβντά αλ Ντουμνιτζάου 'ζώο, πρόβατο του Θεού'. Αθώος, πράος, άκακος άνθρωπος. Φτωχός τω πνεύματι. Αρμάσι πράβντά 'έμεινε απροσάρμοστος, ακοινώνητος'. ΠΑΡ. *μγκεάρια σι πράβντα νου ι ντα του μάνι ξεάνι* 'η γυναίκα και το ζώο δεν δίνονται σε ξένα χέρια'. Παρακελευσματικά: *γκες, γκες και γκιος, γκιος*.*

[ΝΙΚ. ίσως από τη λέξη πρόβατον που από τον Όμηρο ακόμη σήμαινε γενικά τα βοσκήματα. "Πολλά δε πρόβατα έσκε". Είχε στην κατοχή του πολλά βοσκήματα (Ιλ. Ξ, 124). Κατά τον Χατζιδάκι *πρόβατα > πρόατα > πρότα*. Οι Σαρακατσάνοι τα γιδοπρόβατα τα λένε *πράτα*. *Δεν έβγαλες όλα τα πράτα στη βοσκή*. ΡΑΡ. από το σλαβ. *pravda*.]

Πράγκου (το) 'κατώφλι'. *Ούμσου, ασβιστουσί πράγκλου 'έβαψα, ασβέστωσα το κατώφλι'. Ατσιά νου λα πράγκλου αλί ούσα* 'αυτή εδώ δεν πλένει το κατώφλι της πόρτας'. Ήταν ένδειξη ανοικοκύρευτης γυναίκας και ο λόγος αυτός εκτοξευόταν σαν προσβολή και μειωτικός χαρακτηρισμός. Η καθαριότητα του κατωφλιού ήταν μια λεπτομέρεια,

ήταν η πρώτη εντύπωση, και γι' αυτό έπρεπε να αστράφτει. Να τριφτεί με τη βούρτσα, γιατί τότε τα χιόνια, οι λάσπες και οι σκόνες ήταν πολλές. Η νοικοκυροσύνη κρίνεται από τις λεπτομέρειες. *Βα τι τάλιου πρι πράγκλου ντι ούσᾶ* 'θα σε σφάξω στο κατώφλι της πόρτας'. Σκληρή προειδοποιητική απειλή για κάθε ενδεχόμενη παρεκτροπή, ιδιαίτερα των κοριτσιών, από τους κρατούντες ηθικούς κανόνες. Τα αυστηρά ήθη υπαγόρευαν αυτή την απειλή για να προστατευθεί, όπως πίστευαν, η τιμή της οικογένειας. Έκφρ. *πράγκλου νου βα λου ξαναβέτζι* 'δεν θα ξαναδείς το κατώφλι, δεν θα ξαναπατήσεις στο σπίτι'. Στην Ήπειρο *πράκια* λέγονται τα ξύλα (*πρέκια*) που μπαίνουν στο κατώφλι και το ανώφλι της πόρτας.

[ΝΙΚ. και ΡΑΡ. από το σλαβ. *pragu*. Η Πράγα, η πρωτεύουσα της Τσεχίας, παίρνει το όνομά της από το *pragu* 'κατώφλι του Δούναβη'.]

Πράντζου (ρ) 'γευματίζω' και 'γεύμα'. *Τ' πράντζου σι αντουνά φουμεᾶλια λα σουφρά* 'το μεσημέρι μαζευόταν η οικογένεια στο σοφρά'. *Τσι βα πράντζᾶμου ή τσι αβέμου τ' πράντζου;* 'τι θα γευματίσουμε' ή 'τι έχουμε για μεσημεριανό φαγητό;'. *Βίνι πρι πράντζου* 'ήλθε πάνω στο μεσημεριανό φαγητό'. *Ατζούμισιρά ατζουνάτσι ντίπου πράντζου αλά νου αβεᾶ αρμάσᾶ τσιβά* 'έφτασαν νηστικοί μετά το μεσημέρι αλλά δεν είχε μείνει τίποτε'. *Ουᾶρά τ' πράντζου* 'ώρα για γεύμα'. *Πράντζιρε* 'γεύμα', *πράντζιτου* 'γευματισμένος'. *Μι μιρίντου* 'τρώω απογευματινό'. *Τσι βα μιριντάμου ή τσι αβέμου τ' μιρίντου;* 'τι θα φάμε για απογευματινό' ή 'τι έχουμε για απογευματινό;'. *Τσίνου* 'δειπνώ'. *Τσι βα τσινᾶμου αστάσεᾶρά;* 'τι θα φάμε για βραδινό (σήμερα το βράδυ);'. *Τσινάρε* 'το να τρώει κανείς βραδινό φαγητό', *τσινάτου* 'εκείνος που δείπνησε'. *Ντίπου πράντζου* 'μετά το μεσημέρι, απόγευμα'.

[Από το λατ. *prandeo* 'γευματίζω', ιταλ. *pranzare* 'γεύμα'. Το *μιρίντου* από το λατ. *merendare* (*merenda*) και το *τσίνου* από το λατ. *coenare*, ιταλ. *cenare*.]

Πράξιτου (επίθ.) 'μορφωμένος, άνθρωπος με καλούς τρόπους'. *Μούλτου πράξιτου όμου* 'πολύ μορφωμένος και με καλούς τρόπους άνθρωπος'. *Νόι φούμου πιρίφανι, αβεᾶμου μούλτᾶ πράξιτᾶ λούμε ν*

χουάρᾶ ‘εμείς ήμασταν περήφανοι, είχαμε πολύ μορφωμένο, καλλιεργημένο κόσμο στο χωριό’. Πράξέσκου ‘ανατρέφω, μορφώνω’. Νου πράξίσι γκίνε ‘δεν έπραξες, δεν συμπεριφέρθηκες καλά’. Συνηθισμένη έκφραση: ου λάι πράξε! ‘αλίμονο, τι διαγωγή, τι συμπεριφορά!’. Είναι αντίδραση των μεγαλύτερων σε πράξεις και συμπεριφορές των παιδιών αλλά και των μεγάλων. Ου πράξίμου γουμᾶρεᾶσκᾶ ‘συμπεριφερθήκαμε γαϊδουρινά’. Πράξίρε. ΣΥΝ. Μι φισέσκου, φισίρε, κρέσκου, κριστεᾶρε, μι απόρτου, απουρτᾶρε.

[Από το πράττω (έπραξα). Πράξε ‘πράξη, ανατροφή, διαγωγή’.]

Πράσου (το) ‘πράσο’. Κου πράσου, κουτσάνου σι πᾶτάτᾶ τρικούμου ἰάρνα τούτα ‘με πράσο, λάχανο και πατάτα περάσαμε όλο τον χειμώνα’. Τα συντηρούσαν στο κατώι μέσα σε χώμα και τα χρησιμοποιούσαν για μεγάλο χρονικό διάστημα. Πράσλου σι μάκᾶ πᾶνᾶ του Μάρτσου, νταπόια σι αμπούτι ‘το πράσο τρώγεται ως το Μάρτη, έπειτα μυρίζει’. Το πράσο είναι και γνωστό φαλλικό σύμβολο. Το κράδαιναν οι μεταμφιεσμένοι της Αποκριάς και των Θεοφανίων, οι μακούδες. Η κεφαλή με τα ριζίδια λέγεται μπιρμπιτσόκᾶ που μεταφορ. σημαίνει βλάκας, ηλίθιος. Χίι ντίπου πιρμπιτσόκᾶ. Φεᾶτα ᾶρε πέρλι κα πράσου ‘το κορίτσι έχει ίσια (όχι σγουρά) μαλλιά’. Λου τᾶλεᾶρᾶ κα πράσου. Τον έκοψαν σαν πράσο. Η πρασόπιτα ήταν και είναι μια από τις παραδοσιακές πίτες. Το πράσο το χρησιμοποιούν σε πολλά φαγητά. Κάρνε κου πράσου ‘κρέας με πράσο’. Τιγανιάου κου πράσου, κουλιᾶσου κου πράσίκου ‘τηγανιά με πράσο, κουρκούτι με πρασάκι’. Πράσι λούντζι κου αχνότλου ‘μακριά πράσα με τον αχνό’. Γιου πράσου ‘ωμό πράσο’. Στα δύσκολα χρόνια για κάποιους ανθρώπους ήταν απόκτημα το ψωμί με πράσο ή κρεμμύδι. Πᾶνε κου πράσου, κου τσιᾶπᾶ. Όργωναν, δούλευαν στα χωράφια όλη μέρα με ένα πράσο και είχαν το κέφι να το διασκεδάζουν. Ανγκᾶτάνου μάντζα, κᾶ βα ου ασκούκι μούστιλι ‘πρόσεχε το φαγητό, γιατί θα το φτύσουν οι μύγες’.

[Πράσο < αρχ. πράσον.]

Πρεᾶκλε (η) ‘ζευγάρι, ζευγάρι μάλλινων καλτσών (σκουφούνι)’. Κούτι πρέκλι ντι σκουφούνι βα μπᾶλτιᾶσκᾶ τ’ λα νούμτᾶ ‘πόσα ζευγάρια μάλλινες κάλτσες θα πλέξει για το γάμο;’ Ήταν το κυριότερο δώρο στους αρραβώνες και στους γάμους και γι’ αυτό έπλεκαν από καιρό τις

κάλτσες των δώρων από το καλύτερο μαλλί και με ιδιαίτερο μεράκι. Αν το σόι του γαμπρού ήταν μεγάλο – έπρεπε όλοι να πάρουν το δώρο – οι γυναίκες δούλευαν νυχθημερόν για να προλάβουν. *Ντι πρέκλι ιάστε* ‘από το δώρο των αρραβώνων είναι;’. Αν σε κάποιον δεν προλάβαιναν να του φέρουν το δώρο, το έφερναν και στην κηδεία του. *Μόλτσα αβεά μακάτᾱ τρέι πρέκλι ντι σκουφούνι* ‘ο σκόρος είχε φάει τρία ζευγάρια μάλλινες κάλτσες’. Έκφρ. *νου βα σκουάτᾱ ιάρνα κου ούνᾱ πρεάκλε ντι πᾱπούτσι* ‘δεν θα βγάλει το χειμώνα με ένα ζευγάρι παπούτσια’. *Πᾱνᾱ τ’ Πάστι βα μπᾱλτιᾱσκᾱ ούνᾱ πρεάκλε ντι πᾱτούνι* ‘ως το Πάσχα θα πλέξει ένα ζευγάρι πατούσες’. Λέγεται ειρωνικά για τις αργές γυναίκες που δεν βγάζουν δουλειά. ΣΥΝ. *ζιβγάρε*.

[ΡΑΡ. και ΝΙΚ. καταγράφουν τη λέξη *pareacle*. Κατά τον ΝΙΚ. από το λατ. *paricula* (υποκορ.) του *par*, *paris* ‘όμοιος’ που πέρασε στις νεολατινικές γλώσσες.]

Πρεᾱκνᾱ (η) ‘στίγματα μαύρα ή σκούρα στο πρόσωπο, φακίδα, πρέκνα’. *Φεᾱτα ιάστε μπλίνᾱ ντι πρεᾱκνᾱ* ‘το κορίτσι είναι γεμάτο φακίδες’. *Πρικνόσου* ‘πρόσωπο με πολλές φακίδες’, *πρικνοᾱσᾱ* (θηλ.). Τα σημάδια, οι λεκέδες στο πρόσωπο μιας κοπέλας, αφαιρούσαν πολλά από την ομορφιά της και δεν συμβιβάζονταν με το πρότυπο ομορφιάς μιας παλαιότερης εποχής. *Τσι μσᾱτᾱ, ούνᾱ παλιουπρικνοᾱσᾱ* ‘τι όμορφη, μια κοπέλα γεμάτη πρέκνα’.

[*Πρέκνα* (ιδιωμ.), *πρεκνάδα* < αρχ. *περκνός* (*περκάζω*), *πέρκωμα* ‘μαύρη κηλίδα’. “Περκώματα τα επί του προσώπου ποικίλματα” (Ησύχιος). *Πέρκα* ‘είδος ψαριού’.]

Πρεᾱσινε (η). Συνήθως στον πληθ. *Πρεᾱσινι* ‘αποκριές, Σαρακοστή’. *Πρεᾱσινλι μᾱρλι* ‘οι μεγάλες Αποκριές’. Υπάρχουν και οι αποκριές – περίοδοι νηστείας – των Χριστουγέννων και της Παναγίας. *Ατζούμισιᾱ, βίνιᾱ Πρεᾱσινλι, ντίπου προᾱρτᾱ ιάστε Πάστιᾱ* ‘έφτασαν, ήλθαν οι Αποκριές, πίσω από την πόρτα, πολύ κοντά, είναι το Πάσχα’. Οι Μεγάλες Αποκριές είναι οικογενειακή γιορτή της συγχώρησης και της αγάπης. Συγκεντρώνεται ολόκληρη η οικογένεια στο σπίτι των γεροντότερων – υπήρχαν παλαιότερα μεγάλες πατριαρχικές οικογένειες – και οι νεότεροι φιλούσαν το χέρι τους και ζητούσαν τη συγγνώμη και τις ευχές τους. Είναι μια συγκινητική και ευφρόσυνη

ώρα. Ξαλάφρωναν όλοι ψυχικά από το βάρος των ενοχών τους. Η ευχή της ημέρας σε όλα τα σπίτια ήταν: *αμπούνου κου Πρεάσινλι σι Πάστιλι κου σάντάρτε* 'χρόνια πολλά με τις Απόκριες και το Πάσχα με υγεία'.

Το απόγευμα της ίδιας μέρας – Κυριακή της Αποκριάς – προηγείται στην εκκλησία η λειτουργία της συγγνώμης και της αγάπης. Στο τέλος της λειτουργίας – παλαιότερα γινόταν με μεγάλη συμμετοχή κόσμου – περνούν και χαιρετούν τον παπά πρώτα οι γεροντότεροι και ακολουθούν οι άλλοι κατά ηλικία. Σχηματίζεται μια σειρά και ο καθένας που περνάει, μαζί με τον παπά, χαιρετάει και ζητάει συγγνώμη από τους συγχωριανούς του. Είναι μια συγκινητική τελετή που συμφιλιώνει τους ανθρώπους και δυναμώνει τον ιστό της κοινότητας. Όλοι γνωρίζονταν μεταξύ τους στην ενορία τους και το ίδιο γνωστές ήταν και οι διαφωνίες τους, οι αντιπάθειες, οι συγκρούσεις συμφερόντων και κάποιες έχθρες. "Μείζων τούτων η αγάπη". *Άστάρτζα βα νι λιρτάμου, ου βα τζούα* 'σήμερα θα συγχωρεθούμε, το θέλει η ημέρα'. Σήμερα το έθιμο έχει ατονήσει, όπως συμβαίνει και με άλλα. Αυτή την ημέρα οι άνθρωποι θυμούνται περισσότερο τους φτωχούς και καταφρονεμένους του χωριού. Οι σοφοί γέροι έλεγαν: *έχεις και κατέχεις μόνο αυτό που δίνεις, άι ίτσι ντάι*.

Το ίδιο βράδυ σε όλες τις οικογένειες γίνεται και το έθιμο *Χαμ-χάσκα*. Στον πλάστη της πίτας (*ξάλα*) δένουν με μια κλωστή ένα κομμάτι σκληρού αποκριάτικου χαλβά ή ένα αβγό και αυτό στριφογυρίζει γύρω από τα κεφάλια τους, ενώ προσπαθούν να το πιάσουν με το στόμα τους. Διασκεδάζουν με τις άστοχες προσπάθειες, ενώ πασαλείφονται στο πρόσωπό τους. Με τον χαλβά ή το αβγό θα πρέπει να κλείσουν τα στόματά τους για τις σαράντα μέρες της νηστείας που είναι στάδιο πνευματικού αγώνα και άσκησης. Με το αβγό πάλι θα ανοίξουν τα στόματα τη Λαμπρή, την Πασχαλιά.

Είναι πολλά τα έθιμα της Αποκριάς: α) οι φανοί (*φανόου*). Από καιρό τα παιδιά κόβουν κέδρα και πουρνάρια από τη γύρω περιοχή – κάποτε τα κλέβουν και από τις αυλές σε ώρες κοινής ησυχίας – για να στήσουν τον μεγάλο φανό της ενορίας τους, που φιλοδοξούν να είναι ο

ψηλότερος και ο πιο εντυπωσιακός. *Βα τᾱλλῆμου σῖ βα απουρτᾱ́μου τζουνεᾱ́πινι σῖ πᾱρνᾱ́ρι.* Φανόουλου ανόστρου ἱαρά ντάιμα μα μάρε ντι τούτσι ‘θα κόψουμε και θα κουβαλήσουμε κέδρα και πουρνάρια. Ο φανός μας ήταν πάντοτε ο πιο μεγάλος από όλους’. Οι φωτιές υψώνονται ως τον ουρανό, φλέγεται το χωριό μέσα στις φλόγες και τους καπνούς των τριών μεγάλων φανών. Γύρω τους έχουν στηθεί χοροί, ακούγονται τραγούδια που συνοδεύονται από ελευθεροστομίες, κωμικό και τολμηρό λόγο, πειράγματα, πιπεράτα ανέκδοτα, μασκαράλίκια ανοιχτά χωρίς υπονοούμενα. Τα “αδιάντροπα”, όπως λέγονται, ή “απαγορευμένα” που ερεθίζουν το γενετήσιο ένστικτο με σκοπό τη γονιμότητα. Απομυθοποιούνται για μια μέρα τα ερωτικά και σεξουαλικά ταμπού. Αυθορμητισμός, ενθουσιασμός, γλέντι και εκτόνωση. Ατμόσφαιρα ευθυμίας, σάτιρας, χιούμορ, γέλιου και χορού. Τέτοια ημέρα οι πανέλληνες το ρίχνουν έξω. Λίγοι με ταλέντο λένε τους πιπεράτους και τολμηρούς στίχους – στην ΚΒ έχουν άλλη χάρη – τους ακούν όμως όλοι ευχαρίστως, γιατί, λένε, *ου βα τζούα*, το θέλει η μέρα. Είναι μια μορφή μύησης στα μυστικά του έρωτα, της σεξουαλικής ζωής και της αγάπης. Κανείς δεν θα τολμούσε τόσο ωμά να τα πει άλλη φορά. Θα κοκκίνιζαν όλοι από ντροπή. *Ου βα τζούα*, ντι μᾱνε τούτι τᾱλλᾱ́τι ‘το θέλει η μέρα, από αύριο όλα κομμένα’. Ήταν πολύ αυστηρά τα ήθη παλαιότερα. Όλα ήταν μια παρένθεση που έκλεινε το ίδιο βράδυ. Πρόκειται για αρχέγονα έθιμα με μεγάλη μακροβιότητα. Η αρχή τους φτάνει στα Ελευσίνια Μυστήρια. Δοξασίες και δεισιδαιμονίες ανεξιχνίαστες. Παραδοσιακά δρώμενα βαθιά ριζωμένα στη λαϊκή ψυχή. Οι φωτιές των φανών λειτουργούν ως καθαρτήριοι δυνάμεις όλων των παθών αλλά και των λεκτικών ανομημάτων της ίδιας ημέρας. Φανοί γίνονταν παλαιότερα – σταμάτησαν γύρω στα 1976 – και τη νύχτα της Ανάστασης του Χριστού. Η ουρνομήκης αναστάσιμη φλόγα υψωνόταν μαζί με τα ψηλά λάβαρα της εκκλησίας και το “Χριστός Ανέστη”. Το έθιμο των φανών συνεχίζεται ως σήμερα, η αυθόρμητη όμως λαϊκή γιορτή έχει ατονήσει.

β) Τα καρναβάλια (*κᾱρνᾱ́βᾱ́λι*), παππούδες και μακούδες, εμφανίζονται στο παζάρι, στους δρόμους και τα σπίτια και

αυτοσχεδιάζουν διάφορα δρώμενα της ημέρας. Σι αντρά μάε 'ντύθηκε γριά', λένε. Οι μεταμφιέσεις γίνονται πρόχειρα με ό,τι βρίσκεται στο σπίτι, συχνά όμως είναι ευρηματικές. Στο χέρι τους κρατούν ένα πράσο, γνωστό φαλλικό σύμβολο. γ) Το γαιτανάκι ήταν και είναι ακόμη το έμβλημα της ημέρας. Αγόρια και κορίτσια με όργανα και τραγούδια τυλίγουν και ξετυλίγουν χορεύοντας τις πολύχρωμες κορδέλες. Το γαιτανάκι παίζεται σε πολλά μέρη της Ελλάδας και έχει τους συμβολισμούς του. δ) Το έθιμο της γκαμήλας (βλ. γκαμίλα). Κάποτε εμφανιζόταν και κανένας γύφτος (κουρμπέτου) που με την πεινασμένη και κοκκαλιάρικη αρκούδα του έδινε τις τυπικές παραστάσεις του εξαντλώντας την υπομονή του σκλαβωμένου ζώου με τον χαλκά στη μύτη (βλ. ούρσα). Το εξαντλημένο ζώο γινόταν δημόσιο θέαμα. Βιτζούσι κούμου ανσάρι ούρσα; 'είδες πώς χορεύει η αρκούδα;'. Όλα τα έθιμα της Αποκριάς ζητούν τον ειδικό μελετητή.

[ΝΙΚ. από το λατ. quadragesimo 'τεσσαρακοστή'. Δεν φαίνεται πιθανό. Ο ΡΑΡ. δεν ετυμολογεί τη λέξη.]

Πρέπου (το) 'πρέπον, αυτό που ταιριάζει, που είναι ηθικά σωστό'. Νου ιάστε πρέπου σι τι φιρφέστι ακσί 'δεν είναι πρέπον να φέρεσαι έτσι'. Όλες οι εντολές χρηστομάθειας και καθηκοντολογίας προέτασσαν το πρέπου. Οι κανόνες τους ήταν άκαμπτοι και η παράβασή τους προκαλούσε την κοινωνική αποδοκιμασία. ΣΥΝ. πριψίτου, πριψεάστι (απρόσ.) 'πρέπει', πρίντι. ΑΝΤ. αρσίνε 'ντροπή'. Πρέπου και αρσίνε είναι οι δυο άξονες της ατομικής και κοινωνικής συμπεριφοράς.

[Πρέπον λόγ. τύπος του πρέπει. Δεν είναι πρέπον να αντιδράς και να συμπεριφέρεσαι έτσι. "Τα πρεπά της αρετής" (Ερωτόκριτος, βλ. εμπρέπου).]

Πρέτσικου (επίθ.) 'αψύς, οξύθυμος'. Μούλτου πρέτσικου όμου, σι ανκάτσά ούνου γκιρμέ 'πολύ οξύθυμος άνθρωπος, μαλώνει κάθε λίγο και λιγάκι'. Μεταφορ. πρέτσικου φισόρου κα σκάντεάλε του πάλιου 'αψύ παιδί σαν σπίθα στο άχυρο'. Πρέτσικου, νου μούτι κουβέντᾶ 'ευέξαπτος, δεν σηκώνει κουβέντα'. ΣΥΝ. σέρτικου, πράτσου, τζινιάρκου, τζάντζαλιάρου, απρέσου, νεβρόσου, σκάρπάνιτσᾶ. Πρέτσικος 'οξύθυμος' (Εράτυρα Κοζάνης). ΑΝΤ. γιαβάσκε, ίσιχου, μόλιου.

[Ίσως από το ΚΒ *πράτσο* ‘επιβήτορας τράγος’ και μεταφορ. οξύθυμος, απότομος, επιθετικός. Πιθανόν είναι σλαβ.]

Πρέφτου (ο) ‘πρεσβύτερος, παπάς’. *Πρέφτουλου Παπαναστάσι αλάσά νούμᾱ ν χουάρά* ‘ο παπάς Παπαναστάσης άφησε καλό όνομα στο χωριό’. *Μπάσάσι μᾱνα αλ πρέφτου;* ‘φίλησες το χέρι του παπά;’. *Προυφτεάσᾱ* ‘παπαδιά’. Οι παπάδες, οι παπαδιές και οι παπαδοπούλες πρωταγωνιστούν στη δημοτική ποίηση. Ανήκουν σε άλλη κοινωνική σειρά. Υπάρχουν στα ΚΒ και πολλά ανέκδοτα, ιστορίες και παροιμίες που αναφέρονται σε αυτά τα πρόσωπα, αντίστοιχες με εκείνες της νεοελληνικής γλώσσας. Ο παπάς παλαιότερα – δεν λείπουν και σήμερα τα καλά παραδείγματα – ήταν σεβαστό πρόσωπο στην κοινότητα και ζούσε με τη συνδρομή (κοντότα) των κατοίκων της. *Πρέφτουλου λεᾱ ντι λα γίᾱ σᾱ ντι λα μόρτσι* ‘ο παπάς παίρνει από τους ζωντανούς και τους πεθαμένους’. Συνήθως διακρινόταν για την καλοσύνη, τη γενναιοψυχία και την αυταπάρνηση σε κρίσιμες ώρες. Εξέφραζε τη συνέχεια της παράδοσης. Ολιγογράμματοι οι περισσότεροι με λαϊκή συνείδηση και αφιλοχρηματία έδειχναν ένα κανόνα ζωής.

Ύστερα από πολλά χρόνια οι άνθρωποι θυμούνται τους καλούς ιερωμένους, τον Παπαντίνα, τον Παπαβασίλη κ.ά. Στο Λιβάδι τους μνημονεύουν συχνά “εις μνημόσυνον αιώνιον”. Για έναν από αυτούς, τον καλοκάγαθο και πολυφαμελίτη Παπαναστάση, έπλασαν και ένα τραγούδι, εγκώμιο (βλ. Ράπτης, 1977, 91). Ξεκίνησε από ένα χωριό της Ελασσόνας, φτωχός βοσκός με τη ρούγα, και έγινε ο καλός ποιμένας των ανθρώπων της κοινότητας. Λειτουργήσε στην εκκλησία της Παναγίας ως το 1953. Θυμούνται όμως οι παλαιότεροι και τον παπα-Λευτέρη, τον πότη και γλεντζέ παπά που ύστερα από μερικά τσίπουρα έβγαζε το ράσο και χόρευε τη “Δημητρούλα”. Ο παπάς συνηθέστερα σήμερα λέγεται *αφέντου* (από το *αυθέντης*) ή *πάπαλου*. Έκφρ. *κα σᾱ τι λεᾱ πάπαλου ντι ναπόᾱ ασκάπάσι τ’ ντάιμα, νου τι τόρνι* ‘αν σε πάρει ο παπάς από πίσω, τελείωσες για πάντα, δεν γυρίζεις πίσω’ (νεκρική πομπή). *Σᾱ τσι ου τζίκα πρέφτουλου του ουρεᾱάκλε* ‘να σου το πει ο παπάς στο αυτί’. *Τσι σᾱτζᾱ ακοᾱ κα προυφτεᾱσᾱ;* ‘τι κάθεσαι έτσι σαν παπαδιά;’. *Πριφτάμε* ‘ιεροσύνη’.

[Από το λόγ. πρέσβυς 'γέρος' < αρχ. πρέσβυς. Πρεσβυτέριον 'το ιερατείο της εκκλησίας', πρεσβυτέρα 'παπαδιά'. Πέρασε στην ΚΒ από την εκκλησιαστική γλώσσα. Στην παλιά γερμανική γλώσσα (5^{ος} αι.) ο παπάς λέγεται Prister και η εκκλησία Kirche (Κυριακή). Στη χριστιανική λατινική λέγεται presbyter και όχι senior. Αργότερα pastor.]

Πριβέντου (ρ). *Μι πριβέντου* 'αυτοπροβάλλομαι, επιδεικνύομαι'. *Ιντούσι σι ι πριβεάντᾶ* 'πήγε για να προβληθεί, να επιδειχθεί'. *Σι πριβεάντι μούλτου αλά ιάστε ούνου σάκου γκόλου, ούνου τινικέ* 'αυτοπροβάλλεται πολύ αλλά είναι ένα άδειο σακί, ένας τενεκές'. *Πριβιντεάρε* 'αυτοπροβολή, επίδειξη'. *Ίτσι τζίτσι, ίτσι φάτσι ου φάτσι* *τα σι ι πριβεάντᾶ* 'ό,τι λέει, ό,τι κάνει το κάνει για να προβληθεί'. *Τ' πριβιντεάρε ιάστε πρότου* 'στην αυτοπροβολή είναι πρώτος'. *Πριβιτζούτου* 'αυτοπροβαλλόμενος'. *Αλάσου λου ατσέλου* *πριβιτζούτλου* 'άφησέ τον τον καυχησιάρη, περιφρόνησέ τον'. ΣΥΝ. *μι πριφάκου* 'προβάλλομαι'.

[Από το λατ. per + video 'βλέπω αφ' υψηλού, αλαζονικά'.]

Πριμουβεάρᾶ (η) 'άνοιξη, πρώτο καλοκαίρι'. *Πριμουβεάρα βα ισάμου* *νσούσου λα μούντε* 'την άνοιξη θα βγούμε επάνω στο βουνό'. *Πικουράρλι μπᾶνεάτζᾶ βέρι σι πριμουβέρι λα μούντε* 'οι βοσκοί ζουν καλοκαίρι και άνοιξη στο δάσος'. *Κούμου σι τζίτσι, έστανου βα αβέμου* *μα μούνᾶ πριμουβεάρᾶ, κου μούλτᾶ ιάρμπᾶ τ' όιλι* 'όπως λέγεται, φέτος θα έχουμε καλύτερη άνοιξη, με πολύ χορτάρι για τα πρόβατα'. Τα λουλούδια (λουλούτζι) του βουνού την άνοιξη είναι λίγα αλλά πολύ ευωδιαστά. Η άνοιξη αργεί να έλθει στο Λιβάδι. Όταν όμως έρχεται, θριαμβεύει νικήτρια πάνω στο θάμβος του χειμώνα και την παγερή λάμψη του χιονιού. *Πριμουβιρέσκου* 'ανοιξιάτικος'. Οι άλλες τρεις εποχές είναι: χειμώνας (ιάρνᾶ), φθινόπωρο (τουάμνᾶ), καλοκαίρι (βεάρᾶ). *Βιρέσκου* 'καλοκαιρινός'. Οι δραστηριότητες των ανθρώπων στο χωριό, όπως και σε πολλά άλλα μέρη, αρχίζουν την άνοιξη. Στη διάρκεια του χειμώνα είναι κλεισμένοι στα σπίτια τους, εκτός από τους κτηνοτρόφους. Η άνοιξη και το καλοκαίρι είναι η μεγάλη προσδοκία. Τα χελιδόνια (αράντουρι) φέρνουν αναστάσιμο μήνυμα. *Αστεπτάμου κούντου βα γινᾶ πριμουβεάρα, μσάτλι Μάρτσου σι Μάιου*

‘περιμέναμε πότε θα έλθει η άνοιξη, οι όμορφοι, οι πανώριοι Μάρτης και Μάιος’.

Καλότυχα είναι τα βούνά, καλότυχοι είναι οι κάμποι που θάνατο δεν καρτερούν και χάρο δεν παντέχουν, μόν’ καρτερούν την άνοιξη, το Μάη, το καλοκαίρι (Δημοτ.)

[Από το λατ. primavera ‘άνοιξη’, πρώτο (prima) καλοκαίρι (vera), ιταλ. primavera. Στα ΚΒ του Λιβαδίου το λατ. prima (πρίμα), όσο ξέρουμε, δεν ακούγεται, γιατί αντικαστάθηκε από τη λέξη πρώτος: πρότλου φισόρου, πρότα νιπουάτα ‘το πρώτο παιδί, η πρώτη εγγονή’. ΣΥΝΘ. προυτουγίνου, προυτουτζίκου, προυτουίμνου, προυτουφάκου, προυτουβέντου κ.ά. Όταν ρωτούν κάποιον για την υγεία του, παίρνουν την απάντηση πρότα ‘εξαιρετικά, άριστα’ (βλ. προυτόψουμου, προυτουκιρίκτου).]

Πριντάου (ρ) ‘παραδίδω, προδίνω’. *Μι πριντάου ‘παραδίδομαι’. Βρούσι μι πριντέντου ‘θέλησα να παραδοθώ και παραδόθηκα’. Πριντεάντι Δίμαρχλου σι πριλό νόουλου ‘παρέδωσε ο Δήμαρχος και παρέλαβε ο καινούριος’. Σι πριντεάντι σι λου βᾶτᾶμᾶρά του φούστι ‘παραδόθηκε και τον σκότωσαν στο ξύλο’. Ούνου λιγιουνάρου προυδότου πριντεάντι μούλτᾶ λούμε ντι Λιβάδε ‘ένας λεγεωνάριος προδότης πρόδωσε πολύ κόσμο στο Λιβάδι’. Μεταφορ. λι πριντεάντι ‘τα παρέδωσε, πέθανε’. Παραδίδω (πριντάου) το γάλα στον έμπορο, προδίδω τους φίλους, τους γειτόνους. Έχει όλες τις σημασίες του νεοελλην. παραδίδω και προδίνω. Έκφρ. τᾶνέμου ίτσι νι πριντεάντιρᾶ πάπινλι ‘κρατούμε ό,τι μας παρέδωσαν οι παππούδες’. Κούμου λι αφλάμου ακσί βα λι πριντάμου ‘όπως τα βρήκαμε, έτσι θα τα αφήσουμε’. Η πίστη στην παράδοση είναι μια αξία’. Ούνου σούφλιτου άμου σι πριντάου ‘μια ψυχή έχω να παραδώσω’. Πριντάου ‘παραδομένος’, πριντᾶρε ‘παράδοση, απόδοση’. Πριντάτᾶ, αρικᾶτᾶ μγκεᾶρε ‘πρόστυχη γυναίκα’. ΣΥΝ. πᾶρᾶδουσέσκου, πᾶραδουσίτου, προυδουσέσκου, προυδουσίε, προυδουσίρε, προυδότου.*

[Από το λατ. pre + do, trado ‘παραδίδω’.]

Προάσπᾶτου (επίθ.) ‘πρόσφατος, φρέσκος, νωπός’: *αβέμου ούνᾶ προάσπᾶτᾶ ανάφουρᾶ ‘έχουμε μια πρόσφατη λειτουργία, πρόσφορο’. Πᾶνια ἰάστε προάσπᾶτᾶ, ίτσι ισᾶ ντι του φούρνου ‘το ψωμί είναι*

πρόσφατο, μόλις βγήκε από τον φούρνο'. *Νου άρε τρικούτᾱ μούλτου κιρό, ἰάστε προάσπάτου* 'δεν έχει περάσει πολύς καιρός, είναι πρόσφατο'. Πρόσφατο (*προάσπάτου*) γεγονός, παρελθόν κ.ά. ΣΥΝ. φρέσκου, ταζέου (τουρκ. taze). ΑΝΤ. βέκλιου, μπᾱϊάτε, μπᾱτάρνου.

[Από το αρχ. πρόσφατος που σήμαινε αυτόν που σκοτώθηκε πριν από λίγο (*φένω* 'φονεύω', *φόνος*), το νεοσφαγμένο ζώο, τον νεοσφαγμένο άνθρωπο. "Και πρόσφατος εν μεγάροισι κείσαι" (Ιλ. Ω, 757). Αργότερα πήρε τη σημασία του καινούριος, νέος, φρέσκος.]

Προυκουζόμου (ο) 'βρακοζώνη'. Δυο σχοινιά που τα έδεσαν μπροστά κόμπο και κρατούσε το βρακί. *Κᾱτζού συντρόφια, κᾱτσέ νου λιγκάσι γκίνε προκουζόνλου* 'έπεσε το βρακί, γιατί δεν έδεσες καλά τη βρακοζώνη'. Μεταφορ. *προυκουζοᾱνᾱ ασπάρτᾱ* 'χαλασμένη βρακοζώνη, άνθρωπος χαλαρός, διαλυμένος'. *ἰάστε λιγκάτου ντι του προκουζοᾱνα αλί μγκεᾱρε* 'είναι δεμένος από τη βρακοζώνη της γυναίκας του, άγεται και φέρεται από τη γυναίκα του, δεν έχει δική του προσωπικότητα και είναι ανυπόληπτος'. Οι ηλικιωμένες γυναίκες φορούσαν μακρύ βρακί (*ζμιᾱνᾱ*) ως τον αστράγαλο και το έδεσαν κάτω με καλτσοδέτα (*βᾱβιέτᾱ*). Η καλτσοδέτα αυτή – πλεχτή ή υφαντή μαύρη ζώνη – χρησιμοποιούνταν από άντρες και γυναίκες για να συγκρατεί τις κάλτσες ή το τουζλούκι (*τσᾱρικου*). Των ανδρών είχε και μια φούντα σαν εκείνη των τσολιάδων. *Λου λιγκᾱ ντι βᾱβιέτᾱ λι* 'τον έδεσε από την καλτσοδέτα της και τον σέρνει'. Ο ισχυρός κάνει υποχείριό του τον αδύνατο, τον μικρό.

Παλαιότερα οι γυναίκες φορούσαν βρακοζώνη με τέσσερα σχοινιά που τα έδεσαν κόμπο, δυο μπροστά και δυο πίσω. Έτσι πίστευαν ότι εξασφαλίζεται η τιμή τους και ένιωθαν περισσότερο ασφαλείς. Ήταν μεγάλη ντροπή και προσβολή, αν οι άντρες έβλεπαν τον αστράγαλό τους. *Νου τσι ἰάστε αρσίνε, βιτζούμου κᾱλκᾱνλιου* 'δεν ντρέπεσαι, είδαμε την άκρη της φτέρνας'. Γι' αυτό φορούσαν πολύ μακριά φορέματα. *Σι νου βέτζι μέρου του μπλίντου σι προκουζόμου ντισφᾱπτου* 'να μην δεις παντρειά και βρακοζώνη ανοιχτή' (κατάρα).

[Το δεύτερο συνθετικό ζόνου είναι η ελληνική λέξη ζώνη. Του πρώτου δεν είναι γνωστή η προέλευση. Πρβ. προκουγίτσά 'ίλαρά'.

[Ίσως είναι βράκο, βράκα + ζώνη.]

Προύνᾶ (η) 'δαμάσκηνο'. Έστανου αβέμου μούλτι προύνι 'φέτος έχουμε πολλά δαμάσκηνα'. Προύνι πιρλουγκάτι 'μακρουλά δαμάσκηνα'. Τα κίτρινα ήταν ιδιαίτερα αρωματικά και οι μανάδες τα προόριζαν για το επίσημο παραδοσιακό γλυκό προς μεγάλη λύπη των παιδιών που τα λαχταρούσαν καιρό πριν. Ντούλτσε ντι προύνι πιρλουγκάτι 'γλυκό από μακρουλά, αρωματικά δαμάσκηνα'. Ήταν λίγες οι δαμασκηνιές στο χωριό γι' αυτό σημαδεμένοι στόχοι. Βᾶ ασκουτουράμου προύνιλι 'θα τινάξουμε τις δαμασκηνιές'. Ήταν γεγονός. Αγριοκορομηλιές (αγρουπρούνι) υπήρχαν αρκετές στα αμπέλια και στα χωράφια. Τα κίτρινα, μικρά και στρογγυλά κορόμηλα (κρόμπαλα) τα λένε προύνι σταματίτσι και ήταν φάρμακο για τη διάρροια (κουφζάρε) και τον πυρετό (χιάβρα). Τα έβραζαν και από το ζωμό τους έβγαζαν το ακρίμε, το ξινό που χρησιμοποιούσαν στα φαγητά. Τα λεμόνια ήταν παλαιότερα δυσεύρετα, είδος πολυτελείας. Τα μαύρα και μεγάλα κορόμηλα τα λένε προύνι γουμᾶρέστι 'γαϊδουρινά κορόμηλα'. Προύνου 'δαμασκηνιά'. Μεταφορ. πλᾶντζι κου λάκριμι κα προύνι 'κλαίει με δάκρυα σαν κορόμηλα'. Μίξι κα προύνι 'μύξες σαν πράσινα κορόμηλα'. Στην Ήπειρο τις κορομηλιές τις λένε προυνιές. Τσαπουρνιά 'θάμνος αγκαθωτός με μικρούς στρογγυλούς καρπούς. Τσαπουρνιά, χωριό της επαρχίας Ελασσόνας, τσάπουρνο 'ο καρπός του θάμνου' (Βόιο, Θεσσαλία).

[ΝΙΚ. από το λατ. rpinus, κατά τον Ανδριώτη προύνο και πούρνο < μσν. προύνον < ελνστ. προύμνος. Ο Κατσάνης πιστεύει ότι "το ΚΒ πούρνου, προύνου και το ελλην. πούρνο είναι ΚΒ τύποι" (Κατσάνης 1990, 113).]

Προυντιψέσκου (ρ) 'προοδεύω, προκόβω'. Προυντιψί μούλτου λα γράματι, κᾶτσέ λι βρεᾶ 'πρόοδεψε πολύ στα γράμματα, γιατί τα ήθελε, τα αγαπούσε'. Σι αλουμτᾶ μούλτου, κᾶ ιαρά ράρφανου αλά προυντιψί, σι αντρά μᾶρε όμου 'αγωνίστηκε πολύ, γιατί ήταν ορφανός αλλά πρόκοψε, έγινε σπουδαίος άνθρωπος'. Νου προυντιψί ν χουᾶρά, λι αλάσᾶ τούτι σι φουτζί 'δεν πρόκοψε στο χωριό, τα άφησε όλα και

έφυγε'. Προυντιψίρε και προυκουπίε 'πρόδος, προκοπή'. Προυντιψίτου 'προκομένος', προυντιψιτά μβεάστᾶ, προυντιψίτου φισόρου 'προκομένη νύφη, προκομένο παιδί'. ΣΥΝ. προυκουψέσκου, προυκουσίτου, απούκου, απουκάρε, χᾶϊρε.

[Από το προοδεύω (προόδευσα). Το προυκουψέσκου από το προκόβω (πρόκοψα).]

Προυντουκιρίτκου (επίθ.). Το πρώτο φρούτο ή γενικότερα αγαθό που βγαίνει σε κάθε εποχή του έτους. Αναγγέλλει, κηρύττει πρώτο το φρούτο ή τη σοδειά της κάθε εποχής. Τα πρώτα κεράσια, πορτοκάλια, κυδώνια, καρπούζια. *Ισᾶρᾶ προυντουκιρίτσιλι, λι βιτζούμου μ πάζᾶρε* 'βγήκαν τα πρωτοκαιρίτικα, τα είδαμε στην αγορά'. *Τάτα λι αντούσι τσιρεάσι προυντουκιρίτσι* 'ο πατέρας της έφερε κεράσια πρωτοκαιρίτικα'. Οι καλοί νοικοκύρηδες φροντίζουν να αγοράσουν – είναι ιδιαίτερα ακριβά – έστω μια μικρή ποσότητα. *Λένε βα καλκάμου πρι χέρου* 'θα πατήσουμε στο σίδηρο'. Είναι κάτι σαν γούρι για την οικογένεια και έτσι δεν ζηλεύουν τα παιδιά τη δυνατότητα κάποιων άλλων οικογενειών να απολαμβάνουν τα πρωτοκαιρίτικα σε μεγαλύτερες ποσότητες. Ιδιαίτερα φροντίζουν για τις έγκυες και τις λεχώνες. Πρέπει να ικανοποιούν όλες τις επιθυμίες των εγκύων για να μην το ρίξουν, όπως λένε, πρόωρα. *Σι νου λου αρίκᾶ κρούντου*.

[Από το νεοελλην. (ιδιωμ.) πρωτοκαιρίτικο, πρωτοκαιριάτικο. Πρβ. προυντουφάκου, προυντουθιμσέσκου, προυντουχᾶρνέσκου, προυντουλεᾶου, προυντουτζίκου.]

Ρεᾶχᾶ (η) 'πλαγιά βουνού, ράχη': *αέρι ιαράμου νσούσου λα ρᾶχι* 'χθες ήμασταν ψηλά στις ράχες'. *Βα έσου λα ρᾶχι* 'θα βγω στις ράχες'. "Ψηλά σε κείνο το βουνό | ψηλά σε εκείνη τη ράχη | εκεί είναι πύργος γυάλινος με κρουσταλένια τζάμια ..." (Δημοτικό του Λιβαδίου). ΣΥΝ. καταραχεᾶου, μισουράχου, τζιούγκου, πρι τσόρου (τσόρλου γκιόσου 'τη ραχούλα κάτω'. ΤΟΠ. *Λα Ρᾶχι* στην Κούλια και δίπλα στο Καστρί, όπου ανακαλύφθηκαν δυο βυζαντινές βασιλικές (βλ. *Κᾶστρίε*). ΕΠ. *Ρέχας* (φᾶντᾶνα αλ *Ρέχα*).

[Από το ράχη.]

Ρουσάλε (η) 'μεγάλο ψυχοσάββατο της Πεντηκοστής, Ψυχός'. *Βα νι τσέμου ν τζεᾶνᾶ σι αρκάμου τρισάγιου* 'θα πάμε στο κοιμητήριο να

ρίζουμε τρισάγιο'. *Αβέμου Ρουσάλε αλάντᾶ Σᾶμπᾶτᾶ*, πρίντι σι αντράμου πάχιδᾶ 'έχουμε το μεγάλο Ψυχοσάββατο το επόμενο Σάββατο, πρέπει να κάνουμε το σιτάρι του μνημόσυνου'. Κατά την παράδοση οι ψυχές, ύστερα από τις πενήντα αναστάσιμες και ανοιξιάτικες ημέρες, εγκαταλείπουν πάλι τον γήινο κόσμο και επιστρέφουν στις αιώνιες μονές. Αναβιώνουν πανάρχαια έθιμα. Μνημόσυνα στις εκκλησιές με κόλυβα (πάχιδᾶ) – τροφή των νεκρών για το ταξίδι τους – αναμμένα κεριά για να φωτίζουν το δρόμο τους, λουλούδια και τρισάγια στα μνήματα. Μαυροφορεμένες γυναίκες με προσφορές κατηφορίζουν προς τα δυο νεκροταφεία του χωριού, όπου σαν χορός αρχαίας τραγωδίας θρηνούν τους πρόσφατους και παλαιότερους νεκρούς: *λέλε μούμᾶ, λέλε χίλε, φράτε, λέλε τάτᾶ, λέλε φεᾶτᾶ, όι λέλε, λέλε, όχ και αχ*. Έχουν και οι νεκροί την ηλικία τους που αρχίζει από την ημέρα του θανάτου τους. Μοιρολογώντας θυμούνται τις αρετές και τις χάρες των πεθαμένων. Ο πόνος, η προσευχή και η παράκληση υψώνονται από τα δυο κοιμητήρια και απλώνουν σε όλο το χωριό και τη γύρω φύση. "Του Μάη το Ψυχοσάββατο μην έλθει, μην περάσει" (Δημοτικό). "Του Ρουσαλιού το Σάββατο".

Την ημέρα της Πεντηκοστής οι οικείοι των νεκρών στρώνουν τραπέζια με ψητά και μπατσιαβούσια, όπως το Πάσχα, για συγγενείς και φίλους. Για μνημόσυνο και συχώριο. Η Κυριακή της Πεντηκοστής είναι ημέρα μνήμης όλων των νεκρών του χωριού. Προσευχές και παρακλήσεις στις εκκλησιές, γονυκλισίες (*πρι τζινοούκλι*) πάνω σε φύλλα καρυδιάς. Τα πικρά της φύλλα συμβολίζουν την πίκρα των νεκρών που επιστρέφουν στον Άδη, στον κόσμο της σιωπής. Είχαν έλθει πάνω στη γη μαζί με τον αναστημένο Χριστό για πενήντα μόνο μέρες. Σύμφωνα με την παράδοση, με τα γονατίσματα και τις παρακλήσεις ξεπροβοδούν οι ζωντανοί τις ψυχές των νεκρών. Παρακαλούν να μην κουνιέται το γεφύρι που ενώνει τον Επάνω με τον Κάτω κόσμο για να περάσουν οι ψυχές χωρίς κίνδυνο της "Τρίχας το γεφύρι". Τα Ρουσάλια είναι έθιμο του Μεσαιωνικού Ελληνισμού με αρχαιότατες ρίζες. "Ετελούντο ποτέ τω Διονύσω παρά τοις Έλλησι". Το νεκρικό αυτό έθιμο – ευρύτατα γνωστό στον βαλκανικό χώρο –

ήταν μια γιορτή της αρχαίας Ρώμης, γιορτή “των ρόδων και των ψυχών”, κατά τον Κ. Ρωμαίο. Θεωρήθηκε ειδωλολατρικό και αντιχριστιανικό και καταδικάστηκε από την 62η Οικουμενική Σύνοδο. Οι δοξασίες για το θάνατο έχουν στοιχεία της αρχαίας και της λαϊκής χριστιανικής παράδοσης. *Panegyris post Pascha*, ‘πανηγύρι μετά το Πάσχα’ (Δουκάγγιος). Τα Ρουσάλια είναι ατομική, συλλογική και δημόσια έκφραση πόνου και πένθους. Είναι ένα χρέος των ζωντανών προς τους νεκρούς, από τους οποίους με τις παρακλήσεις και τις προσφορές ζητούν εξιλέωση. Τα νεκρικά έθιμα, σοφά μελετημένα, ξαλαφρώνουν σιγά σιγά τους πενθούντες από τον βαρύ πόνο. Συμφιλιώνουν τη ζωή με το μυστήριο του θανάτου και σιγά σιγά ο άνθρωπος συνειδητοποιεί ότι ο θάνατος είναι ένα φυσικό και αναπόφευκτο γεγονός. Είναι βαθιές οι ρίζες όλων των νεκρικών εθίμων (βλ. *μόρου*).

[ΝΙΚ. από το λατ. *rosa* ‘ρόδο, λουλούδι’. *Pascha rosata* ‘Πάσχα των λουλουδιών’, *domenica rosata* ‘Κυριακή των λουλουδιών’. Υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία για το έθιμο των Ρουσαλίων (βλ. Λαζάρου 2005, 96-106). Ο ΝΙΚ. προαναγγέλλει στο Λεξικό του ότι τα “περί Ρουσαλίων” θα τα συμπεριλάβει σε μελέτη του “Ηθη και έθιμα των Κουτσόβλαχων”, που φαίνεται ότι δεν έχει εκδοθεί.]

Σᾶγκᾶβόσου (επίθ.) ‘παρατηρητικός, περίεργος, εκείνος που σατιρίζει και μιμείται τους πάντες και τον εαυτό του’. Προκαλεί κέφι και γέλιο. *Ϊάστε μούλτου σᾶγκᾶβόσου* ‘είναι πολύ χωρατατζής’. *Μούλτου σᾶγκᾶβράσα μγκεᾶρε* ‘πολύ περίεργη, ενοχλητική γυναίκα’. Μιμείται το λόγο, τις κινήσεις, τον χορό, τις στάσεις και συμπεριφορές των άλλων. ΣΥΝ. *σᾶγκᾶτζόσου*, *σᾶγκᾶτζράσα* (*τζίκου* + *σᾶκά*) ‘λέω σακάδες, αστεία’. Χωρατατζής, χωρατατζού.

[Από το *σᾶκά* (τουρκ. *şaka*) ‘αστείο, χωρατό’, νεοελλ. (ιδιωμ.) *σακατζής*. Έκφρ. *σι αλάσα σᾶκάτζλι* ‘να αφήσει τα αστεία και να σοβαρευτεί’.]

Σάκου (ο) ‘σακί, τσουβάλι’. *Σάκου τσᾶσούτου* ‘σακί υφαντό’. *Αγκᾶρκᾶ σάτσλι κου πᾶτάτα πρι μούλιλι* ‘φόρτωσε στα μουλάρια τα σακιά με τις πατάτες’. *Βόι σι νι ντάι μπρούμούτου βᾶρᾶ ντόι σάτσι κᾶ ᾶμου αλόνε* ‘θέλω να μου δώσεις δανεικά μερικά τσουβάλια, γιατί έχω αλωνισμό’.

Και τα σακιά από λινάτσα δεν αγοράζονταν εύκολα παλαιότερα. Χιλιομπαλωμένα κυκλοφορούσαν από χέρι σε χέρι ανάλογα με τις ανάγκες. Με τις μεγάλες σακοράφες προσπαθούσαν οι άνθρωποι να επουλώσουν τα τραύματα και τις πληγές τους από τα βάρη και την πολυχρησία. *Αρίκᾶ ντόι τρέι σάτσι ντι γκράνου του κατόγε τα σι σι άφλᾶ* ‘ρίξε δυο τρία τσουβάλια στάρι στο κατώι για να βρίσκονται’. *Αβεᾶ ανκουπᾶράτᾶ λάδε, λεᾶμι σι ντόι σάτσι ντι πάνε* ‘είχαν αγοράσει λάδι, ξύλα και δυο σακιά ψωμί (στάρι)’. Ήταν τα απολύτως απαραίτητα για την οικογένεια.

Μεταφορ. *ιάστε σάκου γκόλου* ‘είναι άδειο τσουβάλι, κούφιος και ανόητος άνθρωπος’. *Ιαρά σάκου αρούπτου* ‘ήταν τρύπιο τσουβάλι, σπάταλος’. *Λο πόρκου του σάκου* ‘πήρε γουρούνι στο σακί’. Αποφάσισε και πήρε κάτι χωρίς προηγουμένως να το εξετάσει, να το ελέγξει. Με κλειστά μάτια. *Σάκου γκόλου νου στα μπρόστου* ‘άδειο σακί δεν στέκεται όρθιο’. Άνθρωπος κούφιος, ανόητος και αναξιοπρεπής δεν έχει υπόληψη, δεν στέκεται στα πόδια του. Λέγεται και *σάκου ντι μπούρδᾶ* ‘σακί από ευτελή λινάτσα’. *Μπούρδᾶ* λέγεται το κατώτερης ποιότητας υφαντό για κάποιες καθημερινές χρήσεις. *Αντού μπούρδα ντι ακλό* ‘φέρε τη μπούρδα από εκεί’. *Νου ιάστε μπούνου σι μπάτζι λούμια τούτα του ούνου σάκου* ‘δεν είναι καλό να βάζεις όλους τους ανθρώπους σε ένα σακί’. Να κρίνεις με τα ίδια μέτρα διαφορετικά πράγματα, διαφορετικούς ανθρώπους. Να επικρίνεις και να καταδικάζεις αδιακρίτως. *Ντουμνιζᾶούλου ντεάντι ντόι σάτσι ντι μισούνι, τούτσι στίου ακάρι λο ούνλου* ‘ο Θεός έδωσε δυο σακιά ψέματα, όλοι ξέρουν ποιος πήρε το ένα’.

[Από το λατ. *saccus* έχει περάσει στις νεολατινικές γλώσσες. Δάνειο από την ελληνική. Αρχ. και λόγ. *σάκκος* (και *σάκος*), υποκορ. *σακκίον* > μσν. *σακίν* > νεοελλην. *σακί, σακούλα, σακίδιο.*]

Σᾶλαγκέσκου (ρ) ‘ξαμολώ, εξωθώ με φωνές και χειρονομίες, εξορμώ’. *Κάσι σᾶλαγκέσκου κᾶνλι, βα τι αρούπᾶ* ‘αν ξαμολύσω τα σκυλιά, θα σε ξεσκίσουν’. *Σᾶλαγκῆ κᾶπριλι* ‘άφησα, απευθέρωσα τα γίδια από το μαντρί’. *Μι σᾶλαγκῆ* ‘όρμησα, επιτέθηκα’. *Βα σᾶλαγκέσκου άπα σι ούρντινᾶ* ‘θα αφήσω το νερό να τρέξει, να κυκλοφορήσει και στα δικά σου χωράφια’. *Σᾶλαγκῆ τι!* ‘όρμα!’. Έχει και τη σημασία του

πετιέμαι. Θα πεταχτώ ως τη γειτόνισσα, βα μι σᾶλᾶγκέσκου λα διτσινά. Σᾶλᾶγκίρε ‘απευθέρωση, εξόρμηση, επίθεση’, σᾶλᾶγκίτου. Μεταφορ. *Ίάστε μούλτου σᾶλᾶγκίτου φισόρου* ‘είναι πολύ πρόθυμο παιδί’. *Βίνικου πέρλι σᾶλᾶγκίτι* ‘ήλθε με τα μαλλιά πεταγμένα’. *Παλιουμγκεᾶρε, νου ου βέτζι κᾶ σᾶλᾶγκί ζᾶγλιλι ανάπαρτε;* ‘παλιογυναίκα, δεν τη βλέπεις που ξαμόλησε τα πόδια της γυμνά;’. Παλαιότερα δεν έπρεπε να φαίνεται ούτε ο αστράγαλος της γυναίκας. ΣΥΝ. *χιμουσέσκου, αρᾶβουλσέσκου* ‘ροβολώ’, *αλάσου* ‘αφήνω, ξαμολώ’. “Σαλάγα τα πράτα ν’ αρμέξουμε”. “Θέλω ν’ αρμέγω πρόβατα, να σαλαγώ τα γίδια” (Κ. Κρυστάλλης).

[Από το σαλαγώ < αρχ. σαλαγέω, -ώ (σάλαγος).]

Σάλτσε (η) ‘ιτιά, λεύκα’. *Λα Σάλτσε σι λα Πουλέζου τρικούμου νιάτιλι, όρι όρι νι αγκισάμου* ‘στο Σάλτσι και στον Πολέζο περάσαμε τα νιάτα, ώρες ώρες ονειρευόμασταν κιόλας’. Τόπος αναψυχής του Λιβαδίου. Αξιοθέατο του χωριού – σε μικρή απόσταση από αυτό – και χώρος διασκέδασης και κοινωνικών εκδηλώσεων. Οικογενειακές και φιλικές συντροφίες έστρωναν τα κιλίμια τους κάτω από τον παχύ ίσκιο του πλάτανου και ο καθένας παρέθετε τα σπιτικά του φαγητά που ήταν κοινά για όλους. Έγιναν εκεί – γίνονται ακόμη – γλέντια τρικούμπερτα, ξεφαντώματα αξέχαστα. *Μπουλάκιμου σι πουτεᾶμου σι μι άφλου λα Σάλτσε κου βέκλιλι φουρτάτσι!* ‘μακάρι να μπορούσα να βρεθώ στο Σάλτσι με τους παλιούς μου φίλους!’. Χρωστάει το όνομά του στην παλιά ιτιά ή λεύκα που εδώ και πολλά χρόνια έχει αντικατασταθεί από τον πλάτανο που δεσπόζει στο κέντρο του τοπίου. Θέριεψε από τα πλούσια νάματα της ομώνυμης βρύσης και προσφέρει τους ίσκιους και τη δροσιά του στις συντροφίες που διασκεδάζουν τα καλοκαίρια. *Βεᾶρα σι αντουνά μούλτᾶ λούμε σι τρισιᾶ γκίνε* ‘το καλοκαίρι μαζευόταν πολύς κόσμος και περνούσαν καλά’.

Η βρύση με το άφθονο νερό, τα πεύκα, τα έλατα και οι μαύρες οξιές, το πέτρινο στεγασμένο περίπτερο, οι μπιστιργιές στην κορυφή, το καινούριο δάσος που το περιβάλλει ύστερα από τη денτροφύτεψη των τελευταίων δεκαετιών και η απέραντη θέα στον Όλυμπο, στον κάμπο και το χωριό, όλα μαζί είναι η αδαπάνητη προίκα του τοπίου. *Βα νι τσέμου λα Σάλτσε κου φουμέλεα σι βα νι ατζουκάμου λεᾶγκανου* ‘θα

πάμε στο Σάλτσι με την οικογένεια και θα παίξουμε κούνιες'. Οι παλιές φωτογραφίες μαρτυρούν οικογενειακές εξόδους στο Σάλτσι για διασκέδαση. Τα παιδιά σκαρφαλώνοντας έδεναν τις κούνιες από τους μεγάλους και στερεούς βραχίονες του πλάτανου, ενώ τα κορίτσια παρέες παρέες σκόρπιζαν στην πλαγιά πάνω από τη βρύση με το κέντημα και το πλεκτό τους. Ήταν φάτσα στον ήλιο πριν από τη δεντροφύτευση του περιβάλλοντος χώρου.

Ο όμορφος αυτός χώρος συνδέει όλες τις γενιές των Λιβαδιωτών με ευχάριστες ώρες διασκέδασης και ρομαντικών περιπάτων και έχει απαθανατιστεί σε πλήθος φωτογραφιών μέσα από τις οποίες μπορεί κανείς να δει την κοινωνική ζωή του χωριού σε διάφορες φάσεις της ιστορικής του πορείας. Οι τόποι αναψυχής δεν είναι μόνο χώροι, μνημεία της φύσης, είναι και ένα πολιτιστικό κεφάλαιο της κοινότητας των ανθρώπων. Το Σάλτσι είναι ένα μνημείο αναφοράς και μνήμης των απανταχού Λιβαδιωτών. *Νου ποτέμου σι αργκάσάμου κόρλι σι κάντισλι λα Σάλτσε* 'δεν μπορούμε να ξεχάσουμε τους χορούς και τα τραγούδια στο Σάλτσι'.

[Από το λατ. salix, -icis 'ιτιά'. Η λέξη υπάρχει σε όλες τις ρωμανικές γλώσσες της Δύσης, ιταλ. και ισπαν. salce.]

Σᾶμᾶντριάνου (ο) 'Άγιος Δημήτριος, Οκτώβριος'. *Ατζούμισι Σᾶμᾶντριάνλου σι πρίντι σι φάκου άγκρου* 'έφτασε ο Οκτώβριος και πρέπει να οργώσω'. Την ημέρα του Αγίου Δημητρίου έκλειναν οι συμφωνίες των τσελιγκάδων με τους βοσκούς για ένα εξάμηνο, ως τη γιορτή του Αγίου Γεωργίου. Ήταν σημαδιακές μέρες, ορόσημα για τους βοσκούς που έμπαιναν στη ρούγα (αρούγκᾶ). *Κάθε Σᾶμᾶντριάνου πικουράρλι ίντραᾶ λα αρούγκᾶ* 'τη μέρα του Αγίου Δημητρίου οι κτηνοτρόφοι μπαίνουν στη ρούγα, στη δούλεψη των αφεντικών'. *Σᾶμᾶντριάνι* λέγονται και οι κάτοικοι του Αγίου Δημητρίου, του γειτονικού χωριού, γνωστοί παλαιότερα για την επεξεργασία του ξύλου και τα ξύλινα βαρέλια του κρασιού. Ήταν σπάνια τα συνοικέσια Λιβαδιωτών με γυναίκες (σᾶμᾶντριάνᾶ) του γειτονικού χωριού, αν και υπήρχαν κάποιες οικονομικές σχέσεις και επικοινωνία. *Βίνιραᾶ Σᾶμᾶντριάνι μ πάζάρε σι βίντου τάλαρι ντι κάσου* 'ήλθαν Αγιοδημητρινοί στο παζάρι και πουλούν βαρέλια τυριού'.

[Από το λατ. sanctus Demetrius 'Άγιος Δημήτριος'. Sancta Maria > Στᾶ Μᾶρίε 'Παναγία'.]

Σᾶνᾶτάτε (η) 'υγεία, ευρωστία'. *Αμπούνου σῖ κου σᾶνᾶτάτε* 'χρόνια πολλά και με υγεία'. *Κου σᾶνᾶτάτε μπουᾶνᾶ* 'στην υγεία!'. *Πᾶστιλι κου σᾶνᾶτάτε* 'το Πάσχα με υγεία'. *Νου σῖ ἄφλᾶ μα μπουᾶνᾶ ντι σᾶνᾶτάτε* 'δεν βρίσκεται, δεν υπάρχει καλύτερο από τη υγεία'. *Σῖ σῖ ντα Ντουμνιζᾶούλου σᾶνᾶτάτε τ' κούτι μπουᾶνῖ αντράσι* 'να σου δώσει ο Θεός υγεία για όσα καλά έκανες'. *Νῖ αλᾶσᾶ σᾶνᾶτάτε* 'μας άφησε υγεία, πέθανε'. *Σῖ χιριτσιρά, σῖ μπᾶσᾶρά σῖ αλᾶσᾶρά σᾶνᾶτάτε* 'χαιρετήθηκαν, φιλήθηκαν και άφησαν γεια'. *Σᾶνᾶτόσου και πουτούτου* 'υγιής, δυνατός'. *Σᾶνᾶτροᾶσᾶ μγκεᾶρε κα μπᾶρμπάτου* 'δυνατή γυναίκα σαν άντρας'. **ΑΝΤ.** *χάμκου* 'πολύ αδύνατος', *σκλάμπου, ουσκάτου, σκρουμάτου, νιπουτεᾶρε* 'αρρώστια', *νιπουτούτου* 'άρρωστος'. Παλαιότερα αρκετοί ξένοι φυματικοί ανέβαιναν στο Λιβᾶδι "για αλλαγή", όπως έλεγαν. Τα σανατόρια ήταν ελάχιστα και δεν επαρκούσαν. Οι πλουσιότεροι πήγαιναν στα σανατόρια της Ελβετίας.

[Από το λατ. sanitas, -atis 'υγεία', sanus 'υγιής'. Από εδώ και η λέξη *σανατόριο* 'θεραπευτήριο για τους φθισικούς'.]

Σᾶντζε (η) 'αίμα'. *Αγκουντίτλου κερντού μούλτᾶ σᾶντζε* 'ο λαβωμένος έχασε πολύ αίμα'. *Τζόνιλι λα Αλβᾶνίε ντεᾶντιρά σᾶντζιλι* 'τα παλικάρια στην Αλβανία έδωσαν το αίμα τους'. **Μεταφορ.** *μαυραγορίτλου λα Κατουχίε νῖ σούψι, νῖ μπιού, νῖ τράψι σᾶντζιλι* 'ο μαυραγορίτης στην Κατοχή μας ρούφηξε, μας ήπιε, μας τράβηξε το αίμα'. *Αρουσᾶ ἀράούλου ντι σᾶντζιλι* 'κοκκίνησε το ποτάμι από το αίμα'. Από το φόβο μάς έφυγε το αίμα (*νῖ φουτζῖ σᾶντζιλι*). Τον έβαλε στα αίματα, τον ερέθισε (*λου μπᾶγκᾶ του σᾶντζε*). Έφτυσα αίμα (*ασκουκεᾶ σᾶντζε*) με αυτή τη δουλειά'. **Έκφρ.** *σᾶντζιλι ἄπᾶ νου σῖ αντᾶρά σῖ κούντου σῖ αντᾶρά νου σῖ μπᾶ* 'το αίμα νερό δεν γίνεται και, όταν γίνεται, δεν πίνεται'. Οι συγγενικοί δεσμοί είναι ακατάλύτοι. *Νῖ τράτζι σᾶντζιλι* 'μας τραβάει το αίμα'. **Συνήθειες, ιδιότητες που κληρονομούνται.** *Νου ἰᾶσι ντι σᾶντζιλι ανᾶστρο* 'δεν είναι από το αίμα μας, δεν έχουμε συγγένεια'. *Λου μᾶκᾶ σᾶντζιλι σῖ λου αγκουντί* 'τον έτρωγε το αίμα, προκαλούσε και τον χτύπησε'. **Σκληρή απειλή:** *βα κῖσᾶ σᾶντζε* 'θα

κατουρήσει αίμα'. Έχει όλες τις σημασίες του νεοελλην. *αίμα*. Σάντζιντέτζου 'ματώνω', σάντζινάρε 'αιμάτωση', σάντζινάτου 'ματωμένος', σάντζινόσου 'αιματώδης'.

[Από το λατ. *sanguis*, -inis. Πρβ. *πορτοκάλια σανγκουίνια*. Έχει περάσει στις νεολατινικές γλώσσες.]

Σάντου (ρ) 'κάθομαι'. Άμου λούκρου σι νου πότου σι σάντου 'έχω δουλειά και δεν μπορώ να κάθομαι'. Μεταφορ. σάντου πρι σκίνι, πρι πέντουρι 'κάθομαι στα αγκάθια, στα καρφιά'. Είμαι ανήσυχος, αγωνιώ. Έκφρ. ντι σαντεάρε μα γκίνε τιντεάρε 'από το καθισιό καλύτερη η ξάπλα'. Τρούντι τι, τσι σάτζι; 'κουνήσου, τι κάθεςαι;'. Μουρί ακλό ίου σάντεά 'πέθανε εκεί που καθόταν'. Σάντέτσι σι μάκάμου 'καθίστε να φάμε'. Βα σάντου ν κάσᾶ, νου βα έσου 'θα μείνω στο σπίτι, δεν θα βγω'. Νου πούρατι σι σάντᾶ πρι κούρου 'δεν μπορεί να καθήσει στον κώλο του'. Είναι ανήσυχος και αεικίνητος. Σάτζι ακάσᾶ σι νου τι μιντεά 'κάθησε σπίτι και μην ανακατεύεσαι'. Σι σάτζι γκίνε 'να κάθεςαι, να συμπεριφέρεσαι καλά'. Σάντεάρε 'καθισιό', σάτζούτου 'καθισμένος, τεμπέλης'. ΣΥΝ. *κουλιψέσκου*.

[Από το λατ. *sedeo* 'κάθομαι', που πέρασε στις νεολατινικές γλώσσες.]

Σάρμάνιτσᾶ (η) 'κούνια μωρού, μωρό'. Τσούπλου βα λεάγκανου λα σάρμάνιτσᾶ 'το μωρό θέλει κούνημα στην κούνια'. Μούλιτι σάρμάνιτσι αβέμου έσανου 'πολλά μωρά έχουμε, γεννήθηκαν φέτος'. Ούνᾶ σάρμάνιτσᾶ σι βιρβιρσιᾶ ντι πλᾶντζέρι 'ένα μωράκι τσίριζε, έτρεμε από το κλάμα'. Λιγκάρᾶ τσούπλου του σάρμάνιτσᾶ σι νκισίρᾶ τ' λα άγκρου 'έδεσαν το μωρό σε κούνια και ξεκίνησαν για το χωράφι'. Στα παλαιότερα χρόνια κρεμούσαν τη σαρμανίτσα από μια γρενδιά του σπιτιού ή από ένα δέντρο, όταν δούλευαν στα χωράφια ή βρίσκονταν έξω με τα κοπάδια. Το παιδί λικνιζόταν και ησύχαζε. Συνήθως ελλείπει κούνιας (*μπισίκε*) χρησιμοποιούνταν μια ξύλινη κοπάνα. Η λέξη είναι διαδεδομένη στη Δυτ. Μακεδονία, Ήπειρο, Θεσσαλία. "Θέλεις στην κούνια βάλε με, θέλεις στη σαρμανίτσα" (Δημοτικό). ΣΥΝ. *μπισίκε, λεάγκανου*.

[Κατά τον Ανδριώτη η λέξη είναι βλάχικη (αρωμουνική). Κατά τον Μπόγκα προέρχεται από τη *σαμαρίτσα* 'το μικρό σαμάρι με το οποίο

κουβαλούσαν στον ώμο τα μωρά'. "Και το παιδί αποκρίθηκε από τη
σαμαρίτσα". Ο ΡΑΡ. δεν ετυμολογεί τη λέξη.]

Σᾶρμου (ρ) 'κάνω κάποιον να μπει σε μια σειρά και να ξεκινήσει'. Βα
σᾶρμᾶμου ὀίλι 'θα βάλουμε τα πρόβατα να ξεκινήσουν για τη βοσκή'.
Λέγεται, όταν οι βοσκοί – ύστερα από το μεσημεριανό στάλιασμα
κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού – βγάζουν τα γιδοπρόβατα από την
πρόχειρη μάντρα (μάσου) για βοσκή. Σχηματίζουν τότε μια σειρά και
τα κατευθύνουν προς τον βοσκότοπο. Σᾶρμᾶρᾶ κᾶπριλι τ' πᾶστεᾶρε
'τα γίδια ξεκίνησαν στη γραμμή για βοσκή'. Μεταφορ. σᾶρμᾶρᾶ
πάπινλι 'ξεκίνησαν και βγαίνουν οι παππούδες από τα σπίτια τους'.
Λέγεται για τους ηλικιωμένους που, μόλις μπει η άνοιξη, ξεμυτίζουν
από τα σπίτια τους για λίγο ήλιο προς το Κιόσκι, την πλατεία, για να
ξαναβρεθούν με την συντροφιά των φίλων τους ύστερα από καιρό.
Τους βλέπεις να κατεβαίνουν από σοκάκια και δρόμους και να
κατευθύνονται στους γνωστούς τόπους των συναντήσεών τους.
Ξεθαρρεύουν από το γέλιο του Μάρτη και παίρνουν τα παλιά τα
μονοπάτια. Δακρύζουν τα μάτια τους στο πρώτο μοσχοβόλημα της
άνοιξης. Σᾶρμᾶρε 'η ενέργεια που βάζει σε κίνηση ένα κοπάδι',
σᾶρμάτου. Κουπία βα σᾶρμᾶρε 'το κοπάδι πρέπει να βγει από το
στάλιασμα'.

[Μάλλον από το σύρω (συρμός, νεροσυρμή, συρμός τραίνου). Στα

ΚΒ σιρμόου 'επιδημική αρρώστια που σέρνεται'.]

Σᾶρμπᾶτᾶρε (η) 'γιορτή, αργία'. Τσᾶνέμου σᾶρμπᾶτᾶρλι, κᾶ ακσί λι
αφλᾶμου 'κρατούμε τις γιορτές, γιατί έτσι τις βρήκαμε'. Σᾶρμπᾶτᾶρε
μᾶρε, σᾶρμπᾶτᾶρε νικά 'γιορτή μεγάλη, γιορτή μικρή'. Μᾶνε αβέμου
σᾶρμπᾶτᾶρε μᾶρε 'αύριο έχουμε μεγάλη γιορτή'. Τις κρατούσαν και
τις κρατούν ακόμη αυτές τις γιορτές, ιδιαίτερα οι γυναίκες. Είναι λένε
αμαρτία να ράβουν, να πλέκουν, να κεντούν, να δουλεύουν στον
αργαλειό. Ούτε ράμμα στο βελόνι ούτε κούτσουρο στ' αμπέλι. Έκαναν
μόνο τις απόλυτα αναγκαίες δουλειές του σπιτιού. Υπήρχαν και
πολλές προλήψεις για εκείνες που θα έσπαζαν την αργία της γιορτής.
Για τις έγκυες έλεγαν ότι οι βελόνες γίνονται σημάδια στο μωρό που
θα γεννούσαν. Λισᾶρᾶ σᾶρμπᾶτᾶρε 'ελαφριά γιορτή' και μεταφορ.

άνθρωπος ελαφρόμυαλος, που δεν μετράει. Σάρμπάτορε γκρεάου
'βαριά γιορτή'. ΣΥΝ. γιουρτίε.

[Από το λατ. servatoria, servo 'διατηρώ, φυλάγω'. Τηρώ την ημέρα
της γιορτής.]

Σάρπε (ο) 'φίδι, ερπετό'. *Μι μᾶσκᾶ, μι αντσᾶπά ούνου σάρπε* 'με
δάγκασε, με τσίμπησε ένα φίδι'. *Ούνου σάρπε σι σβᾶρνεᾶτζᾶ νίγκᾶ τίνε*
'ένα φίδι σέρνεται κοντά σου'. Τα φίδια αλλάζουν το δέρμα. *Σᾶρκιλι*
αᾶξέσκου κεᾶλια. Μεταφορ. *ιάστε κα σάρπε* 'είναι ύπουλος,
καταχθόνιος σαν φίδι'. *Βα τσι αντάρου κάπλου κα ντι αλ σάρπε* 'θα σου
κάνω το κεφάλι σαν του φιδιού, θα σου το διαλύσω (απειλή)'. *Μπιού*
λάπτιλι κα σάρπε 'ήπιε το γάλα σαν φίδι'. Υπάρχουν στο Λιβᾶδι
πολλές προλήψεις για το φίδι, όπως και σε όλα τα μέρη της Ελλάδας.
Το οικόσιτο, το στοιχειωμένο φίδι φέρνει καλό στο σπίτι. Στην λαϊκή
παράδοση και στη Γραφή είναι ερπετό συμπαθητικό. Έσωσε τον Νῶε
από τον κατακλυσμό. Γύρω από το χωριό φυτρώνει το "ψωμί του
φιδιού" (*πάνια αλ σάρπε*) και ένα άλλο φυτό που λέγεται *σᾶρπούνιου*.
Είναι το γνωστό σαπουνόχορτο που αφρίζει. Έκφρ. *σάρπε φᾶρμᾶκόσου*
'φίδι φαρμακερό' και μεταφορ. επικίνδυνος άνθρωπος. *Σι τράτζι, σι*
σβᾶρνεᾶτζᾶ κα σάρπε 'σέρνεται, σβαρνίζεται σαν φίδι'. Λέγεται για
τον χαμαιρπή, τον τιποτένιο άνθρωπο. *Ανγκᾶτάνου, σι ᾶι μέγκα κᾶ*
ιάστε σάρπε 'προσοχή, να έχεις το μυαλό σου, γιατί είναι φίδι'. *Βα τι*
αντάρου κα κάπου αλ σάρπε 'θα σε κάνω σαν το κεφάλι του φιδιού'.
Θα σε συντρίψω. *Νᾶρᾶρτικᾶ* 'οχιά' (ουχιᾶου). *Αναπᾶρτικᾶ μγκεᾶρε*
'ύπουλη, επιθετική και επικίνδυνη γυναίκα, οχιά'.

[Από το λατ. serpens, -ntis 'φίδι', serpo 'έρπω', πρβ. το ελλην. έρπω,
ερπετό.]

Σᾶστισέσκου (ρ) 'σαστίζω'. *Αβεᾶ σᾶστισίτᾶ κου ατσεᾶλι τσι βιτζού* 'είχε
σαστίσει με εκείνα που είδε'. *Νου τι αστιπτάμου σι σᾶστισί, κούντου τι*
βιτζούι ακᾶσᾶ 'δεν σε περίμενα και σᾶστισα, όταν σε είδα στο σπίτι'.
Σᾶστισί, νου πιστιψεᾶμου λα όκλιλι νι 'σᾶστισα, δεν πίστευα στα
μάτια μου'. ΣΥΝ. *λι κέρντου* 'τα χάνω'. *Λι κερντούι σι νου στιᾶμου τσι*
σι τζίκου 'τα έχασα και δεν ήξερα τι να πω'. *Αρμίνου κου γκούρᾶ*
ντισφᾶπᾶ 'μένω με το στόμα ανοιχτό'. *Αρμάσου κου γκούρᾶ*
ντισφᾶπᾶ, κούντου μι αφλάι ακλό 'έμεινα με το στόμα ανοιχτό, όταν

βρέθηκα εκεί'. Σᾶσισίρε 'σάστισμα, σαστιμάρα'. Ντι σᾶσισίρια νου κουνουστᾶμου τσι τσεᾶ 'από τη σαστιμάρα δεν καταλάβαινα τι ἔλεγε'. Σᾶσισίτου 'σαστισμένος'.

[Σαστίζω (σάστισα).]

Σάτουρου (ρ) 'χορταίνω'. Κου τσε σῖ ου σάτουρᾶ αγᾶντᾶ φουμεᾶλε; 'με τι να τη χορτάσει τόσο μεγάλη οικογένεια;'. Μᾶκᾶ μούλτου, σι σᾶτουρᾶ σῖ βα κρεᾶπᾶ 'ἔφαγε πολύ, χόρτασε και θα σκάσει'. Ιᾶστε μούλτου αλίζουρου, νου σι σάτουρᾶ κου τσιβά 'εἶναι πολύ λαίμαργος, δεν χορταίνει με τίποτε'. Μᾶκᾶ σῖ τι σάτουρι, νισουτουράτου νου βα φούτζι 'φάε να χορτάσεις, αχόρταστος δεν θα φύγεις'. Μεταφορ. μι σᾶτουρᾶ ντι κουβέντζι, ντι μᾶσλάτσι, ατζούντζι, πάνᾶ αουᾶ 'με χόρτασε με κουβέντες, με μασλάτια, φτάνει, ως εδώ'. Λῖ ἄρε τούτι ἀλά ἄρε ὀκλιου μᾶρε σῖ νου ι σάτουρᾶ 'τα ἔχει ὅλα ἀλλά ἔχει μεγάλο μάτι, αχόρταγο, και δεν χορταίνει'. Σᾶτουράρε 'χορτασμός', σᾶτουράτου και σουτουράτου 'χορτάτος'. Σᾶτουράτου ντι λούκρου, ντι μίντε 'χορτάτος ἀπό δουλειά, ἀπό μυαλό (πολύ συνετός)'. Σᾶτουράτλου νου κουνουᾶστι ατζούνλου, φτόχλου 'ο χορτάτος δεν καταλαβαίνει τον πεινασμένο, τον φτωχό'. ΣΥΝ. πάντικα ου αντράι τσᾶιε 'παραχόρτασα'. Κριπάι ντι μᾶκᾶρε 'ἔσκασα ἀπό φαγητό', μπουχτισέσκου. ΑΝΤ. ατζουνέτζου, ατζουνάτου, νισουτουράτου, μι λο ουρμπᾶρε 'με ἔπιασε σκοτοδίνη ἀπό τη μεγάλη πείνα'.

[Από το λατ. saturo 'χορταίνω'.]

Σᾶτσου (ρ) 'κλίνω, γέρνω, στρέφω'. Σᾶτσᾶ τι ντι ἀλάντᾶ πάρτε 'γύρνα ἀπό την ἄλλη μεριά'. Σᾶτσᾶ τι κατ' αουᾶ σῖ τι βέντου του φᾶτσᾶ 'γύρνα προς τα εδώ να σε δω στο πρόσωπο'. Σᾶτσου ὀιλι σῖ κάπριλι κατ' λα Τσαμάσου, κᾶ ἄμου αφλάτᾶ μπούνου κέπτου 'στρέφω τα πρόβατα και τα γίδια προς την περιοχή Τσαμάσο, γιατί ἔχω βρει καλό ἀπάνεμο μέρος'. Βα σᾶτσου ἢ βα τόννου κάσλου 'θα γυρίσω και θα αλατίσω το κεφαλοτύρι'. Φᾶτσι κᾶ νου ἄβντι, ι σᾶτσού ντι ἀλάντᾶ πάρτε 'κάνει πως δεν ακούει, γύρισε ἀπό την ἄλλη πλευρά'. Σᾶτσού μουστάτσι 'ἔστριψε τα μουστάκια'. Σᾶσίρε 'γύρισμα', σᾶτσούτου 'γυρισμένος'. Ἐκφρ. τζᾶ λῖ σι σᾶντᾶ γκίνε, κᾶ βα λῖ σᾶτσου κάπλου 'πες του να κάτσει φρόνιμα, γιατί θα του γυρίσω το κεφάλι, θα τον σφάξω'. Σκληρότατη ἀπειλή. Σᾶτσού κουβέντα ακλό ίου βρεᾶ, τουρνᾶ φράντζᾶ 'γύρισε την κουβέντα

εκεί που ήθελε, άλλαξε θέμα'. Κα σι σι σάτσου ούνά 'αν σου δώσω έναν μπάτσο'. Σάτσά σουλα ντι νέουλου 'γυρίζει τη σούβλα του αρνιού'. Φουρτία σάτσά ντι ούνά πάντα 'το φορτίο του ζώου γέρνει από τη μια μεριά'. ΣΥΝ. τόνου, αλάξέσκου.

[Ο ΝΙΚ. καταγράφει τη λέξη σούτσου 'στρέφω, κλώθω', σουτσίρε, σουτσίτου. Από το σλαβ. soukati, soutsia 'κλώθω'. ΡΑΡ. şutsu από το σλαβ. sucari.]

Σαχούλκου (επίθ.) 'σαχλός, ελαφρύς, ανόητος'. Αυτός που λέει πολλά αλλά δεν τον παίρνει κανείς στα σοβαρά. Αρίκᾶ ντάιμα αλινάτι, βουμουτούρι 'πετάει πάντοτε κουταμάρες, ανοησίες (ξεράσματα)'. Νου πρίντι σι λου ντάι σιμασίε, ἰάστε μούλτου σαχούλκου 'δεν πρέπει να του δίνεις σημασία, είναι πολύ σαχλός'. Έχει και τη σημασία του παλαβού, του τολμηρού και αποφασιστικού, του άξιου και ικανού για όλα. Σε προβληματίζει με τη συμπεριφορά του. Λι σιι τούτι, λι φάτσι τούτι, ντα σι φούτσι 'τα ξέρει όλα, τα κάνει όλα, και δέρνει'. Άι σαχούλτσε!. Είναι παλαβιάρης (σαχούλκου) αυτός και θα τα καταφέρει. Στίι τσι σαχούλκου ἰάστε; νου κουνουάστι ντι τσιβά, βα λου αντάρᾶ λούκρουλου 'ξέρεις τι παράτολμος και ριψοκίνδυνος είναι; δεν καταλαβαίνει τίποτε, θα την κάνει τη δουλειά'. ΣΥΝ. λισόρου 'ελαφρός', υποκορ. λισουρίκου 'ελαφρούλης', ζούρλου, τουρμπάτου. Στη Δυτ. Μακεδονία (Εράτυρα) σακούλκος 'καυχησιάρης, καλός νοικοκύρης'. ΑΝΤ. έμπρεπου, μιντιόσου, κιμπάρου.

[Από το σαχλός < μσν. σαχλός < ελνστ. σαχνός 'μαλακός'. Πρβ. τα νεοελλ. σαχλαμάρας, σαχλαμπούχλιας.]

Σᾶψᾶρέσκου (ρ) 'κάνω κάτι λεπτό, αδυνατίζω'. Σι σᾶψᾶρά κᾶλια 'ψίλωσε, λέπτυνε το δέρμα'. Λέγεται, σπανιότερα σήμερα, για το δέρμα των γερόντων. Ρυτιδώθηκε, ζάρωσε το δέρμα, γέρασε πολύ. Κατέρρευσε σωματικά (σκᾶτζού). Αουσαᾶ, σᾶψᾶρά τ' ατσιά λου ακάτσᾶ αρκουάρια 'γέρασε, λέπτυνε το δέρμα του, γι' αυτό κρυώνει'. Σᾶψίρε 'ο,τιδήποτε λεπτό, άνθρωπος, κλαδί, βέργα, σούβλα, σόλες παπουτσιού'. ΣΥΝ. μινούτου 'λεπτός', ουσκάτου 'στεγνός', σι ουσκᾶ 'στέγνωσε'. Σκλάμπου 'αδύνατος, καχεκτικός'. Μινουτέτζου 'λεπταίνω'.

[Μάλλον από το νεοελλην. *σάψαλο* 'πολύ γέρος, αδύνατος, χούφταλο'. Ίσως από το *σαπίζω* (*σάπισα*), *σήψη*. Τουρκ. *şarşal* 'κακοντυμένος'.]

Σγκᾶρλέσκου (ρ) 'ανοίγω τα μάτια από φόβο, έκπληξη, οργή. Γίνομαι κακός, άσχημος'. *Σγκᾶρλεᾶστι όκλιλι σι μι ασπάρου* 'ανοίγει τα μάτια και τρομάζω'. Μεταφορ. *Ντουμνιτζᾶουλου σγκᾶρλί* 'ο ουνανός άνοιξε τα μάτια του οργισμένος και απειλεί με βροντές και αστραπές'. ΣΥΝ. *σι ανκᾶρκᾶ γκίνε* 'είνα καλά φορτωμένος, με σύννεφα και βροχές'. *Σγκᾶρλίρε* 'άνοιγμα των ματιών'. Έκφρ. *σγκᾶρλέσκου ντι φουάμε* 'μου βγαίνουν τα μάτια απο την πείνα'. Μας βγήκαν τα μάτια (*σγκᾶρλίμου*) να σε περιμένουμε. *Σγκᾶρλεᾶστι όκλιλι* 'πεθαίνει'.

[Πιθανόν από το *σκαρίζω* < αρχ. *σκαίρω* 'σκιρτώ, ταραζομαι'. Ίσως από το νεοελλην. (ιδιωμ.) *γκουρλώνω*. Ο ΡΑΡ. δεν καταγράφει τη λέξη.]

Σγκουργισέσκου (ρ) 'σκουριάζω, μαραίνω'. *Σγκουργιψίρά βᾶσιλι σι βόρου γᾶνουσίρε* 'σκούριασαν τα μαγειρικά σκεύη και θέλουν γάνωμα'. Μεταφορ. *σγκουργιψί του ξεάνι σι βόι σι γίνου ν χουᾶρά* 'σκούριασα, μαράζωσα στα ξένα και θέλω να επιστρέψω στο χωριό'. Είναι ένα από πολλά ρήματα της ΚΒ, επίδραση από την ελληνική γλώσσα. *Σγκουργισίρε* 'σκούριασμα', *σγκουργισίτου* 'σκουριασμένος', *σγκουρεᾶου* και *σγκρούε* 'σκουριά'. *Μούλτᾶ σγκρούε* 'πολλή σκουριά' και μεταφορ. πολλή πνευματική καθυστέρηση, οπισθοδρόμηση, άρνηση για πρόοδο και αλλαγές. ΣΥΝ. *αρουτζινέτζου* 'σκουριάζω, μαραζώνω λόγω της φτώχειας και του σκληρού καθημερινού μόχθου'. *Αρᾶχνισέσκου* 'αραχνιάζω, μαραζώνω', *αρᾶχνισίτου* 'αραχνιασμένος, μαραζωμένος'. *Μπουχτισέσκου* 'σκάω, βαριέμαι', *πουτριτζᾶσκου* 'σαπίζω', *μι σκρουμέτζου* 'μαραζώνω'.

[Από το *σκουριάζω* (*σκούριασα*).]

Σγκράᾶμου (ρ) 'γρατσουνώ, ξύνω'. *Μι σγκράᾶμου* 'ξύνομαι'. *Κᾶτούσα γκράᾶμᾶ ντίπου ούσα* 'η γάτα γρατσουνάει πίσω από την πόρτα'. *Κᾶτζούι σι μι σγκράᾶμᾶι λα τσόρου* 'έπεσα και γρατσουνίστηκα στο πόδι'. Έκφρ. *σι σγκράᾶμᾶ ντι μίνε* 'ξύνεται από μένα, κάτι ζητάει'. *Σι σγκράᾶμᾶ ίου λου μᾶκᾶ* 'ξύνεται όπου τον τρώει'. *Ε, νου τσι ου λεᾶνε, σγκράᾶμᾶ τσι κούρλου* 'ε, δεν βαριέσαι, ξύσε τον κώλο σου, αδιαφόρησε

εντελώς'. Τσι συγκράμι βέκλιου γιρά; 'γιατί ξύνεις παλιά πληγή;'. Τσι τι συγκράμι, μπιντούκλι ακάτσάσι; 'γιατί ξύνεσαι, ψείρες έπιασες;'. Συγκράμου κάπλου αλά νου ντιπούνι τσιβά 'ξύνω το κεφάλι, αλλά δεν κατεβάζει τίποτε'. Αλιούρεα μι μάκă, Σιόκα, αλιούρεα τίνε μι συγκράμι 'αλλού με τρώει, Θανάση, αλλού εσύ με ξύνεις'. Συγκράμαρε 'ξύσιμο', συγκράματου, σκραμάτούρα 'αμυχή'. ΣΥΝ. αράντου, γράτσάνσέσκου.

[Από το λατ. rimor 'σχίζω'. Ίσως από το exconrimor.]

Σγκρόπου (ο) 'καμπούρα'. Όμλου κου σγκρόπλου 'ο άνθρωπος με την καμπούρα. Σκλιόπλου κου σγκρόπλου ιάστε τ' νίλă 'ο κουτσός με την καμπούρα είναι για λύπηση'. Σκριμπόσου 'καμπούρης'. ΣΥΝ. γκουβόρου. Μεταφορ. Μι αντουνάι γκουβόρου 'μαζεύτηκα, καμπούριασα από φόβο, πόνο, στενοχώρια'. Πληγώθηκα πολύ. Σγκρουπουέσκου 'καμπουριάζω'. Σγκρουπουί ντίπου πάπλου 'καμπούριασε εντελώς ο παππούς'.

[ΝΙΚ. από το σλαβ. drob 'κύρτωμα'. Μάλλον απο το νεοελλ. και αρχ. γρυπός. Στην Ήπειρο λέγεται σγκρουμπός ή γρυμπός.

Γκρυμπιάζω (ιδιωμ.) 'καμπουριάζω'.]

Σέγκι και βăσιλέ (το) 'αστράγαλος, κότσι γιδοπροβάτων'. Βăσιλέ λέγεται και ο αστράγαλος του ανθρώπου. Μι αγκουντί λα βăσιλέ σι μι μουρί 'με χτύπησε στον αστράγαλο και με πέθανε'. Αγαπημένο παιχνίδι των παιδιών. Φιτσόρλι σι ατζουκάρă μούλτου κου σέγκι, κου βăσιλιιάτζι 'τα παιδιά έπαιξαν πολύ με τα σέγκια, τα κότσια'. Παίζεται από την αρχαιότητα. Το "αστραγαλίζεин" ήταν παιχνίδι δημοφιλές τόσο στα παιδιά, όσο και στους ενηλίκους. Το παιχνίδι των αστραγάλων έπαιζαν και οι ομηρικοί ήρωες. Στα βυζαντινά χρόνια το έλεγαν κόττια (νεοελλ. κότσια), κοττιστής λεγόταν ο χαρτοπαίκτης. Ο Αλκιβιάδης, ο πανέξυπνος και ατίθασος εκείνος Αθηναίος, προτίμησε να περάσει αμαξάς από πάνω του παρά να παραμερίσει και να χαλάσει το παιχνίδι των αστραγάλων. Ο Πάτροκλος, γράφει ο Όμηρος, σκότωσε πάνω στο παιχνίδι των αστραγάλων και τον φίλο του Κλεισώνυμο, "χολωθείς αμφ' αστραγάλοισι", γιατί θύμωσε με τους αστραγάλους. Ο μεγάλος γιατρός Ασκληπιός ρώτησε, λέγεται, ένα αγοράκι τι θα του έδινε, αν το θεράπευε, και εκείνο απάντησε:

αστραγάλους, κότσια (βασιλιάτζι). *Τσι άλλου μα μούνου σι σι ντάου;*
'τι άλλο καλύτερο να σου δώσω;'

Με ανάλογο πάθος παίχτηκε στο Λιβάδι τα προπολεμικά και μεταπολεμικά χρόνια. Τα παιδιά έβαζαν σημάδι, στόχευαν τα σέγκια του συμπαίχτη και όταν τα χτυπούσαν απο κάποια απόσταση, ήταν κερδισμένοι και έπαιρναν τα σέγκια του. Έπαιζαν με τα σέγκια και άλλα παιχνίδια μέσα σε κύκλο (σσίρα 'εσώγουρος'). *Σι ατζουκά μούλτου, κιντού τούτι σέγκιλι σι αρμάσι γκόλου* 'έπαιζε πολύ, έχασε όλα τα σέγκια και έμεινε γυμνός'. Μάζευαν μεγάλο αριθμό από αυτά και τα φύλαγαν ως κόρη οφθαλμού μέσα σε πάνινα σακουλάκια σφιχτοδεμένα, γιατί τα ένιωθαν σαν ιδιωτική τους περιουσία. Ήταν νόμισμα με ανταλλακτική αξία. *Κούτι σέγκι νκιρδισίσι άστάτζά, αντουνάσι, τσι βα λι αντάρι αχάντι;* 'πόσα κότσια κέρδισες, μάζεψες σήμερα, τι θα τα κάνεις τόσα;'. Το παιχνίδι απαιτούσε εμπειρία, επιδεξιότητα και ευστοχία. Το κάθε παιδί φρόντιζε να έχει τους καλύτερους λουμάδες, σέγκια αρχηγούς, που τα τρόχιζαν για να πιάνονται καλά με τον αντίχειρα και το δείκτη του δεξιού χεριού. Κάποτε τους έβαζαν και λίγο καλάι για να πάρουν βάρος και να είναι πιο εύστοχοι. *Αβεά ούνου λουμά νου σι τζίτσι* 'είχε ένα σέγκι αρχηγό δεν λέγεται'. Οι στάσεις του λουμά, όταν έπεφτε στο έδαφος, ονομάζονταν *τσούρλά, λάκά, ντάπά, νίστι, καζάκά*. Η καζάκα αναδείκνυε τον νικητή. Με τα κότσια έπαιζαν και το παιχνίδι *ντάπά-λάκά*, όπως το *κορώνα-γράμματα*. Στην Ήπειρο το λένε *λάκα-ρόμπα*. *Ατσέμου αμίντε ατζόκλου κου βάσιλιάτζλι* 'θυμόμαστε το παιχνίδι με τα κότσια'.

[Πιθανόν από το λατ. signum, πρβ. σημείον. Στο Βελβενδό Κοζάνης το σημείο λέγεται *σέγκι*.]

Σέκου (ρ) 'ξεραίνομαι, ξυλιάζω'. *Μούλτᾶ αρκουάρε, σικάμου* 'πολύ κρύο, ξεραθήκαμε, ξυλιάσαμε'. Απαντά και ως απρόσ. *σεάκά* 'κάνει φοβερό κρύο, ξυλιάζει'. Μεταφορ. *νι σικάρά* 'μας ρήμαξαν, μας ρούφηξαν το μεδούλι, μας κατάκλεψαν'. *Σικᾶτούρά* 'ξηρασία, μεγάλη παγωνιά που στεγνώνει τα πάντα', *σικάτου* 'ξυλιασμένος από το κρύο, ξηρός'. Να σου πέσει το ξερό σου, το χέρι σου. *Σι σι κάντᾶ σικάτα*. Λέγεται, όταν κανείς σηκώνει χέρι σε παιδιά, εγγόνια και στους

μεγαλύτερους. ΣΥΝ. ουσάκου 'ξεραίνω, στεγνώνω', ουσκάρε, ουσκάτου (βλ. ουσάκου). Μι ανγκλέτσου 'παγώνω', τζιάτζιρου, μπουρμπουράτου 'παγωμένος'.

[Από το λατ. sicco, siccus 'ξηρός', ιταλ. secco.]

Σέμνου (το) 'σημάδι, θεϊκό σημείο, θαύμα'. Άι ούνου σέμνου πρι φάτσά 'έχεις ένα σημάδι στο πρόσωπο'. Ούνά φεάτᾱ σέμνου! 'ένα κορίτσι σημαδιακό!'. Νικουκίρᾱ κου σέμνου! 'σημαδιακή, σπουδαία νοικοκυρά!'. Γίσλου τσι βιτζούι ασεάρᾱ ιαρά σέμνου 'το όνειρο που είδα το βράδυ ήταν σημάδι'. Νου σι ασπούνι, σέμνου μάρε! 'δεν λέγεται, θαύμα!'. Μια καταστρεπτική φουρτούνα, μια καταιγίδα είναι σέμνου. Σημάδι (σέμνου) δίνουν και οι μελλοντικοί συμπέθεροι για τον αρραβώνα των παιδιών τους. Βα ντάμου ούνου σέμνου, λένε. Οι ζωέμποροι και οι κρεοπώλες με σημάδι (σέμνου) αγοράζουν και καπαρώνουν τα ζώα, τρυπώντας το αυτί τους με ένα ειδικό μηχάνημα που χάραζε ένα λ ανεστραμμένο. Ο τύπος αυτός της σφραγίδας (κράκᾱ) επιβεβαίωνε τη συμφωνία με τους κτηνοτρόφους. Από τότε τα ζώα αυτά έπαυαν να ανήκουν στο κοπάδι των κτηνοτρόφων. Κούτι σεάμνι λουάσι αέρι; 'πόσα σημάδια πήρες χθες;' ρωτούσαν τους ζωέμπορους. Όλι αμεάλι άου τ' σέμνου ούνᾱ φούρκᾱ του ουρεάκλε 'τα πρόβατά μου έχουν για σημάδι ένα σχήμα διχάλας στο αυτί'. Κάθε κοπάδι είχε το σημάδι του για να ξεχωρίζει. Σιμνάρε 'σημάδεμα'. Στο Λιβάδι σμέτου και παλιουσμέτου λέγεται ο σημαδεμένος άνθρωπος, με κουσούρια (κουτσός, τυφλός, αρρωστιάρης, κακομοίρης). Το ίδιο επίθετο αποδίδεται και στα ζώα σμέτου νέλου, σμεάτᾱ κάπρᾱ 'κουτσό, στραβό, αχαμνό, σημαδεμένο με κουσούρια αρνί, γίδα'. Και στη Δυτ. Μακεδονία και Θεσσαλία λένε γεννήθηκε σμέτκος (για ανθρώπους και ζώα). Σμέτια 'σημαδεμένοι, κακόμοιροι, ταλαιπωρημένοι', σμέτια αρνιά. Ευχή για νέο ζευγάρι είναι το παιδί να έχει "όλα τα τσέρκια", όλα τα στεφάνια του καλού βαρελιού, να είναι αρτιμελές. Πιθανόν από το σέμνου προέρχεται και η λέξη σέγκι 'αστράγαλος', το γνωστό παιδικό παιχνίδι. Στο Νυμφαίο της Φλώρινας σμέο 'σημείο, δράκος, πλάσμα της λαϊκής φαντασίας', "σημεία και τέρατα". Σιμνέτζου 'βάζω σημάδια, σημειώνω και στοχεύω'. Αέρι σιμνάμου νέλι σι βιτούλι 'χθες

σημαδέψαμε αρνιά και κατσίκια'. ΣΥΝ. νισιάνε 'σημείο και στόχος', μπάγκου νισιάνε 'σημαδεύω, στοχεύω'.

[Από το λατ. signum 'σημείο, λάβαρο, σημαία' (βλ. σίγνι). Κατά το lignum, -i 'ξύλο' > ΚΒ λέμνου. Γαλλ. segn, ιταλ. segno, ισπαν. seno. Πρβ. σημείον. Πρόκειται για δάνειο της λατ. από την ελληνική ή και οι δυο λέξεις έχουν κοινή ινδοευρωπαϊκή καταγωγή;]

Σίγνι (τα), πληθ. 'Φώτα (Φότιλι), Θεοφάνεια, λάβαρα, σύμβολα τελετής'. Τα Θεοφάνεια κατά τα βυζαντινά χρόνια ήταν η μεγαλύτερη γιορτή της Ορθοδοξίας. Η φανέρωση της τρισυπόστατης θεότητας γίνεται για πρώτη φορά. Στο Λιβάδι η τελετή γίνεται με βυζαντινή μεγαλοπρέπεια και λέγεται Σίγνι. Βα ισάμου σι έστανου λα Σίγνι 'θα βγούμε και φέτος, θα πάρουμε μέρος στην τελετή των Θεοφανείων, των εικόνων και των λαβάρων'. Από τις τρεις εκκλησίες των τριών ενοριών του χωριού γίνεται η έξοδος των εικόνων και των λαβάρων. Σκότου ικοάνιλι. Οι άνθρωποι συναντιούνται στην πλατεία, παλαιότερα στο Κιόσκι, όπου γίνεται η κατάδυση του Τιμίου Σταυρού και ο αγιασμός των υδάτων. Νκισίρά ντι λα μπισεάρικα κου σίγνιλι ανάλτου σι κου ικοάνα του μάνα 'ξεκίνησαν από την εκκλησία με τα λάβαρα ψηλά και την εικόνα στο χέρι'. Η κάθε πομπή καταφθάνει στο σημείο της συνάντησης με τα εξαπτέρυγα και τα πανύψηλα λάβαρα, φλάμπουρα νίκης, που ανεμίζουν στον αέρα. Παλικάρια γεροδεμένα, υψώνουν προς τον ουρανό πανύψηλους και ευθυτενείς κορμούς οξιάς που λυγίζουν από τις ριπές του χειμωνιάτικου ανέμου. Οι ενορίες ανταγωνίζονται μεταξύ τους. Κάμα μάρλι Σίγνιλι ιαρά ντι ντάιμα λά Αγιανάργιρι 'τα πιο ψηλά λάβαρα ήταν από παράδοση στους Αγίους Αναργύρους'. Βα βά μάκάμου σι έστανου 'θα σας νικήσουμε και φέτος', λένε'. Μεταφέρουν και τις βαριές και μεγάλες εικόνες από τα τέμπλα των εκκλησιών που αποκαθλώνονται μόνο την ημέρα αυτή. Μάτριά γκίνε κά λουάσι ικοάνα κου κάπλου νγκιόσου. -Κάτσέ βα λι κάντᾱ αράντζα; 'πρόσεξε καλά, γιατί πήρες την εικόνα με το κεφάλι κάτω. -Γιατί θα της πέσει η πυτιά;'. Το χιούμορ και στην πιο επίσημη ώρα. Τα γυναικόπαιδα ακολουθούν την πομπή κρατώντας τα εικονίσματα των σπιτιών τους. Παλαιότερα σε μια άκρη της πομπής στέκονταν άρρωστοι και ανάπηροι ελπίζοντας στο θαύμα. Σύμφωνα

με την ορθόδοξη πίστη, τα πάντα αγιάζονται κατά την ημέρα αυτή, άνθρωποι, ζώα, φυτά. Όλη η φύση συνεορτάζει. Ασκεπείς οι κάτοικοι παρακολουθούν την τελετή, ενώ η μυριόστομη παράκληση “Κύριε, ελέησον” ηχεί μέσα στη χειμωνιάτικη ατμόσφαιρα. “Φωνή εκ βαθέων αναβαίνουσα”. *Αντούκου αμίντε βέκλιλι Σίγνιλι ν χουάρά* ‘θυμάμαι τα παλιά Θεοφάνεια στο χωριό’. ΣΥΝ. *Φότι. Αμπούνου κου Φότιλι* ‘χρόνια πολλά με τα Φώτα’. Λέγεται σκωπτικά για κάποιον που λέει παράλογα πράγματα, είναι εκτός πραγματικότητας.

[Από το λατ. signum, -i ‘σημείο, λάβαρο, σημαία’, signo ‘σημειώνω, σημαίνω’. Πρβ. το ελλην. σημειώνω, σημαία. Σε πολλά νεοελλην. ιδιώματα λεγόταν σίχνα.]

Σικλιτσέσκου (ρ) ‘στενοχωρώ’. *Μι σικλιτσέσκου* ‘στενοχωριέμαι’. *Λου σικλιτσιά αλά πριντεά σι ου άβνιτά σι ου σι* ‘τον στενοχώρησα αλλά έπρεπε να το ακούσει, να το ξέρει’. *Σι σικλιτσι μούλτου, σι φάρμακουσί κου νιπουτεάρια αλί μούμά, κρίπά* ‘στενοχωρήθηκε πολύ, φαρμακώθηκε με την αρρώστια της μητέρας, έσκασε’. *Τσι τι σικλιτσέστι αγάντου; σι ου αρίτσι ναφουάρά* ‘γιατί στενοχωριέσαι τόσο; να το ρίξεις έξω’. *Σικλέτε* ‘στενοχώρια, βάσανο’. *Νου μι σίντου γκίνε, άμου μάρε σικλέτε* ‘δεν αισθάνομαι καλά, έχω μεγάλη στενοχώρια, δυσφορία’. *Ε, άμου σικλέτε μάρε τσι νου βίνισι, τσι νου μάκάσι* ‘ε, έχω μεγάλη στενοχώρια που δεν ήλθες, που δεν έφαγες’ (σαρκασμός συνηθισμένος). *Ασκάπά βάρά ουάρά σικλέτλι αλ όμου;* ‘τελειώνουν ποτέ οι στενοχώριες, τα βάσανα του ανθρώπου;’. *Σικλιτσιρε* ‘στενοχώρια’, *σικλιτσιόου* ‘στενοχωρημένος’. *Τι βέντου μούλτου σικλιτσιόου* ‘σε βλέπω πολύ στενοχωρημένο’. Στη Δυτ. Μακεδονία λένε έβγαλε το σικλέτι ‘έβγαλε σπυριά από τη στενοχώρια’. ΣΥΝ. *στινουχουρσέσκου, στινουχουρίε*.

[Από το ελλην. σεκλετίζω (λαϊκότρ.), σεκλέτι, τουρκ. siklet. *Μην σεκλετίζεσαι*.]

Σιλιμέτε (η) ‘λύση, διέξοδος, απαλλαγή, σωτηρία’. *Νι αφλάρά μούλτι γκιντέρι σι τρικούμου άλτι αγάντι αλά ισάμου αλί σιλιμέτε* ‘μας βρήκαν πολλά βάσανα και περάσαμε άλλα τόσα όμως τα ξεπεράσαμε, βρήκαμε διέξοδο’. *Λι σκουάσιμου ανάπαρτε* ‘τα βγάλαμε πέρα’. *Αρμάσι κου φάρά λούκρου σι αβεά φουμεάλε μάρε αλά ντεάντι αλί*

σιλιμέτε 'έμεινε χωρίς δουλειά και είχε μεγάλη οικογένεια, όμως έδωσε λύση, το ξεπέρασε'. *Κατζού μούλτου λούκρου λα μαγαζίε, λα άγκρου, λα όι, αλά βα λι ντάου αλί σιλιμέτε* 'έπεσε πολλή δουλειά στο μαγαζί, στο χωράφι, στα πρόβατα αλλά θα δώσω λύση, θα τα βγάλω πέρα'. *Τρικού μάρε σικλέτε ντι νιπουτεάρια αλά ντεάντι αλί σιλιμέτε* 'πέρασε μεγάλη στενοχώρια από την αρρώστια αλλά την ξεπέρασε'. *Ισάμου του σιλιμέτε, ασκάπάμου* 'απαλλαγήκαμε, τελειώσαμε'. ΣΥΝ. *ασκάπάρε.*

[Από την τουρκ. selamet 'ασφάλεια, απαλλαγή, σωτηρία'. Στην Ήπειρο *σελεμέτ* (Μπόγκας). *Καϊρέτε, κιαμέτε, μπιρικέτε, κᾶσμέτε, μιράκε, χουσμέτε κ.ά.*]

Σιμπριάου και σίμπρα (η) 'σύμπραξη, συνεργασία, άτυπη μορφή συνεταιρισμού'. "Καλή τη πίστει". *Κούντου νου αβεάμου ντόι μπόι, αντράμου σιμπριάου* 'όταν δεν είχαμε δυο βόδια, κάναμε σύμπραξη, συνεταιρισμό'. *Φέτσου άγκρου κου σιμπριάου* 'όργωσα με σύμπραξη'. Έβαζε ο κάθε γεωργός το ένα απο δυο βόδια για να οργώσουν. Στις διάφορες γεωργικές δουλειές, ιδιαίτερα όταν βίαζε ο καιρός, έκαναν σύμπραξη μεταξύ τους και δούλευε ο ένας στο χωράφι του άλλου για μερικές μέρες. *Αντράι τρέι σίμπρι* 'έκανα τρεις συνεργασίες'. Εξυπηρετούνταν έτσι καλύτερα, ιδιαίτερα σε περιόδους αιχμής των καλλιεργειών (σπορά, θερισμός, αλώνισμα). Σύμπραξη (*σιμπριάου*) έκαναν μεταξύ τους και κτηνοτρόφοι, οικοδόμοι, κिरατζήδες. Με σύμπραξη ξανακτίστηκαν τα σπίτια μετά τον Πόλεμο. Ήταν μια έμπρακτη μορφή αλληλοβοήθειας και κοινωνικής αλληλεγγύης. Οι συμπράξεις συνήθως γίνονταν ανάμεσα στους ανθρώπους του συναφιού. *Βα νι σιμπράμου κου Σιόκα σι κου Κουλούσι* 'θα κάνουμε συμπριά με τον Σιόκα και τον Κουλούση, τους τσομπαναραίους (*πικουράρλι*)'. Έκφρ. *ψουσί μπόουλου, σι ασπάρσι σιμπριάου* 'ψόφησε το βόδι, χάλασε η σύμπραξη, ο αρραβώνας, η συγγένεια του γάμου'. *Σέμπρους στα Γιάννενα, σεμπριά στην Πρέβεζα, σεμπριάζω* 'κάνω σεμπριά' (Μπόγκας). Σε άλλες περιοχές λέγεται *μιτζιά (μείγνυμι)*.

[Από το *συμπράττω, σύμπραξη.*]

Σιντέλιου (η) 'κατακλυσμός, κοσμοχαλασιά, συντέλεια'. *Ου λάι, ου λάι, βα νι κεάρα ντουμνιτζάουλου, βίνι σιντέλιου!* 'Αλίμονο οι μαύροι

εμείς, θα μας καταστρέψει ο Θεός, ήλθε η συντέλεια του κόσμου!'. *Νι αφλά μάρε φουρτούνά, αούρλα βίντουλου, σιντέλιου!* 'μας βρήκε μεγάλη φουρτούνα, ουρλιάζει ο αέρας, συντέλεια, κοσμοχαλασιά!'. Η λέξη πέρασε στην ΚΒ από την εκκλησιαστική γλώσσα, "έως της συντελείας του αιώνος". Είναι μεγάλος ο αριθμός αυτών των λέξεων που κληρονομήθηκαν στην ΚΒ (βλ. *ανάφουρά*). Έκφρ. *παπακιαμέτι, αντούσισι σιντέλιου!* 'υπερβολικό, έφερές τον κατακλυσμό. Μεγαλοποίησες τα πράγματα'. Στην Ήπειρο *συντιλεία* 'κατακλυσμός'.

[*Συντέλεια* λόγ. 'τέλος' < ελνσι. *συντέλεια* < αρχ. *συντέλεια* 'κοινή συνεισφορά'.]

Σίντου (ρ) 'κάνω κάποιον να αισθανθεί, να ξυπνήσει'. *Σίντι τι, νου κουνόστι;* 'έλα στα λογικά σου, δεν καταλαβαίνεις;'. *Μι σίντου 'αισθάνομαι, νιώθω, διατηρώ τις αισθήσεις μου'*. *Νου τι σίντζά;* 'δεν αισθάνεσαι, είσαι αναισθητός, δεν καταλαβαίνεις;'. *Νου σι σίντζά* 'δεν αισθάνεται, πέθανε (μουρί)'. *Ίάστε νίκα νίκου φιτσόρου σι νου σι σίντζά* 'είναι ακόμη μικρό παιδί και δεν νιώθει ότι έχει υποχρεώσεις και καθήκοντα'. *Μι σίντου κᾶ λούκριλι νου σι ντούκου γκίνε* 'προαισθάνομαι, νιώθω ότι τα πράγματα, η κατάσταση δεν πάει καλά'.

[Από το λατ. *sentio* 'αισθάνομαι', ιταλ. *sentire*.]

Σιντρόφε (το) 'σώβρακο'. *Κούτι σιντρόφι βα ντάι τ' πρίκᾶ;* 'πόσα σώβρακα θα δώσεις για προίκα;'. *Μπᾶγκάσι σιντρόφια τσι κουσού;* 'φόρεσες το σώβρακο που έραψα;'. *Λου λουάρᾶ γκουλισάνου, νου αβεᾶ ούτι σιντρόφε λα κούρου* 'τον πήραν γυμνό, δεν είχε ούτε βρακί στον κώλο'. Κατασκευαζόταν απο αδρύ άσπρο πανί (*κάπουτου*) – αργότερα από λινό – και ήταν από τις πρώτες ανάγκες για την οικογένεια. Κυκλοφορεί και το ανέκδοτο – και είναι γεγονός – ότι στα δύσκολα χρόνια του Πολέμου, όταν κάηκε και καταστράφηκε το χωριό, δυο συγχωριανοί συναντήθηκαν στο δάσος, όπου είχαν ζητήσει καταφύγιο όλοι. Ο ένας ρώτησε τον ταλαίπωρο άνθρωπο που μόλις είχε γλιτώσει από τη φωτιά με την ψυχή στα δόντια: - *Τι νέα από το χωριό;* και εκείνος απάντησε: - *πόσο έχει το πανί για σώβρακα στα Σέρβια;* *Κούτου ᾶρε πάντζα, κάπουτλου Σέργια;* Αυτό ήταν το πρώτο νέο που ήθελε να μάθει βάζοντας σε δεύτερη μοίρα το μεγάλο κακό που τους είχε βρει. Στην Κατοχή από τα σακιά της ΟΥΝΡΑ –

προέρχονταν από τα τρόφιμα που μοίραζαν στους κατοίκους – κατασκεύαζαν τα συντρόφια (ζμεάνιλι) που έφεραν επάνω τους αγγλικές επιγραφές. Έγιναν τότε τραγελαφικά πράγματα και κυκλοφόρησαν πολλά ανέκδοτα. *Κου σᾶνᾶτάτε, Γιάνι, κου σιντρόφια, κου ζμεάνα!* ‘με γεια σου, Γιάννη, με το βρακί!’. ΣΥΝ. *ζμεάνᾶ, πᾶτούρε* ‘μάλλινο και μακρύ σῶβρακο’. Συντρόφια λέγονται στη Δυτ. Μακεδονία, Θεσσαλία και σε μέρη της Ηπείρου. *Σιντρόφι* το λένε και οι Σαρακατσάνοι.

[Από το *σύντροφος*. Τα δυο σκέλη, μπατζάκια του σῶβρακου που συντροφεύουν.]

Σιράου (η) ‘σειρά, αράδα, γραμμή, διαδοχή γεγονότων και πραγμάτων, καταγωγή, γενεαλογία, τάξη’. *Μβεᾶστα νου ἰάστε ντι του σιράουα ανράστρα* ‘η νύφη δεν είναι από τη δική μας σειρά, την κοινωνική τάξη’. *Μβεᾶστα αμβιτσᾶ σιρέι, αρᾶτζι ντι σράκρα λι* ‘η νύφη έμαθε σειρές, τάξη από την πεθερά της’. *Νού λου πριντεᾶ σι νού λου κᾶντεᾶ φεᾶτα ατσιᾶ* ‘δεν του έπρεπε και δεν του έπεφτε αυτό το κορίτσι’. Είναι άλλο νταμᾶρι (ντᾶμᾶρᾶ), άλλο σόι. Με αυτή την αντίληψη ξεκινούσαν και τα συνοικέσια ή δένονταν συνήθως οι στενότερες φιλίες. Οι εξαιρέσεις πάντοτε υπήρχαν και φανέρωναν μια άλλη αντίληψη για τις κοινωνικές σχέσεις.

Και μέσα στην ίδια κοινωνική τάξη, στα ισνάφια των κτηνοτρόφων, των γεωργών, των αγωγιατών, των οικοδόμων και των μεσοαστών ή μικροαστών υπήρχαν οι σειρές. Ακόμη και σε συγγενικές οικογένειες. *Ζουζάκι ντι γκράνου και Ζουζάκι ντι σικάρᾶ* ‘Ο Ζουζάκης από στάρι’ και ‘Ο Ζουζάκης από βρίζα’. Η διάκριση γινόταν παλαιότερα και με βάση το είδος και την ποιότητα των δημητριακών. “Είναι άλλης σειράς”, έλεγαν – το λένε λιγότερο σήμερα – και εννοούσαν τη διαφορετική οικονομική κατάσταση, κυρίως όμως τα διαφορετικά νοικοκυριά και το κοινωνικό τους πρόσωπο στη μικρή κοινωνία τους. “Έχουν τη σειρά τους”, είναι καλοί νοικοκύρηδες, έχουν τακτική. Είναι οικογένεια με σειρές, με αράδες (*κου σιρέι, κου αρᾶτζι*). Καλός άνθρωπος (*μπούνου όμου*) αλλά δεν είναι της σειράς μας. ΠΑΡ. *πάρε νύφη από σειρά και σκύλα από κοπάδι*. Τη διάκριση την εσωτερίκευαν οι άνθρωποι από παιδιά και ήταν βασανιστική για όσα πίστευαν ότι

είναι κατώτερης σειράς. Πάντοτε θυμούνται και εκτιμούν όσους συνομιλήκους και συμπαίκτες τους έκαναν υπέρβαση των “σειρών” και έμπαιναν όλοι μαζί στη σειρά, στη γραμμή των κοινών παιχνιδιών πειθαρχώντας στους κανόνες τους.

Έχουμε να κάνουμε μια σειρά (*ούνᾶ σιράου*) από πράγματα. Πρέπει να τα ιεραρχήσουμε και να τα βάλουμε στην αράδα. “Παίρνει αράδα τα μαντριά, κοπάδια όπου φυλάνε” (Κ. Κρυστάλλης). *Χάρλου νου άρε σιράου* ‘ο χάρος δεν έχει σειρά’. Η σειρά έπρεπε να κρατηθεί και μεταξύ των ανύπαντρων ανδρών, ιδιαίτερα των κοριτσιών. *Νίκα νου βίνι σιράουα λι* ‘ακόμη δεν ήλθε η σειρά της’. Έπρεπε να παντρευτούν πρώτα οι αδελφές αλλά και αυτές με τη σειρά. Αυτό δημιουργούσε κάποτε προβλήματα μέσα στην οικογένεια και μερικοί άνδρες έμειναν ανύπαντροι. *Αρμάσιρᾶ νιανσουράτσι, μπικιάρι*. Κάθε παράβαση αυτής της σειράς ήταν κοινωνικά ανεπίτρεπτη. Ύστερα από πολλά χρόνια επικράτησε η αντίληψη ότι “τα παιδιά δεν έχουν σειρά” στην παντρεία. *Φιτσόρλι νου άου σιράου*.

Στη Δυτ. Μακεδονία (Βλάστη) τη λένε *σειριά*, στην Ήπειρο την καταγωγή, τη γενιά, τη λένε *συργιά*: κρατιέται από μεγάλη *συργιά* ‘από μεγάλο σόι, νταμάρι’. Και η νεοελλ. *σειρά* έχει πολλές σημασίες. Από εδώ και η τηλεοπτική σειρά (γαλλ. *série* και αγγλ. *serial*). ΣΥΝ. *αράδᾶ, άου άλτι αράτζι* ‘έχουν άλλες σειρές, αράδες’. *Ιντράρᾶ του σιράου* (*αράδᾶ*) *τα σι λεᾶ άπᾶ ντι λα φᾶντᾶνᾶ ντι μ πάζᾶρε* ‘μπήκαν στη γραμμή για να πάρουν νερό από τη βρύση στην αγορά’.

[*Σειρά* < ελνστ. *σειρά* ‘γραμμή, ακολουθία’ < αρχ. *σειρά* ‘σχοινί, αλυσίδα’.]

Σιρμόου (ο). Λέγεται για αρρώστια που δεν διαρκεί πολύ, επιδημία, γρίπη, συνάχι, κρίση επιληψίας. *Σιρμόου ιάστε βα τρεᾶκᾶ* ‘συρμός είναι θα περάσει’. *Λου ακατσᾶ σιρμόου* ‘τον έπιασε κρίση επιληψίας’. *Κᾶτζού μᾶρε σιρμόου ν χουᾶρᾶ* ‘έπεσε μεγάλη επιδημία στο χωριό, στη χώρα’. Στη Δυτ. Μακεδονία *συρμί*. Η μόδα που περνάει είναι *συρμός*. Τα κινητά τηλέφωνα σήμερα είναι *συρμός*. *Συρμός* λέγεται και το τρένο. “Πράγματα του συρμού”, που περνούν και φεύγουν.

[*Συρμός* < αρχ. και λόγιο *συρμός* (*σύρω*).]

Σίτᾱ (η) ‘σήτα’. Είδος κόσκινου (*τσιρου*) με ξύλινο κοθόρι και συρμάτινη διάτρυτη βάση. Απαραίτητο εργαλείο της νοικοκυράς για πολλές δουλειές. *Αντσέρνου τραχᾱνάουλου κου σίτα* ‘κοσκινίζω τον τραχανά με τη σήτα’. Υπήρχαν πολλών ειδών σήτες: α) *σπεᾱσᾱ* (λατ. *spissus* ‘πυκνός’). Η πιο λεπτή και πυκνή που έπιανε τον αθέρα του αλευριού, του κατάλληλου για τις λειτουργίες (*ανάφουρι*) και τα κουλούρια. Είναι η μεταξωτή σήτα, *σίτᾱ ντι μᾱτάσε*. Μεταφορ. *σι νου λι τρέτσι τούτι ντι του σίτα τσιᾱ σπεᾱσα* ‘να μην τα περνάς όλα από τη λεπτή τη σίτα’. Μην τα λεπτολογείς και στενοχωριέσαι υπερβολικά. *Μι τρικούρᾱ ντι του σίτα τσεᾱ σπεᾱσα, ντι μᾱτάσε* ‘με πέρασαν από την πολύ λεπτή σήτα, τη μεταξωτή’. Με δοκίμασαν πολύ, με έκριναν αυστηρά. β) *Τσίρου* (λατ. *cerno* ‘ξεχωρίζω’), κόσκκινο για τραχανά και πληγούρι (*τσέρνου* ‘κοσκινίζω’), γ) *Σίτᾱ ντι πᾱνε* ‘η σήτα για το αλεύρι του ψωμιού’, δ) *Δερμόνε* ‘κόσκκινο για το καθάρισμα σταριού από τα άχυρα και τα άλλα παράσιτα’. Μεταφορ. *νου λι μπᾱγκᾱμου του σίτα τσιᾱ σπεᾱσα αλά του δερμόνιου* ‘δεν τα βάζουμε στην πολύ λεπτή σήτα αλλά στην αραιή, την πιο φαρδιά’. Μην ψιλοκοσκινίζουμε τα πράγματα. Σήτα έβαζαν σε παράθυρα και μπαξέδες για να προφυλάξουν τον δυόσμο και τον μαϊντανό από τα πουλερικά. Σήτα (*σίτᾱ*) έλεγαν και το “παλιό ψυγείο”, το φανάρι, όπου φύλαγαν το κρέας, το τυρί και τα φαγητά. Ήταν μια ορθογώνια κατασκευή με ξύλινο ή μεταλλικό σκελετό που καλυπτόταν με λεπτή σήτα. Αερίζονταν τα φαγώσιμα και συνάμα προστατεύονταν από τρωκτικά και γάτες. Οι κρεοπώλες είχαν μεγάλες σήτες στα χασαπιά τους.

[*Σήτα* και *τσήτα* < αρχ. *σήθω* ‘κοσκινίζω’.]

Σκάλιου (το) ‘χόρτο που βγάζει στην κορυφή ένα στρόγγυλο αγκαθωτό καρπό, είδος κολλητσίδας’. Όταν κολλήσει σε μάλλινα ρούχα ή στα μαλλιά της κεφαλής, δύσκολα βγαίνει. Όταν γεμίσουν τα μαλλιά του πρόβατου, η μόνη λύση είναι το κούρεμα (*τουντεᾱρε*). *Σι ουμπλούρᾱ πέρλι ντι σκάλι* ‘γέμισαν τα μαλλιά από κολλητσίδες’. Τα παιδιά με αυτά έκαναν παιχνίδι. Τα πετούσαν και προσπαθούσαν να τα κολλήσουν στους συμπαίκτες, ιδιαίτερα στα κορίτσια. Μεταφορ. *σι αλάκι πρι μίνε κα σκάλιου* ‘κόλλησε επάνω μου σαν κολλητσίδα και έγινε ενοχλητικός’. Όταν κανείς θυμώνει υπερβολικά, λένε *λου ακατσᾱ*

σκάλιου 'του κόλλησε η κολλητσίδα, τον έπιασαν τα μπουρίνια'. Φούτζι, κᾶ τι αντράσι σκάλιου 'φύγε, ξεκολλήσου, γιατί μου έγινες κολλητσίδα'. ΠΑΡ. Ουάια σι ντούτσι λα σκάλιου, νου σι ντούτσι σκάλιουλου λα ουάια 'η προβατίνα πάει στην κολλητσίδα, δεν πάει η κολλητσίδα στην προβατίνα'. ΣΥΝ. κουλτσιδά.

[Ο ΝΙΚ. δεν καταγράφει τη λέξη. Κατά τον ΡΑΡ. ίσως από ένα λατ. scaliun. Πρβ. τις αρχ. σκόλυμος 'είδος αγκαθιού' και ασκάληρον 'περικάρπιο του κάκτου'.]

Σκᾶνισέσκου (ρ) 'ερεθίζω, εκνευρίζω, σκανιάζω'. Κούντου λου σκᾶνισιάσι, σι απρίντι 'όταν τον ερεθίζει, τον σκανιάζει, ανάβει, οργίζεται'. Σκᾶνισίρε 'πείραγμα, σκάνιασμα', σκᾶνισίτου 'πειραγμένος, εκνευρισμένος'. Αρίντεᾶ μούλτου σι λου σκᾶνισεᾶ 'γελούσαν πολύ και τον σκάνιαζαν'. Ιάστε σκᾶνισίτου, κριπά 'είναι σκανιασμένος, έσκασε'. ΣΥΝ. κᾶρτέσκου 'πειράζω, ερεθίζω', τσᾶκᾶτέσκου 'υποδαυλίζω, ερεθίζω', πιρᾶζέσκου.

[Από το σκανιάζω (σκάνιασα), σκάνω, σκάνιασμα. ΣΥΝ. το νεοελλην. τσιγκλάω.]

Σκάρμινου (ρ) 'ξαίνω μαλλί'. Σκάρμινου λᾶνᾶ του ζόρνᾶ κου κεᾶπτινλι 'ξαίνω το μαλλί στο χειροκίνητο λανάρι με τα χτένια'. Σκάρμινου λεᾶμνιλι του ουτζάκε 'σκαλίζω τα ξύλα στο τζάκι, για να διώξω τη στάχτη και να φρεσκάρω τη φωτιά'. Έκφρ. λούκρου νου αβεᾶ, τζούα τούτα σκᾶρμινά 'δουλειά δεν είχε να κάνει, βρήκε μαλλιά να ξάνει'. Σκᾶρμινάρε 'λανάρισμα'. Αστᾶτζᾶ βα μπάγκου ζόρνᾶ, κᾶ ᾶμου μούλτᾶ λᾶνᾶ τ' σκᾶρμινάρε 'σήμερα θα βάλω λανάρι, γιατί έχω πολύ μαλλί για λανάρισμα'. Σκᾶρμινάτου 'λαναρισμένος', σκᾶρμινᾶτούρᾶ. Το λανάρισμα του μαλλιού ήταν βασική εργασία στην όλη κατεργασία του μαλλιού (βλ. λᾶνᾶ).

[Από το λατ. excarmino.]

Σκάρφε (η) 'είδος φυτού, ξύλο που, όταν το βάζουν στη ρίζα του δέντρου, το ναρκώνει, στεγνώνει και πεθαίνει'. Φαρμακευτικό αφέψημα. Βα μπάγκου σκάρφε του αρδιτσίνᾶ αλ τσιρέσου, μι μουρίρᾶ φισόρλι 'θα βάλω σκάρφι στη ρίζα της κερασιάς, με πέθαναν τα παιδιά της γειτονιάς που τη ρήμαξαν'. Έβαλαν (μπᾶγκᾶρᾶ σκάρφε) σκάρφι στην καρυδιά της γειτόνισσας, γιατί τους έκλεινε τον ήλιο. Ο

πρακτικός οδοντίατρος του χωριού, ο μπαρμπα-Κώτσιος, έβγαζε τα δόντια χωρίς αναισθητικό τραβώντας τα με την τανάλια του. Σε πολύ δύσκολες καταστάσεις χρησιμοποιούσε σκάρφι για να τα ναρκώσει, να νεκρώσει τις ρίζες τους. *Μπαγκά σκάρφε σι μουρτζίρᾶ ντίντζιλι* 'έβαλε σκάρφι και ναρκώθηκαν τα δόντια'. Το γνώριζαν από παλιά στο Λιβάδι και όταν δεν έπιανε το τσίπουρο, έφταναν στο σκάρφι. Μεταφορ. *σκάρφε του αρδισίνᾶ*, φοβερή κατάρα που σήμαινε να ξεκληριστείς, να αφανιστείς από τον τόπο. *Σκάρφισέσκου* 'ναρκώνω, νεκρώνω'. *Νου βιτζούσι κᾶ σι σκάρφισί* 'δεν είδες πως ναρκώθηκε, πάγωσε με αυτό που του είπαν, που άκουσε'. *Σκάρφι* λέγεται και σε περιοχές της Θεσσαλίας και της Δυτ. Μακεδονίας. *Σκάρφι στη ρίζα σου* 'να ξεπατωθείς, να ξεκληριστείς'. *Σκάρφη και σκάρφ* στην Ήπειρο.

[*Σκάρφη*. Φυτό. "Μέλας ελλέβορος" (Δουκάγγιος).]

Σκιζάρε (η) 'σκίζα ξύλου'. *Ντισκάι λεάμνιλι σι λι αντραί σκιζάρι* 'έσχισα τα ξύλα και τα έκανα σχιζάρια', κατάλληλα για το τζάκι και για διάφορους φράχτες. Τα μικρότερα κομμάτια του ξύλου λέγονται *πιλικούτζι*, *πελεκούδες* (πελεκώ). *Ντόι πιλικούτζι σι φριτζέμου καφέ* 'δυο πελεκούδες να ψήσουμε καφέ'. Τα σκιζάρια και οι πελεκούδες άναβαν εύκολα, ενώ τα στρογγυλά (*σουρουγίτσι*) αργούσαν πολύ. Ήταν λεπτά, κοκκινωπά ξύλα που, όταν άναβαν, καίγονταν εύκολα, δεν κρατούσαν. Οι καλοί νοικοκυραίοι φρόντιζαν έγκαιρα να σχίσουν τα χοντρά ξύλα και να τα στοιβάσουν στις ξυλοθήκες για τον χειμώνα. *Ούνᾶ ξιλουθίκε τούτου σκιζάρι* 'μια ξυλοθήκη όλο σκιζάρια'. Μεταφορ. *Σκιζάρε!* 'ξύλο απελέκητο, χοντροκέφαλε'. Ήταν ένας από τους χαρακτηρισμούς που επιδαψίλευαν και οι άντρες στις γυναίκες σε ώρες έντασης. Ακολουθούσαν και άλλοι σκληρότεροι, όπως *λούπου* 'λύκε', *πράβντᾶ* 'ζώο', *λικουφάγουμαᾶ*, *λέμνου*, *στουρνάρε*, *τρόξᾶ* κ.ά. Λέγονταν εν βρασμώ ψυχής και γρήγορα λησμονούνταν.

[Από το *σκίζω*, *σκίζα* και *σχιζα*.]

Σκλάμπου (επίθ.) 'αδύνατος, καχεχτικός, κακός, κατώτερος και μικροπρεπής άνθρωπος'. *Όμου ιαρά μούλτου σκλάμπου ντίπου νιπουτεάρια* 'ο άνθρωπος ήταν πολύ αδύνατος ύστερα από την αρρώστια'. Αδύνατα πρόβατα και γίδια (*σκλάμπι*), αχαμνά, που δεν τα

αγόραζαν οι κρεοπώλες, γιατί δεν πουλιούνταν. Οι αγοραστές, ιδιαίτερα στα ορεινά μέρη, προτιμούσαν κρέατα με πολλά λίπη, ξίγκια (γκράσου) και οι κρεοπώλες φρόντιζαν να τα προβάλουν με σχέδια και λουλούδια που χάραζαν επάνω στη σάρκα των σφαχτών. Μεταφορ. σόκρου σκλάμπου σι σράκρᾶ αράου ‘πεθερός κακός και πεθερά κακιά, δύστροπη’. Νόι αβέμου ούνου σόκρου σκλάμπου | σι νου βα πότσι σι τρέτσι κου έλου ‘εμείς έχουμε έναν κακό πεθερό | και δεν θα μπορέσεις να ζήσεις μαζί του’. Στίχοι από τραγούδι της αγάπης που τραγουδιέται στο Λιβάδι. Μεταφορ. νου ιάστε σκλάμπου λούκρου ‘δεν είναι άσχημη δουλειά’. Ουάρά σκλάμπᾶ ‘δύσκολη, άσχημη ώρα’. Σκλαμπεάτσᾶ ‘αδυναμία, κακία’, σκλάμπέσκου ‘αδυνατίζω, γίνομαι άσχημος, κακός’. Σκλάβιε ‘σκλαβιά, δουλεία’. ΣΥΝ. ουσκάτου ‘ξερακιανός’, σκρουμάτου, ζάντᾶβου, μπρούχαβου ‘νωθρός, πλαδαρός’, νίρλου ‘νερουλός, αδύνατος, νωθρός’, μινούτου ‘λεπτός’, αράου ‘κακός’.

[Μάλλον από το σκλάβος ‘αιχμάλωτος, δούλος’ < μσν. σκλάβος. Από εδώ και το εθνικό Σλάβος, επειδή στα χρόνια του Βυζαντίου είχαν μπει στη βυζαντινή αυτοκρατορία ως υποτελείς. Τα “σκλαβάκια” ήταν αγαπημένο παιχνίδι των παιδιών. Ο ΡΑΡ. καταγράφει τη λέξη slab που θεωρεί σλαβικής προέλευσης.]

Σκόλου (ρ) ‘σηκώνω’. Μι σκόλου ‘σηκώνομαι’. Σκόλου φισόρλι τ’ λα σκουλιό ‘σηκώνω τα παιδιά για το σχολείο’. Ίτσι αβτζάμου κίπουρλι, νι σκουλάμου ‘σηκωνόμασταν, μόλις ακούγαμε τα κουδούνια’. Κα σι μι σκόλου, βα σι τζίκου ιόου ‘αν σηκωθώ, θα σου πω εγώ (απειλή)’. Σηκώνω (σκόλου) χέρι, πράγματα, ζώα, σκόνη, το μυαλό, το νεκρό. Σι σκουλά πρι τζόρου λούμια τούτα ‘σηκώθηκε στο πόδι όλος ο κόσμος, διαμαρτυρήθηκε, αντέδρασε, επαναστάτησε’. Δεν σήκωσε (νου σκουλά) κεφάλι από το βιβλίο. Έκφρ. σκουλά νάρια ‘σήκωσε τη μύτη του, έγινε αλαζόνας’. Σι σκουλάρα πρι τσόρου ‘επαναστάτησαν’. Σι σκουλά ‘έγινε καλά, σηκώθηκε από το κρεβάτι’. Σι σκουλά σουάρλε, τζούα ‘σηκώθηκε ο ήλιος, η μέρα’. Σκουλάρε ‘σήκωμα, εξέγερση’, σκουλάτου. Λου αφλάι σκουλάτου ‘τον βρήκα σηκωμένο, εξεγερμένο’. Συνήθης προτροπή σε αργόσχολους και εφησυχασμένους σκουάλα τι! ‘ξύπνα!’. ΣΥΝ. μούτι τι! ‘κουνήσου!’, σίντι τι! ‘σύνελθε, έλα στα καλά σου!’. Μούτου ‘κινώ, σηκώνω’. Μουτά μίντια αλόρου φισόρι ‘σήκωσε

τα μυαλά των παιδιών'. ΑΝΤ. μι μπάγκου 'ξαπλώνω', σάντου 'κάθομαι'. Σκουάλα, σάτζα 'σήκω, κάθησε'.

[ΝΙΚ. από το λατ. ex-colloco ή από το ex-loco.]

Σκότου (ρ) 'βγάζω, αφαιρώ, κερδίζω'. Σκουάσι στράνιλι ντι του μισάντρα; 'έβγαλε τα ρούχα από τη μεσάντρα;'. Λου σκόσου ναφουάρα ντι ν κάσα 'τον πέταξα έξω από το σπίτι'. Έστανου σκουάσιμου μούλτα πάτάτα 'φέτος είχαμε μεγάλη παραγωγή πατάτας'. Σκόσου προκουγίτσα 'έβγαλα ιλαρά'. Αφαίρεσες (σκουάσισι) τη ντάρα από το δοχείο, όταν ζύγισες; Κούτι σκουάσι ντι λούκρουλου ατσέλου; 'πόσα κέρδισε από αυτή τη δουλειά;'. Βγάζουν (σκότου) ή σηκώνουν (μούτου) το νεκρό από το σπίτι. Έκφρ. σκόσου χασέτια 'έβγαλα το άχτι, πήρα εκδίκηση'. Νου λι σκότσι κου ατσέλου 'δεν τα βγάζεις πέρα με εκείνον'. Λι σκουάσι τούτι μ παζάρε 'τα έβγαλε όλα στο παζάρι, δεν κράτησε τα μυστικά'. Τα εν οίκω εν δήμω. Σκουάσι γκράιου 'έβγαλε λόγο'. Σκουάσι λίμπα 'έβγαλε γλώσσα, αυθαδιάζει'. Βα τι σκότου μ παζάρε 'θα σε βγάλω στο παζάρι, γιατί με ντρόπιασες, με ρεζίλεψες'. Μι σκουάσι ναφουάρα 'με έβγαλε έξω, μου έφερε ευκοιλιότητα (κουφουάρε)'. Νι μουρίσι, νι σκουάσισι ίνιμα 'μας πέθανες, μας έβγαλες την ψυχή'. Σκουάτι μι του κάδρου 'φωτογράφισέ με'. Σκουτεάρε 'έξοδος, αφαίρεση, κέρδος'. ΑΝΤ. μπάγκου 'βάζω, τοποθετώ'.

[Κατά τον ΝΙΚ. πιθανόν από το λατ. excutulo 'εκτινάζω'.]

Σκουλιό (το) 'σχολή, σχολείο'. Θιμσέσκου κά ιαράμου λα σκουλιόουλου τσι αλ βέκλιου σι κούντου κάτζού νι ντούσιμου λα νόουλου, λα Στα-Μάριε. Ακλό λα μα βέκλιλι άνι ιαρά μάρλε σκουλιόουλου αλ Άνθιμου Λιβαδιότλου σι νταπόια Μητρόπολια. Κούντου Γερμανάζλι άρσιρα (1943) σκουλιόουλου λα Στα-Μάριε, φισόρλι αρμάσιρα ν κάλε κα ράρφανι, νου αβεά ίου σι ι ντούκά. Ντίπου Πόλεμλου (1951) σι αντρά σκουλιόουλου λα Κιόσκι. Άστατζα αβέμου σι άλι σκουλιί, αβέμου Γυμνάσιου σι Λίκιου 'θυμάμαι ότι ήμασταν στον παλιό σχολείο και, όταν έπεσε – είχε υπερβολικά παλιώσει – πήγαμε στο καινούριο, στην Παναγία. Εκεί στα πιο παλιά χρόνια υπήρχε το μεγάλο σχολείο (σχολή) του Άνθιμου του Λιβαδιώτη και αργότερα η Μητρόπολη. Όταν οι Γερμανοί έκαψαν (1943) το σχολείο της Παναγίας, τα παιδιά

έμειναν στον δρόμο σαν ορφανά, δεν είχαν πού να πάνε. Μετά τον Πόλεμο (1951) ολοκληρώθηκαν οι εργασίες στο μισοτελειωμένο σχολείο στο Κιόσκι. σήμερα έχουμε και άλλα σχολεία, έχουμε Γυμνάσιο και Λύκειο'.

Μετά τον Πόλεμο η κατάσταση στην εκπαίδευση ήταν απελπιστική. Ο αναλφαβητισμός είχε αγγίξει τα έσχατα όρια. Δεν υπήρχαν ούτε σχολεία ούτε δάσκαλοι. Επιστρατεύτηκαν τότε και κάποιοι αυτοδίδακτοι με γνώσεις του Δημοτικού Σχολείου που ήταν πρόθυμοι να διδάξουν ό,τι ήξεραν. Ένιωθαν ότι πρόσφεραν και προσπαθούσαν. Από τότε κυκλοφορούν στο χωριό και μερικά ανέκδοτα. Βα αντράμου ούνου κουλάκου τσι λι τσέμου ο, ντάπόια βα αλάκίμου ούνου καρλίγκου καπλου νγκιόσου σι βα αβέμου το (α) 'θα κάνουμε ένα κουλούρι που το λέμε ο, και έπειτα θα κολλήσουμε μια γκλίτσα με το κεφάλι κάτω και θα έχουμε το (α)'. Οι συμπαθείς εκείνοι δάσκαλοι έπρεπε να διδάξουν και σε παιδιά που είχαν ως μητρική τους γλώσσα τη βλαχική. Ήταν δύσκολη δουλειά. Σήμερα – ύστερα από τα κύματα μεταναστών στην Ευρώπη – στις χώρες υποδοχής εφαρμόζονται σύγχρονες μέθοδοι διδασκαλίας που σέβονται και τις μητρικές γλώσσες. Εκείνα τα χρόνια πολλά ιδιαίτερα ευφυή παιδιά και με πολλές ικανότητες χάθηκαν. Ηλικιωμένοι σήμερα εκφράζουν το πικρό παράπονό τους ότι δεν τους δόθηκαν τα στοιχειώδη για να μάθουν γράμματα. Γι' αυτό έκαναν ό,τι μπόρεσαν στερούμενοι οι ίδιοι να σπουδάσουν τα παιδιά τους. Ο μεγάλος αριθμός των επιστημόνων τις τελευταίες δεκαετίες είναι η δικαίωσή τους.

Η ιστορία της εκπαίδευσης στο Λιβάδι είναι μια ενδιαφέρουσα περιπέτεια. Οι δίγλωσσοι κάτοικοί του ήταν πάντοτε ιδιαίτερα φιλομαθείς. Φρόντιζαν για την ύπαρξη σχολείων και δασκάλων και στις πιο κρίσιμες περιόδους. Στο Λιβάδι υπάρχει εκπαίδευση ήδη από τη δεκαετία του 1720, ίσως και παλαιότερα. Αρχηγέτης των δασκάλων ήταν ο μορφωμένος και αναγνωρισμένος δάσκαλος Χρηστάκης (βλ. Κ. Προκόβα, Πρακτικά, 2001, σελ. 41 – 55). Δεν γεύτηκαν όλα τα παιδιά τα αγαθά της παιδείας – υπήρχαν ανυπέρβλητες δυσκολίες στις οικογένειες που αγωνίζονταν να επιβιώσουν – δημιουργήθηκε όμως

ένα εκπαιδευτικό και παιδαγωγικό κλίμα και το σχολείο ήταν πάντοτε σημείο αναφοράς.

Το Λιβάδι από τα παλιά χρόνια ήταν δασκαλομάνα. Μεγάλος αριθμός δασκάλων επάνδρωσε τα σχολεία του χωριού αλλά και της ευρύτερης περιφέρειας. Κάποιοι από αυτούς ήταν ιδιαίτερα σημαντικές προσωπικότητες και τους μνημονεύουν πάντοτε. *Αβεάμου δάσκαλου Κόστα αλ Γκουτζαμάνι τσι φιτιψί κίνι λα Κιόσκι, έμπρεπου όμου, άλτου αχτάρε νου τρικού ντι ν χουάρα* 'είχαμε δάσκαλο τον Κώστα τον Γκουτζαμάνη, σοβαρό και αξιοπρεπή άνθρωπο, άλλος όμοιός του δεν πέρασε από το χωριό'. *Μι ντούσου λα σκουλιό πάνα λα κира-Όλγα σι φράτιμια πάνα λα κира-Μαργαρίτα* 'πήγα στο σχολείο ως την κυρα-Όλγα – ήταν νηπιαγωγός – ο αδερφός μου ως την κυρα-Μαργαρίτα, που συνήθως δίδασκε στην τετάρτη τάξη'. *Ιαράμου του πρότλου θρανίου, μι κισάι ντι φρίκᾱ σι τᾱλιᾱι σκουλιόουλου* 'ήμουν στο πρώτο θρανίο, κατουρήθηκα από φόβο και διέκοψα το σχολείο'.

Όλες σχεδόν οι λέξεις που έχουν σχέση με το σχολείο και την εκπαίδευση είναι ελληνικές: *δάσκαλου, δᾱσκᾱλίε, δᾱσκᾱλίκε, δᾱσκᾱλιπέσκου, δᾱσκᾱλιψίρε, δᾱσκᾱλιψίτου, δγιβᾱσέσκου, δγιβᾱσίτου, διδᾱξέσκου, διδᾱξίρε, διδᾱξίτου, διδᾱχίε, γρᾱψέσκου, γρᾱψίρε, γρᾱψίτου, σκουλουσέσκου, τάξε, γράματι, γραματικίε, κάρτε 'χάρτης, βιβλίο', κᾱᾱᾱ 'κόλα, χαρτί', πίνακου, χάρακου, κιμουλίε, πλάκᾱ, κουντίλιου, σφούγγου 'σφόνγγος', κᾱᾱᾱᾱρου, μουλίβου, πένᾱ, θρανίου κ.ά. Νι σι πᾱρού κᾱ μι αφλάι λα σκουλιό, λα βέκλιου σκουλιό, κούμουλου στιάμου σι λου άμου του μίντι* 'μου φάνηκε ότι βρέθηκα στο σχολείο, το παλιό σχολείο, όπως το ήξερα και το έχω στο μυαλό'.

[Σχολείο, σχολειό < ελνστ. σχολείον, λατ. schola.]

Σκούρτου (επίθ.) 'κοντός'. *Ιάστε σκούρτου σι νου πουάτι σι ατζούγκᾱ ανάλτου* 'είναι κοντός και δεν μπορεί να φτάσει ψηλά'. Κοντά (σκούρτι) μαλλιά, παντελόνια, άνθρωποι, χέρια, κοντή (σκούρτᾱ) γυναίκα, φούστα. *Σκούρτου μέσου* 'κοντός μήνας, ο Κουτσοφλέβαρος'. Σε βορειοελλαδικά ιδιώματα ο Φλεβάρης λέγεται *Σκούρτης*. ΠΑΡ. *μιτσούνλι άου σκούρτι τσοάρι* 'τα ψέματα έχουν κοντά ποδάρια'. Ο ένας το μακρύ του (λούγκου) και ο άλλος το κοντό του (σκούρτου). Όταν λέγονται φλυαρίες και υπάρχει πλήρης

ασυνεννοησία, σύγχυση. Πέρι λούντζι, μίντε σκούρτᾶ 'μαλλιά μακριά, μυαλά κοντά'. Σκουρτέτζου 'κονταίνω'. Φούτζι, κᾶ βα τι σκουρτέτζου ούνᾶ πάλμᾶ 'φύγε, γιατί θα σε κοντύνω μια πιθαμή, θα σου κάνω κακό'. ΣΥΝ. πίτσου 'η μύτη της κάλτσας, κοντός'. Πίτσου (παρατσούκλι). Μουάρα αλ Πίτσου 'ο μύλος του Κοντού'. Σκουρταμπάκου 'κοντούλης'. Βόμπιρου, ντράκου. Μεταφορ. κούρου ντι φάγκου 'το τελευταίο κομμάτι της κομμένης οξιάς, ο κώλος της οξιάς'. Όταν έκοβαν τις οξιές στο δάσος, τις χτυπούσαν με το τσεκούρι σε ορισμένο ύψος, όσο το επέτρεπε το ανάστημα του ξυλοκόπου. Από τις τσεκουριές του κοντού ξυλοκόπου έμενε ένα μικρό μέρος του κορμού κοντά στη ρίζα. Κοντό όσο το ανάστημά του. ΑΝΤ. λούγκου 'μακρύς, ψηλός', λουντζᾶσκου 'μακραίνω'. ΕΠ. Σκούρτης.

[Από το λατ. *curtus* 'κοντός'.]

Σκουφούνε (το) 'μάλλινη κάλτσα'. Κούτι πρέκλι ντι σκουφούνι αντράσι; 'πόσα ζευγάρια μάλλινες κάλτσες έκανες, έπλεξες;'. Ίου τι ντούτσι κου σκουφούνλι κᾶτζούτι κα χίτσι; 'πού πας με τις κάλτσες πεσμένες σαν σύκα;'. Τις άλλες κάλτσες τις λένε κᾶλτσι. Ήταν συνηθισμένο δώρο για γιορτές και ιδιαίτερα για αρραβώνες και γάμους. Έπλεκαν παλαιότερα πολλά ζευγάρια κάλτσες (σκουφούνι) για την προίκα και τις έδεναν κάθε δεκάδα με μια κόκκινη φουντίτσα. Συνήθως φθείρονταν συχνότερα στις άκρες των δαχτύλων και στις φτέρνες, οπότε έπλεκαν καινούριες μύτες (πίτσου) και φτέρνες (πᾶτούνι). Τα παιδιά, αεικίνητα και αχόρταγα για παιχνίδια, είχαν τις πιο μεγάλες φθορές και οι μανάδες δεν προλάβαιναν να πλέκουν και να μπαλώνουν για να μην ντροπιαστούν. Ήταν μεγάλη ντροπή τα παιδιά τους να κυκλοφορούν με τρύπιες κάλτσες. Ου λάι, ου λάι, νου τσου αρσίνε κου τζεάντιπλι ναφουᾶρᾶ; 'ω μαύρε μου, δεν ντρέπεσαι με τα δάχτυλα των ποδιών έξω'. Κου σκουφούνι αρούπτι 'με κάλτσες σκισμένες'.

Τα μάλλινα και πολύχρωμα καλτσάκια για τα μωρά, με φούντες και κορδελίτσες, ήταν αληθινές δημιουργίες. Δώρα χειροποίητα για γεννητούρια και βαφτίσια. Μεταφορ. βίνι κου σκουφούνια 'ήλθε με τη μάλλινη κάλτσα, με το πλεχτό της'. Η βίζιτά της ήταν αρμένικη.

Λέγεται για κάθε μακρόσυρτη επίσκεψη που κάνει τον επισκέπτη ενοχλητικό και ανεπιθύμητο. Στο σκουφούνι της η γιαγιά φύλαγε την κινητή της περιουσία, τις φτωχές της οικονομίες, εκεί και το ψηφοδέλτιο που της έδιναν οι δικοί της την παραμονή των εκλογών. *Είμαι έτοιμη, έλεγε, χίου αντρεάπια*. Σε άλλα βλαχόφωνα χωριά λένε *κάλτσιούνου* ή *πριπόδα*. Στο Λιβάδι *πουρπότζι* λένε τις μάλλινες πολύ χοντρές και άσχημες κάλτσες που δεν είναι για να τις βλέπει κανείς, *σούντου τ' νιβιντεάρε*. Πρόκειται για παλαιότερη λέξη της ΚΒ και προέρχεται από το ελλην. *περιπόδιον* 'κάλτσα'. Στη Δυτ. Μακεδονία και Θεσσαλία λένε *σκουφούνια* και *τσουράπια*.

[Από το ιταλ. *scoffone*, πρβ. το *σκούφος*, *σκούφια*, αρχ. *σκούφος*.]

Σκρέτου (επίθ.) 'ξεχωριστός, σπουδαίος, γεροδεμένος, παλικάρι'. *Γαμπρόουλου τσι λοβάσι ιάστε σκρέτου* 'ο γαμπρός που πήρες είναι παλικάρι'. *Φεάτα ιάστε μσάτᾱ σι σκρέτᾱ* 'το κορίτσι είναι όμορφο και λεβέντισσα'. ΣΥΝ. *λιβέντου*, *μπαμπατζιάνου*, *βιράγκου*, *τζόνε*, *πουτσαρά*. ΕΠ. *Σκρέτας* στη Θεσσαλία, Δυτ. Μακεδονία και Ήπειρο.

[Από το λατ. *secretus* 'ξεχωριστός, σπουδαίος' (*secerno* 'διακρίνω').]

Σκρόπου (ο) 'ανησυχία, αδημονία, τύψη συνείδησης'. Η λέξη διασώζεται μόνο στη φράση *σκρόπλου σι τι μάκᾱ* 'να σε φάνε, να σε βασανίσουν οι τύψεις της συνείδησης'. Την ίδια σημασία δίνει και ο ΝΙΚ. Σήμερα και οι γεροντότεροι ελάχιστα τη θυμούνται. Ξεχάστηκε, όπως και πολλές άλλες. ΣΥΝ. *μι μπάτι* ή *μι αγκουντεάστι σινίδισια* 'με τύπτει η συνείδηση'.

[Από το λατ. *scrupulus* 'μέριμνα, απορία, αδημονία', που έχει περάσει στις νεολατινικές γλώσσες. Ιταλ. *scrupulo* 'δισταγμός προερχόμενος από ανήσυχη συνείδηση', γαλλ. *scrupule* 'ανησυχία συνείδησης'. Στα αγγλ. *scruple*, *unscrupulous* 'αδιάντροπος'.]

Σκρουμέτζου (ρ) 'κάνω κάτι αποκαϊδι, καπνιά, κάρβουνο'. *Μι σκρουμάι ντι σεάτε*, *ντι νιπουτεάρια*, *ντι χιάβρα*, *ντι βάσανλι* 'στέγνωσα, έγινα αποκαϊδι από τη δίψα, την αρρώστια, τον πυρετό, τα βάσανα'. Ύστερα από το κάψιμο του Λιβαδίου από τους ναζί, οι άνθρωποι έλεγαν μονολογώντας: *νι άρσιμου*, *νι άρσιμου*, *νι σκουμάμου* 'καήκαμε, καήκαμε, γίναμε αποκαϊδια, καπνιά'. *Σκρούμου* 'αποκαϊδι, καπνιά'. *Σι*

άρσι χουάρα, σι αντρά σκρούμου 'κάηκε το χωριό, έγινε αποκαΐδια'.
 Αρμουζεάστι σκρούμου ντι λάνᾶ, ντι κάπρινᾶ 'μυρίζει καπνιά από
 μαλλί, από γιδόμαλλο'. Πίτα σι πάνια σι αντράρᾶ σκρούμου λα
 φούρνου 'η πίτα και το ψωμί έγιναν κάρβουνο, αποκαΐδια στον
 φούρνο'. Σι μπᾶγκάμου νέστι λα γκούρᾶ κᾶ σι αντρά σκούμου 'να
 βάλουμε, να ρίξουμε κάτι στο στόμα, γιατί έγινε καπνιά, στέγνωσε'.
 Μεταφορ. νι αντράσῖ ίνίμα σκρούμου 'μου έκανες την καρδιά
 αποκαΐδι, μου τη μαύρισες'. Νου λι ατζούντζι σκρούμου, τσι σκρούμου
 μαράτα! 'δεν της φτάνει η φωτιά που έκανε την καρδιά της αποκαΐδι,
 τι χαροκαμένη η κακομοίρα!'. Σκρουμάρε, σκρουμάτου. Ου λάι, τσι
 πᾶτσᾶ μαράτλου, σκρουμάτλου! 'αλίμονο, τι έπαθε ο καημένος, ο
 καψερός!'.
 [ΝΙΚ. και ΡΑΡ. θεωρούν άγνωστη την προέλευση της λέξης. Στην
 Ήπειρο υπάρχει η λέξη σκρούμος (Μπόγκας). Στα τσακόνικα
 σκούρμιο (Κατσάνης).]

Σόμνου (ο) 'ύπνος'. Νου αβεάμου μούνου σόμνου σι βιτζούι ούνου
 παλιουγίσου 'δεν είχα καλό ύπνο και είδα έναν εφιάλτη'. Νου πότου σι
 ντόρμου, νου άμου σόμνου 'δεν μπορώ να κοιμηθώ, δεν έχω ύπνο'. Μι
 λο, μι ακάτσᾶ σόμνουλου 'με πήρε, με έπιασε ο ύπνος'. Κᾶτζού του
 σόμνου σι νου σι μούτᾶ 'έπεσε στον ύπνο και δεν κουνιέται'. Ου άρε
 αρκάτᾶ του σόμνου σι νου φάτσι τσιβά 'το έχει ρίξει στον ύπνο και δεν
 κάνει τίποτε'. Γκρέου, λισόρου σόμνου 'βαρύς, ελαφρύς ύπνος'.
 Σόμνουλου ἰάστε μράρτε 'ο ύπνος είναι θάνατος'. Μεταφορ. νου μι
 ακάτσᾶ σόμνου 'ανησυχώ, αγωνιώ'. Μι ακάτσᾶρᾶ του σόμνου 'με
 έπιασαν στον ύπνο, με αιφνιδίασαν'. ἰάστε ντίπου σόμνου 'είναι
 εντελώς κοιμισμένος, άβουλος, νωθρός'. Άιντε, σράμνε, μούτι τι 'άντε,
 ύπνε, κοιμισμένε, κουνήσου'. Σόμνου (ύπνος). Φυτό με λεπτό μίσχο
 που στην κορυφή είχε σπόρους, όπως το σουσάμι. Κάτι σαν θυμάρι ή
 αγριολεβάντα. Το χρησιμοποιούσαν και σαν υπναγωγό. Μόρι, νου
 χιρμπέτσι νᾶθεᾶμᾶ σόμνου 'μορέ, δεν βράζετε λίγο ύπνο'. Τα
 κλωνάρια του διατηρούνταν πολύ καιρό. ΣΥΝ. ντουρνίρε.

[Από το λατ. somnus.]

Σότσου (ρ) 'φίλος, συνεταίρος'. ἰαράμου σότσι ντι κούντου φούμου
 φιτσόρι 'ήμασταν φίλοι, αφότου υπήρξαμε παιδιά'. Ούνᾶ παρέε τούτσι

ντεαντούνου 'μια παρέα όλοι μαζί'. Γερές και αξέχαστες παιδικές φίλιες που τις δημιουργούν και τις γονιμοποιούν τα κοινά όνειρα και οι κοινές προσδοκίες. Σουάτσά 'φίλη, φιλενάδα'. Έκφρ. τ' μίνε χίι μα μπούνα σουάτσα, τι αλέψου ντι τούτι 'για μένα είσαι η καλύτερή μου φίλη, σε διάλεξα από όλες'. Λα Ντούφι έστανου νι αβεάμου αντουνάτᾱ βέκλιλι σουάτσιλι 'στις ντούφες φέτος είχαμε μαζευτεί οι παλιές φίλες'. Λα Στᾱ-Μᾱρίε αβεά βινίτᾱ ντι του ξεάνι βέκλιλι σότσιλι σι σουάτσιλι 'της Παναγίας στο πανηγύρι είχαν έλθει από τα ξένα οι παλιοί φίλοι και φίλες'. Νι αντράμου σότσι κου ατσέλου 'αναλάβαμε και κάναμε μαζί μια δουλειά'. Γίναμε άτυποι συνεταίροι. Σουτσάτᾱ 'συντροφιά'. ΣΥΝ. φουρτάτου. Αρμάσιμου κου φᾱρᾱ φουρτάτσι. Φούγκου ούνου, ούνου 'μείναμε χωρίς φίλους, φεύγουν ένας, ένας' (βλ. φουρτάτου).

[Από το λατ. socius που πέρασε στις νεολατινικές γλώσσες. Ιταλ., ισπαν., πορτ. socio, ρουμ. sots.]

Σουάρε (ο) 'ήλιος'. Χουάρα ανοάστρα ιάστε τζούα τούτᾱ του σουάρε 'το χωριό μας είναι όλη τη μέρα στον ήλιο'. Είναι προσήλιο (σουρίνου). Το ανήλιο μέρος λέγεται ντίπου σουάρε ή ινσουρίνου. Φεάτα ατσιά νου ου βιτζού σουάρλε 'αυτό το κορίτσι δεν το είδε ο ήλιος'. Μεταφορ. όμλου ιάστε ντίπου σουάρε 'ο άνθρωπος είναι απολίτιστος, ακοινωνήτος, καθυστερημένος, οπισθοδρομικός'. Σι τι ντούτσι ντίπου σουάρε! 'να χαθείς!'. Φάτσα λι ιάστε κα σουάρε 'το πρόσωπό της είναι σαν τον ήλιο'. Λου αλᾱσᾱρᾱ του σουάρε σι λου ντεάντι ν κάπου 'τον άφησαν στον ήλιο και του την έδωσε στο κεφάλι'. Ακάρι βιτζού σουάρλε μα κουγία; 'ποιος είναι πιο έμπειρος, μάθημα θα μου κάνεις;'. Έκφρ. ασκάπιτᾱ σουάρλε; 'έδυσε ο ήλιος;'. Ντι του ντάτα αλ σουάρε αρμάσι τίνερα βέντουβᾱ 'από πολύ νωρίς έμεινε πολύ νέα χήρα, μοσχοχήρα (μουσκουβέντουβᾱ). Σι σκουλᾱ σουάρλε 'σηκώθηκε ο ήλιος', ισᾱ ή ντεάντι σουάρλε 'βγήκε ο ήλιος'. Σουντουσουάρᾱ 'κάτω από τη μασχάλη, υπομάσχαλα'. Κατά τον ΝΙΚ. από το σούντου + σουάρε 'υπό τον ήλιο, σε μέρος που δεν το βλέπει ο ήλιος'. Ντα σουντουσουάρᾱ 'δίνει κρυφά, βοηθάει τους συνανθρώπους, κάνει αληθινή φιλανθρωπία και όχι για το "θεαθήναι"'. Νσουρνέτζου (ρ) 'ηλιάζω', μι νσουρνέτζου 'ηλιάζομαι'. Σε μέρη της επαρχίας Ελασσόνας σουρούντουρου 'προσήλιο μέρος'.

[Από το λατ. sol, solis πέρασε σε όλες τις νεολατινικές γλώσσες.]

Σουγκάρου (επίθ. ουσιαστικοποιημένο) 'βυζαχτάρι, αρνί γάλακτος'. Το τελευταίο αρνί που γεννάει η προβατίνα' και μεταφορ. στερνοπαίδι. *Τ' Πάστι βα ταλιέμου ούνου σουγκάρου* 'το Πάσχα θα σφάζουμε ένα βυζαχτάρι'. *Κάρνια ντι σουγκάρου ιάστε μα νόστιμᾶ* 'το κρέας από το βυζαχτάρι είναι πιο νόστιμο'. Στη Θεσσαλία, Ήπειρο, Δυτ. Μακεδονία *σουγκάρι* 'στερνοπαίδι', υπάρχει και το ΕΠ. *Σουγκάρης* και *Σουγκαρίδης*. Στο Λιβάδι το στερνοπαίδι λέγεται και *πουσόρου*, μάλλον από το πίσω, το πίσω πίσω παιδί, το τελευταίο. *Άμου τσίντζι φισόρι σι ούνου πουσόρου* 'έχω πέντε παιδιά και ένα στερνοπαίδι'. *Σούγκου* 'βυζαίνω, ρουφώ'. *Σουγκᾶρίκου* (υποκορ.). *Φισόρλου αέστου ιάστε σουγκᾶρίκλου νι* 'αυτό το παιδί είναι το στερνοπαίδι μου'.

[ΝΙΚ. και ΡΑΡ. από το ΚΒ *σούγκου*, λατ. sugere, ισπ. succiare, ρουμ. sug.]

Σούγκου και **ασούγκου** (ρ) 'βυζαίνω, ρουφώ'. *Τσούπλου σουτζι λάπτε, ἄρε φουάμε* 'το μωρό βυζαίνει γάλα, πεινάει'. *Χίι αλίξουρου, σουψισι μάντζα τούτα* 'είσαι λαίμαργος, ρούφηξες, έφαγες όλο το φαγητό και δεν άφησες τίποτε για τους άλλους'. *Σι τζίτσι κᾶ βουρκόλατσλι σουγκου σάντζε* 'λέγεται ότι οι βρικόλακες ρουφούν αίμα'. Έκφρ. *τι σουψισι* 'ρουφήχτηκες, αδυνάτισες πολύ'. *Άου ασούπτᾶ ατσέλι!* 'έχουν ρουφήξει, έχουν φάει εκείνοι!'. Έφαγαν, έκλεψαν με αθέμιτα μέσα. *Λου ασούψιρᾶ ταρταμπίτσι, μπιντούκλι, πούριτσι* 'τον ρούφηξαν, τον έφαγαν, κοριοί, ψείρες, ψύλλοι'. *Σράρσιμου, σουψιμου σι πάλε βα σουρμπέμου* 'ρουφήξαμε, βυζάξαμε και θα ξαναρουφήξουμε'. Δεν θα χορτάσουμε ποτέ. Η αχορτασιά δεν έχει τελειωμό. *Άρε ανάγκε ατσέλου, σουτζι, ντι ντουάου μάμούνι* 'έχει ανάγκη αυτός για δουλειά, βυζαίνει από δυο μανάδες, τους γονείς και τα πεθερικά'. *Νίκα σουτζι, ιάστε γιτσᾶλου* 'ακόμη βυζαίνει, είναι μοσχαραάκι'. Είναι ακόμη ανώριμος. *Σουτζεᾶρε* 'βύζαγμα, ρούφηγμα'. *Σούπτου* 'ρουφηγμένος, αδυνατισμένος'. *Λου αφλάι μούλτου σουπτου, τσι πάτσᾶ;* 'τον βρήκα πολύ αδύνατο, τι έπαθε;'. ΣΥΝ. *σόρμπου* 'ρουφώ', *αλάπτέτζου* 'θηλάζω το μωρό'.

[Κατά τον ΝΙΚ. και τον ΡΑΡ. από το λατ. sugere.]

Σούδα (η) ‘μικρό ρέμα’. Τα παρακλάδια που πηγαίνουν προς το λάκκο (βάλε) και κρατούν λίγο νερό. *Νου πουτούρα̣ σι τρεάκα̣ σούδα, κα̣ αβε̣ά ντιπούσα̣ μούλτα̣ άπα̣* ‘δεν μπόρεσαν να περάσουν το ρέμα, γιατί είχε κατεβάσει πολύ νερό’. *Κούντου ντα πλουάε, σούδιλι ντιπούνου άπα̣* ‘όταν βρέχει, οι χαράδρες κατεβάζουν νερό’. *Αντισάρα̣ σούδα σι αράουλου σι ισάρα̣ ντι αλάντα̣ πάρτε* ‘πήδησαν τη χαράδρα και το ποτάμι και βγήκαν από την άλλη μεριά’. Είναι απόκρημνο μέρος, χαράδρα, που σκαρφαλώνουν μόνο τα γίδια. *Κάπριλι σι αλινάρα̣ λα σούδα̣* ‘τα γίδια ανέβηκαν στη σούδα’. Υπάρχουν εκεί βάτοι και πουρνάρια, τα πρόβατα όμως προτιμούν τις χούνες (χούνι). Όταν βρέχει, κατεβάζει αρκετό νερό. Δημιουργούνται και ρεύματα αέρος. *Γίνι βίντου κα ντι του σούδα̣* ‘έρχεται αέρας σαν από χαράδρα, σούδα’. Συνηθισμένη απειλή για τα μικρά παιδιά: *βα τι αρκάμου του σούδα̣* ‘θα σε ρίξουμε στη χαράδρα’. Η μεγάλη σούδα λέγεται *βάλε* ‘χαράδρα, λάκκος’. Σούδα λέγεται στη Δυτ. Μακεδονία, Ήπειρο. Όταν έχει σούδα σ’ αυτό το λαγκάδι γίνονται πολλές ζημιές (Μπόγκας). Το λιμάνι της Σούδας στην Κρήτη.

[Πιθανόν από το λατ. *suda* ‘χαντάκι, χαράκωμα’ (*sudes* ‘τάφρος’).

Νεοελλην. *σούδα* (ιδιωμ.) < μσν. *σούδα* ‘πέρασμα, μονοπάτι’.]

Σουλνάρε (η) ‘βρύση, πηγή άφθονου νερού’. *Κα ντι λα σουλνάρε* ‘σαν από πλούσια πηγή νερού’. Το *Σουλνάρε* ήταν και ονομαστή βρύση του Λιβαδίου, δίπλα στην εκκλησία του Αγίου Κωνσταντίνου και στο σπίτι του γιατρού Νίτση. Μπροστά της περνούσε ο δημόσιος δρόμος προς το Κιόσκι και την Ελασσόνα. Ήταν πετρόκτιστη και σκεπαστή με μεγάλη μπάρα για τα ζώα και πέτρινα πεζούλια για τους περαστικούς που ξεδιψούσαν και για όσους έπρεπε να περιμένουν για να πάρουν νερό. Ήταν λιγοστό τότε το νερό στο χωριό. Κατεδαφίστηκε, όπως όλες οι άλλες, αν και ήταν δημιουργήματα του λαϊκού μας πολιτισμού και η καθε μια είχε την ιστορία της και των ανθρώπων του χωριού. Όταν υδροδοτήθηκε το χωριό, κάποιοι ιθύνοντες τις θεώρησαν περιττές. Και σήμερα δείχνουν τον τόπο τους και τις θυμούνται. *Αουά ιαρά φάντάνα ντι λα Σουλνάρε* ‘εδώ βρισκόταν η βρύση Σουλνάρι’. *Νι τσεάμου λα Σουλνάρε τ’ άπα̣* ‘πηγαίναμε στο Σουλνάρι για νερό’. Στο μέρος αυτό παλαιότερα υπήρχε ένα καφενείο

– παράγκα, ένα μικρό γήπεδο και ένα αλσύλιο με λεύκες που το έλεγαν *Μιλιέτ Μπαζέ*. Είχε φυτευτεί μετά την επανάσταση των Νεότουρκων (1908) στο όνομα δήθεν της συναδέλφωσης των λαών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Καταστράφηκε μετά τον Πόλεμο και κτίστηκε ένα σπίτι. Αλλοιώθηκε όλο το τοπίο. Ο χώρος ήταν βακούφικος και ανήκε στον Άγιο Κωνσταντίνο. ΣΥΝ. *σόπουτρου* (παρατσούκλι *Σουπουτίκου*), *ίσβου*, *κιούγκε*, *φᾶντᾶνᾶ* (βλ. *φᾶντᾶνᾶ*).

[Από το *σωληνάρι*, υποκορ. του *σωλήν*, -ήνος. Στα ΚΒ *σουλίνᾶ* ‘σωλήνας’, *σουλνάρου* ‘σωληνάρι’. *Σουλνάρ* λένε τη βρύση και στη Σαμοθράκη. Στη Δυτ. Μακεδονία λένε *σιουλναρίζω*, *σιουλναρίζει* το αίμα ‘τρέχει το αίμα από χτύπημα, πληγή’.]

Σούρβᾶ (η) ‘είδος μούσμουλου, κίτρινου και στυφού’. Έβγαινε το φθινόπωρο και το διατηρούσαν μέσα στο άχυρο. Μαζί με το κυδώνι ήταν ένα από τα ελάχιστα φρούτα του χειμώνα στην ορεινή κοινότητα. Το χειμωνιάτικο μούσμουλο (*σούρβᾶ*) είναι γνωστό σε πολλά μέρη της Ελλάδας, στη Δυτ. Μακεδονία το δοκιμάζουν και σήμερα. Το είδος του δέντρου ή θάμνου λέγεται *σουρβιά* και ο καρπός *σούρβο*. Στο Λιβάδι σήμερα και οι γεροντότεροι ακόμη δεν γνωρίζουν ούτε το δέντρο ούτε τον καρπό. Η λέξη όμως έμεινε στα κάλαντα της παραμονής της Πρωτοχρονιάς: *σούρβα και σουρβάσο ... Έστανου βα αλᾶγκᾶμου σούρβα* ‘φέτος θα γυρίσουμε, θα τραγουδήσουμε κάλαντα της Πρωτοχρονιάς’. Στα κάλαντα αυτά ακουγόταν παλαιότερα και κάποιες παράξενες και ακαταλαβίστικες λέξεις: *πιτιρίτσα αγγίτσα, ρόδι ρόδι κάκα, την αμορφοσίνα, καλώς το ζιγραμένο*. Το τραγούδι κατέληγε με ένα στίχο στα ΚΒ: *γκίνε νι βιτζούσι αμπούνου* ‘καλώς μας είδες, καλή χρονιά’. Μάλλον πρόκειται για παρακούσματα και παραφθορές καλάντων από αγράμματους ή ολιγογράμματους ανθρώπους και κυρίως από παιδιά. Αρκετά παιδικά παιχνίδια αρχίζουν με ακαταλαβίστικες λέξεις όπως το *ένι μένι τουντουμένι ...* Κάποιες αγράμματες γριές που δεν καταλάβαιναν στην εκκλησία το “μεθ’ημών γενού” το άκουγαν *μη θυμώνεις, Γιαννούλη*. Το απέδιδαν, όπως το έπιανε το αυτί τους.

Τα κάλαντα της Πρωτοχρονιάς κάποια παιδιά τα τραγουδούσαν κρατώντας ένα καράβι (*βάρκα*) που το ετοιμάζαν μέρες πριν. Έντυναν

το σκελετό που κατασκεύαζαν με καλάμια ή τσίτες κολλώντας με αλευρόκολα πολύχρωμα χαρτιά. Στη βάση έβαζαν ένα κερί που με το αμυδρό του φως αναδείκνυε όλα τα χρώματα. Στην ορεινή κοινότητα το καταχείμενο ταξίδευε ένα καράβι με όλους τους συμβολισμούς του. Τα φτωχά νοικοκυριά πρόσφεραν στους καλαντάρηδες ξυλοκέρατα, ξηρούς καρπούς, άγλυκα κουλούρια και παλαιότερα σούρβα. Το τραγούδι που έλεγαν και λένε και σήμερα είναι το πανελλήνια γνωστό “Άγιος Βασίλης έρχεται, Γενάρης ξημερώνει ...”. Στην Ανατολ. Μακεδονία (Άγιος Αθανάσιος) λένε θα πάμε να σουρβίσουμε. Στη Δυτ. Μακεδονία (Σιάτιστα, Εράτυρα) τα κάλαντα της Πρωτοχρονιάς και η παραμονή της Πρωτοχρονιάς λέγονται Σούρβα. Σούρβα λέγονται και οι διάφοροι ξηροί καρποί και φρούτα που προσφέρονται στους καλαντάρηδες, όταν με τζουμάκες, αλλού με κλαδιά σουρβιάς, χτυπούν τις πόρτες. Φαίνεται ότι το έθιμο ήλθε από άλλα μέρη (Θράκη;). Το περιγράφει ο Γ. Βιζυηνός στο διήγημά του “Ποίος ο φονεύς του αδελφού μου”. Στο Λιβαδερό Κοζάνης σούρβα λέγονται τα μπισκότα που παρασκευάζονται από πετιμέζι, κάτι σαν κουραμπιέδες. ΕΠ. Σουρβαλής (Σαμοθράκη).

[Σούρβο < μσν. σούρβον < λατ. sorbum. Οι αρχαίοι Έλληνες το μούσμουλο το έλεγαν όον ή μέσπιλον. Στα ΚΒ μάτσεσου ‘μουσμουλιά’ και μάτσεάσά ‘μούσμουλο’.]

Σούρπου (ρ) ‘γκρεμίζω, καταστρέφω’. Βα σούρπᾶ κάσα τσιᾶ βεᾶκλιᾶ ‘θα γκρεμίσουν το παλιό το σπίτι’. Αβεᾶ σουρπάτᾶ ούνᾶ προᾶλᾶ ντι προύνι ‘είχε γκρεμίσει από τη δαμασκηνιά μια ποδιά δαμάσκηνα’. Φιτσόρλι μι σουρπᾶρᾶ ντι πρι κίνου ‘τα παιδιά με γκρέμισαν από το πέυκο’. Έκφρ. βα μι σούρπου σι βα γίνου μάνι μάνι, κουγία ‘θα γκρεμιστώ και θα έλθω πολύ γρήγορα. Λέγεται και βα μι φράγγκου ‘θα τσακιστώ και θα έλθω γρήγορα’. Σούρπᾶ τι ντι αουᾶ! ‘γκρεμίσου, ξεκουμπίσου από εδώ!’. Ίτσι αντρά ου σουρπά κου μᾶνλι αλούι ‘ό,τι έκανε το γκρέμισε με τα χέρια του’. Σουρπᾶτούρα ‘γκρέμισμα, πτώση’, σουρπάρε, σουρπάτου ‘γκρεμισμένος, κατεστραμμένος’. Κάσλι ν χουᾶρα ιαρά ᾶρσι σι σουρπάτι ντίπου Πόλεμλου ‘τα σπίτια στο χωριό μετά τον Πόλεμο ήταν καμένα και γκρεμισμένα’. Μεταφορ. Σι αλινᾶ μούλτου νσουᾶσου σι νταπόια λου σουρπᾶρᾶ μπάντε ‘ανέβηκε σε υψηλά

αξιώματα και έπειτα τον γκρέμισαν κάτω'. Στην Ήπειρο υπάρχει πηγή με το όνομα Σουρπάτα (ΡΑΡ.) ΣΥΝ. *αρίκου του γκρέμου* 'γκρεμίζω', *πίνγκου* 'σπρώχνω', *φράνγκου*.

[ΝΙΚ. και ΡΑΡ. ίσως από το λατ. *subgrīo, surgrīo, sub + ripes, -is* 'γκρεμός' ή *subgruare*.]

Σούρντου (επίθ.) 'κουφός, ελαφρόμυαλος, αφηρημένος, παλαβιάρης'. Αυτός που δεν ακούει τίποτε και κανέναν και κάνει του κεφαλιού του. Αντιδρά περίεργα. *Ίάστε μούλτου σούρντου σι φάτσι ίτσι λ' γίνι ν κάπου* 'είναι πολύ παλαβιάρης και κάνει ό,τι του έρχεται στο κεφάλι'. *Σιούρδους* λένε τους Κοζανίτες, εκεί έχουν και το ρήμα *σιουρντίζω* 'ζαλίζω'. ΣΥΝ. *λουλουίτου* 'ζαλισμένος, ελαφρόμυαλος'. *Λουάτου* 'αλλοπαρμένος', *τρουντουίτου* 'ταραγμένος στο μυαλό', *τουρμπάτου* 'τρελός', *σαρμπάτράρε λισράρα* 'ελαφριά γιορτή, ελαφρόμυαλος', *κούφου*. *Σουρντισέσκου, σουρντισίρε, σουρντισίτου. Κίρλα* 'ανυπάκουος, απειθάρχητος και αφημένος'. Παρατσούκλι *Σούρδης*.

[Από το λατ. *surdus* 'κουφός', πρβ. *σούρδου, μούρδου*.]

Σουσέσκου (ρ) 'τελειώνω, εξαντλώ, σταματώ'. *Μάνε σουσέσκου, ασκάπου κου άγκρουλου* 'αύριο σώνω, τελειώνω με τις δουλειές του χωραφιού'. *Σουσί υποθίσια* 'τελείωσε η υπόθεση'. *Εξαντλήθηκα (μι σουσί)*, δεν μπορώ άλλο. *Σουσίρε* 'τέλος, λήξη, σωμός', *σουσίτου* 'εξαντλημένος, τελειωμένος'. *Σουσίτι, ασκάπάτι λούκρι* 'τελειωμένες δουλειές'. ΣΥΝ. *μπιτισέσκου, σιάματσεσκου, στράκέσκου, ασκάπου, σκουλουσέσκου*. ΑΝΤ. *αρχινσέσκου* 'αρχίζω'.

[Από το σώνω (λαϊκότρ.), *έσωσα, σώθηκα* 'εξαντλήθηκα, έλιωσα'.

Σωμός 'τελειωμός'. "Έχουν σωμό τα βάσανα του κόσμου ή τα λόγια μας;".]

Σούσκιρου (ρ) 'αναστενάζω, αδυνατίζω, λιώνω'. *Τσι άου αγάπια φισόρλι, ντόρλου. Σι σουσκιράρα σαντόλι* 'έχουν την αγάπη τα παιδιά, τον έρωτά τους. *Αδυνάτισαν, έλιωσαν και οι δυο*'. *Ου μακά μαράζια, σι σουσκιρά ντίπου* 'την έφαγε το μαράζι, έλιωσε εντελώς'. *Μπάνα τούτα σι σούσκιρα* 'αναστενάζει σε όλη τη ζωή'. *Κούντου τρεάτσι τζόνε, φεάτιλι σι σούσκιρα* 'όταν περνάει παλικάρι, τα κορίτσια αναστενάζουν'. *Σουσκίρλου σι σι γινά (κατάρα)* 'να αναστενάξεις, να λιώσεις'. *Σουσκιράρε* 'αναστεναγμός', *σουσκιράτου*. ΣΥΝ. *ουχτέτζου*.

[Από το λατ. suspiro 'αναστενάζω, λιώνω, ποθώ', που πέρασε στις νεολατινικές γλώσσες. Ιταλ. suspirare, γαλλ. soupirer.]

Σούφλιτου (το) 'πνεύμα, πνοή, ψυχή'. *Νι ισά σούφλιτου σι τι ατζούνγκου* 'μου βγήκε η ψυχή να σε φτάσω'. Έκφρ. *νι κριπάσι, νι σκουάσισι σούφλιτου* 'μας έσκασες, μας έβγαλες την ψυχή'. *Νου άρε σούφλιτου* 'δεν έχει αναπνοή, πεθαίνει'. *Ούνου σούφλιτου άμου σι πριντάου* 'μια ψυχή έχω να παραδώσω'. *Σούφλιτου ντι όμου νου σι άφλά* 'δεν βρίσκεται ψυχή ανθρώπου'. *Βίνι κου ούνου σούφλιτου σι φουτζί* 'ήλθε με μια αναπνοή και έφυγε'. *Ντούσιρά, κιρίρά μούλι σούφλιτι* 'πάνε, χάθηκαν πολλές ψυχές'. ΣΥΝ. *ίνιμά*.

[Από το λατ. suflo 'φυσώ', suflitus.]

Σούφλου (ρ) 'φυσώ, αναπνέω'. *Σούφλου σι ακάτσου φόκλου* 'φυσώ για να ανάψω τη φωτιά'. *Σούφλά νίκα, νου μουρί* 'αναπνέει ακόμη, δεν πέθανε'. *Μάντζα άρντι μούλτου σι πρίντι σι σούφλι* 'το φαγητό καίει πολύ και πρέπει να φυσήξεις'. Έκφρ. *σούφλά βίντου* 'φυσάει αέρας', *σούφλου λάμπα* 'σβήνω τη λάμπα', *σούφλά γκρέου* 'αναπνέει βαριά, πάει για θάνατο'. *Τσι σούφλι ακσί;* 'γιατί ξεροφυσάς έτσι, γιατί θυμώνεις;'. *Σούφλου, ούμφλου* 'φυσώ, φουσκώνω'. *Σούλφά, νισούφλά, άρε μάρε μάράζε μαράτλου* 'φυσάει, ξεφυσάει έχει μεγάλο μαράζι ο δύσμοιρος'. *Φουτζίρά τούτι κα ντι έσκου λι σουφλάρά* 'έφυγαν όλα σαν να τα φύσηξαν'. Μεταφορ. *αέστου λι σούφλά* 'αυτός τα φυσάει, έχει πολλά χρήματα'. Οι παλιοί κρεοπώλες για να γδάρουν το σφαχτό είχαν την τεχνική τους. Φυσούσαν με το στόμα μέσα στο δέρμα και εκείνο φούσκωνε και αποκολλούνταν ευκολότερα. *Σουφλάρε* 'φύσημα', *σουφλάτου*. *Σούφλιτου* 'αναπνοή, ψυχή'. ΕΠ. *Ζούλφος, παρατσούκλι Σουφλάνας*.

[Από το λατ. suflo.]

Σουφρά (ο) 'το χαμηλό, στρογγυλό τραπέζι φαγητού, σοφράς'. *Μπάγκά σουφράουλου τα σι μάκάμου* 'βάλει τον σοφρά για να φάμε'. *Τούτά φουμεάλια σάντιά λα σουφρά σι τάτα τάλια κάρβεάλια ντι πάνε* 'όλη η οικογένεια καθόταν στον σοφρά και ο πατέρας έκοβε το καρβέλι, το πλαστάρι'. Η ώρα του φαγητού παλαιότερα ήταν ιδιαίτερη. Συναντιούνταν όλα τα μέλη της οικογένειας γύρω από τον σοφρά, συζητούσαν και τα προβλήματά τους. Τα παιδιά άκουγαν και

συμβουλές πρακτικής παιδαγωγικής. Έκφρ. αυτού σουφράουλου σι κάρπιτόρλου τα σι αντράμου πίτα 'φέρε τον σοφρά και το πλαστήρι για να κάνουμε την πίτα'. Μπαγκάρᾶ λιγκέρλι του μέσε αλ σουφρά σι κᾶτζούρᾶ πρι μάντζα 'έβαλαν τα χάλκινα, μεγάλα και βαθουλά πιάτα στη μέση του σοφρά και έπεσαν στο φαγητό. Νίκλου σι ασκούμισι σούντου σουφρά 'το μικρό κρύφτηκε κάτω από τον σοφρά'. Τσι βα ασκάπάμου ντι μακᾶρε, σι μουτάμου σουφράουλου κᾶ βα αβέμου νιπουτούτου 'μόλις θα τελειώσουμε το φαγητό, να σηκωθούμε από τον σοφρά, γιατί θα έχουμε άρρωστο'. Το έλεγαν οι γιαγιάδες για να μάθουν στις νέες την τάξη, την τακτική. Ε, νου βα νι αντρά σουφράουλου 'ε, δεν θα μας έκαναν τραπέζι'. Βίνισι ανάλτου πρι σουφρά, σᾶτζι σι μακᾶμου 'ήλθες πάνω στο τραπέζι, κάτσε να φάμε'. ΣΥΝ. μεᾶσᾶ (λατ. mensa) 'τραπέζι'. Σοφράς και στα νεοελληνικά. Σοφράς ονομάζεται και το εστιατόριο παραδοσιακών φαγητών του Συνεταιρισμού Γυναικών Λιβαδίου, που ιδρύθηκε τελευταία.

[Από το τουρκ. sofrā.]

Σουφρουσέσκου (ρ) 'συνοφρυώνομαι, κλέβω, σουφρώνω'. Τσι σουφρουσίσι φρίμχιλι; 'τι σούφρωσες τα φρύδια;'. Νου ᾶρε αλᾶσᾶτᾶ τσιβά, λι σουφρουσί τούτι 'δεν έχει αφήσει τίποτε, τα έκλεψε, τα σούφρωσε όλα'. Σουφρώνει, κάνει πτυχές, σούρες (σι σουφρουσεᾶστι) το παντελόني, η φούστα, το πουκάμισο. Σι σουφρουσί φᾶτσα 'το πρόσωπο γέμισε ρυτίδες'. Σουφρουσίρε 'πτύχωση, ρυτίδωση, κλεψιά', σουφρουσίτου 'σουφρωμένος, ρυτιδωμένος'.

[Από το σουφρώνω (σούφρα 'πτυχή, ρυτίδα'), στα ΚΒ σούρᾶ.]

Σπουλάιτε. Η γνωστή ευχή "εις πολλά έτη", να ζήσεις πολλά χρόνια, ο Θεός να σε έχει καλά. Σπουλάιτε τσι βίνιρᾶ κουσουρίνλι σι ατζουτᾶρᾶ 'να είναι καλά οι συγγενείς που ήλθαν και βοήθησαν'. Βίνισι, σπουλάιτε! 'ήλθες επιτέλους, να είσαι καλά που ήλθες!'. Προέρχεται από την εκκλησιαστική γλώσσα, από τη "φήμη" των επισκόπων και των βασιλιάδων. Λέγεται και ειρωνικά με τη σημασία του ευχαριστώ, μπράβο!, συγχαρητήρια!, πάλι καλά!. Κατέχει συχνά και θέση επιρρήματος: σπουλάιτε βίνι! 'επιτέλους ήλθε!'. ΣΥΝ. λούντζι ᾶνι 'μακρά έτη, μακροβιότητα', λουντζίνου 'μακρόβιος'. Σι μπᾶνέτζι μούλτσι ᾶνι 'να ζήσεις πολλά χρόνια'. Αμπούνου.

[Από το ελλην. σπουλλάτη (επίρρ.) ‘εύγε!, να ζήσεις!’.]

Σπρούνᾶ (η) ‘ανθρακιά, σωρός από αναμμένα κάρβουνα’. *Λεάμνιλι του ουτζάκε αντράρᾶ μπούνᾶ σπρούνᾶ* ‘τα ξύλα στο τζάκι έκαναν καλή ανθρακιά’. *Σι αντουνᾶ μούλτᾶ σπρούνᾶ, μι ακᾶτσᾶ πίρα σι μι γκουντουρί* ‘μαζεύτηκε πολλή ανθρακιά, με έπιασε η πυρά και παραζεστάθηκα’. Οι νοικοκυρές μάζευαν την ανθρακιά – σήμερα ελάχιστα τζάκια λειτουργούν στο χωριό, στέκουν εκεί στο δωμάτιο ανενεργά – και την έβαζαν στο μαγκάλι για να ζεστάνουν άλλα δωμάτια. Το καλό, *μπούνλου ουντᾶ*, στις γιορτές και όταν περίμεναν επισκέπτες και εκείνο για τους μουσαφίρηδες. Το τζάκι (*ουτζάκε*) ήταν η κεντρική θέρμανση ολόκληρου του σπιτιού, και στις παγερές νύχτες του χειμώνα. *Φρίψιμου κάρνια πρι σπρούνᾶ* ‘ψήσαμε το κρέας πάνω στην ανθρακιά’. Σωρό από αναμμένα κάρβουνα μετέφεραν στα δωμάτια του σπιτιού, όταν άναβαν φούρνο ή από τα καζάνια του πλυσταριού. Ζέσταιναν και φώτιζαν συντελώντας στη θαλπωρή της οικογενειακής εστίας. *Σπρουνάμε* ‘καρβουνιά’, *σπρουνάτου* ‘σκεπασμένος με καρβουνιά’, *σπρουνέτζου* ‘καλύπτω με αναμμένα κάρβουνα’. ΣΥΝ. *ζάρου*, μεταφορ. *βίνι κου ούνου ζάρου* ντι φουμεᾶλε ‘ήλθε με ένα σωρό παιδιά, με πολυμελή οικογένεια’. *Μ πόλε ράμιλι σούντου κα σπρούνᾶ, κα αρίνᾶ, κα φουρνίτσι* ‘στην πόλη οι άνθρωποι είναι σαν σωρός από κάρβουνα, σαν άμμος, σαν μυρμήγκια’. Στη Δυτ. Μακεδονία λένε *ζιάρα* τη χόβολη και μεταφορ. *μια ζιάρα φαμλιά*.

[Κατά τον ΝΙΚ. και τον ΡΑΡ. από το λατ. *gruna* ‘ανθρακιά’ και *spondium* ‘στάχτη’. Πρβ. το αρχ. και λόγ. *σποδός* ‘στάχτη, χόβολη’.]

Στάνε (η) ‘στάνη, μαντρί’. Περιφραγμένος και μισοστεγασμένος κυκλικός χώρος, όπου σταυλίζονται τα γιδοπρόβατα. *Κάθι σεᾶρᾶ κᾶπριλι σι όιλι σι τᾶρνᾶ λα στάνε τ’ μουρτζεᾶρε* ‘κάθε βράδυ τα γίδια και τα πρόβατα επιστρέφουν στη στάνη για άρμεγμα’. Διαλέγουν μέρος απάγκιο και προσήλιο και την κατασκευάζουν με επιτόπια υλικά. Συνηθέστερα λέγεται *ντᾶβᾶρε*. *Αέρι μι ντούσου λα ντᾶβᾶρε* ‘χθες πήγα στη στάνη’. *Αφούρλι κᾶλκᾶρᾶ στάνια σι λουᾶρᾶ κάσλου σι βᾶρᾶντόι νέλι* ‘οι κλέφτες πάτησαν τη στάνη και πήραν το τυρί και μερικά αρνιά’. Στη στάνη υπήρχε η στρούγκα και μια κατοικία. “Μπήκαν τα γίδια στο μαντρί, τα πρόβατα στη στάνη”. Οι

κτηνοτρόφοι του Λιβαδίου είχαν από πολύ παλιά μόνιμες εγκαταστάσεις, δεν ήταν νομάδες και γι' αυτό η κτηνοτροφική ζωή έχει τα δικά της χαρακτηριστικά. Στη Σαμαρίνα το μαντρί το λένε *κουτάρου*. Η κατασκευή της στάνης, του μαντριού δεν είναι απλό πράγμα. Έχει την αρχιτεκτονική της και απαιτεί γνώσεις. Λογαριάζουν τον αέρα, τα νερά, την υγρασία. *Στάνε ντι κίνι νου σι φάτσι* 'στάνη με πεύκα δεν γίνεται'. Σήμερα στις στάνες και τα βουστάσια έχουν νερό και ηλεκτρικό ρεύμα, ραδιόφωνα και τηλεοράσεις.

[*Στάνη* < ελνστ. βουσιάνη. Από το αρχ. *ίστημι* 'στήνω', νεολλ. *στανιάζω* και *στανίζω* τα πρόβατα 'τα βάζω στη στάνη'. Η ετυμολογία της λέξης απασχόλησε πολύ τους γλωσσολόγους και υπάρχει μεγάλη βιβλιογραφία.]

Στάνιψέσκου (ρ) 'σταματώ, κρατώ, στεριώνω'. *Μγκεάρια νου πουάτι σι στάνιψεάσκᾱ φισόρου, λου αρίκᾱ κρούντου* 'η γυναίκα δεν μπορεί να κρατήσει παιδί, το αποβάλλει'. Έκφρ. *στάνιψι ακλό ίου σι αφλά σι νου αντρά χᾱϊρε* 'σταμάτησε, έμεινε εκεί που βρέθηκε και δεν έκανε προκοπή'. *Νου στάνιψι ιουβά* 'δεν έμεινε, δεν στέριωσε πουθενά'. *Σι ανσουράρᾱ αλά νου στάνιψιρά* 'παντρεύτηκαν αλλά δεν στέριωσαν'. *Νου στάνιψι φουμεάλε, νου στάνιψι λα ούνου λόκου, λα ούνου αφιντικό* 'δεν στέριωσε οικογένεια, δεν στέριωσε σε έναν τόπο, σε ένα αφεντικό'.

[Είναι άγνωστη η προέλευση της λέξης. Ίσως από το *στάνη* (*ίστημι*). Στη Θεσσαλία και στη Δυτ. Μακεδονία λένε *δεν στάνεψε παιδί, οικογένεια ή δεν στάνεψε ο γάμος* 'δεν στέριωσε ο γάμος'.]

Στάου (ρ) 'στέκομαι'. *Τσι στάι μπρόστου κα μπουχάρου;* 'τί στέκεσαι μπροστά σαν καπνοδόχος, άπραγος, ξεκρέμαστος;'. Στάθηκε όρθιος (*σταϊτού μπρόστου*) στους κινδύνους και τα βάσανα της ζωής. Μεταφορ. *νου στάι γκίνε, νου στάι μπούνρου* 'δεν στέκεσαι καλά, δεν συμπεριφέρεσαι καλά, δεν δίνεις καλή εντύπωση'. *Στάου του ντουάου* 'αμφιταλαντεύομαι'. *Νου πουτού σι στα πρι τσᾱρλι* 'δεν μπόρεσε να σταθεί στα πόδια του, να ορθοποδήσει οικονομικά'. Συνήθως απαντά στο τρίτο πρόσωπο με τη σημασία του φαίνεται. *Τσι νι στα κᾱ νου χᾱι γκίνε;* 'πώς μου φαίνεται ότι δεν είσαι καλά;'. ΣΥΝ. *πᾱρικᾱ. Τσι νι σι πᾱρικᾱ κᾱ νου βέτζι γκίνε;* 'πώς μου φαίνεται ότι δεν βλέπεις καλά;'.]

Στᾶτῆᾶρε ‘στάση, στάσιμο’, στᾶσίδε ‘στασίδι’. Στᾶτούτου ‘σταματημένος, στάσιμος, καθυστερημένος’. Τσι νι στα κα στᾶτούτου, κα αρμάσου; ‘πώς μου φαίνεται σαν καθυστερημένος;’. Ἄπᾶ στᾶτούτα ‘νερό που λιμνάζει’. ΑΝΤ. κᾶντου.

[Από το λατ. sto, πρβ. το ελλην. ἵσταμαι (ἔστην, στῶ).]

Στᾶτίρε (η) ‘κανταρόξυλο για το ζύγισμα, ζυγαριά’. Ακάτσᾶ στᾶτίρια σῖ κᾶντᾶρια ντι ακλό σῖ ζιζίμου γκράνλου, φᾶρίνα, τσάπλου ‘πιάσε το κανταρόξυλο και τη ζυγαριά από εκεί για να ζυγίσουμε το στάρι, το αλεύρι, το τραγί’. Ήταν ένα λείο ξύλο ή μια φούρκα που το κρατούσαν από τα άκρα στον ώμο ή στα χέρια δυο άτομα και στο κέντρο του γάντζωναν το καντάρι (ζυγό) με ό,τι ήθελαν να ζυγίσουν. Το στατήρι ταυτίστηκε με τη ζυγαριά. Υπήρχε και η μικρή ζυγαριά (στᾶτιρίκᾶ ή κᾶντᾶρίκα) για το ζύγισμα μικρών ποσοτήτων (3-4 κιλών). Μεταφορ. κου φᾶρᾶ στᾶτίρε χᾶῖρε νου αντᾶρι ‘χωρίς μέτρο δεν κάνεις προκοπή’. Κα σῖ λεᾶου στᾶτίρια βα σῖ φράγκου ρᾶσιλι ‘αν πάρω το κανταρόξυλο θα σου σπάσω τα κόκαλα’ (απειλή). Στα χρόνια της τουρκοκρατίας στατήρης λεγόταν ο ζυγιστής του μπέη. Ήταν εγκατεστημένος στο τελωνείο του Λιβαδίου (Νταῖλι) ή κατέβαινε στα χωράφια, ζύγιζε τα γεωργικά προϊόντα και έπαιρνε τη δεκάτη. Συνήθως έκλεβε πολύ στο ζύγισμα από τους αγράμματους και φοβισμένους γεωργούς. Στη Δυτ. Μακεδονία το λένε κανταρόξυλο, στατήρι λένε όλο το σύστημα της ζυγαριάς. Εκεί υπάρχει και το ΕΠ. Στατήρης. Στην Ἡπειρο στατέρ’ ‘μικρός στατήρας’, καντᾶρ’ ‘μεγάλος στατήρας’. ΕΠ. Στατήρας. ΣΥΝ. κᾶντᾶρε (μσν. καντάρι, κατά τον Ανδριώτη από το ιταλ. cantaro ή το τουρκ. kantar.)

[Από το νεοελλην. στατήρας, στατέρι (ιδιωμ.), αρχ. στατήρ ‘ζυγός’ αλλά και ονομασία διαφόρων νομισμάτων, λατ. statera.]

Στεᾶου (η) ‘αστέρι’. Ισᾶρᾶ στεᾶλιλι ‘βγήκαν τα αστέρια’. Σῖ ουμπλού Ντουμνιτζᾶουλου ντι στεᾶλι ‘γέμισε ο ουρανός αστέρια’. Κούντου βα ῖᾶσᾶ στεᾶλιλι, βα μᾶκου ‘όταν θα βγουν τα αστέρια, θα φάω, θα σπάσω τη νηστεία’. Έκφρ. φῆᾶτα ασιᾶᾶ αβῆᾶ στεᾶου του φράμχι; ‘αυτό το κορίτσι είχε αστέρι στο μέτωπο και το ποθούσαν το ζήλευαν όλοι;’. Ἄρε στεᾶου μπούνᾶ ‘έχει καλό αστερισμό’. Σούντου στεᾶλι βιτζούῖ σούνου γίσου γίου ‘κάτω από τα αστέρια είδα ένα ζωντανό όνειρο’. Νῖ

σι πᾶρού κᾶ κᾶτζού ούνᾶ στεᾶου ‘μου φάνηκε ότι έπεσε ένα αστέρι’. Φιτσόρλου βρεᾶ σι σι ακάτσᾶ ντι στεᾶλι ‘το παιδί ήθελε να πιαστεί από τα αστέρια’. Μεταφορ. φεᾶτᾶ μσᾶτᾶ κα στεᾶου ‘όμορφο κορίτσι σαν αστέρι’. Όλι σούντου κα στεᾶλι ‘τα πρόβατα είναι σαν αστέρια, διαλεγμένα, καθαρά’. Αστροφιγγεᾶου ‘αστροφεγγιά’.

[Από το λατ. stella.]

Στέρπου (επίθ.), θηλ. στεᾶρπᾶ ‘στείρος, άγονος, άκαρπος’. Στεᾶρπᾶ ρυᾶε, κάπρᾶ ‘στέρφα προβατίνα, γίδα’. Οι κτηνοτρόφοι χώριζαν τα στείρα (στεᾶρπι) πρόβατα από τα γαλάρια. Στεᾶρπᾶ μγκεᾶρε ‘στείρα, στέρφα γυναίκα’ αλλά και στέρφα γη, άγονη, άκαρπη γη. Αλᾶσᾶ μγκεᾶρια λι κᾶ ἱαρά μαράτα στεᾶρπᾶ ‘άφησε τη γυναίκα του, γιατί ήταν στέρφα η κακομοίρα’. Στιρπουέσκου και στιρπέσκου ‘γίνομαι στείρος, άγονος’. Στιρπάρου ‘βοσκός των στείρων προβάτων’, στιρπάρου σκουάσι στεᾶρπιλι τ’ πᾶστεᾶρε ‘ο βοσκός δεν έβγαλε τα στείρα για βοσκή’. ΣΥΝ. μαρμᾶρᾶ ‘στείρα’, μαρμᾶρα λέγεται και σε νεοελλ. ιδιώματα.

[ΝΙΚ. από το αρχ. στέριφος > νεοελλ. στέρφος, στερφάδι. Ιταλ. sterpo, αλβ. sterpë, ρουμ. sterp. Ο ΡΑΡ. υποστηρίζει την ίδια ετυμολόγηση. Νεοελλ. στέρφα γιδοπρόβατα ‘στείρα’.]

Στίζμᾶ (το) ‘κτίσμα, τοίχος’. Κάσα αμεᾶ ἱάστε στίζμᾶ ντι κεᾶτρᾶ ‘το σπίτι μου είναι πέτρινο κτίσμα’. Στο χωριό σώζονται, δυστυχώς, λίγα μόνο παλιά κτίσματα (στίζμι). Μούλτου λούντζι σι βέκλι στίζμι ‘πολύ ψηλά και παλιά κτίσματα’. Βᾶψίρᾶ στίζμιλι ν χουᾶρᾶ ‘έβαψαν τοίχους και αυλόγυρους στο χωριό’. Μεταφορ. ἱάστε ντίπου στίζμᾶ ‘είναι εντελώς ντουβᾶρι, χοντροκέφαλος’. Στιζμουσέσκου ‘περιβάλλω με τοίχο, κτίζω τοίχο’. Ου σιζμουσίρᾶ κου κέτρι, κου λάσπε ‘το έκτισαν με πέτρες, με λάσπη’. Στιζμουσίρε ‘εντοιχισμός, κτίσιμο περίβολου, ντουβαριού’, σιζμουσίτου ‘εντοιχισμένος, περιτοιχισμένος’. ΣΥΝ. τίχου, αλλού λέγεται μούρου (λατ. murus).

[Από το λόγ. κτίσμα < ελνστ. κτίσμα ή από το τείχισμα με το προθετ. σ. Κατά τον ΡΑΡ. από το στήσιμο.]

Στίου (ρ) ‘ξέρω, κατέχω μια γνώση, έχω αντίληψη του πράγματος’. Ντι ἱου σι στίου κούμου σι φιάτσι; ‘πώς να ξέρω πώς έγινε;’. Όμου ατσέλου στί μούλι ‘ο άνθρωπος εκείνος ξέρει πολλά’. Λου στίου μα

άρε άνι σι γίνᾶ ν χουάρᾶ ‘τον αναγνωρίζω, τον ξέρω αλλά έχει πολλά χρόνια να έλθει στο χωριό’. Έκφρ. *δεν θέλω να ξέρω (νου βόι σι στίου) τίποτε γι’ αυτή την ιστορία. Δεν ξέρεις (νου στίι) να μοιράσεις σε δυο γαιδούρια άχυρο. Σι στιάι τσι πάτσᾶμου!* ‘να ήξερες τι πάθαμε!’. *Λι στιά σι λι τζίσι κα άπᾶ* ‘τα ήξερε και τα είπε σαν νερό’. *Λι στίου τούτι σι λι ατζόκου πρι τζεάντιλι* ‘τα ξέρω όλα και τα παίζω στα δάχτυλα’. *Κα σι ιαρά σι στιάμου πρι λα προάρτᾶ νου βα τριτσεᾶμου* ‘αν ήταν να ήξερα, από την πόρτα δεν θα περνούσα’. *Νου στίου τσιβά, νου βιτζούι σι νου αβτζίι* ‘δεν ξέρω τίποτε, δεν είδα και δεν άκουσα’. *Λου στίου ντι ατούμσεα τσι όμου ιάστε* ‘τον ξέρω από τότε τι άνθρωπος είναι’. *Λι σι ντι ναφουάρᾶ* ‘τα ξέρει από έξω, χωρίς να βλέπει, να διαβάζει’. *Στιάμου βλαχέστι ντι φισόρου, τόρα λι αντούσου αμίντε τούτι* ‘ήξερα βλάχικα από παιδί, τώρα τα θυμήθηκα όλα’. *Νου σι τσι τζίτσι σι τσι φάτσι* ‘δεν ξέρει τι λέει και τι κάνει’. Στο Λιβάδι λένε *στίου, ζμπουράσκου βλαχέστι* ‘ξέρω, μιλάω βλάχικα’, δεν λένε *αρμᾶνέστι* ‘ρωμανικά’. *Αρωμόνος ή Αρμάνος (α + Ρωμαίος)* είναι ο Ρωμαίος, ο ρωμιός. Ίσως επειδή από άγνοια το συνέδεαν με τη λέξη *Ρουμάνος* και τη γνωστή ρουμανική προπαγάνδα, στην οποία οι Λιβαδιώτες αντέδρασαν σθεναρά και με κάθε τρόπο. *Στιάρε* ‘γνώση, είδηση’, *στιούτου* ‘ειδικός, γνώστης, συνετός, σοφός’, *νιστιούτου* ‘αδαής’. ΣΥΝ. *κουνόσκου, αντουκέσκου, αγριζέσκου* ‘ξέρω, καταλαβαίνω’.

[Από το λατ. scio ‘γνωρίζω’.]

Στισέσκου και στασέσκου (ρ) ‘στήνω, τοποθετώ, διορίζω, στοιχίζω, μισθώνω’. *Μάστουρλου ου στασί κάσα* ‘ο μάστορας το έστησε, το αποτέλειωσε το σπίτι’. *Τάμνια νι μι στισεᾶ χουσμικιάρου τ’ σάσι μέσι* ‘ο πατέρας μου με έβαζε στη δούλεψη κάποιου για έξι μήνες και για διάφορες δουλειές’. Η αμοιβή ήταν εξήντα οκάδες βρίζα. *Μι στισί λα Καραζέξι* ‘μπήκα στη δούλεψη του τσέλιγκα Καραζέκη’. *Μι αβεᾶμου σι σισιτά τ’ σάσι μέσι, νι ντεάντιρα πάνια, ούνᾶ πρεᾶκλε ντι τσαρούχι σι ούνου νέλου τ’ Πάστι* ‘είχα μπει στη ρούγα για έξι μήνες, μου έδωσαν το ψωμί, ένα ζευγάρι τσαρούχια και ένα αρνί το Πάσχα’. *Στασίρε, στασίτου. Ιάστε στασίτου λα Καρανίκα* ‘είναι στη δούλεψη του Καρανίκα’. ΣΥΝ. *μι αρουγκέτζου* ‘μισθώνομαι, μπαίνω στη ρούγα’, *μι αντρέγκου* ‘τακτοποιούμαι σε δουλειά’. *Τρέι πικουράρι σι αντρεᾶπιρα*

λα ούνου τσέλνικου 'τρεις τσομπάνηδες τακτοποιήθηκαν σε έναν τσέλιγκα' (βλ. (α)ρούγκᾶ).

[Από το αρχ. ίστημι (έστησα) 'στήνω', νεοελλ. συστήνομαι, πρβ. το αρχ. στατίζω 'τοποθετώ'.]

Στουμπίκου (ο) 'μεγάλη καρφίτσα με κεφαλή'. Με αυτές οι γυναίκες στέριωναν το δαντελένιο κυκλικό κέντημα στο καϊρούκι, το παραδοσιακό γυναικείο καπέλο του Λιβαδίου (βλ. καϊρούκε). Ούνᾶ καϊρούκε βα μιράκι σῖ μούλι στουμπίτσι 'ένα καϊρούκι θέλει μεράκι και πολλές μεγάλες καρφίτσες με κεφαλή'. Οι γιαγιάδες απειλούσαν τα ζωηρά και άτακτα εγγόνια τους με το σπουμπίκου. Κα σῖ σκότου στουμπίκλου! 'αν θα βγάλω την καρφίτσα από το καϊρούκι, αλίμονό σου!'. ΣΥΝ. κᾶρφουβέλα 'καρφοβέλα'. Απαραίτητες για τις μοδίστρες και τις νοικοκυρές, χωρίς αυτές ρούχο δεν γίνεται.

[Υποκορ. του στούμπος 'γουδοχέρι για το γουδί και το ντουμπέκι', στουμπουσέσκου 'στουμπίζω', στουμπουσίτου. Μεταφορ. στούμπου 'παχύσαρκος, βαρύ, χοντρό παιδί'.]

Στούρου (ο) 'στύλος, κολόνα'. Λα Κιόσκι ῖαρά ούνου στούρου λούγκου 'στο Κιόσκι υπήρχε ένας ψηλός στύλος'. Πρόκειται για το στύλο στη μέση του τσιμεντένιου τερέν, όπου κρεμόταν τα βράδια το λουξ της Κοινότητας. Μεταφορ. ῖάστε στούρου, νου ντα νᾶπόῖ 'είναι στύλος δεν κάνει πίσω'. Άνθρωπος όρθιος, άκαμπτος, ψύχραιμος και αμετακίνητος στις πεποιθήσεις του. Μπᾶρμπᾶτλου ῖάστε στούρλου αλί κάσᾶ 'ο άντρας είναι ο στύλος του σπιτιού'. Στιλουέσκου 'στηρίζω, στυλώνω'. Κάρι στιλουί τσᾶρλι, νου φουτζιά κου τσιβά 'σαν στύλωσε τα πόδια, δεν έφευγε με τίποτε'.

[Από το ελλην. στύλος με τη μετατροπή του λ σε ρ. ΡΑΡ. από το λατ. stylus.]

Στουχινάτου (επίθ.). Συχνότερα χρησιμοποιείται στο θηλυκό γένος στουχινάτᾶ. Τσι αντρά σῖ τσι αντούσι πάλι στουχινάτα; 'τι έκανε και τι έφερε πάλι η καλή μου;'. Έχει πολλές σημασίες: άμοιρη, ατυχούλα, κακορίζικη, καλομοίρα, καλή μου, φτωχούλα μου, μυαλωμένη, στοχαστική, με καλούς τρόπους και γούστο, με στόμα γεμάτο αγάπη και τρυφερότητα. Εκείνη που τα σκέφτεται, τα στοχάζεται και τα λογαριάζει όλα. Είναι χαϊδευτικό. Λου αφλάρᾶ στουχιντάτλου λα

μούντε, βᾶτᾶμάτου ντι στράπιε 'τον βρήκαν τον κακόμοιρο στο δάσος, σκοτωμένο από αστραπή'. Έκφρ. φου μούλτου μσάτᾶ στουχινάτα, αβεᾶ τινιρεᾶτσᾶ 'υπήρξε πολύ όμορφη η καλή μου, είχε νιάτα'. Σι στουχινᾶ μαράτα, φουκουροᾶνια, σι σκουμαᾶ 'μαράθηκε, δυστύχησε η κακομοίρα, χαροκάηκε'. Το ρήμα στουχινέτζου δεν ακούγεται σήμερα παρά μόνο στον αόριστο στουχινᾶ 'ατύχησε, δυστύχησε, γέρασε'. Γέροι θυμούνται ότι οι μανάδες στα μοιρολόγια και σε ώρες πόνου για τα παιδιά που έχασαν έλεγαν στουχινάτᾶ, στουχινάτλου! 'ατυχούλα μου, φτωχούλα μου, ευαίσθητό μου πλάσμα!'. Την αγαπούσε πολύ ο δυστυχής, ο αφιλότιμος (στουχινάτλου). Στη Σαμαρίνα έχει τη σημασία της όμορφης κοπέλας. ΣΥΝ. αστεᾶσᾶ, καλόχτουτζου (καλή + τύχη). Καλόχτουτζᾶ μπάνα 'καλότυχε με τη ζωή που κάνεις'.

[ΝΙΚ. από το λατ. ex + τυχαίνω 'απόβλητος, δυστυχής, φτωχός'. Στην ΚΒ του Λιβαδίου έχει μόνο θετική σημασία, όπως συμβαίνει και με τις λέξεις αφιλότιμος (αφιλότιμου), άτιμος (άτιμου). Αφιλότιμου, άτιμου λου αντρά σι ατσέλου λούκρουλου 'ο αφιλότιμος, ο άτιμος το κατόρθωσε και αυτό'. Ίσως από το στοχάζομαι (στοχαστικός), στοχάζεται τι θα πει ο κόσμος, ευαίσθητος. Πιθανότερο από το αστουσέσκου ή αστουχισέσκου 'αστοχώ, δεν πετυχαίνω το στόχο', αστουχισί 'απέτυχα'. Νου αστουσιᾶστι ατσέλου 'δεν χάνει, δεν ξεχνάει, τα πετυχαίνει εκείνος'. Λέγεται κατ' ευφημισμό, όπως ο άνθρακας λέγεται καλό σπυρί. Στην Ήπειρο η ευλογία λέγεται καλότυχο. Σέρνιτι καλότυχ'. Ο ΡΑΡ. καταγράφει και τις λέξεις στουχινέτζου, στουχινάρε 'δυστυχία, βάσανα'. Ανι ντι στουχινᾶρι σι ντι φᾶρμάτσι 'χρόνια με δυστυχίες και φαρμάκια'. Παραθέτει την άποψη του ΝΙΚ., ο ίδιος όμως θεωρεί άγνωστη την προέλευση της λέξης.]

Στραᾶκέσκου (ρ) 'γεννώ πρόωρα (για ζώα), αποβάλλω (για γυναίκα), εξαντλούμαι, τελειώνω. Στραᾶκί φᾶντᾶνα, αρᾶουλου 'στέρεψε η βρύση, το ποτάμι'. Μι στραᾶκί ντι ᾶπᾶ 'κοράκιασα από νερό, διψώ'. Στραᾶκίρε 'πρόωρος τοκετός, εξάντληση, στραᾶκίτου 'εξαντλημένος'. Νου ᾶμου πᾶράτζι, χίου στραᾶκίτου 'δεν έχω χρήματα, είμαι στεγνός, στραᾶγγισα. Στραᾶκιτούρᾶ, μεταφ. σημαίνει την ισχνή, τη στρυφνή και ανάποδη γυναίκα. Στραᾶκᾶτούρι λέγονται οι προβατίνες που απέβαλαν και δεν

έχουν πολύ γάλα, γιατί δεν είχαν ωριμάσει οι μαστοί τους. Τους έβαζαν ξένο αρνί και μπορούσαν να γίνουν και αυτές γαλάρες.

[ΝΙΚ. από το λατ. *extorqueo* 'στρεβλώνω, βασανίζω, πρβ. τα νεοελλ. στέρευσε, έστυψε (η βρύση, η πηγή, το γάλα).]

Στράμπου (ρ) 'στραβώνω, διαστρέφω'. *Στράμπάι πέντουρα* 'στράβωσα το καρφί'. *Στράμπά γκούρα, φάτσα* 'στράβωσε το στόμα, το πρόσωπο'. *Στράμπά γκούρα σι φουτζί* 'στράβωσε το στόμα και έφυγε'. Της κακοφάνηκε με ό,τι της είπαν ή είδε. *Λι βίνι ζόρε. Μι στράμπά φέξια κου ινταρέουλου* 'με στράβωσε το φως με τη λαμπίτσα'. Μεταφορ. *στράμπά φισόρλου* 'στράβωσε το παιδί, άλλαξε συνήθειες, συμπεριφορές, έφυγε από τον ίσιο δρόμο'. *Στράμπάρᾶ λούκριλι* 'στράβωσαν τα πράγματα, πήραν κακή τροπή οι υποθέσεις, οι καταστάσεις, οι δουλειές'. Διαψεύστηκαν οι ελπίδες. *Στράμπου* 'στραβός, διεστραμμένος'. *Στράμπου φισόρου, πάρου* 'στραβόξυλο, ανάποδο παιδί, παλούκι'. *Ου μπᾶγκᾶ στράμπᾶ* 'το έβαλε στραβά το καπέλο'. Αδιαφορεί, δεν νοιάζεται για τίποτε. *Στράμπάτατε* 'στραβοξυλιά, διαστροφή'. Το ρήμα έχει ανάλογες σημασίες με το νεοελλην. *στραβώνω*. ΑΝΤ. *ισχιέτζου* 'ισιάζω'.

[Από το λατ. *strabo, -onis* 'στραβός, γκαβός'. Πιθανόν απευθείας από το *στραβός* < αρχ. *στραβός* 'λοξός'.]

Στράνιου (η) 'ρούχο, φορεσιά'. Στον πληθ. *στράνι* 'ρούχα' και 'τα έμμηνα, ο κύκλος της γυναίκας'. *Λα νούμπτᾶ βα μπάγκου μπούνλι στράνιλι* 'στο γάμο θα φορέσω τα καλά μου τα ρούχα'. *Ανγκρουσᾶ σι νου λου ανγκάπᾶ στράνιλι* 'χόντρυνε και δεν του χωράνε τα ρούχα'. *Σι αντουνᾶρᾶ ούνᾶ ντούνᾶ, ούνου λιζάκιου ντι στράνι τ' λάρε* 'μαζεύτηκαν ένας σωρός ρούχα για πλύσιμο'. *Στράνι γκιργκινάτι, λιμπισίτι, αμπουτσιτί, βέκλι, τράπτι* 'ρούχα πεντακάθαρα, λαμπερά, βρώμικα, λερωμένα, παλιά, πολυφορεμένα'. Έκφρ. *φεᾶτα ᾶρε στράνιλι* 'το κορίτσι έχει τον κύκλο της'. Ειρωνικά λέγεται και για όποιον θυμώνει, δυσφορεί, έχει παραξενιές. *Σι μάκᾶ κου στράνιλι* 'τρώγεται με τα ρούχα'. Δυσανασχετεί, γκρινιάζει χωρίς λόγο. *Ακάρι χᾶρνιάσι στράνιλι, ᾶρε ντίσλι* 'όποιος φυλάει τα ρούχα του έχει τα μισά'. *Στράνιλι νου φάκου όμλου* 'τα ρούχα δεν κάνουν τον άνθρωπο'.

Μεταφορ. *μι αντράσι σι έσου ντι του στράνιλι* 'με έκανες να βγω από τα ρούχα μου, με θύμωσες, με εξόργισες'.

Παλαιότερα οι άνθρωποι τα φορούσαν μια ζωή. Έπαιρναν τον ράφτη στο σπίτι και εκεί στην κόχη έραβε τρεις τέσσερις μέρες. Οι ραφτάδες διαμαρτύρονταν, γιατί είχαν αναδουλειές. Έραβαν το κοστούμι στο γάμο και όταν παντρεύονταν τα παιδιά τους, τότε μόνο πήγαιναν ξανά στον ράφτη για να τους αλλάξει γιακά. Έβαζαν τότε μαύρους βελουδένιους γιακάδες. Στο Λιβάδι από παλιά υπήρχαν οι ειδικοί ραφτάδες για τα χοντρά μάλλινα ρούχα, υπήρχαν όμως και αρκετοί μερακλήδες φραγκοραφτάδες. *Κούντου βα μι ανσόρου, βα μι ντούκου λα μα μπούνλου φραγκουράφτου σι κόσου στράνιλι* 'όταν θα παντρευτώ, θα πάω στον καλύτερο φραγκοράφτη να ράψω τα ρούχα'.

Η φορεσιά του κτηνοτρόφου χρειαζόταν συνολικά πενήντα οκάδες άπλυτο μαλλί (*λάνά νιλάτᾶ*) και αποτελούνταν από: α) χοντρές μάλλινες κάλτσες (*σκουφούνι*), β) περισκελίδες, τουσλούκια άσπρα, μάλλινα και σφιχτά (*τσᾶριτσι*) που άρχιζαν από τον αστράγαλο και έφταναν επάνω στους μηρούς, γ) σᾶβρακο άσπρο μάλλινο, πλεχτό (*πᾶτούρε*), δ) μάλλινη πλεχτή φανέλα (*κατασάρκᾶ*), ε) άσπρη φουστανέλα, στ) μάλλινο γιλέκο από τσιπούνι και το "φελίκι" για το ρολόι, ζ) ένα δεύτερο γιλέκο (*τζᾶμᾶντάνου*) με κεντήματα και σαράντα φύλλα (*κλίνι*) η) πουκάμισο (*κᾶμεᾶσᾶ*) άσπρο φαρδυμάνικο που έκλεινε στο λαιμό με ένα μαύρο κουμπί, θ) μαλλιώτο μάλλινο και βαρύ, παλαιότερα φορούσαν και ένα *κουντούσου* με ψευτομάνικα που το έλεγαν *γκᾶμιτζέλᾶ*. Το επίσημο το έλεγαν *πισλί* και ήταν κεντημένο καλλιτεχνικά, ι) ζωνάρι (*μπράνου*) πλεχτό μπλε χρώματος, ια) βαριά δερμάτινα τσαρούχια με χοντρές πρόκες και τη χαρακτηριστική μάλλινη φούντα και ιβ) σκούφο μάλλινο (*κᾶτσούλᾶ*). Οι κτηνοτρόφοι φορούσαν ίδια στολή χειμᾶνα καλοκαίρι και ποτέ δεν ίδρωναν. Ο ιδρώτας του σώματος απορροφούνταν απο τη φανέλα και το σᾶβρακο. Έπλεναν μόνο το κεφάλι και τα πόδια. Η φορεσιά των κираτζίδων ήταν διαφορετική, όπως και των μικροαστών και των αστών. Των γυναικών οι φορεσιές ήταν πιο σύνθετες, πλούσιες και πλουμιστές, ανάλογες με την κοινωνική τάξη. *Στράνούσου* υποκορ. 'ρουχαλάκι'.

Τσούπα ιαρά μβισκούτᾶ κου στράνούσλι ντι ματάσε ‘το μωρό κοριτσάκι ήταν ντυμένο με τα ρουχαλάκια από μετάξι’.

[ΝΙΚ. από το λατ. stragulum, -i ‘στρώμα, ρούχο’.]

Στρεᾶχᾶ και **αστρεᾶχᾶ** (η) ‘η άκρη της στέγης’. Το σημείο της πλακόστρωτης στέγης, από όπου έμπαινε το νερό της βροχής, όταν χαλάρωναν οι αρμοί. *Στρέχα* (ιδιωμ.): *βα ακάτσου στρεᾶχιλι* ‘θα πιάσω τις στρέχες, θα κλείσω τα κενά σημεία, τα ανοίγματα’. Ήταν φροντίδα του καλού νοικοκύρη ήδη από το καλοκαίρι, πριν ξεσπάσουν οι πρόωροι χειμώνες, να εξασφαλίσει το μάστορα. *Κούρᾶ στρεᾶχα, πρίντι σι λεᾶου μάστουρου* ‘στάζει η στρέχα, πρέπει να πάρω μάστορα’. *Σι ασπάρσι σι κικά στρεᾶχα* ‘χάλασε και στάζει η στρέχα’. *Στρεᾶχᾶ* είναι και το γείσο της στέγης που βγαίνει έξω από την τοιχοποιΐα του σπιτιού. Λειτουργεί και σαν υδροροή. *Κούντου ακᾶτσά πλουᾶε, νι αντουνάμου σούντου στρεᾶχᾶ* ‘όταν έπιανε βροχή, μαζευόμασταν κάτω από τη στέγη’. Από τις στρέχες κρέμονταν και τα μεγάλα κρύσταλα του πάγου. Σε άλλα μέρη λέγεται *οστρέχα* ή *αστρέχα*. Στα Γιάννινα *ουστρέχα*.

[Κατά το Ι.Λ. προέρχεται από το *όστρακον* ‘κεραμίδα’. ΝΙΚ. από το *στέγω* ‘καλύπτω, σκεπάζω’ ή από το *τρέχω*. Το αλβ. *strehë* και το σλαβ. *streha* είναι επίδραση από τα ελληνικά.]

Στρέβλᾶ (η) ‘στρέβλη’. Όργανο που εξαρθρώνει, στρεβλώνει συσφίγγοντας, μέγγενη, πιεστήριο. *Μπᾶγκάσι μπιρμπέκλου του στρέβλᾶ, του φάλαγγου*; ‘έβαλες το κριάρι στη στρέβλη, στη φάλαγγα για να το ευνουχίσεις;’ (βλ. *φάλαγγου*). Μεταφορ. *μπᾶγκᾶρᾶ λούμια του στρέβλᾶ, του μέγγενε* ‘έβαλαν τον κόσμο στη στρέβλη, στη μέγγενη’. Τον στρίμωξαν και τον οδήγησαν σε αδιέξοδα. Για κάποιους άντρες γυναικάδες, λένε *πρίντι σι λου μπᾶκᾶ του στρέβλᾶ, του μέγγενε* ‘πρέπει να του βάλουν τα γεννητικά όργανα στη στρέβλη, στη μέγγενη’. ΣΥΝ. *μέγγενε, φάλαγγου*.

[Λόγ. *στρέβλη* < αρχ. *στρέβλη* (στρεβλώνω, στρεβλός).]

Στρίγκου (ρ) ‘φωνάζω’. *Στρίγκου μούλτου, κᾶ νου μι άβντι βᾶρᾶ* ‘φωνάζω πολύ, γιατί δεν με ακούει κανένας’. *Τσι στρίτζι ακσίτσε, κούφου χίου*; ‘τι φωνάζεις έτσι, κουφός είμαι;’. Έκφρ. *κούμου τι στρίγκᾶ*; ‘πώς σε φωνάζουν, σε ονομάζουν;’. *Στριγκᾶ Τούλι σι*

Κουλούσι σι νι βιντέμου άστάτζǎ ‘φώναξα τον Τούλη και τον Κουλούση να ιδωθούμε σήμερα’. Στριγκǎ λι σι σι τζάρνǎ κουγία ‘φώναξέ την να γυρίσει γρήγορα’. Στριγκǎ λι σι γίνǎ αουά τ’ ούνου λούκρου ‘φώναξέ τον να έλθει εδώ για μια δουλειά’. Στριγκǎ μούλτου, αρούψι γκούσα λι ‘φωνάζει πολύ, έσχισε το λαιμό της’. Στριγκάρε ‘φωνή’. Ντι στριγκάρλι νι σκουάσι ουρέκλιλι ‘μας πήρε τα αφτιά με τις φωνές’. Στριγκάτου. ΣΥΝ. αούρλου (βλ. αούρλου), χουέσκου. Ασγκέρου ‘βελάζω (πρόβατα)’, αλάτρου ‘γαυγίζω’. Ακλό ίου μάκǎ κǎνλι, ακλό αλάτρǎ ‘εκεί που τρώνε τα σκυλιά, εκεί γαυγίζουν’, μεταφορικά λέγεται και για τους ανθρώπους. Αλǎτράρε ‘γαύγισμα’, αλǎτράτου. Σγκιλέσκου ‘κραυγάζω από πόνο, από βαρύ πένθος’. Μπǎγκǎ ούνου σγκίκου ‘έβγαλε μια κραυγή’.

[ΝΙΚ. ίσως από το λατ. strigo. Κατά τον ΡΑΡ. είναι άγνωστη η προέλευση της λέξης.]

Στρίνγκου (ρ) ‘σφίγγω, στενεύω’. *Μι στρίνγκου πουδίματλι* ‘με σφίγγουν τα παπούτσια’. *Μι στρέσου μούλτου σι τι ατζούνγκου*, *σι ασκάπου λούκρουλου* ‘σφίχτηκα πολύ να σε φτάσω, να τελειώσω τη δουλειά’. *Μι στρεάσι κǎλντούρα*, *αρκουάρια* ‘με έσφιξε η ζέστη, το κρύο’. *Λου στρεάσι μπράτσǎ* ‘τον έσφιξε στην αγκαλιά’. Μεταφορ. *σι στρεάσǎρǎ λούκριλι* ‘έσφιξαν, δυσκόλεψαν οι καταστάσεις’. *Πρίντι πάλι σι στριντζέμου μπάνλου* ‘πρέπει πάλι να σφίξουμε το ζωνάρι’. *Σι στρίντζι ίνιμα σι τι ντούτσι* ‘να σφίξεις την καρδιά σου και να πας’. Όταν στο Λιβάδι άρχισαν να φορούν φράγκικα ρούχα, έλεγαν: *ιντράμου του στρίμπτιλι* ‘μπήκαμε στα στενά, ύστερα από τις φουστανέλες και τα σαλβάρια’. Η ενδυματολογική αυτή αλλαγή σήμαινε και άλλες αλλαγές στις συνήθειές τους και στη νοοτροπία. *Μι στρίνγκου* ‘σφίγγομαι’. Έκφρ. *λι άρε στρεάσι* ‘είναι σφιγμένος, αγχώδης, έχει στρες’. *Στριντζεάρε* ‘σφίξιμο’. *Φιτσόρλου βα στριντζεάρε* ‘το παιδί θέλει σφίξιμο, έλεγχο αυστηρό’. *Στρέσου* ‘σφιγμένος στους τρόπους αλλά και τσιγκούνης, σφιχτός’. *Στρέσλου νου σι σι ντα*, *σι σι λεά* ‘ο τσιγκούνης δεν ξέρει να δίνει, ξέρει να παίρνει’. *Στρίμτου* ‘στενός’, *στριμτούρǎ* ‘στενότητα’. *Στρίμτǎ κάλε*, *λόκου κου μάρι* ‘στενός δρόμος, τόπος με μεγάλα στενά’. ΣΥΝ. *στριμτούρι* ‘στενός δρόμος, τόπος με μεγάλα στενά’. ΣΥΝ.

στριμπιέτζου, στινούρᾶ 'στενός, νέστι στινούρι 'κάτι στενά'. ΑΝΤ. λᾶργκέτζου.

[Από το λατ. stringo 'σφίγγω'.]

Στριξέσκου (ρ) 'συναινώ, συμφωνώ, παραδέχομαι'. Στριζί κου συμφουνία ασιᾶ 'συναίνεσε με αυτή τη συμφωνία'. Νου στριξεᾶστικου τσιβά 'δεν συμφωνεί με τίποτε, είναι ασυνεννόητος, ανάποδος'. Αρμάσι λούκρουλου νᾶπόι κᾶ νου στριζίρᾶ 'έμεινε η δουλειά πίσώ, γιατί δεν συμφώνησαν'. Στριζίρε 'παραδοχή, συναίνεση', πρβ. στρέξιμο, στριζίτου. Δεν έστερξε (νου στριζί) να μου κάνει τη χάρη. ΣΥΝ. συμφουνισέσκου, σιμφουνιέ.

[Από το στέργω 'συγκατατίθεμαι, παραδέχομαι, ανέχομαι'. Το αρχ. στέργω 'δείχνω αγάπη', νεοελλην. (ιδιωμ.) στρέγω.]

Στρόπου (ο) 'κοντάρι', πληθ. στρόκι. Οι χοντρές σανίδες που καρφώνονται στα δοκάρια, στις γρενδιές της ξύλινης στέγης. Πάνω τους τοποθετούνται οι πλάκες από σχιστόλιθο. Και τα πατώματα των σπιτιών, όταν δεν το επέτρεπαν τα οικονομικά, τα κατασκεύαζαν μόνοι τους οι άνθρωποι κόβοντας τους κορμούς των δέντρων σε χοντρά κοντάρια. Νίκα ἰάστε κου στρόκι 'ακόμη το σπίτι είναι με τα ακατέργαστα χοντροσανίδα', έλεγαν για τα φτωχά σπίτια. Κα σι λεᾶου στρόπλου, βα σι τζίκου 'αν θα πάρω τη χοντροσανίδα, θα σου πω, θα σου δείξω'. ΣΥΝ. σχίζᾶ, σκᾶντουρᾶ.

[ΝΙΚ. και ΡΑΡ. από το λατ. stropus 'κεφαλόδεσμος'. Μάλλον από το στρόφιον 'κεφαλόδεσμος' ή από το τροπίς, -ιδος (τρέπω) 'το κατώτερο μέρος του σκελετού των πλοίων'. Στη Δυτ. Μακεδονία τη βάση του σκελετού της σκεπής τη λένε μάχια.]

Στρούνγκᾶ (η) 'μέρος όπου αρμέγουν τα γιδοπρόβατα και κάνουν το τυρί'. Βα μπάγκου ὀλι λα στρούνγκᾶ τ' μουρτζεᾶρε 'θα βάλω τα πρόβατα στη στρούγκα για άρμεγμα'. Πικουράρλι κρέσκου σι μπᾶνεᾶτζᾶ λα στρούνγκᾶ 'οι τσομπάνηδες μεγαλώνουν και ζουν στη στρούγκα'. Νου αντᾶρι στρούνγκᾶ κου ασιέλι 'δεν κάνεις στρούγκα, δεν μπορείς να συνεργαστείς με αυτούς'. Εκεί γινόταν όλη η επεξεργασία του γάλακτος, όταν δεν το πήγαιναν στα τυροκομεία. Μεταφορ. Τι μπᾶγκᾶρᾶ του στρούνγκᾶ 'σε έβαλαν στη στρούγκα, σε πάντρεψαν, σε μάντρωσαν και θα σε αρμέξουν'. Έχασες την

προσωπική σου ελευθερία. *Αβεά νου αβεά νι μπᾶγκάρᾶ τούτσι λα στρούγκᾶ* 'είχαν δεν είχαν μας έβαλαν όλους στη στρούγκα'. Μας δέσμευσαν με κανόνες, υποχρεώσεις, χρέη. Όποιος φεύγει, χάνεται (*ακάρῖ φούτζι ντι του στρούγκᾶ, σῖ κεάρντι*). ΤΟΠ. *Λα Στρούνγκα αλ Χατζιγιόργι, Λα Στρούνγκα αλ Χατζικόστα.*

[ΝΙΚ. από το λατ. *strunga*. Έγιναν πολλές προσπάθειες ετυμολόγησης της λέξης. Τη σχετίζουν με το τοπωνύμιο *Στρογγές* του Προκοπίου ή με το αρχ. *στρογγυλός* λόγω του σχήματος (Λαζάρου, 1976, 286 – 287]. Ο ΡΑΡ. τη θεωρεί ελληνική. Νεότερα λεξικά τη θεωρούν ΚΒ που πέρασε στα ελληνικά.]

Στρόφου (ο) 'κολικός των εντέρων, ειλεός'. *Μῖ ακατσᾶ στρόφου, μόρου* 'με έπιασε κολικός, πεθαίνω'. Σήμερα χρησιμοποιούν τη λέξη *κόλικας* για τους κολικούς και για κάθε ξαφνική αρρώστια που εμφανίζεται στον υγιή άνθρωπο. *Στρόφου* λένε και τον ανεμοστρόβιλο: *νῖ ακᾶτσᾶ ούνου στρόφου σῖ νου βιντεάμου τσιβά* 'μας έπιασε ένας ανεμοστρόβιλος και δεν βλέπαμε τίποτα'. Ακούγεται και η κατάρα *στρόφλου σῖ τῖ ακάτσᾶ* 'να σε πιάσει ο στρόφος'. Υπήρχαν και οι λέξεις *στρουφισέσκου* (ρ) 'υποφέρω από κολικόπονους' και *στρουφισίτου*, που δεν ακούγονται σήμερα. *Κόλικα* λένε και τη σκωλικοειδίτιδα. *Μονουστρόφου* 'ανεμοστρόβιλος'.

[Από το αρχ. *στρόφος* 'συστροφή εντέρων, κοιλόπονος'. *Στροφέω* 'έχω πόνους στην κοιλιά'. "Στρόφος μ' έχει την γαστέρα" (Αριστοφάνης, *Θεσμοφοριάζουσες*, 484). Και το ρήμα *στρέφω* μεταφορ. σημαίνει *συστρέφω*, προκαλώ πόνο, βασανίζω. "Κακόν στρέφει με περί την γαστέρα", κάτι κακό με στριφογυρίζει, μου προκαλεί πόνο στην κοιλιά. Υπήρχε και η φράση *στρόφος την ψυχήν*, βάσανο, φόβος της ψυχής. Είναι λέξη της παλαιότερης ΚΒ και ίσως ανήκει στο βαθύτερο γλωσσικό της υπόστρωμα. Στην Ήπειρο τον ειλεό τον λένε *στρόφο*. Πρβ. το νεοελλ. *στριμμένο άντερο*.]

Σφούρλᾶ και σφουρλίγκᾶ (η) 'σβούρα'. Ξύλινο παιχνίδι χειροποίητο σε σχήμα κώνου, καρδιάς με μια μυτερή κορυφή, συνήθως καρφί. *Βα νῖ ατζουκάμου σφούρλι* 'θα παίξουμε σβούρες'. Αγαπημένο ατομικό και ομαδικό παιχνίδι που παίχτηκε πολλές δεκαετίες στο Λιβάδι.

Εκσφενδονιζόταν από το χέρι του παιδιού σε συγκεκριμένο χώρο – γινόταν και προσπάθεια να χτυπήσει τη σβούρα του συμπαίκτη ή των συμπαικτών – με ένα σπάγγο που περιέβαλε το σώμα της σβούρας. Και εκείνη, αφού καρφωνόταν στο έδαφος, χόρευε σαν μπαλαρίνα. Στόχος ήταν, εκτός από τη σβούρα του συμπαίκτη, ένας μικρός κύκλος, ο *σσίρας* (εσώγυρος) που χαραζόταν στο χώμα. *Ισάσι ναφουάρᾶ ντι του σσίραᾶ* ‘βγήκες έξω από τον εσώγυρο’. Οι ταρτάρες σβούρες έκαναν άτσαλους χορούς. Ο ηττημένος δεχόταν στη σβούρα του δυνατά χτυπήματα από τη σβούρα του νικητή, που τα έλεγαν *ζβουγκάδες* (ζβουγκάτζι). Ήταν παιχνίδι επιδεξιότητας και ιδιαίτερης τεχνικής. Είναι πανάρχαιο, *κώνο* ή *βέμβικα* το έλεγαν οι αρχαίοι και *στρόβιλο* οι βυζαντινοί. “Ον οι παίδες ιμάσι παίοντες περιστρέφουσι”. Μεταφορ. λέγεται για άνθρωπο υπερκινητικό, αεικίνητο αλλά και άστατο και επιπόλαιο. *Τσι γίνι ντιβᾶρλίγκα κα σφούρλαᾶ*; ‘τι έρχεσαι γύρω γύρω σαν σβούρα;’. *Κα σι σῆ ντάου ούνᾶ, βα γίνι σφούρλι* ‘αν σου δώσω μια, θα γυρίσεις φούρλες’. Φούρλες, χορευτικά καμώματα και τσακίσματα κάνουν και οι κοπέλες στον χορό. Η μικρή σβούρα λεγόταν *κακαρδέκα*, γιατί έμοιαζε με μικρή καρδούλα.

[Ίσως είναι ηχοποίητη, στα νεοελλην. *φούρλα* ‘στροφή προσώπου ή πράγματος γύρω από τον εαυτό του’. Ιταλ. *frulla* (*frullo*).]

Ταβινάρε (το) ‘κυνηγητό’. *Φουτζίμου ταβινάρε* ‘φύγαμε βάζοντάς το στα πόδια, στο κυνηγητό’. Είναι και το πανελλήνια γνωστό παιδικό παιχνίδι. Παιχνίδι και άθλημα μαζί. Δρόμος ταχύτητας για να φτάσεις και να συλλάβεις κάποιον. Το έπαιζαν αγόρια και κορίτσια και είχε απλούς κανόνες. *Βα νῆ ατζουκάμου ταβινάρε* ‘θα παίξουμε το κυνηγητό’. Τα παιδιά αλώνιζαν και γνώριζαν όλο το χωριό τρέχοντας (*ταβινᾶέρλι*) και ήταν πολύ δύσκολες οι διαδρομές στα σοκάκια της ορεινής κωμόπολης. *Φουτζεάμου ταβινᾶέρλι σῆ νου νῆ ακάτσᾶ* ‘φεύγαμε τρέχοντας για να μην μας πιάσουν’.

[Από το ελλην. άρθρο *το* + *αβινάρε* ‘κυνηγητό’. Στα ΚΒ *αβίνου* ‘τρέχω, κυνηγώ’. *Μῆ αβίνου μούλιτι βᾶσανῆ* ‘με κυνηγούν πολλά βᾶσανα’ (βλ. *τασκουντεᾶρε* ‘κρυφτό’, *ταράπκα*, *ταπίπκα*).]

Τᾶγάρε (η) ‘ξύλινο δοχείο ή είδος τρουβά (*τάστιρου*) από υφαντό ή μάλλινο πλεχτό’. Μέτρο χωρητικότητας 12 οκάδων δημητριακών:

κούτι τᾱγάρι λουάσι; πόσα ταγάρια δημητριακών πήρες, έβγαλε το χωράφι;’ Με το ταγάρι πουλιούνταν όλα τα γεννήματα. Δυο ταγάρια τα φόρτωναν από τις δυο μεριές του ζώου και τα μετέφεραν. Σε άλλα μέρη της Ελλάδας (Ηπειρος) το ταγάρι ήταν διαφορετικής χωρητικότητας. Ένα ταγάρι με τροφή κρεμούσαν από το λαιμό των αλόγων για να φάνε. Σήμερα είναι διακοσμητικό είδος λαϊκής τέχνης. *Λο τᾱγάρια ντι νι ανούμιρα σι φουτζί* ‘πήρε το ταγάρι στον ώμο του και έφυγε’.

[ΝΙΚ. από το *ταλάριον* > *ταγάριον* > *ταγάρι*. Πιθανόν από το *ταγή* ‘τροφή’, σακίδιο για την τροφή των ζώων > μσν. *ταγ(κ)άριον*, υποκορ. > *ταγάρι*.]

Τᾱκᾱ́με (η) ‘σύνολο πραγμάτων, συσκευή, σετ’. *Βοί ούνᾱ τᾱκᾱ́με ντι στράνι, ντι ίπιργι, ντι λιανόματι* ‘θέλω ένα σύνολο από ρούχα (κουστούμι), από εργαλεία, από εντόσθια (σκωταριά)’. *Βᾱ ανκούπᾱρου ντι λα χᾱσάπου ούνᾱ τᾱκᾱ́με ντι λιανόματι τα σι αντάρου κουκουρέτσου* ‘θα αγοράσω από τον χασάπη μια σκωταριά για να κάνω κοκορέτσι’. Όλα τα χᾱμουρα του αλόγου είναι ένα τακίμι (τᾱκᾱ́με). Μια κομπανία μουσικών είναι τᾱκᾱ́με. Έκφρ. *αβέμου ούνᾱ τᾱκᾱ́με ντι στράνι σι ου τσανέμου τ’ ούνᾱ ανάγκε* ‘έχουμε ένα κουστούμι ρούχων και το κρατούμε για μια ώρα ανάγκης’. Για τα αναπάντεχα ευχάριστα ή δυσάρεστα που έρχονται. *Φιτσόρλου ισᾱ́ κου τᾱκᾱ́νιλι τούτι* ‘το παιδί βγήκε με όλα τα τσέρκια, ατριμελές’. Το αναγγέλλει η μαμμή στους γονείς.

[Από το τουρκ. *takem*, νεοελλην. (ιδιωμ.) *τακίμι*.]

Τᾱκᾱ́τε (η) ‘δυνατότητα, αντοχή, κουράγιο’. *Νου ᾱρε τᾱκᾱ́τε σι σι αλίνᾱ ακλό νσούσου* ‘δεν έχει αντοχή να ανεβεί εκεί ψηλά’. Έκφρ. *νου ᾱμου τᾱκᾱ́τε* ‘δεν έχω τη δυνατότητα, τις δυνάμεις να αναλάβω τη δουλειά, να χτίσω σπίτι κ.ά.’. Αδυνατώ. *Νι τᾱλιέ τᾱκᾱ́τια τούτα* ‘μου έκοψε όλο το κουράγιο’. *Νου ᾱρε τᾱκᾱ́τε, νου ᾱρε κακαρδέκα* ‘δεν έχει κουράγιο, ψυχή’. *Όμου νου ᾱρε τᾱκᾱ́τε σι λι αντᾱρᾱ τούτι* ‘ο άνθρωπος δεν έχει τη δυνατότητα να τα κάνει όλα’. Είναι άνθρωπος ήπιος (*μόλιου*), αδύνατος (*σκλάμπου*), χωρίς αντοχές και κουράγιο (τᾱκᾱ́τε). ΣΥΝ. *αντουχίου, δίναμε, κουράγιου, κᾱάρδᾱ, καϊρέτε, πράπᾱ, χιᾱρε*.

[ΡΑΡ. από το τουρκ. *tagat*.]

Τάκου (ρ) ‘σιωπώ’. *Μα γκίνε σι τάκου, κᾶ νου πότρου σι ζμπουράσκου* *κου τίνε ‘καλύτερα να σιωπήσω, γιατί δεν μπορώ να μιλήσω με σένα’.*
Τακούρᾶ τούτσι ντι φρίκᾶ, νου ισά μπράτσια ‘σώπασαν όλοι από φόβο,
δεν έβγαινε η φωνή’. Έκφρ. *τάτσι τίνε, κρέκι!* ‘βούλωσ’ το εσύ,
σκάσε!’. *Τζᾶ λι σι τάκᾶ ‘πες του να σιωπάσει’.* Όμλου τσι *τάτσι, φάτσι*
‘ο άνθρωπος που σιωπά, πράττει’. *Τάτσι, σᾶκάνου* ‘σώπα, τσιμουδιά,
απόλυτη εχεμύθεια’. *Τᾶτσέτσι σι νου νι άβντᾶ βᾶρᾶ, σι ουμπόρλου άρε*
ουρέκλι ‘σωπάστε να μην μας ακούσει κανείς, και το ντουβάρι έχει
αυτιά’. Στα δύσκολα χρόνια του φόβου και της καχυποψίας ήταν
συχνή συμβουλή των μεγάλων στα παιδιά’. *Τζᾶτσι νέστι σι τᾶκού, νου*
γκρι ‘είπε κάτι και σώπασε, δεν μίλησε’. *Τᾶκᾶρε ‘σιωπή’.* Άρε μούλι
μᾶσλάτσι, ἰάστε λιμπουτᾶ σι νου άρε τᾶκᾶρε ‘έχει πολλές κουβέντες,
είναι γλωσσού και δεν ξέρει τι θα πει σιωπή’. *Τᾶκᾶτούρᾶ.* ANT.
στρίγκου, μπάγκου μπότσλι ‘φωνάζω’, αούρλου ‘ουρλιάζω’.

[Από το λατ. taceo.]

Τᾶλᾶέσκου (ρ) ‘ταλαιπωρώ, βλάπω, βασανίζω, καταστρέφω’.
Νιπουτεᾶρια μι τᾶλᾶί μούλτου ‘η αρρώστια με ταλαιπώρησε πολύ’. *Μι*
τᾶλᾶέσκου κάθι τζούᾶ κου λούκριλι σι κου φισσόρλι ‘βασανίζομαι κάθε
μέρα με τις δουλειές και με τα παιδιά’. *Νι τᾶλᾶίσι μούλτου, βα νι μόρι*
‘μας ταλαιπώρησες πολύ, θα μας πεθάνεις’. *Κᾶτσέ μι τᾶλᾶέστι ακσί:*
‘γιατί με βασανίζεις, με ταλαιπωρείς έτσι;’. *Τᾶλᾶίτρου ‘βασανισμένος,*
ταλαιπωρημένος’. ΣΥΝ. *τιρᾶνσέσκου ‘τυραννώ’, τирᾶνσίτρου,*
τᾶλᾶπουρσέσκου, τᾶλᾶπουρσίτρου.

[Από το ταλανίζω, λόγ. < ελνστ. ταλανίζω ‘θεωρώ κάποιον
 δυστυχισμένο’. ΣΥΝ. ταλαιπωρώ, αρχ. τάλας ‘δυστυχισμένος’.]

Τάλαρου (ο) ‘ψηλός, μακρόστενος ξύλινος κάδος’. *Κούτρου ούμπτου*
σκουάσισι ντι ούνου τάλαρου; ‘πόσο βούτυρο έβγαλες από έναν κάδο;’.
 Εκεί μέσα βάζουν το γάλα και αρχίζει η διαδικασία της
 αποβουτύρωσης. Αφήνουν το γάλα δυο τρεις μέρες, ανάλογα με τις
 καιρικές συνθήκες, ώσπου παίρνει μια ελαφριά ξινίλα. Όταν έρχεται η
 ώρα να χτυπήσουν το γάλα, σι *μπᾶτᾶμου τάλαρου,* το χτυπούν με ένα
 μακρύ, λείο ξύλο που καταλήγει σε μια στεφάνη σαν φτερωτή που τη
 λένε *σφουρλέσκου.* Αφαιρούν το βούτυρο που ανεβαίνει στην
 επιφάνεια και μένει το λευκό αποβουτυρωμένο υγρό με κάποια

ψηγμάτα βουτύρου που το λένε ζάλα̣ αλλού ματινίτσα. Απουρτά άπά σι λάπτε κου τάλαρλου ‘κουβαλούσαν νερό και γάλα με τον κάδο’. Ασκούμσι λούκρι του ούνου τάλαρου σι νου λι άφλά ‘έκρυψε πράγματα σε έναν κάδο για να μην τα βρουν’. Μεταφορ. κούμου τι αντράσι κα τάραλου; ‘πώς φάρδυνες, πάχυνες σαν κάδος;’. Τάλαρίκου, υποκορ. ‘καδίσκος’.

[Από το αρχ. τάλαρος ‘πλεκτό καλάθι που έβαζαν τον φρεσκοπηγμένο τυρί για να αφήσει τα υγρά του και να πάρει την κυλινδρική φόρμα’. “Αργύρεον τάλαρον φέρε” (Οδύσ. Δ, στ. 125) ή “... θρέψας λευκοίο γάλακτος πλεκτοίς εν ταλάροισιν ...” (Οδύσ. Ι, 247 – 48). Η λέξη σώζεται στη Θεσσαλία, Ήπειρο και Στερεά Ελλάδα, ταλάρι ‘καλάθι’. ΕΠ. Τάλαρος ή Τάραλος.]

Τάλιου (ρ) ‘κόβω, σφάζω’. Σι τάλιέ ‘κόπηκε’. Σι τάλιέ άπα ντι λα μουάρᾶ ‘κόπηκε το νερό στον μύλο’. Τάλιέ ζμπόρλου του μέσε ‘έκοψε την κουβέντα στη μέση’. Βα ταλιέμου πρίκα αλί μβεάστᾶ ‘θα κόψουμε την προίκα της νύφης’. Πηγαίνουν στον υφασματέμπορο και κόβουν όσα υφάσματα χρειάζονται για τα προικιά. Είναι μια σημαντική ημέρα για την κόρη και την οικογένειά της. Μάνε βα τάλιου ούνᾶ τίνεραᾶ βάκᾶ ‘αύριο θα σφάζω μια νεαρή αγελάδα’. Θα σου κόψω (τάλιου) τη γλώσσα, αν ξαναπείς βρομόλογα. Βα τι τάλιου πρι πράγκου ‘θα σε σφάζω στο κατώφλι’. Αυστηρή απειλή για το κορίτσι που θα ντρόπιαζε την οικογένειά της. Λου τάλι κάπλου ‘του κόβει το κεφάλι’. Τάλιου πέρλι ‘κουρεύομαι’. Μεταφορ. τι τάλιάσι μούλτου, χίι τάλιάτᾶ ‘αδυνάτισες πολύ, είσαι κομμένη’. Χίου μπᾶτάλε, μι τάλιάι μούλτου, μι κουρμάι ‘είμαι ερείπιο, εξαντλήθηκα πολύ, κουράστηκα’. Νι ταλιέ μάτσᾶλι, τζινούκλιλι ασιᾶ τσι αβτζίι ‘μου έκοψε τα έντερα, τα γόνατα αυτό που άκουσα’. Λι τάλι γκροᾶσι ‘τα κόβει χοντρά. Λέει παχιά λόγια για επίδειξη’. Σι τάλι γκούσα σι σβέρκα λι ‘να κόψει το λαιμό και το σβέρκο του’. Λου τάλιέ ναφουάρᾶ ‘τον έπιασε ευκοιλιότητα’. Φᾶ ίτσι σι τάλι κάπλου ‘κάνε ό,τι σου κόβει το κεφάλι’. Συνηθισμένη έκφραση σι σι τάλε ν κάλε! Κατά λέξη σημαίνει να σε κόψουν στο δρόμο αλλά λέγεται επιδοκιμαστικά με τη σημασία “να χαρείς, καλή μου, με αυτά που λες και κάνεις!”. ΣΥΝ. κίκουτα σι σι γίνᾶ, χάρλου κ.ά. Τάλεᾶρε

‘κόψιμο, σφάξιμο’, *τᾱλεᾱτῶν, ταλεατούρᾱ* ‘το κοφτερό μέρος του μαχαιριού’. Έχει όλες τις σημασίες του *κόβω*.

[ΝΙΚ. από το ιταλ. *taglio* (λατ. *talea* ‘κομμάτι, πάσσαλος’). ΡΑΡ. από το λατ. *taliare*.]

Τᾱμπάρε (το) ‘μᾱλλινο χοντρό πανωφόρι, μακρύ ως τον αστράγαλο, κάπα, ταμπάρα (ιδιωμ.)’. Στη λέξη αυτή το *μπ* προφέρεται προροινικοποιημένο ως [mb]. *Λο τᾱμπᾱρῖα σῖ φουτζῖ, πικουράρλου τ’ λα κουπίε σῖ αγουγιᾱτλου τ’ ν Κᾱτιρίνα* ‘πήρε την κάπα του και έφυγε, ο βοσκός για το κοπάδι του και ο αγωγιᾱτής για την Κατερίνη’. *Τᾱμπᾱρῖα ντίπου πλουᾱῖα σῖ αβεᾱ αντράτᾱ βουσμῖρε σῖ ου τράτζεᾱ σβάρνα* ‘η κάπα μετά τη βροχή είχε γίνει ασήκωτη και την τραβούσε σβάρνα’. Κατασκευάζεται από γιδόμαλλο για να διώχνει τη βροχή – γλιστράει πάνω στο γιδόμαλλο (*κᾱπρίνᾱ*) – και να μην κρατάει υγρασία. Είναι αμάνικη με κουκούλα (*κου κᾱτσούλᾱ*) και κάλυπτε ολόκληρο το σώμα. Απαραίτητο, ζεστό και αδιάβροχο πανωφόρι για τους ανθρώπους της υπαίθρου, τους κτηνοτρόφους, τους κираτζήδες και τους γεωργούς. Στον ύπνο τους ήταν η θαλπωρή.

Μεταφορ. *τσι βα νῖ αντάρου τίνε, μᾱνικᾱ ντι τᾱμπᾱρε*: ‘τι θα σε κάνω εσένα, μανίκι από κάπα;’. Επειδή η κάπα δεν έχει μανίκια – είναι μόνο εικονικά – το λένε για έναν ανίκανο και άχρηστο άνθρωπο που θέλει να τη βγάλει στον αφρό. *Αρκᾱ τᾱμπᾱρῖα* ‘έριξε το ταμπάρι του’. Την ᾱράξε, στρογγυλοκάθησε και δεν εννοεί να κουνηθεί. Δεν καταλαβαίνει ότι είναι ανεπιθύμητος. Το λένε και για αρραβωνιαστικούς και συμπεθέρια. *Λεᾱ τᾱμπᾱρῖα, αλάσᾱ τᾱμπᾱρῖα* ‘παίρνει το ταμπάρι, αφήνει το ταμπάρι’. Το κρεμάει, το ξεκρεμάει συνεχώς σε ξένο σπίτι για να έχει γύρισμα και να καλοπερνάει. *Ου ᾱρσι τᾱμπᾱρῖα* ‘την έκαψε την κάπα του’. ΣΥΝ. *κάπᾱ*. Η κάπα φορέθηκε και από ευρωπαϊκούς στρατούς που την προμηθεύονταν από τη Σαμαρίνα, Συράκο, Μέτσοβο και Λιβᾱδι. Τα τελευταία χρόνια ήταν και γυναικεία μόδα. Στη Ρούμελη τη λένε *ταμπᾱρο* (*ταμπαρώνομαι* ‘ντύνομαι με παλτό’, *ταμπᾱρωμα, ταμπαρωμένος*). *Ταμπᾱρα* σε ᾱλλα ιδιώματα. Μεταφορ. *μι λο αλά κάπᾱ* ‘με πήρε μπροστά, δεν πρόλαβα να αρθρώσω λέξη’.

[Από το ιταλ. *tabarro*. *Κάπα* < μσν. *κάπα* < ιταλ. *capra*.]

Ταμπόδιου (το) ‘το εμπόδιο’: ντου τι λα τέτα σι λεάι ταμπόδιου ‘πήγαινε στη θεία να πάρεις το εμπόδιο’. Όταν οι μανάδες είχαν πολλές και επείγουσες δουλειές και τα μικρά παιδιά τους γκρίνιαζαν και έμπαιναν στα πόδια τους, τα έστελναν σε συγγενείς και γείτονες για να ζητήσουν το εμπόδιο (ταμπόδιου). Να απασχοληθούν εκεί με κάποιο τρόπο περιμένοντάς το και εκείνες να κάνουν ανενόχλητες τη δουλειά τους. Φεάτα αστιπτά ταμπόδιου σι ακσί σι αργκάσά ουάρά μούλτᾶ ‘το κορίτσι περίμενε το εμπόδιο και έτσι ξεχάστηκε ώρα πολλή’. Όταν τα παιδιά θυμούνταν και το ξαναζητούσαν, έπαιρναν πάντοτε την προσχηματική απάντηση ότι δεν είναι ακόμη έτοιμο, ότι του έλειπε κάποιο εξάρτημα και θα αργούσε λίγο ακόμα. Ξεχνιούνταν έτσι για πολλή ώρα και επέστρεφαν στο σπίτι τους με τα χέρια άδεια. “Δεν μας έδωσαν τίποτε!”, έλεγαν παραπονεμένα και έπαιρναν την απάντηση “την άλλη φορά”, ούνᾶ άλτᾶ ουάρά. Ήταν ένα έξυπνο τέχνασμα που παλαιότερα λειτούργησε ευεργετικά για τις μανάδες.

[Από το εμπόδιο < ταμπόδιου. Πρβ. ταπίπκα ‘μπρούμυτα’, ταβινάρε ‘κυνηγητό’, τασκουντεάρε ‘κρυφτό’.]

Τᾶξέσκου (ρ) ‘τάζω, υπόσχομαι’. Τᾶξέσκου ντόι βιτούλι λα Προφτιλία ‘τάζω δυο χρονιάρικα κατσικία στον Προφήτη Ηλία’. Ασπάρσιρᾶ αρᾶβροάνα, κᾶ νου ντεάντιρᾶ ίτσι τᾶξίρᾶ ‘διέλυσαν τον αρραβώνα, γιατί δεν έδωσαν ό,τι έταξαν’. Σι νου τᾶξέστι, άμα νου πότσι, νου βρέι σι ντάι ‘να μην τάξεις, αν δεν μπορείς, δεν θέλεις να δώσεις’. Το έταξα (ου τᾶξίι) και θα το κάνω’. Νου άρε βᾶρᾶ ιπόλιψε, τᾶξί μούλτι αλά νου ανιρᾶ τσιβά ‘δεν έχει καμιά υπόληψη, έταξε πολλά αλλά δεν έκανε τίποτε’. Τᾶξίρε και τάμᾶ ‘τάξιμο, τάμα’, τᾶξίτου ‘ταγμένος’. Άμου τᾶξίτᾶ φεάτα λα Στᾶ-Μᾶρίε ‘έχω ταγμένη την κόρη μου στην Παναγία’. Ου αβέμου τᾶξίτᾶ λα χίλιου ‘το έχουμε τάξει στο γιο’. ΣΥΝ. ιπουσχισέσκου, ιπόσχισε.

[Από το τάζω (έταξα).]

Ταπίπκα (επίρρ.) ‘μπρούμυτα’. Κᾶτζούι ταπίπκα, ντόρμου ταπίπκα ‘έπεσα μπρούμυτα, κοιμάμαι μπρούμυτα’. Κᾶντιᾶ τούτσι ταπίπκα, κούντου τριτσιᾶ αϊροπλάνλι ‘έπεφταν όλοι μπρούμυτα, όταν περνούσαν τα αεροπλάνα’. Τα μαγειρικά σκεύη (βᾶσι), αφού τα πλύνουν, τα βάζουν με το άνοιγμα προς τα κάτω (ταπίπκα) για να στραγγίσουν και

να μην τα γλείφουν οι γάτες και τα ποντίκια. Στη Δυτ. Μακεδονία λένε *ταπίπκα*. *Γύρσι η τέντζερις ταπίπκα*. Στην Ήπειρο λένε *απόκοπα* από το ρήμα *αποκοπάω* 'βάζω κάθε σκεύος ανάποδα, αναποδογυρίζω' (Μπόγκας).

[Πιθανότερο από *το + επί + πίπτω*, πρβ. το νεοελλην. (ιδιωμ.) *ταπίστομα* (*το + επίστομα*) 'με την κοιλιά προς τα κάτω, μπρούμυτα'. *Προ + μύτη*. ANT. *ανάσκελα*.]

Ταράπκα (η) 'παιδικό ανταγωνιστικό παιχνίδι'. Άλμα τριπλούν, λέγεται και *λα τρέι* 'στις τρεις'. *Κούντου ιαράμου φισόρι, νι ατζουκάμου μούλτου ταράπκα* 'όταν ήμασταν παιδιά, παίζαμε πολύ το άλμα τριπλούν'. Το παιχνίδι απαιτούσε επίπεδο και μεγάλο χώρο, γιατί έπαιρναν και φόρα (*παραμάζμα*). Τα παιδιά έψαχναν τα λιγοστά ανοίγματα του χωριού. *Βα νι αρκάμου ταράπκα* 'θα ριχτούμε, θα πηδήσουμε στις τρεις'. *Ταράπκα σι τι αρίτσι νου πότσι σι μι ατζούντζι* 'στις τρεις να ριχτείς δεν μπορείς να με φτάσεις'. Στο πανάρχαιο ολυμπιακό άθλημα διακρίνονταν εκείνοι με τα φτερωτά πόδια που έκαναν τα καλύτερα άλματα. Πηδούσαν σαν κερκινέζια (*κερκινέτσι*). Μερικά παιδιά τότε δοξάστηκαν, γιατί πετούσαν στον αέρα. Τα θυμούνται ακόμη και σήμερα.

[Ο ΝΙΚ. θεωρεί πιθανότερη την άποψη του Dens από το λατ. *alipes, -edis* 'φτεροπόδαρος'. Ο Rösler πιστεύει ότι προέρχεται από το ελλην. *ριπή*. Στα ΚΒ *αράπιτᾶ* και *αρεᾶπιτᾶ* (λεξικό Δανιήλ) 'φτερό', πρβ. το αρχ. *άρπη* 'αρπακτικό πουλί'. *Άρπυιαι* 'φτερωτά τέρατα'. Ο ΡΑΡ. καταγράφει τις λέξεις *αράπιτᾶ* και *άριπᾶ* 'φτερό'. Στο Λιβάδι *αράπᾶντίνᾶ* 'κατήφορος, γκρεμός'. *Λο αράπᾶντίνα* 'πήρε τον κατήφορο'. Μεταφορ. λέγεται για κάποιον που δεν πάει καλά οικονομικά και βαδίζει στη φτώχεια (βλ. *ταβινάρε* 'κυνηγητό', *ταπίπκα* 'μπρούμυτα', *ταμπόδιου* 'το εμπόδιο').]

Τᾶράχι (το) 'το ράφι'. *Κούτι τᾶράχι αβέτσι λα μαγιργιό;* 'πόσα ράφια έχετε στην κουζίνα;'. Δεν είχαν παλαιότερα ντουλάπες και τα αντικείμενα της κουζίνας τακτοποιούνταν στα ράφια, στα ανοιχτά ερμάρια. *Αβᾶ μπᾶγκᾶτᾶ βᾶσιλι σι πιᾶτιλι του τᾶράχι κου τάξε* 'είχε τοποθετήσει τα μαγειρικά σκεύη και τα πιάτα στα ράφια με τάξη'. Ράφια υπήρχαν και στις μεσάντρες. Στην κουζίνα και στο υπόγειο

υπήρχαν και εσοχές στον τοίχο, που συνήθως καλύπτονταν με πορτίτσα ή ύφασμα και τις έλεγαν φουρίδες. Στο κατώι έκαναν και κρεμαστά ράφια (τάράχι), φαρδιές και χοντρές σανίδες που τις κρεμούσαν με σχοινιά. Εκεί έβαζαν και τα τουλούμια με το τυρί για καλύτερο αερισμό. ΣΥΝ. πάτου 'ράφι για μικρά αντικείμενα'. Μπάγκά λι πρι πάτου 'βάλ' τα στο ραφάκι'.

[Μάλλον προέρχεται από το το + αράφι. Αράφι και ράφι από το τουρκ. raf (βλ. ταραπκα, ταβινάρε, ταπίπκα).]

Ταρταμπίκου (ο) 'κοριός'. Σι ουμπλού κάσά ντι ταρταπίτσι, νι μᾱκάρᾱ 'γέμισε το σπίτι κοριούς, μας έφαγαν'. Το γνωστό έντομο που διψάει για αίμα. Ζούσε μέσα στις χαραμάδες των κουφωμάτων, των παραθύρων και των ξύλινων νταβανιών. Τα βράδια έπεφτε από το νταβάνι με ακρίβεια ακροβάτη πάνω στα γυμνά μέλη του σώματος των κοιμώμενων και ρουφούσε το αίμα τους. Γέμιζε το σώμα φουσκάλες. Ταρταμπίτσι νι σούψιρά σάντζιλι 'οι κοριοί μας ρούφηξαν το αίμα'. Δεν υπήρχαν παλαιότερα τα εντομοκτόνα, γι' αυτό το κυνήγι των κοριών ήταν ένα σπορ, ιδίως για τα παιδιά. Τους καμάκωναν με ένα βελόνι και τους έριχναν σε ένα ποτήρι με νερό. Τσι βᾱ αντράμου, νου αβέμου ισιχίε ντι ταρταμπίτσι 'τι θα κάνουμε, δεν έχουμε ησυχία από τους κοριούς'. Λι αντουνάμου κου στουμπίκλου σι λι αρκάμου του άπᾱ σι σι νεάκᾱ 'τους μαζεύαμε με την καρφίτσα και τους ρίχναμε στο νερό να πνιγούν'. Πολλαπλασιάζονταν εύκολα και είχαν μια βαριά μυρωδιά. Μεταφορ. ἰάστε κα ταρταμπίκου 'είναι κοντόχοντρος σαν κοριός'.

Στα χρόνια των πολέμων και αργότερα οι άνθρωποι ήταν υπό το κράτος, έρμαια όλων των ενοχλητικών οικόσιτων εντόμων. Μετανάστευαν βέβαια και από τη γειτονιά, από το σχολείο και από την άλλη άκρη του χωριού. Έκαναν αποικίες παντού, κυρίως όμως στο τριχωρό της κεφαλής. Εκεί ήταν το μαρτύριο. Οι ψείρες (μπιντούκλι) είχαν το δικό τους πεδίο δράσης, τους δικούς τους στόχους. Το ξεψείριασμα των παιδιών ήταν δοκιμασία και πολύωρη απασχόληση για τις μανάδες. Χρονοβόρα και σχολαστική λεπτοδουλειά. Τα κοκκάλινα πυκνά χτένια (κεάπτι) που πουλούσαν οι γυρολόγοι δεν έφερναν πάντοτε το καλύτερο αποτέλεσμα. Τα καζάνια έβραζαν

ανελλιπώς ζεστό νερό, έβραζαν και ξανάβραζαν κάθε είδους ρούχα και σκεπάσματα. Η καθαριότητα έσωσε τους ανθρώπους του χωριού. Οι ψείρες γεννούσαν συνεχώς και άφηναν παντού τα αυγά τους, τις κόνιδες (λίντινι). Το κυνήγι της κόνιδας ήταν η πιο λεπτή επιχείρηση. Στη συνομοταξία αυτών των εντόμων ανήκουν και οι ψύλλοι (πούριτσι). Αεικίνητοι πάντοτε, μικροί και φτερωτοί, ήταν άπιαστοι. Τα τσιμπήματά τους όμως ήταν ιδιαίτερα αισθητά και ενοχλητικά και η φαγούρα που ακολουθούσε, όπως συνέβαινε και με τα άλλα έντομα, βασανιστική. *Μι μάκᾶ τρούπλου τούτου σι νου πότου σι μι τσᾶνου* 'έχω φαγούρα σε όλο το σώμα, ξύνομαι και δεν μπορώ να συγκρατηθώ'.

Σήμερα κατά καιρούς παρουσιάζονται κρούσματα αυτών των εντόμων, έτσι που να μην τα ξεχνούν εντελώς οι άνθρωποι. Οι παροδικοί όμως αυτοί επισκέπτες της καλοπέρασης πέφτουν γρήγορα θύματα των διάφορων εντομοκτόνων με τις γνωστές συνέπειες για τον οργανισμό των ανθρώπων. Έκφρ. *νι μάκᾶρᾶ ταρταμπίτσλι, μπιντούκλιλι σι πούριτσλι* 'μας έφαγαν οι κοριοί, οι ψείρες και οι ψύλλοι'. Μεταφορ. *ασκᾶπάμου ντι λούπλου σι βα νι μάκᾶ ταρταμπίτσλι* 'σωθήκαμε από τον λύκο και θα μας φάνε οι κοριοί'.

[*Ταρταμπίκου* από το αλβ. tartabiqe, τουρκ. tahtabiti. *Μπιντούκλιου* από το λατ. pediculus 'ψείρα'. *Μπιντουκλέτζου* 'ψειριάζω', *μπιντουκλεᾶρε* 'ψείριασμα', *μπιντουκλιόσου* 'ψειριάρης'. *Λίντινᾶ* 'κόνιδα' από το λατ. lens, -ntis. *Πούρικου* 'ψύλλος' από το λατ. pullex, -icis, *πουρικᾶμε* 'πλήθος ψύλλων'.]

Τάστιρου ή **τράστιρου** (ο) 'υφαντό σακίδιο, τρουβάς': *ασπιντζουρά τάστιρλου λα κᾶλίβᾶ* 'κρέμασε τον τρουβά στην καλύβα'. *Λο τάστιρλου ντι νι ανούμιρα τα σι ι ντούκᾶ λα όι* 'πήρε τον τρουβά στον ώμο για να πάει στα πρόβατα'. Με τον τρουβά έδιναν στα ζώα το καθημερινό σιτηρέσιο. *Πράβντιλι μάκᾶρᾶ ντι ούνου τάστιρου ντι όρτζου* 'τα ζώα έφαγαν από έναν τρουβά κριθάρι'. Πολλοί τρουβάδες γίνονταν από εκλεκτά υφαντά με διάφορα χρώματα και σχέδια που φανέρωναν το μεράκι της υφάντρας. Κιρατζήδες, κτηνοτρόφοι, γεωργοί κουβαλούσαν πάντοτε τον τρουβά τους με την τροφή τους και όλα τα απαραίτητα. *Τσι αντούσισι πάλι του τάστιρου;* 'τί έφερες πάλι στον τρουβά;' Στον τρουβά οι κιρατζήδες έφερναν τα δώρα και τις

παραγγελίες. Είναι παροιμιώδης ο λόγος “μόνο ο Βλάχος ξέρει τι έχει στον τρουβά”, *τσι άρε του τάστιρου*. Πραγματικός γνώστης είναι μόνο αυτός που κατέχει κάτι. Μεταφορ. *νου μπάγκου κάπλου του τάστιρου* ‘δεν βάζω το κεφάλι στον τρουβά’, δεν διακινδυνεύω’.

[ΝΙΚ. από το δράστης ‘κοφίνι’, δράσσω ‘περιλαμβάνω’ που διασώζει ο Ησύχιος, αλβ. *traste*. Πιθανότερο όμως από το *ταγή* (*ταγίζω, ταϊζω, τάισμα, ταϊστρα*). *Τάγιστρον* κατά το στέγη, στέγαστρον. Κατά τον Τσοπανάκη το *τάστιρου* διασώζει την πιο διαδεδομένη από τις σημασίες της αρχαίας λέξης *ταγή* ‘μερίδα, σιτηρέσιο’. *Τάστρον* στην Ήπειρο (Μπόγκας).]

Τάτᾱ (ο) ‘πατέρας’: *τάτα νι ἰάστε μα μπούνλου όμου* ‘ο πατέρας μου είναι ο πιο καλός άνθρωπος’. Κατά *τάτα σι φισόρλου, κατά μούμα σι χίλια* ‘κατά τον πατέρα και ο γιος, κατά τη μητέρα και η κόρη’. *Ουντζεάστι (αντούτσι) μούλτου αλ τάτα λι, ἰάστε ντρέγκου Κουλούσι* ‘μοιάζει πολύ τον πατέρα του, είναι ολόιδιος ο Νικόλας’. Λέγεται και *τάμνια*. *Μούμᾱ* και *μάμα* ‘μητέρα’, *τέτᾱ* ‘θεία’, *λάλᾱ* ‘θείος’. *Ταταμάρε* ‘ο μεγάλος πατέρας, ο Θεός’. Στην τσακόνικη διάλεκτο *τατά*. *Τάτας* σε ιδίωμα της Ηπείρου. “Πόχει τη στρούγκα ο τάτας μου” (Κρυστάλλης). *Έρχιτ’ ου τάτας, να ου τάτας* (Μπόγκας). ΣΥΝ. *πᾱρίντε, αφέντου*. Η λέξη *τάτα* υπάρχει σε πολλές γλώσσες, ακόμη και στα ιρακινά. Ανήκει στην ινδοευρωπαϊκή γλώσσα, είναι όμως και λέξη της νηπιακής γλώσσας (*τα-τα*), *μπαμπάς* (*μπα-μπα*), *μαμά* (*μα-μα*). *Τατίας* (παρατσούκλι).

[Αρχ. *άττα* ‘πατέρας’, πρβ. τα επίσης αρχ. *τάτα* και *τατά*. Στα Αγραφα *τατάς* ‘πατέρας’. Στα σανσκριτικά *atta* ‘μητέρα’.]

Τεάκᾱ (η) ‘θήκη, θηκάρι μαχαιριού, ξίφους’. *Μπάγκᾱ κάτσούτλου του τεάκᾱ* ‘βάλε το μαχαίρι στο θηκάρι’. Κάθε περίβλημα από δέρμα, ξύλο ή χαρτόνι για τη διαφύλαξη αντικειμένων. *Τουουᾱρά σκουάσι ούνᾱ λάμᾱ ντι του τεάκᾱ* ‘αμέσως έβγαλε μια λάμα από το θηκάρι’.

[Θήκη < μσν. *θηκάρι(ν)* < ελνστ. *θηκάριον*, υποκορ. του αρχ. *θήκη*.

Λατ. *theca*.]

Τείλιου (το) ‘τέλος, τέλος της ζωής’: *αμπάρια κου φᾱρίνα ντα τείλιου* ‘το αμπάρι με το αλεύρι πάει να τελειώσει’. *Πάπλου ντα τείλιου* ‘ο παππούς σημαίνει το τέλος του, τελειώνει, πεθαίνει’, το αρχαίο και

νεοελλ. “πνέει τα λοίσθια”. ΣΥΝ. ασκάπᾶ, ἰάσπε του ασκάπιτάτᾶ, κεᾶρι
αράδα, σι πριντᾶ, ντα τσοᾶρλι, φούτζι ‘τελειώνει, πεθαίνει’. Σι λο
σβέρκα, σι λο νούκα, ντούσι, ασκάπά, μουρί. Λι βίνι ουάρα, φουτζί κου
ουάρα ‘τελείωσε, πέθανε, του ήλθε η ώρα, πέθανε με την ώρα του’. Λο
κάλξα, σι ντούσι λα αλάντᾶ λούμε.

[Τέλος, τελειώνω.]

Τζάμᾶ (η) ‘ζωμός, ζουμί’. Ο κάθε ζωμός γενικά. Τριψάνα. Μάντζᾶ κου
τζάμᾶ ‘φαγητό με ζουμί’. Λέγεται όμως και το γνωστό πρωινό έδεσμα
που παρασκευάζεται από ζεματιστό νερό, κόρες (κούι) μπαγιάτικου
ψωμιού, βούτυρο και τυρί. Τίποτε δεν πετιέται, προπαντός ούτε
ψίχουλο ψωμιού, επιούσιου ἄρτου. “Είναι αμαρτία” λένε. Άμα αβέμου
πάνε ουσκάτᾶ, ου μπουφουτίμου σι ου μακάμου ἰ ου αντράμου τζάμᾶ
‘όταν έχουμε ξερό ψωμί, το μαλακώνουμε για να το φάμε ή το
κάνουμε τριψάνα’. Η τζάμα ήταν συνηθισμένο και εύγεστο πρωινό.
Αέρι αντράμου ούνᾶ τζάμᾶ ἄλτου σοί ‘χθες κάναμε μια τζάμα ἄλλο
πράμα’. Κούντου βα βινίτσι σι μακάμου ντεαντούνου ούνᾶ τζάμᾶ; ‘πότε
θα έλθετε να φάμε μαζί μια πρωινή παπάρα;’. Τζᾶμέτζου (ρ.)
‘αποστάζω’. Τζᾶμόσου ‘ζουμερός’. ΣΥΝ. πᾶπᾶρᾶ. Γνωστή ήταν
παλαιότερα και η κρασοπαπάρα. Τιγκᾶτούρᾶ ‘τριψάνα, παπάρα’.

[Το αρχ. ζέμα ‘βράση, ζύμωση, ζεστό νερό, αφέψημα’ (ζέω
‘βράζω’). Από εδώ και τα νεότερα ζεματίζω, ζεμάτισμα, ζεστός,
ζεσταίνω. Λατ. zema].

Τζάντᾶ (η) ‘δαδί, το ξύλο με τη ρητίνη’. Προερχόταν από την καρδιά
των δέντρων με ρητίνη, κυρίως του πεύκου. Ακάτσαἰ φόκου κου τζάντᾶ
‘άναψα φωτιά με δαδί’. Λεᾶμνιλι κου τζάντα αντράρᾶ μπᾶμπαρούτᾶ ‘τα
ξύλα με το δαδί έκαναν μεγάλη φωτιά’. Το δαδί ήταν για πολλά χρόνια
και η πηγή του φωτισμού, με αυτό περνούσαν τις νύχτες, έπλεκαν και
κεντούσαν οι γυναίκες στα νυχτέρια τους, διασκεδάζαν στις βεγγέρες
τους. Τζάντα φιζεᾶ του φιγγίτου ‘το δαδί έφεγγε στο φεγγίτη’. Όταν
επικράτησαν οι γκαζόλαμπες, το δαδί ήταν επικουρικός φωτισμός σε
ώρες ανάγκης. Βρισκόταν πάντοτε σε μια θυρίδα (φουρίδᾶ) δίπλα στο
τζάκι μαζί με τον μπρούτζινο φανοστάτη. Ήταν πάντοτε και το
καλύτερο προσάναμμα. Λένε ότι το καλύτερο δαδί το έφερναν από το
Κοκκινοπλό, το γειτονικό βλαχόφωνο χωριό. Ευρύτατη ήταν η χρήση

του στις καλύβες των τσομπάνων και στις εγκαταστάσεις για την αγελαδοτροφία (πλεάμτσι). Μεταφορ. *λου αντρά τζάντᾶ* 'τον ερέθισε, τον άναψε, τον έκανε δαδί'. *Μπάγκᾶ λι τζάντᾶ!* 'βάλτου δαδί!' Αδιαφόρησε για το τι λέει ή κάνει κάποιος, άσ' τα να πάνε, γιατί δεν έχουν καμιά σημασία.

[Από το αρχ. *δας, δαδός*, αιτ. *δάδα* > μσν. *δαδίον* > *δαδί*. Η δάδα των Ολυμπιακών Αγώνων, η δάδα του πολιτισμού. Λατ. *taeda*, ρουμ. *zada* από το ελλ. *δάδα*.]

Τζᾶρου (ο) 'ορός, τυρόγαλο'. Ο ορός του τυριού που διαρρέει από την τσαντίλα, όπου το τοποθετούσαν για να στραγγίσει. Ήταν εντελώς αποβουτυρωμένος. Τον έβραζαν και παρασκεύαζαν την ούρδα, γκίζα. Μια μάζα που δύσκολα γινόταν ένα σώμα λόγω της έλλειψης βουτύρου. Μοιάζει με άμμο, λένε. Το φτωχό αυτό τυροκομικό σήμερα αναβαθμίστηκε και το λένε μυζήθρα (βλ. *ούρδα*). Για το άπαχο γάλα, το αδύνατο λένε *ντίπου τζᾶρου ιάστε*. Μεταφορ. λέγεται για άνθρωπο ασήμαντο, τιποτένιο. Στη Θεσσαλία και Δυτ. Μακεδονία υπάρχουν και τα ΕΠ. *Τζάρας, Τζάρος*.

[Κατά τον ΝΙΚ. από το λατ. *serum* 'ορός'. Δέχεται όμως ως ορθότερη την παραγωγή του από το *διαρρέω, διαρροή*.]

Τζεάνᾶ (η) 'βουνό, κορυφή, κορυφογραμμή, φρύδι βουνού'. *Μι αλινάι ν τζεάνᾶ λα Αγιουλιά* 'ανέβηκα στο βουνό, στον Προφήτη Ηλία'. *Λο τζεάνα νσούσου σι ιντρά λα μούντε* 'πήρε το φρύδι του βουνού ψηλά και μπήκε στο δάσος'. Νεοελλην. *σκύβουν τα φρύδια οι βράχοι* (Κρυστάλλης). *Ντεάντι σουάρλε ντι ν τζεάνᾶ* 'ανέτειλε ο ήλιος από το βουνό'. Η λέξη έχει και άλλες σημασίες: α) τόξο φρυδιού, *τζεάνιλι ντι όκλι* 'τα φρύδια των ματιών'. *Τσι ντιπούσισι τζεάνιλι ακσίτσε;* 'γιατί κατέβασες έτσι τα φρύδια, θύμωσες;'. *Μσάτᾶ φεάτᾶ κου τζεάνι γραψίτι* ή *κου τζεάνα κα γᾶϊτάνου* 'όμορφο κορίτσι με φρύδια γραμμένα ή με φύδι σαν γαιϊτάι, καμαροφρύδα', β) νεκροταφείο, *τζούα ντι Ρουσάλε τούτι μγκιέρλι σι ντούκου ν ντζεάνᾶ* 'τη μέρα που γιορτάζονται τα Ρουσάλια όλες οι γυναίκες πηγαίνουν στο νεκροταφείο'.

Στο Λιβάδι υπάρχουν δυο κοιμητήρια λόγω της τοποθεσίας του χωριού – κρέμεται από μια πλαγιά – και των αναγκών των κατοίκων, ιδιαίτερα κατά τους χειμερινούς μήνες. Το παλαιότερο της Αγίας

Παρασκευής, όπου δημιουργήθηκε ο πρώτος οικισμός και το σχετικά νεότερο του Αγίου Αθανασίου στο Κιόσκι, που στη δεκαετία του '60 μεταφέρθηκε νοτιότερα στο Νταϊλί. Και τα τρία βρίσκονται στο φρύδι τριών λόφων και στα όρια πάντοτε του χωριού, στα όρια της ζωής και του θανάτου. Η ζωή εκεί φτάνει ως το έσχατο όριο που αγγίζει το θάνατο. Περνάει στο θάνατο μέσα από ένα φυσικό και νοητό όριο. Πέρα από αυτό, από εκείνο το φρύδι, νιώθει κανείς μετέωρος. Αρκεί ένα μετέωρο βήμα για να περάσει το σύνορο. Αυτή την αίσθηση δίνει ο χώρος, το τοπίο. *Λου αντούσιρᾶ ν τζεάνᾶ σι λου αγκρουπάρᾶ* 'τον έφεραν στο κοιμητήριο και τον έθαψαν'.

Αρκετές κορυφές βουνών στην Ελλάδα ονομάζονται *Τζένα*. Στο Λιβάδι υπάρχουν πολλά ΤΟΠ. *Ν Τζεάνᾶ λα Χλάμπουρου*, *Ν Τζεάνᾶ λα Κᾶλᾶμάρου*, *Ν Τζεάνᾶ λα Σᾶμάρου* κ.ά. Κοντά στις μεγάλες Μπιστιργιές υπάρχει και το ΤΟΠ. *Ν Τζεάνᾶ λα Κισάτσι*, στη βουνοκορφή των κάτουρων. Εκεί κατορούν όλα τα ζώα, καθώς περνούν για τα πατατοχώραφα και το δάσος του Τσαμάσου. Έχουν προηγουμένως ανεβεί μια σχετικά δύσκολη ανηφόρα και ανακουφίζονται. Η παράδοση λέει ότι το έκαναν για να πνίξουν το σαμαρά που τους φόρεσε το σαμάρι. *Μούντε* (λατ. *mons, -ntis*) λέγεται το δάσος, ενώ σε άλλα βλαχόφωνα χωριά *μούντε* 'βουνό'.

[Από το λατ. *gena* 'φρύδι, μάγουλο', πρβ. *γένυς, -ος* 'κάτω σιαγόνα, γένυ'.]

Τζέμου (ρ) 'βογκώ'. *Ντουρεᾶ μούλτου, τζιμεᾶ, μπᾶγκάτου του κόχε* 'πονούσε πολύ, βογκούσε, ξαπλωμένος στην κόχη'. *Τσι τζέμι ακσίτσε;* 'γιατί βογκάς έτσι;'. *Ίνιμα λι στι, ίνιμα λι τζεάμι* 'η καρδιά της ξέρει, η καρδιά της βογκάει'. *Κιρντού χίλια λι σι τζεάμι τζούα τούτα* 'έχασε την κόρη της και βογκάει όλη τη μέρα'. *Μούντιλι σι πλάτανλου ντι μ πᾶζᾶρε τζέμου, κούντου σούφλᾶ σᾶνατόσου βίντου* 'τα δάση και ο πλάτανος στην αγορά βογκούν, όταν φυσάει δυνατός αέρας'. Έκφρ. *τζιμεᾶ, πλᾶντζεᾶ, σγκιλεᾶ* 'βογκούσε, έκλαιγε, κραύγαζε από ένα μεγάλο πόνο, ένα βαρύ πένθος'. *Τζιμεᾶρε* 'βογκητό'.

[Από το λατ. *gemo* 'στενάζω'.]

Τζιάτζιρου (ρ) 'παγώνω' *Μι τζιτζιράι ούνᾶ ἰάρνα κου φᾶρᾶ φόκου* 'ξεπάγιασα ένα χειμώνα χωρίς φωτιά'. *Τζιάρτζιρου (ο)* 'παγωνιά'.

Τρεάμπουρᾶ τρούπλου τούτου ντι τζιάτζιρλου ‘τρέμει όλο το κορμί από την παγωνιά’. Σι τζιτζιρά, σι ανιρά μπουμπότᾶ ‘ξεπάγιασε, έγινε κατάχλωμος’. Τζιτζιράρᾶ μᾶνλι ‘πάγωσαν τα χέρια’. Στην Εράτυρα Κοζάνης μι τζιτζιράι ‘αισθάνομαι ρίγος, προάγγελος πυρετού’. Τζιτζίρου ‘πυρετός, θερμασιά’. Τζιτζιράτου ‘παγωμένος’. ΣΥΝ. σέκου ‘ξεραίνομαι από το κρύο’, σικάτου, γκλέτσου ‘παγώνω’, γκλέτσου ‘πάγος’, κλιτσάρε ‘πάγωμα’ (βλ. αρκουρέτζου, σέκου).

[ΝΙΚ. ίσως από το λατ. degelo, gelo ‘παγώνω’. Στα ΚΒ τζέρου ‘παγωνιά’, λατ. gelu ‘κρύος’. ΣΥΝ. ψόφου. Μούλτᾶ αρκουάρε, ψόφου ‘πολύ κρύο, ψόφος’.]

Τζίκου (ρ) ‘λέω’. Άλτι τζίσι ντεανάβρα, τόρα λι τουρνᾶ ‘άλλα είπε προηγουμένως, τώρα τα γύρισε’. Μούλτου λιμπουτᾶ, τζίτσι, τζίτσι σι νου τζίτσι σι ασκάπᾶ ‘πολύ γλωσσού, λέει λέει και δεν λέει να τελειώσει’. Ες πρι ουμπόρου σι σι τζίκου ούνου ζμπόρου ‘βγες στον μαντρότοιχο να σου πω μια κουβέντα’. Ο έρωτας από τον μαντρότοιχο λόγω των αυστηρών ηθών και του περιορισμού για τα κορίτσια. Τσι τζίσισι, νου τσ’ ἰάστε αρσίνε; ‘τι είπες, δεν ντρέπεσαι;’. Απαντά και ως τριτοπρόσωπο σι τζίτσι ‘λέγεται’. Σι τζίτσι, σι κούμου σι βεάντι, κᾶ έσανου βα αβέμου γκρεάου, αράου ἰάρνᾶ ‘λέγεται, και όπως φαίνεται, φέτος θα έχουμε βαρύ, κακό χειμώνα’. Σι τζίτσι κᾶ λούκριλι, κατάστασιᾶ, νου σι ντούκου γκίνε ‘λέγεται ότι τα πράγματα, η κατάσταση, δεν πάνε καλά’. Λι τζίσιρᾶ μούλι, αβτζᾶ μα μούλι, σι κᾶκᾶ του βουρδάκᾶ σι φουτζί ‘του είπαν πολλά, άκουσε περισσότερα, χέστηκε από τον φόβο και έφυγε’. Έκφρ. ἰτσι τζίσιμου τζίσιμου ‘ό,τι είπαμε, είπαμε’. Κατά κούμου τζίσιμου ‘όπως είπαμε’. Τσι τσεσ, νου αβτζί γκίνε ‘τι είπες, δεν άκουσα καλά’. Τζίσιρᾶ μούλι τ’ μγκεάρια κου φᾶρᾶ αρσίνε ‘είπαν πολλά για τη γυναίκα χωρίς ντροπή’. Ατσεάλι σι τούτι, τσι σι τσέμου κάμα μούλτου; ‘αυτά και όλα, τι να πούμε περισσότερο;’. Τσι τζίσισι; νου κουνουσκουί ‘τι είπες; δεν κατάλαβα’. Τζᾶ κᾶ ου ανιράι ‘πες ότι το έκανα’. Τσέμου σι νι τσέμου ν Σᾶρούνᾶ ‘λέμε να πάμε στη Θεσσαλονίκη’. Ου τζίσι έλου; ασκάπᾶ ‘το είπε εκείνος; τελείωσε’. Ο λόγος του είναι σοβαρός, βαρύς. Κούντου ντισφάτσι γκούρα, τζίτσι βουμουτούρι, κιριτούρι ‘όταν ανοίγει το στόμα λέει ανοησίες, χαμένα λόγια’. ΣΥΝΘ. προυτουτζίκου, ματατζίκου. Έχει

όλες τις σημασίες του νεοελλην. λέγω. ΣΥΝ. γκρέσκου, ζμπουράσκου.
ΑΝΤ. τάκου 'σιωπώ'.

[Από το λατ. dico 'λέω'.]

Τζιόργκᾶ (η) 'στείρα βελέντζα, παλιά χοντρή κάπα, μάλλινα παλιόρουχα, τσέργα'. Λο ούνᾶ τζιόργκᾶ πρι έλϋου 'πήρε επάνω του μια παλιοκάπα'. Τη χρησιμοποιούσαν και σαν σκιάχτρο στα χωράφια και τα αμπέλια. Άφησε για κληρονομιά μια παλιοτσέργα (τζιόργκᾶ), λένε, όταν κάποιος πεθαίνει πάμφτωχος και δεν αφήνει τίποτε. Λεᾶ τζιόργκα σι φούτζι 'πάρε τα παρτάλια του, την παλιοκάπα σου και φύγε'. Τα παλιόρουχα γενικά λέγονται σόγνι ή παρτάλι. Από εδώ και τα παρατσούκλια Σόγνᾶ και Παρτάλας. Τσέργα λέγεται και σε μέρη της Θεσσαλίας, Δυτ. Μακεδονίας και Ηπείρου.

[Κατά τον Ανδριώτη και τον Λαζάρου από το αρχ. σηρικός > λατ. sericus > ρουμ. serga > σλαβ. tserga > όψιμο μσν. τσέργα. Τουρκ. çerge.]

Τζιούγκου (το) 'ζυγός, κορυφογραμμή, ζυγός του βουνού'. Είναι το ξύλο που έβαζε ο ζευγάς στον τράχηλο των δυο βοδιών και έτσι ζευγαρωμένα έσερναν το αλέτρι και όργωναν το χωράφι. Μπαγκᾶι τζιούγκου σι αρχισίι κου αράτλου 'έβαλα ζυγό και άρχισα με το αλέτρι να οργώνω'. Λουᾶρᾶ τζιούγκουλου νσούσου 'πήραν τη ράχη ράχη πάνω'. Μεταφορ. ο ζυγός της παντρείας. Όταν ρωτούσαν κάποιους γονείς γιατί πάντρεψαν τα παιδιά τους σε μικρή ηλικία, απαντούσαν μορέ αρίκᾶ λι τζιούγκουλου ακό τα σι πρεαντούνᾶ 'μωρέ ρίξτου το ζυγό της παντρείας εκεί για να συμμαζευτεί'. Τζιούγκου (ρ) 'ζευγαρώνω, βάζω στο ζυγό'. Τζιουγκάρε 'ζέψιμο', τζιουγκάτρου 'ζευγμένος'. ΑΝΤ. ντιστζιούγκου 'ελευθερώνω τα ζώα από το ζυγό'. Στο Νυμφαίο Φλώρινας τζιούγκους λέγεται το βόδι που ζευγαρώνει με το θηλυκό, ο επιβήτορας (λατ. juveneus).

[Από το λατ. jugum, -i 'ζυγός', jugo 'ζευγαρώνω'.]

Τζόνε (ο) 'νέος, παλικάρι'. Ακᾶρι ντι βόι βα ἰάσᾶ πρότρου πάνᾶ λα Αγιουλιά, ατσέλου βα ἰάστε μα τζόνε 'όποιος από εσάς θα βγει πρώτος ως τον Προφήτη Ηλία, εκείνος θα είναι το καλύτερο παλικάρι'. Χουᾶρα κερντού μα τζόνλι λα Αλβᾶνιέ 'το χωριό έχασε στην Αλβανία τα καλύτερα παλικάρια'. Τα σι ᾶι ανάμε, πρίντι σι τι ασπούνι τζόνε 'για

να έχεις καλό όνομα, πρέπει να φανείς παλικάρι'. Το παλικάρι (τζόνε) φεύγει στα ξένα, ερωτεύεται, πολεμάει γενναία, δουλεύει σκληρά και αντιμετωπίζει όλες τις δυσκολίες της ζωής. Στατού μούλτου τζόνε, σι αλουμτά μούλτου σι λι σκουάσι τούτι ανάπαρτε 'στάθηκε πολύ παλικάρι, αγωνίστηκε πολύ και τα έβγαλε όλα πέρα'. Κρισκού φισόρλου, σι αντρά τζόνε σι κάμάρᾶ αλόρου πᾶρίντσι 'μεγάλωσε το παιδί, έγινε παλικάρι και καμάρι των γονιών'. Το τιμούν και το θαυμάζουν και τα δημοτικά τραγούδια του Λιβαδίου. Αλέπτι τζόνι 'διαλεχτά παλικάρια'.

Βόι λάι τζόνι, λάι μαράτσι,
λόκλου τούτου λου αλαγκάτσι
νου βιτζούτου τζόνλε αμέου;

Εσείς μαύρα, κακόμοιρα μου παλικάρια,
τον τόπο όλο τον γυρίζετε,
δεν είδατε το δικό μου παλικάρι;

Είναι οι πρώτοι στίχοι από ένα δημοτικό τραγούδι της αγάπης που τραγουδιέται στο Λιβάδι (Ράπτης, 1977, 65). Τζιουνεάμε 'νεολαία, ανδρεία', τζιουνιάτικου 'ανδρείος, γενναίος', τζιουνεάστε 'με ανδρεία, γενναιότητα'. ΣΥΝ. μπᾶρμπάτου, λιβέντου, σᾶνατόσου, πᾶλικάρου, μπᾶμπᾶτζιάνου, τζοβαϊρκου, δουσμάνου. Έκφρ. τζόνε κα τζιουνεάπινε, κούρλου λου ᾶρε κα πεάπινε 'παλικάρι σαν πουρνάρι, γερή πουρναρόριζα, έχει τον κώλο του σαν αγγούρι'. Λέγεται για το φαινομενικά παλικάρι. Σι φάτσι τ' τζόνε 'παριστάνει το παλικάρι, είναι ψευτοπαλικαράς'. Μπρε τζόνε νιανσουράτου | πρι κάλου νιαμβιτσάτου 'βρε παλικάρι ελεύθερο, που δεν παντρεύτηκες | άμαθο και από καβάλα στ' άλογο'. Τζόνιλι νου μόρου ακάσᾶ 'τα παλικάρια δεν πεθαίνουν στο σπίτι'. Τζόνε μγκεᾶρε 'γυναίκα παλικάρι'. Στη Δυτ. Μακεδονία τζόνης 'παλικάρι'. ΕΠ. Τζόνης.

[ΝΙΚ. από το λατ. juvenis 'νεανίας', ιταλ. giovine, ισπ. joven, ρουμ. juve. Τζόβενο 'αυτός που μιμείται τους νέους στην εμφάνιση και τη συμπεριφορά'.]

Τζουᾶ (η) 'μέρα'. Τρικούρᾶ τρέι μέσι ντι τζίλι ντι ατούμσεα 'πέρασαν τρεις μήνες από τότε'. Τρέκου τζίλιλι, σᾶπτάμᾶνλι, μέσλι σι άνλι κα

αράου 'περνούν οι μέρες, οι βδομάδες, οι μήνες, τα χρόνια σαν ποτάμι'. Έκφρ. νου ιαρά σι νου γινά τζούα ασιά; 'δεν ήταν να μην έλθει αυτή η μέρα;'. Νου θιμσέσκου ούνά τζούά μπουνά κου φάρά σικλέτε σι γκιντέρι 'δεν θυμάμαι μια καλή μέρα χωρίς στενοχώρια και βάσανα'. Αρμάσι ν κάσά μούλι τζίλι, πουτριτζά 'έμεινε στο σπίτι πολλές μέρες, σάπισε'. Νου βέντου τζούα τσι βα γίνου 'δεν βλέπω τη μέρα που θα έλθω, που θα βρεθούμε'. Ντουάουλι σουρόρι σούντου κα τζούα κου νράπτεα 'οι δυο αδελφές είναι σαν τη μέρα με τη νύχτα, εντελώς διαφορετικές'. Σι αρμίνι ακλό πάνά σι ντα τζούα 'να μείνες εκεί, ώσπου να ξημερώσει'.

Τζίλιλι αλί σάπτάμάνά σούντου 'οι μέρες της εβδομάδας είναι': Λούνι 'Δευτέρα' (λατ. dies lunae 'ημέρα της σελήνης'), Μάρτσά 'Τρίτη' (λατ. dies Martis 'ημέρα του Άρη, του Θεού του πολέμου), Νέρκουρι 'Τετάρτη' (λατ. dies Mercuris 'ημέρα του Ερμή, του θεού του εμπορίου), Τζόι 'Πέμπτη' (λατ. dies Jovis 'ημέρα του Δία'), Βίνερι 'Παρασκευή' (λατ. dies Veneris 'ημέρα της Αφροδίτης'). Άλλοι βλαχόφωνοι την Αγία Παρασκευή τη λένε Στά-Βίνερι. Στα βλαχόφωνα χωριά η αρχαιότερη εκκλησία συνήθως είναι της Αγίας Παρασκευής. Το καλοκαιρινό πανηγύρι είναι αφιερωμένο στη μνήμη της. Η λατρεία της Αφροδίτης πάει σε βάθος χρόνου. Σάμπάτá 'Σάββατο' (λατ. dies sabbata 'η γιορτινή μέρα των Εβραίων'), Ντουμίνικά 'Κυριακή' (λατ. dies Domini 'ημέρα του Κυρίου'). Έκφρ. ουρούτá τζούά 'κακοκαιρία, φουρτούνα'. Σκλάμπά τζούά 'άσχημη μέρα'. Όταν συμβαίνουν δυσάρεστα γεγονότα ή φτάνουν πικρές ειδήσεις. Σι νου βέτζι άλμπά τζούά 'να μην δεις άσπρη μέρα' (κατάρα). Αέρι αλάντá τζούά 'προχθές', αουάλτατζά 'πριν από μέρες'. Μπουνά βά τζούά 'καλή σας μέρα'.

[Μάλλον από το λατ. diva (dies). ΡΑΡ. από το λατ. dies.]

Τζουιάπε (η) 'απάντηση, απολογία'. Νου τζίτσι τσιβά, νου άι τζουιάπε σι ντάι; 'δεν λες τίποτε, δεν έχεις να δώσεις απάντηση;'. Τσι τζουιάπε βα ντάμου λα πάπου, λα αφέντου, λα Ντουμνιτζάου; 'τι απολογία θα δώσουμε στον παππού, στον παπά, στον Θεό;'. Έκφρ. νου ι τσι μάκά λούπλου γουμάρλου, νου στίι σι τσι τζουιάπε βα ντάι λα ντουνιάου! 'δεν είναι που τρώει ο λύκος το γαϊδούρι, δεν ξέρεις και τι απολογία θα

δώσεις στον κόσμο!'. Στη Δυτ. Μακεδονία (Βόιο) τζιουλάπ. ΣΥΝ. απάντισίρε, τᾱκράρε, απουλουγίε, ζιγισίρε (ζιγισέσκου).

[Από το τουρκ. cevap 'απάντηση, απολογία'.]

Τιμπίχε (η) 'αυστηρή σύσταση, εντολή, διαταγή'. Στη λέξη αυτή το μπ προφέρεται προρινικοποιημένο ως [mb]. Πάντοτε με το ρήμα φάκου 'κάνω'. Λου φέτσου τιμπίχε σι λεά φεάτα ασιά 'του έδωσα αυστηρή εντολή να παντρευτεί αυτό το κορίτσι'. Φιτσόρλου νου τσᾱνού τιμπίχια 'το παιδί δεν κράτησε την εντολή'. Η λέξη υπάρχει και στο λεξιλόγιο της περιοχής Βοΐου, Καστοριάς και Γρεβενών. "Με πήραν και με μάλωσαν και μ' έκαναν τημπήχη" (Δημοτικό).

[ΝΙΚ. και ΡΑΡ. από το τουρκ. tenbih 'απομάκρυνση'. Ίσως από το ελλην. την πήχη. Η εντολή, η έντονη σύσταση γίνεται με το σήκωμα του πήχη του δεξιού χεριού. Ίσως και απο την χαρακτηριστική κίνηση των υφασματέμπορων. Όταν έκοβαν την προίκα της νύφης, πριν να βάλουν ψαλίδι, σήκωναν τον πήχη επιστώντας την προσοχή των συγγενών της νύφης ότι θα πρέπει να πήραν οριστική απόφαση. Στη συνέχεια κατέβαζαν τον πήχη και άρχιζαν να μετρούν πήχες και ρούπια, έως ότου το ψαλίδι ξεχωρίσει το αγορασμένο ύφασμα από τα μεγάλα τόπια. Η ευχή ήταν με γεια σας και καλά στέφανα, κου σᾱνάτάτε σι στέφани μπουόνι.]

Τίνερου (επίθ.) 'νέος, τρυφερός'. Τίνερᾱ κάπρα, τίνερου ντᾱνάκου, τίνερου μπᾱρμπάτου 'νέα γίδα, νέο δαμάλι, νέος άντρας'. Ἀστᾱτζᾱ τᾱλεᾱρά ούνᾱ τίνερᾱ ουνᾱε 'σήμερα έσφαξαν μια νέα προβατίνα'. Αρμάσι βέντουβᾱ, μούλτου τίνερᾱ μγκεᾱρε 'έμεινε χήρα, πολύ νέα γυναίκα'. Ν χουᾱρά νου αρμάσιρᾱ μούλτσι τίνερι ρᾱμινι 'στο χωριό δεν έμειναν πολλοί νέοι άνθρωποι'. Μουρί μούλτου τίνερου λιρτάτλου 'πέθανε πολύ νέος ο συχωρεμένος'. Τινιρεᾱτσᾱ και τινιράδᾱ 'νεότητα'. Φουτζίρᾱ τινιρεᾱτσα σι νᾱτίλι 'έφυγε η τρυφερή ηλικία και τα νιάτα'. Χᾱρσεᾱστι τινιρεᾱτσα λι 'χαίρεται τα νιάτα της'. Τινιράδα, νᾱτίλι νου σι ασκούντου 'η νεότητα, τα νιάτα δεν κρύβονται'. Τινιράμε 'πλήθος από νιάτα'. Τινιρέσκου 'ανανεώνω'. Τινιράμου κουπᾱ έστανου 'φέτος ανανεώσαμε το κοπάδι'. Πουλήσαμε μεγάλης ηλικίας ζῶα και αγοράσαμε νεότερης και από άλλες ράτσες. Τινιρά ᾱγκρουλου σι ντεᾱντι μούλτου καρπό 'ανανέωσε το χωράφι και έδωσε πολύ καρπό'.

[Από το λατ. tener 'μαλακός, τρυφερός, νέος'.]

Τίντου (ρ) 'απλώνω, ξαπλώνω'. Στη λέξη αυτή το ντ προφέρεται προρινικοποιημένο ως [nd]. *Μι τίντου* 'ξαπλώνω, ξεροτανιέμαι'. *Βίνι κιρόουλου σι τιντέμου τραχανά* 'ήλθε ο καιρός να απλώσουμε τραχανά'. Απλώνω (τίντου) τα φύλλα της πίτας, απλώνω πέτουρα, ρούχα'. *Σι αβεά τεάσᾶ σούντου ούνᾶ νούκᾶ* 'είχε ξαπλώσει κάτω από μια καρδιά'. Έκφρ. *τίντι τι* 'ξάπλωσε'. *Τιντεᾶ μάνα κου φᾶρᾶ αρσίνε* 'άπλωνε το χέρι χωρίς ντροπή'. *Κου μούμα βα μάκου σι κου τίνε βα μι τίντου* 'με τη μάνα θα τρώω στο τραπέζι και με σένα (τη γυναίκα μου) θα ξαπλώνω στο κρεβάτι'. Ο γιος ξεκαθάρισε τη θέση του ανάμεσα στη μάνα που δεν θα περιφρονήσει και στη γυναίκα του. *Τεᾶσισι μᾶνᾶ πρι μίνε; ε, νου χίι του καλέμε* 'άπλωσες χέρι επάνω μου; ε, δεν είσαι στα λογικά σου'. *Άρε μᾶνᾶ τεᾶσᾶ* 'δέρνει'. *Ου τεᾶσι μούλτου φούνια αλόρου φισόρι* 'το άπλωσε πολύ το σχοινί των παιδιών του'. Τα διαπαιδαγωγεί με υπερβολική ελευθερία, με πολύ χαλαρή πειθαρχία. *Ου παρατεᾶσι φούνια* 'το παρατράβηξε το σχοινί'. *Τιντεᾶρε* 'άπλωμα, ξάπλα'. *Ντι σᾶντεᾶρε μα γκίνε τιντεᾶρε* 'από το καθισιό καλύτερη η ξάπλα'. Η διαχρονική θεωρία του τεμπέλη. *Τέσου* 'ξαπλωμένος'. *Τσι σᾶτζι τέσου, μούτι τι, τρούντι τι* 'τι κάθεσαι ξαπλωμένος, σήκω, ταρακουνήσου'. *Σι τεᾶσι* 'πέθανε, ξάπλωσε'. *Ου αφλά τεᾶσᾶ, μοᾶρτᾶ* 'τη βρήκε ξαπλωμένη, πεθαμένη'.

[Από το λατ. intendo 'απλώνω', πρβ. το ελλην. εντείνω, τείνω.]

Τινσέσκου (ρ) 'τιμώ, σέβομαι, εκτιμώ'. *Άμου μᾶρε τινίε λα τάτᾶ νι, λου τινσεᾶστι λούμια τούτα* 'έχω μεγάλο σεβασμό στον πατέρα μου, τον τιμάει όλος ο κόσμος'. *Τινία ᾶρε ντι ντάιμα αξίε* 'η τιμή έχει από πάντοτε αξία'. Έκφρ. *τινία τινίε νου ᾶρε σι καλότιχου ακάρι ου ᾶρε* 'η τιμή, τιμή δεν έχει και καλότυχος όποιος την έχει'. *Τινίε* 'τιμή, σεβασμός', *τινσίρε, τινσίτου* 'τιμημένος, σεβαστός'. *Όμου κου μᾶρε τινίε ν χουᾶρᾶ* 'άνθρωπος με μεγάλη τιμή, υπόληψη στο χωριό, αξιοσέβαστος'. Λέγεται και *λου ᾶου του μᾶρε αριτζεᾶου* 'τον έχουν σε μεγάλη εκτίμηση'. *Νι αρουσουνᾶσι, νου τινσίσι φουμεᾶλια* 'μας ντρόπιασες, δεν τίμησες την οικογένεια'. *Τσι ᾶρε τινία λι* 'έχει την τιμή, την αξία του'. ΣΥΝ. *αζίε, ιπόλιψε, αριτζεᾶου*.

[Από το τιμώ (τίμησα).]

Τιργισέσκου (ρ) ‘ταιριάζω, προσαρμόζω’. Σι *τιργισίρᾱ* κούσκρλι ‘ταίριασαν τα συμπεθέρια’. Ταιριασμένο (*τιργισίτου*) ζευγάρι, ταιριασμένα πράγματα, *τιργισίτι* λούκρι. Λι *αφλάρᾱ*, λι *τιργισίρα* ‘τα βρήκαν, τα ταίριασαν’. Σι *άου* *τιργισιτά*, *τσι* *άου* *αγάπια* ‘έχουν ταιριάσει, αγαπιούνται’. ΣΥΝ. *ουϊντισέσκου* (*ουϊντίζω*, διαλεκτ. του λεξιλογίου της Δυτ. Μακεδονίας και Θεσσαλίας). *Ουϊντισίρε* ‘ταίριασμα’. *Πρίντι* ‘πρέπει, ταιριάζει’. *Νου* *λου* *πριντιά* *μγκεάρια* *ασιά* ‘δεν του ταίριαζε, δεν του έπρεπε αυτή η γυναίκα’. *Τιργισίρε*, *τιργισίτου*, *νιτιργισίτου* ‘αταίριαστος’.

[Από το *ταιριάζω* (*ταίριασα*).]

Τροάκᾱ (η) ‘ξύλινο σήμαντρο στις εκκλησιές και τα μοναστήρια’. Λα *Αγιανάργιρι* *μπάτι* *τροάκα*, *ασιά* *ντι* *λέμνου* ‘στους Αγίους Αναργύρους χτυπάει το σήμαντρο από ξύλο’. Όταν οι Τούρκοι απαγόρεψαν τις κωδωνοκρουσίες και τα καμπαναριά, τα σήμαντρα στις εκκλησιές ήταν η τάκα (*τροάκᾱ*) και η τσίγκα. Η τάκα ήταν ένα μακρύ και χοντρό σανίδι με δυο τρύπες στις άκρες για να το κρεμούν και να βγάζει πιο καθαρούς και μουσικούς ήχους. Κατασκευαζόταν από ειδικό ξύλο, συνήθως από πλατάνι, που θεωρούνταν γερό και κατάλληλο για την παραγωγή ήχων μπάσων και υποβλητικών. Το χτυπούσαν με ένα ξύλινο σφυρί ρυθμικά. Σήμερα είναι το σήμαντρο των μοναστηριών. Όλη η μοναστηριακή ζωή και οι λειτουργίες ρυθμίζονται με αυτό. Η τσίγκα ήταν μια μεταλλική λουρίδα, ένα έλασμα που το χτυπούσαν με σιδερένιο σφυρί. Οι εναλλασσόμενοι οξείς ήχοι της τσίγκας με τους μπάσους της τάκας συνέθεταν μια συναυλία.

Στο Λιβάδι, όταν με φερμάνι το 1848 επιτράπηκαν οι καμπάνες και τα καμπαναριά, η τάκα και η τσίγκα ακούγονταν – ακούγονται και σήμερα – μόνο κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Εβδομάδας. Εκπέμπουν σοβαρή και πένθιμη μουσική, *ρέκβιεμ*. *Τζούα* *τούτα* *τροάκᾱ* *τροάκα* *σι* *τσιγκα* *κᾱ* *μουρί* *Χᾱστόουλου* ‘όλη τη μέρα χτυπάει η τάκα και η τσίγκα, γιατί πέθανε ο Χριστός’. Το σήμαντρο αυτό έδινε και το σύνθημα στα παιδιά να τρέξουν στα σπίτια για να μαζέψουν ξύλα για τον φανό της Ανάστασης. *Ούνου* *λέμνου* *τ’* *λα* *παράστασε* ‘ένα ξύλο για την παράσταση’, έλεγαν. Παλαιότερα η τάκα και η τσίγκα χτυπούσαν όλη τη Μεγάλη Σαρακοστή, τις ημέρες της νηστείας. Τα παιδιά

συναγωνίζονται για το ποια θα πάρουν από τον παπά το προνόμιο να τα χτυπούν πάνω στο καμπαναριό της Παναγίας και των άλλων εκκλησιών. Όλο τον άλλο χρόνο οι μεγάλες και βαριές ορειχάλκινες καμπάνες σημαίνουν τις ώρες των ανθρώπων της κοινότητας. Τις έφεραν, λένε, με ειδική παραγγελία από τα γνωστά εργαστήρια της Ρωσίας και του Βουκουρεστίου. Οι ήχοι τους απλώνονταν σε όλο τον κάμπο κατά τον Όρθρο και τον Εσπερινό.

[Οι λέξεις *τράκα* (τάκα) και *τσιγκά* είναι ηχομιμητικές (βλ. *τόκου*).]

Τόκου (ρ) ‘κερδίζω, κυρίως στα χαρτιά, στα τυχηρά παιχνίδια και στις δουλειές’. *Τουκά* *λα κάρτσι* ‘κέρδισε στα χαρτιά’. *Νέουλου λου αβεάμου τουκάτᾱ* ‘το αρνί το είχαμε κερδίσει’. Και τα παιδιά κερδίζουν (*τόκου*) στα παιχνίδια τους. *Κούτσι βᾱσιλιᾱτζι τουκάσι*; ‘πόσα κότσια κέρδισες;’. Κέρδισε (*τουκά*) ή έχασε (*κιρντού*) από τις δουλειές και τις επιχειρήσεις; *Τόκου* ‘τόκος, κέρδος’. *Τόκλου μάκᾱ κάπιτάιλιου, σερμαγιᾱου* ‘ο τόκος τρώει το κεφάλαιο, τη σερμαγιᾱ’. *Τουκάτου* ‘κερδισμένος’. Δεν πρέπει να συγχέεται με το ομόηχο *τόκου* ‘κροτώ, χτυπώ’, *τουκά* *κάμπανα* ‘χτύπησε η καμπάνα της εκκλησίας’. ΣΥΝ. *γκιρδισέσκου* ‘κερδίζω’, *τουκισέσκου* ‘τοκίζω’, *κάζᾱντζέσκου*. ΑΝΤ. *κέρντου* ‘χάνω’.

[Αρχ. και λόγ. *τόκος* ‘τοκετός, γέννα, κέρδος’ < αρχ. *τοκόω*, -ῶ ‘γεννώ, κερδίζω’.]

Τόκου (ρ) ‘σημαίνω, χτυπώ’. *Τουκάρα* *κάμπᾱνλι* ‘χτύπησαν οι καμπάνες’. *Λι* *σι πάρού* *κά τράκα τράκα* ‘του φάνηκε ότι χτυπάει το σήμαντρο’. *Ακάρι* *κάμπᾱνᾱ τουκά*; ‘ποια καμπάνα χτύπησε;’ Από τα χτυπήματα της καμπάνας καταλαβαίνουν σε ποιο σημείο βρίσκεται η λειτουργία. Η πρώτη είναι για τον Όρθρο, η τρίτη, η πανηγυρική είναι για τη δοξολογία. Έτσι αποφασίζουν για την προσέλευσή τους στην εκκλησία. *Τουκάρε* ‘χτύπημα, κάλεσμα των πιστών στη εκκλησία’, *τράκᾱ* ‘σήμαντρο’. *Λα μπισεᾱρικᾱ ντι* *λα Στᾱ-Μᾱρίε τράκᾱ κάμπᾱνα* ‘στην εκκλησία της Παναγίας χτυπάει η καμπάνα’. Η πένθιμη καμπάνα με τα αργά και υποβλητικά χτυπήματά της προκαλεί ανησυχία, βγαίνουν οι γυναίκες στις εξώπορτες, σταυροκοπιούνται και ρωτούν να μάθουν για ποιον χτυπάει η καμπάνα. *Τ’* *ακάρι* *τουκά*; Οι καμπάνες χτυπούν (*τόκου*) για ένα μεγάλο γεγονός αλλά σημαίνουν

και συναγερμό, όταν οι κάτοικοι κινδυνεύουν. Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας οι κατακτητές με φερμάνι κατάργησαν τις καμπάνες και τα καμπαναριά. Τους θύμιζαν εξεγέρσεις και άλλα δυσάρεστα. Γι' αυτό χρησιμοποιήθηκαν ξύλινα (ντι λέμνου) και μεταλλικά σήμαντρα που αργότερα έμειναν στην παράδοση του χωριού ως σήμαντρα πένθιμα της Μεγάλης Εβδομάδας. Στις μοναστικές πολιτείες είναι τα μοναδικά παραδοσιακά σήμαντρα. Μεταφορ. τουκά 'τελείωσε, πέθανε'. Κα σι τόκου έου, τσι βα σι φάκᾶ; 'αν πεθάνω εγώ, τι θα γίνει;' Τζίτσι ίτσι λου τράκᾶ 'λέει ό,τι του έρχεται, ό,τι του κουδουνίζει'. Τόκα φράτε! 'στην υγεία σου, βίβα αδελφέ!' λένε, όταν τσουγγρίζουν τα ποτήρια. ΣΥΝ. ασούνου, μπάτου 'χτυπώ, ηχώ'. Το ομόηχο τόκου σημαίνει κερδίζω, τόκου 'κέρδος'.

[ΝΙΚ. από το ιταλ. toccare, ισπ., πορτ. tocar, αλβ. trok και ρουμ. tok. Όλα από το λατ. tactare, taccare, toccare. Ο ΡΑΡ. δεν ετυμολογεί τη λέξη.]

Τόρκου (ρ) 'γνέθω, κλώθω'. Κούτᾶ λᾶνᾶ τᾶρσι αέρι; 'πόσο μαλλί έγνεσε, έκλωσε χθες;'. Η δουλειά αυτή γίνεται στη ρόκα (φούρκᾶ) και στο τσικρίκι. Μᾶια τᾶρτσι κου φούρκα σι κου τσικρίκια 'η γιαγιά κλώθει με τη ρόκα και με το τσικρίκι'. Μεταφορ. τᾶρσισι, τᾶρσισι, νου βα ασκάκι; 'έκλωσες, είπες, είπες, δεν θα σταματήσεις;' Λέγεται για τους ακατάσχετα φλύαρους. Νου σιᾶ τούμσα ντι μούμα τσι λι τᾶρσιρα 'δεν ήξερε η δόλια η μάνα τι της έσυραν, πόσο την κακολόγησαν'. Μᾶια τᾶρτσι 'χιονίζει, κάνει χιονοθύελλα'. Τουρτσέρε 'κλώσιμο, γνέσιμο', τόρτου 'νήμα', λέγεται και τράμᾶ. Κάπου ντι τόρτου 'κουφιοκέφαλος'. Τόρσου 'γνεσμένος, κλωσμένος'.

[Από το λατ. torqueo 'στρέφω'.]

Τόρνου (ρ) 'αντιστρέφω, γυρίζω'. Μι τόρνου 'επιστρέφω'. Τόρνου νέλι του ντᾶβᾶρε, κᾶ ασγκεᾶρᾶ 'φέρνω πίσω τα αρνιά στο μαντρί, γιατί βελάζουν'. Αέρι σεᾶρᾶ σι τουρνᾶρᾶ ντι ν Σᾶρούνᾶ 'χθες το βράδυ επέστρεψαν από τη Θεσσαλονίκη'. Άμου λούκρου, βα τόρνου κάσλου 'έχω δουλειά, θα γυρίσω τα κεφαλοτύρια'. Είναι απαραίτητο το αλάτισμα και το γύρισμά τους για να μην ανάψουν. Τουρνᾶι στράνιλι 'γύρισα τα ρούχα, έκανα το μέσα έξω'. Σι τουρνᾶ τᾶψία, τιντζερέουλου 'αναποδογύρισε το ταψί, ο τέντζερης'. Τᾶρνᾶ νι κου ουάλα άπᾶ σι μι

λάου 'γύρισέ μου με την κανάτα νερό να πλυθώ'. Τουρνάι άπα τα σι
αντάπου 'γύρισα το νερό για να ποτίσω'. Τόρνα φράτρε! αντί τζάρνᾶ
φράτε 'επίστρεψε, γύρνα αδερφέ!'. Είναι η πρώτη ΚΒ φράση που
καταγράφεται από τον Θεοφάνη κατά τον ΝΙΚ. Ακούστηκε το 579
μ.Χ. ως προτροπή αγωγιάτη σε αγωγιάτη. Έκφρ. λου τουρνᾶ σᾶμάρλου
'χάλασε τη συμφωνία'. Τζάρνᾶ φεάτα αμεά, τζάρνᾶ τι! 'γύρισε κορίτσι
μου, γύρισε!'. Η φράση αυτή ήταν παλαιότερα αλλά και σήμερα συχνή
στα γράμματα των γονιών προς τα ξενιτεμένα τους παιδιά.
Σπαρακτική ακροτελεύτεια φράση. Κούντου βα νι τουρνάτσι μπόρτζια;
'πότε θα μας επιστρέψετε το χρέος;'. Μπράτσια σι τζάρνᾶ λα μούντε 'η
φωνή επιστρέφει στο δάσος, γίνεται αντίλαλος'. Βρέι τρέι όρι σι τι
τόρνι 'θέλεις τρεις ώρες για να επιστρέψεις'. Τζάρνᾶ κούρλου σι φούτζι
'γύρισε τον πισινό και φύγε'. Αδιαφόρησε, περιφρόνησέ τους. Κα σι τι
λεά παπάουλου ντι νᾶπόι, νου τι τόρνι 'αν σε πάρει ο παπάς από πίσω
(στη νεκρική πομπή), δεν γυρίζεις. Μεταφορ. σι τουρνάρᾶ μάτσᾶλι
'ανακατεύτηκαν τα σωθικά μου, σιχάθηκα πρόσωπα και πράγματα'.
Κούντου τι τσεάι τίνε, έου μι τουρνάμου 'όταν πήγαινες εσύ, εγώ
γύριζα'. Τουρνάρε 'γύρισμα, επάνοδος', τουρνάτου 'γυρισμένος,
αναποδογυρισμένος', τουρνᾶτούρᾶ 'επανόδος, επιστροφή'.

[Από το λατ. torno, tornus 'τόρνος'. Το επιστρέφω στα λατ. λέγεται
revertor. Revertor domum meam 'επιστρέφω στο σπίτι μου',
reversio, -onis 'επάνοδος, επιστροφή'.]

Τούνᾶ (απρόσ.) 'βροντάει, μπουμπουνίζει'. Νουουρά, ασκάπιρᾶ, τούνᾶ,
ντα πλουάε 'συννέφιασε, αστράφτει, βροντάει, βρέχει'. Νου άβτζᾶ
κούμου τούνᾶ; 'δεν ακούς πώς μπουμπουνίζει;'. Ρήματα που δηλώνουν
φυσικά φαινόμενα απαντούν ως τριτοπρόσωπα: άπιρᾶ, χᾶρᾶζί, ντα
σουάρλε 'ξημερώνει', ντα νεάου, πλουάε, γκρᾶντινᾶ 'χιονίζει, βρέχει,
ρίχνει χαλάζι', αντουνεᾶρικᾶ 'σουρουπώνει', ασκάπιτᾶ σουάρλε 'έδυσε
ο ήλιος', νουορεᾶτζᾶ 'συννεφιάζει', βᾶρκουσεᾶστι 'βουρκώνει,
συννεφιάζει', ασπουλμπιρεᾶτζᾶ 'ρίχνει λεπτό και ψυχρό χιόνι',
αυρεᾶτζᾶ 'δροσίζει', μπρουμεᾶτζᾶ 'ρίχνει πάχνη', γκρᾶντινεᾶτζᾶ
'ρίχνει χαλάζι', ρᾶουρεᾶτζᾶ 'ρίχνει δροσιά, πάχνη', αρνεᾶτζᾶ
'χειμωνιάζει', ασβιντουρεᾶτζᾶ 'κάνει χιονοθύελλα'. ΠΑΡ. άμα νου
ασκάπιρᾶ, νου τούνᾶ σι άμα νου τούνᾶ, νου ντα πλουάε 'αν δεν

αστράφτει, δεν βροντάει και άμα δεν βροντάει, δεν βρέχει'. ΣΥΝ. *μπουμπουνεάτζᾶ* 'βροντάει'. *Τούνου* και *μπουμπουνιτζᾶρου* 'βροντή'.

[Από το λατ. *tono* 'βροντώ'.]

Τουντεάρε (το) 'κούρεμα γιδοπροβάτων, κούρος'. Στη λέξη αυτή το ντ προφέρεται προρινικοποιημένο ως [nd]. *Ακᾶτσᾶ κάλντούρα σῖ πρίντι σῖ τουντέμου όῖλι* 'έπιασε η ζέστη και πρέπει να κουρέψουμε τα πρόβατα'. *Κούντου βα αβέμου τουντεάρε;* 'πότε θα έχουμε κούρο;'. Το πρώτο κούρεμα γίνεται τον Απρίλη. Κουρεύουν το λαιμό, την κοιλιά, τα πόδια και τα κωλομέρια για να ξαλαφρώσουν τα ζώα την άνοιξη, να είναι καθαρά και να διευκολύνεται ο τσοπάνης στο άρμεγμα. Στο κουλουκούρεμα παίρνουν το κοντό μαλλί (*σουέλιου*) που είναι κατώτερης ποιότητας και το πουλούν για να βγάλουν κανένα χρέος (*μπόρτζᾶ*) στον μπακάλη, στον τσαγκάρη. Οι νοικοκυρές έκαναν με αυτό τσέργες και σαμαροσκούτια. Τα γίδια δεν έχουν ανάγκη από αυτό το κούρεμα, γιατί έχουν κοντό και αραιό μαλλί και γιατί κρυώνουν τόσο νωρίς. Τα γίδια, λένε, τρέμουν σαν το γύφτο και δεν διστάζουν να πέσουν και στη φωτιά.

Το κανονικό κούρεμα γίνεται τον Μάη μήνα, λίγο πριν τα κοπάδια φύγουν στα ορεινότερα μέρη για να ξεκαλοκαιριάσουν. Γίνεται τότε μεγάλο γλέντι, αντάμωμα, με ψητά αρνιά, τσίπουρο και κρασιά, γιαούρτια, τυριά και γαλατόπιτες. Μεγάλο, γιορτάσιμο τραπέζι. Οι νοικοκυρές δίνουν εξετάσεις με την παραδοσιακή τους κουζίνα. Συμμετέχουν συγγενείς και φίλοι. Τα μεγάλα και βαριά ψαλίδια στα χέρια έμπειρων και ακούραστων κουρευτών πέφτουν με γρηγοράδα πάνω στις ράχες των ζώων και το μαλλί απλώνεται κάτω σε μεγάλες μπάσκες (*φάσες*) που τις κάνουν μικρά δέματα, ποκάρια. Παλαιότερα τα φόρτωναν στα μουλάρια και ανηφόριζαν για το χωριό. Προορίζονται για τις ανάγκες της οικογένειας και για το εμπόριο. Εμφανίζονται τότε στο Λιβάδι αρκετοί έμποροι μαλλιών. Το μαλλί, ύστερα από επεξεργασία, ανέβαινε στον αργαλειό για ύφανση (βλ. *λᾶνᾶ*). Λένε πως η δουλειά του κουρευτή είναι πιο δύσκολη από το άρμεγμα. Πολλές φορές μαζεύονται σε ένα ξέφωτο περισσότερα κοπάδια και το κούρεμα είναι κοινό. Κοινό και το ξεφάντωμα. Έξω από την Κατερίνη, στο Κουλουκούρι – τον σημερινό Σβορώνο –

γινόταν παλαιότερα ομαδικός κούρος και από το γεγονός αυτό πήρε το χωριό το όνομά του. Τα μεγάλα ζώα, βόδια και γελάδια δεν χρειάζονται κούρεμα, γιατί έχουν κοντό τρίχωμα. Η πληρωμή χρέους στο γελαδοκούρεμα, όπως το λέει η γνωστή παροιμία, σημαίνει ποτέ. *Τούντου* 'κουρεύω', *τούνσου* 'κουρεμένος'. *Νιτούνσου* 'ακούρευτος'. Έκφρ. *άι, τούντι τι!* 'άι, κουρέψου!'. Δηλώνει περιφρόνηση και αποστροφή σε ένα πρόσωπο. *Κούμου* *τι τούμισιρά ακσί κα κάπρά;* 'πώς σε κούρεψαν έτσι σαν γίδι;'. *Ου λάι, σι τι τούντι!* 'α, να κουρεύεσαι!'. *Ου, σι τι τούντζά, μι αντράσι σι αρίσου!* 'α, στο καλό, στην ευχή, με έκανες και γέλασα!'. *Τούμσα ντι μούμα, τούμσα ντι τέτα, στουχινάτα* 'η καημένη, η δόλια, η μάνα, η θεία η κακόκοιρη'. Ανάλογες εκφράσεις *σούρπᾶ τι* 'τσακίσου', *μράλι τι!* 'πνίξου!', *σι σι μάτσι κάπλου* 'να φας το κεφάλι σου'. Οι φράσεις αυτές δεν λέγονται πάντοτε με την αρνητική τους σημασία. Μεταφορ. *μι τούμισιρά, μι μπιλίρά* 'με κούρεψαν, με έγδαραν, μου τα πήραν όλα'. *Λου τούμισιρά, λου αράσιρά* 'τον κούρεψαν, τον έξυσαν'. ΣΥΝ. *σουϊλέτζου* 'κουρεύω τα πρόβατα στον λαιμό, στην κοιλιά και την ουρά'. *Βρέι τουντεάρε* 'θέλεις κούρεμα'.

[Από το λατ. *tondeo* 'κουρεύω'.]

Τουουάρά (επίρρ.) 'στην ώρα, αμέσως'. *Βίνι τουουάρά* 'ήλθε στην ώρα'. *Τουουάρά ατζούμισιρά* 'έφτασαν στην ώρα'. *Γιάτρουλου βίνι τουουάρα σι βεάντᾶ λιχράνα* 'ο γιατρός ήλθε αμέσως να δει τη λεχώνα'. *Τι κουνουσκουί τουουάρά* 'σε κατάλαβα αμέσως'. ΣΥΝ. *Τόρα. Τόρα βα τι αμβέτσου; τι στίου γκίνε* 'τόρα θα σε μάθω; σε ξέρω καλά'. *Τόρα, γίνου!* 'τόρα, έρχομαι!'. *Ούνᾶ σι ούνᾶ, μάνι μάνι* 'αμέσως, γρήγορα'.

[Από το *του* + *ουάρά* (ελλην. *ώρα*, λατ. *hora*). Πρβ. το ελλην. *τόρα* που προέρχεται από το αρχ. *τη ώρα, την ώραν ταύτην*.]

Τουρκανάκατου (επίθ.) 'τουρκόσπορος, αγύριστο κεφάλι, ταραξίας, πεισματάρης'. *Τσι αντράσι πάλι, τουρκανάκατε;* 'τι έκανες πάλι, αγύριστο κεφάλι;'. *Μούλτου τουρκανάκατου φισόρου, φάτσι ίτσι λι γίνι ν κάπου* 'πολύ πεισματάρικο παιδί, κάνει ό,τι του έρχεται στο κεφάλι'. Συνηθισμένος χαρακτηρισμός των άτακτων και επίμονων παιδιών, από τη συχνή του όμως χρήση καταλήγει να είναι κάτι σαν χάνι, χάνει όλη

τη βαρύτητά του. Την ίδια τύχη έχουν και τα βόμπιρε!, βρουκόλακε!, ουρσούσκε! 'κακέ δαίμονα' (τουρκ. ursuz), κᾶτσάου! 'σκύλα!', νταυρόερε! 'γέρε ταύρε, επίμονε', κουφουεμπράμου! 'ύπουλε, οχιά', αράπσᾶ 'αράπισσα!', κίρλα! 'αφημένε', νιαπουκάτε! 'ανεπρόκοπε!', τούρλε!, αντᾶρλε! 'ταραχοποιέ, ζουρλέ!'. Ακούγονται και σκληρότερες απειλές, όπως βα τι ντισίκου παλιουκάνε 'θα σε ξεσκίσω παλιόσκυλο'. Όλες μένουν στον αέρα, ανεκτέλεστες. Ξεχνιούνται συχνά γρήγορα ή σβήνουν με χαμόγελο. Οι μεγάλοι διαπαιδαγωγούν με τον τρόπο τους και με το ένστικτό τους. ΣΥΝ. ινατζίου 'επίμονος, πεισματάρης'.

[Από το Τούρκος + ανάκατος 'ανακατεμένος με Τούρκο'. Πρβ. αρᾶμπινέσου, αρᾶμπινεάσᾶ 'επίμονος και καυγατζής σαν Αρβανίτης'. Τουρκουντάμᾶρᾶ 'τούρκικο σόι, σκληρό, ανθεκτικό.]

Τούρμπου (ρ) 'τρελαίνομαι, μανιάζω, αγριεύω'. Κιρντού μίντια ασιᾶ, τουρμπᾶ 'έχασε το μυαλό της αυτή, τρελάθηκε'. Σι αλινᾶ σᾶντζιλι ν κάπου σι τουρμπᾶ 'ανέβηκε το αίμα στο κεφάλι και μάνιασα, έγινα τρελός'. Λου τουρμπᾶ σᾶντζιλι 'τον μάνιασε το αίμα'. Τουρμπάρε 'τρέλα, μάνιασμα, λύσσα'. Σι μουτᾶ πέρλου ντι τουρμπάρε 'σηκώθηκε η τρίχα από μάνιασμα, οργή'. Τουρπάτου 'τρελός από οργή, μανία'. Σημαίνει όμως και λεβέντης, βαρβάτο παλικάρι, με καλή τρέλα και νταϊλίκι. Μβεᾶστάᾶ μσᾶτᾶ σι μᾶρτᾶ κου ούνου τουρμπάτου τζόνε 'όμορφη νύφη παντρεύτηκε με ένα βαρβάτο παλικάρι'. ΣΥΝ. ζούρλου, βούρλου, τούρλου, λιζισίτου, αλᾶτράτου. Νεοελλην. έγινε τούρμπο ή με έκανες τούρμπο.

[Από το λατ. turbo, -are που πέρασε στις νεολατινικές γλώσσες, ιταλ. turbare, ισπ. και πορτ. turbar, γαλλ. troubler, ρουμ. turb.]

Τούσε (η) 'συνάχι, γρίπη'. Μι αφλά, μι ακᾶτσᾶ ούνᾶ τούσε αράου 'με βρήκε, με έπιασε ένα κακό συνάχι'. Στη διάρκεια του χειμῶνα τραβιέται (σι τράτζι) συνάχι (τούσε), γρίπη. Έπεσε (κᾶτζού) επιδημία της γρίπης (τούσε). Τουσέσκου 'έχω συνάχι, γρίπη', συνηθέστερο το ἄμου τούσε. Επακόλουθα της γρίπης ο πυρετός (χιᾶβρᾶ) και ο βήχας (γκούχτικου). Σε όλες τις περιπτώσεις επιστρατεύονται τα γνωστά γιατροσόφια, ιλεᾶτσι. Στη Δυτ. Μακεδονία (Εράτυρα) τούσιας 'αρρωστιάρης, φιλάσθενος'. ΕΠ. Τούσιας. ΣΥΝ. λᾶγκῶρε 'αρρώστια, αδιαθεσία'. Είναι και αρρώστια των προβάτων, γρίπε, σινάχε.

[Από το λατ. tussis, -is 'βήχας'.]

Τουτίπουτᾶ (η) 'περιουσία, βιος, σοδειά'. *Κούμου λεᾶι πράβντιλι, τουτίπουτᾶ;* 'πώς έχεις τα ζῶα, το βιος σου;'. Η λέξη δεν ακούγεται πια, ελάχιστοι πολύ ηλικιωμένοι μόλις τη θυμούνται. Όσο περνούν τα χρόνια και δεν καταγράφονται οι λέξεις είναι μοιραίο να χαθούν, όπως τόσες άλλες έχουν χαθεί παλαιότερα. Είναι μια ενδιαφέρουσα λέξη. Ένα επίρρ. τίποτε με το άρθρο το γίνεται ουσιαστικό. Και νοηματικά φαίνεται ότι παρουσιάζει πρόβλημα. Ένα επίρρ. με αρνητική σημασία δηλώνει περιουσία. Ίσως οι άνθρωποι εννοούσαν ότι η περιουσία τους ήταν ασήμαντη, ανάξια λόγου ή το πιθανότερο, ότι η περιουσία τους ήταν εκτεθειμένη σε πολλούς κινδύνους και δεν έχουν τίποτε βέβαιο και σταθερό. Ίσως έτσι ήθελαν να "ξορκίσουν" το βιος τους περιφρονώντας το για να μην προκαλέσει τον φθόνο, ιδιαίτερα σε καιρούς στερήσεων και φτώχειας. Για να μην το ζηλέψουν οι άλλοι και το ματιάσουν. Πρβ. το νεοελλην. (ιδιωμ.) *καντίποτε ή καντίποτας. Δεν έχω καντίποτα.* Έκφρ. *αντούσιρᾶ ντι του ξεάνι μούλτᾶ τουτίπουτᾶ* 'έφεραν από τα ξένα μεγάλο βιος'. *Νι κιρί τουτίπουτα* 'χάθηκε η περιουσία μας'. ΣΥΝ. *κατούνᾶ.*

[Από το *το + τίποτα.*]

Τουτούμε και τᾶτούμε (η) 'καπνός, νικοτίνη, ταμπάκος'. *Αρμάσου ντι τουτούμε, κου φᾶρα τσιγᾶρᾶ* 'έμεινα από καπνό, χωρίς τσιγᾶρο'. *Βα τράγκου ούνᾶ τσιγᾶρᾶ ντι τουτούμια αμᾶ* 'θα καπνίσω ένα τσιγᾶρο από τον καπνό μου'. Το πουγγί (*πούγγᾶ*) – ένα πάνινο σακουλάκι – με τον καπνό κρεμόταν με ένα σχοινί από τον λαιμό ή το έβαζαν μέσα στο ζωνάρι τους. Από εκεί, κάθε φορά που ήθελαν να καπνίσουν, έβγαζαν μια μικρή ποσότητα, την τύλιγαν στο τσιγαρόχαρτο του Μονοπωλίου – συχνά σε εφημερίδα – με μεγάλη φροντίδα και έστριβαν το τσιγᾶρο. Με την τσακμακόπετρα παλαιότερα ή το τσακμάκι άναβαν την ίσκα (*ιάσκᾶ*) ή το φιτίλι και οι μερακλήδες απολάμβαναν το χειροποίητο τσιγᾶρο. Κάποιοι συνεχίζοντας την παράδοση κάπνιζαν την πίπα τους. Στους φίλους πρόσφεραν λίγο από τον καπνό τους. *Νι ντεάντι νᾶθεᾶμᾶ τουτούμε σι αφουμάι ούνᾶ τσιγᾶρᾶ* 'μου έδωσε λίγο καπνό και κάπνισα ένα τσιγᾶρο'. Ήταν περήφανοι για τον καπνό που έκοβαν και ετοίμαζαν οι ίδιοι με ξεχωριστή επιμέλεια.

Τον έτριβαν στο χέρι και τον αραίωναν για να γίνει αφράτος, τον στέγνωσαν στο τζάκι και τον τοποθετούσαν στο πάνινο πουγγί ή στην ταμπακέρα. *Άμου μπούνά τουτούμε, έλα σι τι μέσκου, σι αντράμου ούνά τσιγάρά 'έχω καλό καπνό, έλα να σε κεράσω, να κάνουμε ένα τσιγάρο'*. Ο καπνός και η ταμπακέρα σφυρηλάτησαν φιλίες αντρών. Δήλωναν κοινωνικό γόητρο και συντροφικότητα.

Γύρω στα 1930 έγινε προσπάθεια να καλλιεργηθεί καπνός και στο Λιβάδι. Πρωτοστάτησε ο δάσκαλος Ελευθέριος Γκούμας που είχε πάθος με την αγροτική οικονομία και τις καλλιέργειες. Έσπειρε μαζί με την οικογένεια του πατέρα του καπνό στην περιοχή *Παταλκόε*. Στην αρχή πήγε καλά. Μετά τον Πόλεμο έβαλαν κάποιοι καπνό στην Κούλια. Συνάντησαν δυσκολίες, κυρίως λόγω της κακής συγκοινωνίας. Στα χρόνια του Πολέμου τις προκηρύξεις των Άγγλων εναντίον των Γερμανών τις χρησιμοποιούσαν για τσιγαρόχαρτο. *Μη τις κρατάτε, έλεγαν, πετάξτε τις, γιατί είναι στοιχείο ενοχής. Τσι λι τσάνι του μάνά, βα τι ακάτσά σι βα τι άρντá*. Τότε οι Γερμανοί είχαν κάψει ένα παλικάρι του χωριού στην καλύβα του, γιατί του βρήκαν επάνω του – έτσι πίστευαν οι άνθρωποι – ένα γερμανικό ρολόι. Ένας κινδύνεψε από μια ιταλική γλαίνη. Οι manάδες τότε, αν ένα τέτοιο ρούχο έπεφτε στα χέρια τους ή απλώς έμοιαζε, φρόντιζαν να το μεταποιήσουν αμέσως ή και να το βάψουν πριν το κάνουν διάφορα ρούχα. Τα παιδιά έτρεμαν από το φόβο τους.

Επιτρεπόταν το φύλλο του καπνού, ο κομμένος όμως και τριμμένος καπνός συνήθως ήταν λαθραίος. Το λαθρεμπόριο οργίαζε. Οι κираτζήδες μεταφορείς έκρυβαν τον καπνό στα πιο απίθανα μέρη του ζώου και του φορτίου. Οι καπνοπώλες που εμπορεύονταν το λαθραίο καπνό λέγονταν, όχι μόνο στο Λιβάδι, *τουτουντζήδες*. Η μηχανή, ένα μεγάλο μαχαίρι που έκοβε το φύλλο του καπνού, λεγόταν *χαβάνε*. Τον έτριβαν και τον άφηναν να ξεραθεί. Στη συνέχεια τον έτριβαν με το χέρι, ώστε να γίνει λεπτός σαν σκόνη. Ρουφούσαν μια πρέζα και από τη μύτη. Ο ταμπάκος ήταν μια απόλαυση και μια εξάρτηση. *Τουτούμια ντι του χάβάνε νου σι άφλά άσιτάτζά 'ο καπνός από το χαβάνι δεν βρίσκεται σήμερα'*. Ήταν ξεχωριστή απόλαυση. ΣΥΝ. *τάμπάκου, φούμου*.

[Από το τουρκ. tütün. Ο ταμπάκος από την ιταλ. tabacco.]

Τράγκου (ρ) ‘σέρνω, τραβώ, υποφέρω, ανέχομαι’. *Τράψου μεάσα σι λούκριλι σι ουντζέμου* ‘τράβηξα, έσυρα το τραπέζι και τα πράγματα για να ασβεστώσουμε’. *Λου τράψιρᾶ ντιπάρτε σι λου ατζουτᾶρᾶ σι ι μούτᾶ* ‘τον έσυραν παράμερα και τον βοήθησαν να σηκωθεί’. Μεταφορ. *τράψου μούλτᾶ φουρτούνᾶ* ‘τράβηξα, υπέφερα πολλά βάσανα’. Το τι τραβώ (*τράγκου*) όλα τα χρόνια δεν λέγεται. *Λι τράτζι γκροάσι, μᾶρι* ‘λέει παχιά και μεγάλα λόγια’. *Τράτζι σᾶντζιλι* ‘τραβάει το αίμα’. Έκφρ. *βα τράγκου ούνᾶ τσιγᾶρᾶ* ‘θα καπνίσω ένα τσιγάρο’. *Βα τράγκου ούνου κόρου* ‘θα τραβήξω, θα σύρω έναν χορό’. *Σι τράτζι ούνᾶ τούσε* ‘σέρνεται, τραβιέται ένα συνάχι’. *Τράτζι βίντου* ‘φυσάει’. *Σι τράτζι γίνλου* ‘τραβιέται, πίνεται το κρασί’. *Σι τράψι τσούπλου* ‘τραβήχτηκε το μωρό, αδυνάτισε’. *Τράτζι ούνλου, τράτζι αλάντου τσι βα σι φᾶκᾶ*; ‘τράβα ο ένας, τράβα ο άλλος τι θα γίνει;’. *Τράψιρᾶ κούρλου τούτσι* ‘όλοι τράβηξαν τον κώλο, απομακρύνθηκαν’. *Τράτζι τ’ μᾶρτε* ‘πάει για θάνατο, πήρε τον δρόμο του’. *Τράψου αρᾶκι* ‘δυσκολεύτηκα πολύ στη δουλειά’. *Τράπτου* ‘πιωμένος, αδυνατισμένος, ασθενικός και φορεμένος, παλιός για ρούχα’. *Τράπτι στράνι* ‘πολυφορεμένα ρούχα’. *Σι τράτζι* ‘υποφέρεται, τραβιέται’. Λέγεται και για τη γυναίκα που δεν είναι καλής διαγωγής. Έχει όλες τις σημασίες των νεοελλην. *τραβώ, σέρνω*.

[Από το λατ. traho ‘σέρνω’, πρβ. *τραβώ*.]

Τράπου (ο) ‘χαντάκι, λάκκος, όρυγμα’. *Νοᾶπτεᾶ τούτα αρκά πλουᾶε ντι σι αντρά τράπου λα άγκρου* ‘όλη τη νύχτα έβρεχε και έγινε νεροφαγιά, χαντάκι στο χωράφι’. Ελάχιστοι σήμερα θυμούνται τη λέξη στο χωριό. Έχει αντικατασταθεί από τη λέξη *χαντάκι* (*χᾶντάκε*) και συχνά χρησιμοποιούνται οι συνώνυμες λέξεις *σούδᾶ* και *βάλε*. Τράφους έκαναν στα χωράφια και στα αμπέλια για να μαζεύεται το νερό ή να ορίσουν τα σύνορα. Στο Νυμφαίο υπάρχουν τέσσερα ΤΟΠ. *Ν Τράπου* ‘στο χαντάκι, στο λάκκο’. Στη Δυτ. Μακεδονία λένε *τραφώθηκε* ‘λερώθηκε’ ή *να τραφωθείς!* Στην Ήπειρο *τραφοκοπῶ* ‘οργώνω βαθειά’. “Όπου χτυπάει ο Διγενής, το αίμα τράφο κάνει” (Δημοτικό).

[*Τάφρος* < ελνστ. *τράφος*. Κατά τον Κατσάνη “τόσο η αλβ. *trap* όσο και η σλαβ. *trapŭ* δανείζονται τη λέξη από τα ελληνικά μέσω της

βαλκανικής λατινικής *τράπου* < *τράφος, τάφος* ή *κατευθείαν* από την ελληνική” (Κατσάνης, 1990, 99).]

Τράπου (ο) ‘ρίξιμο, βολή’. *Ντᾶ λι ούνου τράπου αλί μίντε σι αρίκου ναφουράᾱ* ‘δώσε ένα σπρώξιμο στο μυαλό σου και ρίξτο έξω’. *Νου ἄρε τράπου λα λούκρου* ‘δεν έχει σειρά στη δουλειά, είναι ανοργάνωτος’. *Νου ακᾶτσᾶ τράπου ίτσι αντρά* ‘δεν έφερε αποτέλεσμα ό,τι έκανε’. Η λέξη σημαίνει και κατακάθι, μαγιά. *Λεᾶ τράπου αλί πούσκᾶ σι αντᾶρι ἄλτᾶ πούσκᾶ* ‘πάρε κατακάθι του ξιδιού για να κάνεις άλλο ξίδι’. Μεταφορ. *νου αβούσι τράπου* ‘δεν είχες μαγιά για να ξεκινήσεις μια δουλειά’.

[Από το ιταλ. *tratto*.]

Τρεᾶμπουρου και τρεᾶμουρου (ρ) ‘τρέμω, φοβάμαι πολύ’. Στη λέξη αυτή το *μπ* προφέρεται προορινικοποιημένο ως [mb]. *Τρεᾶμπουρου ντι φρίκᾶ* ‘τρέμω από φόβο’. Τρέμω (*τρεᾶμπουρου*) από πυρετό, θυμό, ταραχή, από συγκίνηση και αγωνία. Οι άνθρωποι τρέμουν (*τρεᾶμπουρου*) τον πόλεμο, το σεισμό, τα γεράματα, τον θάνατο. *Φεᾶτα τρεᾶμπουράᾱ κου δάσκαλου* ‘το κορίτσι τρέμει τον δάσκαλο’. *Τρεᾶμπουράᾱ λόκλου τούτου σι νι ακᾶτσᾶ φρίκα* ‘τρέμει όλος ο τόπος από το σεισμό και μας έπιασε φόβος’. *Πλᾶντζι σι τρεᾶμπουράᾱ μπουτζα* ‘κλαίει και τρέμουν τα χείλη της’. *Τριμούρα* ‘τρεμούλα’, *τρέμουρου* ‘σεισμός, τρόμος’, *τριμπουράτου* ‘φοβισμένος, τρομαγμένος’, *τριμπουράρε* ‘τρεμούλιασμα, τρόμος’. *Τριμπουλιάζου* στη Θεσσαλία, Δυτ. Μακεδονία και Ήπειρο. ΠΑΡ. *γιατί τρέμεις (τρεᾶμπουρι), γύφτε; - γιατί χαίρομαι (χᾶρσέσκου), αφέντη*.

[ΝΙΚ. και ΡΑΡ. ίσως από το λατ. *tremulo, tremo* ‘τρέμω’, *tremor, - oris* ‘τρόμος’. Πρβ. τα ελλην. *τρέμω, τρεμουλιάζω, τρεμούλιασμα, τρεμούλα*.]

Τρέιλι Φᾶντᾶνι ‘οι Τρεις Βρύσες’: *βα λάμου λα Τρέιλι Φᾶντᾶνι* ‘θα πλύνουμε στις Τρεις Βρύσες’. *Σι αντουνά μούλτι μγκιέρι ακλό τα σι λεᾶ ἄπᾶ, σι ακᾶτσᾶ φόκλου* ‘μαζεύονταν πολλές γυναίκες εκεί για να πάρουν νερό και να ανάψουν τη φωτιά’. Πετρόκτιστο οικοδόμημα με τρεις πέτρινους κρουνοί. Ήταν το φυσικό μεγάλο πλυντήριο του χωριού. Εκεί έπλυναν οι γυναίκες το ρουχισμό και τα κλινοσκεπάσματα. Ντουμάνιαζε ο χώρος από τους καπνούς και τους

υδρατμούς της φωτιάς και των καζανιών (*κᾶλντᾶρι*), ενώ έξω στους μεγάλους βράχους οι κόπανοι (*μάλιου*) χτυπούσαν ανηλεώς τα σκουτιά και τις βελέντζες που στη συνέχεια στέγνωναν στον ήλιο. Οι Τρεις Βρύσες μεταβάλλονταν σε ένα μεγάλο εργοτάξιο. Το απόγευμα γυναίκες και ζώα ανηφόριζαν την κοφτή και δύσκολη ανηφόρα προς την Αγία Παρασκευή. Οι γυναίκες κουβαλούσαν στο κεφάλι τη σκάφη (*κουπάνα*) με τα πλυμένα ρούχα και στον ώμο το καζάνι με τα μισοκαμένα ξύλα που είχαν περισσέψει. Η εικόνα εκείνης της γραμμής των γυναικών που ανηφόριζε αγκομαχώντας δεν ήταν ειδυλλιακή, ήταν μεγάλη τυράγνια που τη θυμούνται ακόμη. Καμιά φορά βοηθούσαν και τα γαιΐδουράκια. *Ασουντάτι κούμου ιαρά λουά ανίφουρλου ανκᾶρκάτι* 'ιδρωμένες όπως ήταν έπαιρναν τον ανήφορο φορτωμένες'.

Στις Τρεις Βρύσες ξαπόσταιναν για λίγο και δροσίζονταν όσοι ανηφόριζαν ή κατηφόριζαν από και προς το Μοναστήρι της Αγίας Τριάδας, που τα παλιά πανηγύρια του άφησαν εποχή. *Σι αστᾶμᾶτσιμού αουά σι λόμου ούνᾶ ανάσᾶ, κᾶ αβέμου μάρε ανίφουρλου* 'να σταματήσουμε εδώ να πάρουμε μια ανάσα, γιατί έχουμε μεγάλη ανηφόρα'. Ύστερα από τον Πόλεμο οι Τρεις Βρύσες είχαν σχεδόν ερειπωθεί. Ο Εξωραϊστικός Σύλλογος Λιβαδίου αναστήλωσε το οίκημα και το επανέφερε στην παλιά του μορφή, γιατί συνδέεται με την ιστορία και την κοινωνική εξέλιξη του χωριού. Είναι πάντοτε σημείο αναφοράς των απανταχού Λιβαδιωτών. Τα τοπωνύμια συντηρούν τη λαϊκή συνείδηση και την παλιά λαλιά. Όλα ανοίγουν δρόμους στην πατριδογνωσία και την αυτογνωσία. Ανακαλούν μνήμες: *αντούκου αμίντε Τρέλι Φᾶντᾶνλι, μγκιέρλι τσι άου λάτᾶ ακλό σι πᾶνιγίρλου λα Αγιά-Τριάδᾶ* 'θυμάμαι τις Τρεις Βρύσες, τις γυναίκες που έχουν πλύνει εκεί και το πανηγύρι της Αγίας Τριάδας'.

[Βλ. *φᾶντᾶνᾶ*.]

Τρέκου (ρ) 'περνώ, περνώ τον καιρό, ζω'. *Πρίντι σι τρέτσι πούμχια* 'πρέπει να περάσεις τη γέφυρα'. *Τρικούρᾶ τσιντζᾶτσι ντι άνι ντι ατούμσεα, ούνᾶ μπᾶνᾶ* 'πέρασαν πενήντα χρόνια από τότε, μια ζωή'. *Κούμου τρέτσι;* 'πώς περνάς, ζεις;'. Περνώ (*τρέκου*) τον δρόμο, το δάσος, το βουνό, το χειμώνα, τις τάξεις του σχολείου, το εμπόδιο, την

κλωστή στο βελόνι. *Τρικούρᾶ άνλι σῖ αουσαῖμου* ‘πέρασαν τα χρόνια και γεράσαμε’. *Περνώ καλά, ζω καλά (τρέκου γκίνε)* με τους φίλους, με την οικογένειά μου, με τους γειτόνους, με απλά πράγματα. *Αβέμου τρικούτᾶ μάρε μπόρᾶ, βα τρεᾶκᾶ σῖ ατσιᾶ* ‘έχουμε περάσει μεγάλη μπόρα, θα περάσει και αυτή’. *Κα σῖ ιαρά σῖ στιᾶμου τσι όμου ἰάστε, πρι λα προάρτα νου βα τριτσεᾶμου* ‘αν ήταν να ήξερα τι άνθρωπος είναι, από την πόρτα δεν θα τον περνούσα’. Έκφρ. *τρικού ντι του μίντι* ‘πέρασε από το μυαλό μου’. *Βα τριτσέμου σῖ άσιᾶτζᾶ* ‘θα πορέψουμε και σήμερα’. *Σῖ τρεᾶτσι τ’ μάρε* ‘κάνει τον μεγάλο, τον σπουδαίο’. *Νου τρέκου μιτσούνλι* ‘δεν περνούν τα ψέματα’. *Ατσεᾶλι νου τρέκου λα μίνε* ‘αυτά δεν περνούν σε μένα’. *Πρι λα προάρτα τρέκου, έσι σῖ μι βέτσι* ‘από την πόρτα σου περνώ, βγες να με δεις’ (ερωτικό δημοτ. τραγούδι). *Ἄμου μάρε γιρά λα ίνιμᾶ σῖ νου τρεᾶτσι κου τσιβά* ‘έχω μεγάλη πληγή στην καρδιά και δεν γιατρεύεται με τίποτε’. *Κούμου βα τριτσέμου βάλια σῖ αρᾶουλου ασεᾶλου;* ‘πώς θα περάσουμε τον λάκκο και εκείνο το ποτάμι;’. Μεταφορ. πώς θα περάσουμε τη δοκιμασία του θανάτου; *Τσι μπάνᾶ τρικούμου μαράτσλι* ‘τι ζωή που ζήσαμε οι κακόμοιροι’. *Τρικούι μάρε νίλᾶ* ‘πέρασα μεγάλη δοκιμασία, βάσανα’. *Τριτσεᾶρε* ‘πέρασμα’, *τρικούτου* ‘περασμένος και άνθρωπος περασμένης ηλικίας’. *Σούντου τρικούτι σῖ αργκᾶσίτι* ‘είναι περασμένα και ξεχασμένα’. *Όμου τρικούτου κου πέρλι κάιρου* ‘άνθρωπος ηλικιωμένος με κάτασπρα μαλλιά’. Το ρήμα *τρέκου* έχει όλες σχεδόν τις σημασίες του νεοελλην. *περνώ*. *Κακουτρέκου* ‘κακοπερνώ’, *καλουτρέκου*. *Πιτρέκου* ‘στέλνω’.

[Από το λατ. *trajicio* ‘διαβιβάζω, στέλνω’.]

Τριόδᾶ ή **τριότᾶ** ‘αγαπημένο επιτραπέζιο παιχνίδι’. Παιζόταν και στο χώμα, στα πέτρινα πεζούλια των σπιτιών, στις σκάλες και τα προαύλια των εκκλησιών πάνω σε πέτρες χαραγμένες με κάρβουνο ή κιμωλία. **Τριόδι**. *Πικουράρλι τα σῖ τρεᾶκᾶ ουάρα σῖ ατζόκου τριόδᾶ* ‘οι βοσκοί για να περάσει η ώρα παίζουν τριόδι’. Παίχτηκε πολλά χρόνια στο Λιβάδι από μικρούς και μεγάλους. Χρειαζόταν μια επίπεδη επιφάνεια, συνήθως από χαρτόνι, ο άβακας ή μια σχολική πλάκα των παιδιών που χωριζόταν σε τετραγωνίδια. Ο καθένας από τους δυο παίχτες είχε τρεις πετρούλες ή φασόλια. Το παιχνίδι απαιτούσε σκέψη και τακτικές

κινήσεις. Ήταν καλή προπαιδεία για το σκάκι που δεν γνώριζαν τότε. Το τριόδι είναι πανελλήνια γνωστό παιχνίδι και παιζόταν και από τους Βυζαντινούς. *Βα νι ατζουκάμου ούνᾱ τριότᾱ*; 'θα παίξουμε μια τριότα;'. *Μι ατζουκάι σι κερντούι λα τριότᾱ. Νάκι ιαρά μα μπούνου ντι μίνε* 'έπαιξα και έχασα στην τριότα, ο Αντωνάκης ήταν καλύτερος από εμένα'.

Δυο άλλα πιο σύνθετα επιτραπέζια παιχνίδια που παίχτηκαν στο Λιβάδι ήταν: α) με το λαγό (κου λῖόπουρλου) και β) με τις εννιά πέτρες (κου νοῦάουλι). Το παιχνίδι με το λαγό απαιτούσε στρατηγική και πολύ μελετημένες τακτικές κινήσεις. Σε μια πέτρα ή και στο χώμα ζωγράφιζαν ένα κύκλο, όπου τρία σκυλιά (τρεις πετρίτσες) προσπαθούσαν να εγκλωβίσουν το λαγό. Τα παιχνίδια τα έπαιζαν και οι γεωργοί και οι κτηνοτρόφοι σε ώρες σχολής, ελεύθερου χρόνου. Ο άνθρωπος έχει ανάγκη από την εργασία, το ίδιο όμως χρειάζεται να χαίρεται τον ελεύθερο χρόνο του, την ανάπαυλα: "Σχολάζειν δύνασθαι καλώς". Η πνευματική εγρήγορση και η χαρά από το παιχνίδι δρουν τονωτικά και λυτρωτικά.

[Τρίοδος 'σημείο όπου συναντώνται τρεις δρόμοι'.]

Τρόζᾱ (η) 'χοντροκομμένη και ακοινώνητη γυναίκα, άξεστη'. Απρόσεχτη και απερίσκεπτη που παρασέρνει ό,τι βρει μπροστά της. *Τρόζα, λι λο τούτι σβάρνα* 'η χοντροκομμένη τα πήρε όλα σβάρνα'. *Τρόζα* λέγεται και η ζωηρή κότα που θέλει να κυριαρχήσει στο κοτέτσι και στην αυλή. Επιβάλλεται στις άλλες τσιμπώντας και παίρνοντας την τροφή τους. Διεκδικεί και την εξουσία του κόκορα. *Ιάστε ούνᾱ τρόζᾱ, νου αλάσᾱ γκάλινλι του ισιχίε* 'είναι μια ακοινώνητη, δεν αφήνει τις κότες στην ησυχία τους'. Οι άντρες χαρακτηρίζουν καμιά φορά τις γυναίκες *τρόζα* και εκείνες μεταξύ τους αποδίδουν στους άντρες ανάλογους χαρακτηρισμούς. ΣΥΝ. *πράβντᾱ, μπόου*. Λέγεται και στη Δυτ. Μακεδονία και την Πελοπόννησο. Σε μέρη της Ηπείρου (Ζίτσα) *τροζός* 'ελαφρόμυαλος'.

[Δεν είναι γνωστή η προέλευση της λέξης.]

Τρουντουέσκου (ρ) 'ταρακουνώ, τραντάζω, κουνώ βίαια και απότομα'. *Σισμόουλου τρουντουί χουάρα, κάτζούρᾱ νέστι κάσι* 'ο σεισμός ταρακούνησε το χωριό, έπεσαν κάποια σπίτια'. *Μι τρουντουί*

γκούχτικλου 'με τάραξε ο βήχας'. Μεταφορ. μι τρουντουίρᾶ, μι ασπᾶράρᾶ ασεᾶλί τσι βιτζούι 'με τράνταξαν, με τρόμαξαν εκείνα που είδα'. Τάτσι, κᾶ μι τρουντουίσι 'σκάσε, γιατί με τάραξες, με συγκλότισες'. Τρούντι τι ντι του λόκου! 'κουνήσου από τον τόπο σου!'. Νι βίνι χτιπαρεᾶου ν κάπου, μι τρουντουί 'μου ήλθε στο κεφάλι βαρύ και αναπάντεχο χτύπημα, με τράνταξε σωματικά και ψυχικά'. Φεᾶτα, κούμου σι βεᾶντι, τρουντουί κᾶντα 'το κορίτσι, όπως φαίνεται, κούνησε την ουρά, προκάλεσε'. Τρουντουίρε 'τράνταγμα', τρουντουίτου 'τρανταγμένος, κουνημένος, σαλεμένος στο μυαλό'. ΣΥΝ. τᾶντᾶζέσκου, τᾶντᾶζίρε, αρουκουτέσκου, αρουκουτίρε.

[Μάλλον από το τραντάζω. Άλλοι βλαχόφωνοι λένε αρουκουτέσκου 'ταρακουνώ', αρουκουτίρε (λατ. recutio).]

Τρούπου (ο) 'σώμα, κορμί, γυναικεία μάλλινη μπλούζα, το μπούστο κάθε ρούχου'. Ούνου μπούσου του ξένου τρούπου νου ντοᾶρι 'για γροθιά σε ξένο κορμί δεν πονάει', αντράι τρούπλου 'έκανα το μπούστο', λέει η μοδίστρα και η πλέχτρα. Μούμα αλ τρούπου 'η μάνα του ρούχου, το βασικό, το κύριο μέρος του ρούχου'. Λα κόρου αβεᾶ ούνου μσάτου τρούπου 'στο χορό φορούσε μια όμορφη μπλούζα'. Η μπλούζα αυτή από διάφορα υφάσματα και από κατιφέ ήταν απαραίτητο εξάρτημα της γυναικείας φορεσιάς. Έκφρ. μι ντοᾶρι τρούπλου τούτου 'μου πονάει ολόκληρο το σώμα'. Βα σι λαᾶέσκου τρούπλου του φούστι 'θα σου μαυρίσω το κορμί στο ξύλο'. Τρούπλου σι κᾶπούλια αλί μούλᾶ σούντου ούνᾶ 'το σώμα και τα καπούλια του μουλαριού είναι ένα.'. Γεροδεμένο ζώο. Μπάγκᾶ τσούπλου λα τρούπου ή λα κέπτου 'βάλει το μωρό στο στήθος για να βυζιάξει', μγκεᾶρε κου μᾶρε τρούπου 'γυναίκα με μεγάλο στήθος' (τσιτσᾶράσᾶ 'βυζαρού'). Η λέξη έχει και άλλες σημασίες. Ένα δέντρο ως ένα σημείο λέγεται τρούπου, ένα ντουβᾶρι ορισμένου ύψους, ούνου τρούπου. Ένα στήθος, το στηθαίο ήταν ένα μέτρο ύψους. ΣΥΝ. κόρπου (λατ. corpus).

[ΝΙΚ. από το ρουμ. trup, αλβ. troupe και σλαβ. troupe. ΡΑΡ. από το σλαβ. trupŭ 'σώμα'. Μάλλον από το λατ. truncus 'κορμός, σώμα δέντρου, κορμί ανθρώπου'.]

Τρούσᾶ (η) 'αυλή'. Τρούσα λιμπισιά ντι πάστρᾶ σι ιαρά μπλίνᾶ ντι λουλούτζι 'η αυλή άστραφτε από την πάστρα και ήταν γεμάτη

λουλούδια'. Βα έσου νάθεάμα̣ λα τρούσα̣ σι βέντρου, σι λεάου ούνά̣ ανάσα̣ 'θα βγω για λίγο στην αυλή να δω, να πάρω μια ανάσα'. Αρνίσι, λάσι τρούσα; 'σκούπισες, έπλυνες την αυλή;'. Βέκλιουλου σκουλιόουλου αβεά ούνά̣ μάρε τρούσα̣, ακλότσε σι ατζουκά φισόρλι 'το παλιό σχολείο είχε μια μεγάλη αυλή, εκεί έπαιζαν τα παιδιά'. Η πλακόστρωτη αυλή του παλιού σπιτιού με τις δαντέλες του ασβέστη – σώζονται αρκετές και σήμερα – περιβαλόταν από ψηλό μαντρότοιχο. Σπίτι χωρίς αυλή – έστω μικροσκοπική – δεν νοούνταν. Είναι το πρόσωπο του σπιτιού, ο καθρέφτης του. Ούνά̣ τρούσα̣ αμπουσιτά̣, νου σι βεάντι 'μια βρόμικη αυλή, δεν βλέπεται'. Ο καθένας τη διαμορφώνει με το δικό του μεράκι γι' αυτό και έχει και ειδικά χαρακτηριστικά.

Από τα παλιά σπίτια που χάθηκαν οι άνθρωποι θυμούνται τις αυλές τους, το μπαξεδάκι (μπάχτσαόουλου) και τα λιγοστά οπωροφόρα δέντρα. Τα περιγράφουν με λεπτομέρειες στους παλιούς νοικοκυραίους σαν να είχαν ζήσει οι ίδιοι εκεί μέσα. Ντάιμα αντουτσέμου αμίντε τρούσα αλί Καλιόπε, αλί Φραξίε, αλί Λούσω 'πάντοτε φέρνουμε στο μυαλό μας την αυλή της Καλλιόπης, της Φραξίας, της Λούσως'. Η πάστρα της αυλής ήταν η πρώτη καθημερινή προτεραιότητα. Από τη μεγάλη και ανοιχτή πάντοτε εξώπορτα έβλεπε κανείς την αυλή, την εικόνα της νοικοκυροσύνης. Κούντου αντισάι πράγκλου λα πχάρτᾱ σι ιντράι λα τρούσα̣ κουνουσκουί τσι νικουκίρᾱ ἰάστε 'όταν πήδησα στο κατώφλι της εξώπορτας και μπήκα στην αυλή, κατάλαβα τι νοικοκυρά είναι'. Εκεί τα λιγοστά λουλούδια λόγω του κλίματος, οι μολόχες, ο βασιλικός και οι κατηφέδες στους ασβεστωμένους τενεκέδες, ο δυόσμος και το μακεδονήσι στο μικρό μπαξέ, οι πασχαλιές, οι δαμασκηνιές και οι κυδωνιές. Προπαντός ο βασιλικός που ευώδιαζε όλη την αυλή, το αγαπημένο λουλούδι και της δημοτικής, της ερωτικής ποίησης. "Βασιλικός μου μύρισε, η αγάπη μου διαβαίνει | αφήστε με να βγω να ιδώ, γιατί η ψυχή μου βγαίνει". Σε μια άκρη της αυλής βρισκόταν – βρίσκεται ακόμη στα παλιά σπίτια – και το πλυσταριό μαζί με το φούρνο και όλα τα σύνεργά του (βλ. κάσα̣). ΣΥΝ. αυλίε.

Ξένε μ', αν είσαι ο άντρας μου,

αν είσαι ο καλός μου,
Δείξε σημάδια της αυλής
και τότε να πιστέψω (Δημοτικό).

[Κατά τον ΡΑΡ. είναι άγνωστη η προέλευση της λέξης, ρουμ. curte.
Ο ΝΙΚ. σημειώνει το βεν. baterla troussa. Λατ. aula. Τρούσης,
Τρούσιος παρατσούκλι του Λιβαδίου και της Ελασσόνας.]

Τσάιε (η) ‘κουβαρίστρα, μασούρι’. *Κούτι τσάι αντράσι άστάτζά κου τσάκρίκια;* ‘πόσες κουβαρίστρες έκανες σήμερα με το τσικρίκι;’. Το νήμα που κάνουν στο τσικρίκι το περιτυλίγουν σε ένα καλάμι και σχηματίζεται ένα μακρόστενο μασούρι που μπαίνει στη σαίτα (σβάνιτσα) του αργαλειού. Το νήμα αυτό το λένε *κιάδινου* και γίνεται από επιλεγμένο μαλλί που το ξεχωρίζουν ήδη στο λανάρισμα. Το καλοστριμμένο και γερό αυτό νήμα (κλωστή) το χρησιμοποιούν και για το ράψιμο της κάπας (*τάμπάρε*) και του μαλλιώτου (*κουντούσου*) (βλ. *λάνά*). *Σόι ντι σόι τσάι σι αντουνάρά του κάνιστεάλα τ’ τσάσεάρε* ‘διαφόρων χρωμάτων μασούρια μαζεύτηκαν στο κανίστρι για ύφανση’. Έκφρ. *μι αντράι τσάιε* ‘έφαγα πολύ και φούσκωσα, την έκανα ταράτσα’.

[ΝΙΚ. από το λατ. tela ‘υφαντικό εργαλείο’, texo ‘υφαίνω’. ΡΑΡ. από το σλαβ. ceni.]

Τσάκᾶτέσκου (ρ) ‘συδαιλίζω, σκαλίζω, ερεθίζω, πειράζω’.
Τσάκᾶτέσκου κου μάσα τσᾶτούνλι του ουτζάκε ‘συδαιλίζω, σκαλίζω με τη μασιά τα μισοκαμένα ξύλα στο τζάκι’. Έχει και τη σημασία του ευνουχίζω ένα ζώο. *Βα τσάκᾶτίμου μπιρμπέκλου* ‘θα ευνουχίσουμε το κριάρι’. Μεταφορ. *κᾶτσέ τσάκᾶτέστι όμλου;* ‘γιατί συδαιλίζεις, κριάρι’. *Κουσουρίνλι σούντου τσάκᾶτίσι, κᾶρτίσι* ‘οι συγγενείς είναι παρεξηγημένοι, μαλωμένοι’. *Τσάκᾶτίρε* ‘πείραγμα, μάλωμα’, *τσάκᾶτίτου* ‘ευνουχισμένος, πειραγμένος’. *Μπιρμπέκου, τσάπου τσάκασιτού* ‘κριάρι, τραγί ευνουχισμένο’. Λέγεται και *μπᾶτούτου* ‘χτυπημένος’. ΣΥΝ. *Κᾶρτέσκου, μπάγκου ναβάλματι* ‘βάζω διαβάματα και τον συδαιλίζω, ερεθίζω’, *σκᾶνισέσκου* ‘σκανιάζω, ερεθίζω’, *πιρᾶζέσκου*.

[Από το τσόκος ή τσόκανο (ιδιωμ.) 'σφυρί'. ΚΒ. τσόκου. Τσακκάτεσκου 'χτυπώ με σφυρί'. Ίσως να είναι ηχομιμητική (τσακ - τσακ).]

Τσάνου (ρ) 'κρατώ, κατέχω, στηρίζω, συγκρατώ'. *Μι τσάνου* 'κρατιέμαι, συγκρατιέμαι'. *Βα τι τσάνου τα σι νου κάτζι* 'θα σε κρατήσω, θα σε στηρίξω για να μην πέσεις'. Κρατώ νηστεία από κρέας, τσάνου ντι κάρνε. Κράτησα (τσάνουι) λίγα χρήματα για ώρα ανάγκης. Τσανέμου σαρμπάτορία ασιιά 'κρατάμε, γιορτάζουμε αυτή τη γιορτή'. Έκφρ. ντι ίου τσάνι κάτσούλα λι 'από κρατάει η σκούφια του, η καταγωγή του;'. Τι τσάνου του μάννα 'σε κρατώ στο χέρι, δεν μπορείς να κάνεις τίποτε χωρίς εμένα'. Τσάνου αμίντε 'κρατώ στη θύμησή μου, θυμάμαι'. Τσάνι τι! 'συγκρατήσου!'. Συνηθισμένη συμβουλή στους οξύθυμους και ανυπόμονους. *Νου μι τσάνου ντι χαράου* 'δεν κρατιέμαι από χαρά'. Τσάνου τ' κουμνικάρε 'νηστεύω για να κοινωνήσω'. Τσανιά ντι μάρε ντάρμα 'κρατούσε από μεγάλο σόι'. Φάγκλου τσάνι φόκου 'κρατάει φωτιά το ξύλο της οξιάς'. *Νου πότου άλτου σι τσάνου νιπότλι* 'δεν μπορώ άλλο να κρατήσω, να φυλάξω τα εγγόνια'. *Αμα τι τσάνι, έλα!* 'άμα έχεις την τόλμη, έλα!'. Τσάνι αμίντε; 'θυμάσαι;'. Έχει όλες σχεδόν τις σημασίες του νεοελλην. κρατώ. Τσανεάρε 'κράτημα', τσανούτου 'κρατημένος' και μεταφορ. αυτός που κρατιέται καλά οικονομικώς αλλά και ο τσιγκούνης. ΣΥΝ. νταϊνσέσκου, βαστάζέσκου.

[Από το λατ. teneo 'κρατώ'.]

Τσάπου (ο) 'τράγος'. *Έστανου νου αβέμου μούλι τσάκι* 'φέτος δεν έχουμε πολλούς τράγους επιβήτορες'. Το ευνουχισμένο τραγί (τσάπου τσακκάτιτου) είναι ο μπροστάρης στο κοπάδι των γιδιών. Τσάπου, κούντου σι γλικάτσιάστι του ξεάννα κουπίε, νου σι τσάννα κου τσιβά 'το τραγί, όταν γλυκαίνεται σε ξένο κοπάδι, δεν κρατιέται με τίποτε'. Μεταφορ. *ιάστε λιβέντου, τζόνε κα τσάπου, κα μπιρμπέκου* 'είναι λεβέντης, παλικάρι σαν τραγί, σαν κριάρι'. Από τους κτηνοτρόφους, τους γεωργούς και τους κираτζίδες συχνά χρησιμοποιείται το τσάπου, τσάπου, όταν παροτρύνουν τα ζώα να προχωρήσουν, να αποφύγουν κακοτοπιές ή να μην λοξοδρομήσουν και απομακρυνθούν από το κοπάδι. Στην Ήπειρο λένε τσαπ, τσαπ, τσάπος 'τραγί' (Μπόγκας).

Ανάλογα παρακελεύσματα ήταν και τα γκιος, γκιος ή γκες, γκες. Ο επιβήτορας και ο μπροστάρης των προβάτων λέγεται μπιρμπέκου. Τσάπου, παρατσούκλι του Λιβαδίου.

[ΝΙΚ. από το αλβ. tsiar και tsar. ΡΑΡ. από το ιλλυρ. zapp. Πρβ. το ελλην. κάπρος 'τράγος'. Ίσως είναι ηχομιμητική (τσαπ, τσαπ). ΣΥΝ. πράτσου.]

Τσάρᾱ (η) 'χώμα, γη, έδαφος'. *Λα μα βέκλιλι άνι πάτουμα λα κάσι νου αβεά σκάντουρι, ου αντρά κου τσάρᾱ. Ακλότσε ντουρνιά τούτσι του σιράου 'στα πιο παλιά χρόνια το πάτωμα των σπιτιών δεν είχε σανίδια, το έκαναν με χώμα. Εκεί κοιμούνταν όλοι στη σειρά'. Φιτσόρλι σι ατζόκᾱ κου τσάρλι 'τα παιδιά παίζουν με τα χώματα'. Τσάρλι νσούσου λα πᾱτάτσι σούντου κιτροάσι σι νου άου άπᾱ 'τα χώματα (έδαφος) πάνω στα πατατοχώραφα είναι πετρώδη και δεν έχουν νερό'. Έκφρ. ντι τσᾱρᾱ χίμου, τσάρᾱ βα νι αντράμου 'από χώμα είμαστε, χώμα θα γίνουμε'. Ούνᾱ ντουνεάου φουτζί, ιντρά του τσάρᾱ 'ένας κόσμος έφυγε, μπήκε στο χώμα'. Βόι σι μι ακροάπᾱ ν χουάρᾱ, τσᾱρα λι ιάστε κάμα λισοάρᾱ 'επιθυμώ να με θάψουν στην πατρίδα, το χώμα της είναι πιο ελαφρό'. Λου βουζίρᾱ του τσάρᾱ, αρκάρᾱ τσάρᾱ πρι μόρτουλου σι φουτζίρᾱ, ασκᾱπάρᾱ 'τον βρόντησαν στο χώμα, έριξαν χώμα στον νεκρό και τελείωσαν'. Τι βόι ν κάσᾱ σι νι αρίτσι τσάρᾱ ν κάπου. Νταπόια σι φούτζι ίου βρέι 'σε θέλω στο σπίτι μας να μου ρίξεις χώμα στο κεφάλι σαν πεθάνω. Ύστερα να φύγεις και να πας όπου θέλεις'. Τσάρᾱ ακάτσᾱ χρισᾱχι σι αντάρᾱ 'χώμα πιάνει, χρυσάφι γίνεται'. Τσᾱρα σι μι αντάρου σι μι κάλτσι 'χώμα να γίνω να με πατήσεις'. Κᾱτζού μπάντε πρι τσάρᾱ σι νου σι μουτᾱ 'έπεσε κάτω στο έφαφος και δεν σηκώθηκε'. Σι νου λου μάκᾱ τσᾱρα 'να μη λιώσει (κατᾱρα)'. Κα σι γίνου, βα σι μπάγκου κάπλου του τσάρᾱ, βα τι μπάγκου κατᾱβολᾱδᾱ 'αν έλθω, θα σου βάλω το κεφάλι στο χώμα, θα σε βάλω καταβολᾱδα'. Θα σε χώσω μέσα στη γη (απειλή).*

Μεταφορ. τα άγια χώματα (τσᾱρλι) της πατρίδας. *Του τσᾱρλι ανοᾱστρι φούρᾱ μᾱρι ρᾱμινι, μπουνᾱ λούμε 'στα χώματα της πατρίδας μας υπήρξαν μεγάλοι άνθρωποι, καλός κόσμος'. Τα ξένα χώματα (τσᾱρλι), η ξενιτειά. ΤΟΠ. Τσᾱρα τσιᾱ Ἄλμπα 'τα Ἄσπρα Χώματα'. Βρίσκονται στον δρόμο από τον Πολέζο προς τον Προφήτη Ηλία. Τσάρᾱ τσιᾱ*

αρόσᾱ ‘τα Κόκκινα Χώματα’. Είναι λιγοστά και βρίσκονται προς την Πιπίκα. Είναι γερό χώμα και το χρησιμοποιούν για τους σοβάδες. Επειδή δεν επαρκούσε για τις ανάγκες των οικοδομών, το έφερναν και από τον κάμπο. ΣΥΝ. *λόκου*. ΕΠ. *Τσάρας, Νικοτσάρας, Τσαρέας*.

[Από το λατ. *terra* ‘γη, χώμα’.]

Τσάρκου (το) ‘χώρος περιφραγμένος με θάμνους, τσάρκος’. Ιδιαίτερος χώρος μέσα στο μαντρί, όπου φυλάγουν τα νεογέννητα. *Αφιτάρᾱ όλι σι κάπριλι, βα μπᾱγκᾱμου του τσάρκου νέλι σι έτζλι* ‘γέννησαν τα πρόβατα και τα γίδια, θα βάλουμε στο τσάρκο τα αρνάκια και τα κατσικάκια’. *Σκουάσιμου έτζλι ντι του τσάρκου* ‘βγάλαμε τα κατσίκια από το τσάρκο’. Λειτουργεί σαν θερμοκοιτίδα, ιδιαίτερα για τα πολύ ευαίσθητα κατσικάκια που δεν έχουν μαλλί και δεν αντέχουν το κρύο. Τρέμει το πηγούνι τους και έχουν ανάγκη από ιδιαίτερη φροντίδα και προστασία. Στο τσάρκο απομονώνουν τα κατσίκια και τα αρνιά, όταν οι μανάδες βγαίνουν για βοσκή. Λένε ότι τα παιδιά βγαίνουν από το σχολείο, όπως τα κατσίκια από το τσάρκο. *Κα έτζλι ντι του τσάρκου. Νι νκλίσιρᾱ νᾱούντρου κα ντι έσκου νι μπᾱγκᾱρᾱ του τσάρκου* ‘μας έκλεισαν μέσα σαν να μας έβαλαν σε τσάρκο’. *Τσάρκο* λένε και την πρόχειρη σαρμανίτσα για τα μωρά. Πρβ. το σημερινό πάρκο των μωρών. Στην Ήπειρο *τσάρκο* λένε τη χαμηλοσκεπή, την αχυροκαλύβα (*τσαρκιάζω*). Και οι Σαρακατσαναίοι την αχυροσκεπάστη καλύβα. Στη Δυτ. Μακεδονία *κόρδα* και *τσάρκους* ‘περιφραγμένο μαντρί για τα στείρα’.

[Από το λατ. *circus* ‘κύκλος’, ιταλ. *cerchio*, ρουμ. *tsárk*. Πρβ. το αρχ. *κίρκος* και το νεοελλ. *κρίκος*.]

Τσάσου (ρ) ‘υφαίνω στον αργαλειό’. *Τσᾱσούᾱ πᾱνᾱ κούντου αουσᾱί* ‘ύφανα ώσπου γέρασα’. *Άμου τσᾱσούτᾱ του αρᾱζμπόᾱου πρίκα αλί φεᾱτᾱ σι τούτι ίτσι χριζουεᾱστι κάσα* ‘έχω υφάνει στον αργαλειό την προίκα της κόρης και όλα όσα χρειάζεται το νοικοκυριό’. *Ακᾱρι μᾱνι ου κιντισίρᾱ, ακᾱρι τσᾱρι ου τσᾱσούρᾱ* ‘ποια χέρια το κέντησαν, ποια πόδια το ύφanan’. *Λα μα βέκλιλι άνι στράνιλι ἱαρά τσᾱσούτι σι μπᾱλτίτι* ‘στα πιο παλιά χρόνια τα ρούχα ήταν υφασμένα και πλεγμένα’. Όλα χειροποίητα (*κου μᾱνλι*). Η υφάντρα ύφαινε (*τσᾱσιᾱ*) φλοκάτες, βελέντζες, χράμια, κιλίμια, τσιπούνια για τις φορεσιές. Υπήρχαν

μερικά τυποποιημένα σχέδια της λαϊκής παράδοσης του Λιβαδίου, όπως τα κιλίμια με τους κόκκινους, μπλε και πράσινους ρόμβους. Με τη φαντασία της όμως δημιουργούσε και καινούρια μοτίβα, σχέδια και συνδυασμούς χρωμάτων. Η υφάντρα έκανε και όλες τις δουλειές πριν το μαλλί γίνει νήμα και ανεβεί στον αργαλειό. Ανέμιζε, καλάριζε και ψιλοτραγουδούσε. Μεταφορ. *τσι σι τσάσι νου στι βάρᾱ* 'τι υφαίνεται, τι πλεκτάνες στήνονται, δεν ξέρει κανένας'. *Τσᾱσούτου* 'υφαντός', *τσᾱσεᾱρε* 'ύφανση', *τσᾱσᾱτόρου*, *τσᾱσᾱτοᾱρε* 'υφαντής, υφάντρα' (βλ. *αράζμποῖου*).

Η υφαντική είναι στο Λιβάδι μια παραδοσιακή λαϊκή τέχνη. Στα μεταπολεμικά χρόνια λειτούργησε για λίγα χρόνια και Σχολή Μαθητείας για την υφαντική. Έμαθαν την τέχνη 80 κορίτσια που, όταν αποφοίτησαν, τους δόθηκε ως δώρο ένας αργαλειός. Εκείνοι που πρωτοστάτησαν πίστευαν βάσιμα ότι μπορούσε να δημιουργηθεί ένα βιοτεχνικό κέντρο παραγωγής και εμπορίας υφαντών και ταπήτων. Θα μπορούσε να δώσει διέξοδο στην ανεργία των κοριτσιών και να ενισχύσει το οικογενειακό εισόδημα. Η προσπάθεια αυτή για διάφορους λόγους δεν ευδοκίμησε.

[Από το λατ. *texo* 'υφαίνω'.]

Τσεᾱράᾱ (η) 'κερί'. *Ακᾱτσᾱῖ ούνᾱ τσεᾱράᾱ τ' μόρτσιλι* 'άναψα ένα κερί για τους πεθαμένους'. *Γκᾱλμπινί, σῖ αντράᾱ τσεᾱράᾱ* 'κιτρίνισε, έγινε κερί'. *Τσεᾱρα αλ Ντουμνιτζᾱῶν* 'το κερί του Θεού'. *Τσεᾱρα ου χριζουεᾱστι σῖ τσαγκάρλου* 'το κερί το χρειάζεται και ο τσαγκάρης, κερώνει τις κλωστές του'. *Βουλουσί νεᾱρία κου τσεᾱρα* 'βούλωσε το μέλι με το κερί'. Έκφρ. *φουτζῖ αρσίῖνια, νου βέτζῖ όμου κου τσεᾱρα* 'χάθηκε η ντροπή, δεν βλέπεις σωστό άνθρωπο με το κερί'. *Λῖ αστέσου τσεᾱρα* 'τον εξόντωσα'. *Σῖ τῖ αντούκᾱ κου τσεᾱρα* 'να σε φέρουν νεκρό (κατᾱρα)'. *Κούντου βα βᾱ βιντέτσι, κου τσεᾱρα;* 'πότε θα ιδωθείτε, όταν πεθάνει κάποιος;'. *Αχτᾱρε όμου νου λου άφλι κου τσεᾱρα* 'τέτοιον άνθρωπο δεν τον βρίσκεις με το κερί'. ΣΥΝ. *αγιουκᾱρε*.

[Από το λατ. *cera*.]

Τσᾱτῶ (η) 'ξύλο λείο ξεφλουδισμένο, τσᾱτουλα'. Με την τσᾱτῶ γίνονταν οι λογαριασμοί από τους αγράμματους κτηνοτρόφους. Πάνω σε αυτή σημάδευαν καθημερινώς την παραγωγή του γάλατος σε

καρδάρια και στις υποδιαιρέσεις τους, όταν ήθελαν να το πουλήσουν ή να το μοιράσουν δίκαια μεταξύ τους σε περιπτώσεις συνεταιρισμού. Το ίδιο γινόταν και όταν έδιναν το γάλα στα τυροκομεία. Το καρδάρι το σημάδευαν με ένα λ ανεστραμμένο (V) και το μισό με μια γραμμή (|), μια πλευρά του λάμδα. Τις οκάδες με τελείες. Τα σημάδια αυτά τα έλεγαν *κράκᾱ* (από το κόπτω). *Βιντιᾱ σῖ ανκουπᾱρά κου τσέτλα, κου ατσιᾱ αρουμινᾱ* ‘πουλούσαν και αγόραζαν με την τσέτλα, με αυτή μετρούσαν και λογάριαζαν’. Δεν είχαν τεφτέρια και βιβλία, δεν ήξεραν να γράφουν. Το μέτρημα ήταν πάντοτε πριν από τη γραφή και την ανάγνωση. Ο γαλατάς, ο φούρναρης και ο καφετζής στην τσέτλα χάραζαν την πίστωση. Έκαναν εγκοπές με ένα σουγιά. Μεταφορ. *κου τσέτλᾱ αμβιτσᾱσι γράματι*; ‘με τσέτλα έμαθες γράμματα; είσαι εντελώς αστοιχειώτος’. *Βα τι μπᾱγκου του τσέτλᾱ* ‘θα σε βάλω στην τσέτλα’, έλεγαν όταν δάνειζαν, ενώ ήξεραν ότι δεν θα τα πάρουν ποτέ, στο γελαδοκούρεμα. *Λου ᾱμου του τσέτλᾱ* ‘τον έχω στην τσέτλα (*γιοκ πᾱράτζι*)’.

[Από το λατ. *schedula* που προέρχεται, κατά τον Ανδριώτη, από το ελλην. *σχίδη* ‘φύλλο χαρτιού’ (*σχίζω*). Σχίδια από χαρτί, βιβλίο, ύφασμα.]

Τσικόρᾱ (η) ‘ραδίκι’. *Έστανου λόκλου σκουᾱσι μούλι τσικόρι* ‘φέτος ο τόπος έβγαλε πολλά ραδίκια’. Το ραδίκι παλαιότερα δεν ήταν γνωστό στο Λιβᾱδι, δεν το έτρωγαν. Για όλα σχεδόν τα χόρτα χρησιμοποιούσαν τη λέξη *βεᾱρτζᾱ* ‘άγρια χόρτα, χορταρικά’. *Βα αντράρου πίτᾱ κου βεᾱρτζᾱ* ‘θα κάνω πίτα με χόρτα’. Κυρίως με τσουκνίδες (*ουρτζίτσι*) και λάπατα (*λάπατι* ή *λόμπᾱτι*). ΣΥΝ. *γᾱλᾱτσιᾱ* (βλ. *βεᾱρτζᾱ*).

[Από το αρχ. *κιχόρη*, υποκορ. *κιχόριον* > λατ. *cichorium*. *Κίχора* (πληθ.) ‘άγρια λάχανα, ραδίκια, πικραλήθρες’.]

Τσιλίνγκᾱ (η) ‘παιδικό παιχνίδι’. *Ατζόκλου κου τσιλίνγκα νου ασκᾱπά βᾱρᾱ ουᾱρᾱ* ‘το παιχνίδι με την τσιλίγκα δεν τελείωνε ποτέ’. Δυο ξυλαράκια, το ένα μακρύτερο, το τσιλικόξυλο – περίπου 60 εκ. – που λειτουργούσε ως μοχλός και προέκταση του δεξιού πήχη και το άλλο μικρότερο – 20 εκ. περίπου – που το κρατούσαν στο αριστερό χέρι. Τα δυο απλά αυτά ξυλαράκια έκαναν ένα αγαπημένο παιχνίδι των

παιδιών: *βα νι ατζουκάμου τσιλίγκα*; 'θα παίξουμε τσιλίγκα;'. Τα παιδιά προσπαθούσαν με το τσιλικόξυλο να χτυπήσουν το κέντρο του βάρους του μικρότερου ξύλου και εκείνο πετούσε μακριά διανύοντας μια απόσταση. Άλλοτε πετούσαν στον αέρα το μικρό ξυλαράκι και προσπαθούσαν να το χτυπήσουν στο κέντρο. Το παιχνίδι απαιτούσε εμπειρία και τεχνική. Συχνές ήταν και οι άστοχες βολές. Παιζόταν από δυο ή περισσότερα παιδιά που συναγωνίζονταν ποιος θα κάνει τις μεγαλύτερες βολές και θα διανύσει μεγαλύτερες αποστάσεις, καθώς η μια βολή ακολουθούσε την άλλη. Νικητής ήταν εκείνος που τελικά κάλυπτε τις μεγαλύτερες συνολικά αποστάσεις. Η συνηθέστερη κύρωση – εκτός από τις δεκάρες και τα καπίκια – ήταν η *καβάλα*. Το παιχνίδι της *καβάλας* είναι γνωστό από την αρχαιότητα και το έλεγαν *εγκοτύλη* ή *ιπάς*. Ο νικημένος έπρεπε να σηκώσει στην πλάτη τον νικητή κουβαλώντας τον σε μια απόσταση ίση με τη διαφορά που σημειώθηκε στο παιχνίδι ή σε ό,τι άλλο είχαν προσυμφωνήσει. Οι ρόλοι αυτοί εναλλάσσονταν και έτσι όλοι δοκιμάζονταν και στις δυο καταστάσεις. Την έπαρση του νικητή διαδεχόταν η ταπείνωση του νικημένου. Αλίμονο στον νικημένο.

Η *τσιλίγκα* παιζόταν και με άλλους τρόπους. Είχε και τις παραλλαγές της. Όλα τα παιχνίδια προέβλεπαν κυρώσεις που αποδέχονταν οι συμπαίκτες "καλή τη πίστει", πριν από την έναρξη του παιχνιδιού. Όλα ήταν ψυχαγωγία (αγωγή της ψυχής) και μύηση στη ζωή. Διαμόρφωναν τη διαγωγή, τη συμπεριφορά του νέου ανθρώπου. *Νι ατζουκάμου τσιλίγκα τζούα τούτα, ασουντάμου, κάντεάμου ντι τσοάρι* 'παίξαμε τσιλίγκα όλη μέρα, ιδρώναμε, πέφταμε από τα πόδια'.

Η *τσιλίγκα* παίζεται σε πολλά μέρη της Ελλάδας. Στην Ήπειρο (Πάπιγγο) τη λένε *τσουλέγκα* ή *σκλέντζα*, στη Δυτ. Μακεδονία *κλέντζα*, στη Θεσσαλονίκη *τσιλίκι* και *τζομάκα*, *τσουλίκι* στην Αιτωλοακαρνανία. Μεταφορ. *τσιλικόξιλου* 'αδύνατος, ασθενικός, ισχνός'. *Σκλάμπου κα τσιλικόξιλου*. ΣΥΝ. *αλάκίτου* 'κολλημένος, ισχνός, τσιλιμπίθρα'.

[Από το *τσελίκι* ή *τσιλίκι* 'χάλυβας, ατσάλι'. Μεταφορ. *άντρας τσελίκι* 'γερός, ατσάλινος'. Τουρκ. *çelik*. Πιθανόν από το ελλην. *ξυλίκι*. *Τσιλικόξυλο* 'ξύλο, βέργα γερή σαν τσελίκι'.]

Τσίγγκου (ρ) ‘ζώνω’. *Τσίγγκου μπράνλου, πιστιμάνλου* ‘ζώνω το ζωνάρι, την ποδιά’. *Τσίμισι άρματλι σι ισά αφούρου* ‘έξωσε τα άρματα και βγήκε κλέφτης’. *Αφούρλι τσίμισιρά χουάρα* ‘οι κλέφτες έξωσαν, περικύκλωσαν το χωριό’. Μεταφορ. *ου τσίμισι φουστανέλα* ‘έξωσε τη φουστανέλα, αποφάσισε να αναλάβει μια δουλειά, να φέρει σε πέρας μια αποστολή’. *Ου τσίμισιρά λα κόρου* ‘άναψε ο χορός, μπήκαν όλοι στον χορό’. *Τσίμτου* ‘ζωσμένος’, *τσιντζεάρε* ‘ζώσιμο’. **ΑΝΤ.** *ντισμπράνέτζου* ‘ξεζώνω’.

[Από το λατ. *cingo* ‘περιβάλλω, ζώνω’.]

Τσιπούνιου ή τσιπούνε (το) ‘σκουτί, τσιπούνι’. *Αέρι λάι στράνιλι ντι τσιπούνιου* ‘χθες έπλυνα τα ρούχα από τσιπούνι’. *Βίνι ράφτίκλου ακάσά τα σι κράσά στράνιλι ντι τσιπούνιου* ‘ήλθε ο ραφτάκος στο σπίτι για να ράψει τα ρούχα από τσιπούνι’. Μάλλινο ύφασμα του αργαλειού για τα ρούχα κυρίως των αντρών (παντελόφι, γιλέκο, σακάκι). Υφαίνεται με το χτύπημα των τεσσάρων πατικιών, ενώ το αδίμτο (*αδίμτου*) με δυο πατίκια. Κατά τα άλλα χρησιμοποιείται το ίδιο στημόφι και το ίδιο νήμα. Οι αστοί και οι μικροαστοί φορούσαν ρούχα από ευρωπαϊκά ή εγχώρια υφάσματα. Σιγά σιγά – κατά τα μεταπολεμικά χρόνια κυρίως – από τη φουστανέλα και τα σαλβάρια οι άνθρωποι άρχισαν να μπαίνουν στα στενά ρούχα (*του στρίμπτιλι*) από τσιπούνι ή από ευρωπαϊκά υφάσματα. Οι γαμπροί πρώτα φορούν ρούχα από τα εργοστάσια της Νάουσας (*στράνι ντι Ναούσι*). Έρχονταν και Λιβαδιώτες που είχαν μεταναστεύσει σε άλλα μέρη (Κατερίνη, Θεσσαλονίκη, Καβάλα, Ελασσόνα) και η νέα μόδα κέρδιζε συνεχώς έδαφος όχι χωρίς αντιδράσεις. Όλα αυτά συμβάδιζαν και με την οικονομική και κοινωνική εξέλιξη. Η λέξη *σκουτί* σώζεται σήμερα μόνο στη λέξη *σαμαροσκούτικου* ‘σαμαροσκούτι’. Υφαντό από γιδόμαλλο (*κάπρίνιά*) που έβαζαν στη ράχη του ζώου κάτω από το σαμάρι για ζέστη αλλά και να ρουφάει τον ιδρώτα του. Το προφύλασσε συνάμα και από τα χτυπήματα του σαμαριού.

[Είναι άγνωστη η προέλευση της λέξης. Στα νεοελλην. (ιδιωμ.) *τσιπούνι, ζιπούνι.*]

Τσιρεάσά (η) ‘κεράσι’. *Ισάρά τσιρεάσιλι, σι αντράρά, τσι σάντέμου;* ‘βγήκαν τα κεράσια, ωρίμασαν, τι καθόμαστε;’. Ο πρώτος

καλοκαιρινός καρπός στις αυλές των σπιτιών ήταν το μήλο της έριδος ανάμεσα στις συντροφίες των παιδιών. *Σι αλινάρᾱ πρι τσιρέσου, πρι κάσᾱ, σι αντούνᾱ τσιρεᾱσι* 'ανέβηκαν στην κερασιά, στο σπίτι για να μαζέψουν κεράσια'. Οι ελάχιστες κερασιές του χωριού – η καθεμιά με το όνομα του ιδιοκτήτη – ήταν καταγραμμένες στα κιτάπια των παιδιών. Οι νοικοκυραίοι φώναζαν *αμάν* και καταριούνταν την ώρα και τη στιγμή που φύτρωσαν στην αυλή τους. *Φράμισιρά σι αρᾱκίρά ούνου αρμάκιου κου τσιρεᾱσι* 'έσπασαν και άρπαξαν ένα κλαδί με κεράσια'. *Μᾱκᾱί τσιρεᾱσι, κᾱλκᾱί πρι χέρου* 'έφαγα κεράσια, πάτησα στο σίδηρο' λένε, όταν δοκιμάζουν τα πρωτοκαιρίτικα κεράσια. *Νιμισκούρᾱ ντούλτσε ντι τσιρεᾱσᾱ* 'μας κέρασαν γλυκό από κεράσι'. *Τσιρεᾱσᾱρου* 'ο Ιούνιος, ο μήνας των κερασιών'. Κερασᾱρης στη Δυτ. Μακεδονία. *Τσιρέσου* 'κερασιά'. *Τσιρέσλου έστανου ἰᾱστε ανκᾱρκᾱτου* 'η κερασιά φέτος είναι φορτωμένη'. ΤΟΠ. *Λα Τσιρέσου*.

[Από το λατ. *ceraseus*. Πρβ. το *κερασιά* < *κερασεᾱ* < αρχ. *κέρασος*.]

Τσιτάλε (το) 'άτυπος συνεταιρισμός κτηνοτρόφων'. *Βεᾱρα τσι γίνι βᾱ αντράμου τσιτάλε κου πικουράρλι λα Τσαμάσου* 'το ερχόμενο καλοκαίρι θα κάνουμε συνεταιρισμό με τους κτηνοτρόφους της περιοχής Τσαμάσο'. Ο καθένας κατέχει ένα μερίδιο, έναν αριθμό γδοπροβάτων στο κοπάδι και παίρνει ανάλογο μαξούλι (μαλλί, γάλα, αρνιά). Για διάφορους λόγους οι συνεταιρισμοί αυτοί κάποτε διαλύονται. Μεταφορ. *σι αντράρᾱ τσιτάλι*, όταν οικογένειες, φίλιες, συγγένειες γίνονται κομμάτια, ύστερα από συγκρούσεις ανάμεσα στα μέλη. Σε άλλα μέρη τα μερίδια αυτά στα κοπάδια λέγονται *μπακατάρικα*, από εδώ και το ΕΠ. *Βακατᾱρης*. Βλ. *σιμπριᾱου, φᾱλκᾱρε*.

[Δεν είναι γνωστή η προέλευση της λέξης.]

Τσίτσᾱ (η) 'μαστός, βυζί'. *Τσούπλου βα τσίτσᾱ* 'το μωρό θέλει βυζί να θηλάσει, να βυζᾱξει'. *Τσούπα νου σι σουτουρᾱ, νίκα σουτζι τσίτσᾱ* 'το μωρό δεν χόρτασε, ακόμη ρουφᾱει τον μαστό'. *Τσούπλου ἰᾱστε ούνου γκιρμέ κου τσίτσα ν γκούρᾱ* 'το μωρό είναι συνεχῶς με το βυζί στο στόμα'. Έκφρ. *ούνᾱ τσίτσᾱ ᾱρε λάπτε σι αλάντᾱ φᾱρμάκου* 'ένα μαστᾱρι (γίδας) έχει γάλα και το ᾱλλο φαρμάκι'. Το λένε οι κτηνοτρόφοι για το σκληρό επάγγελμά τους. *Τσιτσόρου, τσιτσουέσκου, τσιτσουίρε*. Στα ΚΒ το θηλάζω λέγεται και *ᾱμου τσούπλου πρι κέπτου*

‘έχω το μωρό στο στήθος’. *Τσιτσάσᾶσᾶ* ‘γυναίκα ή προβατίνα με μεγάλο στήθος, βυζαρού’. Σε ιδίωμα της βόρειας Ελλάδας (Βογατσικό) *τσιτσαν* (*τιπθίτσαν*) λένε την τροφό, τη γυναίκα που θηλάζει αντί της μάνας. “Τσίτσα” (Κρυστάλλης). *Ούτζᾶρε* ‘μαστός ζώου’.

[Από το αρχ. *τιθός* ‘μαστός’, υποκορ. *τιθίον* > *τσιτσι* (*τσιτσιδι*, *τσιτσιδος*). Στη γλώσσα των νηπίων *τσιτσι* ‘κομμάτι κρέατος’. Η λέξη είναι διαβαλκανική. ΡΑΡ. ίσως από το λατ. *titia*.]

Τσοᾶκανου (το) ‘μεταλλικό στρογγυλό κουδούνι των γιδοπροβάτων, τσουκάνι’. Το πλακέ κουδούνι που μοιάζει με μικρή τσαντούλα και το βάζουν στα αγελάδια και τα μουλάρια το λένε *τράκᾶ*. Τα μικρά ορειχάλκινα και κομψά κουδούνια *κίπουρι* και *κίπρι*. Τα κυπριά κατασκευάζονταν παλαιότερα από κυπριακό ορείχαλκο και έβγαζαν τον πιο γλυκό και μουσικό ήχο. *Κᾶμπᾶνι*, λένε τα μεγάλα κουδούνια που έχουν το σχήμα της καμπάνας. Γενικά όλα τα κουδούνια τα λένε *κλουᾶπουτι*. *Ασούνᾶ κλουᾶπουτλι ντι λάργκου, ι τᾶρνᾶ ὀλι* ‘ηχούν τα κουδούνια από μακριά, επιστρέφουν τα πρόβατα’. Τα μπαμπαλιούρια της Πρωτοχρονιάς φορούν όλων των ειδών τα κουδούνια. Οι ήχοι των διάφορων κουδουνιών συνθέτουν την ποιμενική συμφωνία. Τα θεοκριτικά γλυκομιλήματα. Ήχοι και μουσική άλλου κόσμου, σχεδόν ξεχασμένου σήμερα για πολλούς.

Από τα κουδούνια ο βοσκός ξεχωρίζει το κοπάδι του και μέσα στη νύχτα, αντιλαμβάνεται και τους κινδύνους που τυχόν διατρέχει. *Νου νι στα γκίνε κουπία, ἄβντου κλουᾶπουτλι σι κᾶνλι* ‘δεν μου φαίνεται καλά το κοπάδι, ακούω τα κουδούνια και τα σκυλιά’. Έδιναν σήματα για τις νυχτερινές επιδρομές των λύκων, των τσακαλιών και των κλεφτών. Το κοπάδι ξεχωρίζει ακόμη και ο δραγάτης, ο αγροφύλακας, όταν μπαίνει στα αμπέλια και στα σπαρτά και κάνει ζημιές. Έφτανε καμιά φορά και μόνο αυτή η μαρτυρία για να τιμωρηθεί ο τσομπάνης. Κάθε κοπάδι έχει τα δικά του κουδούνια, τη δική του ορχήστρα. Κοπάδι χωρίς κουδούνια δεν νοείται. Είναι βουβό και απρόσωπο. *Κουπία κου φᾶρᾶ κλουᾶπουτι νου σι ἄφλᾶ* ‘κοπάδι χωρίς κουδούνια δεν βρίσκεται’. Πήγαιναν παλαιότερα στο παζάρι της Ελασσόνας και στο *Νιάμερο* των Σερβίων για να αγοράσουν κουδούνια. Τα δοκίμαζαν όλα με το αυτί

τους και έδιναν καπάρο για την παραγγελία. Χαίρονταν και καμάρωναν για τις επιλογές τους. Το πρώτο στάδιο της ζωής των ΚΒ ήταν το ποιμενικό και τα ονόματα των κουδουνιών, όπως και των ζώων, έχουν τη σημασία τους. Οι κουδουνάδες ήταν από τη γύφτικη φάρα, γνωστή για το μουσικό της αυτί. Κάποιοι από αυτούς αναδείχτηκαν και ονομαστοί οργανοπαίκτες δημοτικών τραγουδιών. Στη Δυτ. Μακεδονία το λένε τσουκάνι και έχουν το ρήμα τσουκανίζω 'κουδουνίζω'. Για μια γυναίκα που αργεί να θηλάσει λένε ότι το γάλα τσουκανίζει, κουδουνίζει μέσα στο μαστό της. Τσουκάννα 'μεγάλο κουδούνι' (Ηπειρος). Και στο Λιβάδι υπάρχει η παροιμιακή έκφραση της νεοελληνικής: "Πρόσεξε, μην σου κρεμάσουν κουδούνια!". Να μην σε εκθέσουν και σε διασύρουν. Είναι μια παλιά μεσαιωνική έκφραση που έμεινε από την μπομπή, τη διαμπόμπευση, το συγκύρισμα της άπιστης γυναίκας. *Ανγκάτάνου, σι νου τσι ασπίντζουρά κίπουρι*. Μεταφορ. *τσράκανου* 'κουτός'.

[Από το αρχ. *τυκάνη* 'γεωργικό εργαλείο, σφυρί', νεοελλ. *τσουκάνι* (ιδιωμ.). Το *κλουάπουτου* 'κουδούνι', μάλλον είναι λέξη ηχομιμ. (*κλογκ, κλογκ*). Κατά τον ΡΑΡ. από το σλαβ. *klorutŭ*. *Κλουκουτέσκου* 'αναταράζω γάλα, κρασί σε αγγείο'. Και η λέξη *τράκᾶ* είναι ηχομιμητική.]

Τσράρικου (ο) 'πολύ μακριά μάλλινη κάλτσα, τουζλούκι'. Πληθ. *τσράριτσι*. Κάτι σαν περικνημίδα ή μεγάλη γκέτα. Έμπαινε πάνω από το μάλλινο μακρύ σώβρακο (*πᾶτούρε*). Αρχίζε από τον αστράγαλο και έφτανε ως το επάνω μέρος του μηρού, όπως το σημερινό καλτσόν. Κρατιόταν από τη μέση και δενόταν στο γόνατο. Το φορούσαν οι κτηνοτρόφοι και οι κираτσήδες, γιατί τους προστάτευε από τα κρύα του χειμώνα. *Κου φᾶρᾶ τσράριτσι βα μουριάμου ντι αρκουάρε* 'χωρίς τις γκέτες θα πεθαίναμε από το κρύο'. *Μπᾶγκάσι τσράριτσι, ίου φούτζι ακσί;* 'φόρεσες τα τουζλούκια σου, πού φεύγεις έτσι;'. Στους κираτσήδες κατέληγε σε μια γλώσσα πάνω από το παπούτσι και στους κτηνοτρόφους στη φούντα του τσαρουχιού. Ήταν άσπρου χρώματος και οι γυναίκες φρόντιζαν συχνά για την καθαριότητά του. *Τσράριτσι σι λιρουσίρᾶ σι βόρου λάρε* 'τα τουζλούκια λερώθηκαν και θέλουν πλύσιμο'. Υφαίνονταν στον αργαλειό με βαμβακερό στημόνι και ήταν

πολύ χρήσιμα για την οικογένεια. *Κούτι τσῶριτσι αντράσι του αρῶζμποῦ;* ‘πόσα τουζλούκια ὑφανες στον αργαλειό;’.

[Υποκορ. του ΚΒ *τσόρου* ‘πόδι’, λατ. *pes, pedis* ‘πόδι’, υποκορ. *pediculus*. Στο Νυμφαίο *τσιτσόρου* ‘πόδι’.]

Τσόκου (το) ‘σφυρί’. *Ντα κου τσόκλου τζούα τούτᾶ* ‘χτυπάει ὅλη τη μέρα με το σφυρί’. *Ντᾶ νι τσόκλου ντι του ίπιργι* ‘δώσε μου το σφυρί από τα εργαλεία’. Μεταφορ. *φιτσόρου* κα *τσόκου* ‘παιδί γεροδεμένο, ατσάλι, με μεγάλη μυϊκή δύναμη’. *Τσι νι στα ντίπου τσόκου* ‘πώς μου φαίνεται εντελώς χοντροκέφαλος’. ΣΥΝ. *κάπου ντι αρουκά, κᾶσμαῖ, στουρνάρε, σχιζάρε, πιλικούδᾶ. Τσᾶκάτέσκου* ‘χτυπώ με το σφυρί, ευνουχίζω, συνδαυλίζω’. *Τσᾶκατέσκου φόκλου του ουτζάκε* ‘τσιγκλίζω τη φωτιά στο τζάκι’. *Τσᾶκατίτου* ‘χτυπημένος, ευνουχισμένος, ταραγμένος στα μυαλά’. ΕΠ. *Τσιόκας*. “Φουστανέλα με γαζί Τάκης Τσιόκας τη φορεί” (Δημοτικό του Λιβαδίου για τον γνωστό κλέφτη). Στη Δυτ. Μακεδονία και σε άλλες περιοχές υπάρχουν και τα ΕΠ. *Τσιόκας* και *Τσέκας*. *Τσόκας* ‘κουδουνάς’, επειδή με το σφυρί σφυρηλατούσε τα κουδούνια. Στην Ἡπειρο *τσόκ*, *τσόκου* ή *τσουκάν* και *τσόκου* ‘το σφυρί του χτίστη’. Εκεί συχνή είναι η χρήση του *τσουκανάου* ‘βροντώ, ευνουχίζω ζώο’ (Μπόγκας). *Τσόκια*, παρατσούκλι χωριού της Ηπείρου που έβγαζε πολλούς κτίστες (Μπόγκας).

[Μάλλον από το αρχ. *τύκη* και *τύκος* ‘σφυρί των λιθοξόων’, *τυκίζω* ‘επεξεργάζομαι πέτρες με το σφυρί’. Κατά τον ΝΙΚ. από το αρχ. *τυκάνιον*. *Τυκάνη* ‘αλωνιστική σανίδα, δοκάνι’. Κατά τον Μπουσμπούκη από το ομηρ. *σώκος* ‘ισχυρός, κρατερός’. Σε νεοελλ. ιδιώμ. λέγεται *τσόκος* και *τσουκάν* (τσουκανάου).]

Τσόρου (ο) ‘πόδι’. *Νκισί κου τσῶρλι σι φουτζί* ‘ξεκίνησε με τα πόδια και έφυγε’. *Ου μπᾶγκᾶ του τσῶρλι σι ασκάπιτᾶ* ‘το έβαλε στα πόδια και εξαφανίστηκε’. *Νου αστιπτά βᾶρᾶ, ου λο κου τσῶρλι σι ι ντιπούνᾶ Λᾶσίνου* ‘δεν περίμενε κανέναν, το πήρε με τα πόδια για να κατεβεί στην Ελασσόνα’. *Αουσαῖ σι μι ντόρου τσῶρλι* ‘γέρασα και μου πονούν τα πόδια’. Έκφρ. *κου μᾶνι σι κου τσῶρι* ‘με χέρια και με πόδια’. *Άρε τσόρου ντι λιόπουρου* ‘είναι γρηγοροπόδαρος σαν λαγός’. *Νι αντρά τσόρου ντι λιόπουρου* ‘μας υποβάθμισε, μας υποτίμησε’. *Λούμια τούτα*

αρμάσι του λόκου 'τον χτύπησε με την τσουμάγκα και έμεινε στον τόπο'. Απαραίτητο εξάρτημα των καλαντάρηδων για το κολιντάκο της χριστουγεννιάτικης νύχτας. Έφερναν το μήνυμα της γέννησης του Χριστού με τα δυνατά χτυπήματα της τσουμάκας στις εξώπορτες των σπιτιών και φωνάζοντας ντάκο, ντάκο. Συγκεκριμένος τύπος του κολιντάκο για λόγους συντομίας και οικονομίας. Αφλάσι τσουμάγκᾶ; 'βρήκες τσουμάκα για τα κάλαντα;'. Συνήθως τις έφερναν στο χωριό τσομπάνηδες και τις μοίραζαν στα παιδιά. Στη Δυτ. Μακεδονία τσομπανίκα. Μεταφορ. νι άρσι τσουμάγκα 'μου έκαψε την τσουμάκα, μου έκανε ζημιά'. ΣΥΝ. τουιάγκᾶ, βεάργκᾶ 'βέργα'.

[ΝΙΚ. πιθανότερο να προέρχεται από το ελλην. ματσούκα με μετάθεση των πρώτων συλλαβών. Τουρκ. tşomaq, αλβ. tsomaje.]

Τσουπλέσκου (ρ) 'χτυπώ ελαφρά'. Λου τσουπλί του τσοάρι νθεάμᾶ 'τον χτύπησε λίγο στα πόδια'. Τσουπλί φισόρλου κου ουρτζίκα 'χτύπησε το παιδί με την τσουκνίδα'. Λου τσουπλί τ' γκίνε σι κουνουάσκᾶ 'τον χτύπησα για τα καλά για να καταλάβει'. Τσουπλίτου 'χτυπημένος'. Μᾶμούνλι τούτι τσουπλίλι νι αλνάμου ντεαντούνου 'όλες οι χτυπημένες μητέρες μαζευτήκαμε μαζί'. Μεταφορ. αμπάιρᾶ μούλι μιτσούνι σι μι τσουπλί τουουάρᾶ 'αραδιάζει πολλά ψέματα και ψυλιάστηκα, υποψιάστηκα αμέσως'. Λέγεται και μι πᾶλίι. Μι τσουπλί κου γκράιλου τσι τζίσι 'με χτύπησε, με πλήγωσε με τον λόγο που μου είπε'. Τσουπλίρε 'χτύπημα, υποψία'. ΣΥΝ. αγκουντέσκου, μπάτου.

[Δεν είναι γνωστή η προέλευση της λέξης.]

Τσούπου (ο) 'νήπιο, αρσενικό μωρό'. Λο τσούπλου ντι νι ανούμιρα σι φουτζί 'πήρε το μωρό στον ώμο του και έφυγε'. Πλᾶντζι τσούπλου, βα μπράτσᾶ 'κλαίει το μωρό, θέλει αγκαλιά'. Νου λεά τσούπλου μπράτσᾶ, κᾶ βα λου αμβέτσι 'μην παίρνεις το μωρό στην αγκαλιά, γιατί θα το συνηθίσεις στις αγκαλιές'. Αλάσου λου σι πλᾶνγκᾶ 'άσ' το να κλάψει'. Λου απουκουσίμου τσούπλου ντι λάπτε 'το αποκόψαμε το μωρό από το μητρικό γάλα'. Μεταφορ. τσι πλᾶντζι σι φάτσι κα τσούπου; 'γιατί κλαίει και κάνει σαν μωρό;'. Τσούπου χίι, νου βέτζι, νου κουνόστι; 'μωρό είσαι, δεν βλέπεις, δεν καταλαβαίνεις;'. Νου φᾶ κα τσούπου 'μην κάνεις σαν μωρό'. Κου τσούπλου, παιδικό παιχνίδι. Βα χᾶδι κα τσούπου 'θέλει χᾶδια σαν μωρό'. Τσούπᾶ 'θηλυκό μωρό'. Μσᾶτᾶ τσούπᾶ κα

πούπα 'όμορφο κοριτσάκι σαν κούκλα'. Τσούπα 'κορίτσι' λέγεται και σε νεοελλ. ιδιώματα (Ανδριώτης), πρβ. τσούπρα.

[ΝΙΚ. από το αλβ. tsiupe. Ο ΡΑΡ. δεν ετυμολογεί τη λέξη.]

Φάγκου (ο) 'οξιά'. *Νσούσου λα Χαϊντάρε αφλάι μούλτσι φάτζι* 'πάνω στο Χαϊντάρι βρήκα πολλές οξιές'. Από τα δάση της οξιάς προς τα Πιέρια, δυο περίπου ώρες μακριά από το χωριό, οι κάτοικοι προμηθεύονταν και την ξυλεία για τις οικοδομές (κιρεστέ). *Κούντου σι άρσι χουάρα, τάλιάρᾶ μούλτσι φάτζι τα σι αντάρᾶ κάσλι* 'όταν κάηκε το χωριό, έκοψαν πολλές οξιές για να κάνουν τα σπίτια'. Η οξιά, όταν κόβεται, φοβάται τη βροχή. *Νου ου βα πλουάια*. Αν στεγνώσει προηγουμένως, είναι πολύ καλό ξύλο για έπιπλα και οικοδομές. Το 62% του δάσους της οξιάς ανήκει στο Λιβάδι, γιατί ήταν πάντοτε κεφαλοχώρι. *Φάγκλου άρε αούμπρᾶ λισοάρᾶ, κίνλου κάμα μπούνᾶ, νούκα γκρεάου* 'η οξιά έχει σκιά ελαφριά, το πεύκο πιο καλή, η καρυδιά βαριά'. *Φάγκλου νου σκράτι ιάρμπᾶ* 'κάτω από την οξιά δεν φυτρώνει χορτάρι'. Και σήμερα ακόμη υπάρχει στο Λιβάδι συντεχνία δασεργατών με μουλάρια και αλυσοπρίονα που υλοτομούν το δάσος. Οι επαγγελματίες δασεργάτες διακινούνται σε πολλά μέρη της Ελλάδας, όπου το απαιτούν οι ανάγκες των δασαρχείων. ΤΟΠ. *Λα Γιανουφάγκου* (στην οξιά του Γιάννη), *Λα ούνου φάγκου* (στη μοναχική οξιά), *Λα Λιανουφάγκου* (συστάδα από λεπτές οξιές πίσω από τον Προφήτη Ηλία). Πρώτο συνθετικό *λιανός* 'λεπτός', *λιανούρα*, *λιανόματα* 'μικρά, λεπτά, ασήμαντα πράγματα'. Η μικρή αυτή συστάδα από οξιές αντιδιαστέλλεται από το μεγάλο δάσος με τις πανύψηλες οξιές. Πρβ. *λιανοντούφεκο*, *λιανοτράγουδο*. *Λιανούρᾶ*, ΤΟΠ. της Σαμαρίνας, *Λα Φάγκου*.

Στο Λιβάδι υπάρχει και το ΤΟΠ. "Γραμμένη Οξιά" που, όσο θυμούνται οι πιο ηλικιωμένοι, πάντοτε είχε το ίδιο όνομα. Είναι μια περιοχή στα όρια Λιβαδίου, Καστανιάς, Βελβενδού, Καταφυγίου και Φτέρης. Στο λεγόμενο "τριοιθές", όπου συναντιούνται τα όρια των νομών Κοζάνης, Κατερίνης και Λάρισας. Είναι κατάφυτη από λιγερόκορμες οξιές, σαν ζωγραφιές (*γραψίτι*). Το ΤΟΠ. φανερώνει και ένα αισθητικό αποτέλεσμα, μια χαρά μπροστά στη θέα του όμορφου δάσους της οξιάς. *Φεάτᾶ γραψιτά* 'κόρη όμορφη σαν ζωγραφιστή,

γραμμένη'. Το ΤΟΠ., στα ΚΒ όμως, υπάρχει και σε άλλα βλαχόφωνα χωριά: Φάγκου Σκρίπτου 'γραμμένη οξιά', Φάγκου Βίμπτου 'ανεμοδαρμένη οξιά', Φάγκου Γκρόσου 'χοντρή οξιά'. Το ΤΟΠ. Γραμμένη Οξιά του Λιβαδίου με τις ελληνικές του λέξεις είναι παλαιότερο ή νεότερο; Ίσως είναι δείγμα μιας γλωσσικής κληρονομιάς.

[Αρχ. φηγός, δωρ. φαγός 'οξιά', λατ. fagus. Στα ΚΒ φάγκᾶ 'βελανίδι, αγκαθωτός καρπός της οξιάς'. Σε περιοχές της Ελλάδας υπάρχει το ΤΟΠ. Φαγιάς, δωρ. τύπος της λέξης Φηγιάς 'τόπος με πολλές οξιές'. Κάποιοι από υπερβάλλοντα ζήλο να εξαλείψουν τα ξενικά ΤΟΠ. το θεώρησαν ξένο. Σε περιοχή της Αττικής μετονομάστηκε σε Αγία Μαρίνα.]

Φάκου (ρ) 'κάνω, πράττω, κατασκευάζω'. Τσι φάτσι, κούμου χίι; 'τι κάνεις, πώς είσαι;'. Παλαιότερα έλεγαν κούμου έστε; Τσι σι φάτσι; 'τι γίνεται, τι συμβαίνει;'. Νου φάτσι γκίνε 'δεν κάνεις καλά'. Νου ιαρά σι ι φάκᾶ σι νου γίνι; 'δεν ήταν να γίνει να μην έλθεις;'. Έκανα, κατασκεύασα (φέτσου) ένα παραδοσιακό σπίτι στο χωριό. Μι φάκου 'τα κάνω, χέζω'. Τσούπλου ιάστε φάπτου. Το μωρό είναι χεσμένο, λερωμένο. Κούντου τι φιάτσισι, τι αμιντάσι; 'πότε γεννήθηκες;'. Μεταφορ. σι φάτσι τ' μάρε 'κάνει, παριστάνει τον σπουδαίο'. Νι ου φεάτσιρᾶ 'μας την έσκασαν, μας κανόνισαν, μας την έκαναν τη δουλειά'. Έκφρ. σι φεάτσι πρι έλου 'τα έκανε πάνω του από φόβο, από δειλία'. Νκλίντι όκλιλι σι φᾶ κᾶ ντόρνι 'κλείσε τα μάτια και κάνε, προσποιήσου ότι κοιμάσαι'. Κούτου φάτσι; 'πόσο κοστίζει;'. Σι ντούσιρᾶ σι φάκᾶ πᾶράτζι 'πήγαν για να κάνουν χρήματα'. Φᾶ ανίφουρλου νσούσου 'πάρε τον ανήφορο προς τα πάνω'. Κάρι φέτσου ανάπαρτε 'σαν έκανα πέρα'. Φᾶ γκίνε, κᾶ βα σι φάκᾶ γιανγκίνε 'κάνε καλά, γιατί θα γίνει της τρελής, μεγάλο κακό'. Ξίκε σι σι φάκᾶ 'να πάει στον διάβολο, να χαθεί'. Γίνια φεάτσι μπουνᾶ αούᾶ σι άγκριλι γκράνου 'το αμπέλι έδωσε καλό σταφύλι και τα χωράφια στάρι'. Φᾶκᾶτούρᾶ 'σκατά' (κᾶκάτσι). Τσούπλου σι ουμπλού ντι φᾶκᾶκούρι 'το μωρό γέμισε σκατά, χέστηκε'. Φᾶ ίτσι βρέι, νου πότου σι τι άβντου άλτου 'κάνε ό,τι θέλεις, δεν μπορώ να σε ακούω άλλο'. Φᾶ σι αλιούμτρεα 'κάνε και διαφορετικά. Τάτσι λου φάκου 'πάψε του κάνω, του λέω'.

Φισεάρε 'φτιάξιμο', φάπτου 'γεννημένος, ώριμος, χεσμένος'. Έχει όλες σχεδόν τις σημασίες των νεοελλην. κάνω, πράττω. Ο Θεός έκανε (φεάτσι) τον κόσμο. Έκανα, απέκτησα (φέτσου) παιδιά, χωράφια. Άου φάπτᾱ μούλι γκινιέτσι τ' χουάρα 'έχουν κάνει πολλά καλά για το χωριό'. Σύνθετα: ντισφάκου 'ανοίγω', ξιφάκου 'ξεκάνω, ξεπουλώ', απουφάκου 'κουράζομαι, αποσταίνω', ματαφάκου 'ξανακάνω', παραφάκου 'παρακάνω'. Ου παραφάτσισι! 'το παράκανες, το παρατράβηξες το σχοινί!'. Πριφάκου 'ανανεώνω'. Μι πριφάκου 'αυτοπροβάλλομαι, επιδεικνύομαι'. ΣΥΝ. αντάρου, πρᾱξέσκου. ΕΠ. Φάκας 'πολυτεχνίτης'. Φακαλής.

[Από το λατ. facio.]

Φάλαγκου (ο) 'φάλαγγας, γνωστό τρόπος ευνουχισμού και βασανισμού'. Βα μπάγκου μπιρμπέκλου του φάλαγκου 'θα βάλω το κριάρι στη φάλαγγα, θα το ευνουχίσω'. Με τον φάλαγγα γινόταν ο ευνουχισμός των αρσενικών γιδοπροβάτων. Με δυο κομμάτια κυκλικού ξύλου και δυο σχοινιά στα άκρα κατέστρεφαν τους γεννητικούς αδένες των ζώων για να γίνουν απερίσπαστοι αρχηγοί, μπροστάρηδες στο κοπάδι, αλλά και προσφορότεροι για οικονομική εκμετάλλευση. Σε παλαιότερα χρόνια ο φάλαγγας – δέσιμο των κάτω άκρων και χτυπήματα στα πόδια – ήταν ένα από τα "παιδαγωγικά" μέσα "προς σωφρονισμόν των ατάκτων και αμελών μαθητών". Ο Ε. Μπόγκας (1964, 410) αναφέρει ότι ο φάλαγκας, φέλεγκας ή φέλεκας λειτούργησε ως μέσο τιμωρίας των μαθητών, σύμφωνα με τις πρωσικές παιδαγωγικές αντιλήψεις εκείνης της εποχής. Στο Λιβάδι δεν μαρτυρείται η χρήση της αποτρόπαιας αυτής μεθόδου που στα δικτατορικά καθεστώτα ήταν η συνηθισμένη και δοκιμασμένη μέθοδος βασανισμού. Άου πιδιψίρᾱ κου φάλαγκου, τράψι μούλι 'τον βασάνισαν με φάλαγγα, τράβηξε πολλά'.

[Φάλαγγας (ο) < αρχ. φάλαγξ, αιτ. φάλαγγα, τουρκ. falaka, δάνειο από τα ελλην.]

Φᾱλκᾱρε και φλᾱκᾱρε (η) 'συγκέντρωση των γιδοπροβάτων από διάφορους μικρούς κτηνοτρόφους για να μαζέψουν το γάλα, ιδιαίτερα τα καλοκαίρια'. Φᾱτσίμου μούλι φᾱλκᾱρι ν χουάρᾱ τα σᾱ ασκᾱπάμου κουγία κου λάπτιλι 'κάναμε πολλούς συνεταιρισμούς στο χωριό για να

τελειώσουμε γρήγορα με το γάλα'. Από τα τέλη Μαΐου ως τα τέλη Ιουνίου έχουν τη μεγαλύτερη παραγωγή γάλατος. Είναι μια ενδιαφέρουσα μορφή πρώιμου συνεταιρισμού που εξυπηρετούσε τους μικρούς κτηνοτρόφους. Αντί να μένουν δυο περίπου μήνες σε αυτή τη δουλειά, τελειώνουν σε μια εβδομάδα. Γίνεται το γαλομέτρημα και ο καθένας παίρνει το μερίδιό του, την αναλογία του. Το μοίρασμα γινόταν ακριβοδίκαια. Πριν και κατά τις πρώτες μέρες του συνεταιρισμού γινόταν το προάρμεγμα (*προμουρτζεάρε*). Η ποσότητα και η ποιότητα του γάλακτος κάθε κοπαδιού διαπιστωνόταν με το προάρμεγμα. Άλλο κοπάδι έδινε καλύτερο και περισσότερο γάλα – ανάλογα με τα βοσκοτόπια και την υγεία των ζώων – και άλλο λιγότερο και αδύνατο. Αν υπάρχουν περιθώρια, συνεχίζουν, αλλιώς ο καθένας τραβάει στη δουλειά του. *Ίου σι αρνά φάλκάρια αλόρου;* 'που ξεχειμώνιασε το κοπάδι τους;'

Παλαιότερα τέτοια φαλκάρια (*γκρούπου*) υπήρχαν σε διάφορες περιοχές του χωριού. Στη Σιάпка τρία τέσσερα, ανάλογα στο Τσαμάσου. Τα βοσκοτόπια που ανήκουν στο Λιβάδι απλώνονται σε μεγάλη έκταση και είναι εντυπωσιακό το γεγονός ότι όσοι βόσκουν τα πρόβατα σε μια ορισμένη περιοχή δεν γνωρίζουν τις άλλες περιοχές. Ο καθένας έχει τα βοσκοτόπια του, τον ζωτικό του χώρο. *Φάλκάρε* σημαίνει και φυλή, ποιμενική φατρία. Πολλές οικογένειες μαζί με αρχηγό τον τσέλιγκα αποτελούσαν τα τσελιγκάτα. *Φάλκάριότου* 'μέλος φυλής, τσελιγκάτου, συνεταιρισμού'. *Νου ιάστε ντι ανοράστρα φάλκάρε* 'δεν είναι απο το δικό μας σόι, φάρα'. Στην Ήπειρο και στο Βόιο *φαλκάρ*. *Μι ποιον φαλκάρισες; ΣΥΝ. τᾱκᾱμε.*

[Απο το λατ. *facultus*, -*atis* 'εξουσία, δύναμη, ικανότητα'. Ιταλ. *facolta*, γαλλ. *faculté*, αγγλ. *faculty* 'μέλος μιας τάξεως, συλλόγου'. Ίσως από το *φατρία* < αρχ. *φράτρα* και *φρατρία* 'ομάδα ανθρώπων που προωθεί τα δικά της συμφέροντα'. Ο ΝΙΚ. δεν ετυμολογεί τη λέξη.]

Φᾱντᾱνᾱ (η) 'βρύση, πηγή'. *Αβεᾱμου μούλτι φᾱντᾱνι ν χουᾱρά, λι ασπᾱρσιρά τούτι* 'είχαμε πολλές βρύσες στο χωριό, τις χάλασαν όλες'. Μεγάλες και μικρές, κάποιες ονομαστές, μέσα και γύρω από το χωριό. Η κάθε μια με το όνομά της και τη φήμη της για το καλύτερο νερό.

Κάθι ούνᾱ κου νούμα αλέι. Δεν νοούνταν γειτονιά χωρίς τη βρύση της που ήταν το κέντρο της ζωής της και ο συνεκτικός της κρίκος. Οι πιο ονομαστές ήταν: Το Χρουστάσι των Αγίων Αργύρων (*Λα Χρουστάσε*), το Σουλνάρι (*Λα Σουλνάρε*) του Αγίου Κωνσταντίνου, της Παναγίας (*Λα Σταῖ-Μᾱρίε*), οι Τρεις Βρύσες (*Λα Τρέιλι Φᾱντᾱνῖ*) και εκείνη της πλατείας, της κεντρικής αγοράς (*Ντι μ Παζᾱρε*), που ήταν το κέντρο της ζωής ολόκληρου του χωριού. Εκεί έβγαζαν οι δρόμοι από όλους τους μαχαλάδες. Από τις άλλες περισσότερο γνωστές ήταν: *Λα Πουλέζου*, *Λα Χαϊντᾱρε*, *Λα Πιπίκα*, *Λα Μπᾱρίκᾱ*, *Λα Φᾱντᾱνᾱ αλόρου αφούρι* (η βρύση των κλεφτών), *Λα Σόπουτλου αλ πάπου*, *Λα Φᾱντᾱνίκα* και πολλές άλλες. *Βα χίμπᾱ βᾱρᾱ τζᾱτσί σῖ μα μούλι* 'θα ήταν καμιά δεκαριά και πιο πολλές'. Όλες οι βρύσες ξεδίψασαν τους κατοίκους και έπαιξαν τον κοινωνικό τους ρόλο. Έδωσαν το όνομά τους στις τοποθεσίες και έγιναν γνωστά ΤΟΠ. του χωριού.

Δεν σώθηκε καμιά παραδοσιακή κρήνη. Δεν καταγράφηκαν και δεν αποτυπώθηκαν, τουλάχιστον για την ιστορία του χωριού, όπως έγινε σε άλλα ορεινά χωριά. Εκεί αναστηλώθηκαν και συντηρήθηκαν με ξεχωριστό μεράκι. Είναι μνημεία μιας παλιάς και ενδιαφέρουσας εποχής, μνημεία που μιλούν με το "λάλον ύδωρ". Η υδροδότηση του χωριού, που έγινε στη δεκαετία του '50, σήμανε τον θάνατό τους. Ο Εξωραϊστικός Σύλλογος Λιβαδίου, νέοι και ευαίσθητοι άνθρωποι, εκτός από τις "Τρεις Βρύσες", αναστήλωσε δυο τρεις βρύσες του χωριού με πολύ μεράκι. Τελευταία αναστηλώθηκε η βρύση *Λα Φουστήρα*. Η πετρόχτιστη βρύση και ο γύρω χώρος οργανώθηκαν όμορφα και φωταγωγήθηκαν. Ήταν ένα γεγονός για τη γειτονιά που γιορτάστηκε με γλέντι και χορούς. Η γειτονιά θυμήθηκε, συγκινήθηκε και ξαναβρήκε τον εαυτό της, το σημείο αναφοράς της. Το χωριό έπαιρνε νερό – συνεχίζει να παίρνει – από τη μάνα του νερού *μούμα ντι άπᾱ*, δυο περίπου χιλιόμετρα βορειότερα από τον Προφήτη Ηλία. Το Λιβάδι διέθετε σύστημα ύδρευσης και αποχέτευσης από τα παλιά χρόνια. Στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αι. ο Δήμαρχος Κουρκουμπέτης το ανακαίνισε και το ολοκλήρωσε. 'Για ποιον το κάναμε;' ρωτούσε τους στενούς του φίλους. 'Σε λίγα χρόνια κάτω από τον πλάτανο της πλατείας θα σταλιάζουν πρόβατα'. Ήταν η εποχή της

μεγάλης εσωτερικής και εξωτερικής μετανάστευσης λόγω της ληστοκρατίας, των πολέμων και της φτώχειας. Ο Δήμαρχος διαψεύστηκε. Η πορεία μιας κοινότητας ανθρώπων δεν προδιαγράφεται εύκολα. Έχουν και οι καιροί γυρίσματα. Το νερό συνέχιζε να τρέχει στις κρήνες με τους δικούς του ρυθμούς και να δροσίζει τον αγωνιζόμενο άνθρωπο που πάντοτε ελπίζει. *Ακάρι πονάτι σι κουνουάσκᾶ κάλιουρλι σι κᾶντικλου αλί άπᾶ;* ‘ποιος μπορεί να καταλάβει τους δρόμους και το τραγούδι του νερού;’. Και την ιστορία του; Το νερό και η πέτρα κρατούν την πιο βαθιά μνήμη. Σήμερα υδροδοτείται, ύστερα από γεώτρηση, και από την πλούσια πηγή νερού πολύ κοντά στο μοναστήρι του Προφήτη Ηλία. ΣΥΝ. *σόπουτου* και *ίσβου* ή *ίσβουρου*. *Φαντᾶνάρου* ‘ο υπεύθυνος κοινοτικός υπάλληλος για τις βρύσες αλλά και ο κατασκευαστής βρυσών’. *Φᾶντᾶνικά* υποκορ. ‘βρυσούλα’.

[Από το λατ. fons, -ntis ‘πηγή, βρύση’, fontanus ‘πηγαίος’. Fons, -ntis ‘Θεός των κρηνών’. Ιταλ., ισπ. fontana.]

Φᾶντᾶνα ντι λα Πουλέζου. *Βα μι ντούκου σι λεάου άπᾶ ντι λα Πουλέζου* ‘θα πάω να πάρω νερό από τον Πολέζο’. Κάτω από τον λοφίσκο του Πολέζου, στον δρόμο για το δάσος και την Κατερίνη, υπήρχε η γνωστή για το καλό νερό βρύση. Λιγοστό το νερό της αλλά φημισμένο. *Άπα ντι λα Πουλέζου ιαρά μτσᾶνᾶ αλά κου νούμᾶ, τσεᾶ κᾶ ιαρά γιτριε* ‘το νερό του Πολέζου ήταν λιγοστό αλλά φημισμένο, έλεγαν ότι ήταν φάρμακο’. *Ακλό λούμια σι μούλιλι τᾶλιᾶ σεᾶτια, βινιά σι φεᾶτιλι κου γκιούμια τα σι ου ούμπλᾶ* ‘εκεί οι άνθρωποι και τα μουλάρια έκοβαν τη δίψα τους, έρχονταν και οι κοπέλες με το γκιούμι να το γεμίσουν’. Εκεί ξεδιψούσαν και τα φορτωμένα και ιδρωμένα ζῶα που ανεβοκατέβαιναν στα πατατοχώραφα και στις δουλειές του δάσους, ξύλευση για το νοικοκυριό και κερεστές για τα καινούρια σπίτια που κτίζονταν. Παλαιότερα και εκεί οι γυναίκες έπλεναν τα μάλλινα του νοικοκυριού. Σήμερα δεν υπάρχει η βρύση και ο χώρος έχει αλλάξει προς το καλύτερο. Έγινε ορθολογική μελέτη του χώρου, με ευρύχωρο πάρκιγκ, πλακόστρωση και παρτέρια με λουλούδια. Ο προβληματικός παλιός λάκκος που είχε καταντήσει σκουπιδότοπος (*πρι κουπρίι*) επιχωματώθηκε και ένα ξύλινο περίπτερο ξεκουράζει τον

περιπατητή. Η παλιά όμως εκείνη βρύση θα έπρεπε να συντηρηθεί. Ανήκε στην ιστορία του χωριού.

Ο Πολέζος ήταν και είναι ένας όμορφος χώρος αναψυχής, περιβάλλεται από λεύκες και πεύκα και έχει απεριόριστη θέα προς τον Όλυμπο και ένα μέρος του κάμπου. Ο Πολέζος, η βρύση και οι άνθρωποι έζησαν μαζί πολλά χρόνια. Φαίνεται ότι πήρε το όνομα από κάποιον Πολέζο που έκτισε τη βρύση ή δεντροφύτευσε το λόφο. Το ΕΠ. Πολέζος βρέθηκε σε ένα παλιό κιτάπι, δεν είναι όμως γνωστό αν ήταν ντόπιος ή ξένος παραθεριστής. Ο Πολέζος είναι ένα από τα σημεία αναφοράς των απανταχού Λιβαδιωτών. Οι παρέες και οι ρομαντικοί έγραψαν και εκεί την ιστορία τους (βλ. Φάντάνᾶ). Κάθε βρύση έχει το όνομά της. *Αουάτσε λα Χατζί, ιαρά ούνᾶ φάντάνᾶ, ακλότσε ιαρά φάντάνᾶ άλου Αδάμου, τόρα ου τζίκου φάντάνᾶ αλ Μπίκια* 'εδώ πέρα στου Χατζή υπήρχε μια βρύση, εκεί πέρα ήταν η βρύση του Αδάμου, τώρα τη λένε του Μπίκια'. *Βα έσου πάνᾶ λα Πουλέζου λα πλάιου, ίου ιαρά βέκλιλι ακακί* 'θα βγω στον Πολέζο στην πλαγιά, εκεί που ήταν οι παλιές ακακίες'.

[Βλ. φάντάνᾶ.]

Φάντάνᾶ ντι μ παζάρε 'η βρύση της αγοράς, του παζαριού'. *Βα νι αφλάμου λα φάντάνᾶ ντι μ παζάρε* 'θα βρεθούμε, θα συναντηθούμε στη βρύση της αγοράς'. Είναι σημείο αναφοράς των απανταχού Λιβαδιωτών μαζί με το γεροπλάτανο της πλατείας που τη σκιάζει. Από τα σωθικά του αιωνόβιου πλατάνου βγαίνει η αέναη πηγή των πλούσιων και κρυστάλλινων νερών. Δρόσισε για πολλά χρόνια γενιές ανθρώπων του χωριού αλλά και ξένους παραθεριστές που ανέβαιναν στο χωριό για τον αέρα και το νερό του. Ήταν και το φυσικό ψυγείο των γύρω από την πλατεία μαγαζιών και καφενέδων. Στη μπάρα της βρύσης τα καλοκαίρια έσκαζε το καρπούζι και φανέρωνε την κόκκινη καρδιά του. *Μούλτου αράτσε άπᾶ, νου σι μπεᾶ* 'πολύ κρύο νερό, δεν πίνεται'. Η δροσιά των νερών και η πλούσια σκιά του γεροπλάτανου θέτουν στο απυρόβλητο τους ανθρώπους κατά τους καλοκαιρινούς μήνες εξασφαλίζοντάς τους ένα ιδανικό περιβάλλον. Το νερό κρατάει τις μνήμες ζωντανές. Κατεβαίνει απο τα βάθη του χρόνου.

Ήταν, και είναι ακόμη, το κέντρο της ζωής του χωριού. Γύρω από τα πέτρινα πεζούλια της κάθονταν παλαιότερα οι γεροντότεροι με τις φουστανέλες, τα τσαρούχια και τις γκλίτσες, και εκείνοι των άλλων συντεχνιών με τις δικές τους φορεσιές. Κουβέντιαζαν σε αργούς ρυθμούς για όλα τα θέματα του συναφιού τους, του χωριού και της χώρας. Εκεί τα Σαββατοκύριακα συνεδρίαζε η “Εκκλησία του Δήμου”. Συγκεντρώνονταν όλοι οι άνθρωποι του μόχθου. Εκεί γίνεται και ο αγιασμός των υδάτων, τα Θεοφάνεια. Τη μέρα εκείνη βουτούσαν (βάφτιζαν) στα παγωμένα νερά της βρύσης, κατά το έθιμο, κάποιους συμπατριώτες τους. *Λου αρκάρᾶ του μπάρα ντι μ πάζᾶρε, ψουσί ντι αρκᾶρε* ‘τον έριξαν στη μπάρα της αγοράς, ψόφησε από το κρύο’. Εκεί και το πανηγύρι της Παναγίας και οι συναντήσεις με τους ξενιτεμένους του χωριού που έρχονταν και από άλλη ήπειρο, πέρα από τον Ατλαντικό. Στα μαγαζιά γύρω από τη βρύση γινόταν και οι διαπραγματεύσεις με τους επαγγελματίες και έκλειναν συμφωνίες. Όλοι οι επαγγελματίες της αγοράς παλαιότερα – συμβαίνει και σήμερα – είχαν και μια ηθική αμοιβή για τη δουλειά τους. Φιλοδοξούσαν να έχουν καλό όνομα, κοινωνική αποδοχή. Τα έργα των χεριών τους ήταν επώνυμα. *Λουκρά τ’ πάνια αλί φουμεᾶλε σι τ’ ούνᾶ νούμᾶ* ‘δούλευαν για το ψωμί της οικογένειας και για ένα καλό όνομα’. Στους λιγοστούς καφενέδες, του Μουσένα, του Κουτσίκη και αργότερα του Μαγιάκα στέναζαν οι καημοί και τα βάσανα των ανθρώπων με έναν γλυκύ βραστό και ένα δροσερό νερό από τη βρύση. Τα καφενεία εκείνης της εποχής καθρέφτιζαν τη μίζερη και αδιέξοδη πραγματικότητα της ζωής, ικανοποιούσαν όμως και την ανάγκη για επικοινωνία και ψυχαγωγία των αντρών. Εκεί ξετυλιγόταν το γαϊτανάκι με τα προβλήματα της καθημερινής ζωής, εκδηλώνονταν οι αντιπαραθέσεις και οι προσπάθειες σύνθεσης που ήταν απαραίτητες για την κοινωνική συνοχή.

Η αγορά ήταν ανδροκρατούμενη. Στη βρύση της πλατείας τα απογεύματα πήγαιναν για νερό οι γυναίκες και οι κοπέλες και περίμεναν υπομονετικά τη σειρά τους με τα βαριά γκιούμια και τους τενεκέδες. *Βα νι τσέμου σι λόμου άπᾶ ντι μ πάζᾶρε* ‘θα πάμε να πάρουμε νερό από τη βρύση στο παζάρι’. *Αστιπτά του αρᾶδᾶ, βιντεᾶ*

λούμια τσι τριτσιά σι ζμπουρά ‘περίμεναν στη σειρά, έβλεπαν τον κόσμο που περνούσε και μιλούσαν’. Αβεά μούλι αντουνάτι σι τζικά ‘είχαν πολλά μαζεμένα για να πουν’. Η βρύση τότε μετατρεπόταν σε μια διαφορετική “αγορά”. Ήταν για εκείνες και μια δικαιολογημένη έξοδος μετά δημοσίων θεαμάτων, παρατηρήσεων, σχολίων, κουτσομπολιών και κάποτε καυγάδων. Όταν, ύστερα από πολλά χρόνια, συναντιούνται οι γυναίκες, θυμούνται ότι από την ίδια βρύση έπαιρναν νερό, ότι εκεί κάποτε γνωρίστηκαν. Ου λάι, ου λάι, ντι ούνά φάντάνά λουάμου άπά, ακλό νι αντᾶμουσίμου. Τα βράδια τα νερά της βρύσης δρόσιζαν και τα διψασμένα ζώα, τα κατάκοπα από το μόχθο της ημέρας. Περνούσαν με τη σειρά και με υποδειγματική τάξη. Λούμια τσι τριτσιά λα μα βέκλιλι άνι ντι μ πάζάρε νου τρέκου τόρα, κᾶ άπα βίνι ν κάσᾶ ‘ο κόσμος που περνούσε τα παλαιότερα χρόνια από τη βρύση της αγοράς δεν περνάει τώρα, γιατί το νερό ήλθε στο σπίτι’.

[Φάντάνά (λατ. fons, -ntis), πάζάρε (τουρκ. pazar) ‘αγορά, συμφωνία, παζάρι’. Πᾶζᾶριψέσκου ‘παζαρεύω’.]

Φάτσᾶ (η) ‘πρόσωπο, όψη, μούτρο’. Αβεά λάτα μᾶνλι σι φάτσα λι ‘είχε πλύνει τα χέρια και το πρόσωπό του’. Ούνά φάτσᾶ ούνά ράτσᾶ ‘ένα πρόσωπο, μία ράτσα’. Σι αρουσουνά σι νου πουάτι σι μι βεάντᾶ του φάτσᾶ σι λα όκλι ‘ντροπιάστηκε και δεν μπορεί να με δει στο πρόσωπο και στα μάτια’. Έκφρ. μσάτᾶ φεάτᾶ κου φάτσᾶ άλμπᾶ σι μεάρι αρόσι ‘όμορφο κορίτσι με άσπρο πρόσωπο και κόκκινα μάγουλα’. Φάτσα αλέι ιάστε μπλίνᾶ ντι πρεάκνᾶ ‘το πρόσωπό της είναι γεμάτο φακίδες’. Ου βιτζούι του φάτσα αλούι τσι αβεά του μίντε σι τσι βρεά σι φάκᾶ ‘το είδα στο πρόσωπό του τι είχε στο μυαλό του και τι ήθελε να κάνει’. Νου άρε φάτσᾶ σι ιάσᾶ ναφουάρά ‘δεν έχει πρόσωπο να βγει έξω’. Ισᾶι κου φάτσα άλμπᾶ ‘βγήκα ασπροπρόσωπος’. Σι αρουσουνά, λι κᾶτζού φάτσα μπάντε ‘ντροπιάστηκε, του έπεσε κάτω το πρόσωπο’. Βα σι φάκου φάτσα ντι κάρνε ‘θα σου κάνω το πρόσωπο κρέας’ (απειλή). Νου ιάστε όμου, φάτσᾶ σι κούρλου ούνά ‘δεν είναι άνθρωπος, το πρόσωπο και ο κώλος ένα’. Είναι πρόστυχος, ανυπόληπτος. Νου μι τσᾶνούι σι ου τζίσου ν φάτσα λι ‘δεν συγκρατήθηκα και του το είπα κατά πρόσωπο, κατάμουτρα’. Λι αρκάι πρι φάτσα λι ‘της τα έριξα στα μούτρα της’. Υποκορ. φᾶτσικά. Ούνά φᾶτσικά κα σᾶάρικου ‘ένα

ποντικίσιο προσωπάκι, παμπόνηρο'. Φᾶτσικᾶ ντούλτσε κα νεᾶρε
'προσωπάκι γλυκό σαν μέλι'.

[Από το λατ. *facies*, -ei 'όψη' που πέρασε στις νεολατινικές
γλώσσες. Ιταλ. *faccia*, βεν. *fazza*, νεοελλην. *φάτσα*.]

Φεᾶρικᾶ (η) 'πολυετές φυτό που φυτρώνει σε ορεινές και δασώδεις
περιοχές'. Μεγάλες εκτάσεις καλύπτονται από στρώματα φτέρης. Δεν
τη μαζεύει κανείς και δεν την τρώνε τα ζώα. *Νσούσου λα μούντε
λόκλου ἰάστε μπλίνου ντι βεᾶρντε φεᾶρικᾶ* 'ψηλά στο δάσος ο τόπος
είναι γεμάτος πράσινη φτέρη'. Χρησιμοποιούν πολύ τη φτέρη. *Λα
Χαιϊντᾶρε αντρά ούνᾶ μεᾶσᾶ ντι φεᾶρικᾶ σι μπᾶγκᾶ ντισούπρᾶ νέλι
φρίπτι σι ἴσι αβεᾶ κάθι ούνου ντι ν κάσᾶ* 'στο Χαιϊντᾶρι έκαναν ένα
αφράτο τραπέζι από φτέρη και έβαζαν επάνω ψητά αρνιά και ό,τι είχε
ο καθένας από το σπίτι του'. Οι συντροφίες και τα γλέντια στο
Χαιϊντᾶρι έχουν γράψει ιστορία. Με τη φτέρη κάνουν παχιά και
αφράτα στρώματα στις καλύβες, με τη φτέρη κάνουν τα τσαρδάκια
στο πανυγήρι του Προφήτη Ηλία. *Αβινᾶ λιόπουρλου του φεᾶρικᾶ*
'κυνηγούσαν τον λαγό στη φτέρη'. Μεταφορ. *λιόπουρου του φεᾶρικᾶ*
'λαγός στη φτέρη'. Λέγεται για κάτι ολοφάνερο, αυταπόδεικτο, πρβ.
το νεοελλην. *λαγός τη φτέρη κούναγε, κακό της κεφαλής του*. Η Φτέρη
είναι ένα μικρό εγκαταλειμμένο χωριό βόρεια του Λιβαδίου, τα
τελευταία χρόνια, ξαναχτίζονται σπίτια για το καλοκαίρι.

[Από το λατ. *filix*, -icis.]

Φεᾶτᾶ (η) 'κορίτσι, κόρη'. *Νου βιντεᾶ ἰου ντεᾶντιρᾶ φεᾶτα*; 'δεν
έβλεπαν πού πάντρεψαν το κορίτσι;'. *Φεᾶτᾶ μσᾶτᾶ, πινιψίτᾶ αρμάσι
νιμᾶρτάτᾶ* 'κόρη όμορφη, παινεμένη έμεινε ανύπαντρη'. Η ανύπαντρη
κόρη ήταν και είναι ακόμη το μεγάλο πρόβλημα, το μαράζι της
οικογένειας. Θεωρούνταν μεγάλη, όταν περνούσε τα είκοσι πέντε της
χρόνια. Είναι πολλά τα δημοτικά τραγούδια του έρωτα που
αναφέρονται στο όμορφο κορίτσι με τα γραμμένα (*γρᾶψίτι*) φρύδια, με
τη μύτη σαν κοντύλι (*κουντίλι*), με στόμα σαν χελιδονιού
(*αρᾶντουρίκᾶ*), με λαιμό σαν της πέρδικας (*περδίκᾶ*), με φεγγαρόφωτο
πρόσωπο και μέση δαχτυλιδιού (*νέλου*). Περισσότερο όμως μετρούν
τα ψυχικά χαρίσματα της κόρης. Η παρθενική σεμνότητα, η
ντροπαλοσύνη, η σωφροσύνη, η νοικοκυροσύνη. Έκφρ. *αἰᾶσᾶ ούνᾶ*

φεάτᾱ κα ἀπᾱ ἀράτσε σῖ λο ούνᾱ κούρβᾱ ‘άφησε ένα κορίτσι σαν κρύο νερό και πήρε μια πόρνη’. Ου λάῖ φεάτα νῖ, βρούτα αμεᾱ! ‘καημένο μου κορίτσι, αγαπημένο μου!’ (Δημοτικό τραγούδι). Ατσέλου νου λο φεάτᾱ, λο πᾱράτζῖ σῖ κᾱτούνᾱ ‘εκείνος δεν παντρεύτηκε κορίτσι, παντρεύτηκε χρήματα και κτήματα’. Σῖ νῖ μπᾱνέτζῖ φεάτα νῖ ‘να μας ζήσεις, κόρη μου’. Φεάτᾱ αντιρσίτᾱ ‘κορίτσι συμμαζεμένο, ντροπαλό’. Φεάτᾱ σκουτουράτᾱ ‘κορίτσι τιναγμένο, όμορφο’, φεάτᾱ λίχνᾱ ‘λεπτή σαν κυπαρίσσι’. Φεάτᾱ μσάτᾱ κα προύνᾱ πιρλουγκάτᾱ ‘όμορφο κορίτσι σαν μακρουλό δαμάσκηνο’. Φεάτᾱ φᾱρμᾱκάτᾱ, σκρουμάτᾱ ‘κορίτσι φαρμακωμένο, πικραμένο’. Φιτίκᾱ, φιτούσᾱ, φιτίτσᾱ υποκορ. ‘κοριτσάκι’, φιτέσκου ‘κοριτσίστικο’.

Στα Κβ υπάρχουν πολλά υποκοριστικά: φισσουρίκου, φαντᾱνίκᾱ, μπᾱρίκᾱ, μσατίκᾱ, λιμπουτίκᾱ, πουρτσίκου, γουμᾱρίκου, κᾱσίκου, ουντίκου, πουλίκου, φράτίκου, τᾱλᾱρίκου, μπᾱρμπᾱτίκου, ινταρίκου κ.ά. Ένα μικρό εκκλησάκι του Προφήτη Ηλία στο χωριό το λένε Προυφτιλίτσᾱ κ.ά. Φιτιᾱί ‘το αγόρι που συναναστρέφεται με κορίτσια, παίζει μαζί τους τα κοριτσίστικα παιχνίδια’. Έτσι όμως λέγεται και το αγόρι που βοηθάει τη μητέρα του στις δουλειές της. ΑΝΤ. Φισσουρεᾱου ‘αγοροκόριτσο’. Στη Δυτ. Μακεδονία και σε άλλες περιοχές υπάρχει το ΕΠ. Φτίκας. Φιτίκας λέγεται ο γυναικάς και εκείνος που απέκτησε πολλές κόρες.

[ΝΙΚ. από το λατ. feta. Ίσως από το λατ. filia, -ae ‘θυγατέρα’ που λέγεται και puella.]

Φέξε (η) ‘φως των ματιών, τεχνητό φως’. Σῖ αστεᾱσι φέξῖα ‘έσβησε το φως’. Του ου ᾱῖ φέξῖα, νου βέτζῖ; ‘πού έχεις το φως, τα μάτια σου, δεν βλέπεις;’. Κιρντού φέξῖα ‘τυφλώθηκε’. Ακάτσᾱ φέξῖα ‘άναψε το φως’. Στον δρόμο, στο δωμάτιο, στην πλατεία του χωριού δεν έχει φως (φέξε). Προπολεμικά στο Λιβᾱδι υπήρχαν φαναράκια σε δρόμους και σε σκοτεινά σοκάκια που τα άναβε υπᾱλληλος της κοινότητας. Οι κάτοικοι πλήρωναν “δι’ έξοδα φαναρίων κοπριᾱν και βρύσειν”, όπως φαίνεται σε αντίγραφο απόδειξης του Δήμου (Παπαϊωάννου, 1972, 57). Ένα μεγάλο λουξ άναβε στον πλάτανο της πλατείας, ένα σε εκείνον της Παναγίας και ένα στο τερέν στο Κιόσκι. Αυτός ήταν ο δημόσιος φωτισμός του χωριού. Μικρότερα λουξ είχαν μερικά

καφενεΐα της πλατεΐας. Στα σπΐτια υπήρχε η γκαζόλαμπα, ο ινταρές, το δαδί και η λάμψη του τζακιού. *Κου φέξια αλ ιντάρικλου σι αλ φηγγίτου μγκιέρλι μπάλτιά σι αμπιτικά* 'με το φως από το μικρό λαμπάκι και από τον φεγγίτη οι γυναΐκες έπλεκαν και μπάλωναν'. *Κου φάρᾶ φέξε νου πότου σι λουκρέτζου* 'χωρίς φωτισμό, φως δεν μπορώ να δουλέψω'. *Φιζέσκου* 'φέγγω, λάμπω'. *Φιζί λόκλου* 'έλαμψε ο τόπος'. *Φιζί σουάρλε* 'ξημέρωσε'. *Φιζί τζούα* 'ξημέρωσε η μέρα'. *Φιζί τρούσα* 'έλαμψε η αυλή από την πάστρα'. *Φιζίρε* 'φέγγος, λάμψη', *φιζίτου*. ΣΥΝ. λάμψε.

[Από το φέγγω, φέξιμο. "Στη χάση και στη φέξη".]

Φιλίκε (το) 'θηλύκι, τσεπάκι του γιλέκου ή του πουκάμισου'. *Μπάγκάσι φιλίκε λα κάμεάσᾶ*; 'έβαλες τσεπάκι στο πουκάμισο;'. Εκεί έβαζαν συνήθως την πούγγα με τον καπνό και το τσιμπούκι ή την πίπα με τα εξαρτήματά της. Καμιά φορά εκεί ή στο ζωνάρι τους (*μπουζουνάρου*) φύλαγαν και το μικρό τους κομπόδεμα. Οι αστοΐ και οι μικροαστοΐ έβαζαν εκεί το ρολόγι τους που κρεμόταν από μια χρυσή ή ασημένια αλυσίδα. *Πάπλου σκουάσι ρουάρα ντι του φιλίκε* 'ο παππούς έβγαλε το ρολόγι από το θηλύκι του'. Έκφρ. *αουά τι άμου, του φιλίκε* 'εδώ σε έχω στο θηλύκι, στο τσεπάκι, σε κρατώ καλά'. *Βίνι Μπίκια σι νι σκουτουρά φιλίκια* 'ήλθε ο Μπίκias (Λιβαδιώτης εφοριακός) και μας τίναξε το θηλύκι, την τσέπη'. Στην Ήπειρο σημαΐνει κουμπΐ (*θλυκώνω* 'κουμπώνω') από το θηλυκό κουμπΐ. ΣΥΝ. *τζιόπε* 'τσέπη'.

[*Θηλύκι* < μσν. *θηλύκιον* υποκορ. < αρχ. *θηλυκός*. Στα νεοελλην. σημαΐνει κουμπότρυπα. Το ίδιο και στα ΚΒ (*θιλίκε*).]

Φιλιψέσκου (ρ) 'φιλοξενώ, φιλεύω'. *Τρικούμου γκίνε, νι φιλιψιρά μούλτου γκίνε* 'περάσαμε καλά, μας φίλεψαν πολύ καλά'. *Αέστᾶ βεάρᾶ φιλιψί κουσουρίνλι τσι βίνιρά ντι του ζεάνι* 'αυτό το καλοκαΐρι φιλοξένησα τους συγγενείς που ήλθαν από τα ξένα'. Η φιλοξενΐα είναι μια από τις πρώτες αξΐες της οικογένειας και του χωριού. Το έχουν υπογραμμΐσει και οι ξένοι περιηγητές που κατά καιρούς παλαιότερα πέρασαν από το χωριό. Το σπΐτι ήταν πάντοτε ανοιχτό και ο ξένος (*μουσαφίρλου*) πρόσωπο σεβαστό ακόμη και στα πιο πικρά και στερημένα χρόνια. Οι νοικοκυρές πάντοτε για τέτοιες ώρες κάτι ιδιαίτερο φυλάγουν στο κελάρι (*κατόιε*). *Σι νου νι αρουσουνάμου*, να

μην ντροπιαστούμε, όπως λένε. Χάνι δεν υπήρχε στο Λιβάδι, αν και ήταν μεγάλη κωμόπολη με αρκετές εμπορικές σχέσεις λόγω των κτηνοτροφικών και γεωργικών προϊόντων. Ήταν ντροπή ο ξένος να κοιμηθεί έξω (σι ντροάρμα̣ ναφουρά̣). Έβρισκαν καταφύγιο, άσυλο και οι κατατρεγμένοι. Στους γάμους και τις χαρές ο ξένος έχει τιμητική θέση. Σάντέτσι̣ σι μα̣κά̣μου̣ πάνε ‘καθίστε να φάμε ψωμί’. Σταύρωναν με το μαχαίρι το πλαστάρι και έκοβαν τις μεγάλες φέτες του ψωμιού πέρα πέρα. Γέμιζε ο σουφράς “άρτον επιούσιον”. Το φαγητό ήταν συχνά λιγοστό, έφτανε όμως για όλους. Έπαιρναν όρκο τότε στο ψωμί που τρώνε. Συνήθως οι μουσαφίρηδες έρχονταν απροειδοποίητα – δεν υπήρχαν τότε τα σύγχρονα μέσα επικοινωνίας – πάντοτε όμως ένιωθαν σαν να τους περίμεναν.

Τα καλοκαίρια άλλαζαν οι ρυθμοί των σπιτιών. Ευχάριστη αναστάτωση. Κατέφθαναν από παντού συγγενείς και φίλοι και βολεύονταν όλοι, όπως μπορούσαν, με τις δυνατότητες που είχε το κάθε νοικοκυριό. Τα αχυρένια στρώματα στις κόχες χωρούσαν πολλούς και ο σοφράς άλλους τόσους. Οι συναντήσεις αυτές έφερναν πιο κοντά και τους συγγενείς και τα παιδιά που συνέχιζαν τις σχέσεις και την παράδοση της φιλοξενίας. Έστανου̣ λα Στά̣-Μά̣ριε̣ βα φιλιψίμου̣ μούλτσι̣ ρνάσπιτσι̣ ‘φέτος της Παναγίας θα φιλοξενήσουμε πολλούς επισκέπτες, μουσαφίρηδες’. Φιλιψίρε̣ ‘φίλεμα, φιλοξενία’, φιλιψίτου̣ ‘φιλοξενημένος, φιλεμένος’. Φιλιάου̣ ‘φιλιά’. Μι̣ αβεά̣ φιλιάου̣ ‘μου έκαναν τραπέζι και δεν πεινώ’. Πολλές λέξεις της ελληνικής, σύνθετες με πρώτο συνθετικό το φίλος (φιλώ ‘αγαπώ’) υπάρχουν και στην ΚΒ, όπως φιλοσοφίε, φιλοτινίε, φιλότιμου, φιλουνικίε, φιλουτινισέσκου, φιλουνικισέσκου κ.ά. ΣΥΝ. ουσπιτέτζου ‘φιλοξενώ’.

[Από το φιλεύω (φίλεψα) < μσν. φιλεύω και φιλεύγω < φίλ(ος)-εύω.]

Φίρᾶ (η) ‘λιγόστεμα’. Το σιτάρι όταν αλέθεται, το βούτυρο, όταν βράζει, λιγοστεύει, έχει φύρα, απώλεια βάρους. Ούμπτουλου̣ κούντου̣ χεάρμπι, ἄρε φύρᾶ ‘πολλά δημητριακά, όταν στεγνώνουν, έχουν φύρα’ (ἄου̣ φύρᾶ). Μεταφορ. μείωση νοημοσύνης, απώλεια πνευματικής ικανότητας. Αουσα̣ ἄ σι̣ ἄρε φύρᾶ ‘γέρασε και χάνει στο μυαλό, είναι

λειψός'. Χάθηκαν, λένε, οι πραγματικοί άντρες και έμεινε μόνο η φύρα (αρμάσι φύρα). Φιρισέσκου 'φυραίνω', φιρισίρε, φιρισίτου.

[Φύρα, φυραίνω < αρχ. φυρώ.]

Φιρσέσκου (ρ) 'φέρομαι, δείχνω καλή ή κακή διαγωγή, συμπεριφέρομαι'. Άστᾱτζᾱ φητσόρλι νου σι φηρσέσκου γκίνε 'σήμερα τα παιδιά δεν συμπεριφέρονται καλά'. Λέγεται και νου άου τρόπου 'δεν έχουν τρόπους'. Σταθερή συμβουλή στα παιδιά: μᾱτριά γκίνε κούμου βα τι φηρσέστι ή κούμου βα τι απόρτσᾱ 'πρόσεξε καλά πώς θα συμπεριφερθείς'. Έκφρ. σι φηρσί κου μίντε 'φέρθηκε με μυαλό, έξυπνα'. Να φέρεσαι καλά (σι τι φηρσέστι γκίνε) στον πατέρα σου, στη μητέρα, στους ανθρώπους. Κανόνες διαχρονικοί της χρηστομάθειας. Νου τι φηρσίσι γκίνε! 'δεν φέρθηκες καλά!'. ΣΥΝ. νου τι απουρτάσι γκίνε ή νου σᾱτούσι γκίνε, νου πρᾱξίσι γκίνε. Φηρσίρε 'φέρσιμο, διαγωγή'. Νου ἱαρά φηρσίρε ασιᾱ ντι τίνε, αρουσουνάσι φουμεᾱλία 'δεν ήταν διαγωγή αυτή από σένα, ντρόπιασες την οικογένεια'.

[Από το φέρομαι, φέρνομαι, φέρσιμο. Φέρνομαι με αγάπη, με σεβασμό, με θρασύτητα και αναίδεια, άψογα ή αισχρά.]

Φητσόρου (ο) 'παιδί, αγόρι'. Άμου τρέι φητσόρι σι ούνᾱ φεᾱτά 'έχω τρία παιδιά (αγόρια) και ένα κορίτσι'. Παιδιά λένε μόνο τα αγόρια και τα διακρίνουν από τα κορίτσια. Ακούι φητσόρι χίτσι, ακάρι αβεᾱτσι μούμᾱ; 'τίνος παιδιά είστε, ποια είχατε μητέρα;'. Φητσόρου σκρέτου, βηράγκου μα νου κᾱτζού γκίνε 'παιδί λεβέντης, παλικάρι αλλά δεν έπεσε σε καλό σόι, δεν είχε καλό τυχερό'. Ούνου κηρό ἱαράμου σι νόι φητσόρι 'έναν καιρό ήμασταν και εμείς παιδιά'. Τσι σι αντράμου, σούντου φητσόρι, σι απρεᾱσιρᾱ 'τι να κάνουμε, είναι παιδιά, άναψαν τα αίματά τους'. Φητσουρεᾱου 'αγοροκόριτσο'. Ζωηρό και ανήσυχο συμμετέχει στα παιχνίδια με τα αγόρια, στις δουλειές των αντρών. Ασιᾱ ἱάστε φητσουρεᾱου, ντίσου μπᾱρμπᾱτου 'αυτή είναι αγοροκόριτσο, μισός άντρας'. Ο άντρας που κάνει γυναικείες δουλειές – ήταν παρεξηγήσιμο σε παλαιότερες εποχές – λέγεται μγκεαρεᾱ. Φητσόρλου μπᾱρμπᾱτά 'το παιδί έγινε άντρας, αντρώθηκε'. Φητσόρλου σι όκλιλι 'το παιδί και τα μάτια σου'. Φητσουράκου και φητσουρίκου υποκορ. 'παιδάκι', φητσουρέσκου 'παιδικό', φητσουράμε 'παιδομάνι'. Στη Δυτ.

Μακεδονία (Εράτυρα) υπάρχει το ΕΠ. *Φιτσιόλης*. Εκείνος που έχει πολλά αγόρια λέγεται *Φιτσιόλης*.

[ΝΙΚ. ίσως από το λατ. *fetiolus* (*fetus*, -us ‘γέννηση, γόνος, παιδί’).

Πιθανόν από το *filiolus*, -i ‘παιδάκι’ (*filius* ‘γιος’).]

Φλουϊάρǎ (η) ‘φλογέρα, αυλός’. *Μπάτου φλουϊάρǎ λα μούντε ‘παίζω τη φλογέρα στο δάσος’*. *Πικουράρου κου φάρǎ φλουϊάρǎ σι κουπίε φάρǎ κίπουρι νου σι άφλου* ‘βοσκός χωρίς φλογέρα και κοπάδι χωρίς κουδούνια δεν βρίσκονται, δεν νοούνται’. Είναι σαν εκκλησία χωρίς καμπάνα. Την κατασκευάζουν οι βοσκοί με μεράκι από πιζάρι, ξύλο γερό που έβγαζε και καλό ήχο. Την ύμνησαν τα δημοτικά τραγούδια. Μέσα στη μοναξιά και την απόλυτη γαλήνη της φύσης οι τσομπάνηδες λαλούν τη φλογέρα εκφράζοντας τα ντέρτια και τους μυστικούς ερωτικούς καημούς για κάποια βοσκοπούλα. Ειδυλλιακή η ζωή στα βουνά του Ολύμπου και των Πιερίων. *Ν τζεάνǎ, λα μούντε άστǎτζǎ νου σι άβντου φλουέρι* ‘στο βουνό, στο δάσος σήμερα δεν ακούγονται φλογέρες’. Το παίξιμο της φλογέρας είναι προνόμιο των βοσκών. Λένε ότι πρώτος την κατασκεύασε ο τραγοπόδαρος θεός Πάνας. *Πικουράρου σίγκουρου αμβιτσǎ σι μπάτǎ φλουϊάρǎ* ‘ο τσομπάνος μόνος έμαθε να παίζει τη φλογέρα’. Είναι αυτοδίδακτος στη μουσική του τέχνη. *Ιέου χίου πικουράρου, νου χίου χουσμικιάρου* ‘εγώ είμαι τσομπάνης, δεν είμαι υπηρέτης’, έλεγε με καμάρι.

Σήμερα ο μακρινός και μαγικός αντίλαλος της φλογέρας έγινε ανάμνηση γλυκιά. Το ραφιόφωνο και η τηλεόραση βρίσκονται σχεδόν σε κάθε μαντρί. Στο *Νιάμερο*, τη μεγάλη εμποροπανήγυρη των Σερβίων και στην ανάλογη της Ελάσσονας, κάτοικοι του Λιβαδίου έδιναν διάφορες παραγγελίες στους κираτζήδες και τους συγγενείς που κατέβαιναν σε αυτά τα παζάρια. Κάποιοι βοσκοί παράγγελναν φλογέρες. Κανείς όμως δεν έβαζε το χέρι στην τσέπη για να δώσει το καπάρο. Ένας μόνο το σκέφτηκε και το έκανε. *Τίνε μόνο βα μπάτσι* ‘εσύ μόνο θα παίζεις φλογέρα’, του είπε ο αγωγιάτης. Η φράση έμεινε παροιμιώδης. Όποιος πληρώνει, αυτός και απολαμβάνει. Μεταφορ. *ιάστε ντίπου φλουϊάρǎ* ‘είναι πέρα για πέρα φευγάτος, αλαφροϊσκιωτος’. ΣΥΝ. *φλάουτǎ* ‘φλάουτο, αυλός’, *σουϊάρǎ* ‘σφυρίχτρα, φλογέρα’ (*ασούρου* ‘σφυρίζω’).

[Φλογέρα, αλβ. flojer(ë) -a. Κατά τον Ανδριώτη “κοινής, άγνωστης αρχής”. Και ο ΡΑΡ. θεωρεί άγνωστη την προέλευση της λέξης.]

Φόκου (ο) ‘φωτιά’. *Αρίκᾶ ούνου* λέμνου λα *φόκου* ‘ρίξε ένα ξύλο στη φωτιά’. *Ακᾶτσᾶί* *φόκου* *σι* *αντάρου* μάντζα ‘άναψα φωτιά για να κάνω το φαγητό’. *Μπάγκάρᾶ* *φόκου* λα μούντε, *σι* *αντρά* *γιαγκίνε* ‘έβαλαν φωτιά στο δάσος, έγινε πυρκαγιά’. *Μι* *γκουντουρί*, *μι* *άρσου* λα *φόκου* ‘καψαλίστηκα, κάηκα στη φωτιά’. *Ιχθράζλι* λα *Κατουχίου* *μπᾶγκάρᾶ* *φόκου* *σι* *αρσίρᾶ* *χουάρα* ‘οι εχθροί στην Κατοχή έβαλαν φωτιά και έκαψαν το χωριό’. *Πιπιργέλι* *τσι* *λουάσι* *σούντου* *φόκου*, *νου* *σι* *μάκᾶ* ‘οι πιπεριές που πήρες είναι φωτιά, δεν τρώγονται’. *Φόκλου* λα *φανόου* *σι* *αντρά* *μπᾶμπᾶρούτᾶ* *μάρε* ‘η φωτιά στον φανό έγινε μεγάλη φλόγα, πυρκαγιά’. *Φόκου* *ασέσου* ‘σβηστή φωτιά’. *Φόκου* *απρέσου* ‘αναμμένη φωτιά’. Έκφρ. *νιπουτούτλου* *άρε* *χιάβρᾶ*, *άρε* *φόκου* *ν* *κάπου* ‘ο άρρωστος έχει πυρετό, έχει φωτιά στο κεφάλι’. *Βόμπιρλου*, *παρμένλου* *αέστου* *ιάστε* *φόκου*! ‘ο βόμπιρας, ο δαίμονας αυτός είναι φωτιά, πανέξυπνος!’. *Νι* *μπᾶγκᾶσι* *μάρε* *φόκου* *ν* *κάσᾶ* ‘μου άναψες μεγάλη φωτιά στο σπίτι, στην οικογένειά μου’. *Ιου* *νου* *ιάστε* *φόκου*, *νου* *ιάσι* *φούμου* ‘όπου δεν υπάρχει φωτιά, δεν βγαίνει καπνός’. *Σι* *αστεᾶσι* *φόκλου*, *αρμάσι* *σκρούμλου* ‘έσβησε η φωτιά, έμεινε η καπνιά, τα αποκαΐδια’. *Τούτι* *σούντου* *φόκου* ‘όλα είναι πανάκριβα’. *Ιτσι* *ου* *αμβιτσᾶί* *νι* *βίνι*, *νι* *κάτζού* *φόκου* *ν* *κάπου* ‘μόλις το έμαθα, μου ήλθε, μου έπεσε φωτιά στο κεφάλι’. *Φόκου* *σι* *κάντᾶ* *σι* *τι* *άρντᾶ* ‘φωτιά να πέσει να σε κάψει’ (κατάρα). ΣΥΝ. *πίρᾶ*, *μπᾶμπᾶρούτᾶ*.

[Από το λατ. focus.]

Φόλᾶ (η) ‘φόλα, μπάλωμα’. Το πρόσθετο κομμάτι δέρματος, με το οποίο οι παπουτσήδες μάλωναν τα παλιά παπούτσια από το πάνω μέρος τους. Παλαιότερα, στα δύσκολα χρόνια, οι άνθρωποι άλλαζαν παπούτσια μόνο όταν είχαν λιώσει εντελώς και δεν στέκονταν στα πόδια τους. *Πᾶπούτσᾶ* *μπλίνᾶ* *ντι* *φόλι* ‘παπούτσι γεμάτο μπαλώματα’. *Σι* *αρούψι* *πᾶπούτσα*, *σι* *μπάτζι* *φόλι* *τα* *σι* *τρέκου* ‘σχίστηκε το παπούτσι, να βάλεις μπαλώματα για να περάσω λίγο καιρό’. *Αλᾶσᾶί* *πουδίματλι* λα *μαῖγᾶζιέ*, *κᾶ* *βόρου* *βᾶρᾶντόι* *φόλι* *σι* *μιντισόλι* ‘άφησα τα παπούτσια στο τσαγκάτικο, γιατί χρειάζονται μερικές φόλες και σόλες’. Οι φόλες και οι σόλες (*μιντισόλι*, *κατίματι*) ήταν η κύρια

δουλειά των τσαγκάρηδων. *Ε, νου αντάρου, τζούα τούτα μπάγκου φόλι* ‘ε, δεν κάνω, όλη την μέρα βάζω φόλες’. Τα καινούρια παπούτσια ήταν μέγα απόκτημα. Τα καμάρωναν και τα επιδείκνυαν τα παιδιά στις μεγάλες γιορτές και οι γονείς μπορούσαν να στερηθούν τα πάντα για ένα ζευγάρι παιδικά παπούτσια. Εκείνα τα παπούτσια, έλεγαν οι τσαγκάρηδες, περπατούν και μιλούν από μόνα τους. Τα παπούτσια ήταν πάντοτε το ωραιότερο όνειρο του ξυπόλυτου. Άλλαξαν τα πράγματα, ξεχάστηκαν και οι λέξεις. Έτσι σήμερα η λέξη έμεινε μόνο με τη σημασία του δηλητηριασμένου κρέατος για τη θανάτωση των αδέσποτων ζώων. Μεταφορ. σημαίνει δόλωμα, ψέμα, φανατικός. ΕΠ. *Φώλας* (παλιά οικογένεια του Λιβαδίου).

[Από το *φόλα* < μσν. *φόλα*, *φόλλις* ‘τροφή, μικρό νόμισμα’. Λατ. *follis*.]

Φουάλε (η) ‘ασκί, τουλούμι από δέρμα προβάτου’. *Μπᾶγκᾶ μπουίνλου κάσλου του φουάλε, του φουλίνᾶ* ‘έβαλε το καλό τυρί στο τουλούμι’. *Κάσου ντι του φουάλε* ‘τουλουμοτύρι’. *Μπᾶγκᾶί τρέι φόλι ντι κάσου τ’ ιάρνα* ‘έβαλα τρία τουλούμια τυρί για το χειμώνα’. Το λένε και *κεάλε* ‘δέρμα, δερμάτι’. *Λουάσι φουάλια λα άγκρου;* ‘πήρες το δερμάτι, το τουλούμι στο χωράφι;’. Εκεί μέσα έβαζαν και το δροσιστικό ξινόγαλο, τη ματινίτσα, απαραίτητη για τους εργάτες της γης ιδιαίτερα τα καλοκαίρια. *Φουάλε* λένε και το δερμάτι του σιδερά που άναβε και συντηρούσε τη φωτιά στο εργαστήρι του. *Φουάλε* και *φουλίνᾶ* κρατούσαν στα χέρια τους και οι μεταμφιεσμένοι των Θεοφανείων, οι μακούδες. Μεταφορ. *μάκᾶ μούλτου, σι αντρά κα φουάλε* ‘τρώει πολύ, έγινε σαν τουλούμι’. Μεταφορ. *παλιουφουάλε!* ‘υβριστικός χαρακτηρισμός. Φούσκα, ανίκανε’. Υποκορ. *φουλίκου* ‘τουλουμάκι’. ΣΥΝ. *κεάλε*. ΕΠ. *Φόλιας* ή *Φώλιας*.

[Από το λατ. *follis*, -is. Το *κεάλε* από το λατ. *pellis*, -is.]

Φουάμε (η) ‘πείνα’. *Κᾶτζού μάρε φουάμε ν χουάρᾶ* ‘έπεσε μεγάλη πείνα στο χωριό’. *Ντι φουάμια τσι αβεάμου αράσιμου πάτλου αλί μπᾶργκάτσᾶ* ‘από την πείνα που είχαμε ξύσαμε και τον πάτο από το χάλκινο δοχείο (μπαγκράτσι)’. *Λα Κατουχίου μουρίρᾶ νᾶσκάντσι ντι φουάμε* ‘στην Κατοχή πέθαναν μερικοί από την πείνα’. *Τα σι νου κεάρντᾶ σιράου αλί λίγκουρᾶ, λούπλου μάκᾶ γουμάρλου* ‘για να μην χάσουν τη σειρά του

κουταλιού, ο λύκος έφαγε το γαϊδούρι'. Στα χρόνια της πείνας έτρωγαν όλοι με τη σειρά και με ένα κουτάλι από κοινό δοχείο. Έκφρ. *μι λο φουάμια* 'με πήρε η πείνα'. *Μόρρου ντι φουάμε* 'πεθαίνω από πείνα'. *Μι τάλιέ φουάμια* 'με έκοψε η πείνα'. *Νι αλγκίρᾶ όκλιλι ντι φουάμε* 'άσπρισαν τα μάτια μας από την πείνα'. *Άνλου ντι φουάμε* 'η χρονιά της πείνας'. *Αγρουφουάμε* 'άγρια, ακόρεστη πείνα'. ΣΥΝ. *ουρμπάρε* 'πολύ έντονη επιθυμία για φαγητό λόγω ακατάσχετης πείνας'.

[Από το λατ. *fames*.]

Φούγκου (ρ) 'φεύγω, απομακρύνομαι'. *Φουτζί καντέσκου λου αβινά* 'έφυγε σαν να τον κυνηγούσαν'. *Γκίνε τσι φουτζίσι, βα ιαράι βᾶτᾶμάτου* 'καλά που έφυγες, θα ήσουν σκοτωμένος'. *Φουτζί μούλτᾶ λούμε ντι ν χουάράᾶ. Νου αρμάσιρᾶ φισόρι σι φεάτι* 'έφυγε πολύς κόσμος από το χωριό'. Δεν έμειναν παλικάρια και κορίτσια'. *Πικουράρλι φουτζίρᾶ ντι ν τζεάνᾶ, σι ντιπούσιρᾶ μα γκιόσου σι αρνεάτζᾶ* 'οι κτηνοτρόφοι έφυγαν από τα βουνά, κατέβηκαν πιο κάτω για να ξεχειμάσουν'. *Φουτζί σι αρκά κεάτρᾶ, νου λου βιτζού βᾶρᾶ ντι ατούμσεα λιρτάτλου* 'έφυγε και έριξε πέτρα, δεν τον είδε κανένας από τότε τον συχωρεμένο'. *Κούντου βα φούτζι, γκρεά νι* 'όταν θα φύγεις, πες το μου'. *Λι ξιφεάστι τούτι, όι σι κᾶτούνᾶ, λο όκλιλι σι φουτζί τ' ντάιμα* 'τα ξέκανε όλα, πρόβατα και περιουσία, πήρε τα μάτια του και έφυγε για πάντα'. Φεύγουν (*φούγκου*) τα χρόνια, οι ώρες, τα νιάτα, οι χαρές, τα χρήματα. Μεταφορ. *όμλου νου πουάτι σι απουφούγκᾶ μοάρτια* 'ο άνθρωπος δεν μπορεί να αποφύγει τον θάνατο'. *Φουτζίρᾶ μούλτσι αέστου άνου* 'έφυγαν, πέθαναν πολλοί αυτή τη χρονιά'. *Φούτζι μούλτου ούνα ντι αλάντα* 'διαφέρει πολύ το ένα από το άλλο'. Έκφρ. *φούτζι σι νου τι βέντου* 'φύγε, χάσου να μην σε βλέπω'. *Φουτζίτσι κουγία ακάσᾶ* 'φύγετε γρήγορα στο σπίτι'. *Σι φρίμισιρᾶ σι φουτζίρᾶ* 'τσακίστηκαν και έφυγαν'. *Φούγκᾶ* 'φυγή', *φουγκάτου* 'φευγάτος' και μεταφορ. σαλεμένος, αλαφροϊσκιωτος (*λουάτου*). ΣΥΝ. *ου μπάγκου του τσᾶρλι* 'το βάζω στα πόδια', *ασκάπιτου* 'δραπετεύω, εξαφανίζομαι'. ΣΥΝΘ. *παραφούγκου, απουφούγκου*.

[Από το λατ. *fugio* 'φεύγω', *φούγκα* 'μουσικός όρος'.]

Φουκουρίνα (η) ‘κτιστή εστία στην κουζίνα, σχάρα όπου έκαιγαν τα ξύλα’. Πάνω σε μια πυροστιά (πιρουστίε) τοποθετούνταν τα μαγειρικά σκεύη (βάσι) για την παρασκευή των φαγητών. *Τράψου φόκλου ντι του φουκουρίνα, ντιπούσου μάντζα, φουκουρίνα νίκα άρντι* ‘τράβηξα τη φωτιά από τη μαγειρική εστία, κατέβασα το φαγητό, η εστία ακόμη καίει’. *Φουκουρίνα λα μαγιαργιό γιάστε νιασιάσά* ‘η εστία στην κουζίνα είναι άσβηστη’. *Φουκουρίνα μάκᾱ μούλι λεάμνι* ‘η εστία της κουζίνας και του πλυσταριού τρώει πολλά ξύλα’. *Μᾱ άρσου λα φουκουρίνα* ‘κάηκα στη μαγειρική εστία’. Μεγαλύτερη εστία υπήρχε στο πλυσταριό για τα καζάνια (κάλντᾱρι) του πλυσίματος. *Μπάγκᾱ κάλντᾱρια πρι φουκουρίνα σι λάμρου* ‘βάλε το καζάνι στην εστία για να πλύνουμε’. Στην ίδια εστία έψηναν και τις πίτες στη γάστρα και φαγητά σε μεγάλα ταψιά, γιατί το άναμμα του φούρνου ήταν μια διαδικασία χρονοβόρα. Η μαγειρική εστία και ο σοφράς ένωναν τους ανθρώπους της οικογένειας. Το σημερινό γρήγορο και φτηνό φαγητό, το φαστ φουντ, συντείνει στη μοναξιά του ανθρώπου. Οι γεύσεις άλλαξαν και αλλάζουν τον ρουν της ιστορίας.

[Από το λατ. *foculus* ‘σχάρα’, *focus* ‘φωτιά’. Ο ΡΑΡ. θεωρεί άγνωστη την προέλευση της λέξης.]

Φουμεάλε (η) ‘οικογένεια’. *Μάρε φουμεάλε, μούλι βᾱσανι* ‘μεγάλη οικογένεια, πολλά βάσανα’. *Λᾱ αβεᾱ κρισκούτᾱ κα φουμεᾱλια αλόρου* ‘τα είχαν μεγαλώσει και διαπαιδαγωγήσει σαν την οικογένειά τους’. *Αρμάσι ᾱάρφανου σᾱ τράψι κριπᾱρια αλί φουμεᾱλε* ‘έμεινε ορφανός και φρόντισε την οικογένειά του’. Για τις μεγάλες οικογένειες λένε μεταφορικά *ούνου ζάρου ντι φουμεᾱλε* ‘ένας σωρός από αναμμένα κάρβουνα, όπως πολλά μαζί μαζεύονται στο τζάκι’. Παλαιότερα οι άνθρωποι αποκτούσαν πολλά παιδιά. Παντρεύονταν για να κάνουν παιδιά και να τα έχουν βοηθούς. Να τα αφήσουν ύστερα στο πόδι τους. Αν η γυναίκα ήταν στέρφα (μαρμάρα) και δεν έκαναν παιδιά, *νου αμιντᾱρά φουμεᾱλε*, συνήθως έπαιρναν ψυχοπαίδια. Οι αυστηροί θρησκευτικοί και κοινωνικοί κανόνες απαγόρευαν κάθε άλλη λύση. Συμβίωση με αστεφάνωτη γυναίκα δεν μαρτυρείται στο Λιβᾱδι. Ο δεσμός ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας – δεσμός αίματος και αγχιστείας – ήταν και είναι πολύ ισχυρός. *Άου αντράτᾱ μπούνα*

φουμεάλε, τσι άου αγάπια 'έχουν κάνει καλή οικογένεια, έχουν την αγάπη τους'. Στο ίδιο σπίτι ζούσαν μαζί δυο και τρεις γενιές, ζωνάρια (μπράνι). Πατριάρχης ήταν ο γεροντότερος παππούς που ήταν πρόσωπο σεβαστό και οι βουλές του ίσχυαν για όλους. Είναι η παλιά παράδοση των τσελιγκάτων. Οι σχέσεις ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας ρυθμίζονταν από το εθιμικό δίκαιο της οικογένειας και της κοινότητας. Ο πατέρας αφέντης (αφέντε) είχε απόλυτη εξουσία στην οικογένεια, στο κοπάδι και στα κτήματα. Ρύθμιζε τις ενδοοικογενειακές σχέσεις, αποφάσιζε παλαιότερα ποιον, πότε και γιατί θα αρραβωνιαστούν ή θα παντρευτούν τα παιδιά του. Καμιά φορά ο γιος αντιδρούσε στην αυταρχικότητα του πατέρα, έφευγε από το κοπάδι και από το σπίτι και έβγαινε αντάρτης, ισά αντάρκου. Του έδιναν μόνο ένα καρβέλι ψωμί, ούνά κάρβεάλε ντι πάνε. Γρήγορα όμως ξαναγύριζε στην πατρική στέγη, ήταν δύσκολο να επιβιώσει. Ο πατέρας εκπροσωπούσε την οικογένειά του στην κοινότητα. Υπερασπιζόταν την τιμή και την αξιοπρέπεια, το όνομά της στην κοινότητα. Έκφρ. μπαγκά νάιντε ντι τούτι τινία αλί φουμεάλε 'έβαζε μπροστά από όλα την τιμή της οικογένειας'. Τσάνι ντι μπούνά φουμεάλε 'κρατάει από καλή οικογένεια'. Είναι το βασικό στήριγμα του σπιτιού ιάστε γκρέντα αλί κάσά 'το σπίτι έχει άξιο παραστάτη', άρε παραστάτου. Το λένε και για το γιο που σηκώνει τα βάρη του σπιτιού, όταν πεθάνει ο πατέρας. Μάτριά γκίνε, φουμεάλια σι όκλιλι 'κοίτα καλά την οικογένεια και τα μάτια σου'.

Η εξουσία του πατέρα αφέντη οφειλόταν και στο γεγονός ότι εκείνος κρατούσε στα χέρια του κινητή (πικούλιου) και ακίνητη περιουσία. Όλοι εξαρτώνται από εκείνον που θα είχε και τον πρώτο και τελευταίο λόγο στο μοίρασμα της περιουσίας, όταν θα έφτανε η ώρα. Η περιουσία μοιραζόταν – μοιράζεται και σήμερα στις περισσότερες περιπτώσεις – στα αγόρια της οικογένειας. Το μεγαλύτερο μερίδιο, καμιά φορά και ολόκληρη η περιουσία, δινόταν στον μικρότερο που θα τους γηροκομούσε ή σε εκείνον που ο πατέρας καταλάβαινε ότι η γυναίκα του, η νύφη του, ταίριαζε με τα χνώτα τους και την εκτιμούσαν περισσότερο. Θα έπρεπε με κάποιον να δεθεί για να εξασφαλίσει τα γεράματα του ίδιου και της γυναίκας του. Τι λιγκάσι

κου βάρᾱ; ρωτούσαν τον πατέρα συγγενείς και φίλοι. Όταν δεν είχε αγόρια, η λύση ήταν ο σόγαμπρος. Όλα αυτά γίνονταν παλαιότερα χωρίς διαθήκες και συμβόλαια, έφτανε μόνο ο λόγος του πατέρα.

Όλα τα ενήλικα μέλη της οικογένειας εργάζονταν. Οι γυναίκες των γεωργών και των κτηνοτρόφων, ιδιαίτερα σε περιόδους αιχμής, εργάζονταν στα χωράφια και στις στάνες. Έκαναν βοηθητικές δουλειές παράλληλα με την ευθύνη του νοικοκυριού, της οικιακής οικονομίας. Από τα χέρια τους έβγαινε και το περίφημο σκουτί που ταξίδευε στη Δύση για τις κάπες του στρατού του Ναπολέοντα. Από τα χέρια τους περνούσαν όλη η επεργασία του μαλλιού και τα έργα του αργαλειού. Οι γυναίκες των αστών και των μικροαστών ασχολούνταν με το νοικοκυριό, τη μοδιστρική και το κέντημα. Τα σπίτια τους μεταβάλλονταν σε μικρές σχολές μαθητείας για πολλά κορίτσια του χωριού. Οι άνθρωποι θυμούνται ακόμη και τώρα τις παλιές και γνωστές μοδίστρες και κεντήστρες του χωριού. Ελάχιστες πολύ φτωχές γυναίκες ξενοδούλευαν, και αυτές χωρίς μεροκάματο. Έπαιρναν λίγο μαλλί, στάρι, καλαμπόκι, τυρί. Φουμεᾱλία ντι μούμᾱ αρμᾱνι ρυᾱρφᾱνᾱ ‘η οικογένεια από τη μητέρα μένει ορφανή’.

Ο θεσμός της οικογένειας δοκιμάστηκε σε κρίσιμους καιρούς (πόλεμοι, Κατοχή, πείνα, πανούκλες) και άντεξε. Η οικογένεια έπλεκε ένα δίκτυ ασφαλείας για όλα τα μέλη της, το κάνει και σήμερα παρά τη γενικότερη κρίση και δοκιμασία του θεσμού. *Νου ᾱμου φρίκᾱ, κᾱ νι ᾱμου μούμα νι σι τᾱμνᾱ νι* ‘δεν φοβάμαι, γιατί έχω τη μάνα μου και τον πατέρα μου’. Ήταν και είναι ακόμη το ζωντανό κύτταρο της κοινότητας. Κάθε οικογενειακό γεγονός (γέννηση, γάμος, βάφτιση, θάνατος) είχε άμεσο αντίκτυπο στην κοινότητα, ήταν και κοινωνικό γεγονός. Η οικογενειακή εστία είναι πάντοτε νοσταλγία και γλυκιά ανάμνηση, ο βαθύτερος καημός του ανθρώπου. Μέσα στο οικογενειακό κλίμα – συχνά ήταν ασφυχτικό, όπως και το κοινωνικό – μάθαιναν οι άνθρωποι να αγαπούν και να αγαπιούνται. Καταλάβαιναν πόσο ανεκτίμητο αγαθό είναι η αγάπη και ευλογημένος ο θεσμός της οικογένειας. *Ούνᾱ φουμεᾱλε σι τι λεᾱ χαράουα!* ‘μια οικογένεια, να τη χαίρεσαι!’.

Οι οικογενειακές σχέσεις είναι οι μόνες ισόβιες σχέσεις. Μούλτου λιγκάτᾱ φουμεάλε, σούντου τούτσι ούνγκλε σι κάρνε 'πολύ δεμένη οικογένεια, είναι όλοι τους νύχι και κρέας'. Δεν έλειπαν και οι εντάσεις και οι συγκρούσεις ανάμεσα στα μέλη. Κάποιοι νέοι εγκατέλειπαν το πατρικό σπίτι, όταν παντρεύονταν, και άνοιγαν δική τους οικογένεια, *ισᾱ χουριάτᾱ*, έλεγαν ή *λου σκόσου χουριάτᾱ* 'τον βοήθησα να ανοίξει δικό του σπιτικό'. Κάθε οικογένεια έχει και τα αδύναμα σημεία της, τις πληγές της που τις κρύβει πίσω από την πόρτα. *Λι ασκούντι τούτι ντίπου ούσα. Φαμιλίτου* 'οικογενειάρχης'. Όταν μπαίνει η έριδα, η γκρίνια στο σπίτι, λένε *ιντρά Γαζέτι ν κάσᾱ* 'μπήκε ο Γαζέτης στο σπίτι'. *Γίνου φουμέλιλι ντι ν Κάτιρίνα σι ντι ν Σᾱρούνα, ντεάντιρά κάπου λα Κότρου Μάρε* 'έρχονται οι οικογένειες των παραθεριστών από την Κατερίνη και τη Θεσσαλονίκη, φάνηκαν στην περιοχή Κότρου Μάρε'. ΣΥΝ. *σόε, ντᾱμάρᾱ*.

[Από το λατ. familia πέρασε σε όλες τις νεολατινικές γλώσσες. Νεοελλ. φαμίλια, πολυφαμελίτης.]

Φουντουλέσκου (ρ) 'καυχιέμαι, περηφανεύομαι'. *Μι φουντουλέσκου κᾱ άμου μπούνι φισόρι* 'καυχιέμαι, καμαρώνω που έχω καλά παιδιά'. Φουντούλου 'καυχησιάρης, φαντασμένος' αλλά και 'γενναιόδωρος, ανοιχτοχέρης με σκοπό την επίδειξη'. *Επιδειξιομανής, αλαζόνας. Ιάστε φουντούλᾱ, σι πινιψεάστι σίγκουρᾱ* 'είναι καυχησιάρα, παινεύεται μόνη της'. Φουντούλου και πέντε φούντες 'επιδειξιομανής στο έπακρο'. *Σούντου τούτσι φουντούλι* 'είναι όλοι τους καυχησιάρηδες, επιδειξιομανείς'. Γι' αυτούς συχνά λέγονται και οι παροιμίες *ας με λένε Καραμπίνα κι ας πεθαίνω από την πείνα. Μέρου αρόσου γιρμινόσου* 'μήλο κόκκινο, σκουληκιασμένο'. Φουντουλεᾱτσᾱ, φουντουλίκε. Φουντουλεᾱτσα *αβράστρα νου σι τζίτσι* 'οι καυχησιές σας δεν λέγονται'. ΣΥΝ. *μᾱρεᾱτσᾱ* 'αλαζονεία, μεγαλομανία'. *Σι φάτσι τ' μάρε* 'κάνει τον μεγάλο, οηματίας', *πινιψίρε* 'παίνεμα', *μι πινιψέσκου* 'παινεύομαι', *μιγκιάρου* 'εγωιστής, καυχησιάρης', *κᾱμᾱρουσέσκου, κᾱμάρᾱ*. ΑΝΤ. *τσᾱνούτου* 'συγκρατημένος, τσιγκούνης'.

[Από το νεοελλην. (ιδιωμ.) φουντουλεύω 'επιδεικνύομαι, καυχιέμαι', φουντούλης, φουντουλούκι. Κατά τον ΡΑΡ. από το τουρκ. fodouullyq.]

Φουρίδᾶ (η) ‘μια μικρή εσοχή στον τοίχο, ένα εντοιχισμένο ντουλαπάκι’. *Στιάμου* κάθε φουρίδᾶ ν κάσᾶ ‘ξέραμε κάθε θυρίδα στο σπίτι’. Τυφλό παραθυράκι που καλυπτόταν συνήθως με ξύλινη πορτίτσα ή με ένα συρόμενο κουρτινάκι. Εκεί κυρίως τοποθετούσαν όσα δεν έπρεπε να φαίνονται. Ήταν ένα είδος κρύπτης. *Ασκούμισι λούκριλι του ούνᾶ φουρίδᾶ;* ‘έκρυψες τα πράγματα σε μια θυρίδα;’. Στην πιο μυστική φουρίδα ή σε μικρά παρακούτια στο βάθος των σεντουκιών φυλάσσονταν τα χρυσαφικά, τα μπιζού της γυναίκας, παλιά τιμαλφή της οικογένειας, τα συμβόλαια και τα συμφωνητικά του σπιτιού και της όποιας ακίνητης περιουσίας. Απόμερος και ασφαλής χώρος. Εκεί τα παιδιά έκρυβαν και τη δική τους κινητή περιουσία, τα σέγκια, τις φιγούρες του Καραγκιόζη και τα άλλα αγαπημένα τους παιχνίδια.

Φουρίδες υπήρχαν στα δωμάτια, στις κουζίνες, στα υπόγεια και δίπλα στο τζάκι για τον μπρούτζινο φανοστάτη, το δαδί και την εφεδρική μικρή γκαζόλαμπα, τον ινταρέ. Στα υπόγεια και στην αχυρώνα οι φουρίδες ήταν ακάλυπτες και εκεί μερικές φορές γεννούσαν οι κότες τα αυγά τους. Τις μετέτρεπαν σε φωλιές (*κουιμπάρου*). Όταν οι ναζί έκαψαν το χωριό, στους μαυρισμένους τοίχους που υψώνονταν σαν φαντάσματα μέσα στα ερείπια είχαν αποκαλυφθεί και οι φουρίδες. Είχαν χάσει και τα μυστικά τους. *Αφλάι νέλι σι τσιρτσέλι του ούνᾶ φουρίδᾶ, σι άρσιρᾶ* ‘βρήκα δαχτυλίδια και σκουλαρίκια σε μια φουρίδα, κάηκαν’. Έκφρ. *λι άρε ουμπλούτᾶ φουρίτζλι ατσέλου* ‘έχει γεμίσει τις θυρίδες αυτός, τις κρύπτες με λίρες, χρήματα και τιμαλφή’. Είναι ευκατάστατος, δεν έχει ανάγκες, έχει θησαυροφυλάκιο. Τέτοιες “φουρίδες” παλαιότερα χρησιμοποιούσαν στο ύπαιθρο και οι κλέφτες για να κρύψουν τη λεία τους. Τις κάλυπταν με πολλούς τρόπους. Στα Τζουμέρκα τη λένε *θυρίδα*, *φυρίδα* στην περιοχή των Πιερίων. Στην Ήπειρο *μπολίτσα* (εμβολή ‘μικρή εσοχή’) και *θ’ρίδα*, στο Μονοδέντρι της Ηπείρου *σκαλοφρύδα* (σκαλιστή θυρίδα). ΣΥΝ. *ντουλᾶπικά*.

[Από το λόγ. *θυρίς* < αρχ. *θυρίς*, υποκορ. του *θύρα*. Τραπεζική θυρίδα, ταχυδρομική θυρίδα.]

Φούρκᾶ (η) ‘διχαλωτό ξύλο, διχαλωτός πάσσαλος’. Η ρόκα που πάνω της στεκόταν το άσπρο, αφράτο μαλλί (*κάιρου*). Η ρόκα (*φούρκᾶ*)

είναι σεργιάνι. Την έπαιρναν οι γιαγιάδες στη μασχάλη τους και πήγαιναν βίζιτες στη γειτονιά. Χωρίς τη φούρκα νήμα δεν γίνεται. Με το αριστερό χέρι έστριβαν το μαλλί και με το δεξί γύριζαν το αδράχτι όπου τυλιγόταν το νήμα. Στο κάτω μέρος του αδραχτιού (*φούσου*) υπήρχε το σφονδύλι (*πρίσινε*), ένα βαρύ στρόγγυλο εξάρτημα που διευκόλυνε τις περιστροφές του. Δούλευαν γρήγορα και με τα δυο τους χέρια και οι κινήσεις τους ήταν μηχανικές. Η αρχαία ηλακάτη ήταν παιχνίδι στα χέρια τους. Η φούρκα είναι απαραίτητη και στους κираτζήδες για το φόρτωμα και ξεφόρτωμα των ζώων. Υποστήριζαν το φορτίο για να ισοζυγιάζεται. Το λένε και *φουρτουτίρε* 'φορτωτήρα'. *Ανκάρκάσι μούλα κου φούρκα*; 'φόρτωσες το μουλάρι με τη φορτωτήρα;' Ήταν εργαλείο στη δουλειά των αγωγιατών και το κουβαλούσαν συνήθως μαζί τους, όταν δεν έκοβαν μια πρόχειρη από το δάσος. Όταν τους βίαζαν τα πράγματα, με αυτή κέντριζαν τα καπούλια των βαρυφορτωμένων ζώων που τα πείσμωναν και τα εξόργιζαν. Από εδώ και το νεοελλ. *φουρκίζω* 'ερεθίζω'.

Μια φούρκα, μια διχάλα σε δέντρο, γινόταν και αγχόνη, κρεμάλα, γι' αυτό στα μεσαιωνικά χρόνια *φουρκίζω* 'απαγχονίζω'. "Όπου φούρκα και παλούκι και του σκοτωμένου η μάνα". Στα χρόνια της ληστοκρατίας η φούρκα ήταν όπλο άμυνας των κиратζήδων. Από ξύλο σε σχήμα φούρκας τα παιδιά κατασκεύαζαν το όπλο τους για το κυνήγι των πουλιών. Το έλεγαν *φούρκα* ή *λάστιχο*. ΤΟΠ. *Φούρκα* στο Λιβάδι και σε πολλά μέρη της Ελλάδας. Γενικά είναι τοποθεσίες που έχουν σχήμα φούρκας σε βουνά, σε διακλαδώσεις δρόμων, ποταμών. *Φούρκα* λέγεται και το χωριό των Γρεβενών, από όπου, κατά την παράδοση, κάτοικοί του ήλθαν και στο Λιβάδι. Υπάρχει και το ΕΠ. *Φουρκιώτης*. Μεταφορ. *φούρκᾶ* 'οργή, θυμός', *άμου ούνᾶ φούρκᾶ* 'είμαι οργισμένος', *βρέῖ ούνᾶ φούρκᾶ!* 'θέλεις ένα ξύλο!', απειλητική φράση, *κα σι λεάου φούρκα* 'αν πάρω τη φούρκα, θα σε χτυπήσω άσχημα', *κιρόουλου ανσάρι κου φούρκα* 'ο καιρός χορεύει με τη φούρκα, κάνει ανεμοθύελλα, κακοκαιρία'. Λέγεται και *κου φούρκα ντα ναφουράᾶ*. *Φούρκα* ήταν και το συνηθέστερο σημάδι (*κράκᾶ*) που έβαζαν στο αυτί των γιδοπροβάτων για να ξεχωρίζουν τα κοπάδια (βλ.

σέμνου). Φουρκισέσκου ‘φουρκίζω’, φουρκισίρε ‘φούρκισμα’, φουρκισίτου.

[Από το λατ. furca έχει περάσει στις νεολατινικές γλώσσες > μσν. φούρκα > νεοελλην. φούρκα. Στα νεοελλ. φουρκίζω ‘εξοργίζω, εξάπτω’. Με φούρκισες, φουρκίστηκα, φουρκισμένος, θα κλάψω από τη φούρκα, φουρκέτα ‘η διχαλωτή καρφίτσα που συγκρατεί τα μαλλιά των γυναικών’.]

Φουρτάτου (ο) ‘φίλος, μπράτιμος’. Φούι φουρτάτου λα νούμτα αλ Ντούλα ‘ήμουν μπράτιμος στον γάμο του Ντούλα’. Φουρτάτλου αμέου ιάστε ντι ντάμμα περίφανου όμου ‘ο φίλος μου είναι από πάντοτε περήφανος άνθρωπος’. Η φιλία (φιλίε) είχε την τιμή της στο χωριό. Οι φιλίες των παιδικών χρόνων είναι γερός δεσμός. Θυμάται κανείς το χωριό πάντοτε και σε σχέση με τους φίλους του και τους δικούς του. Φούμου σι νόι ούνου κιρό φουρτάτσι, σότσι ν χουάρά ‘υπήρξαμε και εμείς έναν καιρό μπράτιμοι, φίλοι στο χωριό’. Επιστέγασμα της φιλίας είναι να σε ορίσει ο γαμπρός μπράτιμο στο γάμο του. Φουρτάτσι ντι πρι Βαγγέλιου ‘σταυραδέλφια’. Παλαιότερα οι μπράτιμοι ήταν δώδεκα, όσοι και οι Απόστολοι, με τον χρόνο όμως ο αριθμός τους περιορίστηκε και έφτασε τους δυο. “Τα δώδεκα φουρτάτα” ακούγονται και σε δημοτικό τραγούδι του Λιβαδίου.

Τα μπρατίμια φορούν ένα άσπρο μαντίλι στον λαιμό και είναι οι υπασπιστές και οι υπηρέτες του γαμπρού σε όλη τη διαδικασία του γάμου. Μαζί με τον νουνό, σύμφωνα με το έθιμο, είναι οι πρωταγωνιστές όλες τις ημέρες που διαρκεί ο γάμος. Σημαντικό γεγονός για το ζευγάρι και την κοινότητα. Η πρώτη επίσημη πράξη του μπράτιμου είναι, όταν φέρνει εκ μέρους του γαμπρού τα παπούτσια της νύφης πάνω σε ένα δίσκο. Ακολουθεί ο ξυλοδαρμός του από τους συγγενείς της νύφης, γιατί η νύφη με αυτά τα παπούτσια θα βάδιζε σε καινούριους δρόμους, σε καινούριο σπιτικό εγκαταλείποντας τους δικούς της. “Μια Παρασκευή, ένα Σαββάτο βράδυ | μάνα μ’ έδιωχνε από το αρχοντικό της | φεύγω κλαίγοντας, μικρούλα μου, και παραπονεμένη”. Πολυτραγουδισμένο τραγούδι του γάμου.

Κατά τη διάρκεια του ολονύχτιου γαμήλιου γλεντιού ο μπράτιμος (φουρτάτλου) βγάζει τη νύφη στον χορό για να τιμήσει τους συμπεθέρους και τους συγγενείς. Η νύφη στέκεται όρθια όλη τη νύχτα με χαμηλωμένα τα μάτια και σταυρωμένα τα χέρια, όπως επιβάλλει το έθιμο. Ο νουνός και η νουνά είναι τα πιο επίσημα και σεβαστά πρόσωπα και δέχονται υποκλίσεις και χειροφιλήματα. *Μπαῶσάσι μᾶνα αλ νούνου;* ‘φίλησες το χέρι του νουνού;’ *Τσι σᾶτζι κα νούνλου λα νούμα* ‘τι κάθεσαι σαν το νουνό στον γάμο;’. Παλαιότερα ίσχυε το έθιμο – ήταν αυστηρή εντολή των γονιών – να μην παντρεύονται μεταξύ τους τα παιδιά των μπράτιμων, ίσως γιατί οι κανούριοι συγγενικοί δεσμοί που θα δημιουργούνταν θα επισκίαζαν ή θα τραυμάτιζαν τον δεσμό των σταυραδελφών που θα έπρεπε να παραμείνει αλώβητος και μοναδικός. Ύστερα από πολλά χρόνια θυμούνται με συγκίνηση οι άνθρωποι ποιους είχαν μπράτιμους στον γάμο τους και σε ποιο γάμο φίλου τους ήταν οι ίδιοι μπρατίμια (βλ. *νούματᾶ και χαράου*). *Λου αβεᾶμου φουρτάτου λα νούμα αμεᾶ* ‘τον είχα μπράτιμο στον γάμο μου’. ΣΥΝ. *σότσου* ‘φίλος, σύντροφος’, *σράτσᾶ* ‘φίλη’. *Μαριάνθια νου ἰάστε σόρᾶ, ἰάστε σράτσᾶ* ‘η Μαριάνθη δεν είναι αδελφή, είναι φιλενάδα’. Πάνω από αδελφή.

[Μάλλον από το λατ. *furtivus* ‘κρυφός’, *furtivi viri* ‘κρυφοί εραστές’. Το νεοελλην. *μπράτιμος* ‘αδελφοποιτός, βλάμης’, από το βουλγ. *bratim*.]

Φουσάρου (επίθ.) ‘κακεντρεχής, καταχθόνιος’. Εκείνος ή εκείνη που με τα λόγια τους ανακατεύουν όλον τον κόσμο, βάζουν λόγια στους ανθρώπους και τους οδηγούν σε καχυποψίες, έχθρες και συγκρούσεις. *Σι ἄβντι κᾶ λα Θόδου ασπάρσιρᾶ αρᾶβρᾶνα*. - *Νου τσι ου αρσίνε παλιουφουσάρᾶ, μιντέστι λούμια κου μισούνλι* ‘ακούγεται ότι στη Θόδου διέλυσαν τον αρραβώνα. - Δεν ντρέπεσαι καταχθόνια γυναίκα, ανακατεύεις τους ανθρώπους με τα ψέματα’. Έκφρ. *μπαγκᾶ φούσι* ‘βάζει ναβάλματα, διαβολές και φωτιές ανάμεσα στους ανθρώπους. *Λάργκου ντι μγκεᾶρια ατσιᾶ κᾶ ἰάστε φουσάρᾶ* ‘μακριά από αυτή τη γυναίκα γιατί είναι κακεντρεχής, ανακατωσούρα, επικίνδυνη’. Ένας θυμόσοφος του χωριού έλεγε για μια τέτοια γυναίκα ότι κρατάει αδράχτια κάτω από τη μασχάλη της. Ένα για σένα, ένα για εκείνη και

ένα για εκείνον. Δεν αφήνει κανέναν που να μην του ρίξει το δηλητήριο. Στα ΚΒ *φούσου* 'αδράχτι'. *Φούσα* στη Δυτ. Μακεδονία (Βόιο) με τη σημασία της κακεντρεχούς γυναίκας. *Φουσάρου* 'κατασκευαστής αδραχιών' και μεταφορ. σημαίνει εκείνον που ρίχνει αδράχτια σαν βέλη εναντίον κάποιου. *Λι άρε λούντζι φούσιλι* 'έχει μακριά τα αδράχτια του'. Φτάνουν μακριά οι ζαβολιές του. Οι κατασκευαστές και πωλητές αδραχιών συνήθως ήταν γύφτοι (*κουρμπέτσι*) που πήγαιναν από χωριό σε χωριό. ΣΥΝ. *τράιτᾶ*. *Μγκεάρε λιμπούτᾶ σι τράιτᾶ* 'γυναίκα γλωσσού και κουτσομπόλα, ανακατωσούρα'. *Μιντιτόρου* 'αυτός που ανακατεύει τους ανθρώπους με λόγια και κουτσομπολιά (*μιντέσκου*). *Αρίκᾶ πέντουρι* 'ρίχνει καρφιά, βάζει ναβάλματα, ζαβολιές'. *Μπάγκᾶ φούμουρι* 'βάζει φυτίλια', *ζᾶβουλίε* 'ζαβολιά'.

[Από το λατ. *fusus*, ιταλ. *fuso*, γαλλ. *fuseau*.]

Φούσκᾶ (η) 'μπαλόκι, φούσκα, φουσκάλα'. *Μᾶνλι ντι τᾶπόρλου σι ουμπλούρᾶ ντι φούσκι* 'τα χέρια από το τσεκούρι γέμισαν από φουσκάλες'. *Τ' Χᾶστό βα αντράμου φούσκι σι νι ατζουκάμου* 'τα Χριστούγεννα θα κάνουμε φούσκες για να παίξουμε'. Η ουροδόχος κύστη των γουρουνιών και άλλων ζώων μετατρέπεται σε πολύχρωμο μπαλόκι με τα διάφορα χρώματα που έριχναν μέσα. Ήταν άθραυστο μπαλόκι που μόνο με βίαια έξωθεν επέμβαση (*καρφίτσα* ή *στουμπίκου*) μπορούσε να σπάσει. Ήταν το καλύτερο χριστουγεννιάτικο δώρο. Τα παιχνίδια των παιδιών με τη φούσκα ήταν ατελείωτα. Κρατούσαν όλους τους χειμωνιάτικους μήνες. Μεταφορ. *ιαρά ούνᾶ παλιουφούσκᾶ ακλό*. Λέγεται υβριστικά για κάποιον παχουλό και δυσκίνητο, δειλό και ασήμαντο χαρακτήρα. ΣΥΝ. *σάκου γκόλου* 'φουσκωμένο, άδειο σακί', *μπίσκᾶ*. *Φούσκι* λέγονται και οι αερολογίες και οι καυχησιές. *Τούτι ιαρά ούνᾶ φούσκᾶ* 'όλα ήταν μια φούσκα'. Είναι συνηθισμένο παρατσούκλι παιδιών. ΤΟΠ. *Φουσκίνα*.

[*Φούσκα, φουσκάλα* < αρχ. *φύσκη* και *φύσκα*.]

Φούστε (η) 'ξύλοδαρμός, ξυλοκόπημα'. *Αρκᾶρᾶ σι μᾶκᾶρᾶ μούλτᾶ φούστε* 'έριξαν και έφαγαν πολύ ξύλο'. *Λου αντράρᾶ φουάλε, βούργε ντι φούστε* 'τον έκαναν τουλούμι, δερμάτι στο ξύλο'. *Λι αρκᾶρᾶ ούνου σκόπου, λι λαϊρᾶ του φούστε* 'τους έριξαν ένα γερό ξύλο, τους

μαύρισαν στο ξύλο'. Έκφρ. βα φούστε σι μπᾶγκᾶ μίντε 'θέλει ξύλο για να βάλει μυαλό'. Κου φούστε νου φάτσι τσιβά, βα κέρτζᾶ φισόρλι 'με το ξύλο δεν κάνεις τίποτε, θα χάσεις τα παιδιά'. Ντάου φούστε 'δέρνω'. Φούστιλι σούντου ντάτι ντι Ντουμιτζάουλου 'το ξύλο έχει δοθεί από τον Θεό'. Φούστιλι σι αρουσουνάρια νου λι αργκᾶσεᾶστι όμλου 'το ξύλο και τη ντροπή δεν τα ξεχνάει ο άνθρωπος'. Λου βατᾶμάρᾶ του φούστε, λου αντράρᾶ κα πάνια αλ κούκου 'τον σκότωσαν στο ξύλο, τον μαύρισαν'.

[Από το λατ. fustis 'σκυτάλη'.]

Φράγγκου (ρ) 'σπάζω, τσακίζω, συντρίβω'. Φράγγκου κάπλου, ντίντσιλι, ουάλα, κουκόσλι 'σπάζω το κεφάλι, τα δόντια, την κανάτα, τα καρύδια'. Τρέκου τζόνιλι σι φεᾶτιλι σι φράγγκου σι ιᾶσᾶ ντι ν κάσᾶ 'περνούν τα παλικάρια και τα κορίτσια τσακίζονται να βγουν από το σπίτι'. Λι φράμψι τούτι ν κάσᾶ κᾶ ιαρά μπιούτρου τσιούρλα 'τα έσπασε όλα στο σπίτι, γιατί ήταν τύφλα στο μεθύσι'. Μεταφορ. φράγγκου κάπλου σι λου αντούκου αμίντε 'σπάζω το κεφάλι να τον θυμηθώ'. Μι φράμσου σι γίνου 'έγινα κομμάτια να έρθω'. Λίμπα φράντζι ράσι 'η γλώσσα τσακίζει κόκαλα'. Λα μπισεᾶρικᾶ σι φράντζι μίντια 'στην εκκλησία σπάει το μυαλό, γαληνεύει η ψυχή'. Φράμσου φουάμια 'έσπασα την πείνα'. Νι φράμσι ίνιμα 'μας ράγισε την καρδιά'. Νι φράμσισι χεᾶρια 'μας έσπασες τη χολή'. Νιπουτεᾶρια ατσιᾶ νι φράμψι ράσιλι 'αυτή η αρρώστια μας τσάκισε τα κόκαλα'. Κούμου ίμνι ακσί, καντέσκου βα φράντζι ουάουλι 'πώς περπατάς έτσι λες και θα σπάσεις τα αυγά'. Συνηθισμένες απειλές: βα σι φράγγκου κᾶτίνα 'θα σου σπάσω τη ραχοκοκκαλιά'. Βα σι φράγγκου κάπλου 'θα σου σπάσω το κεφάλι'. Φράντζι τι ντι αουᾶ 'τσακίσου, χάσου από εδώ'. Σι σι φράγγκᾶ ντι αουᾶ, γκούσα σι σβέρκα σι ούνλου τσόρου 'να τσακιστεί από εδώ, να μην μείνει τίποτε από αυτόν, να εξαφανιστεί'. Φράμτούρᾶ 'σπάσιμο, τσάκισμα', φράμτου 'σπασμένος, τσακισμένος'. Λου αφλάι μούλτου φράμπτου 'τον βρήκα πολύ σπασμένο, γηρασμένο'. ΣΥΝ. σκάτζού μούλτου 'έπεσε πολύ', κουματχισέσκου, σούρπου.

[Από το λατ. frango 'συντρίβω', fragmenta 'θραύσματα'.]

Φρέκου (ρ) 'τρίβω'. Φρέκου μᾶνλι, όκλιλι 'τρίβω τα χέρια, τα μάτια'. Χίι μούλτου αρκουράτου, πλιβριτουσίτου, βα τι φρικᾶμου κου γκάζιου σι

νταπόια βα αρκάμου βιντούζι ταλιάτι 'είσαι πολύ κρυωμένος, πλευριτωμένος, θα σε τρίψουμε με ακάθατο πετρέλαιο και έπειτα θα ρίξουμε κοφτές βεντούζες'. Παλαιότερα οι κοφτές βεντούζες ήταν σχεδόν πανάκεια. Πίστευαν ότι τραβούν το μαύρο, το άρρωστο αίμα και ο ασθενής ανοίγει τα μάτια, ανακουφίζεται. Ήταν μια τεχνική που την μάθαιναν μερικές γυναίκες. Προτιμούνταν πάντοτε όσες είχαν ελαφρό χέρι. Οι σύγχρονες διαθερμίες τις αντικατέστησαν. *Τσι σι φρεάκᾱ ντι μίνε, νέστι αστεάπτᾱ*; 'τι τρίβεται σε μένα, κάτι περιμένει;'. *Νου βέτζι κούμου σι φρεάκᾱ ντι νᾱσᾱ*; 'δεν βλέπεις πως τρίβεται σε αυτήν, πώς της δηλώνει το ενδιαφέρον και τον έρωτά του;'. *Φρικᾱτούρᾱ* 'τριβή'. *Ϊάστε του φρικᾱτούρᾱ* 'περιμένει κάτι να πάρει'. *Φρικᾱρε* ' τρίψιμο'. *Τρούπλου βα φρικᾱρε* 'το σώμα θέλει εντριβή'. *Φρικᾱτου*.

[Από το λατ. frico.]

Φρίγκου (ρ) 'ψήνω'. *Νίκα νου σι φρίψι κάρνια του γάστρᾱ, ἰάστε κρούντᾱ* 'ακόμη δεν ψήθηκε το κρέας στη γάστρα, είναι ωμό'. *Μι φρίψου όπτου όρι λα φόκου σι λα κᾱζάνε ντι λάρε* 'ψήθηκα οκτώ ώρες στη φωτιά και στο καζάνι του πλυσίματος'. *Βα φριτζέμου τ' Πάστι ούνου νέλου του σουλᾱ* 'θα ψήσουμε το Πάσχα ένα αρνί στη σούβλα'. *Σι φρίψι, σι σκρουμᾱ* 'ψήθηκε, έγινε κάρβουνο'. Μεταφορ. ξεροψήθηκε ο άνθρωπος. *Κούμου βα βρεᾱμου ούνᾱ κᾱσᾱ ντι νέλου φρίπτου!* 'πώς θα ήθελα ένα πλευρό από ψητό αρνί'. Μεταφορ. *μι φρίψι, μι τσιγᾱρσί φισόρλου σι μι αντρά κατ' αλιούρᾱ* 'με έψησε, με τσιγᾱρισε το παιδί και λωλάθηκα'. *Φεᾱτα λου ᾱρσι, λου φρίψι τ' γκίνε* 'το κορίτσι του έκαψε την καρδιά, τον έψησε για τα καλά'. *Βα τι φρίγκου γίου* 'θα σε ψήσω ζωντανό'. *Νι φρίψι πᾱστε πρι μπούτζᾱ* 'μας έψησε το ψάρι στα χείλη'. *Σι φρίψιρᾱ προύνιλι* 'ωρίμασαν τα δαμάσκηνα', *σουᾱρλε φρίτζι* 'ο ήλιος ψήνει'. *Φριτζεᾱρε* 'ψήσιμο', *φρίπτου* 'ψημένος, ψητός, ώριμος'. *Κουᾱλι φρίπτι* 'ανοησίες, βλακειές, τρίχες'. *Κουρᾱφέξαλι, κιριτούρι*. *Φριπτούρᾱ* 'ψητό'. ΣΥΝ. *κόκου, κόπτου* 'ψημένος, ώριμος'. Το ομόηχο *φρίγκου* 'δριμύ ψύχος, ρίγος' (λατ. frigus), *φριγκᾱνέτζου* 'φρυγανίζω'. ΑΝΤ. *νιφρίπτου, νιαντράτου, κρούντου, άγουρου*.

[Από το λατ. frigo, πρβ. *φρύγω* 'ξεροψήνω, καβουρδίζω', *φρύγανο*.]

Φρίκᾱ (η) ‘φόβος’. *Μῆ ακᾱτσᾱ́ φρίκα κου ατσεᾱλί τσι βιτζούι σῖ αβτζῖ* ‘με έπιασε φόβος, φοβήθηκα, με αυτά που είδα και άκουσα’. *Τι λεᾱ φρίκα, κούντου τι μαᾱτριᾱστι λα όκλι* ‘σε πιάνει φόβος, όταν σε κοιτάζει στα μάτια’. *Άμου φρίκᾱ* ‘φοβάμαι’. Έκφρ. *γκᾱλμπινί ντι φρίκᾱ*. *Άρε τράπτιᾱ μούλι φρίτσι* ‘κιτρίνησε από το φόβο. Έχει περάσει πολλούς φόβους’. *Ου μπᾱγκᾱ́ του τσοᾱρλι ντι φρίκᾱ* ‘από το φόβο το έβαλε στα πόδια’. *Ντι φρίκᾱ σῖ κισᾱ́, σῖ φεᾱτσι, σῖ κᾱκᾱ́ πρι έλου* ‘από φόβο κατουρήθηκε, τα έκανε, χέστηκε πάνω του’. *Σῖ μουτᾱ́ πέρλου ντι φρίκᾱ* ‘από το φόβο σηκώθηκε η τρίχα’. *Φρικόσου* ‘δειλός, φοβητσιάρης’, *φρικᾱτούρᾱ*. *Φρικόσλου μοᾱρι ακᾱσᾱ́, του κόχε, τζόνιλε ν τζεᾱνᾱ, του μούντε* ‘ο δειλός πεθαίνει στο σπίτι, στη γωνιά του, ο ανδρείος, το παλικᾱρι, στο βουνό, στο δάσος’. ΣΥΝ. *φρίζε* ‘τρόμος, έντονος φόβος, σπασμός, ανατριχίλα από μεγάλο φόβο, λαχτάρα’, *τρόμου, λαχτάρᾱ*. *Νφρικουσετζου* ‘φρίττω, εκπλήσσομαι’, *μι κουφουρέσκου* ‘δειλιάζω’, *κουφουρίτου* ‘χέστης, φοβητσιάρης’, *ασπᾱράρε* ‘τρόμαγμα, φόβος’. *Μῆ ασπᾱρου* ‘τρομάζω, φοβάμαι’. *Τρεᾱμπουρου* ‘τρέμω από φόβο, φοβάμαι πολύ’. ΑΝΤ. *θᾱρου* ‘θάρρος’, *θᾱρσεσκου* ‘θαρρώ’.

[Το αρχ. ελλην. *φρίκη* πέρασε σε όλες τις φάσεις της ελληνικής γλώσσας. Προέρχεται από το ρήμα *φρίσσω*. “Η θάλασσα φρίσσει”. Κάνει ελαφρές ρυτιδώσεις με την πνοή του αέρα. Τα στάχια φρίσσουν με τον ανοιξιᾱτικο αέρα, “έφριξεν η γη”, ανατριχίασε η γη. *Φρικιό, φρικίαση, φρικιαστικός, φρικώδης*.]

Φριμίτου (ρ) ‘ζυμώνω’. *Βα φριμίτου ᾱστατζᾱ́, κᾱ́ πᾱνῖα ασκάπᾱ* ‘θα ζυμώσω σήμερα, γιατί τελειώνει το ψωμί’. *Τούτι μγκέρλι φριμιτᾱ́ ν χουᾱράᾱ ούνα ᾱουᾱρά του σαᾱπιᾱμᾱ́νᾱ* ‘όλες οι γυναίκες ζύμωναν στο χωριό μια φορά την εβδομάδα’. *Κᾱθῖ κᾱσᾱ́ αβεᾱ́ φούρνου* ‘κάθε σπίτι είχε φούρνο’. Το ζύωμα του ψωμιού είχε απόλυτη προτεραιότητα στον προγραμματισμό της νοικοκυράς και ήταν μια διαδικασία που κρατούσε όλη τη μέρα. *Φριμιτᾱ́ του ούνά μᾱρε κᾱπιστεᾱ́ρε τ’ φουμεᾱλία τούτα*. *Ντίκου σεᾱ́ρα ακᾱτσᾱ́ αλοᾱᾱτλου* ‘ζύμωναν σε μια μεγάλη ξύλινη σκάφη για όλη την οικογένεια. Αποβραδῖς έπιαναν το προζύμι’. Μεταφορ. *λι ᾱρε φριμιτᾱ́τᾱ́ γκῖνε φισόρλι* ‘τα έχει ζυμώσει καλά τα παιδιᾱ́, τους έδωσε καλή αγωγή’. *Τούτι, ίτσι αντρά́, σούντου φριμιτᾱ́τι κου μούλου σουντόρου* ‘όλα, ό,τι έκανε, είναι ζυμωμένα με πολύ

ιδρώτα'. ΠΑΡ. *ακάρι νου βα σι φριμίτᾶ, τζούα τούτα αντσεάρνᾶ* 'όποιος δεν θέλει να ζυμώσει όλη τη μέρα κοσκινίζει'. Από απροθυμία βρίσκει συνεχώς προφάσεις για να αναβάλει μια δουλειά. *Φριμτάρε* 'ζύμωμα'. *Νι κάτζούρᾶ μᾶνλι ντι φριμτάρεα* 'μου έπεσαν τα χέρια από το ζύμωμα'. *Φριμτάτου* 'ζυμωμένος' και μεταφορ. διαμορφωμένος, πλασμένος'. *Φιτσόρου φριμτάτου, φεᾶτᾶ φριμτάτᾶ* 'αγόρι ζυμωμένο, κορίτσι ζυμωμένο στη ζωή και στη δουλειά'. Διαπαιδαγωγήθηκαν, πλάστηκαν καλά (βλ. *πᾶνε*).

[Από το λατ. fermento.]

Φτασμίτκου ή Φτάσμᾶ (το) 'εφτάζυμο'. *Πᾶνια σι αντρά κα φτάσμᾶ* 'το ψωμί έγινε σαν εφτάζυμο' δηλ. τόσο καλής ποιότητας. Δεν ζυμώνεται "επτά φορές" αλλά ζυμώνεται μόνο με ρεβιθόνερο, χωρίς ζύμη. Η συνταγή αυτή των γιαγιάδων συχνά οδηγεί σε αποτυχία. Το πετούσαν, αν δεν πετύχαινε. Και παλαιότερα ήταν λίγες οι γυναίκες που ήξεραν να το παρασκευάζουν και είχαν την υπομονή. Ίσως γι' αυτό στο Λιβάδι εγκαταλείφτηκε η παρασκευή εκείνου του παραδοσιακού ψωμιού. *Νου σι αντρά μπόουνου σι νου στίου τσι φτιζί* 'δεν έγινε καλό και δεν ξέρω τι έφταιξε'. Το εφτάζυμο που παρασκευάζουν σήμερα μερικοί φούρνοι δεν έχει καμιά σχέση με την παλιά εκείνη συνταγή. Σήμερα για το τσουρέκι υπάρχει συνταγή ευκολίας και μαζικής παραγωγής. Προσφέρεται και έτοιμο. Θυμούνται οι παλαιότεροι το κανίσκι (*κᾶνίσκου*) που έστελναν πεσκέσι σε διάφορες οικογενειακές γιορτές, σε γάμους και στο νουνό.

[Από το *επτάζυμος ἄρτος* > *επτάζυμο* που προήλθε από το *αυτόζυμο* 'ψωμί που γίνεται χωρίς ζύμη, αυτοζυμώνεται μαζί με τον αφρό του ρεβιθιού, χωρίς μαγιά'. Παρετυμολογία από το *επτά*. Το ΚΒ *φτάσμᾶ* ίσως από τον πληθ. *τα αυτόζυμα* > *φτάσμα* κατά την άποψη του Ν. Κατσάνη].

Φτιξέσκου και φτισέσκου (ρ) 'φταίω'. *Φτιζί σι πρίντι σι πᾶλτεᾶσκᾶ* 'έφταιξε και πρέπει να πληρώσει'. Έκφρ. *νου σι τσι λου φτιξεᾶστι* 'δεν ξέρει τι του φταίει'. *Φτιζίμου τούτσι ατούμσεα, κούντου νι βᾶτᾶμάμου* 'φταίξαμε όλοι τότε, όταν σκοτωνόμασταν'. *Άλτου φτιζί σι άλτου πᾶλτι* 'άλλος έφταιξε και άλλος πλήρωσε'. *Άου φτιζίτᾶ τούτσι κᾶ σκάτζού χουάρα* 'έχουν φταίξει όλοι που ξέπεσε η χώρα'. *Φτιζίρε* 'φταίξιμο',

φτέχτου 'φταίχτης', φτιζίτου. ΠΑΡ. έφταιζε ο γάιδαρος (φτιζίγουμάρλου) και δέρνουν το σαμάρι. Πότε του φταίει το φαϊ, πότε του φταίει το σπίτι, κούντου λου φτιζεάστι μάντζα, κούντου κάσα. Για τον γκρινιάρη που όλα του φταίνε. Έχει όλες τις σημασίες του φταίω.

[Από το φταίω (έφταιξα) < μσν. φταίω < αρχ. πταίω.]

Χαιντάρε (το). Βεάρα μούλι παρέι νι τσεάμου λα Χαιντάρε 'το καλοκαίρι πολλές παρέες πηγαίναμε στο Χαιντάρι'. Τοποθεσία στα βόρεια του χωριού, στο δάσος με τις οξιές και τη μαύρη πεύκη. Στα μικρά ξέφωτα και τα πλατώματα της μαγευτικής αυτής περιοχής έχουν το κράτος οι Πιερίδες Μούσες και εκεί ξεδιπλώνονταν οι χοροί τους. Μοναδικός τόπος για εκδρομές και διασκέδαση. Εκεί επάνω έγραψαν ιστορίες οι παρέες – γράφουν και τώρα – και απαθανατίστηκαν σε πολλές παλιές φωτογραφίες που ακινητοποίησαν τον χρόνο και κράτησαν τα ιλαρά τους πρόσωπα σε μια ευφρόσυνη ώρα. Κόρλι σι κάντισλι τσανιά τζούα τούτα 'οι χοροί και τα τραγούδια κρατούσαν όλη τη μέρα'. Οι σούβλες με τα ψητά και τις προετοιμασίες της κάθε οικογένειας ευωδιάζουν. Μπαγκάμου ούνου βιτούλιου σι ούνα νράτινα του σούλα σι νταπόια λι αρκάμου πρι φεάρικα 'βάλαμε στη σούβλα ένα χρονιάρικο κατσίκι και αρνί θηλυκό χρονιάρικο και έπειτα τα ρίξαμε πάνω στη φτέρη'. Τα αφράτα τραπέζια της μυρωδάτης φτέρης μένουν αξέχαστα. Το κρύο νερό της ομώνυμης βρύσης σκάζει το καρπούζι και εκείνο ανοίγει την κόκκινη καρδιά του με τους μαύρους σπόρους. Οι φτέρες και οι φτελιές στρώνουν τα αφράτα δροσερά τραπέζια για το γιορτάσι. Φαντάνά κου άπα αράτσια λάστε νίκα ακλό 'η βρύση με το κρύο νερό είναι ακόμη εκεί, αστείρευτη'.

Το ομαδικό και φιλικό πνεύμα όλων των ανθρώπων, των χαροκόπων, οι μνήμες και οι συγκινήσεις που ξυπνούν εκείνες τις ώρες για τους παρόντες και απόντες φίλους, όλα μαζί είναι συνεκτικοί δεσμοί της κοινότητας που ξέρει να αγωνίζεται και να χαίρεται. Οι παραθεριστές (γκάγκάνλι) παλαιότερα ανέβαιναν με τα μουλάρια – караβάνια ολόκληρα με οδηγούς τους κираτζήδες – και διασκεδάζαν με όλους τους άλλους μαζί σε μια μεγάλη παρέα. Ατσέμου αμίντε φουρτάτλι σι κουσουρίνλι λα Χαιντάρε 'θυμούμαστε τους φίλους και τους συγγενείς στο Χαιντάρι'. Και σήμερα είναι τόπος ειδυλλιακός και οι καινούριες

γενιές, τηρώντας την παράδοση, ξεφαντώνουν. Οργανώνουν ομαδικές ημερήσιες εκδρομές και καταφτάνουν εκεί με όλα τα μέσα. *Τρικού βεάρα σι νου τι ντούσισι λα Χαϊντάρε;* ‘πέρασε το καλοκαίρι και δεν πήγες στο Χαϊντάρι;’. Μεγάλη παράλειψη, κάτι σαν αμάρτημα.

Ο παλιός θρύλος μιλάει για έναν Τούρκο μπέη που ήταν άρρωστος και αναζητούσε τον κατάλληλο τόπο για να γειάνει. Κατέληξε ύστερα από πολλές περιπλανήσεις στο Χαϊντάρι και έκτισε ένα μικρό σπιτάκι δίπλα στη βρύση. Λένε πως ακόμη σώζονται κάποια ερείπια. Θεραπεύτηκε και από τότε ο τόπος πήρε το όνομά του (*Χαϊντάρ*). Αυτά λέει η παράδοση, η αλήθεια είναι άλλη. *Haidar* στα τούρκικα σημαίνει τόπος εκδρομών. Και υπάρχουν αρκετά ΤΟΠ. στην Ελλάδα με το όνομα *Χαιδάρι*. Όλοι οι τόποι αναψυχής του Λιβαδίου, όπως και κάθε άλλης περιοχής, δεν είναι μόνο οι συγκεκριμένοι χώροι με την ομολογημένη φυσική τους ομορφιά. Έγιναν σύμβολα και σημεία αναφοράς της τοπικής κοινότητας, φορείς λαϊκού πολιτισμού.

[Από το τουρκ. *Haidar*.]

Χᾶμπάρε (η) ‘είδηση, χαμπάρι’. *Τσι χᾶμπᾶρι ντι ναφουᾶρᾶ, τσι σι φάτσι;* ‘τι νέα από έξω, τι γίνεται;’. *Χᾶμπᾶρλι γίνου, ατζούγκου κουγία, νου αστεᾶπτᾶ* ‘οι ειδήσεις έρχονται, φτάνουν γρήγορα, δεν περιμένουν’. *Ἀσταᾶτζᾶ αντούσιρᾶ χᾶμπᾶρι μ παζᾶρε* ‘σήμερα έφεραν χαμπάρια στο παζάρι’. *Νι ακᾶτσᾶ φρίκα κου χᾶμπᾶρλι τσι αβτζίμου* ‘φοβηθήκαμε με τις ειδήσεις που ακούσαμε’. *Κούμου σι αφλά αουᾶ, χᾶμπάρε νου ᾶμου* ‘δεν έχω ιδέα πώς βρέθηκε εδώ’. Έκφρ. *νου λεᾶ ντι χᾶμπάρε* ‘δεν καταλαβαίνει’. Δεν ξέρει τι του γίνεται. *Νι λουᾶρᾶ χᾶμπάρε* ‘μας κατάλαβαν’. *Ε, χᾶμπᾶρλι τούτι λι ᾶρε ατσέλου* ‘ε, όλα τα χαμπέρια έχει εκείνος’. Είναι ανίδεος και δεν πρέπει να του δίνει κανείς σημασία. *Ατζούμσιρᾶ χᾶμπᾶρλι μ παζᾶρε* ‘τα μυστικά και τα κουτσομπολιά έφτασαν στο παζάρι, πήραν δημοσιότητα’. *Χᾶμπᾶρλι σι τι αντούκᾶ* ‘να σου φέρουν δυσάρεστα νέα’ (κατάρα). *Νου ᾶρε χᾶμπάρε ντι τσιβά, ᾶστε κουρκουμπέτᾶ* ‘δεν έχει ιδέα από τίποτε, είναι κολοκύθα’. *Χᾶμπᾶρι ντι μ Πόλε* ‘ειδήσεις πολύ μακρινές (από την Κωνσταντινούπολη), γι’ αυτό ανεξέλεγκτες, ανυπόστατες, μπαρούφες, παραμύθια’. *Ανιπάντιχα λουᾶι μπούνᾶ χᾶμπάρε* ‘αναπάντεχα πήρα καλή είδηση’. *Χᾶμπᾶρσέσκου* ‘χαμπαρίζω, λογαριάζω’. *Νου*

χᾶμπᾶρσεᾶσι βᾶρᾶ 'δεν λογαριάζει κανέναν'. Χᾶμπᾶρσίρε, χᾶμπᾶρσίτου. ΣΥΝ. μᾶντάτᾶ.

[Από το τουρκ. haber.]

Χάμπινου (επίθ.) 'χλιαρός, χαλαρός, νωθρός'. Μι ντᾶρι γκούσα σι βᾶι ούνου λάπτε χάμπινου 'μου πονάει ο λαιμός και θέλω ένα χλιαρό γάλα'. Ἄπᾶ αράτσε, τρᾶχανᾶ κάλντου, μάντζᾶ χάμπινᾶ 'νερό κρύο, τραχανάς ζεστός, φαγητό χλιαρό'. Μι ἄρσου, βα βρεᾶμου μάντζα νθεᾶμα χάμπινᾶ 'κάηκα, θα ήθελα το φαγητό λίγο χλιαρό'. Μεταφορ. χάμπινου 'μαλακός, ήπιος, νωθρός'. Μούλτου χάμπινου ὄμου νου σι ανκάτσᾶ κου βᾶρᾶ, νου αντζούιρᾶ 'πολύ ήπιος άνθρωπος, δεν μαλώνει με κανέναν, δεν φωνάζει, δεν βρίζει'. ΣΥΝ. μουᾶλε, μόλαβου, ίσιχου, νίρλου.

[Είναι άγνωστη η προέλευση της λέξης.]

Χάνε (η) 'χάνι, πανδοχείο, τόπος διαμονής και διανυκτέρευσης για τους ταξιδιώτες και τα ζῶα τους'. Βα νι αφλάμου λα χάνια αλ Χατζιγᾶγου 'θα συναντηθούμε για διανυκτέρευση στο χάνι του Χατζηγᾶγου'. Ήταν πολυήμερα τα ταξίδια παλαιότερα, δύσκολα και κάποτε επικίνδυνα. Αέρι σεᾶρᾶ τρικούμου νᾶπτεᾶ λα χάνια αλ Γενισεβδᾶ 'χθες το βράδυ διανυχτερεύσαμε στο χάνι του Γενησεβδᾶ'. Άνθρωποι και ζῶα χρειάζονταν ξεκούραση. Στα χάνια συναντιούνται άνθρωποι διαφόρων επαγγελμάτων: κираτζήδες, ἔμποροι, ζωἔμποροι, τσαμπᾶζηδες, τσιφλικᾶδες, Ἑλληνες και ξένοι περιηγητές. Κираτζήδες οργανωμένοι σε караβάνια μετέφεραν ανθρώπους και εμπορεύματα από τόπο σε τόπο. Κρατούσαν στα χέρια τους ὄλο το μεταφορικό εμπόριο. Ἐφταναν ως τη Σόφια, το Βουκουρέστι, την Κωνσταντινούπολη, την Τεργέστη και τη Βιέννη. Σε ὄλα τα μέρη υπήρχαν χάνια που συνήθως ήταν ένα οίκημα με μεγάλη εσωτερική αυλή, με ξενώνες και σταύλους.

Τα χάνια ήταν και κέντρα πληροφοριᾶν και ειδήσεων – εκεί ἔφταναν ὄλα τα χαμπέρια – και οι χαντζήδες ήταν πολύξεροι και πολύγλωσσοι, ὅπως τους το επέβαλε το επάγγελμά τους. Εκεί διασταυρώνονταν ἄνθρωποι και πολιτισμοί. Τα χάνια των Βαλκανίων ήταν Βαβυλωνία γλωσσᾶν, διαλέκτων και ιδιωμάτων. Ἐμποροι, αγωγιᾶτες, περιηγητές ἔνιωθαν πολίτες του κόσμου. Τις νύχτες διασκέδαζαν τραγουδᾶντας

και συζητώντας. Εκεί μπορούσε να ακούσει κανείς δημοτικά τραγούδια από διάφορες περιοχές. Στα ξένα ξυπνάνε αναμνήσεις και καημοί που τους τραγουδάει κανείς και ξαλαφρώνει η ψυχή του από τα βάρη της. Οι χαντζήδες και οι κираτζήδες (αγωγιατισμός) ήταν κυρίως επάγγελμα των Κουτσόβλαχων. Μέσα από αυτούς τους δρόμους πέρασαν στο εμπόριο. Τα χάνια λειτουργούσαν σαν λαϊκές εμπορικές σχολές. Εκεί συζητούσαν περί εμπορίου, περί των δρόμων και των κινδύνων, περί χρηματικών συναλλαγών και των αγορών. Εκεί διαμορφωνόταν και το εμπορικό δίκαιο. Από τους δρόμους του εμπορίου περνούσαν όλες οι καινούριες και φιλελεύθερες ιδέες. *Αβεά βιτζούτᾱ λούμε σῖ λούμε, αβτζίρᾱ σῖ αμβιτσάρᾱ μούλτι* ‘είχαν δει λογής λογής ανθρώπους, άκουσαν και έμαθαν πολλά’.

Στον αμαξιτό δρόμο Ελασσόνας – Σερβίων υπήρχαν τρία γνωστά χάνια Λιβαδιωτών: του Δαντσούλη, του Νίτσι και του Χατζηγώγου (*χάνια αλ Δαντσούλι, αλ Νίτσι, αλ Χατζιγώγου*), όπου εγκαταστάθηκε το αρχηγείο του ελληνικού στρατού κατά τον πόλεμο του 1912 – 13. Σήμερα είναι μουσείο εκείνου του πολέμου. Στην Ελασσόνα υπήρχαν τα χάνια των Λιβαδιωτών, Δαντσούλη, Φράγκου και Μπίκια, στα Σέρβια του Προκόβα και στην Κατερίνη του Μπουτζέτη και του Πάπα. Στη Λάρισα του Γενησεβδά, που έπαιξε σπουδαίο ρόλο στον Μακεδονικό Αγώνα (1904 – 1908) και του Τσιάμη, οπλαρχηγού στον αγώνα του 1878. Στην Ελασσόνα, παλαιότερα, του Παρασκευά που διετέλεσε Αναπληρωτής Πρόξενος Ελασσόνας. *Κούντου βα νῖ τσέμου κου κᾱρβάνια, βᾱ αρμᾱνέμου λα χάνια αλ Γενισεβδά σῖ κούντου βα νῖ τουρνᾱμόν λα χάνια αλ Νίτσι* ‘όταν θα πάμε με το καραβάνι, θα μείνουμε στο χάνι του Γενησεβδά και όταν θα επιστρέψουμε στο χάνι του Νίτσι’. Όταν πέρασαν και άλλαξαν τα χρόνια, Λιβαδιώτες έγιναν ξενοδόχοι γνωστών ξενοδοχείων της Θεσσαλονίκης, όπως ήταν το “Πανελλήνιον” των Ζήσκου – Κοντογιάννη, το “Μπριστόλ” του Ταγόπουλου, η “Μεγάλη Βρετανία” των Χρηστίδη – Κοντογιάννη – Τριάρχου και ο “Ολυμπος” του Χατζηγώγα. Οι Χρηστίδης και Χατζηγώγας είχαν στην Αθήνα το ξενοδοχείο “Ολυμπος”. Οι ξενοδόχοι της Θεσσαλονίκης ακολούθησαν και τη δική τους τοπική παράδοση. Ήδη πολύ παλαιότερα πολλά χάνια των συνοικιών Αγίου

Αθανασίου (στη σημερινή Εγνατία), Αγίου Νικολάου και Αγίας Θεοδώρας – εκεί κυρίως είχαν εγκατασταθεί Λιβαδιώτες στις κατεξοχήν ελληνικές συνοικίες της πόλης – ανήκαν σε Λιβαδιώτες χαντζήδες (G. Weigand, 1890).

Χάνι δεν υπήρξε στο Λιβάδι, επειδή οι κираτζήδες ήταν ντόπιοι και επειδή, όσοι έρχονταν στο χωριό για εμπορικούς και άλλους λόγους, έβρισκαν κατάλυμα στα φιλόξενα σπίτια. Ήταν γνωστή η φιλοξενία των κατοίκων, όπως επισημαίνεται και από ξένους περιηγητές που επισκέφτηκαν το Λιβάδι.

Όλα τα χάνια – δεν υπάρχουν πια εδώ και αρκετά χρόνια – ανήκουν στην ιστορία, σε μια παλιά και σχεδόν ξεχασμένη εποχή. Πλούτισαν το λαϊκό μας πολιτισμό. Σήμερα η λέξη χάνι χρησιμοποιείται απαξιωτικά. *Αυτό δεν ήταν ξενοδοχείο, ήταν χάνι*, χωρίς καθαριότητα και στοιχειώδεις ανέσεις. *Αντούσι αμίντε του κούτι χάνι ντουρνί, τσι λούμε βιτζού ντι αλιούρεα σι κούτι αμβιτσά* ‘έφερε στο μυαλό του σε πόσα χάνια κοιμήθηκε, πόσους ανθρώπους από άλλα μέρη είδε και πόσα έμαθε’. *Χάντζι* ‘χαντζής, πανδοχέας’, *χανεάτικου* ‘έξοδα διαμονής στο χάνι, χανιάτικα’.

[Από το τουρκ. han που είναι περσικής προέλευσης.]

Χάντᾶκουσέσκου (ρ) ‘γκρεμίζω σε χαντάκι, προσβάλλω βαριά την τιμή και την υπόληψη κάποιου, κρύβω βαθιά, χαντακώνω’. *Του λι χάντᾶκουσίσι στράνιλι;* ‘πού έκρυψες, πού χαντάκωσες τα ρούχα;’. Μεταφορ. *άρε χάντᾶκουσίτᾶ νούμα αλί φουμεᾶλε* ‘έχει χαντακώσει ηθικά το όνομα της οικογένειας’. *Νι χάντᾶκουσίσι, νου αβέμου φάτσᾶ σι ισᾶμου μ πάζᾶρε* ‘μας εξευτέλισες, δεν έχουμε πρόσωπο να βγούμε στο παζάρι’. Χαντάκωσες (*χάντᾶκουσίσι*) βαθιά μέσα σου την παλιά σου ιστορία για να μην τη θυμάσαι. *Σι χάντᾶκουσί φεᾶτα κου νούμπτα ατσιᾶ* ‘χαντακώθηκε το κορίτσι με αυτόν τον γάμο’. *Χάντᾶκουσιᾶ τι, ανγκροᾶπᾶ τι!* ‘χαντακώσου, εξαφανίσου!’. *Χάντᾶκουσίρε* ‘χαντάκωμα’, *χάντᾶκουσίτου* ‘χαντακωμένος’. ΣΥΝ. *αρουσουντέτζου* ‘ντροπιάζω, προσβάλλω’.

[Χαντάκι < μσν. χαντάκιον < αραβ. khandaq. Χαντακώνω, χαντάκωμα.]

Χᾱρᾱξέσκου (ρ) ‘χαράζω’. *Χᾱρᾱξίρᾱ κάλεα τ’* λα *Σαραντάπορου* ‘χάραξαν τον δημόσιο δρόμο για το Σαραντάπορο’. *Χᾱρᾱξί τζούα* ‘χάραξε η μέρα’. Λέγεται και *τζούα ἰάστε* του *χᾱρᾱξίτᾱ*, του *απιρίτᾱ*. *Χᾱρᾱξί* του *ουρεᾱκλε* αλ *νέλου* ούνᾱ *κῶκᾱ* ‘χάραξε στο αυτί του αρνιού ένα σημάδι’. Μεταφορ. *φιτσόρλου ἄρε χᾱρᾱξίτᾱ μπουόνᾱ κάλε* ‘το παιδί έχει χαράζει καλό δρόμο στη ζωή’. *Βέκλιλι πάπινλι χᾱρᾱξίρᾱ κάλεα αλί χουᾱρᾱ* ‘οι παλιοί παππούδες χάραξαν την πορεία του χωριού’. *Χάραγμαᾱ*, *χᾱρᾱγίε* και *χᾱργίε* ‘χαραυγή’, *χᾱρᾱξίρε* ‘χάραγμα’, *χᾱρᾱξίτου*. Έχει όλες σχεδόν τις σημασίες του νεοελλην. *χαράζω*.

[*Χαράζω* (*χάραξα*). Πρβ. *πραξέσκου* (*έπραξα*), *βᾱξέσκου* (*βούιξα*), *ερμουξέσκου* (*ρήμαξα*), *ξιτᾱξέσκου* (*εξετάξα*), *τᾱξέσκου* (*έταξα*), *φτιξέσκου* (*έφταιξα*), *σπουδᾱξέσκου* (*σπούδαξα*) κ.ά.]

Χαράου (η) ‘χαρά, γάμος’. *Λουᾱί μᾱρε χαράου ντι τίνε* ‘πήρα μεγάλη χαρά από σένα’. *Ούνᾱ φουμεᾱλε λιγκᾱτᾱ*, *αγᾱπισίτᾱ σῖ* τι *λεᾱ χαράουα* ‘μια οικογένεια δεμένη, αγαπημένη να σε πάρει η χαρά’. *Νου λου τσᾱνι λόκλου ντι χαράουα τσι λο* ‘δεν τον κρατάει ο τόπος από τη χαρά που πήρε’. *Σῖ ἄλτι χαρέῖ σῖ βᾱ γίνᾱ* ‘και σε άλλες γιορτές να σας έλθουν’ (ευχή). *Αβεᾱμου χαράου* λα *φράτιμῖα* ‘είχαμε το γάμο του αδελφού μου’. *Λο μᾱρε χαράου*, *σκουᾱσι πεᾱνι* ‘πήρε μεγάλη χαρά, έβγαλε φτερά’. *Βα ανσουράμου φεᾱτα*, *αβέμου χαράου*, *αβέμου νούμτᾱ* ‘θα παντρέψουμε την κόρη, έχουμε χαρά, έχουμε γάμο’. Η ανοιχτή αυτή πρόσκληση απευθυνόταν σε όλους τους κατοίκους του χωριού. Η χαρά, το πιο δυνατό και ευχάριστο συναίσθημα, ταυτίστηκε με τον γάμο που είναι κορυφαία ώρα στη ζωή του ανθρώπου. Και σε άλλα μέρη της Ελλάδας ο γάμος λέγεται *χαρά*. “Σήμερα είν’ άσπρος ουρανός | σήμερα είν’ άσπρη μέρα | σήμερα ανταμώνουμε | αετός με περιστέρα” (Δημοτικό).

Στους αρραβώνες και στους γάμους, κυρίως όταν ζυμώνουν το πρωτόψωμο (*προυτόψουμλου*), λένε το τραγούδι *μόρ’ χαράντζο* ‘μόρ’ χαρά σου’. Ύστερα από τη λέξη *χαράντζο* μπαίνει κάθε φορά το όνομα της νύφης, του πεθερού, της πεθεράς και των συγγενών που όλοι τους εκείνη τη μέρα χαίρονται. *Μόρ’ χαράντζο* που θέλεις να γίνεις νύφη τη μέρα της Παναγίας, του Αγίου Δημητρίου, του Πάσχα. Η ανοιχτή πρόσκληση συμπληρώνεται και με την ημερομηνία του γάμου και

προαναγγέλλεται και στους αρραβώνες. Το γενικό πρόσταγμα το έχει πάντοτε ο πατέρας του γαμπρού που δέχεται στο σπίτι του την καινούρια νύφη. Κάθεται σε μια κόχη σαν κεχαγιάς (κα κιχᾶέ) και με νοήματα μόνο δίνει εντολές για να γίνουν όλα, όπως το θέλουν τα έθιμα και οι αρχές της οικογένειάς του. Οι ετοιμασίες για τη μέρα εκείνη κρατούν καιρό και πολλοί άνθρωποι στερούνται πολλά για να ανταποκριθούν στο μεγάλο αυτό γεγονός που θα το συζητούν μέρες στο χωριό. Νιώθουν σαν να δίνουν εξετάσεις στην κοινότητά τους, σαν να κρίνεται η τιμή και η αξιοπρέπεια της οικογένειάς τους. Οι καταστάσεις δεν είναι πάντοτε ειδυλλιακές. Και οι πολύ φτωχοί αποφασίζουν να παντρευτούν, να κάνουν οικογένεια, ενώ παλαιότερα στερούνταν τα πάντα. *Άμου ούνᾶ τσάπα σι ούνου τᾶπόρου | βα λι βίντου σι μι ανσόρου* 'έχω μια τσάπα και ένα τσεκούρι | θα τα πουλήσω για να παντρευτώ' (Δημοτικό). *Σι νι μπᾶνεᾶτζᾶ χαράουα* 'να μας ζήσει η χαρά, ο γάμος, το ζευγάρι'. Είναι η συνηθέστερη ευχή. Το ζευγάρι των νεόνυμφων είναι εκείνη την ημέρα τα βασιλεύοντα πρόσωπα της κοινότητας. Τηρείται αυστηρά το εθιμοτυπικό πρωτόκολλο του παραδοσιακού γάμου όλες τις μέρες, πριν, κατά και μετά τον γάμο που είναι οικογενειακό και κοινωνικό γεγονός.

Τα έθιμα του γάμου και οι τελετουργίες σηματοδοτούν την ανάληψη από το νέο ζευγάρι νέων ρόλων και την αποξένωση από τους προηγούμενους του ανύπαντρου και της ανύπαντρης. Οι καινούριοι ρόλοι είναι κοινωνικά αποδεκτοί. *Χᾶρσέσκου* 'χαίρομαι'. *Χᾶρσίμουλτου* 'χάρηκα πολύ'. *Χουάρα τούτα αβεᾶ χᾶρσίτᾶ κου νούμτα αλί φεᾶτᾶ* 'όλο το χωριό είχε χαρεί με τον γάμο του κοριτσιού'. *Χᾶρᾶκόπου* 'χαροκόπος', *χᾶρᾶκουπίλε* 'χαροκοπιά', *χᾶριόσου*, *χᾶρσίτου* 'χαρούμενος'. Έκφρ. *ιάστε πρι κούκου* 'είναι πάνω στις χαρές'. ΣΥΝ. *νούμτᾶ* (βλ. *μβεᾶστᾶ* και *νούμτᾶ*).

[Χαρά. Στις χαρές σου, στο γάμο σου (ευχή).]

Χᾶργίε και **χᾶρᾶγίε (η)** 'χαραυγή, ξημέρωμα'. *Βίνιρᾶ ντι του χᾶργίε, τ' απερίτᾶ* 'ήλθαν από τα χαράματα, ξημερώματα'. *Φουτζίμου χᾶργίε* 'φύγαμε ξημερώματα'. *Λουκρεᾶτζᾶ ντι του χᾶργίε πάνᾶ του νουᾶπτε* 'δουλεύει από τα χαράματα ως τη νύχτα'. *Τσι βίνισι αχᾶντου χᾶργίε;* 'τι ήλθες τόσο πρωί;'. Έκφρ. *μούνα τζούα ντι του χᾶργίε σι βεᾶντι* 'η

καλή μέρα φαίνεται από το χάραμα'. ΣΥΝ. *χᾶργίε ουάρά* 'χαράματα', *κριπᾶ χᾶργία* 'έσκασε η χαραυγή, χάραξε', *ισᾶ σουάρλε, ντεάντι σουάρλε* 'βγήκε ο ήλιος', *τ' απερίτα, χᾶρᾶζίτα, ταχιά ταχιά*. "Γιατί μας πήρε η χαραή (νι λο χᾶργία) κι η πούλια πάει στη Δύση" (Δημοτικό ερωτικό τραγούδι του Λιβαδίου).

[Από το *χαραυγή, χαραή* < ελνστ. *χαραγή*.]

Χάρε (η) 'χάρη, χαρίσμα, ομορφιά, χατήρι'. Πληθ. *χᾶρι*. *Φεάτα άρε μούλι χᾶρι, ατσιά ιάστε πρίκα λι* 'το κορίτσι έχει πολλά χαρίσματα, αυτή είναι η προίκα της'. *Νου βα σι φάκου άλτᾶ χάρε, ασκάπᾶι κου τίνε* 'δεν θα σου κάνω άλλη χάρη, χατήρι, τελείωσα με σένα'. *Βιτζούι λα κόρου ούνου τζόνε νκᾶρκάτου ντι χᾶρι* 'είδα στον χορό ένα παλικάρι φορτωμένο χάρες'. Με όλες τις χάρες του κόσμου. *Αβού τούτι χᾶρλι αλά νου αβού τίχε, κᾶσμέτε μπούνᾶ* 'είχε όλα τα χαρίσματα, τις αρετές αλλά δεν είχε τύχη καλή'. *Άμου λα τίνε μάρε χάρε, κᾶ μι ατζουτάσι κούντου νου πουτεάμου* 'σε ευγνωμονώ πολύ, γιατί με βοήθησες, όταν ήμουν άρρωστος'. Έκφρ. *Στᾶ-Μᾶριε, μάρε χᾶρια λι!* 'Παναγία, μεγάλη η χάρη της!'. *Νιᾶτιλι σούντου μπλίνι ντι χᾶρι* 'τα νιάτα είναι γεμάτα χάρες, ομορφιές'. *Φεάτα ατσιά λι άρε σάπτιλι* 'αυτό το κορίτσι έχει τα επτά χαρίσματα'. *Άλτου άρε νούμα σι άλτου χᾶρια* 'άλλος έχει το όνομα και άλλος τη χάρη'. *Κου χᾶρια αλ Ντουμνιτζᾶου σι νι βιντέμου λα χαρέι* 'με τη χάρη του Θεού να βλέπόμαστε στις χαρές'. ΠΑΡ. *λούπλου άρε νούμα σι βούλπια χᾶρια* 'ο λύκος έχει το όνομα και η αλεπού τη χάρη'. Έχει όλες σχεδόν τις σημασίες της νεοελληνικής λέξης *χάρη*. ΣΥΝ. *χᾶρισμᾶ, μσᾶτεάμε* 'ομορφιά', *χᾶτίρε*. ΑΝΤ. *ουρτσάμε* 'ασχήμια', *ουρούτου, άχαρου*.

[Νεοελλην. *χάρη* < αρχ. *χάρις*.]

Χάρου (ο) 'χάρος, θάνατος'. *Χάρλου σιτσιρά μούλτᾶ λούμε ν χουάρά* 'ο χάρος θέρισε πολύ κόσμο στο χωριό'. Τον καιρό της χολέρας (πούσκλιε), της φυματίωσης (όχτικᾶ) και άλλων επιδημιών ξεκληρίστηκαν ολόκληρες οικογένειες. *Κούντου βα γινᾶ χάρλου, αγιουκαθάρα, σι νι αρνιάσκᾶ ντι αουά!* 'πότε θα έλθει ο χάρος, ο ψυχοπομπός αρχάγγελος, να μας σκουπίσει από εδώ!'. *Αουσαί μούλτου σι βίνι ουάρα σι μι λεᾶ χάρλου* 'γέρασα πολύ και ήλθε η ώρα να με πάρει ο χάρος'. *Νου λου άφλᾶ χάρλου, λου αργκάσᾶ* 'δεν τον βρίσκει ο

θάνατος, τον ξέχασε'. *Χάρλου, μοάρτια, σι του γιλίε τι άφλά* 'ο χάρος, ο θάνατος σε βρίσκει και σε γυάλινο πύργο'. Ο χάρος, ο προσωποποιημένος θάνατος, στα ΚΒ έχει όλες τις σημασίες της νεοελληνικής λέξης. Στα ΚΒ όμως υπάρχει και σαν επιφώνημα: *Χάρλου!* ή *ου λάι, χάρλου!* Η λέξη έχει χάσει την πραγματική της σημασία. Δηλώνει θαυμασμό και χαρά για πρόσωπα και πράγματα που εκπλήσσουν με την ομορφιά, την εξυπνάδα, τις πράξεις και το δημιουργικό τους πνεύμα. Είναι λόγος αποτρεπτικός της βασκανίας, του κακού ματιού. Αντίστοιχο σχεδόν είναι το νεοελληνικό *Α, που να σκάσεις ή α, να χαθείς* (αντίχριστε, αναθεματισμένε).

Μετά τον Πόλεμο και τα αιματηρά γεγονότα που βίωσαν οι άνθρωποι, οι μανάδες στο Λιβάνι συνιστούσαν στα παιδιά να μην χρησιμοποιούν τη λέξη *χάρος* και έτσι κοινή συναινέσει άρχισε να αποφεύγεται η χρήση της και να ατονεί. Έκφρ. *σι τι λεά χάρλου* ή *σι τι αντούνά χάρλου!* 'να σε πάρει ή να σε μαζέψει ο χάρος!'. Συνηθισμένες εκφράσεις που έχουν χάσει την αρνητική τους σημασία. ΣΥΝ. *κικούτα σι σι γίνά* 'να σου έλθει ταμπλάς'. *Ανάθεμά τε αφουρισμένε, νιβιζούτε, αντίχριστε! Κριπάτε! Σι σι γίνά σουσκίρλου* 'να σούρθει ο Χάρος, το τέλος' (βλ. *αόρατε*). Ο Χάρος είναι πρωταγωνιστής σε όλα τα μοιρολόγια του χωριού, όπως συμβαίνει και σε ολόκληρη την Ελλάδα. "Ο χάρος σέρνει τους νιους από μπροστά, τους γέροντες κατόπι, τα τρυφερά παιδόπουλα στη σέλα αραδιασμένα" (Δημοτικό). "Αυτό δεν είναι σύννεφο, δεν είν' κομμάτι αντάρα, μόν' είναι ο χάρος πού 'ρχεται, έρχεται να με πάρει" (Δημοτικό).

[Από το *χάρος* < αρχ. *Χάρων*, κατά το *γέρων* > *γέρος*, *δράκων* > *δράκος*.]

Χᾶρσέσκου (ρ) 'χαίρομαι, απολαμβάνω'. *Όμλου νου βα μούλτι τα σι χᾶρσεάσκᾶ* 'ο άνθρωπος δεν θέλει πολλά για να χαρεί'. *Ντι του χᾶργίε κου λούκρουλου νου χᾶρσίι φισόρλι* 'από το πρωί στη δουλειά δεν χάρηκα τα παιδιά'. *Χᾶρσίι μούλτου* 'χάρηκα πολύ'. *Σι νου χᾶρσέσκου φουμεάλια νι* 'να μην χαρώ την οικογένειά μου'. Χάρηκα, απόλαυσα (*χᾶρσίι*) φέτος τα σταφύλια. Έχει όλες τις σημασίες του νεοελλ. *χαίρομαι*. *Χᾶρσίτου* 'χαρούμενος', *χᾶρσίρε* 'χαρά'. Έκφρ. *σι νου χᾶρσέσκου μπάνα, φισόρλι* 'να μην χαρώ τη ζωή, τα παιδιά'. *Σι*

χᾶρσιέστι, νου ζμπουρά ακσί 'να χαρείς, μην μιλάς έτσι'. Αφούρλου σῖ μισουνόσλου νου χᾶρσέσκου ντάιμα 'ο κλέφτης και ο ψεύτης δεν χαίρονται πάντοτε'. Μουρί τίνιρᾶ σῖ ασουντάτᾶ ντι λούκρου. Νου χᾶρσί τσιβά στουχινάτα 'πέθανε νέα και ιδρωμένη από τη δουλειά. Δεν χάρηκε τίποτε η κακόμοιρη'. Νου τι χᾶρσιᾶ! 'μην χაίρεσαι!'. ΑΝΤ. κρέπου, μι λιπισέσκου, μι σικλιτσέσκου.

[Από το χαιρώ (χάρηκα).]

Χᾶσάπου (ο) 'κρεοπώλης, σφαγέας, χασάπης'. Χᾶσάπλου λο σατίρια σῖ ντινκά κάρνια 'ο χασάπης πήρε το μεγάλο χασαπομάχαιρο και κομμάτιασε το κρέας'. Χᾶσάπλου τᾶλιέ άστατζᾶ ούνου βιτούλιου σῖ ούνᾶ νράτινᾶ 'ο κρεοπώλης έσφαξε σήμερα ένα χρονιάρικο κατσίκι και ένα χρονιάρικο θηλυκό αρνί'. Βόι μπουνά κάρνε, μάκρᾶ σῖ γκράσᾶ. Ντά νῖ ούνᾶ τᾶράκε ντι ακλό 'θέλω καλό κρέας, ψαχνό και παχύ. Δώσε μου μια δεξιά πλάτη από εκεί, από εκείνο το σφαχτό'.

Παλαιότερα καλό κρέας ήταν το παχύ κρέας. Το άπαχο ήταν αδύνατο (σκλάμπᾶ), παρακατιανό. Ο κρεοπώλης φρόντιζε να αναδείξει το πάχος του. Το τύλιγε με τη σκέπη του (κιχρέ), χάραζε επάνω στο σφάγιο διάφορα σχέδια και λουλούδια. Η σφαγή (ταλεᾶρε) των ζώων, το γδάρσιμο (μπιλίρε) και η μεταφορά παλαιότερα των σφαχτών στον ώμο ως το κρεοπωλείο ήταν δουλειά εξουθενωτική. Το έμπειρο μάτι του χασάπη καταλάβαινε αμέσως και την ηλικία του ζώου από τα κέρατα (γίδα) και από τα δόντια (πρόβατο). Στο Λιβάδι παλαιότερα υπήρχαν 5 – 6 χασαπιά, σήμερα είναι σύγχρονα. Το ντόπιο βουνήσιο κρέας έχει άλλη γεύση. Οι κρεοπώλες συντηρούσαν και μικρά κοπάδια γιδοπρόβατα, τους καναράδες, για τις ανάγκες της δουλειάς τους. Κάθε χᾶσάπου αβεᾶ κᾶνᾶράουλου αλούι, ντι ακλό λουᾶ σῖ τᾶλιᾶ πράβντι, κούντου βρεᾶ 'κάθε κρεοπώλης είχε το δικό του μικρό κοπάδι, από εκεί έπαιρνε και έσφαζε, όταν ήθελε'.

Κάποιοι έκαναν και τη δουλειά του ζωέμπορου, συνήθως όμως ήταν μεσάζοντες μεγάλων ζωεμπόρων που έρχονταν από τη Λάρισα, την Ελασσόνα και άλλα μέρη. Κάποιοι από αυτούς ήταν αδίσταχτοι εκμεταλλευτές, έκλεβαν και στο ζύγι. Οι φτωχοί κτηνοτρόφοι (πικουράρλι) αγωνιούσαν να πουλήσουν το βιος τους για να ξεχρεωθούν. Περίμεναν τον έμπορο να περάσει και από το δικό τους

κοπάδι και να ξεπουλήσουν υποκύπτοντας στις εξευτελιστικές τιμές που τους πρότειναν οι έμποροι. Εμπιστεύονταν μόνο κάποιους τίμιους κρεοπώλες του χωριού τους και αυτούς συμβουλευόνταν. Τους καλούσαν και στο ζύγισμα. Έλεγαν κούντου βα τι ντούτσι λα μπισεάρικᾶ, ακάτσᾶ ντουάου τσέρι λα άγιου τσι ιάστε πρι κάλου τα σι βιντέμου νέιλι τ' Πάστι 'όταν πας στην εκκλησία, άναψε δυο κεριά στον Άγιο που είναι καβάλα στο άλογο (τον Άγιο Γεώργιο), για να πουλήσουμε τα αρνιά το Πάσχα'. Έτσι έβλεπαν τον μεγαλέμπορο που κάποτε θα έφτανε και στο δικό τους μαντρί. Καβάλα στο άλογο και με το πουγγί γεμάτο.

Οι κρεοπώλες υπηρέτησαν και την πρακτική ιατρική. Προμήθευαν με κεφαλαριές και ολόκληρα δέρματα φρεσκοκομμένων ζώων όσους είχαν χτυπήσει βαριά, είχαν πληγές ή είχαν δαρεί άσχημα, ώστε να μαυρίσει το κορμί τους. Τους τύλιγαν μέσα στο ζεστό ακόμα δέρμα με στουμισμένα κρεμμύδια που τραβούσαν το μαύρο αίμα. Έβρισκαν ξανά την υγείά τους. Λου αβεά μπᾶγκάτᾶ του ούνᾶ κεάλε ντι τσάπου σι λου προυφτασίρᾶ, νου μουρί 'τον είχαν βάλει σε ένα τραγίσιο δέρμα και τον πρόφτασαν, δεν πέθανε'. Μεταφορ. τάλι κα χᾶσάπου 'σφάζει σαν χασάπης'. Ατσέλου νου ιάστε όμου, ιάστε χᾶσάπου κου φᾶρᾶ νιλᾶ 'εκείνος δεν είναι άνθρωπος, είναι σφαγέας, μακελάρης, χωρίς λύπηση'. ΣΥΝ. κᾶρνάρου.

Στα χρόνια της Κατοχής δεν λειτούργησαν, όπως ήταν φυσικό, τα κρεοπωλεία, υπολειτούργησαν σε άλλες κρίσιμες περιόδους. Όλα τα επαγγέλματα πέρασαν βαθιά κρίση. Όλοι σχεδόν οι επαγγελματίες είχαν – έχουν και τώρα – ένα χωραφάκι στον κάμπο ή ένα αμπελάκι, ένα πατατοχώραφο στο βουνό, ελάχιστα πρόβατα που τα έβαζαν σε μεγάλα κοπάδια. Έπαιρναν το αρνί του Πάσχα, το τυρί και το μαλλί της χρονιάς. Ενίσχυαν έτσι το οικογενειακό τους εισόδημα και αντιμετώπιζαν δύσκολους καιρούς. Δεν πείνασαν.

[Από το τουρκ. kasar. Μπᾶκάλου (τουρκ. bakkal), μᾶνάβου (τουρκ. manav).]

Χάσκου (ρ) 'χάσκω, χασμουριέμαι'. Χᾶσκάι κου ατσεάλι τσι βιτζούι 'έμεινα με το στόμα ανοιχτό με όσα είδα, έμεινα έκπληκτος'. Νου κουνουσιᾶ σι χᾶσκά κου γκούρᾶ ντισφᾶπτᾶ 'δεν καταλάβαινε και

έχασκε με στόμα ανοιχτό'. Ουνᾶ μσάτᾶ φεᾶτᾶ τούτσι ου χάσκου 'ένα όμορφο κορίτσι όλοι το χαζεύουν'. Τσι χάστι ακσί κα χάχᾶ; 'τι χαζεύεις έτσι σαν χάχας;'. Χαμ-χάσκα λέγεται το γνωστό αποκριάτικο έθιμο με τον χαλβά που κρέμεται από μια κλωστή δεμένη στον πλάστη (ξάλα). Περιφέρεται γύρω από τα ανοιχτά στόματα εκείνων που πρόκειται να νηστεύσουν σαν πειρασμός. Τα στόματα των παιδιών, παρά τις απόπειρές τους, αδυνατούν να πιάσουν το σκληρό κομμάτι του χαλβά που μόνο το αγγίζουν αφήνοντας τη ζαχαρένια κόλλα στα πρόσωπά τους. Το θέαμα είναι διασκεδαστικό (βλ. πρεᾶσινε). Τα τελευταία χρόνια το έθιμο αναβιώνει στο Λιβάδι δημοσίως κατά την Καθαρά Δευτέρα. Υπάρχει και σε άλλα μέρη, στην Ήπειρο λέγεται χάσκαρος. Χᾶσκάρε 'χασμουρητό'. Τι αρούψισι του χᾶσκάρε 'σχίστηκες στο χασμουρητό'. Χᾶσκάτου. Αρμάσι κου γκούρα χᾶσκάτᾶ 'έμεινε με ανοιχτό το στόμα'. Χᾶσκαντόρου 'ξεχασιάρης, αφηρημένος'.

[Από το χάσκω < μσν. χάσκω < αρχ. χάσκω. ΣΥΝ. χαίνω 'ανοίγω πολύ το στόμα, χάνος'.]

Χᾶστό 'Χριστούγεννα'. Μᾶνε αβέμου Χᾶστό, κᾶ σῖ αμιντᾶ Χᾶστόουλου. Αβέμου μούλι σῖ μπούνι ιθίματι ν χουᾶρᾶ σῖ λι τσανέμου κούμου λι αφλάμου. Ατσέμου αμίντε κάσα αλ πάπου, άνλι κούντου ιαράμου φισόρι, κούντου νράπτεα νῖ τσιάμου τ' κολεντάκο. Ατσέμου αμίντε νράπτεα ατσιᾶ λα μπισεᾶρικᾶ, πόρκουλου τσι τᾶλιάμου, μούμα σῖ μάια τζούᾶ σῖ νράπτε πρι τσόρου, φόκλου του ουτζάκε, σούλα κου κουκουρέτσουλου σῖ κάρνια του βᾶτρᾶ. Ατσέμου αμίντε κουσουρίνλι τσι νῖ αντουνάμου τούτσι ντεαντούνου τζούα ντι Χᾶστό. Τσι βα ιαρά μπάνα κου φᾶρᾶ σᾶρμπᾶτόρι; Ούνᾶ μᾶρε, νῖασκᾶπάτᾶ κάλε κου φᾶρᾶ χάνε 'αύριο έχουμε Χριστούγεννα, γιατί γεννήθηκε ο Χριστός. Έχουμε πολλά και καλά έθιμα στο χωριό και τα κρατάμε, όπως τα βρήκαμε. Φέρνουμε στο μυαλό μας το σπίτι του παππού, τα χρόνια που ήμασταν παιδιά, όταν τη νύχτα πηγαίναμε για κάλαντα. Φέρνουμε στο μυαλό μας τη νύχτα εκείνη στην εκκλησία, το γουρούνι που σφάζαμε, τη μητέρα και τη γιαγιά νύχτα μέρα στο πόδι, τη φωτιά στο τζάκι, τη σούβλα με το κοκορέτσι και το κρέας στη βᾶτρα. Θυμόμαστε τους συγγενείς που μαζευόμασταν όλοι μαζί τη μέρα των Χριστουγέννων.

Τι θα ήταν η ζωή μας χωρίς τις γιορτές; Ένας μεγάλος ατέλειωτος δρόμος χωρίς πανδοχείο’.

Τα Χριστούγεννα, η Πρωτοχρονιά και τα Φώτα είναι μεγάλες γιορτές της Χριστιανοσύνης, της οικογένειας και ιδιαίτερα των παιδιών με τα δώρα και τα κάλαντα. *Απρῶκι τ’ Χᾶστό σι φητσόρλι αστεᾶπτᾶ κούμου σι κούμου σι αλάγκᾶ κόλιντι* ‘πλησιάζουν τα Χριστούγεννα και τα παιδιά περιμένουν πώς και πώς να γυρίσουν για να πουν τα κάλαντα’. Τα λένε στα ελληνικά. Στα κουτσοβλάχικα ακουγόταν παλαιότερα και το γνωστό:

Ντάκο, ντάκο,
ντᾶ νι μάε ούνου κουλάκου,
κᾶ βα σι λεᾶου κουκότλου,
βα σι λου αρίκου μ βάλε,
μ βάλε λα Γκουγκούλα.

Κολεντάκο, κολεντάκο,
δος μου γιαγιά μια κουλούρα,
γιατί θα σου πάρω τον κόκορα,
θα σου τον πετάξω στον λάκκο,
στον λάκκο του Γκουγκούλα.

Οι μεγάλες γιορτές του Δωδεκαημέρου συμπυκνώνουν πολλά και μεγάλα νοήματα που συγκινούν βαθύτατα τη λαϊκή ψυχή. Οι άνθρωποι του ορεινού χωριού μέσα στη χειμωνιάτικη ατμόσφαιρα τα βιώνουν αυθεντικά. Το χιόνι συχνά φτάνει το μπόι του ανθρώπου. Βαθιά χαράματα οι άντρες ανοίγουν με τα φτυάρια μέσα στον χιονιά δρομάκια που οδηγούν στην εκκλησιά της ενορίας τους. *Ντισφεᾶτσιμου κου λουπάτα κάλε τ’ λα μπισεᾶρικᾶ τα σι γίνᾶ μγκέρλι σι φητσόρλι*. Πορεία σιωπηλή με τα φαναράκια μέσα στη μαγική και γεμάτη θαύματα νύχτα. “Δεύτε ίδωμεν πιστοί πού εγεννήθη ο Χριστός”. Σκιές ανθρώπων ανεβαίνουν και κατεβαίνουν τα δρομάκια του χιονιού, πορεύονται “ένθα οδεύει ο αστήρ”. Επικοινωνούν με τα συννεφάκια της αναπνοής που γρήγορα παγώνουν. Στο μισοσκοτάδο της εκκλησίας με το θαμπό φως των κεριών και της καντήλας – παλαιότερα δεν υπήρχαν οι πολυέλαιοι με το άπλετο ηλεκτρικό φως –

τελείται μια μυσταγωγία. “Η γέννησίς σου, Χριστέ ο Θεός ημών, ανέτειλε τω κόσμω το φως το της γνώσεως”. Οι βοσκοί – είναι πολλοί στο Λιβάδι – στις καλύβες και στις στάνες “αγραυλούν” μαζί με τα ζωντανά τους που περνούν και αυτά τον δύσκολο μήνα της γέννας τους. Συμπάσχουν με αυτά. Μένουν μακριά από την οικογένειά τους τέτοια μέρα και αλειτούργητοι, τους δόθηκε όμως το μοναδικό προνόμιο, σύμφωνα με την παράδοση, να είναι μάρτυρες της γεννήσεως του Θεανθρώπου και οι πρώτοι προσκυνητές και δοξολογητές του. *Πικουράρλι αρμάσιρᾶ λα ὀι ναφουᾶρᾶ, τρικούρᾶ τ’ Χᾶστό κου ἔλι ντεαντούνου* ‘οι βοσκοί έμειναν με τα πρόβατα έξω στην ύπαιθρο, πέρασαν τα Χριστούγεννα με εκείνα μαζί’.

Οι παραδόσεις, οι δοξασίες και τα έθιμα αυτών των ημερών είναι πολλά. Λαογραφικός πλούτος. *Άνλι τρέκου, λούμια φούγκου, ιθίματλι νου κέρου, νου μόρου* ‘τα χρόνια περνούν, οι άνθρωποι φεύγουν, τα έθιμα δεν χάνονται, δεν πεθαίνουν’. Οι ευχές όλες τις ημέρες του Δωδεκαημέρου δίνουν και παίρνουν. *Αμπούνου κου Χᾶστόουλου, αμπούνου κου άνλου τσι αλ μπούνου, λα ακάρι ντι βόι κᾶτζού πᾶρᾶουλου; Αμπούνου κου Φότιλι* ‘Χρόνια πολλά με τα Χριστούγεννα, με την καινούρια χρονιά, σε ποιον από σας έπεσε το νόμισμα; Χρόνια πολλά με τα Φώτα’. *Ντίπου Φότιλι αβέμου σᾶρμπᾶτόρι μούλι, σι γίνᾶ Παπαντίουρα σι λι αντούνᾶ τούτι* ‘μετά τα Φώτα έχουμε πολλές γιορτές, να έλθει η Υπαπαντή (2 Φεβρουαρίου) να τις μαζέψει όλες’.

“Πολλά δε θέλει ο άνθρωπος
νά ν’ ήμερος νά ’ναι άκακος
λίγο φαΐ, λίγο κρασί
Χριστούγεννα και Ανάσταση.”

(Οδ. Ελύτης)

Νου βα μούλι όμλου
τα σι χίμπᾶ ίμιρου, σι χίμπᾶ μπούνου,
νάθεᾶμᾶ μάντζᾶ, νάθεᾶμᾶ γίνου
Χᾶστό σι Ανάστασε.

Έκφρ. *σι άπᾶρᾶ Χᾶστόουλου* ‘ο Χριστός να φυλάξει’. *Χᾶστόουλου σι ΣταᾶΜᾶρία!* ‘ο Χριστός και η Παναγία!’. *Φουτσι τζούα ντι Χᾶστό*

‘πέθανε τη μέρα των Χριστουγέννων’. Βίνι ντι του ξεάνι τζούα ντι Χᾶστό ‘ήλθε από τα ξένα τη μέρα των Χριστουγέννων’. Φιτσόρλι νου άου σόμνου νράπτεα ντι Χᾶστό ‘τα παιδιά δεν έχουν ύπνο τη νύχτα των Χριστουγέννων’. Κουλάτσι τ’ του Χᾶστό ‘κουλούρια για τα Χριστούγεννα’. Κρισκούρᾶ πόρκου τ’ του Χᾶστό ‘μεγάλωσαν γουρούνι για τα Χριστούγεννα’. Κριστίνου ‘χριστιανός’. Νίκα νου μπᾶγκᾶ μίντε κριστίνλου! ‘ακόμη δεν έβαλε μυαλό ο χριστιανός!’. Κριστινάμε και κριστινιτάτε ‘χριστιανοσύνη, χριστιανισμός’, κριστινέσκου ‘χριστιανικός’, κριστινιψέσκου ‘χριστιανεύω’, κριστινιψίρε, κριστινιψίτου. Από άλλους βλαχόφωνους Έλληνες τα Χριστούγεννα λέγονται Κριστίνου, Καρτσιούνου ή Κρατσιούνου (λατ. creatio ‘δημιουργία’ ή crastinus ‘αυριανός’). Βλ. σίγνι, σούρβᾶ, πόρκου.

[Χριστός (χρίω), χριστιανός. Νεοελλην. του Χριστού ‘Χριστούγεννα’.]

Χέρμπου (ρ) ‘βράζω’. Χέρμπου λάπτιλι, τράχᾶνάουλου, κάρνια ‘βράζω το γάλα, τον τραχανά, το κρέας’. Βα νι κουμνικᾶμου σι χιρμπέμου χιρτούρᾶ ‘θα μεταλάβουμε και βράζουμε φακές’. Μεταφορ. κάμπουλου, λόκλου τούτου χεᾶρμπι ντι κᾶλντούρᾶ ‘ο κάμπος, όλος ο τόπος βράζει από ζέστη’. Πᾶζάρια χεᾶρμπι ντι λούμε ‘η αγορά βράζει από κόσμος’. Χεᾶρμπι φιτσόρλου, σι απρεᾶσι ντι πιρετό ‘βράζει το παιδί, άναψε από τον πυρετό’. Χέρμπου ντι νᾶούντρου ‘βράζω από μέσα, είμαι πολύ οργισμένος’. Χεᾶρμπι πρι μίντε ‘έχει μίσος εναντίον μου’. Αλάσου λου σι ου χεᾶρμπᾶ του πάντικᾶ ‘άφησέ τον να βράσει η κακία μέσα του’. Χεᾶρμπι μούλτου ‘ροχαλίζει πολύ’. Χιρμπεᾶρε ‘βράσιμο’, χέρτου ‘βραστός’, νιχέρτου ‘άβραστος’, χιρτούρᾶ ‘φακή’.

[Από το λατ. ferbeo που πέρασε στις νεολατινικές γλώσσες.]

Χιάβρᾶ (η) ‘πυρετός, αρρώστια’. Λου ακᾶτσᾶ χιάβρα, σι μπᾶγκᾶ του κόχε ‘τον έπιασε πυρετός, ξάπλωσε στην κόχη’. Σι νου τι ακᾶτσᾶ χιάβρᾶ Αύγουστου μέσου, βα τι τᾶλᾶεᾶσκᾶ μούλτου ‘να μην σε πιάσει πυρετός τον Αύγουστο μήνα, θα σε ταλαιπωρήσει πολύ’. Τσι χιάβρᾶ ἰάστε ατσιᾶ τσι νου τρεᾶστι αχᾶντου κιρό; ‘τι πυρετός είναι αυτός που δεν περνάει τόσο καιρό;’. Μεταφορ. χιάβρᾶ ‘γκρινιάρης’. Αρέ νου βέτζι τσι χιάβρᾶ ἰάστε; ‘βρε, δεν βλέπεις τι γκρινιάρης είναι;’. Χιάβρᾶ ‘έντομο, αγριομέλισσα, είδος σφήκας’. Ιντρά ούνᾶ χιάβρᾶ του ουντᾶ σι

νι ζουρλί ‘μπήκε μια σφήκα στο δωμάτιο και μας τρέλανε’. Τσι γίνι ντιβάρλίγκα κα χιάβρά; ‘τι έρχεσαι γύρω γύρω σαν σφήκα; Μας ζάλισες’. Χιβρέσκου ‘έχω πυρετό’. Χιβριάστι, σι άρντι του πιρετό ‘έχει πυρετό, καίγεται στον πυρετό’. Νι χιβρίρά ‘μας στεναχώρησαν, μας αρρώστησαν’. Χιβρίρε, χιβρίτου. Κούτου κιρό ιαράι χιβρίτά; ‘πόσο καιρό είχες πυρετό;’.

[Από το λατ. febris.]

Χιάρε (η) ‘χολή’. Μι νιράρι χιάρια ‘μου πονάει η χολή’. Χιάρια αλ πόρκου ‘η χολή του γουρουνιού’. Μεταφορ. νι φράμισι χιάρια ‘μας έσπασε τη χολή, μας τρόμαξε’. Νι κριπάρά χιάρια ‘μας έσκασαν τη χολή’. Κα σι τι νιάρου ντι μπάντε, βα σι κρεάπά χιάρια ‘αν σε χτυπήσω κάτω, θα σκάσει η χολή σου, θα σκάσεις’. Νιάνγκανί, λι κριπάρ χιάρια ‘έσκασε, του έσπασε η χολή’. Λι ουμφλάρά χιάρια ‘της έπρηξαν τη χολή’. Νου λι τσάνι χιάρια, νου άρε πράπá ‘δεν του κρατάει, δεν έχει το σθένος, το κουράγιο’.

[Από το λατ. fel, fellis ‘χολή’.]

Χιμουνίκου (το) ‘καρπούζι, χειμωνικό’. Ανκουπάραι ούνου χιμουνίκου μούλτου αρόσου ‘αγόρασα ένα καρπούζι πολύ κόκκινο’, χιμουνίκου αρόσου γκουντούνιου γιρμινόσου ‘κόκκινο καρπούζι, σκουληκιασμένο κυδώνι’. Φρούτα σύμβολα του καλοκαιριού και του φθινοπώρου. Είναι παράξενο πως το κατεξοχήν καλοκαιρινό φρούτο, δροσιστικό και γεμάτο χυμούς, μπορεί να έχει σχέση με το χειμώνα. Γι’ αυτό και κάποιοι το ετυμολογούν λογικά από τη λέξη χυμός, χυμικός και το γράφουν με υ. Τα παλαιότερα χρόνια το χειμωνιάτικο πεπόνι (πιπόνιου) συντηρούνταν μήνες στο κατώι και ήταν η έκπληξη της νοικοκυράς προς τους επισκέπτες, όταν το σέρβιρε σε γιορτινό τραπέζι το καταχείμωνο. “Παλαιότερα”, θυμούνται οι πολύ ηλικιωμένοι, “κρατούσαμε και καρπούζια για το χειμώνα.” Τα έβαζαν μέσα σε άμμο και χώμα. Στην Ήπειρο το λένε χειμωνικό (χειμουγ’κό) από τη συνήθεια που είχαν να συντηρούν το καρπούζι μέσα στην άμμο για το χειμώνα: “Ένα φελί πεπόνι κι ένα χειμωνικό | στην πόρτα σου, κυρά μου, θα γίνει φονικό.” Το καρπούζι με την κόκκινη καρδιά έσκαζε στα παγωμένα νερά της πλατείας του χωριού και στο Χαϊντάρι ντάλα καλοκαίρι. Μεταφ. κριπάρ κα χιμουνίκου ‘έσκασε σαν καρπούζι’.

Λέγεται, όταν κανείς πεθαίνει ξαφνικά από μεγάλο και αναπάντεχο κακό. ΠΑΡ. “Γυναίκα και χειμωνικό η τύχη τα διαλέγει.”, “Δυο χειμωνικά (ντόι χιμουνίτσι) σε μια μασκάλη δεν κρατιούνται.”, “Στο χειμωνικό χερούλι δεν κολλάει.” Λέγεται για έναν έντιμο, άμεμπτο άνθρωπο που δεν τον αγγίζει καμιά συκοφαντία και κατηγορία. Στο Λιβάνι οι νοικοκυρές παρασκεύαζαν και το γλυκό από καρπούζι, το καλοκαιριάτικο και το χειμωνιάτικο που το έλεγαν *αγρουχιμουνίκου* ‘αγριοκάρπουζο’. Ήταν, λένε, ωραίο γλυκό με μπόλικα αμύγδαλα. Το χειμωνιάτικο καρπούζι είχε σκληρή καρδιά, μάμο την έλεγαν. Το καλύτερο γλυκό γινόταν με το μάμο. Το καρπούζι (τουρκ. *karpuzz*) ήλθε στην Ελλάδα τον 19^ο αι. σε αντίθεση με το πεπόνι (*πιπόνιου*) που ήταν γνωστό στην αρχαιότητα ως *πέπων* ή *σίκυος πέπων*.

[Λαϊκότρ. λέξη. Λόγ. *υδροπέπων* σε αντιδιαστολή με το *πέπων*].

Χιμουσέσκου (ρ) ‘ορμώ με βία, χυμάω’. *Χιμουσίρᾱ κᾱνλι πρι ἔλου* ‘όρμησαν βίαια, ρίχτηκαν τα σκυλιά επάνω του’. *Ἄου χιμουσίτᾱ πρι ἔάλι κα κᾱνι λισιάρτσι* ‘έχουν ορμήσει επάνω σε εκείνες σαν λυσσασμένα σκυλιά’. Μεταφορ. τόλμησα να μιλήσω και όρμησαν (*χιμουσίρᾱ*) όλοι επάνω μου. *Χιμουσίρᾱ, σι αρκάρᾱ τούτσι πρι μίνε σι μι μᾱκᾱ* ‘όρμησαν, ρίχτηκαν όλοι επάνω μου να με φάνε’. *Χιμουσίρε* ‘βίαια επίθεση’, *χιμουσίτου*. ΣΥΝ. *μι αρίκου*, *μι σαλαγκέσκου* ‘ρίχνομαι, ορμώ βίαια’, *ουρμέσκου*.

[Από το *χυμίζω* (*χύμισα* και *χύμιζα*). *Χύμισε επάνω του σαν τρελός*.

Από το μσν. *χουμώ* < αρχ. *χύμα* ‘υγρό που χύνεται’.]

Χίντικου (το) ‘βαμβακερή κλωστή’. *Σκουφούνι ντι χίντικου σι ντι λᾱνᾱ* ‘κάλτσες από βαμβακερή κλωστή και από μαλλί’. *Στράνιλι ντι χίντικου σούντου μα λισράρι* ‘τα βαμβακερά ρούχα είναι πιο ελαφρά’. Η κλωστή του στημονιού συνήθως είναι μάλλινη για κάπες, μαλλιώτα, βελέντζες, φλοκάτες, σκουτιά. Χρησιμοποιούν όμως στημόνι από βαμβακερή κλωστή (*χίντικου*) για πιο λεπτά υφαντά. Σεντόνια, κιλίμια, λεπτές κουβέρτες. *Νου σι ἄφλᾱ χίντικου λα μᾱγάζιλι σι πρίντι σι τᾱσου* ‘δεν υπάρχει βαμβακερή κλωστή στα μαγαζιά και πρέπει να υφάνω’. Αυτό το στημόνι είναι έτοιμο σε μεγάλα μασούρια και παλαιότερα έλεγαν ότι ερχόταν από την Ινδία, όπου υπήρχαν αγγλικά εργοστάσια, και από την Αίγυπτο. ΣΥΝ. *μπᾱμπάκου*.

[Κατά τον Κατσάνη από τη λέξη *ιντικόν*, που δηλώνει την προέλευση της βαμβακερής κλωστής (Ινδία).]

Χίου (ρ) 'είμαι'. Βοηθητικό ρήμα. *Ντι ίου χίτσι, λάι φιτσόρι;* – *έου χίου ντι αουά, έλου ντι αλιούρεα* 'από πού είστε, καημένα μου παιδιά; – εγώ είμαι από εδώ, εκείνος από αλλού'. *Ακούι χίι σι ίου αρμάι;* 'ποιανού είσαι και πού μένεις;'. Έκφρ. *χίου του ντουάου* 'αμφιταλαντεύομαι'. *Φούμου ντι ατσέλου μπράνου* 'υπήρξαμε από αυτή τη γενιά'. *Ούνου κιρό ιαρά τζόνε σι μπούνου πικουράρου* 'έναν καιρό ήταν παλικάρι και καλός τσομπάνος'. *Σούντου τούτσι ακλό αντουνάτσι* 'είναι όλοι εκεί μαζεμένοι'. *Νου τι μιντεά άλτου, κᾶ φούμου κουσουρίνι σι διτσίνι* 'μην ανακατεύεσαι άλλο, γιατί υπήρξαμε συγγενείς και γείτονες'. *Νι φου κα ζόρε πάνᾶ ισᾶί νσούσου ν τζεάνᾶ* 'ζορίστηκα, ώσπου βγήκα ψηλά στο βουνό'. *Φου γιάτρου κου νούμα, τάμνια λι ιαρά μπούνου δάσκαλου* 'υπήρξε γιατρός με το όνομα, ο πατέρας του ήταν καλός δάσκαλος'. *Φιτσόρλι νου φούρᾶ κου μπούνᾶ τίχε, κᾶσμέτε* 'τα παιδιά είχαν καλή τύχη, μοίρα'. *Νου κᾶτζούρᾶ του μπούνι φουμέλι* 'δεν έπεσαν, δεν βρέθηκαν σε καλές οικογένειες'. *Νου ιαρά σι νου βινεάμου, σι νου τι στιάμου!* 'δεν ήταν να μην ερχόμουν, να μην σε ήξερα!'. *Σι βιντεᾶ κᾶ νου ιαρά ντι χουάρα ανράστρα* 'φαινόταν ότι δεν ήταν από το χωριό μας'.

[Από το λατ. *sum – fui – esse* 'είμαι' και το λατ. *fio* 'γίνομαι'.]

Χιρότᾶ (η) 'μάλλινο, πλεχτό γάντι'. *Άρε αρκᾶρε, βόι χιρότσι σι λιμουδέτᾶ* 'κάνει κρύο, θέλω γάντια και κασκόλ'. *Ιάρνα μπᾶγκάμου χιρότσι σι νι ατζουκάμου κου τόπιλι ντι νεάου* 'το χειμώνα φορούσαμε τα μάλλινα γάντια και παίζαμε χιονοπόλεμο'. Ένα από τα πολλά πλεκτά που έπλεκαν οι γυναίκες για τις ανάγκες της οικογένειας και για δώρα ήταν τα γάντια. Μαζί με τις κάλτσες (*σκουφνούνι*) και τα τερλίκια τα αντάλλασσαν στις γιορτές. Όλα τα δώρα τότε έβγαιναν από τα χέρια της γυναίκας. ΣΥΝ. γάντσι.

[Από το λόγ. *χειρόκτιον* > νεοελλ. *χε(ι)ρόχτι*. *Χειρ, χέρι*. ΚΒ *χιρουτουνισέσκου* 'χειροτονώ', *χιρουτουνισίρε, χιρουτουνισίτου*.]

Χίρου (το) 'κλωστή'. *Κᾶμεᾶσα βα κουσεᾶρε κου άλμπου χίρου* 'το πουκάμισο θέλει ράψιμο με άσπρη κλωστή'. *Νου βέντου σι τρέκου ούνου χίρου του άκου* 'δεν βλέπω να περάσω μια κλωστή στη βελόνα'.

Μεταφορ. ντᾱ νι ούνου χίρου ντι φᾱρίνᾱ, ντι ζάχαρε, ντι λάδε ‘δώσε μια κλωστή, ελάχιστο ψωμί, λάδι, ζάχαρη’. Νου λι ντάου χίρου ‘δεν του δίνω κλωστή, το παραμικρό’. Αουσά μούλτου σι ατζούμσι πρι χίρλου ντι μοάρτε ‘γέρασε πολύ και έφτασε στην κλωστή του θανάτου’. Ούνου χίρου αράτσε τρικού ντι του ίνιμᾱ ‘μια κρύα κλωστή, τσίμπημα, πέρασε από την καρδιά’. Ι μιντίρᾱ χίρλι ν κάπου ‘ανακατεύτηκαν οι κλωστές στο κεφάλι, έπαθε εγκεφαλικό’. Τράμᾱ ‘μάλλινη κλωστή, νήμα για τα πλεκτά και τον αργαλειό’. ΣΥΝ. τσουάρά ‘κλωστή’. Μεταφορ. μι αντράι τσουάρά ‘αδυνάτισα, εξαντλήθηκα’. Φούνε ‘σκοινί, τριχιά’, σιτζίμε ‘σπάγγος’. Λιγκάι μούλιλι κου φούνε σι μπουζᾱούλου κου σιτζίμε ‘έδεσα τα μουλάρια με τριχιά και το μποζᾱ με σπάγκο. Κιάντινου ‘καλά στριμμένη κλωστή σαν στημόνι από γιδόμαλλο’. Έραβαν τις κάπες. Άμου κιάντινου τ’ τᾱμπάρια ατά ‘έχω γερή κλωστή για την κάπα σου’. Μεταφορ. έχω ράμματα για τη γούνα σου. Τόρτου, άτσᾱ, ίνᾱ ‘λεπτή κλωστή, φλέβα’. Μεταφορ. ίνα λι ιάστε ντι ακλό ‘η φλέβα της είναι από εκείνο το σόι’.

[Από το λατ. filum, ιταλ. filo. Τράμᾱ (λατ. trama), φούνε (λατ. funis), τσουάρά (αλβ. soḡᾱ), σιτζίμε (τουρκ. sicim).]

Χισάπε (η) ‘λογαριασμός’. Νου αντράσι μούνᾱ χισάπε σι κατζούσι ναφουάρά ‘δεν έκανες καλό λογαριασμό και έπεσες έξω’. Αντράι χισάπια, ίου βα ντάου ίου νου βα ντάου ‘έκανα το λογαριασμό, πού θα δώσω, πού δεν θα δώσω’. Μεταφορ. κου νᾱθεᾱμᾱ σᾱρε μάντζα βίνι του χισάπε ‘με λίγο αλάτι το φαγητό ήλθε στο λογαριασμό, τακτοποιήθηκε, νοστήμεψε’. Έκφρ. λᾱρτζί τρούπλου σι βίνι του χισάπε ‘φάρδυνε η ζακέτα και ήλθε στο λογαριασμό της’. Ήλθε κουτί. Μουρί σι νου αλασά χισᾱκι ντισφᾱπτι ‘πέθανε και δεν άφησε ανοιχτούς λογαριασμούς’. Φιτσόρλου ιάστε νίκα κρούντου σι ζουρλίκου, νου βίνι του χισάπε ‘το παιδί είναι ακόμη ανώριμο και τρελούτσικο, δεν ήλθε ακόμη σε λογαριασμό, δεν ωρίμασε’. Τσι χισᾱκι σούντου ατσεᾱλι τσι τζίτσι ‘τι παράλογα είναι αυτά που λες!’. Ε, χισᾱκλι τούτι ατσεᾱλου λι ᾱρε ‘ε, αυτός τα ξέρει όλα’. Λέγεται για τον ανίδεο, τον απληροφόρητο.

[Από το τουρκ. hesap. Άλλες τουρκικές λέξεις της νεοελληνικής και της κουτσοβλαχικής: χᾱλε, χᾱζε, χούε, χᾱβᾱλέ, μᾱσλάτε, γκιντέρε,

γκιρίζε, ζάπε, ζᾱμάνε, μᾱξούλε, χουζούρε, μᾱράζε, μπιλέ, ουτζάκε, μουχαμπέτε, μᾱρᾱφέτε, μπουρανέ, χᾱβᾱ, σιρμπέτε, ζόρε, ντέρτε, χᾱλάλε, σᾱλτᾱνάτε, ινάτε, χᾱβάνε, μᾱχαλᾱ, σιρμπέτε, αμέτι, μουχαμέτι, χουβᾱρντᾱ, μουσαφίρου, χᾱράμε, τᾱκάμε. Σε σύγχρονα ελληνοτουρκικά λεξικά διαπιστώνει κανείς και μεγάλο αριθμό ελληνικών λέξεων που πέρασαν στα τουρκικά.]

Χορεύετε και Χορεύεται (η). Τοπωνύμιο του Λιβαδίου. Βρίσκεται νοτιοδυτικά του χωριού και δίπλα στην τοποθεσία *Πιπίκα*. Απλώνεται σαν μικρό αλωνάκι, μια μικρή φυσική πίστα, σαν σινί, όπως λένε οι παλαιότεροι. Τόπος άδενδρος και απόλυτα εκτεθειμένος στον ήλιο. Σε αυτό το χοροστάσι ξεδιπλώνονταν τα παλαιότερα χρόνια οι κυκλικοί χοροί. Όλα τα βήματα γίνονταν χοροί. *Ακλο ίου ανσᾱρᾱ φεᾱτίλι* ‘εκεί που χορεύουν τα κορίτσια’. Στις 2 Μαΐου, καλοκαιρινή γιορτή του Αγίου Αθανασίου, γιόρταζε το ομώνυμο εκκλησάκι του παλιού κοιμητηρίου. Ο χορός στηνόταν στη *Χορεύετε*. Στο μέρος εκείνο παλαιότερα καλίγωναν και τα βόδια που ετοίμαζαν για το όργωμα και για το αλώνισμα. Στις οπλές τους έβαζαν μικρά πέταλα. Δεν γνωρίζουμε άλλο τοπωνύμιο που να είναι ρηματικός τύπος (προστακτική) και να έγινε ουσιαστικό. Προφανώς είναι το σύνθημα που δόθηκε κάποτε στους ανυπόμονους πανηγυριώτες για να αρχίσουν το χορό: *Χορεύετε!* Ίσως η λέξη να υπήρχε σε κάποιο χορευτικό τραγούδι που δεν το θυμάται κανένας. Εδώ και αρκετά χρόνια δεν γίνονται χοροί εκεί, όλοι όμως λένε θα πάμε στη *Χορεύετε*. *Βα νι τσέμου λα Χορεύετε*. Θα βγάλουμε τα μανάρια στη *Χορεύετε* για βοσκή. *Σκουτεᾱμου λα Χορεύετε πᾱβντιλι τα σι πάσκᾱ*. *Ακλό ντουρνιᾱμου, κούντου ᾱράμου φισόρι* ‘βγάσαμε στη *Χορεύετε* τα ζῶα για να βοσκήσουν. Εκεί κοιμόμασταν, όταν ήμασταν παιδιά’. Παλιές ξεχασμένες φωνές, μουσικές και μετέωρα χορευτικά βήματα.

Χουᾱρᾱ (η) ‘χώρα, χωριό, πατρίδα’. *Κα χουᾱρα ανᾱάστρα νου σι ᾱφλᾱ ᾱλτᾱ του ντουρνιᾱου* ‘σαν το χωριό μας, την πατρίδα μας, δεν βρίσκεται άλλο στον κόσμο’, λένε με περηφάνια οι άνθρωποί του. *Τσι νουᾱου ντι ν χουᾱρᾱ*; ‘τι νέα από το χωριό;’. *Σι ᾱβντι κᾱ φουτζιᾱρᾱ αφούρλι ντι ν χουᾱρᾱ* ‘ακούγεται ότι έφυγαν οι ληστές από το χωριό’. Η λέξη δηλώνει ότι το Λιβᾱδι ήταν πολύ παλαιότερα το κέντρο μιας ομάδας

οικισμών που κατά καιρούς οι κάτοικοί τους ενσωματώθηκαν στη “χώρα”. Στα νεότερα χρόνια ως και σήμερα υπάρχουν καλύβες, βουστάσια (πλεάμισι), στάνες, πέτρινα σπιτάκια (κάτίτσι) έξω από το χωριό, όπου μένουν οι κτηνοτρόφοι, παλαιότερα μαζί με τις οικογένειές τους. Τέτοια κτίσματα και καταλύματα για ανθρώπους και ζώα ήταν οι παλαιότεροι οικισμοί.

Σήμερα υπάρχουν και σύγχρονες εγκαταστάσεις. *Βα έσου ν χουάρά, βα μι ντιπούνου ν χουάρά* ‘θα βγω, θα ανεβώ στο χωριό’ ή ‘θα κατεβώ στο χωριό’, λένε. Κατά καιρούς ανέβαιναν ή κατέβαιναν από νοτιότερα και ορεινότερα μέρη για να ζήσουν για λίγο τη ζωή της μεγάλης κοινότητάς τους, του διοικητικού κέντρου. Να θέσουν και να συζητήσουν τα προβλήματά τους, να αναζητήσουν λύσεις συλλογικά. *Σάμπάτα τσι γίνι βα μι ντιπούνου ν χουάρά σι βέντου φουμεάλια σι βάράντοϊ πικουράρι* ‘το Σάββατο που έρχεται θα κατεβώ στο χωριό να δω την οικογένειά μου και κάποιους κτηνοτρόφους’. Σε δύσκολους καιρούς κατέφευγαν στο χωριό (χουάρα), όπως σε κάστρο, ζητώντας προστασία και ασφάλεια. Συχνά ζητούσαν βοήθεια και κάθε είδους συνδρομή. *Όταν βγεις στο χωριό, έλεγαν, πες στους δικούς μας να στείλουν ζωοτροφές – οι χειμώνες ήταν βαρείς – για τα ζωντανά και ψωμί για μας και τα σκυλιά. Να φροντίσει η κοινότητα (χουάρα), γιατί αποκλειστήκαμε απο τα χιόνια. Αστιπτάμου μούλι ντι του χουάρα ανράστρα* ‘περιμένουμε πολλά από το χωριό, την κοινότητά μας’. *Νι νκλίσι νεάουα, τζά σι νι πιτρεάκᾱ πάνε τ’ νόι σι τ’ κᾱνλι*.

Έχουμε τη γνώμη ότι η χώρα (χουάρα) που αργότερα ταυτίστηκε με το χωριό έπαιξε τον ίδιο ρόλο με τη “χώρα” των νησιών, την πρωτεύουσα, το κάστρο, όπου ανήκουν οι μικρότερες κοινότητες και οικισμοί. Χώρα ήταν για τους ανθρώπους της υπαίθρου το Μεγάλο Κάστρο, το Ηράκλειο της Κρήτης. Χώρα της Χίου, της Σαμοθράκης. Χώρα ονομάζουν και σήμερα τη Σιάτιστα. Στη χώρα, στο κάστρο, κατέφευγαν οι κοντά στην πόλη Καστοριανοί. Στην Ήπειρο υπάρχει η χώρα του Μετσόβου, όπου με κέντρο το Μέτσοβο ανήκουν γνωστά βλαχόφωνα, μικρότερα χωριά: Ανήλιο, Βοτονόσι, Μηλιά. Σύμφωνα με το οθωμανικό διοικητικό σύστημα, χώρα λεγόταν το μεγάλο χωριό που είχε πάνω από 2.000 κατοίκους. Στο Λιβάδι χουάρά λένε και τη

μεγάλη πατρίδα, την Ελλάδα. *Τ' χουάρα ανοάστρα σι βᾶτᾶμᾶ μούλτα λούμε* 'για την πατρίδα μας σκοτώθηκαν, θυσιάστηκαν πολλοί άνθρωποι'. Και πατρίδα δεν είναι μόνο η γενέθλια γη αλλά και ο τόπος εκείνος που σε βοηθάει να γνωρίσεις τον εαυτό σου. Η ιστορία και ο πολιτισμός του Λιβαδίου είναι γραμμένα στον χώρο. Ο χώρος διαπαιδαγωγεί. Η ιστορία ενός τόπου είναι η γεωγραφία του. "Εκ χώρας Λιβαδίου", αναγράφεται δίπλα στο όνομα του δωρητή, του αφιερωτή. Πίσω από εικόνες, σε κώδικες και εκκλησιαστικά βιβλία.

Έκφρ. *κάθι χουάρᾶ σι αντέτε, ζᾶκόνιου* 'κάθε χώρα και έθιμο, και οι δικές της συνήθειες και παραδόσεις'. *Χουάρα ου φάτσι σι ου ασπάρτζι λούμια* 'το χωριό το κάνουν και το χαλούν οι άνθρωποι'. *Χουάρα ου βιντέμου, κᾶλᾶούζλου τσι λου βρέμου* 'το χωριό το βλέπουμε, τον οδηγό τι τον χρειαζόμαστε'. Είναι περιττό να ψάχνουμε τα αίτια μιας πράξης, όταν είναι ολοφάνερα. *Κᾶτζού μᾶρε φουάμε ν χουάρᾶ* 'έπεσε μεγάλη πείνα στη χώρα, στο χωριό'. *Πούσκλια ᾶρε αγκουντίτᾶ χουάρα λα μα βέκλιλι ᾶνι* 'η χολέρα έχει χτυπήσει το χωριό στα παλαιότερα χρόνια'. *Πόλεμλι ιρμουξίρᾶ χουάρα* 'οι πόλεμοι ρήμαξαν τη χώρα'. *Γίνι ούνου γκιρμέ, ᾶρε μᾶρε αγάπε, έρουτου τ' χουάρα λι* 'έρχεται κάθε λίγο και λιγάκι, έχει μεγάλη αγάπη, έρωτα για το χωριό του' (βλ. Λιβάδε).

[Χώρα < μσν. χώρα < αρχ. χώρα.]

Χουλισᾶ (η) 'έντονη επιθυμία, πόθος'. *Χουλισᾶούλου ιαρά σι αντᾶρᾶ κάσᾶ, φουμεᾶλε, σι ανκούπᾶρᾶ ᾶγκρι, κουπίε ντι ᾶι, σι λεᾶ φεᾶτα τσι βρεᾶ* 'επιθυμία του ήταν να κάνει σπίτι, οικογένεια, να αγοράσει χωράφια, κοπάδι προβάτων, να παντρευτεί το κορίτσι που ήθελε'. *Χουλισᾶούλου ιαρά σι αντᾶρᾶ ᾶτσι πουτεᾶ τ' λούμια τούτα* 'επιθυμία του ήταν να κάνει ᾶ,τι μπορεί για ᾶλον τον κόσμο'. *Ακλό λι ιᾶστε χουλισᾶούλου* 'εκεί είναι η επιθυμία του, στο ᾶμορφο κορίτσι, στου δουλειᾶ, στους σκοπούς που έβαλε'. ΣΥΝ. *ντόρου, σιβντᾶ* 'ερωτικός πόθος'.

[Είναι άγνωστη η προέλευση της λέξης. ΝΙΚ. και ΡΑΡ. δεν την καταγράφουν.]

Χουλουσέσκου (ρ) 'θυμώνω, εξοργίζω, χολιάζω'. *Μι χολουσί κου ασιᾶ τσι ν τζᾶσι* 'με θύμωσε, με εξόργισε με αυτό που είπε'. *Μι*

χουλουσέσκου 'εξοργίζομαι'. Σι χουλουσί μούλτου σι νου βρεά σι λου
βεάντᾱ 'θύμωσε πολύ και δεν ήθελε να τη δει'. Χουλουσίρε 'θύωμα,
χόλωμα', χουλουσίτου 'εξοργισμένος, θυμωμένος'. ΣΥΝ.
κᾱκιουσέσκου, ουργισέσκου, θιμουσέσκου. Μι ακάτσᾱ ινάτῑα 'με πιάνει
το γινάτι, θυμώνω'. Θουλουσέσκου.

[Νεοελλην. χολιάζω (λαϊκότρ.) 'θυμώνω, χολώνομαι', χόλιασμα,
χολιασμένος. Κάκιωσε και χόλωσε. Μσν. χολιάζω. Πρβ. το αρχ.
χολῶ < χόλος, χολή.]

Χρέουσου και χρέου (ο) 'χρέος, ηθική υποχρέωση, καθήκον, οφειλή'.
Άμου χρέουσου σι κρέσκου φισόρλι, άμου χρέουσου λα χουάρα αμεᾱ
'έχω χρέος να μεγαλώσω τα παιδιά, έχω χρέος, ηθική υποχρέωση προς
το χωριό μου, την πατρίδα μου'. Φουμεᾱλια άρε μούλι χρί σι άμου
χρέουσου σι λι σκότου ανάπαρτε 'η οικογένεια έχει πολλές ανάγκες και
έχω χρέος να τα βγάλω πέρα'. Έχει όμως και τη σημασία 'είμαι
χρεωμένος', όπως και στα νεοελληνικά. Άρε μάρε χρέουσου σι νου σι
κούμου βα ου σκουᾱτᾱ 'έχει μεγάλο χρέος και δεν ξέρει πώς θα το
βγάλει'. Στη δεύτερη περίπτωση χρησιμοποιείται παράλληλα και η
λέξη μπόρτζᾱ. Ανκουπᾱράι βᾱτσι, όι, αντράι κάσᾱ σι άμου μπόρτζι
'αγόρασα γελάδια, πρόβατα, έκανα σπίτι και έχω χρέη'. Χρουσέσκου ή
χουρσέσκου 'χρωστώ', χριουσίτου 'χρεωμένος', χρουσίρε 'χρέος',
χρέουσε 'χρέωση'.

[Χρέος. ΣΥΝ. μπόρτζᾱ από το τουρκ. borç.]

Χρουστάσε (το) 'χοροστάσι, μικρή πλατεία γύρω από την πετρόκτιστη
βρύση των Αγίων Αναργύρων'. Μγκιέρλι ούνᾱ μπάνᾱ λουᾱ άπᾱ ντι του
Χρουστάσε 'οι γυναίκες μια ζωή έπαιρναν νερό από το Χρουστάσι'.
Φᾱντᾱνᾱ ντι λα Χρουστάσε αρμάσι κου νούμα. Ακλό – ντι του μπάρα –
μπιούρα άπᾱ σι πράβντιλι 'η βρύση στο Χοροστάσι έμεινε ονομαστή.
Εκεί – από τη μπάρα – ήπιαν νερό και τα ζῶα'. Εκεί, κατά την
παράδοση, ξεδίψασε η φοράδα που κατηφόρισε από το δάσος, από το
Παλαιοχώρι ή από τη Ρούσα, αναζητώντας τη δροσιά του νερού και το
χλωρό χορτάρι στο βαρκό που απλωνόταν γύρω από την πλούσια
νερομάνα. Γύρω της με τα χρόνια αναπτύχθηκε ο πρώτος οικισμός του
χωριού που αργότερα μεγαλώνοντας σκαρφάλωσε βορειότερα, στην
πλαγιά του Τίταρου (βλ. Λιβᾱδε). Εκεί, και στη γύρω περιοχή προς την

Αγία Παρασκευή, κτίστηκαν τα πρώτα μικρά και στρωτά σπιτάκια. Την ξυλεία και τα άλλα υλικά τα εξασφάλιζαν επί τόπου. *Ντουρνιά μπάντε του τσάρᾶ, νου αβεᾶ τσιβά ντίπου, μόνο ούνᾶ ούσᾶ* ‘κοιμόταν κάτω στο χώμα, δεν είχαν τίποτε εντελώς, μόνο μια πόρτα’, λέει η παράδοση. Εκεί στήθηκαν και οι πρώτοι κυκλικοί χοροί που έδωσαν και το όνομά τους στον χώρο. *Σι αντράᾶ ούνου κόρου λα Χρουστάσε λου θυμιάστι λούμια τούτα!* ‘έγινε ένας χορός στο Χρουστάσι, τον θυμάται όλος ο κόσμος!’. Εκεί ο Άνθιμος Ολυμπιώτης, ο φωτισμένος εκείνος Λιβαδιώτης ιερωμένος, έκτισε το “Σχολείο των Κοινών Γραμμάτων”, που ήταν ένα λαϊκό σχολείο για τους πολλούς. Εκεί κτίστηκε και η παλαιότερη μεγάλη εκκλησία (1760) των Αγίων Αναργύρων με βάση τις υπάρχουσες χρονολογίες. Επιστημονική έρευνα δεν έγινε ποτέ (βλ. *Μπισεᾶρικᾶ*).

Λα Χρουστάσε, κάτω από τον πλάτανο και στα πεζούλια, συνερχόταν κάθε Κυριακή μετά την λειτουργία η Εκκλησία του Δήμου των κτηνοτρόφων. Οι άνθρωποι του σκληρού μόχθου συζητούσαν για τα προβλήματα του ισναφιού τους, έλυναν ειρηνικά τις διαφορές τους και αντιμετώπιζαν από κοινού τους κινδύνους που τους απειλούσαν. Συζητούσαν και για τη μεγάλη κοινότητά τους και για τη χώρα. Αγράμματοι οι περισσότεροι με σωφροσύνη, ειλικρίνεια και ευθύτητα – δεν ήξεραν από λόγια λοξά – έθεταν τα θέματα και συζητούσαν ντόμπρα και σταράτα. *Νόι φούμου ούνου κιρό πιρίφανι, αβεᾶμου μπέσᾶ* ‘εμείς ήμασταν έναν καιρό περήφανοι, είχαμε μπέσα’. Οι παραδοσιακοί χοροί στο *Χρουστάσε* συνεχίζονταν ως και τα μεταπολεμικά χρόνια. *Κόρλου ντι λα Χρουστάσε ιαρά μα βέκλιουλου κατά κούμου τσιᾶ πάπλουλου* ‘ο χορός στο Χρουστάσι ήταν ο παλαιότερος, όπως έλεγε ο παππούς’.

[Από το χορός + στάσις ‘χοροστάσι, ανοιχτό μέρος όπου στήνονται οι χοροί’.]

Ψουσέσκου (ρ) ‘ψοφώ’ (για ζώα). *Ψουσίρᾶ μούλιττι κᾶπρι* ‘ψόφησαν πολλά γίδια’. Μεταφορ. *ψουσέσκου ντι αρκᾶρε, ντι φουᾶμε* ‘ψοφώ από το κρύο, από την πείνα’. Με ψόφησε (*μι ψουσί*) αυτή η αρρώστια. *Μι ψουσί τσούπλου, μι αλαᾶσᾶ κου φᾶρᾶ σόμνου* ‘με ψόφησε το μωρό, με άφησε άυπνη’. *Ψόφου* ‘ψόφος’. *Ἄρε ψόφου* ‘κάνει πολύ κρύο,

ψόφο'. *Κατζού ψόφου* 'έπεσε θανατικό στα ζώα'. Όταν δηλώνεται περιφρόνηση και αηδία για κάποιον, λένε: *ψουσί άχριστλου, σι λά λόκλου* 'ψόφησε, πέθανε ο άχρηστος, ξεπλύθηκε ο τόπος'. *Νου άρε ψόφου* 'δεν έχει θάνατο'. *Ψουφίμε* 'ψοφίμι'. Μεταφορ. μειωτικός χαρακτηρισμός ανθρώπου εξαιρετικά αδύναμου και νωθρού. *Ίμνᾶ, ψουφίμε, τσι σάτζι* 'περπάτα ψοφίμι, άχρηστε, τι κάθεσαι;'. ΣΥΝ. *κρέπου* 'σκάζω, ψοφώ, πεθαίνω', *μόρου*.

[Ψοφώ (ψόφησα), ψόφος 'θάνατος ζώων από ασθένεια'.]

Πίνακας Λέξεων

Αβδέλα	Άμου	Αντουλτσέσκου
Αβίνου	Αμπάιρου	Αντούμπλικου
Άβντου	Αμπάρτου	Αντουνεάρικᾶ
Αβούτου	Αμπέτου	Αντούνου
Αγᾶλισέσκου	Αμπίργιου	Αντούχου
Αγιάσμου	Αμπόλιου	Αντρέγκου
Αγιουκαθάρα	Αμπούτου	Αντσάπου
Αγιουσέσκου	Αμπράτσου	Αντσαῖρτσου
Αγκουντέσκου	Αμφάσου	Αξάγιου
Άγκουρου	Ανάγκε	Αξιάλι
Αγλέουρου	Αναθιμέτζου	Αξιουσέσκου
Αγνόσου	Ανάμε	Αόρατου
Αγουγιάτου	Ανάφουρᾶ	Αούμπρᾶ
Αγρόμπαλου	Ανβάλέσκου	Αούρλου
Αδγισέσκου	Ανγιέτζου	Αουσᾶσκου
Αδίμτου	Ανγκᾶλσέσκου	Άπα
Αιάρε	Ανγκᾶνάρε	Απάνγκιου
Ακάτσου	Ανγκᾶτάνου	Απάντιξέσκου
Ακικᾶσέσκου	Ανγκρέκου	Απάρου
Άκου	Ανγκρόσου	Άπιρου
Ακρίτσου	Ανκάλικου	Απιτρουσέσκου
Ακρόξινου	Ανκάλτσου	Απλέκου
Αλάγκου	Ανκάπου	Αποθαρόου
Αλαῖθιψέσκου	Ανκάρκου	Απόντα.
Αλάσου	Ανκάτσου	Απόρτου
Αλγκέσκου	Άνου	Απούκου
Αλέγκου	Ανσάρου	Απουκουψέσκου
Αλίνγκου	Ανσόρου	Απουφάκου
Αλίνου	Αντακά	Απρεαντούνου
Αλίξουρου	Αντάρλου	Απρίντου
Αλισβερίσε	Αντάρου	Απρόκιου
Αλνᾶσέσκου	Ανταύγκου	Αρᾶβουέσκου
Αλουάτου	Αντέσου	Αρᾶβουνισέσκου
Αλουμπτᾶρε	Αντζούρου	Αρᾶέσκου
Αλουνσέσκου	Αντικρισέσκου	Αρᾶζμπόιου
Αλούτου	Αντίλιου	Αρᾶκέσκου
Άλτου	Αντιξέσκου	Αρᾶκίε
Αμᾶνου	Αντιρσέσκου	Αράνε
Αμάρου	Αντισᾶσκου	Αράντουρᾶ
Αμβᾶρτέσκου	Αντόβγιενου	Αράου
Αμβέτσου	Αντουκέσκου	Αράου
Αμίντε	Αντούκου	Αρᾶπᾶσέσκου
Αμίντου	Αντουλουσέσκου	Αρᾶσέσκου

Αρᾶσκιτόρου
Αρᾶτσέσκου
Αράτου
Αργκάέσκου
Αργκάσάσκου
Αρδιτσινᾶ
Αρεάτε
Αρέου
Αρέσκιου
Αριζουσέσκου
Αρίκου
Αρινιέ
Αρίντου
Αρίτσιου
Αρκουρέτζου
Αρμάκιου
Αρμάτᾶ
Αρμένου
Αρμίνου
Αρμουζέσκου
Ἄρμπουρου
Αρναπόκε
Αρνᾶσκισέσκου
Αρνέτζου
Ἄρντου
Αρόντου
Αρόστου
Ἄρου
Αρούγκᾶ
Αρούγκᾶ
Αρούδικου
Αρούμινου
Αρούπου
Αρουσάσκου
Αρουσουνέτζου
Αρουτζινᾶ
Αρούφικου
Αρσίνε
Αρτισέσκου
Ασγκέρου
Ασκάπιρου
Ασκάπιτου
Ασκάπου
Ασκίνου

Ασκούκιου
Ασκούλτου
Ασκούντου
Ασκούτουρου
Ασούνου
Ασούντου
Ασπάργκου
Ασπάρου
Ασπέλου
Ασπίντζουρου
Ασπούνου
Αστάλιου
Αστάνγκου
Αστέπτου
Αστέρνου
Αστικόρου
Αστίγκου
Αστούπου
Ατζιούντικου
Ατζόκου
Ατζούνγκου
Ατζουνέτζου
Ατζούτου
Αυρέτζου
Αφᾶνισέσκου
Αφέτου
Αφιρέσκου
Αφύσκιου
Ἄφλου
Αφούμου
Αφούρι
Αχᾶρζέσκου
Αχιροᾶνᾶ
Αψάτου
Βάλε
Βᾶξέσκου
Βᾶργέσκου
Βαρκό
Βάτᾶμου
Βάτρᾶ
Βεάρτζᾶ
Βέκλιου
Βέντου
Βέρσου

Βίγκλᾶ
Βινιότκου
Βίντικου
Βίντου
Βίντου
Βιράγκου
Βιρβιρίτσᾶ
Βιρβιρσέσκου
Βιρό
Βόι
Βόμου
Βόμπιρου
Βουλοᾶγκᾶ
Βούργε
Βουρζόμου
Βούρλου
Βουσμίρε
Βουτίνᾶ
Βράγκου
Βρουζαμιᾶου
Βρούτου
Γᾶλέσκου
Γανόσου
Γάστρᾶ
Γιάδαμου
Γιαουντίου
Γίε
Γίζμου
Γιλίε
Γίνε
Γίνου
Γίνου
Γίου
Γίπτου
Γιρᾶ
Γιριλέσκου
Γίσου
Γκάβου
Γκαγκάνου
Γκάιε
Γκάλμπινου
Γκᾶμίλᾶ
Γκᾶργκᾶλάνου
Γκᾶρνέσκου

Γκέγκᾶ	Θεάμινου	Κᾶρπιτόρου
Γκίλαντου	Θιριστί – Αλουντί	Καρπουλόου
Γκίνε	Θόλου	Κάρτε
Γκιργκινάτου	Ϊάπᾶ	Κᾶρτέσκου
Γκλάρου	Ϊάσκᾶ	Κάσᾶ
Γκόγκουλᾶ	Ϊθκάτου	Κᾶσᾶρε
Γκόλου	Ϊλεᾶσᾶ	Κάσου
Γκούβᾶ	Ϊμερόγε	Κᾶστᾶλᾶϊε
Γκουλέσκου	Ϊμνου	Κᾶστρίε
Γκουντούνιου	Ϊνιμᾶ	Κατά
Γκούρᾶ	Ϊντρου	Κατασᾶρκᾶ
Γκούσᾶ	Ϊου	Κατιφέ
Γκρέμου	Ϊπιργου	Κᾶτούνᾶ
Γκρέντᾶ	Ϊσβου	Κᾶτσικᾶ
Γκρέου	Ϊσουσᾶέσκου	Κᾶτσούλᾶ
Γκρέσκου	Ϊχε	Κᾶτσούτου
Γκροᾶπᾶ	Καθόρι	Κᾶφτου
Γλινάρου	Κάιρου	Κεᾶλε
Γουμάρου	Κᾶϊρούκε	Κεᾶτρᾶ
Γρίβου	Κᾶκιουσᾶέσκου	Κέρντου
Δγιβᾶσᾶέσκου	Κᾶλε	Κέρου
Δικέλε	Καλέσου	Κιβούρε
Διμάρκου	Κᾶλίβᾶ	Κίκου
Διμουσᾶέσκου	Κάλκου	Κινουσᾶέσκου
Διτσίνου	Κᾶλντᾶρε	Κιόσκι
Δουκάνε	Κάλντου	Κιρᾶμίδᾶ
Δουρσᾶέσκου	Κᾶλου	Κίσᾶ
Έμπρεπου	Καλόχτουτζου	Κισκίνκου
Έου	Καλπουζάνου	Κιτραμάνου
Ερμουξᾶέσκου	Κᾶμεᾶσᾶ	Κλεᾶε
Έσου	Κᾶνε	Κλίνου
Έτᾶ	Κᾶνιστεᾶλᾶ	Κλουτσᾶᾶσκου
Εφταζία	Κᾶντικου	Κροᾶντᾶ
Έφτινου	Κάντου	Κροᾶρδα
Ζᾶγκᾶρνᾶ	Καντσιβᾶ	Κόθουρου
Ζᾶλέσκου	Κᾶπέστρου	Κόκου
Ζευγίτου	Κᾶπιστεᾶρε	Κόλεᾶ-μπόλεᾶ
Ζίμι	Κᾶπου	Κόντουρου
Ζμίξε	Κᾶπρᾶ	Κόρμπου
Ζμπουρᾶᾶσκου	Κᾶράρε	Κόρνου
Ζνίε	Κᾶρβάνε	Κόρνου
Ζόρνᾶ	Κᾶρδᾶρε	Κόρου
Ζουρβᾶλᾶ	Κᾶρλεᾶᾶγκᾶ	Κόσου
Ζουρλέσκου	Κᾶρλίγκου	Κουβᾶτᾶ

Κουβεάλε
Κουκόνου
Κουκότου
Κουκουβεάου
Κουκουλίτσου
Κουλάκου
Κουλαῤσέσκου
Κουλάστρα
Κουλεάσου
Κούλια
Κουλιψέσκου
Κουμάτᾶ
Κουμίνικου
Κουνόσκου
Κουπάνᾶ
Κουπίε
Κουπρίε
Κουράου
Κούρβουλου
Κουρδέι
Κουρέσκου
Κουρίε
Κουρκουμπέου
Κουρκουμπέτᾶ
Κούρμου
Κουρμπέτου
Κούρου
Κούρου
Κούρταλε
Κουσεάφε
Κουσουρίνου
Κουτάρου
Κουτέτζου
Κούτλα
Κουτουριάνι
Κουτσάνου
Κουφέτζου
Κουφουεμπράμου
Κουφουρίτου
Κόχε
Κραῤσανέσκου
Κρέπου
Κρέσκου
Κρούνᾶ

Λάιου
Λᾶκριμέτζου
Λᾶλαγγίτᾶ
Λᾶνᾶ
Λᾶνγκοᾶρε
Λᾶντζιτου
Λάου
Λᾶρτζέσκου
Λᾶχτᾶρσέσκου
Λεᾶγκανου
Λεᾶνε
Λεᾶου
Λέγκου
Λιβᾶδι(ε)
Λιγουςέσκου
Λιέρτου
Λικουρίτσιου
Λιμουξέσκου
Λίμπᾶ
Λιμπισέσκου
Λινγκιρτζᾶ
Λιπουράρου
Λιρόσου
Λισόρου
Λίχνᾶ
Λιχροᾶνᾶ
Λοᾶχᾶ
Λόζιου
Λόθρα
Λόκου
Λόμπᾶτᾶ
Λουγουρίε
Λουκρέτζου
Λουλουέσκου
Λούμε
Λούνα
Λούπου
Λουτσεᾶφιρου
Μᾶε
Μακιδονίσιου
Μάκου
Μᾶκου
Μαλιότου
Μᾶμίε

Μᾶνα
Μᾶνάρου
Μᾶνε
Μᾶντζᾶ
Μᾶντρα
Μᾶξούλε
Μαράτου
Μᾶρε
Μᾶρίτου
Μᾶρλέσκου
Μᾶσκου
Μᾶσου
Μᾶστε
Μᾶστορου
Μᾶτάσε
Μᾶτρέσκου
Μᾶτρικᾶ
Μᾶτσινου
Ματσόλου
Μᾶτσου
Μβεᾶστᾶ
Μβέσκου
Μγκεᾶρε
Μεᾶστικου
Μέρου
Μέσκου
Μίντε
Μιντέσκου
Μιντουέσκου
Μίρα
Μιρίτζου
Μιρμίτου
Μισάλε
Μισάντρα
Μίτικᾶ
Μιτσούνε
Μλιόρου
Μνάτᾶ
Μόλιου
Μόλτσᾶ
Μόρου
Μουᾶρά
Μούμᾶ
Μουνάτου

Μουνούχου	Μπουχάρου	Ντάνσέσκου
Μούντε	Μπράκᾶ	Ντάου
Μούργκου	Μπράνου	Νταράκου
Μούργκου	Μπράτου	Ντᾶχνέσκου
Μουρτζέλου	Μπρεάνᾶ	Ντεαλίθια
Μουρτζέσκου	Μπροάσκᾶ	Ντέσμᾶ
Μούτου	Μπροάτικου	Ντινίκου
Μουτσόρου	Μπρόστου	Ντινσέσκου
Μουτσουλέσκου	Μπρούμᾶ	Ντιπούνου
Μπάγκου	Μπρουμουτέτζου	Ντισάγκᾶ
Μπάλιου	Μσάτου	Ντισίκου
Μπᾶλτέσκου	Ναγκιό	Ντισλαξέσκου
Μπᾶμπᾶλιούρου	Νᾶθεᾶμᾶ	Ντίσου
Μπᾶνέτζου	Νᾶίντε	Ντισφάκου
Μπᾶντούρε	Νᾶκρούσᾶ	Ντράγκᾶ
Μπᾶμπᾶρούτᾶ	Νάρε	Ντόμνου
Μπαμπαρόσᾶ	Ναφουράᾶ	Ντόρμου
Μπᾶρμπάτου	Νγκιόσου	Ντόρου
Μπάσκᾶ	Νεάου	Ντούλτσιου
Μπάσου	Νέκου	Ντουμνιτζᾶου
Μπάτου	Νέλου	Ντουμπέκε
Μπεάου	Νιᾶμερου	Ντούνᾶ
Μπιζουέσκου	Νιβεστούλε	Ντουρλάπε
Μπινέκου	Νίκου	Ντουσμάνου
Μπισεᾶρικᾶ	Νίλᾶ	Ντούφᾶ
Μπιστιρεᾶου	Νιπότου	Ντράγάτου
Μπιστριμέου	Νιπουτεᾶρε	Ντράμπόλιου
Μπιτζιλίκε	Νίρου	Ντράστεᾶλᾶ
Μπιτισέσκου	Νκεᾶντικου	Ντρέμπου
Μπίτσικου	Νκισέσκου	Ξᾶλᾶ
Μπᾶγκᾶντάνου	Νκλίνου	Ξᾶνι
Μπλάνᾶ	Νκλίντου	Ἰάρφανου
Μπλάστιμου	Νοᾶπτε	Ἰοκλιου
Μπλίντου	Νόου	Ἰολμου
Μπράτσε	Νουβορόου	Ἰομου
Μπόου	Νούκᾶ	Ἰου
Μπουκουβάλᾶ	Νούμᾶ	Ἰοσου
Μπουλάκιμου	Νουμίε	Ἰουᾶε
Μπουνεᾶτσᾶ	Νούμτᾶ	Ἰουᾶρᾶ
Μπουντουβουλίε	Νουόρου	Ἰουᾶσπε
Μπουρεᾶτε	Νουτσέσκου	Ἰόε
Μπουρλόγκου	Νταῖλι	Ἰόμπλου
Μπουρμπουνᾶκᾶ	Ντάμκᾶ	Ἰόμφλου
Μπούτζᾶ	Ντᾶνγκᾶνέσκου	Ἰονιδᾶ

Ούντᾱ	Παπλεᾱκου	Πλάτσίντᾱ
Ουντζέσκου	Πάπου	Πλεᾱμτσᾱ
Ούντου	Παραμάζμᾱ	Πλικᾱτῶρε
Ουργίε	Παρασόλε	Πλιμούνᾱ
Ούρδᾱ	Πάρικᾱ	Πλιούμπου
Ουρδίε	Πᾱρίντε	Πλουᾱε
Ουρεᾱκλε	Παρμένου	Πλουᾱτσᾱ
Ούρμᾱ	Πάρου	Πλουσκουτέσκου
Ουρμπᾱρε	Πᾱρπᾱντέσκου	Πρᾱχᾱ
Ουρνιψέσκου	Πάρτε	Πόμου
Ούρντινου	Πᾱρτζᾱλέσκου	Πόρκου
Ουρούτου	Πᾱρτσᾱ́σκου	Πότου
Ούρσᾱ	Πάσκου	Πουδουνᾱρου
Ουρσέσκου	Πᾱσούνε	Πούλμπιρε
Ουρτζῖκᾱ	Πᾱτίκε	Πούμχιε
Ουρτζίρε	Πάτου	Πουντιζέσκου
Ούσᾱ	Πᾱτούλιου	Πουράβᾱ
Ουσᾱ́κου	Πᾱτούνᾱ	Πουρεᾱου
Ουσᾱ́κου	Πᾱτούρε	Πούσκᾱ αλί κᾱτούσᾱ
Ουστούρᾱ	Πεᾱνᾱ	Πούσκλε
Ούστρου	Πεᾱπινε	Πουτιτζᾱρε
Ούτζᾱρε	Πεᾱτικᾱ	Πουτριτζᾱ́σκου
Ουχτέτζου	Πέρου	Πουτρόψουμου
Όφιου	Περπερούνᾱ	Πούτσου
Όχνᾱ	Πέρπουνᾱ	Πράβντᾱ
Όχτικᾱ	Πέτουρου	Πράγκου
Όχτου	Πιζούλιου	Πρᾱ́ντζου
Παᾱᾱλια	Πικούλιου	Πρᾱ́ξίτου
Παγκᾱκιστου	Πικουράρου	Πράσου
Πᾱιε	Πινᾱκου	Πρεᾱκλε
Παλεᾱουᾱ	Πίνγκου	Πρεᾱκνᾱ
Πᾱλέσκου	Πλιζᾱρε	Πρεᾱσινε
Πᾱλιου	Πιπέρου	Πρέπου
Πᾱλιούρου	Πιργίτσᾱ	Πρέτσικου
Πᾱλμᾱ	Πίργου	Πρέφτου
Πᾱλτᾱρε	Πιρουστιε	Πριβέντου
Πᾱλτέσκου	Πιστεᾱου	Πριμουβεᾱρᾱ
Πανγκανόμιρᾱ	Πιστιψέσκου	Πριντᾱου
Πᾱνγκᾱνου	Πιτιᾱου	Πρᾱ́σπᾱτου
Πᾱνγκου	Πιτρέκου	Προυκουζόμου
Πᾱνε	Πιχνίτζι κου βγιουλίτζι	Προύνᾱ
Πᾱνέσκου	Πλᾱ́νγκου	Προυντιψέσκου
Πᾱντε	Πλᾱσκᾱνέσκου	Προυτουκιρίτκου
Πᾱντζᾱ	Πλᾱστούρᾱ	Ρεᾱχᾱ

Ρουσάλε	Σκούρτου	Στρόφου
Σᾶγκᾶβόσου	Σκουφούνε	Σφούρλα
Σάκου	Σκρέτου	Ταβινάρε
Σᾶλᾶγκέσκου	Σκρόπου	Τᾶγάρε
Σάλτσε	Σκρουμέτζου	Τᾶκάμε
Σᾶμᾶντριάνου	Σόμνου	Τᾶκάτε
Σᾶνᾶτάτε	Σότσου	Τάκου
Σᾶντζε	Σουάρε	Τᾶλᾶέσκου
Σᾶντου	Σουγκάρου	Τάλαρου
Σᾶρμᾶνίτσα	Σούγκου	Τάλιου
Σᾶρμου	Σούδα	Τᾶμπάρε
Σᾶρμπᾶτοᾶρε	Σουλνάρε	Ταμπόδιου
Σάρπε	Σούρβᾶ	Τᾶξέσκου
Σᾶστισέσκου	Σούρπου	Ταπίпка
Σάτουρου	Σούρντου	Ταράпка
Σᾶτσου	Σουσέσκου	Τᾶράχι
Σαχούλκου	Σούσκιρου	Ταρταμπίκου
Σᾶψᾶρέσκου	Σούφλιτου	Τάστιρου
Σγκᾶρλέσκου	Σούφλου	Τάτᾶ
Σγκουργισέσκου	Σουφρά	Τεᾶκᾶ
Σγκράμου	Σουφρουσέσκου	Τείλιου
Σγκρόπου	Σπουλάιτε.	Τζάμᾶ
Σέγκι	Σπρούνᾶ	Τζᾶντᾶ
Σέκου	Στάνε	Τζᾶρου
Σέμνου	Στᾶνιψέσκου	Τζεᾶνᾶ
Σίγνι	Στάου	Τζέμου
Σικλιτσέσκου	Στᾶτίρε	Τζιᾶτζιρου
Σιλιμέτε	Στεᾶου	Τζίκου
Σιμπριάου	Στίζμᾶ	Τζιόργκᾶ
Σιντέλιου	Στίου	Τζιούγκου
Σίντου	Στισέσκου	Τζόνε
Σιντρόφε	Στουμπίκου	Τζουᾶ
Σιράου	Στούρου	Τζουιᾶπε
Σιρμόου	Στουχινάτου	Τιμπίχε
Σίτᾶ	Στράκέσκου	Τίνερου
Σκάλιου	Στράμπου	Τίντου
Σκᾶνισέσκου	Στράνιου	Τινσέσκου
Σκάρμινου	Στρεᾶχᾶ	Τιργισέσκου
Σκάρφε	Στρέβλᾶ	Τοᾶκᾶ
Σκιζᾶρε	Στρίγκου	Τόκου
Σκλάμπου	Στρίνγκου	Τόκου
Σκόλου	Στριξέσκου	Τόρκου
Σκότου	Στρόπου	Τόρνου
Σκουλιό	Στρούνγκᾶ	Τούνᾶ

ουντεάρε
ουουάρᾶ
ουρκανάκατου
ούρμπου
ούσε
ουτίπουτᾶ
ουτούμε
ράγκου
ράπου
ράτου
ρεάμπουρου
ρέιλι Φαντάνι
ρέκου
ριόδᾶ
ρόξᾶ
ρουντουέσκου
ρούπου
ρούσᾶ
σάιε
σακᾶτέσκου
σάνου
σάπου
σάρᾶ
σάρκου
σάσου
σεάρᾶ
σέτλᾶ
σικόρᾶ
σιλίνγκᾶ
σίνγκου
σιπούνιου
σιρεᾶσᾶ
σιτάλε
σίτσᾶ
σράκανου
σράρικου
σόκου
σόρου
σούμᾶ
σουμάγκᾶ
σουπλέσκου
σούπου
Φάγκου
Φάκου

Φάλαγκου
Φᾶλκᾶρε
Φᾶντᾶνᾶ
ΦᾶντᾶνανταΠουλέζου
Φᾶντᾶναντιμπᾶζᾶρε
Φάτσᾶ
Φεάρικᾶ
Φεᾶτᾶ
Φέξε
Φιλίκε
Φιλιπέσκου
Φίρᾶ
Φιρσέσκου
Φιτσόρου
Φλουιάρᾶ
Φόκου
Φόλᾶ
Φουάλε
Φουάμε
Φούγκου
Φουκουρίνᾶ
Φουμεᾶλε
Φουντουλέσκου
Φουρίδᾶ
Φούρκᾶ
Φουρτάτου
Φουσάρου
Φούσκᾶ
Φούστε
Φράνγκου
Φρέκου
Φρίγκου
Φρίκᾶ
Φριμίτου
Φτασμίτκου
Φτιξέσκου
Χαϊντᾶρε
Χᾶμπᾶρε
Χάμπινου
Χάνε
Χᾶντᾶκουσέσκου
Χᾶρᾶξέσκου
Χαράου
Χᾶργίε

Χάρε
Χάρου
Χᾶρσέσκου
Χᾶσάπου
Χάσκου
Χᾶστό
Χέρμπου
Χιᾶβρᾶ
Χιᾶρε
Χιμουνίκου
Χιμουσέσκου
Χίντικου
Χίου
Χιρότᾶ
Χίρου
Χισάπε
Χορεύετε
Χουάρᾶ
Χουλισᾶ
Χουλουσέσκου
Χρέουσου
Χρουστάσε
Ψουσέσκου

Βιβλιογραφία

- Ανδριώτης, 1971: Ανδριώτης Ν., *Ετυμολογικό Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, Θεσσαλονίκη.
- Αραβαντινός, 1909: Αραβαντινός Π., *Ηπειρωτικόν Γλωσσάριον*, Αθήνα.
- Βέλκος, 1998: Βέλκος Γρ., *Τα επώνυμα και τα βαπτιστικά ονόματα της Σέλιτσας (Εράτυρας) 1650 – 1940*.
- Γεωργίου, 1962: Γεωργίου Χ., *Το γλωσσικό ιδίωμα Γέρμα Καστοριάς*, Θεσσαλονίκη.
- Γκούμας, 1973: Γκούμας Ε., *Λιβάδι, γεωγραφική, ιστορική, λαογραφική επισκόπησις*, Λιβάδι.
- Δούκα – Σαχίνη, 1996: Δούκα – Σαχίνη Α., *Το Καστοριανό Γλωσσάρι*, Καστοριά.
- Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 1998: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη) *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής (ΛΚΝ)*.
- Ι. Λ., *Ιστορικόν Λεξικόν της Νέας Ελληνικής* (Ακαδημία Αθηνών), 1933 κ.ε.
- Καραϊσκος, 1999: Καραϊσκος Ν., *Τα βλάχικα του Λιβαδίου Ολύμπου*, Λιβάδι.
- Καραπιέρης, 1984: Καραπιέρης Δ., *Ρουμελιώτικη Λαογραφία*, Αθήνα.
- Κατσάνης, 1977: Κατσάνης Ν., *Ελληνικές επιδράσεις στα Κουτσοβλάχικα*, Θεσσαλονίκη.
- Κατσάνης, 1990: Κατσάνης Ν., *Ονομαστικό Νυμφαίου (Νέβεσκας)*, Θεσσαλονίκη.
- Κατσάνης – Ντίνας 1990: Κατσάνης Ν. – Ντίνας Κ., *Γραμματική της Κοινής Κουτσοβλαχικής*.
- Κουκούδης, 2001: Κουκούδης Α., *Οι Ολύμπιοι Βλάχοι και τα Βλαχομογλενά*, τόμος Γ', Θεσσαλονίκη.

- Κουκουλές, 1948 – 1955: Κουκουλές Φ., *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός (Α' – Στ')*, Αθήναι.
- Λαζάρου, 1976: Λαζάρου Αχ., *Η αρωμουνική και αι μετά της ελληνικής σχέσεις αυτής*, Αθήναι.
- Λαζάρου, 1993: Λαζάρου Αχ., *Βαλκάνια και Βλάχοι*, Αθήναι.
- Λουκόπουλος, 1938 – 1983: Λουκόπουλος Δ., *Ποιμενικά της Ρούμελης*, Αθήνα.
- Μπόγκας, 1964 – 1966: Μπόγκας Ε., *Τα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου (Βορείου, Κεντρικής και Νοτίου)* (2 τόμοι), Ιωάννινα.
- Μπουσμπούκης, 1972: Μπουσμπούκης Α., *Πρωτοαρχαιοελληνικές λέξεις κοινές στον Όμηρο και τη Λατινομακεδονική (κουτσοβλαχική), Θεσσαλονίκη.*
- Μπουσμπούκης, 2003: Μπουσμπούκης Α., *Σημασιολογικές μεταβολές από τα λατινικά σε βλάχικα και ιταλικά ιδιώματα*, Θεσσαλονίκη.
- Νητσιάκος, 1991: Νητσιάκος Β., *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*, Αθήνα.
- Νικολαΐδης, 1909: Νικολαΐδης Κ., *Ετυμολογικόν Λεξικόν της Κουτσοβλαχικής Γλώσσης (ΛΚΒ)*, Αθήνα.
- Parahagi, 1974: Parahagi T., *Dictionarul dialectului aromin*, Bucuresti.
- Παπαϊωάννου, 1976: Παπαϊωάννου Μ., *Το γλωσσικό ιδίωμα των Γρεβενών*, Θεσσαλονίκη.
- Παπαϊωάννου, 1972: Παπαϊωάννου Ν., *Ένα βλάχικο χωριό, το Λιβάδι Ολύμπου, ιστορία, λαογραφία, αρχιτεκτονική*, Λάρισα.
- Παπανικολάου, 1973: Παπανικολάου Φ., *Γλώσσα και λαογραφία της επαρχίας Βοΐου*, Θεσσαλονίκη.
- Προκόβας, 2001: Προκόβας Κ., *Τα παιδιά της Μνημοσύνης*, Θεσσαλονίκη.

- Ράπτης, 1977: Ράπτης Γ., *Τα δημοτικά τραγούδια Λιβαδίου Ολύμπου*, Θεσσαλονίκη.
- Σύνδεσμος Επιστημόνων
Λιβαδίου, 2001: *Πρακτικά του Συνεδρίου*, Λιβάδι.
- Συνεφάκης, 1973: Συνεφάκης Ι., *Λιβάδι, η πατρίδα του Γεωργάκη Ολυμπίου*, Κατερίνη.
- Τσοπανάκης, 1993: Τσοπανάκης Α., Αναζήτηση καταλοίπων της αρχαίας μακεδονικής ελληνικής διαλέκτου στα βλάχικα ιδιώματα της Μακεδονίας, *Ελληνική Διαλεκτολογία*, 3, Θεσσαλονίκη.
- Wace – Thomson, 1989: Wace A. – Thompson M., *Οι νομάδες των Βαλκανίων*, Θεσσαλονίκη.
- Weigand, 1888: Weigand G., *Olympro-Walachen*, Leipzig.
- Weigand, 2001: Weigand G., *Οι Αρωμούνοι (Βλάχοι)*, τόμος Α΄, Θεσσαλονίκη. Ο Β΄ τόμος, *Λαογραφία – Γλώσσα*, Θεσσαλονίκη, 2004
- Χαντζιάρας, 1995: Χαντζιάρας Δ., *Το θεσσαλικό γλωσσικό ιδίωμα*, Αθήνα.
- Χατζιδάκις, 1905 – 1907: Χατζιδάκις Γ., *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* (ΜΝΕ), Αθήνα.
- Χριστοδούλου, 2003: Χριστοδούλου Χ. *Τα Κουζανιώτικα*, Κοζάνη.

Κώστας Ε. Προκόβας

Γεννήθηκε στο Λιβάδι Ολύμπου το 1936. Σπούδασε κλασική φιλολογία στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, όπου έκανε και μεταπτυχιακές σπουδές στη νέα ελληνική φιλολογία. Υπηρέτησε στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση ως φιλόλογος καθηγητής, αναπληρωτής διευθυντής στη Σχολή Επιμόρφωσης Καθηγητών Καβάλας και σχολικός σύμβουλος φιλόλογων. Επί οκτώ χρόνια ήταν διευθυντής του Ινστιτούτου Νεοελληνικών Σπουδών στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (Ιδρύματος Μανόλη Τριανταφυλλίδη).

Κείμενά του με θέματα φιλολογικά, λογοτεχνικά, εκπαιδευτικά δημοσιεύτηκαν σε έγκυρα επιστημονικά περιοδικά και εφημερίδες. Επιμελήθηκε τον τόμο *Η διδασκαλία της ξένης λογοτεχνίας στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση* (συλλογική εργασία φιλόλογων). Το 2001 εκδόθηκε το βιβλίο του *Τα παιδιά της Μνημοσύνης*. Για το Λιβάδι Ολύμπου δημοσιεύτηκαν κείμενά του κυρίως με θέματα παιδείας, λαογραφίας και ιστορίας.

Το Λιβάδι Ολύμπου, η ιστορική κωμόπολη, ο σημερινός δήμος Λιβαδίου, είναι σκαρφαλωμένο στην πλαγιά του Τίταρου (Σιάπκας) που είναι συνέχεια της οροσειράς του Ολύμπου. Αναδύθηκε μέσα από την πέτρα. Από το υψόμετρο των 1200 μέτρων έχει το μοναδικό προνόμιο να αγναντεύει τον Όλυμπο, τα Χάσια, την Πίνδο και την περιοχή της περραιβικής Δωδώνης.

Το Λιβάδι έκανε ένα μακρύ ταξίδι μέσα στους αιώνες, γνώρισε χρόνους ακμής και παρακμής λόγω των ιστορικών περιπετειών του έθνους μας. Ορεινό και απομονωμένο μοιάζει μοναχικό και αυτόνομο ανέπτυξε τα γράμματα, το εμπόριο, τη βιοτεχνία και έναν αξιοθαύμαστο κοινοτικό θεσμό. Πρόσφερε στο έθνος αγωνιστές της ελευθερίας, φωτεινούς δασκάλους, άξιους επιστήμονες, τίμιους επαγγελματίες. Οι άνθρωποί του πάλαιψαν πάνω στα κακοτράχαλα βουνά για να επιβιώσουν. Έζησαν με την ιστορία τους, την παράδοση, τον λαϊκό πολιτισμό και με τη γλώσσα τους, την ελληνική και την κουτσοβλαχική. Η κουτσοβλαχική, μαζί με την ελληνική, ήταν για τις ενδοοικογενειακές και ενδοκοινοτικές σχέσεις, η ελληνική για τις διακοινοτικές. Ήταν η γλώσσα της παιδείας, της εκκλησίας, του εμπορίου και των πολιτιστικών ανταλλαγών. Η διγλωσσία δεν στάθηκε εμπόδιο, ήταν κίνητρο. Η κουτσοβλαχική είναι μια προφορική νεολατινική γλώσσα που έχει την ιστορία της, την παράδοση και την αλήθεια της. Δεν είναι πλούσια, εξυπηρέτησε όμως ανάγκες επικοινωνίας των απλών ανθρώπων, εξέφρασε έναν ολάκερο κόσμο. Σήμερα φθίνει συνέχεια. Όπως και κάθε γλώσσα είναι ένας θησαυρός, ένα πολιτιστικό αγαθό πολύτιμο.

Το Λεξικό είναι μια προσπάθεια καταγραφής και διάσωσης ενός μέρους τουλάχιστον της κουτσοβλαχικής γλώσσας του Λιβαδίου. Ένα Λεξικό κρύβει πολλές ιστορίες, όσες και οι λέξεις. Οι λέξεις που χάνονται ζητούν σωτηρία.